PREDGOVOR

Formiranje Prve dalmatinske brigade, početkom septembra 1942. godine, pada u vrijeme kada razvoj NOR u Dalmaciji poslije početnih nesnalaženja, neuspjeha pa i poraza u 1941. godini, (već u proljeće 1942. godine) doživljava snažan uspon. Komunistička partija i skojevska organizacija brzo konsoliduju i *ojačavaju svoje redove. Sa poukama* i *stečenim iskustvom razvijaju široku političku aktivnost* i *raznovrsne oblike organizovanja naroda za vođenje oružane borbe protiv okupatora* i *izdajnika. Politički uticaj NOP-a sve više prevlađuje a njegova brojnost, organizovanost i intenzivna politička i druga aktivnost daju borbi protiv okupatora opštenarodni karakter.*

U ljeto 1942. godine na cijelom području Dalmacije formiraju se brojne partizanske čete, bataljoni i odredi a priliv boraca teče neprekidno i *u sve većem broju. Čestim napadima i sukobima sa neprijateljem jedinice brzo vojnički i moralno-politički jačaju* i *nanose neprijatelju sve veće ljudske* i *materijalne gubitke. Tako je formiranje jedinica brigadnog sastava došlo kao logična posljedica tog dinamizma, a dolazak druga Tita sa proleterskim brigadama na područje zapadne Bosne dalo je tome neposredan podsticaj, političku snagu i bogato borbeno iskustvo.*

Poznato je iz istorije našeg NOR-a da je teritorijalno odredsko organizovanje koje je prevladavalo u početnoj fazi našeg oslobodilačkog rata preraslo u novi kvalitet kada je došlo do formiranja pokretljivih operativnih jedinica, koje su bitno povećavale mogućnosti uspješnijeg vođenja oružane borbe na cijelom jugoslavenskom ratištu i postale organizaciona osnova daljnje izgradnje narodnooslohodilačke vojske Jugoslavije.

Takva mudra t dalekovida politika maršala Tita u izgradnji oružanih snaga nove Jugoslavije zasnivala se na svijesti većine boraca i *komandnog kadra koji su bili spremni da se odvoje od rodnog kraja i da borbu protiv okupatora i svih izdajnika vode na svakom dijelu jugoslovenskog ratišta, uz mnogo veće fizičko* i *psihičko naprezanje u sve* oštrijim *i složenijim bitkama. Taj proces sazrijevanja, međutim, nije tekao bez većih ili manjih teškoća.*

Vojno organizovanje partizanske vojske u brigade odvijalo se u Dalmaciji vrlo dinamično. Borbeno i *patriotsko raspoloženje boraca bilo je izvanredno, dok je sam čin formiranja brigada prolazio u slavljeničkom raspoloženju. To* je *na besprimjeran način posebno došlo do izražaja dolaskom stotina i hiljade boraca – dobrovoljaca mladića i djevojaka koji su neposredno upućivani i spremno odlazili u prorijeđene redove prole-*

terskih i ostalih brigada Operativne grupe Vrhovnog štaba. Od septembra 1942. do februara 1943. godine formirano je pet brigada. Prva i Druga brigada ubrzo ulaze u sastav 3. odnosno 2. divizije, a Treća, Četvrta i Peta brigada u sastav novoformirane 9. dalmatinske divizije NOVJ.

U četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi one su se našle a grupaciji jedinica pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Razvoj vojne situacije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi nametnuo je novoformiranoj 9. dalmatinskoj diviziji vrlo teške zadatke koji su bili iznad njenih borbenih i fizičkih mogućnosti, a posebno prenošenje teških ranjenika preko zaleđenog Prenja. U odsudnim bitkama našeg oslobodilačkog rata u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi, od ukupnog broja boraca, oko jedna trećina bila je iz Dalmacije, a od ukupnog broja poginulih i *nestalih i? Dalmacije je oko 40"/«.*

Pojavom monografije o Prvoj dalmatinskoj brigadi dobijamo dugo očekivanu i neophodnu publikaciju. Ona cjelovito, na osnovu dijela sačuvane dokumentacije te svjedočenjem i viđenjem samih učesnika, daje bogatu i ubjedljivu sliku njenog herojskog borbenog puta. Njena sadržina pokazuje i potvrđuje da je Prva dalmatinska brigada svoju ratnu slavu, priznanje, ljubav i zahvalnost naroda zaslužila u brojnim i teškim bitkama od oslobođenja Jajca i Prozora, na Sutjesci, na Sumartinu (Brač), kod Vukovog klanca, na Kninu, Mostaru, pa sve do završnih operacija za potpuno oslobođenje naše zemlje. Na svom dugom ratnom pohodu brigada se sa jednakom odlučnošću *borila protiv talijanskih i njemačkih okupatora, kao i protiv njihovih pomagača ustaša i četnika. Brigada je formirana od četiri u borbama već prekaljena bataljona iz sjeverne, srednje i južne Dalmacije u čijem su se sastavu nalazili Hrvati i Srbi, Zagorci, primorci i otočani, radnici, seljaci i ribari, đaci, studenti i intelektualci. Krenuvši iz svoje Dalmacije odmah po formiranju, ona je odanošću i hrabrošću svojih boraca i brzim sazrijevanjem svoga komandno-političkog* i *borbenog sastava ubrzo izrasla u snažnu udarnu jedinicu koja je sa uspjehom ostvarivala i najteže zadatke. Okupatorske jedinice su je respektovale, a domaći izdajnici se nje bojali.*

Uz visoke vojničke vrijednosti brigada je *svojim pretežno hrvatslco--srpskim sastavom u kojemu je bilo i pripadnika drugih naših naroda kao i italijanskih antifašista, snažno motiviranih ciljevima NOP-a, uz brojnu i vrlo uticajnu partijsku i skojevsku organizaciju, n-a najbolji način reprezentovala bratstvo* i *jedinstvo, šireći ga među narodom u svim krajevima kroz koje je prolazila* i *gdje se borila. Drug Tito u svom poznatom govoru na Visu odao joj je visoko priznanje kao jednoj od najboljih naših jedinica. Brigada je tada dobila naziv proleterska. Poznatom* i *popularnom partizanskom pjesmom »Naša prva dalmatinska« na divan način iskazali su joj svoju ljubav* i *zahvalnost borci* i *narod Dalmacije.*

Iako je ova vrijedna monografija rezultat manjeg ili većeg doprinosa mnogih njenih boraca i starješina, treba ipak odati posebno priznanje drugovima Mirku Novoviću, Anti Kronji Cenci, Bogdanu Stupam i Vasi Đapiću koji su sa velikom ljubavlju, tmdom i *izuzetnom upornošću uspjeli da savladaju mnoge teškoće u prikupljanju građe, njenoj obradi i provjeri i konačnoj pripremi za štampu. Njihova je posebna zasluga što*

su sa pravom obratili posebnu pažnju obradi i dokumentovanju uloge brigade u iiajtežoj bici našeg oslobodilačkog rata, u proboju na Sutjesci. Vjernom rekonstrukcijom događaja pokazali su da je brigada uspjela da u hrabrom i odlučno vođenom napadu razbije jako utvrđene neprijateljske položaje i probije se iz obruča kao organizovana jedinica.

Uz mnoge vrijednosti ova će monografija sigurno biti nezaobilazan *dokument i svojevrstan spomen Prvoj dalmatinskoj brigadnoj jedinici, njenim ljudima – mrtvima* i *živima – idealima kojima su bili prožeti, te hrabrosti i žrtvama preko kojih su ih ostvarivali. Evocirajući tu herojsku prošlost ova nas knjiga svojom osnovnom porukom podstiče* i *hrabri.*

Ivica Kukoč

RIJEČ AUTORA

Bilo je krajnje vrijeme da se napiše monografija o 1. dalmatinskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj proleterskoj brigadi, jednoj u nizu najslavnijih brigada naroda i narodnosti Jugoslavije, koja se dosljedno i nesebično borila od svog formiranja 6. septembra 1942. godine do kraja narodnooslobodilačkog rata, sredinom maja 1945. godine. Pisati njenu monografiju u znatno poodmaklom vremenu od završetka rata bilo je otežano, jer o mnogim borbama i radu brigade ne postoje do 1944. godine izvorni dokumenti ili postoje samo djelomični i škrti podaci, a pamćenje preživjelih boraca i starješina zbog minulih godina nije uvijek pouzdan oslonac pri utvrđivanju činjenica. Posebne teškoće su nastajale kad je trebalo utvrditi starješinski sastav koji se u ratu često mijenjao iz poznatih razloga – odlaska na druge dužnosti zbog stvaranja novih jedinica, čestog izbacivanja iz stroja starješina koji su u borbama prednjačili svojom hrabrošću, a poneko od starješina je zamjenjivali jer nije odgovarao svojoj dužnosti.

Teško je bilo utvrditi i spisak boraca brigade prilikom njenog formiranja, a naročite teškoće nam je zadavalo utvrđivanje spiska poginulih boraca u toku rata. Za utvrđivanje podataka prije svega o borcima poginulim u NOR-u veliku pomoć su nam pružili opštinski odbori SXJB-NOR-a Dalmacije, kao i mnogi preživjeli borci naše brigade.

U radu na izradi monografije, a naročito u utvrđivanju pojedinih činjenica, veliku pomoć su nam pružile preživjele starješine 1. dalmatinske brigade, kao i brojni borci koji su sa velikim interesom pratili tok rada na monografiji. U tom su se naročito isticali drugovi iz Kluba 1. dalmatinske NOU proleterske brigade iz Splita. U prikupljanju materijala znatnu pomoć nam je pružio Vojnoistorijski institut u Beogradu, Jstorijski institut radničkog pokreta u Splitu i drugi, kao i jedan broj vojnih starješina koji su se u ratu nalazili u jedinicama što su vodile borbe zajedno sa našom brigadom. Svima njima kao i brojnim drugim drugovima i drugaricama koji su u bilo čemu pomogli nam da monografija ugleda svjetlo dana dugujemo punu zahvalnost.

I ***pored idoženih napora, moguće su greške u imenima i prezimenima nekih drugova, vremenu i mjestu pogibije i pripadnosti batalj07iu.***

Autori

U V O D

Teritorija Dalmacije obuhvata jadransko primorje sa ostrvima i polu ostrvom Pelješcem i prostire se od Velebita i Zrmanje na sjeverozapadi do Bokokotorskog zaliva na jugoistoku, obuhvatajući po dubini Bukovicu Kninsku, Sinjsku i Imotsku krajinu i rejon Metkovića do planine Dinare Paralelno sa morskom obalom prostiru se planine Kozjak, Mosor i Biokovo koje svojom konfiguracijom i nerazvijenošću saobraćaja otežavaji prolaz ka unutrašnjosti. Uporedo sa njima po dubini pružaju se pianini Moseć, potom Kozjak i Svilaja, a zapadno od njih planina Promina, bogatž rudama sa najvećim rudnikom Siverićem sjeverno od Drniša. Na krajnjen sjeveru prostire se najveća i najprostranija planina Dinara. U predjeli Bukovice nalazi se visoravan Orijak. U međuprostorima planina se pružaj i polja i ravnice: Ravni Kotari u rejonu Zadra. Kninsko, Sinjsko i Imotske polje i Neretljanska ravnica u rejonu Metkovića i Konavli kod Dubrovnika. Zemljište Dalmacije kraškog je sastava sa malo rastinja. Duž morske obale oko Zadra, Biograda na moru. Šibenika, Trogira, Kaštela, Splita Omiša, Makarske i Dubrovnika zemljište je plodno i ispunjeno sredozem nam vegetacijom. Ista je vegetacija i po udolinama na brojnim ostrvimi i poluostrvu Pelješac. Ostrva se pružaju sa sjeverozapada na jugoistol paralelno sa obalom. Najveće rijeke su: Zrmanja, Krka, Cetina i Neretva od kojih je najbogatija vodom Neretva. Ima i više ponornica koje *zi* vrijeme kiša nabujaju a za vrijeme suša presušuju ili nestaju.

Pomorski saobraćaj je bio razvijen dok je putni i željeznički sao braćaj sa unutrašnjošću zemlje bio slabo razvijen. Putevi su bili maka damski ili zemljani u dosta lošem stanju, tako da su bili teže prohodni zi motorna vozila. Željeznicom normalnog kolosjeka sa unutrašnjosti zemlje bili su vezani samo Split i Šibenik, a željeznicom uskog koloseka Metkovii i Dubrovnik. Postojala je i pruga uskog kolosjeka i od Splita do Sinja.

Veći gradovi se nalaze uglavnom na obali mora (Split, Šibenik, Zadar Biograd na moru, Trogir, Omiš, Makarska i Dubrovnik), a nešto manji i unutrašnjosti (Knin, Sinj, Drniš, Imotski, Metković), kao i na ostrvima poluostrvu Pelješac (Preko na ostrvu Ugljanu; Supetar, Milna i Sumartii na Braču; Hvar, Stari Grad i Jelsa na Hvaru; Vis i Komiža na Visu Korčula i Vela Luka na Korčuli; Orebić, Trpanj i Ston na poluostrvi Pelješac).

Priobalni dio teritorije Dalmacije je privredno najrazvijeniji. Oke Splita, Šibenika, Zadra, Trogira sa Kaštelima, Solina, Omiša, Makarske Dubrovnika prostiru se plodna polja, a u tim gradovima su se podizala industrijska preduzeća. Pored pomorskog saobraćaja i trgovine u tim re

gionima i na ostrvima bio je razvijen ribolov a u centrima razvijali su se industrija i zanatstvo. U ravnicama i poljima na ostalom dijelu teritorije stanovništvo se bavilo zemljoradnjom a u planinskim predjelima i stočarstvom.

U Dalmaciji je živjelo blizu 700.000 stanovnika, od čega Hrvata 80°/o, Srba 15—16°/o (najviše u Bukovici i Kninskoj krajini), a u gradovima su živjeli pripadnici svih naših naroda i narodnosti, pa i građani stranog porijekla. Pretežan dio stanovništva živio je u gradovima na priobalnom području kao ekonomski razvijenijem.

*

Dalmacija je, kao i mnogi drugi djeiovi naše zemlje, bivala kroz istoriju povremeno pod vlašću raznih zavojevača koji su dolazili pretežno sa zapada. .Zapadni susjedi su još od prvog vijeka naše ere pa sve do bliske prošlosti težili da priključe istočni dio jadranske obale u sastav svoje države pa su i posle prvog svjetskog rata uspjeli da zadrže pod svojom vlašću Zadar i ostrvo Lastovo.

Istorijska iskušenja stanovništva Dalmacije, njihova prirodna i ekonomska vezanost za zaleđe kao i slovenska pripadnost duboko su usađeni u svijest naroda nastanjenih na ovom tlu pa su oni nerazdvojno vezani za jugoslovensku zajednicu naroda. U daljoj i bližoj prošlosti sa teritorije Dalmacije su se javljali neustrašivi borci za bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda, što je imalo odraza na svijest naroda Dalmacije koji je vjerno slijedio te svijetle primjere svojih predaka.

U bivšoj Jugoslaviji na području Dalmacije, koje je bilo privredno razvijenije, postojala je brojna radnička klasa sa borbenom tradicijom (Split, solinski bazen, Šibenik, Omiš. Dugi Rat i druga mjesta). Povezivanje radničke klase sa Komunističkom partijom datira od samog formiranja KPJ. Pod uticajem KPJ, u njenim redovima, zatim kroz sindikalnu borbu [5] druge forme radnička klasa se idejno-politički izgrađivala i organizovala. Partija je takođe imala svoje organizacije i bila politički uticajna na ostrvima — naročito na Hvaru, Braču, Visu i Korčuli, kao i na području Šibenskog i Makarskog primorja, gdje su živjeli pretežno ribari, zanatlije i zemljoradnici. Oslobađajući se u godinama pred rat od frakcionaša i oportunista (Jelaske. Baljkasa, Marića) i drugih, Partija je učvrstila svoje redove.

Na teritoriji Dalmacije postojao je Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju, koji je rukovodio i usmjeravao rad partijskih organizacija na teritoriji Dalmacije preko dva okružna komiteta (za šibensko i makarsko područje); 6 kotarskih komiteta (za Biograd na Moru, Preko, Sinj, Hvar, Metković i Korčulu), 16 mjesnih komiteta (za Šibenik, Zaton. Vodice, Prvić Luku i Prvić Šepurinu, Tribunj, Veliki Iž, Mali Iž, Split, Solin. Trogir, Zrnovicu, Kaštela, Omiš, Komižu. Biševo i Dubrovnik); 5 rejonskih komiteta (dva u Šibeniku i tri u Splitu). Ukupno je bilo 208 partijskih organizacija sa oko 1.359 članova KPJ i oko 1.639 kandidata za prijem u Partiju i članova SKOJ-a.

Poslije kapitulacije bivše jugoslovenske vojske Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju organizovao je prikupljanje, kupovinu i sklanjanje oružja, municije i drugog ratnog materijala na čitavoj teritoriji Dalmacije angažujući za tu aktivnost članove i kandidate KPJ i članove SKOJ-a,

i njihove pristalice i drugove. Nema sumarnih podataka o prikupljenom oružju, municiji i drugom ratnom materijalu, ali iz brojnih primjera aktivnosti u tom smislu i pojedinačnih podataka o broju uskladištenog oružja i municije, vidljivo je da je ta aktivnost obezbjedila masovno učešće aktivista na čitavoj teritoriji i da je sakupljena, oteta i kupljena velika količina oružja, municije i druge ratne opreme. Sve to oružje i municija su dobro sakriveni i čuvani kod odanih odabranih i provjerenih aktivista

Ta aktivnost je imala veliki uticaj na stvaranje raspoloženja naroda Dalmacije za borbu protiv okupatora i njihovih slugu. Time je obezbjeđena početna potrebna količina oružja i municije za naoružavanje budućih boraca za borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

ITALIJANSKA I USTASKA OKUPACIJA DALMACIJE

Poslije neznatnog otpora silama osovine aprila 1941. godine došlo je do sloma i rasparčavanja bivše Jugoslavije. Italijanski fašistički osvajači ušli su u Dalmaciju. Ugovorom od 18. aprila 1941. godine Dalmacije jc podijeljena između fašističke Italije i tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Zapadni dio područja Splita, Šibenika. Ravnih Kotara i Bukovice, sva dalmatinska ostrva osim Brača, Hvara i dijela Korčule pripojeni su Italiji i stavljeni pod upravu italijanske provincije Dalmacije (Governo della Dalmazia) sa sjedištem u Zadru. Ostali djelovi Dalmacije pripali su NDH i ns njima su ustaše formirale svoju vlast.

Do 23. aprila italijanska vojska zaposjela je pripojeno područje SE jedinicama pod komandom tada formirane talijanske vojnopomorske komande (Comanda militare marittimo della Dalmazia). Koristeći se činjenicom što su na ovo područje stigli prije Italijana, ustaše su pokušale dt u Splitu i u drugim područjima formiraju svoju vlast, ali, čim su stigli Italijani su to prekinuli i uspostavili svoju vlast. Za civilnog komesara zi okupirane krajeve Dalmacije imenovan je Artos Rartolucci. Istog danz imenovani su civilni komesari u kotarevima. Italijani su dio Dalmacijf koji im je pripadao nazvali guvernatoratom, podijelivši ga na dvije prt fekture — zadarsku i splitsku. Krajem maja za guvernera okupirane Dalmacije postavljen je Giusepe Bastianini, za prefekta u Zadru Vezia Orazia a u Splitu Paola Zerbinia. Sva trojica bili su istaknuti funkcioneri itali janske fašističke stranke.

Odmah poslije dolaska Italijani su počeli da taktiziraju da bi pridobili simpatije naroda. Organizovali su izvođenje javnih radova, uspostavljali normalni saobraćaj i izdavali propusnice za kretanje. Na Visu i i Splitu su pustili iz zatvora one koje su ustaše zatvorile. Na Visu su poništili sve ustaške odredbe koje su ozlojedile građane a na Braču su dal nalog ustašama da napuste ostrvo i vrate se u Imotski, ne dozvoljavajuć im da dalje vrše potragu za ilegalcima. Doveli su u Dalmaciju vojnik« starijih godišta koji su bili blagonakloni prema djeci, pokušavajući na ta, način da dobiju naklonost naroda.

Međutim, poslije kratkog vremena po dolasku italijanski fašisti počel su da uklanjaju elemente hrvatske etničke tradicije, jezika i kulture Zabranili su rad postojećim organizacijama i društvima i počeli da stvaraji u gradovima i po ostrvima fašističke organizacije »Gil«, »Balila«, »Gat« »Dopolavore« i druge i da otvaraju svoje domove i čitaonice.

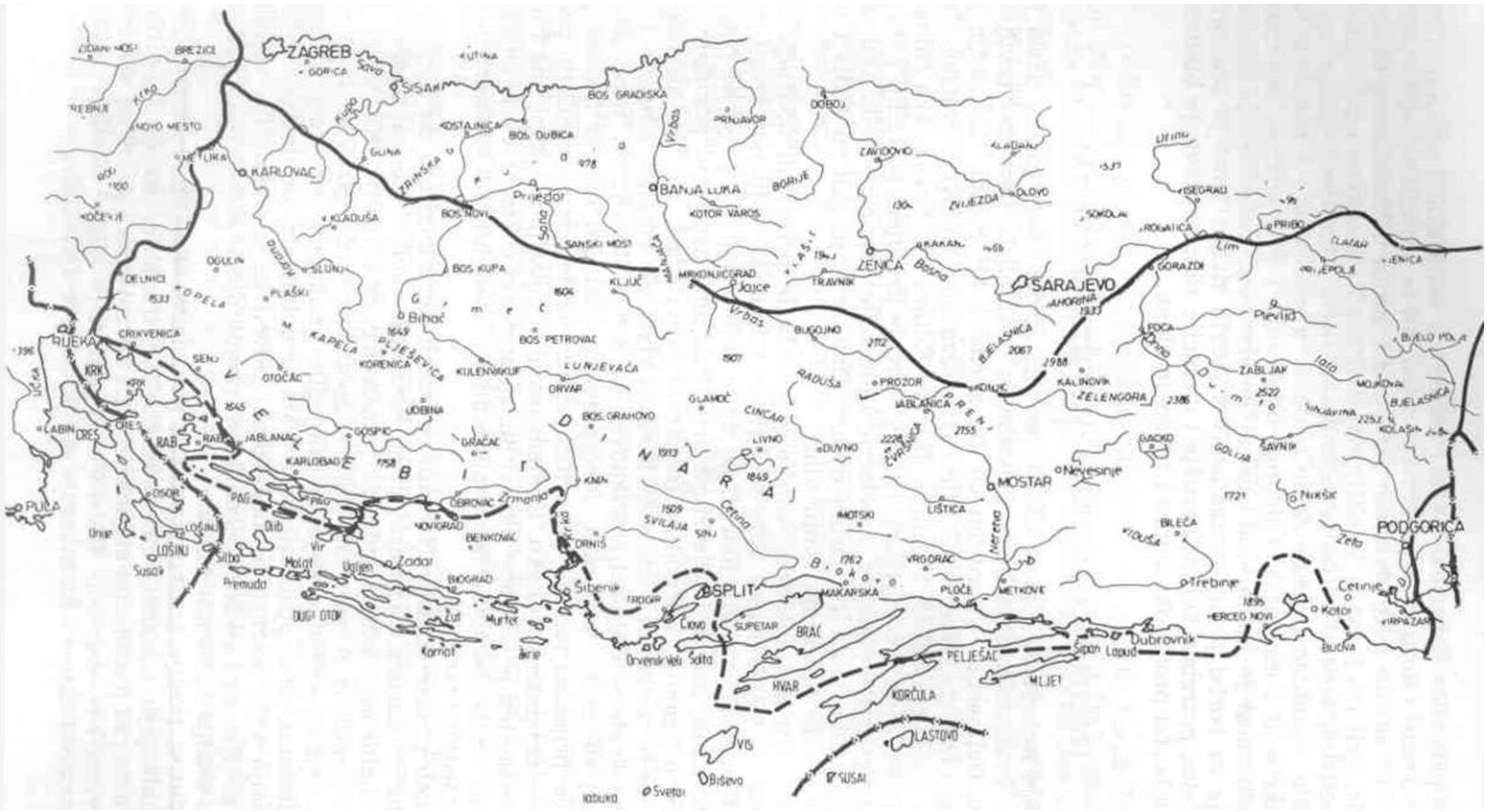

Sema 1 – Karta podjele Dalmacije od strane **Italijana i ustaša koju su potpisali Mtisolini** *i Pavelić*

Aprila 1941. godine u Splitu počinje da izlazi italijanski list »San Marco« u kojem je veličana snaga fašističke Italije i vršena propaganda za italijanizaciju Dalmacije. U njemu objavljuju slijedeće naredbe civilnog komesara: a) da se u uredima upotrebljava rimski pozdrav; b) da cijelo stanovništvo ističe italijanske zastave; c) da se uklone sve slike bivših jugoslovenskih kraljeva a istaknu slike italijanskog kralja i Musolinija. U Splitu su uklonili kip Grgura Ninskog koji je simbol borbe hrvatskog naroda protiv romanskih aspiracija na ove krajeve. Iz Etnografskog muzeja odnijeli su narodne nošnje i predmete koji su bili u vezi sa narodnim običajima i tradicijom. U Trogiru su skinuli hrvatske ambleme i slova sa nadgrobne ploče hrvatskog kneza Mladena Subića i ploču sa rodne kuće bana Petra Berislavića. U Korčuli su sa stare gradske kule uklonili spomen-ploču kralja Tomislava. Ukinuli su i hrvatske nazive ulica i dali im italijanske. U ustanovama počinju da uvode italijanski jezik i da mijenjaju lična imena građana.

I u fudbalskim klubovima pokušavaju da nametnu pravila talijanskih klubova. »Hajduku« su ponudili da promijeni ime u »Spalato«, da prihvati pravila italijanskih klubova i da igra u italijanskoj fudbalskoj ligi. U znak neslaganja i protesta sa tom odlukom igrači i uprava kluba su donijeli odluku o samoraspuštanju. Radnički sportski klub »Split« prestao je da djeluje prvih dana po kapitulaciji i njegova uprava i igrači, čim su se odnosi zaoštrili, prešli su u ilegalnost. Fudbalski klub »Zmaj« iz Blata i plivački klub »Korčula« takođe su donijeli odluku o samoraspuštanju.

Od početka okupacije italijanski okupator, držanjem jakih vojnih i policijskih snaga, te raznim ekonomskim i političkim mjerama težio je da zadrži mirno stanje u Dalmaciji i ujedno sprovede italijanizaciju područja pod njegovom vlašću . . . Organizacije komunističke partije u Dalmaciji su podsticale na otpor italijanizaciji, a i tradicionalna mržnja prema talijanskom okupatoru i slobodarski duh naroda Dalmacije nisu prihvatali takvu politiku. Pružan je otpor svakoj formi italijanizacije bez obzira na tc gdje se i kako sprovodila (fašistički pozdravi zastavi, talijanski jezik u školi, upis u fašističku omladinu, sindikate i drugo). Svaka mjera italijanskih vlasti u tom smislu nailazila je na organizovan otpor omladine, radnika, žena i svih slojeva naroda. Ovakav otpor naroda Dalmacije iznenadic je italijanskog okupatora, ali on nije htjeo da odustane od svojih planova Zato nastoji da ih sprovede drugim mjerama — terorom i pritiscima. Više nisu bila rijetka hapšenja građana i njihovo maltretiranje prinudnim davanjem ricinusa, batinanjem, izbacivanjem đaka iz škole i radnika s£ posla itd. — sve sa ciljem zastrašivanja i slamanja otpora naroda. Pošte je otpor italijanizaciji narastao u svim djelovima Dalmacije, fašisti počinji da maltretiraju cijelo stanovništvo, nastojeći da ga zaplaše i pokolebaju i njegovom otporu. Međutim, fašisti su naišli na organizovan otpor. Pokušaji da skrše otpor i unište živo jezgro pokreta, koje su vidjeli u komunistima, nije im pomogao. Umjesto jednog ubijenog ili interniranog aktivirale su se desetine novih boraca.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije osloncem na Mačekovu Hrvatski seljačku stranku — organizovanu kao Seljačka zaštita, ustaše su pokušah da na čitavoj teritoriji Dalmacije uspostave svoju vlast, ali su im to onemogućili Italijani kada je 23. aprila 1941. italijanska vojska zaposjela ane ktirano područje Dalmacije i zavela svoju vlast.

Pri formiranju svoje vlasti ustaše su započele teror u regionima gdje je živjelo stanovništvo srpske narodnosti prisiljavajući ga da pređe u katoličku vjeru ili da se iseli. Poslije toga su prešli na masovne pokolje u Kninskoj krajini i drugim mjestima gdje je bio srpski živalj, a u regionima gdje je bio hrvatski živalj hapsili su i progonili komuniste i njihove simpatizere, a kasnije i sve one koji nisu odobravali njihovu strahovladu.

Zločini ustaša i teror italijanskih okupatora, izazvali su ogorčenje naroda u Dalmaciji koji je počeo masovno da ispoljava mržnju prema svim zločincima.

ORGANIZOVANJE ORUŽANE BORBE U DALMACIJI

Kada je fašistička Njemačka izvršila napad na Sovjetski Savez i kada je 4. jula CK KPJ donio odluku o dizanju ustanka protiv okupatora i njegovih slugu, sastao se Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju i precizirao najvažnije zadatke koji su stajali pred komunistima, omladinom, radnicima, pred narodima Dalmacije — Hrvatima i Srbima sa ciljem razvijanja oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U pismima nižim partijskim rukovodstvima istaknute su mjere i forme stvaranja partizanskih odreda i traženo od njih da otpočnu izvođenje diverzantskih akcija i sabotaža (na komunikacijama i objektima koji služe okupatoru i njegovim slugama).

Izbijanjem ustanka u Lici i Bosanskoj krajini, koncem jula 1941. godine zahvatio je i područje između Like i Knina i prenio se na srpska sela u Bukovici i zapadnom dijelu Dinare. Početkom avgusta 1941. godine, uz prisustvo člana CK KPH Pavia Papa Šilje i španskog borca Mirka Kovadevića Lala, na sastanku Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju odlučeno je da se organizuju slijedeći partizanski odredi: Splitski, Solinski, Kaštelansko-trogirski i Sinjski, sa zadatkom da se probiju do planine Dinare i da na tom predjelu otpočnu borbu protiv neprijatelja, zatim Šibenski, Primoštensko-rogoznički i Zatonsko-vodički koji treba da se probiju u Kninsku krajinu, onemoguće italijansku politiku bratoubilačke borbe i ponovo pokrenu ustanak u Kninskoj krajini. I jedni i drugi trebalo je da se povežu sa ustanicima u Bosanskoj krajini i Lici i oslone se na njih. Međutim, uslijed nedovoljne pripreme ljudstva, slabog prihvata na terenu, slabe veze, neiskustva, nepoznavanja terena i izdaje četnika kod Drniša, Splitski i Šibenski odred su stradali, a ostali su se vratili. Neki nisu ni krenuli. Manji broj drugova uspjeo je da se probije do partizanskih odreda u Bosni, u koje su se uključili. Ovaj neuspjeh doveo je do stradanja ljudstva tih odreda. Poginulo je i streljano oko 40 drugova iz Splitskog i Šibenskog odreda, i to onih najsmjelijih i najodanijih, prekaljenih u surovoj borbi s bivšim nenarodnim režimima, što je usporilo razvoj oružane borbe u Dalmaciji. To je bio težak udarac za narodnooslobodilački pokret Dalmacije. Partijsko rukovodstvo u Dalmaciji je poduzelo potrebne mjere da ispita uzroke ovog neuspjeha i organizuje dalji razvoj oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U Split je oktobra 1941. godine stigao Rade Končar, sekretar CK KPH, da pomogne Pokrajinskom komitetu na poduzimanju potrebnih mjera za jačanje narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji.

Vojno-političke mjere i zadaci — te partijske mjere prema krivcima za stradanje i vraćanje odreda bili su od presudnog značaja za dalji razvoj borbe, za aktivnost komunista, omladine i naroda Dalmacije.[1]) Ponovo je stvorena povoljna klima i raspoloženje u Dalmaciji za razvijanje partizanskih odreda i grupa, za uspješnije razvijanje oružane borbe. Poslije toga ponovo su stvoreni partizanski odredi i grupe koji su otpočeli oružanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Za objedinjavanje komande nad aktivnostima partizanskih odreda i grupa *na* teritoriji Dalmacije Pokrajinski komitet je, na sjednici od 12. novembra 1941. godine u Splitu, uz prisustvo Rade Končara, odlučio da se formira *Štab partizanskih odreda Dalmacije* kao operativni organ za rukovođenje partizanskim odredima. Međutim, taj štab je počeo da funkcioniše tek 12. februara 1942. godine na Dinari kada je Vicko Krstulović kao komandant tog štaba stigao na Vrdovo. Dvadeset i drugog marta je stigao i komesar štaba Vojin Zirojević (petog aprila 1942. godine njega su ubili četnici u selu Crni Lug). Operativni oficir štaba odreda bio je Maks Bace Milić.

Organizovanje partizanskih odreda i grupa širom Dalmacije, njihovo narastanje i sve brojnije oružane akcije ozbiljno su zabrinjavale italijanskog okupatora i njegove sluge. Stoga i neprijatelj, uz pooštravanje represivnih mjera • — hapšenja, interniranja i strijeljanja rodoljuba i nedužnih građana, dovlači nova pojačanja i nastoji formirati četničke jedinice — te ih pored ustaša pokušava što više uključiti u zajedničku borbu protiv narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i grupa. Na kraju 1941. godine italijanski okupator i njihove sluge (ustaše, domobrani, četnici i dr.) raspolagali su sa oko 100.000 naoružanih vojnika i oficira prema nešto više od 800 boraca — koliko ih je tada bilo u partizanskim odredima i grupama Dalmacije.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine otišlo je u nekoliko grupa oko 180 boraca iz Dalmacije u Liku, i to sa šibenskog i biogradsko-zadarskog područja i Bukovice, većinom članova KPJ, kandidata i skojevaca. Početkom 1942. godine narasta broj žarišta borbe na području Dalmacije. Dinara, Bukovica, Biokovo, Mosor, Kamešnica, šibensko područje, Livanjsko polje i ostrva — postaju centri i baze partizanskih odreda i grupa. Tu se stvaraju prve slobodne teritorije i formiraju prvi narodnooslobodilački odbori.

Stvaranje i narastanje odreda i njihovo teritorijalno povezivanje i djelovanje zahtijevali su odgovarajuću organizaciju vojno-operativnog rukovođenja. Zato je krajem marta 1942. godine prema direktivi Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, imenovan od strane Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske — *Stab 4. operativne zone.* Pod njegovim vojno-operativnim rukovodstvom bila je obuhvaćena teritorija od Zrmanje do Neretve i od mora i ostrva do Livanjskog i Duvanjskog polja.

[1]) »Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945, Zbornik dokumenata 1«, dok. 42, str. 139; dok. 43 str. 143; dok. 53, str. 161; dok. 55, str. 169 — izdao Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Radi povoljnijeg razvoja oružane borbe i što uspešnijeg rukovođenja partizanskim odredima štab zone je podijelio teritoriju na četiri operativna područja: sjeverodalmatinsko, srednjodalmatinsko, južnodalmatinsko i livanjsko-duvanjsko. Na tim područjima partizanski odredi su vremenom brojno narastali, pa su od njih formirani bataljoni koji su zatim ušli u sastav 1. dalmatinske brigade. Njihovo formiranje najtješnje je vezano za dalji razvoj oružane borbe u Dalmaciji 1942. godine.

FORMIRANJE I BORBE PARTIZANSKIH JEDINICA PRIJE ULASKA U BRIGADU

FORMIRANJE BATALJONA »BUDE BORJAN*[8])

Na području Bukovice anektiranom od Italijana, a naseljenom pretežno siromašnim srpskim življem, razvijao se ustanak pod uticajem oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika u Lici. Od ljeta 1941. do proljeća 1943. godine u tom kraju formiraju se partijske i skojevske organizacije kao i partizanske grupe, koje naglo narastaju. Od partizanskih grupa i Bukovičkog partizanskog odreda, u čijem sastavu su bili Srbi i Hrvati sa terena Bukovice i Šibenskog primorja formiran je, 9. maja 1942. godine, bataljon »Bude Borjan«, — prvi na području Dalmacije.

U početku je bataljon imao dvije čete. U štab bataljona postavljeni su slijedeći drugovi: Rade Bulat, komandant,[3]) Ante Jurin Marko, politički komesar, Slobodan Macura, zamjenik političkog komesara, Dane Rončević Radula, operativni oficir i ujedno zamjenik komandanta, Obrad Knežević, obaveštajni oficir, Ignjatije Macura, intendant, i Milan Lacmanović, drugi intendantski oficir. U 1. četi na dužnost komandira postavljen je Božo Blažević, a na dužnost političkog komesara Frane Kursar. U 2. četi Mate Staničić je postao komandir, a Jovo Matić politički komesar.

Bataljon »Bude Borjan« je poslije formiranja uključen u Kombinovani odred u kojem su još bili: 1. proleterski bataljon Hrvatske, Bataljon »Marko Orešković« i Udarni bataljon Ličke grupe partizanskih odreda. Oni su dobili zadatak da očiste bosansko-ličko-dalmatinsku tromeđu od četnika i da napadnu i unište veliki željeznički vijadukt Bender i time onemoguće željeznički saobraćaj od Splita ka Lici.

Prikupljanje jedinica predviđenih za operaciju na tromeđi izvršeno je u vremenu od 12. do 15. maja.

Pošto je 1. četa Bataljona »Bude Borjan« obavještena od svog borca Milorada Stegnjanovića, učitelja, koji je bio u dosluhu sa četnicima u selu Krupa, da će četnici predati oružje partizanima, krenula je najprije u pravcu tog sela. Kada je stigla u Krupu, opkolili su je četnici koji su od njenog ljudstva zahtijevali predaju. Uslijed toga je došlo do pometnje u

[8]) Bode Borjan, poznati revolucionar i partijski radnik — Srbin iz sela Kričana kod Drniša, zatvoren je u lepoglavski zatvor od režima Cvetković-Maček. Ustaše su ga zvijerski ubile juna 1941. godine.

[3]) Rade Bulat, operativni oficir Glavnog štaba PO Hrvatske, došao je sa 30 boraca Dalmatinaca iz Like da pomogne razvoj partizanskog pokreta u sjevernoj Dalmaciji.

četi, pa su četnici uhvatili 24 partizana i predali ih Italijanima, koji su ih strijeljali u Gračacu. Među streljanim je bio i operativni oficir štaba bataljona Dane Rončević Radule. Ostatak ćete se probio iz okruženja i vratio u Bukovicu. Uskoro je 1. četa krenula preko ceste Ervenik — 2egar. Tog dana, 26. maja, četa je postavila desetinu u zasjedu, nedaleko od sela, desetinu sa kojom je bio Božo Blažević, komandir čete. Kad je naišao motocikl zasjeda ga je propustila, a na putnički automobil, koji je iza njega išao, otvorila je vatru. Iz automobila su izašla dva italijanska oficira koji su davali ogorčeni otpor, ali su oba poginula. Odmah zatim naišao je kamion pun italijanskih vojnika, na koji je desetina takođe otvorila unakrsnu vatru. Poginulo je 10 vojnika, a ostali su se razbježali. Jedan od dva ubijena italijanska oficira bio je istaknuti talijanski fašista i prefekt Zadarske provincije, Vezio Orazi, zbog čije pogibije su Italijani proglasili trodnevnu žalost u čitavoj Dalmaciji, a na svim javnim zgradama istakli crne zastave. Na mjestu pogibije ozidali su kamenu ogradu i zasadili dva mlada bora, koje su pristalice NOP-a stalno čupali. Potom su Italijani na prostor Kistanje — Zrvenik — Zagar uputili kaznenu ekspediciju, ubili 49 nedužnih ljudi, popalili oko 300 kuća i staja, zaplijenili zatečenu stoku i odveli oko 200 ljudi u internaciju.

Kombinovani odred u kojem se nalazio i Bataljon »Bude Borjan«, bez 1. čete, stigao je ubrzo na tromeđu i oslobodio sela: Plavno, Prljevo, Pribudić i Zrmanje, očistio to područje od četnika, napao na vijadukt Bender, Italijanima nanio teške gubitke, ali Vijadukt nije uspio zauzeti.

Bataljoni »Marko Orešković« i »Bude Borjan« 21. maja otpočeli su napad na ustaško uporište u selu Dolac. Ustašama su pritekli u pomoć četnici sa sjeverozapada i italijanska pojačanja iz Zadra, Benkovca i Kistanja. Žestoka borba je trajala nekoliko sati, a onda je Bataljon »Bude Borjan« prešao na juriš i neprijatelj je morao da odstupi. Tom prilikom je ubijeno 40 Italijana među kojima četiri oficira. Zarobljeno je 50 italijanskih vojnika i dva oficira, dok je Bataljon »Bude Borjan« imao dva mrtva borca. Zaplijenjena su tri bacača mina, četiri teška mitraljeza, šest puškomitraljeza, 50 pušaka, 14000 metaka i 90 mina i mnogo drugog vojnog materijala.

Uskoro su, 22. maja, Italijani odgovorili novim napadom. Oni su sa oko 1.500 vojnika prešli rijeku Zrmanju i napali na dvije čete Proleterskog bataljona i jednu četu Bataljona »Bude Borjan«. Pošto su naišli na jak otpor, morali su se povući pretrpevši znatne gubitke. Poslije protjerivanja Italijana partizani su srušili most na Zrmanji i porušili prugu Gračac — Knin na nekoliko mjesta. Ovi uspjesi Kombinovanog odreda uticali su na mnoge dotadašnje četnike, pa je dobar broj njih prešao u partizane, a još veći broj seljaka iz oslobođenih sela dobrovoljno je stupio u partizanske jedinice. Zbog toga je Bataljon »Bude Borjan« narastao na 240 boraca, pa je odlučeno da se formira još jedan bataljon, što je učinjeno 23. maja, kada je formiran Bataljon »Branko Vladušić«. Od ta dva bataljona je formiran Sjevernodalmatinski partizanski odred, što je veliki uspjeh NOP-a na teritoriji tromeđe.

Za komandanta Sjevernodalmatinskog odreda imenovan je Rade Bulat, za političkog komesara Ante Jurin Marko a za obaveštajnog oficira Obrad Knežević.

Za komandanta Bataljona »Bude Borjan« postavljen je Slobodan Macura, za političkog komesara Vlado Peran a za operativnog oficira Stevo

Perić. Kroz nekoliko dana u bataljonu su imenovani: Miloš Nikolić Lede za obavještajnog oficira, Ignjatijo Macura za intendanta a Pero Veinović za referenta veze.

Po formiranju Sjevernodalmatinskog odreda, Bataljon »Bude Borjan« je dobio zadatak da djejstvuje na području Bukovice, Ravnih Kotara i Primorja a Bataljon »Branko Vladušić« na teritoriji tromeđe.

Sedmog jula 1. četa Bataljona »Bude Borjan« napala je karabinijersku stanicu u selu Nuniće. Za obezbeđenje napada upućena je na cestu između sela Nunića i Kistanje 2. četa. Karabinijeri su se predali tek kada su se partizani popeli na krov zgrade i u nju bacili bombe. Jedan karabinijer jc poginuo, 10 je zarobljeno a zaplijenjeno je 11 pušaka, dva puškomitraljeza, jedan teški mitraljez i radio-stanica.

Slijedećeg dana, u zoru, pošli su italijanski vojnici u 12 kamiona u pomoć karabinijerima, u selo Nuniće. Partizani su ih dočekali u zasjedi i napali dobro organizovanom i sinhronizovanom unakrsnom vatrom. Ubili su 47 a ranili 41 vojnika, dok je 10 nestalo. Svi kamioni su zapaljeni. Uslijedila je brza intervencija oko 1.000 italijanskih vojnika iz Kistanja i Ervenika, zbog čega se veći dio ratnog materijala nije mogao izvući. Zbog nadmoći neprijateljskih snaga partizani su morali da se povuku na nove položaje. Od minobacačke vatre poginuo je politički komesar bataljona Vlado Peran, a tri borca su ranjena

Razoružanje karabinijera u Nunićima. uništenje i zarobljavanje velikog broja italijanskih vojnika i paljenje 12 italijanskih kamiona je znatno uticalo na borbeno raspoloženje u sjevernoj Dalmaciji, a naročito u Bukovičkom kraju, odakle je tih dana dobrovoljno došlo u partizane oko 200 novih boraca. Poslije pretrpljenih gubitaka Italijani su povukli karabinijerske posade iz Biovičina Sela, Bjeline i Bruške a motorizovane kolone rijetko su prolazile bukovičkim cestama. Kada su morale da prolaze, činile su to uz pomoć tenkova i oklopnih kola. Da bi bili bezbjedniji, Italijani su porušili zidove i ograde i sasjekli šumu na 50 metara od puta.

Po naređenju štaba 4. operativne zone Bataljon »Bude Borjan« izvršio je 27. juna pokret ka planini Promini i Kosovskoj dolini, sa zadatkom da, sa 1. dalmatinskim udarnim i 2. dalmatinskim bataljonom dejstvuje na tom području.

U prethodnicu je određen 1. vod 1. čete, koji je prešao reku Krku sa ciljem da uspostavi vezu sa simpatizerima NOP-a u Promini i da uhvati živog fratra Pavia Silova, ustaškog logornika, u selu Čitluku. Noću 28. juna nekoliko boraca se popelo na stepenice kuće logornika Silove. Fratar Silova je otvorio puščanu vatru i popeo se na krov dozivajući iz sveg glasa pomoć. Kako niko nije dolazio, zabravio se u sobu. Partizani su gredom razbili hrastova vrata, a on je otvorio na njih vatru iz pištolja. Kada je istrošio municiju, skočio je na komandira čete Stevu Prokića i počeo ga daviti golim rukama. Komandant odreda Rade Bulat ga je pištoljem prinudio da digne ruke u vis, a čim je Rade stavio pištolj u futrolu, Silova je skočio i na njega da ga zadavi rukama. Tada je obavještajni oficir odreda Miloš Nikolić Lede priskočio i opalio na fratra nekoliko metaka iz pištolja. Iako teško ranjen i u smrtnom grču, fratar je zgrabio sjekiru, ali mu je ona odmah oduzeta. U njegovoj kući je nađena čitava ustaška arhiva u kojoj se je nalazila i njegova prepiska sa Glavnim ustaškim stanom u Zagrebu.

Doznavši da su partizani stigli u Čitluk, ustaško-domobranski garnizon u Oklaju se u panici povukao prema Kninu, ostavivši u magacinu pet vagona kukuruznog brašna, dva vagona bijelog brašna i jedan vagon šećera.

Uz pomoć stanovništva partizani su prebacili hranu preko rijeke Krke, gdje su je prihvatili seljaci iz Bukovice i prenijeli u partizansku bazu u selo Ruište. Prebacivanje preko rijeke trajalo je čitav dan i noć zbog toga što se raspolagalo samo jednim čamcem.

Odmah potom održan je narodni zbor na kojem je komandant odreda Rade Bulat govorio o ciljevima NOP-a, o ulozi ustaša i četnika kao slugu okupatora, kako i zašto je ubijen logornik fratar Pavle Silova.

Poslije ove akcije Italijani, četnici i ustaše su krenuli u tri kolone ka planini Promini i obuhvatom opkolili Bataljon »Bude Borjan«. Štabovi odreda i bataljona su ocjenili da je situacija ozbiljna pa su odlučili da prihvate borbu na Prominskoj kosi. a zatim da pređu na juriš i probiju obruč.

Neprijatelj je otpočeo napad 30. juna u 6 časova ujutru. Bataljon »Bude Borjan« je u toku čitavog dana odbijao napade i prelazio u protivnapade, trpeći velike gubitke. Njegova 2. i 3. četa su u toku dana vršile pet uzastopnih juriša pokušavajući da probiju neprijateljski obruč, ali uzalud. Za vrijeme borbe čula se vatra u pravcu Kosovske doline. Pretpostavljajući da tamo dejstvuje Srednjodalmatinski odred, komandant bataljona je naredio novi juriš radi probijanja u tom pravcu. Cete su probile obruč u sumrak i izbile na prugu, gdje su ih u zasjedi sačekali Italijani i četnici. Došlo je do borbe prsa u prsa u kojoj su dvije čete djelomično razbijene, a borci su se probijali neorganizovano prema Bukovici. Neki su zalutali u sela u kojima su se nalazile ustaše, pa su tu ubijeni. U borbi na planini Promini bataljon je imao 28 mrtvih i nekoliko pobijenih pri probijanju ka Bukovici. I Italijani su takođe imali velike gubitke, koje su slijedećih dana kamionima prevozili ka Šibeniku.

Dolaskom u Bukovicu bataljon se razmjestio u zaseoku Vujasinovići da se odmori. Saznavši preko svoje obaveštajne službe da se bataljon smjestio u Vujasinovićima, neprijatelj je pokrenuo još veće snage da ga opkoli. Slijedećeg dana, oko 6 časova ujutru, Italijani, pomognuti četnicima i ustašama iz Knina i Drniša, napali su bataljon sa svih strana. Bataljon se brzo sredio i pošao u proboj, glavninom prema Erveniku a sa dijelom snaga je zadržavao neprijatelja na njegovim pravcima nastupanja. Poslije nekoliko uzastopnih juriša borci 1. i 3. čete zbacili su Italijane i četnike sa kote Sljeme iznad zaseoka Tišma i izvukli se iz neprijateljskog obruča. Potom su se prebacili preko rijeke Zrmanje i uputili prema selu Ruištu — partizanskoj bazi na sektoru južne Like. Druga četa se kretala preko sela Kanaziri i stigla takođe u Ruište. U toj borbi bataljon je imao pet poginulih boraca.

Pošto nisu uspjeli da unište partizane, Italijani su svoj gnev iskalili nad stanovništvom zaseoka Vujasinovići, gdje su ubili 10 ljudi i bacili ih u čatrnju. Opljačkali su 400 ovaca i 150 volova i otjerali ih u Kistanje.

Bataljon »Bude Borjan« je pretrpio osjetne gubitke u borbama na planini Promini i pri probijanju ka selu Ruištu. Zbog tih gubitaka, savlađivanja velikih teškoća i neprijateljske propagande, jedan broj boraca je pokleknuo i dezertirao. Neki su se predali Italijanima i prokazali partizanske veze i baze. Cak se predao i obaveštajni oficir bataljona Miloš Ni-

kolić Lede, preko koga su Italijani saznali za mnoge simpatizere i saradnike NOP-a, koje su pohvatali, neke pobili a ostale internirali. Italijanska vojska i milicija otpočele su hajku protiv pristalica NOP-a, pljačkale njihovu imovinu i palile im kuće. Cesto su stradali ljudi koji su se našli na putu, njivi ili livadi.

Stab Sjevernodalmatinskog NOP odreda i Okružni komitet KP za sjevernu Dalmaciju organizovali su 16. jula savjetovanje u zaseoku Kučićevcu blizu Ervenika, kome je prisustvovalo oko 50 aktivista NOP-a iz bukovičkih sela. Na savjetovanju je razmatrana politička situacija u Bataljonu »Bude Borjan«.

Poslije toga Glavni štab PO Hrvatske poslao je dva bataljona 3. ličkog partizanskog odreda pod komandom Doka Jovanića da pomognu narodu i borcima sjeverne Dalmacije u njihovoj borbi. Tek što su bataljoni otišli, 17. jula, Italijani sa oko 10.000 vojnika i nekoliko hiljada ustaša i četnika preuzeli su ofanzivu napadajući frontalno partizane na sektoru Zrmanja — selo Prevjes — Kom — Ruište — željeznička stanica Malovan Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga bataljoni 3. ličkog odreda i Bataljon »Bude Borjan« uz neprekidne borbe 17. i 18. jula povukli su se u Veliku Popinu i Liku. I Bataljon »Branko Vladušić« pritisnut jakim italijanskim i četničkim snagama povukao se sa tromeđe ka Srbu.

Kada je stigao u Liku, Bataljon »Bude Borjan« je zajedno sa Omladinskom četom vodio žestoke borbe sa italijansko-četničkim snagama ns sektoru Bruvno — Lisac — Srbski klanac. U tim borbama neprijatelj je imao preko 100 mrtvih i ranjenih vojnika, dok je bataljon imao 11 mrtvih a Omladinska četa sedam.

Poslije toga Glavni štab PO Hrvatske je donio odluku da jedinice Sjevernodalmatinskog odreda izvuče sa fronta usled zamorenosti i gubitaka u ljudstvu da bi se odmorile i organizaciono sredile. Pošto se sredic i popunio svoje redove, početkom septembra 1942. godine, po naređenju štaba 4. operativne zone, Bataljon »Bude Borjan« je upućen u širi rejon Livna.

Od svog formiranja 9. maja do 22. maja Bataljon »Bude Borjan« je narastao na 240 boraca. U Bukovici, na tromeđi, na planini Promini i u Lici vodio je znatan broj borbi u kojima je nanio velike gubitke italijanskoj vojsci, četnicima i ustašama. Svojim borbenim dejstvima i odnosom prema narodu stvarao je povoljne uslove za razvoj NOP-a u tim krajevima šireći bratstvo i jedinstvo među Srbima i Hrvatima koji su nastanjeni na tim teritorijama.[4])

ORGANIZOVANJE PARTIZANSKIH JEDINICA U SREDNJOJ DALMACIJI

Poslije stradanja Splitskog i neuspjelog probijanja Solinskog i Kaštelanskog odreda na Dinaru, razvoj ustanka u srednjoj Dalmaciji bio je jedno vrijeme u zastoju. Slična situacija bila je na području Šibenika.

Desetog avgusta 1941. godine grupa boraca iz Sinja i sela Glavica stigla je u selo Bitelić. Od te grupe i boraca ***Biteličkog odreda*** formiran je

***) »Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945, Zbornik dokumenata 1« dok. 41, str. 126 i dok. 62. str. 184.**

Sinjski partizanski odred. Krajem avgusta odred je izvršio akciju na komunikaciji Sinj — Livno, porušio je telefonsko-telegrafske stubove na dijelu između sela Bili Brig i Trnove poljane. Tom akcijom prekinuta je veza između Sinja i Livna. Iz odreda su se uputili kuriri na rijeku Cetinu na mjesta gdje se očekivao prelaz primorskih odreda. Po izvršenoj akciji Sinjski odred bio je rasformiran, a na Vrdovu je i dalje ostao partizanski odred Bitelića pod komandom Ivana Bračulja. Odred je politički djelovao po selima sa sjeverne strane rijeke Cetine prema Vrlici. Na zborovima su narodu objašnjavani ciljevi borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Iz izvještaja Kotarskog komiteta Sinj, Pokrajinski komitet KPI-I za Dalmaciju doznao je da se na Dinari nalazi partizanski odred. U septembru je u Bitelić uputio Maksa Baća Milića, španskog borca, sa zadatkom da se poveže sa odredom i da radi na njegovom moralno-političkom učvršćivanju i brojnom jačanju. Dvadesetog septembra 1941. godine, upravo kad je Maks Baće stigao u selo Bitelić, odred je na Vrdovu likvidirao žandarmerijsku patrolu od dva žandarma iz stanice Ribarić, koji su upućeni da utvrde ko je vođa ustanka u selu.

Na vijest o likvidaciji žandarmerijske patrole Italijani su oštro reagovali. Italijanski fašisti su odlučili da u začetku, najbrutalnijim postupkom, uguše svaki pokušaj pobune i otpora njihovoj vlasti. Iz Sinja su uputili kaznenu ekspediciju u selo Bitelić — Vrdovo da uništi partizane, kazni i zastraši narod tog kraja, kako se ne bi ponovio sličan slučaj. Pod pritiskom jakih snaga neprijatelja odred je bio primoran da se sa narodom Bitelića povuče prema vrhovima Dinare. Pošto im nije uspjelo da unište partizane, fašisti su pljačkali i palili kuće i staje na Vrdovu.

Poslije tih borbi, odred Bitelića, postao je još aktivniji i popularniji na području Cetinske krajine. Na području Vrlike okupilo se oko 100 ljudi koji su posjekli telefonsko-telegrafske stubove na dužini oko dva kilometra na komunikaciji Sinj — Vrlika, čime je prekinuta veza Sinj — Knin. Odred je poslužio kao jezgro za prihvatanje i okupljanje novih boraca i stvaranja novih jedinica na području srednje Dalmacije, odnosno na Dinari. Partizanski odred u Biteliću narastao je na 40 boraca a potom prerastao u *Dinarski partizanski odred.* Preko tog odreda uspostavljena je veza sa narodnooslobodilačkim pokretom na livanjskom području. Krajem decembra 1941. godine štab Dinarskog odreda donio je odluku da odred podijeli na tri grupe. Jedna je i dalje ostala na Dinari (Vrdovo). Njen komandir je bio Petar Bračulj a komesar Đuro Đapić Đuketa. Druga je upućena na KameŠnicu. Njen komandir je bio Ivan Grubiša a komesar Tadija Anušić. Treća grupa prebačena je na Svilaju. Komandir joj je bio Dujo Bašić, iskusan španski borac, a komesar Stipe Librenjak. Poslije je za komesara grupe postavljen Božo Bilić Marjan, takođe španski borac.

U decembru 1941. godine ustaške vlasti Sinja uspostavile su novu žandarmerijsku stanicu u selu Bitelić-Panj, u jačini od 14 žandarma, čiji je zadatak bio da uspostavi kontrolu nad selom i nad mostom Panj na rijeci Cetini. Da bi spriječio njenu konsolidaciju, štab Dinarskog odreda odlučio je da likvidira žandarmerijsku stanicu na Panju. Dvadesetprvog decembra 1941. Dinarski odred, ojačan jednom četom Bataljona »Starac Vujadin« (55 boraca), likvidirao je žandarmerijsku stanicu. U borbi su ubijena dva žandarma, a četiri su ranjena, dok su ostali zarobljeni. Zarobljenici su predati štabu Bataljona »Starac Vujadin«, da ih vodi za

Bosnu. Na putu za selo Sajković kod Vještica gore, zarobljeni žandarmi su pušteni na slobodu.

Solirislci odred sa 60 boraca formiran je u avgustu 1941. godine. Poslije neuspjelog probijanja na Dinaru, vratio se u Solin. Ilegalno je djelovao na području Solina, povremeno je vršio noćne akcije, a po danu se sklanjao u baze, gdje su borci spavali pod oružjem.

Trogirski odred formiran je u decembru 1941. godine. On takođe nije uspjeo da se probije na Dinaru. Ilegalni radnici (članovi Partije i SKOJ-a) Trogira i Rogoznice i dalje su ostali na Hoteljima. Nisu izvodili vojne akcije, ali su politički djelovali po selima Trogirske zagore.

Odluka štaba Dinarskog odreda o podjeli odreda u grupe i upućivanje grupa na Kamešnicu i Svilaju bila je značajna radi proširenja i jačanja ustanka na širem području srednje Dalmacije. No, obzirom na političku situaciju u Dalmatinskoj zagori, bilo je izvjesno da će male partizanske grupe nailaziti na velike teškoće u vojnim akcijama i političkom djelovanju po selima ovog područja.

Svilajska grupa dejstvovala je u selima južno od Svilaje na teritoriji opština Muća i Lećevice, nastanjenim uglavnom hrvatskim življem, gdje su vođe HSS imale veliki politički uticaj. Od njih je jedan broj podržavao ustašku politiku. Zbog takve politike u jednom broju sela tih opština organizovana je i naoružana seoska ustaška milicija. Sve je to rađeno pod izgovorom odbrane sela od četnika. Takva situacija na tom području otežavala je grupi partizana sa Svilaje izvođenje vojnih akcija.

Ljudi skoro ništa nisu znali o partizanskom pokretu. Partija gotove da nije imala političkog uticaja na stanovnike zagorskih sela. Jedini uticaj vršen je preko jednog broja mladih ljudi iz sela tih opština koji su odlazili u pečalbu kao sezonski radnici, ili su se stalno zapošljavali u splitskorr industrijskom bazenu. Mnogi od njih dolazili su u kontakt sa naprednim radnicima, članovima KPJ i SKOJ-a. Pod njihovim uticajem jedan broj radnika se opredjelio za socijalističke ideje. Kad je Komunistička partije pokrenula i povela oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika ti radnici su organizovali u selima grupe simpatizera NOP-a. Upravo Svilajska partizanska četa je preko tih grupa po selima ispoljavala svoj uticaj na stanovništvo. Cesto su organizovani skupovi na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Vojnim akcijama i političkim djelovanjem među stanovništvom sela Dalmatinske zagore partizani su sticali simpatije i uporišta u narodu.

Svilajska grupa je u noći između 12. i 13. januara 1942. godine napale na žandarmerijsku stanicu u Muću, u kojoj se nalazilo 20 žandarma i finansa. Nakon kraće borbe žandarmi i finansi su se predali, osim komandira stanice. On je iz svog stana pružao otpor. Predao se tek kad je videe da mu pomoć ne dolazi. Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1700 metaka i 25 kilograma eksploziva i druge opreme. Zarobljeni žandarmi i finansi su pušteni. Partizan Marko Bulović Bojanov je teže ranjen. Tog dana partizan: su se zadržali u Muću i razgovarali sa stanovnicima o ciljevima narodnooslobodilačke borbe, a zatim su pošU na Svilaju. Na povratku u logoi srdačno su ih dočekali seljaci sela Milešine i pripremili im večeru, mada su i oni sami oskudjevali u hrani. Nešto kasnije ista grupa je napala žandarmerijsku stanicu u selu Stikova. U borbi je ubijen jedan žandarm. a ostali su se povukli u Drniš. Partizani su takođe napali ustašku, miliciju

u selu Maljkovo, koja je uz pomoć žandarma iz stanice Ribarić odbila napad. U borbi je poginuo borac Đuro Đapić Brišin.

Četrnaestog februara 12 žandarma iz stanice u selu Kijevu kod Vrlike pošlo je u patrolu u pravcu sela Cetina. Na putu su ih dočekali partizani. U borbi je ubijen jedan žandarm, vođa patrole je ranjen, a jedan je pobjegao, ostali su zarobljeni i odvedeni u selo Unište. Na vijest o napadu na žandarmerijsku patrolu ustaše i Italijani su brzo reagovali. Osamnaestog februara iz Vrlike je upućen jedan odred u jačini od 67 žandarma i domobrana, i odred jačine 60 italijanskih vojnika u selo Cetina. Neprijatelj je računao da su seljaci sela Cetine napali i likvidirali žandarmerijsku patrolu, pa ih je htjeo kazniti. Međutim, naoružani seljaci pružili su otpor. Borba je trajala od 7 do 11 časova. Neprijateljske jedinice su. uz gubitke, ušle u selo i odvele u Knin 30 seljaka iz sela Cetine.

Devetnaestog februara 1942. godine Svilajska četa zaustavila je na cesti Sinj — Vrlika, između Ribarića i sela Koljane, jedan autobus. Partizani su uzeli poštu i zarobili jednog italijanskog i jednog domobranskog vojnika, pratioce pošte, a zatim pustili autobus da produži put prema Vrlici. Nakon kratkog vremena, na istom mjestu zaustavili su drugi autobus koji se kretao od Vrlike prema Sinju. U autobusu su se nalazili žandarmi i domobrani koji su učestvovali u akciji na selo Cetinu. Zandarmerijski narednik pokušao je da pruži otpor, zbog čega je ubijen. Zarobljen je jedan oficir i 15 žandarma i domobrana. Zarobljenici su odvedeni u Svilaju, gdje im je suđeno. Neki od njih su pušteni a neki osuđeni na smrt i streljani. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 9 pušaka, 5 pištolja, 364 metka i 5 ručnih bombi.

Poslije akcije partizana na komunikaciji Sinj — Vrlika, Italijani su preduzeli ofanzivu na Svilajske partizane. Napad neprijatelja uslijedio je 21. februara 1942. sa više pravaca. Jedna kolona fašista crnokošuljaša i žandarma sa Ribarića napadala je preko sela Otišića. Druga kolona napadala je od Drniša preko sela Pribude na pravcu Jelinjaka, preko najviših vrhova Svilaje. Komanda Svilajske čete bila je unaprijed obavještena o napadu italijanske vojske, te je na vrijeme sklonila opremu i dva ranjena druga iz staja gdje su logorovali na sigurno mjesto. Međutim, kolona fašista predvođena žandarmima, koji su dobro poznavali put iz sela Otišića do partizanskog logora, uspjela je da rano ujutro 22. februara izbije u neposrednu blizinu logora. Mislili su da iznenade partizane, ali im nije uspjelo, jer su ih stražari primjetili. Partizani su prihvatili borbu, koja je trajala od 7 do 10 časova. Zbog opasnosti od izbijanja kolone koja je nastupala sa južne strane preko Jelinjaka, partizani su bili prinuđeni da se povuku dublje u šumu kako bi izbjegli opkoljavanje. Italijani su uspjeli da zauzmu logor, ali dalje nisu gonili partizane. U borbi su ubijena tri fašista. Partizani nisu imali gubitaka. Italijani su zapalili logor i oko 25 staja na Svilaji, a zatim se povukli u svoje garnizone.

Kamešnička grupa partizana je u noći između 2. i 3. januara postavila zasjedu na komunikaciju Sinj — Livno, koju su Italijani često koristili kao vezu između svojih garnizona u Sinju i Livnu. Zasjeda je postavljena na krivinama ceste između sela Bili Brig i Trnave Poljane (na Čilašu). Ujutro 3. januara 1942. godine krenuo je autobus italijanske vojno-poštanske službe iz Sinja za Livno. Nešto kasnije krenula su četiri kamiona italijanskih vojnika. Kada je autobus ušao u zasjedu, 17 boraca —

partizana otvorilo je vatru na vozilo i zaustavilo ga. U kolima su ubijem dva karabinijera, dva crnokošuljaša i jedan oficir. Zarobljeno je 10 italijanskih vojnika. Nije bilo vremena za prikupljanje plijena, jer su vet pristizali italijanski kamioni sa vojskom. Jedan od partizana uspjeo je de uskoči u autobus i iz džepa ubijenog italijanskog oficira izvuče legitimaciju. Na osnovu njegove lične karte utvrđeno je da je ubijeni italijanski oficir kolonelo (pukovnik) Di Aloia Vito.

Zarobljeni talijanski vojnici upućeni su u štab Dinarskog odreda, odnosno Maksu Baću Miliću, jer se on sam nalazio u štabu. On ih je saslušao i pustio, pokazavši im put za Sinj. Italijanski vojnici pod uticajerr fašističke propagande, nisu mogli vjerovati da je tako human i ljudsk odnos partizana prema njima. Jednom od vojnika koji je bio ranjen partizani su previli ranu, pa je i ručao sa partizanima. Takvim postupkoir prema njima Italijani su bili oduševljeni, čak su im dobrovoljno nudil odjeću, obuću, satove i druge sitnice. Uspjeh akcije na italijanske kamione na Ćilašu snažno je odjeknuo u Cetinjskoj krajini, širom Dalmacije zapadne Bosne. Narod je opjevao tu akciju:

Poletjelo jato vrana,
jedna četa Talijana,
kroz Glavice, kršno selo,
i pred njima kolonelo.
Prema Livnu ide ona
sa četiri kamiona ...
Naprijed ide kao paša
sve od Sinja do Čilaša.
Na Čilašu puška puče
kamionu u papuče,
mitraljeza cika stade,
kolonelo mrtav pade.
Stan, fašisto, kud si pošo,
zapamtićeš, gdje si došo ...
Nije ovo Venecija
već je naša Dalmacija
i njezini partizani
Cetinjani i Sinjani,
prvoborci odabrani.

48

Kamešnička partizanska grupa, koja je prerastala u četu, i dalje je bila aktivna i vojno i politički po selima ispod Kamešnice, u rejonu Triljs i prema Aržanu. Petnaestog februara 1942. ona je napala žandarmerijsla; stanicu u selu Tijariću. Akcija nije uspjela, ali su žandarmi bili prinuđeni da se povuku u Trilj. Noću između 11. i 12. februara grupa partizane Kamešničke čete upala je u selo Bajagić, odvela glavara sela, porušila most na Kosincu i oštetila uređaje na vodovodu kojim se Sinj snabdjevač pitkom vodom. Grad je nekoliko dana ostao bez vode. Grupa partizana Ì2 Kamešnice, kojom je rukovodio Vice Buljan, uništila je postrojenja u rudniku boksita kod Sinja, pa Italijani nisu mogli duže vremena da ga eksploatišu.

U januaru 1942. godine jedna manja grupa partizana sa političkim komesarom grupe Tadijom Anušićem spustila se u sela ispod Kamešnice radi političkog djelovanja. Grupa je zanoćila u selu Ruda. Međutim, Italijani koji su bili obavješteni da se u selu nalazi grupa partizana u toku noći su blokirali selo. U zoru su iznenada ušli u selo i uspjeli da uhvate AnuŠića koji je pri povlačenju bio ranjen u nogu. Odveli su ga u Sinj. u zatvoru je mučen, a potom strijeljan.

Dvadeset četvrtog januara ponovo formirani Solinski odred izvršio je akciju u rejonu sela Dugopolje. Porušio je željezničku prugu Split — Sinj i telefonske stubove. U vreme izvođenja te akcije naišla su dva italijanska kamiona, na koje su partizani otvorili vatru. Ubijen je vozač a zarobljena su tri vojnika. Kamioni su zapaljeni. Po naređenju štaba 4. operativne zone odred je sa grupama boraca iz Splita, Trogira, Kaštela i ostrva Visa 13. aprila krenuo na Dinaru i ušao u sastav Dinarskog odreda.

Italijani su uz pomoć četnika i ustaša pokušavali da vojnim akcijama očiste planine i sela Dalmacije od partizana. U tim akcijama nikada im nije pošlo za rukom da ih unište. Međutim, pljačkali su i palili kuće i staje na planinama. Takvu jednu akciju preduzeli su Italijani i ustaše 25. marta 1942. na sela sa lijeve obale rijeke Cetine. Neprijateljske jedinice sa nekoliko tenkova izbile su na liniju Zasiok — Vučipolje — Dabar i odatle krenuli, u streljačkom stroju, prema vrhovima Debelog brda. Dinarska četa, koja je logorovala u stajama sela Koljane, na južnoj ivici šume Vještića gore, upućivala je patrole u pravcu sela Koljane, Dabar i Vučipolje. Tog jutra njena patrola se sukobila sa neprijateljem sjeverno od sela Dabra. Pucnjava se čula u logoru, a malo kasnije stigao je i kurir, koji je izvjestio da se italijanska vojska nalazi u selima Koljane, Dabar i Vučipolje. Stab odreda naredio je Dinarskoj i dijelu Kamešničke čete da odmah krenu na Debelo brdo. Obje ćete posjele su položaj za odbranu na južnoj ivici tog brda, sjeverno od staja sela Zasiok Jarčište. Na vrh brda partizani su postavili crvenu zastavu sa srpom i čekićem. Zastava je lepršala na vjetru i vidjela se iz daljine, te su je tako primjetili i Italijani i u tom pravcu otvorili artiljerijsku vatru.

Uz podršku artiljerije i minobacača, neprijatelj je otpočeo sa napadom na partizanske položaje. Borba je trajala gotovo čitav dan. Između 17 i 18 časova partizanske jedinice izvršile su protivnapad i uspjele da razbiju i odbace neprijatelja u pravcu sela Zasioka i dalje na desnu obalu rijeke Cetine. U borbi je ubijeno 18 italijanskih vojnika, i tri ustaše, a oko 50 je ranjeno. Zaplijenjena su dva puškomitraljeza, 13 pušaka i više od četiri sanduka municije, šest ručnih bombi i ostale opreme. Na strani partizana jedan borac je lakše ranjen.

Italijanske vojne vlasti obavjestile su štab Dinarskog odreda da će 27. marta doći njihovi vojnici da pokupe svoje mrtve i ranjene. Stab je tu ponudu prihvatio, u skladu sa propisima međunarodnog ratnog prava, ali je uslovio da italijanski vojnici ne diraju seljake. Međutim, Italijani se nisu pridržavali dogovora, već su nakon što su pokupili mrtve i ranjene vojnike, opljačkali nekoliko seoskih domaćinstava.

Komunikacija Sinj — Vrlika bila je stalno pod kontrolom partizana Dinarske ili Svilajske čete. Zbog takve situacije u dolini rijeke Cetine Italijani i ustaše su 31. marta jakim snagama preduzeli ofanzivu na svilaj-

ske partizane. Komanda Svilajske čete procjenila je namjeru neprijatelja. te je odlučila da na vrijeme izvuče ljudstvo ispod udara neprijatelja. Italijani i ustaše, ogorčeni zbog neuspjele akcije na partizane na Svilaji, 1. aprila opljačkali su manastir Dragović. Skidali su ikone i nosili sve što se moglo odnijeti. Odveli su i tri kaluđera. a vodjenicu i štalu su zapalili.

Uskoro je štab 4. operativne zone odlučio da uputi grupu boraca ne cestu Sinj — Vrlika da poruši telefonsko-telegrafske stubove i prekine vezu Sinj — Vrlika — Knin. Šestog aprila grupa boraca Dinarske partizanske čete uništila je 107 stubova između zaseoka Bilandžići i manastire Dragovića. Ista grupa porušila je most na Dabru (pritoka rijeke Cetine] koji je neprijatelj koristio pri napadu na dinarske partizane. Stab 4. operativne zone je računao da će Italijani pokušati da poprave liniju, i odlučio je da Dinarsku partizansku četu postavi u zasjedu. Četa je postavljene na lijevoj obali rijeke Cetine između sela Laktaci i manastira Dragović Istovremeno je Svilajskoj četi naređeno da sa jednom grupom partizane dejstvuje prema komunikaciji.

Sedmog aprila Italijani i ustaše su krenuli iz Sinja sa 30 kamione vojske i četiri tenka. Kad je kolona stigla do sela Maljkova, odvojila se grupa od 5—6 kamiona vojske i krenula sporednim putem prema seit Otišić, a glavnina je produžila cestom prema Vrlici, odnosno mjestu gdje su porušeni telefonski stubovi. Italijani su računali da su stubove porušili partizemi sa Svilaje, zbog čega su i uputili manji dio snaga prema seli: Otišići. Namjera im je bila da spriječe povlačenje partizana prema Svilaji i da ih okruže i unište na prostoru između Otišića i Koljana. Kad su se kamioni kretali od Maljkova prema Otišiću, grupa partizana otvorila je vatru. To je uvjerilo Italijane da se partizani povlače prema Svilaji, zbog čega se glavnina kolone kretala sa manje opreznosti. Tako je ušla u zasjedu, i borci Dinarske čete su otvorili iznenadnu mitraljesku i puščani vatru po kamionima. Italijanski vojnici brzo su poiskakali iz kamiona hvatali zaklone i otvarali vatru. Borba je trajala do mraka. Neprijatelj ske jedinice nisu bile u stanju da preduzmu napad protiv Dinarske partizanske čete, jer ih je dijelila rijeka Cetina. Rezultat ove borbe je bio uništena četiri kamiona i više mrtvih i ranjenih italijanskih vojnika. Ne strani partizana nije bilo gubitaka. Po padu mraka Dinarska četa nije se povukla u logor ispod Vještića gore, već u razdolje u staje sela Zasioka, sjeverno od Debelog brda, gdje je zanoćila. Stab 4. operativne zone, koji jc neposredno rukovodio akcijama, nije računao na brzu intervenciju Italijana. Međutim, italijanski fašisti, poslije velikih gubitaka, rješili su de po svaku cijenu likvidiraju partizane na Dinari, u rejonu Vještića gore Njihova brza akcija svodila se na to da ih iznenade i tako lakše unište U tom smislu italijanske snage u jačini od 50 kamiona vojnika krenule su od Sinja prema selu Koljane. Na čelu kolone nalazio se 97. jurišni bataljon crnokošuljaša, koji je prebačen iz Kupresa u Sinj sa zadatkon da uništi partizane na Dinari. U akciju su uključeni ustaše, domobran i ustaška seoska milicija.

Osmog aprila ujutro, oko 6 časova, Italijani su preko sela Koljane izbili u Bravčev dolac, i u razvijenom streljačkom stroju nastupali preme partizanskom logoru ispod šume Vještića gore. Tu je bilo sjedište štaba 4 operativne zone za Dalmaciju. U to vrijeme Dinarska partizanska četa se

djelom štaba 4. operativne zone još se nalazila u stajama Razdolja. Neki borci su se umivali, a neki se spremali da doručkuju, ne sluteći da bataljon fašista nadire prema logoru Vještića gore. Kad ih je jedan seljak iz Bravčeva Dola izvjestio da neprijatelj nadire prema Vještića gori, četa je gotovo trčećim korakom, obilazeći malo istočno preko sajmišta, izbila na položaje južno od logora na kotu 1272, i zapadno na bezimene kote. Zahvaljujući dosta sporom i opreznom nastupanju Italijana, partizani su uspjeli da izbiju prije neprijatelja na taj položaj. U tom vremenu fašistički bataljon izbio je na liniju kote 1290. Na tim položajima razvila se žestoka borba, koja se vodila čitav dan do kasno u noć. Upornom odbranom partizana zaustavljen je prodor neprijatelja u logor. Istog dana između 16 i 17 časova u pomoć Dinarskoj partizanskoj četi stigla je 1. četa iz Bataljona »Starac Vujadin«.

Po pristizanju pojačanja, obje čete prešle su u protivnapad i uspjele da odbace neprijatelja sa dostignute linije i nastavile da ga gone prema Debelom brdu. Borbom je neposredno rukovodio štab 4. operativne zone na čelu sa komandantom Vickom Krstulovićem. Ubijeno je 25 neprijateljskih vojnika, među kojima nekoliko oficira i podoficira i dvojica ustaša. Jedan borac 1. čete Bataljona »Starac Vujadin« bio je teško ranjen i nakon kraćeg vremena podlegao je ranama. Partizanima je, goneći razbijenog neprijatelja, uspjelo da zarobe komandanta 97. jurišnog bataljona crnokošuljaša Antonija Vivarelija sa njegovom pratnjom. Zarobljeni oficiri, podoficiri i vojnici upućeni su u komandu 5. krajiškog odreda. Stab 4. operativne zone je donio takvu odluku zbog toga što je željeo da zarobljenike smjesti na sigurno mjesto, jer se ponovo očekivao napad italijanske vojske. Stab Bataljona »Starac Vujadin« imao je zadatak da ih preda štabu 5. krajiškog odreda.

Međutim, očekivani napad Italijana nije uslijedio. Njihovi avioni 10. aprila bombardovali su i tukli iz artiljerije partizanski logor pod Vještića gorom, ali nisu uspjeli da pogode nijednu od staja gdje se logor nalazio.

Kninski partizanski odred formiran je 20. januara 1942. godine. To je bio mali odred, i njegov obim akcija u početku se svodio na likvidiranje izdajnika i špijuna i održavanje političkih zborova po selima kninskog područja. Odred je postepeno jačao, tako da je u maju kada je prerastao u Kninsku četu imao oko 50 boraca. Ceta je proširila svoja djejstva na područje Knina i Vrlike. Napadala je italijanska patrolna motorna vozila. Komandir čete je bio Ante Jonić, a politički komesar Bruno Ivanović. Po naređenju štaba 4. operativne zone četa je u junu 1942. prebačena na Dinaru odnosno u Unište, gdje je ušla u sastav 1. dalmatinskog udarnog bataljona.

Drugi kaštelanski odred formiran je 27. januara 1942. godine u Kaštelanskom polju. Imao je 33 borca, komandir je bio Dragan Britvić, a politički komesar Dušan Tadin. Istog dana odred je krenuo na Svilaju da se poveže sa Svilajskom četom i da uđe u njen sastav. Planirano je da na tom putu napadne i likvidira žandarmerijsku stanicu u Lećevici. Međutim, odred nije mogao da u toku jedne noći stigne do Lećevice, i zbog toga se sklonio u kuću jednog simpatizera da predani i da slijedeću noć likvidira žandarmerijsku stanicu. U toku dana su ga otkrili i napali žandarmi. U borbi je poginuo komandir Dragan Britvić, a ostali

borci vratili su se u Kaštelansko polje, i ponovo su po treći put formirali odred. Za komandira postavljen je Bepo Babin, a za političkog komesara Dušan Tadin. Odred, jačine 32 borca, krenuo je ponovo za Svilaju, 28. februara. Po pristizanju na Svilaju, ušao je u sastav, odnosno popunio je Svilajsku četu. Pri polasku iz Kaštelanskog polja odred se sukobio sa italijanskom patrolom. Kad su Italijani u Divuljama čuli pucnjavu, blokirali su sve puteve koji vode iz Kaštela prema Kaštelanskom polju. Tom prilikom pohapsili su sve muškarce i odveli u Divulje. Jedan broj su pustili a ostale odveli u internaciju u Italiju.

U februaru 1942. godine u *Trogirsko-rogozničku partizansku grupu* na Hotelje, sa ostrva Visa, došao je Nikola Repanić Gandi. Grupa ga je izabrala za svog komesara. Nešto kasnije Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju za komandira grupe postavio je Antu Roje. Pomoću aktivista na terenu grupa je brojno jačala i krajem februara narasla je na 40 boraca. Tim je prerasla u Trogirsko-rogozničku četu. I dalje je četa svoju aktivnost usmjeravala na politički rad po selima Trogirske zagore i Rogoznice. Krajem marta četa je izvršila akciju u selu Vinišće na skladište u kome su Italijani imali velike količine maslinovog ulja. Partizani su zaplijenili 10 hektolitara ulja. Veću količinu poslali su na Dinaru a manji dio uzeli za ishranu čete.

U aprilu 1942. godine jedna grupa Višana stigla je preko Splita u Trogirsko-rogozničku partizansku četu. Poslije toga veza sa Visom uspostavljena je direktno iz Rogoznice. Po uspostavljanju te veze, sa Visa je stigla veća grupa boraca, tako da je Trogirsko-rogoznička četa narasla na 70 boraca. Iz Trogira i njegove okoline pristizali su novi borci, koji su upućivani u partizanski odred na Dinari.

Početkom juna 1942. godine komandir Trogirsko-rogozničke čete, Ante Roje, pozvan je na vojno-političko savjetovanje u štab 4. operativne zone, na kojem se raspravljalo o daljem razvoju ustanka u Dalmaciji, a naročito u njenom srednjem djelu, i formiranju bataljona. Roje je dobio uputstva da po povratku Trogirsko-rogozničku četu prebaci na Moseć. Istovremeno je naređeno i Mosorskoj četi da se prebaci sa Mosora na Moseć.

Sredinom februara 1942. godine štab dinarsko-dalmatinskih odreda uputio je iz Vještića gore Maksa Baća na teren Omiša radi formiranja Mosorskog odreda. Po pristizanju na taj teren, Baće je organizovao sastanak sa rukovodećom grupom komunista Omiša i Solina u selu Jesenke zapadno od Omiša. Na tom sastanku odlučeno je da se formira odred i da odmah po formiranju napadne na tvornicu karbida u Dugom Ratu. Po završenom sastanku grupa komunista sklonila se u jednu špilju nedaleko od sela. Međutim, njih su otkrili i blokirali žandarmi koji su u tom selu tražili dezertere iz domobranstva. U pomoć žandarmima iz Omiša je stiglo oko 200 italijanskih vojnika. Grupa komunista iz špilje pružala je otpor. U borbi je poginulo i ranjeno nekoliko drugova. Ranjeni su Drago Gizdić i Maks Baće. Padom mraka grupa komunista uspjela je da se izvuče na Mosor. Zbog tog događaja, formiranje odreda je odgođeno za nekoliko dana. *Mosorski odred* formiran je 27. februara 1942. godine na Mosoru kod Mihanovića staja. U njegovom sastavu su bili gotovo isključivo komunisti iz Omiša, sela ispod Mosora i Splita. Imao je oko 80 boraca. Za komandanta postavljen je Ferdo Gazin a za političkog komesara Jozo

Radobolja. Zamjenik političkog komesara je bio Roko Peračić a zamjenik komandanta Srećko Reić Petica.

Italijani su bili obavješteni da se na Mosoru nalazi grupa partizana pa su 15. marta preduzeli napad da ih unište. Odred je prihvatio borbu, koja je trajala čitav dan, i odbijao napade neprijatelja. Uslijed pretrpljenih gubitaka italijanska vojska se pred mrak povukla. Na strani partizana poginuo je jedan borac. Poslije borbe s Italijanima odred je izvršio nekoliko akcija. Porušio je željezničku prugu na nekoliko mjesta i telefonsko-telegrafske stubove na liniji Split — Sinj. Razoružao je također finansijsku stanicu u Muću. Na cesti Split — Zadvarje zaplijenio je veći broj volova koje su goniči tjerali u Split za potrebe italijanske vojske.

Poslije prve neuspjele akcije na Mosoru, Italijani su se bolje pripremili i angažovali znatno jače snage, koje su se sastojale od dva bataljona iz divizije »Bergamo« iz Sinja, jednog bataljona 128. pješadijskog puka, divizije »Perugia« (Perudja) iz Splita, grupe karabinijera, 150 ustaša iz Imotskog i Ljubuškog i 50 domobrana iz Sinja. Napad tih brojnih snaga podržavala je artiljerijska grupa divizije »Perugia«, dvije baterije divizije »Bergamo«, po jedna minobacačka i mitraljeska četa, i pored toga i avioni. Neprijateljske jedinice napadale su sa sjeverne i južne strane prema vrhovima Mosora. Napad je otpočeo 15. aprila 1942. godine. Mosorski odred se uporno branio i dva dana odbijao neprijatelja, međutim, prikliješten sa sjeverne i južne strane i tučen jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, bio je primoran da se povlači vrhovima Mosora prema istoku. Odred bi se i dalje održao na položaju da je imao hrane. Štab odreda je upućivao u sela kurire radi prikupljanja hrane, ali se oni nisu vraćali. Kada su ostali bez hrane, neki borci su samovoljno napuštali odred. Mnogi od njih izlaz su vidjeli samo u tome da se odred raspusti. Pod pritiskom takvog stanja štab odreda je donio odluku da raspusti odred, mada se dio članova štaba nije slagao sa takvom odlukom. Ona je ipak sprovedena u život. Zaprijetila je opasnost da mnogi borci padnu u ruke neprijatelja. Italijani i ustaše detaljno su pretraživali kamenjar na Mosoru. Uspjeli su da uhvate osam boraca, od njih su neke strijeljali a neke internirali u Italiju. Tragedija bi bila veća da kotarski komitet KP Omiša nije preduzeo mjere da raspuštene borce prebaci na lijevu obalu rijeke Cetine, i time je spasao ostale od sigurnog uništenja.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, čim je saznao za raspuštanje odreda, preduzeo je energične mjere. Naredio je da se borci ponovo vrate na Mosor i da se u roku od šest dana ponovo formira odred, što je i učinjeno. Komandu novoformiranog odreda su sačinjavali: komandir Srećko Reić Petica, politički komesar Ljubo Uvodić Ražin i zamjenik komandira Jakša Baučić. Mosorska četa je 20. juna 1942. godine prebačena sa Mosora na Moseć, gdje se povezala sa Trogirsko-rogozničkom četom.

Cetinska četa formirana je u drugoj polovini marta 1942. godine. Imala je 73 borca, koji su došli iz Splita, Solina i okolnih sela Cetinske doline. Za rukovodstvo čete upućena su četiri druga iz Solina, i to: komandir Nikola Vrančić, politički komesar Ivan Milišić, zamjenik političkog komesara Branko Dude i zamjenik komandira Nikica Subota. Pri formiranju ćete vodilo se računa da bude sastavljena od boraca hrvatske nacionalnosti. Poslije kraćeg vremena četnici su mučki ubili komandira čete Nikolu Vrančića.

FORMIRANJE 1. DALMATINSKOG UDARNOG I 2. DALMATINSKOG BATALJONA SREDNJODALMATINSKOG ODREDA I NJIHOVA DJEJSTVA

Početkom juna 1942. godine u srednjoj Dalmaciji djejstvovale su partizanske grupe, odredi i čete sa Dinare, Kamešnice, Svilaje, Mosora i Moseča. Te jedinice su bile vezane za svoje uže područje, gdje su izvodile akcije, sa njega organizovale ishranu i snabdjevanje, smještaj i dr. Narastanjem partizanskih jedinica i jačanjem njihove aktivnosti iskrsla je potreba da se stvaraju krupnije jedinice koje će biti osposobljene za manevar i djejstvo na širim područjima gdje to interes razvoja NOB-a zahtjeva, što je posebno istaklo vojno-političko savjetovanje održano 4—6. juna na Vještića gori.

Stab 4. operativne zone za Dalmaciju donio je 18. juna 1942. odluku da na području srednje Dalmacije formira Prvi dalmatinski udarni bataljon. Bataljon je formiran u selu Polača, u zaseoku Mirkovićima, od Kninske, Dinarske, Kamešničke i Cetinske čete. Imao je 180 boraca, radnika, seljaka i ribara — Hrvata i Srba sa područja Kninske, Sinjske i Cetinske krajine, Splita i Omiša.

U štab bataljona su imenovani: komandant Ante Jonić (pseudonim Milan Dokić), politički komesar Danilo Smiljanić, zamjenik komandanta Božo Bilić Marjan, operativni oficir Ljubo Uvodić Ražin, obaveštajni oficir Ivan Grubiša, intendant Dušan Kotoraš i šef saniteta Zoran Strožar; u 1. četi: komandir Vito Čabo, politički komesar Nurija Dugi; u 2. četi: komandir Duje Bašić, politički komesar Branko Dude, koji je poslije nekoliko dana postavljen za zamjenika političkog komesara bataljona; u 3. četi: komandir Petar Martinić, politički komesar Slavko Jelić. Štab bataljona je bio direktno potčinjen štabu 4. operativne zone.

Radi sprečavanja četničkog uticaja na Kosovskom polju i širenja NOP-a na tom području, štab 4. operativne zone uputio je 1. dalmatinski udarni bataljon na to područje. Pored toga bataljon je imao zadatak da postavlja zasjede na cesti Knin — Drniš — Vrlika i kontroliše cestu Knin — Vrlika, ruši željezničku prugu Knin — Drniš, napada na italijanske straže na pruzi, razoružava stanovnike koji su primili od četničko-italijanskih agenata oružje za borbu protiv partizana, prikuplja nove borce sa što većim brojem oružja i uhvati i sprovede u štab 4. zone Paju Popovića, komandanta četničkog puka u Kosovskoj dolini.

Prvi dalmatinski udarni bataljon je 19. juna noću stigao u Kosovo i ušao u selo Biskupiju gdje se nalazio četnički štab Paje Popovića. Grupa boraca na čelu sa komandantom Antom Jonićem, koja se prethodno povezala sa članovima Partije i simpatizerima NOP-a i od njih dobila podatke gdje se nalazi Pajo Popović, približila se neposredno zgradi, razoružala stražu, ušla u kuću i zatekla Paju Popovića na spavanju. Pozvala ga je da se preda i da pođe s njima u štab zone. Popović je to odbio, latio se oružja, zbog čega je ubijen. U toku noći bataljon je prihvatao nekoliko članova Pajinog štaba i poveo ih u štab 4. zone. U kući su pronađene Pajine zabilješke i pismo iz kojih se vidila njegova izdajnička djelatnost. Pošto su se upoznali sa dokumentacijom o saradnji Popovića sa italijanskim vojnim vlastima, članovi njegovog štaba dali su javnu izjavu u kojoj su osudili njegov izdajnički rad. Većina ovih ljudi je prešla u partizane i pomagala da se NOP počne uspješnije razvijati u Kosovskom polju. Ras-

krinkavanje Paje Popovića u narodu Kosovskog polja doprinjelo je da se za nekoliko dana iz kosovskih sela javilo preko 100 dobrovoljaca u partizane. Bataljon je razoružao četnike Pajinog puka — seljake, koji mu nisu davali nikakav otpor, postavio zasjedu prema Kninu i Drnišu i počeo da ruši prugu, ali to nije imalo bitnog efekta zbog nedostatka eksploziva i alata za rušenje. Jedinice 1. dalmatinskog udarnog bataljona organizovale su zborove na kojima su tumačile narodu ciljeve narodnooslobodilačke borbe, a u selima Biskupija, Orlić i drugim formirani su i prvi narodnooslobodilački odbori i postavljeni komandiri pozadinskih četa po selima. Bataljon se prebacio u južni dio Kosova — u selo Markovac, Kosovica, gdje je nastavio političku aktivnost.

Italijani su uputili jednu grupu vojnika iz Drniša da izvidi šta se dešava na Kosovu, ali je ona naišla na zasjedu 1. bataljona i uništena je.

Stab 4. operativne zone 21. juna je formirao i 2. dalmatinski bataljon od ljudstva iz Mosorskog odreda i Trogirsko-rogozničke partizanske čete. Bataljon je imao 170 boraca podijeljenih u tri čete. Za komandanta je imenovan Srećko Rejić Petica a za političkog komesara Ante Roje.

Poslije formiranja 2. dalmatinski bataljon je po naređenju štaba 4. operativne zone upućen prema Kosovom polju da sadejstvuje sa 1. dalmatinskim udarnim bataljonom.

Četničke jedinice iz Like sa sektora Knina i Grahova, saznavši za pogibiju Paje Popovića i razoružavanje njegovih četnika, hitno su prebačene italijanskim kamionima u Knin, odakle su 23. juna poduzele napad na čete 1. dalmatinskog udarnog bataljona koje su držale položaje iznad sela Markovca, Orlića i Biskupije. Tog dana četnici vojvode Mane Rokvića ušli su u Orlić i produžili ka selu Biskupiji, gdje su ih na položaju kod zaseoka Pliški sačekale jedinice 1. dalmatinskog udarnog bataljona i odbacile prema Kninu.

Stab 4. operativne zone naredio je još 19. juna štabu Sjevernodalmatinskog odreda da hitno uputi Bataljon »Bude Borjan« u pravcu planine Promine i Kosovskog polja da sa 1. dalmatinskim udarnim bataljonom dejstvuje na tom području. S obzirom na slabe i spore veze štaba 4. operativne zone sa štabom Sjevernodalmatinskog odreda, Bataljon »Bude Borjan« je upućen ka planini Promini tek 27. juna kada su 1. dalmatinski udarni bataljon i 2. dalmatinski bataljon pod pritiskom udruženih četničko-italijanskih snaga već odstupili za Dinaru.

Drugi dalmatinski bataljon je uspostavio vezu sa 1. dalmatinskim udarnim bataljonom 23. juna, kada je i formiran štab Srednjodalmatinskog odreda koji je preuzeo komandu sa oba bataljona. Za komandanta odreda je imenovan Vjekoslav Baričić, za političkog komesara Ante Roje, za zamjenika komandanta Božo Bilić Marjan a za intendanta Dušan Kotoraš. Tada je reorganizovan i štab 2. dalmatinskog bataljona i u njemu postavljen za komandanta Srećko Rejić Petica, zamjenika komandanta Jakša Baučić, političkog komesara Gašpar Bergamo a za zamjenika političkog komesara Nikola Repanić Gandi.

Bataljoni Srednjodalmatinskog odreda duže vrijeme su se zadržali u Kosovskom polju oslanjajući se na jugozapadne padine Kninskog Kozjaka. Četnicima i Italijanima je mnogo smetalo prisustvo partizana na Kosovskom polju, pa su odlučili da ih jakim snagama napadnu sa svih

strana. Sa tim ciljem su 25. juna preduzeli napad, pa su četnici Mane Rokvića nastupali preko sela Polače i Pakova brda, kote 528 i kota 8Ü5, 1072 i 1207 na Kozjaku sa sjeverne strane planine, četnici popa Đujića od sela Orlića i Biskupije a italijanska vojska od sela Ramljana. Uspjeli su da zatvore komunikaciju od Siverića do Vrlike posjedajući sjeveroistočne padine Kozjaka. Uz velike gubitke četnici su ovladali dominantnim položajima planine Kozjaka, Oštrom glavicom i kotom Orlovača. Prijetila je opasnost da neprijatelj razbije partizanske bataljone. U najtežoj situaciji 1. dalmatinski udarni bataljon pod komandom neustrašivog Ante Jonića je izvršio nekoliko uzastopnih juriša u kojima su dalmatinski partizani pokazali neviđene primjere hrabrosti i požrtvovanja. Pod njihovim pritiskom četnici su odbačeni sa dominantnih položaja. Borba se nastavila sa istom žestinom čitav dan i na mahove je dolazilo do borbe prsa u prsa. Oko 21 čas komandant 1. dalmatinskog udarnog bataljona Ante Jonić i zamjenik komandanta Srednjodalmatinskog odreda Božo Bilić Marjan pošli su na juriš na čelu bataljona, a komandiri četa na čelu svojih četa, u čemu se je naročito istakao hrabrošću i umješnošću Vito Cabo. Primjer starješina i komunista pozitivno je uticao na sve borce. Iskoristivši grešku italijanske artiljerije koja je u tom momentu tukla četničke položaje, Srednjodalmatinski odred je u silovitom jurišu razbio četnike na Kozjaku i probio se u pravcu sela Unište. U tim borbama partizani su imali 8 mrtvih i 6 lakše ranjenih, a četnici i Italijani oko 70 mrtvih i više ranjenih.

Dijelovi 1. dalmatinskog udarnog bataljona ušli su 4. jula u selo Cetinu čije su žitelje naoružali četnici za borbu protiv partizana. Sporazumjeli su se s njima da predaju partizanima 57 pušaka a da im ostane 18 pušaka sa zadatkom da brane prilaz ka selu Uništu, u to vrijeme partizanskom uporištu. Idućeg dana partizani su krenuli u sela Vinalić i Ježević da bi razoružali ustašku miliciju. Milicioneri su im dali otpor, a po podne su se povukli u planinu. I u selu Duvnjaku ustaška milicija se nije dala razoružati već se sklonila u italijanski garnizon u Vrliku.

Italijani, četnici i ustaše otpočeli su 10. jula 1942. godine do tada najveću ofanzivu, koju su dugo i brižljivo pripremali protiv partizana na Dinari (šire područje Vještić gore). Nastojali su po svaku cijenu da likvidiraju žarište partizanskog pokreta Dalmacije u to vrijeme. Tada su sa šireg područja Vještić gore dejstvovali partizani na području srednje Dalmacije i prema Kninu. Povezujući se sa partizanima livanjskog područja, vršili su dobrovoljnu mobilizaciju i prihvatanje novih boraca iz primorja, srednje Dalmacije i kninskog područja.

Prema planu neprijatelja trebalo je: istovremeno napasti partizane sa sjeverozapada od Grahova, s jugoistoka sa ceste Sinj — Livno i iz centra sa sektora Vrlika zatvoriti obruč, natjerati partizane u prostor Vještić gore i tu ih uništiti.

Na predviđenim pravcima napada Italijani su tri dana i tri noći vršili prikupljanje svojih trupa i ratnog materijala. Istovremeno pod vodstvom četničkih komandanata popa Đujića i Bogunovića vršeno je prikupljanje četnika u Grahovu. U ofanzivi su učestvovale slijedeće italijanske jedinice: 2. i 3. bataljon 152. puka, i 3. bataljon 151. puka divizije »Sassari«, 2. bataljon 25. i 2. bataljon 26. puka divizije »Bergamo«, djelovi 89. legije crnih košulja, 81. divizion artiljerije i vod plamenobacača. Oko 50 četnika iz sela Otišića i oko 100 ustaša i domobrana sa područja Sinja i Vrlike,

kao i četnici popa Đujića i Bogunovića. Italijani su angažovali i seosku ustašku miliciju dalmatinskih i bosanskih sela na području Dinare i nekih hrvatskih sela Livanjskog polja.

Od tih snaga Italijani su formirali četiri napadne kolone, koje su napadale na četiri odvojena pravca. Tri kolone su nastupale koncentrično prema Vještić gori. Prva napadna kolona, prikupljena u rejonu Bosanskog Grahova bila je sastavljena od 450 italijanskih vojnika i četnika iz kninskog i grahovskog sreza. Napadala je pravcem od Bosanskog Grahova preko sela Peulje — Crni Lug — Kazanci — Sajkovići prema Vještić gori obuhvatajući je sa sjeveroistočne strane, odnosno od Livanjskog polja. Druga napadna kolona, prikupljena u rejonu Vrlike, sastavljena od italijanske vojske, četnika, ustaša i domobrana, napadala je na pravcu sela Koljane (Bravćev Dolac) — Vještić gora, obuhvatajući Vještić goru sa južne i zapadne strane. Treća napadna kolona sastavljena od italijanske vojske, ustaša i domobrana, prikupljena je u rejonu sela Hrvače. Njen zadatak je bio da razbije partizane u rejonu Bitelić — Vrdovo, a zatim da produži napad prema Vještić gori, obuhvatajući je sa jugoistočne i istočne strane. Sve tri napadne kolone imale su zadatak da stignu do vrhova Dinare istočno i zapadno od Vještić gore i da postepeno stežu obruč oko partizana. Četvrta napadna kolona nastupala je komunikacijom Sinj — Vaganj sa zadatkom da zatvori prolaze preko komunikcije od Vrdova prema Kamešnici i obratno, na relaciji Bili Brig — Prolog, povezujući se sa kolonom koja djejstvuje preko Bitelića — Vrdova s ciljem uništenja partizana u rejonu Vrdovo — Vaganj.

Od partizanskih jedinica u tom djelu Dinare nalazili su se: 1. dalmatinski udarni i 2. dalmatinski bataljon Srednjodalmatinskog odreda i dva punkta u Koljanima i na Vrdovu, jedan manji odred koji je djejstvovao sa Kamešnice prema Vagnju i Bataljon »Starac Vujadin« iz sastava 5. krajiškog NOP odreda. Stab 4. operativne zone sa pozadinskim djelovima i punkta u Koljanima i na Vrdovu, jedan manji odred koji je djejstvovao sa bolnicom nalazio se na Vještić gori, ukupno oko 800 boraca. Pravac od Vagnja i Grahova branio je 1. dalmatinski udarni bataljon i djelovi Bataljona »Starac Vujadin«, a pravac od Sinja i Vrlike 2. dalmatinski bataljon i ljudstvo punktova.

Neprijateljske jedinice uz podršku artiljerije, minobacača i avijacije krenule su ujutro 10. jula u napad. Avioni su bombardovali i mitraljirali staje po Dinari. Pješadija je na pravcu napada palila i pljačkala kuće po selima Vrdova, Razdolja i Bravčeva Dolca. Stanovništvo se povlačilo prema vrhovima Dinare sa stokom i imovinom koju je moglo nositi. Iako su imali snažnu podršku artiljerije, minobacača i avijacije, Italijani su sporo i oprezno nastupali uz strane Dinare. Manje partizanske grupe primoravale su ih da se razvijaju za borbu, što je još više usporavalo njihovo nastupanje. Prva napadna kolona potisla je partizanska obezbjeđenja i sa prednjim djelovima ušla u selo Sajkoviće.

Prvi dalmatinski udarni bataljon prebačen je sa položaja prema selu Koljane na položaj prema selu Sajkoviće. Zadatak mu je bio da zajedno sa Bataljonom »Starac Vujadin« napadne i odbaci neprijatelja prema Grahovu. Štabovi ta dva bataljona odlučili su da po jednu četu ubace u pozadinu neprijatelja u rejone sela Grkovce i Peulje. Njihov zadatak je bio da iz tog rejona napadnu neprijatelja istovremeno sa glavninom bataljona. Protivnapad partizanskih bataljona otpočeo je istovremeno sa fronta i poza-

dine. U toku noći razbijene su italijansko-četnićke napadne kolone u rejoni Kazanci, Crni Lug. Neprijateljske jedinice, bježeći kroz polje, zalutale su pa su upale u živo blato u Zdralovcu i podavile se. Čim su saznali za ova, poraz svojih jedinica, Italijani su iz Bosanskog Grahova uputili pojačanje ka rejonu Kazanci, Crni Lug. U koloni koja je nastupala bilo je 12 tenkova Pojačanje je stiglo u rejon sela Peulja 11. jula. Ubačene čete u pozadini neprijatelja postavile su zasjedu pojačanju koje je dolazilo u rejonu sei« Grkovci, u koju su upala dva kamiona, jedna cisterna sa vodom i sanitetska kola. U borbi je poginuo jedan neprijateljski oficir, dva podoficir; i 9 vojnika. Vozila su zapaljena, a zaplijenjena su tri puškomitraljeza, 2 puška, četiri revolvera, 54 bombe, 350 ćebadi, četiri nosiljke za ranjenike 14 fišeklija i nekoliko vojničkih odijela. Prema priznanju italijanske ko mande Italijani su imali u borbama u rejonu sela Kazanci slijedeće gu bitke: mrtva dva oficira i 19 vojnika, ranjena tri oficira i 42 vojnika, ne stalo 47 vojnika.[5]) Po razbijanju neprijatelja u rejonu Kazanci — Crni Lug djelovi Bataljona »Starac Vujadin« prebačeni su prema Koljanima da ojačaju položaje 2. dalmatinskog bataljona i da u pogodnom momentu zajedne pređu u protivnapad.

Druga neprijateljska napadna kolona otpočela je nastupanje sa zaka šnjenjem, umjesto 10. krenula je 11. jula. Njen prodor u Vještić goru zau stavio je Drugi dalmatinski bataljon sa položaja Bravčev Dolac — Cubrica Na tim položajima razvila se žestoka borba. Italijani su vatrenom podr škom artiljerije, minobacača i aviona uporno nastojali da razbiju partizane. Odbrambeni položaji bataljona bili su pokriveni visokim kamenjarom, što je omogućilo manevar jedinica po frontu i prebacivanje dijelovi sa manje na više ugrožena mjesta. Postupajući tako Bataljonu je uspjeh da odbije sve pokušaje neprijatelja da prodre prema Vještić gori. Kad; su pristigla pojačanja sa sektora Kazanci, Crni Lug, Grkovci, noću između 12. i 13. jula, bataljon je prešao u snažan protivnapad. razbio neprijatelj; i odbacio ga u dolinu rijeke Cetine. Po razbijanju druge napadne kolom neprijatelja dijelovi 1. i 2. bataljona prebačeni su na sektor Vrdova i i rejon Vagnja.

Treća napadna kolona neprijatelja je sporo napredovala. Grupi borac; punkta na Vrdovu sa položaja sjeverno od sela Bitelića na strmim stra nama Dinare uspjelo je da duže vremena zadrži izbijanje Italijana n; Vrdovo. Po razbijanju dveju kolona djelovi 1. bataljona upućeni su n; sektor Vagnja, a 2. na sektor Vrdova. Pod pritiskom pristiglih četa 2. bata ljona na Vrdovo neprijatelj je bio primoran da se sa platoa Vrdovi povuče prema dolini rijeke Cetine.

Kameštički odred vodio je borbu protiv italijanskih jedinica koje si zatvarale komunikaciju od Bilog Briga do Prološke Drage. Kameštički od red i pristigli dijelovi 1. dalmatinskog udarnog bataljona izvršili su napai na italijanske položaje u rejonu Trnove Poljane i time ubrzali povlačenji Italijana prema Sinju. Time je bila razbijena italijanska ofanziva na Dinar i osujećene njihove namjere da protjeraju partizane sa Dinare.[6])

Italijani su imali: 40 mrtvih, više od 60 ranjenih i 38 zarobljenih voj nika i oficira.

[5]) Operativni dnevnik više italijanske komande »Sloventja-Dalmacijo ' za da 10. -rpnja 1942. godine o borbama u Dalmaciji. (Arhiv Vojnoistorijskog institut; kutija 1490-c. fascikla 1, reg. broj 2. u daljem tekstu — Arhiv VII, k. 1490-c. f. 1 reg. br. 2).

») Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1490-c, f. 1, reg. br. 2.

Stab četvrte operativne zone rukovodio je borbama protiv neprijateljskih jedinica koje su nastupale prema Vještića gori. Manevrom jedinica po unutrašnjim pravcima štabu partizanskih snaga pošlo je za rukom da razbije i odbaci snage neprijatelja koje su prodrle od Bosanskog Grahova na pravcu sela Peulja — Kazanci — Sajković. Prebacivanjem dijela snaga sa sektora Kazanci, Crni Lug, na sektor Koljana, razbijena je i odbačena i druga neprijateljska kolona u dolini rijeke Cetine. Po razbijanju dvije kolone dio snaga Srednjodalmatinskog odreda je prebačen na sektor Vrdova i Vagnja. Manevarski prostor bio je i dosta razvučen, što je otežavalo brzo prebacivanje jedinica sa jednog na drugi kraj. To je zahtijevalo veliki napor ljudstva. Sve partizanske jedinice zalagale su se do kraja svojih mogućnosti i davale maksimum od sebe za pobjedu nad brojnim neprijateljem. Pobjedom nad Italijanima i njihovim slugama četnicima i ustašama porastao je ugled partizana kod naroda Dalmacije i dijela zapadne Bosne, a partizani su stekli iskustvo i vjeru da mogu potući i brojnije snage neprijatelja. To je bilo od velikog značaja za dalje učvršćivanje i jačanje partizanskih odreda srednje Dalmacije.

Po razbijanju italijansko-četničke ofanzive na Dinari, Srednjodalmatinski odred orijentisao je svoje jedinice prema dolini Cetine sa zadatkom da obezbjede žetvu pšenice na području sela Unište, Duvnjaka i Koljana. Žetvom je obezbedena rezerva pšenice za ishranu partizana.

U međuvremenu stigao je iz Srbije podoficir bivše jugoslovenske vojske Babić i počeo da organizuje četnički odred u selima zapadnog dijela Livanjskog polja. Zbog toga je štab 4. operativne zone naredio štabu Srednjodalmatinskog odreda da uputi u selo Sajković dio svojih jedinica da se povežu sa Bataljonom »Starac Vujadin« i da organizuju zajedničke akcije sa ciljem razbijanja četnika u selima zapadnog dijela Livanjskog polja. Likvidiranje uticaja četnika na tom području bilo je potrebno da bi se obezbjedilo zaleđe partizanske baze u Vještić gori.

Sedamnaestog jula 1942. godine došlo je do kratke, ali oštre borbe između jedinica 1. dalmatinskog udarnog bataljona i Bataljona »Starac Vujadin« sa jedne strane i četnika sa druge strane u rejonu sela Crni Lug, Grkovca i Nuglašica. Borba u ravnici riješena je ručnim bombama. Poslije borbe održan je zbor na Ražnjevoj glavi, na koji su pozvani žitelji Peulja i okolnih sela. Zboru su prisustvovali komandant 5. krajiškog odreda, štab Srednjodalmatinskog odreda kao i štabovi 1. dalmatinskog udarnog bataljona i Bataljona »Starac Vujadin«. Na zboru je govoreno o ciljevim NOB-a, o namjerama okupatora da zavadi srpski i hrvatski živalj kako bi se međusobno uništavali, sa kojim ciljem je našao saveznike u četnicima i ustašama. Žitelji svih sela pozvani su da se uključe u NOP.[7]) Poslije zbora 1. dalmatinski udarni bataljon se vratio na ranije položaje Ćubrice — Bravčev Dolac i Unište.

U julu 1942. godine na prostoriju Prozora, Duvna i Kupresa stigao je Vrhovni štab NOVJ sa grupom proleterskih i udarnih brigada. On je planirao da jedinice NOV i POJ oslobode Livno i da na taj način poveže slobodne teritorije zapadne Bosne i Dalmacije. U plan te operacije bile su uključene i jedinice 4. operativne zone Hrvatske. One su imale zadatak da zatvore pravce koji vode iz Dalmacije na područje Livanjskog

Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1492, f. 1/2, reg. br. 44/1.

polja. Pravac koji vodi od Bosanskog Grahova u zapadni dio Livanjskog polja zatvarao je Bataljon »Starac Vujadin«.

Pravac Sinj — Livno preko prevoja Vaganj povezivao je saobraćajnicom italijanske snage u Sinju i Livnu. U to vrijeme glavni saobraćaj neprijateljskih snaga odvijao se tim pravcem. Italijani su na Vagnju imali svoje uporište, čiji je zadatak bio da obezbjedi saobraćaj na tom pravcu. U slučaju napada na Livno Italijani su mogli intervenisati tim pravcem iz Sinja, gdje su imali jak garnizon.

Pravac od Sinja preko Trilja i Aržana prema Livnu, zaobilazi planinu Kamešnicu i mnogo je duži od prethodnog, pa je bilo manje vjerovatno da će ga neprijatelj koristiti za intervenciju prema Livnu. Biokovski bataljon dobio je zadatak da djejstvuje na pravcu Imotski — Aržano i da na taj način zatvori taj pravac.

U skladu sa operativnim planom Vrhovnog štaba NOVJ za oslobođenje Livna štab 4. operativne zone odlučio je da glavnim snagama Srednjodalmatinskog odreda zatvori pravac Sinj — Livno, koji vodi preko prevoja Vaganj. U vezi sa tom odlukom bataljoni Srednjodalmatinskog odreda prikupili su se 28. jula u razdolju Krajinove staje (između Brav-Čeva Dolca i Vrdova), gdje je izvršena popuna 1. i 2. bataljona. Stab Srednjodalmatinskog odreda donio je odluku da 1. dalmatinskim udarnim bataljonom zatvori pravac Sinj — Vaganj i da posjedne položaje za odbranu u rejonu Trnava poljana, da prokopa i poruši cestu na okukama sjeverno od Bilog Briga i da po svaku cijenu spriječi prodor italijanskim snagama od Sinja prema Livnu. Drugi dalmatinski bataljon je dobio zadatak da zatvori pravac Livno — Vaganj, a manjim djelovima staze koje vode iz sela Rujani, Lištani i Caić prema Vrdovu, da posjedne najpogodniji položaj u Prološkoj dragi, prokopa i poruši cestu u tom rejonu, i po svaku cijenu spriječi prodor neprijatelja od Livna na Vaganj.

Radi izvršenja postavljenih zadataka oba bataljona su krenula preko Vrdova i ujutro 29. jula izbili na sektor Vagnja. Prvi dalmatinski udarni bataljon izbio je u rejon Trnava poljana (Ćilaš). Dvije čete su posjele položaje za odbranu na liniji kota 887 — 972, a jedna Četa na liniji kota 1155 — 1122. Čim su čete posjele položaje, uputile su dijelove na rušenje ceste. Prokopavanje ceste išlo je teško, jer se raspolagalo skromnim alatom.

Drugi bataljon izbio je u Prološku dragu. Dvije čete su posjele položaje na liniji kota 1117 (Kik) i 1166 (Visibaba), a jedna četa na koti 1240 (Žrvanj) prema selu Rujani, Kurska Debelica, na raskrsnici staza i rejona Malinovac. Međutim, posjedanje položaja u Prološkoj dragi nije se moglo ostvariti bez borbe, jer se na njima nalazila seoska ustaška milicija koja je, u kratkoj borbi, protjerana. Poslije posjedanja položaja čete su prešle na rušenje ceste. Bilo je potrebno zatvoriti sve staze što vode na Vrdovo, gdje se nalazila partizanska baza koju je trebalo zaštititi od veoma agresivne ustaške milicije. Sjeverno od Vagnja položaj je držala četa Ivana Bračulja na koti 182 Razvalina (tt 1279). Njen zadatak je bio da se poveže sa 2. bataljonom na zatvaranju pravca od Livna.

Čim su saznali za dolazak bataljona Srednjodalmatinskog odreda na komunikaciji Sinj — Livno u rejonu Vagnja, Italijani su brzo reagovali uputivši iz Sinja motorizovanu kolonu od 23 kamiona iz sastava 25. pješadijskog puka divizije »Bergamo«. Čim je kolona bila primjećena, jedinice 1. udarnog bataljona postavile su zasjedu na okukama ceste sjeverno od

sela Bili Brig. Kad je motorizovana kolona izbila čelom ispod kote 887, gotovo da je čitavom dužinom upala u zasjedu. U tom trenutku čete 1. udarnog bataljona otvorile su puščanu i mitraljesku vatru. Pored iznenadne vatre i pretrpljenih gubitaka, italijanski vojnici brzo su iskakali iz kamiona i hvatali zaklone u kamenjaru. Razvila se ogorčena borba koja je trajala od 9 do 14 časova. Bataljon je prešao u napad i uspjeo da odbaci Italijane u pravcu Obrovca. Kamioni su ostali na cesti. Ljudstvo bataljona je prišlo izvlačenju plijena i paljenju kamiona. Koliko se moglo procjeniti, bilo je od 130 do 150 mrtvih Italijana. Bataljon je imao 5 mrtvih i 6 ranjenih boraca. Među poginulima bio je Ante Ćikara Duši, rodom iz Sinja, i Slavko Odak iz sela Siverića kod Drniša. Obojica su se posebno istakli u toj borbi. Takođe su se istakli puškomitralješci Ivan Guvo i Dušan Omrčen.

Za izvlačenje plijena i uništavanje motorizacije nije bilo mnogo vremena. Brza intervencija jednog bataljona motorizovane pješadije 31. italijanskog puka iz Sinja sa 6 tenkova i 7 oklopnih kola onemogućila je potpuno izvlačenje velikog plijena. Izvučeno je 12 puškomitraljeza, četiri mitraljeza i jedan minobacač 81 m.'m, oko 40 pušaka i veće količine municije. Ni motorizacija nije potpuno uništena. Bataljon je bio primoran da prekine izvlačenje plijena i da se povuče na odbrambeni položaj. Odmah po pristizanju italijanske jedinice su. uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, prešle u napad na položaje 1. dalmatinskog udarnog bataljona, na liniji kota 887 i južne padine (kota 972 Kosa). Bataljon je pružio žilav otpor i uspjeo da odbije sve pokušaje neprijatelja da se probije ka Vagnju i spoji sa tamošnjom posadom.

U toku noći između 29. i 30. jula Italijani su otklonili i posljednju postavljenu prepreku na cesti, što im je omogućilo da isture tenkove i oklopna kola u prvi streljački stroj i da efikasnije tuku položaje bataljona. koji u svom naoružanju nije imao protivtenkovska oružja. Slijedećeg dana Italijani su sa još većom upornošću nastavili sa napadima. U takvoj situaciji štab bataljona je odlučio da izvuče čete na položaje sjeverno od Trnave poljane na liniju kota 1041 — kota 1105. koji su zbog većeg kamenjara pružali bolje prirodne zaklone. Istog dana pojačana je minobacačka vatra iz uporišta na Vagnju po položaju bataljona.

S obzirom na to da neprijatelj nije vršio napad od Bosanskog Grahova prema zapadnom djelu Livanjskog polja, štab 4. operativne zone naredio je štabu Bataljona »Starac Vujadin« da uputi dvije čete na Vaganj da pojača odbranu na tom pravcu, dok je jedna četa ostala da dalje zatvara pravac Bosansko Grahovo — Peulje. Tridesetog jula stigle su te čete na položaje Vagnja. Prvom četom ojačan je 1. a drugom četom 2. bataljon. Istog dana i neprijatelju je stiglo pojačanje iz Sinja. Jak pritisak neprijatelja na položaj 1. bataljona ni tog dana nije popuštao, čak je bio i pojačan, ali nije postigao očekivani rezultat. Italijani su uvidjeli da njihovi napadi uz komunikaciju ne donose željene rezultate, pa su odlučili da upute zapadno od položaja 1. bataljona dio svojih snaga na pravcu kota 966 — Razorine — Čačine staje sa ciljem da izbijanjem na desni bok i pozadinu partizanske odbrane primoraju partizanske jedinice na povlačenje.

Cim je neprijatelj počeo da ostvaruje svoje namjere, štab 1. bataljona je dio svojih jedinica pomjerio desno da bi osujetio manevar neprijatelja. Međutim, ovo slabljenje odbrane duž komunikacije iskoristili su Italijani i uspjeli da se cestom probiju sa četiri tenka i četiri kamiona do uporišta na Vagnju.

Stab Srednjodalmatinskog odreda otpočeo je sa pripremama da noću između 30. i 31. jula izvrši protivnapad na neprijatelja. Međutim, do toga nije došlo, jer su se te noći Italijani povukli prema Sinju.

Dok je 1. dalmatinski udarni bataljon vodio teške i uporne borbe u rejonu Trnove poljane protiv nadmoćnijih italijanskih snaga, 2. bataljon, ojačan četom iz Bataljona »Starac Vujadin«, na položaju u Prološkoj dragi nije imao težih borbi. Jedna grupa ustaša sa ustaškom milicijom pokušala je da odbaci njegove jedinice sa položaja Kik i Visibaba, ali u tome nije uspjela. Pored toga, bataljon je imao manje čarke sa ustaškom milicijom iz sela Odžak, Caić, Prolog i drugih.

Jedinice 1. bataljona i dalje su radile na rušenju ceste u Prološkoj dragi. Zatišje koje je vladalo kratko vrijeme na položaju Vaganj one su iskoristile da malo predahnu. Istovremeno vršene su pripreme za napad na italijansko uporište u Vagnju. Italijani su na Vagnju izradili jako utvrđenje koje su posjeli sa oko 200 vojnika. Uporište je bilo veoma teško zauzeti bez teškog naoružanja. Pored italijanske posade tu se nalazila postaja ustaške žandarmerije.

Stab Srednjodalmatinskog odreda odlučio je da noću između 4. i 5. avgusta likvidira neprijateljsko uporište na Vagnju. Za napad na uporište određen je 1. dalmatinski udarni bataljon. Prva četa Bataljona »Starac Vujadin«. kojom je bataljon bio ojačan, obezbjeđivala je pravac od Sinja. Iste noći 1. proleterska i 3. sandžačka brigada vršile su napad na ustaško uporište u Livnu. Napad na Vaganj otpočeo je ujutro 5. avgusta. Četa Ivana Bračulja napadala je na uporište sa sjeveroistočne strane od pravca Razvala. Izvršen je juriš, ali i pored toga što su borci uporno pokušavali da se približe uporištu nadohvat ručne bombe, to nije bilo moguće. Italijani su tako precizno isplanirali sistem vatre da nijedan metar nije ostao netučen. Jakom mitraljeskom i minobacačkom vatrom neprijatelj je zasipao streljački stroj Bataljona, pa su zbog toga čete morale da se povuku na polazni položaj, ali ih je neprijatelj i tu tukao minobacačkom vatrom.

Poslije prvog neuspjelog juriša komandant bataljona Ante Jonić, rješen da likvidira uporište, poveo je bataljon u novi juriš. I pored visokog morala boraca i borbenog elana, uspjeh nije postignut. Italijani su kao i u prvom jurišu snažnom vatrom òdbili ponovljeni napad. Jedino je u tom napadu likvidirana žandarmerijska postaja. U ponovljenom jurišu pao je neustrašivi komandant 1. bataljona Ante Jonić. kojeg su borci i rukovodioci visoko cjenili i poštovali, ne samo kao sposobnog i hrabrog komandanta već i zbog njegovog drugarskog i ljudskog odnosa prema svakom borcu. Kod njega su borci posebno cijenili hrabrost i odvažnost u borbi. Pored njega je pao i njegov hrabri kurir Jure Biloderić. Borba je trajala oko pet časova. Po neuspjelom napadu bataljon se vratio na ranije položaje za odbranu od pravca Sinja. Prilikom povlačenja italijanski avioni su bombardovali i mitraljirali jedinice bataljona. Poslije pogibije Anta Jonića za komandanta bataljona imenovan je Branko Dude.

U toku istog dana od Sinja prema Vagnju pojavila se italijanska kolona od 40 kamiona sa tenkovima i oklopnim kolima i motorizovanom artiljerijom. Cim se približila, vojnici su napustili kamione, razvili se u streljački stroj i uz podršku snažne artiljerijske i minobacačke vatre i vatre iz tenkova oklopnih kola otpočeli su napad na položaje bataljona i čete iz Bataljona »Starac Vujadin«, da bi ih odbacili od Vagnja i probili se prema

Livnu radi pomoći ustašama u odbrani uporišta u Livnu. Neprijatelj je vršio veoma jak pritisak na položaj 1. bataljona. U situaciji kad su bili mali izgledi da se bataljon i četa Bataljona »Starac Vujadin« održe na položaju južno od Vagnja, štab Srednjodalmatinskog odreda odlučio je da ih izvuče ispod udara brojnih snaga neprijatelja, naredivši im da posjednu nove položaje sjeverno od Vagnja na liniji Sarića staje — kota 1182. Lijevo od 1. bataljona položaj za odbranu posjeo je 2. bataljon sa 2. četom Bataljona »Starac Vujadin« kojom je ojačan i četom Ivana Bračulja na Ravali (trigonometar 1279). Neprijatelj je nekoliko puta pokušavao da pomoću snažne artiljerijske i minobacačke vatre razbije odbranu ova dva bataljona i da se probije prema Livnu, ali mu to nije uspjelo. Upornom odbranom sa posjednutih položaja partizanske jedinice su odbijale napade italijanske vojske.

U toj situaciji do boraca na položaju Vaganj prispjela je vijest da je 5. avgusta 1942. godine Livno oslobođeno, što je izazvalo veliko oduševljenje boraca, a naročito kad se 6. avgusta na Vagnju pojavila grupa boraca iz 1. proleterske brigade. Prvi susret sa proleterima unio je veliku radost kod boraca.

Poslije gubljenja uporišta u Livnu. Italijani su došli do zaključka da je dalje držanje uporišta na Vagnju nepotrebno. Zbog toga su ga napustili i svoje jedinice povukli u Sinj. Povlačenjem italijanskih snaga u Sinj proširena je slobodna teritorija do lijeve obale rijeke Cetine.

U borbama na komunikaciji Sinj — Livno i u rejonu Vagnja neprijatelju su naneseni znatni gubici u ljudstvu i materijalu, oko 150 mrtvih vojnika a od 23 zaplenjena kamiona 16 je zapaljeno i 7 oštećeno. Zaplijenjene su veće količine oružja, municije i ostale opreme. Vlastiti gubici su iznosili 16 poginulih i 26 ranjenih.[8])

U borbama na Vagnju posebno se istakao 1. dalmatinski udarni bataljon i 1. četa Bataljona »Starac Vujadin«. Njihovi borci i rukovodioci dokazali su svoju visoku borbenu i moralnu vrijednost. Naročito se istakao komandant bataljona Ante Jonić, koji je svojom borbenošću i odvažnošću zračio primjerom svim borcima i rukovodiocima bataljona. Za njegov rad kao skojevca i komuniste i kao neustrašivog borca odato mu je priznanje na taj način što je 1. dalmatinski udarni bataljon dobio njegovo ime. Od boraca naročito su se istakli puškomitraljezac Ante Cikara Duši i njegov pomoćnik Slavko Odak. Oba su pala jedan pored drugog u jurišu na okukama ceste kod Cilaša. Puškomitraljezac Ivan Guvo je nepogrešivo znao da izabere mjesto gdje će postaviti puškomitraljez. Nikada on svog »brnanije uzaludno koristio. Čekao je neprijatelja na bliskom odstojanju i nanosio mu velike gubitke. Puškomitraljezac Dušan Omrčen također se na Cilašu istakao kao odvažan i hrabar borac.

Poslije oslobođenja Livna i njegovog šireg područja grupa brigada pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOVJ i jedinice pod komandom štaba 4. operativne zone Hrvatske imale su zadatak da šire i brane slobodnu teritoriju. Prvi bataljon Srednjodalmatinskog odreda zatvarao je pravac Sinj — Livno u rejonu Vagnja. Drugi bataljon 1. proleterske

") Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knjiga 5, dokumenat 54, primjedba br. 5 (u daljem tekstu: Zbornik II, knj. 5. dok. 54. primjedba br. 54).

Arhiv VII, fond NOP-a. k. 1490. f. 1/3. reg. br. 24; k. 1490-A. f. 1/2. reg. br 38/1; k. 1603-A. f. 10, reg. br. 35. 36 i 43.

Ivan Guvo za puškomitraljezom. Stoji prvi **zdesna** *Stipe Bilokapa i prvi s lijeva borac sa nadimkom Ban*

brigade i Bataljon »Vojin Zirojević« iz sastava 3. dalmatinskog odreda djejstvovali su na pravcu Aržano — Imotski. Drugi bataljon »Tadija Anušić« Srednjodalmatinskog odreda upućen je na područje Aržana da sa 2. bataljonom 1. proleterske brigade i Bataljonom »Vojin Zirojević« u rejonu Aržano — Studenci i sa biokovskim Bataljonom »Josip Jurčević«, čisti to područje od neprijatelja i ruši komunikacije koje povezuju Sinj. Imotski i Livno. Zadatak rušenja saobraćajnica bio je značajan za odbranu slobodne teritorije, jer je onemogućavao neprijatelju brzi manevar motorizovanim snagama. Prisustvo jedinica NOV po selima imotskog kraja doprinijelo je da se pojača politički uticaj na stanovništvo i poboljša njegov odnos prema NOP-u.

Drugi bataljon »Tadija Anušić« krenuo je sa Vagnja 16. avgusta pravcem: Gljev — Grab — Velići — Vrpolje. Slijedećeg dana produžio je marš u rejon sela Tijarica, gdje se nalazila žandarmerijska postaja. Pošto su dobili vijest o nailasku partizana, žandarmi su pobegli. Istog dana bataljon se povezao sa bataljonom 1. proleterske brigade i Bataljonom »Vojin Zirojević« u rejonu Aržano — Studenci.

Devetnaestog avgusta bataljon je izbio u rejon Lovreća. Pod zaštitom postavljenog obezbjeđenja, otpočeo je sa rušenjem ceste koja vodi od Trilja preko Lovreća prema Imotskom. Tog dana pojavila se italijanska motorizovana kolona sa nekoliko tenkova, koja se kretala od Trilja preko sela Ciste u pravcu Lovreća. Cim su Italijani primjetili partizane u rejonu Lovreća, otvorili su artiljerijsku i minobacačku vatru po njihovim položajima. Neprijateljska pješadija sišla je iz kamiona i razvila se u streljački stroj. Nakon kraćeg vremena došlo je do borbe. Pod pritiskom jačih snaga neprijatelja. Bataljon »Tadija Anušić« bio je primoran da se povlači postepeno od linije do linije preko sela Svib prema Aržanu. Dvadeset prvog avgusta bataljon se povukao na položaj na sjevernoj strani od Aržana. Štab bataljona, sa kojim se nalazio i komandant Srednjodalmatinskog odreda

Božo Bilie Marjan, povezao se sa štabom 2. bataljona 1. proleterske brigade i štabom Bataljona »Vojin Zirojević« i dogovorili su se o zajedničkom djejstvu i spriječavanju prodora neprijatelja prema Livnu. Sva tri bataljona posjeli su položaje za odbranu na liniji od Gradine t.t. 846 — Kotorci, preko ceste južno od Dudića do južnih padina Gradine (kota 686). Sa tih položaja oni su odbili pokušaje neprijatelja da prodre prema sjeveru.

Ujutro 22. avgusta sva tri bataljona izvršila su protivnapad. U brzom i energičnom napadu uspjeli su da odbace neprijatelja i da ga primoraju na povlačenje sa područja Aržana. Po razbijanju neprijatelja Bataljon »Tadija Anušić« nastavio je sa akcijama na rušenju komunikacija u rejonu Lovreća.

Prvi dalmatinski udarni bataljon »Ante Jonić« dobio je naređenje da se sa Vagnja prebaci u selo Rujani sa zadatkom da sa djelovima 3. sandžačke brigade učestvuje na razoružavanju tamošnje ustaške milicije i prikupljanju oružja i životnih namirnica. Prva četa upućena je u selo Celebić a 3. četa je ostala i dalje u selu Rujani. S obzirom na situaciju u rejonu Aržana, 22. avgusta štab Srednjodalmatinskog odreda naredio je štabu bataljona da svoju 1. četu prebaci u rejon Aržana, da pojača odbranu 2. bataljona, a 3. četu prvo u Livno a zatim i nju u rejon Aržana. Druga četa je ostala u rejonu sela Prolog.

Po pristizanju na položaje Aržana 1. četa upućena je u rejon sela Studenci sa zadatkom da na položaju smjeni Bataljon »Vojin Zirojević«. Treća četa upućena je od Aržana na položaj prema Trilju u rejon sela Velići sa zadatkom da poruši cestu između Veliča i Jabuke i da postavi zasjedu na cesti. Dvadeset devetog avgusta, ujutro, Italijani su iz Trilja uputili cestom nekoliko tenkova prema Aržanu. Čim su se Italijani pojavili, četa je napustila položaj bez borbe i povukla se na Jelinak (kota 824). Italijanska vojska dostigla je u rejon sela Velići i kad su videli da tu nema partizana i da im nije niko pružio otpor, vratili su se u Trilj.

Druga četa stalno se nalazila u rejonu sela Prolog. Pored zadatka koji je imala, prihvatala je dobrovoljce koji su stupali u partizanske jedinice.

Tridesetog avgusta štab 4. operativne zone naredio je štabu Srednjodalmatinskog odreda da 1. bataljon prikupi u rejonu sela Rujani, a 2. bataljon da prebaci na Vaganj.[9])

BATALJON »JOSIP JURCEVIĆ«

Partizanski pokret u južnoj Dalmaciji razvijao se postepeno jačajući i stičući nova iskustva. Do oružanog sukoba došlo je 24. januara 1942. godine u Gracu povodom hapšenja Šestorice ilegalaca koji su se sakrivali u zaseoku Miljevcima. Zandarmi su ih zatvorili u svoju kasarnu, a slijedećeg dana trebalo ih je otpremiti ustašama u Makarsku. Partijska organizacija je u toku noći donijela odluku da prilikom ukrcavanja uhapšenih na parobrod izvrši napad na žandarme i oslobodi uhapšene drugove. U toku noći formiran je partizanski vod od tri desetine. Pokidane su telefonsko-telegrafske veze i postavljene straže na okolnim brdima. O svemu preduzetom obaviješten je Okružni komitet KP u Makarskoj kao i partij-

[9]) Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1490, f. 1/3, reg. br. 4 i 49: k. 1603-A. f. I0/I. reg. br. 12/2.

ske organizacije svili mjesta od Graca do Metkovića. Noću je prebačeno u Gradac oružje sakriveno u Baćini. Narednog dana zbog nevremena redovni parobrod iz Metkovića za Makarsku nije pristao u Gradcu.

Dvadeset trećeg januara naoružana grupa ustanika pozvala je ustaškog koljača Jozu Medara (ustaša koji je učestvovao u klanju Srba pod Topolom kraj Opuzena) da se preda, on je pokušao da pobjegne, ali ga je desetar Gojko Ujdurović prvim metkom iz puške likvidirao. Poslije toga ustanici su pošli na finansijsku stanicu i razoružali finanse bez borbe. Tu su zaplijenili 11 pušaka i 350 metaka.

Sljedećeg dana oko 10 sati ustanici su napali na žandarmerijsku stanicu iz koje su žandarmi davali otpor. Kasarna je građena od tvrdog materijala a ustanici nisu raspolagali drugim oružjem osim puškama. Iako su im pristizala nova pojačanja iz susjednih mjesta i borba trajala tri dana, ustanici nisu uspjeli da zauzmu žandarmerijsku stanicu. U toj borbi smrtno je ranjen jedan žandarm i ubijen omladinac Rajić. Žandarmi su za vrijeme borbe ubili ilegalca Andriju Andrijaševića i Milana Stipića, kojeg su bacili kroz prozor, što je još više razgnjevilo ustanike.

Pristalice NOP-a iz susjednih sela, Baćine, Brista, Drvenika, Zaostroga, Zivogošća i drugih, predvođeni članovima KP i SKOJ-a, došli su u pomoć gradačkim ustanicima i zaposjeli glavnu cestu i druge puteve koji su iz Makarske vodili u Gradac da bi spriječili slanje pojačanja žandarmima.

Ustanici iz Podgore su porušili na dva mjesta cestu između Tučepa ; Podgore i pokidali telefonske stubove. Ustanici Zaostroga i Drvenika uhapsili su ustaškog tabornika i druge ustaški nastrojene elemente. I u Kominu na Neretvi skojevci su posjekli telefonske stubove između Komina i Rogotina.

U toku borbe za zauzimanje žandarmerijske kasarne, u luku Gradac 24. januara uplovio je brod »Merkur« pun namirnica. Ustanici su zaplijenili brod i jedan dio hrane otpremili u planinski zaselak Grnčenik. veći dio podjelili stanovništvu Graca i okolnih sela, nešto namirnica je prebačeno u luku Ploče i smješteno u špilju Ričevići a izvjesna količina je podijeljena narodu Baćine.

Ustanici su formirali NO odbor koji je rukovodio svim poslovima. On je organizovao prenos zaplijenjene hrane u selo Grnčenik. organizovao ishranu, ribolov i ostalo.

Dvadeset šestog januara uplovio je u luku Graca italijanski ratni brod koji je doveo pojačanje žandarmima, pa su se ustanici manjim dijelom povukli u selo Grnčenik a glavninom u pravcu Baćine.

Kako partizani nisu imali dovoljno oružja, vratili su mnoge omladince skojevce i simpatizere NOP-a kućama, koje su Italijani i ustaše, kao i mnoge druge nezaštićene ljude i žene. odveli u zatvore i logore, što je bila ozbiljna greška rukovodstva NOP u tom kraju.

Po direktivi Okružnog komiteta za Makarsku, u Baćini su formirana tri partizanska voda: vod Makarana kojim je rukovodio Niko Glavina, vod Gračana sa Vitkom Viskićem i vod Baćanaca sa Nedom Boškovićem.

Partizan Sekula Zidić iz Gradačkog voda je dezertirao i otkrio žandarmima u Gracu da se partizani nalaze u Baćini. Žandarmi su se noću privukli do Makarskog partizanskog voda i napali ga. Borci su prihvatili borbu a u toku borbe pristigli su im u pomoć i druga dva voda. Poslije

zalaska sunca izvršili su juriš, 9 žandarma zarobili, dva ubili i jednog teško ranili. Zaplijenjeno je 11 pušaka, jedan puškomitraljez i veća količina metaka. Od partizana je poginuo Vitko Viskić, komandir Gradačkog voda, i ranjen borac Karmelo Žarnić.

Slijedećeg dana komandir žandarmerijske stanice u Gracu poslao je patrolu od četiri žandarma sa ustaškim tabornikom Kumstom da traže 12 žandarma koji se nisu vratili. Šest skojevaca iz Baćine dočekalo je lovačkim puškama tu patrolu na cesti ka Baćini, pripucali su na nju, dvojicu žandarma zarobili a dva žandarma i tabornik su pobjegli.

U predjelu Baćine, na mjestu Dolac, 13. marta 1942. godine formirana je *Prva biokovska partizanska četa.* Za komandira čete postavljen je Sergije Petrović, za političkog komesara Nedo Bošković, za zamjenika komandira Gojko Ujdurović, za zamjenika komesara Joze Tomašević a za intendanta Ante Sutić. Poslije kraćeg vremena za komandira čete postavljen je Bogdan Viskić.

Ceta je krenula u akciju 15. marta preko mjesta Staševice na južnoj strani Povremenog jezera i izvršila napad na seosku ustašku miliciju iz sela Seoci i Otrići. Milicioneri su čamcima pobjegli na drugu stranu jezera. Četa je postavila zasjede na okolnim položajima i kad su se milicioneri idućeg dana vratili, partizani su ih napali i zarobili. Zaplijenjeno je 12 pušaka. Pošto su zarobljenim milicionerima objasnili ciljeve partizanske borbe pustili su ih što je imalo pozitivan uticaj na raspoloženje stanovništva okolnih sela prema NOP-u.

Prva biokovska partizanska četa je uvećavala svoje brojno stanje tako da je pri pristizanju jednog voda iz Vrgorca imala pet vodova. Vodovima su dati zadaci da djejstvuju u pojedinim dijelovima Biokova, da napadaju neprijatelja i mobilišu nove borce. Posebno treba istaći 3. vod koji je ometao saobraćaj na cesti Metković — Vrgorac — Split. On je likvidirao 20 ustaških rukovodilaca među kojima Franu Santrića i Ivana Sabića u Makarskoj, uništio jedan kamion i zarobio 7 italijanskih vojnika. Komandir 1. voda Ante Beroš sa partizanskom grupom sačekao je dvojicu ustaša iz Ljubuškog koji su prijetili partizanima u Baćini. Jednog su ubili, a drugi je pobjegao, ali su ga seljaci uhvatili i predali partizanima.

Biokovski partizani kontrolisali su teritoriju od Kule Norinske do Dubaca na zapadnim padinama planine Biokova. Skoro 1.000 italijanskih vojnika i ustaša iz garnizona u Velikom Prologu. Vrgorcu i Novim Selima upalo je 25. marta u predio Baćine pretražujući teren radi uništenja partizana. Komanda čete je otkrila pripreme neprijatelja za napad pa je povukla svoje borce ka Grnčeniku u pravcu Zaostroških stina, a u okolna brda povukao se i sav narod. Pošto nisu nikoga našli. Italijani i ustaše su zapalili u Baćini 63 kuće, prolili vino, opljačkali vrednije stvari i poveli sa sobom zatečenu stoku. To je izazvalo još veću mržnju naroda prema Italijanima i ustašama.

Dvadeset drugog aprila 1942. godine formirana je *Neretljanska četa* na brdu Ruinci u mjestu Doci. Ona je brojala 36 boraca naoružanih jednim puškomitraljezom i puškama. Za komandira čete je postavljen Jure Galić a za političkog komesara Vinko Dragović.

Uoči 1. maja 1942. godine Okružni komitet KP Makarske dao je direktivu Biokovskoj i Neretljanskoj partizanskoj četi da zajedno sa pripad-

nicima NOP povodom proslave 1. maja pojačaju politički rad u biokovskim i dijelu neretljanskih sela. Biokovska četa je prošla kroz sela Pasićina i Brist, zapadnu i istočnu Plinu i uveče došla u Baćinu a Neretljanska kroz istočnu Plinu, gdje su se te dvije čete prvi put srele. U svim selima na skupovima naroda borci čete su objašnjavali značaj 1. maja, ciljeve narodnooslobodilačke borbe, izdajnički rad ustaša i četnika u njihovoj saradnji sa okupatorom. Četvrtog maja Neretljanska četa je stigla u rejon Baćinskih jezera radi zajedničkih akcija sa Biokovskom četom.

1 u čitavom Makarskom primorju narod je zajedno sa partizanima proslavio 1. maj. Održani su posebni zborovi posvećeni radničkom prazniku i zapaljene vatre duž čitavog masiva Biokova. Italijani su noću uoči 1. maja tukli artiljerijskom vatrom po brdima na kojima su gorjele vatre a nakon nekoliko dana grupa žandarma i domobrana pošla je da skine crvenu zastavu istaknutu na brdu Riliću. Tamo ih je dočekao 5. vod Biokovske čete. ubio dva i ranio četiri žandarma i prinudio ih da se povuku ne uspjevši da skinu zastavu.

U noći između 3. i 4. maja jedan vod partizana Biokovske čete, pod komandom Bogdana Viskića, ukrcao se u ribarski čamac i neopaženo se privukao gliboderima koji su čistili ušće Neretve. Posada glibodera nije pružala otpor i partizani su otvorili ventile na gliboderima koji su zbog toga potonuli i zakrčili prolaz na Neretvi, kojom su u to vrijeme Italijani prevozili znatne količine boksitne rude i drva. Poslije potapanja glibodera partizani su se povukli, sem boraca Cvitanovića i Lovrića, koje su uhvatili Italijani sa patrolnog motornog broda a potom strijeljali.

Osjećajući sve veći uticaj partizana, Italijani su u rejonu sela Rogotin na Neretvi koncentrisali djelove divizije »Mesina« i otpočeli napad na pravcu Ploča i Baćinskih jezera. Komande četa su odlučile da Biokovska četa zaposjedne položaje prema Gracu, a neki njeni djelovi i Neretljanska četa položaje Jasenak — Crvoljine. Kolona italijanskih kamiona sa vojnicima pred kojima su išla Četiri tenka naišla je 6. maja oko 16 časova cestom Ploče — Gradac. Partizani su napali tu kolonu sa položaja Jasenak — Crvoljine, uništili jedan tenk i jedan kamion i ubili 24 a zarobili 17 Italiana, od kojih jednog oficira, 8 podoficira i 8 vojnika, i zaplijenili 22 puške, 10 revolvera, oko 100 ručnih bombi, 2000 metaka i drugu vojnu opremu. Partizani su poslali Italijanima jednog zarobljenog vojnika sa pismom da pošalju sanitetski materijal za liječenje osmorice italijanskih ranjenika i da za zarobljene Italijane puste dva uhvaćena partizana. Italijani su odmah poslali sanitetski materijal za liječenje ranjenika i ponudili da za zarobljene Italijane puste iz zatvora u Metkoviću uhapšene rodoljube.

Poslije borbe na Jasenku Biokovska četa je otišla u zaselak Grnčenik da usmjeri dalje svoje djejstvo na zapadnim padinama planine Biokova a Neretljanska četa je prešla u istočnu Plinu da izvodi akcije u rejonu sela: Desna, Podrujnice, Novih Sela, Borovaca.

Po direktivi Okružnog komiteta KP za Makarsku partizanske jedinice u jačini 120 boraca izvršile su 15. juna 1942. napad na Vrgorac u kojem je bilo oko 120 domobrana, ustaša i žandarma. Ustaše su davale ogorčen otpor dok su se domobrani i žandarmi predali. Ubijena su četvorica ustaša a 10 je ranjeno. Partizani nisu imali gubitaka. Zaplijenjeno je 120 pušaka, jedan puškomitraljez i desetine hiljada metaka, a u ustaško-domo-

branskim magacixiima nađeno je pet vagona žita i šećera, znatne količine odjeće i obuće, jedna kompletna apoteka i 31 vagon duvana.

Rukovodstvo NOP-a organizovalo je narod sela zapadno od Vrgorca da na konjima i mazgama prenesu zaplijenjene namirnice i robu u Biokovo, što im je i uspjelo, sem izvjesne količine duvana koje su pri napuštanju Vrgorca zapalili.

Oslobođenje Vrgorca imalo je veliki značaj za dalji razvoj NOP, što se je odmah odrazilo stupanjem u Biokovski partizanski odred još oko 20Ü novih boraca. Zaneseno postignutim uspjehom rukovodstvo Biokovskog odreda nije spriječilo neovlašćene grupe i pojedince — koji su upadali u dućane, obijali skladišta i razvlačili zaplijenjenu robu što se negativno odrazilo, jer je neprijatelj to iskoristio u propagandi protiv NOP-a.

U toku borbe za Vrgorac partizanski vod pod komandom Nika Glavine napao je kod Turija iz zasjede italijanski kamion i zarobio 7 italijanskih vojnika. Istog dana je likvidirana žandarmerijska stanica u selu Kozici na cesti Zagvozd — Vrgorac.

U to vrijeme biokovski partizani su oslobodili teritorij duž čitavog Biokova sve do Kule Norinske na istoku i do Zadvarja na sjeverozapadu, dio neretljanskih sela i morske obale pa su kontrolisali i morske kanale između kopna i ostrva Hvara. Brača i poluostrva Pelješca.

U Biokovski odred su stupili novi borci sa ostrva, iz Dubrovnika i iz Imotske krajine, tako da je krajem juna u odredu bilo oko 500 boraca naoružanih puškama i puškomitraljezima, podeljenih u pet četa. Odred je držao veliku slobodnu teritoriju na koju se Italijani i ustaše nisu usuđivali upadati sa manjim snagama.

Uskoro su Italijani prikupili snage u Vrgorcu, Staševici, Baćini, Gracu i Drveniku sa namjerom da razbiju Biokovski partizanski odred. Napad sa svih tih pravaca otpočeli su 24. juna u zoru. Najjače borbe su vođene na Madruši i na pravcu Staševica — Gradske stine. Italijani su za sve vrijeme tukli partizanske položaje dalekometnom artiljerijom iz Vrgorca, Prologa i Ploča, dovlačili su nove snage i na vrh kamenjara iznosili na konjima i mazgama bacače i teške mitraljeze. U Madruškom kamenjaru ostale su desetine ubijenih Italijana. U tim borbama Italijani su imali 85 mrtvih i preko 100 ranjenih vojnika, a partizani tri mrtva i pet ranjenih.

Vodeći ogorčene borbe partizani su se treći dan povukli prema vrhu Biokova, s tim što su manje grupe odlazile u pozadinu neprijatelja i sa leđa ga napadale.

Italijani su zauzeli zaselak Grnčenik, opljačkali ga i zapalili, potom su pohvatali izvjestan broj stanovnika planinskih sela i potjerali ih u internaciju.

« • *

Vojno-političko savjetovanje održano od 4 do 6 juna na Dinari, na kojem je učestvovalo 8 predstavnika sa teritorije Biokova, ukazalo je na dalje mogućnosti razvoja oslobodilačke borbe na Biokovu. Na savjetovanju je zaključeno da se od postojećih partizanskih snaga u južnoj Dalmaciji formira Biokovski bataljon. Štab 4. operativne zone je izdao naredbu 6. juna o formiranju Bataljona »Josip Jurčević« sa zadatkom da djejstvuje

na teritoriju južne Dalmacije. U bataljon su ušli borci Makarske i Neretljanske čete i dobrovoljci iz Imotske krajine i sa poluostrva Pelješca.

Tom naredbom je imenovan štab bataljona sastava: komandant Petar Bogunović, zamjenik komandanta Jure Galić, politički komesar Nedeljko Bošković, zamjenik komesara Josip Tomašević, operativni oficir Gojko Ujdurović, informacioni oficir Sergije Petrović, obaveštajni oficir Pavle Lozo i intendantski oficir Ante Sutić.

Okružna partijska konferencija Makarske održana je 8. i 9. jula. Na njoj se raspravljalo o zadacima rukovodstva NOP-a biokovskog područja i donijeta je odluka o organizaciji bataljona i njegovih četa sa ciljem uspješnijeg komandovanja i djelovanja na obalnom dijelu i na prostoru Imotske krajine. Postojeće partizanske snage raspoređene su u šest četa i određen njihov komandni kadar.

U rukovodstvo 1. čete su imenovani za komandira Ante Beroša, za političkog komesara Mate Nizić; u 2. četi za komandira Vlado Viskić, za političkog komesara Ante Andrijašević; u 3. četi za komandira Niko Glavina, za političkog komesara Jerko Kovaćević; u 4. četi za komandira Poldo Mikulić, za političkog komesara Mijo Martinac; u 5. četi za komandira Dinko Tolić, za političkog komesara Vlado Aleksić; u 6. četi za komandira Ivan RubeŠa, za političkog komesara Niko Katić.

Prilikom formiranja bataljon je imao 650 boraca. Naoružan je puškama, 15 puškomitraljeza i teškim mitraljezom »breda«. U bataljonu su bili pretežno Hrvati i dijelom Srbi, radnici, ribari i zemljoradnici. Poslije toga štab bataljona je naredio 1, 3. i 5. četi da posjednu centralni predio Biokova i da usmjere djejstva u pravcu Imotske krajine i Hercegovine, gdje su se nalazile ustaško-domobranske posade i seoska ustaška milicija; 4. četi je dao zadatak da u Makarskom primorju brani primorska sela od ustaških prepada iz pravca Makarske; 2. i 6. omladinsku četu uputio je u predio Baćina — Metković da napadaju neprijatelja na području od Baćinskih jezera do Neretve. Sredinom jula 1942. godine čete su bile prisutne na čitavom prostoru biokovskog masiva, pa je neprijatelj sve rede upućivao tim pravcima svoje patrole i vozila. Četvrta četa je uz pomoć stanovništva porušila na nekoliko mjesta cestu u blizini Makarske. Svaki pokušaj ustaša i domobrana da je poprave partizani su osujetili nanijevši im gubitke.

Sa oko 200 vojnika alpinaca Italijani su 19. jula napali partizanske položaje iznad Graca. Jedna desetina 6. omladinske čete im je iz zasjede ubila dva vojnika, ali se grupa neprijateljskih vojnika popela uz litice biokovskih padina i zaobišla partizane s leđa. Partizani su bili dobro zaklonjeni u škrapama kamenjara i uspješno odbijali neprijateljske nasrtaje i nanijeli im gubitke od 15 mrtvih i ranjenih.

Noću između 19. i 20. jula partizani su ušli u Igrane, a pošto su žandarmi ranije pobjegli, zapalili su im kasarnu a zatim zaplijenili izvjesnu količinu hrane od nekih špekulanata u tom mjestu.

Vod 6. omladinske čete sačekao je u zasjedi 22. jula oko 9 časova na cesti Gradac — Ploče dva italijanska kamiona i jedan putnički automobil i unakrsnom vatrom ubio 19 italijanskih vojnika i jednog oficira, zaplijenio dva puškomitraljeza, 7 pušaka, tri pištolja, nekoliko bombi i oko 2.000 metaka, dok je ostalo oružje i oprema sagorjeio u kamionima. U toj borbi jedan ranjeni crnokošuljaš bacio je bombu među partizane od koje su ranjeni Branko Veža, zamjenik komandira čete, vodnik Mato Bošković i borac Ante Penzinović.

Druga četa je vršila česte prepade na ustaške položaje pred Makarskom i odbijala pokušaje Italijana da se brodovima iskrcaju u luke koje drže partizani. Djelovi te čete napali su i zaplijenili jedan italijanski brod pun namirnica i doveli ga u Podgoru.

Dvadeset šestog jula 1. četa je upala u mjesto Sestanovac, likvidirala ustaškog načelnika Franju Nosića i uništila arhive opštinske uprave i duvanske stanice, potom produžila ka Imotskom, došla do sela Krstatica i Slivno i nastavila djejstvo do rijeke Tiholjine u Hercegovini. Na tom putu četa je likvidirala nekoliko ustaških i žandarmskih patrola.

Noću između 27. i 28. jula 1. i 6. omladinska ćeta, po naređenju štaba bataljona, pošle su u pravcu Metkovića. One su prvo porušile mostove na željezničkoj pruzi Metković — Ploče a zatim krenule u napad na žandarmerijsku stanicu u Kuli Norinskoj, iz koje su žandarmi pobjegli posle eksplozije nastale rušenjem mosta na Banji. Partizani su u mjestu uhvatili tri neprijateljska agenta, uništili magazin željezničkog alata i drugi materijal, a zatim zapalili drveni željeznički most kraj Kule Norinske. Pokušaj jedne grupe boraca da razoruža žandarme u Novim Selima nije uspio, jer su oni blagovremeno napustili kasarnu i organizovali otpor na pogodnim položajima. Partizani su imali jednog mrtvog i bili su prinuđeni da se povuku.

Te akcije u dolini Neretve i rušenje mostova pozitivno su uticali na raspoloženje naroda sela u dolini Neretve prema NOP-u. Zbog rušenja mostova za duže vrijeme nije radio kolski saobraćaj.

Tridesetog jula Italijani su otpočeli napad na partizane na sektoru Baćina — Gradac — Brist. Njihova artiljerija je zasipala partizanske položaje u predjelu Međugorje iznad Baćine i Plane iznad Brista. Istovremeno italijanske torpiljarke koje su doplovile iz luke Ploče tukle su partizanske položaje iznad Baćine. Koristeći se vatrom svoje artiljerije, italijanska pješadija je usmjerila napade na krajnje tačke partizanske odbrane. Partizani su koristili škrape biokovskog krša za manevar svojim snagama i odolijevali neprijateljskim napadima. Cak neprijatelju nisu pomogla ni dva aviona koji su u tri navrata bombardovali i mitraljirali partizanske položaje. U toj borbi Italijani su imali oko 40 mrtvih i ranjenih a partizani Četiri ranjena.

Stab Bataljona »Josip Jurčević« je izveo početkom avgusta 1942. godine sa čitavim bataljonom, bez Omladinske čete, munjevit napad na žandarmerijske stanice u Kozici, Zupi i Zagvozdu i Grabovcu i ustaško-milicijska uporišta u selima Raštane, Krstatice, Slivno, Zagvozd i Podbalje, U tim borbama ubijeno je 50 žandarma i 40 ustaških milicajaca. Tom akcijom narod imotskih sela po prvi put je osjetio snagu NOP-a. Ona je razbila ustašku propagandu koja je stalno isticala za partizane da su šačica bandita. Tada se iz tih sela priključuje u partizane jedan broj boraca.

Oslobođenje Livna, prodor 1. proleterske prema Aržanu i dejstvo Bataljona »Josip Jurčević« prema Imotskoj krajini, poslije oslobođenja biokovskog područja i jednog dijela Makarskog primorja, primoralo je Italijane da koncentrišu velike vojne snage i ratni materijal u Makarskoj, Metkoviću. Vrgorcu. Zagvozdu i Sestanovcu. U Makarsko primorje doplovilo je i nekoliko ratnih brodova kojima je trebalo da podrže operacije svojih trupa. Plan neprijatelja je bio da sa više pravaca potisne partizane na određen teren i da ih onda tu i uništi.

Dvadesetog avgusta, Italijani potpomognuti ustašama i četnicima sä oko 4.000 vojnika krenuli su jednovremeno u napad. Njihov napad podržavali su artiljerija, avijacija i tenkovi. Četvrta četa branila je pravac koji vodi iz primorja na položaj Staze, a 2. četa na sjevernoj strani Biokova — od pravca Zagvozda ka Turiji. Upornom odbranom 2. čete neprijatelj je zadržan na polaznim položajima. Međutim, na pravcu Staze neprijatelj je pojačao dejstvo i uz pomoć artiljerije i avijacije prisilio borce 4. čete da se povuku. Time je ovladao cestom koja od Makarske preko Staze vodi ka Kozicama i Vrgorcu. Tada se i 2. četa morala povući sa položaja Turije, Borci 4. i 2. čete povlačili su se ka vrhovima Biokova — na kotu Sv. Jure nanoseći neprijatelju gubitke.

Zbog takvog razvoja situacije štab Bataljona »Josip Jurčević« je odlučio da sa cijelim bataljonom, osim 5. ćete, koja je ostala na istočnorr dijelu Biokova, probije neprijateljski obruč i izbije u Aržano, gdje su se nalazile jedinice 1. proleterske brigade. Bataljon, u čijem su sastavu bile 1, 2, 3. i 4. Omladinska četa sa 602 borca, probio se u noći 28. avgusta, spustivši se niz padine planine u rejonu Dubaca, prešao cestu između Grabovca i Zagvozda, neopaženo stigao u Aržano i sastao se sa proleterima. Susret srpskih i crnogorskih proletera sa neustrašivim biokovskim borcima bio je dirljiv i pokazivao da je narodnooslobodilačka borba zajednička za borce svih krajeva naše zemlje. Gotovo cijela Omladinske četa stupila je u 1. proletersku brigadu.

U borbama na Biokovu Italijani, ustaše i četnici vršili su nezapamćena zvjerstva nad golorukim narodom.

Na teritoriji Aržano — Studenci Bataljon »Josip Jurčević« se reorganizovao, a potom u širem rejonu Livna, po naređenju štaba 4. operativne zone sa 273 borca ušao u sastav 1. dalmatinske brigade poćetkorr septembra 1942. godine. Oko 150 boraca je ušlo u sastav proleterskih brigada, a od preostalih boraca formiran je 4. septembra 1942. bataljon koji je sa Bataljonom »Vojin Zirojević« i Duvnanjskim bataljonom ušac u 3. dalmatinski partizanski odred. Za komandanta 3. dalmatinskog odreda postavljen je Petar Bogunović, za političkog komesara Neđo Bošković, za zamjenika komandanta Andrija Buble, a za zamjenika političkog komesara Mate Ujević.

Biokovski partizani od svojih prvih grupa, partizanske čete i kasnije Bataljona »Josip Jurčević« svoju borbu i akcije tijesno su povezali sa morem pojedinim akcijama na moru. Tu su bili prvi elementi, prva klica priprema i razvoja za kasnije formiranje 1. mornaričkog odreda u Podgori septembra 1942. godine. Biokovske jedinice i njihovi borci svojim prisustvom na makarskom području obezbeđivali su postojeće punktove na obali, koji su služili kao stalne i dosta sigurne veze sa ostrvima srednje Dalmacije (Hvar, Brač, Korčula i Vis). Sa njih su, naročito u drugoj polovini 1942. godine, osim partijske veze, stizale brojne grupe boraca koji su preko Biokova vezom odlazili ka Bosni, dok je jedan broj od njih ostajao na Biokovu u sastavu tamošnjih jedinica.

FORMIRANJE PRVE DALMATINSKE NOU BRIGADE

Pored četiri bataljona o kojima je bilo riječi u sastavu 4. operativne zone Hrvatske u to vrijeme djejstvovala su još tri bataljona, jedanaest četa i nekoliko većih i manjih partizanskih odreda na području Dalmacije. Njihovim djelovanjem stvorena je slobodna teritorija na području Dinare, Bukovice, Biokova i Makarskog primorja, gdje je oslobođen veći broj manjih mjesta (u tim mjestima kao i u mnogim drugim neoslobođenim djelovali su narodnooslobodilački odbori — organi narodne vlasti).

Sa tako razvijenim partizanskim pokretom Dalmacije — dočekan je dolazak vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije sa proleterskim brigadama u jugozapadnu Bosnu.

Dvadeset šestog jula 1942. godine na planini Cincar, u šumi Osječenici, održan je prvi sastanak na kojem su štab 4. operativne zone i Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju obavijestili druga Tita i članove Vrhovnog štaba o vojno-političkoj situaciji i opštem stanju u Dalmaciji, o dotadašnjem organizovanju i djejstvu partizanskih jedinica, organizacija i djelovanju NOO, o stanju u Partiji i SKOJ-u, o učešću Hrvata i Srba u NOB i drugim pitanjima.

Na sastanku su drug Tito i Vrhovni štab izrazili zadovoljstvo razvojem narodnooslobodilačke borbe i stanja u Partiji, i posebno što je veliki broj Hrvata uključen u partizanske jedinice Dalmacije i van nje (Lika i Bosna). Ukazujući im na potrebu daljnjeg angažovanja. Vrhovni štab i drug Tito dali su zadatke jedinicama 4. operativne zone pri napadu proleterskih jedinica na Livno da sprečavaju prodore neprijatelja od Aržana — Sinja i Vrlike ka Livnu i od Grahova ka Livnu zajedno sa jedinicama 5. krajiškog odreda. Prvi dalmatinski udarni i 2. dalmatinski bataljon Srednjodalmatinskog odreda, kao i bataljoni 5. krajiškog odreda taj zadatak su uspješno izvršili.

Uz Livno oslobođeni su Duvno, Aržano, Sestanovac, Lovreć i druga mjesta okoline Livna i Dalmacije. Time je slobodna teritorija proširena i povezana od Livna preko Dinare, Kamešnice, djelova Imotske krajine, Biokova — duž Makarskog primorja do Podgore. Ovi uspjesi duboko su se odrazili na stanje u Dalmaciji stvarajući povoljne uslove za brži razvoj narodnooslobodilačke borbe. U to vrijeme na području Dalmacije dolazi do masovnog priliva novih boraca — dobrovoljaca. Tako je samo od 5. avgusta do 24. septembra stupilo u partizanske redove nekoliko hiljada novih boraca, koji su raspoređeni u proleterske jedinice od kojih

će se formirati 1. dalmatinska brigada, te u partizanske odrede na području 4. operativne zone.[10])

U selu Busiji kod Glamoča 28. avgusta 1942. godine održan je drugi sastanak Štaba 4. operativne zone sa Vrhovnim štabom. Sastankom je rukovodio vrhovni komandant Josip Broz Tito a prisustvovali su, pored članova Vrhovnog štaba, komandant i politički komesar Glavnog štaba PO Hrvatske Ivo Rukavina i Vladimir Bakarić, komandant i politički komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu Košta Nad i Osman Karabegović, te komandant i politički komesar 4. operativne zone Vicko Krstulović u Ivica Kukoč Jordan. Na tom sastanku su donesene značajne odluke za dalji razvitak NOB-a, a posebno u Dalmaciji. Tu je odlučeno da se u Dalmaciji stvore jake udarne jedinice — brigade, kao i u ostalim djelovima Hrvatske i Bosanske krajine, koje neće biti vezane za određene teritorije. U vezi s tim, donesena je odluka o formiranju *Prve dalmatinske NOU brigade* i drugih brigada u Hrvatskoj.

Stab 4. operativne zone poduzeo je mjere kako bi ta odluka što prije bila sprovedena u djelo. Predvidio je jedinice koje će ući u sastav brigade. Odlučio je da u njen sastav uđu 1. dalmatinski udarni bataljon iz Srednjodalmatinskog partizanskog odreda kao *1. bataljon »Ante Jonić«*, bataljon »Bude Borjan« iz Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda kao 2. *bataljon »Bude Borjan*biokovski Bataljon »Josip Jurčević« kao *3. bataljon »Josip Jurčević«* i 2. dalmatinski bataljon Srednjodalmatinskog partizanskog odreda kao *4. bataljon »Tadija Anušić«.* Tim bataljonima je upućeno naređenje da izvrše pokret prema Livnu da bi se prikupili u rejonu sela Golinjevo — Pothum — Vržerala — Vidoši.

Sva četiri bataljona stigla su početkom septembra na određenu im prostoriju, a zatim produžili u selo Dobro u blizini Livna, gdje je po naređenju 4. operativne zone formirana 1. dalmatinska NOU brigada 6. septembra 1942. godine.

U sastav brigade su uključeni bataljoni sa područja čitave Dalmacije a u njima su bili borci iz svih njenih krajeva: sa područja Splita 204 Šibenika 182, Trogira 119. Makarske 129, Knina 143, Ploča 60. Omiša 32, Hvara 15. Korčule 22. Sinja 138, Visa 20. Vrgorca 62, Drniša 16, Metkovića 7, Biograda 9, Zadra 15. Benkovca 4, Brača 3, Imotskog 4, Livna 2, Jugoslavije 32, van Jugoslavije 1. Svega u *1. dalmatinskoj brigadi je bilo pri formiranju 1.217 boraca, od kojih su bile 83 žene.*

Tada je štab brigade sa prištabskim djelovima imao 100 boraca:

1. bataljon »Ante Jonić«	— — — — — 296	boraca
2. bataljon »Bude Borjan«	— — — — — 273	„
3. bataljon »Josip Jurčević«	— — — — — 273	„
4. bataljon »Tadija Anušić«	— — — — — 275	„

Bataljoni su imali po tri čete. čete po tri voda, a vodovi po dvije desetine. Čete su imale po jednog bolničara. Bataljoni su imali svoju komoru koja je nosila municiju i kuhinju sa prtljagom.

[10]) U 1. proletersku brigadu upućeno je 400 boraca, u 2. proletersku 200, u 5 crnogorsku 500, u 3. sandžačku 250, u 4. crnogorsku 200, u 10. hercegovačku 50(i u krajiške brigade 800 boraca.

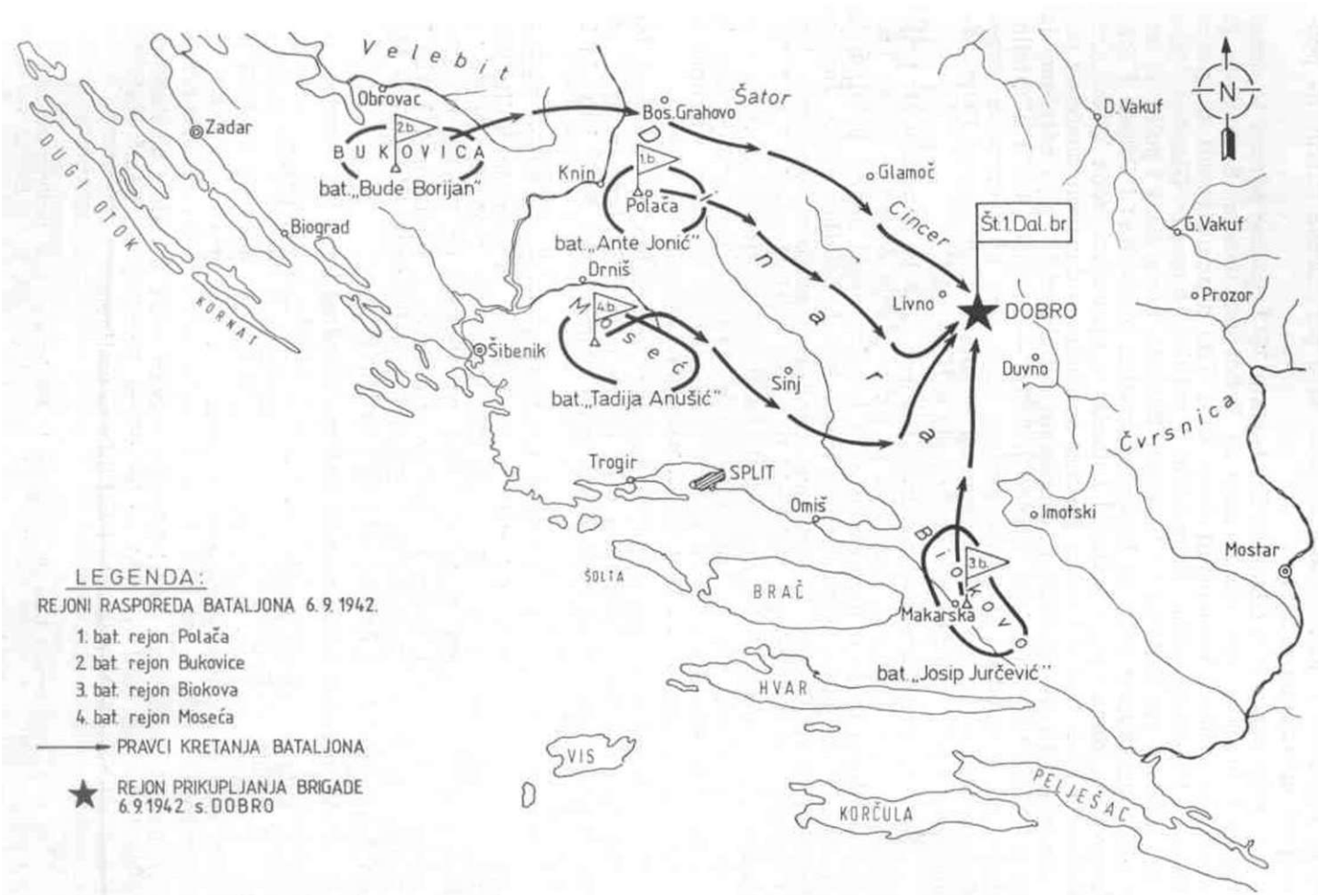

Sema 2 — Raspored jedinica koje su ušle u sastav 1. dalmatinske brigade

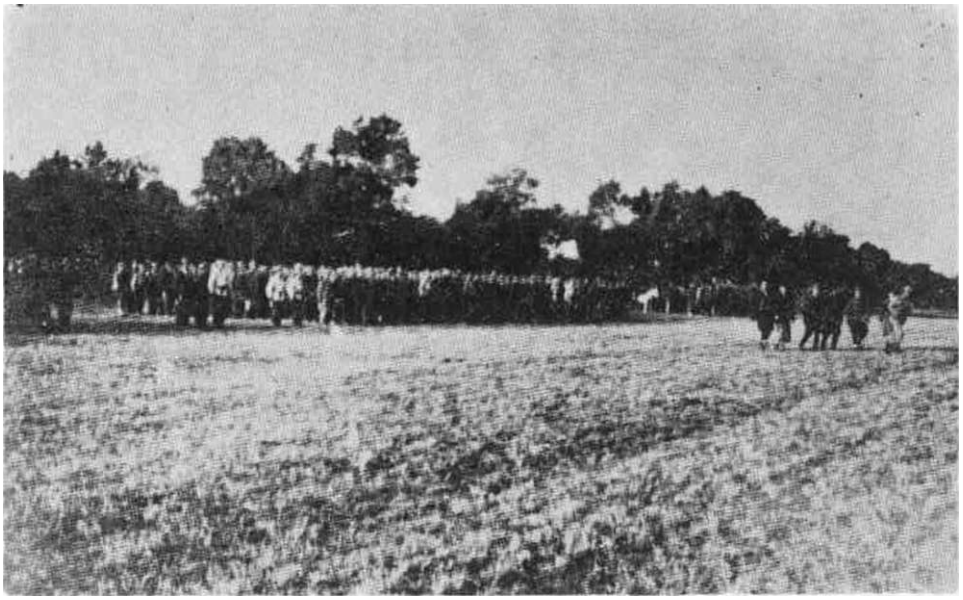

Bataljoni koji su ušli u sastav J. dalmatinske brigade, prikupljeni u selu Dobro kod Livna 6. IX 1942.

Pored pušaka svaki bataljon je imao po jedan teški mitraljez i 7 puškomitraljeza. Dva bataljona imala su po jedan laki minobacač, a pri štabu brigade postojalo je odjeljenje teških minobacača.

U naređenju štaba 4. operativne zone izdatom 6. septembra 1942. godine o formiranju 1. dalmatinske NOU brigade regulisani su organizacija i sastav brigade i komandni kadar štaba brigade, bataljona i četa i ukazano na slijedeće zadatke u doorganizovanju brigade, u obuci mladog i neiskusnog kadra i boračkog sastava kako u vojnostručnom, tako u moralno-političkom pogledu i borbenoj spremnosti.

STARJESINSKI SASTAV 1. DALMATINSKE NOU BRIGADE NA DAN FORMIRANJA 6. IX 1942.

STAB BRIGADE

Komandant Petar Cetković Pero, rođen 1907. godine, Crnogorac, oficir bivše jugoslovenske vojske. Politički komesar Ante Kronja Cenčo, rođen 1915. godine. Hrvat, pomorac. Zamjenik komandanta Božo Bilie Marijan, rođen 1913. godine, Srbin, obućar. Zamjenik političkog komesara Vlado Sćekić, rođen 1917. godine, Crnogorac, student prava. Načelnik štaba Rudolf Primorac, rođen 1904. godine, Hrvat, oficir bivše jugoslovenske vojske. Intendant Ante Sutić, rođen 1891. godine, Hrvat, trgovac. Referent saniteta dr Orest Zunković, Hrvat, lekar. Obavještajni oficir Ivan Grubiša. rođen 1909. godine, Hrvat, radnik. Pomoćnik obavještajnog oficira Slavko Jelić, rođen 1911. godine, trgovac. Omladinski rukovodilac brigade Ivo Rubeša, rođen 1920. godine. Hrvat, radnik. Brigadni barjaktar

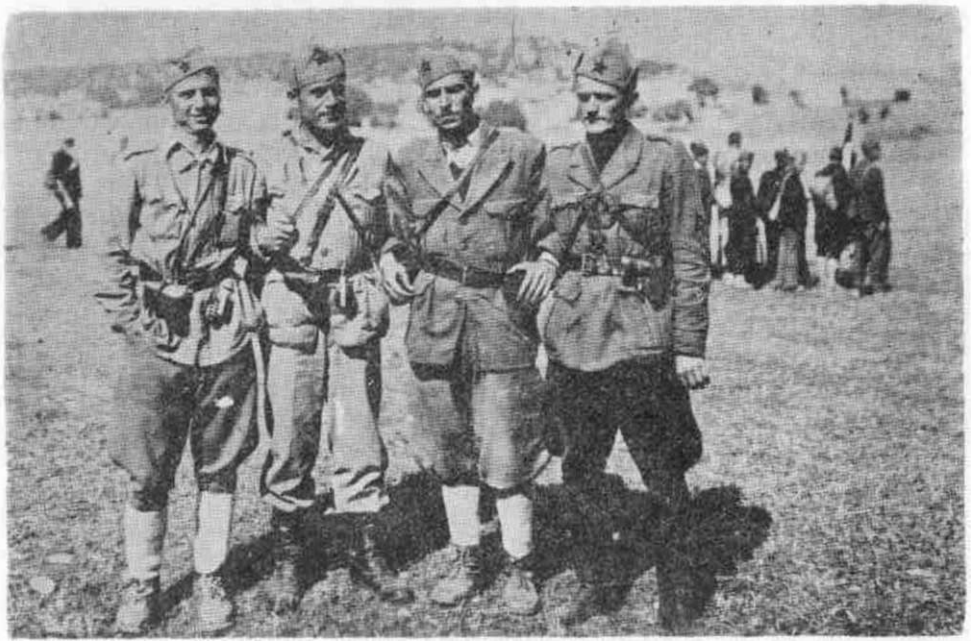

Prvi *štab brigade. Slijeva udesno: Vlado Sćekić, zamjenik političkog komesara, Pero Ćetković,* **komandant, Ante Kronja Čenčo,** *politički komesar,* **i** *Božo Bilić Marijan, zamjenik komandanta*

Ivan Milanović, rođen 1920. godine, Hrvat, radnik. Oficir pri štabu brigade Peko Bogdan.

Političlci odjel brigade

Rukovodilac političkog odjela Risto Lekić, rođen 1909. godine, Crnogorac, student prava. Clan političkog odjela Paško Romac Zdravko, rođen 1913. godine, Hrvat, radnik.

Muzika brigade

Komandir Josip Katalinić. Politički komesar Ivan Uvodić Ciko.

Komandni vod

Komandir voda Mate Meštrović.

1. BATALJON -ANTE JONIC<

Komandant Branko Dude, rođen 1913. godine, Hrvat, radnik. Politički komesar Danilo Smiljanić, rođen 1915. godine. Srbin, radnik. Zamjenik komandanta Mihovil Tartalja, rođen 1905. godine. Hrvat, oficir bivše

jugoslovenske vojske. Zamjenik političkog komesara Marin Sirotković, roden 1912. godine, Hrvat, radnik. Intendant Pero Martinić, roden 1914. godine, Hrvat, radnik. Referent saniteta Zoran Strožer, rođen 1919. godine. Hrvat, student. Omladinski rukovodilac Dušan Dragičević, rođen 1925. godine. Hrvat, đak. Barjaktar Jozo Veselica, rođen 1915. godine, Hrvat, zemljoradnik.

/. četa: Komandir Petar Bjelobrk, rođen 1915. godine, Srbin, radnik. Politički komesar Paško Pilić, rođen 1917. godine, Hrvat, radnik.

2. četa: Komandir Petar Mijakovac. rođen 1916. godine. Srbin, student prava. Politički komesar Davor Radovniković, rođen 1920. godine. Hrvat, student.

3. četa: Komandir Bogdan Stupar, rođen 1912. godine. Srbin, radnik. Politički komesar Milan Bilić, rođen 1920. godine, Hrvat, zemljoradnik.

2. BATALJON »BUDE BORJAN«

Komandant Mate Staničić, rođen 1920. godine. Hrvat, radnik, podoficir bivše jugoslovenske vojske. Politički komesar Oskar Lučev Saša, rođen 1913. godine. Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Božo Blažević. rođen 1913. godine. Hrvat, radnik. Zamjenik političkog komesara Frane Kursar, rođen 1913. godine, Hrvat, radnik. Intendant Ljubo Jolić, rođen 1912. godine, Srbin, radnik. Referent saniteta Hrvoje Culić, rođen 1913. godine, Hrvat, zuboteliničar. Ante Kitarović Bute, rođen 1917. godine. Hrvat, student. Barjaktar Nikola Borović, rođen 1917. godine, Srbin, zemljoradnik.

1. četa: Komandir Nikola Radošević, rođen 1915. godine. Srbin, službenik. Politički komesar Ante Jerkin, rođen 1913. godine. Hrvat, ribar.

2. *četa:* Komandir Branko Bulat, rođen 1913. godine. Hrvat, službenik. Politički komesar Vinko Maglica, rođen 1920. godine, Hrvat, učitelj.

3. četa: Komandir Marinko Rak. rođen 1919. godine. Hrvat, radnik. Politički komesar Stevo Bjedov, rođen 1920. godine. Srbin, đak.

3. BATALJON »JOSIP JURČEVIĆ«

Komandant Jure Galić, rođen 1914. godine, Hrvat, radnik. Politički komesar Vlado Viskić, rođen 1913. godine, Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Petar Radević. rođen 1918. godine, Crnogorac, oficir bivše jugoslovenske vojske. Zamjenik političkog komesara Mate Nizić, rođen 1917. godine. Hrvat, radnik. Oficir pri štabu Gojko Ujdurović, rođen 1918. godine, Hrvat, zemljoradnik. Intendant Martin Srzić, rođen 1912. godine. Hrvat, radnik. Referent saniteta Marica Srzić, rođena 1923. godine. Hrvatica, radnica. Omladinski rukovodilac Marija Domandžić, Hrvatica, radnica. Barjaktar Pavao Sošić, rođen 1923. godine. Hrvat, zemljoradnik.

1. četa: Komandir Branko Veža, rođen 1918. godine. Hrvat, radnik. Politički komesar Stipe Milošević, rođen 1921. godine. Hrvat, radnik.

2. četa: Komandir Josip Potočnik, rođen 1919. godine. Hrvat, radnik. Politički komesar Jerko Kovačević. rođen 1914. godine, Hrvat, zemljoradnik.

3. četa: Komandir Ante Beroš, roden 1912. godine. Hrvat, radnik. Politički komesar Tonči Paunović. rođen 1918. godine, Hrvat, radnik.

4. BATALJON »TADIJA ANUSIC«

Komandant Srećko Reić Petica, rođen 1914. godine, Hrvat, radnik Politički komesar Nikola Repanić Gandi, rođen 1917. godine, Hrvat, ribar. Zamjenik komandanta Dimitrije Vojvodić Zeko, rođen 1908. godine, Crnogorac, službenik. Zamjenik političkog komesara Roko Vlahov, rođen 1917. godine, Hrvat, ribar. Intendant Kažimir Tomaš Lešo rođen 1913. godine, Hrvat, radnik. Referent saniteta Ivan Barčot. rođen 1919. godine, Hrvat, đak. Omladinski rukovodilac Andrija Uvodić, Hrvat, radnik. Barjaktar Frane Kačunić Pobjeda, rođen 1921. godine. Hrvat, radnik.

1. četa: Komandir Dušan Jelovac, rođen 1917. godine, Hrvat, student. Politički komesar Andro Kovačević, rođen 1913. godine. Hrvat, radnik.

2. četa: Komandir Frane Studin, rođen 1914. godine. Hrvat, radnik. Politički komesar Jure Franićević, rođen 1917. godine, Hrvat.

3. četa: Komandir Stevo Opačić, rođen 1920. godine, Srbin, đak. Politički komesar Mirko Kutleša, rođen 1908. godine, Hrvat, radnik.

BORAČKI SASTAV 1. DALMATINSKE NOU BRIGADE PRI NJENOM FORMIRANJU

STAB PRVE DALMATINSKE I PRISTABSKE JEDINICE

1. Artić Filip, rođen u Tugare — Omiš, borac brigadne intendature, poginuo u V ofanzivi.
2. Bandaio Božo, rođen u Udovićiću — Sinj, borac brigadne intendanture, živi u Sinju.
3. Barić Vinko, rođen u Klisu Kosa — Split, borac brigadne muzike, poginuo u IV ofanzivi kod Ostrošca, marta 1943. godine.
4. Barišić Marko, rođen u Cetini — Knin, borac-kurir, umro poslije rata.
5. Bego I. Sime Cimpre, rođen u Šibeniku, borac-kurir, poginuo u V ofanzivi.
6. Bilić Božo Marjan, rođen u Civljani — Sinj, zamjenik komandanta brigade, poginuo kod Jajca, decembra 1942. godine.
7. Bogavčić Ivo, rođen u Rogoznic.i — Šibenik, borac brigadne muzike, živi u Splitu.
8. Bogdan Peko. dođen u Dolac Donji — Omiš, oficir pri štabu brigade, živi u Zagrebu.
9. Bosnić P. Drago »Bagatela«, rođen u Blatu — Korčula, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
10. Bosnić M. Jakov »Bagatela«, rođen u Blatu — Korčula, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
11. Butušin Sime, rođen u Drnišu, boraca brigadne intendanture, živi u Splitu.
12. Bralić S. Marica, rođena u Klisu — Split, bolničarka brigadnog saniteta, poginula u V ofanzivi.
13. Britvić Marin, rođen u Kaštelu — Split, pomoćnik referenta sanitetske brigade, živi u Beogradu.
14. Bubić Frane, rođen u Klisu Kosa — Split, borac brigadne muzike, poginuo kod Knina decembra 1944. godine.
15. Bubić Ivan Bučo, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, poginuo kod Bileća 1943. godine.
16. Culić — Varga Zdenka, rođena u Splitu, bolničarka brigadnog saniteta, živi u Splitu.
17. Cetković T. Pero. rođen u Muževići — Ljubotinje, Cetinje, komandant brigade, poginuo kod Kifina Sela, marta 1943. godine.

18. Ćetkovič Tomo, roden u Muževići — Ljubotinje, Cetinje, borac pri štabu brigade, umro poslije rata.
19. Delie Nedeljko, rođen u Drveniku — Makarska, borac — kurir, poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
20. Dražin J. Simun, rođen u Kaštelu — Split, borac, brigadna intendantura, poginuo u V ofanzivi.
21. Duišin Frane, rođen u Kaštelu — Split, borac — kurir, živi u Zemunu.
22. Duišin Katica, rođena u Kaštel Novi — Split, bolničarka, brigadna intendantura, poginula oktobra 1943. godine u Kaštelu.
23. Đerđa Krsto, rođen u Zadru, borac — kurir, živi u Splitu.
24. Elek Ivo, rođen u Otoku — Sinj, borac — kurir, živi u Splitu.
25. Gabrić Miro, rođen u Suhač — Sinj, borac brigadne muzike, živi u Suhaču.
26. Galeš J. Ivan »Goli«, rođen u Rogoznici — Šibenik, bolničar, brigadna intendantura, poginuo u V ofanzivi.
27. Gospodnetič Franka »Sojka«, rođena u Dolu — Brač (živela u Splitu), daktilograf u štabu brigade, poginula u V ofanzivi.
28. Grabner Vice, rođen u Makarskoj, borac brigadne muzike, umro u Ljubljani.
29. Grljušić Mate, rođen u Stilju — Vrgorac, prištabske jedinice, živi u Splitu.
30. Grubiša Ivan, rođen u Sinju, obavještajni oficir pri štabu brigade, živi u Zagrebu.
31. Gulin Josip, rođen u Šibeniku, borac, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
32. Jelić Slavko, rođen u Kninu, pomoćnik obavještajnog oficira pri štabu brigade, živi u Beogradu.
33. Jurjević — Stupar Smilja, rođena u Sinju, borac, živi u Beogradu.
34. Katalinić M. Drago, rođen u Omišu, borac brigadne muzike, poginuo u V ofanzivi.
35. Katalinić Josip, rođen u Omišu, kapelnik brigadne muzike, umro u Omišu.
36. Katalinić Krešo, rođen u Omišu, borac brigadne muzike, živi u Omišu.
37. Kitarović J. Duško »Brico«, rođen u Šibeniku, borac, brijač, poginuo u V ofanzivi.
38. Klarić Nikola, rođen u Vrgorcu, borac prištabske jedinice, poginuo 1944. godine.
39. Koralat D. Stevo, rođen u Ivoševcu — Knin. borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
40. Kostanić Neda, rođena u Drveniku — Makarska, borac brigadne intendanture, živi u Drveniku.
41. Kotoraš Duro, rođen u Kninu, borac — kurir, živi u Kopru.
42. Kronja Ante »Cenčo«, rođen u Šibeniku, komesar brigade, umro januara 1985. godine.
43. Kuljiš A. Ante »Zižica«, rođen na Visu, borac brigadne muzike, poginuo 1944. godine.
44. Kutlača Jovo, rođen u Kistanji — Knin, borac prištabske jedinice, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

45. Labrović Jozo, rođen u Glavici — Sinj, prištabske jedinice, poginuo kod G. Vakufa 1943. godine.

46. Lekić Risto, rođen u Seocu — Crmnica — Bar, rukovodilac polit, odjela, poginuo u V ofanzivi (4. crnogorska brigada).

47. Lokas Marica, rođena u Trogiru, borac brigadne intendanture, živi u Trogiru.

48. Lubin Martin, rođen u Sinju, borac brigadne muzike, živi u Zagrebu.

49. Mandić L. Ivan, rođen u Tugare — Omiš, borac brigadne intendanture, poginuo u V ofanzivi.

50. Mandić Jakov, rođen u Tugare — Omiš, borac prištabske jedinice, živi u Beogradu.

51. Mandić Radoslav, rođen u Tugare — Omiš, borac brigadne intendanture, poginuo u V ofanzivi.

52. Marić Ante, rođen u Klis-Majdan — Split, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

53. Marić J. Nikola, rođen u Smoljenje — Omiš. borac brigadne intendanture, poginuo u V ofanzivi.

54. Meštrović Desanka, rođena u Splitu, borac prištabske jedinice, umrla u IV ofanzivi, kod Prozora 1943. godine.

55. Meštrović Mate, rođen u Klisu — Split, komandir prištabske jedinice, umro u Splitu.

56. Mihovilović Branko, rođen u Mravincu — Split, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

57. Milanović Ivan, rođen u Glavice — Sinj, zastavnik brigade, živi u Beogradu.

58. Milanović Drago »Ciko«, rođen u Solinu — Split, borac brigadne glazbe, živi u Splitu.

59. Mileta Ante, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac brigadne muzike, živi u Splitu.

60. Mirković Dušan, rođen u Polača — Knin, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

61. Mrduljaš J. Ante, rođen u Splitu, prištabske jedinice, poginuo koc Prozora februara 1943. godine.

62. Nenadić Nikolica, rođen u Dabar — Sinj, borac — kurir, poginuo (sa Božom Bilićem Marjanom), Jajce, decembra 1942. godine.

63. Nobilo I. Ivan »Lumbardin«, rođen u Blato — Korčula, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

64. Opačić Luka, rođen u Biovčino Selo — Knin, borac brigadne intendanture, živi u Splitu.

65. Pandža S. Jure, rođen u Suhaču — Sinj, borac — kurir, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

66. Perković Marin, rođen u Klisu Kosa — Split, borac brigadne muzike. živi u Splitu.

67. Poparić A. Ljiljanka, rođena u Sinju, bolničarka brigadnog saniteta. poginula u V ofanzivi.

68. Pović Petar, rođen u Kaštelu — Split, borac brigadne muzike umro od tifusa u IV ofanzivi.

69. Prigin I. Ante, rođen u Primoštenu — Šibenik, borac prištabske jedinice, poginuo 1942. godine, mjesto nepoznato.

70. Primorac Rudi, rođen u Sutomoru — Bar, načelnik štaba brigade, umro u Beogradu.
71. Provaznik V. Pubi, rođen u Sinju, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
72. Rafaneli Milivoj, rođen u Makarskoj, prištabske jedinice, živi u Splitu.
73. Rajnis Ivan, rođen u Splitu, borac, bolničar, umro od tifusa marta 1943. godine.
74. Rokov Marija, rođena u Kaštelu — Split, borac brigadne intendanture, živi u Solinu.
75. Romac Paško »Zdravko«, rođen u Vukšiću — Benkovac, član polit, odeljenja brigade, umro u Beogradu.
76. Rosandić S. Pavao, rođen u Podgori — Makarska, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
77. Rubeša Ivan, rođen u Makarskoj, omladinski rukovodilac, poginuo kod Kifina Sela marta 1943. godine.
78. Srdelić Ante. rođen u Splitu, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
79. Stanić Petar, rođen u Stanici — Omiš, borac brigadne intendanture, poginuo u V ofanzivi.
80. Sćekić Vlado, rođen u Babino Ivangrad, zamjenik komesara brigade, živi u Beogradu.
81. Skrbić Jovo, rođen u Vrlika, borac brigadne intendanture, živi u Zaostrogu.
82. Subašič Ante, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, umro 1976. godine.
83. Šuman Ivica, rođen u Metkoviću, borac brigadne intendanture.
84. Sutić Ante, rođen u Gradcu — Ploče, intendant brigade, umro u Splitu.
85. Tomić Ivo, rođen na Visu, borac brigadne muzike, živi u Beogradu.
86. Tomšić Bogdan, rođen u Selcu — Brač, borac brigadne muzike, živi u Zagrebu.
87. Trgo A. Andrija, rođen u Krilo Jesenice — Omiš, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
88. Trgo Ivan, rođen u Krilo Jesenice — Omiš, borac brigadne intendanture, poginuo u V ofanzivi.
89. Uvodić Andrija, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, živi u Splitu.
90. Uvodić Ante, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, živi u Novom Sadu.
91. Uvodić Ante »Doktor«, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, živi u Zagrebu.
92. Uvodić Ivan »Ciko«, rođen u Klis Kosa — Split, komesar brigadne muzike, živi u Splitu.
93. Uvodić Kaja »Kajić«, rođen u Klisu — Split, borac brigadne muzike, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
94. Uvodić A. Milan, rođen u Klisu — Split, borac, brigadni muzičar, poginuo u V ofanzivi.
95. Uvodić Vicenco, rođen u Klis Kosa — Split, borac brigadne muzike, poginuo 1968. godine.

96. Uvodić S. Zorka, rođena u Klisu — Split, bolničarka, poginula i V ofanzivi.

97. Velić P. Jozo, rođen u Tugare — Omiš, borac brigadne intendan ture, poginuo u V ofanzivi.

98. Vetma M. Ivan, rođen u Klisu — Split, prištabske jedinice, pogi nuo kod Konjica marta 1943. godine.

99. Vujasinović D. Pavle, rođen u Ivoševcu — Knin, borac prištabski jedinice, poginuo u V ofanzivi.

100. Žunković dr Orest, rođen na Hvaru, referent saniteta brigade poginuo, Bosanski Petrovac januara 1943. godine.

PRVI BATALJON »ANTE JONIC*

1. Acalija I. Ante, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.
2. Alčić J. Josip, rođen u Sinju, borac, živi u Sinju.
3. Antunović I. Kažimir, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuc u V ofanzivi.
4. Arula Đuro, rođen u Golubiću — Knin. borac, poginuo kod Jaje: novembra 1942. godine.
5. Arula Nine. rođen u Golubiću kod Knina, borac, poginuo kod Vis: maja 1944. godine »Marin II«.[11])
6. Bakotić D. Branko, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.
7. Baković Ivan, rođen u Sinju, borac, umro u Sinju.
8. Bandaio Luka, rođen u Udovičiću — Sinj, borac, poginuo kod Sinji 1944. godine.
9. Bajić Jovan, rođen u Biskupiju — Knin, borac, živi u Kninu.
10. Barada I. Milan, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Trogiru
11. Barada M. Mladen, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo koc Jajca novembra 1942. godine.
12. Baranović Dane, rođen u Šibeniku, borac, poginuo na Korčuli ma ja 1944. godine.
13. Bareta Ivan, rođen u Okrugu — Trogir, borac, živi u Splitu.
14. Barić J. Mate, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Solinu.
15. Barišić Ljubica, rođena u Solinu — Split, bolničarka, živi u Beogradu.
16. Barišić Marko, rođen u Cetini — Knin, borac, živi u Novom Sadu
17. Barišić T. Mate, rođen u Solinu — Split, vodnik voda, poginuc u V ofanzivi.
18. Bartulović D. Vinko, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Gack; aprila 1943. godine.
19. Bašić Ante »Tonći«, rođen u Prugovu — Split, borac, živi u Splitu
20. Bašić P. Ante, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.
21. Batinica Josip, rođen u Šibeniku, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
22. Beara Marko, rođen u Zelovu — Sinj, borac, živi u Novom Sadu

") 'Marin II« bio je bolnički brod kojeg su potopile njemačke topovnjače ko< 0. Visa noću 10/11. maja 1944. god., kada je sa o. Šolte — prevozeći ranjene borci 1. dalmatinske i 11. dalmatinske brigade za o. Vis — čekao pred ulazom u luku koja je te noći bila bombardovana.

23. Bečko Ivan, rođen u Udovičiću — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
24. Belas Mijo, rođen u Arbanija — Trogir, borac, poginuo kod Livna, septembra 1942. godine.
25. Belava T. Aleksandar, rođen u Trogiru, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.
26. Benzon P. Ivan, rođen u Vranjicu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
27. Beran B. Božo, rođen u K. Sućurcu — Split, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.
28. Bilie Krsto, rođen u Civljanu — Knin, borac, živi u Splitu.
29. Bilić J. Milan, rođen u Trogiru, komesar čete, poginuo u V ofanzivi.
30. Bilokapa Ante, rođen u Udovičiću — Sinj, borac, umro u Splitu.
31. Bilokapa Stipe »Ban«, rođen u Udovičiću — Sinj. vodnik voda. živi u Udovičićima.
32. Bilota P. Marin, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
33. Bjelan Jovan, rođen u Orliću — Knin. borac, živi u Orliću.
34. Bjelobrk Pero, rođen u Civljanu — Knin, komandir čete, umro u Beogradu.
35. Blečić Milan, rođen u Dalmaciji, borac, poginuo u V ofanzivi.
36. Boban Ivan, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
37. Boban Kajo, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
38. Boban Ljubica, rođena u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.
39. Bodrožić Todor »Topdžija«, rođen u Koljanu — Sinj, borac, živi u Stanišiću.
40. Bogovac Mile, rođen u Laktacu — Sinj, borac, živi u Beogradu.
41. Bogovac Nikola, rođen u Laktacu — Sinj, vodnik voda. poginuo u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.
42. Bojčić Jure. rođen u Drnišu (živio u Solinu), borac, poginuo u V ofanzivi.
43. Bokun Milica, rođena u Koljanu — Sinj, bolničarka, živi u Stanišiću.
44. Boljat Mile, rođen u Splitu, borac, zarobljen u V ofanzivi, ubijen u nemačkom logoru.
45. Borković Branko, rođen u Sinju, borac, živi u Batajnici.
46. Božić J. Radovan, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.
47. Braškin D. Vjekoslav, rođen u K. Gomilica — Split, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.
48. Breko Petar »Striko«, rođen u Sinju, borac, umro u IV ofanzivi.
49. Britvić Miro, rođen u Kaštelu — Split, borac intendanture, živi u Splitu.
50. Brkljača J. Josip »Toni«, rođen u Splitu, mitraljezac, poginuo u V ofanzivi.
51. Bukurović Ilija, rođen u Biskupiji — Knin, borac, živi u Beogradu.
52. Bulić J. Marin, rođen u Tugare — Omiš. borac, poginuo u V ofanzivi.

53. Bulić J. Simun, rođen u Tugare — Omiš, borac, poginuo u V ofanzivi.

54. Bulović Anđa. rođena u Biteliću — Sinj, bolničarka, umrla u Sinju.

55. Bulović Đuro, rođen u Biteliću — Sinj, borac, živi u Stanišiću.

56. Celebić Dane, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

57. Cičarić Farijan, rođen u Podstrana — Split, borac, poginuo kod Javorka, maja 1943. godine.

58. Cigić Marija, rođena u Golubiću — Knin, bolničarka, živi u Kninu.

59. Cigić Marko, rođen u Golubiću — Knin, borac, umro u Kninu.

60. Cikatić Martin, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

61. Crmarić N. Ivo, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

62. Crnogorac Dragutin, rođen u Polača — Knin. delegat voda, živi u Beogradu.

63. Crnogorac Marko, rođen u Polača — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

64. Crnogorac Stevan. rođen u Polača — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

65. Cvitkovac Nikola, rođen u Maovici — Sinj, borac, živi u Zemunu.

66. Carija Ciro, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Splitu.

67. Carija M. Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

68. Carija M. Marin, rođen u Vranjici — Trogir, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

69. Carija Vinko, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

70. Cerina Vicko, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.

71. Četnik Boško, rođen u Cetina — Sinj, borac, živi u Sarajevu.

72. Cuka Svetin, rođen u Primoštenu — Šibenik, mitraljezac, poginuo u V ofanzivi.

73. Culin Vinko, rođen na Hvaru, borac, živi u Splitu.

74. Cubrilo Nikola, rođen u Orliću — Knin, desetar, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

75. Cubrilo Milan, rođen u Orliću — Knin, borac, poginuo kod Sinja, avgusta 1943. godine.

76. Cui uvija Dušan, rođen u Kovačiću — Knin, borac, živi u Kninu.

77. Coso Anđelko, rođen u Udovičići — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

78. Delič I. Ivan, rođen u Muću — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

79. Delonga Miro, Sinj, borac, živi u Sinju.

80. Despotović Frane, rođen u Krušvaru — Sinj, mitraljezac, živi u Splitu.

81. Despotović Ciro, rođen u Kruševaru — Sinj, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

82. Dmitrović Đuro, rođen u Biskupiji — Knin, borac, umro u Splitu.

83. Dmitrović Petar, rođen u Biskupiji — Knin, borac, živi u Splitu.

84. Dobričić Ante, rođen u Okrugu — Trogir, borac, umro u Splitu.

85. Dobričić Josip, rođen u Okrugu — Trogir, borac, poginuo kod Javorka, marta 1943. godine.

86. Dokić Nikola, rođen u Riđane — Knin, borac, poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.

87. Dolić Marjan, rođen u Glavice — Sinj, borac, poginuo kod Nemile, decembra 1942. godine.

88. Dorić Petar, rođen u Splitu, zamjenik komesara čete, živi u Zagrebu.

89. Dragičević F. Dušan, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.

90. Drašković Trpimir, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Zagrebu.

91. Drašković Zoran, rođen u Solinu — Split, borac — kurir, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

92. Dude Branko, rođen u Solinu — Split, komandant bataljona, živi u Rijeci.

93. Duišin Milan, rođen u K. Kambelovac — Split, mitraljezac, poginuo u V ofanzivi.

95. Duplančić Jozo »Bečo«, rođen u Splitu, borac, poginuo kod G. Vakufa, februara 1943. godine.

96. Đapić Đuro »Đuketa«, rođen u Bitelić — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

97. Đapić Đuro Jakić, rođen u Biteliću — Sinj, borac, ranjen u Jajcu 1942. godine, umro u Bosanskom Petrovcu.

98. Đapić J. Katica, rođena u Biteliću — Sinj, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

99. Đapić Vaso, rođen u Bitelić — Sinj, vodnik voda, živi u Beogradu.

100. Đapić Marko, rođen u Biteliću — Sinj, borac, poginuo na Braču, septembra 1944. godine (12. dalmatinska brigada.)

101. Džepina Boško, rođen u Golubiću — Knin, borac, živi u Splitu.

102. Dinu Rešad, rođen u Banjaluci, borac, umro u Zagrebu.

103. Đekić Nikola, rođen u Riđane — Knin, borac, umro u Beogradu.

104. Ercegović A. Ante, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

105. Ercegović A. Vice, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

106. Ercegović J. Vicko, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

107. Ercegović Štipan, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

108. Forlić Branko, rođen u Matkovine — Sinj. borac, živi u Beogradu.

109. Garić Ilija, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

110. Gašpić Marko, rođen u Solinu — Split, pomoćnik intendanta, umro u Splitu.

111. Gavranović Vaso, rođen u Kninu, zamjenik komandira čete, živi u Beogradu.

112. Genaio Eugenio, rođen u Napoli — Italia, mitraljezac, umro od tifusa u V ofanzivi.

113. Gizdić M. Rudolf, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

114. Gizdić Vitomir, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u IV ofanzivi.

115. Glavina Vice, rođen u Klisu — Split, borac, živi u Splitu.

116. Gregorec J. Dragutin, rođen u Zagrebu (živi u Solinu), borac, poginuo u V ofanzivi.

117. Grubić Milan, rođen u Kninu, vodnik voda, umro u Zagrebu.

118. Grubišić Darko, rođen u Solinu — Split, bolničar, živi u Splitu.

119. Grubišić Grgo, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

120. Grubišić Ljubo, rođen u Solinu — Split, borac — kurir, živi u Smederevu.

121. Gusić S. Ante, rođen u Grabu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

122. Guvo Ivan, rođen u Caporice — Trilj, mitraljezac, živi u Beogradu.

123. Hrabar Jozo, rođen u Trogiru, živi u Trogiru.

124. Hrabar Vinko, rođen u Trogiru, borac — ekonom čete, živi u Mostaru.

125. Ivić Dragutin, rođen u Splitu, vodni delegat, poginuo kod Javorka, maja 1943. godine.

126. Ivić Jozo, rođen u Vranjiću — Split, borac, poginuo na Klisu, septembra 1943. godine.

127. Ivić Nikola, rođen u Vranjicu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

128. Ivaz Petar »Pašica«, rođen u Siveriću — Drniš, borac, zarobljen u V ofanzivi, ubijen u Jasenovcu 1943. godine.

129. Jadrijević Ivan, rođen u Glavice — Sinj, borac — intendantura, živi u Splitu.

130. Jaman Marin, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo kod Busovače, januara 1943. godine.

131. Jaman Ivan, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

132. Jaramaz Milan, rođen u Vrbnik — Knin, borac, kod Knina ubijen od četnika 1943. godine.

133. Jelinčić Petar, rođen u Glavice — Sinj, mitraljezac, umro u Sinju.

134. Jović M. Jakov, rođen u Bitelić — Sinj, vodnik voda, poginuo na Braču, septembra 1944. godine.

135. Juretić J. Jozo »Osa«, rođen u Dicmo — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

136. Juretić Marko, rođen u Krušvar — Sinj. borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

137. Jovičić Nikola, rođen u Civljane — Knin, borac, živi u Stanišiću.

138. Jurić David, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.

139. Kalajdžić Miloš, rođen u Splitu, borac, umro u Splitu.

140. Kalat Olga, rođena u Kninskom Polju — Knin, bolničarka, umrla od tifusa u V ofanzivi.

141. Kalat Zorka, rođena u Kninskom Polju — Knin, bolničarka, umrla od tifusa aprila 1943. godine u IV ofanzivi.

142. Kalat Mićo, rođen u Kninskom Polju — Knin, borac, poginuo, mjesto nepoznato.

143. Kalat M. Milan, rođen u Kninskom Polju — Knin, borac. umro.

144. Kalat Milka, rođena u Kninskom Polju — Knin, bolničarka živi u Šibeniku.

145. Kalinić Dušan, rođen u Koljanu — Sinj, borac, umro.

146. Katić P. Milan, rođen u Koljanu — Sinj, borac, poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

147. Katić Stevo, rođen u Koljanu — Sinj, borac, živi u Splitu
148. Klasnić Milan, rođen ti Riđanu — Knin, borac, živi u Zagrebu.
149. Kljaković Ante, rođen u Vranjlc — Split, borac, živi u Vranjicu.
150. Kljaković Gašpić J. Nikola, rođen u Solinu — Split, borac — kurir, poginuo u V ofanzivi.
151. Kolić J. Ivan, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
152. Koprčina Stipe, rođen u Grabu — Sinj, borac, živi u Grabu.
153. Kotoraš Dušan, rođen u Kninskom Polju — Knin, vodnik voda. poginuo u V ofanzivi.
154. Kragić Milivoj, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Drvara 1944. godine.
155. Krstulović Ivo, rođen u Splitu, delegat voda, umro u Splitu.
156. Krstulović Pave, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
157. Krstulović Srećko, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
158. Kukoč Lino, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
159. Kurtović M. Dragica, rođena u Klisu — Split, bolničarka, poginula u V ofanzivi.
160. Kuzmanić A. Jakov, rođen u Okrug G. — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
161. Lagator J. Ante, rođen u Grabu — Sinj, vodnik voda, poginuo, G. Vakuf, februara 1943. godine.
162. Lagator Jure, rođen u Grabu — Sinj, borac — intendantura, umro u Sinju.
163. Laka Glišo, rođen u Biskupiji — Knin. vodnik voda, poginuo na Pelješacu novembra 1943. godine.
164. Lasić Ivan, rođen u Konjsko — Split, borac, živi u Ražnju (SRS).
165. Listeš Jure, rođen u Klisu — Split, borac, živi u Ražnju (SRS).
166. Lolić Ivan »Crni«, rođen u Zrnovnici — Split, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
167. Lambaša I. Ljubomir, rođen u Trogiru, borac, umro od tifusa marta 1943. godine.
168. Lošić Stevo, rođen u Kninskom Polju — Knin, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
169. Lučin Ivo, rođen u Kaštelu — Split, borac, živi u Splitu.
170. Majić Mirko, rođen u Zavojane — Vrgovac, borac, poginuo na Hvaru jula 1944. godine.
171. Maksimović Momir, rođen u Biskupiji — Knin, borac, živi u Kninu.
172. Marasović Mirko, rođen u Dugopolje — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
173. Marić Glišo, rođen u Orliću — Knin, borac, umro u Beogradu.
174. Marić Mijo »Stoja«, rođen u Vinišće — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
175. Marinko Milan, rođen u Koljanu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
176. Marinko Nikola, rođen u Koljanu — Sinj, borac, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
177. Markotić Danica, rođena u Vrgovcu (2ivjela u Splitu, bolničarka, živi u Beogradu).

178. Martić Marko, rođen u Zagroviću — Knin, borac, živi u Somborn.

179. Martinić Pero, rođen u Pučišće—Brač .intendant bataljona, poginuo u V ofanzivi.

180. Marušić M. Nevenka, rođena u Solin — Split, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

181. Mažibrada Obrad, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

182. Medic L. Pave, rođen u Seget — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

183. Meštrović M. Ante, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

184. Mijakovac Petar, rođen u Markovcu — Knin, komandir čete, umro od tifusa kod Prozora, februara 1943. godine.

185. Milanović Zerme. rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

186. Milat P. Antun »Hrastovac« rođen u Blatu — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

187. Mileta Boško, rođen u Siveriću — Drniš, delegat voda, umro u Splitu.

188. Miličić Paško, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

189. Milić D. Krstan. rođen u Biskupiji — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

190. Milić Tomo, rođen u Riđane — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

191. Mišić Ante »Tonći«, rođen u Solinu — Split, borac, umro u Solinu.

192. Miloš Ilija, rođen u Vrbnici — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

193. Miljković Milan, rođen u Koljanu — Sinj, borac, poginuo.

194. Miljković Stevo, rođen u Koljanu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

195. Mikelić Petar, rođen u Solinu — Split, borac intendanture, živi u Solinu.

196. Mirković G. Dušan, rođen u Kninskom Polju — Knin. borac, poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

197. Mirković N. Ilija, rođen u Polače — Knin, borac, poginuo kod Knina, decembra 1944. godine.

198. Mogie Božidar, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.

199. Mrđen Srećko, rođen u Siveriću — Drniš, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

200. Nešić-Krivo Đuro. rođen u Suvači — Sinj. borac, živi u Suhaču

201. Novaković Branko, rođen u Kninu, borac, poginuo u V ofanzivi.

202. Nuić J. Milenko, rođen u Splitu, borac, poginuo, Travnik, januara 1943. godine.

203. Njegić N. Stevo, rođen u Drnišu, borac, poginuo, Livno 1942. godine.

204. Njegovan Maks, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.

205. Njegovan A. Rudolf, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi,

206. Odak Slavko. rođen u Siveriću — Drniš, borac, poginuo ru Vagnju.

207. Omrčen Dušan, rođen u Udovičićima — Sinj, borac, živi u Udovičićima.
208. Omrčen Luka, rođen u Udovičićima — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
209. Ožegović Ante, rođen u Siveriću — Drniš, vodni delegat, umro u Drnišu.
210. Pajerek Boris, rođen u Sinju, borac, živi u Splitu.
211. Palaversa I. Ante, rođen u Žrnovnici — Split, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
212. Pandža Dušan, rođen u Suvači — Sinj, borac, živi u Rijeci.
213. Pavić Simun, rođen u Sinju, borac, umro u Sinju.
214. Pavković Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Splitu.
215. Perčić J. Marin, rođen u Žrnovnici — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
216. Perić F. Ivo, rođen u Šibeniku, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.
217. Perković Mirko, rođen u Grabu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
218. Petrić Petar, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Trsta, maja 1945. godine.
219. Pilić Paško, rođen u Splitu, komesar čete, poginuo na Visu 1944. godine.
220. Pletikosić D. Ivan, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
221. Poljak P. Kruno, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
222. Popović Cvita, rođena u Koljanu — Sinj, bolničarka, poginula kod Posušja, oktobra 1943. godine.
223. Prijić Sveto, rođen u Biskupiji — Knin, bolničar, živi u Splitu.
224. Rade Nikola, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Beogradu.
225. Radić Frane, rođen u Okrugu — Trogir, borac, živi u Okrugu.
226. Radić .Takov, rođen u Okrugu — Trogir, borac, živi u Splitu.
227. Radić N. Vukašin, rođen u Radučiću — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
228. Radinović D. Dmitar, rođen u Polači — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
229. Radošević S. Petar, rođen u Dicmou — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
230. Radovniković F. Davor, rođen u Splitu, komesar čete, poginuo u V ofanzivi.
231. Rakijar Vinko, rođen u Trogiru, borac, živi na Visu.
232. Ramljak P. Slavko, rođen u Siveriću — Drniš, borac intendanture, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
233. Rančić Ivan. borac, živi u Splitu.
234. Raos Dragica, rođena u Vrgorcu, bolničarka, poginula, mjesto nepoznato.
235. Reić Lovre, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.
236. Reljić Smiljan, rođen u Drnišu, borac, umro u Drnišu.
237. Rnjak Miloš, rođen u Orliću — Knin, borac, živi u Drnišu.
238. Rnjak I. Todor, rođen u Orliću — Knin, borac, poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godine.

239. Roje M. Tonći, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
240. Romac Božo »Puše«, rođen u Sinju, borac, živi u Zagrebu.
241. Rosandić Ante, rođen u Splitu, delegat voda, živi u Splitu.
242. Rudan Ante, rođen u Solinu — Split, borac, umro u Splitu.
243. Ružičić J. Stanko, rođen u Trogiru, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
244. Rokov Dragutin, rođen u Kaštelu — Split, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.
245. Samardžić P. Petar, rođen u Maovici — Sinj, delegat voda, poginuo u V ofanzivi.
246. Sinobad Gojko, rođen u Kninu, borac, poginuo kod G. Vakufa, marta 1943. godine.
247. Sinobad I. Mićo, rođen u Kninu, borac, živi u Splitu.
248. Siriščević Fabijan, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Vrlike, novembra 1944. godine.
249. Sirotković Marin, rođen u Splitu, zamjenik komesara bataljona, živi u Splitu.
250. Slade Vinko, rođen u Trogiru, borac, poginuo kod Duvna septembra 1942. godine.
251. Slišković Dušan, rođen u Sinju, borac, živi u Sinju.
252. Smiljanić Danilo, rođen u Lapcu — Lika (živio u Splitu), komesar bataljona, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
253. Sobin M. Frane, rođen u K. Kambelovcu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
254. Stipetić Josip »Bočenko« rođen u Omišu, delegat voda, umro poslije rata.
255. Strožer Zoran, rođen u Solinu — Split, referent saniteta, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.
256. Stupar Bogdan, rođen u Bosanskom Petrovcu (živio u Kninu), komandir čete, živi u Beogradu.
257. Sarić Stipe, rođen u Prugovu — Split, borac, živi u Splitu.
258. Separović A. Ante Sćerban, rođen u Blatu — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.
259. Sibić Nebojša, rođen u Kninu, borac, živi u Ljubljani.
260. Skaro Dušan, rođen u Zelovom — Sinj, borac, poginuo u IV ofanzivi.
261. Solić Nikola, rođen u Kanjanima — Drniš, borac, živi u Zagrebu.
262. Sundov Jakov, rođen u Muči — Split, borac, živi u Đakovu.
263. Tadić Ante, rođen u Udovičićima — Sinj, borac, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
264. Tartalja Mihovil, rođen u Splitu, zamjenik komandanta bataljona, umro u Zagrebu.
265. Tica Veljko, rođen u Kninu, pomoćnik komesara čete (delegat voda), poginuo u istočnoj Bosni kod Banovića, jula 1943. godine.
266. Tomaš Ilija, rođen u Glavici — Sinj. borac intendanture, umro u Sinju.
267. Tomaš Stipe »Moša«, rođen u Glavici — Sinj, borac intendanture, umro u Glavicama.
268. Traživuk Marica, rođena u Ivoševcu — Knin, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

269. Trumbić Vinko, rođen u Splitu, delegat voda, živi u Beogradu.
270. Ubović Savo, rođen u Biskupiji — Knin, borac, poginuo u Bosni jula 1943. godine.
271. Unušić Branko, rođen u Splitu, borac, umro od tifusa marta 1943. godine.
272. Uvodić Nikola, rođen u Klisu — Split, delegat voda, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
273. Vagić Stevan, rođen u Mokrom Polju — Knin, vodnik voda, živi u Beogradu.
274. Veselica Jozo, rođen u Sinju, zastavnik bataljona, umro u Sinju.
275. Vetman I. Milan, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
276. Vidošević N. Ivan. rođen u Sinju, vodni delegat, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
277. Vidović S. Ante, rođen u Sevidu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
278. Vidjak Božidar, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.
279. Vidjak I. Vladimir, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.
280. Vrgoč Spiro, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.
281. Vrgoč B. Vicko, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
282. Vučica Ante »Ašim«, rođen u Vučerici — Split, borac, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
283. Vučičić A. Mirko, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
284. Vujatović Simo, rođen u Vrbniku — Knin. borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
285. Vukadin Vujadin, rođen u Vrbniku — Knin, borac, živi u Zadru.
286. Vuković D. Milan, rođen u Cetini — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
287. Vukšić Marin, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
288. Zagorac Branko, rođen u Koljane — Sinj, borac, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
289. Zarić Ilija, rođen u Orliću — Knin, borac, živi u Splitu.
290. Zelenović Vaso, rođen u Civljanima — Knin. borac, živi u Rijeci.
291. Zorica A. Dečan. rođena u Biogradu, borac intendanture, poginula u V ofanzivi.
292. Zegarac Cvita, rođena u Vrliku — Sinj. bolničarka, živi u Beogradu.
293. Zivković Ante, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, živi u Rijeci.
294. **Zivković** Petar, rođen u Radonićima — Drniš, borac, poginuo 1944. godine.
295. Zižić Frane, rođen u Solinu — Split, borac, poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.
296. Zižić Jozo, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.
297. Zupanović P. Ante, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo 1944. godine u Crno.i Gori.

Ukupno 296 boraca u bataljonu.

DRUGI BATALJON »BUDE BORJAN«

1. Acalin B. Konstantin, rođen u Zlarin — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
2. Alaga A. Sime, rođen u Tribunj — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
3. Amižić Marin »Kum«, rođen u Zranovnici — Split, borac, umro u Splitu.
4. Antulov Markiol, rođen u Prvić Sepurine — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
5. Antulov Mate, rođen u Prvić — Šibenik, delegat voda, živi u Splitu.
6. Antulov Petar, rođen u Prvić — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
7. Antulov F. Sime, rođen u Prvić Sepurine — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
8. Antić Mila, rođena u Prviću — Šibenik, bolničarka, živi u Beogradu.
9. Antunović I. Ante. rođen u Kozice — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.
10. Bačkov F. Vjekoslav, rođen u Pakoštane — Biograd, borac, poginuo u V ofanzivi.
11. Belan Ante, rođen u Zlarin — Šibenik, borac.
12. Begić Jure, borac.
13. Belamarić J. Ante »Bare«, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.
14. Belamarić Krsto »Kike«, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.
16. Beram A. Marin, rođen u Kaštel Novi — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
17. Beretin A. Božidar, rođen u Kaštel Novi — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
18. Berović M. Vinko »Vice«, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.
19. Bezbradica Gojko, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
20. Bezbradica T. Spiro, rođen u Kistanju — Knin. borac, poginuo u V ofanzivi.
21. Bezbradica T. Uroš, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
22. Biljaković S. Franko »Mrki«, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
23. Bjedov Milan, rođen u Mokrom Polju — Knin, borac, živi u Kninu.
24. Bjedov Obrad, rođen u Mokrom Polju — Knin. borac, živi u Mokrom Polju.
25. Bjedov Stevo, rođen u Mokrom Polju — Knin, komesar čete. živi u Splitu.
26. Bjelić Vaso, rođen u Ivoševcima — Knin, borac.
27. Bjelobrk Milivoje, rođen u Radučićima — Knin. borac, poginuo u V ofanzivi.
28. Blažević Božo, rođen u Šibeniku, zamjenik komandanta, umro u Splitu.

29. Bodul B. Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

30. Bokan Edo, rođen u Betina — Šibenik, borac.

31. Borović Nikola, rođen u Radučićima — Knin, zastavnik bataljona, živi u Beogradu.

32. Bosna Branko, rođen u Betina — Šibenik, borac, živi u Beogradu.

33. Braica A. Marko, rođen u Radoniću — Drniš, borac, poginuo na Neretvi.

34. Braniča Ivo, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, živi u Zadru.

35. Braniča S. Mladen, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi.

36. Bukarica Dušan, rođen u Erveniku — Knin, borac, živi u Rijeci.

37. Bulat Branko, rođen u Šibeniku, komandir čete, živi u Beogradu.

38. Buljevac Frane, rođen u Biogradu, borac, živi u Zagrebu.

39. Buljevac Marija, rođena u Biogradu, bolničarka, živi u Zagrebu.

40. Buljevac I. Milan »Mile«, rođen u Biogradu, borac, poginuo u V ofanzivi.

41. Cikatić L. Marin »Marinčelo«, rođen u Solinu — Split, borac — ekonom, poginuo u V ofanzivi.

42. Cukrov Marjan, rođen u Prviću — Šibenik, borac, živi u Ljubljani.

43. Cvitan P. Ante, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

44. Cvitan S. Jozo, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

45. Cvitan L. Tomo, rođen u Zatonu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

46. Calić Jakov, rođen u Kistanju — Knin, vodnik voda, poginuo kod Drvara, 1944. godine.

47. Calić Nikola, rođen u Kistanju — Knin, borac.

48. Cičin K. Angui Frane, rođen u Vodicama — Šibenik, borac intendanture, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

49. Cudina J. Filip, rođen u Filip Jakovu — Biograd, borac, poginuo u V ofanzivi.

50. Culić Hrvoje, rođen u Splitu, referent saniteta, živi u Splitu.

51. Culić S. Lenko, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.

52. Ćuk Milan, rođen u Zrmanju — Knin, borac.

53. Dean Ante Toni, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi.

54. Delale J. Jerko, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

55. Dević J. Josip, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

56. Dobrijević Petar, rođen u Plastovu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi.

57. Dobrota B. Drago, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u Hercegovini 1943. godine.

58. Dobrota Momčilo, rođen u Bratiškovci — Šibenik, borac, živi u Splitu.

59. Dodig A. Marinko, rođen u Zatonu • — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

60. Dubajić Vojin, rođen u Radučićima — Knin, borac, poginuo 1943. godine.

61. Duhović Vjekoslav. rođen u Zlarinu — Šibenik, delegat voda, živi u Splitu.

62. Eraković Milan, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

63. Ercegović Nikola »Košta«, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

64. Ercegović J. Nikola, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

65. Fiarnengo J. Jerka, rođena u Komižu — Vis, bolničarka, poginula kod Livna oktobra 1942. godine.

66. Friganović Tomislav, rođen u Šibeniku, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

67. Fržop Marko, rođen u Vodicama — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

68. Gnjidić Nikola, rođen u Đevrsku — Knin, borac.

69. Gnjidić Obrad, rođen u Đevrsku — Knin, borac.

70. Goleš J. Ante, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo koc Prozora februara 1943. godine.

71. Goleš J. Ivan, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

72. Goleš N. Svetin, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuc u V ofanzivi.

73. Grčić Dušan, rođen u Ivoševcima — Knin. borac, poginuo u V ofanzivi.

74. Grčić N. Ilija, rođen u Ivoševcima — Knin. borac, poginuo koc Danilovgrada 1944. godine.

75. Grubelić F. Ivo. rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

76. Grubišić Bruno — Celić, rođen u Šibeniku, borac, umro od tifusa decembra 1942. godine.

77. Grubišić Perina, rođena u Šibeniku, bolničarka, živi u Splitu.

78. Ilijašević Ljubo, rođen u Varivode — Šibenik, borac.

79. Jakovćević Miljenko, rođen u G. Selo — Šolta — Split, borac, živ u Splitu.

80. Jareb Luka, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo u I\ ofanzivi.

81. Jereb S. Frane, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Tribunju.

82. Jarić Petar, rođen u Rujištu — Zrmanja, borac.

83. Jelača Krešo, rođen u Varivode — Šibenik, borac.

84. Jelenković A. Miro, rođen u Arbanasi — Zadar, borac, poginuc na Pelješcu novembra 1943. godine.

85. Jelić Zorka. rođena u Ižu — Zadar, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

86. Jerat Ivo »Crni«, rođen u Murteru — Šibenik, borac, poginuo koc Zagreba aprila 1945. godine.

87. Jerkin Ante, rođen u Tribunju — Šibenik, komesar čete, umro u Splitu.

88. Jerkov Ivan, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi.

89. Jolić M. Ljubo, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, intendant bataljona, poginuo u Bukovicu 1944. godine.

90. Jugov B. Sime, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

91. Jujnović Luka, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

92. Junaković Ivo »Ivela«, rođen u Šibeniku, vodnik voda, poginuo u V ofanzivi.

93. Jurčev Ante, rođen u Šibeniku, borac.

94. Juričev Grginov Miše, rođen u Vodicama — Šibenik, borac, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

95. Juričev F. Mihovil, rođen u Vodicama — Šibenik, borac, umre u Pakoštanu — Biograd.

96. Kabić A. Đuro, rođen u Erveniku — Knin. borac, poginuo 1944. godine.

97. Kaioper M. Gašpar »Longo«, rođen u Zlarinu — Šibenik, delegat voda, živi u Zadru.

98. Kanazir Vojin, rođen u Mokrom Polju — Knin, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa marta 1943. godine.

99. Karabatić Blaž, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, živi u Beogradu.

100. Kitarović J. Ante »Buta«, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.

101. Klarić J. Nikica »Caljeno«, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.

102. Korolija D. Dušan, rođen u Ivoševcu — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

103. Korolija P. Mile, rođen u Ivoševcu — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

104. Kranjac Ante, rođen u Zlarinu — Šibenik, delegat voda. živi u Beogradu.

105. Krička P. Janko, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

106. Krička P. Gojko, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

107. Krivošić M. Dušanka, rođena u Vrlika — Sinj, bolničarka, poginula u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

108. Kutlača Luka, rođen u Ivoševcu — Knin. vodnik, poginuo u V ofanzivi.

109. Krklješa Jovo, rođen u Kistanju — Knin. borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

110. Krneta Vujo, rođen u Kistanju — Knin, borac.

111. Kursar Frane, rođen u Prviću — Šibenik, zamjenik komesara čete. poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

112. Lalić Boško, rođen u Gorici — Šibenik, borac, živi u Beogradu.

113. Lambaša K. Jere. rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.

114. Lasić Drago, rođen u Splitu, vodnik voda, poginuo u IV ofanzivi
115. Lasić Nikola, rođen u Benkovcu, borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.
116. Letunica Petar, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo i V ofanzivi.
117. Lisica L. Frane, rođen u Srinjine — Split, borac, poginuo i V ofanzivi.
118. Lisica A. Josip, roden u Srinjine — Split, borac, poginuo u \ ofanzivi.
119. Lisica Roko, rođen u Srinjine — Split, borac.
120. Livić M. Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo koc Livna oktobra 1942. godine.
121. Lošić O. Đuro, rođen u Očestevo — Knin, borac, poginuo u \ ofanzivi (3. dalmatinska brigada).
122. Lovrić M. Josip, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginu« kod Livna oktobra 1942. godine.
123. Lućev F. Faust, rođen u Prviću — Šibenik, borac, teško ranjei marta 1943. godine, umro u bolnici.
124. Lučev Oskar »Saša«, rođen u Prviću — Šibenik, komesar bata ljona, poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.
125. Lučev A. Radoslav, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginui kod Livna oktobra 1942. godine.
126. Lukin Fabijana, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka, živi \ Beogradu.
127. Lukin Sime Bobac, rođen u Ižu — Zadar, pomoćnik intendanta poginuo — mjesto nepoznato.
128. Luka I. Milivoj, rođen u Krapanju — Šibenik, borac, poginuc mjesto nepoznato.
129. Lušić M. Simun, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginui kod G. Vakufa februara 1943. godine.
130. Ljevaja Dmitar, rođen u Radučiću — Knin, borac, poginuo koi Livna oktobra 1942. godine.
131. Ljubičić Petar, rođen u Krupi — Knin, borac.
132. Macura Ignjatije, roden u Kistanju — Knin, borac, umro i Beogradu.
133. Macura Milan, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo i V ofanzivi.
134. Mačukat M. Niko »Pobro«, rođen u Vodicama — Šibenik, borac živi u Vodicama.
1355. Magaš Tomislav, rođen u Drnišu, borac, poginuo kod Prozore februara 1943. godine.
136. Maglica Vinko, rođen u Šibeniku, komesar čete, poginuo ko Trsta maja 1945. godine.
137. Manojlović Obrad, rođen u Ivoševcu — Knin, borac, poginu u V ofanzivi.
138. Maras Vice, rođen u Kozicama — Vrgorac, borac, poginuo V ofanzivi.
139. Marelić Kuzman. rođen u Malom Ižu — Zadar, borac, poginu u V ofanzivi.
140. Marićić Mirko, rođen u Šibeniku, borac, poginuo kod Livna ok tobra 1942. godine.

141. Marić Miro, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
142. Marin Vjekoslav, rođen u Žrnovnici — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
143. Marković Ante, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, živi u Zagrebu.
144. Martinović Stipe, rođen u Zatonu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
145. Matijaš M. Nikola, rođen u Marina — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
146. Matković M. Rafael, rođen u Kučinu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
147. Mažibrada Jovo, rođen u Kistanju — Knin, borac.
148. Mažibrada S. Stevan, rođen u Kistanju — Knin. borac, živi u Mostaru.
149. Mažibrada S. Stevan »Stešo«, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
150. Mažibrada T. Vasilj, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.
151. Mičin Jerko, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
152. Mičin M. Mihovil »Bujola«, rođen u Vodicama — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora marta 1943. godine.
153. Mikin Branko, rođen u Betini — Šibenik, borac, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
154. Milanović Mirko, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.
155. Mirojev Roko, borac, poginuo kod G. Vakufa februara 1943. god.
156. Medanić Anka, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka, živi u Splitu.
157. Mezić S. Anica, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka poginula u V ofanzivi.
158. Mudrinić Jovo, rođen u Radučićima — Knin, borac, umro u Kninu.
159. Nadoveza Božo, rođen u Đevrska — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
160. Najev Andrija, rođen u Marina — Trogir, borac, živi u Splitu.
161. Novak L. Marinko. rođen u Trogiru, borac, poginuo u V ofanzivi.
162. Odrljin Ante, rođen u Gardunu — Sinj, borac, živi u Osijeku.
163. Ognjenović V. Jovan, rođen u Kanjane — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
164. Ognjenović O. Nikola, rođen u Kanjane — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
165. Ognjenović N. Todor, rođen u Kanjane — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
166. Orović M. Mila, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka, poginula kod Fazlagića Kule aprila 1943. godine.
167. Palada J. Paško, rođen u Dograde — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
168. Parun S. Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
169. Parun I. Berislav, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

170. Perišić P. Anđelko, roden u Dugopolju — Split, vodni delegat, poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

171. Perkov Jozo, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Zagrebu.

172. Perkov S. Karlo, rođen u Tribunju — Šibenik, vodnik, živi u Šibeniku.

173. Perkov Krešo, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo 1943, godine.

174. Perkov J. Nikola, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Splitu.

175. Perkov S. Niko »Momićev«, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

176. Petričić Vjekoslav, rođen u Ižu — Zadar, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

177. Petričić Marija, rođena u Ižu •— Zadar, bolničarka, živi u Bosanskoj Dubici.

178. Petričić M. Ana, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka, zarobljena u V ofanzivi, ubijena u logoru — Njemačka.

179. Petričić S. Žarko, rođen u Ižu — Zadar, borac, poginuo u V ofanzivi.

180. Popić L. Miloš, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

181. Popić T. Nikola, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

182. Popov Ante, rođen u Tribunju — Šibenik, borac.

183. Popov Nikola, rođen u Tribunju — Šibenik, delegat, živi u Šibeniku.

184. Popović D. Gojko »Dobre«, rođen u G. Jagodnja — Benkovac, borac, poginuo u V ofanzivi.

185. Popović Lj. Gojko, rođen u G. Jagodnja — Benkovac, borac poginuo u V ofanzivi.

186. Popović Milan, rođen u Mokrom Polju — Knin, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

187. Popović Nikica, rođen u Kistanju — Knin, borac.

188. Pužić A. Ivo, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

189. Rački Ivan, rođen u Splitu, borac.

190. Radić Ilija, rođen u Radučiću — Knin, borac, živi u Osijeku.

191. Radić Mile, rođen u Radučiću — Knin, borac, živi u Osijeku.

192. Radić N. Nikola, rođen u Radučiću — Knin, borac, poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

193. Radić Vujo, rođen u Radučiću — Knin, borac, umro u Kninu.

194. Radošević Nikola, rođen u Kninu, komandir čete, živi u Beogradu.

195. Radovčić L. Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

196. Rak I. Marinko, rođen u Dubravi — Šibenik, komandir čete, poginuo kod Travnika januara 1943. godine.

197. Rašić Nikola, rođen u Ivoševcu — Knin, borac, živi u Novom Sadu.

198. Ravlić I. Ante, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

199. Ravlić J. Grgo, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

2Ü0. Ravlić J. Simun, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

201. Reić Marko, rođen u Splitu, borac.

202. Rodin Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, partijska evidencija (januar 1943. godine).

203. Roguljić Jakov, rođen u Gardunu — Sinj, borac, živi u Zagrebu.

204. Roguljić Sime, rođen u Gardunu — Sinj, borac, živi u Zadru.

205. Rokić P. Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

206. Romić P. Đuro, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

207. Rudan Andrija, rođen u Solinu — Split, borac.

208. Rupić J. Krsto, rođen u Dubravi — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

209. Sesardić Vitomir, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Splitu.

210. Skejić Stipe, rođen u Gardunu — Sinj, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

211. Skroza M. Bogdan, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

212. Skroza M. Josip »Joso«, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

213. Sladić M. Anđelo »Srećko«, rođen u Betina — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

214. Sladić S. Dragutin, rođen u Betina — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

215. Sladić M. Slavko, rođen u Betina — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

216. Sladić Sime, rođen u Betina — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

217. Sobin Ivan, rođen u Kaštelu — Split, borac, poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

218. Spahija S. Radoslav, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.

219. Stanićić Mate, rođen u Šibeniku, komandant bataljona, umro u Splitu.

220. Stipaničev S. Ante, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora decembra 1943. godine.

221. Stipaničev Jozo, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Splitu.

222. Stupin F. Karmelo, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

223. Svoboda Emanuel, rođen u Šibeniku, borac, poginuo u V ofanzivi.

224. Sangulin Ante. rođen u Biogradu, borac, poginuo u V ofanzivi.

225. Santić Ivan, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Splitu.

226. Sarunić Ivan, rođen u Dugom Otoku — Zadar, borac.

227. Sašić S. Lazar, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.

228. Šekuljica Lazar, rađen u Erveniku — Knin, bor&e, poginuo u V ofanzivi.
229. Šekuljica Pavle, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
230. Šekuljica R. Radivoje, rođen u Erveniku — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
231. Skalabrin Ivan »Barin«, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
232. Škrobonja Spiro, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi kod Konjica, marta 1943. godine.
233. Škrobonja Vaso, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi kod Prozora, februara 1943. godine.
234. Skugor J. Ivan, rođen u Dubravi — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
235. Španja Marija, rođena u Vodicama — Šibenik, bolničarka, živi u Splitu.
236. Štrbac Mile, rođen u Cućevu — Knin, borac, živi u Zagrebu.
237. Sušnić Ante, rođen u Prviću — Šibenik, borac.
238. Šušnjara Anđelko, rođen u Tribunju — Šibenik, borac, živi u Zlarinu.
239. Tišma Vujo, rođen u Ivoševcu — Knin, borac.
240. Tomaš M. Slavko, rođen u Biogradu, borac, poginuo u V ofanzivi.
241. Travica Nikola, rođen u Erveniku — Knin, borac, umro u Ljubljani.
242. Traživuk N. Vukašin, rođen u Kistanju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
243. Truta Zeljko, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi.
244. Ugrčić N. Nikola, rođen u Ivoševcu — Knin, borac, poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.
245. Uroda Ćirll, rođen u Pirovcu — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora marta 1943. godine.
246. Urukalo Lj. Božo. rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
247. Urukalo N. Vlado, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
248. Vidović R. Dušan, rođen u Strmici — Knin. borac, poginuo u V ofanzivi.
249. Vladić N. Zvone, rođen u Prviću — Šibenik, borac, umro od tifusa kod Prozora 1943. godine.
250. Vladović Ljubica, rođena u Kotlenici — Split, bolničarka, poginula u V ofanzivi.
251. Vlahov B. Valerija, rođena u Prviću — Šibenik, borac, živi u Australiji.
252. Vlahov Zvonko, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
253. Vlajić S. Mate, rođen u Unešiću — Drniš, borac, poginuo u V ofanzivi.
254. Vrcelj Đuro. rođen u Kninu, borac, poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

»

255. Vranješ V. Milan, rođen u Cetini — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
256. Vranjković J. Marko, rođen u Smrdelju — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
257. Vulelija S. Boris, rođen u Biogradu, borac, poginuo u V ofanzivi.
258. Vukčević Spiro, rođen u Krupi — Knin, borac.
259. Vukorepa P. Frane, rođen u Dubravi — Šibenik, borac, poginuo januara 1944. godine.
260. Vukorepa I. Miljenko, rođen u Dubravi — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
261. Vukov Tomo, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac, živi u Zagrebu.
262. Vulinović S. Petar, rođen u Bratiškovcu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
263. Vunduk Stevo, rođen u Plavnom — Knin, borac, poginuo u V ofanzivi.
264. Zabuhošek I. Ivan. rođen u Sućuraju — Hvar, borac, poginuo u V ofanzivi.
265. Zafranović P. Boris, rođen u Prviću — Šibenik, borac, poginuo u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.
266. Zaninović K. Ivo, rođen u Šibeniku, vodni delegat, poginuo u V ofanzivi.
267. Zlatović A. Krsto, rođen u Šibeniku, vodnik voda, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
268. Zorzin F. Zvone, rođen u Murteru — Šibenik, borac, poginuo u Lici, kod Gospića 1944. godine.
269. Zuljević Petar, rođen u Gardunu — Sinj, borac, živi u Zagrebu.
270. Zupanović P. Ante, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u Crnoj Gori 1944. godine.
271. Zupanović S. Jerko, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
272. Zupanović P. Josip, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
273. Zupanović A. Stipe, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
274. Zuvić A. Anka, rođena u V. Iii — Zadar, bolničarka, poginula u V ofanzivi.
Ukupno 273 borca.

TREČI BATALJON »JOSIP JURČEVIĆ«

1. Ajduk I. Mirko rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac, poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.
2. Alač A. Andrija rođen u Drašnicama — Makarska, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.
3. Alač Ante rođen u Drašnicama — Makarska, borac, poginuo kod Vrgorca, 1943. godine.
4. Alač Mate rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
5. Alač L. Mira rođena u Drveniku — Makarska, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

6. Ančić M. Dinko rođen u Makarskoj, borac, živi u Promini.

7. Andrijašević M. Ante »Sare« rođen u Gradcu — Ploče, borac, umro u Gradcu.

8. Andrijašević I. Ivan »Pavlak« rođen u Podacama — Ploče, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa, frebruara 1943. godine.

9. Andrijašević P. Nikola rođen u Makaru — Makarska, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.

10. Andrijašević M. Petar rođen u Gradcu — Makarska, borac, poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

11. Andrijašević Rudolf rođen u Gradcu, borac, poginuo kod Visa, maja 1944. godine.

12. Aničić M. Dinko, mjesto rođenja nepoznato, borac.

13. Antunović J. Mate »Lepina« roden u Drveniku — Makarska, borac, umro u Drveniku.

14. Astić Frane rođen u Makarskoj, borac, poginuo kod Nemile, decembra 1942. godine.

15. Baletić F. Jozo rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

16. Banović Ljubomir rođen u Zaostrogu — Makarska, borac, poginuo kod Imotskog, avgusta 1943. godine.

17. Banje Ante rođen u Podstranama — Split, borac, živi u Splitu.

18. Banje Vice rođen u Podstranama — Split, borac, živi u Ljubljani.

19. Bartulović M. Dragutin rođen u Gradcu — Ploče, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine

20. Batinić Marko rođen u Puharićima — Makarska, borac, poginuo u Hercegovini, novembra 1943. godine.

21. Batinić Nikola rođen u Puharićima — Makarska, borac, živi u Makarskoj.

22. Beroš M. Ante rođen u Krvavicama — Makarska, komandir čete, poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.

23. Begović Mare, rođena u Bačinama — Ploče, bolničarka, živi u Bačinama.

24. Bilas Cvitan, rođen u Gradcu — Ploče, borac, umro od tifusa u V ofanzivi.

25. Bilas Petar, rođen u Gradcu — Ploče, borac, živi u Gradcu.

26. Bogunović M. Dragica, rođena u Bačinama — Ploče, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

27. Bogunović J. Mare, rođena u Bačinama — Ploče, bolničarka, živi u Bačinama.

28. Boko Jozo, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.

29. Bokšić Pavao, rođen u Igranima — Makarska, borac, umro 1948. godine.

30. Borić A. Anđelko, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

31. Borić Frane, rođen u Podgori — Makarska, borac, živi u Podgori.

32. Borić N. Jure »Juriša«, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Imotskog, jula 1943. godine.

33. Brajčić Mate, rođen u Podstranama — Split, borac, živi u Splitu.

34. Brajković N. Ante, rođen u Zivogošćima — Makarska, vodni delegat, poginuo u V ofanzivi.

35. Brajković V. Ante, rođen u Zivogošćima — Makarska, borac, poginuo u Hercegovini 1943. godine.

36. Brkljača A. Mate, rođen u Konjskom — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

37. Buklijaš Ivan, rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac, živi u Stanišiću.

38. Burilović J. Frane, rođen u Baškim Vodama — Makarska, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.

39. Bušelić J. Ferdo, rođen u Tučepima — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

40. Cepo Bariša, rođen u Zavojanima — Vrgorac, vodnik, poginuo kod Aržana, 1943. godine.

41. Devčić Neven, rođen u Podgori — Makarska, borac, živi u Podgori.

42. Divić I. Ante, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo kod Jajca, decembra 1942. godine.

43. Divić L. Stipe, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

44. Domančić T. Tade, rođen u Starigradu — Hvar, borac, poginuo kod Nikšića, maja 1943. godine.

45. Domandžić Ante, rođen u Vrgorcu, borac, živi u Beogradu.

46. Domandžić Marija, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Splitu.

47. Donjerković Ante, rođen u Blatu — Korčula, borac, umro u Blatu.

48. Dugandžić M. Ivo, rođen u Komini — Ploče, borac, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

49. Đujić Mićo, rođen u Kninu, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa, marta 1943. godine.

50. Erceg M. Krsto, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

51. Erceg Lino, rođen u Podgori — Makarska, borac, živi u Zemunu.

52. Erceg Ljubo, rođen u Podgori — Makarska, borac, umro poslije rata.

53. Eterović-Sorić Ante, rođen u Baškim Vodama — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

54. Franić Mirko, rođen u Vrgorcu, borac, živi u Zagrebu.

55. Franković Josip, rođen u Makaru — Makarska, borac, poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

56. Gabrić Filip, rođen u Drveniku — Makarska, borac, umro u Drveniku.

57. Gabrić J. Ivan, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo kod Jajca, decembra 1942. godine.

58. Galić Andrija, rođen u Bijačama — Ljubuški, borac, umro u Metkoviću 1981. godine.

59. Galić Jure »Mlađi«, rođen u Bijači — Ljubuški, borac, živi u Ljubljani.

60. Galić Jure »Veliki«, rođen u Bijači — Ljubuški. komandant baLaljona, poginuo u IV ofanzivi.

61. Giljević L. Jerko, rođen u Bačinama — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.

62. Giljević L. Mile, rođen u Bačinama — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.

63 Giljević Nedo, rođen u Bačinama — Ploče, borac, živi u Bačini.
64 Giljević Zvonko, rođen u Bačinama — Ploče, borac, živi u Zagrebu.
65. Glavičić S. Martin, rođen u Makarskoj, borac, poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.
66. Glavina Andrija, rođen u Makarskoj, borac, živi u Makarskoj.
67. Glavina Josip, rođen u Makarskoj, vodnik voda, živi u Zadru.
68. Glučina J. Jure, rođen u Drašnicama — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
69. Glumac S. Luka. rođen u Staševicama — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.
70. Gnječ Mijo, rođen u Staševicama — Ploče, živi u Pločama.
71. Gojak M. Josip, rođen u Velikom Brdu — Makarska, delegat voda, poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.
72. Gojak Vinka, rođena u Makarskoj, bolničarka.
73. Gojun P. Ivan, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
74. Grčić Ante, rođen u Makarskoj, vodni delegat, poginuo kod Gornjeg Vakufa, januara 1943. godine.
75. Grgasović Stipe, rođen u Makarskoj, vodni delegat, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.
76. Grgasović Tomislav, rođen u Makarskoj. borac, poginuo kod Prozora. februara 1943. godine.
77. Grljušić Ante, rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac, živi u Splitu.
^8. Grubiša Ante »Đildo«, rođen u Drveniku — Makarska, borac, živi u Drveniku.
79. Grubiša S. Bariša, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
80. Grubiša M. Ljubo, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
81. Grubiša B. Mila, rođena u Drveniku — Makarska, bolničarka, ooginula u V ofanzivi.
82. Grubiša B. Milan, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
83. Grubiša J. Nedjeljko, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
84. Grubiša A. Srećko, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
85. Hajduk M. Dinko, rođen u Gdinju — Hvar, borac, poginuo u V ofanzivi.
86. Harašić N. Jurica, rođen u Starigradu. borac, poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.
87. Hristić Aleksandar, rođen u Drašnicama — Makarska, borac, umro poslije rata.
88. Hristić Mate »Maćo«, rođen u Vrgorcu, borac, poginuo kod Pidrišta. marta 1943. godine.
89. Ivanković Ante »Bojo«, rođen na Hvaru, borac, živi u Splitu.
90. Ivičević Darinka, rođena u Drveniku — Makarska, bolničarka, poginula kod Kalinovika u V ofanzivi, aprila 1943. godine.

91. Ivičević Luka, rođen u Drveniku — Makarska, borac, živi u Drveniku.
92. Ivičević Marija, rođena u Drveniku — Makarska, bolničarka, poginula u V ofanzivi.
93. Ivičević S. Mijo, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
94. Ivičević J. Nikola, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
95. Jakulj Ljubo, rođen u Podstranama — Split, borac, živi u Zagrebu.
96. Jelavić J. Nedo, rođen u Bačinama — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.
97. Jerkunica Drago, rođen u K. Sućurac — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
98. Jurčević Milan, rođen u Studencima — Imotski, kurir, poginuo u V ofanzivi (štab 3. divizije — kurir).
99. Jurišić J. Cedo, rođen u Baškim Vodama — Makarska, delegat voda, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.
100. Karabatić S. Ante, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo kod Nemile, decembra 1942. godine.
101. Karabatić Roko, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, živi u Pločama.
102. Karamatić Ivo, rođen u Plinima — Ploče, borac, živi u Pločama.
103. Kaštelančić A. Dragan, rođen u Podstranama — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
104. Kocjančić A. Ante, rođen u Sinju, delegat voda, poginuo u V ofanzivi u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.
105. Kocjančić Ivo, rođen u Sinju, borac, živi u Splitu.
106. Kokić J. Ivan, rođen u Podgori — Makarska, borac, umro u logoru Sisak 1943. godine (zarobljen).
107. Korljan J. Milan, rođen u Gradcu — Ploče, borac, poginuo 1944. godine.
108. Kosović N. Filip, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
109. Kostanić I. Dobro, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
110. Kostanić N. Mate, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo kod Blata na Korčuli, aprila 1944. godine.
111. Kostanić Neda, rođena u Drveniku — Makarska, bolničarka, živi u Drveniku.
112. Kostanić N. Nedjeljko, rođen u Drveniku — Makarska, borac, živi u Drveniku.
113. Kostanić A. Niko, rođen u Drveniku — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
114. Kovačević Ivan, rođen u Kotišinama — Makarska, borac, živi u Makarskoj.
115. Kovačević A. Jerko, rođen u Kotišinama — Makarska, komesar čete, poginuo u V ofanzivi.
116. Kovačević L. Mišo, rođen u Kotišinama — Makarska, borac, umro u logoru u Sarajevu, 1944. godine (zarobljen).
117. Krilić Andrija, rođen u Bačinama — Ploče, delegat voda, živi u Pločama.

118. Kulić P. Blaž, rođen u Bačinama — Ploče, borac, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

119. Kulić P. Jure, rođen u Bačinama — Ploče, borac, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

120. Lalić B. Marin, rođen u Kotišinama — Makarska, borac, poginuo u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.

121. Letica M. Ćiro, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

122. Letica Miloš, rođen u Podgori — Makarska, borac, živi u Podgori.

123. Letica A. Petar, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Posušja, jula 1943. godine.

124. Letica M. Petar, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

125. Luketin H. Krešo, rođen u Tučepima — Makarska, borac, poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

126. Lunjević A. Ivan, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Travnika, januara 1943. godine.

127. Majić-Nukić Džafer, rođen u Čapljini, borac, umro u Čapljini.

128. Majstorović I. Jako, rođen u Dragljanima — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

129. Majstorović J. Mirko, rođen u Dragljanima — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

130. Majstorović F. Mirko, rođen u Dragljanima — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

131. Marinović Ferdo, rođen u Bačinama — Ploče, borac, živi u Bačinama.

132. Marinović Marko, rođen u Veloj Luci — Korčula, delegat voda. živi u Blatu.

133. Marinović Zorka, rođena u Bačinama — Ploče, bolničarka, živi u Bačinama.

135. Markotić Ante, rođen u Vrgorcu, desetar, poginuo u V ofanzivi.

136. Markotić Ivka, rođena u Vrgorcu, bolničarka.

137. Markotić-Agbaba Ljubica, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Beogradu.

138. Markotić Miljenko, rođen u Vrgorcu, borac, poginuo.

139. Markotić Mirko »Irud«, rođen u Vrgorcu, borac, poginuo.

140. Markotić Vinko, rođen u Vrgorcu, borac, živi u Beogradu.

141. Martinac A. Ante »Ćiro«, rođen u Vrgorcu, vodnik voda, poginuo u V ofanzivi.

142. Martinac Marija, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Splitu.

143. Martinac Mijo, rođen u Vrgorcu, delegat voda, poginuo u V ofanzivi.

144. Marušić Benjamin, rođen u Bristu — Ploče, borac, poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

145. Marušić Branko, rođen u Bristu — Ploče, borac, živi u Bristu.

146. Matijaš Marin, rođen u Marini — Trogir, borac, živi u Splitu.

147. Matković J. Ivan, rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

148. Medak Mijo, rođen u Kominu — Ploče, borac, živi u Kominu.

149. Mijačika KreSo, rođen u Tučepima — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

150. Mijačika Srećko, rođen u Tučepima — Makarska, borac, umro u Splitu.

151. Mijat Andrija, rođen u Zatražišću — Hvar, borac, umro.

152. Mikotić Dušan, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

153. Mikuličić T. Ante, rođen u Podstrani — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

154. Mikulić Božidar, rođen u Makarskoj, borac, poginuo kod Aržana, oktobra 1942. godine.

155. Miletić N. Nikola »Sare«, rođen u Vela Luki — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

156. Milošević Stipe »Ćičan«, rođen u Gradcu — Ploče, komesar čete, poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

157. Mijak Ljubo, rođen u Vrgorcu, vodnik voda, poginuo u V ofanzivi.

158. Miljković P. Ante, rođen u Kotišini — Makarska, borac, poginuo u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.

159. Minigo Ante, rođen u Podstrani — Makarska, borac, živi u Podstrani.

160. Minigo Fila, rođena u Podstrani — Makarska, bolničarka, živi u Podstrani.

161. Miločević Nikola, rođen u Igranu — Makarska, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.

162. Milošić Božidar, rođen u Bristu — Ploče, borac — kurir, poginuo 1944. godine.

163. Milošić Nevenka. rođena u Bristu — Ploče, bolničarka, živi u Beogradu.

164. Mirko Ivan, rođen u Gradcu — Ploče, borac, živi u Splitu.

165. Mirko Ljubo, rođen u Gradcu — Ploče, borac, živi u Splitu.

166. Morđin Božo, rođen u Dubrovniku, delegat voda, umro u Dubrovniku.

167. Morović Ante, rođen u Igranu — Makarska, borac, živi u Zagrebu.

168. Mratović Mirko, rođen u Janjini — Pelješac, borac, poginuo kod Posušja, jula 1943. godine.

169. Mršić Gajo, rođen u Podgori — Makarska, ekonom, živi u Podgori.

170. Mustapić Marko, rođen u Grabovcu — Imotski, delegat voda. živi u Splitu.

171. Musulin Andrija, rođen u Staševcu — Ploče, borac, živi u Zagrebu.

172. Najev A. Jakov »Lebac«, rođen u Marini — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

173. Nemčić Vlado, rođen u Velom Brdu — Makarska, delegat voda, živi u Splitu.

174. Nizić Ljubica, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Beogradu.

175. Nizić Mate. rođen u Vrgorcu, zamjenik komesara bataljona, poginuo u Travniku, januara 1943. godine.

176. Nola Ivan, rođen u Podgori — Makarska, borac.

177. Oslojić J. Jozo, roden u Plinu — Ploče, vodnik voda, poginuc u V ofanzivi.

178. Parmać A. Mate, roden u Opuzenu — Metković, borac, poginuo u V ofanzivi.

179. Pavković Jozo, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Splitu.

180. Pavlinović Zvonko, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Duvna, novembra 1942. godine.

181. Paunović Nevenka, rođena u Makarskoj, bolničarka, živi u Splitu,

182. Paunović Tonći, rođen u Makarskoj, komesar čete, zarobljen i ubijen u logoru kod Mostara, jula 1943. godine.

183. Paunović Zoran, rođen u Makarskoj. borac, živi u Makarskoj.

184. Pečar A. Nedjeljko, rođen u Bristu — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.

185. Perica F. Ivan, rođen u Kotišini — Makarska, borac, živi u Makarskoj.

186. Perić Ivan, rođen u Zavojanu — Vrgorac, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.

187. Pervan F. Ante, rođen u Kokoviću — Vrgorac, borac, poginuc u V ofanzivi.

188. Pervan I. Ante, rođen u Kokoviću — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

189. Pipinić Zeljko, rođen u K. Norinsku — Metković, borac, umro od napora poslije V ofanzive.

190. Pipinić Drago, rođen u K. Norinsku — Metković, borac, živi u Dubrovniku.

191. Piplica J. Ivka, rođena u Poljici Kozičkoj — Makarska, bolničarka. živi u Splitu.

192. Pivac Josip, rođen u Podgori — Makarska, borac-kurir, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

193. Potočnik J. Bepica, rođen u Mptkoviću, komandir čete, poginuc kod Prozora, februara 1943. godine.

194. Pranić Ante, rođen u Ravči — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

195. Pranić Ivan, rođen u Ravči — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi (5. crnogorska brigada).

196. Pribičević Tonko, rođen u Bačini — Ploče, borac, živi u Mostaru

197. Primorac Marjan, rođen u Bijači — Ljubuški, borac, ubijen poslije rata kao šef UDB-e.

198. Prnić Matija, rođen u Kljenaku — Vrgorac, borac, živi u Beogradu.

199. Prnjak M. Milan, rođen u Titogradu (Podgorica), (živio u Solinu), borac, poginuo u V ofanzivi.

200. Prodan A. Nikola »Buta«, rođen u Velom Brdu — Makarska, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.

201. Puharić Anđelko, rođen u Puharićima — Makarska, borac, poginuo kod Aržana, oktobra 1942. godine.

202. Puharić Marin »Ćirilo«, rođen u Makarskoj, delegat voda. poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.

203. Puharić Nikola, rođen u Puhariću — Makarska, borac, poginuo na Korčuli, decembra 1943. godine.

204. Radalj Marjan, rođen u Dugim Njivama — Vrgorac, borac, poginuo u IV ofanzivi.
205. Radalj Nikola, rođen u Dugoj Njivi — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.
206. Radelić-Jovanović Anđelka, rođena u Gradcu — Ploče, bolničarka, živi u Gradcu.
207. Radelič Ante, rođen u Gradcu — Ploče, borac, poginuo kod Livna, februara 1943. godine.
208. Radelič Branko, rođen u Gradcu — Ploče, borac, živi u Splitu.
209. Radelič Ivo, rođen u Gradcu — Ploče, borac.
210. Radelič Tamara, rođena u Gradcu — Ploče, bolničarka, živi u Gradcu.
211. Radevič Petar, rođen u Rogami — Podgorica, zamjenik komandanta, živi u Beogradu.
212. Radojković P. Ivan, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
213. Radonić J. Anđelko, rođen u Podgori — Makarska, borac.
214. Radovanović Stipe, rođen u Smokvici — Korčula, sanitet bataljona, živi u Beogradu.
215. Rakić A. Stanko, rođen u Višnjici — Vrgorac, vodnik voda, poginuo u V ofanzivi.
216. Ravlić Mate, rođen u Makarskoj, borac, živi u Makarskoj.
217. Raos Žarko, rođen u Vrgorcu, borac, poginuo kod Livna, septembra 1942. godine.
218. Roščić Damjan, rođen u Podgori — Makarska, borac — kurir, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.
219. Rupanović V. Viktor, rođen u Kaštelu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.
220. Sardelić Marko, rođen u Blatu — Korčula, borac, živi u Blatu.
221. Srzić N. Ante, rođen u Makarskoj, borac, poginuo u V ofanzivi.
222. Srzić S. Frane, rođen u Makarskoj, borac, poginuo kod Jajca, decembra 1942. godine.
223. Srzić M. Jerko, rođen u Kotišinu — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.
224. Srzić I. Marica, rođena u Makarskoj, bolničarka, poginula kod Nevesinja, marta 1943. godine.
225. Srzić S. Martin, rođen u Makarskoj, intendant bataljona, poginuo u V ofanzivi.
226. Stipičević K. Ivan, rođen u Kotišini — Makarska, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.
227. Stolica B. Marko, rođen u Makarskoj, delegat voda, poginuo u V ofanzivi.
228. Sale Ante, rođen u Žrnovu — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.
229. Separović-Burčina Savka, rođena u Blatu — Korčula, bolničarka, poginula kod Knina, novembra 1944. godine.
230. Separović Ivo, rođen u Blatu — Korčula, borac, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.
231. Šeman Lovre, rođen u Blatu — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

232. Sestić Ante, rođen u Tučepima — Makarska, borac, živi u Makarskoj.

233. Sevo M. Frane, rođen u D. Segetu — Trogir, desetar, poginuo u V ofanzivi.

234. Sevo Ivan »Košćina«, rođen u Segetu — Trogir, vodnik voda, živi u Splitu.

235. Sikić S. Ante, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.

236. Šiljak Nikica, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi na Hvaru.

237. Sutič Lenko, rođen u Gradcu — Ploče, borac, umro u Zagrebu.

238. Sutič Marija, rođena u Gradcu — Ploče, bolničarka, živi u Gradcu.

239. Sutič Miljenko, rođen u Gradcu — Ploče, delegat voda, umro u Pločama.

240. Sutič Slavko, rođen u Gradcu — Ploče, borac, živi u Gradcu.

241. Tamburović Jozo, rođen u Makarskoj. borac, živi u Makarskoj,

242. Tavra Ante »Čičak«, rođen u Makarskoj, borac, živi u Makarskoj,

243. Tolić Darinka, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Vrgorcu.

244. Tolić Marinka, rođena u Vrgorcu, bolničarka, poginula kod Livna, septembra 1942. godine.

245. Tolj Franjo, borac, istakao se u borbama kod Gornjeg Vakufa pisala je »Borba«, februara 1943. godine.

246. Tomasović S. Milorad, rođen u Podstranu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

247. Tomašević Andrija, rođen u Bačini — Ploče, borac, živi u Pločama.

248. Tomašević I. Đene, rođena u Bačini — Ploče, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

249. Tomašević J. Stipe, rođen u Bačini — Ploče, borac intendanture, poginuo u V ofanzivi.

250. Topić Petar, rođen u Makarskoj. vodnik voda, poginuo kod Prozora, februara 1943. godine.

251. Turić Ante. rođen u Krivodolu — Imotski, borac.

252. Ujdur J. Mate, rođen u Gradcu — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.

253. Ujdur J. Radoslav. rođen u Gradcu — Ploče, borac, poginuo i V ofanzivi.

254. Ujdur Zivko, rođen u Gradcu — Ploče, borac, poginuo u V ofanzivi.

255. Ujdurović N. Gojko, rođen u Gradcu — Ploče, operativni oficir poginuo u V ofanzivi.

256. Ujdurović Žarko, rođen u Gradcu — Ploče, borac, umro u Gradcu

257. Urlić Marinko, rođen u Drašnici — Makarska, borac, poginuc u V ofanzivi.

258. Urlić S. Mate, rođen u Makarskoj, borac, živi u Makarskoj.

259. Ursić Miljenko, rođen u Brelu — Makarska, borac, živi u B relima.

260. Veža Branko, rođen u Bristu — Ploče, komandir čete, živi i Splitu.

261. Viskić Vlado, rođen u Gradcu — Ploče, komesar bataljona. umre u Splitu.

262. Visković Bosiljka, rođena u Podacima — Ploče, bolničarka, ubijena od četnika 1943. godine.

263. Vladić Filip, rođen u Velom Brdu — Makarska, borac, živi u Novoj Gradiški.

263a. Vodanović Žarko, rođen u Podgori — Makarska, borac, živi u Podgori.

264. Vranješ Grgo, rođen u Podgori — Makarska, borac, poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

265. Vrkaš N. Ivan, rođen u Velom Brdu — Makarska, borac, poginuo u V ofanzivi.

266. Vukmir Mate, rođen u Stilju — Vrgorac, vodnik voda, poginuo.

267. Vukojević Iko, rođen u Kljenaku — Vrgorac, borac, poginuo.

268. Vukojević Iva, rođena u Kljenaku — Vrgorac, bolničarka, živi u Svetozarevu.

269. Vukojević-Vidjak Slavica, rođena u Vrgorcu, bolničarka, živi u Splitu.

270. Vuković Mirko, rođen u Vlaku — Vrgorac, delegat voda, umro u Sloveniji.

271. Žekulić Stanko, rođen u Zavojanu — Vrgorac, borac, poginuo kod Ptuja, maja 1945. godine.

272. Zidić J. Mijo, rođen u Gradcu — Ploče, vodnik voda, poginuo kod Posušja, jula 1943. godine.

273. Zderić Ivan, rođen u Bristu — Ploče, borac, umro poslije rata.

Ukupno 273 borca.

ČETVRTI BATALJON »TADIJA ANUŠIĆ«

1. Alaber Antun »Puba«, rođen u Slavonskom Brodu, delegat voda, poginuo u IV ofanzivi.

2. Aljinović Marko »Obalni«, rođen u Zrnovnici — Split, vodnik voda, poginuo u V ofanzivi.

3. Aljinović Marin »Kruška«, rođen u Zrnovnici — Split, vodni delegat, živi u Istri.

4. Aljinović Stanko, rođen u Zrnovnici — Split, mitraljezac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

5. Amižić Mate. rođen u Zrnovnici — Split, borac, živi u Splitu.

6. Aničić Jozo, rođen u Segetu, Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

7. Anđelić I. Marin, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo na Hvaru, juna 1944. godine.

8. Anđelić S. Miljenko. rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo na Hvaru, juna 1944. godine.

9. Antunović N. Jozo, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

10. Antunović J. Mirko, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

11. Artić Milica, rođena u Tugaru — Omiš, bolničarka, poginula kod Gacka, aprila 1943. godine.

12. Bačelić F. Jozo, rođen u Grebaštici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

13. Baković M. Luka, rođen u Bajagiću — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

14. Barada I. Tomo, rođen u G. Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

15. Barčot Ivan, rođen u Vela Luki — Korčula, bolničar, živi u Zagrebu.

16. Bedalov Božo, rođen u Kaštelu — Split, borac.

17. Belas B. Ante, rođen u Arbaniji — Trogir, borac, živi u Kaštelu,

18. Belas M. Dominiko, rođen u Arbaniji — Trogir, borac, poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

19. Belas B. Grgo, rođen u Arbaniji — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

20. Belas A. Petar, rođen u Arbaniji — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

21. Beović Jure, rođen u Gati — Omiš, borac-kurir, poginuo nesretnim slučajem juna 1945. godine.

22. Berecka Tomislav, rođen na Visu, borac, živi u Splitu.

23. Bilić J. Roza, rođena u Trogiru, bolničarka, poginula u V ofanzivi

24. Bilić Vinko, rođen u Trogiru, bio je borac, poginuo kod Ilirske Bistrice u maju 1945. godine.

25. Bilota Vinko, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Trogiru.

26. Blašković Toma »Rike«, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

27. Blažević Petar, rođen u Stobreču — Split, borac, živi u Splitu.

28. Bodrožić Boško, rođen u Koljanima — Sinj, borac.

29. Bogdanić T. Marin, rođen u Starigradu — Hvar, borac, poginuc kod Prozora februara 1943. godine.

30. Boko Bartul, rođen u Sinju, borac, umro u Sinju.

31. Borovina Toni, rođen u Vela Luki — Korčula, borac, živi u Rijeci

32. Bosnić M. Jugoslav »Bagatela«, rođen u Blatu — Korčula, borac poginuo u V ofanzivi.

33. Božanić Nikola, rođen u Komiži — Vis, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

34. Bradarić Ivan — Kužina. rođen u Novom Selu — Omiš, pomoćnik intendanta, poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

35. Brešan M. Ignacije, rođen u Trogiru, borac, umro u Trogiru.

36. Bulović Petar »Petko«, rođen u Biteliću — Sinj, vodnik voda, živ u Beogradu.

37. Bulović Nikola »Cole«, rođen u Biteliću — Sinj, borac, umro poslije rata.

38. Buljan I. Štipan, rođen u Biteliću — Sinj, vodni delegat, poginuc kod Gacka aprila 1943. godine.

39. Buljan Stipe, rođen u Sinju, desetar, živi u Sinju.

40. Bušić Mate, rođen u Drnišu, zamjenik komesara čete, poginuo koc Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

41. Covo Andrija, rođen u Karakašici — Sinj, borac-intendanture umro u Sinju.

42. Čudina J. Ivan. rođen u Bristivici — Trogir, borac, poginuo t V ofanzivi.

43. Cupić Marko, borac, živi u Zagrebu.

44. Ćukušić A. Ivan, rođen u Ercegovcu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

45. Ćurković Blaž, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

46. ćurković Luka, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, živi u Zagrebu.

47. Damić Ante, rođen u Opuzenu — Metković, delegat voda, živi u Beogradu.

48. Delaš Marko, rođen u Sinju, vodnik, poginuo u istočnoj Bosni, avgusta 1943. godine.

49. Delipetar A. Zdenka, rođena u Vrgorcu, delegat voda, poginula u V ofanzivi.

50. Deković H. Ivan, rođen u Sipini Doci — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

51. Despotović Ante »Tonćilo«, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

52. Despotović Drago, rođen u Krušvaru — • Sinj, borac, umro u Splitu.

53. Despotović Ivan »Relja«, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, živi u Zagrebu.

54. Despotović Mirko, rođen u Krušvaru — Sinj, vodnik voda, živi u Šibeniku.

55. Despotović Vjeko, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, živi u Splitu.

56. Dobrić Marjan, rođen u Kaštelu, borac, poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

57. Dragaš Baldo, rođen u Sinju, borac, živi u Trogiru.

58. Dragojević A. Miroslav »Repan«, rođen u Vela Luki — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

59. Dragojević Nikola »Šilo«, rođen u Vela Luki — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

60. Dulčić I. Marin, rođen u Rudinu — Hvar, borac, poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

61. Dumanić A. Branko, rođen u Splitu, borac-intendantura, živi u Hercegnovom.

62. Dvornik Mirko, rođen u Splitu, borac, živi u Splitu.

63. Ercegović A. Ante, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, umro 1944. godine.

64. Ercegović T. Ante, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u IV ofanzivi kod Prozora, februara 1943. godine.

65. Ercegović F. Augustin, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

66. Ercegović Ivo »Ivanića«, rođen u Rogoznici — Šibenik, mitraljezac,

67. Ercegović L. Jerko, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

68. Ercegović I. Josip, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

69. Ercegović K. Josip, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

70. Ercegović T. Josip, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.

71. Ercegović B. Marin, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Sapina Doci 1944. godine.

72. Ercegović G. Marko, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

73. Ercegović M. Marko, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

74. Ercegović Neda, rođena u Rogoznici — Šibenik, bila je bolničarka, poginula u istočnoj Bosni u julu 1943. godine.

75. Ercegović V. Paško, rođen u Šibeniku, borac, poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

76. Franičević Jure »Pločar«, rođen na Hvaru, komesar čete, živi u Splitu.

77. Felando M. Josip, rođen u Komiži — Vis, borac, poginuo, mjesto nepoznato.

78. Gančević Ante, rođen u K. Kambelovcu — Split, borac, poginuo na Pelješcu oktobra 1943. godine.

79. Gizdić Edo, rođen u Solinu — Split, borac, umro u Zagrebu.

80. Galeš M. Tudor, rođen u Sapini Doci — Šibenik, borac, poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

81. Gošnjević I. Ivan »Bula«, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

82. Gošljević Ivan »Ćavara«, rođen u Krušvaru — Sinj, borac — kurir, živi u Splitu.

83. Gošljević Marko, rođen u Sinju, borac, poginuo u Gacku, aprila 1943. godine.

84. Grabovac A. Ivan, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.

85. Grabovac Petar, »Alijica«, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.

86. Grubić Miro, rođen u Vranjici — Split, borac, živi u Splitu.

87. Grubiša Stipe, rođen u Jesenici — Omiš, borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

88. Hrabar G. Josip, rođen u Trogiru, borac 4. bataljona, živi u Trogiru.

89. Ivica J. Jakov, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

90. Ivković Ivan »Ivanića«, rođen u Brnaze — Sinj, borac, poginuo u Blatu na Korčuli aprila 1944. godine.

91. Jadrijević L. Petar, rođen u Glavici — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

92. Jadrijević L, Roko, rođen u Glavici — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

93. Jaman M. Mate, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

94. Janić Ante, iz Dalmacije, mitraljezac, poginuo je kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

95. Jankov Danica, rođena u Solinu — Split, bolničarka,

96. Javorčić Pave, rođen u Žrnovnici — Split, borac, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

97. Jelaska Jerko, rođen u Splitu, desetar, živi u Splitu.

98. Jelaska Milena »Zia«, rođena u Splitu, bolničarka, živi u Zagrebu.

99. Jelovac Dušan, rođen u Splitu, komandir čete, umro u Zagrebu.

100. Jelušić Kuzma, rođen na Hvaru, delegat voda, živi u Splitu.

IUI. Jerković Danku, rođen u Plini — Ploče, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa januara 1943. godine.

102. Jordana Srdenko, roden u Splitu, borac.

103. Josipović Ante, rođen u Basti — Makarska, vodnik voda, poginuo u Makarskom primorju 1943. godine.

104. Juračić Nedjeljko, rođen u Metkoviću, borac, partijska evidencija.

105. Jurić S. Jure, rođen u Primoštenu — Šibenik, poginuo kod Konjica u martu 1943. godine.

106. Kaćunić Frane »Pobjeda«, rođen u Tugare — Omiš, zastavnik bataljona, živi u Splitu.

107. Kapetanović Perka, rođena u Segetu — Trogir, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

108. Karabatić Marko, rođen u Podorljaku — Šibenik, borac, poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

10y. Karabatić Vinko, rođen u Rogoznici — Šibenik, borac, živi u Kaštelu.

110. Karađić Petar, rođen u Splitu, borac, poginuo kod Vagnja — Sinj, oktobra 1942. godine.

111. Karin Ivan, rođen u Grubinu — Imotski, borac, poginuo u V ofanzivi.

112. Katić Ante, rođen u Kozici —Vrgorac, borac, umro u Splitu.

113. Kivela A. Srećko, rođen na Visu, borac, poginuo, mjesto nepoznato.

114. Klinac Mirko, rođen u Vrgorcu, borac.

115. Kliškinić Marko, rođen u Krušvaru — Sinj, borac, živi u Krušvaru.

116. Kokan V. Toma, rođen u Krušvaru-Dicmo — Sinj, borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

117. Kornaža T. Frane, rođen u Skradinu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

118. Kostović Marin, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

119. Kovač Vlado, rođen u Splitu, borac, zarobljen, ubijen u logoru 1943. godine.

120. Kovačević Andro, rođen u Starigradu — Hvar, komesar čete. umro u Zagrebu.

121. Kovačević K. Marinko, rođen u Starigradu — Hvar, borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

122. Kuljiš V. Mate, rođen na Visu, borac, poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

123. Kuljiš A. Ante, rođen na Visu, bio je borac, poginuo u novembru 1944. godine.

124. Kutleša Mirko, rođen u Livnu, bio je komesar čete, poginuo kod Livna 1943. godine.

125. Labrović Frano, rođen u Glavici — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

126. Labrović Slavko. rođen u Glavici — Sinj, borac, umro u Pazovi.

127. Lagator J. Marko, rođen u Grabu — Sinj, vodnik voda, poginuo kod Blata na Korčuli, aprila 1944. godine.

128. Lelas Nediljko, rođen u Omišu, borac, poginuo u V ofanzivi.

129. Lisičić A. Vicko, rođen u Kaštelu — Split, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

1313. Lelas Zvonko, rođen u Omišu, vodni delegat, poginuo u IV ofanzivi (4. dalmatinska brigada).

131. Listeš M. Ante, rođen u Klisu — Split, borac, poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

132. Lokas Ante, rođen u Trogiru, delegat voda, živi u Zagrebu.

133. Lovrić P. Ante, rođen u Sevidu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

134. Lovrić P. Jozo, rođen u Sevidu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

135. Lozovina T. Jozo, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

136. Lučić Gvido, rođen u Omišu, vodnik voda, živi u Omišu.

137. Lučin S. Ivan, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

138. Lučin J. Štipan, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

139. Majić L. Božo, rođen u Mitlu — Trogir, borac, poginuo kod Travnika (Turbeta) decembra 1942. godine.

140. Mandaković F. Milovan, rođen na Visu, poginuo — mjesto nepoznato.

141. Mandić G. Nikola, rođen u Kraljevici, borac, poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

142. Mandić Žarko, rođen u Kraljevici, vodni delegat, poginuo u V ofanzivi.

143. Marčić M. Mijo »Mićo«, rođen u Lepenici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

144. Mardešić J. Frane »Pečun«, rođen u Komiži — Vis, borac, poginuo, mjesto nepoznato.

145. Maričić Milan, rođen u Podstrani — Split, borac, umro od tifusa kod Prozora, marta 1943. godine.

146. Marić Nikola, rođen u Vinišću — Trogir, borac, umro (poginuo) u V ofanzivi.

147. Marov Marko, rođen u Tjesnu — Šibenik, borac — intendantura, umro poslije rata.

148. Marović I. Petar »Mornar«, rođen u K. Stari — Split, borac, poginuo u V ofanzivi.

149. Marušić M. Srećko, rođen u Marušićima — Omiš. borac, poginuo u V ofanzivi.

150. Matijaš Ivan, rođen u Marinu — Trogir, borac, živi u Ljubljani.

151. Matijaš I. Marin, rođen u Vrsini — Trogir, borac, živi u Splitu.

152. Matijaš J. Marko, rođen u Pozorcu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

153. Matijaš I. Vicko, rođen u Pozorcu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

154. Matošin J. Anđelko, rođen u Primoštenu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

155. Matutinović Svemir, rođen u Splitu, borac, poginuo u V ofanzivi.

156. Medić P. Božo, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo kod Kalinovika jula 1943. godine.

157. Medie P. Jozo, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

158. Mihaljević Jozo »Soko«, rođen u Livnu, borac, poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

159. Milat I. Ante, rođen u G. Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

160. Milat G. Tomo, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

161. Milat L. Vinko, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

162. Milić V. Dušan, rođen u Sušaku, borac, poginuo u V ofanzivi.

163. Milovać I. Jozo, rođen u Pozorcu — Trogir, borac, zarobljen kod Prozora, ubijen u Mostaru.

164. Miljak Pero, rođen u Vrgorcu, desetar.

165. Mindoljević Vicko, rođen u Zvečanje — Omiš, vodnik voda, živi u Splitu.

166. Mlačić I. Andrija, rođen u Drveniku — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

167. Modrić Ivan »Glavar«, rođen u Glavici — Sinj, vodnik voda, živi u Zagrebu.

168. Muštra N. Božo, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

169. Ninić Jozo, rođen u Šibeniku, desetar, živi u Zadru.

170. Novak Marin, rođen u Trogiru, borac, umro u Trogiru.

171. Njegovan Ante, rođen u Splitu, delegat voda, živi u Splitu.

172. Odak Ante, rođen u Segetu — Trogir, borac, umro u Splitu.

173. Odak Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, umro u Splitu.

174. Okmažić N. Jozo, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

175. Okmažić I. Mate, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u V ofanzivi.

176. Opačić Stevo, rođen u Golubiću — Knin, komandir čete, poginuo kod Imotskog februara 1943. godine.

177. Palada J. Križan, rođen u Dogradu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

178. Palada A. Marin, rođen u Dogradu — Trogir, borac, živi u Baškoj Vodi.

179. Palada I. Svetin, rođen u Dogradu — Trogir, borac, poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

180. Palada M. Vinko, rođen u Dogradu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

181. Pandža Josip, rođen u Suhači — Sinj, vodnik voda, poginuo 1943. godine.

182. Parađina A. Milan, rođen u Bročancu — Split, mitraljezac, poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

183. Parat Ante, rođen u Drnišu, desetar, umro u Vinkovcima.

184. Paškvalin G. Ante. rođen u Lepenici — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

185. Pavić Cvitko, rođen u Ercegovcu — Sinj, borac, živi u Ercegovcima.

186. Pavlić Grgo, rođen u Kozici — Vrgorac, borac, poginuo u Vi ofanzivi.
187. Pavlov Marin, rođen u Kaštelu — Split, borac, živi u Splitu.
188. Pavković Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Trogiru
189. Pavković Jozo »Koko«, rođen u Segetu — Trogir, borac, živi u Segetu.
190. Pavković I. Marin, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
191. Pažanin F. Dinko, rođen u Vinišću — Trogir, borac, živi u Trogiru.
192. Pažanin F. Ivan, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
193. Pažanin S. Jozo, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
194. Pažanin J. Stipe, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
195. Pečarević Ante, rođen na Visu, borac, umro na Visu.
196. Pečarević Mate, rođen na Visu, borac, umro na Visu.
197. Perčić A. Josip »Perun«, rođen u Žrnovnici — Split, vodnik voda, poginuo kod Javorka maja 1943. godine.
198. Perić J. Ivan »Komita«, rođen u Sinju, borac, poginuo u V ofanzivi.
199. Perković Marin »Rižine«, rođen u Klisu — Split, borac, živi i Splitu.
200. Petrinović Vinko »Điđi«, rođen na Visu, borac, živi u Splitu.
201. Piteša A. Kuzma, rođen u Vinišću — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
202. Pivčević Ive »Martin«, rođen u Omišu, borac-pisar, poginuo koc Zvečanja, 1944. godine.
203. Pivčević Kosovka, rođena u Omišu, bolničarka, živi u Zagrebu
204. Podrug Marin, rođen u Solinu — Split, borac, živi u Solinu.
205. Poduje Ivan »Dani«, rođen na Visu, vodnik voda, poginuo koc Gornjeg Vakufa, Zdrinci 1943. godine.
206. Poljičanin N. Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
207. Poljičanin Jozica, rođena u Segetu — Trogir, bolničarka, živi u Trogiru.
208. Preočanin Kijo, rođen u Cetini — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.
209. Puhalović Ante, rođen na Visu, borac, živi u Splitu.
210. Racetin I. Bartul, rođen u Dogradu — Trogir, borac, poginuo i V ofanzivi.
211. Racetin M. Ante, rođen u Marinu — Trogir, borac, poginuo koc Knina novembra 1944. godine.
212. Radanović Meri »Vintovka«, rođena u Splitu, bolničarka, živi u Splitu.
213. Radić Ante, rođen na Visu, vodnik voda, umro u Splitu.
214. Radić Božo, rođen u Okrugu — Trogir, borac, umro u Okrugu
215. Radić Jozo, rođen u Okrugu — Trogir, borac, poginuo kod Makarske 1943. godine.
216. Radić Karlo, rođen u Okrugu — Trogir, borac, poginuo.

217. Radić J. Karlo, roden u Okrugu — Trogir, borac, umro u Okrugu.
218. Radić I. Petar, roden u Okrugu — Trogir, borac, poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
219. Radić Tomica, rođena u Marinu — Trogir, bolničarka, živi u Marinu.
22Ü. Radišić Lovre, rođen na Visu, borac, živi na Bledu.
221. Radišić Roko »Rokica«, rođen na Visu, vodni delegat, umro na Visu.
222. Radoš Đuro, rođen u Dicmu — Sinj, borac, živi u Sušcu — Dicmo.
223. Radoš M. Mirko, rođen u Dicmu — Sinj, borac, živi u Trogiru.
224. Reić Srećko »Petica«, rođen u Splitu, komandant bataljona, živi u Splitu.
225. Repanić Nikola »Gandi«, rođen u Komiži — Vis, komesar bataljona, živi u Trogiru.
226. Rinčić 1. Stipe, rođen u Marinu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
227. Rodin Sime, rođen u Kaštelu — Split, borac, živi u Zagrebu.
228. Roki Ante »Fortunato«, rođen na Visu, borac, umro od tifusa 1943. godine u IV ofanzivi.
229. Rožić Duje, rođen u Trogiru, delegat voda, živi u Trogiru.
230. Rožić Marin, rođen u Trogiru, borac, poginuo u V ofanzivi.
231. Samardžić Ivan, rođen u Grabu — Sinj, borac, živi u Splitu.
232. Samardžić Nikola, rođen u Grabu — Sinj. borac, umro od tifusa marta 1943. godine.
233. Sardelić T. Antun »Jeke«, rođen u Blatu — Korčula, borac, umro u Blatu.
234. Savić Ivan, rođen u Vrliki — Sinj, borac-kurir, poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.
235. Sekso M. Ante, rođen u Šibeniku, borac, poginuo kod Vrlike, avgusta 1943. godine.
236. Senjanin J. Josip, rođen u Svincu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
237. Simić Milan, rođen u Dicmu — Sinj, borac, umro u Splitu.
238. Smoljanović Jure, rođen u Zvečanju — Omiš, poginuo kod Gornjeg Vakufa, januara 1943. godine.
239. Studin Frane, rođen u Kaštelu — Split, komandir čete, umro u Splitu.
240. Salov F. Ivan, rođen u Marini — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.
241. Šantić A. Nikola, rođen u Trogiru, vodnik voda. poginuo u V ofanzivi.
242. Šego Petar, rođen u Suhači — Sinj, borac, živi u Suhaću.
243. Serbo Mirko, rođen u Dicmu — Sinj, desetar, živi u Zagrebu.
244. Serbo B. Gojko, rođen u Dicmu — Sinj, borac, poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.
245. Sevo V. Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo kod Busovače januara 1943. godine.
246. Sevo J. Jure, rođen u D. Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

247. Sevo Spiro, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

248. Simić N. Milan, rođen u Omišu, borac, živi u N. Sadu.

249. Škarpa I. Ivica, rođen u Starigradu — Hvar, borac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

250. Špika A. Ivan »Antela«, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

251. Špika M. Ivan »Pinčina«, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

252. Špika Zorka, rođena u Segetu — Trogir, bolničarka, živi u Splitu.

253. Sušak D. Gojko, rođen u Dicmu — Sinj, borac, poginuo u V ofanzivi.

254. Sušak Đ. Mirko, rođen u Dicmu — Sinj. borac, umro od tifusa u IV ofanzivi.

255. Tabain (Slavo) Antun — »Koka«, rođen u Vela Luki — Korčula, borac, poginuo kod Plane aprila 1945. godine.

256. Tadinac Mirko, rođen u Gardunu — Sinj, borac, živi u Splitu.

257. Tomaš D. Kaja, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

258. Tomaš Kažirair »Lešo«, rođen u Krilu Jesenice — Omiš, intendant bataljona, živi u Zagrebu.

259. Trampić Ivo, rođen u Kaštelu — Split, borac, živi u Kaštelu.

260. Uljević Jerko, rođen u Arbaniji — Trogir, borac, poginuo u IV ofanzivi.

261. Uvodić N. Marija, rođena u Klisu —• Split, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

262. Vidović N. Svetin, rođen u Sevidu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

263. Vidović L. Tudor, rođen u Sevidu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

264. Vitaljić J. Juraj, rođen u Komiži — Vis, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

265. Vlahov Roko, rođen u Prviću — Šibenik, zamjenik komesara bataljona, poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

266. Vlatko Bučić Jure, rođen u Blatu — Korčula, borac, poginuo u V ofanzivi.

267. Vojvodić Dimitrije Zeko, rođen u Konjuhe — Andrijevica. zamjenik komandanta bataljona, živi u Beogradu.

268. Vučinović Marko, rođen u Sinju, borac, živi u Trogiru.

269. Vukman S. Ante, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

270. Vukman J. Mijo, rođen u Segetu — Trogir, desetar, poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

271. Vuković Hrvoje, rođen u Sinju, borac, živi u Zagrebu.

272. Zubac I. Ilija, rođen u Košuti — Sinj, borac, poginuo na Visu aprila 1944. godine.

273. Žarko Simun, rođen u Biteliću — Sinj. borac, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

274 Zegarac Vjeko, rođen u Kaštelu — Split, borac, umro u Splitu.

275. Županović B. Ivan, rođen u Segetu — Trogir, borac, poginuo u V ofanzivi.

Ukupno 275 boraca.

»

Komandant brigade Pero Ćetković, zamjenik političkog komesara Vlado Šćekić, članovi političkog odjela Risto Lekić i Paško Romac Zdravko i zamjenik komandanta 3. i 4. bataljona Petar Radević Pero i Dimitrije Vojvodić Zeko — došli su iz 1. proleterske brigade. Njih je Vrhovni štab i CK KPJ uputio u brigadu na te dužnosti. U Livnu, gdje se nalazio štab 4. operativne zone, bili su i ostali članovi štaba brigade — politički komesar Ante Kronja Čenčo, koji je do tada bio na dužnosti zamjenika političkog komesara 4. operativne zone, Božo Bilić Marjan — zamjenik komandanta brigade — do tada komandant Srednjodalmatinskog partizanskog odreda i ostali.

Svi su se oni okupili u Livnu nešto ranije — da bi zajedno sa rukovodiocima iz štaba 4. zone izvršili potrebne pripreme oko formiranja brigade i prihvata jedinica koje ulaze u njen sastav, koje su već pristizale u rejon Livna.

S obzirom na to da je u jedinicama brigade bilo dosta novih — mladih boraca bez borbenog iskustva i bez osnovnog vojničkog znanja, za njih je trebalo pripremiti programe obuke. Takođe je trebalo formirati nove jedinice pri štabu brigade (komandni vod, prateći vod, intendanturu, sanitet, glazbu i dr.).

Isto tako važan zadatak je bio organizovanje i usmjeravanje rada partijskih i skojevskih organizacija u brigadi. U brigadi je 24. septembra 1942. godine bilo 159 članova KPJ, 91 kandidat i 377 članova SKOJ-a, to jest ukupno 627 organizovanih, što je bilo nešto više od polovine boračkog sastava brigade. U članstvu KPJ je bilo najviše radnika, pa seljaka, nekoliko intelektualaca i privatnih namještenika. U članstvu organizacije SKOJ-a bilo je najviše seljaka, pa radnika a sasvim malo intelektualaca. Skoro isti odnos je bio i u boračkom sastavu brigade.

Ovi i mnogi drugi zadaci stajali su pred štabom brigade, štabovima bataljona i komandama četa. političkim odjelom i ostalim starješinama, da bi se 1. dalmatinska NOU brigada organizaciono, kadrovski, vojnički, politički i partijski što bolje sredila i pripremila za izvršenje složenih zadataka koji su joj predstojali u daljoj borbi.

ODBRANA LIVNA

Četvrta operativna zona Hrvatske bila je pretpostavljena komanda za brigadu i za ostale dalmatinske partizanske jedinice. Stab brigade nalazio se u selu Dobrom, odakle je rukovodio akcijama svojih jedinica.

Još dok je brigada bila u formiranju, ustaško-domobranske snage su prodrle od Kupresa prema Suici. Sa njima su vodile borbu jedinice 1. proleterske brigade i Kupreškog partizanskog bataljona, ali su nadmoćne neprijateljske snage ušle 8. septembra u Suicu. Po naređenju štaba 4. operativne zone štab 1. dalmatinske brigade uputio je svoja dva bataljona da pojačaju odbranu tog pravca, jedan na Borovu glavu, a drugi u selo Zagoričani s tim da jednu četu uputi na planinu Kovač jugoistočno od Suice. Oni su imali zadatak da u sadjejstvu sa 1. proleterskom brigadom spriječe prodor neprijateljskih snaga od Suice prema Livnu. Međutim, neprijatelj je krenuo drugim pravcem i usmjerio svoje djejstvo prema Duvnu, a potom prema Imotskom, vodeći sa sobom i ustašku miliciju iz sela u okolini Duvna. Prema raspoloživim podacima, u Duvnu je tada bilo oko 500—600 ustaša. Na osnovu tih podataka zaključeno je da su stvoreni uslovi i povoljne mogućnosti da se likvidira neprijateljsko uporište u Duvnu. Stoga je Vrhovni štab NOV i POJ odlučio da se izvrši napad na Duvno, likvidira to ustaško uporište i time proširi slobodna teritorija u zapadnoj Bosni. Za izvršenje tog zadatka određene su 1. proleterska i 1. dalmatinska brigada i dva bataljona 3. dalmatinskog odreda.

Prva dalmatinska brigada bez jednog bataljona napadala je sa zapadne strane i to: 1. bataljon pravcem Oštruljak (kota 1319) — Obla glava sa zadatkom da likvidira spoljnu odbranu neprijatelja a zatim produži napad na sam grad, 3. bataljon pravcem: Vučipolje — Zelenjak — Gradina (kota 1078) koje treba da zauzme, a zatim da produži napad na grad, dok je 2. bataljon određen u brigadnu rezervu u rejonu Vučipolja.

Lijevo od 1. dalmatinske brigade predviđeno je da napada 1. proleterska brigada.

Desno od 1. dalmatinske trebalo je da napadaju dva bataljona 3. dalmatinskog odreda.

Deseta hercegovačka brigada trebalo je da zatvori pravac Imotski — Duvno.

Za početak napada određena je noć između 12. i 13. septembra u vrijeme između 20 i 21 časa, s tim da se jedinice do tog vremena povežu i jednovremeno pođu u napad.

U predviđenom vremenu napad su izvršili 1. i 3. bataljon 1. dalmatinske brigade i Duvanjski bataljon 3. dalmatinskog odreda, dok je Bataljon »Vojin Zirojević* istog odreda zatvarao pravac Imotski — Duvno.

Bataljoni su u prvom naletu uspjeli da likvidiraju neprijateljsku spoljnu odbranu sa periferije grada i tako sabili neprijatelja u centar, ali im nije uspjelo da ga zauzmu na juriš i pored upornosti i istovremenih juriša. Neprijatelj je pružao jak otpor iz kuća koje su građene od tvrdog materijala. Borba je trajala sve do dva časa. Tada je Štab brigade procijenio da vlastitim snagama ne može skršiti otpor neprijatelja. Pošto 1. proleterska brigada nije stupila u borbu, odlučio je da odustane od daljeg napada i povuče bataljone. Kada su oni već povučeni iz borbe, stigla je 1. proleterska brigada i vodila žestoku borbu protiv ustaša u gradu, ali ni ona nije uspjela da skrši otpor neprijatelja.

Deseta hercegovačka nije ni učestvovala u napadu na Duvno, kako je planom bilo predviđeno.

U napadu na neprijateljsko uporište Duvno zakazala je organizacija i usklađivanje djejstva jedinica, ali su borci 1. i 3. bataljona 1. dalmatinske brigade u borbi protiv ustaša pokazali hrabrost i upornost, iako im je nedostajalo iskustvo i vještina za vođenje borbe u naseljenom mjestu. Zbog toga je štab 4. operativne zone pohvalio 1. bataljon »Ante Jonić« i 3. bataljon »Josip Jurčević« 1. dalmatinske brigade za pokazanu upornost i požrtvovanje kao i za primjerno držanje i hrabrost u borbama koje su vodili na prilazima Duvnu i u samom Duvnu. I komandant 1. proleterske brigade. Koča Popović, takođe je odao priznanje borcima ova dva bataljona 1. dalmatinske brigade za njihovo držanje u borbama sa ustašama kod Duvna.[12]) U borbama oko Duvna ta dva bataljona su imala dva poginula i 7 ranjenih boraca, dok je neprijatelj imao oko 30 poginulih i ranjenih.

Poslije povlačenja od Duvna 1. bataljon je posjeo položaje u rejonu sela Borje (položaj Lupoglav — Borak), 2 bataljon na planini Kovač a 3. bataljon položaje jugoistočno od Suice, na Paklenoj planini, dok je Duvnanjski bataljon ostao i dalje na položajima prema Duvnu. Zadatak 1. dalmatinske brigade je bio da zatvori pravce Kupres — Suice — Livno i Duvno — planina Kovač — Livno. Sa tih položaja bataljoni su vodili oštre borbe protiv ustaških snaga koje su više puta pokušale da se probiju iz Duvna preko Suice u pravcu Kupresa. U tim borbama neprijatelju su nanijeti gubici oko 120 mrtvih i više ranjenih.

Četvrti bataljon po formiranju brigade upućen je na položaj Vaganj sa zadatkom da zatvori pravac Sinj — Vaganj — Livno. Sa tih položaja bataljon je razvio aktivnost upućujući posebne vodove i grupe boraca prema Četinskoj dolini i Sinju. Grupe i vodovi boraca su bili dobro naoružani, lako pokretni i sposobni da vrše brze i iznenadne prepade na neprijatelja. Oni su izveli nekoliko uspješnih akcija. Kod sela Jabuke prema Trilju postavili su zasjedu, na koju je naišla jedna italijanska četa, koja je odbačena prema Trilju pošto je u borbi imala 10 poginulih vojnika. Srušen je most između Trilja i Obrovca i za izvjesno vrijeme prekinut saobraćaj na tom putu. Jedan vod je iznenadno napao rudnik uglja u selu Košute između Sinja i Trilja. Razbio je šest motora u rudniku, zbog čega je u njemu obustavljena proizvodnja uglja za duže vrijeme. Bataljon je 26. septembra izveo akciju na selo Otok kod Sinja i uspio da likvidira žan-

[12]) Naredba štaba 4. operativne zone od 14. septembra 1942 godine (Zbornik V, knj. 7. dok. 41).

darmerijsku postaju i da razoruža miliciju tog sela. Zarobio je 5Ü žandarma i domobrana i zaplijenio 45 pušaka, 3 puškomitraljeza, 42 ručne bombe, 2.400 metaka.")

Ta uspješna i dosta česta aktivnost jedinica brigade i 3. dalmatinskog odreda na neprijateljska uporišta i komunikacije stvarala je pometnju kod neprijatelja i ometala njegove planove. Ona je vjerovatno doprinijela da se neprijateljska ofanziva na Livno odgodi.

llfi

POLAGANJE ZAKLETVE I PRIJEM ZASTAVA

Uskoro je položaje 1. i 2. bataljona prema Suici preuzeo Kupreški bataljon. a položaj 3. bataljona kod Aržana Bataljon »Vojin Zirojević« iz 3. dalmatinskog odreda. Sve jedinice 1. dalmatinske brigade, osim 4. bataljona. prikupile su se radi polaganja zakletve i prijema zastave u selu Dobro jugoistočno od Livna, 20. septembra 1942. godine, upravo na istom mjestu gdje je brigada bila formirana 6. septembra. Četvrti bataljon nije mogao da napusti položaj na Vagnju da bi prisustvovao tom svečanom činu.

Od samog svitanja 20. septembra brigadna muzika je svirala marševe i borbene pjesme, a bataljoni i ostale jedinice brigade su se postrojavali na određenim mjestima na polju pored šume. Početak je predviđen rano ujutro zbog opasnosti od naleta neprijateljske avijacije. Postavljeni su osmatrači neba sa puškomitraljezima na uzvišenjima iznad polja.

Trubač je najavio svečani trenutak odsviravši komandu »mirno«. Potom je komandant brigade Pero Ćetković komandovao jedinicama brigade »mirno«, a zatim pozdrav »na desno«. Nakon toga postrojeni borci u stavu mirno okrenuli su glave nadesno u znak pozdrava članovima štaba 4. operativne zone koji su dolazili — komandantu Vicku Krstuloviću, političkom komesaru Ivici Kukoču Jordanu, načelniku štaba Velimiru Terziću i članu Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju Andriji Božaniću Stevi.

Komandant brigade Pero Ćetković. u pratnji političkog komesara Anta Kronje Cenče, predao je raport komandantu 4. operativne zone. Dok je muzika svirala marš štab zone je u pratnji komandanta i političkog komesara brigade izvršio smotru jedinica, potom je komandant zone pozdravio borce i starješine brigade sa »Smrt fašizmu!« na što su mu oni gromko i jednoglasno odgovorili »Sloboda narodu!«

Predaji zastava je prethodilo intoniranje »Internacionale«, a potom ie Vicko Krstulović najprije predao zastavu komandantu brigade Peru Ćetkoviću. zatim komandantu 1. bataljona Branku Dudi, komandantu 2 bataljona Mati Staničiću i 3. bataljona Peru Radeviću. .

Sa predajom zastava brigadi i bataljonima svi prisutni borci i starješine brigade položili su zakletvu kojom su se obavezali svom narodu da će se sa oružjem u ruci boriti do konačne pobjede nad okupatorom i njegovim slugama.

Nakon primanja zastava i polaganja zakletve borcima i starješinama čestitao je u ime Komunističke **Dartiie** Jugoslavije i štaba 4. operativne zone komandant Vicko Krstulović, koji je bio i politički sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciiu. U kraćem govoru on je istakao ulogu brigade u borbama koje će voditi i njene zadatke na razvijanju bratstva

") Zbornik V. knj. 7, dok. 45. 65. i 77.

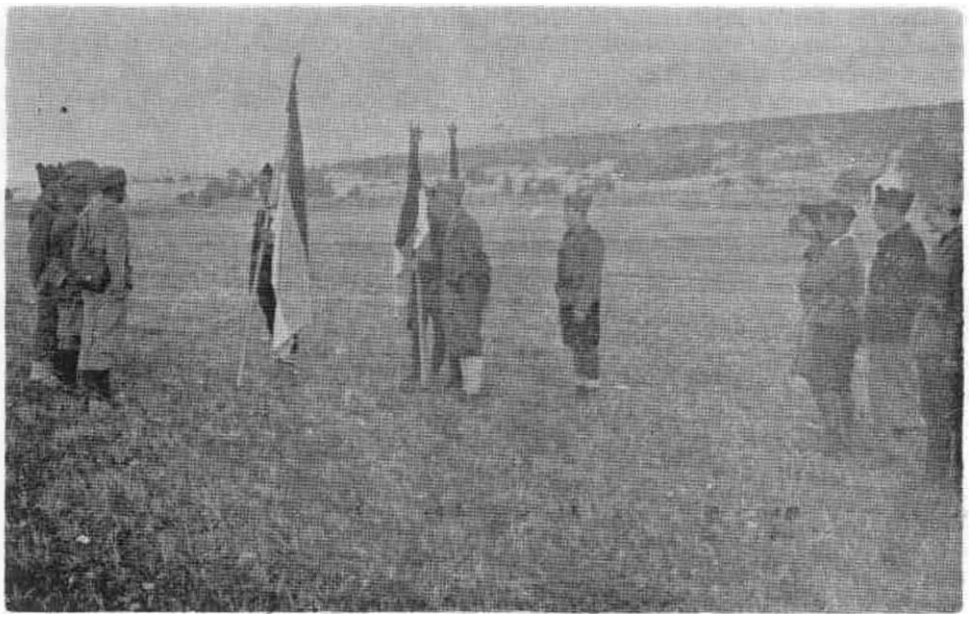

Komandant 4. operativne zone Hrvatske Vicko Krstulović, predaje zastavu štabu brigade koju prima Pero Cetković

Komandant *brigade u prisustvu štaba 4. operativne zone predaje bataljonske zastave zastavnicima*

Stab 4. operativne zone čestita Stabu brigade poslije polaganja zakletve

Štabovi 4. operativne zone, 1. dalmatinske brigade i njenih bataljona, poslije predaje zastave

Borci brigade kod sela Podhum. južno od Livna, u jesen 1942.

i jedinstva naroda i narodnosti naše zemlje. U ime boraca brigade komandant Pero Ćetković je dao obavezu da će brigada časno i dostojno izvršavati sve zadatke koji budu stajali pred njenim borcima i starješinama, da će se pod zastavama koje su primili dostojno boriti za ono što na njima piše (»Smrt fašizmu — sloboda narodu!«) i za bratstvo i jedinstvo.

Svečani program su po dosta hladnom jutru pratili mještani sela Dobro i okolnih zaselaka — većinom starci i djeca. Pored postrojavanja posebnu im je pažnju privukla muzika.[14])

Intendant brigade Ante Sutić sa svojom ekipom potrudio se da obezbijedi nešto obilniji ručak za ovu svečanost. Potom je otpočelo pravo partizansko veselje. Glavno obilježje partizanskog veselja bila je muzika, pjesma i igra. Pjevale su se revolucionarne i borbene pjesme i igrale igre iz svih krajeva Dalmacije: iz kršne Bukovice, junačke Cetinske krajine, pitomog Makarskog primorja, sa dalmatinskih ostrva i iz gradova. Sve je to

[14]) U muzici su bili — 22 muzičara: Josip Katalinić Bepo kapelnik iz Omiša, Ivan Uvodić Ciko, politički komesar iz Klisa, Ivo Bogavčić iz Rogoznicc. Ivan Bubić Bućo iz Klisa. Mićo Gavrić iz Suvača kraj Sinja, Drago Milanović č ka iz Rupolina kraj Solina, Ante Mileta iz Rogoznice, Boško Mogić iz Splita, Marin Perković iz Klisa, Petar Pavić iz Donjih Kaštela, Gajo Rosandić iz Makarske. Ante Subašić iz Klisa, Ivan Tomić Bakalarić sa Visa, Andrija Uvodić iz Klisa, Ante Uvodić. doktor iz Klisa, Ante Uvalić iz Klisa, Milan Uvodić iz Klisa i Vičenc Uvodić iz Klisa. Najviše ih je bilo iz »limene glazbe« sa Kiis-Kose. Brigadna muzika dobrim dijelom je doprinijela kulturno-zabavnom radu u jedinicama brigade, kasnije 3. divizije, kao i na terenu. Ona se je brojno popunjavala borcima muzičarima, pa su u nju došli Vinko Barić iz Majdana kod Solina, Petar Porić iz Donjih Kaštela, Frane Bubić iz Klis-Kose. Ante Kuljiš Zižira sa Visa. Martin Lubin iz Sinja. Bogdan Tomšić iz Selca na Braču i Kaja Uvadić-Kajić iz Klis-Kose.

odražavalo radost i zadovoljstvo boraca i starješina brigade. Stab brigade je želio da bude svuda kod svake grupe, ćete, bataljona, da sa svima učestvuje u radosti ovog svečanog dana. Sa njima su bili i članovi štaba zone.

U toku noći 20/21. septembra bataljoni su se vratili na svoje ranije položaje.

Četvrti bataljon »Tadija Anušić« nalazio se na položajima na Vagnju. planinskom selu između Kamešnice i Dinare koja ih povezuje i čini granicu između Bosne i Dalmacije, a preko njega prelazi cesta Livno — Sinj. Taj prevoj su uporno držali Italijani do oslobođenja Livna, a potom su iz Sinja stalno nastojali da ga ponovo zauzmu, zbog čega je 4. bataljon 1. dalmatinske brigade upućen na Vaganj da ih to onemogući. Pošto 4. bataljon nije mogao da prisustvuje predaji zastava i polaganju zakletvi u selu Dobro, dva dana kasnije, 22. septembra, na položajima na Vagnju politički komesar brigade Ante Kronja Cenčo predao je zastavu komandantu bataljona Srećku Reiću Petici a borci i starješine bataljona su položili zakletvu svom narodu. Potom je nastalo veselje koliko su borbeni zadaci na položajima to dozvoljavali.

DJEJSTVO 3. I 4. BATALJONA U DALMACIJI

Krajem septembra i početkom oktobra 1942. njemačke i ustaške snage vršile su ofanzivne operacije prema sjevernom dijelu oslobođene teritorije Bosanske krajine, a italijanske i četničke posebne jedinice vršile su zvjerstva i pljačkale nezaštićeno hrvatsko i muslimansko stanovništvo na području Prozora i Rame u Bosni i u Dalmaciji, u partizanskim selima ispod planine Mosora. Italijani su početkom oktobra doveli u podnožje Mosora četničke grupe iz Hercegovine i Kninske krajine koje je predvodio poznati izdajnik pop Đujić.

Italijanske i četničke jedinice su upale u sela Gata i Tugara sa južne strane planine Mosora, poklale ljude, žene i djecu a potom opljačkale sve što su mogle ponijeti i zapalile kuće. U Gatama su poklali oko 190 muškaraca, žena i djece, zatim su prešli na sjevernu stranu Mosora i nastavili sa klanjem i paljenjem u selima Dugopolja, Kotlenice i Doca. Da bi se zaštitilo partizansko stanovništvo, uz saglasnost Vrhovnog štaba, štab 4. operativne zone je naredio, pored ostalog, 1. dalmatinskoj brigadi da uputi 3. i 4. bataljon u srednju i južnu Dalmaciju da zajedno sa partizanskim jedinicama na terenu zaštite stanovništvo i sela od paljevina i pokolja četničko-italijanskih bandi i da mobilišu narodne mase u borbi protiv okupatora i njegovih slugu četnika i ustaša.

Treći bataljon »Josip Jurčević« je upućen na područje Biokova, na kojem terenu je i formiran, da zajedno sa Biokovskim partizanskim odredom izvrši dobijeni zadatak. Četvrti bataljon »Tadija Anušić« upućen je na područje srednje Dalmacije (Mosor i Podmosorje), na kojem terenu je i formiran.

Treći i 4. bataljon dobili su zadatak da u prolasku likvidiraju neprijateljsko uporište u selu Blato na Cetini i da poruše most u selu. Poslije izvršenja zadatka 3. bataljon je trebalo da produži u pravcu Biokova a 4, u pravcu Mosora.

Sredinom oktobra bataljoni su krenuli na izršenje zadatka: 3. bataljon sa položaja Paklena planina preko Aržana pravcem sela Lovreć — Cista,

4. bataljon, pošto je predao položaje na Vagnju jednoj četi bataljona »Vojin Zirojević«, izvršio je pokret pravcem selo Gljev — Grab — Ugljane. Oba bataljona izbila su na lijevu obalu Cetine nedaleko od sela Blata.

Napadom na uporište Blata rukovodio je Božo Bilić Marjan, zamjenik komandanta brigade. Napad je izvršen noću 18/19. oktobra, borba je trajala sve do zore. Cete su izvršile nekoliko silovitih juriša, ali nisu uspjele da zauzmu uporište, jer je bilo dobro utvrđeno sa više betonskih bunkera.

Jedna četa 3. bataljona je određena da poruši cestu i postavi zasjedu na komunikaciji Trilj — Cista — Lovreć, u koju je upala italijanska motorizovana kolona sa tenkovima. Ceta je otvorila vatru i nanijela koloni gubitke. Tom prilikom je ubijen i jedan italijanski oficir.

Poslije neuspjelog napada na neprijateljsko uporište Blato na Cetini bataljoni su produžili svaki u svom pravcu.

Četvrti bataljon je 23. oktobra likvidirao žandarmerijsku stanicu u selu Podgrađe i porušio most na Cetini (zvani Povića most). U toj borbi ubijena su tri a ranjena dva žandarma. Zatim je nastavio put prema selu Tugare i povezao se sa Mosorskom partizanskom četom. U Tugare su, međutim, stigle i jače italijanske snage iz Omiša i napale bataljon. Razvila se oštra borba koja je trajala oko tri sata. Jedinicama bataljona i Mosorske čete uspjelo je da odbace Italijane prema Omišu. U toj borbi poginulo je 20 a ranjeno 40 italijanskih vojnika, zaplijenjeno je dosta pušaka, municije i ostale vojne opreme.

Nalazeći se na popaljenom i opljačkanom području bataljon je zajedno sa Mosorskom četom nastojao da pomogne stanovništvu da što prije obezbijedi krov nad glavom. Dok su jedni bili na izviđanju i položajima drugi su pomagali seljacima u opravci i izgradnji oštećenih kuća. Osnovni zadatak bataljona ipak je bio da poi-ed zaštite i pomoći narodu — napada neprijatelja i da mu time nanosi što brojnije gubitke.

Pored toga, borci bataljona su razvili intenzivnu političku aktivnost na tom terenu. U cjelini su srdačno dočekivani i pozdravljani. Skupovi naroda su bili masovno posjećivani. O tom raspoloženju naroda pisao je Paško Romac Zdravko, član političkog odjela brigade, koji je bio sa 4. bataljonom: »Čitava sela u kolonama sa raznim darovima dočekivali su jedinice. Zene su klečale i plakale. Naročito je bio uzbudljiv doček u popaljenim selima u kojima je narod listom dočekao sve jedinice kao svoju rođenu vojsku... Nizu zborova koji su održavani narod se kao jedan odazivao pokazujući veliko interesovanje za sva pitanja ...«

Bataljon je po odbacivanju Italijana ka Omišu produžio pokret preko Mosora na prostoriju Dalmatinske zagore i u sadjejstvu sa Mosećkim bataljonom napao je ustašku miliciju u selu Kljake, a zatim Otišiće i u njima zaplijenio 20 pušaka.

Po đobijanju naređenja od štaba brigade 4. bataljon se vratio u sastav brigade u Glamočko polje, preko Kamešnice i Dinare, početkom novembra, kompletan bez gubitaka i osipanja.

Treći bataljon »Josip Jurčević« poslije borbe u Blatu na Cetini produžio je za Biokovo. Sa njim je išao Vlado Sćekić, zamjenik političkog komesara brigade. U bataljonu je vladalo oduševljenje što je upućen na Biokovo. Na Biokovo nije bila stigla talijansko-četnička tzv. kaznena ekspedicija. Stab bataljona je zajedno sa štabom Biokovskog odreda organizovao rasporedom jedinica zaštitu naroda u slučaju pojave Italijana i čet-

nika. Razvijena je intenzivna politička aktivnost na tumačenju ciljeva narodnooslobodilačke borbe.

Bataljon je polovinom oktobra na komunikaciji Trilj — Lovreć — Imotski dočekao jednu italijansku motorizovanu kolonu sa tenkovima koja se kretala od Trilja preko Lovreća prema Imotskom. Odlučnim napadom Talijani su natjerani na povlačenje prema Trilju. Neprijatelj je imao 20 ubijenih i jedan uništen tenk. Potom, 21. oktobra, bataljon je izvršio napad na ustaško uporište Sestanovac, ali nije uspio da ga zauzme, jer je bilo dobro utvrđeno i organizovano branjeno. Bataljon je vodio petočasovnu borbu za ustaško uporište Baška Voda, ali nije uspeo da ga oslobodi. Treći bataljon i Biokovski odred vodili su teške borbe protiv dva italijanska bataljona iz sastava divizije »Bergamo«. U tim borbama bataljon je imao jednog mrtvog i četiri ranjena borca. Gubici neprijatelja nisu utvrđeni. Bataljon je uništio jedan italijanski kamion na cesti Brela — Vrulje.

Naređenje štaba brigade za povratak u sastav brigade izazvalo je negodovanje kod jednog dijela boraca koji su se teško odvajali od svog kraja i željeli da ostanu na Biokovu. Smišljeno djelovanje štaba bataljona, partijske organizacije u bataljonu i na terenu stvorilo je posle dužeg ubeđivanja raspoloženje u bataljonu da treba izvršiti naređenje štaba brigade i vratiti se u njen sastav. Početkom novembra bataljon se vratio preko Kamešnice i Dinare u sastav brigade sa oko 200 boraca u Glamočko polje a oko 70 boraca iz bataljona je ostalo na Biokovu i produžilo da se bori u sastavu Biokovskog odreda. Takav njihov stav osudile su partijske organizacije i štab brigade.

Akcija 3. i 4. bataljona 1. dalmatinske brigade na području srednje i južne Dalmacije nisu se odvijale po predviđenom planu, jer je poslije kratkog vremena uslijedila neprijateljska ofanziva na Livno, zbog čega su bataljoni povučeni u sastav Brigade na prostoriju Glamočkog polja. Za kratko vrijeme, koliko su bataljoni bili na području Dalmacije, postignuti su značajni vojno-politički rezultati. Po selima su održavani politički zborovi, na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačkog pokreta i potreba svenarodne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika.

BORBE 1. I 2. BATALJONA U ODBRANI LIVNA

Još u toku septembra 1942. u Zagrebu je izrađen plan operacije »Dinara« koji su pripremili najviši italijanski i Pavelićevi vojni predstavnici. Tom operacijom su željeli u prvoj fazi da ovladaju slobodnom teritorijom zapadne i jugozapadne Bosne i severnog dijela Dalmacije, a u drugoj da ovladaju Livnom. Predviđeno je da u izvođenju operacije učestvuju italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage. Prema planu italijanske snage (13. italijanski korpus) napadale bi od Sinja i Aržana, a ustaško--domobranske od Duvna.)

Određen je slijedeći sastav kolona i pravci njihovog nastupanja:

— kolona »Vrlika« (dva bataljona iz divizije »Sassari« i četničke jedinice) preko Dinare prema Vagnju;

— kolona »Sinj« (dva bataljona iz divizije »Bergamo«) prema Vagnju;

[1J]) Izvod i2 dnevnika italijanske komande »Slovenija-Dalmacija« od 24. okto' bra 1942. godine (Zbornik V, knj. 9, dok. 14).

— kolona »Aržano« (dva bataljona iz divizije »Bergamo« i dva ustaška bataljona) prema Aržanu i Buškom blatu;

— ustaško-domobranske snage prema Borovoj glavi u pravcu Livna.

Italijani, ustaše i četnici brižljivo su pripremali ofanzivu na Livno i slobodnu teritoriju. Jake italijansko-četničke snage nastupale su iz doline reke Cetine preko planine Dinare prema Livanjskom polju u dva pravca. Jedna kolona nastupala je iz rejona Vrlike preko sela Koljana u pravcu Vještić gore, a druga od Sinja pravcem Obrovac — Vaganj — Livno. Italijansko-ustaško-domobranske snage nadirale su pravcem Aržano — Buško blato — Livno, a brojne ustaško-domobranske snage od Kupresa pravcem Suica — Livno i od Duvna preko planine Kovač prema Livnu. Jedna kolona ustaša i četnika nastupala je od Kupresa preko Donjeg Malovana i planine Cincara prema planini Krug i Livnu.

Neprijatelj je iskoristio vrijeme za napad na Livno u momentu kada su glavne snage NOV bile angažovane u pripremama za napad na Bosansko Grahovo, i već su se nalazile na tom sektoru, a ostale snage bile su dijelom angažovane prema Prozoru i Gornjem Vakufu i dijelom na prostoru Glamočkog polja.

Za neposrednu odbranu Livna bile su angažovane male snage: dva bataljona 1. dalmatinske brigade i tri bataljona 3. dalmatinskog odreda iz sastava 4. operativne zone. Kupreški bataljon tog odreda nije učestvovao u odbrani Livna, nego je zatvarao pravac Gornji Malovan — Markovica — Košor, to jest pravac koji izvodi prema Glamočkom polju, dok je pravac Donji Malovan — Cincar — Livno ostao neobezbjeđen.

Snage za neposrednu odbranu Livna bile su razvučene na širokom frontu koji su držale prema Kupresu — Duvnu — Aržanu i Vaganju, bez ikakve rezerve koja bi bila u stanju da interveniše na najugroženijem pravcu.

Raspored snaga za odbranu Livna je bio: 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarali su pravce Kupres — Suica — Livno i Duvno — planina Kovač — Livno; 2. četa 1. bataljona upućena je sa položaja prema Suici na položaj Vaganj sa zadatkom da zatvori taj pravac. Na Vagnju je do tada držala položaj jedna četa Bataljona »Vojin Zirojević« koja je upućena u sastav bataljona na položaj prema Aržanu.

Prvi bataljon »Ante Jonić« branio je položaje prema Suici na liniji Lupoglav (kota 1129) — Borac (kota 1285) — Suhovrh (kota 1457). a 2. bataljon »Bude Borjan« položaje na planini Kovač. Galičica (kota 1114) i Klišćine (kota 1085).

Duvanjski bataljon i Bataljon »Vojin Zirojević« iz 3. dalmatinskog odreda zatvarali su pravce Duvno — selo Stipanjići — Golinjevo — Livno i Aržano — Buško blato — Livno.

Stab 4. operativne zone je uočio da je pravac Donji Malovan — Cincar — Livno, neobezbjeđen i da će neprijatelj, vjerovatno, uputiti svoje snage i tim pravcem. Međutim, on nije imao nikakve rezerve ili slobodne jedinice koje bi mogao uputiti da zatvore taj pravac. Isto tako nije postojala mogućnost skidanja jedinica bilo sa kojeg pravca odbrane. Odbrana na pravcu Suica — Livno već je bila oslabljena upućivanjem jedne ćete na Vaganj. U takvoj situaciji štab 4. operativne zone zatražio je od štaba 4.

crnugorske proleterske brigade, koja se u tom vremenu nalazila na južnim padinama Vitoroga, kod sela Pribelja, da uputi dio svojih snaga da zatvore pravac Donji Malovan — Cincar — Livno. Međutim, jedinice 4. crnogorske brigade nisu stigle da to učine. Taj nebranjen pravac, ustaše i četnici su iskoristili i bez ikakvog otpora, preko Cincara i planine Krug, prodrli u Livno. Izbijanjem na planinu Krug četnici i ustaše su zašli iza leđa bataljonima 1. dalmatinske brigade koji su zatvarali pravac Suica — Livno.

Dvadesetog oktobra 1942. godine neprijatelj je otpočeo sa koncentričnim napadima na svim pravcima prema Livnu. Njegovo nastupanje podržavali su artiljerija, minobacači, tenkovi i avijacija. Ustaško-domobranske snage otpočele su sa napadom od Kupresa pravcem Suica — Livno i od Duvna preko planine Kovač — sela Zagoričani — Livno. Jedna ustaško-četnička kolona prodirala je od Kupresa na pravcu: Donji Malovan — Cincar — planina Krug — Livno.

Prvi i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade vodili su dva dana žestoke borbe protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja na položajima planina Kovač — Lupoglava i Borje. Cete oba bataljona uspjele su da odbiju mnogobrojne napade ustaša koji su jurišali na položaje bataljona ne osvrćući se na vlastite gubitke. U tim žestokim borbama, borci oba bataljona su morali štedjeti municiju, a vatru otvarati samo iz neposredne blizine. U toku borbe zamjenik komandanta 2. bataljona Mate Staničić i omladinac Mišo iz Vodica privukli su se jarkom do uklinjenog neprijateljskog tenka i bacili na njega benzinsku flašu, ali to nije oštetilo tenk. Zatim je Mate razbio staklo na prozoru, bacio bombu u kabinu tenka i likvidirao vozača, a potom je pištoljem ubio još dva vojnika u tenku a jednog zarobio. Oštećeni tenk je zakrčio put ostalim vozilima

Jake snage neprijatelja podržane snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom oko 14 časova 23. oktobra uspjele su da odbace jedinice 1. i 2. bataljona sa položaja planine Kovač, Lupoglava i Borja i da se preko planine Kovač probiju prema selu Zagoričane. Jedinice 1. i 2. bataljona još uvjek su pružale otpor sa novih položaja na liniji Suhovrh (kota 1457) — Mračaj (kota 1373) — Borova glava (kota 1290) — Kuk (kota 1121) — Nikolica greda i Golubnjača (kota 1159). Dok su bataljoni vodili borbu na tim linijama, ustaške i četničke snage već su bile prodrle preko Cincara i planine Krug u Livno. Dolaskom ustaško-četničkih snaga na planinu Krug zatvoren je pravac povlačenja bataljonima ka Glamoču. Iznenadnim prodorom neprijateljskih snaga na planinu Krug oba bataljona 1. dalmatinske brigade dovedena su u vrlo težak položaj, jer su se našli u okruženju. Dok je neprijatelj sa fronta vršio pritisak, druge snage neprijatelja čekale su iza leđa. Bilo je takvih slučajeva da su borci bataljona nosili ranjenog druga među ustaše misleći da se tu nalazi bataljonsko previjalište. Na takav način jedan broj boraca je pao u ruke neprijatelju. Borci oba bataljona bili su potpuno iznenađeni, jer nisu očekivali, a niti su mogli očekivati pojavu ustaških snaga iza svojih leđa. Sve je ovo unijelo zbunjenost i pometnju među jedinice, a kod jednog dijela boraca i paniku. S obzirom na to da su jedinice bile razvučene na širokom frontu, bilo je vrlo teško grupisati ih za proboj iz okruženja. Pod takvim okolnostima one su se morale probijati po četama, vodovima i grupama u pravcu Glamoča, kuda je bilo i predviđeno povlačenje. Poslije probijanja trebalo je više vremena da se bataljoni prikupe i srede kako bi bili dalje sposobni za borbu.

U dvodnevnim oštrim borbama 1. i 2. bataljon imali su: 12 poginulih, 19 ranjenih i 16 nestalih (zarobljenih). Neprijatelj je imao oko 150 poginulih i ranjenih i uništen jedan tenk sa posadom.[16])

Druga četa 1. bataljona, koja je bila na Vagnju i zatvarala pravac Sinj — Vaganj — Livno, upornom borbom u vidu zasjeda uspjela je da 22. i 23. oktobra zadrži prodor italijanskih snaga i da im nanese osjetne gubitke. Dijelovi čete postavili su zasjedu u Dubovim Vratima i sačekali Italijansku kolonu od Lovreća i Doca prema istočnom dijelu Vrdova. Kolona je upala u zasjedu i bliskom vatrom iz pušaka i jednog mitraljeza Italijanima su naneseni veći gubici u ljudstvu i mazgama. U toj borbi naročito se istakao puškomitraljezac Ivan Guvo, koji je bliskom vatrom iz svog puškomitraljeza unio pometnju među neprijateljske vojnike. Dvadeset trećeg oktobra, pred mrak, Ttalijani su uspjeli da ovladaju prevojem Vaganj.[r]) U tim borbama neprijatelj je imao oko 80 mrtvih i ranjenih, a 2. četa 1. bataljona jednog mrtvog i šest ranjenih. Po izbijanju Italijana na Vaganj 1. četa se vratila u sastav bataljona na prostoru Glamočkog polja.

Bataljon »Vojin Zirojević« uspjeo je da zadrži prodor ustaških i italijanskih snaga na pravcu Aržano — Eušlco blato. Te snage su 23. oktobra uspjele da dostignu do sela Golinjevo. Po izbijanju neprijatelja u Livno štab 3. dalmatinskog odreda donio je odluku da se njegove jedinice povuku u pravcu Kamešnice.

Poslije pada Livna. 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarali su pravce Livno — Glamoč i Livno — selo Celebić. Prvi bataljon posjeo je položaj na prevoju Korićna, a 2. bataljon položaj selo Priluka — selo Prispo. Ustaške snage koje su ušle u Livno nisu pokazivale nikakvu težnju da preduzimaju dalje akcije prema tim pravcima. Bataljoni su sa tih položaja organizovali izviđačku djelatnost u pravcu Livna, sela Gubera i sela Prologa.

Gubitak Livna, neorganizovano povlačenje 1. i 2. bataljona prema Glamoču i gubici koje su pretrpjeli odrazili su se na stanje i raspoloženje u četama ova dva bataljona. Slično se osjećalo i u 3. bataljonu koji se vratio sa Biokova. Ovo stanje je imalo uticaja na spremnost za izvršavanje zadataka.

Da bi se otklonile negativne pojave u jedinicama brigade i uspostavila čvrsta disciplina, a brigada bila sposobna za izvršenje predstojećih zadataka, preduzete su mjere. Održani su partijski i skojevski sastanci u svim jedinicama brigade, na kojima se otvoreno i kritički analiziralo stanje u jedinicama. Postavilo se pitanje odgovornosti komunista za stanje po jedinicama. Kritikom i samokritikom aktivirana je partijska i omladinska organizacija. Postojali su svi objektivni uslovi za uspješan rad i rješavanje svih pitanja života i rada jedinica.

Po bataljonima su održavane vojničke konferencije radi razmatranja uzroka negativnih pojava i vršene analize borbi protiv neprijatelja za odbranu Livna. Naročito se postavilo pitanje rukovodećeg kadra i njegovog držanja i snalaženja u teškoj situaciji kakva je bila na sektoru Borove glave.

") Izvještaj 4. operativne zone Hrvatske od 5. septembra 1942. g. (Zbornik V. knj. 9. dok. 14).

[17]) Izvještaj štaba 4. operativne zone Hrvatske od 5. studenog 1942. godine dostavljen Vrhovnom štabu NOP i DVJ o akcijama i borbama u Dalmaciji (Zbornik V, knj. 9, dok. 14).

Za prevazilaženje i savlađivanje nastale krize umnogome je pomoglo i vojno-političko savjetovanje štaba brigade sa štabovima bataljona. Na tom savjetovanju prisustvovali su komesar i zamjenik komesara 4. operativne zone. Na savjetovanju su donijeti zaključci na osnovu iskustava iz zadnjih borbi u odbrani Livna. Zaključeno je da su se borci hrabro borili na svim pravcima odbrane Livna. Isto tako pokazalo se od kakvog je značaja držanje i snalaženje rukovodećeg kadra i držanje jedinica u svojim rukama u teškoj situaciji. Zaključci su preneseni svim jedinicama. Poslije preduzetih mjera stanje po jedinicama brigade se umnogome popravilo.

FORMIRANJE 3. NARODNOOSLOBODILACKE UDARNE DIVIZIJE

U jeku pojačane aktivnosti u jedinicama brigade i izvlačenja iskustva iz borbi pri odbrani Livna i u srednjoj i južnoj Dalmaciji, brigada se ponovo našla kao cjelina u Glamočkom polju.

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ br. 90. od 9. novembra 1942. godine formirana je 3. narodnooslobodilačka udarna divizija. Za komandanta ove divizije postavljen je Pero Ćetković, dotadašnji komandant 1 dalmatinske NOU brigade, a za političkog komesara Radomir Babić, dotadašnji politički komesar 5. crnogorske NOU brigade. Stab divizije je trebalo popuniti ostalim organima, tako da može normalno funkcionisati.

Rad na formiranju divizije počeo je 11. a završen 18. novembra. U njenom sastavu su bile: 5. crnogorska NOU brigada i 10. hercegovačka NOU brigada, ojačane sa tri bataljona 3. dalmatinskog odreda, i 1. dalmatinska NOU brigada, divizijska artiljerija (dvije haubice i jedan brdski top koji je kasnije dobijen), divizijska poljska bolnica, muzika i štabni vod. Ukupno je u diviziji bilo tada oko 3200 drugova i drugarica.

Naoružanje brigada bilo je izravnalo — puške, oko 33 automatska oružja u svakoj brigadi i po jedan do dva bacača. Odjeća i obuća bili su dosta slabi, naročito kod 1. dalmatinske brigade. Devet stotina boraca iz 3. dalmatinskog odreda raspoređeno je ravnomjerno u 5. crnogorsku i 10. hercegovačku brigadu."®)

Formirana je 3. NOU divizija sa tri brigade iz tri kraja u čije su redove svrstani Srbi. Hrvati, Crnogorci i Muslimani. Po svom sastavu i idejnom opredjeljenju divizija je predstavljala primjer bratstva i jedinstva. Postavljanje Pera Ćetkovića, dotadašnjeg komandanta 1. dalmatinske brigade, za komandanta 3. NOU divizije borcima i starješinama te brigade je teško padalo, jer je drug Pero bio ne samo hrabar borac i dobar komandant nego i primjeran komunista i starešina, koji je svestrano bdio nad borcima i jedinicama brigade. Na takvog komandanta i komunistu bili su navikli njegovi borci i najbliži saradnici u štabu 1. dalmatinske brigade. Svojim vojničkim znanjem i borbenim iskustvom pomogao je mladoj nedavno formiranoj brigadi i njenim starješinama, ali je borcima i starješinama 1. dalmatinske brigade ipak bilo milo što je njihov dotadašnji komandant postao komandant 3. divizije.

Na predlog štaba 4. operativne zone za novog komandanta 1. brigade postavljen je Božo Bilić Marjan, zamjenik komandanta brigade, što su

">) Izvještaj štaba 3. divizije Vrhovnom štabu NOV i POJ (Zbornik IV. knj. 8, dok. br. 98).

borci i starješine brigade pozdravili sa iskrenom radošću. Poznavali su ga kao mirnog i staloženog druga, veoma hrabra, energična i odlučna borca i starješinu koji im je u mnogo čemu služio za primjer.

Branko Dude, dotadašnji komandant 1. bataljona, postavljen je za komandanta 3. dalmatinske NOU brigade, a na njegovo mjesto za komandanta 1. bataljona »Ante Jonić« postavljen je Dimitrije Vojvodić Zeko. dotadašnji zamjenik komandanta 4. bataljona »Tadija Anušić«.

Ulazak brigade u sastav 3. divizije koja je neposredno potćinjena Vrhovnom štabu i odlazak iz sastava 4. operativne zone nije značio i prekid veze sa 4. operativnom zonom i PK KPH za Dalmaciju. Ta veza je i dalje održavana preko vojnih, političkih i partijskih izvještaja i drugih formi i oni su upoznavani sa stanjem i situacijom u brigadi. Borci su i preko pisama i dopisa upoznavani sa situacijom u Dalmaciji i području zone.

MARS BRIGADE KA JAJCU

Vrhovni komandant NOV i POJ svojom direktivom od 14. novembra 1942. godine postavio je zadatak snagama NOV da pređu u centralnu Bosnu i stvore slobodnu teritoriju u tom dijelu zemlje. Dolaskom partizanskih snaga na to područje i njihovim političkim djelovanjem trebalo je stvoriti povoljne uslove za dobrovoljnu mobilizaciju ljudstva radi popune brigada, kao i za formiranje partizanskih odreda na toj teritoriji i razbiti ustaški i četnički uticaj na stanovništvo. Da bi se uspješno izvršio taj zadatak, direktivom je postavljeno da se prvo oslobodi Jajce i teritorija na njegovom širem području i da se na taj način poveže oslobođena teritorija na području Jajca i Mrkonjić-Grada i prema Mliništima. Ova slobodna teritorija poslužila bi za snabdjevanje jedinica NOV i kao osnovica za prodor u centralnu Bosnu.[1"]) U Direktivi vrhovnog komandata NOV i POJ. druga Tita, od 14. novembra 1942. godine štabu 3. NOU divizije pored ostalog stoji: »U zajednici sa Prvom divizijom zauzeti Jajce. Pri tome napadu vi ćete sa jednom brigadom neposredno sadejstvovati pravcem selo Brišće — Ćusina — kota 728 — Jajce, dok ćete sa ostale dve brigade štititi pravce od Turbeta, Komara i D. Vakufa ka Jajcu«.

Za izvršenje zadatka Vrhovnog komandata štab 3. NOU divizije 18. novembra je naredio da divizija 19. novembra, zorom, izvrši pokret sa prostorije Glamočkog polja na šire područje Jajca.[5"]) Prvoj dalmatinskoj brigadi dat je zadatak da kao lijeva kolona krene pravcem Glamoč — Pribelje — Dragonić — Sipovo.

Stab 1. dalmatinske brigade odmah je pristupio pripremama brigade za predstojeći marš ka Jajcu. Stab je zabrinjavalo nastupajuće hladno vrijeme sa obilnim padavinama (kiša i snijeg) s obzirom na dosta lošu odjeću i obuću većine boraca. Požurivao je intendantske radionice da okrpe odjeću i oprave obuću za kratko vrijeme koje je ostalo do pokreta. U svim jedinicama vršene su posljednje pripreme za pokret. Sa štabovima bataljona i sa većinom starješina razmotren je predstojeći marš. prilike i mjere oko smještaja i ishrane jedinica. Posebno je ukazano na po-

'•) Zbornik II, knj. 6, dok. 166.

") Direktiva 3. NOU divizije od 18. novembra 1942. godine (Zbornik 4, knj. 8, dok. 45).

trebnu opreznost i opasnost od smrzavanja boraca, jer je put vodio prekc planina Hrbljine i Vitoroga koje su već bile pokrivene snijegom a postojale je mogućnost i nevremena i novih snježnih padavina.

Rano ujutru 19. novembra svi bataljoni su bili postrojeni u Glamočkom polju za pokret. Vrijeme je bilo oblačno i prohladno. Tek što je brigada krenula počela je da rominja sitna kiša i susnježica, koja je u toku marša bila sve jača praćena sjevernim vjetrom. Sto se išlo dalje, padavine su bile jače i obilnije, čas kao snježna kiša, čas pahuljice snijega. Put koji je prvog dana marša vodio brigadu preko planine Hrbeljine (1400 m) bic je sve teže prohodan a marš sve naporniji po vlažnom snijegu. I pored toga sve jedinice su stigle predveče u Pribelje.

Slijedećeg dana vrijeme se još više pogoršalo. Duvao je jak vjetar sa sniježnom vijavicom. Maršovalo se je po tom nevremenu preko Vitoroga Sto su se borci više penjali njegovim strmim stranama, pokret je bivao sve teži. snijeg dublji. Borci su sve više posrtali, propadali u snijeg i padali. Zbog toga su i zastoji bili sve češći. Ipak nije se smjelo dozvoliti da borci ostanu duže stojeći u snijegu, niti da neko zaostane. Borci su se međusobno pomagali, hrabrili i pridržavali da bi se lakše kretali. Ćak i mali bosanski konji — natovareni naoružanjem i materijalima komore, koji su naviknuti na ovakva kretanja, često su posrtali i padali u dubok snijeg, pa su borci morali i njih da pridržavaju, dižu. često i da rastovaruju i dio njihovog tovara sami preuzimaju na svoja leđa. Svi su borci dobro znal da se na takvom nevremenu ne smije stati — i da se iz tog treba štc prije izvući. Išlo se polako, ali se napredovalo savlađujući tako surovi Vitorog, najtežu prepreku na ovom maršu.

Za divljenje je kako su borci — Dalmatinci, koji nisu navikli na ovakve meteorološke uslove, na snijeg i vjetar sa susnježicom — sve to izdržali i savladali. Prelaskom preko Vitoroga prešao se najteži dio puta pa su jedinice bez posljedica stigle u drugo konačište, selo Dragoniće.

Slijedeću etapu marša do rejona Sipovo — Volari brigada je lakše prešla nego prethodne dvije. Zahvaljujući preduzetim mjerama prije i v toku marša. upozorenjima, pomoći i kontroli, marš je uspješno izveden Samo je nekoliko boraca dobilo lakše smrzotine po rukama i nogama.

U isto vrijeme 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada izbile su n£ prostor Draganovići i Kukići istočno od Jajca.

OSLOBOĐENJE I ODBRANA JAJCA

Jedinice 1. dalmatinske brigade, po pristizanju u rejon sela Sipova i Volari, otpočele su sa pripremama za izvršenje predstojećeg zadatka. Izvođene su pokazne vježbe na kojima su se borci podučavali kako treba napadati na utvrđene položaje neprijatelja. Najvećem broju boraca i starješina to je bila prva borba sa Nijemcima i napad na tako utvrđene položaje pod takvim vremenskim uslovima (sniježni pokrivač). Za savlađivanje bunkera i utvrđenja formirane su bombaške grupe, koje su uvježbavane i podučavane kako što uspješnije da izvrše zadatak. One su bile sastavljene od omladinaca članova Partije i SKOJ-a. U selima su pronađeni čaršavi i podešeni kao ogrtači kako bi borci-bombaši bili što manje uočljivi na snijegu.

U toku noći između 23. i 24. novembra jedinice brigade prebacile su se u rejon sela Drenov Dol — Brišće, gdje su izvršene posljednje pripreme za napad na neprijateljsko uporište Jajce.

Osmatran je teren i prilazi neprijateljskim položajima. Borci i starješine su posebno upoznati sa utvrđenim položajima i bunkerima na Ćusini.

Jajce je gradić smješten iznad ušća Plive u Vrbas. Nalazi se na raskrsnici puteva Travnik — Mrkonjić-Grad i Banjaluka — Donji Vakuf i na željezničkoj pruzi Travnik — Jajce. Zbog ovakvog njegovog saobraćajnog značaja i tvornice ferosilicijuma, neprijatelj ga je solidno utvrdio i preduzeo niz mjera za njegovo obezbjeđenje. Pored oko 100 bunkera i izgrađenih rovova i saobraćajiica na pojedinim odbrambenim rejonima, za ojačanje odbrane korišćene su stara tvrđava i kuće od tvrdog materijala u mjestu.

Prema prikupljenim podacima u Jajcu i na položajima oko grada nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: oko 300 Nijemaca iz sastava 718. pješadijske divizije, tri čete 9. domobranske pukovnije, dvije čete ustaša i jedna haubička baterija. Raspored tih snaga je bio ovakav: na položaju Ćusina nalazile su se dvije čete domobrana i jedna četa Nijemaca, na položaju Carevo polje dvije čete ustaša i jedna četa Nijemaca i na Prudi jedna četa domobrana sa jednom desetinom na Skeli. Neprijatelj je položaje dobro utvrdio i opasao žičanim preprekama. Nijemci su na koti 728 (Ćusina), jednoj od ključnih tačaka odbrane, izgradili rovove i bunkere. Izgrađena su 42 bunkera. Zemljište ispred položaja je očišćeno od šipra-

žja, što je neprijatelju omogućavalo dobru preglednost. Neprijatelj je namjeravao da uporno brani Jajce.[21])

Atmosferske prilike bile su nepovoljne za jedinice NOVJ, jer je bilo hladno sa snijegom, što je naročito nepovoljno uticalo na borce iz Dalmacije koji nisu navikli na jače hladnoće.

Politička opredijeljenost stanovništva na širem području Jajca bila je različita. Većina je bila opredjeljena za NOP, a jedan dio bio je pod uticajem četničke, odnosno ustaške propagande.

U duhu direktive Vrhovnog komandanta i procjene situacije štabovi 1. proleterske i 3. divizije zajednički su planirali napad na neprijateljsko uporište u Jajcu. Planom napada je bilo predviđeno da sa pravca Gola planina napadaju dvije brigade 1. proleterske divizije (1. proleterska i 3. krajiška brigada), a 3. sandžačka i dva bataljona 3. krajiškog odreda da zatvore pravce koji sa te strane vode ka Jajcu. Sa jugozapadne i južne strane trebalo je da napada 1. dalmatinska brigada i Bataljon »Pelagić« 3. krajiškog odreda, koji će preko Ćusine sudjejstvovati napadu brigada 1. proleterske divizije. Preostale brigade 3. divizije trebalo je da zatvore pravce koji sa te strane vode ka Jajcu i vrše napade na neprijateljske djelove u dolini rijeke Vrbasa.

Peta crnogorska brigada 3. divizije trebalo je da likvidira neprijateljska uporišta na komunikaciji Jajce — Donji Vakuf i da jedan bataljon postavi u zasjedu u rejonu Skela radi obezbjeđenja pravca od Donjeg Vakufa. Deseta hercegovačka brigada trebalo je da likvidira neprijateljska uporišta na komunikaciji Jajce — Turbe, da ne dozvoli snagama neprijatelja da prodru od Turbeta prema Jajcu. Manjim snagama trebalo je postaviti zasjedu u rejonu sela Podhum i Bulići. Treći bataljon 1. dalmatinske se nalazio u divizijskoj rezervi u rejonu sela Brišće.

Napad brigade na neprijateljsko uporište Ćusina (kota 728) trebalo je da podržava jedna baterija divizijske artiljerije.

Početak napada bio je predviđen za noć između 22. i 23. novembra, međutim to nije moglo biti ostvareno zbog toga što jedinice 1. proleterske divizije nisu mogle stići na vrijeme, jer su bile angažovane u borbi za oslobođenje Sitnice i Mrkonjić-Grada, te je napad odgođen za noć između 24. i 25. novembra.

Stab 1. dalmatinske brigade je odlučio da napad na neprijatelja na Ćusini (kota 728) izvrši sa tri bataljona, a jedan bataljon zadrži u brigadnoj rezervi. Raspored bataljona za napad je bio: 1. bataljon »Ante Jonić« imao je zadatak da napada na pravcu: kota 840 — kota 728 (Ćusina) i u sadejstvu sa 4. bataljonom »Tadija Anušić« i Bataljonom »Pelagić« likvidira neprijatelja na koti 728; 4. bataljon »Tadija Anušić« je imao zadatak da napada desno od 1. bataljona istočnim padinama kote 728, obuhvatajući je sa sjeveroistočne strane; Bataljon »Pelagić« da napada lijevo od 1. bataljona od pravca zaseoka Sarići, zapadnim padinama Ćusine, obuhvatajuć; kotu 728. sa sjeverozapadne strane. Drugi bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu kota 905 i 840.

Početak napada određen je za 20 časova.

[51]) IzvjeStaj štaba 3. NOU divizije, dostavljen Vrhovnom štabu NOV i POJ < formiranju divizije i o borbama vodenim u vremenu od 17. do 28. novembra 1942 godine (Zbornik IV, knj. 8, dok. 98).

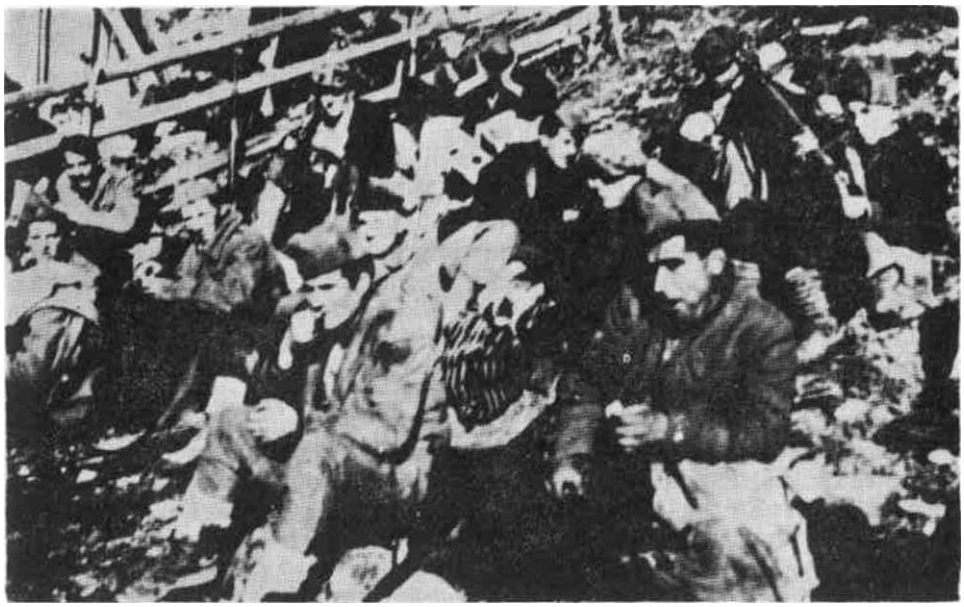

Uoči *napada na neprijateljsko uporište* **u** *Jajcu, novembra 1943.*

llfi

Prvi i 4. bataljon do početka napada izašli su na polazne položaje u visini kote 840. Bataljon »Pelagić« još nije bio stigao na predviđeni položaj za napad. Napad 1. i 4 bataljona otpočeo je u određeno vrijeme. U međuvremenu dok su bataljoni podilazili neprijateljskim položajima artiljerija je gađala položaje na koti 728 (Ćusina). Bombaške grupe kretale su se ispred streljačkog stroja, puzeći po sniježnom pokrivaču ka bunkerima i u prvom napadu uspjele su da likvidiraju posade u nekim bunkerima. Neprijatelj je čekao da se streljački stroj približi. Kad je izgledalo da će bataljoni iskoristiti već postignute uspjehe bombaških grupa i kad se streljački stroj nalazio ispred samih bunkera, Nijemci su otvorili snažnu mitraljesku vatru po streljačkom stroju. Mitraljeska vatra neprijatelja sa kote 728 (Ćusina) primorala je jedinice bataljona da se povuku sa raščišćenog zemljišta i da potraže zaklon pozadi žičane prepreke.

Jedan broj boraca nije uspjeo da se povuče iza žice, već su i dalje ostali da leže ispred neprijateljskog položaja na sniježnom pokrivaču. Sve što je vrijeme više prolazilo izvlačenje sa čistine bilo je sve teže, jer je neprijatelj lako uočavao svaki pokret na snijegu. Malo kasnije mjesec je obasjao položaje, tako da se primjećivao i najmanji pokret. U takvoj situaciji jedan broj boraca morao je da dobar dio noći nepomično ostane u snijegu kako bi Nijemci imali utisak da su to sve mrtvi koji su ostali ispred njihovih položaja. Borce koji nisu mogli da izdrže da leže nepomično i koji bi napravili i najmanji pokret tijelom Nijemci su odmah gađali. Od nepomičnog ležanja u snijegu u toj hladnoj novembarskoj noći jedan broj boraca je promrzao.

Bataljon »Pelagić« je zakasnio, tako da nije učestvovao u prvom napadu, pa je neprijatelj imao mogućnosti da koncentriše artiljerijsku i minobacačku vatru na pravcu napada dva bataljona 1. dalmatinske brigade.

U toku noći jedinice su vršile pripreme za ponovni napad. Starješine i borci pripremali su se za novi juriš. Izvučena su izvjesna iskustva iz prvog napada. Borci i rukovodioci sada su znali i mogli da ocjene po neprijateljskoj vatri raspored neprijateljskih bunkera, gdje se nalaze mitraljezi i njihov raspored, sa koje strane je lakše prići bunkeru i niz drugih detalja koje je korisno uočiti i iskoristiti u jurišu. U toku noći na položaj za napad stigao je Bataljon »Pelagić«. Stab brigade je odlučio da u borbu uvede i svoju rezervu, 2. bataljon, koji je uveden između 1. i 4. bataljona na istočnoj padini kote 728. Time je bilo omogućeno 4. bataljonu da prodre dublje i obuhvati kotu sa sjeveroistočne strane, dok je Bataljon »Pelagić« obuhvatao kotu 728 sa sjeverozapadne sirane. Pristizanjem Bataljona »Pelagić« i udarom sa jednom četom na bok neprijatelja i uvođenjem brigadne rezerve situacija je izmjenjena jer su sada četiri bataljona napadala na neprijateljsko uporište na Ćusini.

Ponovni napad bataljona otpočeo je pred zoru 25. novembra, kada je mjesec počeo da zalazi i kada se stvorila sjena na strani sa koje se vršio napad. Napad je bio dobro pripremljen, tako da su sve jedinice jednovremeno krenule. Energični juriš bataljona neprijatelj nije mogao izdržati i pored toga što je pokušao da ga zaustavi jakom mitraljeskom vatrom. Bombaške grupe i ostali borci brzim naletom i ručnim bombama onemogućili su djejstvo mitraljeza. Sa bombašima u jurišu nalazio se i komandant brigade Božo Bilić Marjan. U nezadrživom jurišu svih bataljona, ujutro 25. novembra, likvidirano je neprijateljsko uporište na Ćusini. U toj teškoj borbi su se istakle bombaške grupe koje su hrabro i vješto podilazile bunkerima i iz neposredne blizine ubacivale bombe u otvore i tako jedan po jedan likvidirali. Posebno su se istakli vođa bombaške grupe omladinaca Drago Crnogorac, koji je neustrašivo vodio svoju grupu na neprijateljske bunkere, i Đuro Đapić Đuketa. a i bombaši omladinci Đuro Arula, Ante Separević, Srećko Mrdan, Mile Vitman, Ivan Lasić, Jozo Batinica, Ante Beran, Marin Ćarija i drugi.

U drugom jurišu komandir voda 1. čete 1. bataljona, Đuro Đapić Jokić, vodeći svoj vod na neprijateljske bunkere na kotu 728 (Ćusina), smrtno je ranjen pa je na putu za bolnicu podlegao ranama.

Likvidiranjem neprijateljskih snaga na ključnoj tački odbrane Jajca stvoreni su preduslovi za oslobođenje grada.

Dok su bataljoni 1. dalmatinske brigade i Bataljon »Pelagić« vodili žestoke borbe za Ćusinu, 1. proleterska i 3. krajiška brigada vodile su borbu u rejonu Careva polja i rejonu Prudi, ali uslijed upornog otpora nisu uspjele da probiju neprijateljsku odbranu na tom pravcu. Ujutro 25. novembra štab 3. divizije obavjestio je štab 1. proleterske divizije da je Ćusina zauzeta. Štabovi 1. i 3. divizije saglasili su se da 1. dalmatinska brigada produži napad na grad po padu mraka, a sa dijelovima brigade pređe na lijevu stranu rijeke Plive i napadne neprijatelja sa leđa.

Pred mrak tog dana divizijska artiljerija je tukla tvrđavu u gradu.

Tog dana oko 19 časova 2. bataljon 1. dalmatinske brigade i Bataljon »Pelagić« uspjeli su da se prebace na lijevu obalu rijeke Plive. Dejstvom ova dva bataljona u pravcu Careva polja i njihovom pojavom u pozadini neprijateljskih jedinica u rejonu Careva polja i Prudi, pomogla je jedini-

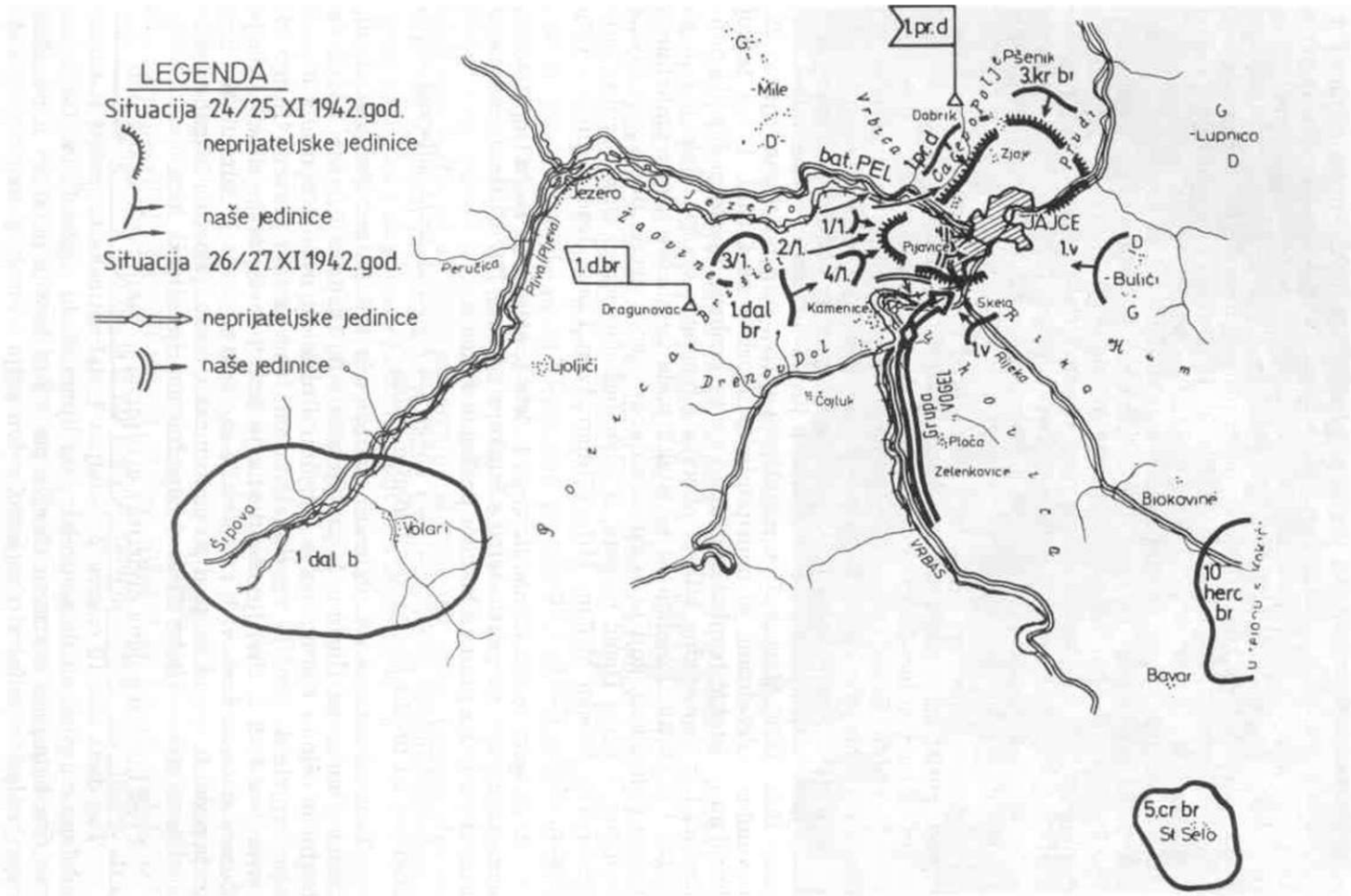

Sema 3 – Napad na neprijateljsko uporište u Jajcu

cama 1. proleterske divizije da razbiju neprijateljsku odbranu, na tim položajima. Ovim je Jajce oslobođeno i očišćeno od neprijateljskih snaga.[22])

Prvi bataljon »Ante Jonić«, 25. novembra uveče, smjestio se u južnom dijelu grada (u zgrade oko fabrike). Stab bataljona smjestio se u susjednu zgradu, odmah do zgrade gdje su se smjestile i jedinice bataljona. Te noći dijelovi 1. dalmatinske brigade odmarali su se poslije napornih borbi. Međutim, neprijatelj je iz Donjeg Vakufa uputio pojačanje snagama koje su branile Jajce, u jačini jedne jače nemačko-ustaške borbene grupe potpomognute sa četiri tenka. Ova neprijateljska borbena grupa, sastavljena od pješadije, tenkova i oklopnih kola/[1]) uspjela je da se probije prema Jajcu.[24]) Prednji dijelovi (oklopna kola) ujutro, prije svanuća, 26. novembra došli su do prvih kuća u južnom dijelu grada u neposrednu blizinu gdje se odmarao 1. bataljon. Stražari i patrole koje su vršile neposredno obezbjeđenje bataljona, čim su čuli brektanje motora, dali su uzbunu. Sve jedinice 1. bataljona izašle su na položaj na sjeveroistočne padine Ćusine. I ostali bataljoni posjeli su položaj na Ćusini i odmah otpočeli borbu protiv neprijateljske pješadije koja je pokušala da prodre u Jajce. I 3. bataljon 1. dalmatinske brigade koji se nalazio u divizijskoj rezervi samoinicijativno je napao neprijateljsku kolonu.

Međutim, štab 1. bataljona nije bio obaviješten o pojavi neprijatelja, te je i dalje ostao u zgradi u kojoj se smjestio. Njemačka oklopna kola izbila su pred zgradu. Nijemci su ubili stražara i pokušali da prodru u zgradu, ali su članovi štaba bataljona i kuriri pružili snažan otpor. Borba je trajala nekoliko časova. Nijemci su tukli zgradu topovima i mitraljezima sa oklopnih kola i tenkova i u dva maha pokušali su da je zapale. U toj neravnopravnoj borbi posebno su se istakli hrabrošću i odlučnošću komandant bataljona Dimitrije Vojvodić Zeko, njegov zamjenik Bogdan Peko i referent saniteta bataljona Zoran Strožer. Neprijatelj je imao 29 mrtvih, od kojih jedan oficir, i jedna oštećena oklopna kola. U toj borbi poginuo je politički komesar bataljona Danilo Smiljanić, referent saniteta, Zoran Strožer i još tri druga a 10 boraca je ranjeno. Poslije nekoliko časova borbe neprijatelj je, pod pritiskom 1. dalmatinske i dijelova 5. crnogorske brigade, zbog bojazni da mu se onemogući odstupnica i osjetnih gubitaka, bio primoran na povlačenje. Zbog herojskog držanja u toj neravnopravnoj borbi štab 1. dalmatinske brigade pohvalio je štab 1. bataljona i bolničarku Ljubicu Barišić.

U borbama za oslobođenje Jajca, neprijatelju su naneseni veći gubici u ljudstvu i materijalu.[25]) Utvrđeno je da je imao 93 poginula i veliki broj ranjenih. Zarobljena su 103 neprijateljska vojnika.

llfi

") Bojna relacija Trećeg domobranskog zbora za mjesec novembar 1942. godine (Zbornik IV. knj. 8. dok. 234).

«) Zbornik IV. knj. 8, dok. 86. primjedba 3.

****) Peko Bogdan u knjizi »Naša Prva dalmatinska« u članku »Prva dalmatinska na Ćusini« str. 31. iznosi: »Osiguravajući dijelovi Pete crnogorske brigade bili su iznenađeni brzinom i jačinom neprijateljskog protuudara od Donjeg Vakufa, te su pod pritiskom tih svežih snaga, bili odbačeni od komunikacije. Oko sela Doganovaca dijelovi Pete brigade vodili su borbu sa prethodnicom grupe Annaeker», te su ih bili privremeno i zaustavili. Pošto je pao mrak neprijatelj je nastavio nadiranje, tako da štab Pete crnogorske brigade, nije mogao blagovremeno obavijestiti naše jedinice, koje su zanoćile i odmarale se u predgrađu Jajca«.**

") Zbornik IV, knj. 8, dok. 98.

Na sektoru napada 1. dalmatinske brigade prebrojano je 70 mrtvih neprijateljskih vojnika. Zarobljena su dva Nijemca i 8 domobrana. Zaplijenjena su jedna oštećena oklopna kola, jedan mitraljez, dva puškomitraljeza, oko 100 pušaka, oko 10.000 metaka, jedan vagon brašna, 30 vagona soli i mnogo razne opreme. Gubici 1. dalmatinske brigade iznosili su 15 mrtvih, 27 ranjenih i 14 promrzlih.

U borbi protiv snaga neprijatelja za oslobođenje Jajca, a naročito u borbi na likvidiranju neprijateljskog uporišta na Ćusini, borci 1. dalmatinske brigade pokazali su izvanrednu upornost, hrabrost i izdržljivost. Borba na Jajcu bila je jedna od najtežih koju je vodila brigada od svog formiranja. Njeni borci su dokazali visoku svijest i borbenu vrijednost. Za pokazanu hrabrost, izdržljivost i upornost na izvršenju postavljenog zadatka i postignute rezultate u borbi za oslobođenje Jajca vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito odao je priznanje borcima i rukovodiocima 1. dalmatinske brigade.[20]) Pohvala glasi:

»Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, dana 1. decembra 1942. godine.

P o h v a l a

Borcima, komandirima, komandantima i političkim komesarima 1. dalmatinske udarne brigade III divizije, koji su pri zauzimanju grada Jajca pokazali veliko junaštvo, požrtvovanost i primjerno ispunjavanje postavljenih im zadataka — izražavam zahvalnost i priznanje u ime Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Vrhovni komandant
NOV i PO Jugoslavije,
Tito, s. r.

Da je prepis veran originalu tvrdi

Zamjenik načelnika štaba
Terzić«

Poslije pohvale Vrhovnog komandanta stigla je brigadi i čestitka štaba 4. operativne zone, koja glasi:

»Povodom vašeg herojskog držanja u krvavim borbama za oslobođenje grada Jajca, primite naše plamene pozdrave i srdačne čestitke. Priznanje i pohvala našeg Vrhovnog štaba neka vam dade snage za nove neodoljive nalete na mrskog okupatora i zločinačke izdajice našeg naroda.

Vaše žrtve i krv palih drugova, pozivaju vas da do kraja izdržite u ovoj teškoj ali velikoj borbi za oslobođenje i srećniju budućnost naše porobljene Dalmacije i sviju naroda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Politkomesar
Kukoč Ivica — Jordan

Komandant
Vicko Krstulović

ODBRANA JAJCA

Poslije oslobođenja grada i odbijanja njemačke borbene grupe »Annacker« koja se probila od Donjeg Vakufa do Jajca, jedinice 3. NOU divizije razmjestile su se u slijedećim rejonima: 1. dalmatinska brigada u selu Sibenica, 5. crnogorska u selu Bovarije, 10. hercegovačka brigada u selu Kokići.

Dok su se brigade odmarale i pripremale za slijedeće akcije, štab 3. NOU divizije, u duhu direktive Vrhovnog komandanta, planirao je izvođenje daljnjih akcija sa ciljem da se Jajce sa okolnom oslobođenom teritorijom što duže održi, da bi to moglo da bude osnovica za daljnje operacije u centralnoj Bosni. S tom namjerom je Vrhovni štab ojačao 3. diviziju 3. sandžačkom brigadom iz sastava 1. proleterske divizije i dijelom snaga 3. krajiškog odreda.

Planom je bilo predviđeno da se u prvoj fazi izvrši napad na saobraćajnicu Turbe — Donji Vakuf, unište neprijateljske posade na željezničkim stanicama: Oborci, Komar i Goleš i poruši željeznička pruga i cesta na toj relaciji da bi se potpuno paralisao saobraćaj na komunikaciji Turbe — Donji Vakuf i time onemogući neprijatelju da izvrši brzu koncentraciju trupa na prostoru Donjeg Vakufa. Trebalo je, takođe, da se dijelom snaga vrši pritisak na neprijateljski garnizon u Turbetu da bi se neprijatelj spriječio da uputi pojačanja na komunikaciju Turbe — Donji Vakuf.

Radi izvršenja planiranog zadatka, štab divizije je naredio brigadama da iz tadašnjeg rejona bivakovanja izvrše pokret na položaje: 1. dalmatinska brigada na prostoriju sela Selići, Ćosići, Gostilj i selo Hamandžići sa zadatkom da zatvori pravac Turbe — Jajce.

Po izbijanju jedinica'na tu prostoriju, štab brigade je odlučio da posjedne položaje sa slijedećim rasporedom bataljona: 1. bataljon u rejonu sela Gostilj sa zadatkom da zatvori pravac Vitovlje — Gostilj i pravac Mudrike — Gostilj i da na tim pravcima razvije izviđačku djelatnost; 2. bataljon u rejonu sela Selići sa zadatkom da zatvori pravac Turbe — Hamandžići, organizuje izviđačku djelatnost u pravcu sela Krčevine i poveže se u rejonu sela Gradina sa dijelovima 10. hercegovačke brigade; 4. bataljon posjeo je položaje u rejonu sela Hamandžići i ujedno je bio u brigadnoj rezervi.

Na predviđene položaje bataljoni su prispjeli ujutro 30. novembra.

Treći bataljon je nešto ranije upućen u rejon sela Ćosići da u toku noći između 30. novembra i 1. decembra izvrši demonstrativni napad na Turbe i onemogući intervenciju neprijatelja na pravcu napada 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade. Međutim, do napada nije došlo zbog toga što je neprijatelj isturio svoje snage prema snagama 1. dalmatinske brigade i posjeo položaj u rejonu sela Ćosići. U takvoj situaciji štab 3. bataljona je odlučio da odustane od napada i da posjedne položaje na Malića brdu.

Deseta hercegovačka brigada izbila je u rejon sela Gradina, južni dio sela Selića. 5. crnogorska u rejon sela: Bobino Selo. Sandžak i Avdići. U toku 30. novembra te dvije brigade vršile su pripreme za napad na saobraćajnicu Turbe — Donji Vakuf.

Dok su jedinice 3. divizije vršile izviđanje i pripreme za napad na željezničke stanice: Oborci. Komar i Goleš. neprijatelj je prikupljao snage

u Travniku, Turbetu i Donjem Vakufu. U toku 30. novembra pristizali su izvještaji iz Turbeta i Travnika o koncentraciji njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u Turbetu i pristizanju transporta vojske. Na prostor Travnika, Turbeta i Donjeg Vakufa, pored ustaško-domobranskih snaga, pristigla je i jedna njemačka divizija. Istog dana neprijatelj je u 4—5 transporta prebacivao trupe iz Turbeta u Donji Vakuf. Sve ove pripreme, prema dobivenim obavještenjima, neprijatelj je vršio sa ciljem napada na Jajce. Tačnost dobijenih podataka o neprijateljskim snagama potvrdili su i izviđački dijelovi 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade koji su utvrdili da je neprijatelj na željezničkoj stanici Oborci iskrcao jače snage (oko 6 časova) sa dva topa. Na stanici Komar i Goleš nalazile su se dvije—tri čete sa dva topa, a u Turbetu brojnije snage sa četiri topa. Zbog takve situacije 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada nisu izvršile planirani napad na željezničke stanice na pruzi Turbe — Donji Vakuf.

Na frontu 3. divizije 1. decembra je bilo ovakvo stanje:

Na sektoru 5. dalmatinske brigade, u jugoistočnom dijelu sela Ćosići, na položaju se nalazilo oko 75 Nijemaca i 50 domobrana sa dva minobacača 81 mm. U zaseoku Radalje oko 100 vojnika. Primjećeno je da na te položaje pristižu nove jedinice iz Turbeta.

Na frontu 10. hercegovačke i 5. crnogorske brigade neprijatelj je otpočeo sa napadom. Uspio je da odbaci jedinice te dvije brigade i izbije na liniju: Rujanovac (kota 991) — jugoistočno od sela Sandžak — Saldovica (kota 1225) — Obrenovac (kota 1157) — selo Krčevine.

Noću između 1. i 2. decembra, neprijatelj je izvršio napad na položaj 1. bataljona 1. dalmatinske brigade, ali je bio odbijen. U toku istog dana neprijateljska artiljerija tukla je odbrambene položaje 1. dalmatinske brigade. Oko 14 časova primjećeno je da neprijatelj nastupa prema selu Selići. Treći bataljon je izvršio napad, ali je odbijen vatrom mitraljeza i minobacača. U toj borbi bataljon je imao tri poginula i pet ranjenih boraca. Izviđački dijelovi 1. bataljona utvrdili su da se na prostoru sela Vitovlje grupišu izvjesne njemačko-četničke snage zbog čega je štab brigade odlučio da 4. bataljon uputi na prostor sela Vitovlja u rejon zaseoka Dukati. Dedići. Dat mu je zadatak da kontroliše prostor sela Vitovlja i da organizuje izviđanje u pravcu planine Vlašić sa ciljem zaštite lijevog boka glavnih snaga brigade. Drugi bataljon povučen je sa položaja sela Selići na položaje sela Hamdžići. Položaje u rejonu Selića preuzele su jedinice 10. hercegovačke brigade. Pred mrak tog dana neprijateljske snage su ušle u Selićе.

Procjenjujući situaciju na osnovu prikupljenih podataka o neprijatelju i situacije na frontu, štab 3. divizije je došao do zaključka da nisu u pitanju samo ispadi neprijatelja radi odbrane komunikacije Turbe — Donji Vakuf već da neprijatelj koncentriše snage u Turbetu, duž komunikacije Turbe — Donji Vakuf i na prostoru Donjeg Vakufa sa ciljem ponovnog zauzimanja Jajca. Isto tako utvrđeno je da neprijatelj prikuplja snage na prostoru sela Vitovlja, koje mogu ozbiljno ugroziti lijevi bok i pozadinu divizije. U vezi sa takvom situacijom štab 3. divizije odlučio je da posjedne najpogodniji položaj za odbranu Jajca i da ga uporno brani.

Prva dalmatinska brigada posjela je položaje za odbranu sa slijedećim rasporedom bataljona: 2. bataljon položaj Uglasta kosa — selo Brvanci,

3. bataljon položaj na Paležu (kota 1259), 4. bataljon položaj na Neznanici (kota 1269), a 1. bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu sela Bulići. Stab brigade, pozadinski dijelovi i brigadno previjalište nalazili su se u selu Kruščići.

Desno od 1. dalmatinske, 5. crnogorska brigada je branila položaje na liniji: Babino Brdo — Staro Selo — Babino Selo. Lijevo se nalazila 3. sandžaćka brigada na liniji: Javor (kota 1174) — Grlić (kota 1135) — Meline. Deseta hercegovačka brigada nalazila se u divizijskoj rezervi u rejonu sela Dobribabe. Treći krajiški odred je držao položaje za neposrednu odbranu Jajca.

Drugog decembra štab 3. divizije izdao je naređenje brigadama da ujutro 3. decembra pređu u opšti protivnapad. Međutim, ovo naređenje, kao i ostala naređenja za protivnapad, nije moglo biti ostvareno zbog toga što je neprijatelj jakim snagama vršio pritisak na čitavom frontu divizije, potiskujući njene jedinice prema Jajcu. Rezerve brigade bile su male i nisu bile u stanju da uspješno intervenišu na pravcima prodora neprijatelja. Uslijed zamorenosti jedinice nisu bile u mogućnosti da iz odbrane pređu u protivnapad. Ipak na pojedinim pravcima brigade su vršile protivnapade, ali bez rezultata.

Treća divizija, ojačana 3. sandžačkom brigadom, vodila je teške odbrarnbene borbe pod vrlo nepovoljnim uslovima. Zemljište je većim dijelom pošumljeno i ispresjecano, a atmosferske prilike loše: padao je snijeg i susnježica, a gusta magla je jako ograničavala vidljivost. Sve je ovo otežavalo održavanje veze između jedinica. Među brigadama gotovo da nije ni bilo veze. Veza između štaba 3. divizije i štabova brigada bila je veoma slaba. Kuriri su lutali i teško su pronalazili jedinice i štabove, što je imalo za posljedicu da su naređenja kao i obavještenja o situaciji kod susjedne jedinice zakašnjavala ili uopšte nisu stizala.

Razvučenost jedinica divizije na širokom frontu i velike međuprostore neprijatelj je taktički dobro iskoristio: ubacivao je svoje jedinice na krila i bokove jedinica 3. divizije i uklinjavao se između njih. Primjenjena taktika neprijatelja nepovoljno je uticala na jedinice divizije. Stvarao se utisak o stalnoj ugroženosti sa bokova i pozadine.

Zbog slabih veza poneke jedinice su napuštale položaje bez borbe. Najbolji primjer za to je 4. bataljon 1. dalmatinske, koji je držao položaj na Neznanici (kota 1269) i 1. bataljon 3. sandžačke brigade koji je držao položaj u rejonu kote 1174 (Javor). Oni su napustili položaje bez borbe zbog toga što su dobili obavještenje da jedna neprijateljska kolona nastupa iz rejona zaseoka Milina (selo Vitovlje) u pravcu sela Lendići, a nisu ga provjerili. Štabovi bataljona su zaključili da se prodorom neprijateljske kolone u pravcu sela Lendići ugrožava njihov lijevi bok. Prema toj ocjeni postojala je mogućnost da snage neprijatelja prodru prema Jajcu i da time odsjeku bataljone od ostalih jedinica sa kojima inače nisu imali vezu.

Iskoristivši tu situaciju, Nijemci su bez borbe zauzeli Neznanicu i Javor. Njihovim izbijanjem na te položaje odbrana Jajca na tom pravcu bila je otežana, a uslovi za opšti protivnapad jedinica brigade su dovedeni u pitanje. Cim je štab 1. dalmatinske brigade bio obaviješten o povlačenju 4. bataljona sa Neznanice, naredio mu je da povrati napušteni položaj. U međuvremenu Nijemci su posjeli Neznanicu i jakim snagama i snažnom mitraljeskom vatrom odbili napad bataljona. Poslije neuspjelog napada,

bataljon se povukao na položaj kota 1203 — 1202. (Potajnica). Prvi bataljon 3. sandžačke brigade povukao se u selo Kruščica.

Stab 1. dalmatinske brigade, da bi stvorio povoljnije uslove za opšti protivnapad, kako je to bilo određeno naređenjem štaba 3. divizije od 3. decembra 1942. godine, odlučio je da izvrši napad na neprijateljske položaje na Neznanici. Ponovno zauzimanje tih položaja bilo bi značajno kao oslonac za planirani protivnapad snaga 3. divizije i za odbranu Jajca. Za izvršenje napada na Neznanicu određena su dva bataljona: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade, koji se nalazio u brigadnoj rezervi u selu Bulići, i 1. bataljon 3. sandžačke brigade, koji se povukao u selo Kruščica.

Ujutro 3. decembra bataljoni su posjeli položaje za napad na liniji: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade na koti 1202 (Potajnica), desno od 1. bataljona nalazio se 3. bataljon 1. brigade na položaju Palež (kota 1259), lijevo je posjeo položaj za napad 1. bataljon 3. sandžačke brigade na koti 1203, a 4. bataljon povučen je u brigadnu rezervu. Međutim, dok su bataljoni vršili pripreme za napad na koti 1262 (Neznanica), neprijatelj ih je preduhitrio i napao oba bataljona na položajima. U šumi i po gustoj magli vodila se žestoka borba čitavog tog dana.[J7])

Drugi bataljon nalazio se na položaju Uglasta kosa. Istog dana, u prepodnevnim časovima, prema položaju bataljona krenule su neprijateljske snage sa nešto motorizacije. Kada je kolona stigla u selo Dubrave, njena prethodnica je izbila do sela Stare Kuče. Glavne neprijateljske snage skrenule su prema položaju 5. crnogorske brigade na Babinom brdu, a dio tih snaga sa motorizacijom nastupao je komunikacijom u pravcu Jajca i prema položaju 2. bataljona. Pred tim snagama neprijatelja 2. bataljon se povukao sa položaja Uglaste kose. U tom trenutku komandant 1. dalmatinske brigade, Božo Bilić Marjan, sa nekoliko kurira pošao je da obiđe položaje bataljona, kako bi svojim prisustvom ohrabrio borce i podstakao na veću upornost i izdržljivost u borbi protiv neprijatelja. Po gustoj magli teško je bilo razaznati čiji se vojnici nalaze u selu Brvanci. Vjerujući da su tu borci 2. bataljona, našao se među njemačkim vojnicima, i tu poginuo i on i neki od kurira. Neki kuriri uspjeli su da se izvuku. Tako je 1. dalmatinska brigada izgubila svog neustrašivog komandanta.

Situacija na frontu odbrane 3. divizije bila je teška. Jake neprijateljske snage nadirale su na svim pravcima prema Jajcu. Protivnapad snaga divizije sa ciljem odbacivanja neprijatelja i odbrane Jajca više nije imao nikakvih izgleda na uspjeh, jer su jedinice 3. divizije bile umorne od dugih i teških borbi i slabo hranjene.

Prodorom neprijateljskih snaga sa prostora sela Vitovlja u pravcu sela Lendići bio je ugrožen lijevi bok našim snagama koje su se nalazile na prostoru Dnolučke planine. Zaprijetila je opasnost da one budu potpuno odsječene i okružene. Stab 3. divizije je zbog toga naredio 10. hercegovačkoj brigadi, koja se nalazila u divizijskoj rezervi u rejonu sela Doribaba, da sa dijelovima 3. sandžačke brigade, ujutro 4. decembra, izvrši protivnapad i odbaci neprijatelja prema selu Vitovlju. U protivnapadu bataljoni te dvije brigade imali su izvjesnog uspjeha, ali u toku dana neprijatelj je uspio da potisne jedinice 10. hercegovačke i 3. sandžačke brigade. Borba se sve više pomjerala prema Jajcu. Pred mrak neprijatelj je ugrozio lijevi bok i po-

[S1]) Izvještaj štaba 1. bataljona 1. dalmatinske brigade 3. NOU divizije od 4. decembra 1942. godine (Zbornik IV, knj. 8, dok. 153).

zadinu jedinica 1. dalmatinske brigade, a 5. crnogorska brigada, pod pritiskom neprijatelja, bila je primorana da se povuče sa položaja istočno od Jajca.

U takvoj situaciji, štab 1. dalmatinske brigade je odlučio da izvuče jedinice brigade sa položaja. Četvrtog decembra izdato je naređenje bataljonima da prekinu borbu i da se povlače u pravcu sela Sibenice, i dalje u pravcu sela Karići — Divičani — Bešpolje — Bregovi. Četvrti bataljon je određen da štiti povlačenje jedinica brigade od sela Kruščica. Cilj takve odluke štaba brigade je bio da izvuče jedinice, jer im je prijetila opasnost da budu odsječene od ostalih jedinica divizije.)

Od Turbeta — Komara i Donjeg Vakufa u pravcu Jajca nastupalo je oko 1500 neprijateljskih vojnika iz 718. njemačke divizije, 15. i 9. domobranskog puka, ustaškog puka kao i nekoliko njemačkih i ustaško-domobranskih artiljerijskih grupa. Od 1. do 6. decembra vođene su žestoke danonoćne uporne borbe u kojima je neprijatelj imao oko 400—500 mrtvih i veliki broj ranjenih. Zaplijenjena im je komora od 52 tovara municije i nešto oružja.

U svom izvještaju 3. domobranski zdrug piše da su od 1. do 6. decembra iz smjeta Turbe — Komar — Donji Vakuf imali 231 poginulog, ranjenog i nestalog vojnika. Gubici jedinica NOV iznosili su 28 mrtvih, 58 ranjenih i 25 lakše promrzlih, od čega iz 1. dalmatinske brigade 16 poginulih i 28 ranjenih. Jedinice NOVJ koje su branile ovaj pravac bile su iscrpljene i trebalo ih je izvući ispod udara brojno i tehnički nadmoćnijeg protivnika, odmoriti, pripremiti i usmjeriti tamo gdje se neprijatelj ne nada. Prvoj dalmatinskoj brigadi i čitavoj 3. diviziji je naređeno da se povuku i razmjeste u dolini rijeke Ugra da se odmore, srede i pripreme za nove borbe. Poslije povlačenja 3. divizije, 5. decembra, neprijatelj je ponovo zauzeo Jajce.

BORBE U CENTRALNOJ BOSNI

Kada su se jedinice 3. NOU divizije povukle sa položaja Jajca, 1. dalmatinska brigada razmjestila se na prostoriju između rijeke Ugra, planine Ranča i Gole planine u selima Miloševiće i Vitovlje. Zadatak brigade je bio da drži grebene Ranča i Gole planine do sela Gostilj, da sa tih položaja organizuje izviđačku djelatnost u pravcu Jajca i Turbeta i da postavlja zasjede na pravcima vjerovatnog nastupanja neprijatelja. Drugi bataljon, koji se nalazio u rejonu sela Barevo, prebačen je u rejon sela Borak južno od Skender-Vakufa sa zadatkom obezbjeđenja divizijske bolnice smještene u selu Bajići i da se poveže sa Sandžačkom brigadom radi organizovanja izviđanja u pravcu sjevera. Predviđeno je da u toku 7. decembra u rejonu Skender-Vakufa pristignu dijelovi 1. proleterske divizije sa kojima 2. bataljon treba da uspostavi vezu. Poslije toga 3. sandžačka brigada će se vratiti u sastav svoje divizije.

Desno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 5. crnogorska brigada na prostoriji između planine Ranča i rijeke Vrbasa. Lijevo se nalazila 10. hercegovačka brigada na prostoriji sela Imljani i Vlatkovići (desna obala Ugra).

») Naređenje štaba 1. dalmatinske brigade, 3. NOU divizije od 14. 12. 42 (Zbornik IV, knj. 8, dok. 151)

Po oslobođenju Mrkonjić-Grada 1. bosanski korpus je vodio borbu za oslobođenje Sanskog Mosta a 1. proleterska divizija je vršila pritisak u pravcu Banjaluke.

Pored aktivnosti manjih dijelova, u pravcu Jajca i Turbeta, 3. divizija je trebalo da odmori i sredi svoje jedinice i pripremi ih za nove akcije. Na toj prostoriji, štab brigade i štabovi bataljona iskoristili su ovaj kratki odmor i preduzeli mjere da se jedinice što bolje odmore i srede, da se što je moguće bolje nahrane i da se prikupi izvjesna količina odjeće i obuće. Sa prikupljanjem odjeće i obuće išlo je vrlo teško zbog toga što su sela tog kraja siromašna i opljačkana. Borci su koristili slobodno vrijeme za krpljenje onoga što su imali, u čemu su im pomogle i intendantske radionice. Na održavanju higijene poseban teret su nosile drugarice. One su stalno radile: prale veš, krpile i prale odjeću. Tako je to bilo na svakom odmoru. U borbi su se borile kao i svi ostali borci. Posebno su vodile brigu o ranjenim i bolesnim borcima.

Po jedinicama brigade odvijao se intenzivan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad. Održavani su partijski i skojevski sastanci na kojima se raspravljalo o životu i radu u jedinicama, kao i o držanju jedinica i svakog pojedinca u posljednjim borbama. Kritikovane su slabosti i greške, među kojim i držanje komandanta i političkog komesara 2. bataljona na položaju na Uglastoj kosi u odbrani Jajca, koji su smijenjeni sa dužnosti, i nebudnost štaba 1. bataljona u Jajcu.

Na konferencijama i partijskim sastancima je istaknuto da su borci i starješine u brigadi, pored izvjesnih propusta i slabosti, pokazali visoku svijest i borbenost u svim dotadašnjim borbama. Pored požrtvovanja, pokazali su i veliku izdržljivost, što se naročito ispoljilo u odbrani Jajca, gdje je 70 boraca 2. bataljona tri dana bilo potpuno boso na položajima, ali ih nisu napustili. Konstatovano je da se brigada kao cjelina vojnički i politički razvija i uzdiže.

Po selima su održavani zborovi na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Ukazano je kakvi su ciljevi okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika. Posle održavanih zborova organizovani su organi narodne vlasti u pojedinim selima i zaseocima.

Poslije pogibije Boža Bilića Marjana dužnost komandanta brigade vršio je Rudi Primorac, načelnik štaba brigade, koji je 22. decembra 1942. postavljen za načelnika 3. NOU divizije, a za komandanta 1. dalmatinske brigade je došao Gligo Mandić, do tada zamjenik komandanta 5. crnogorske brigade. Izvršene su i druge kadrovske promjene. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Peko Bogdan, za oficira pri štabu brigade Mihovil Tartalja, za komandanta 1. bataljona Bogdan Stupar, za političkog komesara Milisav Đuranović, za pomoćnika političkog komesara Veljko Tica, za komandanta 2. bataljona Novak Knežević iz 5. crnogorske brigade, za političkog komesara Frane Kursar a za pomoćnika političkog komesara Vinko Maglica.

U duhu direktive Vrhovnog komandanta od 11. decembra 1942. godine, štab 3. divizije napravio je plan izvođenja akcija na komunikacijama u dolini rijeke Bosne između Zenice i Zepča i u dolini rijeke Lašve između Travnika i Viteza.

Politički rad na području centralne Bosne bio je takođe od velikog značaja za razbijanje ustaško-četničkog političkog uticaja na stanovniš-

tvo tog regiona. Na području centralne Bosne žive uglavnom pripadnici tri nacionalnosti: Srbi, Muslimani i Hrvati. Tu okolnost okupator je, preko četnika i ustaša, koristio za raspaljivanje šovinističkih strasti, međusobne mržnje i uništavanja. Zbog toga je političko djelovanje i raskrinkavanje politike okupatora, ustaša i četnika bilo od posebnog značaja u stvaranju bratstva i jedinstva svih nacionalnosti tog područja. Vojno-političkim akcijama trebalo je vršiti dobrovoljnu mobilizaciju za popunu jedinica NOV i formiranje partizanskih odreda od domaćeg stanovništva, organizovati narodnu vlast po selima tog regiona i povezati se sa radnicima zeničkog bazena sa ciljem širenja NOB i pojačavanja borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Uspješnim akcijama 3. divizije NOV u dolini Bosne i Lašve najbolje bi se pomoglo ostalim jedinicama NOV i POJ koje su operisale na prostoriji Sanskog Mosta i Banjaluke, jer bi neprijatelj bio primoran da protiv jedinica 3. divizije angažuje snage koje su se nalazile u garnizonima Jajce, Travnik i Zenica. Za izvršenje tog zadatka štab divizije je odredio slijedeće marš-rute svojim jedinicama:

Prva dalmatinska brigada pravcem: selo Imljane — Petrovo polje — selo Trifunovići — selo Serići — selo Orahovica. Zadatak brigade je bio: da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkim stanicama Vranduk i Nemila, zapali zgrade stanica i uništi stanična postrojenja, a zatim da pređe na rušenje željezničke pruge i ceste od Vranduka prema Nemiloj, a dijelom snaga da se obezbijedi od pravca Zenice.

Deseta hercegovačka brigada kretala se prema dolini rijeke Lašve na pravcu: sela Korićani — Bukovica — Gučja Gora, sa zadatkom da likvidira neprijateljsko uporište u Gučjoj Gori i ostalim okolnim selima, da vrši pritisak prema Travniku i Vitezu i poruši željezničku prugu u dolini Lašve.

Peta crnogorska kretala se prema dolini rijeke Bosne pravcem: selo Siprage — selo Ugodonovci — selo Mladikovine — selo Blatnica — Željezno polje sa zadatkom da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Begov Han, a zatim poruši prugu od Begovog Hana prema Nemiloj. Jedan bataljon je trebalo da sadejstvuje sa 1. dalmatinskom brigadom na likvidiranju neprijateljske posade na željezničkoj stanici Nemila.

Prva dalmatinska brigada izvršila je pokret 14. decembra. Marš je bio dosta težak i naporan uslijed besputnog i ispresjecanog zemljišta, od kojeg dobar dio puta po planinskom i slabo naseljenom terenu. Prije ulaza u Seriće naoružani seljaci tog muslimanskog sela otvorili su puščanu vatru na prethodnicu 1. bataljona. Jedinice bataljona nisu odgovorile na vatru već su dovikivanjem dale do znanja naoružanim seljacima da su oni partizani. Čim su to seljaci razumjeli, prekinuli su vatru. Muktar (knez) ovog sela izišao je pred jedinice 1. bataljona i objasnio da su vatru otvorili zbog toga što su mislili da četnici idu u napad na njihovo selo, jer su to i ranije činili. Naoružani seljaci predali su partizanima oružje, ali im je ono ponovo vraćeno i data su im još dva puškomitraljeza kako bi se i dalje mogli braniti od četnika. Slična situacija ponovila se i u selu Orahovici.

Po izbijanju brigade u dolinu rijeke Bosne, situacija je bila slijedeća: u Nemiloj, na lijevoj obali rijeke, nalazila se žandarmerijska stanica sa posadom oko 30 žandarma i oko 50 ustaša iz tog mjesta, koji su bili smješ-

teni u zgradi škole. Kao posada na željezničkoj stanici na desnoj obali rijeke nalazili su se domobrani, čiji broj nije bio poznat. Ta posada je prilikom napada na stanicu povučena u Zenicu. Isto tako je bilo i sa posadom na željezničkoj stanici u Vranduku.

U duhu odluke štaba 3. divizije, štab 1. dalmatinske brigade odredio je bataljonima sljedeće zadatke:

Četvrti bataljon je dobio zadatak da se skelom prebaci na desnu obalu rijeke Bosne, napadne i likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici u Vranduku, zapali staničnu zgradu i uništi stanične uređaje. Po izvršenju tog zadatka treba da pređe na rušenje željezničke pruge od Vranduka prema Nemiloj.

Prvi bataljon je dobio zadatak da u sadjejstvu sa 5. bataljonom (Zijametskim) 5. crnogorske brigade likvidira neprijateljsko uporište u Nemiloj, pređe na desnu obalu rijeke Bosne, zapali staničnu zgradu i uništi stanične uređaje. Po izvršenju tog zadatka da poruši željezničku prugu od Nemile prema Vranduku, gdje će se povezati sa 4. bataljonom, dok će 5. bataljon 5. crnogorske brigade rušiti željezničku prugu od Nemile prema Begovom Hanu.

Drugi bataljon dobio je zadatak da zatvori pravac Zenica — Vranduk u tjesnacu Vepar i time obezbjedi akciju 4. i 1. bataljona, a sa dijelom snaga da ruši željezničku prugu i drum.

Treći bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu sela Orahovica sa zadatkom da razoruža seosku miliciju i održava zborove u okolnim selima. Stab brigade sa pozadinskim dijelovima i brigadnom bolnicom nalazio se takođe u selu Orahovica.

Početak napada određen je za 15. decembar u 21 čas. Poslije kraćih priprema bataljoni su otpočeli sa napadom u određeno vreme.

Prvi bataljon u napadu na Nemilu naišao je na otpor neprijatelja na lijevoj obali rijeke, iz škole i žandarmerijske kasarne. Naročito jak otpor pružali su žandarmi. Poslije kraće borbe, ustaška milicija povukla se iz zgrade škole preko mosta na desnu obalu rijeke Bosne. Zauzimanjem školske zgrade žandarmima je zaprijetila opasnost da im bude odsječena odstupnica preko mosta, te su i oni bili primorani da napuste odbranu kasarne i da se povuku na desnu obalu. Dok se vodila borba na lijevoj obali rijeke, u stanicu je ulazio oklopni voz, koji je vatrom podržavao povlačenje neprijateljskih snaga preko mosta na desnu obalu. Neprijateljske jedinice koje su se povukle iz zapadnog dijela Nemile i posada željezničke stanice peli su se na oklopni voz koji je trebalo da ih prebaci u Zenicu. Voz je nekoliko puta odlazio i vraćao se u stanicu.

Poslije toga štab bataljona je uputio dio svojih jedinica da pređu preko mosta na desnu obalu rijeke, a jedinicama koje su ostale na lijevoj obali naredio je da postave na pogodna mjesta puškomitraljeze i da vatrom podrže juriš jedinica na most. Pod zaštitom mitraljeske vatre čete su se prebacivale preko mosta. Prilikom prebacivanja, na mostu je poginuo komesar 1. čete 1. bataljona Marijan Dolić, a nekoliko boraca je ranjeno.

Po prelasku na desnu obalu rijeke, zapaljena je stanična zgrada i porušeni uređaji u stanici i ostali objekti koji su služili neprijatelju. Oko 23 časa pristigao je i 5. bataljon 5. crnogorske brigade, koji se uključio u rušenje željezničkih uređaja. Zatim su oba bataljona prešla na rušenje željezničke pruge, a posebno uređaja za skretnice.

Četvrti bataljon, koji je trebalo da se u Vranduku prebaci skelom na desnu obalu rijeke Bosne nije imao nikakvih mogućnosti da to učini pošto se skela nalazila na desnoj obali rijeke. Zato je štab bataljona odlučio da iskoristi uspješan napad 1. bataljona i da sa dvije čete krene usiljenim inaršem preko Nemile na željezničku stanicu Vranduk. Jedna četa je ostala u rejonu Vranduka sa zadatkom da ruši komunikaciju. Bataljon, bez jedne čete, se prebacio preko mosta na desnu obalu rijeke i prugom produžio prema željezničkoj stanici Vranduk. Ušao je u stanicu bez otpora, jer je neprijatelj ranije povukao staničnu posadu u Zenicu. Odmah po pristizanju zapaljena je stanična zgrada i uništeni stanični uređaji, a zatini su čete prešle na rušenje pruge od Vranduka prema Nemiloj.[29]) Svi bunkeri su spaljeni sem betonskih. Prvom bataljonu 1. dalmatinske brigade sadejstvovao je 5. bataljon 5. crnogorske brigade pa su zajedno porušili prugu u dužini od 200 metara prema Vranduku, a isto toliko prema Begovom Hanu. Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade zapalio je željezničku stanicu Vranduk i porušio 200 metara pruge prema Nemiloj.

U Nemiloj je zaplijenjeno 11 sanduka šećera, 12 kanti ulja, 50 pari veša. 30—40 pari cipela. 30 pari odijela i dva vagona žita. Sav taj materijal je podijeljen sa 5. crnogorskom brigadom. Prva dalmatinska brigada ubila je 15 neprijateljskih vojnika, razoružala 90 ustaških milicionera i zaplijenila 120 pušaka. Brigada je imala dva mrtva i pet nestalih.

Drugi bataljon. u nastupanju prema tjesnacu Vepar, likvidirao je neprijateljsku stražu kod Sjenovića Hana. Dijelom snaga je posjeo položaj u tjesnacu Vepar radi zatvaranja pravca od Zenice, a dijelom snaga odmah je otpočeo sa rušenjem mostova i propusta na željezničkoj pruzi i cesti. Jedinicama bataljona uspjelo je da poruše jedan propust, a djelimično su porušile dva mosta. U toku te noći između 15. i 16. decembra bataljon nije imao mogućnosti da se prebaci na desnu obalu rijeke Bosne, te prema tome nije bio u stanju da poruši željezničku prugu i time onemogući manevar oklopnog voza od Zenice prema Nemiloj.

Peta crnogorska brigada koja je trebalo da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Begov Han. imala je na putu prema Begovom Hanu borbe sa četnicima, zbog čega se nešto kasnije prebacila na desnu obalu rijeke Bosne.

Deseta hercegovačka brigada likvidirala je neprijateljsko uporište u Gučioj Gori i u selu Mehurići.

Poslije ispoljene aktivnosti 3. divizije NOV u dolini rijeke Bosne, već ujutro 16. decembra, neprijatelj je uputio jednu kolonu od Zenice prema Vranduku. Oklopnim vozovima je dovlačio radnike iz Zenice i mobilisao seljake za opravku željezničke pruge i ceste, koji su morali da popravljaju saobraćajnice pod zaštitom njemačkih i ustaških vojnika i vatre iz okloonog voza. Od Zenice i Zeoča neprijateli ie oklopnim vozovima dovlačio jedinice na železničke stanice Vranduk i Begov Han, a poslije opravke pruge i u Nemilu.

Istog dana bataljoni 1. dalmatinske brigade i 5. bataljon 5. crnogorske brigade, povukli su se na položaie na liievoj obali riieke Bosne: 1. bataljon povučen je u brigadnu rezervu u rejon sela Serići, 4. bataljon uosieo ie položaj u rejonu sela Lozovik. 2. u rejonu sela Bistrica. 5. bataljon.

[M]) Tzveštaj štaba 1. dnlmftinsVp brigade od 1R. 12 1942. eodine o nanadti na neprijateljska uporišta Vrnnduk i Nemila (Zbornik IV. knj. 8. dok. 192 i 228).

Zijametski, 5. crnogorske brigade posjeo je položaj na visovima sjeverozapadno od Nemile. Oni su imali zadatak da kontrolišu i pod vatrom drže porušenu prugu i cestu i ne dozvole opravku saobraćajnica, i da upućuju izviđačke dijelove u pravcu Vranduka i Zenice.

Treći bataljon, koji se nalazio u brigadnoj rezervi u rejonu sela Orahovica, upućen je noću između 16. i 17. decembra prema Nemiloj da izvrši prepad. Pri pokušaju da pređe preko mosta na desnu obalu rijeke Bosne sukobio se sa neprijateljem kojeg je odbacio, ali nije uspio da pređe preko mosta, jer ga je neprijatelj tukao jakom vatrom, zbog čega je štab bataljona odlučio da povuče jedinice i posjedne položaje zapadno od Nemile.

Neprijatelj je oklopnim vozovima dovlačio snage iz Zenice i Zepča i u toku noći između 18. i 19. decembra, ovladao je visovima na lijevoj obali rijeke Bosne, na sektoru Vranduka i Nemile. Prema obavještenjima koja su stizala iz Zenice, neprijatelj je, u vremenu od 16. do 18. decembra dovukao znatne snage iz Sarajeva u Zenicu. Dio ovih snaga odmah je uputio u pravcu Vranduka, a glavne snage koncentrisao u Zenici i Travniku. Isto tako, javljeno je da neprijatelj koncentriše snage u Zepču i u Tesliću. Četničke i ustaško-domobranske jedinice pristizale su u rejon sela: Blatnica — Mladikovina. Neprijateljske snage otpočele su napad 18. decembra. Tri kolone Nijemaca i ustaša kretale su se prema planini Vlašić, a jače snage, koje su došle od Travnika posjele su položaje od Gučje Gore do rijeke Bile. Ustaško-domobranske i četničke jedinice od pravca Teslića prednjim dijelovima izbile su u sela Blatnica i Mladikovina. Namjera neprijatelja je bila da odbaci snage 3. divizije NOV iz doline rijeka Bosne i Lašve i da obezbjedi nesmetan saobraćaj dolinama rijeka, što je za njega bilo veoma značajno. Saobraćajnice su služile Nijemcima za snabdjevanje svojih jedinica na teritoriji Bosne i za izvlačenje rudnog i drugog bogatstva sa tog područja. Saobraćajnica dolinom rijeke Bosne, koja se povezivala preko doline Neretve sa obalom Jadranskog mora, Nijemcima je služila i za snabdijevanje svojih snaga u Africi.[30])

Stab 3. divizije u izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ od 21. decembra navodi da je neprijatelj koncentrisao u Travniku 2000 Nijemaca sa nešto ustaša, u Zenici oko 1500 Nijemaca sa 600 domobrana, u Zepču oko 500 Nijemaca sa nepoznatim brojem domobrana i ustaša i da se od Teslića kreću jače snage domobrana, ustaša i četnika. Popodne 18. decembra neprijatelj je sa tri jače kolone izbio na planinu Vlašić, i u rejon sela Blatnice i Mladinovine.

Na osnovu razvoja situacije, štab 3. divizije NOV je odlučio da izvuče jedinice iz doline Bosne i Lašve na prostoriju sjeverno od planine Vlašić na položaje: Lisina — Prelivoda — Svinjska glava — Vučja planina. Izvlačenje jedinica otpočelo je 19. decembra.

Štab prve dalmatinske brigade je izdao naređenje Štabovima bataljona da istog dana rano ujutro otpočnu sa izvlačenjem sa dotadašnjih položaja pravcem selo Serići — selo Panići — Vučja planina.

štabu 4. bataljona je naređeno da štiti izvlačenje jedinica brigade sa dosadašnjih položaja i da se potom povuče kao brigadna zaštitnica istim pravcem. Kada je prolazio kroz selo Orahovicu jedna njemačka jedinica

") Izvežtai Štaba 3. divizite od 21. decembra 1942. godine dostavi ien Vrhovnom ätabu NOV i POJ (Zbornik IV, knj. 8, dok. 209. 1 244).

koja je ranije stigla u to selo otvorila je na njega vatru. Od neprijateljske vatre bataljon nije imao ljudskih žrtava, ali je izgubio nekoliko tovarnih grla.

U toku tog dana jedinice brigade izbile su na slijedeće položaje: 3. balaljon na Kilovačko (kota 1217), 1. bataljon na Svinjsku glavu (kota 1367), 2. bataljon na Vučju planinu, 4. bataljon. koji se nalazio u brigadnoj zaštitnici, od sela jezera povlačio se preko sela G. Bjelo Bučje i izbio na položaj u rejon Glavica (kota 1342). Zadatak brigade je bio da čvrsto drži posjednute položaje.

Desno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 10. hercegovačka brigada koja je imala zadatak da zatvori pravac šisavo — Lisina — Kruševo brdo i Koričani — Kruševo brdo. Lijevo se nalazila 5. crnogorska brigada, čiji je zadatak bio da zatvori pravac od sela Blatnice i Mladikovine.

Na sektoru 3. divizije neprijatelj se i dalje nalazio na ranijim položajima na lijevoj obali rijeke Bosne i rejonu Gučja Gora. Njegove jedinice nisu dalje nastupale od sela Blatnice i Mladikovine. Jedino što je jedna njemačko-ustaška kolona u jačini oko 500 vojnika izbila na vrh Vlašića, sa kojom su vodili borbu dijelovi 10. hercegovačke brigade.

Stab treće divizije, koristeći se takvom situacijom, odlučio je da odmori jedinice dva-tri dana i da ih pripremi za buduće akcije.

Jedinice 1. dalmatinske brigade zanoćile su na položajima između 19, i 20. decembra. Stab brigade je naredio štabovima bataljona da na položajima ostave osmatrače i manje patrole, a da bataljone razmjeste u slijedeće rejone: 1. bataljon sa dvije čete u selo Palivuk, a sa jednom u selo Trifunovići, 2. u selo Strane, s tim što će jednu patrolu uputiti u selo Siprage sa ciljem hvatanja veze sa tamošnjom komandom mjesta, 3. je ostao u dotadašnjem rejonu sa zadatkom da održava vezu sa 10. hercegovačkom brigadom u rejonu Kruševo brdo, 4. u rejon sela Hajdarevići. Or treba da uputi jednu patrolu u pravcu sela Mladinovine da prikupi podatke o neprijatelju u tom selu.

Iako se 3. divizija kratko vrijeme zadržala na ovom dijelu centralno Bosne, ona je postigla vidne rezultate u političkom djelovanju. Održani su mnogi zborovi po selima tog regiona. U selima je organizovana narodna vlast, formirani narodnooslobodilački odbori. Jedinice divizije su se povezale sa partijskim organizacijama u Zenici i Travniku. Međutim. Z£ kratko vrijeme nisu se mogli potpuno ostvariti planirani zadaci u vez sa dobrovoljnom mobilizacijom. Jedinice divizije svojim držanjem ostavile su dobar utisak kod naroda tog kraja, naročito kod muslimanskoj stanovništva, što je ostavilo vidne rezultate u pogledu političkog opredijeljenja stanovništva.[31])

Direktivom Vrhovnog komandanta od 11. decembra 1942. godine : naređenjem od 20. decembra štabu 3. divizije[32]) je naređeno da svoja djej stva usmjeri na komunikacije u dolini rijeke Lašve, Turbe — Donji Vakul i Turbe — Jajce. U vezi s tim naređenjem štab 3. divizije odlučio je da 1

[31]) U izvještaju štaba 3. divizije od 21. decembra 1942. god. dostavljenon Vrhovnom štabu stoji: »U toku 16-og ov. mj. radilo se intenzivno politički«.

") Direktiva Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 11. decembra 1942. godim štabu 3. divizije za ofanzivna djejstva na komunikaciji na prostoru Travnik — Do' nji Vakuf — Ćosići (Zbornik II. knj. 7, dok. 17).

dalmatinska i 10. hercegovačka brigada djejstvuju na komunikacije Travnik — Turbe i Travnik — Donji Vakuf a 5. crnogorska brigada nizvodno dolinom rijeke Vrbasa.

Prva dalmatinska brigada je dobila zadatak da likvidira neprijateljsko uporište u Turbetu i uništi željezničku stanicu i stanične uređaje. Deseta hercegovačka brigada imala je zadatak da likvidira željezničku stanicu Goleš, a jedan bataljon uputi da izvrši demonstrativni napad na Travnik.

Prva dalmatinska brigada izvršila je pokret pravcem sela Koričani — Gostilj. Po izbijanju jedinica brigade u rejon sela Gostilj počele su pripreme za napad. Jedinice su nastupale prema Turbetu pravcem: Karaula — selo Vlajsovići — selo Podkraj, gdje su štabovi bataljona dobili precizniji zadatak. Bataljoni su zauzeli polazni položaj za napad na liniji kota 753 — zaselak Đaci zaobilazeći desnim krilom preko sela Barišići. Prvi bataljon je došao u kontakt sa ojačanim vodom domobrana, čiji je komandir jedan potporučnik, Musliman, rekao da neće braniti Turbe niti se boriti protiv partizana već da će povući svoj vod sa položaja, što je i učinio.

U Turbetu su se nalazile tri ćete domobrana i žandarma, a na položajima oko Turbeta su bili izgrađeni bunkeri.

Napad jedinica 1. dalmatinske brigade otpočeo je u noći između 26. i 27. decembra 1942. godine. Za neposredni napad na Turbe određeni su 3. i 4. bataljon, a 1. bataljon je vršio obezbeđenje napada od Travnika i bio u rezervi. Poslije iznenadne jake, ali kratke vatre 3. bataljon je ušao u Turbe. Domobranske jedinice su razbijene i većim dijelom su se povukle prema Travniku. Po organizovanosti i silovitom napadu istakao se 3. bataljon. U vremenu od jednog sata Turbe je bilo oslobođeno. Zarobljeno je oko 70 domobrana, zaplijenjeno: 5 mitraljeza, 100 pušaka i veće količine municije i raznog drugog materijala. Porušen je jedan most, spaljene su zgrade koje su služile okupatoru u vojne svrhe. Spaljena je pilana i željeznička stanica. Likvidiranje neprijateljskog uporišta u Turbetu je bilo vrlo značajno kako u vojnom, tako i političkom pogledu. Neprijatelju su nanijete izuzetne materijalne štete. Zaplijenjena je velika količina odjeće i obuće i veće količine hrane, što je bilo značajno, jer je još uvijek dobar broj boraca bio slabo obuven i obučen. Zaplijenjeno je 1.000 kg slanine 3.000 kg ulja, 1.000 kg bijelog brašna, 100 kg pšeničnog brašna, 600 kg soli, 600 kg kukuruznog brašna i drugog materijala i 750.000 kuna. Veliki dio namirnica razdijeljen je radnicima i seljacima iz obližnjih sela. što je imalo pozitivan efekat na stanovništvo Turbeta i okoline.

U oslobođenju varoši Turbe učestvovale su samo jedinice 1. dalmatinske brigade, uz neposredno obezbeđenje jedinica 10. hercegovačke brigade od pravca Travnika.

Jedinice brigade povukle su se iz Turbeta ujutro 27. decembra, pravcem: sela Bijelo Bučje — Pećine, gdje su zanoćile. Iz tog sela brigada je produžila pokret u rejon sela Rostovo i **Sebešić** fZijamet). Tu su se jedinice kraće vrijeme odmarale i vršile pripreme za slijedeće akcije. U ovom rejonu brigada je dočekala novu 1943. godinu.

Planom operativnih djejstava štaba 3. divizije NOV predviđeno je dn 1. dalmatinska brigada sa prostorije Zijameta aktivno djejstvuje na komunikaciji u dolini rijeke Lašve na prostoru između Travnika i Busovače.

Borci 1. **bataljona u selu Rostovu kod Novog** *Travnika, decembra 1942.*

Na osnovu postavljenog zadatka štab brigade izradio je plan djejstva bataljona, kao i plan političke aktivnosti u okolnim selima i vojno-politički i kulturno-prosvetni rad po jedinicama brigade. Navodimo podatke c radu u brigadi iz izvještaja zamjenika političkog komesara 1. brigade upućenog CK KPJ od 18. januara 1943. godine.

»Ovaj i ako kratak predah brigada je koristila za analizu rada i borbe poslednjih mjesec i po dana marševa, oružanih okršaja, držanja teških položaja, nastupanja i odstupanja, dana iskušenja kroz koje su partijske organizacije i brigada polagale ispit. Tako za to vrijeme nije bilo sistematskog rada. nalazilo se je vremena za kratke sastanke — za analizu tih akcija i držanja partijaca i boraca u njima. U tim iskušenjima otpadalo je iz Partije sve ono malodušno, kolebljivo, oportunističko; na drugoj strani izrasli su iz boračkog sastava novi partijci, izbijali su na površinu novi mladi rukovodioci. Partijci su u toj vatri borbe i pregnuća postali pošteni borci, dobri borci, postali primjerni u životu i borbi.

Brigada je položila ispit u borbi kod Jajca i u dolini Bosne i r. Lašve u odnosu prema narodu i njegovoj imovini, ne računajući rijetke izuzetke i u izdržljivosti i u požrtvovanju.

Iskorišćen je relativni predah i organizovan teoretski rad u partijskoj organizaciji. U tom cilju organizovan je pri štabu brigade kratak partijski kurs u selu Rostovu sa temama:

1. Klase i klasna borba (kroz istoriju)
2. O partijama uopšte
3. O Komunističkoj partiji i Kominterni
4. O KPJ i njenoj ulozi u današnjoj borbi
5. Fašizam, imperijalizam i današnji rat

6. Teorija revolucije
7. Diktatura proletarijata
8. Socijalizam i komunizam
9. Seljačko pitanje
10. Nacionalno pitanje
11. Organizacija narodne vlasti

Rukovodilac kursa je bio Culić Hrvoje Mićo.

Kursom se željelo da se pokrene, popularise i podigne teoretski rad komunista u brigadi. Ta mala partijska škola pod uslovima teške i krvave borbe je ideja borbe za savlađivanje teškoća, za provjeravanje sebe u radu, u vatri borbe i mučnog života, ideja koja je nailazila na razumijevanje, to je odgovor na Titov poziv. Na kurs je išlo 18 mladih boraca, radnika i seljaka, koji su svoju odanost Partiji i NOB-u dokazali na bunkerima kod Jajca, dolini r. Bosne i s. Lašve kod Turbeta. Svaka partijska jedinica je poslala po jednog svog člana — borca. Mnogi su željeli da uče. Radilo se danju i noću, radilo se i na maršu i bivakovanju. Držana su i predavanja, proučavana izložena materija i vršena ispitivanja. Ta proučavana pitanja su se prenosila na borce brigade. Na tom kursu su bile i tri drugarice. Kurs je trajao 16 dana. Predavači su bili drugovi iz štaba brigade i političkog odjela. Kurs je dao dobre rezultate. On je razvio veliki interes za knjigom i za ideološki rad u brigadi«.

Poslije održanog prvog kursa održan je drugi partijski kurs na kojem je učestvovalo 15 boraca od kojih su bile četiri drugarice (dva su se razboljela na kursu). Kurs je trajao 21 dan. Ovaj kurs je dao bolje rezultate od prvog. Na njemu su i predavači imali više iskustva. I kursisti su radili sa puno volje. Kurs je uspjeo i u teoretskom pogledu, tj. u savlađivanju materije, i u vaspitnom pogledu, razvijanjem kolektivnog duha. Sa prvog kursa primljene su u Partiju dvije, a sa drugog tri drugarice.

Prva konferencija komunista 1. dalmatinske brigade održana je 10. januara. Na njoj je bilo prisutno 80 članova KPJ. Pored delegata iz partijskih organizacija, na njoj su prisustvovali komandanti i politički komesari bataljona i komesari četa kao i učesnici partijskog kursa. Tek je bilo četiri meseca od formiranja brigade i rada partijske organizacije, ali, s obzirom na minule borbe, marševe i tegobe kroz koje je prošla brigada i partijske organizacije, to je bio dug i plodonosan period. Konferencija je dala ocjenu o radu partijske organizacije i rukovođenja, o radu i držanju komunista i dotadašnjim zadacima i borbama, o moralno-političkom stanju u jedinicama brigđtle i drugim aktuelnim pitanjima. Ona je dala odgovore na mnoga pitanja i postavila zadatke pred partijske organizacije i rukovodstva. pred sve komuniste, starešine i borce brigade.

Referat o tim pitanjima podnio je Vlado Sćekić. zamjenik političkog komesara brigade. Njega su dopunila i produbila veoma plodna i konkretna izlaganja dobrog broja komunista brigade. Redale su se kritike i samokritike u pogledu držanja u borbama oko Livna. Jajca, u dolini rijeka Bosne i Lašve, koje su rasvjetljavale držanje komunista u njima, jedinica i starešina.

Kroz ocjene rada, predloge referata i diskusiju postavljeni su naredni zadaci za komuniste i rukovodstvo brigade:

1. Proučavanje marksizma-lenjinizma.
2. Pojačanje rada partije na podizanju SKOJ-a.

3. Politički organizovani rad na tei'enu (sa partijskim organizacijama, SKOJ-em i svim antifašističkim organizacijama).

4. Pojačanje rada Partije po drugim pitanjima, naročito u vojno-političkom i kulturno-prosvetnom sektoru.

Poslije održane partijske konferencije rad na svim sektorima u brigadi se pojačao. Po svim bataljonima, među svim borcima proučavao se razvitak društva. Održano je savjetovanje skojevskih bataljonskih rukovodstava i time se uticalo da se rad SKOJ-a dalje unapredi, organizaciono učvrsti i planski razvija. Pružena je u daljem pomoć Prozorskom bataljonu i održano nekoliko zborova. Stab brigade je odredio teme koje je trebalo da se prorade radi uzdizanja rukovodilaca i boraca preko redovnih sastanaka rukovodilaca, preko prorađivanja tema. bataljonskih i četnih konferencija.

Nastavljen je vojnostručni rad u bataljonima, podizanje autoriteta starešina a naročito nižih, traženo je vojničko držanje svuda, uvježbavano je postrojavanje itd. Pojačana je budnost jedinica i briga za borce (naročito protiv smrzavanja). Brigada je u poslednjim borbama pokazala da je izrasla u čvrstu vojničku udarnu jedinicu.

U kulturno-prosvjetnom sektoru se sve intenzivnije radilo u brigadi. Rad je u tom pogledu bio raznovrstan. Održavana su predavanja iz raznih oblasti znanja, pisani dopisi za listove, održavane kulturno-zabavne priredbe za bataljone i narod kad god su za to postojali minimalni uslovi (skečevi, recitacije, horovi i dr.). Brigadna partijska konferencija je dala zamah na svestranom radu u brigadi.

Sa partijske konferencije brigade upućen je telegram Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju i štabu 4. operativne zone sledećeg sadržaja:

»Sa naše prve brigadne partijske konferencije, šaljemo vam svoje tople komunističke pozdrave, zavjetujući se da ćemo uložiti sve svoje snage za podizanje vojne sposobnosti i ubojne spremnosti naše brigade, kako bi zaista ona bila dika i ponos naše drage Dalmacije.

Svjesni smo pohvale koju ste dali ovoj brigadi (povodom zauzimanja Jajca) založićemo se i svoje živote ćemo dati kako bi se očuvalo to priznanje sa kojim se ponosi naša dalmatinska brigada«.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

10. januar 1943. godine

Prva partijska konferencija
Prve dalmatinske brigade

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju i štab 4. operativne zone su izrazili zahvalnost na pozdrave i obećanja i zaželjeli puni uspjeh partijske organizacije i pobjede brigade.

s p i s a k

PARTIJSKOG ČLANSTVA PRVE DALMATINSKE BRIGADE JANUARA 1943. GODINE

Stab brigade

1. Ante Kronja Cenčo, politički komesar
2. Gligo Mandić, komandant
3. Vlado Sćekić, zamjenik političkog komesara
4. Bogdan Peko, zamjenik komandanta

Politički odjel brigade

4a Risto Lekić, rukovodilac političkog odjela
4b Paško Romac Zdravko, član političkog odjela
4c Svete Drecun Svetozar, član političkog odjela

Kuriri

5. Ante Mrduljaš
6. Ivan Elek
7. Ivan Milanović
8. Mate Meštrović
9. Desa Meštrović

Previjalište

10. Marin Britvić, referent saniteta
11. Hrvoje Ćulić
12. Zdenka Varga

Intendantura

13. Ante Sutić, intendant
14. Kažimir Tomaš, pomoćnik intendanta
15. Marin Sirotković

Vod bacača

16. Pavao Rosandić, vodni delegat
17. Drago Pipinić
18. Mate Grljušić
19. Vujo Traživuk

Vod minera

20. Mate Amidžić
21. Ante Srzić
22. Josip Gulin, vodnik

Prvi bataljon – Stab

23. Milisav Đuranović. politički komesar
24. Bogdan Stupar, komandant
25. Dragutin Ivić, zamjenik političkog komesara
26. Petar Bjelobrk, zamjenik komandanta
27. Pero Martinić, intendant
28. Marko Gašpić, pomoćnik intendanta
29. Jozo Veselica, zastavnik
30. Dimitrije Vojvodić Zeko, komandant (u bolnici)

Prva četa

31. Davor Radovniković, politički komesar
32. Vaso Đapić, komandir
33. Pave Krstulović. zamjenik političkog komesara
34. Ivan Krstulović, vodni delegat
35. Stjepan Bilokapić Ban, vodnik
36. Ante Bašić, desetar
37. Marko Cigić, vodnik, mitraljezac
38. Boško Mileta, ekonom
39. Ivan Petrić
40. Frane Zižić
41. Petar Dorić
42. Ante Matković
43. Dušan Dragićević

Druga četa

44. Ante Ožegović, politički komesar
45. Ante Rosandić, zamjenik političkog komesara
46. Petar Mijaković, komandir
47. Ivan Guvo, zamjenik komandira
48. Nikola Uvodić, vodni delegat
49. Smilja Jurjević
50. Nikola Ivić
51. Ante Kljaković
52. Ante Bašić, desetar
53. Frane Dujšin
54. Marin Vukšić
55. Josip Stipetić, vodnik

Treća četa

56. Nedeljko Bošković, politički komesar
57. Veljko Tica. zamjenik političkog komesara

58. Zvonko Giljević, vodni delegat
59. Vaso Gavranović, zamjenik komandira
60. Petar Dmitrović, vodnik
61. Dragutin Crnogorac, vodni delegat
62. Nebojša Sibić, desetar
63. Fabijan Siriščević
64. Milan Bilić
65. Ante Lagator, vodnik

Drugi bataljon – Stab

66. Frane Kursar, politički komesar
67. Novak Knežević, komandant
68. Mate Staničić, zamjenik komandanta
69. Vinko Maglica, zamjenik političkog komesara
70. Ljubo Jolić, intendant
71. Sime Lukin, zamjenik intendanta
72. Nikola Borović, barjaktar
73. Drago Dobrota, kurir

Prva četa

74. Ante Jerkin, politički komesar
75. Nikola Radošević, komandir
76. Oskar Lučev
77. Mihovil Juričev, zamjenik političkog komesara
78. Vice Berović, vodni delegat
79. Mihovil Mičin, desetar
80. Jovo Tišma
81. Ilija Grčić, vodnik
82. Ivo Braniča, ekonom
83. Gašpar Kaloper, vodni delegat
84. Đuro Vrcelj, vodnik
85. Momčilo Dobrota

Druga četa

86. Božo Blažević, politički komesar
87. Branko Bulat, komandir
88. Ante Vlahov, zamjenik političkog komesara
89. Ive Junaković, zamjenik komandira
90. Mate Antubor, vodni delegat
91. Dušan Grčić, vodnik
92. Anđelko Perišić, vodni delegat
93. Ante Kitarović
94. Filip Cudina, vodnik
95. Dušan Bukarica, desetar
96. Rafael Matković, ekonom
97. Jovo Tišma

Treća četa

98. Stevan Bjedov, politički komesar
99. Marinko Rak, komandir
100. Gojko Bezbradica, zamjenik političkog komesara
101. Jakov Calić, zamjenik komandira
102. Ivo Santić, vodni delegat
103. Mate Vlaić
104. Milivoj Luša, vodni delegat
105. Ante Rodić

Treći bataljon – Stab

106. Petar Radević, komandant
107. Vlado Viskić, politički komesar
108. Jerko Kovačević, zamjenik političkog komesara
109. Gojko Ujdurović, zamjenik komandanta
110. Martin Srzić, intendant
111. Božo Miošić, kurir

Prva četa

112. Stipe Milošević, politički komesar
113. Branko Veža, komandir
114. Mirko Vuković, zamjenik političkog komesara
115. Juriša Božić, zamjenik komandira
116. Miljenko Sutić, vodnik
117. Božo Morotin, vodni delegat
118. Joze Ostojić, vodnik
119. Dragan Kaštelančić, vodni delegat
120. Milutin Prnjak, vođa mitraljeza
121. Marko Mustapić
122. Ivan Konić, vodni delegat mitraljeza
123. Marija Domandžić

Druga četa

124. Marin Puharić, zamjenik političkog komesara
125. Josip Potočnik, komandir
126. Gajo Mršić, vodni delegat
127. Ivan Kovačević. vodnik
128. Ante Brajković, vodni delegat
129. Josip Glavina, vodnik
130. Ljubo Grubiša, ekonom
131. Cedo Jurišić
132. Damjan Roščić, desetar
133. Mijo Zidić, vodnik
134. Ivo Puharić, desetar
135. Petar Letica
136. Andrija Fistanić, desetar
137. Maro Mate Hristić

Treća četa

138. Ante Grčić, politički komesar
139. Ante Beroš, komandir
140. Josip Gojak. zamjenik političkog komesara
141. Džafer Nuhić, zamjenik komandira
142. Ivan Dugandžić, vodni delegat
143. Mirko Franić, vodnik
144. Branko Visković, vodni delegat
145. Petar Popić, vodnik
146. Mate Ujdur, vodni delegat
147. Bariša Cepo, vodnik
148. Stipe Grgasović, desetar
149. Ante Paunović
150. Ante Paunović, vodni delegat
151. Ivan Andrijašević, vođa mitraljeza
152. Anđelka Radelič

Četvrti bataljon – Stab

153. Srećko Reić Petica, komandant
154. Niko Repanić Gandi, politički komesar
155. Spiro Orlandić, zamjenik komandanta
156. Andro Kovačević, zamjenik političkog komesara
157. Ivan Bradarić, intendant
158. Marin Dumanić, zamjenik intendanta
159. Ivan Barčot, referent saniteta
160. Frane Kačunić, zastavnik
161. Josip Perčić, kurir
162. Ivo Savić, kurir
163. Ante Mijalić, kurir

Prva četa

164. Mate Bušić, zamjenik političkog komesara
165. Ante Lokas, politički komesar
166. Ante Josipović, komandir
167. Žarko Simun, vodnik
168. Mirko Serbo, vodnik
169. Žarko Mandić, desetar
170. Tomo Kokan
171. Anton Albert
172. Frano Mardešić
173. Roza Bilić
174. Gvido Lučić, desetar
175. Ivan Modrić Glavar, vodni delegat

Druga četa

176. Roko Vlahov, politički komesar
177. Ante Radić, komandir
178. Zdenka Delipetar, zamjenik političkog komesara

179. Ivan Poduje Dani, zamjenik komandira
180. Ivan Despotović, vodnik
181. Roko Radišić, vodni delegat
182. Nikola Samardžić
183. Nikola Milanković, desetar
184. Nikola Dragojević Silo
185. Stevo Vujinić
186. Ivo Tranfić
187. Juraj Vitalić

Treća četa

188. Mirko Kutleša, politički komesar
189. Marko Lagator, komandir
190. Petko Bulović, zamjenik komandira
191. Mirko Despotović, vodnik
192. Karlo Radić, vodni delegat
193. Stipe Buljan, vodnik
194. Cvetko Bilas, vodni delegat
195. Jerko Jelaska, desetar
196. Stipe Grubiša, desetar
197. Ivo Rubeša
198. Duje Božić
199. Vlado Kapić, desetar
200. Ilija Zubac
201. Štipan Buljan
202. Nedeljko Juračić

U brigadi je tada bilo 205 članova KPJ.

*

U rejonu sela Rostova i Sebešića jedinice brigade ostale su do kraja januara 1943. godine i izvele nekoliko značajnih akcija u dolini rijeke Lavše. Početkom januara likvidirano je neprijateljsko uporište u Busovači. Uništeno je nekoliko objekata i porušena željeznička pruga na nekoliko mjesta i cesta južno od Busovače. Zaplijenjene su veće količine obuće, što je bilo značajno, jer je ovim ublažen problem obuće u brigadi.

Bataljoni su izveli akciju na neprijateljsko uporište Vitez. Uspjelo im je da likvidiraju neprijateljsku posadu na desnoj obali rijeke Lašve, ali nisu uspjeli da likvidiraju posadu u željezničkoj stanici, na lijevoj strani rijeke. Za napad na željezničku stanicu trebalo je gaziti rijeku. Zbog toga što je vladala jaka hladnoća, te bi se gaženjem rijeke borci posmrzavali. Stab brigade je odustao od daljnjeg napada i odlučio da se bataljoni povuku u sela Rostovo i Sebešić.

Jedinice brigade izvele su uspješnu akciju na željezničku stanicu Bila sjeverozapadno od Viteza. Likvidirana je posada stanice i porušen jedan željeznički most.

Izvršeno je nekoliko akcija u selima južno od Travnika (Stojkovići, Rankovići i Bučici). Cilj ovih akcija je bio likvidiranje ustaških uporišta. Održavani su politički zborovi sa stanovništvom sela, u kojima su selja-

cima objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Raskrinkavana je ustaško-četnićka politika. Gdje su postojali uslovi, organizovana je narodna vlast. U akciji u selu Stojkovići zapaljena je zgrada opštine, u selima Rankovići i Bučići zapaljene su žandarmerijske stanice. Žandari i ustaše iz sela pobjegli su u Travnik.

U noći između 21. i 22. januara ponovljen je napad na Busovaču i Vitez. U međuvremenu neprijatelj je u ta uporišta dovukao pojačanja. Na desnoj obali Lašve, u Vitezu, zauzeta je žandarmerijska kasarna i zgrada šumske uprave, koje su poslije toga zapaljene. Zatim su čete krenule u napad na željezničku stanicu Vitez koja je bila glavni objekat napada. Neprijatelj je dobro organizovao odbranu i izgradio bunkere oko same stanice. Da bi se mogao izvršiti napad na željezničku stanicu, trebalo je gaziti Lašvu. Jedinice bataljona prešle su na lijevu stranu rijeke i izvršile napad na stanicu i pogon za impregniranje željezničkih pragova, ali prvi napad nije uspio, jer su Nijemci pružali snažan otpor iz stanice i mitraljeskom vatrom odbili juriš jedinica brigade. S obzirom na to da su borci gazili rijeku i bili mokri, prijetila je opasnost od smrzavanja, a izgledi da se zauzme stanica bili su minimalni, te je zbog toga štab brigade naredio povlačenje bataljona.

U noći između 23. i 24. januara jedinice 4. bataljona izvršile su jednu akciju sa ciljem razoružanja ustaške milicije u selima sjeverno i sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa. Kada su se partizani pojavili na području Gornjeg Vakufa, na njih je krenulo 700 ustaša i milicionera. U selu Zdrinci ustaše su iznenadile jednu četu 4. bataljona, koja je u toj neravnopravnoj borbi sa nadmoćnijim snagama neprijatelja izgubila sedam i zarobljena su joj tri borca.[33])

U prvoj polovici januara 1943. u vremenu priprema i održavanja partijske konferencije u brigadi se pojavio tifus. Veliki broj partijsko-političkih rukovodilaca i ostalih članova Partije obolio je od tifusa, od kojih dobar broj boraca i komandnog kadra bio je izbačen iz stroja. Bilo je i ne koliko smrtnih slučajeva. Prvi je umro od tifusa Petar Mijakovac, komandir 2. čete u bataljonu. Sve to je umnogome umanjilo rad partijskih organizacija i negativno uticalo na udarnu snagu brigade.

Tifus se brzo širio u jedinicama brigade i zbog toga što je sanitetski kadar bio nedovoljno stručan i bez iskustva za borbu na suzbijanju tifusa, kao i zbog pomanjkanja partizanskih buradi, a i ne mali broj boraca nemarno se odnosio prema ličnoj higijeni, što je sve pogodovalo da se tifus brzo širi.

®) Velika 2upa, Lašva i Glaž u Travniku pod T. brojem 42 od 23. januara 1943. godine predložila je Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH Zagreb da se preduzmu obimnije mjere protiv partizana (Arhiv VII, fond NDH, k. 18, f. 137, reg. br. 10/1-38).

Poslije oslobođenja Bosanske krajine, Banije i Like, jedinice NOVJ su nastavile ofanzivu prodirući u centralnu Bosnu, Kordun i Dalmaciju Da bi zaustavili napredovanje jedinica NOV i POJ, Nijemci su otpočeli 20. januara 1943. godine široku ofanzivu pod šifrom »Vajs-1« angažujući u njoj jake njemačke, ustaško-domobranske i italijanske snage sa ciljem da unište snage NOVJ i Vrhovni štab.

Težište neprijateljskog napada bilo je na jedinice NOV i POJ u Bosanskoj krajini, Kordunu, Baniji i Lici. Brojčana i tehnička premoć neprijatelja odmah se ispoljila. Jedinice NOVJ pružale su grčevit otpor, al: su i trpjele osjetne gubitke, pa su morale da uzmiču pred nadmoćnim neprijateljem.

Ofanzivna djejstva neprijatelja na jedinice NOV uticala su da se planovi Vrhovnog štaba usklade sa novonastalom situacijom. Posebno težak problem je bio kako evakuisati ranjenike sa ugroženih područja.

Za jedinice 3. divizije koje su se nalazile na području centralne Bosne (1. dalmatinska na području Zijameta, 5. crnogorska sjeverno od Jajca i 10. hercegovačka brigada na širem području Vlašića) bilo je značajno — radi predstojećih zadataka — kakve se neprijateljske snage tu nalaze i kakve su im namjere.

Prema raspoloživim podacima, u Gornjem Vakufu, Bugojnu i Kupresu nalazile su se ustaške jedinice, a u Prozoru jake italijanske snage. Neprijatelj je vršio koncentraciju svojih snaga u tim garnizonima. Pored ustaško-domobranskih snaga, Italijani su prema Prozoru privlačili i svoje snage i četnike. Moglo se očekivati da Italijani i ustaše namjeravaju da preduzmu ofanzivu od Prozora, Bugojna i Kupresa prema Livnu i Glamoču. Zauzimanjem Livna i Glamoča jedinice NOV i POJ koje su se borile u Baniji i Lici bile bi dovedene u težak položaj. Upravo je počela evakuacija ranjenika na pravcu Glamoč — Livno i povlačenje jedinica NOV na tom pravcu.

Vrhovni komandant je 26. januara naredio štabu 3. divizije da hitno prebaci dvije brigade na prostoriju Gornji Vakuf — Prozor — Bugojno da vrši pritisak na te neprijateljske garnizone i time onemoguće neprijatelju poduzimanje ofanzivnih operacija prema Livnu i Glamoču, a sa jednom brigadom da operiše na komunikaciji Travnik — Turbe — Donji Vakuf.[34])

[u]) Naređenje vrhovnog komandanta, druga Tita, od 26. januara 1943. štabu Treće NOV divizije {Zbornik II, knj. 7, dok. 165).

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta štab 3. divizije je odlučio da na prostoriju: Gornji Vakuf — Prozor uputi 1. dalmatinsku i 5. crnogorsku brigadu, a na prostor: Jajce — Donji Vakuf — Turbe 10. hercegovačku brigadu.

Stab 1. dalmatinske brigade je dobio naređenje da hitno izvrši pokret prema Gornjem Vakufu, likvidira to neprijateljsko uporište, a zatim da vrši pritisak prema Bugojnu. Tridesetog januara jedinice su izbile u rejone sela Zdrimci i Vrse sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa. Po pristizanju u te rejone jedinice su otpočele sa pripremama za napad na ustaško uporište u Gornjem Vakufu.

Gornji Vakuf su branile jedna četa ustaša iz sastava 17. ustaške bojne, djelovi Pripremne bojne, 7—8 žandarma i ustaška milicija (oko 180 vojnika). Oni su imali zadatak da uporno brane uporište. Neprijatelj je na položajima izgradio zaklone i zemljane bunkere. Najbolje je bila utvrđena kota 785 (Strmica).

Na osnovu procjene situacije, jačine neprijateljskih snaga u uporištu i mogućnosti intervencije neprijatelja od pravca Prozora, a naročito od pravca Bugojna, štab brigade odlučio je da napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Gornjem Vakufu, obezbjeđujući se od pravca Bugojna i Prozora. U duhu te odluke izdata je zapovjest jedinicama, i to: 1. bataljon da likvidira neprijateljske jedinice u samom uporištu, 3. bataljon da posjedne položaj u rejonu Padovi, jugoistočno od Gornjeg Vakufa, sa zadatkom da ne dozvoli prodor neprijateljskih jedinica od pravca sela Tihomišlja i od pravca Prozora, 4. bataljon da posjedne položaje na desnoj obali rijeke Vrbasa na liniji riječica Bistrica (kote 766—779). Zadatak bataljona je bio da ne dozvoli prodor neprijateljskih jedinica od Bugojna. Drugi bataljon je zadržan u brigadnoj rezervi i u rejonu sela Vrsi.

U toku noći između 30/31. januara, kada su bataljoni posjeli polazne položaje, 1. bataljon je izvršio brzi i odlučni napad na neprijateljsko uporište. Neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen, jer nije očekivao tako jak napad naših snaga, i to ga je natjeralo da se u neredu povlači u pravcu Bugojna.[35]) Prilikom povlačenja je naišao na jedinice 4. bataljona, i bio je potpuno razbijen, pa se u neredu, po grupama, kroz šumu Tihomišlja povlačio prema 13ugojnu.

Poslije likvidiranja neprijateljskog uporišta u Gornjem Vakufu 5. crnogorska brigada nalazila se u rejonu sela Sćit i zatvarala pravac Prozor — Vukovsko. Prema planu Vrhovnog štaba, obje brigade trebalo je da djejstvuju dolinom Rame u pravcu Jablanice. Međutim, od tog plana se odustalo zbog toga što je neprijatelj sa snagama oko 400 ustaša izvršio napad, 2. februara, na položaje 1. dalmatinske brigade. Neprijatelj je. po svaku cijenu, nastojao da odbaci naše snage i da ponovo ovlada Gornjim Vakufom. Bataljonima je uspjelo da razbiju napad ustaša i da ih odbace prema Bugojnu. U tim jednodnevnim borbama neprijatelj je imao 60 mrtvih ustaša.[36])

[M]) Izvještaj štaba 3. divizije o oslobođenju Gornjeg Vakufa (Zbornik IV. knj. 9, dok. 163).

[*•]) Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 2. februara 1943. godine dostavljen VS NOV i POJ o borbama kod Gornjeg Vakufa (Zbornik IV, knj. 10. dok. 14 i 15).

Prenošenje obolelih od tifusa za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, januar-februar 1943.

Poslije neuspjelog pokušaja da zauzme Gornji Vakuf neprijatelj je dovukao pojačanja iz Kupresa u Bugojno, gdje je koncentrisao snage oko osam stotina ustaša. Ove ustaške jedinice, podržavane artiljerijom i minobacačima, izvršile su napad na jedinice 1. dalmatinske brigade koje su držale položaje na liniji Podovi — Stražica (kota 853) — selo Bistrica Neprijatelj je svoje glavne snage usmjerio pravcem: selo Tihomišlje Gornji Vakuf, a manje snage na pravcu Hrasnica — Bistrica — Gornj Vakuf. Ustaše su vršile uzastopne juriše na položaje 3. bataljona. Prvi bataljon je podržao grčevit otpor 3. bataljona udarom, sa dvije čete, u bok neprijatelja. Snažnim protivjurišem neprijatelj je odbačen. Peta crnogorska brigada pristigla je u pomoć 1. dalmatinskoj te su zajedno razbile ustaške jedinice i odbacile ih ka Bugojnu. U ovim borbama, u kojima jc neprijatelj imao oko 100 mrtvih i ranjenih,[17]) istakao se snalažljivošću hrabrošću 3. bataljon 1. dalmatinske brigade i njegov komandant Petar Radević Pero. a zatim Ante Brajkavić, Josip Ostojić. Nikola Radelj, Milutin Prnjak. Franjo Sef i drugi, koji su slijedeći uzor svog komandanta pokazali veliko junaštvo. Zbog te borbe i borbi za Turbe i drugih pohvaljen je 3. bataljon i njegov komandant bat. Petar Radević.

S obzirom na to da je neprijatelj vršio stalne napade od Bugojna prema Gornjem Vakufu. Vrhovni komandant je naredio 2. februara štabu 3. divizije da i dalje zadrži 1. dalmatinsku i 5. crnogorsku brigadu na sektoru Gornji Vakuf — Makljen.[35]) Međutim, dalji razvoj događaja je tražio da

[K]) Izvještaj štaba 3. divizije od 2. i 6. februara 1943. g. (Zbornik II. knj. 8, dok. 2).

[")] Naređenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 2. 2. 1943. g. (Zbornik II, knj. 8, dok. 2).

na tom prostoru ostane 5. crnogorska brigada, a 1. dalmatinska brigada je 5. februara prebačena u rejon sela Rumboci i Seit.[39])

Na prostoriji sela Rumboci — Šćit bataljoni 1. dalmatinske brigade vršili su pripreme za napad na neprijateljsko uporište u Prozoru. Uslijed gubitaka u dotadašnjim borbama i velikog broja obolelih od tifusa, bataljoni 1. dalmatinske brigade su bili jako prorijeđeni. Brojno stanje brigade bilo je smanjeno na oko 500 boraca. Stab 3. divizije zatražio je od Vrhovnog štaba da štab 4. operativne zone Hrvatske uputi veći broj boraca za popunu jedinica te divizije, naročito 1. dalmatinske brigade.*[5])

Planom Vrhovnog štaba bilo je predviđeno da Glavna operativna grupa divizija izvrši prodor za Hercegovinu i Crnu Goru. Sa grupom divizija trebalo je da se kreće i Centralna bolnica u koju su se slivali ranjenici i oboleli od tifusa sa svih frontova. Da bi se stvorili uslovi za prelaz rijeke Neretve i dalji prodor kroz Hercegovinu za Crnu Goru, kao i evakuaciju ranjenika, trebalo je likvidirati italijanska uporišta u dolini rijeke Rame i Neretve, u rejonu Jablanica — Konjic. Svi italijanski garnizoni u dolini Rame i Neretve bili su dobro utvrđeni i organizovani za odbranu.

OSLOBOĐENJE PROZORA

Prozor je u ovoj situaciji imao poseban značaj za neprijatelja. Svojim položajem bio je veoma podesan za odbranu i djejstva, prema okolnim mjestima. Italijani koji su držali i branili Prozor dobro su ga utvrdili i povezali njegovu odbranu. Pred početak četvrte neprijateljske ofanzive pojačali su odbranu dovukavši velike količine ratnog materijala i hrane.

Italijanske snage u Prozoru su, prema prikupljenim podacima, imale oko 700—800 vojnika iz sastava divizije »Murđe«. Kasnije se pokazalo da su te neprijateljske snage bile znatno jače. Pored velikog broja teških mitraljeza i ostalog pješadijskog naoružanja, Italijani su imali bateriju haubica 100 mm, dva protivkolska topa 47 mm, četiri minobacača 81 mm i nekoliko teških minobacača i jedna četa lakih tenkova od *3Vs* tone[41]) Neprijatelj je solidno organizovao kružnu odbranu Prozora. Imali su 29 betonskih bunkera, a u međuprostorima izgrađeni su zemljani bunkeri, kao njihova dopuna. Ispred i između bunkera bila je postavljena žičana prepreka u jednom redu. Na žicu su stavljena razna zvonca, klepetuše — kutije od konzervi. Pri najmanjem dodiru žice sve bi zvonilo. Na taj znak italijanski vojnici su otvarali paklenu vatru iz svih vrsta oružja. Veoma precizno su isplanirali zaprečnu vatru iz svih oružja i oruđa, tako da nijedan metar zemljišta ispred i između bunkera nije ostao netučen vatrom. Vatra iz bunkera bila je tako planirana i međusobno povezana da je štitila prilaze susjednom bunkeru. Kako se vidi, Italijani su sve predvidjeli kako bi odbranili Prozor od napada jugoslovenskih partizana.

[w]) Vrhovni komandant NOV i POJ naredio je 4. 2. 1943. g. štabu 3. NOV divizije da jednu brigadu orljentiše Prozorskom kotlinom u kojoj piše slijedeće: »Prebacite jednu brigadu do sela Kopčići — Rumboci. Bolnicu nemojte slati u LIVNO, NEGO NEGDJE BLIZU VAS — NA PRIMJER SELO ZVINJAČA« (Zbornik II, knj. 8. dok. 9).

[40]) Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 5. 02. 1943. g. dostavljen VS o brojnom stanju divizije (Zbornik IV, knj. 10, dok. 27).

[41]) Raspored neprijateljskih fortifikacijskih utvrđenja (Arhiv VII, k. 753, f. 1/2, br. reg. 14).

Prozor je bio značajan i za jedinice Glavne operativne grupe i Centralne bolnice. Pored toga što su se njegovim zauzimanjem otvarali povoljni uslovi za daljnje nastupanje — u Prozoru su bila skladišta hrane, odjeće i obuće, sanitetskog i drugog materijala, skladišta municije — svega potrebnog jedinicama NOVJ i bolnicama. Italijansko uporište u Prozoru upravo je stajalo na putu ostvarenja plana Vrhovnog štaba. Postavljalo se kao imperativ da se po svaku cijenu likvidira to neprijateljsko uporište kako bi se otvorio put kroz dolinu Rame u dolini Neretve.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba, štab 3. divizije donio je odluku da poslije izvršenih priprema napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Prozoru, a potom produži sa čišćenjem doline Rame prema Neretvi. Na osnovu odluke 3. divizije razrađen je plan napada na Prozor. Svaka brigada sačinjavala je napadnu kolonu na svom pravcu napada.

Desnu napadnu kolonu obrazovala je 1. dalmatinska brigada, koja j{ napadala iz rejona sela Sćita opštim pravcem: Gradina (kota 1057) — sele Paljike — Prozor, sa zadatkom, da uz podršku artiljerije probije neprijateljsku odbranu u rejonu sela Paljike i da u sadjejstvu, lijevo sa 5. crnogorskom, desno sa djelovima 10. hercegovačke brigade, očisti varoš oc neprijateljskih snaga. Po likvidiranju neprijatelja u Prozoru da produž sa djejstvom preko sela Borovnice u pravcu sela Luga.

Srednju napadnu kolonu obrazovala je 5. crnogorska brigada, koja je napadala na pravcu Makljen — selo Gmići — sjeverozapadni dio grada sa zadatkom probijanja neprijateljske odbrane na pravcu napada i da i sadjejstvu sa 1. dalmatinskom i 10. hercegovačkom brigadom očisti grac od neprijateljskih snaga.

Za podršku jedinica formirana je artiljerijska grupa od diviziona Vrhovnog štaba i jedne baterije 3. divizije. Zadatak artiljerijske grupe je bit da za vrijeme artiljerijske pripreme neutralise neprijateljsku artiljeriji u rejonu Agaja (na sjevernoj ivici grada). Poslije neutralisanja neprijateljske artiljerije da prenese vatru u centar grada. Stab artiljerijske gru' pe odredio je dva protukolska topa za neposrednu podršku bataljona 1 dalmatinske brigade. Ovi topovi poslužili su za gađanje betonskih bunkeri u rejonu sela Paljike.

Početak napada određen je za noć između 15. i 16. februara 1943. go dine u 21 čas.

U vrijeme priprema za napad na Prozor vrhovni komandant Josij Broz Tito posjetio je položaje 1. bataljona 1. dalmatinske brigade u seli Nikoliću. Bataljon je imao zadatak da zatvori i kontroliše pravac koj izvodi u dolinu Rame, obezbijedi spoljnju liniju odbrane u selu Sćitu vrši pripreme za napad na Prozor. Oko podne pojavila se grupa rukovodilaca i boraca prema štabu 1. bataljona. Odmah pošto je obaviješten ko mandant bataljona Bogdan Stupar (poznat kao hrabar, odvažan i smjeo sta rešina a vrlo odgovoran) izašao je iz zgrade da se lično uvjeri ko to dolazi Nije lično poznavao Vrhovnog komandanta niti druge članove Vrhovnoj štaba. Primijetio je da pred jednim od rukovodilaca u toj grupi ide velik pas vučjak, a pošto je ranije čuo da drug Tito ima sa sobom vučjaka kojegi je zvao »Luks«, shvatio je da mu u obilazak dolazi lično Vrhovni komandant. To ga je zbunilo, i malo nespretno ali otresito izašao je na rapor svom vrhovnom komandantu i raportirao mu je po prvi put. Drug Tito si zainteresovao za raspored bataljona i njegovu borbenu spremnost. Poton

je obišao smještaj štaba bataljona. Tito je primijetio u prostorijama bataljona lonac sa hranom i zaželio da vidi kako se hrane u Štabu, a potom upitao da li se tako hrane ostali borci u bataljonu. Dobio je potvrdan odgovor od Stupara pošto mu je intendant bataljona Marko Gašpić potvrdio, iako nije bio siguran u to, jer su čete bile udaljene od štaba bataljona i svaka za sebe kuvala. Borci u štabu i oko štaba bataljona odmah su se okupili oko druga Tita i drugih rukovodilaca iz Vrhovnog štaba i Tito im je govorio o važnosti sljedećih zadataka, o teškoćama koje očekuju naše jedinice. Posebno je istakao ulogu dalmatinskih jedinica u razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda, o potrebi razvijanja idejnog i političkog rada, samodiscipline i visokog borbenog morala. Poslije kratkog boravka u bataljonu, drug Tito se oprostio i zaželio borcima uspjehe u budućim zadacima.

U čitavoj brigadi odmah se je pročulo da je Vrhovni komandant sa rukovodiocima iz ovog štaba posjetio 1. bataljon i o svemu što im je rekao. To je unijelo novi elan i raspoloženje u čitavu brigadu.

U toku 14. februara štab 1. dalmatinske brigade izvršio je pripreme sa štabovima bataljona, a štabovi bataljona sa komandama četa. Priprema je izvršena na terenu na polaznom položaju za napad, gdje su starešinama precizirani zadaci. U pripremama jedinica za napad svi borci su bili upoznati sa tim od kakvog je značaja zauzimanje toga neprijateljskog uporišta, jer su štab brigade, politički odjel, čitav komandni kadar i partijska i skojevska organizacija preduzeli široku aktivnost kako bi svakom borcu bilo potpuno jasno od kakvog je značaja oslobođenje Prozora za dalja djejstva Glavne operativne grupe i spasavanje ranjenika.

Stab brigade je odlučio da napad izvrši sa 2. i 3. bataljonom i jednom četom 1. bataljona, a da 1. bataljon bez jedne čete i 4. bataljon zadrži u brigadnoj rezervi. Takvo grupisanje u napadu je karakteristično pri napadu na dobro organizovanu i utvrđenu odbranu kakva je bila u slučaju odbrane Prozora. Stab brigade je usmjerio glavne snage na pravac sela Paljike sa zadatkom da probiju neprijateljsku odbranu u rejonu tog sela, a zatim produže sa napadom u centar grada.

Raspored bataljona u napadu je bio-

Drugi bataljon je napadao sa polaznog položaja: kota 799 u pravcu Mlake — kota 703, zahvatajući cestu sa obje strane. Zadatak bataljona je bio da u sadjejstvu sa 3. bataljonom probije neprijateljske odbrambene položaje u rejonu Mlake, a zatim da produži sa napadom u pravcu kote 703 i da sadjejstvuje sa jedinicama 5. crnogorske brigade u oslobođenju sjeverozapadnog dijela grada.

Treći bataljon djejstvovao je sa polaznog položaja između kote 799 i 1059 u pravcu selo Paljika — centar varoši, sa zadatkom da u sadjejstvu sa 2. bataljonom i jednom četom 1. bataljona probije odbranu neprijatelja u rejonu sela Paljike, a zatim da produži napad u centar grada i u sadjejstvu sa 2. bataljonom očisti taj dio grada od neprijatelja.

Prva četa 1. bataljona napadala je desno od 3. bataljona na pravcu *Kolivret* (kota 1174) — bezimeni potok — južni dio grada. Zadatak čete je bio da sadjejstvuje sa 3. bataljonom u proboju neprijateljske odbrane u rejonu sela Paljike i da štiti njegov desni bok.

Ostala dva bataljona nalazila su se u brigadnoj rezervi: 1. bataljon u rejonu sela Ploče, a 4. bataljon u rejonu sela Podbor.

Artiljerijska grupa sa vatrenih položaja Ripci otpočela je sa vatrenom artiljerijskom pripremom u odredeno vrijeme i 15 minuta tukla vatrene položaje neprijateljske artiljerije.

Cim je naša artiljerija otvorila vatru. Italijani su reagovali otvaranjem vatre iz svih raspoloživih oružja i oruđa ispred svojih odbrambenih položaja. Cete su krenule u predviđeno vrijeme u napad i podilazile neprijateljskim položajima. Nadirale su iako je neprijatelj otvarao na njih paklenu pušćanu i mitraljesku vatru. Oko bunkera se razvila žestoka borba, Italijani nisu napuštali bunkere, već su otvarali ubitačnu mitraljesku vatru, nastojeći da odbiju napad partizana. Bilo je vrlo teško približiti se bunkerima na domet ručnih bombi. Značajno je bilo neutralisati vatru u jednom bunkeru pa da nastane breša u sistemu neprijateljske mitraljeske vatre. Djejstva dva protivtenkovska oruđa nisu bila naročito efikasna. Topovi su bili malog kalibra i nisu mogli da ruše betonske bunkere, ali su ipak uspjeli gađanjem u puškarnicu da neutrališu vatru jednog bunkera što je omogućilo četama 3. i 2. bataljona da probiju neprijateljsku odbranu u rejonu sela Paljike i da zauzmu nekoliko bunkera. Kao karakteristiku izvanredne hrabrosti, snalažljivosti i odlučnosti treba istaći da je komandant 3. bataljona Petar Radević uzeo štit od teškog mitraljeza »švarcloze« nosio ga ispred sebe i išao prema otvorima bunkera iz kojeg je mitraljej neprijatelja neprekidno gađao, sledili su ga mitraljezac Prnjak, desetai Sevo, Ivan Košćena i drugi i zahvaljujući tome zauzet je prvi bunker i potom sledeći i time otvoren put za ulazak 3. bataljona u grad. Ovim je bila probijena neprijateljska glavna odbrambena linija u rejonu sela Paljike. Cete 2. i 3. bataljona, poslije proboja italijanske odbrane, izbile su dc rijeke Prozorčice i produžile napad na grad. Borci 3. i 2. bataljona su zaplijenili šest mitraljeza i velike količine municije. Ceta 1. bataljona probila se niz bezimeni potok kod džamije u jugoistočnom dijelu grada. Time su bataljoni 1. dalmatinske brigade izvršili glavni dio zadatka jer su uspjele da probiju glavnu odbrambenu liniju neprijatelja.[42])

Peta crnogorska i 10. hercegovačka brigada, i pored jake neprijateljske vatre i otvorenog i brisanog terena, uspjele su da likvidiraju jedar broj bunkera i utvrđenih položaja, ali su zadržane dobro organizovanon neprijateljskom vatrom. Štabovi tih brigada su odlučili da se jedinic* povuku pred zoru na polazne položaje. Stab prve dalmatinske brigade kada je obavješten da su se 5. i 10. brigada povukle, naredio je svojin bataljonima da povuku glavninu svojih jedinica na polazne položaje ali da ostave svoje dijelove u zauzetim bunkerima, kako bi olakšal slijedeći napad. Međutim, pošto je štab 3. divizije izvješten o odluci štab; 1. dalmatinske da ostavi svoje dijelove u zauzetim bunkerima, smatrajući to suviše riskantnim, naredio je štabu brigade da povuče ostavljene dijelove iz bunkera, s tim da se čitavi zaplijenjeni materijal iznese iz bun-! kera, a da se bunkeri unište. Ti betonski bunkeri nisu mogli da se unište! jer nije bilo eksploziva, lako da su ih Italijani ponovo posjeli.

O neuspjelom napadu jedinica divizije u noći između 15. i 16. februari odmah je obavješten Vrhovni štab. Kad je Vrhovni komandant saznao dć napad 3. divizije nije uspio, naredio je štabu 1. proleterske divizije da si

[1t]) **Dnevni izvještaj komandanta italijanskog Šestog armijskog korpusa od 1(februara 1343. godine o borbama protiv jedinica NOV na prostoriji Prozori Jablan ice i Konjic« (Zbornik IV, knj. 10. dok. br. 210).**

dva bataljona iz 3. krajiške brigade ojača 3. diviziju u ponovljenom napadu na Prozor sa kratkim zadatkom »Prozor mora pasti«!

U toku 16. februara vladalo je zatišje. Jedinice 3. divizije vršile su pripreme za odlučujući napad u noći između 16. i 17. februara. Jedinice 1. dalmatinske brigade u pripremama su analizirale propuste i nedostatke u napadu prethodne noći. Čitav komandni kadar i partijski i skojevski sastav je bio pripremljen da te noći »Prozor mora pasti«.

Napad jedinica 3. divizije, ojačane sa dva bataljona 3. krajiške brigade, ponovljen je slijedeće noći u 23 časa. Napad je podržavala Artiljerijska grupa Vrhovnog štaba. Pored dva protivtenkovska oruđa, određene su i dvije haubice za neposredno gađanje betonskih bunkera. Međutim, haubice nisu mogle da se kreću van ceste, te se nisu mogle u dovoljnoj meri iskoristiti za gađanje bunkera.

Napad je otpočeo u predviđeno vrijeme. Cim su osjetili ponovni napad, italijanski vojnici su otvorili uragansku mitraljesku i minobacačku vatru iz bunkera.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade i ove noći su napali borbenim rasporedom u dva ešelona istim pravcem. U napad su uvedeni 1. i 4. bataljon a 3. i 2. bataljon su povučeni u brigadnu rezervu. Poslije nekoliko časova ogorčene borbe bataljoni su nastojali da se i po cijenu većih gubitaka probiju u Prozor.

Prvi ešelon brigade (1. i 4. bataljon) nastupao je dosta uspješno, iako polako. Nešto više uspjeha imao je 1. bataljon kojem su sadjejstvovali dijelovi 5. crnogorske brigade. Dijelovima 1. i 4. bataljona je uspjelo da probiju neprijateljsku odbranu u selu Paljike i oko pola noći da prodru u varoš lomeći otpor neprijatelja. Italijani nisu mogli izdržati snažan pritisak i silovite juriše bataljona 1. brigade i usmjerenu vatru protivkolskih oruđa.[43]) I ostale jedinice na drugim pravcima imale su više uspjeha u razbijanju neprijateljske odbrane koja je postajala sve slabija. U toj situaciji razbijene i razjedinjene snage neprijatelja nastojale su da se izvuku iz Prozora pod okriljem noći, bježeći prema Rami, osim nekih manjih grupa u raznim dijelovima grada koje su još pružale otpor. Uvođenjem u borbu divizijske rezerve (dva bataljona 3. krajiške brigade) jedinice 3. divizije brzo uspijevaju da likvidiraju sve tačke otpora. Tako je u prvim jutarnjim satima 17. februara oslobođen Prozor, čime su jedinice 3. divizije sa dva bataljona 3. krajiške brigade uspjele potpuno izvršiti ono što je pred njih postavio drug Tito.

U borbama za Prozor neprijatelj je imao 120 poginulih i 220 zarobljenih vojnika i oficira, te veći broj ranjenih. Zapljenjeno je: 4 haubice 100 mm, 2. protivkolska topa 47 mm, 9 bacača 81 mm, 12 mitraljeza, oko 25 puškomitraljeza. oko 500 pušaka, 5 lakih tenkova, 1 traktor. 10 kamiona, 2 motocikla, 2 radio-stanice, 3 vagona haubičke municije, 1000 granata za topove 47 mm, oko 300 sanduka puščane municije, 250 sanduka minobacačke municije, 50 sanduka raznih bombi, 4 vagona brašna i 3—4 vagona raznih životnih namirnica.

Jedinice 3. divizije u ovim borbama imale su 23 poginula i 39 teže i 78 lakše ranjenih. Prva dalmatinska brigada imala je 16 poginulih (prve noći 12, a druge 4) i 69 lakše i teže ranjenih.

[43]) Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 17. i 18. februara 1943. godine dostavljen Vrhovnom štabu o borbama u Prozoru (Zbornik IV, knj. 10, dok. 91 i 100).

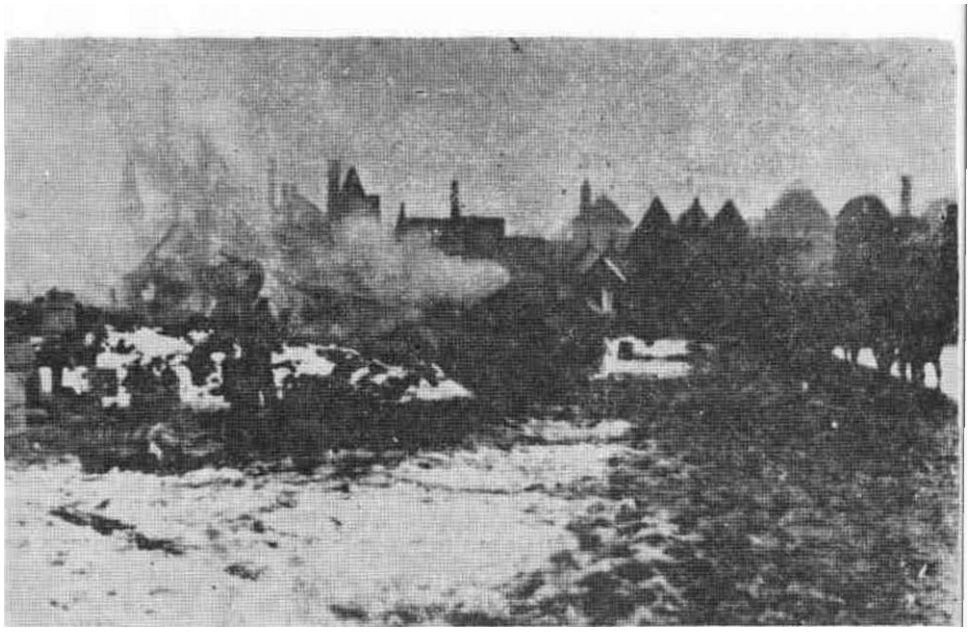

Ulazak jedinica brigade pod borbom u Prozor, u noći između 15. i 16. februara 1943.

Tako je u toku dvodnevnih borbi uspješno završena jedna velika i odlučujuća bitka za Prozor. Ona je bila odlučujuća i u izvršavanju plana Vrhovnog štaba sa ciljem daljnih djejstava jedinica Glavne operativne grupe. Ova pobjeda je značajna i za smještaj centralne bolnice, a zapljenjeni materijal i hrana bili su od neobične važnosti za ranjenike i bolesnike.

Borbe za Prozor bile su vrlo teške i naporne, jer je neprijatelj pružao otpor iz dobro pripremljenog i organizovanog uporišta za odbranu. Sve jedinice i borci pokazali su visoku svijest, upornost, požrtvovanost i izdržljivost u nastojanju da se neprijatelj savlada. Za hrabrost, samoprijegor i postignute uspjehe prve i druge noći vrhovni komandant drug Titc odao je priznanje borcima i rukovodiocima 3. divizije NOV a time i 1. dalmatinskoj NOU brigadi.

Po zauzimanju neprijateljskog uporišta u Prozoru, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada produžile su sa djejstvom niz dolinu rijeke Rame u pravcu sela Rame i Ostrošca. Prva dalmatinska brigada prikupila se u rejonu sela Gmići, sjeverno cd Prozora, kao rezerva Vrhovnog štaba, dok je njen 3. bataljon ostao u Prozoru radi održavanja reda i pomoći u evakuaciji zaplijenjenog materijala i obezbijeđenja Centralne bolnice, koja se prikupljala na sektoru Prozora.

U borbama kod Jajca i kod Prozora brigada je imala veliki broj poginulih i ranjenih boraca i starešina, od kojih dobar broj puškomitraljezaca i mitraljezaca. Uslijed tih gubitaka i velikog broja izbačenih iz stroja zbog smrzavanja i oboljenja od tifusa brigada je bila veoma oslabljena i brojno smanjena (u bolnicama i brigadnom previjalištu bilo je oko 22C boraca i starješina).

I

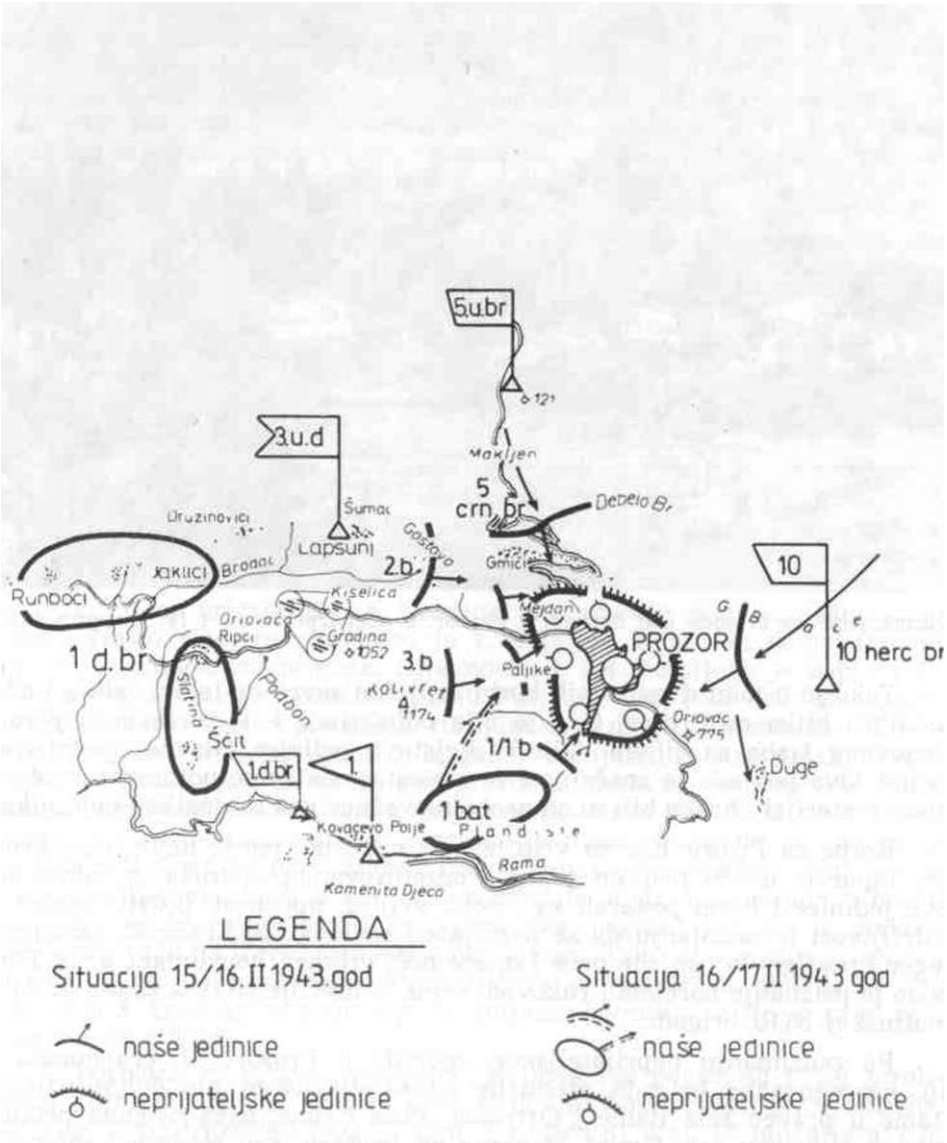

Sema 4 — Napad na neprijateljsko uporište u Prozoru

Tifus se toliko proširio u brigadi da je jedno vrijeme bio rastrojio brigadu više nego oružana borba. Međutim, tih dana se u brigadi pojavljuju samo pojedinačni slučajevi oboljenja od tifusa.

Brigadi je bio potreban predah i popuna za sređivanje, zato je zadržana u rejonu Prozora da se odmori, sredi i popuni novim borcima. Tih dana su preko Livna stigle dvije grupe novih boraca, oko 400, uglavnom omladinaca iz Dalmacije, i 32 iz Livna i 70 domobrana koji su bili zarobljeni u Livnu i Bihaću pa su se javili dobrovoljno u partizane. Poslije nekoliko dana dezertiralo je 35 bivših domobrana i 23 od ostalih (koji su produžili da se bore u partizanskim jedinicama na terenu). Tada je brigada imala 920 boraca.

DJEJSTVO 1. DALMATINSKE BRIGADE NA PRAVCU GORNJI VAKUF — PROZOR

Do sredine februara 1943. godine jedinice Glavne operativne grupt uspješno su obavile svoje zadatke. Prva divizija je zauzela Ivan-Sedlc i zatvorila pravac od Sarajeva; 2. divizija je dolinom Neretve zauzel« Drežnicu i Jablanicu, dok se 7. banijska divizija prikupljala u rejonu Gor njeg Vakufa da bi zatvorila pravce od Bugojna i Travnika.

Ovim uspjesima bili su stvoreni povoljni uslovi za prodor jedinici Glavne operativne grupe i Vrhovnog štaba u istočnu Hercegovinu. Među tim, to se nije moglo odmah učiniti zbog ranjenika koje je trebalo čekati Njihov broj je 19. februara već iznosio oko 3.500 i stalno se povećavao

Neprijatelj se nije mirio s uspjesima jedinica Glavne operativne gru pe. Između njemačke i italijanske komande postignuta je saglasnost zi ubrzavanje operacija u dolini Rame i Neretve. Od 21. februara njihov jedinice počinju udruženo nastupati cd pravca Bugojna, Sarajeva i Mo stara. Nijemci su nastupali u dvije grupe, od kojih je grupa »Vogel« anga žovana na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor — Jablanica, grupa »Anacker« na pravcu Tarčin — Ivan-Sedlo — Konjic. Od Mostar uz Neretvu dvije italijansko-četničke grupe nastupale su prema Rami Konjicu. Ovim nastupanjem udruženih neprijateljskih snaga situacija z jedinice NOV i ranjenike pestala je sve teža, naročito na pravcu nastu oanja grupe »Vogel«.

Njemačko-ustaške snage koje su počele da nastupaju uz podršku ar tiljerije i tenkova u pravcu Gornjeg Vakufa uspjele su da 22. februar potisnu jedinice 3. krajiške i 8. banijske brigade i uđu u Gornji Vakuf,[4] i da do 18 časova izbiju istočno od Gornjeg Vakufa na liniju sela Vaga njac — Kute i Mračaj. Pokušaji boraca te dvije brigade da povrate izgub ljene položaje nisu uspjeli. Postojala je ozbiljna opasnost da neprijatel, ako uspije da i dalje potisne te jedinice i razbije njihovu odbranu, ugroa bolnicu sa ranjenicima ko.ii su se smjestili u Prozorskoj kotlini.

U toj situaciji Vrhovni komandant je naredio pomoćniku načelnik Vrhovnog štaba da ispita situaciju na sektoru Gornjeg Vakufa i da nared 1. dalmatinskoj brigadi da bude pripravna kako bi mogla brzo interveni sati na pravcu Gornji Vakuf — Prozor ukoliko bude ugrožen. Međutinj

***[1]) Obavještenje pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba od 22. februara 1943. o prodoru neprijatelja na pravcu Bugojno — G. Vakuf (Zbornik II, knj. 8. dok. b 77 i 81).**

pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba naredio je 1. dalmatinskoj brigadi da odmah izvrši pokret u pravcu Gornjeg Vakufa. Brigada je, bez 3. bataljona, 22. februara stigla na sektor Gornjeg Vakufa, i tog dana preduzela napad na neprijateljske položaje. U tom napadu učestvovale su: 1. dalmatinska brigada, 7. i 8. brigada 7. banijske divizije i 3. krajiška brigada. Raspored tih snaga za napad je bio: 1. dalmatinska brigada napadala je sa 1. i 2. bataljonom na pravcu: Kobila (kota 1301) — Podovi (kota 919) — selo Podovi. Zadatak ta dva bataljona je bio da u sadejstvu sa 7. brigadom 7. divizije i 3. krajiškom brigadom, presjeku komunikaciju Gornji Vakuf —- Bugojno, obuhvate grad sa zapadne strane i zauzmu ga. Četvrti bataljon vršio je napad u pravcu sela Tihomišlje sa zadatkom da presječe komunikaciju u tom rejonu i da onemogući dovlačenje snaga neprijatelja iz Bugojna u Gornji Vakuf, povezujući se desno 8. brigadom 7. divizije. Desno od bataljona 1. dalmatinske brigade napadala je 7. brigada 7. divizije na pravcu selo Mačkovac — kota 876 — Strmica (kota 785), sa zadatkom da zauzme kotu 785 kao ključnu tačku odbrane Gornjeg Vakufa. Lijevo je napadala 8. brigada iste divizije na pravcu sela Voljice — Stražica (kota 853) — Podgrađe sa zadatkom presjecanja komunikacije u rejonu sela Podgrađe.

Istog dana, sa nešto zakašnjenja, u selo Pidriš je pristigao i treći bataljon 1. dalmatinske brigade i odmah bio upućen na desnu obalu rijeke Vrbasa u rejonu sela Vrsi sa zadatkom da sa 3. krajiškom brigadom koja se nalazila u rejonu sela Bistrica i Vrsi sadjejstvuje u napadu sa sjeveroistočne i sjeverne strane na Gornji Vakuf. Međutim, čim se prebacio na desnu obalu Vrbasa, napadnut je od ustaško-njemačkih snaga. Bataljon je izvršio protivnapad i uspjeo da odbaci snage neprijatelja prema Gornjem Vakufu, ali je bio zaustavljen na liniji kota 749 — 673, gdje je vodio žestoku borbu.

Napad grupe brigada otpočeo je u 20 časova. U noći između 22. i 23. februara 1. dalmatinska i 7. brigada 7. banijske divizije vodile su žestoke borbe južno od Gornjeg Vakufa. Neprijatelj je, u nastojanju da se održi na dostignutoj liniji, pružao grčevit otpor. Jedinice te dvije brigade uspjele su da u toku noći odbace ustaško-njemačke snage u samo mjesto Gornji Vakuf. Dva bataljona 1. dalmatinske brigade i 7. brigada 7. divizije pokušali su da zauzmu Gornji Vakuf, ali i pored ponovljenih juriša, nije im to uspjelo. To je bio početak neposredne bitke za ranjenike. Neprijatelj je minobacačkom i mitraljeskom vatrom iz kuća i sa kote 785 odbijao juriše jedinica NOV.

Poslije neuspjelog odbacivanja neprijatelja iz Gornjeg Vakufa prema Bugojnu 1. dalmatinska brigada i 7. divizija povukle su se južno od grada. U toku noći između 23. i 24. februara posjele su položaje za odbranu na liniji: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade na koti 803 — Okuke ceste do Vrteljka (lijeva obala rijeke Vrbasa), 2. bataljon na Kobili (kota 1301), a njegova jedna četa na koti 1083. Potom je 2. bataljon prebačen na položaj u rejon sela Mačkovac, a dijelovi 7. divizije su pomjereni zapadno od Mačkovca. Poslije pomjeranja jedinica 7. banijska divizija držala je položaje na liniji Sestaci (kota 970) — Krošnjata (kota 1044) — Kobila (kota 1083) — Stražica. Na desnoj obali rijeke Vrbasa držala je položaje 3. krajiška brigada na liniji Orlišče — Lamište. Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade prebačen je sa položaja Tihomišlje u rejon sela Pidriš. Taj

bataljon i jedan bataljon 7. divizije bili su u rezervi. Zadatak 7. divizije, 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade bio je da po svaku cijenu održe posjednute položaje i da ne dozvole neprijatelju da prodre prema Prozoru.

U toku 24. februara neprijatelj je vršio nasilno izviđanje manjim snagama. Jedinice brigade takođe su vršile napade manjeg obima na neprijateljske položaje. Tog dana neprijateljska avijacija bila je aktivna, naročito duž komunikacija Gornji Vakuf — Prozor. Neprijateljska artiljerija tukla je položaje naših jedinica, što je služilo avijaciji kao orijentacija za bombardovanje i mitraljiranje položaja brigade.

U to vrijeme neprijatelj je na sektoru Gornjeg Vakufa prikupio snage »Grupe Vogel« i 5. ustaškog zdruga.[45]) »Grupa Vogel« je imala slijedeći sastav: 738. puk (bez jednog bataljona); štab 668. artiljerijskog divizionasa baterijom 668. diviziona; domobranska haubička baterija sa tri brdska artiljerijska voda; 738. pionirska četa; četa 3. domobranskog pionirskog bataljona; dijelovi 202. oklopnog bataljona. Sa ovom grupom djejstvovao je i 5. ustaški zdrug (brigada). Ove neprijateljske snage, 25. februara, prešle su u opšti napad, uz prethodnu avijacijsku i artiljerijsku pripremu. Na čitavom frontu južno i jugoistočno od Gornjeg Vakufa vodile su se žestoke borbe. Neprijatelj je nastojao po svaku cijenu da odbaci jedinice NOV-a i da otvori sebi put u kotlinu Prozora i dalje ka Neretvi. Jedinice 7. divizije, 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade su imale zadatak da onemoguće prodor neprijatelja prema Prozoru. Za odbranu Centralne bolnice na sektoru Gornjeg Vakufa vodila se teška i iscrpljujuća borba.

Jedna neprijateljska kolona pješadije i tenkova pokušala je da se probije od mosta Karamustafić-serpentina prema raskrsnici Trlica. Čete 1. bataljona, 1. dalmatinske brigade, koje su branile taj položaj, vodile su upornu borbu protiv neprijateljske kolone. Prvi bataljon je postavio prepreke na cesti prekopavanjem i nabacivanjem krupnog kamenja. Prekopavanje ceste išlo je teško jer nije bilo dovoljno alata. Značajnu ulogu odigrala je jedna protivtenkovska puška koju je 1. bataljon pozajmio od Banijaca. Mada su imali malo municije za nju, bila je od velike koristi. Ona je mogla da probije oklop tenka samo na određenim mestima boka tenka.

Neprijatelj je vršio pritisak na odbrambene položaje 7. divizije i 3. krajiške brigade. Na tim položajima borbe su se vodile nesmanjenom žestinom sve do 28. februara. Za sve to vrijeme borci su se herojski borili i odbijali napade neprijatelja, koji je uporno nastojao da se probije u pravcu Makljena. Neprijateljske napade podržavala je artiljerija i minobacači. Eskadrile aviona su od ranog jutra do mraka neprekidno bombardovale i mitraljirale položaje jedinica NOV. Eskadrile su se smenjivale, tako da vazdušni prostor iznad bojišta nije bio slobodan gotovo nijednog trenutka. Svi naši borci bili su upoznati sa tim da su u Prozorskoj kotlini ranjeni i bolesni koji bi bili ugroženi ako bi neprijatelj prodro u dolinu Rame. Otuda i tolika snaga, upornost i izdržljivost boraca u tim teškim i krvavim borbama protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja.

U toku 28. februara neprijatelj je dovukao nove i sveže snage na sektor Gornjeg Vakufa. Pritisak neprijatelja postajao je sve jači na čitavom frontu odbrane na sektoru Gornjeg Vakufa. Istog dana poslije podne neprijatelju je uspjelo da potisne jedinice brigade i da ovlada kotom 803,

[45]) Zbornik IV, knj. 10, dok. 251, primjedba br. 4.

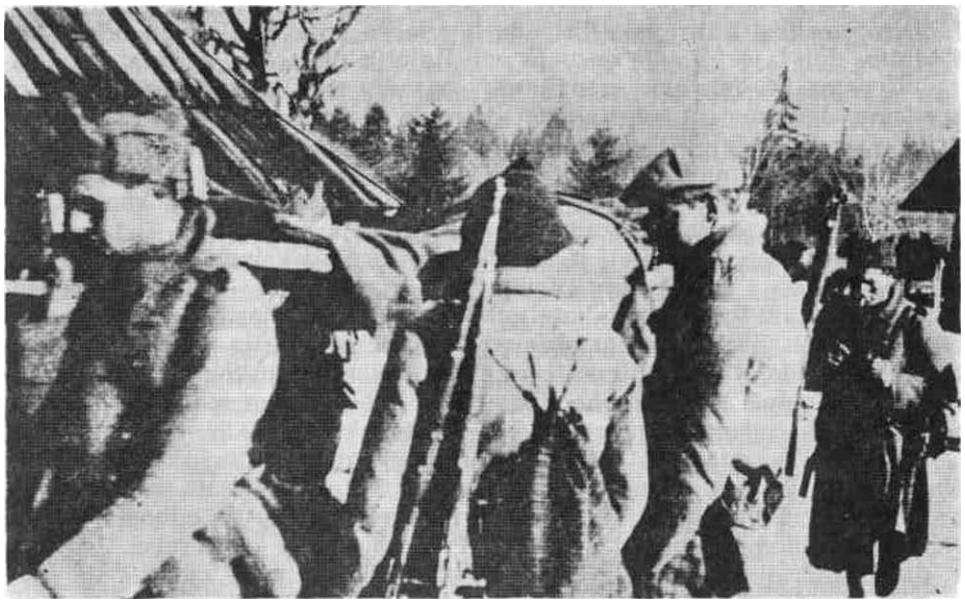

PrenoSenje ranjenika u toku četvrte neprijateljske ofamive, februara 1943.

serpentinom i selom Mačkovac. Prvi bataljon, koji je branio obje strane ceste našao se na udaru brojnijih i tehnički opremljenijih snaga neprijatelja. Prilikom povlačenja nije bilo lako odlijepiti se od neprijatelja. Prva četa, koja je bila u zaštitnici, morala je da zadrži brzo nadiranje tenkova i pješadije, omogući izvlačenje ostalih jedinica bataljona i onemogući neprijatelja da se probije prema Trlici. Uporno je branila položaj na izlazu iz krivina ceste. U neravnopravnoj borbi borci su koristili protivtenkovsku pušku i svežnjeve ručnih bombi, koje su bacali pod tenkove. Uspjelo im je da oštete jedan tenk, koji se ispriječio na cesti i tako ometao prolaz ostalih tenkova. Čitav sastav 1. čete 1. bataljona istakao se hrabrošću i upornošću u odbijanju neprijateljskih tenkova i pješadije, ali ipak najviše su se istakli: puškomitraljezac Ivan Bečko, Stipe Bilokapa Ban, oba iz sela Udovičić kod Sinja, Đuro Đapić Đuketa, iz sela Bitelića kod Sinja, Mate Barišić iz Solina, Pero Dmitrović iz sela Polače kod Knina i Perica Ivas iz sela Siverića kcd Drniša. Povlačenje čete štitio je drugi vod, koji je vodio upornu borbu. Komandir voda Ante Lagator, iz sela Udovčića kod Sinja, komunista, hrabar drug i odvažan borac, rukovao je i protivtenkovskom puškom. Prilegao je uz cestu, čvrsto stegao protivtenkovsku pušku, nanišanio na prvi tenk iz nemačke kolone, opalio i oštetio ga i time ukočio dalji prodor Nijemaca ka Prozorskoj kotlini, ali je tu i poginuo od direktnog njemačkog pogotka.

Prva dalmatinska brigada posjela je novi položaj na liniji: 4. bataljon u rejonu Pidrišnica, Lastatača (kota 1118), 2. bataljon na kotama 1170 — 1025, 1. bataljon na Crnom vrhu (kota 1306), kota 1170a. Bataljoni su se postepeno povlačili na liniju: Trilica — kota 1052 i selo Pidriš. Treći bataljon je prebačen na desnu obalu rijeke Vrbasa na položaj Lomišta (kota 1072), gdje je smijenio dijelove 3. krajiške brigade, koja je

bila prebačena na sektor Vilica gurano, jer je neprajatelj ugrozio taj pravac. Zapadno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 7. brigada 7. divizije na sjevernim padinama Poleske šume. Na ovim položajima trebalo je izdržati pritisak nadmoćnijih snaga neprijatelja do pristizanja novih snaga jedinica NOV. Neprijatelj je nastojao da ovlada linijom: kota 1374 (Sajina planina) — Makljen — Crni vrh (kota 1370). Izbijanjem na tu liniju ugrozio bi kotlinu Prozora i u njoj Centralnu bolnicu. U toku 1. i 2. marta neprijatelj je postepeno potiskivao jedinice NOV na cijelom frontu i približavao se toj liniji.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade, pod pritiskom jačih snaga, pod borbom su se provlačili kako bi izmakli udaru neprijatelja i pred mrak su posjeli liniju: sjeverne padine kote 1217 — Crni vrh (kota 1370) — kota 1120 — selo Zastinje. Dijelovi brigade upućeni su na Mejnik radi zatvaranja tog pravca. Jedinice 1. dalmatinske brigade bile su razvučene na širokom frontu, a neprijateljske snage prodirale su na pravcu Mejnika.[411]) Očekivano je pristizanje jedinica 1. proleterske divizije koje su imale zadatak da smjene 1. dalmatinsku brigadu. Prva dalmatinska je trebalo da krene u sastav svoje divizije na sektor Konjica. Međutim, do smjene nije došlo, jer je odlukom Vrhovnog štaba 1. dalmatinska brigada bila uključena u grupu za protivudar na pravcu Gornji Vakuf — Bugojno i stavljena pod komandu štaba 1. proleterske divizije.[47]) S obzirom na to da je neprijatelj vršio jak pritisak na pravcu Crnog vrha i Mejnika; 2. marta je upućen jedan bataljon 3. sandžačke brigade iz 1. proleterske divizije na sektor Mejnika radi pojačanja odbrane 1. dalmatinske brigade.

Neprijatelj, pošto se prikupio i popunio svoje snage na sektoru Gornjeg Vakufa, krenuo je u napad na tri pravca: jedna kolona prodirala je pravcem Podovi — Kobila — Vilica gumno — Sojna planina, druga kolona komunikacijom u pravcu Makljena sa težištem da ovlada Crnim vrhom i treća kolona prodirala je desnom stranom rijeke Vrbasa — duž riječice Drogučine u pravcu Mejnika. Napad snaga neprijatelja bio je podržan tenkovima, artiljerijom, minobacačima i avijacijom.

Namjera neprijatelja je bila da potisne jedinice NOV, izbije u dolinu Rame i poveže se sa snagama koje su prodirale od Ivan-Sedla i Konjica dolinom Neretve sa ciljem uništenja snaga NOV u dolini Neretve.

Dijelovi Glavne operativne grupe (7. banijska divizija, 1. dalmatinska i 3. krajiška brigada), koji su branili pravac Gornji Vakuf — Prozor i držali front na liniji Vilica gumno — Crni vrh — selo Zastinje i vodili neprekidne borbe, bili su premoreni i iscrpljeni od dugotrajnih borbi i teško su odolijevali napadima nadmoćnih snaga neprijatelja. Po pristizanju bataljona 3. sandžačke brigade iz 1. proleterske divizije na sektor Mejnika, djelovi 1. dalmatinske usmjereni su iz rejona Mejnika i sa desne obale riječice Drogučine prema Crnom vrhu.

U to vrijeme Vrhovni štab je odlučio da se izvrši protivudar i odbaci neprijateljska grupacija od Gornjeg Vakufa prema Bugojnu kako bi se

">) Operativni izvještaj zamjenika načelnika Vrhovnog štaba od 1. marta 1943. g. dostavljen Vrhovnom komandantu o opštoj situaciji na pravcu Gornji Vakuf — Prozor (Zbornik II, knj. 8. dok. br. 103).

") Zapovjest Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 3. marta 1943. g. za protivudar na neprijateljsku grupaciju kod Gornjeg Vakufa (Zbornik II, knj. 8. dok. 114).

otklonila opasnost od prodora snaga neprijatelja u kotlinu Prozora, gdje se nalazila Centralna bolnica sa velikim brojem ranjenika i bolesnika i stvorilo potrebno vrijeme i prostor za prodor jedinica NOV i ranjenika na lijevu obalu Neretve.

Naređenjem štaba 1. proleterske divizije od 3. marta 1. dalmatinska brigada (koja je za ovaj poduhvat stavljena pod komandu 1. proleterske divizije) pomjerila je svoje djelove prema Crnom vrhu čim su na položaje sela Cvrče i Zastinje stigli dijelovi 3. sandžačke brigade. Istim naređenjem 1. dalmatinska brigada je dobila zadatak da u okviru opšteg protivudara snaga Glavne operativne grupe razbije neprijateljske snage na dijelu fronta od ceste Gornji Vakuf — rijeka Vrbas i da ih odbaci prema Gornjem Vakufu. Po izvršenom zadatku ona je trebalo da se prebaci na desnu obalu rijeke Vrbasa i prikupi u rejonu sela Dobrašin — Zdrimci radi obezbjeđenja komunikacije Gornji Vakuf — Travnik zaštite desnog boka snaga Glavne operativne grupe koje budu nastùpale od Gornjeg Vakufa u pravcu Bugojna.[48])

Početak napada određen je 3. marta u 15 časova. Napad bataljona 1. dalmatinske brigade otpočeo je u određeno vrijeme zajedno sa napadima jedinica 1. proleterske divizije. Glavni pravac udara brigada je usmjerila na Crni vrh — Karamustafići, odnosno na most na rijeci Vrbasu. Na Crni vrh (kota 1370) direktno je napadao 1. bataljon pod komandom Bogdana Stupara, koji je u napad na dominantnu tačku Crnog vrha uveo iz rezerve 1. četu pod komandom iskusnog ratnika Vasa Đapića, a desno od njega 3. četu pod komandom Milana Grubića, a 2. četu Ivana Guva ostavio u rezervi. Čete su se razvile u podnožju Crnog vrha i puzile prema vrhu. Neprijatelj je povremeno nasumice otvarao mitraljesku vatru. Kada su smjele bombaške grupe podišle samom vrhu, eksplodirale su ručne bombe. Neprijatelj je bio iznenađen i u paničnom bijegu napustio položaje na Crnom vrhu (kota 1370), nemajući vremena da ponese šatorska krila, rančeve ni drugu opremu. Produžujući djejstvo na neprijateljske položaje sjeverozapadno od Crnog vrha čete 1. bataljona su zaplijenile dva ispravna brdska topa 75 mm i tovarna grla sa opremom za tovarenje oruđa. Štab 1. dalmatinske brigade je predao zaplijenjene topove sa tovarnim grlima i opremom štabu 1. proleterske divizije.

Energično su napadali i ostali bataljoni 1. dalmatinske brigade i razbili neprijatelja u svojim rejonima napada. U toku 4. marta goneći neprijatelja prema Gornjem Vakufu 1. dalmatinska brigada prešla je s lijeve na desnu obalu Vrbasa u rejonu sela Karamustafići i prikupila se u rejonu sela Zdrimci, odakle je upućena u sastav 3. divizije. U borbama za Gornji Vakuf i odbranu Prozora 1. dalmatinska brigada imala je 36 poginulih i 32 ranjena borca i jedan broj obolelih od tifusa i drugih bolesti. Od poginulih i ranjenih pretežan broj su bili članovi KPJ i SKOJ-a. U tim borbama poginuo je i izbačen iz stroja veliki broj starješina — među njima teško je ranjen komandant 4. bataljona Ante Beroš i politički komesar 2. bataljona Frane Kursar. Izbačeni su iz stroja skoro svi puškomitraljesci. Zbog velikog broja izbačenih iz stroja, a naročito ruko-

Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 2. marta 1943. godine štabovima brigada za pokret na prostoriju sela Zastinje — Gozići — Mejnik i sprečavanje prodora neprijatelja ka Mejniku (Zbornik IV, knj. 11, dok. 11).

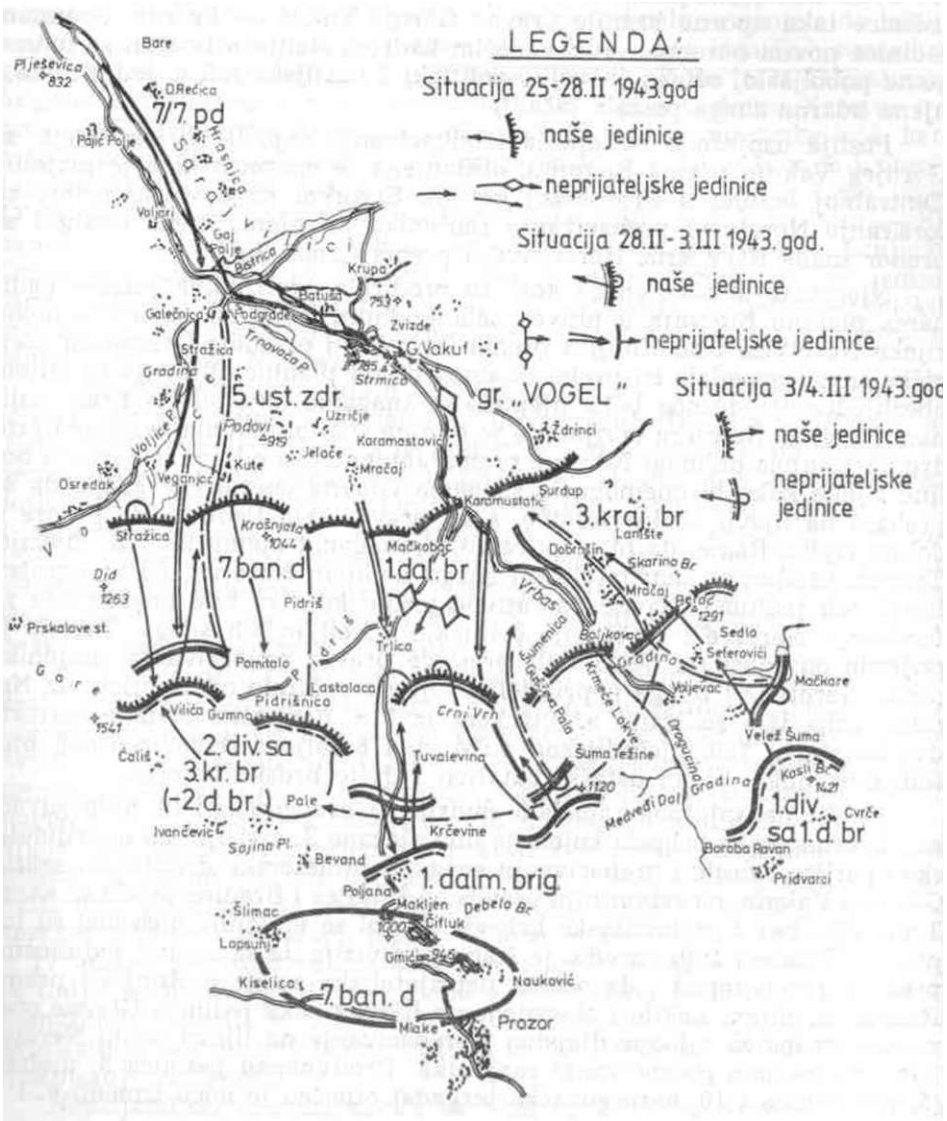

Sema 5 — Borbe za Gornji Vakuf i odbrana Prozora

vodećeg kadra, brigada je bila oslabljena. Smanjen je i broj članova Partije na oko 140, što je negativno uticalo na partijsko-politički rad po jedinicama. Da bi se članstvo KPJ i organizacija SKOJ-a i strateški i borački sastav aktivirali, iskorišćeni su i najmanji predasi i odmori da se održe partijski i skojevski sastanci i konferencije sa rukovodiocima i borcima. Na ovim konferencijama borcima je bilo objašnjeno zbog čega su naše jedinice tako uporno branile pravac Gornji Vakuf — Prozor. Popunom jedinica novim borcima i rukovodećim kadrom stanje u brigadi se umnogome poboljšalo, oživeo je vojno-politički i partijski rad u jedinicama i njena udarna snaga postala jača.[49])

Poslije uspješnog razbijanja i odbacivanja neprijateljskih snaga od Gornjeg Vakufa prema Bugojnu, otklonjena je opasnost koja je prijetila Centralnoj bolnici u Prozorskoj kotlini. Stvoreni su povoljni uslovi za forsiranje Neretve i prebacivanje ranjenika na njenu lijevu obalu i za prodor snaga NOV kroz Hercegovinu prema Crnoj Gori.

Njemačko-ustaške snage koje su prodirale od Bradine južnim padinama planine Bitovnja u pravcu sela Podhum izbile su na lijevu obalu rijeke Neretvice i od Konjica prema Ostrošcu i ovladale Ostrošcem. Četničke snage napadale su preko istočnog dijela planine Bitovnja sa ciljem obezbjeđivanja desnog boka njemačkim snagama koje su prodirale dolinom Neretve. Namjera nerijatelja je bila da svojim glavnim snagama prodre od Konjica dolinom Neretve prema Jablanici sa ciljem zatvaranja doline rijeke kako bi onemogućio snagama Glavne operativne grupe da se prebace na lijevu obalu Neretve, a na pravcu sela Podhum da prodre u dolinu rijeke Rame, da bi se povezao sa snagama njemačke 718. divizije. Takvim prodorom neprijateljskih snaga dolinom Neretve bio bi ugrožen lijevi bok jedinice Glavne operativne grupe koje su bile angažovane za forsiranje Neretve i razbijanje četničkih i italijanskih snaga. Takođe je prijetila opasnost da neprijatelj presječe pravac prebacivanja ranjenika preko Neretve."[0]) Snage neprijatelja koje su nadirale od Konjica niz Neretvu pripadale su grupi »Annecker« iz 718. njemačke divizije sastava: dva bataljona 750. pješadijskog puka, dva bataljona domobranskog pješadijskog puka, jedan ustaški bataljon i dvije brdske baterije.

Poslije neuspješnog napada 3. divizije (5. crnogorska i 10. hercegovačka i 4. crnogorska brigada kojom je bila ojačana 3. divizija) na neprijateljsko uporište Konjic i prebacivanja snaga 1. proleterske divizije na sektor Gornjeg Vakufa, na zatvaranju pravca od Konjica i Bradine ostale su snage 3. divizije, bez 1. dalmatinske brigade. Da bi se otklonila opasnost sa tog pravca, Vrhovni štab naredio je štabu 3. divizije da sa svojim jedinicama prede u protivnapad i da odbaci neprijateljske snage u Konjic i prema Bradini sa ciljem zaštite i obezbjeđenja lijevog boka jedinica Glavne operativne grupe za njihova djejstva i prebacivanje na lijevu obalu Neretve kao i nesmetano prebacivanje ranjenika. Protivnapad jedinica 3. divizije (5. crnogorska i 10. hercegovačka birgada) otpočeo je noću između 6. i 7. marta.

") Izvještaj pomoćnika komesara brigade od 17. marta 1943. godine, dostavljen Centralnom komitetu KPJ (Arhiv CK KPJ i film br. 2).

[t0]) Dnevni izvještaj talijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 5. marta 1943. god. o borbama protiv jedinica NOV (Zbornik IV. knj. 11. dok. 190).

DJEJSTVO 1. DALMATINSKE BRIGADE U HERCEGOVINI

Prva dalmatinska brigada je stigla u rejon Solakove Kule ujutr« 7. marta, i odmah iz pokreta stupila u borbu protiv četnika na južnin padinama planine Bitovnja. Bataljoni brigade vodili su oštru borbu pro tiv četnika koji su napadali od sjeveroistočne strane. I pored toga što j< napad četnika podržavala njemačka avijacija, brigada je uspjela da odbij« napad i da odbaci četnike. Po razbijanju i odbacivanju četničkih snaga bri gada je produžila sa napadom u pravcu Bradine. Time je 1. dalmatinska briga«ia ugrozila desni bok i pozadinu neprijatelja u dolini Neretve i i pravcu sela Podhum i time omogućila jedinicama 5. crnogorske i 10. her cegovačke brigade da razbiju i odbace njemačke snage u Konjic i premi Ivan-sedlu. Neprijateljske jedinice su se povukle na liniju: Lisin (koti 1744) — Vranjača (kota 1310) — Brdo (kota 1380) — Bikova kosa — Si nanovići — selo Vrbljani — Križ (kota 818) — selo Homolje — Konjic.[51] Ovim uspjehom jedinice 3. divizije bio je obezbjeđen lijevi bok jedini čama NOV prilikom forsiranja Neretve i razbijanja italijansko-četničkil snaga na lijevoj obali rijeke, kao i prebacivanja Centralne bolnice **SÌ** ranjenicima preko Neretve.

Potiskivanjem neprijatelja na liniji Konjic — Ivan-sedlo otklonjen; je opasnost za jedinice i ranjenike i prebacivanje jedinica 3. divizije nj lijevu obalu Neretve. One su se prebacile kod Ostrošca ovim redom: 10 hercegovačka — 10. marta, 5. crnogorska — U. marta, a 1. dalmatinski poslednja — 12/13. marta, u Orahovcu, kada je njene jedinice zamjenik 3. sandžačka brigada. S 1. dalmatinskom Neretvu su prešli Mladen Ive ković i Vlada Zečević, članovi AVNOJ-a, Ivan Goran Kovačić, istaknut hrvatski pjesnik autor potresne i snažne poeme »Jama«, i prota Blaž* Marković. Njih je ranije uputio Vrhovni štab da se sa štabom 1. dalma tinske brigade kreću preko Neretve i Hercegovine.

Jedinice 2. proleterske divizije ojačane 1. proleterskom brigadom for sirale su rijeku Neretvu 6/7. marta. Po razbijanju četničkih snaga, 2. pro leterska divizija prodrla je prema Boračkom jezeru. Ranjenici su preba civani na lijevu obalu Neretve i njihovo evakuisanje je nastavljeno sje vernim padinama Prenja na pravcu Boračkog jezera. U takvoj situaci] mogao se očekivati prelazak njemačkih snaga na lijevu obalu Neretve si ciljem ugrožavanja i presjecanja pravca evakuacije ranjenika i ostali! dijelova iz doline Neretve u pravcu Boračkog jezera. Zbog toga je 3. di vizija dobila zadatak da obezbjedi pravac evakuisanja ranjenika iz dolini Neretve u pravcu Boračkog jezera. U vezi sa tim 1. dalmatinska izvršili je 17. marta pokret iz rejona sela Ribići preko Bunara i posjela položa na liniji: Bodilj (kota 818) — Tamara — Ljubina planina. Lijevo od 1 dalmatinske nalazila se 5. crnogorska, a desno 10. hercegovačka brigada Neprijatelju se nije smjelo dozvoliti da izbije u Ibarsku dolinu i da ugrozi evakuisanje ranjenika.

Neprijateljske jedinice prešle su Neretvu u rejonu Krvavog polja i is rejona sela Orahovica izvršile uz podršku artiljerije napad na položaj« brigade na Bodilju (kota 818). Napadu njemačke pešadije prethodio j«i napad avijacije koja je dnevno u više navrata nadlijetala, bombardovali

»') Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri Višoj komandi oružanih snagi Slovenija-Dalmacija« od 9. marta 1943. g. (Zbornik IV, knj. 11, dok. 206 i 207).

i mitraljirala položaje brigade. Da tim položajima vodile su se žestoke borbe sve do 17. marta. Neprijatelj je, uz stalnu podršku avijacije i artiljerije, nastojao da ovlada našim položajima, ali upornom odbranom jedinica brigade svi njegovi napadi bili su odbijeni. Avijacija je stalno napadala i kolonu ranjenika, a naročito kolonu sa nosilima, koja nije mogla da se brzo sklanja od napada avijacije. U drugoj polovini mjeseca marta 1. dalmatinska brigada izvršila je pokret pravcem selo Bjela — Boračko jezero — selo Kula — Zimlje.

U vezi sa prodorom snaga NOV u Hercegovinu i Crnu Goru 3. divizija, koja je bila ojačana 4. crnogorskom proleterskom brigadom, dobila je zadatak da likvidira italijansko-četničke snage na sektoru Nevesinja i samo neprijateljsko uporište u Nevesinju.

Na sektoru Nevesinje italijansko-četničke snage uspjele su 19. marta da odbace dijelove 4. crnogorske proleterske brigade iz rejona sela Kovačići i izbile na liniju selo Perkovići — Kljun — Zimomor. Četničke snage u jačini oko tri bataljona nalazile su se na prostoriji Donje Zimlje. Italijanske snage i četnici posjeli su i utvrdili položaje na Rujištu, a Italijani su posebno utvrdili prevoje Pijevorac, Veliki luk (kota 1146) i Zastolje (kota 1170).

Četvrta i 5. crnogorska brigada djejstvovale su u pravcu Nevesinja a 10. hercegovačka brigada zatvarala je pravac koji izvodi iz doline Neretve preko Rujišta na prostor sela Zimlje. Ta brigada je pokušala da likvidira italijansko-četničke snage na Rujištu, ali u tome nije uspjela. Tada je štab 3. divizije odlučio da snagama 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade napadne i likvidira italijansko-četničke snage na Rujištu. Na Rujištu i okolnim tačkama neprijatelj je imao oko 2.000 vojnika Italijana i četnika, četiri brdska topa i dve haubice postavljene na Bijelom polju.

Četvrta i 5. crnogorska brigada imale su zadatak da odbace snage neprijatelja sa posjednutih položaja da izbiju na liniju: G. Bijenja — D. Bijenja — Markova glava — Pridvorci Hrušta — Lipovački kun (kota 1172).

Štabovi 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade zajednički su planirali napad na neprijateljske položaje Zastolje (kota 1170). Gola glava (kota 1652) i na Prijevorac. Odluka štabova brigada je bila da sa četiri bataljona napadaju na neprijateljska uporišta Zastolje i Gola glava i sa četiri bataljona uporište Prijevorac, kombinovano po dva bataljona iz jedne i druge brigade. Napad bataljona obe brigade otpočeo je noću između 20. i 21. marta. Neprijatelj je pružao snažan otpor otvarajući jaku vatru iz svih raspoloživih oružja i oruđa. Iako su bataljoni 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade ulagali velike napore u nastojanju da odbace neprijatelja sa položaja Rujište, u tome nisu uspjeli, pa su bili primorani da se povuku na polazne položaje, uz osjetne gubitke.[53]) Prva dalmatinska brigada je imala 40 boraca izbačenih iz stroja a 10. hercegovačka 43. Od jedinica 1. dalmatinske brigade najveće gubitke je imao 3. bataljon.

") IzvjeStaj Štaba 3. NOU divizije od 21. marta 1943. fi. dostavljen Vrhovnom štabu (Zbornik IV, knj. 11, dok. 110).

Ivan *Goran Kovačić sa članovima štaba 1. dalmatinske brigade, marta 1943.*

I pored toga što napad 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade nije uspjeo, štab 3. divizije nije odustajao od odluke o napadu na neprijateljsko uporište u Nevesinju, te je odlučio da 1. dalmatinsku brigadu bez jednog bataljona i dalje ostavi na prostoru sela Zimlje sa zadatkom da ne dozvoli prodor snagama neprijatelja iz rejona Prijevorca i Zastolja na prostor sela Zimlje, a 10. hercegovačku ojačanu 3. bataljonom 1. dalmatinske brigade prebaci u rejone sela Lakat i Hrušta. Trebalo je da ovi na svom putu razbiju i unište četničke snage u rejonu Donje Zimlje.

Dok je 1. dalmatinska brigada zatvarala određene joj pravce, 10. hercegovačka je napadala Donje Zimlje i zakasnila da učestvuje u napadu na neprijateljsko uporište Nevesinje, koje su snažnim napadom oslobodile 4. proleterska i 5. crnogorska brigada ujutru 23. marta. Italijani su manjim snagama pokušavali da prodru na prostor sela Zimlje, ali su ih jedinice brigade svaki put odbacile. Svi ovi napadi Italijana imali su više karakter nasilnog izviđanja.

Poslije oslobođenja Nevesinja Vrhovni komandant NOV i POJ svojom! direktivom od 23. marta 1943. g. postavio je nove zadatke 3. NOU diviziji za njeno djelovanje na oslobođenoj teritoriji.

Ocjenjujući da je Nevesinje važan saobraćajni čvor između Mostara, Gacka i Bileće kao i Kalinovika i Konjica, italijansko-četničke snage prikupljene u rejonu Blagaja preduzele su napad na Nevesinje i uspjele predveče 26. marta da ga ponovo zauzmu. Jedinice 3. divizije povukle su se iz rejona Nevesinja na prostor Kifino Selo — Butkovići.

Toga dana je teško ranjen komandant 3. divizije Pero Cetković, koji je, poslije tri dana, 29. marta, podlegao ranama. Njegovom smrću izgubljen je vrsni vojnik, brižljivi komandant i uzoran komunista. Za novog

komandanta treće divizije postavljen je Radovan Vukanović, dotadašnji komandant 4. crnogorske brigade.

Nevesinje su ponovo oslobodile jedinice 3. divizije 28/29. marta uz sadejstvo 3. dalmatinske brigade 9. dalmatinske divizije.

OSLOBOĐENJE GACKA I BORBE BRIGADE U GATAČKOM POLJU

Dok su jedinice 1. i 2. proleterske divizije nastupale na pravcu Kalinovik — Foča i forsirale rijeku Drinu goneći četničke snage, jedinice 3. divizije poslije oslobođenja Nevesinja krenule dublje kroz Hercegovinu.

Vrhovni komandant NOV i POJ, 30. marta 1943. g., naredio je štabovima 3. i 9. divizije da 3. divizija savlada neprijateljska uporišta u Gatačkom i Popovom polju, a 9. divizija zatvori pravce koji iz rejona Mostara vode ka Nevesinjskom polju. Stabu 3. divizije (5. crnogorske) ovim naređenjem direktno su postavljeni zadaci za razbijanje četnika u Hercegovini i izvršenje dobrovoljne mobilizacije na širokoj osnovi sa ciljem popune jedinica NOV i uspostavljanja naredne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Od brigada 3. divizije i 4. crnogorske proleterske brigade formirane su dvije operativne grupe, koje su djejstvovale na odvojenim pravcima.

Četvrta proleterska crnogorska, 1. dalmatinska i 10. hercegovačka brigada, bez dva bataljona, obrazovale su operativnu grupu pod komandom štaba 3. divizije sa zadatkom razbijanja četničkih snaga u Gatačkom polju. Drugu operativnu grupu obrazovala je 5. crnogorska brigada sa dva bataljona 10. hercegovačke brigade, i ona je djejstvovala na pravcu Dabarskog i Popovog polja.")

U Gacku i Avtovcu su bili Italijani i ustaše a u Kuli Fazlagića ustaško-domobranske jedinice i ustaška milicija. Međutim, kada su jedinice NOV-a prodrle u pravcu Gatačkog polja, Italijani su napustili garnizone i povukli se prema Bileći, a u Gatačkom polju ostavili su ustaše, domobrane i seosku ustašku miliciju. Četnici Baja Stanišića u jačini od oko 6 bataljona povlačili su se od Neretve za Crnu Goru. Po izbijanju u Gatačko polje povezali su se sa ustašama i domobranima i njihova rukovodstva su se sporazumjela da zajedničkim snagama brane naselja u Gatačkom polju od napada partizanskih snaga."'[4])

Četvrta crnogorska i dva bataljona 10. hercegovačke brigade izbili su 1. aprila na širi prostor Gacka, i to 10. hercegovačka u rejon sela Nadinići, a 4. crnogorska brigada u rejon sela Vrba. Prva dalmatinska brigada sa zakašnjenjem je stigla zapadno cd Gatačkog polja zbog toga što nije u predviđeno vrijeme smijenjena na položajima kod sela Zimlje.

Prema planu štaba 3. divizije za napad i likvidiranje neprijateljskih uporišta u Gacku i Avtovcu određene su slijedeće snage: dva bataljona 10. hercegovačke napadaju kao desna napadna kolona na pravcu selo Nadinići — selo Velika Gračanica — Gacko; 4. crnogorska proleterska brigada napada kao lijeva napadna kolona na pravcu selo Vrba — selo Kljen — selo Ulinje — Gacko. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u Gac-

[M]) Naređenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 30. marta 1943. g. Štabovima 3. 1 9. NOU divizije (Zbornik II, knj. 8, dok. 218),

") IzvjeStaj Zapovjedništva domobranske tì. pješadijske divizije od 24. aprila 1943. g. o situaciji u Gacku (Zbornik IV, knj. 11, dok. 334).

kom, obje brigade produžuju napad na Avtovac. Treći bataljon prve dalmatinske brigade vršio je obezbjeđenje desnog boka desne napadne kolone od pravca Kule Fazlagića.

Prvi i 2. bataljon brigade nalazili su se u rejonu Velike Gračanice u divizijskoj rezervi.

Prva dalmatinska brigada, pošto je bila smijenjena sa položaja prema Rujištu, izvršila je pokret pravcem selo Žalom — Donja Bijenja — Kifino Selo — Gatačko polje. Na ovom maršu brigada je iz rejona sela Vitine uputila jedan bataljon u rejon Vučje bare sa zadatkom da zatvori pravac Lukovačko polje — Vučje bare — Gatačko polje. Sa tri bataljona je produžila marš i 2. aprila izbila u rejcn sela Lukovica sjeverozapadno od Gatačkog polja.

Napad na neprijateljsko uporište otpočeo je 2. aprila u 22 časa. Poslije kraćeg otpora zapadno od Gacka neprijatelj je bio razbijen i odbačen. Po oslobođenju Gacka 4. crnogorska i 10. hercegovačka brigada bez borbe su ušle u Avtovac. Ustaško rukovodstvo povuklo se iz Gacka prema Bileću, a domobrani i milicija povukli su se u Kulu Fazlagića. Četnici iz Crne Gore povukli su se preko sela Garevo — Kazanci na prostor planine Golije.

Za vrijeme borbe kod Gacka 4. bataljon 1. dalmatinske brigade vodio je oštre borbe u rejonu Vučje bare protiv ustaša i milicionera koji su pokušali da se probiju od Lukovičkog polja preko Vučjih bara za Gatačko polje da bi pomogli ugroženim garnizonima u Gatačkom polju.

Poslije oslobođenja Gacka i Avtovca jedinice 1. dalmatinske brigade vršile su pripreme za napad na uporište u Kuli Fazlagića, koje su branile ustaše i ustaška milicija. Jedan dio ustaša i milicionera povukli su se iz Gacka i Avtovca na istočne padine Bjelašnice i planine Baba. Te neprijateljske snage trebalo je jednovremeno razbiti, i time obezbjediti pozadinu jedinica NOV koje su djejstvovale na širem području Gatačkog polja.

U razbijanju tih neprijateljskih jedinica učestvovala je 1. dalmatinska i dva bataljona 10. hercegovačke brigade, dok je 4. crnogorska proleterska brigada zatvarala pravac od Čemerna, Ravnog i Kazanca.

Napravljen je slijedeći raspored jedinica za napad na uporište u Kuli Fazlagića i na Bjelašnici i Baba planini: 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade napadali su od sela Sipačno preko Bjelašnice ka Gatačkom polju i preko Vučje bare u pravcu sela Branilovići zahvatajući sjeverne padine planine Baba i povezujući se desno sa bataljonima 10. hercegovačke brigade, dok je 3. bataljon zatvarao pravac od Lukovaćkog polja prema selu Sipačno i Vučja bara. Jedan bataljcn 10. hercegovačke brigade vršio je napad od pravca sela Stepen u pravcu Kule Fazlagića, jedan od Lukovice sjeveroistočnim padinama Bjelašnice u istom pravcu, a jedan bataljon zatvarao je pravac Bileća — Gatačko polje.

U toku 5. i 6. aprila likvidirano je neprijateljsko uporište u Kuli Fazlagića. Zarobljeno je oko 150 naoružanih seoskih ustaških milicionera, zaplijenjeno je 150 pušaka i 7 sanduka municije. I pored toga što su bataljoni razbili ustaše i miliciju na planini Bjelašnici, djelovi te milicije i dalje su ostali u planini. Njima i milicionarima na planini Baba štab 1. dalmatinske brigade uputio je pismenu poruku kojom ih je pozvao da se vrate kućama i da predaju oružje, uz garanciju da im se neće ništa loše dogoditi. Poslije te poruke jedan broj milicionera vratio se kućama i predao oružje, od kojih je bio najveći broj muslimana. Preostali dio ustaša

Kolona boraca 1. dalmatinske kod Kule Fazlagiča, aprila 1943.

i milicionara na planini Bjelašnici i planini Baba sklopili su sporazum sa četničkim komandantom Bajom Stanišićem o zajedničkoj borbi protiv jedinica NOV.

Likvidacijom neprijateljskog uporišta u Fazlagiča Kuli šire područje Gatačkog polja bilo je oslobođeno. Prije toga izvršen je novi raspored snaga 3. divizije: 4. crnogorska brigada zatvarala je pravac prema Čemernu i Lebršniku; 10. hercegovačka brigada sa svoja dva bataljona zatvarala je pravac Bileća — Plana — Gatačko polje i vodila borbe protiv četnika; 1. dalmatinska brigada dobila je zadatak da očisti od četničkih jedinica prostoriju između Gatačkog polja i planine Golija i da zatvori pravac Krstac — Kazanci — Gatačko polje.

Četničke snage pod pritiskom jedinica 3. divizije NOV povukle su se na položaje u rejonima sela Samobor — Garevo — Dulići naslanjajući se na planinu Goliju. Tu se nalazilo šest bataljona četnika Baja Stanišića, koji su bili ojačani lokalnim četnicima popa Perišića.

Razbijanjem i odbacivanjem četnika sa posjednute prostorije stvorili bi se povoljniji uslovi odbrane oslobođene teritorije na širem području Gatačkog polja, kao i uslovi za prodor jedinica NOV u Crnu Goru. Prva dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, 8. aprila prešla je u napad na četničke položaje. U oštrim borbama brigada je uspjela da razbije četnike i da ih odbaci preko planine Golije. U tim borbama četnicima su naneseni veliki gubici, a jedinice brigade imale su nekoliko mrtvih. Po razbijanju i odbacivanju četničkih snaga brigada se zadržala na položajima Kazanci — selo Vratkovići. Međutim, četnici su se sredili i ponovo prikupili snage na Goliji, odakle su vršili stalne napade na jedinice brigade. Poznajući dobro teren, iznenadno su napadali i brzo nestajali kroz vrtače. Takav

način borbe našim jedinicama nije odgovarao, jer ih je u neprekidnin borbama iscrpljivao. Četvrti bataljon brigade i dalje je zatvarao pravai Vučje bare — Gatačko polje i vodio borbu protiv ustaške milicije.

U to vrijeme 10. hercegovačka brigada, bez dva bataljona, vodila j borbu na pravcu Plana — Gatačko polje protiv četnika. Naročito jaki borbe vođene su u rejonu Kobilja glava. Jedna grupa četnika izbila je n; Troglav i time ugrožavala desni bok brigade. U vezi sa tim štab brigad naredio je štabu 1. bataljona da uputi jednu četu sa zadatkom da odbac četnike iz rejona Troglav. Četa je brzim i energičnim napadom uspjela di odbaci četnike prema selu Korita.

Za sve vrijeme boravka jedinica 3. divizije na području Gatačko polja, četnici iz Crne Gore i Hercegovine su bili veoma aktivni u borbam protiv jedinica 3. divizije NOV. Italijani su ih izdašno pomagali, kako • oružju i municiji, tako i sa hranom.

Polovinom aprila Italijani i četnici vršili su koncentraciju snaga u re jonu Plane i Pivskog manastira, a četnici Baja Stanišiča prikupljali si se na planini Goliji. Namjera im je bila da izvrše koncentričan napad n slobodnu teritoriju i da ovladaju ponovo Gatačkim poljem. U takvoj situa ciji Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je direktivu štabu 3. divizij NOV da odmah uputi 4. i 5. crnogorsku brigadu radi djejstva na prave Goransko i dolinom rijeke Komarnice prema Savniku a da na prostori, Gatačkog polja i dalje ostanu 1. dalmatinska i 10. hercegovačka brigads bez dva bataljona. One su dobile zadatak da i dalje brane slobodnu teri toriju zatvaranjem pravca Plana — Gatačko polje i Krstac — Kazanci - Gatačko polje.[55])

Cetranaestog aprila italijansko-četničke snage iz rejona Plane preši su u napad protiv dva bataljona 10. hercegovačke brigade. Uz podršk artiljerije, minobacača i tenkova, odbacile su bataljone i uspjele da izbiji četničke snage na liniju kota 1048 — Kobilja glava (kota 1115) i kota 108* a italijanske na liniju Milatovac (kota 1104) — Velika i Mala Kita (kot 1221) — Orlovac. U Plani se nalazilo oko 1.000 četnika i tri italijansk bataljona (prvi bataljon 23, 2. bataljon 259 i 3. bataljon 260. pješad. pukć i tri čete domobrana, ojačani artiljerijom i tenkovima. Kasnije je upuće još jedan italijanski bataljon.[56])

U duhu pomenute direktive Vrhovnog komandanta NOV i POJ šta 3. divizije je odlučio da snagama 1. dalmatinske i 10. hercegovačke bri gade (sa pet bataljona) izvrši napad na neprijateljske snage u rejonu Kc bilja glava. Sa tim ciljem 1. dalmatinska brigada, bez jednog bataljon; prebačena je sa pravca Krstac — Kazanci — Gatačko polje u rejon sei Stepen i Pržine da u sadjejstvu sa bataljonima 10. hercegovačke brigad napadne četničko-italijanske snage na Kobiljoj glavi. Noću između 19. 20. aprila bataljoni 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade otpočeli sj sa napadom, izvršili nekoliko juriša, ali nisu uspjeli da odbace neprija telja. Italijani i četnici, uz podršku artiljerijske, minobacačke i mitraljesk vatre, uspjeli su da odbiju napade, pa su jedinice 1. dalmatinske i 10. her cegovačke brigade bile primorane da se povuku na polazne položaje n liniju: Pržine — selo Stepen — selo Crnica. Jedinice obje brigade pone vile su napad u noći između 22. i 23. aprila, ali opet bez uspjeha.

") Zbornik II, knj. 9. dok. 100.

") Zbornik II, knj. 9, dok. 102, primjedba br. 3.

Poslije toga, štab divizije je odlučio da sa bataljonima dvije brigade izvrši zaobilazni manevar sa južnih padina planine Babe i da dio snaga ubaci u pozadinu neprijatelja, a da glavnim snagama izvrši obuhvat sa sjeverozapadne strane. Planom manevra bilo je zamišljeno da se dva bataljona 10. hercegovačke brigade ubace u rejon Meke Grude da presjeku saobraćajnicu u tom rejonu i da vrše pritisak prema Kobiljoj glavi. Dva bataljona 1. dalmatinske brigade trebalo je da izvrše napad sa sjeverozapadne strane u bok neprijateljskih snaga u rejonu Kobilja glava, sa svojim desnim krilom da se povežu sa hercegovačkim bataljonima, dok će 4. bataljon 1. brigade vršiti napad sa fronta na pavcu selo Stepen — Kobilja glava.

U noći između 24. i 25. aprila bataljoni obje brigade su izvršili napad kako je bilo planirano. Energični i brzi napad s fronta, bokova i iz pozadine iznenadio je neprijatelja i natjerao ga da se u panici povuče u pravcu Plane. Za to vrijeme 3. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarao je pravac Krstac — Kazanci — Gatačko polje i vcdio borbu protiv četnika koji su pokušavali da prodru prema Gatačkom polju.

Kada su se jedinice NOV pojavile u rejonu Meke Grude, neprijatelj je stekao utisak da one imaju namjeru da prodru u južnu Hercegovinu, što je u izvjesnoj mjeri uticalo na njegovo brzo povlačenje u rejon Plane.

Poslije povlačenja u rejon Plane Italijani su ponovo otpočeli da prikupljaju snage na prostoriji Bileća — Plana. Pored italijanskih došle su četničke i ustaško-domobranske snage. Sakupilo se pet italijanskih i četiri četnička bataljona.[57])

Tim snagama Italijani su preduzeli napad cd Bileća preko Plane na šire područje Gatačkog polja. Napad italijansko-četničkih i ustaško-domobranskih snaga otpočeo je 27. aprila 1943. g., a podržavala ga je artiljerija, minobacači, tenkovi i avijacija. Neprijateljske jedinice nastupale su u dva pravca. Kolona »Giannuzzi« nastupala je preko sela Meka Gruda na pravcu sela Sipašna (zapadna padina Bjelašnice) a kolona »Franko« na pravcu selo Korita — Kobilja glava — Gatačko polje. Sa njima su nastupali četnici, ustaše i domobrani. Dvadeset devetog aprila neprijateljske snage izbile su na liniju sela Sipašno — Stepen, 30. aprila nastavile su nastupanje: kolona »Giannuzzi« iz rejona sela Šipašno napadala je preko Bjelašnice ka sjeverozapadnom dijelu Gatačkog polja, a kolona »Franko« sa četnicima i ustašama napadala je od Kobilje glave preko sela Stepen u pravcu Avtovca. Jedna četnička kolona napadala je na pravcu Troglav — selo Dubljevići — Gat (kota 1120). Prvog maja neprijatelj je zauzeo Avtovac i Gacko.

Za vrijeme nastupanja neprijateljskih snaga prema Gatačkom polju italijanska avijacija je bila veoma aktivna. Po čitavoj dubini operativne prostorije ona je bombardovala i mitraljirala sve živo što je primjetila.

Jedinice 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade postepeno u se povlačile od Meke Grude od jedne odbrambene linije do druge prema Gatačkom polju. Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga 1. dalmatinska brigada povukla se na liniju: Gat (kota 1120) — selo Dobrelji — sei.: Garevo — Samobor. Deseta hercegovačka brigada povukla se sjeveru > od Avtovca i zatvorila pravac Avtovac — Čemerno i Lebršnik.

") Izvjeätaj Komande itnlijanskog 6. armijskog korpusa od 11. maju 194». g. (Zbornik IV. knj. 13, dok. 181).

Noću između 1. i 2. maja 1. dalmatinska brigada povukla se sa toj položaja u rejon Ravna i sa dva bataljona zatvorila pravac koji vodi oi Avtovca preko Ravnog prema Goranskom i Pivskom manastiru. Bataljor su posjeli položaj na sjevernim padinama Ledenika (kota 1599) i na Trste niku (kota 1575). Ostale jedinice brigade razmjestile su se na prostori; sela Lisina, Kovači i Smriječno, s tim što su prema planini Goliji isturi jače obezbjeđenje.

Pošto je italijanska avijacija izvršila izviđanje na pravcu Gatačk polje — dolina Pive, Italijani su otpočeli da tuku artiljerijskom vatror položaje bataljona u rejonu Ravno. Za to vrijeme italijansko-četničk snage nastupale su od Avtovca u pravcu Ravnog. One su uz podršku arti ljerije i minobacača 4. maja izvršile napad na položaje bataljona i uspjel da ih odbace prema selu Krivi Do. Ovim uspjehom neprijatelja nastala j opasnost od njegovog prodora u pravcu Goranskog, što bi dovelo brigad i ostale snage NOV u dolini Pive i Komarnice u težak položaj. Zbog tog je štab brigade naredio bataljonima da izvrše protivnapad i da odbac neprijatelja prema Gatačkcm polju i ponovo posjcdnu izgubljene položaji

Noću između 5. i 6. maja bataljoni su izvršili protivnapad i uspje ne samo da nanesu neprijatelju osjetne gubitke i da ga zbace sa položa; već su ga natjerali u paničan bijeg prema Avtovcu. Po odbacivanju ital jansko-četničkih snaga prema Gatačkom polju, bataljoni su ponovo posje ranije položaje. Ostale jedinice sa štabom brigade izvršile su pokret i pri bacile se u rejon sela Gornja i Donja Brezna. Noću između 11. i 12. maj jedinice 10. hercegovačke brigade smjenile su dva bataljona 1. dalmatir ske brigade na položaju Ravno, zatim su bataljoni odmaršovali u sasta brigade u rejon sela Gornja i Donja Brezna — Bajevo Polje.

Prva dalmatinska brigada ostala je nekoliko dana na odmoru, odncsr na oporavku u rejonu Gornja i Donja Brezna — Bajevo polje. Ovo vrijerr koliko je brigada ostala na odmoru bilo je od velikog značaja za oporava jedinica.

U aprilu je na raspored u brigadu došlo 250 boraca iz rasformirar 9. dalmatinske divizije. Ovi borci u najvećem broju bili su u lošem fizii kom i zdravstvenom stanju (iscrpljeni i bolesni), pa im je bio neopliodć odmor i liječenje. Dobar broj od njih je morao biti upućen u bolnicu rai liječenja, tako da nisu bili raspoređeni u jedinice brigade.

Početkom maja brojno stanje brigade iznosilo je 830 boraca i stari šina, a u rashodu (u bolnicama i brigadnom previjalištu) bilo je 250. U is vrijeme u brigadi je bilo 155 članova KPJ i 100 kandidata, dok je u ra hodu bilo 59 članova i 49 kandidata KPJ.

Brigada je imala u toku četvrte neprijateljske ofanzive 204 poginu! umrla i nestala borca i starješine, od kojih su mnogi bili članovi i kand dati KPJ.

Čitav mjesec april brigada je vodila danonoćne borbe protiv četnik ustaša i Italijana braneći slobodnu teritoriju. Stalne borbe, nespavanje krajnje slaba ishrana stvarali su kod boraca osjećaj nemoći i apatije. Ishri na se sastojala od jednog obroka dnevno, a on je bio samo od po jednt komada goveđeg mesa, bez trunke brašna i bez ijednug komada hljeb Takva ishrana je potrajala dosta dugo, što je dovelo do toga da su poj) dini bcrci počeli sami sebi pribavljati hranu u početku kupeći puževe pekući ih, a potom obhrvani glađu, ostavljeni sami sebi, laćali se nedozv

Ijenih sredstava da dođu do hljeba, krompira ili sira. Da bi se to spriječilo, preduzimane su oštre mjere prema prekršiocima, ali rukovodstvo nije uporedo brzo i efikasno organizovalo zadovoljavajuću ishranu. U izvještaju zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade od 23. maja 1943. godine Centralnom komitetu KPJ piše: »Za slabu ishranu, koja je bila skoro osnovni uzrok svemu, snosimo krivicu u priličnoj mjeri i mi, jer smo nasjeli oportunističkoj i uskogrudoj politici mjesne partijske organizacije i komande mjesta i područja u Gacku, koje su imale pokajničko držanje, radi ranijih grešaka i bile neodlučne prema otvorenim narodnim neprijateljima, zauzimale pomirljiv stav nezamjeravanja prema svakome. Tek skoro u poslednjem momentu, ustali smo odlučno protiv takve politike, a brigada je ostavila loš utisak«.[58])

Ovaj kratki odmor iskorišćen je da se po jedinicama brigade intenzivno odvija vojno-politički rad. Održane su četne i bataljonske konferencije i savjetovanja u štabu brigade sa svim starješinama. Na svim sastancima, konferencijama i na savjetovanju raspravljalo se o stanju u jedinicama i u brigadi kao cjelini i o uzrocima koji su doveli brigadu u takvo stanje.

Poslije partijske konferencije brigade održane u januaru 1943. g. to je bio drugi značajni skup u brigadi. Kroz vojno-političke ocjene analiziran je pređeni put i borbe jedinica brigade od početka IV ofanzive. U centru pažnje bio je borac — čovjek i briga za njega, jer su u brigadi nastali veliki gubici, bilo je poginulih, ranjenih i bolesnih, kao i hronično gladovanje, naročito u posljednje vrijeme. Zato je i savjetovanje pred sve starješine brigade, pred sve komande četa i štabove istaklo i oštro postavilo njihovu odgovornost za sve ono što iz ovog stanja u brigadi proizilazi. Ukazano je na potrebu još većeg rada na obuci boraca i starješina na vojno-političkim kursevima, na odgovorniji odnos i brigu za ishranu boraca, za odjeću i obuću, smještaj, liječenje i dr., što bi trebalo da doprinese ne samo smanjenju neželjenih pojava u brigadi već da bude značajan doprinos borbenoj spremnosti i sposobnosti svake jedinice. Savjetovanje je istaklo daljnju potrebu svakodnevnog političkog i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama i na terenu, te u tome ukazalo na odgovornost političkih komesara, partijskih i skojevskih organizacija i kulturno-prosvjetnih odbora.

Sva ova pitanja bila su takođe u središtu rada partijskih organizacija i aktiva SKOJ-a i njihovih rukovodstava.

U takvoj situaciji u brigadu su se počeli vraćati iz bolnica zalečeni i oboleli borci koji su bili jako iscrpljeni.

Sve preduzete mjere, a naročito poboljšavanje ishrane boraca u selima Gornja i Donje Brezne i Bajevo Polje i odmor, uticale su da se stanje u jedinicama brigade brzo popravljalo. Nastala je živost, počele su da se pjevaju i dalmatinske pjesme. Isto tako treba napomenuti da, i pored svih teškoća, gladovanja i umora, nikada nije došlo u pitanje izvršenje postavljenog zadatka. To svjedoči da su u svakoj teškoj situaciji komandni kadar i partijska i skojevska organizacija intenzivnim radom među borcima i pravilnim odnosom podizali borbeni moral i svjest boraca i rukovodilaca.

Izvještaj zamjenika politkomesara 1. dalmatinske brigade od 23. maja 1943. godine Centralnom komitetu KPJ (Zbornik IV, knj. 13, dok. 116).

Bio je potreban još duži odmor da bi se stanje potpuno sredilo, ali je on prekinut dosta brzo. Njemački i italijanski okupator je u tajnosti pripremao novu ofanzivu na Glavnu operativnu grupu NOVJ i Vrhovni štab koji su nakon neuspjele četvrte neprijateljske ofanzive uspješno djejstvovale na teritoriju Hercegovine i Crne Gore i pripremale se za dalja nastupanja u duhu plana Vrhovnog štaba.

Već od početka maja 1943. g. neprijatelj je prikupljao svoje snage i pripremao početak ofanzivnih operacija protiv glavne operativne grupe sa Vrhovnim štabom NOV i POJ. Cilj neprijatelja je bio da nabaci snage NOV na Durmitor, Pivsku planinu i Vučevo, a zatim ih okruži i sabije i kanjone Tare, Pive i Sutjeske i na tom neprohodnom terenu, gdje nems nikavih mogućnosti za snabdijevanje, da ih uništi. Neprijatelj je smatrat da će time zadati smrtni udarac NOP-u u Jugoslaviji.

Vrhovni štab je prozreo namjere neprijatelja i odlučio da promijen plan djejstva Glavne operativne grupe, pa ju je usmjerio na sjeverozapac prema istočnoj Bosni. Naročito je položaj Glavne operativne grupe bit otežan usled velikog broja ranjenika i bolesnika od tifusa koje je trebale zbrinjavati i obezbeđivati. Treća divizija NOV je dobila zadatak da spriječi prodor neprijatelja od Gacka i Nikšića u dolinu rijeke Pive i Savnika

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

Na sektoru 3. divizije Nijemci su iz Bileća dovlačili snage i koncentrisali ih na prostoriji Nikšića i Gatačkog polja. Tada je 3. divizija bila u slijedećem rasporedu: 5. crnogorska brigada zatvarala je pravac Nikšić — Savnik i Nikšić — Pivska župa a 10. hercegovačka brigada zatvarala je pravac Gatačko polje — Pivska župa.

Prva dalmatinska brigada, koja se nalazila na prostoru Bajevo polje — Brezna na odmoru i sređivanju i bila divizijska rezerva, dobila je naređenje da se odmah prebaci u Nikšićku župu, da tamo smijeni dijelove 5. crnogorske brigade u selu Lukovo i zatvori pravac Nikšić — Savnik i Nikšić — Nikšićka župa.

Po dobijanju naređenja, izvršene su pripreme za pokret. Uz informacije o novonastaloj situaciji (dolasku njemačkih jedinica na području Crne Gore i Hercegovine) i o namjerama neprijatelja, pažnja je usmjerena na marš brigade u rejon Nikšićke župe. Detaljniji podaci o neprijatelju, njegovim snagama, naoružanju i rasporedu nisu bili poznati, osim da se na širem području Nikšića, prema 3. diviziji nalaze, pored njemačkih snaga koje su stigle i još stižu, italijanska divizija »Ferrara« i četničke jedinice, koje su Italijani isturili na položaje ispred Nikšića, a sa kojima su imali manje borbe dijelovi 5. crnogorske brigade.

Dvadesetog maja brigada (bez 4. bataljona) krenula je preko Javorka za Nikšićku župu. Kod Javorka i na širem području još su uvijek vidljivi tragovi velikih borbi koje su tu vedile 4. i 5. crnogorska brigada sa Italijanima i četnicima. Zapaljeni i oštećeni italijanski kamioni i tenkovi bili su svjedoci teškog poraza i gubitaka koje su pretrpjeli Italijani i četnici.

Dolaskom u Nikšićku župu 1, 2. i 3. bataljon dobili su zadatak da se postave na prostoriju Lukovo — Dragovoljići — Zagrad i da zatvore pravce od Nikšića ka Nikšićkoj župi i Lukovici, odnosno prema Savniku. Istog dana 21. maja smjenjeni su dijelovi 5. crnogorske brigade koji su se pomjerili prema selu Veliki Orah.

Stab brigade je odlučio da sa dva bataljona zatvori pravac Nikšić — Savnik, a jednim bataljonom pravac Nikšić — Nikšićka župa sa slijedećim rasporedom bataljona: 3. bataljon upućen je u rejon sela Zagrad, 2. je posjeo položaj u rejonu sela Dragovoljići a 1. bataljon je posjeo položaj sa obje strane komunikacije. Jedna četa bataljona posjela je položaj Gradac — kota 865, a jedna četa na Tović brdu (kota 921), dok se jedna četa nalazila u rejonu sela Lukovo. Stab brigade je brzo uočio da su mu bataljoni razvučeni na širokom frontu i da je ostao nezatvoren pravac koji vodi od sela Gornje Polje prema selu Lukovo, sa kojeg je neprijatelj mogao

ugroziti desni bok brigade i zaobići odbranu na pravcu Nikšić — Lukovo Na osnovu takve procjene 2. bataljon je prebačen u rejon sela Granic« sa zadatkom da zatvori pravac Gornje Polje — Lukovo. Treći bataljon ji prebačen iz rejona sela Zagrad u rejon sela Dragovoljići sa zadatkom d< zatvori pravac Nikšić — Nikšićka župa i pravac koji vodi od sela Drago voljići prema Kobiljoj glavi, s tim što će manje snage postaviti na sami Kobilju glavu (kota 1412).

Desno od 1. dalmatinske nalazila se 5. crnogorska brigada (njena tr bataljona) na prostoriji Orah — Granice — Lukovo zatvarajući prava< od Nikšića i Gornjeg Polja prema Krnovu i Vojniku, odnosno prema Savniku. Veza sa 5. brigadom održavana je u rejonu sela Veliki Orah.

Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade i još tri bataljona 10. hercegovačke brigade, raspoređeni su na prostoriju Miljkovač — Bajevo poljt — Javorak — Gornje Polje i zatvarali pravac od Nikšića i Golije prems rijeci Komarnici i Pivskoj župi. Četvrti bataljon je bio na lijevom krili do jedinica 5. crnogorske brigade. On je bio potčinjen štabu 10. hercegovačke brigade. Sa 4. bataljonom se nalazio zamjenik komandanta 1. dalmatinske Obren Ivković.

Dok se 1. dalmatinska brigada nalazila na položajima sjeverno i sjeveroistočno od Nikšića, Nijemci su dovlačili nove snage i koncentriral ih u rejonu Nikšića i Gornjeg Polja. Sve se ovo moglo vidjeti sa Tovićć brda (zaposjednutog od jedinica brigada), te je bilo lako zaključiti da neprijatelj sprema ofanzivu protiv snaga Glavne operativne grupe NOV : VS. Početak napada mogao se očekivati svakog dana. Sedma SS divizije : Princ Eugen«, koja je predviđena za nastupanje na pravcu odbrane 3. divizije, pristigla je u Nikšić 21. maja. Imala je u svom sastavu dva lovačka brdska i jedan artiljerijski puk, pionirski bataljon, protivavionski divizion, tenkovsku četu, izviđački bataljon, protivtenkovski divizion, bataljon vez« i konjički eskadron.

Od 25. maja neprijateljska avijacija je počela da obavlja izviđanja naročito na pravcu Nikšić — Savnik i Nikšić — Pivska župa, bombardujući i mitraljirajući položaje jedinica.

Istovremeno neprijateljske snage koje su se rasporedile i razvile nai pravcu Nikšićka župa — Lukova upućuju izviđačke i borbene dijelove! prema položajima brigade na Toviću. Ti napadi vršeni su veoma upornoj Neprijatelj je očigledno težio da zauzme što povoljnije položaje prema jedinicama brigade. Naročito je bio aktivan na pravcu Gornje Polje — selo Granice i selo Veliki Orah.

Znatne snage neprijatelja ovladale su 25. maja Javorkom. Međutim, jedinice 10. hercegovačke brigade i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade u; sadejstvu sa 5. crnogorskom brigadom izvršile su 25. maja protivnapad i odbacile neprijatelja sa Javorka.

Neprijateljske snage (7. SS divizija »Princ Eugen«, jačine oko 20.000 vojnika i grupa »Anacker«), po završenoj koncentraciji u rejonima: Nikšić — Rubež — Gornje Polje, Krstac, Avtovac i Čemerno, 27. maja rano ujutro izvršile su opšti napad na položaje jedinica 3. divizije sa ciljem zauzimanja Savnika i izbijanja u dolinu rijeke Pive, gdje je trebalo da se povežu sa 1. brdskom divizijom na svom desnom krilu i sa 118. lovačkom divizijom na lijevom krilu radi daljeg nastupanja prema Durmitoru i Pivskoj planini.

Dvadeset sedmog maja neprijateljska avijacija žestoko je bombardovala i mitraljirala položaje 1. dalmatinske brigade u rejonu sela Lukova. Kolona pješadije i tenkova kretala se komunikacijom od Nikšića prema Lukovu. Podržan jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom neprijatelj je prvo napao na četu 1. bataljona koja je držala položaj na Gradacu i koti 865 i primorao je na povlačenje prema Lukovu. Manje snage napadale su četu 2. bataljona koja je držala položaj na koti 921 (Tovići). Ta četa uspjela je da odbije napad i dalje ostala na tom položaju. Neprijatelj je vršio snažan pritisak na položaje 3. bataljona u rejonu sela Dobrovoljići.

Po odbacivanju čete 1. bataljona sa položaja Gradac i kote 865, neprijateljska pješadija i tenkovi, uz podršku artiljerije i avijacije, nastupali su u pravcu Lukova. I pored toga što je cesta između Gradaca i Lukova bila porušena na nekoliko mjesta, tenkovi su se nesmetano kretali komunikacijom prema Lukovu. Kamioni natovareni presovanim balama slame i sijena, pratili su pokret tenkova, Nijemci su u rupe porušene ceste ubacivali bale slame ili sijena i tako omogućili nesmetano kretanje tenkova. Prvi bataljon je vodio žestoke borbe u rejonu Lukova. Treći bataljon je uporno branio Kobilju glavu, a 2. bataljon je odbijao napade neprijatelja koji je pokušavao da se probije od Gornjeg polja ka Lukovu. Oko 10 časova neprijatelj je ovladao Lukovom. Pod pritiskom nadmoćnijih snaga neprijatelja 1. i 4. bataljon povukli su se na liniju Ivanjska strana — Đurkovo brdo. Prvi bataljon desno se povezao sa dijelovima 5. crnogorske brigade koji su se nalazili na položaju Studena. Sa tih položaja 1. i 3. bataljon u sadjejstvu sa jedinicama 5. crnogorske brigade vodili su žestoke borbe sve do mraka. Drugi bataljon, zbog slabe veze sa 1. bataljonom i sa štabom brigade, ostao je i dalje na ranijim položajima i nije se povlačio istovremeno sa ostalim bataljonima, jer neprijatelj nije upućivao jače snage preko Tovića. Izbijanjem neprijatelja u rejon sela Ivanje i Veliki Orah bataljon je bio doveden u opasnost da bude odvojen od ostalih bataljona.

U toku tog dana jedna njemačka motorizovana kolona prebacila se iz Nikšića u rejon Nikšićke župe, a iz tog rejona nastavila nastupanje u pravcu sela Lukavica, gdje je izbila do pada mraka. Na tom pravcu nije bilo jedinica NOV, te se neprijateljska kolona kretala bez smetnji. Istovremeno snage neprijatelja su vršile pritisak preko planine Vojnik sa težnjom da što prije izbiju na lijevu obalu rijeke Komarnice, i time onemoguće jedinicama 3. divizije da na toj rijeci organizuju odbranu.

Situacija je bila sve teža. Trebalo je spj-iječiti neprijatelja da ovlada dolinom Komarnice i izvrši daljnji prodor prema Durmitoru i Pivskoj planini gdje su se nalazili Vrhovni štab i Centralna bolnica. Zato je trebalo što prije stići u dolinu Komarnice, zaposjesti njenu desnu obalu i ne dozvoliti neprijatelju da je pređe i ostvari svoje planove.

Stab treće udarne divizije NOV doneo je odluku da u toku noći 27/28. maja, prebaci 1. dalmatinsku brigadu preko Šavnika na desnu obalu Komarnice od sela Duži do Pivske planine, i da spriječi prodor neprijateljskih snaga na desnu obalu Komarnice i prihvati jedinice koje se budu prebacivale preko Komarnice. U toku te noći brigada se prebacila preko Šavnika na desnu obalu rijeke Komarnice i posjela određeni joj položaj sa slijedećim rasporedom: 3. bataljon u rejonu sela Duži, 2. bataljon u rejonu sela Brulje, 1. bataljon u rejonu sela Borkovići.

Peta crnogorska brigada preuzela je položaje 1. dalmatinske brigade i dalje nastavila sa odbranom tog pravca. U toku 28. maja neprijatelj je produžio napad sa nesmanjenom žestinom na svim pravcima sa izraženiir težištem na pravcu Savnika. Istog dana pod pritiskom snaga neprijatelja brigada se povukla sjeverno od Savnika, i zatvorila pravac koji vodi oc Savnika prema južnim padinama Durmitora.

Nakon povlačenja 5. crnogorske brigade neprijatelj je zauzeo Savnifc 29. maja i povezao jedinice 7. SS divizije sa jedinicama 1. brdske divizije u rejonu Tušinja. Nasuprot jedinicama 3. divizije koje su zaposjele desni obalu rijeka Komarnice i Pive od sela Duži do sela Krstac, sada se nalazila 7. SS divizija, koja je zaposjela lijevu obalu Komarnice i Pive.

Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade kojim je bila ojačana 10. hercegovačka brigada na pravcu Javorak — Gornje polje — Vojnik, nakor povlačenja jedinica hercegovačke brigade, ostao je i dalje na lijevoj obal: rijeke Komarnice na sjevernim padinama Vojnika sa zadatkom zatvaranje toga pravca. Dvadeset osmog maja bataljon se pod pritiskom neprijatelje morao samostalno probijati u sastav brigade na desnu obalu rijeke Komarnice. Jedna četa bataljona je u povlačenju iz rejona Javorka prems Komarnici vodila borbu sa izviđačkim dijelovima njemačke konjičke izviđačke jedinice.

Povlačenjem jedinica na desnu obalu Komarnice ostao je nezaštićen i otvoren pravac prema Mratinju, a samim tim i velika opasnost za ostale jedinice Glavne operativne grupe. Ona je bila tim veća što su se tamo već uputili dijelovi 7. SS divizije, jer su ocijenili značaj toga pravca. Uočivš: to, štab 3. divizije naredio je 10. hercegovačkoj brigadi da se bez jednog bataljona (Mostarskog) hitno prebaci na taj pravac i da ga zajedno sa 7. krajiškom i 4. crnogorskom brigadom brani po svaku cijenu.

Poslije odlaska jedinica 10. hercegovačke, 1. dalmatinska brigada je posjela i položaje na liniji Boričja — Pišča na desnoj obali Pive (uputivši tamo svoj treći bataljon). Desno od njega je bio 3. (Mostarski) bataljort 10. hercegovačke brigade, koji je zatvarao prostor od sela Krstac do ušća! rijeke Vrlike.

Nalazeći se na desnoj obali rijeke Komarnice, jedinice brigade bile sui skoro svakodnevno izložene napadima neprijateljske avijacije, koja jé bombardovala i mitraljirala njene položaje. Isto tako i artiljerija sa druge strane rijeke tukla je položaje jedinica, i na svaki pokret koji je primjećen na lijevoj obali Komarnice otvarala je vatru.

Bataljoni brigade nisu samo organizirali povezanu odbranu položaja! da bi njome uspješno spriječili neprijatelja, već su i oni vršili prepade na neprijateljske položaje s druge strane rijeke.

U noći između 31. maja i 1. juna u rejonu Rudenice — Miljkovac djelovi 4. bataljona 1. dalmatinske brigade prešli su rijeku Komarnicu i izvršili prepad na Nijemce i sa zaplijenjenim oružjem i municijom vratili se iste noći na svoje položaje.

I neprijatelj nije mirovao. Njegovi izviđački dijelovi vršili su svakodnevna izviđanja pa i jače pritiske na položaje jedinica naše brigade. Bilo je pri tome i oštrijih sukoba uz obostrane gubitke. Iako neprijatelj nije pokušavao da pređe sa jačim snagama na drugu obalu, on je ipak bio tu s druge strane rijeke sa brojnim ljudstvom i tehnikom. Položaji jedinica

morali su stalno biti pomijerani uz sve mjere osiguranja, da bi se na vrijeme otkrio svaki pokret prema rijeci i pokušaj prelaska.

Držanje položaja, uz sve mjere koje su preduzimane u jedinicama, prilično je opterećivalo i zamaralo borce, koji su već od ranijih borbi bili dosta zamoreni i iscrpljeni. O nekom odmoru nije moglo biti govora s obzirom na zadatke brigade i prisutnost neprijatelja. Na ovom području poseban problem je predstavljala ishrana boraca. Blizina Centralne bolnice sa brojnim ranjenicama i bolesnicima kao d raniji boravak drugih jedinica na ovom dosta oskudnom terenu učinili su svoje, tako je sa ishranom svakim danom bivalo sve teže. Mnogo poginulih i ranjenih, loša ishrana, nepovoljne vremenske prilike — sve je to utjecalo na borce, na njihovo raspoloženje i moral, na borbenu spremnost jedinica brigade.

Svakodnevne borbe, smjene na položajima i mobilnost nisu pružale mogućnosti za idejno-politički rad sa jedinicama kao ni za neki organizovani vojnostručni rad, pa su korišćene mogućnosti kratkog i sažetog informisanja boraca i starješina o najhitnijim pitanjima po malim grupama. Praktična vojnostručna obuka izvodila se na položajima, a sastojala se u postavljanju zasjeda, izviđanju, radu patrola i si. O nekom kulturno-zabavnom radu u jedinicama nije bilo ni govora.

Na sastancima sa štabovima bataljona, sa komandama četa i na četnim konferencijama je razmatrana situacija, kako u jedinici, tako i kod Glavne operativne grupe. Ukazivalo se da u proboju leži izlaz iz situacije za 3. diviziju, bolnice i ostale snage Glavne operativne grupe. Sva ova pitanja pretresana su i na kratkim partijskim i skojevskim sastancima na kojima je ukazivano i na zadatke komunista i skojevaca, na njihovo držanje i zalaganje, na njihovu primjernost u svemu. Jedan od osnovnih zadataka bataljonskih biroa i sekretara osnovnih organizacija je bio da stalno utiču na borce i rukovodioce da izvršavaju zadatke. Konkretan politički i partijski rad, uz rad štabova, komandi četa i starješina, ulijevao je povjerenje kod boraca u uspješno suprotstavljanje neprijatelju i izlaz iz ovog teškog položaja.

Iako su jedinice 3. divizije onemogućavale neprijatelja da se prebaci preko rijeke Pive i Komarnice, položaj na njenom sektoru svakim danom je bio sve teži i teži. Situacija je bila posebno teška nakon povlačenja i odlaska jedinica 2. proleterske divizije sa Sinjajevine i Durmitora, gdje je već sa pethodnicama stigla njemačka 1. brdska divizija nastupajući na tom pravcu.[59])

Dok je 1. dalmatinska brigada držala položaje na desnoj obali rijeke Komarnice, a lijevo od nje od izvornog dijela Komarnice prema Savniku nalazila se 5. crnogorska brigada, dotle se 3. sandžačka brigada nalazila na položajima Matički gaj — Zabljak — sela Tepca i Stulac. U to vri-

") »Jedinice glavne operativne grupe Vrhovnog štaba su 3. juna bile u operativnom okruženju na liniji: Durmitor — Tara — Drina — Sutjeska — Volujak — rijeka Vrbica do ušća Pive i do izvora Komarnice. Glavnina ove grupe bila je angažirana sa 118. divizijom i dijelovima puka Brandenburg u dolini Sutjeske na sektoru Suha — Tjentište — Curevo, dok je prema dijelovima 7. SS djvizije koji su nastupali sa juga prema Magliću i Mratinju bila 10. hercegovačka i 7. krajiška brigada. Od Šavnika, Sinjajevine i Sandžaka ka Durmitoru prema 3. i 7. diviziji nastupale su njemačka 1. brdska divizija, talijanska divizija Ferrara i Taurinense i borbena grupa Ludviger i dijelovi talijanske divizije Venezia« (Radovan Vukanović, Ratni put Treće divizije, Zbornik radova NERETVA — SUTJESKA 1943. Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969, str. 140—141).

.jeme 1. i 2. proleterska divizija vodile su borbe na prostoriji Piva, Drina Sutjeska, Mratinje, Maglič sa težištem proboja prema dolini Sutjeske Tjentištu.

Prodorom 1. i 2. divizije ka dolini Sutjeske neprijatelj je uočio namjeru partizanskih snaga, te je otpočeo da izvlači glavne snage 7. SS divizije sa fronta Savnik — lijeva obala Komarnice i da ih prebacuje preme Zelengori i zapadno od Sutjeske sa ciljem čvrstog zatvaranja poiožaja nj lijevoj obali Sutjeske i time onemogućivanja proboja partizanskih snage na pravcu Tjentište — Zelengora. Na lijevoj obali Komarnice — Savnil Nijemci su ostavili manje snage. Kao pojačanje na te položaje pristizale su italijanske jedinice iz divizije »Ferrara«.[90])

Kada su 1. i 2. proleterska divizija vodile borbe zapadno od rijeke Pive, 3. divizija je držala položaje od Pive desnom obalom Komarnice preko Durmitora do rijeke Tare, a 7. banijska divizija položaje na lijevo; obali Tare od rečice Sušica do sastava Tare i Pive. Grupe divizija pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba bile su podjeljene rijekom Pivom. Vrhovni štab je 3. juna donio odluku da se formiraju dvije operativne grupe. Od snaga koje su se nalazile zapadno od rijeke Pive formirana je 1. operativna grupa u čiji sastav su ušle 1. i 2. proleterska divizije i ostale jedinice koje su se našle na tom prostoru. Njen zadatak je bio de probije neprijateljski obruč na Sutjesci i prodru preko Zelengore ka istočnoj Bosni. Drugu operativnu grupu formirale su 3. i 7. divizija. Sa njorr je ostala i Centralna bolnica koja je sa velikim brojem ranjenika i obolelil od tifusa bila prikupljena na Pivskoj planini. Tom odlukom Vrhovnog štaba 2. operativna grupa primila je na sebe vrlo težak i odgovoran zadatak da obezbjedi prebacivanje ranjenika kako ne bi pali u ruke neprijatelju. Pored zadatka da obezbjedi Centralnu bolnicu, 2. operativna grupe je imala zadatak da djejstvuje kao zaštitnica i da što duže zadrži neprijateljske snage u njihovom nadiranju preko masiva Durmitora ka rijeci Pivi Borbama u zaštitnici trebalo je vezivati što jače snage neprijatelja i time olakšati proboj 1. operativne grupe na pravcu Tjentište — Zelengora. U pogodnom momentu 2. operativna grupa je trebalo da se sa Centralnom bolnicom prebaci u pozadinu neprijatelja preko rijeke Tare u Sandžak il prema situaciji u nekom drugom pravcu.

U situaciji operativnog okruženja Vrhovni štab je, 3. juna, u selu Mratinju, donio odluku da 3. divizija sa 7. banijskom divizijom i ranjenicima Centralne bolnice potraži izlaz iz okruženja na drugoj strani kako bi obmanuti neprijatelja u pogledu glavnog pravca proboja. Ujedno je 3. sandžačka brigada, koja se tada nalazila lijevo od 5. crnogorske brigade na položajime Matični Gaj — Zabljak — selo Tepca i Stubac, potčinjena štabu 3. divizije. Odlukom Vrhovnog štaba za rukovođenje ovim jedinicama formiran je operativni štab, za čijeg komandanta je određen Radovan Vukanović, dotadašnji komandant 3. divizije. Za komandanta 3. divizije naimenovan je Sava Kovačević, dotadašnji komandant 5. crnogorske brigade, a za komandanta 5. brigade Savo Burić, dotadašnji komandant 1. bataljona 1, proleterske brigade.

U vezi sa odlukom Vrhovnog štaba, u vremenu od 4. do 6. juna, štab 2. operativne grupe naredio je snageuna 10. hercegovačke, 4. crnogorske i

Dnevni izveštaj Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 2. juna 1943. godine (Zbornik IV, knj. 14, dok. 118).

7. krajiške brigade, koje su se nalazile na prostoriji Stabno — Mratinje, da odbace neprijatelja koji je držao prelaze preko rijeke Pive u rejonu Pivskog manastira i sela Krstac i time omoguće prelaz jedinicama 3. divizije i Centralne bolnice i proboj u pravcu planine Golije. U vezi sa tim zadatkom naređeno je štabu 1. dalmatinske brigade da prebaci svoj 3. bataljon iz rejona sela Dragaljevo u rejon sela Boričje prema selu Krstac, radi povezivanja sa jedinicama koji će djejstvovati u pravcu sela Krstac. Međutim, napad brigada nije uspjeo, jer se neprijatelj uporno branio. Neprijatelj je shvatio namjeru jedinica 2. operativne grupe i odmah otpočeo da privlači nove snage za pojačanje odbrane prelaza na tom dijelu rijeke Pive i time da onemogući jedinicama 3. divizije prebacivanje na njenu lijevu obalu.

Poslije toga štab 2. operativne grupe počeo je pripreme i ispitivanje mogućnosti prelaza rijeke Tare u rejonu sela Tepca. Taj rejon je još bio pod kontrolom jedinica NOV i jedno od najpovoljnijih mjesta za prelaz Tare i prebacivanje u Sandžak, jer jedna staza od rijeke izvodi u rejon Ograđenice. Međutim, neprijateljske snage prešle su na lijevu obalu rijeke Tare u rejonima Đurđevića i Lever Tare i brzo prodrle prema Žabljaku. Ovim prodorom neprijateljskih snaga otpala je mogućnost prelaza rijeke Tare u rejonu sela Tepca."')

Poslije toga štab 3. divizije odlučio je da reorganizuje front odbrane, s tim što je 5. crnogorsku brigadu povukao sa dotadašnjih položaja na nove položaje: Dobri Do — selo Boričje (Pivin Do).

U to vrijeme 1. dalmatinska brigada je na položajima Komarnica — Piva vodila borbe protiv dijelova 7. SS divizije koji su pokušavali da pređu na desnu obalu Komarnice. U tim borbama brigada je imala 7—8 poginulih i više ranjenih boraca. Među teško ranjenima nalazio se i komandir 1. voda 1. čete 1. bataljona Đuro Đapić Đuketa. Upućen je u Centralnu bolnicu na desnu obalu Pive, gdje je stradao.

U takvoj situaciji štab 2. operativne grupe predložio je Vrhovnom štabu da se 2. operativna grupa sa Centralnom bolnicom probija preko Vučeva i Sutjeske za 1. operativnom grupom. Vrhovni štab složio se sa takvim predlogom i odmah su otpočele pripreme za prelaz rijeke Pive. Prvo je trebalo da krene 7. divizija i izvrši prelaz na lijevu obalu Pive, a za njom ranjenici. U vezi sa tom situacijom između 5. i 6. juna 1. i 3. bataljon 1. dalmatinske brigade prebačeni su sa položaja Komarnica — Piva u rejon sela Nikovići. Prvi bataljon produžio je bio pokret u pravcu sela Gornjeg Polja (Rudine) sa zadatkom da smjeni jedan bataljon 7. banijske divizije na položaju od Sćepan Polja do sela Odžaci i Glavice. Treći bataljon zadržan je u selu Nikovići, a 2. i 4. bataljon ostali su i dalje na položaju Komarnica — Piva.

Sedma banijska divizija otpočela je prelaz rijeke Pive 5/6. juna u rejonu Gornjeg Kruševa preko visećeg mosta. U toku 6. i noću između 6. i 7. juna bilo je završeno prebacivanje jedinica 7. divizije i dijela lakih ranjenika na lijevu obalu Pive.

Sedmog juna primljeno je novo naređenje od Vrhovnog štaba da se obustavi dalje prebacivanje jedinica i lakih ranjenika na lijevu obalu

•') Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri komandi italijanske Druge armije od 8. juna 1943. godine o izvođenju operacija »SCHWARZ« (Zbornik IV. knj. 16. dok. 128 i 149).

rijeke Pive usljed pogoršane situacije na pravcu proboja 1. operativn grupe. Sedma divizija se već bila prebacila preko Pive i vršila pokn preko Vučeva prema Sutjesci. U toj situaciji na položajima Piva — Kc mamica — Durmitor — rijeka Tara ostale su 3. divizija i 3. sandžaci brigada sa Centralnom bolnicom. U naređenju Vrhovnog štaba stajalo j da se ponovo pokuša prelaz u Sandžak ili preko planine Golije a da se n< pokretni ranjenici sklone po katunima i pećinama na prostoru Durmitor Tare i Pivske planine. U vezi sa novonastalom situacijom 1. dalmatinsk brigada dobila je zadatak da ispita mogućnost prelaska Tare od potol< Sušica do sastava Tare i Pive.

Pošto je Vrhovni štab bio obaviješten da se je 7. banijska divizi; prebacila na lijevu obalu Pive, to je štabu te divizije naredio da požuri ! pokretom svojih jedinica za prvom operativnom grupom.

S obzirom na to da je 3. divizija orijentisana za proboj u Sandža veza između 3. i 7. divizije je bila prekinuta. Nije radila ni veza izmeć 3. divizije i Vrhovnog štaba.

U toj situaciji na desnoj obali rijeke Pive ostala je 3. divizija NOV bez 10. hercegovačke, sa 3. sandžačkom brigadom i Centralnom bolnicoi

U sastavu 3. divizije su bile: 5. crnogorska i 1. dalmatinska brigad koje su i ranije bile u njenom sastavu. Mostarski bataljon iz 10. herceg vačke brigade, koji nije uspio da se prebaci na lijevu obalu Pive kod Mr tinja i da ode u sastav svoje brigade već je ostao u sastavu 5. crnogorsl brigade, i 3. sandžačka brigada koja je ostala pod komandom 3. divizij jer je zatvarala pravac Đurđevića Tara — Zabljak u momentu kad 1. proleterska divizija nalazila zapadno od rijeke Pive.

Raspored tih snaga je bio: 1. dalmatinska brigada sa tri bataljona i 3. i 4) i štab brigade nalazili su se na lijevoj obali Tare od sastava Ta i Pive do potoka Sušice, 2. bataljon brigade držao je položaje na Pivi Komarnici prema Pivskom manastiru i selu Krstac, 5. crnogorska zatvara je pravac Savnik — Pivska planina, a 3. sandžačka brigada zatvarala pravac koji vodi od Žabljaka preko masiva Durmitora prema trouglu Pi — Tara. Centralna bolnica nalazila se na platou Pivske planine.

Jedinice 3. divizije NOVJ našle su se u vrlo teškom položaju. Broj njemačke, italijanske i bugarske snage vršile su pritisak sa juga, jugoistol a naročito sa istoka od Žabljaka preko vrhova Durmitora. Divizija sa Ce tralnom bolnicom našla se na uskom prostoru, pritješnjena uz kanjo Tare, Pive i Komarnice. Trebalo je spasavati ranjenike i po svaku cijel braniti ih kako ne bi pali u ruke neprijatelju. Konfiguracija zemljišta i kojem su se našle jedinice divizije sa velikim brojem ranjenika bila krajnje nepovoljna za kretanje ranjenika. Kanjoni Tare i Pive su duba i vrlo strmo padaju prema koritu rijeka, gotovo bez ikakvog puta. Pokri su bili vezani isključivo za noć, jer po danu se nije moglo kretati zb aktivnosti neprijateljske avijacije koja od jutra do mraka nije napušts vazdušni prostor nad operativnim područjem.

Na tom planinskom terenu, koji je bio rijetko naseljen, preostalo si novništvo se sklonilo ispred neprijateljske ofanzive, te se gotovo ništa n: moglo naći za ishranu ljudstva. Zbog toga je glad uveliko pritiskala, ta da su boračke jedinice bile jako iscrpljene od stalnih borbi, gladi i t odmora.

Ranjenici su bili obavješteni u kakvoj se situaciji nalaze. Nepokretni ranjenici znali su da ne mogu biti dalje evakuisani i da će biti sklanjani u teško pristupačne predjele kanjona Pive. Sve je ovo unijelo uzbuđenje i uznemirenost kod ranjenika. Svi pokretni ranjenici tražili su da ih upute u njihove jedinice ili da se priključe najbližim operativnim jedinicama.

U toj situaciji trebalo je pojačati politički rad u jedinicama i objasniti borcima situaciju, mada su je i oni sami dobro osjećali, i pripremiti ih za još teže napore koji su predstojali.[02])

Stab 1. dalmatinske brigade dobio je zadatak da sa svojim jedinicama izvrši prelaz rijeke Tare. Uslijed prodora neprijatelja prema vrhovima Durmitora, više nije moglo doći u obzir forsiranje Tare u rejonu sela Tepca. Nizvodno od tog mjesta nigdje nije bilo povoljnog mjesta gdje bi se mogao izvršiti prelaz, jer je prilaz do korita rijeke, uslijed velike strmine kanjona, bio krajnje težak. U donjem toku Tare forsiranje takođe nije dolazilo u obzir zbog toga što su se na desnoj obali nalazile jake neprijateljske snage. Na osnovu procjene situacije došlo se do zaključka da neprijatelj još nije posjeo desnu obalu Tare od Demska Luka pa uzvodno, i da na tom dijelu postoji mogućnost prelaza rijeke, mada o tome nije bilo provjerenih podataka. Bilo je jasno da će biti vrlo teško preći Taru, jer je ona, uslijed čestih padavina i topljenja snijega na okolnim planinama, nabujala i bila duboka, brza i opasna. Odlučeno je da se prelaz izvrši u rejonu kote 512, gdje se potok Sušica uliva u Taru. Ocjenjeno je da je taj rejon ipak najpovoljniji, jer jedna staza izvodi iz kanjona od vodjenice u selu Vranovina.

Zadatak 1. dalmatinske brigade je bio da izvrši prelaz preko rijeke Tare i da obrazuje mostobran u rejonu sela Vranovine i da time obezbjedi prelaz ranjenika i ostalih snaga divizije. Uspostavljanje prelaza preko rijeke štab brigade stavio je u zadatak 3. bataljonu. Sa njim je pošao komandant brigade kako bi svojim prisustvom obezbjedio prelaz rijeke i izvršenje postavljenog zadatka. Kako je 4. bataljon bio već privučen u selo Nikoviće, računalo se da se sa njim može proširiti mostobi-an ako 3. bataljonu pođe za rukom da uspješno forsira Taru.

Ujutro 8. juna jedinice bataljona osvanule su na mjestu prelaza rijeke i odmah otpočele sa pripremama. Napravljen je splav uz pomoć prikupljenih konopaca sa samara. Od tih konopaca opleteno je jedno dugo uže koje je moglo doseći sa jedne obale na drugu. Krajeve užeta trebalo je dobro pričvrstiti sa obje strane rijeke, a za tako pričvršćeno uže preko rijeke privezati splav. Tako bi privezanim splavom mogle da se prebacuju jedinice na suprotnu obalu. Međutim, trebalo je jedan kraj užeta prebaciti preko rijeke i povezali na drugoj strani. Izgledalo je da tu neće biti problema, javili su se i dobrovoljci da preplivaju rijeke i prenesu jedan kraj užeta. Zamjenik komandanta bataljona Gojko Ujdurović. razvijen i jak mladić, dobar plivač, nije dozvolio bilo kome drugome da pliva preko rijeke. Smatrao je da će on najbolje izvršiti taj zadatak. Na mjestu određenom za preplivavanje rijeka je izgledala dosta mirna, ali je to bilo prividno. Matica rijeke bila je veoma brza. Nedaleko nizvodno rijeka je ključala i pjenila, jer je ogromnom snagom udarala i lomila se

•*) Gllgo Mandić i Vlado Sćekić Prva dalmatinska. Zbornik sjećanja »Sutjeska«, knj. 2, str. 307, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1958. (u daljem tekstu: »Sutjeskac, knj. 2, str. 307).

o jedan veliki kamen. Od tog udara hučala je cijela dolina. Gojko je n; kraju konopa napravio omču i stavio na ruku kako bi olakšao nošenja kraja konopa, a isto tako drugovi su mogli da ga, ako to ustreba, pomoći konopa izvuku iz rijeke.

Gojko je uskočio u vodu i brzo plivao ka sredini rijeke, ali matici nije uspjeo da savlada — ponijela ga je nizvodno. Kad je izgledalo da ć je savladati, iz neobjašnjivih razloga odbacio je kraj konopa sa ruke, šti je za njega bilo pogibeljno, jer mu drugovi sa obale nisu više mogli po moći. Vodena stihija nosila ga je sve brže i odnijela ga u svoje vrtlogi za sva vremena. Tako je bataljon izgubio odličnog borca i rukovodioca.[68]

Poslije neuspjeha Gojka Ujdurovića, kojeg su mnogi borci iz bata ljona poznavali kao odličnog plivača, smjelog i hrabrog borca i rukovo dioca, bilo je teško povjerovati da bi netko drugi mogao preplivati Tari Jedinice bataljona obarale su visoka stabla koja bi svojim vrhom mogi doseći drugu stranu rijeke. Međutim, ni to nije pomoglo, svako oboren stablo voda je odnosila. U trenutku kad su jedinice bataljona ulagal krajnje napore da savladaju Taru i da uspostave prelaz preko nje, nepri jatelj je sa desne strane rijeke otvorio artiljerijsku, minobacačku i mi traljesku vatru po njima. Bilo je jasno da je nemoguće uspostavljanj mostobrana na desnoj obali Tare pod uslovima kad je neprijatelj ve posjeo desnu stranu kanjona rijeke i zatvorio sve izlaze iz njega. Zatvo riti izlaze iz kanjona nije bilo teško, jer je samo jedna staza izvodila 01 rijeke prema selu Vranovina.

Komandant brigade koji se stalno nalazio sa 3. bataljonom i sam s uvjerio da je nemoguće uspostaviti prelaz preko Tare, a pogotovo kad j neprijatelj već posjeo njenu desnu obalu, te je naredio povlačenje i kanjona. Prilikom povlačenja bataljon je imao neznatnih gubitaka o neprijateljske vatre. Tada je ranjen Peko Bogdan, koji je vršio dužnos komandanta bataljona jer je u ranijim borbama bio ranjen njegov ko mandant Petar Radević i tada se nalazio u bolnici. O neuspjelom poku šaju za uspostavljanje prelaza preko Tare komandant brigade podneo j izvještaj štabu 3. divizije i ukazao na to da je nemoguće forsirati Tari

Treća divizija i Centralna bolnica našle su se u bezizlaznoj situacij Brojne neprijateljske snage prodirale su sa istoka, jugoistoka i juga kon centrično prema platou Pivske planine i trouglu Tare i Pive. One su s već spuštale niz zapadne padine Durmitora i prešle u dolinu potoka Su šica.[84])

Štab 3. divizije donio je konačnu odluku da sa jedinicama i pokret nim ranjenicima izvrši pokret preko Pive i Vučeva ka dolini Sutjesk prema Tjentištu, pravcem proboja 1. operativne grupe. Štab divizije j procijenio da je to najpovoljnija mogućnost za probijanje naših jedinica iako nije bilo jasno da li je neprijatelj posjeo Vučevo. Bilo je izvjesn nade da se na Vučevu još nalaze dijelovi 7. divizije. Međutim, upravi su 8. juna oni napuštali prostor Vučeva i kretali se prema dolini Sutjeske Prema tome, od vremena kada su jedinice 7. divizije napuštale Vučev*

[M]) Stipe Radovanović, Od Bajova polja do Jahorine, Sutjeska. knj. 4, str. 551-—552 (VIZ. Beograd, 1960).

[M]) Dnevno izvešće njemačkog Štaba za vezu pri komandi italijanske Drug armije od 11. juna 1943. godine o izvođenju operacije »SCHWARZ« (Zbornik H knj. 14. dok. 151).

do izbijanja 1. dalmatinske brigade na Vučevu nije bilo ničijih snaga. Ovo je išlo u prilog jedinicama 3. divizije.

Svim jedinicama 3. divizije prilikom priprema za prelaz rijeke Pive naređeno je da ostave najpotrebniji broj tovarnih konja, a ostale da predaju Centralnoj bolnici za potrebe ranjenika; minobacače 81 mm i teške mitraljeze da zakopaju. Minobacači nisu imali mina, ali teški mitraljezi su još imali municije i mitraljesci ih se nisu htjeli cdreći već su ih nosili sa sobom.

Centralna bolnica uspjela je da skloni jedan broj nepokretnih ranjenika u nepristupačne predjele kanjona Pive. Sa ranjenicima ostavljen je jedan broj bolničkog osoblja. Međutim, sklanjanje ranjenika nije mnogo koristilo, jer se mali broj od skrivenih ranjenika i ostavljenog bolničkog osoblja uspjeo spasiti. Nijemci su pomoću dresiranih pasa detaljno pretražili svaki kutak terena na operativnom prostoru. Oni su na licu mjesta strijeljali sve ljude, žene i djecu koje su našli. Revnosno su izvršili naređenje koje je glasilo da se na prostoru na kojem su se vodile borbe ne smije ni jedan muškarac sposoban za vojsku živ izvući,[65]) pa su čak u svom zločinu išli i dalje i ubijali bolničko osoblje, a to su bile u najviše slučajeva bolničarke iz Centralne bolnice.

Prema planu Štaba 3. divizije 1. dalmatinska brigada dobila je zadatak da kao prethodnica divizije pređe Pivu i da što prije izbije na plato Vučeva, obrazuje mostobran na širem prostoru Pive i obezbjedi prelaz pokretnih ranjenika i ostalih jedinica divizije. Zatim da nastave pokret prema dolini Sutjeske, da dijelom snaga zatvore pravce od Mratinja i Maglića, a dijelom snaga od pravca Čureva. Peta crnogorska brigada je trebalo da izvrši prelaz Pive sa Centralnom bolnicom. Za njime je trebalo da se kreće Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade i na kraju kolone 3. sandžačka brigada kao zaštitnica da se poslednja prebaci na lijevu obalu Pive.

Prelaz na lijevu obalu rijeke Pive predviđen je u rejonu Gornjeg Kruševa. U tom rejonu su jedinice 7. banijske divizije ranije izgradile viseći most. Avijacija je most oštetila i on je bio nagnut nizvodno, ali su pješaci mogli da prelaze preko njega.

U prvi sumrak 8. juna 1. dalmatinska brigada izvršila je pokret u rejon sela Gornje Kruševo na desnoj obali Pive. Bataljonima je bila potrebna čitava noć da stignu tamo. Kretanje noću, besputnim, strmim kanjonom Pive bilo je teško i sporo. Borci su se više klizali niz strminu nego što su hodali. Prednji djelovi brigade stigli su u zoru na mjesto prelaza u rejonu Gornjeg Kruševa i odmah počeli da prelaze na lijevu obalu Pive. Most je bio oštećen i prebacivanje je išlo sporo, jer su borci morali po mostu da puze kako se ne bi okliznuli u rijeku. Ono malo tovarnih grla što je ostalo u brigadi moralo je da se prebacuje preko rijeke plivanjem, držani za povodac. Jutro je bilo poodmaklo kad su se jedinice brigade prebacile na lijevu obalu rijeke. Tog jutra u kanjonu Pive osvanula je izmaglica, što je onemogućilo napad neprijateljske avijacije. I pored toga što je mjesto prelaza tukla neprijateljska artiljerija iz rejona Zlatnog Bora, prelaz jedinica brigade protekao je bez većih smetnji.

•5) Naređenje komandanta njemačkih trupa u NDH od 10. juna 1943. g. da se streljaju svi muškarci sposobni za vojsku koji se budu zatekli na prostoriji Piva — Sutjeska (Zbornik IV, knj. 14, dok. 145).

Da bi se omogućio brži prelaz preko oštećenog višećeg mosta na Pivi angažovan je inžinjerijski vod 3. sandžačke brigade koji ga je popravic i učvrstio za 6 časova.

Cim se digla izmaglica, neprijateljska avijacija otpočela je sa napadima po mjestu prelaza i na kolonu brigade koja se penjala uz strmi kanjon prema Vučevu. Ali uslijed velike strmine i dubine kanjona, napac avijacije nije nanio jedinicama teže gubitke, tako da su one bez prekidi nastavile kretanje. Poslije dugog i napornog penjanja, brigada je izbili na plato Vučeva.

Dok su se bataljoni 1. dalmatinske brigade penjali od Pive premi Vučevu, neprijatelj je već bio izbio na plato Pivske planine i u rejon sei; Nikovića. Na platou Vučeva 1. bataljon naišao je na jaču njemačku pa^ trolu, koju je četa 1. bataljona brzo razbila. Ubijeno je nekoliko Nijemaca Iz tog se moglo zaključiti da su Nijemci otpočeli sa izviđanjem radi po sjedovanja Vučeva.[66]) Prva dalmatinska brigada je posljednji čas uspjeli da preduhitri Nijemce u izbijanju na prostor Vučeva.

U toku 9. juna brigada je obrazovala mostobran na širem prostori Vučeva sa slijedećim rasporedom bataljona: 1. bataljon zatvorio je pra vac Mratinje — Vučevo i posjeo položaje u rejonu Prepeličja i kote 1549 2. bataljon je samostalno marševao sa položaja prema Pivskom mana stiru i selu Krstac u rejon Gornjeg Kruševa, i sa nešto zakašnjenja, tei pred mrak, prešao na lijevu obalu Pive i posjeo položaje u rejonu Plani nica, desno od 1. bataljona. U toku noći 9/10. juna bataljon se pomjerii udesno u rejon Poljana — Haluge; 3. i 4. bataljon zatvorili su pravac si sjeverne strane od Huma i Cureva, ali nisu imali dodira sa neprijateljen 9/10. juna.

Pošto je situacija bila neizvjesna, jer podataka o neprijatelju nij bilo, štab 1. bataljona je ujutro 10. juna uputio jedno odjeljenje u pa trolu u pravcu sela Mratinja. Međutim, patrola je upala u neprijateljsk raspored na položajima sjeverno i sjeveroistočno od Mratinja na liniji kota 1790 — 1778 (Katuništa) — Siijevica (kota 1542). U borbi proti Nijemaca poginuo je komandir voda 1. čete 1. bataljona Mate Barišić i Solina, koji je bio voda patrole, i puškomitraljezac Ivan Bećko iz sei Udovičića kod Sinja. Zahvaljujući herojskoj borbi poginulih drugova ostai iz patrole su se izvukli i vratili u sastav bataljona. Od te patrole šta bataljona je saznao da se u Mratinju nalaze jače njemačke snage i d drže položaje sjeverno i sjeveroistočno od Mratinja na pomenutim ko tama i zaključio da se svakog časa može očekivati njihov napad.

U toku 9. i 10. juna svi pokretni ranjenici, 5. crnogorska i 3. sani džačka brigada prebacili su se na lijevu stranu Pive i izbili na Vučevtj Dijelovi 5. crnogorske brigade upućeni su na položaje prema Ćurevu Popovu Mostu, a dijelovi desno od 2. bataljona 1. dalmatinske brigadi

••) »Uspon ka Vučevu bio je strahovito težak i fizički i psihički. Gladnim iznemoglim, trebalo nam je skoro punih 8 časova da se iz korita Pive popnemo n 1000 metara na nadvišavajući plato Vučeva. Usput strašni prizori, pored starih ra njenika i bolesnika novi ranjenici od bombardovanja, novi iznemogli drugovi. I2 dale su ih i poslednje snage, a mi po ondašnjim mjerilima »Zdravi ne možemo d im pomognemo. Oni to vide i znaju. Ne traže pomoć. Cak nas gone da se bar n spašavamo. A onda gladni tifusari: Bore se sa životom i za život«. (Gligo Mandl I Vlado Sćekić, Prva dalmatinska. »Sutjeska«, knj. 2, str. 312 VIZ — Beograd. 1959

u rejon Mrkalj — Klada, prema Perućici, dok se 3. sandžačka i dalje nalazila u zaštitnici.

Poslije podne primjećeni su Nijemci kako nastupaju od Mratinja u pravcu Vučeva, prema položajima 1. bataljona 1. dalmatinske. Nastupali su sporo. Radi štednje municije, štab bataljona je naredio da se vatra ne smije otvarati dok se neprijatelj sasvim ne približi. U tom trenutku nije bilo jasno zbog čega Nijemci tako sporo nastupaju. Međutim sve se brzo razjasnilo. Pred sumrak naišla je njemačka avijacija i žestoko bombardovala i mitraljirala položaje 1. bataljona. Kad su avioni izručili svoj ubitačni tovar i potrošili mitraljesku municiju, njemačka pješadija otvorila je vatru, naročito tromblonima podilazeći položajima 1. bataljona. U to vrijeme prispio je bataljon 3. sandžačke brigade koji je po ranijem naređenju trebalo da smijeni 1. bataljon 1. dalmatinske brigade. Međutim, pošto je neprijatelj podilazio položajima 1. bataljona i nije bilo vremena za smjenu, komandant 1. bataljona 1. dalmatinske brigade i zamjenik komandanta bataljona sandžačke brigade dogovorili su se da 1. bataljon 1. dalmatinske brigade prihvati borbu i da u povoljnim uslovima oba bataljona zajednički pređu u protivnapad, odbace neprijatelja i tek onda izvrše smjenu. Razvila se dramatična borba. Prvi bataljon je nastojao da odbrani položaje i da ne dozvoli Nijemcima da prodru prema Vučevu. Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga, bataljon se ipak morao povući na položaj u visini kote 1532. Kada se bataljon povukao pala je noć, veoma tamna tako da Nijemci nisu dalje napadali već su ostali na zauzetim položajima Prepeličja — kota 1549. U toj situaciji štab 1. bataljona uputio je kurire u pristiglu sandžačku jedinicu sa predlogom da zajednički izvrše protivnapad, međutim, bataljona 3. sandžačke više nije bilo. U toj borbi 1. bataljon je imao oko desetak mrtvih i više ranjenih. U toku istog dana 2. bataljon vodio je borbu sa manjim neprijateljskim djelovima u rejonu Poljana — Haluge.

Desetog juna uveče 1. bataljon je ostao na istim položajima, 2. bataljon se nalazio na položaju Poljana Haluge, a 3. i 4. bataljon ostali su i dalje na položajima prema Humu i Curevu. Sve jedinice 3. divizije i pokretni ranjenici Centralne bolnice nalazili su se na prostoru između Pive, Drine i Sutjeske. Neprijateljske snage vršile su pritisak od Maglića, a naročito jak pritisak dolazio je od Mratinja. Zato je trebalo da se što prije ide ka Sutjesci i dalje za Vrhovnim štabom i jedinicama 1. operativne grupe. Radi toga je štab 3. divizije donio odluku: da 1. dalmatinska brigada (10. juna) izvrši poki-et pravcem Mrkalj-klade — Dragoš-sedlo — Ravno brdo i da kao prethodnica divizije 11. juna naveče pređe rijeku Sutjesku, razbije neprijatelja u rejonu Tjentišta, a zatim proširi napad i ovlada Košurom (kota 787), selom Krekovi i Ozrenom (kota 1405). Ona je takođe trebalo da orijentiše jedan bataljon prema Pleću i Vilenjaku i time obezbijedi prelaz ranjenika i ostalih jedinica divizija preko Sutjeske.

U to vrijeme situacija na sektoru Tjentišta nije bila poznata. Znalo se samo toliko da se tamo nalaze neprijateljske snage.

Pošto se 1. operativna grupa probijala preko Zelengore i ceste Kalinovik — Foča, Nijemci su znali da se još uvijek nalaze brojne partizanske snage na prostoriji sjeverno od Maglića, između rijeka: Pive, Drine i Sutjeske (prema njihovoj procjeni oko 5.000 partizana.®[7]) Pošto im je

") Zbornik IV, knj. 14, dok. 150.

izmakla iz okruženja 1. operativna grupa, oni su odmah otpočeli dovlačiti snage sa sjevera i juga sa ciljem čvrstog zatvaranja lijeve obale Sutjeske. Namjera neprijatelja je bila: da sa jakim snagama posjedne i drži položaje zapadno od Sutjeske i onemogući proboj partizanima prema sjeverozapadu kroz Zelengoru, a u isto vrijeme da sa snagama od MratinjE i Maglića i od pravca Ćureva vrši pritisak na krila i bokove da bi jedinicc NOV-a potisnuo u dolinu Sutjeske, gdje je mislio da ih uništi. Da bi ostvarili ovaj plan, Nijemci su požurili da što prije zatvore lijevu obalu Sutjeske, i to privlačenjem snaga od pravca Gacka i sa sjevera i sjeverozapada koje su do tada bile angažovane u borbama protiv 1. operativne grupe. Do izbijanja snaga 3. divizije u dolinu Sutjeske, Nijemci su uočil da se partizanske jedinice pomjeraju od rijeke Tare i Pivske planine k; dolini Sutjeske. Da bi zaposjeli položaje na lijevoj obali Sutjeske, Nijeme su uputili 3. bataljon 13. puka i 1. bataljon 14. puka 7. SS divizije prekc Ozrena da ojačaju svoje borbene grupe »Gertler« i »Annacker«. Te snagi su posjele položaje na lijevoj obali Sutjeske na liniji: Košur (kota 787) — selo Krekovi — Ozren (kota 1405) — bezimena kota — Pleće — Vilenjak (t 1764) — Medveđe brdo i povezali se preko Suhe sa svojim snagama koj< su održale položaje Šuški potok — Maglić. Jačim snagama Nijemci su posjeli položaj Košur i sela Krekove i Ozren. Od Ozrena prema Medveđen brdu neprijatelj je grupno posjeo vrhove i duboke jaruge. Tako su njema čke snage 11. juna potpuno zatvorile obruč na Sutjesci, što nije bilo poz nato jedinicama NOV.[68])

Prema rasporedu snaga neprijatelja može se zaključiti o njegovin namjerama: da čvrstim posjedanjem položaja na lijevoj obali Sutjesk ne dozvoli partizanima proboj prema Zelengori, a da sa pravca od Mra tinja i Maglića i sa sjeverne strane od Ćureva vrši pritisak na bokove pozadinu snaga NOV. Time je želio da jedinice 3. divizije i ranjenik sabije u dolinu Sutjeske gdje bi ih konačno uništio.

PRODOR PREKO RIJEKE SUTJESKE I IZBIJANJE NA LUČKE KOLIBE

I pored toga što je noć između 10. i 11. juna bila odveć mračna. ; zemljište besputno i pokriveno šumom, što je još više smanjivalo vidlji vost, bataljoni 1. dalmatinske brigade izvršili su pokret pravcem Mrkal klade — Dragoš-sedlo — Ravno borje. U toku noći malo je puta preden jer je bilo lutanja. Bilo je teško orijentisati se bez vodiča. Prvi bataljoi je naišao na 2. bataljon u rejonu Haluge. Komandant 1. bataljona predio žio je komandantu 2. bataljona da krene prema dolini Sutjeske, jer ji znao da i 2. bataljon ima isto naređenje kao i ostali bataljoni brigade, al taj predlog komandant 2. bataljona nije prihvatio sa motivacijom da oi bez vodiča ne može krenuti dok ne svane.[6®])

Kad je osvanuo 11. jun, kiša je prestala, a vrijeme se razvedrile Jedinice brigade zatekle su se na maršu od Mrkalj klada prema Dragoš -sedlu. Neprijateljska avijacija je od svanuća otpočela sa napadima na ko

•*) Treća udarna divizija u bici na Sutjesci, »Sutjeska«, knj. 1, str. 13' Zbornik IV, knj. 14, dok. 149, primjedba 20.

'*) Bogdan Stupar, Zbor na Lučkim kolibama. »Sutjeska«, knj. 4, str. 517.

lone u maršu. Neprijateljska artiljerija tukla je vatrom iz rejona Crvene prljage sa sjevernih obronaka Maglića. Zbog napada avijacije i artiljerije, kolone su morale zaobilaziti proplanke i skretati sa staze, što je dovodilo do kidanja marševske kolone i odvajanja pojedinih grupica boraca u gustoj šumi. Neke se grupe više nikada nisu vratile u sastav svoje jedinice i u većini slučajeva su i stradale u lutanju i probijanju kroz neprijateljski obruč.

Poslije Mrkalj klada štab 1. bataljona je naišao na kurire štaba brigade koji su bataljonu pokazali put ka Dragoš-sedlu.

Iako su ih stalno ometale avijacija i artiljerija, bataljoni su, koristeći šumu, još za dana stigli na desnu obalu rijeke Sutjeske ispod kote 947 istočno od Tjentišta. Zaklonjeni gustom šumom zastali su da predahnu od napornog marša. a potom su otpočeli sa pripremama za prelaz rijeke.

Na desnu obalu Sutjeske prispjeli su 11. juna 1, 4. pa 3. bataljon 1. dalmatinske brigade, a na krajnjem desnom krilu 1. bataljon 5. crnogorske brigade. Drugi bataljon 1. dalmatinske brigade tog dana nije stigao do Sutjeske.

Tri bataljona 1. dalmatinske brigade i 1. bataljon 5. crnogorske brigade, prema zamisli štaba 3. divizije, predviđeni su da kao prvi ešelon predu Sutjesku i razbiju njemački logor na Tjentištu kako bi omogućili prelaz ostalim jedinicama divizije i pokretnim ranjenicima Centralne bolnice i time stvorili uslove za dalji prodor 3. divizije ka Vrbničkim kolibama i istočnoj Bosni za 1. operativnom grupom i Vrhovnim štabom. Komandovanje tim jedinicama predviđenim za prodor preko Sutjeske i obezbeđenje mostobrana na njenoj lijevoj strani povjereno je štabu 1. dalmatinske brigade i starješinama koji su upućeni iz štaba 3. divizije — Božu Lazareviću — i 5. crnogorske brigade — Niku Jovićeviću, zamjeniku komandanta i Jagošu Uskokoviću, zamjeniku političkog komesara brigade.

Iako je bataljonima bilo naređeno da prije prelaza Pive ostave teške mitraljeze, oni ih nisu ostavili, što im je bilo od velike koristi prilikom prelaska Sutjeske. Svaki bataljon je imao po dva teška mitraljeza i uz njih dovoljno municije. Komandant 1. dalmatinske brigade naredio je da se svi mitraljezi postave na pogodne položaje odakle mogu da podržavaju bataljone u prelazu preko Sutjeske, da svojom vatrom neutrališu otpor neprijatelja i njegove vatrene tačke i podrže bataljone u nastupanju. Naređeno im je takođe da ne štede municiju već kad je istroše da rastave mitraljeze i po djelovima ih razbacaju.

Na lijevoj obali dalje od rijeke primjećivali su se pokreti njemačkih vojnika, a u rejonu Tjentišta vidjeli su se šatori, što je značilo da su se tu Nijemci ulogorili. U isto vrijeme od pravca Suhe, cestom pored rijeke, nailazila je prema Tjentištu velika kolona tovarnih konja sa pratnjom koja ju je osiguravala. Po svemu sudeći to je bila komora jedne veće jedinice. Kolona se zaustavila kada je njeno čelo stiglo do Tjentišta i odmah je ljudstvo počelo da rasprema konje, podiže šatore i postavlja osiguranja.

Raspremanje komore sa osiguranjem u rejonu Tjentišta, ispred svojih položaja, nametnulo je nepredviđenu neposrednu prepreku jedinicama 1. dalmatinske i 1. bataljona 5. crnogorske brigade za izvršenje zadatka.

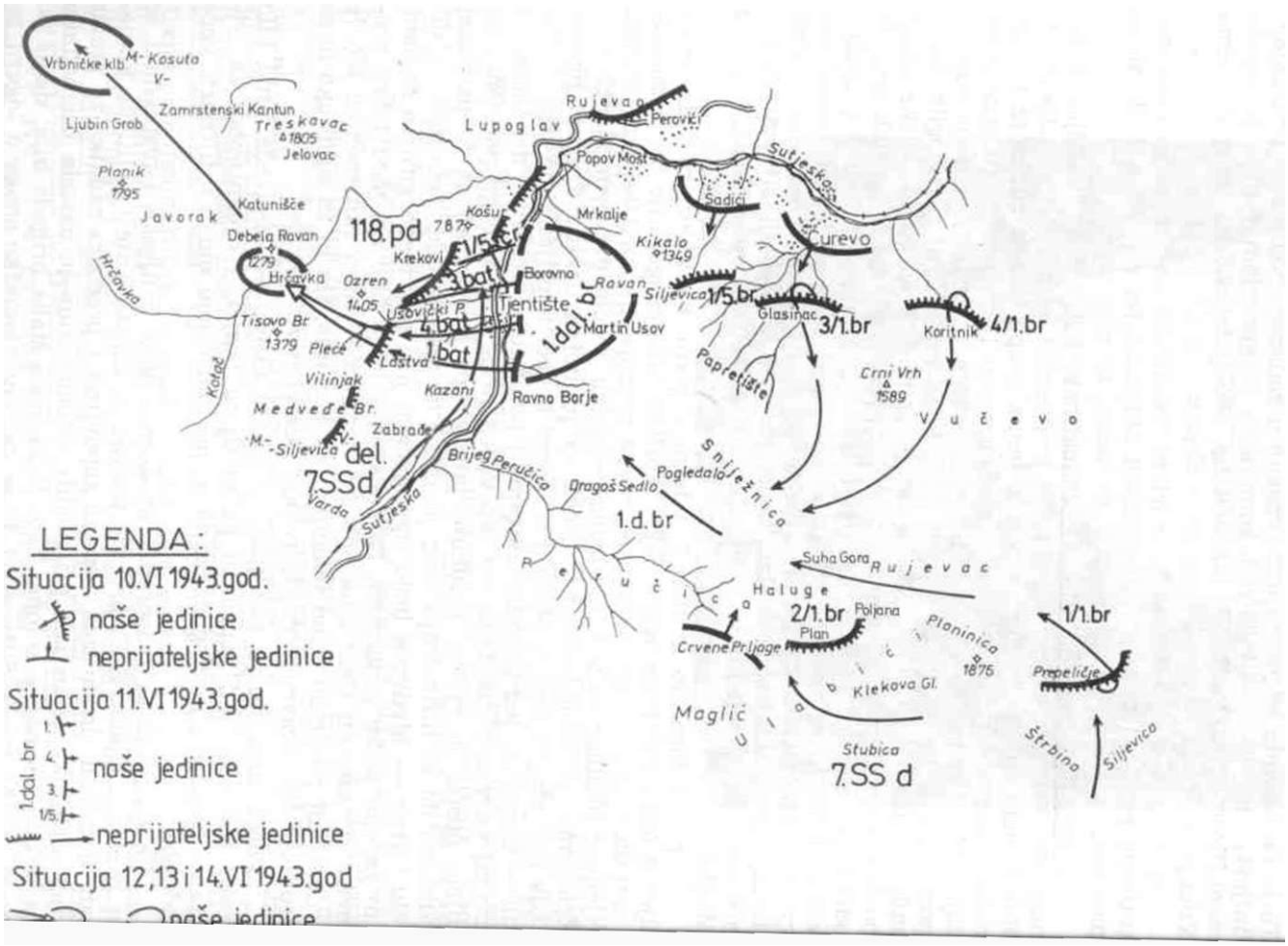
Vrbničke klb
M- Kosuta
V-
Ljubin Grob
Zamrstenski Kantun
Treskavac
1805
Jelovac
Planik
1795
Javorak
Katunišče
Debela Ravan
1279
Hrčavka
Ozren
1405
Tisovo Br
1379
Pleće
Katoć
Vilinjak
Medveđe Br.
M.-Siljevica
V-
del.
7SSd
Varda
Sutjeska
Zabrađe
Lastva
Kazani
Ravno Borje
Brijeg
Peručica
Lupoglav
Rujevac
Perovići
Popov Most
Sutjeska
Sadići
Kašuć
Mrkalje
118.pd
Krekovi
1/5.br
3.bat
Borovno
Tjentište
1.dal.br
Ravan
Kikalo
1349
Siljevica
1/5.br
Vučevo
Glasinac
3/1.br
Karitnik
4/1.br
4.bat
Usovički P.
Martin Usov
1.bat
Papretište
Crni Vrh
1589
Vučevo
Sniježnica
Pogledalo
Gragoš Sedlo
1.d.br
Suha Gora
Rujevac
Haluge
2/1.br
Poljana
Plan
Planinica
1875
1/1.br
Crvene Prijage
Klekova Gl.
Prepeličje
Maglić
Štrbina
Siljevica
Stubica
7.SS d
LEGENDA:
Situacija 10.VI 1943.god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 11.VI 1943.god.
1.dal. br
1.
4.
3.
1/5.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 12,13 i 14.VI 1943.god
naše jedinice

To je zahtijevalo odgovarajuću izmjenu u zadacima jedinica. Forsiranjem Sutjeske morala se likvidirati komora sa osiguranjem i time je otpala mogućnost iznenađenja pri napadu na neprijateljske snage u rejonima Vilenjaka, Pleća, Ozrena, Krekova i Košura.

S vremena na vrijeme Nijemci su ispaljivali nasumice po neki mitraljeski rafal po šumi na desnoj obali Sutjeske, jer su vjei'ovali da su tu partizani, a koliko ih ima i gdje su tačno, to nisu znali.

U međuvremenu bataljoni 1. dalmatinske brigade i 1. bataljon 5. crnogorske brigade su izviđali teren i pripremali se za prelaz Sutjeske. U štab 1. dalmatinske brigade stigla je jedna grupa boraca-kurira iz 1. operativne grupe koja se probila kroz Zelengoru i kroz neprijateljske položaje. Od te grupe kurira štab brigade je saznao da se 7. divizija uspjela probiti za 1. operativnom grupom, ali da je veliki broj iznemoglih, bolesnih od tifusa i ranjenih boraca ostao na putu i da su njemačke snage posjele ključne položaje zapadno od Sutjeske. O svemu tome štab brigade odmah je izvjestio štab 3. divizije i uputivši k njima nekoliko pridošlih kurira kako bi se iz prve ruke upoznali sa situacijom kod 1. operativne grupe i njemačkim snagama zapadno od Sutjeske. Istovremeno je štab divizije izvjestio štab 1. dalmatinske brigade da neprijatelj vrši snažan pritisak na ostale jedinice 3. divizije od Cureva i Popovog Mosta, kao i od Maglića.

I pored toga što je štab 3. udarne divizije bio obavješten da se na lijevoj obali Sutjeske nalaze jake neprijateljske snage, nije bio u mogućnosti da mijenja svoju odluku o pravcu proboja iz neprijateljskog obruča. Njegove jedinice su već bile orijentisane na proboj pravcem Tjentište — Zelengora, a preorijentisanje snaga za proboj u nekom drugom pravcu tada nije moglo doći u obzir. Po svemu sudeći neprijatelj je odsjek Košur — Ozren posjeo brojnim snagama i potpuno zatvorio taj dio terena, a dio od Ozrena (kota 1405) do Medvođeg brda posjeo je grupno. Na tom dijelu posjeo je vrhove i duboke jaruge, jer je računao da će partizani pokušati da se infiltriraju kroz potoke i duboke jaruge. Zemljište na dijelu Ozren — Medvođe brdo ispresjecano je i pokriveno gustom šumom, što ga čini teško prolaznim. Za tovarna grla je bilo naročito teško prolazno. (U sastavu Centralne bolnice među pokretnim ranjenicima bio je jedan broj pokretan samo jahanjem na konjima, što bi za njih, ako bi se probijali tim pravcem, predstavljalo nesavladive teškoće).

Pored toga što je zemljište na dijelu Ozren — Medvođe brdo bilo teško prolazno, a Nijemci su ga brižljivo posjeli i organizovali za odbranu, postojala je mogućnost da se na tom dijelu mogu infiltriarti veće jedinice.

Bataljoni su se rasporedili na desnoj obali Sutjeske i pripremali se za prelazak rijeke. Stab brigade pozvao je komandante i političke komesare bataljona da im izda usmenu zapovijest i precizira zadatke za prelaz rijeke. Odluku je trebalo prilagoditi situaciji koja je nastala iznenadnim nailaskom njemačke kolone. Zato je zamisao štaba brigade bila: da se po svaku cijenu pređe Sutjeska i da se razbiju njemačke snage u logoru na Tjentištu. Po likvidiranju logora bataljoni bi trebalo da prošire napad: 3. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade da napadnu na odsjeku selo Krekovi — Ozren; 1. bataljon 5. crnogorske brigade Košur (kota 787), dok bi 1. bataljon 1. dalmatinske brigade vršio napad na pravcu Ploče —

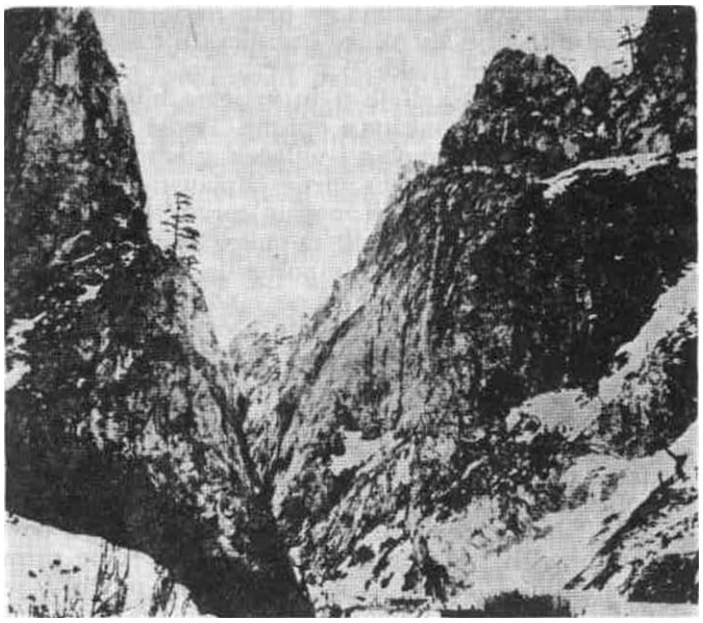

Kanjon Sutjeske

Vilenjak (kota 1764). Po ovlađivanju tim položajima trebalo je čvrsto posjesti i držati lijevu obalu Sutjeske na sektoru Tjentišta, obezbjediti prebacivanje pokretnih ranjenika i ostalih dijelova divizije preko rijeke i omogućiti dalji proboj kroz Zelengoru za 1. operativnom grupom. Ako se bataljoni ne uspiju održati na predviđenim položajima, bilo je zamišljeno da se probiju prema Lučkim kolibama, gdje će se prikupiti (»Zbor kod Lučkih koliba«). Prelaz Sutjeske je trebalo da otpočne u 20.30 časova 11. juna 1943. godine.[70])

Kada je, pred mrak, komandant brigade počeo da objašnjava zadatke bataljonima, malo niže od mjesta gdje se on nalazio čuo se lavež pasa. U isto vrijeme iz tog pravca je otvorena vatra iz mašinskih pušaka. Jedna grupa Nijemaca (oko 20—30 vojnika) sa dresiranim psima prešla je na desnu obalu Sutjeske vjerovatno radi izviđanja. Psi su otkrili u šumi prisustvo partizana. Iznenadna vatra, koja je bila sve jača, unijela je zabunu i komešanje među borcima. Komandant brigade, iako nije izdao komandantima i političkim komesarima bataljona zapovjest sa svim potrebnim pojedinostima, iznenađen rafalskom vatrom i pojavom pasa na desnoj obali Sutjeske, ne znajući kolike su snage neprijatelja, a računajući na iskustvo i zrelost komandanata i štabova bataljona u cjelini, kratko je naredio: »U svoje batalljone i na juriš preko rijeke Sutjeske, razbijte neprijatelja na Tjentištu, a zborno mjesto na Lučkim kolibama«.[71]]

Već postavljeni raspored bataljona određivao je pravce njihovog nastupanja, a napad je počeo odmah. Energičnim postupkom komandanta brigade i komandanta bataljona i ostalih starješina bataljoni su brzo sređeni

Gligo Mandić i Vlado Sćekić, Prva dalmatinska, »Sutjeska«, knj. 2, str. 311
") Izjave komandanata bataljona: Bogdana Stupara, Pera Radevića i Dimitrija — Zeke Vojvodića date usmeno autorima.

Njemačka izviđačka grupa sa psima je brzo natjerana u bjekstvo preko Sutjeske i niko od njih nije živ stigao na njenu lijevu obalu. Bataljoni su odmah otpočeli sa prelazom rijeke.[72])

Sutjeska je mala rijeka, ali je u to vrijeme bila nabujala od čestih padavina i bila veoma brza, snažna i opasna. Pored toga, dno joj je jako neugodno za gaženje zbog okruglog i uglačanog kamenja po kojem su se noge klizale. Zbog toga je bilo nesigurno održavanje na nogama, a koga je voda oborila teško se bez pomoći mogao ispraviti. Da bi se lakše savladala vodena snaga borci su se hvatali za ruke. Njemačka izviđačka grupa za prelaz na desnu obalu rijeke bila je postavila žicu i dobro je pričvrstila na obe obale. Ovom žicom koristile su se i naše jedinice koje su nastupale na tom pravcu, pa i druge. Komandir 2. čete 1. bataljona Ivan Guvo, snažan i koščat momak, poznati puškomitraljezac i junak, našao je kotur žice i zategao je još jednu žicu preko rijeke, što je znatno pomoglo da se pregazi rijeka, ali se oko žice stvarala gužva, te je prijetila opasnost da grupu boraca koji su se pridržavali za žicu pokosi neprijateljski mitraljeski rafal. Voda je odnijela nekoliko drugova i drugarica. Među ostalima i zamjenika političkog komesara 3. bataljona Jerka Kovačevića, snažnog i visokog momka. Jednu drugaricu je nosila Sutjeska i povremeno na površini matice pojavljivao se pramen njene kose. To je primjetila drugarica Neda Kostanjić — Franjić i malo sačekala, uhvatila je za kosu i izvukla i tako spasila da se ne udavi. Sličnih slučajeva je bilo više.

Nizvodno od mjesta prelaza bataljona 1. dalmatinske brigade rijeku je jednovremeno prešao 1. bataljon 5. crnogorske brigade. Po prelasku rijeke, bataljoni 1. dalmatinske i 1. bataljon 5. crnogorske brigade su izvršili energičan juriš na njemačku komoru i logor na lijevoj obali. U tom snažnom jurišu, u kratkoj ali žestokoj borbi, Nijemci su bili razbijeni i razbježali se iz logora na Tjentištu ka selima Krekovi i Košur, a ljudstvo komore ka Ozrenu, Vilenjaku i drugim otpornim tačkama, ostavljajući komoru, konje, šatore i sav materijal, municiju, hranu i ostalo.

Treći bataljon 1. dalmatinske i dio 1. bataljona 5. crnogorske brigade direktno su napadali na logor na Tjentištu i jurišom ga zauzeli, a 4. i 1. bataljon 1. brigade su razbili njemačku komoru na pravcu svoga dejstva.

Očito je da se Nijemci nisu nadali da će ih partizani te noći napasti, pa je 4. bataljon naišao na neke šatore u kojima su njemački vojnici spavali tako da je jedan borac povukao za čizmu iz šatora i izvukao još nerazbuđenog njemačkog vojnika. Tako je za vrlo kratko vrijeme rastjerana posada iz logora i komora.

Pored silovitog juriša jedinica 1. dalmatinske brigade i bataljona 5. crnogorske brigade, za brzo razbijanje njemačke komore i logora na Tjentištu na lijevoj obali Sutjeske značajnu ulopu odigrali su teški mitraljezi

") »Za Prvu dalmatinsku brigadu jedina moguća solucija u ovakvoj situaciji bila je ona koju je izabrala. Ostati na desnoj obali Sutjeske još 24 časa značilo bi dati neprijatelju vremena da zaposjedne i sve one praznine koje su u njegovom rasporedu još postojale prethodne noći i da pojača opreznost... Noć 11. na 12. juna nesumljivo predstavlja poslednji momenat kada su se i ostale dvije brigade 3. divizije i pokretni ranjenici koristeći prodor 1. dalmatinske brigade možda mogle provući kroz neprijateljski raspored. To uostalom potvrđuje i sam proboj 1. dalmatinske brigade, jer se ona ipak probila iako se u početku nije orijentisala na povlačenje kroz neposjednuti prostor, nego je pokušala odlučnim napadom da otvori put za proboj pri čemu je pretrpjela znatne gubitke«. Radomir Bakić, Treća NOU divizija u sastavu jureće grupe, Sutjeska I (drugo izdanje) str. 221—222.

(8 mitraljeza) 1. dalmatinske brigade postavljeni na inicijativu štaba bi gade na pogodnim mjestima na desnoj obali rijeke, koji su svojom koi centriČnom vatrom podržavali bataljone pri prelazu Sutjeske i u jurii na ulogorenog neprijatelja. Ubitačna i neprestana mitraljeska vatra izn nadila je Nijemce, koji je nisu očekivali, pa su se od te vatre i juri boraca 1. dalmatinske brigade i 1. bataljona 5.' crnogorske brigade ra bježali. Posluga i njihovi teški mitraljezi časno su izvršili taj svoj p slednji zadatak, jer je gotovo čitava posluga ostala u dolini Sutjeske : sva vremena, zajedno sa svojim mitraljezima, koje su sa mnogo volje požrtvovanja donijeli do Sutjeske. Pored ostalih tu je poginuo i Krs Milić, vodnik mitraljeskog voda 1. bataljona 1. dalmatinske brigade četvoricom drugova. Još dok se vodila borba na lijevoj obali Sutjeske posadom i ljudstvom komore i logora na Tjentištu spuštala se tamna nc Savlađujući njemački otpor jedinice su produžile djejstva i pele se i strme strane pokrivene gustom šumom ka Ozrenu i Vilenjaku. Borci starješine 3. bataljona (sem jedne čete sa političkim komesarom bataljoi Vladom Viskićem i Bogdanom Pekom) i borci iz susjednih bataljona 5. c nogorske brigade, koji posle munjevitog naleta na njemački logor, opije postignutim uspjehom, a izgladnjeli i iscrpljeni dotadašnjim borbama savlađivanjem teškog terena u predjelu Tare i Pive, pojedinačno su poi u potragu za hranom i municijom u logoru. Komandni kadar 3. bataljoi i dijelova sadejstvujućeg 1. bataljona ispustio je svoje borce pa nisu dj lovali kao sastavni dio jedinice već kao pojedinci, ne pokazujući pri to ni minimum opreznosti.

Njemačke snage iz sela Krekova i sa Košura koristeći tamnu n organizovale su protivnapad pokretom i vatrom prvo na logor gdje su nalazile jedinice 3. bataljona i dio boraca sadejstvujućeg 1. bataljo; 5. crnogorske brigade a poslije i dalje. Pošto je protivnapad organizov; svežim snagama iz neprijateljskih rezervi sa položaja, vatra je bila sn žna a pokret neprijatelja energičan. Djelovi 3. bataljona i drugi boi koji su se našli u logoru imali su velike gubitke u boračkom i starj šinskom sastavu. Ostaci razbijenog bataljona pomjerali su se uz strn pošumljene padine Ozrena i Vilenjaka usmjeravajući se uz lijevu oba Usovičkog potoka, gdje su se prikupljali i ostali do pred zoru. Ujut: 12. juna 3. bataljon je sa komandantom Perom Radovićem izbio izmet Ozrena (kota 1405) i Pleća. Nemajući vezu sa štabom brigade, našao J između neprijateljskih položaja, posjednutih brojnim njemačkim jed nicama i dobro organizovanih za odbranu i na dominantnim tačkama i potpunim pregledom. Komandant bataljona, ocjenivši dobro situaciju,! poslije velikih gubitaka koje je pretrpio u logoru na Tjentištu, odlučj je da izbjegne sukob sa neprijateljem i koristeći se gustom šumom pri dužio je sa bataljonom neopaženo ka Tisovom brdu. gdje se je spojio i štabom brigade i kolonom boraca koja je išla sa njima.

Po padu mraka 11. juna 1. i 4. bataljon su produžili nastupan, prema vrhovima Pleća i Vilenjaka Nastala je noć a njihove jedinice i zašle u gustu šumu u kojoj se nije ništa vidjelo. Borba je prekinut pucnjava se nije nigdje čula. Išli su uz desnu obalu Usovičkog poto! kojom se noću nije moglo kretati po strmim padinama, pa su jedini« 1. bataljona bile u šumi ispred, a jedinice 4. bataljona pozadi nemaju međusobne veze, tu su zanoćile i odmarale se.

Četvrti bataljon se kretao u pravcu kote 1349 i 12. juna ujutru izbio između Vilenjaka i Pleća. Prvi bataljon je bio na lijevom krilu brigade i ujutru je produžio u pravcu Lastve i Vilenjaka. Dvanaestog juna izbio je ispod vrha Vilenjaka i povezao se sa 4. bataljonom i četom 3. bataljona sa političkim komesarom Vladom Viskićem i Bogdanom Pekom, koji je do povratka iz bolnice Pera Radevića vršio dužnost komandanta 3. bataljona 1. dalmatinske. Štabovi 1. i 4. i čete 3. bataljona zajednički su razmotrili situaciju. Znali su da su se našli u neposrednoj blizini neprijatelja na Vilenjaku i Pleću. Od njemačkog pogleda zaklanjala ih je gusta šuma. Procijenili su da napad na jake snage neprijatelja, koji se je utvrdio na Vilenjaku i Pleću, sa bunkerima sagrađenim od zemlje i drveta i rovovima, s obzirom na stanje u bataljonima, iscrpljenost, umor i glad boraca i nedostatak municije ne bi donio nikakav uspjeh. Veza sa štabom brigade nije uspostavljena i pored obostranih pokušaja. Štabovi ta dva bataljona i dijela 3. bataljona su se dogovorili da formiraju zajednički štab. Za komandanta zajedničkog štaba određen je Dimitrije Vojvodić Zeko, komandant 4. bataljona, a za političkog komesara Vlado Viskić, politički komesar 3. bataljona. Zadatak tog štaba je bio da izvede bataljone u pravcu Lučkih koliba.

Novoizabrani štab je vodio jedinice kroz gustu šumu između Vilenjaka i Pleća u pravcu doline rijeke Hrčavke. Kretanje kroz neprijateljske položaje bilo je zbog opreznosti sporo. Da bi izbjegli susret sa neprijateljem, bataljoni su se kretali sredinom strmih padina jaruge. Istog dana pred mrak bataljoni su se preko Tisovog brda spustili u dolinu Hrčavke, gdje su zanoćili. Komandant 1. bataljona Bogdan Stupar je poslao intendanta bataljona Marka Gašpića da iz obližnjih koliba uzvodno od Milin klada nabavi nešto hrane za bataljon, ali on se brzo vratio izvještavajući ga da su te kolibe Nijemci tek napuštali.

Ujutro 13. juna bataljoni su produžili pokret stazom preko Javorka ka Lučkim kolibama, kroz šumu koja je ličila na pravu prašumu, krećući se cik-cak da bi lakše savladail uspon i umor. Uz tu strminu su utoljavali glad i žeđ berući i jedući crijemušu koja je bila mlada i sočna, ali ljuta, slična divljem luku, zbog čega je dobar broj borac dobio grčeve u stomaku. Na Lučke kolibe su stigli u popodnevnim časovima. Na tom putu otkrila ih je neprijateljska avijacija koja je napala kolonu. Od napada aviona teško je ranjen u nogu komesar 1. čete 1. bataljona Davor Radovniković Strko, izuzetno plemenit drug i savjestan partijski radnik, kojega su svi borci čete voljeli i cijenili. Bojeći se da će u toj teškoj situaciji biti na teretu svojoj jedinici, prekratio je sam sebi život.

Stab brigade prešao je Sutjesku sa kuririma za bataljonima i zadržao se na cesti na lijevoj obali rijeke. U toku borbi na Tjentištu imao je kontrolu nad bataljonima. Kad je pala noć, a bataljoni zašli u šumu, štab se sklonio u korito Usovičkog potoka. Od tog vremena izgubio je vezu sa bataljonima i štabom divizije. Stabu divizije je slao kurire sa izvještajima, ali se oni nisu vraćali.[73]) Pucnjave nije bilo — da bi se moglo odrediti gdje se bataljoni nalaze.

M) »U toku noći 11/12. juna štab 3. divizije poslao je druga Boža Lazarevića da uspostavi vezu sa štabom 1. dalmatinske brigade. On je pronašao štab 1. dalmatinske koji je pripremio izvještaj... a sadržavao je stanje i situaciju — brigade... Ja sam uspio da pređem Sutjesku i u zoru 12. juna lično sam predao izvještaj komandantu 3. divizije Savi Kovačeviću u prisustvu politkomesara Radomira Babića

Zemljište ispresijecano dubokim jarugama kanalisalo je i usmjen vaio pokrete bataljona, i ujedno ih odvajalo. Pogotovo što je bila tamn noć, a zemljište pokriveno gustom šumom, zbog čega je bilo otežano gotovo nemoguće održavanje veze između bataljona. Stab brigade, pc što nije imao vezu sa štabovima bataljona, nije mogao ni uticati na nj hov rad, kao što nije mogao ni štab 3. divizije uticati na rad štaba 1. da matinske brigade. Sve je to negativno uticalo na ishod borbe i probijanj jedinica iz obruča.[74])

Poslije razbijanja neprijatelja na Tjentištu, komandir 1. čete 1. b< taljona Vaso Đapić vratio se na desnu obalu Sutjeske da prikupi bore svoje čete koji su zaostali. Na putu prema dolini Sutjeske, u rejon Mrkalj klade, neprijateljska artiljerijska vatra je prekinula četnu kc Ionu. Zadnji djelovi skrenuli su sa staze i zalutali. Nikada nisu stig svoju četu. Komandir je naišao na dio komore i pozvao ih da kren preko rijeke, za bataljonima, ali su to mnogi odbili. Tu se našao jeda kurir štaba brigade, koji je Đapića doveo u štab. Komandant brigad Gligo Mandić naredio mu je da prikupi zaostale borce u rejonu južna djela Tjentišta. Do pred zoru Đapić je uspjeo da prikupi veću grup boraca, možda više od stotinu. Od prikupljenih boraca pred zoru šta brigade je formirao kolonu i krenuo za bataljonima pravcem izmeđ Ozrena i Pleća i dalje preko Tisovog brda, gdje im se priključio 3. bi taljon sa komandantom Perom Radevićem. Po prelazu rijeke Hrčavi kolona je zanoćila i u jutro 13. juna produžila prema Lučkim kolibam Na tom putu štab brigade je naišao na dio 1. bataljona 5. crnogorske br gade. U rejonu Lučkih koliba kolona sa štabom brigade i djelom 1. bi taljona 5. crnogorske brigade, sastala se sa 1. i 4. bataljonom, četom i bataljona i dijelom komore i saniteta brigade, dok je drugi dio komoi i saniteta ostao na desnoj obali Sutjeske.

Na Lučkim kolibama se prikupila 1. dalmatinska brigada — 1, 3. i bataljon i djelovi prištabskih jedinica na čelu sa štabom brigade — i d 1. bataljona 5. crnogorske brigade. Drugi bataljon 1. dalmatinske br gade je zadržan pod komandom štaba 5. crnogorske brigade na desn< obali Sutjeske. Brigada se našla okupljena, ali brojno oslabljena. Zajec nički je razmotreno izvršenje zadataka bataljona — po prelasku Sutj< ske i njihovog kretanja do Lučkih koliba. Ocijenjeno je da su štabo[1] bataljona u situaciji u kakvoj su se nalazili učinili najviše što su mog — posebno poslije protivudara. Svaka druga odluka bi ih dovela u jo težu situaciju i veće gubitke. Konstatovano je da su ostale snage 3. divi zije i pokretni ranjenici morali biti bliže jedinicama 1. dalmatinske brj gade i odmah krenuti za njom preko Sutjeske.

Ovakvim postupkom štabova bataljona brigada je u najvećem sd čuvala svoju živu snagu i ostala organizovano povezana (bez 2. batä

i načelnika štaba Rudolfa Primorca. Tim izvještajem štab brigade je obavijest štab divizije da je 1. dalmatinska brigada pretrpjela velike gubitke pri njemačko: protivnapadu na Tjentištu 1 nije u stanju da obezbijedi mostobran na lijevoj oba Sutjeske za prihvat ostalih snaga divizije i ranjenika«. Novo Matunović, Od Pive < Sutjeske, Zbornik Sutjeska IV, str. 601—607, VIZ, Beograd, 1980.

") Radovan Vukanović kaže o 1. dalmatinskoj brigadi: »Ona je bila prisiljer neprijateljskim protivnapadom da se provlači. Provlačila se je nakon što je pi mrak po bataljonima i četama zapadno od Tjentišta kroz Zelengoru u pravcu H čavke — Vrbničkih koliba« (Treća divizija u bici na Sutjesci, Neretva — Sutjesl 1943, Zbornik radova, Vojnoistorijskl institut, Beograd, 1969, str. 135—142).

ljona). Iako se povlačila po bataljonima i četama ona je ipak prikupila u rejonu Lučkih koliba svoja tri bataljona i prištapske djelove i nastavila pokret prema Vrhovnom štabu. Predah u rejonu Lučkih koliba iskorišten je za odmor i moguću ishranu kao i za upoznavanje sa stanjem u jedinicama. Sređivane su jedinice za nastavak pokreta prema Vrbničkim kolibama.

Noću između 13. i 14. juna brigada je krenula u rejon Vrbničkih koliba, gdje se nalazio drugi dio 1. bataljona 5. crnogorske brigade, sa kojima je bio zamjenik komandanta 5. crnogorske brigade Niko Jovićević i zamjenik političkog komesara Jagoš Uskoković. Tu je održan sastanak proširenog štaba 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade (a bili su prisutni i štabovi bataljona i Božo Lazarević iz štaba 3. divizije), na kojem je razmatrano o daljem pokretu za 1. operativnom grupom i Vrhovnim štabom u istočnu Bosnu. Pri tome je odlučeno da bi cestu Kalinovik — Foča trebalo preći tamo gdje su najmanji izgledi nailaska na neprijatelja (pravcem Konjske vode — Dobre vode — Sijerča). Zaključeno je takođe — da se pri daljnjem kretanju ka Vrhovnom štabu ne smije dozvoliti nikakvo skretanje bilo pojedinaca, grupa ili jedinica. Na održanim sastancima komunista i na sastancima po bataljonima svih boraca i starješina te odluke o daljem kretanju i mjerama pri tome odobrene su i prihvaćene kao najcjelishodnije u ovoj situaciji.

U toku 14. juna pristižu nove veće grupe boraca 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade sa političkim komesarom 5. crnogorske brigade, Dragišom Ivanovićem, i velikim brojem lakših ranjenika i iznemoglih boraca.

Pristigli borci i rukovodioci 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade obavijestili su štab 1. dalmatinske i članove štaba 5. crnogorske brigade 0 velikim žrtvama starješina i boraca 3. divizije na Sutjesci, što je primljeno sa velikim bolom.

Drugi bataljon 1. dalmatinske brigade ostao je u rejonu Suhe gore — Haluge i stavljen je pod komandu štaba 5. crnogorske brigade. Štab 5. crnogorske brigade pri prelasku ostalih jedinica 3. divizije preko Sutjeske obrazovao je prethodnicu sa tri bataljona: 2. bataljon 1. dalmatinske brigade, Mostarski bataljon 10. hercegovačke i 2. bataljon 5. crnogorske (tri bataljona iz tri brigade). Ta prethodnica je imala zadatak da u toku noći 12/13. juna pređe Sutjesku i da izbije na liniju Košur — Krekovi — Ozren na lijevoj obali Sutjeske i obezbijedi prelaz ranjenika 1 ostalih dijelova 3. divizije preko rijeke i dalji proboj kroz Zelengoru.

Ova prethodnica je noću 12/13. uspješno prešla Sutjesku i u jutarnjim časovima počela napad na neprijateljske položaje na Krekovima i Košuru. Drugi bataljon 1. dalmatinske napadao je neprijatelja u Krekovima, desno od njega Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade a lijevo 2. bataljon 5. crnogorske brigade. Neprijatelj je odmah odgovorio jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom koja je bila unaprijed pripremljena i ubitačna. Pored svih pokušaja i žrtava da se ovlada tim položajima, neprijatelj se održao na Košuru i Krekovima. uvođenjem rezervi.

U ovoj krvavoj smjeni juriša i protivjuriša poginuo je i komandant 3. divizije, drug Savo Kovačević, i brojne druge starješine. Poprište ovih krvavih borbi ispred Krekova i Košura bilo je pokriveno mrtvima i ranjenima.

Drugi bataljon 1. dalmatinske brigade u toj borbi imao je vrlo velike gubitke, i ono ljudstvo koje je poslije neuspješnih juriša ostalo u bataljonu pomjerilo se ulijevo prema Ozrenu da bi pokušalo napraviti proboj u tom pravcu. Kada u tom nisu uspjeli, mnogi borci su pokušali da se u grupama probiju prema Crnoj Gori. Grupa u kojoj su bili i borci 2. bataljona uspjela je da 15. juna prede Sutjesku između Tjentišta i Suhe i izbije u rejon Cavlova vrela — a 16. juna, nakon kraćeg odmora, u selo Izgore. U ovom selu grupa ie napadnuta od Nijemaca i razbijena. Tada je došlo do novog razdvajanja. Jedna manja grupa boraca 2. bataljona se probila u Hercegovinu, a druga je pokušala da se probije prema Dalmaciji — od koje je malo ko uspio da stigne. Grupa boraca i starješina 2. bataljona koja se probila u Hercegovinu uključila se u 10. hercegovačku brigadu a kasnije u sastav 3. bataljona 1. dalmatinske, pošto se ovaj bataljon odvojio od brigade prilikom prelaska pruge Sarajevo — Višegrad — odatle preko Kalinovika stigao u Hercegovinu i uključio se u 10. hercegovačku brigadu.

Tako je poslije bitke na Sutjesci, gdje je pretrpio veoma velike gubitke, ovim posljednjim razdvajanjem 2. bataljon kao jedinica 1. dalmatinske prestao da postoji.

U popisu poginulih Dalmatinaca u toku 5. ofanzive koji je pripremio pukovnik Viktor Kučan iznosi se da je iz 1. dalmatinske brigade poginulo 577 drugova i drugarica.")

U toku priprema za dalji pokret izvršene su popune jedinica i njihovo organizovanje po principu da svaki bataljon bude ravnomjerno popunjen da može što uspješnije izvršiti pokret kao samostalna kolona i da se može što spremnije suprotstaviti neprijatelju.

Tada se grupa boraca 3. sandžačke brigade u jačini jedne čete porijeklom iz Bosanske krajine opredijelila da uđe u 1. dalmatinsku brigadu, Obje brigade, 1. dalmatinska i 5. crnogorska, kretale su se u istom pravcu, prema odlukama koje su sporazumno donosili oba štaba brigade.

POKRET ZA ISTOČNU BOSNU

Poslije podne 15. juna brigade su izvršile pokret iz rejona Vrbničkih koliba. U toku noći između 15. i 16. juna brigade su prešle cestu Kalinovik — Foča. Nakon dužeg vremena stigle su na prostoriju gdj« se moglo doći do hrane. Intendanti su po okolnim selima prikupili izvjesnu količinu hrane, što je bilo od velikog značaja za iznemogle i izgladnjele borce. Na čitavom tome maršu štabovi brigada su nastojali da usmjere pokret jedinica kako bi izbjegli sukob sa neprijateljem, pa je za kretanje korišćeno zemljište pokriveno šumom, potoci i jaruge. Međutim jedinice brigada ipak su primijetile neprijatelja u rejonu Dobro poljej pa je radi obezbjeđenja isturen 1. bataljon 1. dalmatinske brigade. U trei

") Viktor KuCan »Sutjeska dolina heroja«, str. 199—225. Poimenično se iznosi za svakog borca iz kojeg je bataljona, i to iz 1. bataljona 80 poginulih iz 2. bataljona 77, iz 3. 87 i 4. 56, što je ukupno 300 drugova i drugarica, a za ostale 277 pored imena i prezimena stoji da je iz 1. dalmatinske brigade. Tu su sigurno ranjenici 1 bolesnic iz Centralne i divizijske bolnice koji su stradali, drugovi i drugarice koji su raspoređeni u 1. dalmatinsku brigadu poslije rasformiranja 9. divizije a bili su bolesni iznemogli ili ranejni i nikad nisu ni stigli u 1. dalmatinsku brigadu.

nutku kad su se prednji djelovi bataljona kretali kroz selo Sijerče ka koti 1313 (Božur) poslednji njemački dijelovi su napuštali tu kotu, prikupljali se na cesti, ukrcavali se na kamione i odlazili. Zatim su brigade produžile marš i izbile na prostoriju sela: Mrežnica, Mazlin, Jabuka, gdje su ostale na odmoru do 18. juna. U tim selima prikupljeno je dovoljno hrane i ishrana je poboljšana. Poslije boljih obroka medu jedinicama se već osjetila živost. Taj dvodnevni odmor dobro je došao svim borcima i starješinama da se odmore, i još bolje srede i pripreme za dalje pokrete.

Osamnaestog juna sve jedinice su izvršile pokret preko Jahorine prema pruzi Sarajevo — Višegrad. Na tom putu brigade su naišle na prvu vezu sa dijelovima 1. operativne grupe. Od njih su štabovi brigade saznali da je tim pravcem prošla glavnina sa Vrhovnim štabom. Tu vijest su borci oduševljeno primili, jer su bili sigurni da je prošlo ono najgore. Sutradan su jedinice naišle na kurire Vrhovnog štaba u rejonu Saračevog polja. Kuriri su obavjestili štab brigade da je Vrhovni štab u toku pretprošle noći sa dijelovima 2. proleterske divizije prešao prugu Sarajevo — Višegrad u rejonu željezničke stanice Stambolčići i da se još uvijek na tom mjestu prebacuju dijelovi te divizije a da 1. proleterska divizija prelazi prugu u rejonu sela Sjetlina. Na osnovu tih podataka odlučeno je da sve jedinice, osim 3. bataljona 1. dalmatinske brigade, predu prugu Sarajevo — Višegrad u rejonu željezničke stanice Stambolčić. Treći bataljon dobio je zadatak da se poveže sa jedinicama 1. proleterske divizije u rejonu sela Sjetline i da obezbjedi sa te strane prebacivanje preko pruge glavninu brigada, a zatim da se i sam prebaci preko pruge. Glavnina brigada prešla je prugu u rejonu željezničke stanice Stambolčići bez smetnji i produžila pokret u pravcu sela Bogovići. Treći bataljon 1. dalmatinske brigade naišao je na otpor neprijatelja prilikom pokušaja prelaza pruge u rejonu sela Sjetline i nije uspio preći.

Treći bataljon 1. dalmatinske brigade povezao se sa 4. bataljonom 5. crnogorske brigade u rejonu Hajdučka česma. Štabovi tih bataljona donijeli su sporazumno odluku da krenu prema Hercegovini i da od ta dva bataljona formiraju grupu bataljona pod jedinstvenom komandom. Za komandanta grupe odreden je Pero Radević, komandant 3. bataljona 1. dalmatinske, a za komesara Dušan Vuković, politički komesar 4. bataljona 5. crnogorske brigade. Pravac kretanja određen je preko Jahorine. Na putu za Hercegovinu vodili su borbe sa seoskom ustaškom milicijom. Po pristizanju u Hercegovinu, grupa bataljona je rasformirana. Četvrti bataljon 5. crnogorske brigade produžio je pokret za Crnu Goru a 3. bataljon 1. dalmatinske brigade ušao je u sastav 10. hercegovačke brigade, gdje je i ostao.[76])

") Naređenje načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ od 24. oktobra 1943. godine dostavljeno štabu 10. hercegovačke brigade da 3. bataljon 1. dalmatinske NOU brigade uputi štabu 8. korpusa NOVJ (Zbornik II, knj. 10, dok. 204, primedba br. 2) »Riječ je o 3. bataljonu 1. dalmatinske NOU brigade. Taj bataljon je bio odsečen noću 18/19. juna 1943. godine u rejonu Sjetline u trenutku kada je 1. dalmatinska NOU brigada, probijajući se prema operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba, prelazila komunikaciju Sarajevo — Višegrad. Bataljon se 19. juna povezao sa 4. bataljonom 5. crnogorske brigade, koja je tog dana, u rejonu Hajdučke česme (blizu Sjetline) takođe bio odsečen od svoje brigade. Na zajedničkom savjetovanju bataljonskili štabova, 19. juna formirana je grupa bataljona, s komandantom 3. i političkim komesarom 4. bataljona kao Štabom grupe, umesto da pokuša prodor u pravcu operativne grupe, na nekom slabije posednutom odseku komunikacije, doneo

Nakon odvajanja 3. bataljona, o njemu se i dalje vodilo računa je se vjerovalo u njegov povratak u sastav brigade. Mjesto 3. bataljon, ostalo je upražnjeno sve do 20. januara 1944. godine, kada je naredbor štaba 26. divizije, umjesto ranijeg, 3. bataljona u sastav 1. dalmatinsk brigade uključen 1. bataljon 3. dalmatinske brigade 9. dalmatinske divi zije. Taj bataljon se nalazio u sastavu 1. dalmatinske brigade dva mjesec prije ove naredbe.

Dvadesetog juna po dolasku u rejon sela Bogovići, jedinice 1. dal matinske i 5. crnogorske brigade povezuju se sa jedinicama 1. operativn grupe kao i sa Vrhovnim štabom. Istog dana vrhovni komandant Josi; Broz Tito, u prisustvu ostalih članova Vrhovnog štaba, primio je štai 1. dalmatinske brigade sa komesarom 5. crnogorske brigade. Oni su re ferisali Vrhovnom komandantu o svemu što se je zbivalo sa 3. divizijon i Centralnom bolnicom. Pored toga upoznali su ga sa stanjem svojii jedinica — kao i njihovom borbenom spremnošću za izvršenje zadatakć

Drug Tito, duboko dirnut svim što se zbivalo sa 3. divizijom i ra njenicima, tada je uz ostalo rekao: »Oni su (misleći u prvom redu n; 1. dalmatinsku brigadu) u situaciji u kojoj su se nalazili — preduzeli on što je bilo moguće i opravdano«.

S obzirom na stanje u jedinicama 1. dalmatinske i 5. crnogorske drug Tito je naredio da se borci odmore i nahrane i rekao da će u svor daljem kretanju biti u sastavu 1. operativne grupe, koja je neposredn pod komandom Vrhovnog štaba.

Iz rejona sela Bogovići 1. dalmatinska brigada je produžila pokre preko Romanije i 24. juna izbila u rejon sela Dugandžići, južno od olovž Istog dana brigada je dobila zadatak da u toku noći između 24. i 25. jun likvidira ustaško uporište u selu Olovske Luke. To neprijateljsko upori ište branila je grupa ustaša i ustaška milicija. Po padu mraka bataljon su krenuli u napad i u prvom naletu, uz slab otpor neprijatelja, oslobo dili Olovske Luke. Iste noći jedinice 2. proleterske divizije oslobodile si Olovo. Poslije toga brigada se razmjestila u rejonu sela Rijeka — Mi lankovići, gdje je ostala na odmoru i oporavku nekoliko dana. Ovo je bi prvi odmor sa nešto obilnijom ishranom od početka pete neprijateljsk ofanzive. Obilniji obrok poslije dugog gladovanja nije ostao bez posle dica. Gotovo da su svi borci oboleli od stomačnih grčeva, ali je sve dobr prošlo, jer za vrijeme odmora jedinica neprijatelj ih nije uznemiravac

Iz rejona gdje se brigada odmarala upućena je jedna desetina bo raca u selo Mangulica da prikupi hranu za potrebe brigade. Desetina ko jom je rukovodio Oskar Lučev Saša, krenula je rano ujutro i u toku dan prikupila izvjesnu količinu namirnica i uputila u brigadu. Seljaci to; sela slatkorječivo su obećavali da će u toku noći prikupiti veće količin hrane. To je navelo rukovodioca desetine da sa svojim ljudima zanoći

je odluku da se bataljoni vrate i povežu sa 10. hercegovačkom NOU brigadom [1] Hercegovini.

Po dolasku u Hercegovinu i povezivanjem sa Štabom 10. hercegovačke briga de, grupa bataljona je rasformirana, pa je 3. bataljon 1. dalmatinske brigade zadr žan u Hercegovini pod komandom štaba 10. hercegovačke brigade, a 4. bataljon ! crnogorske brigade upućen u Crnu Goru, sa zadatkom da se tamo stavi na raspo laganje delegatu Vrhovnog štaba Ivanu Milutinoviću«.

(Original, pisan mastilom. ćirilicom, nalazi se u Arhivi Vojnoistorijskog insti tuta k. 39[1].. ree. br. *>n-i'2>

selu, mada je imao zadatak da se istog dana vrati u brigadu. U toku noći seljaci su izvijestili ustaše i žandarme (a i sami su bili naoružani) da se u selu nalazi grupa partizana. Zandarmi i ustaše su blokirali selo i postavili zasjedu na izlazu kud je desetina trebalo da se vrati u brigadu. Ujutro je otpočela borba. Borci su pružali žestok otpor. Od oružja su imali puške i jedan puškomitraljez. U neravnopravnoj borbi uspjeli su da se izvuku iz sela, ali su naišli na zasjedu koja ih je razbila. Poginulo je nekoliko boraca, pored ostalih i komandir voda 1. čete 1. bataljona, Nikola Bogovac, iz sela Laktac — Sinj, puškomitraljezac Dmitar Viničić, iz sela Laktac — Sinj, i Branko Zagorac iz Koljana, borac-kurir. Dva borca iz te desetine uspjela su da se izvuku i izvjeste štab brigade šta se desilo. Slijedećeg dana brigada je izvršila akciju na selo, ali su seljaci

Vladimir Nazor, poslije pete neprijateljske ofanzive, 1943.

pobjegli. Nađeni su izginuli borci i tu su i sahranjeni. Saša je nađen teško ranjen, ukazana mu je pomoć u bolnici, ali je na putu podlegao ranama.

Nakon oslobođenja Kladnja Vrhovni štab formira posebnu operativnu grupu za djejstva u dolini rijeke Krivaje.[77]) »U sastav te operativne grupe zvane Krivajska grupa su određene 4. crnogorska proleterska, 1. dalmatinska i 5. crnogorska brigada kojom je rukovodio poseban štab u koji su ušli Radovan Vukanović kao komandant i Božo Lazarević kao načelnik«.

[77]) Naređenje Vrhovnog komandanta od 7. jula 1943. godine, Zbornik II, knj. 10. dok. 25.

Pred tom operativnom grupom su postavljeni zadaci:

»— da uništi industrijsku prugu Zavidovići — Olovo,

— da suzbije ustašku i okupatorsku vlast,

— da uništava rudnik i druge industrijske objekte,

— da mobiliše ljudstvo i popuni jedinice i uspostavi narodnu vlast,

— da u sadejstvu sa 2. proleterskom divizijom uništi četnike na Ozrenu, i

— da razbije ustašku seosku miliciju.«[7"])

U međurječju Krivaje i Spreče ustaško-domobranske snage i ustaška milicija su držale manje garnizone. Na tom prostoru je djelovao Ozrenski četnički odred, koji je imao u svom sastavu sedam bataljona. Te četničke snage su bazirane na planini Ozren. Kada se grupa divizija NOV sa Vrhovnim štabom probila u istočnu Bosnu, neprijatelj je, pored četničkih i ustaško-domobranskih snaga koje su se već nalazile na tom području, orijentisao prema snagama NOV još svoje dvije divizije: 369. legionarsku i 7. SS diviziju »Princ Eugen«.

Snage NOV pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, poslije proboja iz obruča pete neprijateljske ofanzive, krajem juna mjeseca, razvile su ofanzivna dejstva radi razb·janja neprijateljskih jedinica u istočnoj Bosni. Pored 1, 2. i 7. divizije, u istočnu Bosnu su izbili i dijelovi 3. divizije, to jest djelovi 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade. Druga proleterska divizija je poslije oslobođenja Olova i Kladnja nastavila ofanzivna djejstva na prostoriji između rijeka Krivaje i Spreče. Pod komandu štaba divizije stavljena je i operativna grupa »Krivaja«.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade, poslije kraćeg oporavka, krenuli su u akciju na rušenje pruge niz dolinu rijeke Krivaje. Šestog jula, štab brigade se prebacio iz sela Milankovići u rejon sela Kamensko, a bataljoni su nastavili sa rušenjem željezničke pruge, stanica, staničnih uređaja, propusta i mostova. Istovremeno su čistili sela od ustaške milicije i četnika. Milicija se povlačila u pravcu Zavidovića, bez jačeg otpora a četnici u pravcu Ozrena. Istovremeno radi obezbjeđenja od pravca Gornje Rijeke,[79]) 7. jula, upućena je jedna četa 1. bataljona na lijevu obalu rijeke Krivaje u rejon sela Donja Vijaka. Kada je četa stigla tamo, od pravca Vareša je izbila jedna neprijateljska jedinica u rejon sela Gornja Vijaka. To je bio jedan bataljon iz sastava 369. legionarske divizije. Zbog toga se ova četa povukla na desnu obalu Krivaje.

Pristizanje neprijateljskih snaga u rejon sela Vijake je bilo u vezi sa pripremama ove njemačke divizije, ustaško-domobranskih snaga i četničkog Ozrenskog odreda za napad na jedinice 2. proleterske divizije na Ozrenu i dolini Krivaje. U vremenu od 10. do 15. jula vodile su se žestoke borbe protiv tih neprijateljskih snaga na prostoru sela Gornje i Donje Brijesnice. U borbama su učestvovale i jedinice operativne grupe »Krivaja«. Stab divizije je naredio jedinicama 2. divizije i grupi »Krivaja« da pređu u protunapad. Petnaestog jula divizija je krenula u protivnapad i u oštrim borbama uspjela da odbaci četnike na Ozren. Poslije povlačenja četnici su posjeli položaje na liniji: selo Brezici — Kraljica (kota 884) — Ozrenski manastir.

[78]) Zbornik IV, knj. 15, dok. 38, primjedba br. 2.

[TM]) Naređenje Vrhovnog komandanta od 5. jula 1943. god. štabu 7. NOU divizije (Zbornik II, knj. 10, dok. 21).

Radi daljnjeg gonjenja i razbijanja četničkog Ozrenskog odreda štab divizije formirao je tri napadne kolone. Lijeva napadna kolona sastava: 1. dalmatinska i dva bataljona 2. dalmatinske brigade, pod komandom štaba 1. dalmatinske brigade, prikupila se u rejonu Omerova voda, odakle je krenula u napad pravcem sela Bukovica — Brezici. Zadatak kolone je bio razbiti četničke snage u rejonu Brezica. Srednju kolonu sačinjavala je 4. proleterska crnogorska brigada. Njen zadatak je bio da napada na pravcu Rudine — selo Mičijevići — Stanovi — Kraljica (kota 884) i da ovlada grebenom Kraljice. Desna kolona, 2. proleterska brigada, napadala je na pravcu Ozren - Ozrenski manastir, sa zadatkom da ovlada manastirom. U zaštitnici su bili djelovi 5. crnogorske i dva bataljona 2. dalmatinske brigade. Oni su posjeli položaj na Podsjelovom brdu i Sjenokosu (kota 643), sa zadatkom da zatvore pravac Borik — Pašini Konaci i obezbjede pozadinske dijelove i bolnicu.

U toku 15. jula sve tri kolone vodile su oštre borbe protiv Ozrenskog četničkog odreda. Odlučnim i brzim napadom lijeva napadna kolona uspjela je da razbije otpor četnika u rejonu Brezica i da ovlada tim selom. U toku toga dana 4. proleterska brigada ovladala je Kraljicom (kota 884), a 2. proleterska brigada Ozrenskim manastirom. Pošto su pretrpjeli osjetne gubitke, četnici su se razbježali prema Maglaju, Doboju i u selo Boljaniči na pruzi Tuzla — Doboj. Da bi se spasli od potpunog poraza, bježali su pod okrilje okupatora, a on ih je ponovo ubacivao u borbu protiv partizana, naročito u pozadinu i na bokove jedinica NOV. Štabovi okupatorskih jedinica su od četnika zahtjevali da budu stalno aktivni u borbi protiv partizana.

Poslije razbijanja četničkih snaga na Ozrenu dio četnika se povukao u rejon sela Boljanić, u dolini Spreče, u blizinu ustaško-domobranskih uporišta na željezničkoj pruzi Doboj — Tuzla, čiju posadu su sačinjavali domobranski željeznički bataljon i vodovi i čete DOMDO pukovnije.

Na željezničkoj stanici u selu Mirićina nalazio se jedan vod domobrana i oko 30 pripadnika DOMDO pukovnije, a u Bosanskom Petrovom Selu oko 250 domobrana. Jedinice sličnog brojnog stanja nalazile su se na željezničkoj stanici Karanovac, a u stanici Boljanići oko 106 domobrana. Trenutna situacija pružala je povoljne uslove za napad na neprijateljska uporišta i rušenje željezničke saobraćajnice u dolini rijeke Spreče. Na osnovu tih podataka štab 2. proleterske divizije donio je odluku da produži napad sa ranije dostignute linije i brzim i energičnim naletom likvidira ta neprijateljska uporišta, poruši željezničku prugu, popali stanične zgrade, minira skretnice i mostove.

Plan izvođenja ove akcije je bio slijedeći: desna napadna kolona, 2. proleterska brigada, produžava napad iz rejona Ozren — manastir u pravcu željezničke stanice Mirićina, srednja kolona, 4. proleterska crnogorska brigada, napada iz rejona Kraljica (kota 884) u pravcu Bosanskog Petrovog Sela. Obje kolone su dobile zadatak da likvidiraju neprijateljske posade u tim željezničkim stanicama.

Lijeva kolona. 1. dalmatinska brigada, sa svoja dva bataljona trebalo je da obezbjedi napad od intervencije neprijatelja iz pravca od Doboja. Ona je trebalo da poruši željezničku prugu, postavi zasjedu i onemogući prolaz oklopnog voza od Doboja prema Bosanskom Petrovom Selu. Prvi bataljon brigade nastupa iz rejona sela Brezici preko Ozrena na pravcu

Volujak — Ivanovići — Stražica (kota 379) — Međaši. Zadatak bataljona je bio da odmah po izbijanju u rejon Međaši, Veliki brijeg, presječe željezničku prugu i postavi zasjedu na Velikom brijegu (kota 214). Četvrti bataljon brigade produžava napad, takođe iz rejona sela Brezici na pravcu Velike i Male Ostravice prema selima Boljanić i Karanovac. Zadatak bataljona je bio da demonstrira napad na Boljanić i Karanovac, a po izbijanju na prugu, odmah da otpočne sa njenim rušenjem, naročito da obrati pažnju na miniranje skretnica i mostova. Radi izvršenja postavljenog zadatka, bataljoni su morali djejstvovati brzo i energično.

Početak napada određen je za 17. jul u 22 časa. U toku noći između 17. i 18. jula 2. i 4. proleterska brigada likvidirale su neprijateljske posade u stanicama Mirićina i Bosansko Petrovo Selo.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade, pored vršenja obezbjeđenja od pravca Doboja porušili su nekoliko kilometara željezničke pruge i minirali skretnice i mostove na pruzi. Bataljon koji je demonstrirao napad protiv četnika u selu Boljanići i na domobranske snage u željezničkoj stanici Karanovac uspjeo je da prikuje neprijateljske snage u tim uporištima. U ovoj akciji jedinice 2. proleterske divizije i dijelovi Operativne grupe »Krivaja«, pored likvidiranja neprijateljskih posada, spalile su i uništile željezničke stanice Mirićina i Bosansko Petrovo Selo i porušile oko 15 km željezničke pruge od stanice Boljanić do stanice Mirićina.[50])

Po izvršenom zadatku, u toku 18. jula, jedinice Divizije i dijelovi Operativne grupe »Krivaja« vratile su se na prostoriju: bataljoni Prve dalmatinske brigade u rejon sela Brezici i Kraljica; 4. proleterska crnogorska brigada u rejon sela Vasiljevci i Mičijevići; 2. proleterska brigado u rejon sela Tumare i Donja Brijesnica; 2. dalmatinska i 5. crnogorska brigada nalazile su se u rejonima sela Seona i Podsjelova brda kao zaštitnica.

Akcijom jedinica 2. proleterske divizije i Operativne grupe »Krivaja« Ozrenski četnički odred je bio razbijen, ali ne i potučen, jer su se četnici povukli pod okrilje okupatora. Moglo se očekivati njihovo ponovno prikupljanje na sjevernim i sjeverozapadnim padinama Ozrena i napadi na partizanske snage koje su se nalazile na prostoriji između Ozrena i rijeke Krivaje. Četnici su nastojali da u saradnji sa štabom 369. legionarske divizije i planskim koordiniranjem operacija potisnu jedinice NOV sa tog područja.

U vezi sa direktivom Vrhovnog štaba, štab 2. proleterske divizije planirao je čišćenje Ozrena od četnika sa ciljem stvaranja partizanske baze na ovoj planini. Stvaranje partizanske baze na Ozrenu i formiranje partizanskog odreda od domaćeg stanovništva bilo bi od velikog značaja, jei bi vojno-političkim akcijama uticali na stanovništvo na širem područjv Ozrena. Takvim akcijama bio bi potiskivan četnički uticaj.

Operativni plan štaba divizije 20—22. jula bio je:

Prva dalmatinska i bataljon 2. dalmatinske brigade imali su zadatak da brzom akcijom iz rejona sela Brezici, ovlada Velikim i Malim Gostiljem, a odatle izbiju na komunikaciju i presjeku je u rejonu željezničke stanice Boljanić sa ciljem zatvaranja odstupnice četničkim snagama il pravcu Preslica (Grabić K. kota 391). Prema nepotvrđenim podacima

[50]) Izvještaj štaba 2. proleterske divizije od 25. jula 1943. god. dostavljen Vrhovnom štabu o borbama vođenim od 17. do 25. jula (Zbornik IV. knj. 15, dok. 137)

izvjesne neprijateljske snage izišle su iz Doboja na prostor sela Lipca u trouglu između rijeka Bosne i Spreče. Trebalo je spriječiti povezivanje četnika sa tim jedinicama neprijatelja i onemogućiti im izvlačenja u tom pravcu.

Četvrta proleterska crnogorska brigada trebalo je da djejstvuje iz rejona sela Vasiljevci, preko Ozrenskog manastira sjevernim padinama Ozrena u pravcu sela Boljanić sa čijem da u sadejstvu sa 1. dalmatinskom brigadom uništi četničke snage u rejonu Boljanića.

Druga proleterska brigada trebalo je da vrši napad na Gračanicu.

Dva bataljona 5. crnogorske i dva bataljona 2. dalmatinske brigade i dalje su se nalazili na položajima selo Seona, Svinjašnica — Podsijelovo sa zadatkom zaštite pozadinskih dijelova.

Prije početka akcije za čišćenje Ozrena štab divizije imao je u planu da jednom brzom akcijom likvidira neprijateljsko uporište u Maglaju, poruši prugu i mostove i da uništi željezničku stanicu. Napadnut je Maglaj, zapaljena željeznička stanica i zarobljeno dvadesetak domobrana, ali se taj plan nije mogao ostvariti zbog pogoršavanja situacije na tom području.

Istovremeno kad je štab 2. proleterske divizije planirao čišćenje Ozrena od četnika i napad na neprijateljsko uporište Maglaj, štab 369. legionarske divizije, uz saradnju četnika, napravio je plan da koncentričnim napadom razbije i uništi partizanske snage na prostoriji između Ozrena i rijeke Krivaje. Obavještajna služba 2. proleterske divizije izvjestila je štab svoje divizije da su se jake četničke snage koncentrisale na Ozrenu (oko sedam bataljona) i da su već zauzeli položaje za napad. Da bi preduhitrio napad četnika, štab divizije je naredio jedinicama da odmah pređu u napad u slijedećem borbenom rasporedu: 1. dalmatinska ojačana bataljonom 2. dalmatinske brigade napadala je iz rejona sela Brezici u pravcu Konopljišta; 4. proleterska crnogorska brigada napadala je iz rejona sela Vasiljevaca prema Kraljici; 2. proleterska brigada iz rejona sela Tumare — Ozrenski manastir — sjevernim padinama Ozrena u pravcu Karanovaca; 2. dalmatinska i 5. crnogorska brigada držale su ranije položaje sa istim zadatkom. Napad protiv četnika otpočeo je 20. jula.

Prva dalmatinska i bataljon 2. dalmatinske brigade vodili su žestoke borbe. U nekoliko juriša i protivjuriša četnici su bili razbijeni i u neredu su se povlačili preko Konopljišta u pravcu Doboja. Bataljoni su ih u stopu gonili. Gonjenje četnika je nastavljeno i noću između 20. i 21. jula.

U toku 20. i 21. jula jedinice 1. dalmatinske, 4. proleterske crnogorske i 2. proleterske i dva bataljona 2. dalmatinske brigade uspjeli su da razbiju četničke snage — i da im nanesu osjetne gubitke. Glavne četničke snage povukle su se prema Trebavi, a manje snage prema Doboju i Maglaju. Postignuti uspjeh protiv četnika, njihovo razbijanje i protjerivanje sa Ozrena bili su značajni za dalje vođenje borbi protiv jedinica 369. legionarske divizije i ostalih ustaško-domobranskih jedinica. Time je bio poremećen neprijateljski plan koncentričnog napada protiv jedinica NOV-a u međurječju Krivaje i Spreče. Jedinice 2. proleterske divizije i operativne grupe »Krivaja« mogle su da se oslone na planinu Ozren.

Dok su se vodile borbe na Ozrenu protiv četnika jedinice 369. legionarske divizije u jačini dva bataljona i jedna kolona ustaške milicije

izvršile su napad sa južne strane na položaje 2. dalmatinske i 5. crnogor ske brigade u rejonima sela Seona, Svinjašnica i Podsjelovo. Pod jakin pritiskom neprijatelja bataljoni 5. crnogorske i 2. dalmatinske brigade si se morali povući prema Ozrenu. Bolnice su prebačene u rejon sela Gornji Bukovica. Neprijateljske snage koncentrično su nastupale sa više pravac; prema jedinicama NOV-a. Četničke jedinice su nastupale sa sjeverni strane; jedan bataljon 369. legionarske divizije napadao je sa južne stran preko sela Seone; jedna kolona iste jačine iz sastava 369. divizije napa dala je iz doline rijeke Turije preko sela Tumare; od pravca Maglaj napadale su dvije čete domobrana u jačini oko 400 vojnika. Sa ovon kolonom od Maglaja sadjejstvovali su i četnici Zeničkog odreda. Na pravci selo Stupari napadali su domobrani sa seoskom milicijom u jačini ok 300 boraca. Napad neprijateljskih snaga podržavali su artiljerija i mino bacači.

U noći između 21. i 22. jula štab 2. proleterske divizije naredio j jedinicama da izvrše opšti napad na neprijateljske napadne kolone.

Četničke snage na Ozrenu već su bile razbijene, što je omogućil jedinicama divizije i operativne grupe »Krivaja* da se svim snagam angažuju na razbijanju jedinica 369. legionarske divizije. Unutrašnjir manevrom i zabacivanjem u pozadinu neprijatelja, jedinicama divizije Operativne grupe »Krivaja« uspjelo je da tuku jednu po jednu neprija teljsku napadnu kolonu i da ih prisile na povlačenje. Prilikom povlačenj neprijatelja je podržavala i štitila avijacija.

U toku borbe pristizali su izvještaji sa terena da se četnici ponov prikupljaju na sjevernoj strani Ozrena. Iz borbe su morala biti izvučen dva bataljona 1. dalmatinske i dva bataljona 2. dalmatinske brigade rac obezbjeđenja pozadinskih dijelova i bolnica, a 1. dalmatinska brigad. ojačana jednim bataljonom 2. dalmatinske brigade, dobila je zadatak d napadne četnike sa Ozrena. Njoj je uspjelo da energičnim napadom raz bije i odbaci četnike prema Doboju.

Poslije izvršenja toga zadatka 1. dalmatinska brigada prikupila se rejonu sela Gornji Pribićevići, gde se sređivala i pripremala za pokrc u centralnu Bosnu.

BORBE 1. DALMATINSKE U CENTRALNOJ BOSNI

U julu mjesecu za vrijeme boravka brigade u istočnoj Bosni izvršen su kadrovske promjene u štabu brigade. Za komandanta brigade postav ljen je Miladin Ivanović, do tada komandant 6. (Beogradskog) bataljoni 1. proleterske brigade. Dotadašnji komandant 1. brigade Gligo Mandi određen je za komandanta 17. istočnobosanske divizije. Za rukovodioc političkog odjela brigade postavljen je Drago Vučinić umjesto Zdravk Romca Paška, koji je odlazio na dužnost u Vojvodinu. Za zamjenika poli tičkog komesara brigade postavljen je Mirko Novović, sa dužnosti zamj€ nika političkog komesara 1. bataljona 1. proleterske brigade, umjest Vlade Sćekića, koji je otišao na dužnost političkog komesara 1. proletei ske brigade.

Dvadeset četvrtog jula 1943. godine 1. dalmatinska brigada je prešla rijeku Krivaju a 30. jula izbila u selo Sagovići, kada se stavlja pod komandu 7. banijske divizije.[81])

Sedma divizija i 1. dalmatinska dobile su zadatak da pređu rijeku Bosnu na odsjeku mjesto i željeznička stanica Begov Han — Donja Golubina. U okviru plana štaba 7. divizije, brigada je dobila zadatak da sa svoja dva bataljona likvidira neprijateljsku posadu u selu Begov Han i željezničku stanicu Begov Han. Mjesto Begov Han i željeznička stanica udaljene su oko 1—1,5 km.

Neprijateljske jedinice koje su ih držale, kao i obezbjeđenje na željezničkom mostu na šumskoj pruzi uzvodno od Begovog Hana, bile su iz sastava Željezničke bojne 3. zbornog područja, ukupno oko 106 vojnika. Mjesto i željeznička stanica bili su dobro utvrđeni izgrađenim dvospratnim betonskim bunkerima.

Stab 1. dalmatinske brigade je odlučio da noću između 31. jula i 1. avgusta likvidira neprijateljsku posadu, a zatim da poruši željezničku prugu, ukoliko to bude moguće, i da prije svitanja pređe rijeku Bosnu. Prvi bataljon imao je zadatak da likvidira neprijateljsku posadu u mjestu, a 4. bataljon željezničku stanicu Begov Han.

Prvi bataljon otpočeo je sa napadom u prvi sumrak. Pošto je postignuto potpuno iznenađenje, 1. bataljon je neopaženo upao u mjesto. Posadna jedinica nađena je na spavanju i nije dala nikakav otpor. Bataljon je zarobio čitavu jedinicu sem posade u dva betonska dvospratna bunkera sa po 7—8 vojnika naoružanih jednim do dva puškomitraljeza i dovoljnom količinom municije.

Pokušaji da se nagovore da se predaju nisu u početku uspjeli. Rečeno im je da su se svi vojnici i starješine predali, ali su oni zahtjevali da se pojave njihove starješine. Javljeno im je da je već pod bunker podmetnut eksploziv koji će biti aktiviran ako se ne predaju. Predali su se tek kada su ih na predaju pozvali zarobljenici.

U ovoj akciji zarobljeno je u mjestu 66 domobrana, a zaplijenjena tri puškomitraljeza, dva njemačka automata, osam sanduka municije i nešto vojne opreme, oko 100 ručnih bombi i oko 70 pušaka. U magacinu je nađeno 600 kg brašna, dva sanduka šećera, 25 litara ulja i dr.

Četvrti bataljon je imao zadatak da otpočne sa napadom u isto vrijeme kao i 1. bataljon i da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Begov Han. Međutim, kad je trebalo da krene u napad, u stanicu je ušao teretni voz od pravca Nemile. Nije bilo jasno kakva je to kompozicija, mislilo se da je oklopni voz. Stab bataljona zadržao je čete na polaznom položaju dok se situacija ne razjasni. Kako se nikakva pucnjava nije čula na pravcu napada 1. bataljona, 4. bataljon je ostao u iščekivanju. Upravo kad je 1. bataljon ušao u mjesto Begov Han, štab 1. bataljona uputio je svoju 1. četu prema željezničkoj stanici radi povezivanja sa 4. bataljonom. Domobrani nisu pružali otpor iz stanice, nego su se svi predali.

") U naređenju zamjenika načelnika Vrhovnog štaba od 27. 7. 1943. g. štabu 7. divizije da se prebaci na prostor sela Pepelari i pripremi za forsiranje Bosne, pored ostalog piše slijedeće: »Pod svoju komandu primite 1. dalmatinsku brigadu. U selima Stojičići — .Telaske — Deštica prikupite hrane za Pokret« (Zbornik II, knj. 10. dok. 55).

Borci su ostali u stanici i međusobno razgovarali. Razgovor boraca 1. bataljona čuli su borci 4. bataljona i bili su ubijeđeni da taj razgovor dolazi od posade oklopnog voza, te su otvorili vatru po željezničkoj stanici. Borci 1. bataljona koji su se nalazili na željezničkoj stanici znali su da vatra dolazi od 4. bataljona, te su dozivanjem uspjeli da im daju do znanja da se u stanici nalaze dijelovi 1. bataljona. Vatra je bila prekinuta bez posljedica.

Oba bataljona su pristupila rušenju pruge, paljenju vagona i uništenju lokomotiva. Pruga je porušena na dva mjesta, po 100—200 metara, uništene su skretnice i spaljeno 10—15 vagona, a lokomotive pod punom parom su usmjerene prugom ka Zepču.

Pred zoru 1. avgusta brigada je prešla na lijevu obalu rijeke Bosne preko željezničkog mosta šumske pruge uzvodno od Begovog Hana,[8]-) produžila pokret i izbila u selo Serici. U ovom selu je zanoćila. Stanovnici sela Serića su još ranije poznavali dio sastava 1. dalmatinske brigade, te su ih srdačno dočekah. U Serićima je boravio i vrhovni komandant Josip Broz Tito sa Vrhovnim štabom. Vrhovni komandant je tom prilikom obišao bataljone 1. dalmatinske brigade i interesovao se za stanje bataljona poslije teških borbi i patnji kroz koje su prošli. U toku noći grupa boraca iz 4. bataljona dala je priredbu kojoj je prisustvovao i drug Tito. Ujutro 2. avgusta, brigada je izvršila pokret iz rejona sela Serića pravcem: selo Panići — Jezera — Vučja planina — selo Trifunovići — KruŠevc Brdo — Petrovo polje. U rejon Petrova polja stigla je 4. avgusta.

U to vrijeme u rejonu Petrovog polja nalazio se i Vrhovni štab Duže zadržavanje ovdje bilo je potrebno zbog toga što je trebalo na tom prostoru da saveznički transportni avioni spuste opremu i oružje. Očekivalo se da će 1. brigadi biti dodijeljeno i nekoliko protivtenkovskih pušaka, koje su bile potrebne u borbi protiv neprijateljskih oklopnih jedinica

Jedinice su iskoristile vrijeme čekanja savezničkih aviona za pranje i parenje i krpljenje odjeće i obuće. Održavani su partijski i skojevski sastanci i četne konferencije, na kojima se raspravljalo o stanju u jedinicama. Pošto je već bilo poznato da brigada maršuje prema Dalmaciji i ds će sa njom ići i neki članovi Vrhovnog štaba, članovi štaba bivše 9. dalmatinske divizije i naš poznati pjesnik i borac za slobodu i progres Vladimir Nazor, svim rukovodiocima je rečeno da se obrati pažnja, naročite prema Nazoru, jer je usled dugih i teških marševa, slabe ishrane i poodmaklih godina bio fizički iscrpljen. Određena je jedinica koja ga je neposredno obezbjeđivala i pomagala mu da savlada dugi i teški marš od Petrova polja do Glamočkog polja.

Svake noći borci su morali ložiti vatre kao znak za avione da bi znal gdje će spustiti tovar. Jedne noći čuli su se motori aviona, koji su počeli d; kruže iznad naloženih vatri. Za kratko vrijeme izbacili su dragocjeni tere i nestali. Od izbačenog tereta brigada je dobila tri protivtenkovske puške, ono što je najviše radovalo borce i što su nestrpljivo čekali. Ovo je bila prva pomoć saveznika brigadi.

Odmah poslije spuštanja pošiljke, jedinice brigade otpočele su da se pripremaju za dugi marš prema Dalmaciji.

****) Izvjeätaj domobranskog 3. zbornog područja od 5. 8. 1943. godine o borbama i pokretima jedinica NOV na rijeku Bosnu, područje Begov Han (Zbornik IV knj. 16, dok. 1).**

Prije polaska brigade na put za Dalmaciju ponovo je Vrhovni komandant obišao njene jedinice i razgovarao sa borcima i starješinama. Posebno se interesovao za moralno-političko i borbeno raspoloženje brigade. Ukazao je na nove zadatke i napore koji čekaju brigadu, na njenu ulogu i značaj u događajima koji će uslijediti. Tom prilikom zapitao je borce da li vole ići u Dalmaciju, na šta su oni gromkim glasom potvrdno odgovorili. Borci su i tada kao i uvjek bili posebno veseli i raspoloženi što se u njihovoj sredini pred polazak u Dalmaciju našao Vrhovni komandant.

Brigada je izvršila pokret iz rejona Petrova polja 10. avgusta, a noću između 11. i 12. prešla rijeku Vrbas u rejonu sela Košumi i izbila u rejon sela Ljuša. Prilikom prelaza Vrbasa borci su morali nositi starog Nazora preko rijeke i uz strmu padinu cd korita rijeke prema selu Ljuša. Jedan komandir voda, koji je određen da pomaže Nazoru, u šali je rekao: »Kog vraga mi nosimo ovog starog čovjeka, što ga ne ostavimo i ovako je star«. Nazor je to slušao, pa je tihim glasom kazao borcima koji su ga nosili: »Spustite nosiljku, ja ću sam pokušati da polako idem pješke«. Borci ga nisu poslušali. Upravo komandir voda koji je časak prije rekao zašto ga nose nije dozvolio da Nazor side sa nosiljke.

Brigada je 13. avgusta krenula u pravcu sela Blagaja, i dalje preko sela Pribelja i Prijana stigla 15. avgusta 1943. godine u rejon sela Vaganj — istočno od planine Šatora, gdje je odmorila.

Maršujući prema Vaganju u Glamočkom polju, 1. bataljon je dobio zadatak da se kreće u ulozi prethodnice i da po izbijanju u selo Vaganj preduzme mjere smještaja jedinica i štaba brigade.

Po padu mraka pristigle su ostale jedinice i štab brigade sa kojim je trebalo da budu Vladimir Nazor i drugovi iz Vrhovnog štaba i štaba 9. dalmatinske divizije. Borci koji su nosili Nazora smjestili su ga u prvu kolibu na koju su naišli, a koja je bila određena za 1. četu 1. bataljona umjesto u kolibu koja je bila određena za štab brigade. Kada je četa došla da se smjesti u određenu joj kolibu, već je bila tamna noć. Koliba je bila zaposjednuta, a iz mraka se čuo glas »Ne možete ovde zauzeto je«.[83]) Na pitanje komandira čete: »Ko ste i šta radite tu?« dobio je energičan odgovor: »Odlazite i pustite me na miru!« Iznenađen ovim odgovorom a misleći da je to neki tifusar, komandir je pozvao komandanta bataljona, koji je ušao u mračnu prostoriju i energično nastupio i ne provjeravajući ko je unutra: »Ko je vas smjestio ovdje?« Nazor će iz mraka: »Šta te briga!« Komandant je uporan: »Jeste li ranjenici ili tifusari?« Onaj iznutra nervozno odgovara: »Nismo, a ni to ne treba da te brine!«, »Izađite, tu treba da spava 1. četa!«, »Neću!« To je već razljutilo komandanta pa naređuje: »Izbacite ga odavde!«, i opet se čuje glas: »Izbaci me ako smiješ«. Komandant potraži šibicu da vidi ko je taj što je toliko uporan. Kada je šibica zasvijetlila, prvo što se vidjelo bio je Nazorov šešir sa velikom petokrakom obješen o klin. Stari Nazor leži na slami sa podignutom glavom a pored njega dva njegova pratioca — borca 1. dalmatinske brigade. Pokunjeni komandant bataljona naredi komandiru 1. čete da vodi četu u drugu pojatu a on se izgubi u mraku.

[M]) **Izjava Bogdana Stupara i Vase Đapića.**

Poslije godinu dana, na proslavi dvogodišnjice formiranja brigade 12. septembra 1944. godine, kad je drug Tito predao brigadi Orden narodnog oslobođenja, komandant je podsjetio Nazora na slučaj u selu Vaganj, čega se i stari pjesnik u detalje sjećao, i on je odgovorio: »Ništa, ništa sinko, takav je rat!«

Od sela Vaganj izvršen je pokret u pravcu sela Grkovci i zapadnorr uglu Livanjskog polja i dalje prema selu Unište. U rejon Vrlike brigade je, sa svoja dva bataljona, stigla oko 20. avgusta. Narod toga kraja srdačno ju je dočekao i pozdravio. Brigadi se obratio Maks Baće Milić, člar štaba 4. operativne zone, i poželio joj uspjeh u slijedećim borbama. Brz< se pronijela vijest i u ostale krajeve Dalmacije da je brigada stigla i Vrliku. Na tu vijest rodbina boraca počela je da pristiže u nadi da ć(susresti i vidjeti svoje najdraže. Ali, na žalost, mnogi od njih nisu mogi da se vrate u svoju rodnu Dalmaciju. Ostali su za sva vremena na ton krvavom i slavnom putu borbe za slobodu koji je brigada prošla za gO' dinu dana.

Brigada se vratila u Dalmaciju sa svoja dva bataljona, 1. i 4, brigadnon intendanturom i previjalištem. Drugi bataljon je razbijen na Sutjesci, i 3. bataljon je ostao u 10. hercegovskoj brigadi. Brojno stanje je bilo, raču najući i popunu od oko jedne čete (30—40) boraca Krajišnika iz Bosne koji su se priključili brigadi poslije Sutjeske, svega oko 320 boraca. Članovi Partije je bilo 91, kandidata 19 i skojevca 102. S obzirom na to stanji brigade, pred štabom 4. operativne zone postavio se zadatak da izvrš popunu postojećih jedinica brigade i formiranje još dva nova bataljona koj bi ušli u sastav brigade na mjesto 2. i 3. bataljona. Trebalo je od brigadi ponovo stvoriti jaku udarnu operativnu jedinicu na čelu sa iskusnin kadrom kojim je raspolagala, i sa iskustvom stečenim kroz jednogodišnji borbu, da bi poslužila kao čvrsto jezgro za izvršenje mobilizacije i formi ranje novih operativnih jedinica (brigada pa i divizija). Sa brigadom si u Dalmaciju vratio štab bivše 9. dalmatinske divizije, koja je bila rasfor mirana 12. aprila 1943. godine sa zadatkom da ponovo formira 9. diviziju

BORBE 1. DALMATINSKE BRIGADE U DALMACIJI

BORBE U REJONU VRLIKE I CETINSKE DOLINE

Na području južne Dalmacije djejstvovala su dva partizanska odreda, Biokovski i Imotski, a na prostoru srednje Dalmacije takođe dva partizanska odreda, Splitski i Dinarski. U sjevernoj Dalmaciji djejstvovali su Sjeverodalmatinska grupa bataljona i dva odreda na području Bukovice i Knina i dvije samostalne čete. Formiran je štab kninskog sektora.[84]) Na ostrvima su djejstvovali manji partizanski odredi i grupe.

Partizanski odredi u Dalmaciji su aktivnim djejstvima nanosili neprijatelju gubitke i ugrožavali primorski pojas. Italijanska komanda je nastojala da odbaci partizane što dalje od obale i da, koliko je moguće, spriječi širenje NOP u Dalmaciji. U napadima protiv partizana Italijani su angažovali četnike i ustaško-domobranske snage. Represalijama nad stanovništvom Italijani i četnici su nastojali da suzbiju širenje ustanka na području Dalmacije i da jačaju i učvršćuju četničke jedinice i njihovu vlast, naročito na području sjeverne Dalmacije — Knina.

Svi ti pokušaji ostali su bez rezultata. Italija je bila pred kapitulacijom. Zbog gubitaka na afričkom frontu i unutrašnjih problema njena vojska bila je demoralisana, pored ostalog i pretrpljenim gubicima u borbama protiv partizana. Ustaše u narodu Dalmacije nikada nisu imale jače uporište. Jedina realna vojno-politička snaga u Dalmaciji bila je Narodnooslobodilačka vojska i narodna vlast, koja je imala veliki uticaj u narodu. Narodna vlast, pod rukovodstvom Partije, bila je u stanju da okupi narod i izvrši dobrovoljnu mobilizaciju za potrebe NOVJ.

U prvoj polovini avgusta 1943. godine 2. brigada 6. ličke divizije i Splitski partizanski odred oslobodili su Vrliku i dio Cetinske doline. Po oslobođenju Vrlike 2. lička brigada zatvorila je pravac prema Kninu i od doline Kosova polja. Splitski odred zatvarao je pravac Drniš — Vrlika.

Krajem avgusta 1943. godine Italijani i četnici pripremili su napad iz Knina i Drniša protiv jedinica NOV na području Vrlike. Namjera neprijatelja je bila da razbije snage NOV i da ih odbaci od Vrlike i iz Cetinske doline s ciljem uspostavljanja veze između garnizona Sinja i Knina dolinom rijeke Cetine i zavođenja četničke vlasti na području Vrlike.

Italijansko-četničke snage u jačini oko 3.000 vojnika, ujutro 22. avgusta 1943. godine, uz podršku artiljerije i minobacača, krenule su u koncentrični napad sa tri pravca prema Vrlici. Jedna italijanska kolona napa-

<[84]) Zbornik V. knj. 19. dok. 21, 54. 63.

dala je od Knina preko sela Polače, druga od Drniša komukacijom, a čet ničke jedinice iz doline Kosova polja preko planine Kozjaka i sela Maovice Italijanske snage koje su napadale od pravca Knina i Drniša zaustavili se u rejonu sela Polače jedinice 2. ličke brigade a jedinice Splitskog odredi zaustavile su one od pravca Drniša. Istog dana, četnička kolona koja j< napadala iz doline Kosova polja preko Kozjaka uspjela je da odbaci djelovi 3. bataljona Splitskog odreda i da pred mrak ovlada selom Maovice — koti 1101 (Kunića) — kota 988 (Kuk). Ovim prodorom četnika bila je ugroženi Vrlika i lijevi bok i pozadina 2. ličke brigade. Stab 4. operativne zone procjenjući novonastalu situaciju, odlučio je da u borbu uvede svoju re zervu, 1. dalmatinsku brigadu, na pravcu Vrlika — Maovice, da u sadjej stvu sa 3. bataljonom Splitskog odreda i djelovima 2. ličke brigade, brzin i energičnim napadom, razbije i odbaci neprijatelja prema Kosovu poljt i Drnišu, i time odbrani slobodnu teritoriju na području Vrlike i Cetinski doline. O angažovanju 1. dalmatinske brigade i protivnapadu na ton pravcu štab 4. operativne zone obavjestio je štab kninskog sektora i nare dio mu da sa svojim snagama djejstvuje u pravcu Knina.

Ujutro 23. avgusta brigada je izvršila napad na neprijateljske snagi na liniji Kliština (kota 836) — Kuk (kota 988) — Kunića (kota 1101) - Gradina. U toku dana brigada je vodila oštre borbe protiv četnika koji si pružali jak otpor. Snažnim jurišem jednice su uspjele da pred mrak raz biju četnike i da ih odbace prema dolini Kosova polja. Iako su jedinie 2. ličke brigade i Splitskog odreda uspjele da zaustave napad Italijan od pravca Knina i Drniša, i dalje su se zadržale na komunikaciji Vrliki — Drniš, u uporištu Sekavica (kota 825). I pored toga neprijateljska ofan ziva na slobodnu teritoriju bila je slomljena, a njihove snage primorani da se povuku u garnizone. Prema italijanskom izvještaju, oni su u bor bama protiv partizana imali 5 mrtvih, a četnici nekoliko mrtvih i nekoliki desetina ranjenih.

Poslije razbijanja italijansko-četničkog napada — štab 4. operativn zone ocjenio je da neprijatelj neće za izvjesno vrijeme preduzimati na pade protiv jedinica NOV i POJ na sektoru Vrlike. Na osnovu takve pro cjene donio je odluku da na sektoru Vrlike za odbranu slobodne teritorij ostanu samo jedinice 2. ličke brigade i Splitskog odreda, a da 1. dalmatin sku brigadu uputi prema Sinju. Brigada je na putu prema selu Hrvače stigl noću 23. avgusta u selo Maljkovo, gdje je trebalo da prenoći. Još se jedi nice nisu ni bile smjestile za prenoćišće, stiglo je naređenje štaba 4. ope rativne zone da se brigada hitno vrati na sektor Vrlike. U međuvremeni četnici su odbacili jedinice Splitskog odreda i ponovo ovladali selom Maoi vice i izbili na ranije pomenutu liniju. Brigada je odmah izvršila pokrel iz sela Maljkova prema selu Maovice i ujutro 24. avgusta, iz pokreti izvršila napad na četnike. Tog dana, vođene su žestoke borbe. Naročit« jak otpor pružili su četnici sa položaja: Kliština, Kuk i Kunića, nastoječ da ih po svaku cijenu zadrže kako bi u pogodnom momentu prešli u proi tivnapad i ovladali Vrlikom. Istog dana pred mrak jedinicama brigadi uspjelo je da razbiju četnike i da ih odbace u dolinu Kosova polja i seli Stikovo. U tim borbama četnicima su naneseni veći gubici. Prva dalmatini ska brigada imala je veliki gubitak, jer je u borbi protiv četnika u rejom sela Maovice izgubila komesara 1. bataljona Milisava Đuranovića, koji ji postavljen za političkog komesara 1. bataljona još u novembru 1942. go dine, poslije oslobođenja Jajca.

Dok je 4. bataljon, u sadjejstvu sa 3. bataljonom Splitskog odreda i dijelovima 2. ličke brigade, gonio četnike prema Kosovu polju, 1. bataljon je u toku noći 25/26. avgusta izvršio napad na italijansko uporište na cesti Sekavica (kota 825) — Vrlika — Drniš. Na ovom položaju Italijani su izgradili zaklone i bunkere od kamena i pružili dosta jak otpor. Jednim manevrom jedinice bataljona su odbacile četnike prema selu Stikovo, i tako zaobišle italijanske položaje sa boka i iz pozadine i prisilile ih na povlačenje u pravcu Drniša. U tom noćnom napadu bataljonu je uspjelo da zauzme italijansko uporište i da im nanese veće gubitke. Zaplijenjena su dva-tri ručna bacača, nekoliko pušaka, municija i ostala oprema. U rejonu Vrlike 1. brigada je imala 13 poginulih boraca i rukovodilaca.

Poslije akcija protiv četnika i Italijana u sastavu 1. dalmatinske brigade ušao je bataljon iz Mosorskog partizanskog odreda, kao njen 2. bataljon.

Taj bataljon nije imao komandanta pa je štab 1. dalmatinske brigade na tu dužnost postavio Marka Lagatora, koji je do tada bio komandir čete u 4. bataljonu brigade. Postavio je i sve komandire četa i neke zamjenike i jednog političkog komesara čete iz sastava brigade. Svi su oni bili sa ratnim iskustvom i politički izrasli rukovodioci. U bataljonu je bilo 20 članova KPJ, 12 kandidata i 28 skojevaca. Sa dokomandama starešina iz brigade svaka partijska organizacija u bataljonu je dobila po jednog do dva člana partije. Partijski i skojevski rukovodioci iz brigade ukazali su punu pomoć Bataljonu, što je imalo odraza na unapređivanje rada i stanja u bataljonu.

Štab 2. bataljona koji je došao u sastav brigade avgusta 1943, godine imao je ovakav komandni sastav: komandat Marko Lagator, rođen 1919. g. Hrvat, radnik. Politički komesar Vicko Grgin, rođen 1913. g. Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Ivan Cok, rođen 1906. godine, Slovenac, vojni službenik bivše jugoslovenske vojske. Zamjenik političkog komesara Ivan Romac, rođen 1918. godine, Hrvat, student. Intendant Bogumil Roje, rođen 1912. godine, Hrvat, radnik. Referent saniteta Ljubica Kardoš, rođena 1922. godine, Hrvatica, domaćica. Omladinski rukovodilac Boško Tomić.

— ***1. četa:*** Komandir Ante Mikačić, rođen 1917. godine, Hrvat, radnik. Politički komesar Marko Aljinović, rođen 1922. g. Hrvat, zemljoradnik.

— 2. ***četa:*** Komandir Duro Kotaraš, rođen 1920. g. Srbin, zemljoradnik. Politički komesar Vinko Kaliterna, rođen 1921. g. Hrvat, radnik.

— *3. četa:* Komandir Ante Vučica Ašim, rođen 1919. g., Hrvat, radnik. Politički komesar Duje Tadin, rođen 1920. godine, Hrvat, zemljoradnik.

Tada je brigada imala u svom sastavu pored 1. i 4. bataljona i prištabskih jedinica, koji su popunjeni novim borcima, i novi 2. bataljon, koji je bio sa manjim ratnim iskustvom.

Stab brigade je u to vrijeme formirao i zaštitni vod od 22 izabrana borca. Zadatak tog voda je bio da vrši zaštitu štaba brigade a ujedno da radom na idejno-političkom i vojnostručnom uzdizanju izrasta. Da bi se to postiglo, štab brigade je napravio plan idejno-političkog uzdizanja od 12 tema koje su držali članovi štaba brigade i političkog odjela. Materijali za te teme su štampani na šapirografu i svaki slušalac ih je posle preda-

vanja izučavao, a potom su držane debatne provjere kako je ko ovladao temama. Sličan plan je napravljen i za njihovo vojnostručno uzdizanje. Posle završenih programa ti drugovi su raspoređivani za vojno-političke rukovodioce četa.

Italijanski saveznici — četnici, kad su osjetili da bi moglo skoro doći do'kapitulacije Italije, počeli su da se izvlače iz italijanskih garnizona i da se prikupljaju u obližnjim šumama ili selima iz kojih su sami bili. Četničke vođe dobro su znale da u slučaju kapitulacije Italije nisu u stanju da se održe u borbi protiv NOV bez pomoći okupatora, ali su htjeli da sačuvaju svoje snage. Procjenjivali su da se kapitulacijom Italije stvaraju povoljni uslovi za iskrcavanje anglo-amerikanaca na dalmatinsku obalu. U tom slučaju četnici odvojeni od Italijana sebe bi predstavili anglo-američkoj komandi kao borce protiv okupatora. Međutim, čim su djelovi njemačke 114. divizije, 8. septembra 1943. *g.*, stigli u Knin, odmah su se priključili njima u borbi protiv NOVJ i sa Nijemcima ostali sve do kapitulacije Njemačke.

Za vrijeme boravka u rejonu Vrlike 1. dalmatinska brigada je razvila svestranu aktivnost za dalje podizanje vojničkog i idejno-političkog znanja i organizaciono sređivanje jedinica. Pošto su jedinice popunjene novim borcima kojima su nedostajala ta znanja, razvio se još intenzivniji vojnički i idejno-politički rad u jedinicama. Za ovladavanje vojnim znanjima izvođene su vježbe na osnovu ratnog iskustva starješina u jedinicama brigade i vojnog znanja 10 oficira bivše jugoslovenske vojske koji su dobrovoljno došli u partizane iz Splita. Idejno-politički rad sa svim sastavom vršen je po planu. Uz to je stvoren plan za kulturno-zabavni rad po kojem su držana predavanja za dobijanje što šireg opšteg znanja. Organizovane su i priredbe za borce i narod izvođenjem prigodnih skečeva, »vrapca« i borbenih pjesama. Te priredbe su podsticale razvijanje borbenog raspoloženja i zajedničke aktivnosti naroda i partizana. Redovno su održavani i partijski i skojevski sastanci koji su doprinosili stvaranju čvršćeg jedinstva jedinica.

U to vrijeme njemačke snage pomjerale su se iz unutrašnjosti premi dalmatinskoj obali. Sto četrnaesta njemačka lovačka divizija prodirali je od Bihaća preko Lapca prema Gračacu i Kninu. Prema obavještenjimi sa terena, jedna grupa Nijemaca već je stigla u Knin. Sedma SS diviziji »Princ Eugen« vršila je koncentraciju svojih snaga u Mostaru. Pomjera nje njemačkih snaga prema obali srednjeg Jadrana nagovještavalo j< skoru kapitulaciju Italije. Namjera Nijemaca je bila usmjerena na to di izbiju na dalmatinsku obalu s ciljem organizovanja protivdesantne od brane, naročito većih lučkih gradova, a u slučaju kapitulacije Italije, d< razoružaju njihovu vojsku i onemoguće snagama NOVJ da dođu do italijanskog oružja i opreme. Po pristizanju Nijemaca u Knin moglo se oče kivati da će na jadranskoj obali nastupati na pravcu Knina, Benkovca Zadra. Vjerovalo se da će neprijatelj svoje glavne snage usmjeriti iz Km na preko Drniša prema Splitu, a manje snage uputiti iz Drniša prek< Muća na Klis i dalje za Split. Takode i njemačke snage iz rejona Moi stara mogle su se kretati preko Imotskog prema obali.

Druga brigada 6. ličke divizije upućena je sa sektora Vrlike na pra vac prodiranja 114. njemačke divizije prema Gračacu i Kninu.

U toj situaciji štab 4. operativne zone raspolagao je: na području Vrlike 1. dalmatinskom brigadom sa tri bataljona i Splitskim odredom u jačini dva bataljona, kojima je komandovao Branko Dude; na pravcu Sinja djejstvovao je Dinarski partizanski odred; štab Kninskog sektora sa svojim snagama djejstvovao je na području Knina; Biokovski i Imotski partizanski odredi djejstvovali su na području Biokovo — Imotski.

Na osnovu procjene situacije štab 4. operativne zone donio je odluku da svojim glavnim snagama zatvori pravac Knin — Drniš — Šibenik i Drniš — Perković — Split i da se na tim pravcima poruše saobraćajnice, naročito da se onesposobi za saobraćaj željeznička pruga Knin — Split. Odluka je predviđala da se posjednu najpovoljniji položaji za odbranu, ali da se neprijatelju ne pruža frontalni otpor. Aktivnom manevarskom odbranom trebalo je, naročito noću, napadati neprijatelja i tako mu nanositi gubitke. Splitski partizanski odred je dobio zadatak da zatvori pravac Knin — Vrlika — Sinj. Radi što bolje koordinacije borbi, odred je stavljen pod komandu štaba 1. dalmatinske brigade. Pošto je prethodno trebalo očistiti Petrovo polje od ustaša i Četnika, 1. dalmatinska brigada je u toku noći 8/9. septembra, likvidirala ustaško uporište u selu Kanjane (Kadina glavica). Te noći objavljena je kapitulacija Italije, što je potpuno izmjenilo situaciju u Dalmaciji. Tada je štab 4. operativne zone naredio štabu 1. dalmatinske brigade da hitno sa brigadom krene na Klis.

BORBE ZA KT,TS

Nijemci su ubrzali pokret svojih snaga prema obali i pokušali da se što prije probiju u primorske lučke gradove.

Snage NOV i POJ koje su se našle u središtu događaja na području Dalmacije nisu bile dovoljne da bi mogle uspješno izvršiti zadatak koji je nametnula tadašnja situacija. Trebalo je raditi brzo i energično na razoružanju italijanske vojske, skloniti oružje i opremu da ga ne uzmu njemačke snage, zatvoriti najvažnije pravce koji vode iz unutrašnjosti ka obali i time spriječiti neprijateljskim snagama brzi prodor u primorske lučke gradove.

U Splitu je narod predvođen dobro organizovanim NOP uspjeo da razoruža italijansku diviziju »Bergamo« i da uspostavi novu narodnu vlast.

Prva dalmatinska brigada je 9. septembra stigla u rejon Klisa. Njen zadatak je bio da razoruža italijanski garnizon u Klisu i da posjedne položaje na Klisu koje su do tada držali Italijani. Držanje Klisa bilo je veoma značajno radi izvlačenja oružja i opreme sa područja Splita. Po pristizanju brigade u rejon Klisa raspored bataljona bio je: 1. bataljon u rejonu Blaca, 4. bataljon u rejonu sela Konjsko, 2. bataljon upućen je na Kočino brdo sa zadatkom da zatvori i kontroliše komunikaciju koja vodi od Sinja preko Dicma za Klis i Split i da se poveže sa Mosorskom četom koja se nalazila na prostoru između Klisa i sela Dugopolja.

Italijanske snage koje su u to vrijeme držale Klis bile su iz sastava divizije »Bergamo«. One su i dalje ostale u Klisu i na Markezinoj gredi.

Da bi privolio italijansku komandu u Klisu na predaju, štab brigade je stupio s njom u kontakt. Otpočeli su pregovori između italijanske ko-

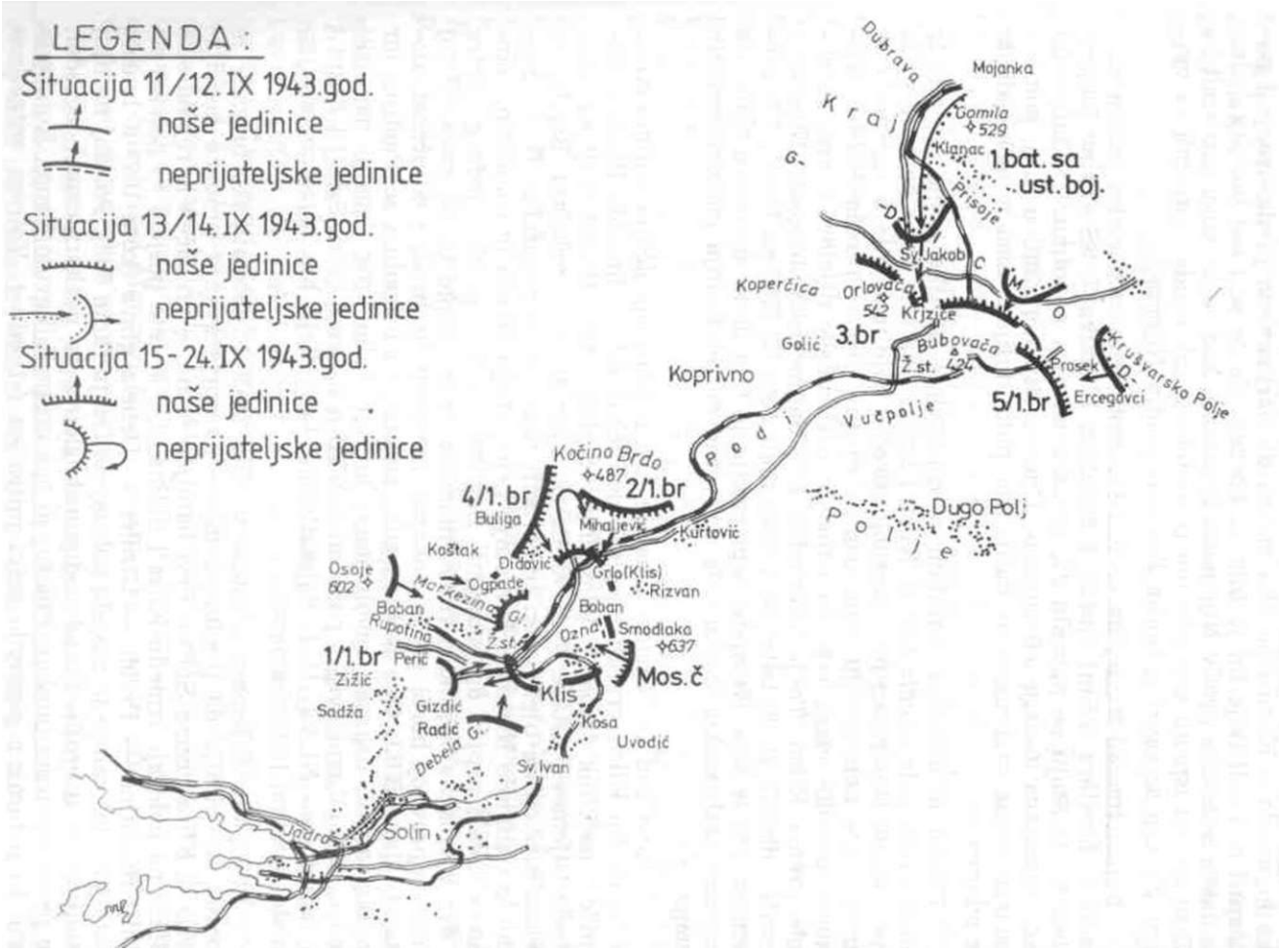
LEGENDA:
Situacija 11/12. IX 1943.god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 13/14. IX 1943.god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 15-24. IX 1943.god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Dubrava
Mojanka
Kraj
Gomila
529
Klanac
1.bat. sa
..ust. boj.
Prisoje
Sv. Jakob
Koperčica
Orlovača
542
Krjžice
3.br
Golić
Bubovača
Ž.st. 426
Koprivno
Krušvarsko Polje
Ercegovci
5/1.br
Vučpolje
Podi
Kočino Brdo
487
2/1.br
4/1.br
Buliga
Mihaljević
Kurtović
Dugo Polj
Polje
Koštak
Didović
Osoje
602
Markezina
Ogpade
Grlo(Klis)
Rizvan
Boban
Rupotina
Gl.
Ž.st.
Boban
Ozna
Smodlaka
637
1/1.br
Perić
Zižić
Klis
Mos.č
Sadža
Gizdić
Radić
Kosa
Uvodić
Debela G.
Sv. Ivan
Jadro
Solin

mande i štaba 1. brigade oko predaje oružja i položaja na Klisu. Italijanima je bilo ponuđeno da se zajedno sa NOVJ bore protiv Nijemaca. Italijanska komanda u Klisu nije bila voljna da partizanima preda oružje i položaje i prihvatljivije im je bilo da obećaju da će se i oni boriti zajedno sa našim snagama protiv Nijemaca. Međutim, kad su Nijemci prodirali ka Klisu oni su ispalili dva plotuna iz minobacačkih oruđa i prestali sa vatrom. Sa tim se završila borba Italijana protiv Nijemaca.

Nijemcima se žurilo, pa su 9. i 10. septembra vazdušnim putem prebacili iz Mostara u Sinj ojačan 1. bataljon 13. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije. U Sinju se nalazila 27. ustaška bojna i nepotpun 25. talijanski puk iz sastava divizije »Bergamo«. Cim su Nijemci stigli u Sinj, pomoću ustaške bojne razoružali su italijanski puk. Italijani nisu ni pokušali da se odupru.

Potom je njemački bataljon sa dijelovima ustaške bojne, krenuo iz Sinja preko sela Dicma prema Klisu i Splitu. Na tom putu nalazile su se male snage Dinarskog partizanskog odreda, koje nisu bile u stanju da se suprotstave neprijatelju i da uspore njegov prodor prema Splitu. Njemačko-ustaške snage lako su odbacile partizanske dijelove i brzo prodirale prema Klisu. To je iznenadilo i 1. dalmatinsku brigadu. Nijemci i ustaše cdbacili su 2. bataljon i Mosorsku četu sa Kočina brda i 11. septembra ušli u Klis. Namjera neprijatelja je bila da se probije u Split, da razoruža italijansku vojsku i da drži grad do pristizanja jačih njemačkih snaga.

Upravo kad su Nijemci i ustaše ušli u Klis, putničkim kolima su se iz Splita ka Klisu vraćali načelnik političkog odjela brigade Bogdan Novović i načelnik štaba 9. dalmatinske divizije Ante Biočić, koji su upali među Nijemce i ustaše. Vidjevši da su u bezizlaznom položaju, Bogdan je rekao Biočiću da bježi, a on će otvoriti vatru na neprijatelja. To je iznenadilo i zbunilo Nijemce. Pometnju neprijatelja Biočić je iskoristio, iskočio iz kola i uspjeo da pobjegne. Bogdan Novović je ubio jednog oficira i dva njemačka vojnika i time omogućio svom drugu da se spase. U toj neravnopravnoj borbi on je pokazao herojsku hrabrost i odlučnost, dostojnu člana KPJ. Ovo je bio veliki gubitak za brigadu i za Partiju, jer je Bogdan bio iskusan revolucionar koji se kalio kroz ilegalni partijski rad u staroj Jugoslaviji a posebno u NOB-u u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i u jedinicama NOVJ. U 1. dalmatinskoj brigadi je bio izuzetno omiljen među borcima i starješinama.

Po upadu Nijemaca i ustaša u Klis, štab 1. dalmatinske brigade je morao što hitnije da preduzme mjere na sprječavanju prodora neprijatelja iz Klisa prema Splitu. Prvi bataljon hitno je prebačen iz rejona sela Blace na položaje između Klisa i Solina, 2. i 3. četa posjele su položaj na liniji Rupotine — Perići — Gizdići — Debela glava (kota 167) a 1. četa bataljona još ranije je posjela položaj na Osoju (kota 602). Položaj na njoj Italijani su utvrdili. Pored podignutih zidova sa puškarnicama, izgrađen je jedan betonski bunker. Položaj je opasan bodljikavom žicom. Komanda čete je u bunker postavila teški mitraljez (»bredu«). Vatrom mitraljeza iz bunkera mogao se kontrolisati prostor Rupotina i cesta koja vodi iz mjesta Klisa prema Solinu. Zadatak bataljona je bio da po svaku cijenu spriječi prodor neprijatelja prema Solinu.

Četvrti bataljon posjeo je položaj na jugoistočnim padinama brda Koštak, prema zaseoku Grlo, sa zadatkom da zatvori pravac koji vod: od Muća prema Klisu. Drugi bataljon ostao je i dalje da drži položaj na Kočinom brdu, sa zadatkom da zatvori pravac koji vodi od Sinja preko Dicma za Klis. Mosorska četa zatvarala je pravac koji vodi cd sela Kotlenice preko sela Dugopolja za Klis.

Tada je brigada imala težak zadatak da Likvidira snage neprijatelja u Klisu i time oslobodi komunikaciju za saobraćaj, a ukoliko ne uspije da likvidira neprijatelja, onda da ga drži u blokadi i ne dozvoli mu prodor prema Splitu. Za likvidaciju njemačko-ustaških snaga u utvrđenom Klisu izgledi su bili minimalni. Snage neprijatelja bile su brojno i tehnički nadmoćnije, opremljenije od brigade. Njemački ojačani bataljon imao je 600—700 vojnika i 150—200 ustaša. Te snage neprijatelja posjele su i držale utvrđeno uporište Klisa. Prva dalmatinska brigada nije imala teško oružje kojim bi mogla razbijati betonske bunkere.

Nijemci su 12. septembra pokušali da se probiju iz Klisa duž komunikacije prema Solinu i Splitu, međutim naišli su na jak otpor 2. i 3. čete 1. bataljona. Prva četa bataljona sa Osoja tukla je puškomitraljeskom vatrom, a naročito preciznom vatrom tukao je u bok neprijateljsku kolonu teški mitraljez »breda«. Nijemci su pokušali da gađaju bunker i uspjeli da ispale tri granate iz protivtenkovskog topa, ali nisu uspjeli da ga pogode. Gađanje bunkera onemogućila je posluga teškog mitraljeza. Vatrom je primorala poslugu na njemačkom topu da povuče svoj top u zaklon iz koga nije mogao da se gađa bunker. Jedinice 1. bataljona primorale su neprijatelja da se povuče u Klis.

Istog dana po padu mraka 1. brigada i Mosorska četa izvršile su napad na neprijateljsko uporište u Klisu. Raspored jedinica brigade za napad bio je: 1. bataljon sa 2. i 3. četom napadao je sa južne strane na mjesto Klis, a njegova 1. četa napadala je od Osoja grebenom Markezine grede na kotu 576, istočni dio Grede; 4. bataljon u sadjejstvu sa 2. bataljonom i Mosorskom četom napadao je sa sjeverozapadne i sjeverne strane na neprijateljsko uporište u zaseoku Grlo.

U noći između 12. i 13. septembra vodile su se žestoke borbe na svim pravcima napada. Jedinice brigade nastojale su da prodru u tjesnac Klisa. Težište napada je bilo na pravcu napada 4. i 2. bataljona. Zadatak ta dva bataljona i Mosorske čete je bio da prodru kroz tjesnac prema mjestu i tvrđavi Klis. Zadatak 1. čete 1. bataljona je bio da likvidira neprijatelja na koti 576. Neprijatelj je pružao veoma jak otpor iz utvrđenih položaja. Četvrti i 2. bataljon i Mosorska četa postigli su izvjesne rezultate i ovladali dijelom zaseoka Grlo. Međutim, neprijatelj je protivnapadom povratio izgubljene položaje. U borbi za kotu 576 poginuo je zamjenik komesara 1. čete Nikica Marinko. Poslije neuspjelog napada, pred svanuće, jedinice su se povukle na svoje položaje.

S obzirom na to da je neprijatelj vazdušnim putem prebacivao nove snage u Sinj, njihov pokret prema Klisu očekivao se uskoro. Još uvijek su se male partizanske jedinice nalazile na položaju prema selu Dicmu. Da bi se pojačala odbrana na liniji Križiće — Bukovača (kota 424), upućen je 2. bataljon sa položaja Kočino brdo na položaj Bukovača. Na položajima prema Klisu ostali su 1. i 4. bataljon i Mosorska četa.

Mogućnosti da se neprijatelj likvidira sa dva bataljona i jednom četom bile su skoro nikakve, pogotovu zato što su bili bez teškog oružja. Štab 9. divizije je naredio štabu 1. dalmatinske brigade da ponovi napad noću 13/14. septembra 1943. godine. Odluka štaba brigade bila je da izvrši napad sa rasporedom bataljona kao prethodne noći, sa težištem napada sa sjeverne strane na neprijateljsko uporište zaselak Grlo i kota 576. Cetrvti bataljon i Mosorska četa napadali su sa sjeverne strane na uporište zaseoka Grlo.

U toku noći 2. i 3. četa 1. bataljona vodile su borbu za mjesto Klis, 4. bataljon i Mosorska četa nastojali su da razbiju neprijateljsku odbranu u zaseoku Grlo. Neprijatelj je na pravcima napada bataljona, vršio ispade, ali su ga bataljoni odbacili u utvrđene položaje. Pored ponovljenih napada bataljona, nije bilo uspjeha. Poslije neuspjelog napada bataljoni su se povukli na polazne položaje. Međutim, situacija na pravcu napada 1. čete 1. bataljona bila je teža. Ona je takođe kao ostale jedinice krenula u napad grebenom Markezine grede na neprijateljsko uporište na istočnom djelu Markezine grede (kota 576) sa zadatkom da likvidira neprijatelja na toj koti. Istovremeno je i neprijatelj krenuo odatle grebenom Markezine grede s ciljem da napadne i likvidira 1. četu na Osojima. Namjera neprijatelja je bila da odbaci četu i posjedne Osoje i time obezbjedi desni bok svojim snagama prilikom prodora iz Klisa cestom prema Solinu i Splitu. Vatra sa Osoja im je smetala prilikom dotadašnjih pokušaja da se probiju u pravcu Solina. Zbog toga su Nijemci bili rješeni da zauzmu uporište 1. čete na Osojima.

Na pola puta između kote 576 i kote 602 na grebenu Markezine grede došlo je do sudara snaga neprijatelja i 1. čete 1. bataljona. Vodila se žestoka borba prsa u prsa. Ceta je nastojala da odbaci neprijatelja prema Klisu, a neprijatelj da primora četu na povlačenje. Pred zoru četa se rasporedila za odbranu uporišta na Osojima. Nijemci su pokušali da iz pokreta odbace četu i da ovladaju kotom 602. Jakom vatrom i ručnim bombama borci su odbili napad neprijatelja. Nijemci su se poslije toga povukli. Očito je bilo da neprijatelj nema namjeru da se povuče, već je vršio pripremu za ponovni napad. Napad Nijemaca očekivan je pred svitanje, ali se to nije dogodilo. On je i dalje čekao iza žičanih prepreka. Ceta je spremno čekala napad, borci su zauzeli zaklone iza debelog zida. Teški mitraljez i njegova posluga u betonskom bunkeru bili su spremni.

Oko osam časova, sa istočne strane pojavila se eskadrila od 6 »štuka«. Avioni su iznad Markezine grede napravili krug i zauzeli raspored za napad — pikiranje. Bilo je jasno da će se eskadrila aviona ustremiti na položaje čete i borci su očekivali svakog trena napad. Tada su avioni počeli da izbacuju svoj smrtonosni teret na položaj čete. Kamenje i komadi bombi letjeli su na sve strane, dim i plamen obavili su kotu 602.

Njemački piloti nastojali su da pogode bunker i unište teški mitraljez koji je njihovoj pješadiji zadavao mnogo nevolja. Bunker i poslugu u njemu spasila je samo slučajnost. Jedna avionska bomba od 200 kg koja je pala u neposrednoj blizini na sreću nije eksplodirala! Tako je bunker ostao čitav, a posluga na »bredi« ostala nepovređena. Po izručenju bombi avioni su prešli na mitraljiranje položaja čete. U tom paklu niko od boraca se nije pomjerio sa svog položaja. Poginula su četiri borca i nekoliko je ranjeno.

Još avioni nisu ni završili sa mitraljiranjem položaja čete, njemačka pješadija izvršila je juriš. Borci su ih spremno dočekali pješadijskom vatrom, a naročito iz automatskog oružja i ručnim bombama. Veliku ulogu u odbijanju napada neprijatelja odigrala je posada teškog mitraljeza sa nišandžijom Dušanom Pandžom. Preciznom vatrom iz »brede< on je sijač smrt. Mada su Nijemci besomučno napadali, ne osvrćući se na gubitke, nije im uspjelo da zaposjednu uporište. Bili su primorani da se ponovo povuku. U tom paklenom okršaju svi borci čete su se istakli. Pored toga, treba reći da se neobičnom hrabrošću i junaštvom isticao komandir voda Kaja Uvodić, rođen Klišanin, koji je sa bombama u rukama napustio zaklon i krenuo prema neprijatelju, ali je bio izrešetan mecima mitraljeskog rafala.

Izgledalo je da Nijemci, i pored pretrpljenih gubitaka, nisu odustali od ponovnog napada, jer su i dalje ostali iza žičanih prepreka. Četa se spremala za protivnapad. Onda je komandant 1. bataljona zamolio komandanta 4. bataljona da sa položaja brda Koštak uputi dio svog bataljona u pomoć 1. četi na Osoje. Iz 4. bataljona upućen je jedan vod, koji je napao neprijatelja u njegov desni bok, u isto vrijeme kada je 1. četa izvršila protivnapad. Odlučnim napadom čete i voda neprijatelj je uz gubitke natjeran da se u neredu povlači prema Klisu. Bježeći grebenom Markezine grede, koja okomito pada prema Rupotini, nekoliko njemačkih vojnika survali su se niz strme litice.

U borbama u noći između 13. i 14. septembra neprijatelju su nanijeti osjetni gubici, oko 70—80 mrtvih. Ceta je imala 5—6 poginulih boraca. U borbama za Klis posebno se istakao komandir 1. čete 1. bataljona Vaso Đapić, kao i čitava njena komanda upornošću, umješnošću i hrabrošću. Isto se može reći za cijeli 1. bataljon na čelu sa komandantom Bogdanom Stuparom.

Za vrijeme danonoćnih borbi oko Klisa sav rad je bio orijentisan prema konkretnoj situaciji za učvršćenje jedinica i za što veće uništavanje neprijatelja.

Kod sela Dugopolja septembra 1943. godine brigada je dobila ljudstvo za formiranje 5. bataljona, i to dvije čete iz Dinarskog partizanskog odreda i jednu četu od boraca iz raznih krajeva Dalmacije. U tom bataljonu postavljen je za komandanta Pero Bjelobrk, koji je bio do tada zamjenik komandanta 1. bataljona, a za političkog komesara Ivan Jandrić iz Dinarskog partizanskog odreda. Ostali vojno-politički rukovodioci vodova i četa uzeti su iz 1. i 4. bataljona. U bataljonu je bilo svega osam članova Partije, četiri kandidata i 16 skojevaca, pa je iz ostalih bataljona upućen jedan broj članova KPJ i SKOJ-a da bi se mogle oformiti partijske i skojevske organizacije u četama. Formiran je bataljonski biro i skojevsko rukovodstvo bataljona. Sa ovom dokomandom bataljon je imao 25 članova Partije, 28 kandidata i 42 skojevca i 280 boraca. Partijski i skojevski rad u njemu je dobro postavljen, isto tako i organizacija i rukovođenje, što se pozitivno odrazilo na stanje u bataljonu u sledećem periodu. Tada je 1. dalmatinska brigada imala četiri bataljona i prištabske jedinice. Kada je formiran 5. bataljon, formirano je i brigadno rukovodstvo SKOJ-a koje je potpomoglo razvitak SKOJ-a i njegovo osamostaljenje u brigadi.

Starješinski sastav 5. bataljona bio je:

– *Štab:* komandant Petar Bjelobrk, rođen 1915. g. Srbin, zemljoradnik. Politički komesar Ivan Jadrić, rođen 1920. g. Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Josip Zužulj, rođen 1923, Hrvat, radnik. Zamjenik političkog komesara Miloš Radojković, rođen 1921. g. Hrvat, ribar. Intendant Stipe Romac, Hrvat, radnik. Referent saniteta Zdenka Čulić-Varga, rođena 1923. godine, Hrvatica, domaćica:

— ***1. četa:*** Komandir Vinko Grgin, rođen 1921. g. Hrvat, radnik. Politički komesar Ivo Novak, rođen 1920. g. Hrvat, radnik;

— 2. *četa:* Komandir Petar Bračulj Caruga. Politički komesar Pešo Lovrić;

— *3. četa:* Komandir Ante Milićević. Politički komesar Marin Vukšić.

Poslije formiranja bataljon je upućen na položaj Prošek prema selu Krušvar. Na tim položajima bataljon je ostao dok su trajale borbe na Klisu i u selu Dicmu. Poslije pogibije rukovodioca politodjela brigade Bogdana Novovića brigada je ostala samo sa jednim članom politodjela Svetozarom Drecunom Svetom, koji je ubrzo premješten za zamjenika političkog komesara 4. dalmatinske brigade.

Četrnaestog septembra formirana je 3. dalmatinska brigada, i ona je odmah stigla na položaj prema selu Dicmo. U to vrijeme formirana je i 4. dalmatinska (Splitska) brigada, koja je držala položaje prema Omišu. Ovim je bilo završeno formiranje 9. dalmatinske divizije. U njen sastav ušle su 1, 3. i 4. dalmatinska brigada. Pristizanjem 3. dalmatinske brigade na položaj prema selu Dicmo 2. bataljon, koji je vodio uporne borbe na položaju prema Dicmu, vraćen je na položaj Kočino brdo, kako bi bio pojačan položaj prema Klisu.

Dok su se vodile borbe oko Klisa iz Splita došao je jedan bataljon sa ljudstvom sa Šolte pod vodstvom dr Aleksandra Franića kao naimenovanog političkog komesara. Pošto taj bataljon nije imao komandni kadar, štab 1. dalmatinske brigade je to ljudstvo podijelio na četiri dijela i prvi dio uputio u 1. bataljon, drugi u 2, treći dio u 4. a četvrti dio u 5. bataljon, a dr Aleksandar Franić je izabrao da ide s prvim dijelom u 1. bataljon.

Petnaestog septembra Nijemci su iz Mostara takođe vazdužnim putem prebacili jedan kompletan bataljon iz sastava 7. SS divizije u Sinj. Cim je stigao u Sinj taj bataljon je krenuo prema Klisu. Namjera neprijatelja je bila da se sa novim snagama probiju u Klis, a po spajanju sa snagama u Klisu da se probiju u Split. Međutim, snage neprijatelja stigle su iz Sinja u selo Dicmo. Njihov dalji prodor prema Klisu zaustavile su jedinice 3. dalmatinske brigade. U vezi sa prodorom novih njemačkih snaga od Sinja snage neprijatelja iz Klisa izvršile su ispad na položaj 2. bataljona i uspjele da zauzmu dio položaja na Kočinom brdu. Protivnapadom 2. bataljona i dijelova 4. bataljona neprijatelj je odbačen u Klis.

Vođenje upornih danonoćnih borbi 1. dalmatinske brigade oko Klisa pratio je i proživljavao čitav narod Solina i okolnih sela. I mlado i staro, i muško i žensko je za to vrijeme željelo da pruži podršku i pomoć borcima brigade. Skoro redovno se dešavalo da djevojka, žena, mladić ili stariji čovjek neopaženo prođe između neprijateljskih bunkera i donese borcima smokve, ribu, vino i nešto hljeba ili obavjest o namjerama neprijatelja. To su činili iako ni sami nijesu imali dovoljno hrane, a opasnost

za taj poduhvat je bila očita. To je borce i starješine brigade još više obavezivalo da čine i nemoguće kako bi okupator i njegove sluge zaustavili u prodoru ka Splitu.

Dok su 1. i 3. dalmatinska brigada vodile borbe kod Klisa i Dicma u dolinu rijeke Cetine stigle su jedinice 1. proleterske i 4. krajiške divizije s ciljem da oslobode Sinj. Međutim, one nisu mogle da stignu n£ vrijeme, prije no što neprijatelj u Sinju prikupi jake snage. Istovremene snage neprijatelja vršile su jak pritisak od Imotskog prema Trilju i Lovreću, a iz Knina prema Vrlici. Štab 1. proleterske divizije uputio je 1. proletersku brigadu da zatvori pravce Imotski — Zadvarje i Aržano — Trilj Treća krajiška brigada upućena je na položaj prema selu Dicmo sa zadatkom da zajedno sa 3. dalmatinskom brigadom likvidira neprijatelja i rejonu sela Dicmo. Četvrta krajiška divizija morala je da dio svojih snagž orijentiše prema Kninu radi zatvaranja tog pravca. Ostale jedinice te divizije koje su angažovane u napadu na neprijateljsko uporište u Sinji nisu bile dovoljne, zbog čega napad nije uspjeo.

Četvrta krajiška divizija angažovana je bila u borbama sa 114. njemačkom divizijom koja je nadirala Cetinskom dolinom.

Po pristizanju na položaj prema Dicmu 3. krajiška i 3. dalmatinsks brigada prešle su u napad da bi likvidirale neprijatelja u rejonu tog sela Neprijatelj je pružao očajnički otpor, naročito iz kuća od kamena, koje je podesio za odbranu i pretvorio u bunkere. I pored upornog nastojanja brigade nisu uspjele da likvidiraju neprijatelja, iako su mu nanijele velike gubitke. Treća krajiška brigada je 19. septembra dobila naređenje oc štaba 1. proleterske divizije da se prebaci na sektor Sinja.

Štabovi 1. proleterske i 4. krajiške divizije poslije toga su odlučili dć likvidiraju snage neprijatelja u Sinju. Oslobođenjem Sinja produžila b se odbrana Splita, što je za NOVJ bilo veoma značajno. Međutim, do drugog napada na neprijateljsko uporište u Sinju nije moglo doći, jer su jake snage 7. SS divizije »Princ Eugen« prodrle od Imotskog prema Aržanu Trilju i prema Lovreću, a snage 114. njemačke divizije vršile su jak pritisak od Knina prema Vrlici. Tako se glavnina snaga 4. krajiške divizije morala orijentisati na taj pravac.

Pored iskusnih i prekaljenih ratnika 1. dalmatinske brigade, u njene redove su se svrstali i kalili u žestokim danonoćnim borbama oko Klisa dva novoformirana bataljona i brojni borci koji su popunili njen 1. i 4. bataljon i iz dana u dan izrastali u hrabre i uporne ratnike. Time je brigada postajala sve prodornija i ubojitija.

Prva dalmatinska brigada vodila je žestoke borbe za Klis. Sve pokušaje neprijatelja da se probije iz Klisa prema Splitu brigada je uspješna odbijala. Istovremeno je gotovo svake noći vršila napade na neprijateljska uporište u Klisu, mada su mogućnosti za likvidaciju neprijatelja u KlisiJ bile veoma male. I pored toga, brigada je uspješno izvršila zadatak, jer je snage neprijatelja tu držala u blokadi od 11. do 26. septembra i timei im onemogućila da prodru u Split. Brigada je u borbama za Klis imala poginulih 37 boraca i rukovodilaca.

Upornom odbranom jedinica 9. dalmatinske divizije omogućeno je organima narodne vlasti i društveno-političkih organizacija da mobilišu narod Splita i okolnih sela na razoružavanju italijanske vojske, prikupljanju oružja i ostale ratne opreme, kao i za njegovo izvlačenje iz bivših itali-

janskih garnizona na teren. Izvršena je masovna mobilizacija za NOVJ. Taj gigantski zadatak mogao se je izvršiti samo jedinstvenom borbom vojske i naroda.

Snage neprijatelja 7. SS divizije »Princ Eugen« i 92. motorizovanog puka prodirale su od Imotskog i dostigle liniju Lovreć — Studenci. Dvadeset četvrtog septembra neprijatelj je odbacio 1. proletersku brigadu sa linije Lovreć — Cista — Caporice — Aržano i spojio se sa snagama u garnizonu Sinj i u selu Dicmo, pa su zajedno produžile napad prema Klisu i Splitu 25. septembra. Neprijatelj je odbacio 3. dalmatinsku brigadu sa položaja prema selu Dicmo, a istog dana se spojio sa snagama u Klisu. Slijedećeg dana njemačke snage, uz podršku avijacije, napale su na položaje 1. dalmatinske brigade i uspjele da prodru ka Splitu.

U periodu šesnaestodnevne odbrane Splita od 9. do 26. septembra došlo je do punog izražaja jedinstvo naroda i vojske, a posebno raspoloženje masa za neposredno učešće i podršku jedinicama Narodnooslobodilačke vojske.

Ono što je posebno krasilo šire splitsko područje i grad Split izraženo je u masovnom dobrovoljnom javljanju građana mladih i starih, muškaraca i žena u borbene jedinice NOV. Došlo je do velikog priliva boraca u relativno kratkom vremenu. Vršena je popuna 9. i 19. dalmatinske divizije i formirane su 20. i 26. divizija i 8. dalmatinski korpus NOVJ.

Pri 1. bataljonu 1. dalmatinske brigade formirana je septembra 1943. godine italijanska četa, kao njegova 4. četa. od Italijana dobrovoljaca koji su po kapitulaciji Italije željeli da se bore u partizanskim jedinicama. Bilo ih je oko 70—75. Ceta je poslužila kao jezgro za formiranje u 1. dalmatinskoj brigadi italijanskog partizanskog bataljona. Komandir 4. italijanske čete bio je Mario Host a politički komesar Hrvoje Culić.

Pod pritiskom snaga neprijatelja brigada se povukla prema Neoriću i Svilaji. Povlačenje brigade preko Svilaje i Dinare praćeno je velikim nevremenom i teškoćama na maršu.

Poslije prodora jakih neprijateljskih snaga od Mostara, Knina i Livna prema obali Dalmacije, naročito prema Splitu, jedinice NOV su krenule prema vrhovima Dinare. Poslije kraćeg odmora, sređivanja i popune jedinica na Dinari, štab 9. divizije je naredio 1. dalmatinskoj brigadi da se uputi preko sela Koljane prema Vještića gori i da produži preko sela Rujane u pravcu Livna. Prema planu Vrhovnog štaba 1. proleterska divizija sa krajiškim jedinicama trebalo je da oslobodi Livno, Duvno i Kupres. Za oslobođenje Livna trebalo je da sa 1. proleterskom divizijom učestvuje i 1. dalmatinska brigada. Drugog oktobra brigada je pod borbom izbila u rejon sela Prilike i Kablića. Tu je dobila zapovjest od štaba 1. proleterske divizije za napad na Livno.[85])

Napad na ustaško uporište u Livnu trebalo je da počne noću između 2. i 3. oktobra. Međutim, ustaško-dcmobranske jedinice napustile su Livno bez borbe i povukle se prema Posušju i Imotskom, tako da su jedinice NOV ušle u Livno bez otpora. Neprijatelj je takođe napustio Duvno i

[M]) Zapovjest štaba 1. proleterske divizije od 2. X 1943. g. pottìnjenim jedinicama za napad na Uvno (Zbornik IV, knj. 18. dok. 14).

Kupres bez borbe.[88]) Oslobođenjem tih mjesta stvorena je slobodna teritorija sa centrom u Livnu.

Poslije izbijanja na jadransku obalu i ovladavanja gradovima, neprijatelj je pristupio uspostavljanju svoje vlasti i organizaciji odbrane u posednutim regionima.

Snage novoformiranog 8. korpusa sa osloncem na Dinaru i Biokovo držale su slobodnu teritoriju u Dalmaciji, sem nekoliko glavnih gradova. U rukama snaga NOV i POJ ostala su sva srednjcdalmatinska ostrva sa Makarskim primorjem, sem grada Makarske.

Deveta dalmatinska divizija aktivno je djejstvovala na prostoru Posušje — Imotski — Aržano — Lovreć. Zadatak divizije bio je da aktivnim djejstvima ometa neprijateljske komuniciranje pravcima Imotski — Aržano — Sinj, Imotski — Lovreć — Cista — Provo i Imotski — Posušje — Duvno, istovremeno da se brani slobodna teritorija i pomogne da se ona proširi. Na ovom području sve jedinice divizije posebnu su pažnju posvećivale, pored vojničkom, i političkom djelovanju i okupljanju i pridobijanju narodnih masa ovog kraja.

Novoformirana 26. dalmatinska divizija branila je ostrva srednje Dalmacije sa poluostrvom Pelješcom. Dio snaga 26. divizije sa Imotskim partizanskim odredom djejstvovao je sa Biokova prema Imotskom. Makarski i Mosorski partizanski odred i djelovi 20. divizije djejstvovali su na zapadnom dijelu Biokova i na Mosoru i zatvarali pravac Baška Voda preko Brela za Sestanovac.

Stab 7. SS divizije »Princ Eugen« koncentrisao je svoje jedinice u Imotskom. Jedinice te divizije su vršile intenzivno komuniciranje na pravcu Mostar — Imotski i obratno i Cista — Provo — Sinj. I pored češćih prekida ovih komunikacija, neprijatelj je uspjevao da obezbjeđuje pomenute pravce i produži pokret svojih dijelova.

Peti ustaški zdrug i dijelovi 1. domobranske pukovnije držali su položaje sjeverno i sjeverozapadno od Posušja na liniji Ričiće — Vir — Orlov kuk (kota 1036) — Radovan (kota 1134) — Gradina (kota 1037). Na prostoru sela Trebištevo — Rakitno djelovala je seoska ustaška milicija. U selu Lovreć nalazilo se oko 200 ustaša, u selu Slivno oko 340 ustaša i u Vrgorcu oko 400 ustaša i domobrana. Jače ustaške i domobranske jedinice nalazile su se i u garnizonu Makarska. One su raspolagale sa oko 800 vojnika, dva topa 105 mm, 6 minobacača 81 mm, 10 lakih minobacača, uz ostalo pješadijsko naoružanje. Te ustaško-domobranske snage okupator je koristio za obezbjeđenje komuniciranja i odbranu posjednutih garnizona.

BORBE 1. BRIGADE NA PODRUČJU POSUŠJE — DUVNO

Stab 9. dalmatinske divizije izdao je naređenje 1. dalmatinskoj brij gadi da se sa prostora Livna prebaci na položaje prema Posušju i povežs sa dijelovima 3. dalmatinske brigade u rejonu Aržana, da aktivnim djej-j stvom zatvori pravac Posušje — Duvno i ne dozvoli prodor neprijatelja od Imotskog preko Posušja ka Livnu i Duvnu, kao i da napadne i razbijd

M) Izvještaj Velike župe Hum 1 Zahumlje u Mostaru od 5. X 1943. *g.* o zauzi manju Livna i Duvna od strane jedinica NOV (Zbornik IV, knj. 18, dok. 183).

u

ustašku miliciju na području sela Trebištevo i Rakitno radi obezbjeđenja pozadine brigade.

Devetog oktobra brigada je stigla u rejon sela Vučipolje, sjeverno od Posušja, kada je štab brigade donio odluku da 1. i 5. bataljon zatvori pravac Posušje — Duvno — Imotski — selo Vir, a sa 2. bataljonom da zatvori pravac Imotski — Studenci — Aržano, dok je 4. bataljon dobio zadatak da razbije ustašku miliciju u selima Trebištevo i Rakitno.

Desetog oktobra bataljoni 1. dalmatinske brigade su dobili sledeće zadatke:

— 1. bataljon je posjeo odbrambene položaje na liniji Storka (kota 963) — Klenak (kota 988) — Crnovrh (kota 905) sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja iz pravca Imotski, Posušje ka Duvnu i da u pogodnoj prilici aktivno djejstuje na Posušje;

— 5. bataljon posjeo je položaj na liniji Jelinak (kota 862) — selo Zagorje (kota 704). Zadatak bataljona bio je da spriječi prodor neprijatelja od pravca Imotski — Vir ka sjeveru, i da u pogodnoj prilici vrši napade u pravcu sela Vira;

— 2. bataljon produžio je pokret u pravcu Studenci sa zadatkom da pojača odbranu 4. dalmatinske brigade koja je djejstvovala na komunikaciju Studenci — Imotski sa ciljem ometanja pokreta neprijatelja na prostoru Studenci — Cista — Provo — Lovreć — Imotski i da razoruža ustašku miliciju i žandarmerijske stanice na tom prostoru;

— 4. bataljon produžio je marš ka selu Rakitno sa zadatkom da razoruža postojeću ustašku miliciju i likvidira žandarmerijske stanice. Po izvršenju tog zadatka sa djelom snaga da poruši komunikaciju na pogodnom mjestu u rejonu Crnodol — selo Vranci, a sa glavninom snaga da posjedne položaje na Snježnici (kota 1191) i sa tih položaja sadjejstvuje sa 1. bataljonom;

— intendantura brigade sa svojim djelovima razmještena je u rejonu Roško polje.

U toku dana 10. i 11. oktobra neprijatelj nije ispoljio neke ozbiljnije namjere tako da je na položajima vladalo privremeno zatišje. Noću 11/12. oktobra 1943. godine 1. i 5. bataljon pošli su u napad na neprijateljske položaje, i to: 1. bataljon na Orlov kuk, a 5. bataljon na položaje u rejonu sela Vir. Iznenadnim i energičnim noćnim napadom bataljoni su razbili neprijateljsku odbranu i prisilili ga na povlačenje u pravcu Imotskog. U toku 12. oktobra zauzeli su Posušje i selo Vir. Znajući da su u Imotskom koncentrisane znatne neprijateljske snage, bataljoni nisu gonili neprijatelja, jer su očekivali neprijateljske protivnapade sa pravca Mostara i Imotskog. Zato su 1. i 5. bataljon posjeli povoljnije odbrambene položaje, i to: 1. bataljon Orlov kuk — Radovan, a 5. bataljon sjeverno od Vira.

Istovremeno je 4. bataljon ovladao selom Rakitno i likvidirao žandarmerijsku stanicu i razoružao ustašku miliciju. Po izvršenom zadatku bataljon je posjeo odbrambeni položaj na liniji Sniježnica.

Ceta 4. bataljona koja je upućena da presječe komunikaciju na prostoru Široki Brijeg — Posušje u rejonu Crnodol — selo Vraniće nije uspjela da izvrši zadatak jer su Nijemci obezbjeđivali komunikaciju kojom su se kretale brojne neprijateljske snage od Mostara ka Imotskom. Ne izvršivši zadatak, četa se povukla u sastav bataljona.

Drugi bataljon vodio je uporne borbe sa ustaško-domobranskim jedi nicama u selu Rečica, a naročito protiv Nijemaca na komunikaciji Stu denci — Lovreć kojom se kretala njemačka kolona.

Ustaško-domobranske jedinice koje su se povukle ispred 1. i 5. bata ljona u Imotski prihvaćene su od Nijemaca i pripremljene za izvršenj protivnapada na brigadu sa ciljem oslobođenja komunikacije Mostar - Posušje — Imotski — Studenci.

Trinaestog oktobra ujutro neprijatelj je počeo sa napadom na polo žaje brigade. U napadu su učestvovale domobransko-ustaške i njemačk jedinice podržane artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Naročito ja pritisak neprijatelj je ispoljio ka položaju 1. bataljona a nešto kasnije 5. bataljona. Čitav dan 13. i u noći između 13 i 14. oktobra brigada je vodil žestoke borbe. Prvi i 5. bataljon pod pritiskom neprijateljskih jedinic povukli su se na svoje ranije položaje na kojima su uspjeli da ih zaustavi Tako se 14. oktobra 1943. godine brigada ponovo našla na položajim Radovan — Orlov kuk, sjeverne padine sela Vir.

Na dostignutoj liniji ostali su domobrani i ustaše dok su se Nijeme povukli u garnizon Imotski. Neprijatelj je imao ograničen cilj — da odba« naše jedinice što dalje od komunikacija i na taj način obezbjedi slobodn kretanje naročito komunikacijom Mostar — Posušje — Imotski.

Vrijeme od 15. do 19. oktobra proteklo je bez nekih ozbiljnijih aktiv nosti i svelo se na povremeno borbeno izviđanje.

U međuvremenu 2. bataljon 1. dalmatinske brigade koji se nalazi pod komandom 4. dalmatinske brigade vodio je žestoke borbe u rejon sela Račića i Podstrana i tek 21. oktobra smjenili su ga dijelovi 4. dalma tinske brigade i pošao je u brigadnu rezervu u rejon Zagorje, sjeverno o sela Vir.

Devetnaestog oktobra brigada je sa tri bataljona (1. 5. i 4) prešla napad na neprijateljske položaje selo Vir — Orlov kuk — Radovan. Izne nadnim i energičnim udarom razbila je neprijatelja i prisilila ga na povla čenje u pravcu Imotskog. Jedinice brigade ponovo su ovladale linijor Posušje — selo Vir. Nijemci su ponovo prihvatili ustaše koji su se pc vukli, izvršili njihovo sređivanje, te uz podršku artiljerijske i minoba čačke vatre poveli u protivnapad da ovladaju prvobitnim položajima i n taj način otklone opasnost sa komunikacije. Artiljerijskom i minobacač kom pripremom uz angažovanje dijela njemačkih snaga, neprijatelj j uspjeo da odbaci jedinice brigade na ranije položaje Storka — Klenak-Crnovrh, sjeverno od sela Vir — selo Zagorje, gdje su jedinice brigad uspjele da zaustave neprijatelja.

Prva dalmatinska brigada vodila je uporne borbe na sektoru Posušj —Duvno od 10. do 23. oktobra. U tim borbama pretrpila je osjetne gu bitke, naročito od djejstva neprijateljske artiljerije i minobacača. Djej] stvo neprijateljske avijacije nije bilo ispoljeno, pa je i budnost od avioj -napada bila zanemarena. Dvadeset prvog oktobra pojavila su se iznenadi dva laka bombardera, »štuke«, i izvršila napad na brigadnu intendanturu kojom su joj prilikom nanijeti gubici u ljudstvu i materijalu. Nijemci si bili obavješteni o tačnom razmještaju brigadne pozadine.

Pored toga što je brigada bila borbeno angažovana i što je bila dost) razvučena po položajima, po jedinicama se odvijala idejno-politička i vojj nostručna obuka, naročito sa novim borcima-omladincima koji su popu

nili brigadu. Posebno se vodilo računa da se borci upoznaju sa svojim naoružanjem da se priuče u ponašanju u borbi. Na idejno-političkom planu održavana su predavanja na kojima je borcima govoreno o ciljevima NOB. razvijanju drugarskih odnosa, jačanju bratstva i jedinstva, odnosu prema narodu i narodnoj imovini itd.

Za vrijeme borbi na sektoru Posušje — Duvno u 9. diviziji je formiran divizijski komitet KPJ koji je za sekretara komiteta izabrao zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade Mirka Novovića. Komitet je odlučio da se po brigadama posvjeti posebna pažnja izgradnji partijskih i skojevskih organizacija i idejno-političkom uzdizanju članova Partije i SKOJ-a i čitavog sastava brigade.

Duži boravak 1. dalmatinske brigade na sektoru Posušje — Imotski — Biokovo bilo je povoljna prilika da se 3. bataljon, koji se nalazio privremeno u sastavu 10. hercegovačke brigade još od 5. neprijateljske ofanzive, vrati u svoju matičnu jedinicu. Vrhovni štab NOV i POJ je naredio 10. hercegovačkoj brigadi da se ovaj bataljon prebaci preko rijeke Neretve i pošalje u sastav 8. korpusa. Bataljon je izbio na Neretvu, međutim u to vrijeme neprijatelj je sve prilaze i moguća mjesta prelaza stavio pod svoju kontrolu i obezbjedio prilično jakim snagama. Usljed toga 3. bataljon nije uspjeo da prede na desnu obalu i ostao je i dalje u sastavu 10. hercegovačke brigade, a kasnije je ušao u sastav 2. dalmatinske proleterske brigade.

POKRET NA BIOKOVO

S obzirom na to da su Makarsko primorje i sva srednjodalmatinska ostrva još uvijek bili slobodni, a Makarska bila vrlo podesna za povezivanje ostrva sa slobodnom teritorijom Dalmacije i dijela Bosanske krajine, Štab 8. korpusa donio je odluku da napadne neprijatelja u uporištu Makarska, uništi ustaško-domobransku posadu i na taj način oslobodi komunikaciju Makarska — Vrgorac i dalje na sjeverozapad ka Livnu.

Za taj zadatak određene su snage i sredstva novoformirane 26. divizije NOV i Makarski NOP odred. Imajući u vidu da brigade 26. divizije nemaju dovoljno borbenog iskustva iz borbi na veća naseljena mjesta, štab 8. korpusa je pridao 26. diviziji 1. dalmatinsku brigadu kao iskusnu i borbeno prekaljenu jedinicu.

Noću između 23/24. oktobra 1943. godine 3. dalmatinska brigada izvršila je smjenu i posjela položaje 1. brigade, s tim što je 5. bataljon 1. brigade ostao pod komandom 3. brigade. Dvadeset četvrtog oktobra 1943. godine brigada je izvršila marš iz rejona Roško polje pravcem selo Studenci — istočni dio Biokova — selo Kozice, gdje je privremeno stavljena pod komandu 26. divizije. U rejonu Studenci pod komandu brigade stavljen je 1. bataljon 3. dalmatinske brigade, čiji su štab i borci poznavali teren i prilike na teritoriji Makarske.

Po pristizanju 1. dalmatinske brigade na Biokovo situacija se izmjenila, zbog čega je napad na Makarsku morao biti odgođen.

Dvadeset trećeg oktobra jače neprijateljske snage kombinovane sa kopnenim i pomorskim desantom otpočele su napad na poluostrvo Pelješac: jedan ojačani bataljon iz 118. divizije napadao je od Stona u pravcu Orebića duž komunikacije. U uvalama Kunova, Osobljava i Crkvice Ni-

jemci su iskrcali pomorski desant sa borbenom grupom iz sastava 7. S divizije »Princ Eugen«, koji su sačinjavali 3. bataljon 13. lovačkog puk 1. bataljon 14. puka sa pukovskim dijelovima kao ojačanjem i 3. divizio nom 7. artiljerijskog puka 118. njemačke divizije.[87])

Napadom na poluostrvo Pelješac Nijemci su pristupili realizaciji svo plana za posjedanje srednjodalmatinskih ostrva i dijela obale od Omiš do Metkovića. Nijemci su nastojali da obezbjede slobodne pomorske pu teve duž obale da bi blagovremeno zaposjeli osjetljivi i neposjednuti di obale i pristupili organizaciji odbrane obale od eventualnog iskrcavanj saveznika. Time bi postigli i značajan uspjeh u prekidanju pomorski veza snaga NOV i saveznika. Taj plan Nijemci su izvodili postepeno di po dio. Za njegovo ostvarivanje uglavnom su koristili snage početne gru pacije.

U toj situaciji raspored 26. divizije bio je: 11. dalmatinska brigad i Imotski NOP odred djejstvovali su sa osloncem na Biokovo u prave Imotski — Vrgorac; 12. dalmatinska brigada držala je ostrvo Brač i Šolti 13. južnodalmatinska brigada branila je Pelješac dok je Makarski odre djejstvovao na teritoriji zapadnog dijela Biokova na pravcu Sestanovc — Lovreć; 8. dalmatinska brigada 20. divizije sa djelom Mosorskog NO! odreda djejstvovala je na području Mosora; 9. dalmatinska divizija be 1. brigade i dalje je djejstvovala na prostoru Posušje — Imotski, a 1. dal matinska brigada stigla je na sjeverni dio Biokova.

Pokreti i koncentracije neprijateljskih snaga navodile su na zaklju čak da neprijatelj priprema ofanzivu šireg opsega.

Dok su se na kopnu odvijala djejstva po komunikacijama i branil slobodna teritorija, na Pelješcu se razvila žestoka borba između snag 13. dalmatinske brigade i njemačke borbene grupe. Kombinovanim napa dom kopnenim djelom Pelješca od pravca Stona i pomorskim desantom i rejona Kunova — Osobljava, neprijatelj je uspjeo da odbaci djelove lì brigade i da ovlada linijom Osobljava — Pijavična i da nastavi prodiranj na zapadni dio Pelješca u pravcu Orebiča.

Novoformirana 13. dalmatinska brigada nije imala dovoljno borbeno iskustva. Velikom broju boraca ovo je bilo vatreno krštenje. To je nepri jatelju omogućilo lakše i brže napredovanje. Očito je težio da što prij ovlada poluostrvom Pelješac, da izbije u Orebić i na taj način sebi stvoi povoljne uslove za ovlađivanje prije svega Korčulom.

S obzirom na to da je ranije štab 8. korpusa, uz saglasnost Oblasno komiteta KPH za Dalmaciju, donio odluku da se brane ostrva srednj Dalmacije uključujući i poluostrvo Pelješac, štab 26. divizije odlučio j da pojača odbranu na Pelješcu, pa je prebacio dio snaga sa Korčule s namjerom da sa 13. brigadom i tim ojačanjima, uz podršku saveznički avijacije, protivnapadom zbaci neprijatelja sa Pelješca. I pored svili nastq janja, protivnapad nije uspjeo. Nijemci su ga uspješno odbili i produžil djejstva u pravcu Orebića.

Do 28. oktobra neprijatelj je uspjeo da ovlada linijom Beličica (kot 334) — Lupine (kota 696) — Zaromeje (kota 371). Izbijanjem neprijatelji na ovu liniju nastala je ozbiljna opasnost da će ovladati sa čitavim Pti

") Zbornik V. knj. 21. dok. 152. primjedba br. 12.

lješcom i time dovesti 13. dalmatinsku brigadu u težak položaj i stvoriti uslove za produženje napada na ostrvo Korčulu koje su branile male snage.

Stab 26. divizije nije mogao neposredno da ispolji značajniji uticaj jer nije raspolagao jačim rezervama. Uz saglasnost štaba 8. korpusa, štab 26. divizije je odlučio da dio snaga 1. dalmatinske brigade preko Korčule prebaci na poluostrvo Pelješac sa ciljem da u sadejstvu sa 13. brigadom pređe u protivnapad i izbaci neprijatelja sa Pelješca.

BORBE BRIDADE NA POLUOSTRVU PELJEŠCU

štab 1. dalmatinske brigade odlučio je da 1. i 4. bataljon prebaci morskim putem od Podgore preko Korčule i iskrca ih u Orebiću, dok su ostali dijelovi brigade ostali na Biokovu. Na zahtjev načelnika štaba 26. divizije na Pelješac je prebačen i 1. bataljon 3. dalmatinske brigade (Biokovski), koji je bio stavljen pod komandu 1. dalmatinske brigade. Bataljoni nisu bili ojačani niti podržavani teškim naoružanjem.

Jedinice 13. brigade koje su danonoćno vodile borbu, na teško prohodnom terenu u vrlo lošim vremenskim uslovima, bile su do te mjere iscrpljene da se na njih nije moglo osloniti prije nego što se odmore i srede.

U noći između 27. i 28. oktobra 4. bataljon 1. dalmatinske brigade ukrcao se u Podgori i iskrcao 28. oktobra ujutru u Orebiću. Istog dana stupio je u borbu sa njemačkim jedinicama koje su skoro neometano nadirale ka Orebiću. Prvi bataljon 1. brigade se ukrcao u noći između 28. i 29. oktobra u Podgori i ujutro 29. se iskrcao u Orebiću i zajedno sa 4. bataljonom spriječio dalje njemačko nadiranje. Prvi bataljon 3. dalmatinske brigade 9. divizije se iskrcao u Orebiću 30 oktobra.[88])

U noći između 31. oktobra i 1. novembra jedinice 1. brigade i dijelovi 13. brigade prešli su u napad i energičnim noćnim djejstvom uspjele da razbiju neprijatelja i da ga natjeraju na povlačenje. U ovom odlučnom jurišu borci 13. brigade, i pored krajnje iscrpljenosti, ugledali su se na drugove 1. brigade pa su i oni smjelo i odlučno napadali. Do mraka 1. novembra jedinice NOVJ su uspjele da ovladaju linijom Ostri vrh (kota 313), Baba (kota 573), Bjela ploča (kota 503), Veliki rt (kota 303). U prvi mah izgledalo je da će se neprijatelj pod pritiskom partizana i dalje povlačiti, ali njemački bataljon koji je nastupao od Stona pristigao je u pravo vrijeme, prihvatio dijelove koji su bili u povlačenju i upornom odbranom zaustavio napad.

U toku noći između 1. i 2. novembra neprijatelj je sredio svoje redove i uz podršku artiljerije i minobacača prešao u protivnapad i pokušao da odbaci jedinice NOVJ sa dostignute linije. Za te položaje vodile su se veoma oštre i uporne borbe, vršeni su juriši i protivjuriši. Nijemci su nastojali da po svaku cijenu odbace partizane i da poprave svoj položaj na Pelješcu. Jednim snažnim protivjurišom 1. i 4. bataljona 1. brigade neprijatelj je bio odbačen na liniju Sv. Juraj (kota 547), Križ (kota 417), Stražište (kota 451).

Arhiv VII, k. 516. reg. br. 24-3, 25-1/3.

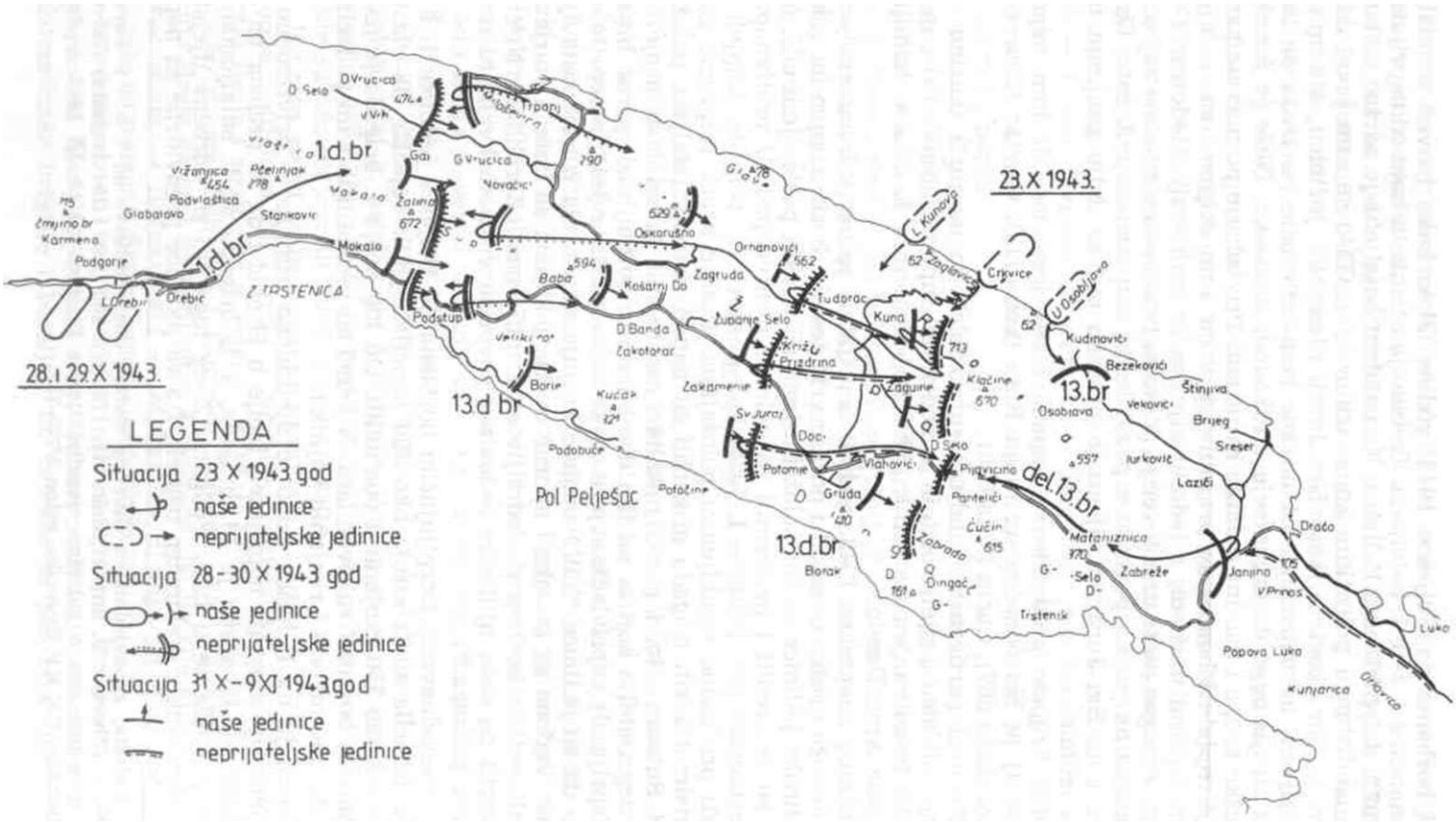

Sema 8 – Borbe na poluostrvu Pelješcu

U borbama na Pelješcu 1943. godine Glišo Laka je već postavljen za komandira 3. čete 1. bataljona. Trebalo je očistiti tu kotu od neprijatelja i produžili dalje čišćenje Pelješca. Komandant bataljona je održao sastanak sa komandirima i političkim komesarima četa. Glišo se sam javio da sa svojom četom zbaci sa kote Sv. Juraj njemačku jedinicu, što mu je i dozvoljeno, uz napomenu da on kao komandir ćete ne treba da bude prvi u stroju nego da organizuje i rukovodi napadom. Glišo je formirao bombaške grupe i dao im zadatke za napad. Privlačenje po noći uz kamenjar je uspjelo i bombe su prasnule na vrhu kote. Nijemci su razbijeni, dobrim dijelom uništeni, a jednim dijelom se razbježali. Međutim, Glišo Laka nije mogao da se uzdrži već je pošao sa bombama u rukama zajedno s bombašima na juriš i poginuo u prvoj borbi kao komandir 3. čete. Osvajanjem kote Sv. Juraj bataljonu je otvoren put za dalje gonjenje njemačke jedinice.

Obje brigade produžile su napade i slijedeće noći. U tom napadu neprijatelj je bio odbačen na liniju Rota (kota 713), Gradac (kota 470), Sutvara (kota 567), Cućin (kota 616).

Iste noći partizanski bataljoni su pokušali da na juriš zauzmu i te položaje, ali nisu uspjeli pošto ih je neprijatelj uporno branio. Pri napadu na Rotu teško ranjen zamjenik političkog komesara 1. čete 4. bataljona 1. brigade Ante Damić.

Sedmog novembra 1943. godine neprijatelj je uz podršku artiljerije i minobacača prešao u napad i poslije vrlo žestoke borbe uspjeo da odbaci dalmatinske jedinice sa tih položaja. Imajući u vidu postavljeni cilj, partizani su se sredili i pripremili za odlučni protivnapad. U protivnapadu su učestvovale sve jedinice 1. brigade i dijelovi 13. brigade. Uspjelo se ovladati prethodno izgubljenim položajima. Poslije kraće pripreme bataljoni dalmatinskih brigada produžili su napad na neprijateljske položaje Rota i Sutvara. No, i pored nekoliko uzastopnih juriša nisu uspjeli da zbace neprijatelja koji se na tim dominantnim položajima uporno branio.

Neprijatelj je privlačio svježe snage sa kopna. Iz izvještaja neprijatelja vidi se da su jedinice NOVJ ulagale krajnje napore da izvrše postavljeni zadatak. Vođene su žestoke i uporne borbe u kojima su borci i starješine pokazali veliku borbenost, izdržljivost i umješnost. Zarobljeni Nijemci su govorili da se u njihovim redovima govori o visokom kvalitetu naših borbenih jedinica.[89])

U desetodnevnim iscrpljujućim borbama na Pelješcu jedinice 1. i 13. brigade izbacile su iz stroja oko 500 neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od oko 350 ranjenih i poginulih. Od tog broja 1. brigada je imala 29 poginulih boraca i rukovodilaca. Nijemci su prema njihovim podacima, imali oko 350 mrtvih i ranjenih vojnika.

Operacija na Pelješcu samo je djelimično uspjela — privremeno je otklonjena opasnost da neprijatelj izbije u Orebić i da se prebaci na ostrvo Korčulu. Izvučena je 13. brigada, a 1. brigada sa 1. bataljonom 3. brigade povukla se u luku Podgora. Zbog toga što su borbena djejstva na Pelješcu imala djelimičan uspjeh, što su jedinice predviđene za napad

[89]) Izvještaj zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 7, 8. i 9. novembra 1943. g. (Zbornik V, knj. 21, dok. 171, 173. 174. 180, 183. i 184 Izvještaj Glavnog stožera domobranstva o gubicima neprijatelja na Pelješcu od 19. IX 1943. g. Arhiv VII, mikrofilm CK KP Hrvatske, rolna 3/779-782.

na Makarsku zadržane na Pelješcu više od deset dana, štab divizije nije imao drugih snaga za napad na Makarsku.

Dok su se vodile ogorčene borbe na poluostrvu Pelješac stanje na području sjeverno od Biokova stalno se pogoršavalo. Potvrdile su se ranije procjene da će neprijatelj preduzeti snažnija ofanzivna djejstva na Makarsko primorje i teritoriju sjeverno od Biokova. Snage 7. SS divizije prešle su u nastupanje sa ciljem da zauzmu Makarsko primorje i ovladaju prostorom sjeverno od Mosora i Biokova.

Prema obavještenjima naših jedinica, sa prostora Mosora i Biokova dva ojačana bataljona 7. SS divizije nastupala su pravcem Split — Omiš — Dubci zahvatajući planinski masiv Mosor, jedan ojačani bataljon iste divizije nastupao je od Trilja ka Cisti — Provo, a motorizovane snage jednog ojačanog bataljona nastupale su od Imotskog preko Lovćena u pravcu Ciste — Provo. Ovakvo usmjeravanje djejstava jedinica 7. SS divizije otkrilo je namjeru neprijatelja da ovlada prostorom Omiš — Mosor i sjeverno od Biokova, a zatim da nabaci i uništi jedinice NOVJ u Makarskom primorju.

Stab 26. divizije je zaključio da dalje angažovanje snaga na odbrani Pelješca nije cjelishodno, jer su bili mali izgledi na uspjeh čak i po cijenu velikih žrtava. Zbog toga je štab 26. divizije odustao od odbrane Pelješca. U to vrijeme naročito jak pritisak neprijatelj je ispoljio na pravcu Lovreć — Sestanovci i Zagvozd — Kozica. Rasporedom i ispoljenim djejstvima neprijatelja prijetila je opasnost prodora od Omiša preko Baške Vode za Makarsku i preko Kozice za Podgoru.

BORBE NA BIOKOVU

Stab 26. divizije ocijenio je da je situacija zapadno i sjeverno od Biokova vrlo složena i teška, tim više što je Makarska u rukama neprijatelja, pa je bilo potrebno poduzimati hitne mjere radi sprječavanja prodora neprijatelja preko Biokova i zauzimanja Makarskog primorja. Tada štab 26. divizije uz saglasnost i odobrenje štaba 8. korpusa, donosi odluku da 1. dalmatinsku brigadu povuče sa Pelješca, prebaci je i prikupi na Biokovu, ojača odbranu Biokova i da u povoljnom momentu sa ostalim snagama koje se tamo brane pređe u napad sa ciljem razbijanja neprijateljskih snaga sjeverno od Biokova, a 13. dalmatinsku brigadu da prebaci na Korčulu radi odbrane tog ostrva.

U luci Trpanj na poluostrvu Pelješac 1. i 4. bataljon 1. brigade sa pridodatim joj 1. bataljonom 3. brigade ukrcali su se na brodove Ratne mornarice NOVJ koji su ih prebacili u Podgoru 11. novembra 1943. godine, odakle su odmah izvršili marš u rejon Kozice.

Jedinice neprijatelja koje su nastupale sa pravca Trilja uspjele su da odbace dijelove 20. divizije i Mosorski partizanski odred prema selu Gornja Brela i spojile se u rejonu Zadvarja. Neprijatelj je svoja djejstva usmjerio prema Dubcima i Gornjim Brelima. Na položajima Dubci — Gornja Brela nalazili su se dijelovi 8. brigade 20. divizije koji su zatvarali pravac Brela — Baška Voda — Makarska. Slabije jedinice neprijatelja napadale su pravcem Sestanovac — selo Grabovac.

Istovremeno su neprijateljske jedinice ojačane tenkovima napadale sa pravca od Imotskog prema selu Grabovac gdje su odbacile 2. bataljon 1. dalmatinske brigade i bataljon 11. brigade sa položaja Oljača — Sr.

Gora prema Zagvozdu i spojile se u Grabovcu sa jedinicama koje su napadale sa pravca Sestanovca.

Po izvršenom spajanju u rejonu Grabovac neprijatelj je produžio nastupanje u dva pravca: glavninu snaga sa tenkovima usmjei'io je na dvije komunikacije od sela Grabovac ka Zagvozdu, dok je jedan dio snaga nastupao od sela Grabovac sjevernim padinama Biokova u pravcu Sv. Jure. Postojala je opasnost da izbije i presječe komunikaciju Kozica — Podgora i na taj način odsječe jedinice NOV i POJ koje su se nalazile na prostoru južno od Dubaca do Vrgorca, čime bi te jedinice doveo u vrlo ležak položaj. Istovremeno je neprijatelj vršio pritisak na Imotski partizanski odred koji je zatvarao pravac Imotski — Zagvozd na položajima zapadno od Osoja.

Drugi bataljon 1. brigade i bataljon 11. brigade vodili su žestoku i upornu borbu na pravcu Grabovac — Zagvozd. Upućen je dio 2. bataljona na položaj Sv. Jure radi sprječavanja prodora neprijatelja na Biokovo. Dvadesetog novembra 1943. godine 1. brigada se sa svoja dva bataljona (1. i 4) i ranije pridodatim 1. bataljonom 3. brigade prikupila u rejonu sela Kozice.

Radi olakšanja na pravcu Zadvarje — Dubci — Baška Voda i otklanjanja opasnosti da neprijatelj prodre u Makarsku, štab 26. divizije je donio odluku da u borbu uvede 1. dalmatinsku brigadu, ojačanu bataljonom 11. brigade opštim pravcem Zagvozd — Grabovac, sa zadatkom da razbije neprijatelja u rejonu Grabovca, a zatim produži napad u pravcu Sestanovac — Zadvarje i time ugrozi bok i pozadinu neprijatelja, koji nastupa na pravcu Dubci — Baška Voda — Makarska.

U toku noći između 11. i 12. novembra 1. dalmatinska brigada prešla je u napad duž komunikacije pravcem Zagvozd — Grabovac. Slijedeće noći vodila se veoma žestoka borba na prostoru između Zagvozda i Grabovca. I pored nekoliko puta ponovljenih juriša, bataljonima 1. brigade nije uspjelo da razbiju neprijatelja koji je pružao snažan otpor. Ranije pripremljenom vatrom iz artiljerije tenkova i minobacača uspješno je odbijao juriše jedinica 1. brigade. Tamo gdje je i postignut uspjeh, neprijatelj je protivjurišima uspjeo da odbaci dijelove brigade. Ovako jak otpor i protivnapade neprijatelj je izvodio sa novopridošlim pojačanjima. Istovremeno neprijatelj je odlučno napadao na položaje Imotskog partizanskog odreda, pa je prijetila opasnost da sa te strane prodre u Zagvozd, čime bi bio ugrožen desni bok 1. brigade. Zbog toga je štab 1. dalmatinske brigade bio primoran da uputi jedan bataljon da ojača odbranu Imotskog odreda i time obezbjedi desni bok. Odvajanjem bataljona na obezbjeđenje boka slabila je napadna i udarna moć brigade. U toj teškoj borbi brigada je uspjela da zaustavi prodor neprijatelja na pravcu Dupci — Kozica, da privuče na sebe neprijateljske rezerve i na taj način stvori vrijeme i olakša odbranu jedinica NOV i POJ u rejonu Dubci — Baška Voda. U toku dana 13. novembra otkriveno je pridolaženje svježih snaga neprijatelja od Imotskog, Vrgorca i Ploča.

Poslije neuspjelog napada 1. brigade i pristizanja novih snaga neprijatelja na položaju prema Biokovu osjetio se pojačan pritisak na svim pravcima napada.

Stab 26. divizije, procjenjujući situaciju došao je do zaključka da se njegove jedinice ne mogu dalje zadržavati na položajima sjeverno od

Biokova, već da je potrebno preduzeti bitne mjere za njihovo organizovano izvlačenje sa prostora Zagvozd — Zupa — Kozica, da bi se izbjegao odlučan udar neprijateljskih snaga. Posebno se pred štab divizije postavilo pitanje kako i kojim pravcem izvući jedinice 1. i 11. brigade i Imotskog odreda. Te snage nisu bile dovoljne da probiju neprijateljski položaj i da se izvuku prema sjeveru i omoguće izvlačenje pozadinskih dijelova, ranjenika i bolesnih boraca, jer je neprijatelj zaposjeo sve raskrsnice puteva koji vode ka sjeveru i raspolagao je motorizovanim jedinicama, pa je mogao da se brzim manevrima zabacuje ispred dijelova partizanskih jedinica, a i da ih napada nadmoćnijim i opremljenijim snagama s Biokova i iz pozadine.

Od raspoloživih snaga trebalo je odvojiti dio za zatvaranje pravca od Vrgorca i za obezbjeđenje pozadine. U ovakvoj složenoj situaciji štab 26. divizije donio je odluku da formira udarnu grupu za proboj od dijelova 1. i 11. brigade i Imotskog odreda sa zadatkom da razbije neprijateljske snage u rejonu sela Grabovac i obezbjedi prolaz i povlačenje ostalih dijelova i pozadinskih ustanova u pravcu Aržana. Da bi na vrijeme izvukao Makarski odred, štab divizije ga povlači iz rejona Brela na Kozicu da smjeni i oslobodi dio snaga 11. brigade i zatvori pravce Vrgorac — Kozice i Slivno — Kozice i na taj način obezbjedi pozadinske dijelove i bolnice.

Četrnaestog novembra Makarski partizanski odred izvršio je smjenu jedinica 11. brigade. U toku tog dana završeno je formiranje udarnih grupa za proboj i obavljene su potrebne pripreme za noćni napad 14/15. novembra.

Po padu mraka 14. novembra udarne grupe pošle su u napad na pravcu Zagvozd — Grabovac. Međutim, i pored snažnog napada, nije postignut uspjeh, jer je neprijatelj bio spreman pošto je očekivao napad partizanskih snaga pa se nije moglo postići iznenađenje. Neprijatelj je, pored podesnih položaja, raspolagao brojnim i tehnički opremljenim snagama, a na ovom pravcu imao je jake rezerve kojima je blagovremeno intervenisao. Redali su se juriši i protivjuriši, a gdje su dalmatinske jedinice postigle uspjeh, neprijatelj je protivjurišima povraćao te položaje.

Istovremeno je neprijatelj ispoljavao pritisak sa pravca Vrgorac — Kozica i Slivno — Kozica. Pošto nije uspjelo da se izvrši proboj a neprijatelj je počeo stezati obruč oko partizanskih jedinica, moralo se prići traženju izlaza u drugom pravcu.

NA OSTRVU HVARU

Štabovi 26. divizije i Mornarice NOV odlučili su da sve snage sa Biokova evakuišu brodovima na ostrvo Hvar i Brač. Takva odluka bila je krajnja mjera da se i onako iscrpljene jedinice 26. divizije izvuku ispod udara nadmoćnijih neprijateljskih snaga i moglo bi se reći jedino pravo rješenje u tako teškoj situaciji.

Prebacivanje jedinica sa Biokova na ostrvo bilo je vezano sa mnogo poteškoća i opasnosti a glavna poteškoća je dolazila zbog nedovoljnog brodskog prostora za prebacivanje tako velikog broja ljudi i tovarnih grla u kratkom vremenu. Sve je trebalo prebaciti u toku jedne noći, jer se nijedan brod nije smio zateći u toku dana na moru. Od svih jedinica zahtjevali su se disciplina i red, a od zaštitnih dijelova krajnja upornost

i požrtvovanje za spriječavanje neprijatelja da ugrozi ukrcnu luku i poremeti red ukrcavanja. Trebalo je mnogo opreznosti i umješnosti u odvajanju od neprijatelja kako bi se spriječilo da svom snagom nasrne na leđa glavnine u povlačenju.

Posebno je bila teška uloga posada brodova Mornarice NOVJ da samopregorno. smjelo i organizovano izvršavaju svoj dio zadatka.

Šesnaestog novembra 1943. godine štab Mornarice je naredio da odmah po padu mraka brodovi uplove u luke Podgora i Drašnice. Toga dana vremenske prilike na moru su bile takve da je bilo nesigurno hoće li svi brodovi uploviti u svoja odredišta. Zahvaljujući hrabrosti mornara i komandi brodova, njihovoj upornosti, disciplini i pravilno shvaćenom zadatku, brodovi su stigli na svoja mjesta u određeno vrijeme.

Mornarica NOVJ je raspolagala sa malim naoružanim ribarskim brodovima raznih tipova i veličina, koji su mogli da ukrcaju 200—300 ljudi. Bili su opremljeni prilično dotrajalim motorima, ali vođeni čvrstim ribarskim i radničkim rukama.

Istog dana po padu mraka otpočelo je izvlačenje jedinica sa položaja i upućivanje u određene luke i mjesta ukrcavanja. Prevoženje jedinica na ostrvo odvijalo se po planu Mornarice NOVJ i štaba 26. divizije.

Prva dalmatinska brigada povlačila se preko Kozice za luku Podgora. Ukrcavanje je vršeno po redu pristizanja jedinica. Odredište iskrcavanja bio je istočni dio ostrva Hvara u uvali Bristova, sjeverno od sela Bogomolje. I pored velikih zalaganja boraca, mornara i komandi brodova, bilo je i poteškoća koje se nisu mogle riješiti. Zbog nedostatka brodskog prostora, nisu se mogla utovariti sva tovarna grla. a dva artiljerijska oruđa bila su uništena. Posebno je bio problem što se veliki broj mjesnog stanovništva Podgore morao evakuisati, jer nije htjeo da dočeka okupatora bojeći se odmazde. Ovo je bio do tada najveći i vrlo složeni zadatak koji je izvršila mlada Mornarica NOVJ. Zahvaljujući odlučnosti, hrabrosti i disciplini mornara i komandi brodova, zadatak je potpuno izvršen.

Sve jedinice koje su vodile borbu na području Biokova i sjeverno od njega, i pored toga što nisu uspjele da se probiju na sjever, bile su aktivne, uporne i disciplinovane. U tim borbama neprijatelj je imao oko 400 vojnika izbačenih iz stroja, uništena su četiri tenka i nekoliko kamiona. Gubici jedinica NOV i POJ bili su: 80 mrtvih i oko 170 ranjenih.[00]) U borbama oko Posušja i na Biokovu 1. brigada je imala 31 poginulog.

U drugoj polovini novembra na ostrvima Korčula, Hvar, Brač i Vis našle su se sve jedinice 26. divizije i 1. dalmatinska brigada sa svoja tri i sa pridodatim 1. bataljonom 3. dalmatinske brigade, Mosorski i Biokovski odred i 11. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona.

Odluka da se brane srednjodalmatinska ostrva ostala je i dalje na snazi. Dolaskom na ostrvo 26. divizije i 1. dalmatinske brigade odbrana ostrva dobila je još veći značaj i po broju i jačini snaga veće izglede. Stab 26. divizije odredio je slijedeći raspored: istočni dio ostrva Hvara branila je 11. brigada bez jednog bataljona, zapadni dio ostrva Hvara branila je 1. dalmatinska brigada sa 1. bataljonom 3. dalmatinske brigade, ostrva Brač i Šoltu branila je 12. dalmatinska brigada a 13. dalmatinska brigada branila je ostrvo Korčulu i manjim snagama ostrvo Mljet. Stab

****) Izvještaj štaba 26. divizije, od 28. XI 1943. g. (Zbornik V. knj. 21. dok. 152).**

26. divizije i štab Mornarice nalazili su se u gradu Hvaru, a štab 1. dalmatinske brigade nalazio se u Starom Gradu na ostrvu Hvaru.

Po povlačenju snaga 26. divizije na ostrva neprijatelj je jakim snagama zaposjeo i ovladao Makarskim primorjem i užurbano počeo da organizuje odbranu obale od Omiša do Metkovića a kasnije i dalje preko Vukova klanca do Stona zaključno sa poluostrvom Pelješcem.

Prema jačini neprijateljskih kopnenih snaga i privlačenju na srednji •Jadran pomorskih dijelova naziralo se da bi neprijatelj mogao preći u napad na ostrva. Stab 26. divizije i štab Mornarice NOVJ, uz saglasnost Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, zaključili su da bi zauzimanjem ostrva neprijatelj olakšao saobraćaj pomorskim putem jug-sjeverozapad, a njihovim držanjem stvorio bi uslove da vrši kontrolu prilaza obali i sprječava pomorski desant saveznika. Time bi snage 26. divizije bile dovedene u još teži položaj nego u Biokovu.")

U duhu odluke da se ostrva brane, štab 26. divizije i štab mornarice NOVJ izdali su naređenja u kojima su obuhvatili raspored i zadatke potćinjenih jedinica. Radi lakšeg komandovanja, formiran je zajednički štab za odbranu ostrva i štabovi odbrane svakog ostrva posebno, u koji su ušli i štabovi brigada i mornaričkih odreda.

U sastav 26. divizije došla je i 1. prekomorska brigada koja je formirana u Italiji uglavnom od interniraca. Ta brigada je prebačena iz Italije na Korčulu radi pojačanja njene odbrane. Svim jedinicama naređeno je da pristupe organizaciji odbrane položaja koji im pripadaju da što prije i što bolje izvrše utvrđivanje, da pojačaju budnost i izviđanje i da političkim radom pripreme starješinski i borački sastav na teške uslove borbe i na krajnju upornost svakog pojedinačno na svom borbenom položaju.

Prva dalmatinska brigada je bila i dalje u sastavu 9. divizije, a kao privremeno pojačanje data pod komandu 26. divizije, ona je dobila zadatak da organizuje i brani zapadni dio ostrva Hvar.

Stab **1.** brigade je u tom sastavu napravio plan svojih jedinica: **1.** bataljon posjeo je i branio rejon uključno od sela Vrboska na obali. Hum, kotu 117, do zaključno sa rtom Dugi Rat; 4. bataljon posjeo je i branio rejon Dugog Rata, Provan rt do Kabali Rta; 1. bataljon 3. brigade je pod komandom 1. brigade posjeo i branio položaje Čisti dol, Tatinja Luka, rt Pelegrin, mjesto Hvar — Milna; 2. bataljon 1. brigade posjeo je i branio položaje mjesto Jelsa — selo Svirče, Sv. Nikola. Ovakav način posjedanja položaja odgovarao je linijskoj odbrani bez jačih rezervi. Ostrvo Hvar dugačko je 70 km i na svom većem djelu dostupno za iskrcavanje. Po svojoj dubini vrlo je usko, što je donekle i uslovljavalo ovakav način posjedanja.

DESANT NA MALI RAT

Stab 26. divizije, i pored glavnog zadatka odbrane ostrva Hvar, predviđao je da aktivnim djejstvima, napadima manjih grupa na neprijateljska uporišta na obali uznemirava i stvara nesigurnost kod neprijatelja i omela njegove pripreme za iskrcavanje na ostrva. Danonoćno se radilo na uređenju posjednutih položaja. U ostvarenju aktivnih djejstava, 17. decembra

") Zbornik VII. knj. 1, str. 528.

1943. godine pristupilo se organizovanju desanta na obalu. Za napad na obalu određena je jedna četa 4. bataljona 1. brigade i jedna četa iz 12. dalmatinske brigade sa ostrva Brača. Za rukovođenje desantom određen je komandant 4. bataljona 1. dalmatinske brigade Ljubo Truta. Zadatak desantne grupe bio je da iznenadnim noćnim udarom po neprijateljskim otpornim tačkama Mali Rat zapadno od Omiša likvidira posade neprijatelja i izvrši divirziju na postrojenja tamošnje tvornice. Izbor ovog mjesta desanta bio je uslovljen time što su te položaje, prema obavještajnim podacima, branile domobranske jedinice, a to je davalo veće izglede na uspjeh.

U ovom prvom desantnom zadatku dogovoreno je sa zapadnim saveznicima da njihovim plovnim jedinicama i avijacijom sadejstvuju desantnoj grupi. Bilo je predviđeno i dogovoreno da jedna saveznička topovnjača za vrijeme desanta tuče neprijateljske položaje u rejonu Omiša. Englezi su obećali da će njihova avijacija za vrijeme napada bombardovati Omiš i okolne neprijateljske položaje. Ovako zamišljenom akcijom željeo se stvoriti utisak kod neprijatelja da je u pitanju operacija većih razmjera.

Sadejstvo sa saveznicima samo je djelimično ostvareno. Savezнički brodovi su za vrijeme iskrcavanja patrolirali Bračkim kanalom i obezbjeđivali prevoženje i iskrcavanje i na taj način pružali zaštitu desantnim jedinicama. Neposrednu zaštitu desanta za vrijeme prevoženja i iskrcavanja i povratka obezbjeđivala je Mornarica NOVJ naoružanim brodovima.

Noću između 1819. decembra u 23. časa dvije čete su se iskrcale u uvali Sumpetar zapadno od Malog Rata. Iskrcavanje je bilo dosta teško i složeno, noć je bila suviše mračna pa je bilo vrlo teško pogoditi određenu uvalu za iskrcavanje. Zbog toga se desilo da se glavnina desanta iskrcala prije nego prethodni dijelovi za obezbjeđenje iskrcavanja glavnine, jer oficir iz 12. brigade koji je ranije bio poslat na mjesto iskrcavanja nije izvršio postavljeni zadatak prihvatanja desantnih snaga. On je morao da dogovorenim signalnim znakom odredi brodovima mjesta iskrcavanja kako bi se izbjeglo lutanje i povećala sigurnost uplovljavanja.

Odmah po iskrcavanju čete su izvršile nekoliko juriša nastojeći da likvidiraju neprijateljske otporne tačke. Zadatak je trebalo što prije izvršiti, jer je vrijeme do svanuća bilo vrlo kratko, a moralo se pod zaštitom noći ukrcati i vratiti u polazne luke.

Svi pokušaji desantne grupe da likvidira neprijateljsko uporište ostali su bez uspjeha. Neprijatelj je po broju i snazi bio jači nego što je po dobivenim podacima izgledalo. Njegova odbrana i sistem vatre bili su vrlo dobro organizovani. Posjeo je i uključio u sistem odbrane zgrade od tvrdog materijala, posade otpornih tačaka su bile budne i nisu dozvolile iznenađenje, vojnici su pružali žilav otpor.

Za vrijeme borbe desantnih jedinica diverzantske grupe nisu uništile fabrička postrojenja, ali su uspjele da poruše jedan most na komunikaciji Sumpetar — Omiš. U toku borbe doznalo se da je tako čvrst otpor neprijatelja pružen i zbog toga što su se u otpornim tačkama nalazili i Nijemci.

Poslije neuspjelog napada na neprijateljske otporne tačke desantna grupa oko 3.30 — 3.40 časova ukrcala se na brodove i vratila na Brač. Od iskrcavanja desanta do povratka na Brač prošlo je svega 30 — 40 minuta, Što samo po sebi govori da se nije mogao postići željeni uspjeh.

Saveznički brodovi u Bračkom kanalu uspjeli su da potope jedan neprijateljski naoružani brod »Maonu« i još tri motorna broda koji su plovili ka Omišu.

Ovaj prvi desant pokazao je da nam je nedostajalo iskustvo za organizaciju desanta i napad desantnih jedinica, da organizacija izviđanja i obavještavanja mora biti bolja i preciznija, da organizacija veze za vrijeme prevoženja desanta između brodova i organizacija prihvata na odredištima iskrcavanja mora biti stalna, tačna i blagovremena. Posebno treba istaći da su se morali vršiti bolji proračuni vremena tako da bi za izvršenje zadataka stajalo na raspolaganju više vremena.

ORGANIZACIJA RADA U BRIGADI NA HVARU

U decembru 1943. g. za vrijeme odbrane ostrva Hvara došlo je u brigadi do kadrovskih promjena. Na dužnost komandanta brigade došao je Bogdan Stupar, do tada komandant 1. bataljona. Dotadašnji komandant brigade Miladin Ivanović otišao je na novu dužnost. Na dužnost načelnika štaba brigade postavljen je Ljubo Truta, dotadašnji komandant 4. bataljona, na dužnost komandanta 1. bataljona postavljen je Ivan Guvo, dotadašnji komandir 2. čete 1. bataljona, na dužnost komandanta 4. bataljona postavljen je Vaso Đapić, dotadašnji zamjenik komandanta 4. bataljona, a na dužnost komesara bataljona postavljen je Branko Franičević.

•

• •

Za vrijeme boravka jedinica 1. brigade na ostrvu Hvaru stvoreni su vrlo povoljni uslovi za vojnostručni, idejno-politički, kulturno-zabavni i sportski rad. Tu se otpočelo sa planskim radom u brigadi po svim sektorima. Sređene su jedinice, popunjena rukovodstva i učvršćene partijske i skojevske organizacije. Izvršena je i djelimična popuna brigade borcima Makarskog partizanskog odreda. Sve bataljonske partijske organizacije i jedinice pri štabu brigade, intendantura, previjalište i muzičko-pionirska četa postigli su značajne rezultate u radu.

Stanje brigade po bataljonima i prištabskim jedinicama je bilo:

— 1. bataljon je imao na licu mjesta 48 Članova KPJ, 20 kandidata, 105 skojevaca i 336 boraca;

— 2. bataljon je imao na licu mjesta 35 članova KPJ, 16 kandidata, 86 skojevaca i 308 boraca;

— 1. bataljon 3. dalmatinske brigade je imao 60 članova KPJ, 4. kandidata, 137 skojevaca i 290 boraca;

4. bataljon je imao 46 članova KPJ, 24 kandidata, 108 skojevaca i 308 boraca;

— brigadna intendantura je imala 5 članova KPJ, 2 kandidata, 12 skojevaca i 28 boraca;

— brigadno previjalište — 4 člana KPJ, 2 kandidata, 15 skojevaca i 64 borca;

— muzičko-pionirska četa i kuriri — 7 članova KPJ, 1 kandidata, 19 skojevaca i 67 boraca;

— štab brigade — 5 boraca, svi članovi KPJ.

U brigadi je bilo 210 članova KPJ, 69 kandidata, 482 skojevca i 1.404 borca, od tog broja 93 su drugarice od kojih su 10 članovi KPJ, 5 kandidati a 53 skojevke.

Socijalni sastav članova KPJ, bio je 49% radnika, 5°/o intelektualaca i 46°/n seljaka. Kod kandidata i skojevaca su preovlađivali seljaci, pa radnici, a intelektualaca je bilo malo.

Pored rada u partijskim i skojevskim organizacijama na idejnom uzdizanju obuhvaćeno je 760 boraca, a sa ostalim se radilo kroz čitalačke grupe koje su prorađivale materijal prema uzdignutosti, ali su svi borci bili obuhvaćeni radom na političkom, vojničkom i kulturno-zabavnom sektoru. U brigadi je bilo 28 partijskih organizacija i četiri bataljonska biroa KPJ u četiri bataljona.

U svim partijskim organizacijama obrađen je: kratki kurs o Partiji i teorija o Partiji. U nekim je obrađivana istorija SKP/b i osnovi lenjinizma. Partijske organizacije su postale rukovodioci i organizatori života i rada u bataljonima. Pojačan je idejno-politički rad, disciplina i odgovornost u partijskim i skojevskim organizacijama.

U vojnostručnom pogledu rad je tekao svakodnevno kako u doba odmora, tako u borbama i pojedinačnom ukazivanju prilikom nastupanja i odstupanja. Svi borci su znali da rukuju svim vrstama oružja kojima su jedinice raspolagale. Iako je popuna brigade novim borcima bila česta, vojne starješine su ih brzo obučavale.

I na vojnom uzdizanju se radilo po unaprijeg utvrđenom planu. Vojne starješine blagovremeno su stvarale planove obuke, vršile potrebne pripreme i izvodile odgovorno taj plan. Disciplina u brigadi je bila na visini, borbenost takođe. Novi borci brzo su usvajali iskustva i stapali se sa starijim u jednu cjelinu.

Političke starješine izrađivale su planove političkog rada sa vojnicima i starješinama i posle priprema dosledno ga sprovodili. Pored spoljnopolitičkih pitanja, na sastancima po jedinicama su se razmatrala i unutrašnja pitanja jedinica. O Sovjetskom Savezu je održano 6—8 predavanja, koje je dobrim dijelom držao sovjetski oficir Vladimir Ljepuškin, oslobođen iz njemačkog zarobljeništva 1943. g. U brigadu ga je poslao Glavni štab NOV Hrvatske. On je boravio u brigadi 5 mjeseci.

Izdavane su svaki dan vijesti i o njima informisani svi borci. Politički komesari su držali brojne konferencije sa narodom i u velikom broju sela pomogli da se obrazuju NOO, a u nekim gdje su NOO postojali, a nisu i'unkcionisali ukazivali su im pomoć. Odnos prema narodu je bio sve bolji. Politički komesari su bili hrabri, odani i radni, ali u idejno-političkom pogledu nisu bili dovoljno teoretski uzdignuti, pa su morali posebno da se pripremaju za predavanja, a neki su čitali materijal na konferencijama.

Po svim bataljonima pa i četama formirani su kulturno-prosvjetni odbori. Nepismenost je bila skoro likvidirana, ali sa novim popunama dobijano je prilično nepismenih i sa njima se moralo intenzivno raditi.

Kulturno-prosvjetna predavanja iz opšteg znanja i nauke su takođe održavana u četama i bataljonima. Četni pjevački horovi i dramske grupe su služili kao škola i od njih su se birali najbolji za bataljonske horove i dramske grupe. Iz sastava svih jedinica formirana je jedna solidna kulturna ekipa brigade od boraca i rukovodilaca koji su imali afiniteta za kulturni rad. Na Hvaru su održane priredbe u Jelsi, Vrboskom, Starom Gradu, Brusju i Stradunu, u kojima je pored recitacija, skečeva i si. nastupao vrlo kvalitetan pjevački hor. Na tim priredbama davana je Nušićeva komedija »Analfabeta«, u kojoj je glavnu ulogu, načelnika, igrao sam ko-

Nogometni tim brigade u Starom Gradu na Hvaru stoje slijeva nadesno: 1. nepoznat borac, 2. Jozo Matošić, 3. Bizjak iz Šibenika, 4. Kućma Andrijanić, 5. nepoznati borac. Čuče slijeva nadesno: 1. nepoznat borac, 2. Bogumil Roje, 3. Vitomir Vrdo-Ijak, 4. Mladen Berković, 5. Jakovljević, Č. Bogomir Roje

mandant brigade. Na jednom broju priredbi uvodnu riječ je držao politički komesar brigade Ante Kronja Čenčo i najavljivao tačke. U tom radu im je pomagao muzički vod koji je formiran ponovo u brigadi. Svaki bataljon i četa izdavali su zidne i džepne novine pa i bataljonske listove.

Formiran je i fudbalski tim pri brigadi u kojem je bio, pored ostalih, i Jozo Matošić, i organizovao je fudbalsko takmičenje sa Političkim kursom Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju i protiv momčadi 11. brigade. Na tim utakmicama je bilo prisutno i stanovništvo Starog Grada i borci obližnjih jedinica. Da bi taj rad na sportskom polju dobio na značaju, čak je i politički komesar brigade Ante Kronja Ćenčo sudio na nekim utakmicama. Tim takmičenjima razvijao se duh drugarstva. Djevojke iz Staroga Grada su sašile dresove za igrače a intendantska radionica brigade je napravila kopačke.

Održani su kursevi za bolničarke u tri maha sa po 14 drugarica, a polom i četvrti. Za prekomorsku brigadu dato je 20 bolničarki. Odjela su se prala na petnaest dana. Ljekar je održavao predavanja o bolestima i čuvanju od njih. Dežurne bolničarke po bataljonima vodile su brigu o higijeni.

Postojao je brigadni komitet SKOJ-a koji je vodio posebnu brigu o! omasovljenju SKOJ-a, učvršćenju discipline i odgovornosti, a naročito Q ideološko-političkom uzdizanju. Čitani su dijelovi iz knjiga — Stahanovj i »Mati« od M. Gorkog i obrađivani u svim bataljonima. Na teoretske i po-J

litičke sastanke su se pozivali i omladinci koji nisu bili u SKOJ-u. U brigadi je bilo 210 omladinaca koji nisu bili obuhvaćeni posebnim idejno-političkim radom.

Politički komesar i zamjenik političkog komesara i omladinski rukovodilac brigade pomogli su 1. prekomorskoj brigadi, koja je bila tek formirana, da organizuje i usmjeri partijske i skojevske organizacije po jedinicama kao i da organizuje vojno-politički i kulturno-zabavni rad u brigadi.

Dok su jedinice na Hvaru nesmetano radile na organizaciji odbrane, sređivanju i obuci jedinica, Nijemci su privlačili na Pelješac nove snage i plovna sredstva i pripremali napad na Korčulu. Ostrvo Korčula bio je vrlo važan objekat i za nas i za Nijemce. Osvajanjem Korčule Nijemcima bi se pružila prilika za napad i na druga ostrva i uslovi da slobodno koriste spoljne pomorske komunikacije. Time bi daleko lakše i sigurnije branili obalni pojas i spriječavali iskrcavanje naših i snaga saveznika na tom dijelu obale.

Za NOVJ ostrvo Korčula, sa svojim lukama i podesnim uvalama, činilo je bazu sa koje se moglo u povoljnom vremenu vršiti iskrcavanje na Pelješac i dalje na obalu. Sa Korčule se lako dolazilo na ostrva Mljet i Lastovo, koja su zajedno sa Korčulom činila oslonac i operativnu cjelinu. Gubitkom Korčule stvorile bi se veće mogućnosti neprijateljskih napada na ostala ostrva, čime bi se pogoršalo stanje 26. divizije i mogućnost odbrane ostalih ostrva.

Ostrvo Korčulu branile su dvije brigade: 13. dalmatinska brigada, koja je donekle stekla borbeno iskustvo na odbrani Pelješca, i 1. prekomorska brigada, koja do tada nije imala nikakvo borbeno iskustvo, Stab 26. dalmatinske divizije i štab Mornarice NOV formirali su štab za odbranu ostrva i štabove za odbranu svakog ostrva posebno.

S obzirom na ovakvu važnost Korčule za obje strane i na to da se raspolagalo podacima da neprijatelj vrši pripreme i da namjerava da izvrši napad na to ostrvo, naš štab za odbranu Korčule nije sve učinio da se odbrana uskladi sa procjenjenim napadnim pravcima.

Odlukom štaba za odbranu ostrva i štaba za odbranu Korčule željelo se zatvoriti svaku uvalu na sjevernom i jugoistočnom djelu obale. Takvim posjedanjem odbrane dobio se linijski borbeni raspored, jedinice su se razvukle na širokom frontu bez dubinskih rejona odbrane i međusobne povezanosti. Ovakav način posjedanja odbrane lišio je branioca jake i dobro locirane rezerve, što je neprijatelju omogućilo lako napredovanje odmah po zauzimanju prve linije odbrane na obalnom rubu. To se negativno odrazilo na odbranu.

2371

ODBRANA OSTRVA KORČULE

Nijemci su uz pomoć svoje obavještajne službe doznali kako je organizovana odbrana, kako su raspoređene jedinice i kakvim naoružanjem raspolažu jedinice NOVJ, koje su branile Korčulu. U okviru svojih zimskih ofanzivnih djejstava na jadranska ostrva, oni su 22. decembra 1943. g. ujutro snagama 750 puka (bez jednog bataljona) 118. njemačke lovačke divizije, uz snažnu podršku artiljerije iz rejona Orebić i sa naoružanih brodova, izvršili pomorski desant na istočnom dijelu Korčule. Odmah po

iskrcavanju prvih dijelova pješadije i stvaranja mostobrana neprijatelj je iskrcao i grupu tenkova koji su svojom vatrom i pokretom podržali pješadiju. U prvom naletu neprijatelj je uspjeo da razbije slabije dijelove 13 brigade, i da uz vrlo slab otpor produži nastupanje duž komunikacije u pravcu sela Smokvica preko sela Care.

Istog dana do pada mraka uspjeo je da ovlada selom Cara i izbije ns liniju kota 367 Celo (sjeverno od sela Smokvica) kota 303 — Velo brda — kota 140 — Mihajlovo brdo. Tog dana iz Orebića neprijatelj je prebacio jednu bateriju topova iz 668. diviziona 118. divizije i dovukao na položaj u Care.

Izbijanjem neprijatelja na tu liniju prestao je ozbiljan otpor na torr dijelu fronta. Glavnine snaga 13. i 1. prekomorske brigade ostale su razvučene po ostrvu i nije ih bilo moguće prikupiti i grupisati na pravcu prodora neprijatelja.

U takvoj situaciji na predlog štaba odbrane ostrva, štab 26. divizije je odlučio da sa dva bataljona 1. dalmatinske brigade pojača odbranu Korčule. Stab 1. dalmatinske brigade predlagao je da se na Korčulu uputi cijela brigada da bi na taj način intervencija bila uspješnija. Ovaj prijedlog štab za odbranu ostrva nije usvojio, vjerovatno zbog nedovoljnog poznavanja prilika i nevjerovanja u tako brz i lak uspjeh neprijatelja. Preovlađivalo je mišljenje da će snage na Korčuli, ojačane sa dva bataljona 1. dalmatinske brigade, protivnapadom izbaciti neprijatelja sa ostrva. Međutim, borbene prilike i situacija na ostrvu odvijali su se suprotno od tih procjena.

Slab 1. dalmatinske brigade odlučio je da na Korčulu pošalje najiskusnije jedinice, 1. i 4. bataljon. Trebalo je da se oni noću 22/23. decembra prebace sa Hvara na Korčulu kako bi 23. decembra ujutro mogli da stupe u borbu. Međutim, uslijed lošeg vremena koje je vladalo na ovom dijelu Jadrana prebacivanje je moralo biti odgođeno za slijedeću noć.

Dvadeset trećeg decembra po padu mraka pristupilo se ukrcavanju bataljona na brodove Mornarice NOVJ koji su, pod zaštitom noći, uplovili u Velaluku i odmah ubrzanim maršem do svanuća stigli do sela Smokvica. Sa dijelovima brigade krenuo je i njen komandant Bogdan Stupar i zamjenik komesara Mirko Novović, a iste noći je na Korčulu pristigao komandant 26. divizije Niko Martinović. Po pristizanju u rejon Smokvica komandant brigade došao je u vezu sa ranjenim komandantom 13. brigade, Bogdanom Pecotićem, koji ga je upoznao sa situacijom na frontu, rasporedom i mogućnostima 13. i 1. prekomorske brigade i dao sugestije za upotrebu dijelova 1. brigade.

Štab brigade naredio je 1. bataljonu da produži marš u pravcu Cela a 4. bataljonu da produži marš preko sela Smokvice ka koti 160 i da obje kolone, čim izbiju na te položaje, uz kratku pripremu pređu u napad.

Pratećoj četi 4. bataljona naređeno je da zauzme i pripremi vatrene položaje u rejonu smokvičkog groblja, na jugozapadnom dijelu sela. Brigadni dijelovi za snabdjevanje (dio brigadne intendanture) razmješteni su u Smokvici. Na samoj okuci puta iznad Smokvice nalazili su se vatreni položaji voda protivtenkovskih topova (2 topa 57 mm). Njihov zadatak je bio da djejstvuju po neprijateljskim tenkovima, no na ova oruđa nije se moglo ozbiljno računati, jer su imali vrlo mali broj granata. Na tim položajima kod prateće čete nalazio se komandant 26. divizije Niko Martinović i osmatrao razvoj borbe jedinica 1. brigade.

Evakuacija ranjenika poslije borbe na položaju Smokvica – Cara na Korčuli, 24. 12. 1943.

Silovitim jurišom 1. i 4. bataljona podržanih četom pratećih oruđa 4. bataljona 1. brigade uspjeli su da odbace neprijatelja sa isturenih položaja ka selu Care. Neprijatelj je poslije kratkog sređivanja, podrškom vatre artiljerije, minobacača i pokretom i vatrom tenkova, prešao u protivnapad duž komunikacija Care — Smokvica.

Dobrom podrškom čete pratećih oruđa, naročito dobrim gađanjem protivtenkovskih topova i otporom jedinica brigade, neprijateljski napad je odbijen uz osjetne gubitke i on je primoran da se ponovo povuče u Care.

Kada je neprijatelj otkrio vatrene položaje prateće čete i položaj protivtenkovskih topova, koncentrisao je artiljerijsku i minobacačku vatru po tim položajima. Jedna artiljerijska granata pogodila je minobacačku municiju koja se nalazila u neposrednoj blizini osmatračnice komandanta divizije Nika Martinovića, koji je od te eksplozije teže ranjen. U neposrednoj blizini nalazili su se komandir ćete Gvido Lučić i komandir voda Ivo Tomić, koji su zadobili teže povrede, dok su četiri borca poginula. Ranjenim drugovima je ukazana najneophodnija pomoć. Evakuacija teško ranjenih do sanitetskih ustanova na ostrvu Hvaru nije se mogla ostvariti u toku dana, jer je neprijatelj bio aktivan na moru i u vazduhu. Pod zaštitom mraka ranjenici su prebačeni na Hvar. Svi pokušaji da se spasi komandant divizije ostali su bez uspjeha. Slijedećeg dana on je podlegao ranama. Komandir čete Gvido Lučić ostao je bez obje noge, a delegat voda Ivo Tomić izgubio je jednu nogu.

Istog dana bataljoni 1. brigade nastojali su da po svaku cijenu izbace neprijatelja iz Cara i potisnu prema gradu Korčuli. Uspjeli su da odbace neprijatelja do Cara, gdje im je dalje napredovanje zaustavljeno.

Iako je neprijatelj na frontu bio brojčano i tehnički nadmoćan, nije uspjeo da produži nastupanje u pravcu Smokvice. Zbog toga je izvršic manevar svježim snagama morskim putem u pozadinu brigade. Toga dans u kasnim poslijepodnevnim časovima pojavilo se sedam neprijatelj skill brodova jugoistočno od ostrva Korčule u pravcu luke Brna. Pred mrak Nijemci su pokušali da uplove u luku Brno, koju je branio jedan voc

Gvido Lučić, komandir čete, ostao bez obje noge kod Smokvice

pješadije ojačan jednim protivoklopnim topom. Zahvaljujući dobro organizovanoj vatri pješadije i preciznom gađanju protivtenkovskog topa, neprijatelj je bio spriječen da se iskrca.

Pošto nisu mogli da se iskrcaju u luku Brno, Nijemci su produžili plovidbu na zapad ka uvali Karbuni. Odbranu položaja i zaštitu uvale Karbuni branio je jedan vod pješadije samo sa pješadijskim naoružanjem Približavajući se uvali Karbuna, Nijemci su usmjerenom vatrom sa brodova natjerali vod da se povuče, pristali su na obalu, a potom odbacil: vod dalje i počeli iskrcavanje. Desantne jedinice u uvali bile su jačine oko ojačanog bataljona obalskih lovaca iz Brandenburškog puka.

Pojavom neprijatelja u uvali Karbuni zaprijetila je opasnost za jedinice NOV koje su se nalazile na prostoru istočnog djela Korčule. Desantne snage iz uvale su mogle za kratko vrijeme da napadnu 1. brigadu s leđa i da je zajedno sa snagama s fronta okruže. Druga mogućnost bila jej da presjeku komunikaciju Smokvica — selo Blato — Velaluka i da ja nabace na besputni teren Korčule, a treća da zauzmu Velaluku i onemo-j guće partizanskim jedinicama povlačenje preko nje, a potom da se orin jentišu na njihovo postepeno uništavanje.

U isto vrijeme u Velaluci su bili prikupljeni brodovi Mornarice NOVJ koji su imali zadatak da evakuišu ranjenike i u slučaju potrebe da prihvate jedinice i sa ostrva Korčule prebace na ostrvo Hvar i Vis.

U novostvorenoj situaciji jedinice 26. divizije nisu se mogle dalje održati na Korčuli, pa je zato štab odbrane ostrva odlučio da po hitnom postupku evakuiše sa Korčule i izvuče jedinice ispod udara neprijatelja. Odlukom je bilo predviđeno da se sa izvlačenjem počne odmah 24. decembra, da se odvajanje od neprijatelja izvrši u što većoj tajnosti pod zaštitom mraka. U tom smislu štab brigade je izdao naređenje bataljonima da se povuku sa položaja i ubrzanim maršem prebace u Velaluku, gdje će biti ukrcani i prebačeni na Hvar. Posebno je skrenuta pažnja bataljonima na neposredno obezbjeđenje u toku marša od Smokvice do Velaluke, jer je prijetila opasnost od neprijateljskih snaga iskrcanih u uvali Karbuni.

Stab brigade sa 1. bataljonom i intendanturom uspjeo je da nesmetano izbije u Velaluku. Četvrti bataljon je bio određen da se kreće u zaštitnici.

Dolaskom štaba brigade u Velaluku uočeno je da ne ide sve po predviđenom planu. Brodovi mornarice bili su u luci sve dok se neprijatelj nije iskrcao u Karbunima — Prišba. Po padu mraka ukrcali su ranjenike i neke pozadinske dijelove i otplovili za Hvar. Onaj dio brodova koji je bio predviđen za ukrcanje jedinica isplovio je na spoljni ulaz Velaluke kako bi izbjegao eventualni dolazak neprijateljskih snaga sa kopna, da ih ne bi slučajno zatvorili u Velaluci neprijateljski brodovi.

U luci je ostavljena veza i signal da se pozovu brodovi kada stignu jedinice brigade. Međutim, u Velaluci bila je uskladištena velika količina razne municije za koju nije znao štab brigade. Da ne bi palo u ruke neprijatelja, politički komesar 2. bataljona Vicko Grgin, zapalio je skladište i obavjestio štab brigade tek onda kada je to učinio. Municija je vrlo sporo sagorjevala, nije eksplodirala odjednom nego je samo povremeno pucala i stvarala veliku rasvjetu. Posada brodova koja je čekala na ugovoreni signal bila je zbunjena i nije smjela da uplovi u pristanište, jer nije znala šta se zbiva. Svi pokušaji da se signalima pozovu brodovi, da se glasom i dovikivanjem prepoznaju ostali su bez uspjeha.

Sto je vrijeme više odmicalo zapaljen magacin sa municijom stvarao je češću i veću buku. Stab brigade je tada promjenio svoju odluku, pa je naredio da 4. bataljon skrene u luku Prigradicu, jer je dobio informaciju da u Prigradici čekaju brodovi. Ovoj odluci išlo je u prilog i to što se neprijatelj sa manjim dijelovima pojavljivao na komunikaciji Blato — Velaluka, i na osnovu svega toga uputio je kurire da sačekaju 4. bataljon i ukoliko ne prođe Blato, da ga skrenu u Prigradicu.

I pored povremenih eksplozija, u Velaluku je odlučio da uplovi jedan borbeni čamac savezničke mornarice. Sa posadom tog čamca je ugovoreno da oni prime kurira i nekoliko ranjenih boraca na čamac, da u povratku ka Hvaru obavijeste na ulazu u luku brodove Mornarice NOVJ, da uplove u Velaluku i ukrcaju jedinice. Stab brigade je predvidio, ukoliko ne dođu brodovi za ukrcanje jedinica, da se pred zoru jedinice povuku na sjeverozapadni dio ostrva i da se organizuje odbrana. Nešto oko 0.30 časova 25. decembra uplovili su brodovi u Velaluku, ukrcali sve što se u njoj nalazilo i otplovili za luku Hvar.

Četvrti bataljon je po odluci štaba brigade iz Blata skrenuo u uvalu Prigradica na sjevernoj obali Korčule. Na čelu kolone nalazio se politički

komesar bataljona Branko Franetović. On je u dogovoru sa komandantom bataljona trebalo da se blagovremeno poveže sa brodovima i zajedno **SE** komandantima brodova izvrši raspored jedinica i red ukrcavanja. Stabi brigade ni štabu bataljona nije bilo poznato da su uvalu Prigradica minirale jedinice NOVJ. Komesar bataljona, da bi stigao što prije u uvalu presjekao je okuku, naišao u minsko polje i poginuo.

Kada je 4. bataljon stigao u uvalu Prigradica, dogodilo mu se iste što i 1. bataljonu. Brodovi nisu došli niti je bilo izgleda da će u toku tc noći doći. Stab bataljona se posavjetovao sa borcima. U bataljonu je bile ribara koji su poznavali more i svoje mogućnosti. Na obali je bilo ribarski! čamaca i vesala i borci ribari su predložili da se ukrcaju na te čamce i nć vesla pod zaštitom mraka isplove i prebace se na ostrvo Sćedro a sa njegi na Hvar.

Dio štaba bataljona sa kuririma ukrcao se na mali čamac koji je propuštao vodu, pa je jedan borac morao sve vrijeme da je izbacuje. Cita\ bataljon je do zore bio na svom odredištu samo je čamac štaba bataljon? zatekao dan na moru. Dvadeset petog decembra, pod zaštitom savezničk« avijacije došli su brodovi Mornarice NOVJ i prebacili ljudstvo sa ostrvs Sćedro na Hvar. Ti brodovi otkrili su čamac štaba 4. bataljona, doplovil do njega i ukrcali ga. Tako je čitav 4. bataljon stigao na ostrvo Hvar Time su se cijela 1. dalmatinska brigada i pridodati joj 1. bataljon 3. dal matinske brigade ponovo okupili na Hvaru.

Za neuspješnu odbranu ostrva Korčula bilo je više razloga. Prvo štab za odbranu ostrva nije dobro procijenio snage i mogućnosti nepri jatelja i moguće pravce napada. Samim tim nije ni svoje snage (13. dal matinsku i 1. prekomorsku brigadu) grupisao po pravcima već ih je po stavio u linijskom rasporedu pokrivajući svaku luku i uvalu bez obezbe đenja odgovarajuće dubine i potrebnih rezervi. Napadom Nijemaca i Orebića na Korčulu i njihovim iskrcavanjem nije bilo snage koja ih ji mogla baciti protivnapadom u more. Pogotovo kad su na Korčulu prebacil tenkove i artiljeriju mogli su nesmetano nadirati, zauzeli su selo Caz< i izbili na dominantne tačke pred Smokvicu.

Za neostvarenje ideje štaba 26. divizije da dva bataljona 1. dalmatin ske brigade prihvate 13. i 1. prekomorsku brigadu i da zajedničkim sna gama izbace Nijemce sa Hvara bila su značajna tri elementa:

— zadoenjenje dijelova 1. brigade za 24 časa zbog lošeg vremena n moru;

— protivnapad dva bataljona 1. brigade i odbacivanje Nijemaca oi Smokvice do Caze bilo je više samostalna akcija bez organizovanog učešć 13. i 1. prekomorske brigade;

— time je neprijatelj dobio u vremenu.

Iskrcavanje neprijatelja u uvali Zaglav pozadi borbenog raspored brigade pogoršalo je situaciju na Korčuli. Prvi i 4. bataljon 1. brigad nisu bili u mogućnosti da spriječe neprijatelja a pogotovo nisu mogli da g izbace sa ostrva. Pojavom neprijatelja na zapadnom dijelu ostrva su po remećene veze jedinica i brodova, što je nametnulo orijentaciju 4. bata ljona na luku Prigradica.

Ovaj neuspjeh odbrane Korčule je analiziran, iz njega su izvučeni pouke koje se više nisu mogle ponoviti i borački i starješinski sastav j obučavan kako braniti ili napadati ostrva.

PRVA DALMATINSKA BRIGADA NA VISU

PREBACIVANJE 1. DALMATINSKE BRIGADE NA OSTRVO VIS

Poslije zauzimanja Korčule neprijatelj je ostvario povoljne uslove za iskrcavanje na ostala ostrva srednjeg Jadrana. Pred štabom 8. korpusa, štabom 26. divizije i štabom Mornarice NOVJ postavljalo se pitanje da li snage 26. divizije i Mornarice mogu braniti sva ostrva srednje Dalmacije i da li su dorasle da se suprotstave jakom i dobro opremljenom neprijatelju. Ovo pitanje se oštrije postavljalo po zauzeću Korčule i ispoljenom malom borbenom iskustvu jedinica na Korčuli i slaboj obučenosti boračkog i starješinskog sastava, pogotovu kad je u pitanju odbrana ostrva. Nije bilo izvjesno da li će zapadni saveznici učestvovati u odbrani ostrva mornaricom i avijacijom, kao ni snabdjevanje jedinica na ostrvima hranom i ratnom opremom.

Pod utiskom događaja na Korčuli i ozbiljnog neuspjeha naših snaga u njenoj odbrani, naše komande svih stepena do Glavnog štaba NOV Hrvatske našle su se u dilemi šta dalje raditi i koje najcelishodnije mjere preduzeti.

Braniti sva srednjodalmatinska ostrva (Hvar, Brač, Šoltu i Vis), s obzirom na veliki površinski prostor, dugačku obalu sa dosta povoljnih rejona za iskrcavanje pomorskih desantnih jedinica, zahtjevalo je velike pješadijske snage, avio-podršku, solidnu podršku pomorskih snaga, složeno i teško snabdjevanje ishranom i vodom, municijom, sanitetskim materijalom itd. Prema tome, došlo se do zaključka da ne postoje realni uslovi za odbranu svih ostrva. Sa druge strane, bilo je vrlo teško odlučiti se za napuštanje ostrva.

Držanje bar nekih ostrva u rukama NOVJ i kontrolom nad njima stvarale su se velike mogućnosti neposredne povezanosti sa savezničkim snagama u Italiji, što je za jačanje i razvoj NOB bilo od velikog vojnog i političkog značaja. Napuštanje ostrva posebno bi se negativno odrazilo na dalji razvoj Mornarice NOVJ, na njeno baziranje i na stalno prisustvo na ovom dijelu Jadrana.

U sagledavanju svih pogodnosti i nepogodnosti došlo se do zaključka da se želje i nastojanja moraju svesti u realne okvire mogućnosti i prihvatiti najcelishodnija rješenja. Braniti sva ostrva. značilo je razvući snage na široki pi-ostor, oslabiti svoju udarnu i odbrambenu moć, ne biti nigdje jak, a biti svugdje slab i na taj način omogućiti neprijatelju da tuče jedinice po dijelovima i da se doživi sledeća Korčula. Zbog toga je zaključeno

da treba braniti jedno ostrvo, koje solidno organizovati u odbrambenom smislu, čvrsto ga i uporno štititi i sa njega vršiti kontrolu i uticaj na ostala srednjodalmatinska ostrva.

Stab 8. korpusa je dobro shvatio važnost Visa i potrebu njegove odbrane, ali se nije odmah složio da se za odbranu Visa angažuju tako velike snage, već da se za taj zadatak angažuje privremeno jedna brigada, a da ostale snage mogu dati daleko veći učinak na kopnu.[92])

Polazeći od sveukupnih procjena, došlo se do zaključka da bi ostrvo Vis najbolje odgovaralo za izvršenje zamišljenih zadataka. Vis je najisturenija tačka srednjeg Jadrana, po svom geografskom položaju predstavlja veoma važnu operativno-strategijsku tačku na ovom dijelu Jadrana a po svojoj istoriji on je to bio i u ranijim vremenima.

Vis je blizu italijanske obale, što je pogodovalo i omogućavalo stalnu vezu sa saveznicima. Bio je vrlo pogodan za baziranje glavnog dijela Mornarice NOVJ i njeno djejstvo na moru, za snabdjevanje jedinica na ostrvima kao i održavanje veze sa jedinicama na obali i njihovo snabdjevanje. Vis je bio posebno podesan za odbranu i za ofanzivna djejstva na druga ostrva i obalu.

Stab 26. divizije, Komanda Mornarice i Oblasni komitet KPH za Dalmaciju predložili su Štabu 8. korpusa i Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da Vis brani 26. divizija ojačana 1. dalmatinskom brigadom uz punu podršku Mornarice NOVJ.

Glavni štab Hrvatske i štab 8. korpusa pravilno su shvatili važnost Visa i potrebu njegove odbrane, ali se nisu odmah složili da se za odbranu Visa angažuju tako velike snage već da se za taj zadatak angažuje privremeno jedna brigada, a da ostale snage mogu dati daleko veći učinak na kopnu.

Pri donošenju odluke za odbranu Visa stalno se nametao neuspjeh na Korčuli i bojazan od uništenja odbrambenih snaga, jer bi poslije izvršenog neprijateljskog desantnog napada njihovo povlačenje bilo skoro nemoguće. Očekivalo se da će poslije zauzimanja Korčule neprijatelj najverovatnije preduzeti napadne operacije na ostala ostrva, posebno na Vis, zbog čega je trebalo brzo raditi i donositi odluke.

I pored toga što nije došlo do pune saglasnosti pomenutih štabova sa predlogom 26. divizije, Mornarice i Oblasnog komiteta za Dalmaciju o jačini snaga koje treba da brane Vis, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, štab 26. divizije i štab Mornarice odlučili su da što prije preduzmu mjere prebacivanja jedinica na Vis i da organizuju njegovu odbranu.

Dvadeset devetog decembra 1943. godine donesena je zajednička odluka organa i komandi da snage 26. divizije, štab Mornarice NOVJ i njegovi dijelovi počnu sa postepenim prebacivanjem jedinica na Vis. Po prebacivanju operativnih jedinica štali Mornarice će dijelom svojih snaga evakuisati stanovništvo sa ugroženih područja kao i bolesne i ranjene borce u baze NOVJ u Italiju.

Ostrvo Vis je jedno od manjih ostrva. njegova dužina iznosi oko 17 km a širina oko 7 km, što u svemu iznosi oko 120—130 km^3. Jedan dio njegove obale pada okomito na more i čini je vrlo nepodesnom za iskrcavanje, dok istočni pruža dosta podesne mogućnosti za iskrcavanje pomor-

") Zbornik VIII. knj. 1. str. 528, 342 i 543.

skog desanta. Luka Vis i Komiža kao i nekoliko uvala i ribarskih pristaništa veoma su podesni za baziranje Mornarice NOVJ i savezničke mornarice, jer mogu primiti veće brodove i iskrcavanje većih količina težeg materijala.

Po svim svojim geografskim osobinama Vis je vrlo podesan za odbranu, on može da primi snage do jedne divizije koje bi bile i garancija za njegovu uspješnu odbranu.*3)

ORGANIZACIJA ODBRANE OSTRVA VISA

Partijsko-političko rukovodstvo za Dalmaciju, štab 26. divizije i štab Mornarice NOVJ stali su jedinstveno na stanovište da Vis treba braniti. Iako još nisu usklađena gledišta viših organa, situacija i preostalo vrijeme za organizaciju odbrane nalagali su hitan rad. Zbog toga je štab 26. divizije 30. decembra donio odluku da se 1. dalmatinska brigada u toku noći između 30. i 31. decembra 1943. godine i između 31. decembra i 1. januara 1944. godine, brodovima Mornarice po redoslijedu prva prebaci na Vis. Brigada je u dotadašnjem rasporedu na ostrvu Hvaru bila prikupljena na uskom prostoru, borbeno provjerena i moralno-politički sređena, a 11. i 12. brigada 26. divizije bile su još mlade, novoformirane i sa manjim borbenim iskustvom, dok je starješinski i borački sastav tih jedinica bio odan i moralno i borbeno raspoložen.

Na osnovu te odluke, 30/31. decembra 1943. godine, glavnina 1. dalmatinske brigade je brodovima prebačena sa Hvara na Vis. Tada su štab brigade sačinjavali: komandant Bogdan Stupar, politički komesar Ante Kronja Cenčo, načelnik štaba brigade Ljubo Truta i zamjenik političkog komesara Mirko Novović.

Postepeno se pristupilo prebacivanju i ostalih snaga 26. divizije, 11. i 12. brigade. Na ostrvima Hvar, Brač, Šolta, Mljet i Korčula su ostali manji partizanski odredi sa zadatkom da stalno djeluju i uznemiravaju neprijatelja i održavaju vezu sa štabom 26. divizije.

Na Visu se tada nalazio jedan bataljon 11. dalmatinske brigade, Orjenski partizanski odred i manji dio jedinica 13. dalmatinske brigade koji su se povukli sa Korčule, a potom su pristizali i ostali njeni dijelovi.

O odluci i njenoj realizaciji obavješten je Vrhovni štab NOV i POJ sa molbom da dà saglasnost. U tom smislu štab 26. divizije i štab Mornarice NOVJ uz saglasnost Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju uputili su depešu Vrhovnom štabu:

»Ostrvo Hvar napušteno, molimo vas javite vašu definitivnu odluku o ostrvu Visu. Naše uvjerenje je da su moguća dva rješenja i to: organizovati i uporno braniti ostrvo Vis, ili čim prije ga napustiti. Za uspješnu odbranu potrebne su jake snage, najmanje 3000—4000 boraca, tj. tri naše brigade. Mi ćemo izvršiti sve pripreme za eventualnu evakuaciju. Pošto nam neprijatelj može da uništi većinu brodova prilikom eventualnog napada, može nam se nametnuti borba na život i smrt. a za to treba imati dovoljno jake snage.

****) Fabijan Trgo, Strategijsko-političko značenje otoka Visa u NOR-u (Mornarički glasnik IV/64.. str. 480).**

Mislimo da ostavljanje manjih snaga ispod nužno potrebnog broja značilo bi najveću opasnost. U tom slučaju najbolje je ostrvo blagovremeno napustiti. Mi ostrvo Vis svakog dana sve bolje utvrđujemo, moral boraca je dobar, predlažemo da nam naredite da sa tri brigade ostrvo Vis odbranimo«."[4])

Prijedlog Operativnog štaba za odbranu Visa, Vrhovni štab NOV i POJ je odobrio *20. januara 1944. godine,* uputivši depešu slijedeće sadržine:

»Odobravamo tri brigade za odbranu Visa. Utvrdite ostrvo. postavite prepreke i mine. Tražite od saveznika pomoć u artiljeriji, tenkovima i protivtenkovskim sredstvima. Uspostavite vezu sa saveznicima da Vis u najodsudnijim momentima odbrane, pomognu avijacijom i mornaricom a u slučaju nužde evakuisati ga«. Ovo naređenje Vrhovnog štaba je bilo konačna odluka da se Vis brani i odbrani.

U vezi sa odbranom Visa drug Tito je rekao slijedeće: »Riješili smo da se ostrvo Vis brani pošto-poto, jer nam je potrebno pred kraj našeg oslobodilačkog rata, kao mjesto na kome bismo mogli da imamo jednu mirniju i stabilniju bazu za mirniji rad.«[95])

Prebacivanjem snaga 26. divizije i 1. dalmatinske brigade na ostrvu su se našle četiri brigade. Pošto je Vrhovni štab odobrio da Vis brani 26. divizija sa tri brigade, nametnulo se pitanje da li na kopno uputiti 1. dalmatinsku brigadu u sastav njene matične jedinice 9. divizije ili neku drugu brigadu. Stab 26. divizije odlučio je da sredi, po mogućnosti popuni i uputi na kopno 13. dalmatinsku brigadu, a 1. dalmatinsku da zadrži u svom sastavu kao okosnicu odbrane Visa.

Po prebacivanju svih dijelova, štab 26. divizije i Komanda Mornarice užurbano su pristupili razradi plana odbrane Visa. Oni su odmah odredili raspored jedinica i dali im zadatke posjedanja odbrambenih položaja i organizacije odbrane, ne čekajući detaljno razrađeni plan odbrane. Odmah po izradi plana odbrane, štab 26. divizije je izdao zapovjest za odbranu Visa sa svim detaljima i postupcima. U toj zapovjesti bilo je posebno naglašeno i podvučeno »Ostrvo Vis uporno braniti«.

U sklopu užurbanog rada na organizaciji odbrane, pored svih važnih pitanja stalnog rada na podizanju i uvježbavanju vojno-stručnog znanja i osposobljavanja boraca i starješina, posebna pažnja je posvećivana razvijanju i jačanju moralno-političke svijesti, borbenom moralu i upornosti odbrane Visa.

U svim jedinicama, među borcima i starješinama zavladalo je veliko raspoloženje da se Vis brani do poslednjeg borca. Nije se uopšte pominjalo niti razmišljalo o nekom eventualnom povlačenju. Od onog momenta kada je drug Tito naredio da se Vis brani, svaki borac i starješina bio je spreman da brani ostrvo Vis ili kako su ga borci nazivali »Jugoslavija u malom«, do posljednjeg daha, i svaki je u sebi razvio osjećanje da se Vis mora braniti i odbraniti.

Po iskrcavanju u luci Vis, jedinice 1. brigade, izvršile su smjenu 1. prekomorske brigade i preuzele položaje na čitavom ostrvu. Na položajima su preuzeli i nekoliko protivoklopnih topova. Za poslugu na oruđima

") Zbornik II. knj. 11. str. 363 i Arhiv VII, k. 20T2. reg. br. 13-2.

K) Fabijan Trgo »Strategijski značaj ostrva Visa u NOR-u«, Mornarički glasnik IV/74., str. 457—465.

brigada je dala 100 boraca. Drugog januara 12. dalmatinska brigada i Orijenski partizanski odred preuzeli su položaje na zapadnoj polovini ostrva. Dijelovi 1. brigade, povučeni su na istočnu polovinu ostrva.

U početnom rasporedu 1. dalmatinska brigada zaposjela je najosjetljiviji i najpristupačniji dio ostrva Visa i pristupila organizaciji odbrane na njemu, pa je od njenog rada na utvrđivanju i uspješne odbrane umnogome zavisila cjelokupna odbrana ostrva. Raspored bataljona bio je slijedeći: 4. bataljon — komandant Vaso Đapić, politički komesar Vladimir Marković Inđo, zamjenik političkog komesara Mujo Ibrahimpašić — posjeo je položaje za odbranu zaključno grad Vis — kota 174 — kota 177 — Banderica — rt Stračina i štab bataljona u gradu; 1. bataljon — komandant Ivan Guvo, politički komesar Vaso Miljatović, zamjenik političkog komesara Josip Ivić — posjeo je položaje za odbranu od rta Stračina — rt Stančića — Mala i Velika glava — kota 133 — Zaglav; 2. bataljon — komandant Marko Lagator, politički komesar Vicko Grgin, zamjenik komandanta Ivan Ćok, zamjenik političkog komesara Ivan Romač — posjeli su položaje od Zaglava do kote 140 i štab bataljona u Marine Zemlje; 1. bataljon 3. dalmatinske brigade 9. divizije — komandant Ilija Antunović, zamjenik političkog komesara Nikica Zenić. zamjenik komandanta Mišo Martinac — nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu sela Podstražje i štab bataljona **u** gradu Visu (Kut). Štab brigade, brigadna intendantura i previjalište u gradu Visu. Zadatak brigade je bio da spriječi iskrcavanje snaga neprijatelja na ostrvo Vis.

Devetog januara dva neprijateljska borbena čamca izvršili su prepad na višku luku, međutim vatrom sa partizanskih položaja iz protivoklopnih oruđa bili su primorani da se udalje. U vremenu od 6. do 12. januara štab brigade je održao dvije konferencije sa štabovima bataljona i komandama četa. Na konferencijama se raspravljalo o važnosti odbrane ostrva Vis, o stanju u bataljonima i o organizaciji odbrane i utvrđivanju položaja, kao i o zaprečavanju. Utvrđivanje položaja još nije bilo planski niti stručno izvođeno. Trinaestog januara štab brigade se premjestio iz grada Visa u selo Podselje, a brigadno previjalište u Marine Zemlje. Intendantura brigade i dalje je ostala u gradu.

Devetnaestog januara 1. bataljon 3. brigade 9. divizije izvršio je smjenu 2. bataljona, koji je povučen u brigadnu rezervu, u rejon sela Podstražje. Tog dana štab divizije je saopštio štabu 1. dalmatinske brigade naredbu štaba 8. korpusa da 1. dalmatinska brigada ulazi u sastav 26. divizije. Istovremeno 1. bataljon 3. dalmatinske brigade (Biokovski) ulazi u sastav 1. dalmatinske brigade kao njen 3. bataljon, a 5. bataljon 1. dalmatinske brigade ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade 9. divizije.

Sastav trećeg bataljona 1. dalmatinske brigade 20. januara 194-1. bio je sljedeći:

— *štab bataljona:* Komandant Ilija Antunović, rođen 1920. godine. Hrvat, ribar. Politički komesar Kuzman Bačetić, rođen 1922. god. Hrvat, ribar. Zamjenik političkog komesara Nikica Zenić, rođen 1920, godine, Hrvat, đak. Intendant Slavko Karađole, rođen 1920. godine, Hrvat, zemljoradnik. Referent saniteta Milica Lalić, rođena 1923. godine, Hrvatica, domaćica. Omladinski rukovodilac Kuzma Bačetić. rođen 1922. godine. Hrvat, ribar, do kraja januara 1944. godine;

– *1. četa:* Komandir Josip Jurišić. rođen 1921. Hrvat, ribar. Politički komesar Vinko Matana, rođen 1919. godine, Hrvat, zemljoradnik;

— 2. *četa:* Komandir Milenko Cala, rođen 1919. god., Hrvat, radnik Politički komesar Zeljko Livić, rođen 1921. g., Hrvat, đak;

– *3. četa:* Komandir Milan Skračić, rođen 1919. g.. Hrvat, pomorac Politički komesar Ante Bačić, rođen 1920. g„ Hrvat. đak.

Po prebacivanju sa Hvara na Vis, 11. dalmatinska brigada preuzele je položaje 3. bataljona 1. brigade, a taj bataljon je povučen u divizijsku rezervu. Od tog vremena dva bataljona 1. brigade nalazila su se u rezervi: jedan u brigadnoj a drugi u divizijskoj. Time je 1. brigada dobila sužen front, i tako su joj pružene mogućnosti da pojača odbrambenu zonu dubinskim rasporedom.

Petnaestog februara jedna neprijateljska formacija od pet aviona bombardovala je i mitraljirala položaje Stončica i Smokova. Od napada aviona žrtava nije bilo.

Stab 26. divizije izdao je pismenu zapovjest potčinjenim jedinicamć za odbranu ostrva. Time su regulisani i precizirani sektori odbrane brigada i njihovi zadaci. Za izvršenje postavljenog zadatka divizija je raspolagala sa tri brigade, 1, 11. i 12. brigadom, tri haubićke baterije 105 mn i jednom brdskom baterijom 75 mm (3 oruđa), 45 protivkolskih oruđž 45 mm i 15 PA mitraljeza 20 mm.

Poslije evakuacije sa ostrva Hvara, Brača i Šolte na Visu su se naši« četiri brigade. S obzirom na to da je odobreno da Vis brane snage 26 divizije u jačini od tri brigade, donijeta je odluka, pošto je 1. prekomorski već prebačena u noći između 3. i 4. januara brodovima mornarice NOV« sa Visa preko Dugog otoka na kopno, da se i 13. dalmatinska brigada prebaci sa Visa na kopno istim putem u noći između 17. i 18. januara.

Sektor odbrane 1. dalmatinske brigade protezao se obalnom linijon uključno Veli vrh (kota 131) — Terijum (grad Vis) — kota 177 — rt Stra čina — rt Stočica kota 48. Za izvršenje zadatka brigada je raspolagala s; tri bataljona, jednom brdskom baterijom 75 mm (tri oruđa), 18 protivkolskih topova 40 mm, jednim brodskim topom 47 mm i 9 PA mitraljezi 2U mm. Treći bataljon se nalazio u divizijskoj rezervi pod neposrednon komandom štaba divizije. Lijeva granica sa 12. brigadom je išla linijon Veli vrh (kota 131) — Radino brdo (kota 175) — Boletovo brdo (kota 212) a desna granica sa 11. brigadom kota 48 — kota 103 — kota 159 — Sv. Vit — (kota 190) Volnjak.

Jedanaesta dalmatinska brigada je držala položaj na liniji: uključnt od kote 48 obalnom linijom preko rta Rukavca, rta Stupišća do uključnt sa uvalom Kupinovac. Sa jednom četom je zaposjela ostrvo Biševo.

Desno od 11. brigade sektor odbrane držala je 12. dalmatinska brigadi na liniji uvala Kupinovac — grad Komiža — rt Manjaremi — Barjaci — sjevernom obalom do Velog vrha (kota 131).

Naređenjem štaba 26. divizije od 22. februara ostrvo Vis proglašen« je ratnim garnizonom. U vezi s tim sve neboračko stanovništvo ostrva Vi; sa izbjeglicama otpočeo je sa evakuacijom u Italiju. Sa Visa su u Italiji prebačeni i ranjenici na'liječenje.

Za odbranu Visa su određene i snage 4. pomorskog obalskog sektori Mornarice NOVJ, sa sjedištem na Visu. Četvrti pomorski obalski sekto je imao u svom sastavu devet naoružanih brodova i dvadeset i jedan pat

rollìi čamac, te jedan broj transportnih brodova, uglavnom motornih jedrenjaka. Iako je Vrhovni štab dao mogućnost Operativnom štabu za odbranu ostrva da u krajnjoj opasnosti evakuiše ostrvo Vis, to se nikada nije postavljalo kao realnost i pretpostavka. Isto tako ni jedinicama se nije to pitanje nikada postavljalo. Svi su borci bili upoznati s činjenicom da je njihova sudbina vezana za odbranu ostrva Vis. Cak ni u jednom dokumentu jedinica 26. divizije ta mogućnost se ne pominje.

Planom odbrane 26. divizije posebno je obuhvaćen i razrađen plan utvrđivanja za sve odsjeke i rejone. Radovi na utvrđivanju odvijali su se brzo i neprekidno. Citavo ostrvo Učilo je na veliko gradilište čiji se efekti rada nisu vidjeli, jer su uglavnom bili maskirani i djelimično pod zemljom.

Upravo u vrijeme kada su radovi na utvrđivanju položaja bili u početnoj fazi Nijemci su vršili pripreme za desant na Vis. Po planu neprijatelja iskrcavanje na ostrvo trebalo je da počne 21. februara. U desantu je trebalo da učestvuju: 750. puk 118. njemačke lovačke divizije, jedan padobranski bataljon i dvije brdske baterije, a od pomorskih snaga: 1. divizion torpednih čamaca, 11. flotila za osiguranje, 10. desantna flotila, sa 5 torpiljerki, do 8 torpednih čamaca, jedan lovac podmornica, do 5 desantnih tenkonosaca, 10 desantno-jurišnih čamaca i 10—15 motornih jedrenjaka. Desant je trebalo da podržava lovačka avijacija, koja bi imala prevlast u vazduhu u trenutku približavanja brodova obali Visa i iskrcavanja trupa. Predviđena je i podrška bormbarderske avijacije. Međutim, desant na ostrvo Vis bio je odgođen uslijed nekih neslaganja između komandi mornarice i suvozemnih njemačkih snaga. Ovo je bio najkritičniji momenat za odbranu ostrva. Svi kasniji rokovi za desant na ostrvo Vis bili su odgađani, dok konačno Nijemci nisu odustali od napada. Sve Što je vrijeme više prolazilo, išlo je u prilog odbrani ostrva.[90])

Pošto je Vrhovni štab NOV i POJ znao za namjere Nijemaca, upozorio je Operativni štab na Visu da preduzme krajnje mjere budnosti jedinica, a naročito noću.

Stab 1. dalmatinske NOU brigade izdao je pismenu zapovjest 26. februara 1944. godine potčinjenim jedinicama, kojom je odredio raspored bataljona za odbranu.

Treći bataljon, ojačan četom 12. brigade, po izvršenoj smjeni 4. bataljona, posjeo je položaje zaključno grad Vis — kota 174 — kota 177 — Bandrica — rt Stračina. Po naređenju štaba za odbranu Visa u slučaju neprijateljskog desanta na luku i grad Vis, pod komandu štaba bataljona uključile bi se slijedeće jedinice: Lučka kapetanija, Lučka straža, partizanska straža, dopunska četa mornarice, radnici etapne stanice i ljudstvo pri štabu 4. pomorskog obalskog sektora. Jedna četa bataljona bila je u rezervi, jedan vod držao je položaj na ostrvu Hostu. Stab bataljona nalazio se u rejonu Sv. Kuzme.

Drugi bataljon, po smenjivanju 1. bataljona, posjeo je položaj rt Stračin rt Stančića — Mala i Velika glava — kota 133 — Zaglav. Jedna četa nalazila se u bataljonskoj rezervi u rejonu Tihobravčevo polje. Stab bataljona nalazio se na Dudikovcu.

Prvi bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi sa dvije čete u rejonu sela Podselja, a jednom četom u rejonu Zlo polje.

") Zbornik n. knj. 10. str. 207 i 208.

Četvrti bataljon nalazio se u divizijskoj rezervi u rejonu sela Podstažje, a štab bataljona u gradu Visu (Kut).

Smjenjivanje bataljona bilo je planski i organizovano, a imalo je za cilj da se smijenjeni bataljoni srede, i posebno da se u njima organizuje vojnostručna obuka i idejno-politički i kulturno-prosvjetni rad.

Za podršku brigade dodijeljena je artiljerija pod komandom Mardešića i raspoređena na sektor odbrane brigade, i to: na odsjek odbrane 3. bataljona: 8 protivkolskih topova 40 mm, jedan poljski top 105 mm, jedan brodski top 47 mm, 1 PA mitraljeza 20 mm, 72 teška mitraljeza 8 mm, 8 minobacača 81 mm; na odsjek odbrane 2. bataljona: 7 protivoklopnih topova 40 mm, 2 protivoklopna topa 57 mm, brdska baterija 75 mm, (3 oruđa), 2 PA mitraljeza 20 mm, 37 teških mitraljeza 8 mm, 10 minobacača 81 mm. Artiljerija i protivavionska artiljerija na sektoru odbrane brigade stavljene su pod komandu štaba brigade preko komandanta sektorske artiljerije Isto tako štabovi bataljona postavljali su zadatke artiljeriji raspoređenoj na odsjeku odbrane bataljona, preko komandira artiljerije, koji se nalazio pri štabu bataljona. U toku dana u PA odbranu uključivani su i teški mitraljezi, koji su imali PA postolja, a noću su skidani sa postolja.

U slučaju pojave aviona, artiljerci i mitraljesci su mogli otvarati vatru kada to prethodno učine Englezi ili kad avioni otpočnu sa napadom. Saveznički avioni često su nadletali ostrvo Vis, te se dešavalo da naša protivavionska odbrana otvori vatru na njih. Zbog toga je bio zaveden takav režim otvaranja vatre na avione.

U sklopu cjelokupne organizacije odbrane posebno se pažnja posvećivala organizaciji službe veze, osmatranja i javljanja. Sve jedinice od bataljona naviše bile su povezane žičnom vezom. Naročito se razvilo javljanje po frontu i dubini na svim odbrambenim sektorima. Velika se pažnja posvećivala kurirskoj vezi, koja je bila dobro uigrana i besprekorno je lunkcionisala. U maju je brigada dobila od saveznika 16 radio-stanica »toki-voki« tako da su potčinjene jedinice sa štabom brigade bile povezane radio-vezom.

Rad na organizovanju odbrane i izradi fortifikacijskill objekata na odbrambenim položajima intenzivno se obavljao počev od obalnog ruba i dalje po dubini odbrane po otpornim tačkama najpodesnijim za odbranu. Sve radove na utvrđivanju položaja izvodili su borci po uputstvima grupe inžinjeraca koje su ih obučavale u izradi fortifikacijskih objekata (saobraćajnica, zaklona, bunkera, žičanih i minskih prepreka i maskiranje objekata i oruđa na vatrenim položajima), i sve je trebalo izgraditi u što kraćem vremenu.

Plan odbrane ostrva je tri odbrambene linije. Obezbeđenje su vršili naoružani brodovi naše mornarice kontrolišući površinu mora i sve prilaze pristupačnoj obali za iskrcavanje. Rad jedinica 4. pomorskog obalskog sektora bio je složen. Morali su se vremenski uskladiti potroliranja brodova, vrijeme njihovog prolaska, duž obale i signali raspoznavanja između brodova i jedinica na obali. To je činjeno da ne bi došlo do zabune i otvaranja vatre između samih brodova i posebno između brodova i jedinica na odbrambenim položajima. Patroliranje brodova i saradnja sa odbrambenim jedinicama bila je besprekorno uvježbana i ostvarivana. Osnovni zadatak patrolnih brodova bio je da blagovremeno otkriju neprijateljske plovne

Objekte i da obavijeste odbrambene sektore, a potom postepenim povlačenjem ka najbližim lukama i u podesnom momentu da vrše bočne napade i djejstvuju prema planu odbrane. U slučaju iskrcavanja neprijatelja na ostrvo, posada napušta brodove i priključuje se pješadijskim jedinicama.

Prva linija odbrane protezala se duž obalnog ruba organizovano po sistemu grupnih otpornih tačaka, među sobom dobro povezanih i posebno pripremljenih za kružnu odbranu i za bočno djejstvo radi neposredne podrške između otpornih tačaka. Sa položaja ove linije mogli su se pješadijskim oružjem najefikasnije tući prilazi obalnom rubu. Na mjestima uz obalu gdje je bilo moguće da pristanu desantno-jurišni čamci postavljane su žičane prepreke i protivpješadijske nagazne mine. Na povoljna mjesta pristajanja čamaca postavljana su benzinska burad sa zapaljivom smjesom. U trenutku pristajanja desantno-jurišnih čamaca smjesa bi se palila i time stvorila vatrena zavjesa. Plamen bi sprječavao i usporavao iskrcavanje neprijateljskih trupa i talco ih izložio ubitačnoj vatri sa obale.

Oficir sovjetske armije Vladimir Ljepuškim, elektroinženjer, koga je 1. dalmatinskoj brigadi dodijelio štab 26. divizije pošto je oslobođen iz njemačkog zarobljeništva, predložio je da izradi napravu kojom bi izazvao požar na površini mora upotrebom nafte i benzina. Radionica brigade po njegovom nacrtu izradila je nekoliko takvih naprava za luku Vis, ali do upotrebe nije došlo sem na demonstrativnoj probi.

U dubini odbrane organizovan je odbrambeni položaj koji su posjedale bataljonske rezerve na najpodesnijim uzvišenjima, sa kojih se moglo najbolje tući zaprečnom vatrom iz mitraljeza, minobacača i protivoklopnih oruđa na prilaze obalnom rubu. Ova odbrambena linija služila je da prihvati eventualno povučene jedinice sa prve linije, koje bi poslije sa bataljonskim rezervama prešle u protivnapad sa ciljem bacanja neprijatelja u more. Glavna odbrambena linija 1. brigade protezala se od Velog vrha (kota 131), gdje se spaja sa glavnim odbrambenim položajima 12. brigade, pa je išla sjevernim padinama kote 143 — Terijum — kota 116 — sjeverne padine Brakosovca — Sv. Kuzma — sjeverozapadne padine Paklenice (kota 192) — kota 174 — kota 177 — Banderica — Stončica (kota 209) — Kosa mala i Velika glava — kota 133 — kota 103, gdje se spajala sa glavnom odbrambenom linijom 11. brigade. Položaji su bili utvrđeni rovovima i bunkerima sagrađenim od kamenja. Na najvažnijim otpornim tačkama bili su sagrađeni i betonski bunkeri. Otporne tačke bile su opasane žičanim preprekama i protivpješadijskim nagaznim minama. Na tim položajima su se nalazile četne rezerve, koje su mogle vršiti protivnapade na ugroženim pravcima odbrane prve odbrambene linije.

Prihvatna odbrambena linija protezala se preko najviših vrhova koji su dominirali glavnom odbrambenom linijom. Položaji ove linije išli su od desne granice 12. brigade linijom Boletovo brdo (kota 212) — Bratosovac (kota 296) — Sv. Kuzma — Paklenica — Dudikovac (kota 192) — kota 145 i dalje kosom preko kote 109 prema koti 152, gdje se spajala sa položajima odbrane 11. brigade. Na prihvatnoj liniji nalazile su se bataljonske rezerve, a u neposrednoj blizini i brigadna pa i divizijska rezerva.

Svi položaji bili su solidno utvrđeni i maskirani od pogleda iz vazdulia i sa mora i pripremljeni za kružnu odbranu. Zabranjeno je svako kretanje po položajima za vrijeme nadletanja neprijateljske avijacije.

Borac ua straži kod svetionika «a rtu *Stončica, na otoku Visu, 1944.*

Takođe je naređeno da se jedinica ili pojedinac ne smije bez naređenja povući sa položaja. U slučaju da neprijatelju uspije da ovlada dijelom glavnih položaja i primora jedinice na povlačenje, one bi bile prihvaćene na prihvatnoj liniji. Sa te linije pripremale su se rezerve i organizovani protivnapadi s ciljem uništenja uklinjenog neprijatelja.

Za odbranu od vazdušnog desanta i spuštanja manjih padobranskih grupa sve jedinice imale su zadatak da kontrolišu rejon na kojem se nalaze.

Brigadna rezerva organizovala je odbrambene položaje po dubini odbrambenog rejona brigade sa zadatkom da budu spremni da djejstvuju po eventualnom neprijateljskom* vazdušnom desantu i da vrše protivnapad na ugroženom odbrambenom rejonu brigade. Brigadna rezerva je raspoređena na prostor gdje je bio najpovoljniji teren za spuštanje padobranaca. Patrole su krstarile ostrvom, naročito kada je primjećeno nadletanje neprijateljskih aviona u toku noći. U slučaju spuštanja neprijateljskog vazdušnog desanta, zadatak jedinica bio je da energično i brzo djejstvuju, da ne dozvole da se desant grupiše i prikupi i posjedne pogodnu otpornu tačku. U slučaju desanta odbrana bi djejstvovala punom snagom Značajno je uništavati neprijatelja dok se još nalazi u vazduhu. Preduzlmane su i pasivne mjere na ravničarskom terenu — u zemlju su pobijani drveni zašiljeni kolci.

Sistem zaprečavanja zasnivao se prije svega na dobro organizovanoj i pripremljenoj zaprečnoj vatri svim raspoloživim vatrenim sredstvima. Prepreke od bodljikave žice postavljene su po položajima pristupačnog dijela obale ispred prve odbrambene linije obuhvatajući odbrambene

linije i odbrambene otporne tačke. Posebna pažnja žičanim preprekama poklanjana je u dubini odbrane brigade, naročito na međuprostorima odbrambenih rejona koji nisu mogli biti dovoljno kontrolisani. Zajedno sa žičanim preprekama na najosjetljivijim dijelovima obale postavljena su i minska polja koja su činila odbranu čvršćom i stabilnijom.

Pošto je vladalo uvjerenje da će neprijatelj prilikom napada na Vis najvjerovatnije u kombinaciji sa pomorskim desantom upotrebiti i vazclušni desant, svi štabovi brigada proučili su podesne vazdušnodesantne prostore kako bi spuštenom vazdušnom desantu nanijeli što veće gubitke. U tom smislu sve jedinice i ustanove koje nisu angažovane neposredno na odbrani od pomorskog desanta trebalo je da izađu na određene položaje i otvore vatru po neprijateljskim padobrancima prije spuštanja i vrše napad na spušteni desant. Na čitavom ostrvu su bile organizovane osmatračke stanice sa zadatkom da budno prate sve pojave na moru i u vazduhu i da o tome, ugovorenim signalima i znacima, obavještavaju štabove 26. divizije i Mornarice NOVJ. Svaka jedinica bila je dužna da neposredno noću i danju kontroliše svoju teritoriju radi likvidiranja eventualno ubačenih neprijateljskih diverzanata bilo morem, ili vazduhom.

Početkom januara 1944. godine Nijemci su se oprezno počeli iskrcavate na ostrvo Hvar, Brač i Šoltu a kasnije na Mljet. Naše snage koje su ostaie na tim ostrvima pratile su rad neprijatelja i o svemu blagovremeno obavještavale komandu 26. divizije na Visu.

SAVEZNIČKE SNAGE NA OSTRVU VISU

Po odobrenju Vrhovnog štaba, januara 1944. godine na ostrvo Vis počele su da pristižu savezničke jedinice. Prva grupa komandosa od 30 vojnika stigla je na ostrvo 16. januara 1944. godine. Do 12. februara na Vis je stigao drugi komandos. Njegov komandant potpukovnik Tom Cerčil (Chuchill) preuzeo je dužnost komandanta savezničkog garnizona na Visu. Do 28. februara na Vis je prispjeo kompletan 43. mornarički komandos u jačini 420 vojnika. Komandant mu je bio poručnik bojnog broda Morgan Džailz (Morgan Gilgs). Prema sporazumu sa saveznicima njihove snage, kako su pristizale na ostrvo Vis uključivale su se u planove odbrane.

Raspored za odbranu engleskih savezničkih jedinica bio je: komanda 43. komandosa sa četiri mitraljeza i više malih bacača smestüa se u selu Podselje; jedna grupa od 160 vojnika nalazila se na položaju sa dva teška minobacača, sjeverno od sela Podselje; druga grupa u jačini od 120 vojnika smjestila se u rejonu između Pliskog i Voščice polja; treća grupa u jačini 60 vojnika smjestila se u gradu Visu. Šest savezničkih protivavionskih topova bilo je postavljeno na položaje oko grada.

Savezničke jedinice koje su se nalazile u gradu Visu, odnosno na sektoru odbrane 1. brigade u slučaju neprijateljskog napada na luku i grad Vis, trebalo je da se uključe u odbranu luke i grada. Svoja djejstva je trebalo da usklađuju sa bataljonom koji se nalazio na sektoru odbrane grada. Ako luka i grad Vis ne budu direktno napadnuti, saveznička komanda će prikupiti svoje snage i krenuti u selo Podselje, gdje će dobiti zadatak od štaba 1. brigade, u saglasnosti sa njihovom komandom. Počet-

kom maja ria Vis je stigao 40. mornarički komandos. Po njegovom pristizanju na ostrvo Vis snage saveznika su imale oko 2000 vojnika.

Savezničke pomorske snage koje su bile bazirane u luci Komiža, imale su u svom sastavu torpedne i patrolne čamce, motorne topovnjače i desantno-jurišne čamce. Osnovni zadatak savezničkih pomorskih snaga baziranih na Visu bio je napad na njemačke transportne brodove duž istočne obale Jadrana. Ponekad su dijelom istočne obale krstarili razarači, koji su bili bazirani u Italiji. Pojavom savezničkih ratnih brodova na dijelu srednjeg Jadrana, a naročito avijacije, paralisan je njemački saobraćaj na Jadranu. Sve je to uticalo da bude sigurnija odbrana ostrva Vis, a naročito poslije izgradnje aerodroma na kojem su, pored savezničkih bili i naši avioni.

Izgradnja aerodroma na Visu je omogućila bezbjednije izvođenje desantnih operacija na susjedna ostrva i održavanje veze Vis — kopno.

PRELAZ NA POZICIONU ODBRANU

Dobijanjem zadatka za odsudnu odbranu ostrva Vis 26. divizija se preorijentiše sa partizanskog načina ratovanja na pozicionu odbranu, što nije bilo jednostavno ni lako. Za uspješnu pozicionu odbranu trebalo je uložiti krajnje napore da se u što kraćem vremenu obuče borci u rukovanju oružjem, izvede nastava gađanja i nauči svaki borac da precizno gađa. Poziciona odbrana ne može se zamisliti bez dobro obučenih jedinica.

Politički komesar brigade Ante Kronja Čenčo je održao predavanje i vodio konsultacije na partijsko-političkom kursu brigade u rejonu Kut u gradu Visu, a po padu mraka pošao obalom da obiđe straže. Zaustavio ga je stražar u momentu kada je davao znak raspoznavanja. Drugi stražar je zaustavljao pripitog čovjeka koji nije stao ni poslije ponovljene komande. Stražar je pucao na njega ali je teško ranio u desnu nogu komesara Kronju. Zbog tog nesrećnog slučaja brigada se je morala rastati od svog prvog političkog komesara, jer je morao da bude prebačen u Italiju na liječenje.

Borce je trebalo uzdizati i političko-ideološki i od njih, naročito od novih boraca, stvoriti hrabre i odlučne borce, za odbranu ostrva Vis. Obučavan je i rukovodeći kadar za takav vid borbe. U planu odbrane ostrva Visa nije predviđeno povlačenje. Malo je bilo boraca u brigadi, a i rukovodilaca, koji su nešto više znali o načinu borbe u pozicionoj odbrani. Pred svim štabovima i pred svakim starješinom stajali su teški i odgovorni zadaci da pripreme sebe i borački sastav za izvršenje postavljenog zadatka.

Pored pripreme i obučavanja rukovodećeg i boračkog sastava za odbranu ostrva, nije se smjela zanemariti vojna obuka za ofanzivne borbene operacije. Trebalo je obučiti rukovodeći sastav za savremeno rukovođenje jedinicama u borbi. Ovo tim više jer je divizija dobijala sve veći broj artiljerijskog naoružanja, a kasnije i tenkove. Rukovodeći kadar, naročito niži, biran je od najboljih boraca koji nisu imali gotovo nikakvo vojno obrazovanje, a nedostajalo im je i opšte obrazovanje, ali su imali bogato borbeno iskustvo koje je od ogromnog značaja i za ovakav vid borbe.

OBUKA U BRIGADI

Stab divizije izradio je opšti plan obuke za sve jedinice, za borački i starješinski sastav, a štabovi brigada planirali su obuku za svoje jedinice. Borački sastav obučavan je u rukovanju oružjem i ručnim bombama. Izvođena je nastava gađanja. Takođe su borci obučavani u izvođenju fortifikacijskih radova i izgradnji objekata na položajima za postavljanje žičanih prepreka i minskih polja. Učili su kako treba koristiti artiljerijsku, minobacačku i mitraljesku vatru za podilaženje neprijateljskom položaju

Stab brigade: Bogdan Stupar, komandant, Ivan Romac, politički komesar, Mirko Novović, zamjenik političkog komesara. **Ljubo** *Truta, načelnik štaba, i Mićo Culić, referent saniteta, ljeta 1944.*

u napadu, kako prilaziti neprijateljskim bunkerima i kako ubacivati u njih ručne bombe, kako praviti prolaze kroz žičane prepreke. Strojeva obuka izvođena je radi učvršćivanja discipline i vojničkog držanja svakog pojedinca.

Pored obuke po jedinicama, pri štabu divizije organizovani su kursevi za komandire vodova i četa, za artiljerce, veziste, inžinjerce, izviđače, srednji sanitetski kurs i ostali stručni kursevi. Pri štabovima brigada organizovani su kursevi za komandire odjeljenja i niži sanitetski kurs. Štabovi brigada i bataljona, rješavali su taktičke zadatke i izučavali neka teoretska pitanja iz ratne službe.

PARTIJSKA I SKOJEVSKA ORGANIZACIJA

Prepotčinjavanjem 1. dalmatinske brigade iz 9. u 26. diviziju izabran je za sekretara divizijskog komiteta KPJ zamjenik političkog komesara brigade Mirko Novović. Partijska i skojevska organizacija u 1. brigadi je bila najrazvijenija i sa najvećim iskustvom, pa je to bilo od koristi i za ostale brigade. Cak su i neki članovi Oblasnog komiteta KPJ za Dalmaciju obilazili partijske i skojevske organizacije u brigadi da bi iskustvo pre-

Borri 1 dalmatinske na **Visu.** *U sredini Miloš Banjac Miško i Miše Mariti. Ispred njih sjede Vitomir Bogetić i Franjo Kronja, maja 1944.*

nosili na ostale partizanske jedinice NOV na terenu. To je obavezivalo partijske i skojevske organizacije u brigadi da što bolje rade.

Partijska organizacija u brigadi bila je pokretačka snaga koja je mogla da mobiliše sve štabove od najvišeg do najnižeg, vojno-politički kadar i čitav borački sastav na izvršavanju postavljenog zadatka oko odbrane ostrva Vis. Tridesetog januara 1944. godine u brigadi su bila 304 člana Partije, 45 kandidata za Partiju, 494 člana SKOJ-a, ukupno 843 organizovana borca i starješine. Ova cifra pokazuje da je preko polovine brojnog stanja brigade bilo organizovano u Partiji i SKOJ-u. Ovo je bila velika snaga, koja je bila angažovana na izvršavanju postavljenih zadataka brigade. Nije bilo pitanja iz života i rada u jedinicama koje nisu partijske organizacije na svojim sastancima pretresale i analizirale. Članovi Partije bili su odgovorni pred svojim partijskim organizacijama za otklanjanje svih negativnih pojava u jedinicama i kod pojedinaca. Gotovo da su svi rukovodioci bili članovi Partije. Ovo se odnosilo i na omladinsku organizaciju (SKOJ), koja je bila desna ruka Partije na rješavanju svih pitanja u jedinicama. Najvećim dijelom u brigadi regrutovani su novi članovi Partije iz redova SKOJ-a.

Dolaskom brigade na ostrvo Vis pred komande i štabove postavio se zadatak da na viši nivo podignu rad na političko-moralnom uzdizanju boračkog sastava, a naročito novih boraca kojim je brigada popunjavana od svog dolaska u Dalmaciju. Trebalo je rješavati odnos starijih i novih

Stab 1. dalmatinske na Visu 1944. Slijeva nadesno: Ljubo Truta, Davor Tripalo, Bogdan Stupar **i** *Ivan* **Romac**

boraca, prihvatanje novih boraca i njihovo saživljavanje u novoj sredini. Trebalo je osposobiti borce i starješine za prelazak od partizanskog načina ratovanja na pozicioni vid odbrane. Sve su to bili odgovorni zadaci koji su stajali pred Partijom, pogotovo ako se ima u vidu da je sudbina brigade vezana za odbranu ostrva Vis.

Ta pitanja rješavala su se raznim formama rada, od sastanaka partijskih i skojevskih organizacija, preko sastanaka Štabova i komandi četa, do boračkih konferencija po bataljonima i četama. Stab divizije izradio je jedinstven plan za moralno-političko uzdizanje boračkog i starješinskog sastava. U prvi plan političkog rada došli su za proradu materijali sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a, njegove odluke i formiranje Nacionalnog komiteta Jugoslavije. Tim odlukama dati su osnovni temelji budućeg društveno-političkog uređenja države. Proradom tog materijala novomobilisani borci su se upoznavali sa ciljevima borbe i revolucionarnim procesom u našoj zemlji. Citavi borački i starešinski kadar najviše je bio zainteresovan kakvo će po završetku rata biti društveno-političko uređenje nove Jugoslavije. Zbog takvog interesovanja postavljena su tri pitanja za proradu: razvitak narodne vlasti, federativna demokratska Jugoslavija i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U vezi sa tim temama prorađivani su članci iz listova »Nova Jugoslavija«, »Naprijed« i »Vjesnik«. Obrađivano je i nacionalno pitanje u novoj Jugoslaviji. Da bi se što temeljitije proradile te i druge teme, one su ušle u plan takmičenja koje je organizovano u čast praznika rada Prvog maja 1944. godine. Spremajući se za ovo takmičenje pretežan broj boraca i gotovo svi rukovodioci potpuno su savladali materijal. To je utvrđeno u diskusiji na konferencijama i propitivanjima. Takmičenje je još više aktiviralo političke rukovodioce po jedinicama da

Polaznici političkog kursa na Visu, ljeto 1944.

borci i starješine što temeljitije savladaju političke materijale. Pored pomenutih pitanja, prorađivane su i druge aktuelne teme: »Kuda ide Bugarska«, »Moskovska i Teheranska konferencija«, »Fašizam i demokratija«, »Sovjetska država — država novog tipa«, »Diktatura proletarijata« i slično.

PARTIJSKO-POLITIČKI KURSEVI

Partijsko-politički kadar u jedinicama brigade biran je od najizraslijih i najhrabrijih boraca, ali zbog širine materije koju je trebalo objašnjavati i prenositi na druge moralo mu se pomagati da dopuni svoja znanja i iskustva, pa se stalno postavljao zadatak pred brigadnim i divizijskim komitetom KPJ da im omogući da prošire svoje znanje iz ideološko-političkih oblasti i opštih znanja. Dolaskom na Vis štab brigade je organizovao partijsko-politički kurs na kojem su članovi štaba držali predavanja. Slušaoci su potom izučavali tu materiju i na kraju je vršeno ispitivanje da bi se stekao uvid kako je koji slušalac savladao materiju. Kurs je trajao 20 dana. Bilo je teškoća sa umnožavanjem materijala za svakog slušaoca, jer je taj materijal umnožavan na ciklostilu. Zalaganje slušalaca za savlađivanje materije koja je bila programom predviđena je bilo na visini. Svi slušaoci su je dobro savladali. Po završetku tog kursa laspoređeni su u čete gdje su dobijena znanja prenosili na starješine i borce. Interes za taj rad je narastao.

Po ulasku 1. brigade u sastav 26. divizije Oblasni komitet KPH za Dalmaciju i Divizijski komitet 26. divizije organizovali su partijsko-politički kurs na koji su upućivani partijsko-politički i vojni rukovodioci iz čitave 26. divizije. Cak su na njega slati i komandanti brigada, istaknuti komandanti bataljona i političko-partijski rukovodioci bataljona i četa. Uslovi za rad na tom kursu su bili bolji kako u pogledu smještaja, umnožavanja materijala, tako i kvaliteta predavača. Ti kursevi su bili od velike pomoći za unapređenje ideološko-političkog i kulturno-zabavnog rada u brigadama i diviziji kao cjelini.

KULTURNO-PROSVJETNL RAD

Kulturno-prosvjetni rad u diviziji bio je organizovan. a pospješen tromjesečnim takmičenjem u čast praznika rada Prvog maja 1944. godine. Takmičenje u 1. brigadi organizovano je između bataljona i četa u bataljonima. Po bataljonima pa i u četama su postojali kulturno-posvjetni odbori koji su, pored planskog rada, koristili i takmičenje između bataljona i Četa da bi postigli bolje uspjehe u radu. Takmičenje je obuhvatalo sva pitanja iz života i rada. U odboru su izabrani borci i starješine koji su najviše imali smisla za politički, kulturni i sportski rad. Njihov zadatak je bio da se angažuju po svim pitanjima takmičenja i na pripremanju izdavanja listova: brigadnih, bataljonskih i četnih, da organizuju predavanja po jedinicama i izvođenje priredbi i sportskih takmičenja. Na širokoj osnovi sprovodilo se opismenjavanje boraca.

Po četama su osnovane grupe za prikazivanje skečeva i manjih dramskih komada i pjevački horovi. Mada su priredbe koje su te grupe izvodile bile na početničkom nivou, za naše borce koji su ih gledali i slušali bile su interesantne jer su unosile raspoloženje. Za mnoge naše borce to je bilo prvo upoznavanje sa kulturnim životom.

U brigadi je formiran kulturno-zabavni odbor i kvalitetna kulturno-prosvjetna ekipa koju su stalno ili naizmjenično sačinjavali: Jozo Pensa, dirigent pjevačkog hora, Božo Alfirević, Zoran Kovač, Ivan Roje, Lovorka Juras, Ante Kapor, Marija Kazanova. Rafailo Kržanić, Ljubica Boban, Vinko Ruženić, Mijo Terabene. Jozo Mornar, Mirko C;ć, Đuro Sekulić, Vlade Viali, Tonko Saljačić, Zdenko Karađole, Blaženka Katić Sinjkinja. Stanko Karađole, Nikola Milekić Korčagin, Ante Paić, Frane Kuzmanić, Ljubica Barić, Marinko Juras, Ante Bego, Nikola Vuleta, Fabijanko Zanić, Mile Zuvela, Marin Kovačić, Marija Grubišić, Mate Silić, Ciro Junaković, Prošper Bracanović, Nikola Livaković, Mate Lucijanović, Marko Ivančević, Paško Ercegović, Vinko Paštar i dr. Za organizaciju i pripreme priredbi korišćeno je svako slobodno vrijeme.

U ekipi je bilo dosta sposobnih za kulturni rad, pa je postojala podjela rada: muzička sekcija zadužena je za pjevački hor, solo pjesme i muzičke tačke: folklorna grupa za narodna i partizanska kola i igre, dramska za jednočinke, skečeve, recitacije i dr. U programu su najviše bile zastupljene revolucionarne pjesme, splet partizanskih borbenih pjesama, splet narodnih pjesama iz skoro svih krajeva Jugoslavije, pjesme u duetu, kvartetu i razne solo pjesme, uz pratnju pjevačkog hora ili gitare, recitali i recitacije.

Borei I. ***bataljona slušaju*** **vijesti. Vis** ***u ljeto 1944.***

Petar Dimitrijević, Hrvoje Čulić Mićo, sekretarica štaba. Ljubo Truta i Bogdan Stupar

humoreske, šaljivi »vrabac«, splet narodnih igara, dosjetki i dr. Pred poj četak izvođenja programa uvodnu riječ je obično imao Ivan Romac. poli-i tički komesar brigade, ili neki član ekipe.

Borci i narod su u cjelini dobro prihvatili priredbe, a naročito tačke sa šaljivim sadržajem, jednočinke i komedije od Nušića i drugih autora — »Analfabet«, »Protekcija«, »Dugme«, »Svetski rat« i dr.. i šaljivu groj teksnu igru sa sela pjesmom iz raznih krajeva naše zemlje.

Pjevački zbor 1. dalmatinske na Visu: slijeva nadesno: Ivan Roje. Ante Kapov, Grego Božo, Božo Alfirević, Jozo Perusa. Marija Kazanova, Mijo Terabene, Jozo Mornar, Mirko Cić, Vinko Ruževič, Đuro Sekulić, Vlado Viali, Tonko Soljačić, Ante Pajić, Frane Kuzmanić, Ljubica Barić, Marinko Juras, Ante Bego, Nikola Vuleta, Fabijanka Zanič, Zoran Kovačev, Mile Zuvela, Marin Kovačić, Mate Šilić, Ciro Junaković, Prošper Bracanoinć, Nikola Livaković, Mato Lucijanović, Blagajić, Marko Ivančević, Paško Ercegović i **Vinko** *Paštar*

Vodilo se računa o idejnosti i propagandnom djelovanju priredbi. Kulturna ekipa je izvođenjem programa doprinosila stvaranju idejno-političke zrelosti i svijesti, raspoloženju, održavanju i podizanju borbenog morala kod boraca i naroda. Izvođenjem spleta makedonskih, slovenačkih, srpskih, bosanskih i dalmatinskih narodnih i borbeno-revolucionarnih pjesama i igara i si. u danima NOR-a manifestovalo se bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Pjevane su i ruske pjesme: »Poljuško polje«, »Ej, uhnjem«, »Oj ti Volga, širokaja reka«, »Kaćuša«, dvije pjesme na engleskom jeziku i na italijanskom »Bandijera rossa« i si., na taj način je ispoljavan i duh savezništva. Održano je nekoliko priredbi zajedno sa savezničkim komandosima za engleske i naše vojnike i narod.

Polet na kulturno-prosvjetnom polju zahvatio je jedinice u toku takmičenja juni — septembar. Politički komesar 26. divizije u svom izvještaju od 20. jula 1944. godine piše: »Prva brigada odskače od ostalih po borbenosti, iskustvu i svijesti boraca«. Na konferenciji političkih komesara četa, bataljona i brigada zaključeno je: a) izvršiti raspodjelu rada u toku čitavog dana — prije podne vojnički, poslije podne politički, kutlurni i dr.;

b) objedinjavati kulturni i politički rad u brigadi; c) formirati tehničke odeljenje za nabavku materijala i obradu listova.[07])

U 1. brigadi su izdata tri bataljonska lista, jedan sanitetski bilten 70 brojeva četnih džepnih listova i 55 zidnih novina. U tim listovima tre< tirano je stanje u jedinicama. Bilo je značajno pisanje četnih džepnih zidnih novina, u kojima je konkretno iznošeno stanje u četama. U zidnin novinama su se u duhovitom i šaljivom tonu iznosile poimenično dobri i loše strane drugova. Za pojedine ličnosti isticane su slabosti i dobr< strane, bez obzira na to da li je u pitanju bio borac ili rukovodilac. Cetnin zidnim novinama razvijala se zdrava kritika i na taj način ispravljane si negativne pojave pojedinaca. Naročito se to odnosilo na rukovodeće dru gove.

Obuka boraca na minobacačima. **Vis,** *1944.*

Po bataljonima i četama 1. brigade održano je 51 predavanje iz ot lasti nauke, književnosti i sporta: o otkriću Amerike, o značaju francusk revolucije, o životu u SSSR, o modernoj tehnici, o važnosti mora i luk; o važnosti i značaju jugoslovenskih rijeka, o životu starih Slovena, o stE rim Egipćanima i njihovoj kulturi, o nebeskim tijelima i prirodnim silam; o Matiji Ivaniću, o seljačkom gospodarstvu na kršu i o drugim važnir temama. Sva predavanja su iznošena na popularan način, što je mnog borce i rukovodioce privlačilo i interesovalo.

U bataljonima su organizovani kursevi za nepismene. Oni borci ko, su pohađali ovaj kurs bili su oslobođeni ostalih dužnosti.

Zaključno s martom 1944. g. naučilo je pisati 50 boraca. U brigac su do 2. marta bila još 52 nepismena borca. Kursevi za nepismene staln su se nastavljali, jer su u brigadu, usled čestih popuna, dolazili i nepi: meni borci. I pored neprekidnog rada na opismenjavanju boraca, uspje ipak nije bio potpun.

") Arhiv VII, mikrofilm CK KPH, rolna 37.

Sportska djelatnost u brigadi razvijala se u duhu prvomajskog takmičenja. Organizovano je fudbalsko takmičenje između brigada, a u okviru brigade između bataljona. Takmičenje u lakoj atletici je bilo najmasovnijo i angažovalo je najveći broj boraca i rukovodilaca. Bile su zastupljene i discipline: plivanje, nogomet, trčanje, skakanje, odbojka, natezanje konopa i druge. U tim disciplinama izvodilo se takmičenje između četa.

U periodu januar — mart odbrana Visa se toliko organizacijski unapredila i vojnički učvrstila da je dovela do uvjerenja da neprijatelj ne bi mogao zauzeti ostrvo Vis. Ovakvo uvjerenje se zasnivalo na moralno-političkom stanju i borbenoj spremnosti svakog branioca i svake jedinice, na stručno vojnički organizovanoj odbrani ostrva, na čvrsto povezanom i usklađenom djejstvu jedinica na odbrambenim rejonima i borbenim plovnim objektima naše mornarice na moru, a prije svega na rješenosti svih boraca i starješina da se Vis mora odbraniti.

Jedinice 26. divizije na Visu postepeno su dobijale savremenija oružja i artiljerijska oruđa. Adekvatno tome razvijale su se u diviziji i Formirale nove jedinice artiljerijske, inžinjerijske i jedinice veze. Isto tako razvijanjem naše mlade mornarice ukazala se potreba za popunom novim ljudstvom. Prva dalmatinska brigada za potrebe tih jedinica dala je oko 300 boraca i rukovodilaca.

AKCIJE JEDINICA 1. DALMATINSKE BRIGADE SA VISA NA HVAR FEBRUARA I MARTA 1M4. GODINE

Radi uznemiravanja neprijatelja na Hvaru, tamo je upućena jedna četa 2. bataljona sa zadatkom da u toku noći 17'18. februara napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Milni. Međutim brod (NB-1) koji je prevozio četu, uslijed loših vremenskih prilika i slabih veza sa Hvarom, zakasnio je sa pristajanjem na obalu, zbog čega četa nije mogla da izvrši zadatak, pa se istim brodom vratila na Vis. Komanda čete je ostavila na Hvaru patrolu sa zadatkom da prikupi podatke o neprijatelju u Milni i da posluži kao veza za buduće iskrcavanje naših jedinica.

Devetnaestog februara upućena je 1. čela 1. bataljona sa istim zadatkom. Ona se ukrcala u Viškoj luci na naoružane brodove Mornarice NOVJ (NB-1 i NB-3), koji su isplovili u 13 časova za Hvar. Cim se iskrcala četa je krenula u napad na neprijateljsko uporište, ali nije uspjela da ga likvidira, jer je neprijatelj pružio jak otpor iz uporišta koje je dobro pripremio za odbranu. Zbog toga što je komanda čete olako shvatila zadatak, četa je u toj borbi pretrpjela osjetne gubitke — 15 boraca je izbačeno iz stroja, od toga tri poginula i tri nestala. Poslije toga četa se istim brodovima povukla na Vis. I pored toga što četi nije uspjelo da likvidira neprijateljsko uporište u Milni, naše jedinice su sticale iskustvo u napadu na neprijateljska utvrđenja — uporišta, kao u ukrcavanju i iskrcavanju iz brodova. Od velikog je značaja bilo razbiti strah kod boraca za vrijeme prevoženja morem i osjećaj bespomoćnosti na morskoj pučini i stvaranje povjerenja u naše mornare i naoružane brodove. Došlo se do saznanja da za ovakav vid djejstva moraju da se izvrše solidne pripreme.

U martu 1944. godine na Hvaru se nalazio 2. bataljon 738. puka 118. njemačke lovačke divizije. Glavnina tog bataljona držala je uporište Sućuraj, dok se jedna četa nalazila u uporištu Jelsa. Radi pojačanja odbrane

na obali, neprijatelj je jedinice iz Sućuraja premjestio na obalu, a četi i7. Jelse trebalo je da odmaršuje u Sućuraj, da posjedne i drži to uporišti radi obezbjedenja slobodnog saobraćaja Bračkim kanalom."") Uporištu Su curaj Nijemci su posvećivali posebnu pažnju, jer je činilo najbližu i naj podesniju otpornu tačku sa koje se mogao kontrolisati Brački kanal. Imal su namjeru da napuste uporište u Jelsi, i četa koja se nalazila u Jels vršila je pripreme za prebacivanje u uporište na Sućurju. Istovremen glavnina njemačkog bataljona otpočela je sa prebacivanjem iz Sućurja n kopno. Naša obaveštajna služba primjetila je da Nijemci napuštaju Suću raj. i o tome su i obavjestili štab 26. divizije. Oni nisu znali kakav je piai Nijemaca i da će se četa iz Jelse prebaciti u uporište na Sućurju. Na csnov takvog obavještenja štab 26. divizije je odlučio da na Hvar uputi dva ba taljona 1. dalmatinske brigade.

Za izvršenje postavljenog zadatka je upućen 1. i 4. bataljon. Za obje dinjenje djejstva bataljona određen je načelnik štaba 1. dalmatinske bri gade Ljubo Truta.

Zadatak bataljonima nije preciziran, jer situacija na Hvaru nije bil jasna. Trebalo je da se bataljoni upravljaju prema situaciji na licu mjest£ a zadatak je bio — izvršiti napad na neprijateljsko uporište u Jelsi.

Saveznička komanda na Visu, po odobrenju štaba 26. divizije, odlučil je takođe da na Hvaru iskrca jednu četu komandosa. Savezničkі koman dosi, koristeći svoja brza i savremena plovna sredstva, ranije su se iskrca' na sjevernoj obali ostrva Hvar.

Dvadeset drugog marta 1944. godine u 14.30 časova bataljoni su s ukrcali u luci Vis na četiri motorna jedrenjaka Mornarice NOVJ u pratn, naoružanog broda (NB-7). Zahvaljujući hrabrosti i umješnosti naših moi nara, iako su bili znatno sporiji od savezničkih, naši brodovi su stigli n mjesto iskrcavanja u 21 čas u Goromin Dolac na južnoj obali Hvara. P iskrcavanju je načelnik štaba brigade naredio da 4. bataljon ostane u Gc romin Docu, a sa 1. bataljonom krenuo je preko sela Vrh u pravcu Jelsi Akcija naših bataljona i komandosa na Hvaru nije bila sinhronizovana. i selu Vrh uhvaćena je veza sa komandantom savezničkih komandosa ko je obavjestio načelnika štaba 1. dalmatinske brigade da se komandosi n£ laze kod Jelse i da od njih očekuje izvještaj. No izvještaj nije stizao iak su se komandosi tamo nalazili već od 18 časova. S obzirom na to da j situacija bila potpuno nejasna, zajednički je odlučeno da se sačeka izvež laj komandosa. Naređeno je 1. bataljonu da postavi obezbjeđenje i da upu patrolu u pravcu kote 250 (Grad). Međutim, čim se patrola uputila prem

•») U knjizi: »Der Weg der 118. Jäger Division« kapetan Thörner (Temer) pi o tome sljedeće: »Plan je bio da osim naie čete ceo bataljon napusti ostrvo, a nai četa da i dalje pod svojom kontrolom drži istočni deo ostrva, u stvari je treba da tamo odmarSujemo 21. marta. Utovar je kao i obično trajao duže nego što bilo predviđeno i tako je za isti pridodat još jedan dan. Ceo ovaj dan C22. mart) b je u znaku potištene nervoze. Avioni su postali dosadniji nego ikada. Više nisu di lazili čamci, pa i sama tehnička sredstva za vezu povremeno su otkazivala. Sa dri gih ostrva je osmotreno i nama javljeno da se iskrcalo najprije 16, a poslije 9 n prijateljskih čamaca. Svijetleće rakete su se uzdizale ne mnogo daleko od nas. Bi je jasno da nitko više nije mogao da napusti ostrvo. pa je marš naše ćete, ugov ren za 23. mart u 3,00 časova ujutro. Pod utieajem ovih uzbuđujućih znakova i vj sti odlučeno 1e da treba odmaršovati već 22. marta u 08.00 časova uveće. Mi sn namjeravali da se dohvatimo puta koji od Jelse vodi grebenom i da duž grebei odemo na naš novi položaj«. Zbornik V, knj. 25, dok. 113. primjedba br. 5.

toj koti, na nju je otvorena vatra iz automata. Od te vatre bio je ranjen i jedan borac iz patrole. Poslije toga je bilo jasno da se tu nalaze Nijemci, na osnovu čega je načelnik štaba brigade odlučio da 1. bataljon odmah stupi u borbu. Stab bataljona je izdao naređenje četama da krenu u napad u pravcu kote 250. Za kratko vrijeme došlo je do žestoke borbe prsa u prsa između jedinica 1. bataljona i Nijemaca. Nijemci su krenuli u napad istovremeno kada i 1. bataljon. Poslije kraće, ali žestoke borbe, jedinicama bataljona uspjelo je da razbiju neprijatelja. Druga četa 1. bataljona u toj borbi zarobila je 24 njemačka vojnika.

Cim je 1. bataljon stupio u borbu, načelnik štaba brigade odlučio je da u borbu uvede i 4. bataljon. Po pristizanju, 4. bataljon je takođe stupio u borbu, prisilio neprijatelja na povlačenje i produžio da ga goni u pravcu sela Poljica, ne dozvolivši mu da se sredi i organizira za odbranu.

Engleski komandosi su uveče 22. marta, u rejonu Jelse, upali u minska polja, gdje su zbog ograničenog kretanja ostali čitavu noć, i zbog toga nisu mogli da pošalju izvještaj. Tek ujutro 23. marta oko 6 časova, kad su Nijemci bili razbijeni, izvukli su se iz minskog polja i stigli u selo Vrh.

Po pristizanju komandosa, načelnik štaba brigade i komandant engleskih komandosa sporazumjeli su se da naši bataljoni krenu u pravcu zapadnog dijela ostrva da ga čiste od neprijatelja, a da komandosi to isto učine u istočnom pravcu. Međutim, sporazum nije ostvaren zbog toga što su jedinice 4. bataljona već bile dosta daleko odmakle u gonjenju neprijatelja u pravcu sela Bogomolje. Jedna četa 4. bataljona zarobila je 15 neprijateljskih vojnika. Da se ne bi izgubilo u vremenu vraćanjem 4. bataljona i upućivanjem u zapadnom pravcu ostrva, 4. bataljon je i dalje nastavio sa gonjenjem neprijatelja u pravcu Bogomolje, a u tom pravcu upućeni su i komandosi. Nisu postigli neke rezultate u toj akciji, te su se navečer 23. marta povukli na ostrvo Vis. Prvi bataljon upućen je u pravcu Staroga Grada u zapadnom dijelu ostrva.

Poslije razbijanja neprijateljskih jedinica u rejonu Jelse i povlačenja savezničkih komandosa na Vis, izgledalo je kao da na Hvaru nema drugih neprijateljskih snaga osim grupica razbijene njemačke čete. Na osnovu takvog utiska, ne predviđajući da postoje mogućnosti dolaska neprijateljskih pojačanja na ostrvo Hvar, donesena je odluka da bataljoni produže čišćenje ostrva: jedan u zapadnom, a drugi u istočnom pravcu. U tom vremenu, tj. noću 23/24. marta neprijatelj je na Sućuraj iskrcao dvije čete i sa tim jedinicama krenuo u pravcu sela Bogomolje s ciljem prikupljanja dijelova razbijene čete.

Dvadeset četvrtog marta uveče, istočno od Bogomolje došlo je do oštre borbe između novoiskrcanih jedinica neprijatelja i jedinica 4. bataljona. Poslije tog sudara bataljonu je naređeno da se povuče pod zaštitom manjih dijelova. Dok su se jedinice bataljona povlačile u uvali Bristova primjećen je jedan neprijateljski brod, koji je bio oštećen prilikom napada savezničkih aviona. Brod je upravo pristajao u uvali da prihvati dijelove razbijene njemačke čete. Jedinice bataljona zarobile su posadu broda od pet mornara.

Dvadeset petog marta stiglo je naređenje štaba 26. divizije da bataljoni i dalje ostanu na Hvaru sa slijedećim rasporedom: 1. bataljon u rejonu sela Brusje, a 4. bataljon u rejonu Pitvanske plaže, a jedan vod 4. bataljona nalazio se u rejonu sela Zastražišća. Bataljoni su tu ostali nekoliko dana, jer se računalo da će Nijemci produžiti sa nadiranjem prema

zapadnom djelu ostrva. Međutim, oni su se povukli iz rejona sela Bogomolje u uporište Sućuraj i nisu pokazivali nikakve namjere za prodiranje prema zapadnom djelu ostrva. S obzirom na tu situaciju, bataljoni su se brodovima Mornarice NOVJ prebacili na ostrvo Vis, jer nije im ni bio zadatak da tada potpuno oslobode Hvar. Akcija 1. i 4. bataljona iako je planirana na brzinu, bez dovoljno podataka o neprijatelju, završila se je vrlo uspješno. U borbi kod Jelse zarobljen je 131, ubijeno 35 njemačkih vojnika, zaplijenjeno 127 pušaka, 9 strojnica, 13 pištolja, dve automatske puške, četiri telefona, pet dvogleda, dosta municije i druge opreme.

Za pokazanu hrabrost i ispoljenu odlučnost štab 26. divizije pohvalio je 1. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade i borce 1. bataljona: Paška Skubonju, Ivana Jamana, Jovu Tarlaca, Marka Bakulu, Iliju Mirkovića, Jakova Jovića, Bojića, Andriju Rosandića, Baranovića, Frana Bubića i bolničarku Tatjanu Frančeski i borce 4. bataljona: Antu Maretića, Josipa Fiamenga Milana Pazađina, Marka Dragićevića, Borka Vitasovića, Luku Trninicu Vladimira Simića, Simu Framontana, Vladimira Benca, Josipa Lilovića Antu Cecića, Petra Tomaša, Raula Siškova, Janju Gašpar, Stjepana Cvrlje Ivu Ugrina i Cvetka Pocrnju.

Ovo je bio prvi veći poraz Nijemaca na ostrvima srednje Dalmacije, koji su im nanijele jedinice 1. dalmatinske brigade sa ostrva Vis. Uspješna akcija dalmatinskih bataljona primorala je Nijemce da odustanu od slobodnog krstarenja po ostrvima sa manjim patrolama. Neprijatelj je otpočec da prikuplja svoje snage u manji broj uporišta i prešao intenzivno na njihovo utvrđivanje.

NAPAD NEPRIJATELJSKE AVIJACIJE

Za 28. marta uveče je bila predviđena vježba savezničkih aviona nac Visom, o čemu su bile obavještene jedinice 1. dalmatinske brigade, među tim do vježbe nije došlo iz nepoznatih razloga.

Njemački avioni su 28. marta napali i bombardovali ostrvo Vis. Najžešće je napadnuta luka Vis i sam grad. Napad aviona zahvatio je i sele Podselje, gdje je bilo sjedište štaba 1. dalmatinske brigade. Od napada nij< bilo veće materijalne štete, ali je teže ranjen zamjenik političkog komesara 1. brigade, Mirko Novović, zbog čega je prebačen u Italiju radi liječenja. »To je uzbudilo čitavu brigadu. Njegovim odlaskom u bolnicu, nedostajao je čitavom sastavu brigade. Pod rukovodstvom druga Mirka i njegovim upornim radom partijska organizacija, doživjela je uspjeh na poli tičkom, moralnom i ideološkom uzdizanju. On se kroz rad u partiji, brzi saživio sa sredinom u koju je došao, shvatio i razumjeo tu sredinu. Uočit je suštinske probleme u jedinicama brigade na kojima je neumorno radić da ih otkloni. U svom radu nije mu nikada bilo teško da pomogne drugim; bilo u radu ili ličnim problemima. U njemu je razvijen humani i Ljudsk odnos prema ljudima. Međutim, bio je nepomirljiv i veoma strog prem; nepravilnostima, aljkavosti i nemarnosti u izvršavanju zadataka. Zbo< takvih njegovih osobina bio je cijenjen i poštovan. Citava brigada stajali je iza toga da se drug Mirko po povratku sa liječenja vrati u brigadu. Ni zahtjev brigade drug Mirko se zaista i vratio u brigadu") ali za kratko, je je morao otići na novu i odgovorniju dužnost«.

•*) Izjava Bogdana Stupara i Vase Đapića.

TREĆA PREKOMORSKA BRIGADA

U martu 1944. godine na Vis je stigla 3. prekomorska brigada iz Italije. Ona je formirana od boraca interniraca pretežno iz Slovenije i dijela Istre i Slovenačkog primorja. Njen rukovodeći sastav činili su uglavnom komunisti Slovenci a borački i starješinski sastav imao je već neka ratna iskustva. Brigada je stavljena pod komandu 26. divizije na Visu.

Dolaskom 3. prekomorske brigade na Vis ojačana je odbrana ostrva. Jačanjem odbrambenih snaga Visa stvorili su se realni uslovi da se veći dio snaga može odvojiti sa Visa za aktivna djejstva na druga ostrva i obalu.

CLAN VRHOVNOG ŠTABA U INSPEKCIJI 26. DIVIZIJE

U prvoj polovini aprila 1944. godine na ostrvo Vis je stigao član Vrhovnog štaba NOV i POJ Sreten Zujović Crni. Cilj njegove posjete ostrvu bio je da sa štabovima 26. divizije i Mornarice prekontroliše mogućnost odbrane ostrva Vis. borbene sposobnosti i moralno-političko stanje divizije.

Pošto je Zujović obišao jedinice i odbrambene položaje, i pregledao plan za odbranu ostrva, na sastanku štaba 26. diviziie i Mornarice NOVJ pretreseno je cjelokupno stanje u jedinicama. Na izlaganje štaba divizije o preduzetim mjerama za odbranu izveden je zaključak da je Vis uspješno branjen. Na to je on odgovorio »Da. vi ste ga odbranili, jer nije bio ni napadnut«. Kad je nastao tajac, slijedila je napomena: »Sve te mjere utvrđenja i zaprečavanja, planovi i koncepcija odbrane su na mjestu, ali kakvi su vam borci? Ako ljudi nisu dobro prokušani, i svjesni borci, sve mjere su uzaludne. To treba provjeriti, to samo proba može potvrditi«.[100])

Provjera jedinica i njihovo držanje u borbi bili su mogući jedino izvođenjem desantnih akcija na susjedna ostrva, na kojima je neprijatelj izgradio svoja uporišta. Istina je da izvođenje akcija na ostala ostrva nije bilo bez rizika. Ukrcavanje, prevoženje i iskrcavanje jedinica moralo se vršiti isključivo noću, zbog toga što je njemačka avijacija bila veoma aktivna u svojim izviđačkim djelatnostima nad ostrvima srednjeg Jadrana. Jedinice su prevožene brodovima kojima je raspolagala Mornarica NOVJ, a to su bili uglavnom motorni jedrenjaci. Neposredno obezbjeđenje transporta vršili su naoružani ribarski brodovi. Brzina transportnih brodova nije prelazila prosjek od 5 milja. Ako se to uporedi sa brodovima kojim su raspolagali Nijemci na Jadranu, a to su bile lake plovne ratne jedinice sa velikom brzinom i moćnim naoružanjem, koje su mogle u toku jedne noći prevaliti veliku daljinu i pojaviti se tamo gdje su se najmanje mogle očekivati, može se zaključiti da je obezbjeđenje naših jedinica za vrijeme prevoženja morskim putem bilo nedovoljno.

Na osnovu procjene situacije na ostrvima srednjeg Jadrana i sugestije Sretena Zujevića da je potrebno provjeriti borbenu vrijednost jedinica 26. divizije, štabovi 26. divizije i Mornarice NOVJ otpočeli su sa vojno-političkim pripremama jedinica za desantni napad na ostrvo Korčulu.

Štabovi su isplanirali akciju većih razmjera. Odlučeno je da se desant izvede na ostrva Mljet i Korčulu. Saglasili su se da se trupe prevezu brodovima Mornarice NOVJ. Zatraženo je od štaba savezničkih snaga na Visu da i oni učestvuju u planiranim operacijama. Saveznici su pristali da po-

"•l Ante Biočić, Odbrana otoka Visa. Mornarički glasnik IV,»4., str. 516.

mognu izvođenje napada na taj način što bi saveznička avijacija redovnim izviđanjem ujutro i uveče obezbjeđivala vazdušni prostor, a na dan izvođenja napada bi izvršila nekoliko preletanja zapadnog dijela ostrva Korčule sa ciljem obezbjeđenja jedinica iz vazduha. Lake ratne plovne jedinice vršile bi vanjsko obezbeđenje za vrijeme prevoženja i iskrcavanja trupa, u vodama ostrva Vis i Korčula, u Korčulanskom i Lastovskom kanalu Stabu mornarice NOVJ saveznici su stavili na raspolaganje dva desantno--jurišna čamca (tipa LCA) za prevoženje artiljerijske baterije 75 mm na ostrvo Korčulu. Pomoć saveznika za izvođenje napada i u ovolikom obimu bila je značajna, jer je saveznička avijacija omogućila i po danu plovidbu brodova od Visa do Korčule i obratno, kao i prevoženje ranjenika sa Korčule na Vis. Isto tako bilo je značajno što su nam stavili na raspolaganje desantno-jurišne čamce, što je olakšalo ukrcavanje i iskrcavanje artiljerijskih oruđa, jer je bilo teško i sporo ukrcati i iskrcati artiljerijska oruđa sa motornog jedrenjaka.

Planom napada bilo je predviđeno da se dio jedinica iskrca na ostrvo Mljet. Trebalo je da se one iskrcaju na Mljet jedan dan ranije nego što će se glavne snage iskrcati na ostrvo Korčulu. Ranije iskrcavanje na Mljet imalo je za cilj, pored likvidiranja neprijateljskih snaga na tom ostrvu, da privuče svu neprijateljsku pažnju na Mljet. Da bi se postigao željeni cili desant na Mljet morao je djeistvovati brzo i energično, kako bi neprijatelj stekao uvjerenje da napadač vrši napad radi njegovog posjedanja i držanja. Neprijateljska intervencija mogla se očekivati sa Pelješca u pravcu Mljeta ili Korčule. Bilo je poželjno da neprijatelj svoju rezervu uputi na Mljet, što bi u svakom slučaju olakšalo izvršenje glavnog zadatka na Korčuli.

Planom je bilo predviđeno da jedinice iskrcane na Mljetu u toku jednog dana likvidiraju neprijatelja i da se istog dana, padom mraka, povuku sa Mljeta, ukrcaju na brodove u uvali Miholjska i prebace na Lastovo, kako bi na tom ostrvu mogli obrazovati divizijsku rezervu koja se u slučaju potrebe može upotrijebiti za intervenciju na Korčuli.

Za izvršenje planiranog napada bile su predviđene sljedeće jedinice: dvije kompletne brigade i dva bataljona, dakle svega 10 bataljona i jedna brdska baterija 75 mm. Svaka brigada imala je u svom formacijskom sastavu po jednu minobacačku četu, koje su imale po 6 minobacača 81 mm. Stab Mornarice NOVJ odredio je brodove za prevoženje jedinica na Mljet i Korčulu: 22 motorna jedrenjaka. 26 leuta i tri sanitetska broda. Za obezbeđenje prevoženja trupa, određena su četiri naoružana broda Mornarice NOVJ i dva jurišno-desantna čamca za prevoženje artiljerijskih oruđa.

Trebalo je da se pri iskrcavanju na Korčulu glavne snage podijele u dvije napadne kolone, južnu i sjevernu. Južna kolona bi se iskrcala na južnoj obali, od luke Brna do uvale Zaglav, a sjeverna na obali zapadnog dijela ostrva, od uvale Propratna do uvale Prigradica, sa ciljem likvidiranja neprijateljskih snaga u Prigradici i Velaluci i sadjejstva sa južnom napadnom kolonom u likvidiranju neprijateljskog uporišta u selu Blato, a zatim bi obe kolone trebalo da produže napad u pravcu sela Smokvice.

Na srednjodalmatinskim ostrvima i obali nalazile su se brojne i dobro opremljene snage neprijatelja. Glavne snage su organizovale protivdesantnu odbranu duž obale, dok su se na ostrvima nalazili njihovi istureni položaji (predstražarski položaji). Držanjem ostrva neprijatelj je obezbeđivao plovidbu duž jadranske obale i protivdesantnu odbranu na obali.

Posjednute tačke neprijatelj je izgradnjom fortifikacijskih objekata pretvorio u uporišta, koristeći u velikoj mjeri zaprečavanje (žičane i minske prepreke). Gdje je to bilo moguće, planirao je zaprečnu artiljerijsku vatru sa obale. Zadatak neprijateljskih snaga na ostrvima bio je da uporno brane posjednute položaje.

Na srednjem Jadranu neprijateljske ratne plovne jedinice nisu bile aktivne, ali nije bilo isključeno da se mogu pojaviti bilo na kojem mjestu na tom dijelu Jadrana, pogotovu što je neprijatelj raspolagao brzim borbenim čamcima koji su u toku jedne noći mogli prevaliti veliku daljinu.

Neprijateljska avijacija bila je aktivna i redovno je ujutro i pred mrak vršila izviđanja luka i uvala na ostrvima. Zbog izviđačke aktivnosti neprijateljske avijacije, prevoženje jedinica NOVJ moralo se vršiti isključivo noću.

Drugi bataljon, koji se nalazio u brigadnoj rezervi u rejonu sela Podselja, 12. aprila izvršio je pokret u pravcu Milne da smijeni 1. bataljon na položaju Stončica — Milna. Kada je bataljon bio u pokretu sa aerodroma na Visu uzleteo je saveznički avion, koji se odmah po uzletanju srušio i pao na kolonu bataljona. Od pada aviona poginulo je 12 boraca.

DESANT NA OSTRVO MLJET

Neprijatelj je na ostrvu Mljetu imao ojačanu četu 2. bataljona 750. puka 118. lovačke divizije, u jačini oko 200 vojnika, koja je bila raspoređena na koti 514 (V. Grad) i 488 (M. Grad). Na tim kotama neprijatelj je organizovao glavno uporište za odbranu ostrva, dok su se manje jedinice nalazile u luci Sobra, na koti 372 (Straževac) i u selu Babino Polje. U selu Radulići nalazila se žandarmerijska stanica. Komanda i pozadinski djelovi bili su u Velom Dolu. Posjednute položaje neprijatelj je utvrdio i organizovao za kružnu odbranu. Najbolje su bile utvrđene kote 514 i 488. opasane bodljikavom žicom i minskim poljima. Pojačanje se moglo očekivati sa poluostrva Pelješac, preko luke Sobra, a manje vjerovatno preko luke Polače.

Za izvršenje desantnog napada na Mljet određene su sljedeće jedinice dva bataljona i minobacačka četa 11. dalmatinske brigade i 3. bataljon 1. dalmatinske brigade. Grupom bataljona rukovodio je štab 11. dalmatinske brigade na čelu sa komandantom brigade Milanom Atlagićem. Bataljoni su bili podjeljeni na dvije napadne kolone da bi mogli jednovremeno da izvrše napad sa dva pravca, sa zapadnog i istočnog dijela ostrva. Zapadnu kolonu formirali su dva bataljona i minobacačka četa 11. brigade, a istočnu kolonu 3. bataljon 1. dalmatinske brigade. Obje napadne kolone trebalo je da se iskrcaju na južnu obalu Mljeta zaključno uvalom Miholjska i rtom Veli Zaglavac.

Ostrvo Mljet udaljeno je od Visa 64 milje, a prosječna brzina brodova NOVJ iznosila je 5 nautičkih milja. Ovu razdaljinu motorni jedrenjaci nisu mogli preći za jednu noć. Zbog toga se prevoženje bataljona od Visa do Mljeta moralo izvršiti u dvije etape. Prva etapa bila je prebacivanje sa Visa na Lastovo, a druga etapa sa Lastova na Mljet. Za prevoženje štab 4. pomorskog obalskog sektora na Visu odredio je šest motornih jedrenjaka, osam leuta i jedan bolnički brod. Za neposredno obezbjeđenje tran-

sporta određena su dva naoružana broda (NB-7 i NB-8) Mornarice NOVJ. Transportom je komandovao oficir mornarice, kapetan Davor Orebić.

Za ukrcavanje zapadne i istočne kolone, brodovi su podeljeni na dvije grupe. Za ukrcavanje zapadne kolone brodovi su se prikupili u luci Vis a za ukrcavanje istočne u luci Rukavac. Obje kolone je trebalo da isplove za Lastovo 17. aprila, ali je vladalo nevrijeme, te je isplovljenje odgođeno za 19. april. Obje su isplovile sa Visa u 20 časova. Oko 22 časa kolone su se spojile kod ostrva Rovnik i produžile plovidbu za Lastovo, gdje su stigle ujutro 20. aprila. Toga dana jedinice su se odmarale, a rukovodioci Mornarice i načelnik štaba 26. divizije održali su sastanak, na kojem je razmatrano kako da se uspješno izvrši postavljeni zadatak. Istog dana u 20 časova kolone su isplovile sa ostrva Lastova. Po pristizanju na odredište zapadna kolona produžila je plovidbu do uvale Miholjska, gdje je stigla u 1.15, a istočna kolona doplovila je do rta Veli Zaglavac u 0.30 časova 21. aprila. Naoružani brodovi obezbjeđivali su mjesta iskrcavanja. Obje kolone su po iskrcavanju produžile sa nastupanjem prema neprijateljskim položajima.

Prednji dijelovi zapadne kolone oko 6 časova naišli su na otpor žandarma u selu Radulići, koji su brzo likvidirani, a kolona je nastavila sa nastupanjem, i to glavninom u pravcu k. 514 (V. Grad), dok su manji djelovi nastupali kroz selo Babino Polje da bi uhvatili vezu sa istočnom kolonom.

Istočna kolona je oko 6.30 časova otpočela sa napadom na neprijateljsko uporište luku i mjesto Sobra. Za to uporište vodila se oštra borba sve do 11 časova. Neprijatelj se uporno branio gotovo iz svake kuće. Vod koji je bio upućen na kotu 372 (Straževac) uspjeo je da do 9.30 časova likvidira grupu neprijateljskih vojnika. Rezultat borbe u luci Sobra i na koti 372 bio je — 37 ubijenih neprijateljskih vojnika. Za to vrijeme jedinice zapadne kolone uspjele su da likvidiraju neprijateljske dijelove u Babinom Polju, a glavnina je vodila žestoku borbu za uporište na koti 514 (V. Grad).

Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u selu Sobra štab 3. bataljona 1. dalmatinske brigade usmjerio je jedinice na neprijateljsko uporište na M. Grad, ostavljajući obezbjeđenje na Straževcu. Čete su izvršile tri uzastopna juriša na M. Grad, ali nisu uspjele da ga zauzmu. Neprijatelj je pružao jak otpor obasipajući streljački stroj napadača snažnom mitraljeskom vatrom.

Oko 18 časova bataljoni 11. brigade, uz podršku minobacača uspjeli su da likvidiraju neprijatelja na V. Gradu. Potom je dio snaga zapadne kolone učestvovao sa 3. bataljonom 1. brigade u napadu na M. Grad.

Jedinice su izvršile pripreme za odlučan napad na neprijateljsko uporište na M. Gradu. Uz podršku minobacača, napad je otpočeo u 20 časova 21. aprila. U silovitom jurišu uspjele su da zbace neprijatelja i da ovladaju tom kotom. Time je bilo likvidirano posljednje neprijateljsko uporište na ostrvu Mljet. Partizanske jedinice zadovoljile su se zauzimanjem M. Grada, i nisu dalje gonile već razbijenog neprijatelja. Ovo je neprijatelju omogućilo da se sredi i da pređe u protivnapad. U protivnapadu mu je uspjelo da zbaci partizanske jedinice i da ponovo posjedne izgubljene položaje na M. Gradu. Po gubitku položaja na toj koti, jedinice 3. bataljona 1. dalmatinske brigade ostale su na položaju južno i jugozapadno od nje sve do 23. aprila naveče. Bataljoni 11. dalmatinske brigade su bez borbe napustili

kotu 514 (V. Grad) i povukli se na položaje jugozapadno i zapadno od nje. U toku 22. aprila jedinice su ostale na tim položajima i nisu vršile dalje napade na neprijatelja, već su samo pripucavale. Bataljoni 11. brigade organizovali su izviđanje preko kote 514, jer na njoj nije bilo neprijatelja. U toku tog dana neprijatelj je sa Pelješca artiljerijskom vatrom tukao položaje zapadno od luke Sobra, iako tamo nije bilo naših jedinica. Saveznički avioni su toga dana nekoliko puta preletjeli ostrvo, a poslije njihovog odlaska ostrvo su preletjeli i njemački avioni, ali nije došlo do međusobnog vazdušnog sukoba.

Bataljoni su na položajima zanoćili 22 23. aprila, a u popodnevnim časovima 23. aprila upućena je jedna četa 11. brigade na V. Grad sa zadatkom da sahrani poginule borce koji su ostali nesahranjeni i da prikupi preostali plijen.[101])

Nijemci su noću između 22. i 23. aprila uputili pojačanje svojim jedinicama na Mljetu, u jačini jedne ojačane ćete. Da bi obezbjedili iskrcavanje čete u jednu od uvala zapadno od Sobra, Nijemci su sa Pelješca tukli artiljerijskom vatrom kote 410, 268 i 169, mada na njima nije bilo partizanskih jedinica.

Istog dana pred mrak, izviđači 11. brigade su primjetili nastupanje neprijatelja sa sjeverne i sjeveroistočne strane prema V. Gradu. Za kratko vrijeme došlo je do borbe između čete iz 11. brigade i prispjelih jedinica neprijatelja. Pod pritiskom jačeg neprijatelja četa se povukla u sastav svog bataljona.

Prema postavljenom zadatku, trebalo je da se bataljoni povuku sa Mljeta odmah po likvidiranju neprijateljskill uporišta na ostrvu, odnosno u toku noći 21/22. aprila. Međutim, uslijed jakog vjetra i visokih talasa brodovi nisu mogli da pristanu uz obalu, jer je prijetila opasnost da ih talasi nabace na grebene i razbiju. Zbog toga su bataljoni morali ostati na Mljetu sve do 23. aprila naveče. To iščekivanje da vjetar prestane i da se more umiri uticalo je na držanje bataljona.

Istog dana pred veče tri njemačka aviona napala su brodove Mornarice NOVJ u uvali Miholjska. Naoružani brodovi otvorili su vatru iz protivavionskih topova i mitraljeza i odbili napad aviona.

Grupa bataljona, pored izvjesnih nedostataka, izvršila je postavljeni zadatak. Uspjeli su da u toku prvog dana likvidiraju neprijateljsko uporište na Mljetu i nanijeli mu osjetne gubitke. Uz to su brzim i odlučnim napadima privukli pažnju neprijatelja i uspjeli da privuku njegovu rezervu na ostrvo Mljet. Angažovanje neprijateljske rezerve na Mljetu olakšalo je glavnim snagama divizije likvidiranje neprijateljskih uporišta na zapadnom djelu ostrva Korčula. Situacija se odvijala u prilog zamisli štaba 26. divizije, kako se i očekivalo.

U borbama na Mljetu neprijatelj je imao 96 mirtvih i 46 zarobljenih. Zaplijenjeno je 120 pušaka, dva teška bacača, 8 lakih, 12 automata, 25 pištolja i jedna radio-stanica. Gubici partizana su bili 25 mrtvih i 76 ranjenih.

Sve jedinice otpočele su sa ukrcavanjem 23. aprila uveče u uvali Miholjska. Ukrcavanje na brodove išlo je dosta teško i sporo, naročito je

"") U izvještaju štaba 11. dalmatinske brigade od 28. IV 1944. g. nije dato objašnjenje zbog čega četa nije bila upućena na kotu 514 (V. Grad) dan ranije, tj. 22. aprila (Zbornik V. knj. 26. dok. 123).

bilo sporo ukrcavanje ranjenika. Brodovi su teško mogli da pristanu uz samu obalu, jer je bila nepristupačna. U toku ukrcavanja, došlo je do sudara dva naoružana broda, u samoj uvali Miholjska, jedan od njih bio je jako oštećen, tako da nije bio sposoban za plovidbu, te je morao biti potopljen.

Iako su imali poteškoća oko ukrcavanja, brodovi su na vrijeme isplovili i do svanuća 24. aprila stigli na Lastovo, gdje su jedinice provele dan, a noću 24/25. aprila otplovile na ostrvo Vis.

DESANTNI NAPAD NA KORČULU

Korčulu su branili 1. i 2. bataljon 750. puka 118. njemačke lovačke divizije. Drugi bataljon bez jedne čete, koja se nalazila na Mljetu, nalazio se na istočnom dijelu ostrva, na položajima Račište i Pupnatska Luka, a manji djelovi nalazili su se u Korčuli i Lubardi.

Prvi bataljon, ojačan jednom baterijom haubica 75 mm i jednom baterijom protivtenkovskih topova 37 mm, imao je u svom sastavu tri pješadijske čete, koje su imale u svom naoružanju svaka po 9 puškomitraljeza (»šaraca«), dva laka bacača, jedan protivtenkovski top 37 mm. Pored pješadijskih imao je i jednu prateću četu, koja je imala u svom naoružanju 12 teških mitraljeza, 6 bacača 81 mm. Jačina bataljona bila je oko 800 vojnika.[102])

Glavnina bataljona držala je položaje u Blatu i oko njega, a manji dijelovi Velaluku, Pridgradicu i Smokvicu. Posjednute položaje neprijatelj je organizovao za odbranu, iskopao je rovove, izgradio bunkere i otporne tačke koje je opasao žicom. Izgradnjom fortifikacijskih objekata položaje u Blatu i oko njega pretvorio je u odbrambeno uporište.[,os])

Za izvršenje desanta i likvidaciju neprijateljskih uporišta na zapadnoj polovini ostrva Korčule određene su sljedeće jedinice 26. divizije: 1. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, dva bataljona 11. i dva bataljona i minobacačka četa 12. dalmatinske brigade i jedna brdska baterija 75 mm (četiri oruđa) — svega šest bataljona, jedna baterija i dvije minobacačke čete. Radi jednovremenog i obuhvatnog napada na neprijateljska uporišta u Blatu i Velaluci, jedinice su bile podjeljene na dvije napadne kolone, na južnu i sjevernu.

Južna napadna kolona bila je sastava: 1. dalmatinska brigada bez 2. i 3. bataljona, dva bataljona 11. dalmatinske brigade i brdska baterija 75 mm diviziona, ukupno četiri bataljona. Kolonom je komandovao štab

[,m]) Na položajima oko Blata smještene su četiri čete. Tri čete su naoružane sa po 9 »šaraca«, po dva laka bacača, po jednim protivtenkovskim topom 37 mm, a jedna četa sa 12 teških mitraljeza i 6 teških bacača 81 mm. Blato je opasano rovovima, zaprekama bodljikave žice i minskim poljima. Takođe, na položajima oko sela izgrađena su mitraljeska gnezda i rovovi za pješadiju (Zbornik V, knj. 26. dok. 88).

i«») Wildner Reinhold zarobljenik br. 240037 opisao je upotrebu 1. diviziona 668. artiljerijskog puka na jugoslovenskom tlu ovako:

>Do početka marta 1944. godine treća baterija nalazila se u Veloj Luci u cilju zaštite obale, zajedno sa trećom četom 750. lovačkog puka. Zatim sve rasijane snage bile su prikupljene na uporište Blato, dok je u Vela Luci ostala samo jedna mala pokretna grupa. Vrijeme do početka velikog napada trupa 26. dalmatinske divizije na naše uporište bilo je ispunjeno u radovima na izgradnji odbrambenog položaja oko Blata« (Arhiv VII. fond NOP-a, k. 73B. reg. br. 3/3).

1 dalmatinske brigade na čelu sa komandantom brigade. Zadatak kolone je bio da se iskrca na južnu obalu ostrva Korčule, od luke Brna do uvale Zaglav, a potom da uz sadjejstvo sa sjevernom napadnom kolonom likvidira neprijateljsko uporište u rejonu sela Blato obezbjeđujući se od sela Smokvica i grada Korčula. U daljem napadu je trebalo da nastupa u pravcu Smokvice. Štab 4. pomorskog obalskog sektora odredio je za prevoženje jedinica južne kolone 10 transportnih brodova (motornih jedrenjaka), 10 leuta i jedan sanitetski brod, i dva engleska jurišno-desantna čamca za prevoženje brdske baterije. Za neposredno obezbjeđenje bio je određen jedan naoružani patrolni čamac (PČ-2). Za komandanta transportnog konvoja bio je određen oficir mornarice kapetan Branko Sušljić. U to vrijeme neprijateljski torpedni čamci krstarili su u vodama Mljeta, Korčule i Visa.[104]) Zbog toga su na palube bočno na svim tim brodovima postavljeni puškomitraljezi.

Sjeverna napadna kolona bila je sastava: 12. dalmatinska brigada bez dva bataljona i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade, ukupno tri bataljona. Za komandanta kolone određen je komandant 12. brigade. Zadatak kolone bio je da se iskrca na sjevernoj obali ostrva Korčula, od uvale Proprotna do uvale Prigradica, da likvidira neprijateljske snage u rejonu Velaluke i Prigradice, a sa dijelom jedinica da sadejstvuje sa južnom kolonom u likvidiranju neprijateljskog uporišta u Blatu i prekine komunikaciju između Blata i Smokvice. Štab 4. pomorskog obalskog sektora odredio je za prevoženje jedinica sjeverne kolone šest transportnih brodova (motornih jedrenjaka), osam leuta i jedan sanitetski brod. Za neposredno obezbjeđenje transportnog konvoja određena su dva naoružana broda (NB-3 i NG-4) Mornarice NOVJ. Komandant transporta bio je oficir mornarice kapetan Jože Vrtočnik.

Jedinice sjeverne kolone ukrcale su se na brodove u luci Vis a isplovile u 21 čas. Iskrcavanje jedinica završeno je do 5 časova 22. aprila. Uvale za iskrcavanje trupa Nijemci su prethodno minirali, pa su jedinice sjeverne kolone morale tražiti druge neminirane uvale, koje nije bilo lako pronaći. Korčulanski partizanski odred trebalo je da razminira određene uvale, ali to nije učinio zbog toga što su Nijemci kontrolisali te uvale.

Jedinice južne kolone ukrcale su se na brodove u lukama Rukavac i Milna. Vrijeme isplovljenja sa Visa za južnu obalu Korčule bilo je kao i za sjevernu kolonu. Odmah po isplovljenju jedinica sa Visa došlo je do većeg kvara motora na motornom jedrenjaku »Augustin«. Na taj brod je bila ukrcana prethodnica kolone, jedna četa 1. bataljona 1. brigade. Uslijed većeg kvara motor se nije mogao brzo popraviti, tako da je brod izostao iz kolone. Noć je bila tamna, a davanje signala bilo je zabranjeno, te ga patrolni čamac nije mogao pronaći. Brod »Sloga« koji je plovio sa Visa za južnu obalu Korčule, na kojem su se nalazili članovi štaba 26. divizije, slučajno je na svom putu, naišao na jedrenjak »Augustin«. Kad

"") »Za to vrijeme njemački torpedni čamci došli su do jugozapadnog dela Korčule, uvukli se malo u zaliv Vela Luka. a zatim prokrstarili do Visa i severne obale Korčule. Iznad Blata su opazili nekoliko svetlećih granata, jer tu su se vodile borbe, ali ni jedan brod nisu ugledali. Povećali su onda brzinu na preko 30 čvorova i pojurili ponovo prema Mljetu ne bi li otkrili partizanske brodove« (Jovan Vasiljević. Mornarica NOVJ, str. 210—212, Vojnoizdavački zavod. Beograd, 1872).

su članovi štaba divizije saznali šta se zbiva, naredili su komandi brod; da se vrati na Vis. Tako da je 1. bataljon vodio borbu bez jedne čete.

Iskrcavanje jedinica južne kolone završeno je u 5 časova 22. aprila Po iskrcavanju su bataljoni krenuli na polazne položaje za napad. Toj jutra ostrvo Korčulu je pokrila gusta magla koja je omogućila bataljonim; da neprimjetno posjednu polazne položaje za napad, i to: 1. bataljon ni južnim padinama kote 393 (Petrov vrh) i istočni dio sjevernih padina kot 339, 3. bataljon 11. dalmatinske brigade, bez jedne čete, na kotu 33! (Divina glava), a 2. bataljon 1. dalmatinske brigade bez jedne čete, n: sjevernim padinama kote 237. U rezervi južne kolone bile su dvije čete jedna iz 2. bataljona 1. brigade i jedna iz 3. bataljona 11. brigade, a naia žile su se istočno od sela Brnistrovo i ujedno su obezbjeđivale bateriji brdskih topova 75 mm na vatrenom položaju zapadno od kote 203 (Ce linjak).

Četvrti bataljon 11. dalmatinske brigade po iskrcavanju izvršio ji pokret prema neprijateljskom uporištu u selu Smokvica. Zadatak bata ljona je bio da aktivnim djejstvom na neprijateljsko uporište ne dozvol neprijateljskim jedinicama da iz istočnog dijela ostrva prodru u prave Blata.

Sjeverna kolona po iskrcavanju 1. bataljona 12. brigade krenula j u napad na neprijateljsko uporište Velaluka a 4. bataljon brigade orijen tisan je prema neprijateljskom uporištu Blato. Zadatak 1. bataljona j bio da presječe komunikaciju Blato — Velaluka, i da sadejstvuje sa juž nom kolonom u napadu na uporište Blato, dok je 4. bataljon 1. dalmatinsk brigade, sa dvije čete, bio u rezervi sjeverne kolone u rejonu kote 21 (Mišjak). Jedna četa bataljona zauzela je položaj prema uvali Prigradic sa zadatkom da likvidira grupu neprijateljskih vojnika u Prigradici, zatim da presječe cestu koja vodi iz Smokvice u Blato.

Početak napada bio je predviđen za 6.30 časova, 22. aprila 1944. go dine, ali je zbog zakašnjelog izlaska jedinica na polazni položaj poče u 8 časova. Napadu jedinica prethodila je artiljerijska i minobacačka pri prema, koja je trajala 15—20 minuta. Efekat artiljerijske i minobacačk vatre je bio dobar — od prvih ispaljenih granata ubijeno je oko 30 nepri jateljskih vojnika. Uslijed magle bilo je nemoguće pratiti pad artiljerijski granata kao i zbog nedovoljnih veza, te je došlo do greške, pa je nekolik granata palo na streljački stroj napadača. Za vrijeme artiljerijske i mine bacačke pripreme i pod okriljem magle jedinice bataljona podišle su ispo samih neprijateljskih položaja na kotama 270, 248 i 351. Koristeći slab vidljivost bataljoni su izvršili snažan juriš na te kote. U prvom juriš jedinicama južne kolone uspjelo je da izbace neprijatelja sa jednog dijel položaja južno od Blata, i to: 2. bataljon 1. brigade zauzeo je kotu 27 (Spivnik), a 1. bataljon 1. brigade i 3. bataljon 11. brigade zauzeli s kotu 351 (Vela strana), Neprijatelj je pružao otpor sa kote 248 i 193. Pc drška artiljerije, a naročito precizna minobacačka vatra po neprijatel; skim položajima, omogućila je 1. bataljonu 1. brigade i 3. bataljonu 1 brigade da u drugom jurišu ovladaju tim kotama i da odbace neprijatelj u samo mjesto Blato. Za to vrijeme jedinice 2. bataljona 1. brigade spuJ tale su se niz sjeverne padine Spivnika ka prvim kućama Blata. Istovre meno je 4. bataljon 12. brigade, iz sastava sjeverne kolone, vršio napa na kotu 181, ali nije postigao značajnije rezultate, jer je neprijatelj pružs snažan otpor sa kote.

Bataljoni južne kolone vodili su borbu za prve kuće u južnom i jugozapadnom dijelu Blata, ali je neprijatelj, uz podršku svoje artiljerije i minobacača, iz kuća pružao otpor. Isto tako, napad je ometala neprijateljska mitraljeska vatra sa kote 181. Tada je komandant južne kolone odlučio da treba što prije likvidirati neprijatelja na koti 181. Zauzimanje te kote omogućilo bi bataljonima napadača da dovedu neprijateljske snage u potpuno okruženje u naselju Blato. Zbog toga je odlučio da u borbu uvede dvije čete iz rezerve (jednu četu 2. bataljona 1. brigade i jednu četu 3. bataljona 11. brigade) da likvidiraju neprijateljsko uporište na koti 181. Obje čete izvršile su napad na kotu sa južne i jugozapadne strane, a jedinice 4. bataljona 12. brigade sa sjeverne i sjeverozapadne strane. U prvom jurišu one su uspjele da zbace neprijatelja, ali je neprijatelj protivnapadom uspjeo da zbaci djelove napadača i ponovo posjedne izgubljene položaje. Po gubitku kote čete su i dalje ostale na položaju ispod samog njenog vrha i nastavile da vrše pritisak na neprijatelja. Neprijatelj je ovu kotu dobro utvrdio i sa nje pružao snažan otpor i nastojao da se što duže održi na njoj.

U to vrijeme minobacačka četa 1. brigade je svu vatru iz minobacača koncentrisala na neprijateljsku bateriju i preciznim gađanjem je uspjela da je neutralise. Uspješno djelovanje minobacača omogućilo je dijelovima 2. bataljona da izvrše napad na položaje neprijateljske artiljerije, zaplijene neprijateljsku bateriju i zarobe 20 njemačkih artiljeraca sa komandirom baterije. Uspjeh minobacačke ćete i jedinica 2. bataljona je bio od velikog značaja za dalje vođenje borbe, jer je neprijatelj izgubio moćnu artiljerijsku podršku za odbranu uporišta.

Istog dana do 15 časova 1. bataljon 12. brigade uz podršku minobacača uspjeo je da likvidira neprijateljsko uporište u Velaluci. Ceta 4. bataljona 1. brigade, likvidirala je neprijateljsku grupu vojnika u Prigradici, i izbila na komunikaciju koja vodi od Smokvice u Blato.

Ujutro istog dana 4. bataljon 11. brigade otpočeo je napad na neprijateljsko uporište Smokvica, odnosno na kotu Sv. Vito, gdje se nalazilo glavno uporište neprijatelja. U prvom napadu bataljonu je uspjelo da zbaci neprijatelja sa položaja Sv. Vito, ali je neprijatelj u nekoliko žestokih protivnapada nanosio četama bataljona gubitke i prisilio ih da se povuku na položaje zapadno od Sv. Vita,

Rezultati postignutih uspjeha prvog dana borbe su bili: likvidirane spoljne odbrambene tačke neprijateljskog uporišta Blato, osim kote 181, zaplijenjena neprijateljska baterija i likvidirano neprijateljsko uporište u Velaluci. Neprijatelj se uporno branio iz dobro utvrđenog uporišta Blato, naročito su bile dobro utvrđene kote Sv. Vito i Gospe od zdravlja, gdje se nalazilo njegovo glavno uporište. On je nastojao upornom odbranom da odbije naše napade i što duže da se održi u tom uporištu jer je očekivao dolazak pojačanja sa istočnog dijela ostrva. Međutim, neprijatelj je svoju rezervu koja se nalazila na Pelješcu uputio na Mljet, a snage koje je mogao da uputi sa istočnog dijela Korčule u pomoć ugroženom garnizonu u Blatu nisu bile dovoljne da bi od Smokvice mogle odbaciti 4. bataljon 11. brigade i da se probiju do Blata.

Jedinice NOVJ vršile su pripreme za noćni napad na samo uporište Blato i na kotu 181. U napadu je učestvovalo pet bataljona; 1. i 2. bataljon 1. brigade i 3. bataljon 11. brigade iz sastava južne kolone napadali su sa

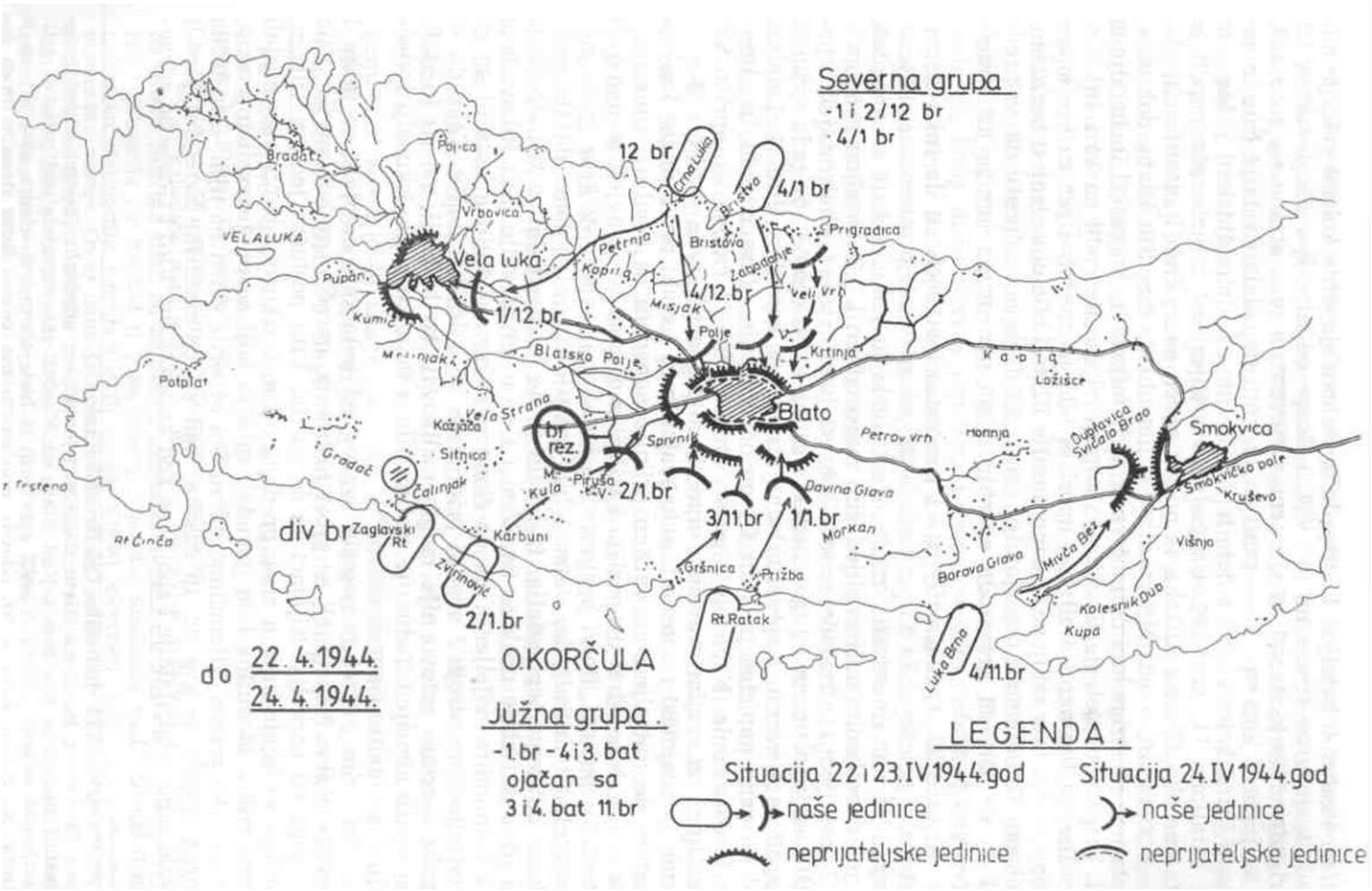
Severna grupa
-1 i 2/12 br
-4/1 br
12 br
4/1 br
Vela luka
1/12 br
4/12.br
Blato
br rez.
2/1.br
3/11.br
1/1.br
div br
2/1.br
4/11.br
O.KORČULA
do 22. 4.1944.
24. 4.1944.
Južna grupa.
-1.br - 4 i 3. bat
ojačan sa
3 i 4. bat 11.br
LEGENDA.
Situacija 22 i 23.IV 1944.god
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 24.IV 1944.god
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Smokvica
Bristova
Prigradica
Petrnja
Kopriva
Misjak
Polje
Krtinja
Blatsko Polje
Vela Strana
Kožjača
Sitnica
Gradac
Čalinjak
Kula
Piruša
Karbuni
Zaglavski Rt
Zvirinović
Grošnica
Prižba
Rt.Ratak
Davina Glava
Morkan
Petrov vrh
Borava Glava
Mrvča Bez
Kolesnik Dub
Kupa
Luka Brna
Duplavica
Svičalo Brdo
Smokvičko polje
Kruševo
Višnja
Potplat
Pupan
Kumić
Bradat
Vrbovica
VELALUKA
Rt Činča
Lažišće

južne strane, 4. bataljon 1. brigade iz sastava sjeverne kolone vršio je napad sa sjeverne strane na Sv. Vito i Gospe od zdravlja, a 4. bataljon 12. brigade vršio je napad sa sjeverne i sjeverozapadne strane na kotu 181, a sa južne i jugozapadne strane na tu kotu napadale su dvije čete iz sastava južne kolone (jedna četa iz 2. bataljona 1. dalmatinske i jedna četa 3. bataljona 11. brigade). Uz podršku artiljerije i minobacača napad je otpočeo oko 23 časa. U toku te noći, i pored energičnih i snažnih napada, nisu postignuti značajniji rezultati u napadu na uporište Blato, dok su 4. bataljon 12. brigade i dvije čete iz 2. bataljona 1. brigade i 3. bataljona 11. brigade uspjeli da likvidiraju neprijateljsko uporište na koti 181. Likvidiranje tog neprijateljskog uporišta bilo je značajno jer su sve snage neprijatelja bile sabijene u samo naselje Blato i bile dovedene u bezizlazni položaj. Opkoljenom neprijatelju ostale su dvije mogućnosti: da se preda ili da se bori do kraja. On se odlučio na ovo drugo, jer je još uvijek očekivao pomoć.

Ujutro 23. aprila artiljerija i minobacači otpočeli su da tuku neprijateljske položaje. Za to vrijeme bataljoni su vršili pripreme za odlučan napad. U tom dnevnom napadu učestvovale su jedinice koje su napadale u toku prethodne noći sa slijedećim rasporedom: 1. i 2. bataljon 1. brigade i 3. bataljon 11. brigade napadali su sa južne strane, obuhvatajući uporište sa jugoistočne i jugozapadne strane; 4. bataljon 1. brigade vršio je napad sa sjeverne i sjeveroistočne strane na kotu Sv. Vito, 4. bataljon 12. brigade napadao je kotu Gospa od zdravlja. Veza između bataljona je funkcionisala. Napad je otpočeo između 10 i 11 časova 23. aprila. Svi bataljoni na svojim pravcima otpočeli su sa nezadrživim jurišima. Neprijatelj je očajnički i uporno branio svaku kuću i svaki rov i ulagao krajnje napore da mitraljeskom vatrom prikuje napadača za zemlju i zaustavi i da se što duže održi u uporištu i odloži svoj poraz, još uvjek se nadajući obećanoj pomoći. Borci partizanskih bataljona jurišali su kroz gustu neprijateljsku mitraljesku vatru i bili krajnje uporni u tome da što prije slome odbranu neprijatelja. Izgledalo je da se sve jedinice takmiče koja će prva da izbije na kote Sv. Vito i Gospa od zdravlja. Svi rukovodioci od komandira odjeljenja pa do članova štabova bataljona nalazili su se u streljačkom stroju i svojim primjerom se isticali u jurišu. Tako da se među borcima gotovo nije moglo razlikovati ko je bolji, svi su jurišali, svi su išli naprijed. Jedino je razlika bila u tome ko je bio iskusniji i vještiji, a ko manje iskusan borac.[105])

Na svim pravcima napada svakog od bataljona odvijala se teška i krvava borba. Neprijatelj se grčevito branio, naročito na kotama Sv. Vito i Gospe od zdravlja. Nijemci su se na Sv. Vitu poslužili jednim trikom, podigli su bijele krpe u znak predaje, ali naši iskusniji borci nisu nasjeli tome triku. Međutim, bilo je nekih mlađih koji su povjerovali toj varki, te su pošli prema Nijemcima, ali su oni otvorili vatru na njih. Ova teška borba trajala je sve do 16 časova, kad su dalmatinski bataljoni skršili svaki otpor neprijatelja i spojili se kod kapelica Sv. Vito i Gospe od zdravlja u Blatu.[106])

"») Arhiv VII. mikrofilm CK Hrvatske, rolna 37.

IM) U toku borbi na Blatu stigli su njemačkom admiralu Jadrana slijedeći izvještaji 24. aprila u 4 časa: »Kod Blata na Korčuli jak neprijateljski pritisak artiljerijom 1 minobacačima. Visoki sopstveni gubici, skoro svi oficiri izbačeni su iz stroja. Sa četom koja je 23. odavde upućena nema veze«. Ovog dana u 15.45 ča-

U izvještaju političkog komesara 26. divizije komesaru 8. korpusa oi 6. V 1944. godine piše slijedeće: »Bataljoni 1. brigade, imajući veliko is kustvo sjajno su se borili, ističući se masovnim heroizmom, brigada j jednim djelom to doprinijela, ali je činjenica da su se dva bataljona 11 brigade i dva bataljona 12. brigade sjajno borili. Za ovakav heroizar malo sam puta vidio i kod proleterskih jedinica«.[107])

U toj teškoj borbi za neprijateljsko uporište Blato 1. dalmatinska bri gada, pored ostalih gubitaka, izgubila je neustrašivog borca i odlučno komandanta 2. bataljona Marka Lagatora i zamjenika političkog komesar bataljona Ivana Pivca. Marko je poginuo herojskom smrću vodeći svoj ba taljon u juriš. Pored njih poginuo je i zamjenik komandanta bataljona ka petan bivše jugoslovenske vojske Mile Marković.

Po likvidaciji neprijateljskih uporišta u Blatu i Velaluci, trebalo j usmjeriti jedinice na neprijateljsko uporište Smokvica. Radi izvršenja to zadatka, istog dana naveče upućena je minobacačka četa 1. brigade n položaj prema Smokvici sa zadatkom da se poveže sa 4. bataljonom 1' brigade i da ga podrži u napadu, ali uslijed tamne noći, četa nije uspjel da pronađe bataljon. Bataljon je bez podrške minobacača izvršio napa na uporište Smokvica, ali više demonstrativnog karaktera, te prema tom nije ni postigao neke rezultate. Dvadeset četvrtog aprila, ujutro neprija telju je stiglo pojačanje od jedne čete. Odmah po pristizanju novih snag; on je prešao u napad protiv 4. bataljona 11. brigade da bi ga odbacio pošao u pomoć ugroženom garnizonu u Blatu. Međutim, tog jutra na pc ložaje prema Smokvici pristigli su 1. i 4. bataljon, 1. dalmatinske brigad«

U toku dana neprijatelj je nekoliko puta pokušavao da se probij prema Blatu, ali je svakog puta bio odbijen uz velike gubitke. Gubici nc prijatelja nisu mogli biti utvrđeni, ali ih Nijemci u svojim izvještajim priznaju kao velike.[1"8]) Prvi i 4. bataljon 1. brigade i 4. bataljon 11. br gade, uz podršku minobacačke čete 1. brigade, vodili su borbu do 2 časova. U to vrijeme neprijatelju je stiglo novo pojačanje od jedne četi Istovremeno su partizanski bataljoni dobili naređenje da prekinu borb i da odmaršuju u Velaluku, i to u momentu kad su već bili angažovai u borbi za neprijateljsko uporište Smokvica.

Sreten Zujević Crni je 24. aprila, kao delegat Vrhovnog štaba, uputi depešu komandantu 26. divizije kojom je naređeno da se jedinice divizij povuku sa Korčule na Vis.[10®]) Stab 26. divizije je 25. aprila obavjesti komandu savezničkih snaga na Visu o rezultatima operacija na Mljet i Korčuli. Na Korčuli je neprijatelj imao 297 mrtvih i 439 zarobljenih vo, nika, oficira i podoficira. Zaplijenjeno je: četiri haubice 75 mm, četiri pre

sova lučki komandant Korčule izvjestio je: «Uporište Blato ne javlja se više. f čuje se pucnjava. Uspostavljena sa četom koja je upućena 23. 4. Dalja pojačanja maršu ka Blatu«. (Zobrnik V. knj. 23 dok. 638).

'") Arhiv VII. mikrofilm CK Hrvatske, rolna 37.

O gubicima neprijatelja u uporištu Smokvica i daljem razvoju situaci na ostrvu Korčula stigli su 24. aprila njemačkom admiralu Jadrana slijedeći izvje taji: »Situacija na Korčuli u 20.00 časova. Uporište Smokvica nalazi se pod jaki pritiskom nadmoćnih neprijateljskih snaga. Visoki sopstveni gubici zbog guste m nobacačke vatre«. Ovog dana pomorski komandant južne Dalmacije javlja: »Da situacija na Korčuli nadalje zaoštrava. Divizija mora da preveze još trupa, rasp loživi brodski prostor nije dovoljan. Divizija traži još najmanje 2 desantna tenk nosca i 4 desantno-jurišna čamca«. (Arhiv VII. KTB AA. film 1 '542—544).

[1M]) Zbornik VIII. knj. 2, dok. 87.

Zarobljeni njemački vojnici u Blatu na Korčuli 22—24. IV 1944.

tivtenkovska topa. 10 teških mitraljeza, 26 šaraca, pet minobacača 81 mm, pet lakih bacača, 33 strojnice, 510 pušaka. 20 tromblonskih pušaka, 115 revolvera (parabeluma), 12 radio-stanica, pet kamiona, 3 motocikla, 15 bicikla, kompletna tehnička radionica i nekoliko vagona topovskih granata i puščane municije. Hrana iz skladišta je podjeljena narodu. Naši gubici: 35 mrtvih i 176 ranjenih.

Komandant njemačke 118. lovačke divizije, kao zarobljenik, na saslušanju, izjavio je: »Prilikom borbi na Korčuli izgubio sam Čitav bataljon«. Zarobljen u Blatu, kapetan Oto Prirnavesi, koji je također pripadao ovoj diviziji, izjavio je na saslušanju: »Najveći neuspjeh koji je doživjela divizija, bilo je iskrcavanje neprijateljskih jedinica, vjerovatno sa Visa na Korčulu u aprilu 1944. godine, pri čemu je 2. bataljon 750. lovačkog puka uništen, odnosno zarobljen«.[110])

U borbama na Mljetu i Korčuli vršeni su napadi kolonama i grupama sastavljenim od jedinica 1, 11. i 12. brigade sa ojačanjima. Ni na jednom pravcu nije vršila napad brigada kao cjelina, već pojedine jedinice sa jedinicama 11. i 12. brigade sa ojačanjima. Organizovano je sadjejstvo bataljona iz sve tri brigade.

Izvojevana pobjeda u napadu na utvrđenog neprijatelja na ostrvima bila je od velikog značaja za borce, koji su sada stekli uvjerenje da su u stanju da pobjede svakog neprijatelja, pa i u dobro utvrđenim položajima. Ovaj uspjeh zbrisao je dilemu i pitanja kako će se držati i boriti u slučaju neprijateljskog napada na ostrvo Vis. Pobjeda nad još uvjek jakim i is-

•") Zbornik V. knj. 26. dok. 132, primjedba 7.

kusnim neprijateljem nije mogla ostati nezapažena kod zapadnih saveznika, što je za našu NOB bilo u to vrijeme i te kako značajno. Za te značajne uspjehe i pobjede, kao i za visoku borbenu vrijednost jedinica i boraca 26. divizije i Mornarice NOVJ odato je priznanje sa najvišeg mjesta od strane vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala Tita.[1"]) koje glasi

»Borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima 26. divizije i Mornarice koji su se istakli prilikom napada na ostrvo Korčulu i Mije izražavam svoju zahvalnost i priznanje. Videći njihovo držanje i upornos prigodom uništavanja fašističkih zločinaca koji su toliko zločina počinili Proneli su još jedanput slavu oružja NOV i POJ u svim savezničkin zemljama. Slavu palim herojima koji su dali živote za slobodu svof naroda.«

Tito Maršal Jugoslavije

Čestitke i priznanja došli su i od strane savezničkog komandanta ZĆ Sredozemlje, generala Vilsona."[2])

Poslije uspješnih akcija na Mljet i Korčulu komandant sredozemni! snaga saveznika general Vilson (Henry Maitland Jumbo) uputio je vrhovnom komandantu, maršalu Jugoslavije — Titu slijedeću depešu:

»Mnogo cjenim rad vaše vojske u napadu na Mljet i Korčulu. Bio bil Vam zahvalan da isporučite komandirima i borcima moju čestitku z; njihovu uspješnu borbu.

M. Vilson«

Istovremeno je štab 26. divizije svojom naredbom, koju u cjelin donosimo, pohvalio sve jedinice koje su se istakle u napadu.

P o h v a l a

Stab 26. divizije od 26. IV 1944. godine.

U operacijama na otocima Mljet i Korčula naša divizija je u potpunosti izvršila zadatak nanijevši neprijatelju teške gubitke u živoj sili tehnici. U ovim žestokim borbama došao je do izražaja masovni heroizam samoprijegor i snalažljivost svih boraca i rukovodilaca, minobacača, artiljeraca i sanitetskog osoblja. Svjest i mržnja prema ubicama našeg naroda, sliva se u ogromnu bujicu koja je pregazila njemačke fašističke horde. Za uspješno izvršenje postavljenih zadataka —

P o h v a l j u j e m

Štabove 1, 12. i 11. brigade na ćelu sa komandantima brigada drugovima kapetanima Stupar Bogdanom. Atlagić Milanom i Arsenić Borkon za majstorsko rukovođenje jedinicama u operacijama na Mljetu i Korčuli

Štabove bataljona 1. i 12. brigade i štabove 1. i 4. bataljona 11. brigade za uspješno rukovođenje, samoprijegor i hrabrost pokazanu u ovin operacijama.

'") Arhiv VII. fond NOP-a k. 1100. f. 21. reg br. 8.
"*) Zbornik V. knj. 27. dok. 13.

Mitraljesce 1. i 12. brigade, 1. i 4. bataljona 11. brigade. Vi ste smrtonosnom vatrom iz vaših mitraljeza pokosili na stotine fašističkih bandita. Ovim vam dugujemo priznanje i zahvalnost za vaše hrabro držanje na Mljetu i Korčuli.

Borce i rukovodioce 1. i 12. brigade, 1, i 4. bataljona 11. brigade za masovni heroizam na Mljetu i Korčuli.

Minobacačlije 1, 12, i 11. brigade koji ste preciznom vatrom u mnogom doprinijeli izvođenju ovih operaaija.

Artiljerce baterije brdskih topova, koji ste svojom preciznom vatrom omogućili likvidaciju najjačih neprijateljskih uporišta.

Sanitetsko osoblje divizije 1, 12. i 11. brigade za požrtvovanost pokazanu u operacijama na Mljetu i Korčuli.

Naredbom štaba 26. divizije za dan 1. maja 1944. godine za naročito pokazanu hrabrost i požrtvovanje pohvaljeno je poimenično iz 1. brigade 105 boraca i rukovodilaca."[3])

1) Za naročitu hrabrost i požrtvovanje

Pohvaljujemo:

Iz I. U. brigade:

5KUBONJA PASKO, vodni delegat, VRANAC STANISLAV, vodnik, DZlM RESAD, komesar, JAJAC MARTIN, borac. MIRKOV1Ć ILIJA, desetar, BARIĆ LJUBICA, bolničarka, PERICA ANKA, bolničarka, CARIJA CIRO, desetar, mlađi vodnik, BUBIC FRANE, zamjenik komandira, ZlZIC MARTIN, zamjenik komesara, VULETIC IVAN, vodnik. DELIN PERO, nišandžija, na teškom mitraljezu, CIKALIĆ MILAN, mitraljezac, DARLIC JOVO, mitraljezac, ĆIPIKO KORIOLAN, komesar, JAMAN IVAN. desetar. ROKOV MILKA, bolničarka, KAZANOVA MARIJA, bolničarka. KUNAC ZDENKA, bolničarka, SMLEBIC DANE, vodnik, SULlC ANTE, delegat. MEDIC PAVE, BONAClC PETAR, bombaš. TRSIĆ MIJO, mitraljezac, FIORENTINI JOSIP, bombaš, MILATIĆ MARICA, bolničarka, LAMBASA FRANKA, bolničarka. BILISKOV IVAN, mitraljezac, KUZMANIC FRANE, mitraljezac, MUŽIĆ ANTE. vodnik, MEŠTROVIC DUJO. bombaš, FRADELIC PETAR, borac, MARUSlC VJEKO, borac, ĐELDUM LUKA, mitraljezac, LIVAKOVIC NIKOLA, mitraljezac, JANJIC SONJA, bolničarka, AGANJEZ ASATURIAN, borac, BARICEVIC IVAN, mitraljezac, KOVAČEV IVAN — BALAM, mitraljezac, MAJlC NIKOLA, mitraljezac, SEGVIC MARIJA, bolničarka, CRNOGRNJA TADE, borac, BARUNOV ANTE, borac, KOKAN JURE. bombaš, VUKMAN IVAN. bombaš, KARA MATOVIC ANTE. bombaš, RADIĆ STIPE, bombaš, KRNIC SlME, bombaš, MARDESlC BORIS, mitraljezac, ZANINOVIC BERTA, mitraljezac, NADILO DUŠAN, mitraljezac, UVODA IVAN. mitraljezac, KURTOVIC VIDA, bolničarka, ERCEGOVIĆ KATA, bolničarka, BELAS DOMINKO, stari vodnik — poginuo, MARINOVlC MARTIN, KOSTOVIC NIKOLA, PETROVAC VLADO, VUKMAN MILAN, KLARIC SlME. VLASTELICA GRGO, BALKA FILIP, BORIC ANTE, MARJA ORESNJAK, KUNDIC MIRKO — poginuo, DUHOVSKI BRANKO, PARAĐINA MILAN, mlađi vodnik — poginuo, PAVLOV ANTE, borac, RAZLO IVAN, borac, GANCEViC PAVE, borac, LULE SREĆKO, borac, PETAR VATE, borac, TATOMIR SlME. borac, LUKETA ENKO, borac. JANJIC VLADE, borac, TOMAS JOZO, borac, DELALIJA MILKA, borac, BASIC LJUBO, borac, KLIMAC MIRKO, borac, KUCERA NIKO, borac, GRACIĆ ANTE, borac — poginuo, VULlC BOJA, bolničarka, SLAVKA RADIĆ, bolničarka. VITASOVIC BORKA, delegat. POCRNJA CVETKO, sekretai SKOJ-a, VUKMAN MIJO, komesar, BENAC MATE. desetar, GUTIC ĐURO. mlađi vodnik, FRANICEVIC FRANE, LALlC DUJE, KARLOVIC DUJAM, FULMOZI PETAR, ĐONADINI ĐOVANI, PANDOL ANTE, PASINOVIC JERKO, MILINA BOZO, VLAHOVIC PETAR i CORIC MIJO«.

'") Arhiv Vn, fond NOP-a, k. 1100, *t* 21, reg. br. 5; k. 1101, f. 1/4, reg. br. 2.

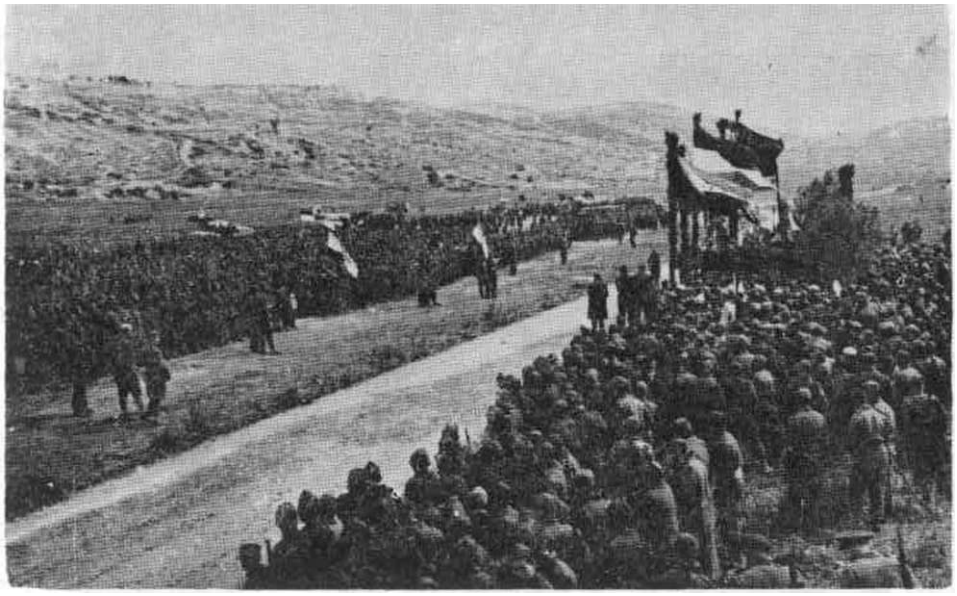

Jedinica 26. divizije, na *proslavi 1.* **maja** *1944. na Visu*

Postrojene jedinice 1. dalmatinske, 1. maja 1944.

Sa proslave 1. maja

PROSLAVA PRVOG MAJA 1944. GODINE NA VISU

Pored 26. divizije i Mornarice NOVJ na Visu su se nalazili predstavnici narodne vlasti i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. Zbog toga je i formiran zajednički odbor za pripremu i organizacju proslave. Jedinice su pripremane i uvežbane za defile. Štabovi i predstavnici narodne vlasti i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju bili su veoma zainteresovani da proslava uspije. Jedinice 26. divizije u ovom slučaju predstavljale su. pred savezničkom komandom na Visu regularnu narodnu armiju Jugoslavije. Svima nama bilo je stalo da uvjerimo saveznike da mi više nismo samo partizani već prava i ravnopravna armija, koja je sposobna da izvršava i najteže ratne zadatke.

U polju južno od sela Podselje podignuta je lijepa tribina, ukrašena jugoslovenskom i savezničkim zastavama. Pored slike maršala Tita, stajale su slike najviših savezničkih rukovodilaca. Na proslavi su govorili komesar 26. divizije, predstavnik Mornarice NOVJ, Vicko Krstulović, u ime Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, komandant savezničkih snaga na Visu, general Cerčil, i ostali predstavnici naših organizacija na Visu.

Poslije govora otpočela je svečana i impozantna parada jedinica 26. divizije. Sve jedinice koje su učestvovale u defileu bile su odjevene u novu vojničku odjeću i veoma dobro naoružane pješadijskim naoružanjem. Svako odjeljenje imalo je puškomitraljez njemačke proizvodnje »šarac« i protivtenkovski bestrzajni top. Dok su jedinice u paradnom maršu prolazile ispred tribine saveznički avioni nadletali su defile. Englezi su isticali disciplinu i uvježbanost naših jedinica. Sigurno je da će taj događaj

ostati u sjećanju i savezničkim vojnicima koji su prisustvovali defileu i proslavi. Poslije proslave borci su produžili sa pjesmom i igrom. Uveče je održana priredba.

Poslije proslave Prvog maja, 1. dalmatinska brigada, otpočela je sa vojno-političkim pripremama za desantni prepad na ostrvo Šoltu.

DESANTNI PREPAD NA OSTRVO ŠOLTU

Stab 26. divizije u saradnji sa štabom Mornarice NOVJ planirao je i pripremio desantni prepad na Šoltu. Ostrvo Šolta predstavljalo je važnu tačku u sistemu neprijateljske protivdesantne odbrane ostrva i obale srednje Dalmacije. Držanjem tog ostrva neprijatelj je obezbjeđivao plovidbu duž jadranske obale, koja je prolazila Splitskim kanalom, što je za njega bilo od posebnog značaja. Isto tako, držanjem Šolte neposredno je bila zaštićena luka Split, udaljena svega 7—8 milja, te prema tome neprijatelj je poklonio posebnu pažnju odbrani ovog ostrva.

Stab 26. divizije svojim operativnim planom za izvršenje desantnog prepada na Šoltu predvideo je da snagama jedne ojačane brigade izvrši iskrcavanje na ostrvo na dva mjesta, i to na zapadnoj i jogoistočnoj obali, u najvećoj tajnosti radi postizanja iznenađenja i onemogućavanja neprijatelju da blagovremeno dovuče pojačanje.[114]) Poslije naleta savezničke avijacije trebalo je da brigada, uz podršku brdske baterije, snažnim napadom iznenadi i brzo likvidira zbunjenog i dezorganizovanog neprijatelja. Međutim, kako je noć kad su se trupe iskrcavale na Šoltu, bila tiha, velikim brojem motornih brodova bilo je teško postići iznenađenje i neopaženo se iskrcati. Brektanje motora u noći čuje se daleko. Teško se moglo računati da neprijatelj neće biti budan poslije iznenadnog napada savezničkih komandosa, 17. marta 1944. godine, koje su Nijemci doživjeli lu na Šolti, kao i poslije poraza na Mljetu i Korčuli. Planom je takođe bilo predviđeno da se istog dana jedinice povuku sa Šolte i po padu mraka ukrcaju na brodove i vrate na ostrvo Vis.

Stab 26. divizije i štab Mornarice NOVJ postigli su sporazum sa savezničkom komandom na Visu da i saveznici učestvuju u desantu, tako što će svojim brodovima prebaciti jedinice divizije sa Visa na Šoltu i sa Šolte ponovo ih vratiti na Vis i što će njihove lake pomorske plovne ratne jedinice vršiti obezbeđenje prevoženja i iskrcavanja jedinica. Savezn ička avijacija će podržavati napad jedinica, obezbeđivati vazdušni prostor i ometati pomorski saobraćaj neprijatelja i dovlačenje njegovih pojačanja na ostrvo. Saveznici su se bili u velikoj mjeri angažovali u desantnom prepadu na Šoltu.

Poslije poraza na Mljetu i Korčuli neprijatelj je još intenzivnije prišao utvrđivanju uporišta na ostrvima i bio oprezniji, posvjećujući posebnu pažnju minsko-eksplozivnim i žičanim preprekama.

Neprijatelj je na ostrvu Šolta raspolagao sa: 3. i 7. četom 892. puka, 264. njemačke pješadijske divizije u jačini 350—400 vojnika. Čete su u svom naoružanju imale veliki broj mitraljeza (»šaraca«) i minobacača 81 mm. Neprijatelj nije imao artiljeriju na ostrvu, ali je artiljerija sa os-

[114]) Zapovjest štaba 26. divizije NOVJ od 4. maja 1944. godine. (Zbornik V, knj. 27. dok. 22).

trva Čiovo mogla efikasno i nesmetano podržavati odbranu uporišta na Šolti. Nijemci su bili detaljno isplanirali artiljerijsku zaprečnu vatru oko uporišta. Raspored snaga u uporištu je bio: glavne snage nalazile su se u selu Grohote i na koti 103 sjeverno od Grohota, manje snage nalazile su se u Rogaču na koti 22, dok je na koti 197 (Mala Straža) bila stalna osmatračnica.

Povremeno se nalazila osmatračnica i na koti 208 (Vela Straža). Sa tih osmatračnica dobro se mogla osmotriti južna obala Šolte. Na kotama 103 i 22 pored bunkera izrađenih od drvene građe i kamena nalazili su se i betonski bunkeri, a u selu Grohote neprijatelj je 5—6 kuća od kamena pretvorio u prava utvrđenja. Otporne tačke unutar uporišta bile su podešene za kružnu odbranu, a međusobno su bile povezane rovovima ili kamenim zidom. Svaka otporna tačka (Grohote, kote 103 i 22) bila je opasana sa nekoliko redova bodljikave žice, a ispod žice i između redova postavljene su mine. Na prostoru između otpornih tačaka postavljena su mnogobrojna minska polja, kao i oko uporišta. Sve moguće prilaze uporištu Nijemci su minirali protivpješadijskim nagaznim minama. Artiljerijsku planiranu zaprečnu vatru dopunjavala je minobacačka i mitraljeska vatra, iako da je neprijatelj uporište na Šolti pretvorio u jako utvrđeni rejon. Razbijanje tog uporišta bilo je moguće samo neposrednim gađanjem iz teškog oružja (pt topovima). Preko besputnog ostrva napadaču nije bilo moguće dovući artiljerijska oruđa na položaje.

Obavještajna služba 26. divizije nije uspjela da prikupi tačne podatke o rasporedu neprijateljskih snaga u uporištu. Prema podacima te službe na koti 197 (Mala Straža) nalazilo se oko 100 neprijateljskih vojnika i bila je dobro utvrđena jednim postavljenim PA mitraljezom na vrh kote. Na osnovu tih podataka računalo se da je Mala Straža jedna od glavnih otpornih tačaka u sistemu neprijateljske odbrane, a tu se nalazila samo stalna osmatračnica. Isto tako dati su podaci da kota 22 u Rogaču nije utvrđena, a na njoj je bio i betonski bunker.[115]) Tačne podatke o neprijatelju na ostrvu Šolta nije bilo lako prikupiti, jer gotovo da nije ni bilo stanovništva, preko kojeg bi se mogli dobiti podaci. Pojačanja neprijatelju su se mogla očekivati iz Splita, Brača ili Drvenika.

Za izvršenje desantnog prepada na ostrvo Šolta određena je 1. dalmatinska brigada ojačana jednim bataljonom i vodom minobacača 81 mm iz sastava 12. dalmatinske brigade. Za podršku napada jedinica određena je brdska baterija 75 mm iz sastava divizijske artiljerije. Određene snage za izvršenje tog zadatka bile su u jačini: pet bataljona i jedan vod minobacačke čete 12. brigade i jedna brdska baterija 75 mm (4 oruđa). One su bile podjeljene u dvije napadne kolone, zapadnu i istočnu.

Zapadna napadna kolona bila je formirana od 1. i 2. bataljona i minobacačke Čete 1. dalmatinske brigade i od 3. bataljona 12. dalmatinske brigade. Za komandanta te kolone određen je komandant 1. dalmatinske brigade. Zadatak kolone je bio da po iskrcavanju na zapadnoj obali ostrva Šolte u uvali **Sešula,** obezbjeđujući se od pravca Drvenika, izvrši nastupanje prema neprijateljskom uporištu sela Grohote i do svanuća posjedne polazne položaje za napad, gdje će sačekati početak napada.

U istočnu napadnu kolonu su bili određeni 3. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade i jedan vod minobacačke čete 12. dalmatinske brigade. Za

[115]) Informativni izvještaj štaba 26. divizije (Arhiv VII, k. 1100, f. 8. reg. br. 10).

komandanta te kolone određen je načelnik štaba 1. dalmatinske brigade. Zadatak kolone je bio da po iskrcavanju u uvalu Senjska nastupa prema luci Rogač i uporištu Grohota i da do svanuća posjedne polazne položaje za napad.

Po planu, napad savezničke avijacije trebalo je da otpočne ujutro u 6 časova i da traje 30 minuta. Za vrijeme napada avijacije, artiljerija i minobacači koncentrisaće svoju vatru na Maloj Straži, a po završetku napada aviona vatru će prenijeti na neprijateljske položaje u selu Grohote i na kotu 103. Istovremeno će obje kolone otpočeti sa napadom.

U toku dana 9. maja jedinice za izvršenje desantnog prepada prikupile su se u rejonu Rukavca na ostrvu Vis i oko 14 časova otpočelo je ukrcavanje u luci Rukavac na savezničke desantno-jurišne čamce (tipa LCI). Po ukrcavanju jedinica, brodovi su se usidrili do vremena određenog za isplovljenje. Posebnu transportnu kolonu formirali su: engleska koča »Sea Star«, četiri saveznička desantno-jurišna čamca — tipa LCA i naoružani brodovi Mornarice NOVJ (NB-4 i NB-8). Ovoj koloni bili su priključeni: sanitetski brod »Marin II« i motorni jedrenjak »Dupin« i jedan leut. Ta dva broda štab mornarice dodijelio je sanitetu 26. divizije za zbrinjavanje i prevoženje ranjenika sa ostrva Šolta na ostrvo Vis. Na čamce LCA ukrcana su artiljerijska oruđa i municija, a na ostale brodove ljudstvo baterije i divizijskog saniteta. Po ukrcavanju brodovi su isplovili iz luke Rukavac za luku Vis, gdje su sačekali vrijeme isplovljenja za Šoltu. Komandant transporta bio je poručnik engleske vojske Klinton Bejeker Komandant se ukrcao na koču »Sea Star«, koja je služila kao komandni brod. Svaka kolona imala je po jednog vodiča, a komandantu transporta bio je dodeljen jedan oficir Mornarice NOVJ kao dobar poznavalac ostrva Šolta.

Istog dana, sva tri konvoja isplovili su sa Visa ka Šolti u 21 čas.[110]) Kako je bilo i predviđeno transport su obezbjeđivali engleski ratni brodovi. Zapadni konvoj uplovio je u uvalu Sešula u 1 čas, a istočni u uvalu Senjska oko 24 časa. Bilo je izvjesnih teškoća oko iskrcavanja artiljerijskih oruđa, jer su desantni čamci teško mogli da pristanu u uvalu Senjska, ali su se sve jedinice iskrcale na vrijeme u određenim uvalama.

Bataljoni zapadne kolone nastupali su u svom pravcu. Prednji dijelovi 1. bataljona su već oko 4 časa došli u sukob sa neprijateljskom grupom vojnika na Veloj Straži. Ti dijelovi brzo su likvidirali grupu neprijateljskih vojnika na osmatračnici. Od zarobljenih neprijateljskih vojnika štab bataljona je doznao da se na Maloj Straži nalazi samo stalna osmatračnica i male snage. Na osnovu tih podataka, prema koti je upućena jedna četa bataljona. Jedinice tog bataljona posjele su pre svanuća polazni položaj za napad sa dvije čete prema selu Grohote, a jednom četom prema koti 197.

Treći bataljon 12. brigade takođe je prije svanuća posjeo polazni položaj za napad prema koti 103 (lijevo od 1. bataljona). Drugi bataljon nalazio se u rezervi zapadne kolone u rejonu Donjeg Sela. Jedna četa bataljona

"«) Iskrcavanje jedinica 26. divizije bilo je planirano za noć 5/6. maja, a kako se vidi iz pisma štaba 26. divizije komandantu savezničkih snaga na ostrvu Visu, vrijeme iskrcavanja je odgođeno.

»Uslijed lošeg vremena prebacivanje trupa izvršeno je 9/10. maja 1944. godine« (Zbornik VIII, knj. 2, dok. 90).

nalazila se na obezbjeđenju luke Maslinica i uvale Sešula, i kontrolisala je zapadnu obalu ostrva Šolta. Jednu patrolu četa je uputila prema uvali Duboka. Minobacačka četa postavila je minobacače na vatreni položaj u rejonu zapadno od kote 90.

Za kratko vrijeme po likvidiranju neprijateljske osmatračnice na Veloj Straži, neprijateljska artiljerija sa ostrva Giova otvorila je vatru po položajima bataljona zapadne kolone.

Odmah po iskrcavanju bataljoni istočne kolone krenuli su prema neprijateljskim položajima luci Rogač i selu Grohote. Treći bataljon 1. brigade izbio je na polazni položaj, prije svitanja, jugoistočno od Rogača. Jedinice bataljona su oko 5 časova primjetile kako u luku Rogač ulazi brod pun vojnika. Stab bataljona naredio je potom minobacačkom vodu da na brod otvori minobacačku vatru. Vatru su otvorili i mitraljezi. Brod koji je ulazio u uvalu Rogač bio je nakrcan vojnicima — dovlačio je pojačanje za odbranu uporišta na Šolti, koje je neprijatelj uputio iz Splita. Jačina pristiglog pojačanja iznosila je 180 neprijateljskih vojnika."[7]) Blagovremeno pristizanje pojačanja odbrani Šolte izmjenilo je situaciju u korist neprijatelja, od tada se na Šolti nalazilo 500—600 neprijateljskih vojnika. U velikoj mjeri je smanjen izgled za uspjeh jedinica NOVJ. Po tome se moglo zaključiti da je neprijatelj na vrijeme bio obavješten o iskrcavanju jedinica NOVJ na Šolti.[1'"]J

Četvrti bataljon se nalazio u rezervi istočne kolone u rejonu kote 132. Jedna četa bataljona nalazila se na koti 143 (Ripača). Prema dobivenom zadatku štab bataljona uputio je svoju prateću četu na Velu Stražu, sjeveroistočno od Gornjeg Sela, sa ciljem obezbjeđenja od pravca ostrva Brača i od luke Stomorska.

Brdska baterija 75 mm po iskrcavanju u uvali Senjska postavila se na vatrene položaje u rejonu kote 80.

Sanitet 26. divizije formirao je hiruršku ekipu, koja se nalazila u uvali Senjska. Zadatak ekipe je bio, pored prihvatanja ranjenika istočne kolone, da s vremena na vrijeme upućuje brodove iz uvale Senjska u uvalu Sešula radi prevoženja ranjenika kojima je bila potrebna hirurška pomoć, iz brigadnog previjališta u uvalu Senjska.

Saveznička avijacija je sa napadom počela u određeno vrijeme. Avioni su bombardovali neprijateljske otporne tačke kotu 103 i luku Rogač. Bombardovanje je trajalo od 6 do 6.30 časova. Po završenom bombardovanju avioni su mitraljirali Malu Stražu. Bombardovanjem neprijateljskih položaja na otpornim tačkama nije porušen nijedan bunker, nijedna utvrđena zgrada u Grohotama, ali je u uvali Rogač potopljen jedan brod (maonu) i zapaljeno jedno skladište. Cim je avijacija završila bombardovanje, baterija je prenijela vatru sa kote 197 na kotu 103, Grohote.

Uz podršku artiljerije i minobacača bataljoni su sa polaznih položaja krenuli u napad. Za sve vrijeme dok su se bataljoni nalazili na polaznom položaju i za vrijeme podilaženja neprijateljskim položajima neprijateljska

'") Operativni izvještaj štaba X. udarne brigade 26. divizije od 12. V 1944. godine, Arhiv VII, k. 1102, f. 4, reg. br. 11. Pregled pod brojem 26 M.

>'») »Međutim, jedan od bitnih preduslova za uspjeh prepada nije bio ostvaren. Nemci su verovatno po šumu motora, otkrili dolazak desantno-jurišnih čamaca pred uvalu Senjska i pre nego što su jedinice 26. divizije izbile na polazne položaje. Admiral Jadrana već je bio obavješten (u 03.00 časova) da se u 01.00 neprijatelj iskrcao na jugoistočni deo Šolte« (Jovan Vasiljević. n. d. str. 268).

artiljerija sa ostrva Čiovo tukla je zaprečnom vatrom napadača. Mnoga minska polja ometala su bataljonima podilaženje od polaznog do jurišnog položaja.

Napad bataljona obje kolone otpočeo je odmah po završenom napadu avijacije. Jedna četa 1. bataljona brzo je likvidirala neprijatelja na Maloj Straži. Po zauzimanju kote sve čete 1. bataljona izvršile su napad na Grohote sa južne i jugozapadne strane. Treći bataljon 12. brigade istovremeno je vršio napad na kotu 103. Juriše jedinica ta dva bataljona neprijatelj je odbijao minobacačkom i mitraljeskom vatrom i uz podršku artiljerije sa ostrva Čiovo.

Treći bataljon 1. brigade iz sastava istočne kolone pri napadu na Rogač naišao je na jak otpor. Istovremeno je neprijatelj vršio pritisak na desno krilo bataljona sa težnjom da odbaci dijelove bataljona i da ovlada kotom 101 (Sužanj). Komandant istočne kolone, da bi sprečio neprijatelja u njegovim namjerama da zauzme kotu 101 i da ovlada Rogačem i kotom 22. odlučio je da ojaća bataljon jednom četom 4. bataljona, koja se nalazila na koti 143. Ceta je u borbu uvedena na desno krilo bataljona. Bataljon ojačan tom četom vodio je žestoku borbu i oko 9 časova uspjeo je da odbaci neprijatelja i da ga sabije u Rogač i na kotu 22 i da ovlada prvim kućama u Rogaču. U međuvremenu još jedan vod 4. bataljona bio je ubačen u borbu s ciljem zauzimanja Rogača i kote 22.

Poslije prvog neuspjelog juriša 1. bataljona 1. brigade i 3. bataljona 12. brigade, komandant zapadne kolone ocjenio je da je angažovanjem ova dva bataljona na Grohotama i koti 103 ostao prazan prostor od pravca kote 80 uz obalu uvale Kašjun, prema koti 22 u Rogaču, te prema tome nije bilo nikakvog pritiska sa sjeverozapadne strane. Na osnovu te procjene odlučio je da u borbu uvede svoju rezervu, 2. bataljon bez jedne čete, na pravcu kota 80 — 22 (Rogač) radi pojačanja lijevog krila 3. bataljona 12. brigade u napadu na kotu 103, a dijelom snaga da sadejstvuje sa 3. bataljonom 1. brigade u zauzimanju kote 22.

Uzastopnim jurišima bataljona obje kolone, a uz podršku artiljerije i minobacača, uspjelo je da se do 10 časova sabije neprijatelj na mali prostor, i to na tri otporne tačke u dvije-tri kuće u selu Grohote i kote 103 i 22. Iz ovih jako utvrđenih tačaka neprijatelj je pružao grčevit otpor. Artiljerija sa Ciova zaprečnom vatrenom zavjesom sprečavala je prilaze tim otpornim tačkama. U svim jurišima jedinice NOVJ trpjele su osjetne gubitke od minobacačke i mitraljeske vatre, a naročito od artiljerijske vatre i od protivpješadijskih nagaznih mina. Neprijatelj je postavio minska polja po vrtovima i puteljcima. Naročito su bila minirana mjesta koja su pružala i najmanju mogućnost zaklona od mitraljeske vatre, time su naši borci bili izloženi ubitačnoj neprijateljskoj vatri.

Poslije više uzastopnih neuspjelih juriša bataljona i osjetnih gubitaka, naređeno je bataljonima da se povuku od žičanih prepreka i da se srede i pripreme za novi i odlučniji juriš na neprijateljske otporne tačke. Artiljerija i minobacači stalno su tukli neprijateljske položaje. U 14 časova saveznički avioni ponovo su izvršili napad i bombardovali i mitraljirali navedene neprijateljske položaje, ali ni ovog puta avioni nisu uspjeli da naruše neprijateljsku odbranu.

Poslije artiljerijske i minobacačke pripreme, kao i naleta avijacije, bataljoni su ponovo krenuli u novi napad. Jednovremeni napad bataljona

uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, iako je bio dobro organizovan i juriši vršeni uzastopno nekoliko puta, nije uspio. I pored samoprijegora, upornosti, hrabrosti i nastojanja svih boraca, samo malom broju uspjelo je da se probije kroz žičane prepreke. Do bunkera se nije moglo stići zbog guste mitraljeske vatre koja je obasipala streljački stroj. Jedinice bataljona su i u ovom napadu trpjele gubitke."[9])

Za taj neuspjeh ima više razloga. Nijemci su uporište za odbranu dobro organizovali i utvrdili. Položaje su pretvorili u utvrđeni rejon. Jedinice NOVJ nisu bile dovoljno opremljene tehnikom za otkrivanje mina, a borci nedovoljno obučeni za njihovo demontiranje. Neprijateljska artiljerija sa ostrva Ciova mnogo je nevolja zadavala našim jedinicama i nanosila im gubitke. Nijemci su veoma precizno isplanirali artiljerijsku zaprečnu vatru ispred položaja odbrane. Koliko su oni bili riješeni da brane ostrvo Šolta, vidi se iz toga što su poslije povlačenja jedinica NOVJ uputili novo pojačanje na Šoltu. Nedostajalo je teško naoružanje — protivtenkovski topovi kojima je jedino bilo moguće rušenje bunkera neposrednim gađanjem. Računalo se da će taj zadatak izvršiti avijacija. Međutim, avijacija nije uspjela da značajnije naruši neprijateljsku odbranu.

Moralno-politička pripremljenost boraca i rukovodilaca bila je kako se samo moglo poželjeti. Moral je bio na zavidnoj visini, što se manifestovalo u hrabrosti, požrtvovanju, krajnjoj upornosti i masovnom heroizmu u nastojanju da se neprijatelj likvidira.[120]) Za takvo držanje štab 8. korpusa NOVJ odao je priznanje borcima i rukovodiocima 1. dalmatinske brigade i 3. bataljona 12. dalmatinske brigade. Naročito je istaknut 3. bataljon 1. brigade. »Izražavamo svoje priznanje borcima i rukovodiocima 1. brigade 26. divizije radi svog hrabrog držanja u borbi na Šolti. Naročito ističemo 3. bataljon za njegovu hrabrost i snalaženje, koji je u toku ove borbe sam uništio 200 i zarobio 90 fašista, porobljivača naše domovine«.[12'])

Kad je izdato naređenje za povlačenje sa Šolte za Vis, jedinice su se povlačile sa položaja u uvale Sešula i Senjska, gdje su ih čekali savezнički brodovi. Manje snage ostale su na položaju i štitile izvlačenje glavnih snaga. Da neprijatelj ne bi osjetio povlačenje naših jedinica, zaštitnica je izvršila demonstrativni napad na neprijateljske položaje, mada neprijatelj nije ni pokušao da preduzme bilo kakve mjere da omete povlačenje naših jedinica sa ostrva. Neprijatelj je reagovao na drugi način. Pred mrak njemački avioni izviđali su južnu obalu Šolte. Nijemci su istog dana u 20.15 časova iz Boke uputili dva čamca (S 61 i S 30) u vode Visa. To su bili brzi čamci koji su u kratkom vremenu prešli veliku daljinu. Oni su stigli do Visa nešto poslije pola noći. Njemački avioni su u toku noći 10/11. maja bombardovali ostrvo Vis, a naročito luku Vis.

Padom mraka, jedinice brigade i bataljon 12. brigade, uredno i bez smetnji, ukrcali su se na savezničke brodove, pod zaštitom savezničkih

"") Dnevni izvještaj Glavnog stožera domobranstva od 13. maja 1944. godine (Zbornik Vin, knj. 2, dok. 95).

[1so]) U izvještaju političkog komesara 26. divizije dostavljenom političkom komesaru 8. korpusa, o borbama na Šolti piše: »Nemajući dovoljno iskustva u savlađivanju minskih prepreka, borci su naišavši na iste ginuli, nastojeći da po svaku cijenu prodru u neprijateljski raspored. Masovni heroizam prelazio je granice mogućnosti boraca. Borci su (se) dobrovoljno javljali za likvidaciju neprijatelja u uporištu i sa 95%> išli su u sigurnu smrt«. (Arhiv VII, mikrofilm CK Hrvatske, rolna 37).

[m]) Stab 8. korpusa je pohvalio 1. NOU brigadu dostavljenom depešom štabu 26. divizije (knjiga depeša štaba 26. divizije, Arhiv VII, k. 1100-1, reg. br. 18/13).

ratnih brodova isplovili i noću 10/11. stigli na ostrvo Vis i do zore posjeli odbrambene položaje.

Sa ranjenicima nije bilo tako. U toku borbe oni su prenošeni sa položaja u uvale Senjska i Sešula, gdje im je ukazivana ljekarska pomoć. Sanitetski brod »Marin II« bio je dobro opremljen i za hirurške zahvate. Brod >>Marin II« i motorni jedrenjak »Dupin« bili su usidreni u uvali Senjska. Oko 16 časova referent saniteta 26. divizije naredio je da se ranjenici ukrcavaju na brod »Marin II«. Ranjenici su se ukrcali i brod je isplovio iz uvale Senjska u 18.30 časova. U momentu isplovljenja bio je napadnut mitraljeskom vatrom iz dva njemačka aviona. Zbog toga se sklonio u susjednu uvalu, sačekao noć i isplovio za luku Vis bez ikakvih gubitaka.

Oko 18 časova »Dupin« je isplovio iz uvale Senjska za uvalu Sešula i tako je izbjegao napad aviona. Zadatak broda je bio da u uvali Sešula ukrca ranjenike i u 21.30 časova i on je isplovio za Vis. Uslijed male brzine, brodovi se nisu mogli uključiti u transportni konvoj jedinica. Oba broda sa ukrcanim ranjenicima plovili su prema Visu bez veze jedan sa drugim i bez ikakve pratnje naoružanih brodova.

Sanitetski brod »Marin II« oko 24 časa stigao je pred luku Vis do otočića Host i primjetio da njemački avioni bombarduju luku. Zato nije smjeo da uplovi. Avioni su raketama osvjetljavali ciljeve te je prijetila opasnost da otkriju brod.

Bilo bi najnormalnije da se brod sklonio u neku uvalu Visa, međutim komanda broda donijela je odluku da isplovi na otvoreno more. Brod je isplovio na oko 3 km od obale i uzeo pravac plovidbe prema rtu Stončica na istočnoj sirani ostrva Visa. Stigao je u visinu Stončice na udaljenosti oko jedne i po milje, gdje je stao. Za kratko vrijeme dobio je signal od nepoznatih brodova da stane, a odmah zatim su se primjetile siluete manjih brodova. Komandant i komesar broda računali su da su to saveznički brodovi, te su se legitimisali ugovorenim signalima. Međutim, odgovoreno im je vatrom. Sve što su se bliže primicali, Nijemci su pojačavali vatru. Komandant i komesar su uporno davali signale. Drugo ništa nisu preduzeli, mada je brod bio naoružan, jer su i dalje bili u uvjerenju da su to saveznički brodovi. Nijemci su iz neposredne blizine vatrom sa čamaca zapalili brod. Ranjenici i posada broda skakali su u more. Brod koji je gorjeo osvjetljavao je površinu vode, što je Nijemcima omogućilo da mitraljeskom vatrom efikasno gađaju borce koji su plivali na površini mora. Ovaj teški udar odigrao se oko dvije i po milje istočno od rta Stončica u vremenu od 0.45 do 1 časa 11. maja 1944. godine. Rezultati ove pogibije bili su tragični: utopilo se 48 lakših i težih ranjenika iz 1. dalmatinske brigade i 8 članova posade, nekoliko ranjenika iz 3. bataljona 12. brigade i nekoliko zarobljenih Nijemaca na brodu. Spasio se je jedan borac iz 1. dalmatinske brigade i tri člana posade.

Izviđačke stanice na ostrvu Visu primjetile su da se nedaleko od Stončice vodi borba na moru i da gori brod. O tome su depešom obavjestili štab 4. pomorskog obalskog sektora na Visu. Na osnovu tog izvještaja, iz luke Vis je na mjesto događaja upućen patrolni čamac PC-57, ali je sve bilo kasno. Čamac nije ništa pronašao, zatim je krenuo prema svetioniku Stončica, gdje je naišao na motorni čamac (MČ 523), na kojem su se nalazili neki članovi štaba pomorskog obalnog sektora. Od njih je posada patrolnog čamca doznala da se pre kratkog vremena čulo zapomaganje sa

svetionika Stončica. Čamac je produžio u tom pravcu i pronašao komandanta broda »Marin II« sa još dva druga iz posade broda. Zatim se čamac vratio u luku Vis. Oko 5 časova 11. maja upućeni su na mjesto događaja brodovi iz luke Vis i to: NB-3, NB-8, PC-57 i još tri motorna čamca pod komandom operativnog oficira 4. pomorskog obalskog sektora. Oni su pronašli drvene predmete od potopljenog broda na dvije milje od rta Stončice. Nešto kasnije pronađeno je prema obali 11 lješeva potopljenih boraca, a NB-8 je naišao na preživjelog borca iz 1. dalmatinske brigade, koji je plivao prema obali držeći se za drveni predmet.

Prva dalmatinska brigada je u borbi na ostrvu Šolta doživjela neuspjeh. Jedinice brigade sa 3. bataljonom 12. brigade imale su 176 boraca i rukovodilaca izbačenih iz stroja, ne računajući potopljene borce i starješine u sanitetskom brodu »Marin II«. Među poginulima bili su zamjenik političkog komesara 1. bataljona Jakov Ivić, komandant 3. bataljona 12. brigade Ivan Dragobratović i politički komesar 3. čete 1. bataljona 1. brigade Branko Lukić. Ranjen je i komandant 3. bataljona 1. brigade Ilija Antunović. Gubici neprijatelja bili su mnogo manji. Mrtvih, ranjenih i zarobljenih bilo je oko 130. Od tog broja 79 neprijateljskih vojnika je zarobljeno, a na položajima je pobrojano 60 leševa. Zaplijenjeno je 6 automata, 15 šaraca, 14 pištolja, jedan tromblon, 8 pušaka, 1 ručni reflektor, jedan radiofonski aparat, jedan telefon i jedan dvogled. Engleski avioni zapalili su magacin municije i potopili dva broda u luci.

DESANTNIPREPAD NA OSTRVO BRAC

Pored vazdušnog desanta koji su Nijemci izvršili na Drvar, oni su preduzeli ofanzivu širokih razmjera prema slobodnoj teritoriji u Bosanskoj krajini. U toj situaciji Vrhovni štab NOV i POJ izdao je naređenje svim jedinicama NOVJ da pređu u ofanzivne operacije s ciljem vezivanja snaga neprijatelja koje bi mogle biti angažovane u ofanzivi prema Bosanskoj kiajini.

U vezi s tim štabovi 26. divizije i Mornarice NOVJ otpočeli su sa pripremama za desantni prepad na ostrvo Brač. Brač je u sistemu neprijateljske protivdesantne odbrane obalskog pojasa srednje Dalmacije imao veliki značaj. On je jedan od najvećih ostrva srednjeg Jadrana i može da primi brojne snage. Po svom geografskom položaju nalazi se u neposrednoj blizini obalskog pojasa od Makarske do Splita. Na tom dijelu obale nalaze se veće luke koje mogu primiti iskrcavanje brojnih i tehnički opremljenih snaga.

U slučaju iskrcavanja saveznika na tom dijelu jadranske obale, ostrvo Brač moglo bi poslužiti kao odskočna daska za iskrcavanje na obalu. Upravo zbog toga je donesena odluka da se na Brač iskrcaju snage NOVJ uz jaku podršku savezničke avijacije i pomorskih snaga. Time se željelo postići da njemačka komanda stekne utisak da je u pitanju desant s ciljem zauzimanja Brača i da se time vežu njegove snage za dalmatinsku obalu.

Kako bi se Nijemci što bolje uvjerili da desant nije samo demonstrativnog karaktera, već da mu je cilj zauzimanje i držanje ostrva, trebalo je u njemu angažovati savezničke snage. S obzirom na to da je saveznička komanda na Visu bila voljna da i njihove snage učestvuju u toj operaciji.

postignuta je saglasnost štabova 26. divizije i Mornarice NOVJ i saveznička komande na Visu o učešću savezničkih snaga u planiranom desantu. Upravo sinhrcnizovane akcije sa saveznicima uz učešće njihove avijacije i ratnih brodova davale su poseban značaj poduhvatu desanta na ostrvo Brač.

Uporišta na Braću držale su snage neprijatelja u jačini dva nepotpuna bataljona 738. puka 118. njemačke lovačke divizije ojačana jednim divizionom 668. artiljerijskog puka divizije. One su bile raspoređene u tri uporišta: 3. bataljon je držao uporište Nerežišće i Supetar a uporište Selca — Sumartin držao je ojačani 2. bataljon, bez jedne čete.[122]) Za podršku u odbrani uporišta na Braču neprijatelj je isplanirao artiljerijsku vatru iz baterija sa obale sa vatrenih položaja Dubci. Posjednuta uporišta utvrdio je iskopanim rovovima i zemljanim bunkerima, uz potpuno fortifikacijsko uređenje povezanih vatrenih tačaka, žičanih prepreka i minskih polja.

Operativnim planom štaba 26. divizije bilo je predviđeno da u desantu na Brač učestvuju slijedeće jedinice: 1. i 12. dalmatinska brigada i po jedan bataljon 11. dalmitinske i 3. prekomorske brigade i jedna brdska baterija 75 mm. Međutim, naknadno je odlučeno da učestvuju još tri bataljona: dva bataljona 11. dalmatinske i jedan bataljon 3. prekomorske brigade. Tako su u desantu na Brač učestvovale snage 26. divizije: 1, 12. i 11. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, i dva bataljona 3. prekomorske brigade, svega 13 bataljona i jedna brdska baterija 75 mm. Plan je bio da 1. i 11. brigada, bez jednog bataljona, likvidiraju neprijatelja u uporištu Selca — Sumartin.

Od savezničkih snaga učestvovali su jedan engleski komandos i jedna američka planinska četa (oko 400 vojnika), jedna brdska baterija 75 mm i jedna haubićka baterija 100 mm. Saveznička avijacija je imala zadatak da podrži jedinice u napadu i obezbjedi ih iz vazduha. Saveznici su planirali učešće ratnih brodova u akciji na tom sektoru. Ratni brodovi trebale je da tuku neprijateljske položaje na ostrvima Šolti. Drveniku i u Trogiru a avioni da bombarduju Split i Omiš.

U prevoženju trupa sa Visa na Brač učesvovali su saveznički brodovi i brodovi Mornarice NOVJ. Transport su pratili i obezbjeđivali saveznički ratni brodovi.

Savezнički komandant u svojoj zapovijesti od 31. maja 1944. godine navodi da u desantnoj operaciji na Braću učestvuju »kombinovane snage od približno 2.500 partizana i 100 Britanaca sa podržavajućim oruđima, Ove snage će transportovati slijedeći brodovi: 8 desantno jurišnih čamaca za iskrcavanje trupa, 5 desantnih jurišnih čamaca za iskrcavanje artiljerije, 1 desantni jurišni čamac za iskrcavanje tenkova, 3 desantne peniš« materijala (partizanska posada), partizanske škunde i ribarski čamci. Sve raspoložive obalske snage biće iskorišćene za pratnju i zaštitu«.[123])

Snage divizije bile su podjeljene na tri napadne kolone:

— zapadnu napadnu kolonu formirala je 12. dalmatinska brigada sa zadatkom da uz podršku savezničke baterije 100 nam zauzme neprijateljsko uporište Nerežišće;

Zbornik V. knj. 28. dok. 31.

"») Zbornik VIII, knj. 2. dok. 186.

— srednju napadnu kolonu formirali su 2. bataljon 1. dalmatinske i 1. bataljon 3. prekomorske brigade i jedan vod protivkolskih topova iz divizije. Tom kolonom komandovao je načelnik štaba 1. dalmatinske brigade major Ljubo Truta. Kolona je imala zadatak da ofanzivnim djejstvima prema neprijateljskom uporištu Supetar, obezbjedi sa tog pravca napad na uporište Nerežišće;[124])

— istočna napadna kolona bila je formirana od tri bataljona 1. dalmatinske brigade. Tom kolonom komandovao je komandant 1. dalmatinske brigade. Kolona je imala zadatak da uz podršku jedne savezničke brdske baterije 75 mm izvrši napad na neprijateljsko uporište Selca — Sumartin. Na taj pravac, sa izvjesnim zakašnjenjem, ubačena su dva bataljona 11. brigade.

Prevoženje jedinica sa Visa na Brač otpočelo je 31. maja uveče. Bataljoni sjeverne kolone ukrcali su se u luci Vis na dva motorna jedrenjaka i dva naoružana broda (NB-3 i NB-11) Mornarice NOVJ. Sa tom kolonom ukrcala se američka planinska četa. Komandant transporta je bio komandant NB-11. Konvoj je isplovio u 22.30 časova za uvalu Blaca na ostrvu Brač, a na odredište je konvoj stigao u 2 časa 1. juna. Po iskrcavanju bataljoni su izvršili pokret u rejon Oštri Humac (kota 557), gdje su ostali neprimjećeni sve do 21 čas tog dana. Istog dana po padu mraka bataljoni su izvršili pokret preko sela Dračevac i pre svanuća 2. juna izbili u rejon kote 393 (Gnjilac). U tom rejonu komandant kolone odredio je konkretne zadatke bataljonima za napad na neprijateljsko uporište Sv. Rok (kota 155) južno od Supetra.

Američka planinska četa trebalo je po zadatku da 1/2. juna izvrši napad na neprijateljsku osmatračnicu na Vidovoj gori (kota 778), a po njenoj likvidaciji četa je trebalo da ostane na njoj radi obezbjeđenja iskrcavanja jedinica u luci Bol. Međutim, iz nepoznatih razloga do napada ove čete na Vidovu goru nije došlo.

Istočna kolona: 1. dalmatinska brigada, bez 2. bataljona i jedna savezznička brdska baterija 75 mm, ukrcala se na tri saveznička desantno-jurišna čamca (tipa LCI), jedan LCT i jedan REL u luci Rukavac na ostrvu Vis, iz koje su isplovili 1. juna u 20.30 časova za luku Bol na ostrvu Brač. Transportni konvoj stigao je u luku Bol u 1 čas 2. juna. Po iskrcavanju bataljoni brigade i saveznička brdska baterija, izvršili su pokret u rejon Gornji Humac. Po izbijanju u rejon Gornji Humac komandant kolone izdao je zapovjest komandantima bataljona za izvršenje napada na neprijateljska uporišta na kote 406 (Sv. Toma) i 324 (Sv. Petar i Pavao).

Prvi bataljon, ojačan jednim odjeljenjem protivkolskih pušaka napada na kotu 406 (Sv. Toma), 3. bataljon. takođe, ojačan odeljenjem protivkolskih pušaka napada na neprijateljsko uporište kota 324 (Sv. Petar i Pavao). Napad bataljona na te kote podržavali su minobacači i saveznička brdska baterija. Četvrti bataljon nalazio se u rezervi. S obzirom na to da se mogla očekivati intervencija neprijatelja od pravca Povija i Pučišća, štabu 4. bataljona je naređeno da uputi obezbjeđenje od pravca tih luka i da postavi osmatrače sjeverne obale i istočnog dijela ostrva Brač. Minerski vod brigade dobio je zadatak da pronalazi i čisti minska polja i da pravi prolaze u žičanim preprekama na pravcu napada bataljona. U slučaju

'") **Zbornik VIII, knj. 2. dok. 109.**

napada neprijateljskih jedinica bilo od pravca Sumartina, ili od Nerežišća, vod će pripremiti zaprečavanje protivtenkovskim minama na cesti na pravcu pojave tenkova.

Poslije kraće artiljerijske i minobacačke pripreme, bataljoni su 2. juna oko 10 časova krenuli u napad. Oba bataljona vodili su žestoke borbe na kotama 406 i 324. Jedinice bataljona su jurišale, ali neprijatelj je upornom odbranom, mitraljeskom, minobacačkom i artiljerijskom vatrom odbijao te juriše. Zaprečna artiljerijska vatra ometala je napad bataljona, pa se nastavila žestoka borba sve do 12.30 časova U to vrijeme stigla su dva bataljona 11. dalmatinske brigade. Odmah po pristizanju uvedeni su u borbu, i to jedan bataljon napadao je zajedno sa 1. bataljonom 1. brigade na kotu 406 (Sv. Toma), a jedan bataljon brigade napadao je na kotu 380, 3. bataljon i dalje je vodio borbu na koti 324. Oko 14 časova 1. bataljonu 1. brigade i bataljonu 11. brigade uspjelo je da zbace neprijatelja sa kote 406. Po izbijanju dijelova bataljona na tu kotu, neprijatelj je na nju koncentrisao minobacačku i artiljerijsku vatru uz avio-podršku i prisilio dijelove bataljona da se povuku i protivnapadom uspjeo da ponovo povrati kotu 406.

Poslije protivnapada neprijatelja i ponovnog posjedanja kote 406 štabovi 1. i 11. brigade ocjenili su da će neprijatelj po svaku cjenu braniti kote 406 i 324 i da je nemoguće frontalnim napadima likvidirati spoljnu odbranu Selca — Sumartin. Odlučili su da se mora mijenjati taktika napada. Prihvatili su ideju da infiltriraju dio snaga u pozadinu neprijateljskih položaja na kotama 406 i 324. Na osnovu takve procjene situacije donijeli su odluku da izvrše pregrupaciju svojih jedinica s tim što će 1, bataljon dijelom svojih snaga preuzeti položaje od 3. bataljona 1. brigade prema koti 324, a bataljon 11. brigade preuzeće dio položaja od 1. bataljona prema koti 406. Tim pomjeranjem jedinica ta dva bataljona sa položaja prema koti 324 izvučen je 3. bataljon 1. brigade i upućen na zaobilazni manevar južno od kote 326 sa zadatkom da izbije u pozadinu neprijateljske odbrane na cestu u rejonu Polje, istočno od kote 269. Prvi bataljon i bataljon 11. brigade su jurišali na te kote da bi što čvršće vezali neprijateljske snage i time omogućili 3. bataljonu 1. brigade da izvrši zaobilazni manevar. Manevar 3. bataljona potpuno je uspjeo i njegova pojavE u pozadini neprijatelja na cesti u rejonu Polja dovela je do brzog padE uporišta neprijatelja na koti 406 (Sv. Toma) i 324 (Sv. Petar i Pavao) kao i cijele njegove spoljne odbrane. Snage neprijatelja koje su branile uporišta na tim kotama bile su razbijene, dijelom uništene i dijelom zarobljene, dok je jedan dio uspjeo da pobjegne u glavno uporište Sumartin kota 160 (Sv. Nikola). U toj borbi zaplijenjena je neprijateljska baterijž (tri oruđa). Ovu bateriju zaplijenio je 3. bataljon 1. brigade.

Po zauzimanju neprijateljskih uporišta na kotama 406 i 324, glavn« snage brigade su u toku noći između 2. i 3. juna ostale na zauzetim polo žajima, a manji dijelovi istureni su prema Selcu s ciljem nasilnog izviđanj« i obezbjeđenja glavnih snaga. Bataljoni 11. brigade nalazili su se na položaju desno od 1. brigade. U tom rasporedu jedinice su provele noć izmeđi 2. i 3. juna. Istureni dijelovi 1. brigade su rano 3. juna posjeli položaji na liniji kota 233 (Bunjica), 252 (Strana) i 229 (Zečevo).

Ujutro 3. juna 1. brigada krenula je prema Selcu i posjela polazn< položaje za napad na liniji: 4. bataljon kotu 147 (Bunjica), 3. bataljon

isključno kotu 233 — N. Selo — kota 171. Manje dijelove bataljona je uputio na kotu 229 (Zečevo) s ciljem obezbjeđenja od pravca luke Povija. Prvi bataljon nalazio se u rezervi u rejonu Kum — Runjik. Bataljoni 11. brigade nalazili su se na položaju desno od 1. brigade, isključno kota 147 — 160 (Visoka). Saveznička baterija i minobacačka četa 1. brigade otvorile su ujutro vatru na neprijateljske položaje na koti 160 (Sv. Nikola). Dok su bataljoni 1. i 11. brigade posjedali polazne položaje i vršili pripreme za napad na glavno neprijateljsko uporište u Sumartinu i na koti 160, neprijateljska artiljerija sa obale otvarala je vatru po položajima bataljona.

Poslije artiljerijske i minobacačke pripreme, 1. i 11. brigada krenule su u napad u 17 časova na glavno neprijateljsko uporište Sv. Nikola i Sumartin. Bataljoni 1. brigade vršili su napad sa sjeverozapadne i sjeverne strane, a bataljoni 11. brigade na Sumartin i sa jugozapadne strane na kotu Sv. Nikola. Jedinice su vršile juriše na neprijateljsku odbranu, ali nisu uspjele da je zauzmu. Neprijatelj je iz utvrđenog uporišta, uz podršku artiljerije sa obale, pružio snažan otpor. Bataljonima su umnogome ometale brz i efikasan juriš protivpešadijske nagazne mine.

Od minskih polja nije se moglo prići neprijateljskim položajima, a jedinice NOVJ nisu bile obučene ni opremljene za pronalaženje i čišćenje mina. Minerski vod brigade koji je bio obučen i opremljen za takve zadatke nije bio u stanju da pronalazi i očisti minska polja koja su bila pod stalnom mitraljeskom vatrom neprijatelja. Saradnja štabova 1. i 11. brigade bila je nedovoljna u pripremi i organizaciji napada, što je došlo do izražaja za vrijeme napada, jer bataljoni nisu izvršili jednovremeni napad. Sadejstvo i veza između bataljona bili su slabi. Sve je to uticalo negativno na uspjeh napada. Poslije neuspjelog napada bataljoni su se povukli na polazne položaje. Noću 3/4. juna bataljoni su vršili demonstrativni napad na neprijateljsko uporište. Minerski vod pravio je prolaze u minskim poljima. Artiljerija i minobacači otvarali su vatru radi uznemiravanja neprijatelja.

Štabovi 1. i 11. brigade dogovorili su se da u toku dana 4. juna izvedu bolje pripremljeni i organizovani napad na neprijateljsko uporište. U međuvremenu je štab divizije izvjestio štabove 1. i 11. brigade da će savezнički avioni oko 14 časova izvršiti napad na neprijateljsko uporište Sumartin. Na osnovu tog obavještenja štaba divizije štabovi brigada složili su se da ne napadaju dok avijacija ne izvrši napad, tj. da napad izvrše u 15 časova.

Međutim, štab divizije je ponovo izvjestio da saveznički avioni neće vršiti napad na Sumartin. I pored toga brigade su izvršile napad. U ovom napadu 4. bataljonu je uspjelo da se probije u neprijateljske položaje na Sv. Nikoli, ali zbog zakašnjelog napada 3. bataljona i slabe veze sa bataljonom 11. brigade, jedinice bataljona nisu mogle da se održe na zauzetom položaju. Usljed slabe koordinacije i veze između bataljona, uspjeh 4. bataljona nije bio iskorišten, a neprijatelju je time omogućeno da koncentriše jače snage sa kojima je prešao u protivnapad i povratio izgubljeni položaj. Kroz borbu se pokazalo da je bilo potrebno bataljone 1. i 11. brigade staviti pod jednu komandu radi sinhronizovanja napada bataljona. Upravo odvojeno komandovanje bataljonima ispoljilo je slabosti u nedovoljnom i slabom usklađivanju napada i tješnjem sadejstvu među bata-

ljonima. Poslije i tog neuspjelog napada štab divizije naredio je štabovimi brigada da jedinice povuku sa položaja i da izvrše pokret prema Bolu

Bataljoni sjeverne napadne kolone su otpočeli sa napadom u 5 časovi 2. juna na neprijateljsko uporište Sv. Rok. Oba bataljona napadala si bez po jedne čete. Te dvije čete nalazile su se na obezbjeđenju premi Supetru.

Drugi bataljon 1. brigade nečujno se privukao neprijateljskim polo žajima i iznenadnim jurišom uspjeo je da upadne u neprijateljske polo žaje na Sv. Roku. Neprijatelj je poslije kraćeg vremena izvršio protivnapac u kojem je uspjeo da zbaci bataljon iz zauzetog dijela uporišta i ponov ga posjedne. Prvi bataljon 3. prekomorske brigade, usljed skretanja s određenog pravca, zakasnio je sa napadom. On se našao pod udarom za prećne artiljerijske vatre, od čega je imao znatne gubitke.

Poslije neuspjelog napada, bataljoni su se povukli na polazne pole žaje, odnosno na položaje za obezbjeđenje od Supetra. U međuvremenu n taj sektor stigao je jedan bataljon 11. brigade i odmah bio upućen dijelor u Ložišće, a dijelom u Milnu radi obezbjeđenja sa tih pravaca. Noću Ì2 među 2. i 3. juna bataljoni te kolone izvršili su demonstrativni napad n neprijateljske položaje. Na taj napad neprijatelj je reagovao artiljerijskoi i minobacačkom vatrom. Trećeg juna. u prvi sumrak, uz podršku mine bacača, tri čete te kolone ponovo su izvršile napad na neprijateljsko upe rište Sv. Rok. Neprijatelj je tog puta, iskoristivši vrijeme od 1. do 2. mart postavio protivpješadijske nagazne mine ispred položaja. Kako prilikoi prvog napada nije bilo mina. naši bataljoni nisu ni ovog puta obraća pažnju na mine, tako da su prilikom ponovnog napada upali u minsk polja od čega su imali znatne gubitke. I pored toga, oni su produžili s napadom, ali je neprijatelj odbio i taj napad. Poslije neuspjelog napad bataljona načelnik štaba 1. brigade, imajući u vidu pretrpljene gubitki odlučio je da bataljone povuče na položaje za obezbjeđenje, gdje su £ nalazile i ostale snage kolone. Bataljoni sjeverne kolone ostali su na tii položajima do 12 časova 4. juna, kad su dobili naređenje za povlačen sa ostrva Brač.

Zapadna kolona: 12. dalmatinska brigada i engleski komandosi vodi su žestoke borbe za neprijateljsko uporište Nerežišće. Neprijatelj je pri žao grčevit otpor i na svaki uspjeh jedinica 12. brigade parirao je brzii protivnapadima i time uspjevao da odbije sve napade jedinica brigad Jedinicama kolone uspjelo je da likvidiraju neprijateljsku osmatraćnic na Vidovoj gori.

Jedinice 26. divizije i saveznika, pored toga što nisu uspjele da likv diraju glavna neprijateljska uporišta na Braču, izvršile su postavlje; zadatak. Cilj desantnog prepada na Brač, bio je da se privuku snage n prijatelja i vežu na obalnom pojasu srednje Dalmacije. Prema obavj štenjima iz Splita akcija na ostrvu Brač izazvala je pometnju kod neprij telja, tako da je, pored artiljerijske podrške sa kopna, poslao i pojačan na ostrvo u jačini od četiri čete.

Evakuaciju i zbrinjavanje ranjenika vršio je sanitet brigade i upućiv ih u Bol. Tu su ih prihvatali brodovi Mornarice NOVJ i prevozili na ostr Vis. Za hiruršku pomoć, divizijski sanitet formirao je hirurške ekipe, ko su se nalazile u Bolu i Planini.

Reagovanja neprijatelja na napad naših snaga na njegova uporišta na Brač bila su brza. Odlučnost neprijatelja da po svaku cijenu brani uporišta mogla se vidjeti po njegovoj upornosti i borbi za svaki rov i po brzim protivnapadima za povratak svakog parčeta zemljišta. Petog juna neprijatelj je uputio pojačanje na Brač jačine jednog bataljona.[123])

Gubici neprijatelja iznosili su: 75 mrtvih, 72 zarobljena i veći broj ranjenih, koji su po pričanju zarobljenika odvezeni u Makarsku na tri trabakule. Zaplijenjena su: tri topa 75 mm od kojih dva ispravna, a jedan neispravan, tri »šarca«, 28 pušaka, 10 pištolja, tri automata, 6 radiofona, jedna radio-stanica, 9 telefonskih aparata, 11 km kabla, jedan mali i jedan veliki kompresor za bušenje kamena, jedan radio-aparat, veće količine hrane i vagonske količine municije koja je dignuta u zrak.

Vlastiti gubici, u svim ovim borbama iznosili su: 14 mrtvih, 81 ranjenih boraca i 12 nestalih.

Ujutro 4. juna saveznička komanda odlučila je da povuče svoje snage sa Brača i sa tom odlukom upoznala štab 26. divizije i dala sugestiju da se i snage divizije povuku sa ostrva. Iscrpljenost jedinica u borbama i pretrpljeni gubici, kao i mali izgledi na uspjeh s obzirom na upornost neprijateljske odbrane i mogućnost dolaska pojačanja kao i povlačenje saveznika iz borbe uticali su na odluku štaba 26. divizije da sve snage povuče sa Brača na Vis, i 4. juna po padu mraka jedinice 26. divizije otpočele su povlačenje.

Svi raspoloživi brodovi mornarice NOVJ upućeni su sa Visa na Brač u luku Bol i uvale Murvica i Farska da prihvate jedinice 26. divizije i prevezu ih sa ostrva Brača na Vis. Za prevoženje jedinica, municije i opreme angažovana su 44 broda Mornarice NOVJ. Na najveći brod moglo se ukrcati 450, a na najmanji 60 vojnika. Najveća brzina iznosila je od 4—7 milja. Brodovi su se svrstali u transportnu kolonu po brzinama plovljenja da ne bi brzi brodovi čekali sporije. Jedinice 26. divizije svrstane su u četiri transportne kolone: prva kolona ukrcala se u uvalu Farska na 7 brodova i tri invazione catare; druga kolona ukrcala se na tri broda i dvije barkase u uvali Planica; treća kolona ukrcala se u uvali Murvica na tri broda; četvrta kolona, u kojoj se nalazila 1. dalmatinska bez 2. bataljona, to jest jedinice istočne kolone, ukrcala se u luci Bol na pet brodova i dvije invazione catare.

Za komandanta transportnih kolona određeni su oficiri Mornarice NOVJ. Dok su se jedinice ukrcavale na obezbjeđenju su bili naoružani brodovi Mornarice NOVJ i savezničke lake pomorske jedinice. Takođe naoružani brodovi patrolirali su pored uvala. Po formiranju transportnog konvoja, uz neposrednu pratnju šest naoružanih brodova Mornarice NOVJ, u toku noći 4/5. juna, konvoj je isplovio za Vis. Bez smetnji sve kolone stigle su na Vis, prva i druga kolona od 20.40 do 23.45 časova, a treća i četvrta od 4 do 7.20 časova 5. juna.

Po iskrcavanju na Vis jedinice su krenule na svoje ranije odbrambene položaje. Na položajima su se sređivale i nastavile sa vojno-političkom obukom s ciljem priprema za sledeće akcije i za odbranu ostrva Vis.

"*) Izvještaj štaba 26. divizije od 9. juna 1944. godine štabu 8. korpusa NOVJ o desantu na ostrvo Brač (Zbornik V, knj. 28, dok. 31).

Vrhovni komandant Josip Broz Tito za radnim stolom, u špilji na Visu 1944.

VRHOVNI STAB NA VISU

Poslije neuspjelog desanta njemačkih snaga na Drvar Vrhovni štab NOV i POJ se prebacio na ostrvo Vis. Sedmog juna 1944. godine na Vis je stigao vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Josip Broz Tito, sa Vrhovnim štabom, Nacionalnim komitetom Jugoslavije i nekim članovima AVNOJ-a.

Na ostrvu su se već nalazili članovi ZAVNOH-a. Od tog vremena Vis je postao vojno-politički centar za rukovođenje narodnooslobodilačkim ratom i centar široke političke aktivnosti za priznavanje nove Jugoslavije. Zbog boravka najvišeg vojnog i patrijskog rukovodstva i organa narodne vlasti na Visu, jedinicama 26. divizije, koje su obezbjeđivale ostrvo bilo je ograničeno izvođenje akcija većih razmjera sa Visa na ostrva srednje Dalmacije. U toj situaciji glavni zadatak 26. divizije i Mornarice NOVJ bia je odbrana Visa i prihvatanje i prebacivanje na kopno upućene pomoći saveznika za potrebe NOVJ. Pojačana je protivvazdušna odbrana Visa, Bataljoni 1. brigade držali su položaje u neposrednoj blizini sjedišta Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Poslije dolaska Vrhovnog štaba na ostrvu je ostala 26. divizija sastava 1, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. Formirana je i artiljerijsks brigada i ostale prištabske jedinice divizije. Na Vis je prebačena iz Italije i 1. tenkovska brigada. Saveznici su na Visu izgradili aerodrom. Početkom maja sa ovog aerodroma počeli su da uzleću i slijeću saveznički avioni, U avgustu 1944. godine Jugoslovenska avio-eskadrila, prebačena je iz Italije na Vis. Ojačala je i snaga Mornarice NOVJ po naoružanju i iskustvu koje su stekli naši hrabri mornari u borbi protiv neprijatelja. Početkom maja 1944. godine saveznici su imali oko 2.000 vojnika sa artiljerijom raznih kalibara i namjene. Saveznički laki brodovi stacionirani su u luci

Komiža. Te snage koncentrisane na Visu po naoružanju i obučenosti bile su impozantne, i neprijatelj ih je morao respektovati.

Stab 26. divizije svojom direktivom od 11. juna 1944. godine odredio je brigadama sa kolikim snagama mogu djejstvovati protiv neprijateljskih garnizona na susjednim ostrvima. Prva brigada mogla je da vrši akcije na Hvaru i Pelješcu sa snagama do jednog bataljona.

TAKMIČENJE

Glavni štab NOV i partizanskih odreda Hrvatske raspisao je takmičenje između korpusa NOVJ. Štabovi korpusa razradili su takmičenje između divizija, a divizije između brigada. Takmičenje je raspisano u vremenu od 15. juna do 15. septembra sa određenim uslovima. Te propozicije su obuhvatale čitav život i rad u jedinicama. Naravno da je propozicijama kao najznačajnije, sa najviše bodova bilo predviđeno oslobađanje pojedinih mjesta i zaplenjivanje teškog naoružanja. Međutim, ograničeno djejstvo 26. divizije smanjilo je mogućnost aktivnog takmičenja i sticanje bodova. Sa druge strane, bila je povoljna mogućnost za plansku i svestranu vojnu obuku i rad na moralno-političkom uzdizanju boraca i rukovodilaca.

Postignuti uspjesi u vojnoj obuci bili su veoma značajni. Pored uspjeha na borbenoj i strojevoj obuci, postignuti su dobri rezultati u savlađivanju tehnike naoružanja, što je bilo od posebnog značaja. Preko 80'/u boraca naučilo je rukovati svim pješadijskim naoružanjem. Do 20°/o boraca bilo je obučeno da rukuje protivoklopnim i protivavionskim oruđima. Gotovo da su svi komandiri odjeljenja naučili da rukuju tim oruđima. Štabovi bataljona dobro su savladali čitanje topografskih karata i orijentaciju. Radili su na teoriji iz ratne službe. Sticali su osnovna znanja iz taktičkih mogućnosti artiljerije i tenkova.

Za sve vrijeme boravka na Visu radili su kursevi na obučavanju kadra po rodovima, službama i strukturama. Pri štabu divizije organizovani su srednji kursevi za komandire vodova i četa, kao i artiljerijski kadar, minobacački, tehnički, sanitetski, za vezu i ostali kursevi za službe i struke. Kursevi su trajali 15—30 dana. Gotovo da je čitav niži oficirski kadar iz pješadije i artiljerije prošao kroz kurseve.

Pri štabovima brigada kurs su pohađale starješine nižeg ranga (desetari i niže bolničko osoblje). U 1. brigadi, u dvije smjene, podoficirski kurs završilo je 200 slušalaca i 160 bolničarki i bolničara. Održavanje kursa imalo je veliki značaj za osposobljavanje vojnog kadra za rukovođenje jedinicama.

Pri Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju organizovan je kurs za partijsko-politički kadar i ostali kadar iz brigada. Na tim kursevima šire su se prorađivale teme koje su prorađivane po jedinicama. Na kursu je sticano najosnovnije znanje i u velikoj mjeri pomoglo poboljšanju rada na moralno-političkom uzdizanju i rukovodećeg sastava brigade. Postignuti uspjesi na tom polju rada rnanifestovali su se kroz borbe i učvršćenju discipline na izvršavanju zadataka.

Kulturno-prosvjetni rad u brigadi odvijao se u duhu takmičenja. Postignuti su značajni rezultati na prosvjećivanju boraca i starješina. Kulturno-prosvjetni odbor angažovao se na pripremanju i izdavanju brigadnih, bataljonskih i četnih listova. Izdato je 8 brigadnih i 12 bataljonskih

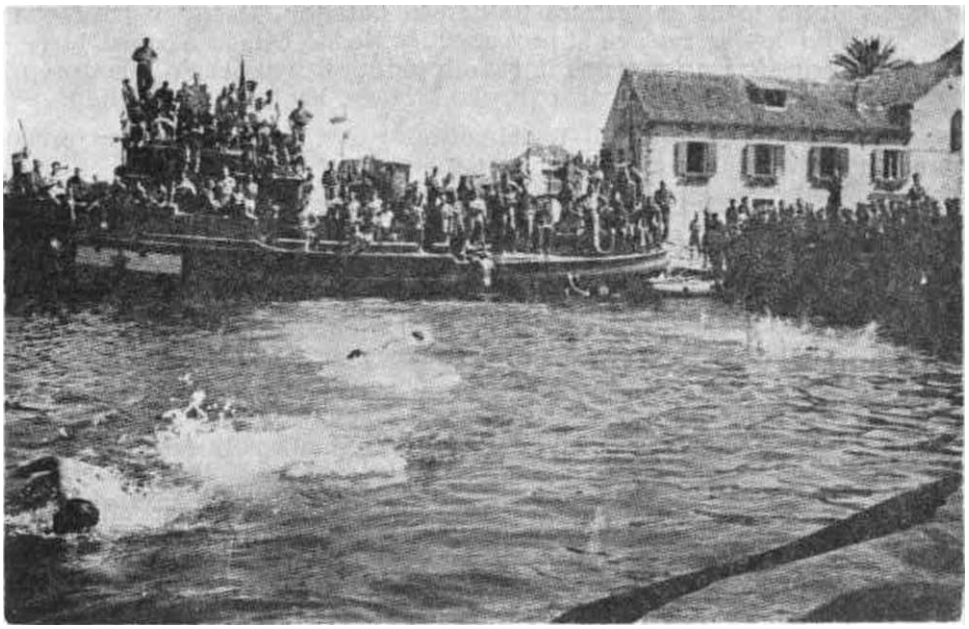

Natjecanje boraca 26. divizije u plivanju na Visu 14. VIII 1944.

listova. Svi listovi su tretirali stanje u jedinicama i isticali dobre i negativne pojave. Izdato je 30 zidnih novina po četama. Kroz zidne novine izražavano je stanje u jedinicama. Pripremljene su i izvedene dve brigadne. 8 bataljonskih i 20 četnih priredbi. Održano je oko 200 predavanja po jedinicama o raznim pitanjima iz istorile, medicine, geografije, hernije i fizike. Opismenilo se preko 50 boraca. Radilo se na organizovanju sportskih priredbi u nizu sportskih disciplina (nogomet, odbojka, plivanje, vaterpolo i laka atletika).

Jedinice 26. divizije mogle su se takmičiti u pogledu vojne obuke sa obukom regularne vojske u miru. Sa pravom se moglo reći da je Vis bio opšta i stručna škola.

Upravo u vreme takmičenja bilo je najznačajnije čuvati i obezbjeđivati ostrvo Vis od iznenadnog napada neprijatelja. Na taj način trebale ie omogućiti miran rad našem najvišem vojno-političkom rukovodstvu. Sa Visa je rukovodstvo narodnooslobodilačkog rata i revolucije razvilo političko-diplomatsku aktivnost za ostvarenje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. odnosno priznanje nove Jugoslavije. Dolaskom na Vis predstavnika jugoslovenske izbjegličke vlade Ivana Šubašića postignut j£ poznati sporazum Tito — Subašić. U Italiji su se sastali Tito i Čerčil.

FORMIRANJE ITALIJANSKOG BATALJONA U 1. DALMATINSKOJ BRIGADI

U jedinicama 26. divizije nalazio se jedan broj italijanskih dobrovoi ljaca. Da bi se olakšao vojno-politički rad sa njima trebalo ih je prikupit u jednu jedinicu. Stab 26. divizije, svojom naredbom od 26. juna 1944

godine naložio je da se formira italijanski bataljon. U sastav bataljona, ušle su dvije čete iz sastava 3. prekomorske, jedna četa iz sastava 1. dalmatinske brigade i neke grupe iz ostalih jedinica divizije. Po formiranju, bataljon je ušao u sastav 1. dalmatinske brigade, kao njen 5. bataljon.

Peti bataljon (italijanski) 1. dalmatinske NOU brigade brojao je 20U boraca a formiran u tri čete i pomoćne djelove:

– *štab bataljona:* komandant Renato Marcagali, politički komesar Dorđe Ilić, zamjenik komandanta Dino Mikeleti, zamjenik političkog komesara Kuzma Bačetić, operativni oficir Ljubo Burzanović, omladinski rukovodilac Miloš Paunović;

– ***1. četa:*** komandir Arno Otomani, zamjenik komandira Serdo Lušin, politički komesar Đulio Đenetli, zamjenik političkog komesara Alfredo Tavani;

– 2. *četa:* komandir Đovani Kazali, politički komesar Salvatore Sekula, zamjenik komandira Akila Brumiere i zamjenik političkog komesara Lučina Stoković;

– *3. četa:* komandir Rino Casangrande, zamjenik komandira Andrija Ciarinoti i politički komesar Giusepe Fiorentini;

– *prateća četu:* komandir Cegidio Gindetti i zamjenik komandira Jose Bellali;

– *prateći* pozadinski vod: komandir Mirko Lino.

Petom (italijanskom) bataljonu obezbjeđeno je naoružanje adekvatno naoružanju ostalih bataljona 1. dalmatinske brigade. U bataljon su upućene pojedine starješine iz 1. brigade koji su dobro poznavali italijanski jezik. Nastava je održavana na italijanskom jeziku.

Formirane su i partijske organizacije po četama i u štabu bataljona i bataljonski biro, kao i skojevski aktivi po četama i bataljonsko skojevsko rukovodstvo. 2ivot u bataljonu se odvijao slično kao i u drugim bataljonima brigade. Vojnostručna i idejno-politička nastava, kao i kulturno-prosvjetni i zabavni rad i fiskulturna obuka sprovođeni su po planu kao i u ostalim jedinicama brigade.

Početkom oktobra 1944. godine bataljon odlazi u sastav Italijanske brigade.

AKCIJE NA PELJEŠCU, MLJETU, KORČULI I HVARU JULA — AVGUSTA 1944. GODINE

U periodu juli — avgust 1944. godine neprijatelj je na poluostrvi Pelješac držao garnizone u Janjini i Orebiću. Dobivena je informacija ds neprijatelj vrši snabdjevanje garnizona u Orebiću iz garnizona Janjin; jedanput sedmično. Karavan natovarenih konja ili mazgi polazio je ii Janjine preko sela Kune i Oskoruše za Orebić i istim putem bi se vraćac za Janjinu. Njega je na putu redovno pratio jedan vod (30—40 vojnika) Neprijatelj je pored toga iz uporišta na poluostrvu upućivao patrole — jačine do jednog voda radi kontrole terena.

U duhu direktive i na osnovu dobivene informacije, štab 1. dalmatinske brigade je odlučio da postavi zasjedu neprijateljskom karavanu u rejonu Kuna — Oskoruša. Za izvršenje tog zadatka štab brigade je odlučic da uputi 4. bataljon — da se iskrca na južnu obalu Pelješca u rejonu uvale Potomje i da na pogodnom mjestu postavi zasjedu. S obzirom na to d£ transportni brodovi (motorni jedrenjaci i barkase) Mornarice NOVJ. uslijed male brzine, nisu mogli da za jednu noć pređu razdaljinu od Visa dc južne obale Pelješca, planirano je prebacivanje u dvije etape. Prva etapa sa ostrva Vis na ostrvo Lastovo, a druga etapa sa Lastova na poluostrvc Pelješac.

Uveče 19. jula 4. bataljon se ukrcao u luci Rukavac na Visu na dvije barkase i dva naoružana broda (NB-12 i PČ-63) Mornarice NOVJ i isplovic za Lastovo. U jutro 20. jula brodovi su uplovili u uvalu Sv. Petar na ostrvu Lastovo. Tog dana jedinice su se odmarale. Istog dana, nešto prije 21 čas, jedinice su istim brodovima isplovile za uvalu Potomje. Komandanl transporta je bio oficir Mornarice NOVJ potporučnik Petar Vidan. U 1.4E čas uplovili su u uvalu Potomje. Iskrcavanje jedinica obezbjeđivali su naoružani brodovi. Po iskrcavanju bataljon je izvršio pokret preko sela Prizdrina na kosu Smrćevica, između sela Kuna i Oskoruša.

Cete su se rasporedile duž sjeverne padine kose Smrćevica pored puta kud je trebalo da naiđe kolona i dobro se maskirale. Skrenuta je pažnja svakom borcu da ako ga mještani primjete, akcija će propasti. Postavljena su po dva osmatrača od pravca Janjine i Orebića. Određen je i ugovoreni znak za početak napada. Nitko nije smjeo da otvara vatru do datog znaka, odnosno dok neprijateljska kolona ne ude svom dužinom u zasjedu. Oka 9 časova osmatrači su javili da neprijatelj dolazi od pravca Orebića. Neprijateljski vojnici mirno su vodili konje — mazge u pratnji jednog voda vojnika. Kad je kolona svom dužinom ušla u zasjedu, dat je znak za napad. Otvorena je kratka, ali efikasna vatra, a zatim su borci izvršili juriš

Neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen, a borci bataljona svojim brzim naletom su mu onemogućili da preduzme bile šta. Za nekoliko minuta akcija je bila završena. Ubijena su i zarobljena 53 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je 12 konja i 40 pušaka. U toj akciji ranjeno je pet boraca 4. bataljona, od toga je jedan podlegao ranama.

Po završenoj akciji, 21. juna na veće, bataljon se ukrcao na brodove u istoj uvali i isplovio za Lastovo. Prilikom ukrcavanja u uvali Potomje bilo je dosta teškoća. Duvao je jak jugo i dizao visoke valove, uslijed čega brodovi nisu mogli pristati uz obalu.[1-'"]) Jedna barkasa uz mnogo napora privučena je uz obalu i pomoću nje borci su se prebacivali na brodove. Međutim, od 12 zaplijenjenih konja, uspjelo se ukrcati samo pet. Zbog sporog ukrcavanja i visokih valova brodovi su na Lastovo stigli sa zakašnjenjem. Ali zbog jakog juga ni njemački avioni tog jutra nisu izviđali Lastovo, mada su to činili svakog jutra.

Upravo za vrijeme akcije 4. bataljona na Pelješcu neprijatelj je vršio pritisak na Mljetski partizanski odred na ostrvu Mljet. Da lai pomogao Mljetačkom odredu, štab 4. bataljona odlučio je da sa Lastova uputi jednu četu na Mljet. Nešto prije pola noći 22. jula, 3. četa ukrcala se na naoružane brodove NB-12 i PC-63 lastovske flotile i isplovila za ostrvo Mljet. Sa četom je pošao i komesar bataljona. Dvadeset trećeg jula u 5 časova brodovi su pristali u uvalu Pomena (Poma) na zapadnom dijelu Mljeta, gdje se četa iskrcala i krenula prema selu Govedari. U isto vrijeme sa istočnog pravca prema Govedarima se kretala jedna neprijateljska kolona. Ceta joj je postavila zasjedu u koju je kolona upala. Borci su otvorili vatru i brzim jurišom uspjeli da je potpuno razbiju. U dvočasovnoj borbi ubijena su 33 neprijateljska vojnika, a četiri zarobljena. Zaplijenjen je jedan minobacač 81 mm, jedan puškomitraljez, 2 mitraljeza i jedna radio-stanica. Veći dio oružja i opreme ostavljen je Mljetskom odredu.

Po izvršenom zadatku četa se istog dana povukla sa Mljeta. Ukrcala se u istoj uvali i na iste brodove i oko 21 čas isplovila za Lastovo u sastav bataljona. Dvadeset petog jula bataljon se vratio na Vis.

Obavještajna služba 26. divizije dobila je podatak sa Korčule da se neprijateljska kolona kreće od Pupnata prema selu Smokvica, tj. prema zapadnom djelu ostrva. Na osnovu dobivene informacije štab 26. divizije odlučio je da na Korčulu uputi tri bataljona 1. dalmatinske brigade da postave zasjede neprijatelju na pogodnom mjestu.

U noći između 29. i 30. jula. 1, 2. i 3. bataljon ukrcali su se u luci Vis na brodove Mornarice NOVJ i u prvi sumrak isplovili za Korčulu. Do borbe između bataljona i neprijatelja nije došlo zbog toga što je neprijatelj bio obavješten o iskrcavanju naših snaga na ostrvo te se povukao u uporište Pupnat. Kako bataljoni 1. brigade nisu imali zadatak da vrše napad na neprijateljsko uporište Pupnat, istog dana naveče 1. i 2. bataljon su se povukli sa Korčule na Vis, a 3. bataljon i dalje je ostao na Korčuli u nadi da će neprijatelj ponovo krenuti prema zapadnom djelu ostrva. Neprijatelj nije napuštao uporište Pupnat, te se i ovaj bataljon 31. jula vratio na Vis.

Saveznička komanda na Visu planirala je da iskrca svoje dvije baterije na istočnom dijelu Korčule, da artiljerijskom vatrom uznemirava neprijatelja u garnizonu Orebić i u gradu Korčula. Da bi artiljerija mogla

[1-'"]) **Zbornik VIII, knj. 2, dok. 145.**

Stab 4. bataljona slijeva nadesno. U drugom redu: Vice **Trikić**, *intendant, Ani Kljajić, referent saniteta, 1 nepoznat borac; u prvom redu Vladimir Marković Ini politički komesar, Vaso Đapić, komandant, i Mujo Ibrahimpašić, zamjenik polit, komesara*

izvršiti planirani zadatak, saveznička komanda na Visu zatražila je c štaba 26. divizije da uputi jednu pješadijsku jedinicu koja će obezbjeđiva artiljeriju na vatrenom položaju. Stab divizije naredio je štabu 1. dalmi tinske brigade da uputi jedan bataljon za zaštitu savezničke artiljeri; na ostrvu Korčula.

Cilj iskrcavanja savezničke artiljerije na Korčulu imao je dvojaki ki rakter; prvo da djejstvuje po garnizonu Orebić i mjestu Korčula i na ti način nanese neprijatelju gubitke, i drugi, glavni cilj, da kod neprijatel; stvori utisak o pojavi većeg konvoja desantnih brodova. Ovo se želje postići na taj način što bi se za vrijeme djestava artiljerije sa zaklonji nih vatrenih položaja istovremeno pojavljivali desantni brodovi sa ured; jima za svjetlosne znakove artiljerijske vatre, pojačanim zvukovima mc tora razne snage i nejasnim glasovima.

Prvog avgusta saveznička artiljerija i 4. bataljon 1. brigade ukrcaj su se na savezničke brodove i isplovili iz luke Vis za istočnu obalu ostrv Korčula. Drugog avgusta u 6 časova, bataljon i artiljerija iskrcali su se n istočnu obalu ostrva Korčula u uvali Bufalo. Po iskrcavanju baterije s postavljene na vatreni položaj i odmah otpočele sa gađanjem neprijatel. skih položaja u Orebiću i u mjestu Korčula. Artiljerijska paljba traja je do 8.15 časova. Za to vrijeme jedinice bataljona nalazile su se na pc ložaju za obezbjeđenje artiljerije od pravca Korčule i Podstrane. Neprl jatelj nije ni pokušavao sa napadom na artiljeriju. Kad se završilo gađg nje, artiljerija i bataljon su se ukrcali na brodove u istoj uvali i isplovi' za Lastovo, a od Lastova za Vis. Po isplovijenju sa Korčule, brodove jj

gađala njemačka artiljerija, ali nije uspjela da pogodi nijedan brod. Ovo je bila demonstracija pomorskog desanta (imitacija velikih zvukova brodskih motora i djejstva sa brodova).

Neprijatelj je iz uporišta koja je držao na ostrvima s vremena na vrijeme upućivao patrole po terenu, obično jačine do jednog voda radi izviđanja, a najčešće radi pljačke sela na ostrvima. Da bi mu se onemogućilo izvođenje takvih akcija, štab 1. dalmatinske brigade odlučio je da na Hvar i Pelješac uputi svoj 1. bataljon sa zadatakom da sa dijelom snaga postavi zasjedu neprijatelju u rejonu sela Bogomolje, a sa drugim dijelom na poluostrvu Pelješac.

Dvanaestog avgusta 1. bataljon se ukrcao u luci Vis na brodove Mornarice NOVJ (na jedan motorni jedrenjak, jednu barkasu i naoružani brod »Lola«) i isplovio za južnu obalu Hvara. U noći između 12. i 13. avgusta 1. bataljon bez jedne čete i čete pratećih oruđa iskrcao se u uvali Torci. Po iskrcavanju je krenuo na određeni zadatak i do svanuća 13. avgusta izbio u rejon sela Bogomolje. Obje čete su postavile zasjedu na istočnom dijelu sela na kotama 220 i 278. Tu su ostale u zasjedi do 17. avgusta, ali neprijatelj za to vrijeme nije napuštao uporište Sućuraj i moglo se pretpostaviti da je bio obavješten da se partizani nalaze na tom dijelu ostrva. Tako se bataljon bez jedne čete povukao sa Hvara bez dodira sa neprijateljem. Jedan borac je poginuo od protivpješadijske nagazne mine.

Druga i prateća četa 1. bataljona produžile su plovidbu od uvale Torci za Pelješac i 13. avgusta, u 4 časa. iskrcale su se u uvali Rasah na sjeverozapadnom djelu poluostrva. Krenule su u pravcu sela Donji Nakovanj. Po izbijanju sjeverozapadno od kote 301 na stazu, čete su se rasporedile i s obje strane staze postavile zasjedu. Jedan vod upućen je na kotu 304 sa zadatkom da obezbjedi glavninu koja se nalazi u zasjedi i osmatra put (staze) koji vodi od Donjeg Nakovnja za selo Lovište, a jedna osmatračnica postavljena je na kotu 301. Poslije dva dana čekanja u zasjedi, primjećena je neprijateljska kolona u jačini 38 vojnika koja se kretala od Orebića preko Donjeg Nakovnja u pravcu Lovišta. Odlučeno je da se neprijatelj propusti u Lovište, a borcima je naređeno da se dobro maskiraju kako ne bi bili primjećeni. Istog dana neprijatelj se vraćao iz Lovišta istim putem prema Orebiću. Kad je neprijateljska kolona ušla u zasjedu, čete su otvorile vatru, a zatim izvršile juriš, tako da neprijatelj nije imao vremena da se pribere. Bio je iznenađen i potpuno razbijen, jer se neoprezno kretao u povratku. Ubijeno je 12, a zarobljen 21 neprijateljski vojnik. Zaplijenjena su dva puškomitraijeza »šarca«, 28 pušaka, tri automata, 23 tovarna grla i ostala oprema. Potom su se čete 1. bataljona vratile sa Pelješca na Hvar u sastav 1. bataljona, a 17. avgusta bataljon se ukrcao na brodove Mornarice NOVJ i vratio na Vis.

PRIPREME 1. DALMATINSKE BRIGADE ZA OSLOBOĐENJE SREDNJODALMATINSKIH OSTRVA

Početkom septembra 1944. godine na Visu su otpočele vojne i političke pripreme za ofanzivne operacije za konačno oslobođenje ostrva srednje Dalmacije.

Pero Dmitravić, obavještajni oficir 1. dalmatinske brigade, dobio je zadatak od obavještajne službe 26. divizije septembra 1944. godine da

utvrdi jačinu, raspored i namjere 118. njemačke divizije čiji štab je bi u selu Janjina na Pelješcu radi planiranja operacija za oslobođenje sreq itjodalmatinskih ostrva i poluostrva Pelješac. Sa grupom izviđača, koj je bila opremljena radio-stanicom, prebacio se čamcem Mornarice NOV sa Visa na Pelješac u jednu uvalu u rejonu sela Dingač i u jednoj pećir smjestio grupu izviđača sa radio-stanicom. Pero je pošao u Dingač i pc vezao se sa odbornikom, a preko njega sa dva terenska radnika koji m nisu mogli dati nikakve podatke o neprijateljskom garnizonu u Janjin jer ni oni zbog pojačane kontrole neprijatelja u posljednje vrijeme nis išli u Janjinu niti kontaktirali sa svojom vezom. Pero je znao da u Janjii treba da se poveže sa apotekarom koji je radio za NOP i od njega je je dino mogao dobiti podatke o neprijatelju, ali pomislio je da ga može ti apotekar predati Nijemcima. Uz to — kako ući u Janjinu? Zatražio je c terenskih radnika da mu nađu jednog konja, dvije povjerljive žene i od jelo kakvo nose tamošnji stanovnici. Oni su mu za kratko vrijeme obe bijedili sve što je tražio. Pero se dogovorio sa drugaricama, koje su radi za NOP, da će on, kako je inače izgledao mršav, zamotati glavu, uzjaha na konja a one da ga vode kao bolesnika u Janjinu kod ljekara, a ako ko što pita, da one odgovaraju, jer bi se po njegovom govoru poznalo < je on iz Kninske krajine. Morao je da se pretvara da je teški bolesnik, i imao je izgled iznurena čovjeka. Jedna drugarica je vodila za ular kon na kojem je jahao Pero a druga išla za njima. Tako su išli od sela Piovičii prema Janjini. Pri ulazu u Janjinu na padini Gradine zaustavila ili njemačka kontrola. Jedan od Nijemaca govorio je čisto srpskohrvatsk pitao ih je ko su i odakle su i zatražio im propusnicu. Sve troje su im: lažne propusnice. Potom je Nijemac upita: »Ko vam je to na konju Zene su objasnile da im je to rođak i da je jako bolestan, pa ga vo ljekaru. Nijemac im je objasnio da u Janjini nema ljekara, ali da mo da ga vode vojnom ljekaru. Zene mu zahvališe i rekoše da je važno da vode ljekaru pa ma kome. Ipak su im Nijemci pretresli džepove i opren ali nisu našli ništa sumnjivo. Jedino su našli flašu rakije i počeli da pi što je donekle ublažilo njihovu pažnju. Dok su ih Nijemci pretresali i pitivali Peru je oblijevao znoj zbog neizvjesnosti, ali njega oni nisu nii pitali već su ih pustili da produže za Janjinu.

Pero sa drugaricama, jašući na konju, zamotane glave, išao je ka aj teci, ali tamo nije bilo apotekara, pa su pošli ka njegovoj kući. Imali sreće pa su ga našli kod kuće. Apotekar je shvatio o čemu je riječ i odm ih uveo u kuću, a Peru u drugu sobu, i čim su sjeli, upitao je: »Koji i je đavo doveo meni?« Vjerovatno je očekivao takvu posjetu. Apotekar dosta detaljno ispričao Peri raspored i namjere 118. njemačke diviz što je bilo teško zapamtiti pa ga je Pero pitao da li ima to napisano i i bio odgovor da ima detaljan izvještaj, ali da mu je u apoteci. Na insù ranje Perovo apotekar je donio iz apoteke izvještaj. Postavilo se pita kako ga iznijeti iz garnizona krcatog njemačkih vojnika. Pošto je P imao neke pocijepane i prljave cipele, odlučio se je da izvještaj stavi među donova i kad je to uradio zamolio je od apotekara da mu da »br ve«, da zakuje donove, na što ga je apotekar zapitao odakle je. Pero je odgovorio: »Za to me ne pitaj«.

Pošto je apotekar predao pismeni izvještaj Dmitroviću, rekao je nama: »Ako vas pitaju da li ste bili kod ljekara, recite im da to nije '

potrebno, jer je apotekar dao potrebne ljekove da se liječi«. Potom je apotekar poveo Peru kroz mjesto i pokazao mu kuću u kojoj je bio smješten štab 118. njemačke divizije, a zatim u oficirsku menzu da sam vidi i procjeni koliko je tu njemačkih oficira. Dmitroviću ta šetnja po mjestu prepunom Nijemaca nije odgovarala, ali domaćinu nije mogao odbiti.

Ponovo prerušen u bolesnika Pero je pojahao konja i uz pratnju dvije drugarice pošao natrag istim putem. Njemačka kontrola ih je još jednom pregledala i kad nije našla ništa sumnjivo, pustila ih je da idu. Cim je stigao do pećine gdje je ostavio izviđačku grupu sa radio-stanicom, Pero je poslao detaljan izvještaj sa podacima o 118. njemačkoj diviziji štabu 26. divizije. Apotekar Ivetić je rodom iz Trpnja, a saradivao je pri prikupljanju podataka za potrebe NOP sa njemačkim ljekarom u garnizonu Janjina. Taj ljekar je bio vojvođanski Nijemac i zvao se je Fric.

Poslije izvršenja obavještajnog zadatka na Pelješcu u periodu priprema desantnih napada jedinica 26. divizije na ostrva Brač i Hvar, obavještajna služba divizije dala je zadatak iskusnom i odvažnom obavještajcu Peru Dmitroviću iz 1. dalmatinske brigade da utvrdi podatke o neprijateljskoj artiljerijskoj grupi u rejonu sela Dubci.

Dmitrović se sa grupom boraca izviđačke čete divizije čamcima Mornarice NOVJ prebacio sa Visa i iskrcao u rejon sela Kuzmanići sjeverozapadno od Donji Brela. Po iskrcavanju se povezao sa narodnim odborom sela i terenskim radnicima. Doznao je da u Dubcima, u kući odbornika NOO, stanuje njemački artiljerijski oficir. Zena tog odbornika nosila je svako jutro mlijeko njemačkim oficirima na položaj. Pero je obukao nošnju tamošnjih seljaka, povezao sa odbornikom i dogovorio da pomogne njegovoj ženi da odnese kante mlijeka njemačkim oficirima i tako kroz kapiju uđe na položaj. Na drugi način se nije moglo prići položaju, jer je bio jako utvrđen a prilazi sem ulaznih vrata su bili minirani i opasani bodljikavom žicom.

To je bio veliki rizik za Dmitrovića a i za odbornikovu porodicu, pogotovo što se njegov izgovor mnogo razlikovao od izgovora stanovnika Biokova.

Kada je svanulo, Pero je uzeo kante i sa ženom domaćina pošao na položaj i bez smetnje su ušli u logor. Zena je Pera predstavila Nijemcima kao brata njenog muža, koji će je zamijeniti ako ona ne bude nekad mogla da donese mlijeko. Pošto je kod njih stanovao jedan njemački oficir, a žena je svaki dan donosila mlijeko povjerovali su joj. Dok je žena izručivala mlijeko Pero je osmatrao logor, utvrđenja, vatrene položaje artiljerije i obezbjeđenja. Utvrdio je da se tu nalazi baterija dalekometnih topova i dvije baterije haubica. Položaji su bili dobro utvrđeni izgrađenim bunkerima u kamenu, a prilaz položaju veoma težak.

O svemu što je video u logoru na njemačkim artiljerijskim vatrenim položajima i onom što je doznao na terenu Pero je obavjestio štab 26. divizije.

U vremenu priprema za ofanzivu sa ostrva Visa 1. dalmatinska brigada imala je u formacijskom sastavu pet bataljona, prateću četu i četu za vezu, koja je prerasla od voda u četu na ostrvu Vis, minerski vod, brigadnu intendanturu i previjalište (brigadni sanitet).

Bataljoni su imali u svom sastavu četiri čete, tri streljačke i jednu prateću, i vod za vezu. Cete su imale po dva voda, a vodovi po tri odjeljenja.

Vrhovni *komandant Josip Broz Tito predaje novu zastavu prigodom proslave dvogodišnjice formiranja brigade*

Brojno stanje brigade bilo je: 172 oficira, od kojih 74 vojna rukovc dioca. 98 političkih rukovodilaca, 124 podoficira (desetara), 1.354 borca - ukupno 1.650 boraca i starješina.

Streljačke čete bile su naoružane puškama i automatima. Svako odj< ljenje (desetina), pored ostalog, imalo je puškomitraljez (obično »šarac« Prateće ćete bataljona imale su u svom naoružanju dva teška mitraljez dvije protivtenkovske puške, ručni raketni protivtenkovski bacač, bazuk (»đumbul«) i jedan-dva ručna bacača.

Prateća četa brigade bila je naoružana sa 6 minobacača 81 mm, dv; -tri protivavionska mitraljeza 20 mm (flakovi) i jednim protivtenkovskii topom 37 mm.

Dvanaestog septembra 1944. godine 1. dalmatinska NOU brigada si; vila je dvogodišnjicu svog formiranja. Do ove proslave brigada je prošl težak ali slavom ovjenčan ratni put. Proslavu su svi borci sa žarom srcima očekivali, a posebno je vladalo veliko uzbuđenje i radost jer c moći da iz neposredne blizine, iz stroja, pozdrave svog vrhovnog komar danta Josipa Broza Tita.

Dvanaestog septembra osvanuo je tih, lijep i prijatan dan. More luci Vis bilo je mirno, kao plava mermerna ploča. U gradu Visu sve i vrvjelo. Na obali je podignuta tribina ukrašena zastavama i parolamj Jedinice brigade pristizale su na obalu i postrojavale se ispred tribini Stigao je štab 26. divizije na čelu sa komandantom Božom Božovićem političkim komesarom Dušanom Koraćem. Pristizali su predstavnici Moi narice NOVJ, članovi Oblasnog komiteta KPH na čelu sa Vickom Krsti

Maršal Josip Bros Tito stavlja na brigadnu zastavu Orden narodnog oslobođenja kojim je 1. dalmatinska brigada odlikovana, na Visu 12. IX 1944. Zastavu drži narodni heroj Ivan Guvo

Komandant 1. dalmatinske Bogdan Stupar zahvaljuje maršalu Titu na odlikovanju

Zamjenik komandanta brigade Ivan Guvo nosi *brigadnu zastavu*

lovićem, kao i predstavnici narodne vlasti i ostalih jedinica divizije, zatin predstavnici savezničke komande na Visu.

Kad je bio najavljen dolazak vrhovnog komandanta NOV i POJ Jo sipa Broza Tita, u pratnji članova Vrhovnog štaba i AVNOJ-a, koman dant divizije Božo Božović, komandovao je jedinicama pozdrav, izašai pred Vrhovnog komandanta i raportirao mu da su jedinice odbrane Visi postrojene za proslavu. Zatim je Vrhovni komandant obišao postrojem jedinice. Po obilasku je stao pred stroj i pozdravio borce 1. dalmatinski brigade i ostale jedinice. Drug Tito se popeo na tribinu i čestitao brigad dvogodišnjicu njenog formiranja. Pozvao je sve prisutne da minutom ću tanja odaju poštu poginulim borcima 1. dalmatinske brigade i ostalih je dinica 26. divizije. Komandant brigade Bogdan Stupar i Ivan Guvo, s; zastavom, popeli su se na tribinu. Maršal Jugoslavije, Josip Broz Tito prišao je zastavi i prikačio odlikovanje na zastavu — Orden narodnoj oslobođenja, kojim je brigadu odlikovao povodom dvogodišnjice formira nja. Komandant brigade zahvalio je u ime brigade Vrhovnom komandanti na dodjeli visokog odlikovanja, a time i na priznanju za ono št je brigada učinila od njenog formiranja. On je dao obećanje Vrhovnon komandantu da će brigada i ubuduće izvršavati zadatke koji se pred nji postave, do konačnog oslobođenja naše domovine.

Potoni je vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Jugoslavije Josi] Broz Tito, održao poznati govor. Svoj govor počeo je o formiranju 1. dal matinske brigade i njenim dotadašnjim uspjesima, i svrstao je u red naj boljih brigada NOVJ. Govorio je o daljnim zadacima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za konačno oslobođenje naše zemlje. Govoreći o vojno -političkoj situaciji, drug Tito je izgovorio poznate riječi: »TUĐE NEČE MO — SVOJE NE DAMO«. Ovim riječima dao je do znanja našim prija teljima, a i neprijateljima da narodi Jugoslavije žele poslije pobjede nai njemačkim fašizmom ne samo potpuno oslobođenje zemlje već i vraćanj naših krajeva, odnosno dijelova koje su silom oteli od matične zemlj Jugoslavije.

Maršal Tito je odao priznanje i 26. diviziji na uspjesima koje je po stigla na vojnoj obuci boračkog sastava, kao i na osposobljavanju starje šinskog kadra u rukovođenju jedinicama u složenim uslovima, te postig nutim rezultatima na visoko-moralno-političkoj uzdignutosti boraca i sta rješina.

Po završenoj proslavi, jedinice brigade nisu imale mnogo vremen; za igru i pjesmu i za izvođenje priredbi. Iste večeri dva bataljona moral su da krenu na zadatak. U luci Vis ukrcali su se na brodove Mornaric NOVJ i isplovili za ostrvo Brač da bi ga konačno oslobodili.

OSLOBOĐENJE OSTRVA BRAČ I HVAR U SEPTEMBRU 1944. GODINE

Prodiranje Sovjetske armije prema Balkanu primoralo je Bugarsku da istupi iz rata i da prekine savez sa Hitlerovom Njemačkom. Istupanje Bugarske iz rata dovelo je u tešku situaciju njemačku grupu armija »E< koja se nalazila u Grčkoj, pa se u najskorije vrijeme moglo očekivati povlačenje tih snaga prema sjeveru. Jedan od pravaca povlačenja je bic primorski pojas Jadrana (Albanija — Crna Gora — Hercegovina — Dalmacija i dalje prema sjeveru), zahvatajući put duž jadranske obale. Da bi se neprijatelju omelo, a i spriječilo povlačenje tim pravcem, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je štabu 8 korpusa, čije su se glavne snage nalazile na prostoru Dalmacije, a manje na dijelu Like i Bosne, da preduzme ofanzivna djejstva sa ciljem posjedanja komunikacija u Dalmaciji i dijelu Hercegovine i time onemogući povlačenje neprijatelja sa juga prema sjeveru.

Vrhovni štab je naredio štabu 26. divizije da preduzme ofanzivne operacije s ciljem oslobođenja srednjodalmatinskih ostrva i potpunog presjecanja neprijateljskog saobraćaja morskim putem duž jadranske obale, i da u pogodnom momentu izvrši iskrcavanje na obalu i preseče komunikaciju Dubrovnik — Metković — Split, i sadjejstvuje sa 2. korpusom u oslobođenju Dubrovnika.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba štab 26 divizije u saradnji sa štabom Mornarice NOVJ izradio je plan operacija za oslobođenje srednjodnimatinskih ostrva.

Sa savezničkom komandom na Visu je usaglašeno da pored avijacije NOVJ u ovoj operaciji učestvuju i saveznička artiljerija i avijacija. U vezi sa planiranim operacijama štab 26. divizije je 1. septembra izdao pismenu zapovijest potčinjenim jedinicama, u kojoj nije bilo precizirano vrijeme početka operacije. Iz izvještaja štaba 26. divizije Štaba 8. korpusa od 17. novembra 1944. godine vidljivo je da iskrcavanje treba da počne početkom druge polovine septembra 1944. godine.[127]) Međutim, neprijatelj je početkom septembra iskrcao lovački bataljon »Brandenburškog« puka na Brač. Poslije proćešljavanja ostrva Brač, bataljon se iskrcao 7. septembra na Hvar i posjeo Stari Grad. U tom vremenu sa ostrva se počela povlačiti 118. njemačka lovačka divizija. Prema procjeni štaba 8. korpusa i štaba 26. divizije ta akcija neprijatelja je izvedena radi prikrivanja stvarnih

[127]) **Zbornik V, knj. 33, dok. 73.**

Četvrti bataljon na maršu od Hvara prema Starom Gradu septembra 1944.

namjera. Iskrcavanje novih snaga neprijatelja na Hvar ubrzalo je početak operacije 26. divizije za oslobođenje ostrva srednje Dalmacije.

Cim je štab 26. divizije bio obavješten da se neprijatelj iskrcao ns Hvaru u rejonu Jelsa — Stari Grad, donio je odluku da tamo odmah uputi 1. dalmatinsku brigadu sa zadatkom da izbaci iskrcane snage neprijatelja sa Hvara. Prva dalmatinska brigada, ojačana jednom brdskom baterijom 75 mm i vodom tenkova, ukrcala se u luci Vis na brodove Mornarice NOVJ (šest motornih jedrenjaka, dva motorna broda i šest motornih splavova — MS) i isplovila za luku Hvar. Transportni konvoj pratio je naoružan brod (NB-13). Po iskrcavanju u luci Hvar brigada je sa tenkovima i artiH ljerijom izvršila pokret u pravcu Starog Grada.

Ujutro 8. septembra, po pristizanju u rejon Starog Grada, jedinicq brigade došle su u sukob sa neprijateljem i vodile oštru borbu protivj »Brandenburškog« bataljona obalskih lovaca, koja je trajala oko 6 časovaj Brigada je uz podršku artiljerije i tenkova razbila neprijatelja i prisilila ga na brzo povlačenje ka Jelsi. Neprijatelj se na brzinu ukrcao na pei brodova koji su čekali u luci Jelsa, Pod pritiskom jedinica brigade bro-| dovi su bili primorani da tog dana isplove iz luke Jelse. Isplovljene ne-j prijateljskih brodova po danu iz Jelse prema Makarskoj pružilo je šansi savezničkim ratnim brodovima i avijaciji da ih napadnu i potope im če liri broda. Potapanjem neprijateljskih brodova i u borbama kod Staroj Grada neprijatelju su naneseni znatni gubici u živoj sili i plovnim sred-tvima. U borbi je neprijatelj imao 20 mrtvih i 5 zarobljenih, a potopil« se oko 300 vojnika. Oko 50 je zalutalo po ostrvu. Zaplijenjena su dvi

protivkolska topa i dva teška mitraljeza. Velike količine raznog materijala koji je neprijatelj bio opljačkao oteto je i vraćeno stanovništvu. Brigadu je uspješno izvršila zadatak i u noći između 9. i 10. septembra ukrcala se na iste brodove i otplovila na Vis.

U uporištu na Braču neprijatelj je imao slijedeće jedinice: 2. i 3. bataljon 738. puka 118. lovačke divizije, jedan divizion 668. artiljerijskog puka divizije, mornaričku protivavionsku bateriju, 16. protivavionsku četu 738. puka i 29. četu transportnog armijskog bataljona. Neprijateljske jedinice su bile raspoređene u tri uporišta. Treći ojačani pešadijski bataljon držao je uporišta Nerežišće, Supetar i osmatračnicu na koti 778 (Vidova gora.[12*]) Drugi bataljon, bez jedne čete, držao je uporište Sumartin. Bataljon je bio ojačan sa dvije baterije topova (13 oruđa raznog kalibra) i dijelovima mornaričke pješadije. Jedna četa tog bataljona nalazila se u uporištu Sućuraj na ostrvu Hvar.

Neprijatelj je uporišta na Braču, izradom fortifikacijskih objekata, pretvorio u jaka utvrđenja, opasao ih žičanim i minskim preprekama. Naročito je bilo jako utvrđeno uporište na koti 160 (Sv. Nikola), koja je dominirala položajima Sumartina. Na ovoj koti nalazio se kamenolom koji je poslužio za izradu vatrenih položaja. Nijemci su takođe radili bunkere i saobraćajnice u živom kamenu. Kad su izgradili utvrđenje računali su da je neosvojivo. Pored toga postavili su oko uporišta bodljikavu žicu u nekoliko redova. Na relativno malom prostoru postavili su preko 7.000 protivpešadijskih i protivtenkvskih mina. Ispred položaja su isplanirali artiljerijsku zaprečnu vatru, sa artiljerijskih vatrenih položaja iz rejona sela Dubica.[128])

U to vrijeme obavještajno-izviđačka služba 26. divizije utvrdila je da su se neprijateljske jedinice povukle iz uporišta Narežišće i osmatračnica sa Vidove gore u uporište Supetar. Isto tako, neprijateljske jedinice na Korčuli povukle su se na istočni deo ostrva. O tim promjenama na Braču i Korčuli odmah je bio obavješten štab 26. divizije. Tada je štab divizije odlučio da formira dvije grupe brigada. Prva grupa formirana je od 1. i 12. dalmatinske brigade. Zadatak grupe je bio da uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije oslobodi Brač, Hvar i Šoltu. Druga grupa 11. dalmatinska i 3. prekomorska brigada — imala je zadatak da oslobodi ostrva Korčulu i Mljet i poluostrvo Pelješac.

U noći između 11. i 12. septembra štab divizije uputio je 12. dalmatinsku brigadu na Brač sa zadatkom da likvidira neprijateljsko uporište u Supetru. Brigada je ujutro 12. septembra sa tri bataljona izvršila napad na neprijateljsko uporište Supetar, dok je jedan bataljon uputila za obezbjeđenje prema Sumartinu. Tog dana brigada je vodila žestoku borbu za

[128]) Izvještaj štaba 26. divizije od 18. IX 1944. g. (Zbornik V, knj. 33, dok. 64) Zapovijest štaba 26. divizije od 1. IX 1944. g. za desant na Brač (Arhiv VII, k. 1100. reg. br. 14-1/3).

[*]) »Kako je Sumartin bio utvrđen najbolje se vidi iz izjave, na saslušanju, jednog zarobljenog inžinjera koji je izvodio radove na utvrđivanju. On je pored ostalog rekao: »Mi smo radili bunkere i saobraćajnice u živom kamenu. Ni jedan rad na utvrđivanju nije nam zadao toliko posla kao ovaj. Računali smo da je neosvojiv. Na relativno malom prostoru postavili smo preko 7000 protiv pješadijskih i protiv tenkovskih mina, veliku količinu žičanih prepreka sa nekoliko redi kolja, sve smo to branili mitraljezima iz bunkera. Za čiju smo izradu mjesecima koristili kompresore i bušili živi kamen.« (Todor Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, str. 110, primjedba 211, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965).

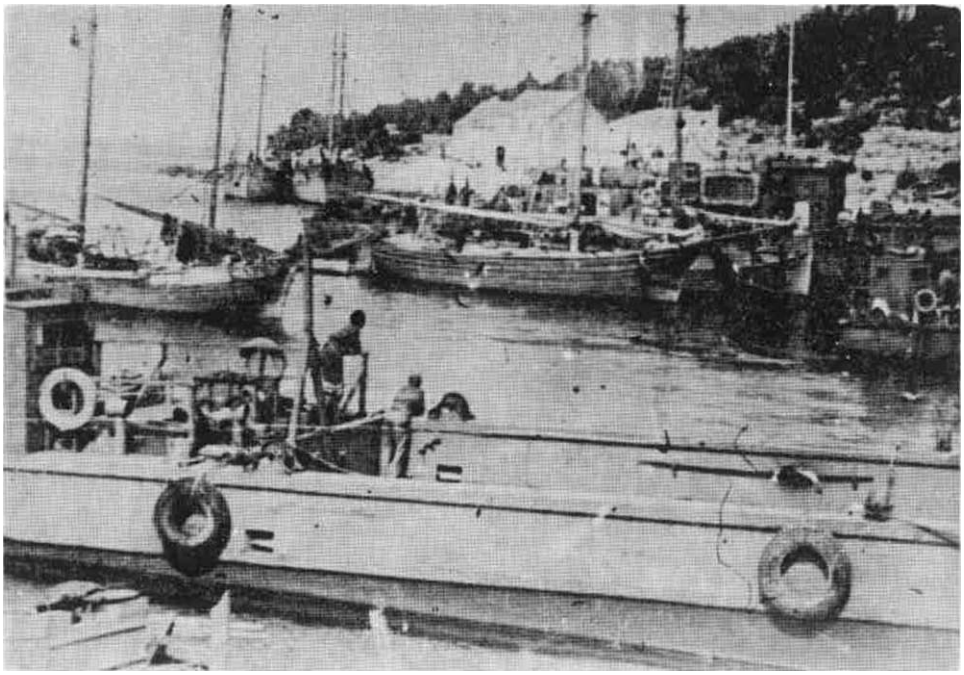

Brodovi Mornarice NOVJ na Visu

uporište Supetar, ali je neprijatelj pružao otpor uz podršku artiljerije sa kopna. Kad je štab 26. divizije bio izvješten da u toku dana brigada nije uspjela da likvidira uporište Supetar i da neprijatelj pruža jak otpor, odlučio je da u pomoć 12. brigadi uputi dva bataljona 1. brigade sa jednom brdskom baterijom 75 mm i vodom tenkova. Stab 1. dalmatinske brigade odluičo je da na Brač uputi 3. i 4. bataljon. Po završenoj proslavi 12. septembra, pred mrak, ta dva bataljona, brdska baterija i vod tenkova (dva tenka) ukrcali su se u luci Vis na motorne jedrenjake »Jastreb« i »Darko«. Baterija i tenkovi ukrcali su se na motorni splav (US), a tovarna grla na motorni jedrenjak »Danica«. Konvoj je isplovio za uvalu Lučica na ostrvu Brač. Obezbjeđenje transporta vršio je naoružani brod (NB-13). Sa bataljonima je pošao načelnik štaba brigade Vaso Đapić i zamjenik komesara Veljko Kadijević. Po pristizanju na odredište bataljoni su se iskrcali u uvali Lučica i produžili pokret u pravcu Donjeg Humca. Brodovi sa ukrcanom baterijom i tenkovima uz pratnju NB-13 produžili su u Bobovišće, gdje su se iskrcali i produžili za Donji Humac.

Po pristizanju u Donji Humac bataljoni su se povezali sa dijelovima 12. brigade i od njih saznali da su jedinice brigade u toku noći između 12. i! 13. spetembra oslobodile Supetar. Oslobođenjem Supetra bio je oslobođen zapadni dio Brača. Na istočnom dijelu ostrva neprijatelj je i dalje držao uporište Sumartin. Bataljoni 1. brigade sa brdskom baterijom produžili su pokret iz Donjeg za Gornji Humac. U rejonu Gornji Humac malo su se odmorili, a zatim su u noći između 11. i 14. septembra produžili prema Sumartinu i prije svitanja povezali se sa 1. bataljonom 12. brigade, koji

Ukrcavanje u luci Vis za desant na otok Brač, septembra 1944.

se već ranije nalazio na položaju prema Sumartinu. Treći i 4. bataljon 1. brigade i 1. bataljon 12. brigade te noći su posjeli polazne položaje za napad na liniji: 4. bataljon kota 199 (Brdo) i 219 (Grašice), 3. bataljon na kote 229 (Zećevo) i 252 (Strana). Bataljonima je naređeno da se obezbjede od istočne i sjeveroistočne obale ostrva Brač, a naročito od luke Povija. Prvi bataljon 12. brigade već se nalazio na polaznom položaju na liniji: kota 233 (Bunjica) 147 — 160 (Visoka). U toku 14. septembra štab 1. brigade donio je odluku za napad na neprijateljsko uporište Sumartin — Sv. Nikola koja je glasila:

»Sa već zauzetih polaznih položaja u toku noći 14/15. septembra izvršiti napad na neprijateljsko uporište Sumartin — Sv. Nikola sa ciljem: razbiti neprijateljsku odbranu, uništiti njegovu živu silu i osloboditi mjesto Sumartin.

Napad će podržavati naša i saveznička artiljerija uz predhodnu artiljerijsku pripemu.

Napad početi u 19.30 h.«

Istog dana na položaje prema Sumartinu stigle su dvije savezničke baterije i odmah otvorile vatru po neprijateljskim položajima na koti 160 (Sv. Nikola). Tog dana na položaju prema Sumartinu nalazili su se: tri bataljona i tri baterije (dva bataljona 1. brigade, jedan bataljon 12. brigde. dvije savezničke i jedna baterija iz sastava artiljerije 26. divizije).

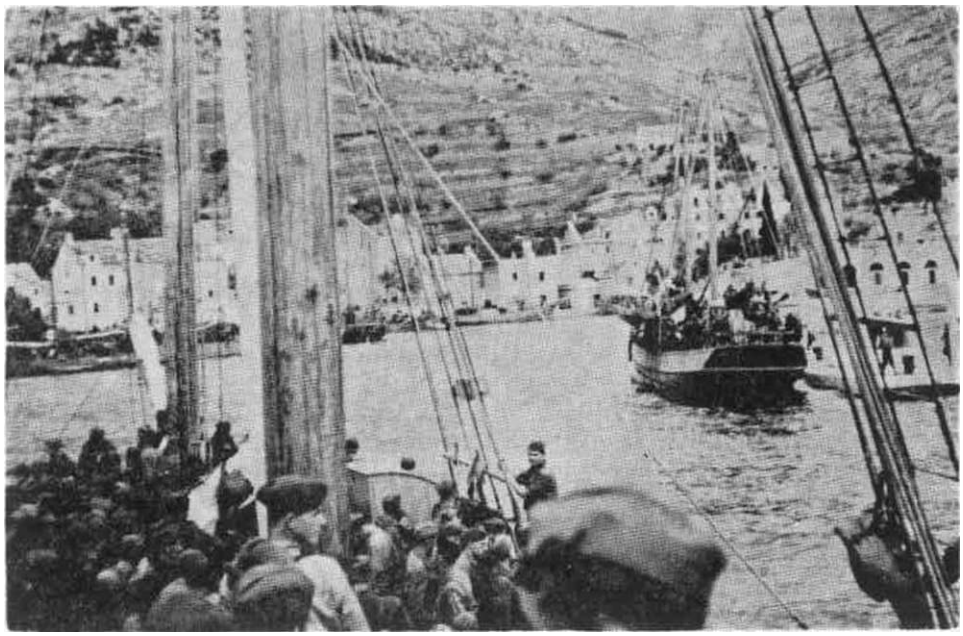

Iskrcavanje u Bolu na Braču, septembra 1944.

Poslije podne tog dana saveznički avioni dva puta su vršili napad na neprijateljsko uporište Sumartin (prvi put pet, a drugi put tri aviona). Artiljerijska priprema trajala je od 17 do 19 časova. Po prenosu artiljerijske vatre u dubinu neprijateljske odbrane bataljoni su otpočeli sa napadom uz izvjesno zakašnjenje uslijed teško prohodnog zemljišta. Bataljoni 1. brigade napadali su sa sjeverne i sjeverozapadne strane na uporište Sv. Nikola. Prvi bataljon 12. brigade napadao je sa zapadne strane na naselje Sumartin. Napad jedinica trajao je do 23 časa. I pored podrške artiljerije i minobacača i nekoliko izvršenih juriša, u nastojanju bataljona da prodru u neprijateljsko uporište, uspjeh nije postignut. Neprijatelj je uz podršku artiljerije i minobacača, a naročito mitraljeskom vatrom iz utvrđenja, odbijao juriše dalmatinskih bataljona. Neprijateljska artiljerijska vatra iz rejona Dubci obrazovala je vatrenu zavjesu ispred položaja odbrane. Žičane prepreke i minska polja, posebno su pričinjavali teškoće jedinicama prilikom napada. Pronaći i očistiti minska polja koja je neprijatelj postavio u velikom broju, bilo je nemoguće. Mada su inžinjerci ulagali krajnje napore, nisu mogli da više pomognu jedinicama, a pogotovu noću i pod mitraljeskom vatrom neprijatelja. Djejstvo artiljerije i bombardovanje aviona nisu poremetili neprijateljsku odbranu. Poslije neuspjelog napada, bataljoni su se povukli na polazne položaje.

Prvi i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade prebačeni su brodovima Mornarice NOVJ sa Visa na Brač noću između 14. i 15. septembra. Bataljoni su se iskrcali u luci Bol i izvršili pokret preko Gornjeg Humca na položaj prema Sumartinu i preuzeli položaje 3. i 4. bataljona. Treći bataljon povučen je u brigadnu rezervu, a 4. bataljon i dalje je ostao na po-,

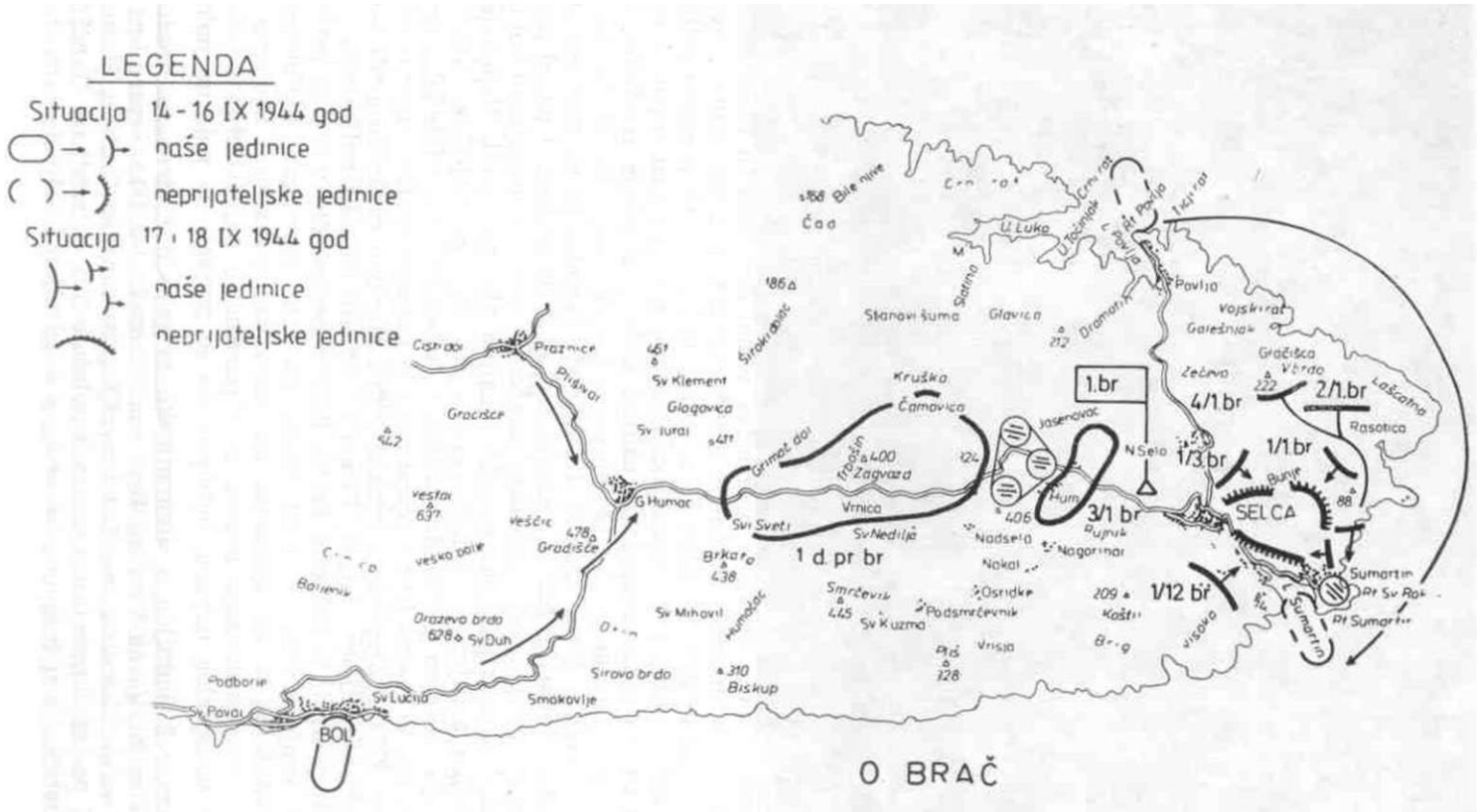

Sema 10 — Napad na neprijateljska uporišta na Braču

ložaju na Brdu (kota 199) i Gračišće (kota 219). Njegov je zadatak bio dj vrši obezbjeđenje istočne i sjeveroistočne obale ostrva Brač, a naročit« luke Povija, od eventualnog pokušaja iskrcavanja neprijatelja na ton dijelu obale.

U toku 15. septembra 1. i 2. bataljon 1. brigade i 1. bataljon 12. brigade vršili su pripreme za napad na neprijateljsko upotrište Sv. Nikols i Sumartin. Artiljerijska priprema trajala je oko jednog sata. Sva tr bataljona otpočela su napad u 21 čas. Prvi bataljon napadao je sa polaznoj položaja Veliko brdo na kotu 82, a 2. bataljon sa polaznog položaja Zečeva kotu 160.

Prvi bataljon 12. brigade uz podršku artiljerije i minobacača sa napadom je počeo u isto vrijeme na pravcu kao i prethodne noći. Prvi i 2 bataljon 1. brigade i 1. bataljon 12. brigade izvršili su nekoliko juriša ali nisu uspjeli da slome otpor neprijatelja, te su se povukli na polazne položaje, iako su u napad uvedena dva svježa bataljona 1. brigade.

Za vrijeme napada jedan bataljon je morao biti na obezbjeđenju a jedan u rezervi. Bolje je bilo što svi bataljoni nisu jednovremenc učestvovali u borbi, sigurno bi imali mnogo veće gubitke, a rezultati ne bi bili bolji.

U toku noći prilikom povlačenja bataljona na polazne položaje, 1 bataljon i 4. bataljon 1. brigade došli su u međusobni sukob. Borba izmeđv ta dva bataljona trajala je skoro 20 minuta, i u sukobu je bilo gubitaka Do sukoba bataljona je došlo stoga što kad se 1. bataljon brigade povlačio i; borbe na polazni položaj, istovremeno su neprijateljski brodovi pokušal da uplove u luku Povija. Četvrti bataljon koji se nalazio na obezbeđenju otvorio je vatru na brodove i nije im dozvolio da uplove u luku. Prv bataljon shvatio je da se neprijatelj iskrcao i da se probija prema uporišti na Sv. Nikoli i otvorio vatru da bi mu sprečio prodor prema uporištu Sumartin. Međutim, 4. bataljon je shvatio da se neprijatelj povlači iz uporište i da se želi probiti do luke Povija radi ukrcavanja na brodove, koji su pokušali da uplove u luku. U stvari, neprijatelj je htio da u luci Povija iskres upućeno pojačanje uporištu Sumartin — jedan ekskadron (četu(izviđačkoj odjeljenja 118 lovačke divizije. Pošto je 4. bataljon odbio brodove i nije im dozvolio da uplove u luku Povija, neprijateljski brodovi otplovili su **ZE** luku Sumartin, gdje su i iskrcali upućeno pojačanje.

Noćni napadi na neprijateljsko uporište planirani su zbog toga što se znalo da je neprijatelj jako utvrdio uporište Sumartin i da je uporište opasano žičanim i minskim preprekama. Pored toga, neprijatelj je sve tc branio dobro isplaniranom mitraljeskom, minobacačkom i artiljerijskon vatrom. Zbog toga se računalo da bi u napadu po danu trpjeli mnogo veće gubitke, a da se noćnim napadom postigne koliko-toliko iznenađenje Međutim, u dva prethodna noćna napada pokazalo se da to nije tako, jei su i noćni napadi bili neuspješni i sa gubicima. U prethodna dva napade učestvovala su po tri bataljona uz podršku artiljerije i minobacača, **E** rezultati tih napada bili su neuspješni, zbog čega je došlo do nervoze i zabrinutosti u štabu brigade. Postavilo se pitanje šta dalje raditi i štf preduzeti da se postigne uspjeh. Svaki manevar je bio ograničen, jer se odbrana neprijatelja oslemjala na more i na lijevom i desnom krilu, **E** frontalni napad na tako jako neprijateljsko uporište nije obećavao nikakav uspjeh, a zahtijevao je velike žrtve. Brigada je dovedena u iskušenje jer se preci nju postavilo pitanje izvršenja zadatka.

Seljanke sa Brata pri susretu sa borcima brigade

ODLUKA ŠTABA BRIGADE I OSLOBOĐENJE SUMARTINA

Stab brigade je odlučio da održi savjetovanje sa štabovima bataljona 1 komandama prištabskih jedinica. Na tom savjetovanju su analizirani uzroci prethodna dva neuspjela napada i saslušana mišljenja i prijedlozi šta bi dalje trebalo preduzeti.

Savjetovanje je počelo 6. u 9 časova. Svi učesnici su se složili sa tim da se noćnim napadom ne može postići uspjeh. Na osnovu mišljenja i predloga učesnika savjetovanja, štab brigade je odlučio da sa slijedećim napadom otpočne 17. septembra u zoru, i to: 1. bataljon da izvrši napad na Sv. Nikolu sa sjeveroistočne strane, jedna četa 3. bataljona da napada sa sjeverozapadne strane, a 1. bataljon 12. brigade da napada na naselje Sumartin sa zapadne strane. Zadatak jedinica koje su određene da napadaju je bio da što snažnijim napadom na Sv. Nikolu i naselje Sumartin vežu snage neprijatelja, jakim pritiskom sa fronta na uporište, naročito na Sv. Nikolu, i na taj način i pod zaštitom mraka omoguće ubacivanje 2 i 4. bataljona istočnim podnožjem kote Sv. Nikola duž same morske obale i izbiju u pozadinu neprijatelja, tj. u pravcu Sv. Roka i naselja Sumartin. Cilj infiltriranja ta dva bataljona je bio da se postigne iznenađenje i odsjecanje glavnog neprijateljskog uporišta na Sv. Nikoli od njegove pozadine, tj. od obale, i na taj način da se razdvoje njegove snage i prekine svaka veza sa Makarskom. Ovaj manevar bio je rizičan i opasan, a mogao se ostvariti samo pod uslovom da se uspješno izvrši ubacivanje bataljona i da po ubacivanju bataljoni energičnim napadom ovladaju Sv.

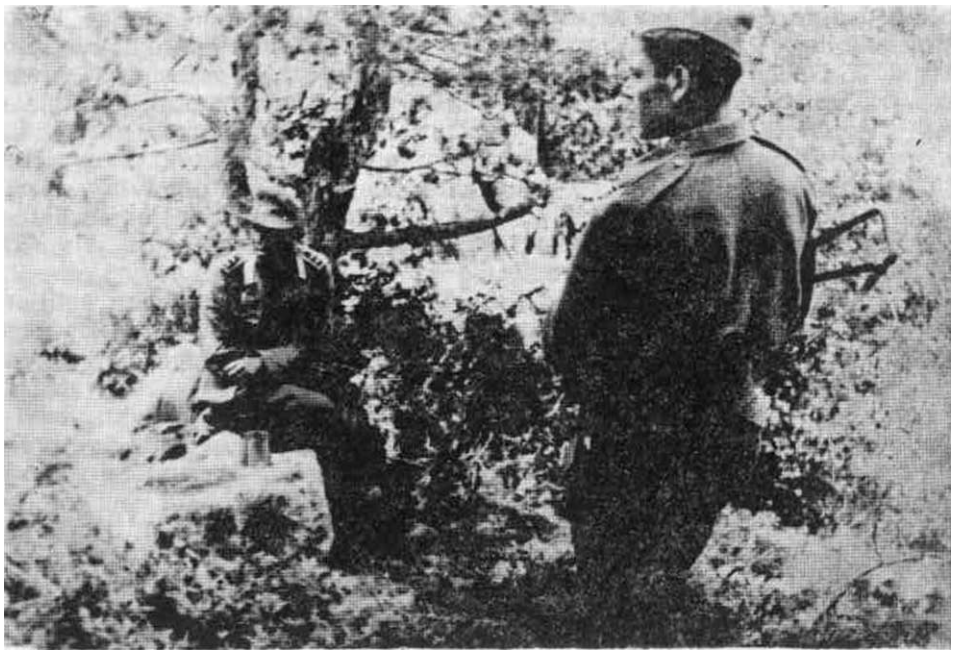

Prvi zarobljeni njemački oficir na Braču, septembra 1944.

Rokom i naseljem Sumartin gdje su se nalazili položaji neprijateljske ar tiljerije. Uspjeh se mogao postići samo krajnjom upornošću i zalaganjen svih jedinica, tako da se ne dozvoli nikakav manevar neprijatelja unuta uporišta. Treći bataljon, bez jedne ćete, nalazio se u brigadnoj rezervi s zadatkom da interveniše u slučaju iskrcavanja neprijatelja na istočna i sjeveroistočnoj obali Brača. Odluka i plan napada štaba brigade su bi' skopčani sa opasnostima i sa velikom odgovornošću. U slučaju neuspjelo napada i nelikvidiranja neprijateljskih položaja kod kapele Sv. Rok i Sumartinu i protivnapadom neprijatelja sa Sv. Nikole i presjecanja o siupnice, ubačenim bataljonima bi bilo dovedeno u pitanje izvlačenje prijetila bi im velika opasnost. Odluka je bila smjela i rizična, ali drugo izbora nije bilo. To je bila jedina mogućnost za izvođenje manevra ko, bi mogao dovesti do uspjeha. S obzirom na vrlo težak i složen zadata koji je trebalo da izvrše 2. i 4. bataljon, bilo je odlučeno da sa njima pod načelnik štaba brigade Vaso Đapić radi usklađivanja djejstva bataljoni Odlučan napad 1. bataljona 1. brigade i 1. bataljona 12. brigade u 4 čas 17. septembra podržan je snažnom vatrom artiljerije i minobacača, što j omogućilo ubacivanje 2. i 4. bataljona 1. brigade tik uz obalni rub hrid Rudinica, istočno od Sv. Nikole. Prvo se pod zaštitom mraka infiltrira 4. a zatim 2. bataljon, skoro u koloni po jedan. Po ubacivanju 4. bataljo orijentisao se desno i sa južne strane vršio napad na neprijateljsko upa rište. Bataljon je upornim napadom uspjeo da zauzme dio položaja u upa rištu. I pored toga što su se bataljoni uklinili u neprijateljski raspore^ neprijateljska artiljerija od Dubaca usmjeravana sa Sv. Nikole žestoko i tukla položaje bataljona, a naročito 4. bataljon. Drugi bataljon je vodi

odlučnu borbu u rejonu kapelice Sv. Rok. Tu se posebno istakao Tulio Stipčević, borac 2. čete 2. bataljona, koji potiče iz brojne porodice iz sela Arbanasi. Neprijatelj je tukao 2. i 4. bataljon ubitačnom vatrom na čistom prostoru iz neposredne blizine. Bilo je neophodno brzo i energično likvidirati vatrene tačke. Koristeći se mrakom, Tulio se privukao puzeći do neprijateljskih položaja i zasuo ih ručnim bombama, uništio vatrene tačke i omogućio izvršenje juriša i zauzimanje neprijateljskih položaja. Dok su ta dva bataljona vodila žestoke borbe za Sv. Nikolu i Sv. Rok, 1. bataljonu 12. brigade uspjelo je da prodre u naselje Sumartin, gdje je vodio ulične borbe. Žestoka borba vodila se do 10.30 časova. U to vrijeme 2. bataljon ovladao je rejonom Sv. Rok i zaplijenio neprijateljsku artiljeriju. Naročito se istakao iz 2. bataljona Nikola Majić iz sela Velikog Drvenika, kao puškomitraljezac a i kao vođa bombaške grupe, koji je sa svojom grupom otvorio prolaz kroz žičane prepreke, likvidirao vatrene tačke u neprijateljskoj odbrani i na taj način omogućio dijelovima bataljona da izvrše silovit juriš i zauzmu neprijateljsko uporište Sv. Rok. Zato je i pohvaljen od štaba 26. divizije. Prvi bataljon 12. brigade zauzeo je naselje Sumartin, dok je 4. bataljon i dalje vodio borbu za neprijateljsko uporište na Sv. Nikoli. Ovim uspjehom 2. i 4. bataljona i 1. bataljona 12. brigade glavno neprijateljsko uporište na Sv. Nikoli bilo je odsječeno od obale, a time i od Makarske. Osjećajući punu odgovornost, borci i starješine uložili su maksimalnu preduzimljivost i odlučnost i do kraja uspješno izvršili zadatak. U borbama u rejonu Sv. Rok i u Sumartinu bilo je zarobljeno oko 350 neprijateljskih oficira i vojnika. Ostale jedinice neprijatelja nalazile su se blokirane u uporištu na Sv. Nikoli. Jedna manja grupa neprijateljskih vojnika je pokušala da prepliva do Baške Vode, ali je to uspjeo samo mali broj, a ostali su se podavili. Prema pričanju građana u Baškoj Vodi preplivala su tri-četiri vojnika.

S obzirom na to da je 4. bataljon pretrpio osjetne gubitke u borbi za neprijateljsko uporište na koti 160 (Sv. Nikola) od nagaznih mina i artiljerijske vatre, štab brigade je odlučio da ga izvuče u brigadnu rezervu. Njega su smjenili djelovi 1. bataljona 1. brigade. Po smjenjivanju 4. bataljon je prebačen na položaj Zečevo, sa zadatkom da vrši obezbjeđenje od luke Povija, od eventualnog iskrcavanja neprijateljskih snaga.

Snagama neprijatelja u uporištu Sv. Nikola, koje su bile blokirane i našle se u bezizlaznoj situaciji, ponuđeno je da se predaju, uz garanciju za život. U toku dana njima je bio upućen jedan zarobljeni njemački oficir sa još naša dva druga da upoznaju njemačku komandu uporišta sa uslovima za predaju. Međutim, Nijemci nisu ništa odgovorili do pada mraka.

U međuvremenu komandant njemačkog bataljona dobio je naređenje od štaba 5. SS brdskog armijskog korpusa da će u toku noći 17/18. septembra brodovima i pomoću nekih jedinica sa obale biti podržan i povučen na kopno. Oko 18 časova oni su odgovorili da se neće predati nego da će se boriti do poslednjeg čovjeka i do poslednjeg metka.[1'']) Po odbijanju Nijemaca da se predaju naša i saveznička artiljerija otpočele su sa artiljerij-

'•.0) Izvještaj Zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 18. IX 1944. o napadu jedinica NOVJ na otok Brač i Hvar (Zbornik V, knj. 33, dok. 133).

ni) posada uporišta kod Sumartina na Braču odbila je 16/17. septembra zahtjev za predaju. Zbornik V, knj. 33, dok. 134.

skom pripremom, a zatim su bataljoni pošli u napad, ali napad je bio obustavljen. Stab brigade, procjenjujući situaciju, došao je do zaključke da neprijatelj neće moći dugo ostati u okruženju i da u toku te noći mora nešto preduzeti, a jurišem zauzeti dobro utvrđeno uporište na Sv. Nikoli, veoma je teško. Za osvajanje tog uporišta morale su se dati velike žrtve. Na osnovu takve procjene štab brigade je odlučio da bataljone izvuče iz borbe i da ih postavi u takav raspored kako bi i dalje čvrsto držali neprijatelja u okruženju i onemogućili mu svaki pokušaj proboja bilo u kom pravcu ka obali. Raspored bataljona, po prekidu napada je bio slijedeći: 4. bataljon već se ranije nalazio na položaju kota 229 (Zečevo) i 219 (Gračišće), 1. bataljon 1. brigade držao je položaj jugoistočno i istočno od uporišta, isključno Sumartin i isključno kota 82, jedna četa 3. bataljona držala je položaj prema koti 160 (Sv. Nikola) sa sjeverozapadne strane, 3. bataljon, bez jedne čete, izvršio je smjenu 1. bataljona 12. brigade na položaju sjeverne ivice Sumartina povezujući se desno sa 1. bataljonom. Po izvršenoj smjeni 1. bataljon 12. brigade izvučen je u brigadnu rezervu u rejon kote 233 (Bunjice).

Oko pola noći neprijatelj je pokušao da se probije prema obali kod Sumartina, ali je naišao na jak otpor 3. bataljona. Bataljon je snažnim protivnapadom odbacio neprijatelja prema Sv. Nikoli i uspjeo da ovlada izvjesnim položajima u uporištu. Naime, napad neprijatelja u pravcu Sumartina izvršen je zato da privuče pažnju napadača na tu stranu kako bi olakšao izvlačenje glavnine u pravcu luke Povija. Poslije fingiranog napada u pravcu Sumartina neprijatelj je napustio uporište, koristeći prolaze kroz minska polja i pod zaštitom mraka pokušao da se probije prema luci Povija. Istovremeno su se pojavili neprijateljski brodovi iz Splita u Bračkom kanalu i plovili prema luci Povija sa namjerom ds prihvate snage koje su se probijale iz uporišta prema Povljima.

Koristeći noć i sopstvene prolaze kroz minska polja, lišavajući se teškog naoružanja i balasta, neprijatelj je uspjeo da se neopaženo povuče prema luci Povija, i pred zoru izbije ispred položaja 4. bataljona jugoistočno od Povija. Međutim, te jedinice neprijatelja naišle su na 4. bataljor u rejonu Zečeva i Gračišća. Energičnim napadom, u kratkoj ali oštro, borbi, 4. bataljonu je uspjelo da razbije neprijatelja i da ga prisili na predaju. Neprijateljski brodovi, čim su izgubili radio-vezu sa jedinicamj koje su se probijale u pravcu luke Povija, dalje nisu pokušavali da uplove u luku Povija, već su se povukli za Split.

Likvidiranjem neprijateljskog uporišta Sumartin Brač je konačn« oslobođen. Plovidba kroz Brački kanal za neprijatelja je bila prekinuta Drugi bataljon 738. pješadijskog puka 118 njemačke lovačke divizije i 1 četa 118. izviđačkog odjeljenja bili su djelom uništeni a djelom zarobljeni Njegovi gubici bili su: 105 mrtvih, i pronađeno je još 8 utopljenih vojnika tj. svega 113 mrtvih. Zarobljeno je 526 vojnika i 13 oficira, svega 58; vojnika, podoficira i oficira. Zaplenjena su dva protivkolska topa 55 mm tri protivkolska topa 28 mm, četiri minobacača 81 mm, jedan laki bacač četiri postolja sa nišanskim spravama, i sedam nišanskih sprava za mino bacače 81 mm, 50 mitraljeza (šaraca), tri PA mitraljeza, 500 pušaka, 2! automata, 12 radio-stanica, tri telefonske centrale, 12 telefona, 10 km ka bla, dva kamiona, bataljonska zastava i 53 razna pištolja, 23 dvogleda

Radio-stanica brigade na Brain, septembra 1944.

druga ratna oprema, oko jedan vagon hrane, što je dato NOO. kao i veće količine municije i drugog ratnog materijala.[12])

Uništena su četiri topa 90 mm, dve haubice 100 mm, jedna haubica 75 mm, jedan protivkolski top 28 mm, četiri minobacača 81 mm, jedno skladište municije i druga oprema.

Gubici 1. dalmatinske brigade i 1. bataljona 12. brigade su iznosili: 53 poginula i 197 ranjenih. Među poginulim bio je i komandant 1. bataljona 12. brigade Marko Đapić.

U borbama za likvidiranje neprijateljskog uporišta Sumartin koje je bilo jako utvrđeno, i za konačno oslobođenje ostrva Brač, sve jedinice brigade i borci istakli su se neustrašivošću, odlučnošću i upornošću. Moral boraca i rukovodilaca bio je na visokom nivou. Za postignute uspjehe u toj borbi, kao i u dvogodišnjim borbama brigade, Vrhovni komandant, u znak priznanja 1. dalmatinskoj NOU brigadi 19. septembra, dodijelio je naziv: proleterska. Za postignute uspjehe u borbama na ostrvu Brač Vrhovni komandant je pohvalio 1. dalmatinsku brigadu i 1. bataljon 12. brigade. Istaknuti su 4. bataljon 1. dalmatinske brigade, na ćelu sa komandantom kapetanom Mirkom Serbom, i 1. bataljon 12. brigade, na čelu sa komandantom kapelanom Markom Đapićem Banom. Poginuli su iz. 1. brigade pomoćnik političkog komesara čete Ante Marinić, komandir čete Jakov Jović, poručnik, komandir voda, zastavnik Luka Blažević i vodnik Marin Viško.

IM) pregled djejstava jedinica 8. korpusa NOV u julu, avgustu i prvoj polovini septembra 1944. godine (Zbornik V, knj. 33, dok. 73).

Mornari Mornarice NOVJ ulagali su krajnje napore da zadovolje sve potrebe jedinica u prevoženju trupa, snabdevanju, prevoženju ranjenika sa ostrva Brača na Vis i u cjelini na izvršavanju svojih zadataka.

AKCIJA 5. (ITALIJANSKOG) BATALJONA

Prva veća akcija Italijanskog bataljona od njegovog formiranja bila je napad na njemačko uporište u Sučurju u okviru borbi za konačno oslobođenje ostrva Hvar. Peti (Italijanski) bataljon 1. dalmatinske brigade, noću 13. na 14. septembra, ukrcao se u luci Vis na brodove Mornarice NOVJ, isplovio za Hvar i iskrcao se u uvali Laprinova na južnoj obali ostrva. Sa 5. bataljonom je pošao politički komesar brigade Vladimir Marković Indo. Po iskrcavanju 5. bataljon se povezao sa Hvarskim partizanskim odredom. U to vrijeme od tog odreda formirana je četa pomorske pješadije pod komandom štaba 4. pomorskog obalskog sektora na Visu.

Neprijatelj je držao u uporištu 6. četu 2. bataljona 738. puka i 7. bateriju 628. mornaričko-artiljerijskog diviziona. Neprijateljsko uporište Sućuraj je bilo utvrđeno i opasano žičanim i minskim preprekama. Odatle je neprijatelj obezbjeđivao plovidbu Hvarskim kanalom. Dio ovih jedinica nalazio se na koti 246 (Ublina), kao predstraža za zaštitu uporišta od iznenadnog napada sa zapadne strane.

U noći između 14 i 15. septembra 5. bataljon i Ceta mornaričke pješadije izvršili su napad na neprijateljsku isturenu otpornu tačku na koti 246 (Ubline), ali nisu uspjeli da je likvidiraju. Neprijatelju je uspjelo da uz podršku artiljerije sa kopna, odbije napad. Ponovni napad izvršen je 17. septembra oko 23 časa. U početku se borba povoljno razvijala i postignuti su izvjesni uspjesi, ali uporište nije zauzeto. U borbi je ubijeno 5 neprijateljskih vojnika, a 18 se predalo. Još dok se vodila borba za Sućuraj neprijatelj je dovukao veće količine protivpješadijskih nagaznih mina da izvrši jače zaprečavanje. Neprijatelj je ipak uvideo da poslije pada uporišta Sumartin nema nikakve opravdanosti držanje uporišta Sućuraj na istočnom kraju ostrva Hvar, te je komanda 2. oklopne armije naredila, 20. septembra, da se posada uporišta Sućuraj povuče.

Rezultati borbe koju su vodili 5. bataljon 1. dalmatinske brigade i Ceta pomorske pešadije bili su na kraju borbe 5 poginulih neprijateljskih vojnika i 55 zarobljenih. Vlastiti gubici iznosili su tri poginula i 11 ranjenih boraca. Ovim je bilo likvidirano i poslednje neprijateljsko uporšte na ostrvu Hvar.

Posle oslobođenja Hvara, 5. (Italijanski) bataljon 1. dalmatinske brigade, početkom oktobra, upućen je u Italijansku brigadu 1. proleterske divizije.

BRIGADA NA BRACU

Poslije likvidiranja neprijateljskog uporišta u Sumartinu štab 26. divizije naredio je štabovima 1. i 12. dalmatinske brigade da i dalje ostanu na tom ostrvu. Brigade su dobile zadatak da organizuju odbranu ostrva, i to; 1. dalmatinska proleterska brigada istočnu polovinu a 12. dalmatinska brigada zapadnu polovinu ostrva Brač. Pored tog zadatka, brigade su vršile izviđanje obale sa ciljem prikupljanja podataka o neprijateljskim sna-

gama na kopnu. Na osnovu tog naređenja štab 1. dalmatinske brigade svojom zapovijesti od 1. oktobra 1944. godine postavio je zadatke jedinicama brigade: 2. bataljonu da se razmjesti u rejonu sela Pražnice i da kontroliše sjevernu obalu istočnog dijela ostrva, naročito luke Postira i Pučišća; 3. bataljon u rejonu Sumartina, da obezbjedi istočnu obalu ostrva; 4. bataljon u rejonu Novog Sela da kontroliše sjeveroistočnu obalu sa lukom Povija; štab brigade, prištabske jedinice i sanitet brigade u selu Gornji Humac. Pozadinski djelovi nalazili su se u Bolu. Prvi bataljon je upućen u Bol radi zaštite pozadine brigade i da posluži kao brigadna rezerva. Međutim, bataljon se nije zadržao u Bolu već je bio upućen na istočni dio ostrva Hvar u rejon Sućurja sa zadatkom da kontroliše taj dio ostrva i spriječi eventualno iskrcavanje neprijatelja na ostrvo Hvar.

PRIPREME ZA ISKRCAVANJE NA KOPNO

Oslobođenjem Beograda i povezivanjem jedinica NOV i PO Jugoslavije sa jedinicama Crvene armije presječen je pravac njemačkim snagama koje su se iz Grčke povlačile preko Beograda.

Oslobođenjem srednjodalmatinskih ostrva i poluostrva Pelješac do Stona stvoreni su povoljni uslovi za iskrcavanje na kopno. U tom pravcu vršene su vojno-političke pripreme po jedinicama. Radi prikupljanja podataka o neprijatelju koji je držao obalni pojas, štab brigade je organizovao i pripremio iskrcavanje manjih snaga na dijelu obale Omiš — Brela. Odlučeno je da se dvije čete 3. bataljona iskrcaju u rejonu sela Mimice sa zadatkom da u tom selu likvidiraju ustaško uporište i zarobe neprijateljske vojnike radi ispitivanja i prikupljanja podataka o rasporedu neprijateljskih snaga na tom dijelu obale. Noću između 8. i 9. oktobra, dvije čete 3. bataljona ukrcale su se u luci Sumartin na jedan motorni jedrenjak i barkasu i isplovile u pratnji patrolnog čamca (PC-43) u pravcu Mimica. Sa četama je pošao i obavještajni oficir brigade Pero Dmitrović. U toku noći čete su se iskrcale nedaleko od neprijateljskog uporišta u Mimicama, neopaženo se privukle položajima neprijatelja i iznenadnim napadom uspjele da u kratkom vremenu likvidiraju neprijateljsko uporište. U toj akciji zarobljeno je 26 ustaša i domobrana. Zaplijenjene su izvjesne količine oružja, municije i ostale opreme. Sa zarobljenicima ukrcale su se čete na brodove i vratile na Brač.

Oslobođenjem srednjodalmatinskih ostrva prekinut je i put jadranskom obalom. Nijemcima su ostala dva pravca za izvlačenje snaga sa juga prema sjeveru: preko Sarajeva i priobalnim pojasom od Albanije preko Crnogorskog primorja, Dubrovnika i dalje na sjever. Njemačke snage koje su držale dalmatinski obalski pojas bile su u pripremi izvlačenja sa jadranske obale na novu odbrambenu liniju na Dinari. Međutim, trebalo je i dalje držati i obezbjediti obalski pojas i komunikaciju duž obale Dubrovnik — Metković sa ciljem sprečavanja iskrcavanja na tom dijelu bilo anglo-američkih snaga, ili snaga NOV Jugoslavije i na taj način obezbjediti izvlačenje svojih snaga iz Albanije i Crnogorskog primorja preko Dubrovnika u pravcu Mostara.

Prostor od rijeke Neretve do zaključno sa Dubrovnikom držale su snage 369 legionarske divizije. U sastavu te divizije, pored njenog formacijskog sastava, nalazila se 49. fašistička legija »San Marco«, jačine

oko 800 ljudi, koja se, poslije kapitulacije Italije, priključila njemačkim oružanim snagama i 19. bataljon 999. njemačkog puka. Operativno su joj bili potčinjeni i dijelovi njemačke mornarice i obalske artiljerije na širem području Dubrovnika. Raspored tih neprijateljskih snaga je bio: 369. puk je držao Trebinje i Dubrovnik, 370. puk polažaje na sektoru obalnog pojasa od ušća Neretve do Stona, a motorizovani i artiljerijski puk 369. legionarske divizije su dejejstvoali na relaciji Dubrovnik — Metković. Raspored bataljona 30. puka bio je: 3 bataljon zatvarao je ušće Neretve i držao položaje na liniji Komin — Opuzen — Slivno Ravno. Njegova 2. četa na položaju u rejonu sela Slivno Ravno — Vjeternik (kota 321) Sveti Liberat (kota 324), Markova glava (kota 365), Osoje (kota 564), Slivno Ravno (kota 334), selo Duboka. Na rtu Duboka nalazio se vod protivoklopnih topova 50 mm sa zadatkom da brane ulaz u zaton Neum. Ukupna jačina oko 200 vojnika. Te položaje neprijatelj je utvrdio bunkerima sagrađenim od kamena. Otporne tačke opasao je bodljikavom žicom.

Prva četa 1. bataljona 370. puka držala je položaje Marin vjenac (kota 365). Ilijino polje (kota 219), selo Radež, Curilo (kota 283) ukupno jačina oko 250 vojnika. U rejonu sela Radež nalazila se baterija haubica, tri oruđa 105 mm. Prva četa obezbjeđivala je mjesto postavljenog eksploziva za rušenje ceste u rejonu sela Kuti. Druga četa držala je položaje u rejonu Vranjevo Selo — Duži. U tom rejonu nalazila se jedna baterija haubica 105 mm i jedan merzer 7 SS artiljerijskog puka, posada oko 40 vojnika i 8. kamiona. Artiljerijska osmatračnica nalazila se na Vepru. Stab 1. bataljona nalazio se u selu Duži. U Vranjevom Selu nalazio se Radni bataljon 370. puka sa oko 200 vojnika. Treća četa 1. bataljona držala je položaje: selo Štedrica Veleč (kota 332) — Lokvica (kota 284).

U selu Ošlje nalazio se štab 370. puka i 15. štabna četa jačine 250 vojnika, kao i 14. protivtenkovska pukovska četa — 1. vod sa tri protivoklopna oruđa 50 mm, 2. vod (dva oruđa) u selu Topolo, a 3. vod (dva oruđa) na Ćurilu. U selu Ošlje nalazila se i divizijska radio-stanica i 25 kamiona štabne čete. U selu Topolo nalazio se štab 2. diviziona 369. art. puka i njegova komanda, kao i 13 topova koji su povučeni sa juga (vjerovatno iz rejona Slano).

Drugi bataljon 370 puka nalazio se na poluostrvu Pelješac. Prilikom napada jedinica 26. divizije na Janjinu bataljon je bio razbijen, jedan dio njegovog ljudstva prešao je na stranu NOV.[133])

Ostale snage 369. legionarske divizije bile su ovako raspoređene: 19. bataljon 999. puka u Stonu; legija »San Marco« u rejonu Hutovo i sjeverozapadnom dijelu Popova polja; 369. artiljerijski puk 369. divizije bio je podjeljen po pješadijskim jedinicama. Snage NDH: 9. domobranska posadna brigada u Dubrovniku, 9. ustaška brigada na sektoru Mostara. Na području Dubrovnika nalazila se četnička brigada. Ove ustaške i četničke snage bile su pod operativnom komandom 369. divizije.

Vrhovni komandant NOV i POJ naredio je: štabu 8. korpusa NOVJ da aktivno djejstvuje na rušenju komunikacija na svojoj prostoriji, štabu 29. divizije da uz sadejstvo sa Primorskom operativnom grupom oslobodi Dubrovnik, a štabu 26. divizije da sa svoje dvije brigade sadjejstvuje sa snagama 29. divizije i Primorske operativne grupe u oslobođenju Dubrov-

[133]) **Fabijan Trgo i Mladen Marušić, Borbe 26. divizije za oslobođenje Stoni i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukova klanca (Vojnoistorijski glasnik 2/1954)**

nika, s tim što će prethodno likvidirati neprijateljsko uporište u Stonu i izbiti na komunikaciju Dubrovnik — Metković. Po izbijanju na tu komunikaciju brigada će produžiti djejstvo u pravcu Slano — Dubrovnik. Cilj ove operacije je bio, pored oslobođenja južne Dalmacije i dijela Hercegovine, da presjeće pravac izvlačenja njemačkim snagama sa juga prema sjeveru priobalnim pojasom.[154])

Prema postavljenom zadatku štab 26. divizije odlučio je da na Pelješac prebaci sa Braća 1. dalmatinsku brigadu, a 11. brigada već se nalazila na Pelješcu. Južnodalmatinski ostrvski partizanski odred djejstvovao je sa sjeveroistočne strane na komunikaciju Dubrovnik — Metković na pravcima selo Ošlje — Oštrikovac.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da se sa Braća prebaci na Pelješac. Jedanaestog oktobra sve jedinice brigade, bez 1. bataljona. prikupile su se u rejonu Bol. Sa tim jedinicama održan je kraći zbor. na kojem su istaknuti postignuti uspjesi brigade od njenog formiranja do tog dana. Za postignute rezultate 1. dalmatinska brigada je dobila nekoliko pohvala Vrhovnog komandanta, dodijeljen joj je Orden narodnog oslobođenja I reda i dobila je časno zvanje »proleterska«, što ju je obavezivalo da se kao i do tada dosledno i hrabro bori do potpunog oslobođenja čitave naše zemlje.

Na zboru su najboljim borcima i rukovodiocima uručena prva odlikovanja, ordeni i medalje za hrabrost. Poslije završenog svečanog zbora jedinice su se ukrcale u luci Bol na tri motorna jedrenjaka 4. pomorskog obalskog sektora Mornarice NOV (»Jastreb«, »Gospa od Poišana« i »Sv. Križ«), Konvoj je isplovio 11. oktobra oko 12 časova pravcem Bol — Hvarski kanal — Korčulanski kanal i 12. oktobra stigao u luku Trstenik na Pelješcu, gdje su se jedinice brigade iskrcale oko 2 časa. Desetog oktobra, iz luke Vis je isplovio motorni jedrenjak »Darko« za južnu obalu ostrva Hvar, i 11. oktobra u uvali Smarska ukrcao se 1. bataljon i isplovio za luku Trstenik. Prva dalmatinska proleterska brigada bila je 12. oktobra prikupljena na poluostrvu Pelješac, i to: 1, 2. i 3. bataljon sa štabom brigade u rejonu Janjine. a 4. bataljon u rejonu sela Brijest. U tim rejonima sve jedinice brigade vršile su pripreme za izvršenje predstojećeg zadatka.

S obzirom na to da je štab 26. divizije vršio pripreme za iskrcavanje i ostalih jedinica divizije na području srednje Dalmacije, njegovi članovi nisu bili zajedno, nego su pojedinačno pošli sa jedinicama. Načelnik štaba divizije Ante Bioćić i politički komesar divizije Dušan Korać rukovodili su djejstvima jedinica u rejonu Stona i na komunikaciji Metković — Dubrovnik. Taj se dio štaba 12. oktobra prebacio na Pelješac u Janjinu, gdje se nalazio i za vrijeme operacije. U tom selu nalazila se i divizijska hirurška ekipa.

Na osnovu procjene situacije i karaktera zemljišta, štab 26. divizije došao je do zaključka da je pravac koji izvodi sa poluostrva Pelješac preko Stona i Stonske prevlake u rejon Djonta Doli najkraći za presjecanje komunikacije Dubrovnik — Metković, Na to mpravcu nalazi se Ston, koji je

'»') Direktiva Vrhovnog komandanta NOV i POJ koju je uputio iz Krajove (Rumunija) na putu za Moskvu članu Vrhovnog štaba NOV i POJ Aleksandru Rankoviću na Visu da naredi 29. diviziji da oslobodi Dubrovnik, a štabu 26. divizije da sa dvije brigade sadejstvuje sa 29. divizijom za oslobođenje Dubrovnika (Arhiv VII, fond NOP-a. k. 26. reg. br. 12/1-13 i 12 7-13).

neprijatelj dobro utvrdio. Stonska prevlaka previše je uzak prostor, zbog čega nije moguće angažovati jače snage na tom pravcu, a neprijatelju pruža mogućnosti da sa manjim snagama zatvori i brani Ston i Stonsku prevlaku i onemogući prodor jedinica 26. divizije sa Pelješca u rejon Djonla Doli i dalje njihovo dejstvo u pravcu Sianog sa ciljem neposrednog sadejstva sa snagama 29. divizije, odnosno Primorske operativne grupe u oslobođenju Dubrovnika.

Druga mogućnost je bila iskrcavanje jedinica 26. divizije na obalskom sektoru Neum — uvala Soline, likvidiranje neprijateljskih uporišta u rejonu Slivno Ravno, Naum i Radež, presjecanje komunikacije Metković — Dubrovnik i stvaranje mostobrana u rejonu Zavale, Brestice, Marinog vijenca i Nauma i zatvaranje pravca od Metkovića i Opuzena. Time bi bili stvoreni povoljni uslovi za produženje djejstava duž komunikacije u pravcu sela Ošlje — Oštrikovac i izbijanje na prostcr zaseoka Rudine, Djonts Doli i u pozadinu Stona. U tom slučaju Ston i Stonska prevlaka postali bi za neprijatelja beznačajni. Luka Neum mogla bi se koristiti za snabdevanje jedinica i evakuaciju ranjenika. Ovaj pravac je duži i na njemu se nalazi više neprijateljskih uporišta. Postojala je mogućnost intervencije neprijatelja od Metkovića i Opuzena. zbog čega je trebalo odvojiti dio jedinicć za zatvaranje tih pravaca i porušiti komunikaciju Metković — Dubrovnik Taj pravac omogućava angažovanje jačih snaga i izmanevrisanje neprijateljskog uporišta Ston.

ISKRCAVANJE NA KOPNO I BORBA ZA VUKOV KLANAC

Stab divizije donio je odluku da 11. brigadom izvrši napad i likvidira neprijateljsko uporište u Stonu a zatim produži u pravcu Djonta Doli i da se 1. dalmatinska proleterska brigada iskrca u rejonu Neum — Soline, likvidira neprijateljske snage na prostoru Slivno Ravno, Neum, Radež i da presječe komunikaciju Metković — Dubrovnik. Po likvidiranju neprijatelja i obrazovanja mostobrana, obezbeđujući se dijelom snaga od Metkovića i Opuzena, da produži djejstvo duž komunikacije u pravcu Neum — Ošlje — Oštrikovac i izbije u rejon Djonta Doli sa ciljem zatvaranja neprijateljskog uporišta Stona sa kopna.

Početak izkrcavanja na obalu određen je za noć između 15. i 16. oktobra 1944. godine.

Prva dalmatinska proleterska brigada podržavana je jednom brdskom baterijom 75 mm i ojačana vodom protivtenkovskih topova.

Na osnovu naređenja štaba 26. divizije štab 1. dalmatinske proleterske brigade odlučio je da sa tri bataljona izvrši iskrcavanje na obalskom sektoru Neum — uvala Soline i da likvidira neprijateljska uporišta u rejonu Neum.

Prvi bataljon ojačan vodom minobacača 81 mm, ukrcao se u luci Drače na brodove Mornarice NOVJ. Motorni brod i motorni splav isplovili su za uvalu Soline. Po iskrcavanju u toj uvali, bataljon, uz podršku artiljerije i u sadejstvu sa 3. bataljonom, treba da likvidira neprijateljsko uporište na Vjetreniku (kota 321) i na koti 324 (Sveti Liberat). Po izvršenju tog zadatka bataljon produžava dejstvo na pravcu sela Zavala — Krstac — kota 219, — selo Radež-Žrnjevo. Ukoliko se ukaže potreba, bataljon će dijelom svojih snaga sadejstvovati sa 3. i 2. bataljonom na likvidiranju neprijateljskog uporišta u Neumu. Po izvršenju tog zadatka bataljon produžava sa nastupanjem preko Žrnjeva u pravcu Vranjevo Selo — Duži. Preko Kuka (kota 242) presjeca komunikaciju Duži — Hutovo, obezbjeđujući se jednom četom od tog pravca. Sa ostalim snagama produžava napad na neprijateljska uporišta u selima Topolo, Stupa i Ošlje. Po izvršenju log zadatka, u sadejstvu sa 2. bataljonom, goni neprijatelja u pravcu Oštrikovac — Đonta Doli sa ciljem zatvaranja Stonske prevlake.

Treći bataljon, ojačan tehničkom Četom i minerskim vodom, po ukrcanju 1. bataljona, ukrcava se u istoj luci na brodove (jedan motorni splav i koču). Bataljon je po zapovijesti štaba brigade od 14. oktobra trebalo da se iskrca u luci Komoran. Pošto je neprijatelj kontrolisao tu luku,

štab brigade je dopunom zapovjesti od 15. oktobra odredio mjesto iskra vanja i ovom bataljonu u uvali Soline. Po iskrcavanju, zadatak bataljor je bio da sa dijelom snaga sadejstvuje sa 1. bataljonom u zauzimanju Sv< tog Liberta, a glavnim snagama da likvidira neprijateljsko uporište Slivnu Ravnom. Manjim dijelovima da likvidira neprijateljska protivter kovska oruđa u rejonu Duboka (kota 74). Po izvršenju tog zadatka bati ljon produžava sa nastupanjem u pravcu kota 277 — 365 — 239. Po izb janju na komunikaciju Metković — Dubrovnik upućuje jednu četu rejon Gradina (kote 401 i 146) sa zadatkom zatvaranja pravca od Metk< vića i likvidiranje neprijatelja koji je čuvao komore gdje je bio postavlje eksploziv za rušenje komunikacije u rejonu zaseoka Kuti. Tehnička če i minerski vod imali su zadatak da na pogodnim mjestima poruše korm nikaciju između kota 146 i 219. Ostale jedinice 3. bataljona sadejstvova su četama 2. bataljona na likvidiranju neprijateljskog uporišta u Neum Po zauzimanju Neuma, zadatak 3. bataljona je bio da i ostale dvije če prebaci od Neuma u rejon kota 401 (Gradina), 146 i 219 sa zadatkom zatv; ranja pravca od Metkovića i likvidiranja neprijatelja u rejonu zaseob Kuti. Bataljonu je dodijeljen vod protivtenkovskog oruđa, pod komandoi Miroslava Grubića, koje treba da postavi u tjesnacu Vukovog klanca s ciljem odbijanja eventualnog napada neprijateljskih tenkova od prave Metkovića.

Drugi bataljon, ojačan minobacačkom četom (četiri bacača 81 mm bez jednog voda, ukrcava se u istoj luci na jedan motorni splav i jedn koču. Mjesto iskrcavanja 2. bataljona nije precizirano, već je na poli ostrvo Klek bio upućen obavještani oficir sa grupom izviđača sa zadatkoi da pronađu najpogodnije mjesto za iskrcavanje na južnoj obali Kleka i c signalima iz baterijske lampe označe mjesto pristajanja brodova. Po iski cavanju, zadatak bataljona je bio da, uz podršku artiljerije i minobacač; likvidira neprijateljsko uporište na Čurilu (kota 263), produži napa preko Jazina u pravcu Osoja (kota 204) i sadjejstvuje sa 3. bataljonom n likvidiranju neprijateljskog uporišta u Neumu. Nakon toga bataljon pre dužava sa napadom južno od komunikacije na pravcu sela Kamenica - Stedrica — Ošlje. U nastupanju sadjejstvuje sa 1. bataljonom na likvid ranju neprijateljskih uporišta u selima Stupa i Ošlje. Nakon izvršenja ta zadatka zajedno sa 1. bataljonom produžava sa gonjenjem neprijatel; u pravcu Oštrikovac — Djonta Doli.

Četvrti bataljon se nalazio u brigadnoj rezervi na Pelješcu u rejon sela Brijesta sa zadatkom da za vrijeme iskrcavanja ostalih bataljon bude u pripravnosti za eventualno hitno prebacivanje na kopno.

Brdska baterija postavila se na vatrene položaje u rejonu Brijest! Zadatak baterije je bio da u vrijeme iskrcavanja i podilaženja 1. i I bataljona koncentričnom vatrom tuče neprijateljske položaje na Vjetei niku i Svetom Libertu, a zatim da podržava dalji napad bataljona p njihovom traženju.

Bataljoni su isplovili iz luke Drače po redu ukrcavanja u vremen od 21 do 22 časa. Ukrcavanje i plovidbu do mjesta iskrcavanja obezbje đivah su engleski ratni čamci od pravca Neretljanskog kanala.

Prvi i 3. bataljon iskrcali su se u određeno vrijeme u uvali Solini podišli neprijateljskim položajima i otpočeli sa napadom u 22 časa uz ai tiljerijsku podršku baterije 75 mm.

Prvi bataljon izvršio je napad na neprijateljsko uporište na Vjeterniku u Svetom Libertu, 3. bataljon napadao je preko kote 334 na neprijateljsko uporište u Slivnu Ravnom, sadejstvujući lijevim krilom sa 1. bataljonom na Sveti Liberat. Bataljon je uputio manje dijelove koji su likvidirali poslugu protivtenkovskih oruđa u rejonu sela Duboka (k 74). U toku te noći bataljoni su vodili žestoke borbe za uporišta u rejonu Slivno Ravno, jer je neprijatelj uz podršku artiljerije iz Metkovića pružao jak otpor. Poslije tročasovne borbe bataljonima je uspjelo da odbace neprijatelja na Markovu glavu (kota 365) i na Osoje (kota 564). U snažnom jurišu, bataljoni su uspjeli da razbiju neprijatelja i primorali ga da se pred zoru sa dijelovima 2. čete 3. bataljona u neredu povuče u pravcu Opuzena. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u rejonu Slivno Ravno bataljoni su nastavili sa napadom u pravcu Neuma da izbiju na komunikaciju Metković — Neum.

Prvi bataljon napadao je na pravcu kota 277 — Marin vjenac — kota 365 — kotu 239, 3. bataljon napadao je na pravcu Zavala — Krstac — kota 219. Bataljoni su naišli na otpor neprijatelja na položajima koji su bili dobro utvrđeni i opasani žicanim i minskim preprekama. Prvi bataljon vodio je upornu borbu na Marinom vijencu a 3. bataljon na bezimenoj koti i selu Zavala, odakle je neprijatelj pružao žilav otpor. Uz podršku artiljerije i minobacača odlučnim jurišom bataljonima je uspjelo da zbace neprijatelja sa tih položaja. Prvi bataljon produžio je napad na Ilijino Polje — kota 329 — Žrnjevo (kota 351). Po izbijanju na Žrnjevo povezao se sa 2. bataljonom koji je prodirao od Curila i izbio na tt 204 (Osoje). Treći bataljon produžio je sa napadom u pravcu kote 219, selo Radež. Po zauzimanju kote 219 štab bataljona uputio ie jednu četu na Gradinu (kota 401) sa zadatkom da zatvori pravac od Metkovića i da likvidira grupu neprijateljskih vojnika koji su cbezbjeđival' mjesto postavljenog eksploziva za rušenje ceste u rejonu sela Kuti. Neprijatelj je pružao otpor iz izgrađenih bunkera i odbio napad čete mitraljeskom vatrom. Pošto je već padala noć, četa je odustala od daljeg napada. Ostale dvije čete sadejstvovale su sa 1. bataljonom na likvidiranju neprijateljskih uporišta u selu Radež i Ilijino polje.

U rejonu sela Radež zaplijenjena je baterija haubica 105 mm (3 oruđa).

U toku noći između 15. i 16. septembra 2. bataljon se iskrcao na poluostrvo Klek u rejonu kote 161. Bataljon je uz podršku minobacača u 22.30 časova izvršio napad na neprijateljsko uporište u Ćirilu (kota 263). Pored nekoliko juriša jedinicama ovog bataljena nije uspjevalo da zauzmu kotu. Borba je nastavljena do poslije podne. Neprijatelj je sa Curila pružao ogorčen otpor. Jurišom uz podršku minobacača bataljonima je uspjelo da zauzmu tu kotu i da zaplijene dva topa. Poslije zauzimanja Curila, bataljon je produžio napad preko Jazina na Osoje sa ciljem izbijanja na raskrsnicu puteva i zatvaranje pravca ka mjestu Neum. Jednu četu štab bataljona uputio je preko kote 188 u pravcu Vranjevog Sela sa zadatkom da obezbjedi desni bok bataljona i spriječi intervenciju neprijatelja od pravca Duži.

Pritiskom 1. i 3. bataljona sa sjeverne i sjeverozapadne strane i 2. bataljona sa jugoistočne strane, neprijatelj je primoran da se povuče iz Neuma u pravcu sela Duži i Topolo. Neprijatelj se pred mrak povukao

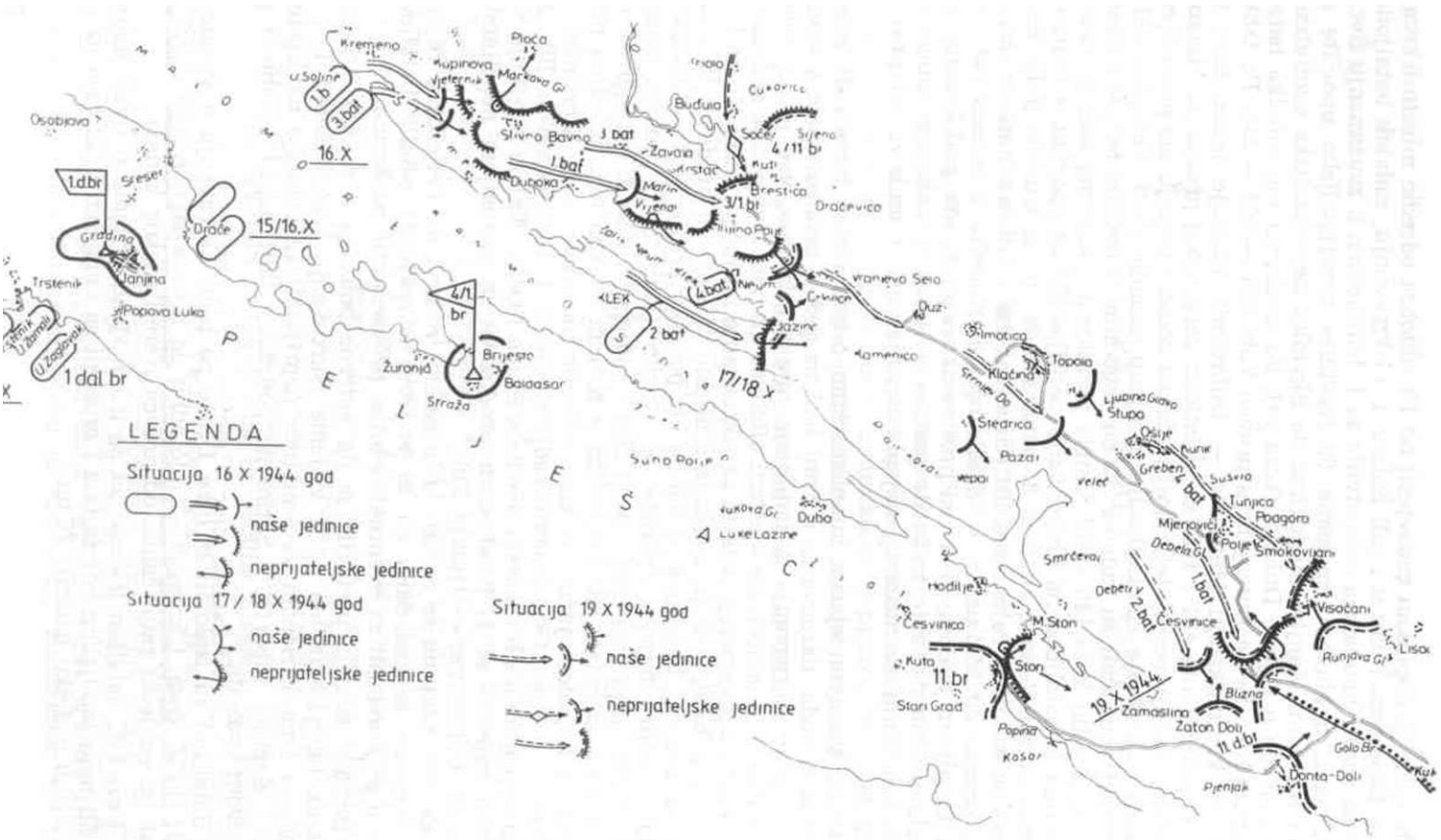

Sema 11 — Borbe na sektoru Neum — Vukov Klanac

Prvi bataljon izvršio je napad na neprijateljsko uporište na Vjeterniku u Svetom Libertu, 3. bataljon napadao je preko kote 334 na neprijateljsko uporište u Slivnu Ravnom, sadejstvujući lijevim krilom sa 1. bataljonom na Sveti Liberat. Bataljon je uputio manje dijelove koji su likvidirali poslugu protivtenkovskih oruđa u rejonu sela Duboka (k 74). U toku te noći bataljoni su vodili žestoke borbe za uporišta u rejonu Slivno Ravno, jer je neprijatelj uz podršku artiljerije iz Metkovića pružao jak otpor. Poslije tročasovne borbe bataljonima je uspjelo da odbace neprijatelja na Markovu glavu (kota 365) i na Osoje (kota 554). U snažnom jurišu, bataljoni su uspjeli da razbiju neprijatelja i primorali ga da se pred zoru sa dijelovima 2. čete 3. bataljona u neredu povuče u pravcu Opuzena. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u rejonu Slivno Ravno bataljoni su nastavili sa napadom u pravcu Neuma da izbiju na komunikaciju Metković — Neum.

Prvi bataljon napadao je na pravcu kota 277 — Marin vjenac — kota 365 — kotu 239, 3. bataljon napadao je na pravcu Zavala — Krstac — kota 219. Bataljoni su naišli na otpor neprijatelja na položajima koji su bili dobro utvrđeni i opasani žičanim i minskim preprekama. Prvi bataljon vodio je upornu borbu na Marinom vijencu a 3. bataljon na bezimenoj koti i selu Zavala, odakle je neprijatelj pružao žilav otpor. Uz podršku artiljerije i minobacača odlučnim jurišom bataljonima je uspjelo da zbace neprijatelja sa tih položaja. Prvi bataljon produžio je napad na Ilijino Polje — kota 329 — Zrnjevo (kota 351). Po izbijanju na Zrnjevo povezao se sa 2. bataljonom koji je prodirao od Curila i izbio na tt 20-1 (Osoje). Treći bataljon produžio je sa napadom u pravcu kote 219, selo Radež. Po zauzimanju kote 219 štab bataljona uputio je jednu četu na Gradinu (kota 401) sa zadatkom da zatvori pravac od Metkovića i da likvidira grupu neprijateljskih vojnika koji su cbezbjcđivali mjesto postavljenog eksploziva za rušenje ceste u rejonu sela Kuti. Neprijatelj je pružao otpor iz izgrađenih bunkera i odbio napad ćete mitraljeskom vatrom. Pošto je već padala noć, četa je odustala od daljeg napada. Ostale dvije čete sadejstvovale su sa 1. bataljonom na likvidiranju neprijateljskih uporišta u selu Radež i Ilijino polje.

U rejonu sela Radež zaplijenjena je baterija haubica 105 mm (3 oruđa).

U toku noći između 15. i 16. septembra 2. bataljon se iskrcao na poluostrvo Klek u rejonu kote 161. Bataljon je uz podršku minobacača u 22.30 časova izvršio napad na neprijateljsko uporište u Čirilu (kota 263). Pored nekoliko juriša jedinicama ovog bataljona nije uspjevalo da zauzmu kotu. Borba je nastavljena do poslije podne. Neprijatelj je sa Curila pružao ogorčen otpor. Jurišom uz podršku minobacača bataljonima je uspjelo da zauzmu tu kotu i da zaplijene dva topa. Poslije zauzimanja Curila, bataljon je produžio napad preko Jazina na Osoje sa ciljem izbijanja na raskrsnicu puteva i zatvaranje pravca ka mjestu Neum. Jednu četu štab bataljona uputio je preko kote 188 u pravcu Vranjevog Sela sa zadatkom da obezbjedi desni bok bataljona i spriječi intervenciju neprijatelja od pravca Duži.

Pritiskom 1. i 3. bataljona sa sjeverne i sjeverozapadne strane i 2. bataljona sa jugoistočne strane, neprijatelj je primoran da se povuče iz Neuma u pravcu sela Duži i Topolo. Neprijatelj se pred mrak povukao

iz Vranjevog Sela. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u Neumu, štat brigade naredio je 3. bataljonu da sve svoje jedinice orjentiše na zatvaranje pravca od Metkovića. Zadatak bataljona, pored toga, bio je da likvidira neprijateljsku grupu vojnika u rejonu sela Kuti koji su čuvali mjestc gdje je postavljen eksploziv za rušenje ceste, ali da ne ruši cestu dok ZĆ to ne dobije naređenje, već da preuzme čuvanje mjesta postavljenog eksploziva za rušenje ceste. Za brigadu je bilo značajno da ona ima u svojim rukama mjesto eksploziva i da može porušiti cestu kada joj bude odgovaralo. Isto tako bataljon je imao zadatak da po svaku cijenu održ položaj na Gradini, koti 146 i Vukovom klancu i time omogući djejstvo ostalih bataljona na pravcu Ošlje — Oštrikovac.

Sjeverno od kote 146 u krivini puta Nijemci su postavili eksploziv pripremili za rušenje komunikacije na tom mjestu. Namjera im je bih da komunikaciju poruše pošto se njihove snage izvuku od Dubrovnika prema Metkoviću i Mostaru.

Pred mrak 16. oktobra 1. bataljon izbio je na liniju kota 354 — 35] (2rnjevo), 2. bataljon na tt 401 — kota 130. Na tim položajima bataljon su prenoćili.

Ovlađivanja prostorom Slivno Ravno — Neum i presjecanjem komunikacije Metković — Dubrovnik stvoren je mostobran. Luka Neum bih je oslobođena i time je bilo omogućeno preko te luke iskrcavanje novit snaga, snabdjevanje jedinica i evakuacija ranjenika. Ovim je 1. dalmatinska izvršila prvi dio postavljenog zadatka kako je to bilo predviđene planom operacije.'[3S])

Pred brigadom je stajao dalji zadatak — da ovlada neprijateljskin uporištima u selima Duži, Topolo, Stupa, i Ošlje i izbije na Oštrikovac i i rejon Djonta Doli sa ciljem odsjecanja Stona od kopna i time omogući 11 dalmatinskoj brigadi likvidiranje neprijateljskog uporišta u Stonu.

Stab 1. dalmatinske proleterske brigade, na osnovu procjene situaciji došao je do zaključka da u borbu treba uvesti svježe snage radi uspješnijeg izvršenja zadatka, te je odlučio da brigadnu rezervu, 4. bataljon, prebaci iz rejona Brijest u rejon Neum i da ga pripremi za produženje napada U toku noći 16/17. oktobra, 4. bataljon ukrcao se u uvali Brijesta nj brodove i prebacio se u luku Neum, gdje se iskrcao i posjeo polazn položaj za napad. U toku te noći nije bilo borbi te su bataljoni vršili pripreme za izvršenje predstojećeg zadatka.

Jedan bataljon južnodalmatinskog ostrvskog odreda tokom noći vršic je napade na neprijateljsko uporište Ošlja i time vezivao snage neprijatelja za uporište.

Neprijatelj takođe te noći nije bio aktivan.

Stab brigade postavio je slijedeće zadatke bataljonima:

— 3. bataljon ostaje na istim položajima na liniji Gradina (kota 401' — kote 146 i 219, a dijelom snaga posjeda položaj u rejonu Zavala i Marin vijenac sa ciljem zatvaranja pravca Opuzen — Slivno Ravno. U toki

'") Da bi opravdao poraz, u knjizi Kriegsschauplatz Kroatien, Kurt Vowinec kel, Verlag, Neckkargeünd, 1962 (Ratište u Hrvatskoj) na str. 199 Franz Schräm piše da su noću 15/16. jake jugoslovenske snage u jačini od više divizija potpornog nute od engleske artiljerije sa brodova iskrcale se na mnogim mjestima na odsjeki 370. grenadirskog puka, od ušća Neretve do Stona i na poluostrvo Pelješac i pre đuzele napad.

17. oktobra, bataljon je trebalo da likvidira grupu neprijateljskih vojnika koji čuvaju komore za rušenje ceste. Posjednute položaje bataljon je morao uporno da brani i da onemogući eventualni prodor snagama neprijatelja od Metkovića i Opuzena;

— 1. bataljon nastupa od Žrnjeva, Vranjevog sela na pravcu Gradina — Stupa — Ošlje, Kuk (kota 242), sa zadatkom da ovlada Stupa — Ošlje i da presječe komunikaciju Duži — Hutovo. Po ovladavanju neprijateljskim uporištem u Duži da isturi jednu četu na položaj Moševska strana radi obezbjedenja od pravca Hutova. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u Ošlju bataljon će se zadržati u tom rejonu i obrazovati brigadnu rezervu;

— 4. bataljon nastupa duž komunikacije na pravcu Duži — Imotica — Topola — Stupa — Ošlje, sa zadatkom da lijevo sadjejstvuje sa 1. bataljonom na likvidiranju neprijateljskih uporišta na sjeveroistočnoj strani komunikacije, desno da sadjejstvuje sa 2. bataljonom. koji nastupa sa južne sirane komunikacije na pravcu sela Kamenica — Stedrića — Veleč (kota 332) — selo Rudine sa zadatkom da u sadjejstvu sa 4. bataljonom likvidira neprijateljska uporišta koja su se nalazila na tim mestima.

Ujutro 17. oktobra bataljoni 1. dalmatinske proleterske brigade krenuli su u napad.

Prvi bataljon u oštroj borbi, oko 8 časova uspjeo je da likvidira neprijateljsko uporište u rejonu Duži. Neprijatelj se povukao u pravcu Imotica — Topolo. U toj borbi bataljon je zaplijenio jednu ispravnu haubicu 105 mm. Po ovladavanju selom Duži bataljon je zatvorio pravac Hutovo — Duži na liniji Gradina (kota 405) — Moševska strana (kota 428), gdje je prešao u brigadnu rezervu.

Četvrti i 2. bataljon u toku tog dana vodili su oštre borbe u rejonu sela Topolo, Stupa, Stedrica i Ošlje. Bataljonima je uspjelo da ovladaju tim selima i da pred mrak izbiju na liniju Greben (kota 378) — kota 118 južno od Rudine. Na tim položajima su zanoćili. U borbama tog dana razbijene su jedinice 1. bataljona 370. puka i mjesne milicije. Neprijatelju su nanijeti gubici od 150 ubijenih i 120 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je 15 ispravnih topova raznih kalibara i namjene, oko 70 konja i oko 40 specijalnih vojničkih kola, 25 ispravnih motornih vozila, a uništeno oko 30 vozila i dvije mehaničorske radionice koje su bile smještene na kamionima. Zaplijenjene su velike količine municije.[130])

I Nijemci su morali priznati svoj poraz. Tako Sramel u svojoj knjizi piše: »Prvi bataljon 370. puka do 18. oktobra bio je uništen osim 1. čete koja je bila u rezervi. Ostaci su se probili do raskrsnice puteva kod Rudine, gdje su prihvaćeni od djelova tog puka. U dotadašnjim borbama pored mnogo vojnika i podoficira poginuli su i tri komandira četa i adutant bataljona. Komandant bataljona major Beker teško je urnakao, da ne bude zarobljen.«[137])

Dok su 1, 2. i 4. bataljon vodili borbe protiv neprijatelja na prostoru Duži, Topole, Stupa i Ošlje, 3. bataljon uspjeo je da likvidira neprijateljske snage u rejonu sela Kuti koje su čuvale komore za rušenje komunikacije. U toku 17. oktobra neprijatelj je iz Metkovića dva puta upućivao jedinicu da povrati izgubljeni položaj. Komandir 1. čete 3. bataljona Mirko

"•) Zbornik V, knj. 34, dok. 90, primjedba 2.
"') Franz Schraml, n.d., str. 199—213.

Vranješ, pošto je sa svojom četom likvidirao grupu neprijateljskih vojniks koji su branili komore sa postavljenim eksplozivima, postavio je zasjedi ispred mjesta gdje se nalazio eksploziv. Neprijatelj je iz Metkovića dvs puta upućivao po vod vojnika da dođe do postavljenog eksploziva ali si oba likvidirani.

Pred mrak tog dana neprijatelj je iz Metkovića uputio grupu od oke 100 do 150 vojnika da ponovo ovladaju mjestom pripremljenim za rušenje ceste. Treći bataljon je protivnapadom odbacio neprijatelja prema Metkoviću.

U toku 17. oktobra 1. dalmatinska proleterska brigada uspješno je izvršila najveći dio svog zadatka. Dalji zadatak joj je bio da produži **SE** napadom u pravcu Oštrikovca i da njim ovlada a zatim da izbije u rejon Djanta Doli. Jedinice brigade bile su razvučene a 3. bataljon je morao dalje da zatvara pravac od Metkovića. Međutim mostobran je bio učvršćen, tako da su se operacije odvijale prema predviđenom planu. U toku dana sa jedinicama 29. divizije nije bila uspostavljena veza na pravcu Hutovc — Duži.

Jedanaesta dalmatinska brigada je 17. oktobra vodila teške i uporne borbe za Ston.

Štab 1. dalmatinske proleterske brigade odlučio je da ujutro 18. oktobra. nastavi sa napadom u pravcu Oštrikovca. Raspored bataljona bic je slijedeći: 4. bataljon nastupao je od Ošlja u pravcu Smokovljana, sa zadatkom da u sadjejstvu 2. bataljonom zauzme Oštrikovac (kote 254 i 404); 2. bataljon nastupao je od Rudina na pravcu Debela glava (kota 321) — Crvanj (kota 325) sa zadatkom da zauzme Zlaćno brdo (kota 320) i da dijelom snaga sadjejstvuje sa 4. bataljonom u zauzimanju Oštrikovca. Po zauzimanju Oštrikovca, kao i Zlaćnog brda, ta dva bataljona trebalo je da produže napad u pravcu: Djonta Doli — Zaseok — Rudine sa ciljem odsjecanja Stona od kopna.

Poslije izbijanja 2. i 4. bataljona na liniju Ošlje — Rudine štab brigade se podijelio na dva dijela: komandant i komesar brigade rukovodili su bataljonima koji su nastupali u pravcu Oštrikovac — Djonta Doli i borbama na Oštrikovcu i prilikom probijanja neprijatelja od Oštrikovca prema Metkoviću. Načelnik štaba i zamjenik politkomesara brigade iz Ošlja vratili su se u 3. bataljon (Vukov klanac) i kasnije rukovodili borbom u odbijanju neprijateljskog napada od Metkovića i Opuzena i neprijateljske kolone koja se probijala prema Metkoviću.

Ujutro 18. oktobra 4. i 2. bataljon napali su neprijatelja na polažajima Oštrikovac Zlaćno brdo (kota 320). Neprijatelj je sa tih položaja pružac žilav otpor. Na položajima na Oštrikovcu i Zlaćnom brdu bili su dijelovi 370. puka koji su se povukli ispred 1. dalmatinske proleterske brigade. Njima je stiglo pojačanje iz rejona Hutova i Jablanice, i to: dvije čete ustaša iz 9. ustaške brigade i dvije čete italijanskih fašista iz legije »San Marco«.

Sva nastojanja 2. i 4. bataljona da odbace neprijatelja sa tih položaja ostala su bez uspjeha. Poslije toga štab brigade je odlučio da u borbu uvede svoju rezervu, 1. bataljon. Neprijatelj je pružao žilav otpor. Čitav taj dan na Oštrikovcu su se vodile ogorčene borbe i položaji su više puta prelazili iz ruku u ruke.

U toku tog dana 11. brigada zauzela je uporište Ston i Stonsku prevlaku. Stab brigade produžio je napad sa dva bataljona, koji su uspjeli da zauzmu Djonta Doli i kotu 354 (Blizina). Tako da su dijelovi neprijatelja koji su se povukli iz Stona ojačali odbranu na Oštrikovcu.

Od pravca sela Lisac i Visočani napadali su dijelovi Južnodalmatinskog partizanskog odreda, ali bez uspjeha.

U takvoj situaciji štab 26. divizije je odlučio da ojača 1. brigadu 4. bataljonom 11. brigade koji se nalazio u divizijskoj rezervi. Bataljon je, poslije podne 18. oktobra, sa Pelješca preko Neuma prebačen na položaj: Gradina (kote 401 i 140) Trovor (kota 321). Zadatak bataljona je bio da u sadjejstvu sa 3. bataljonom 1. brigade spriječi prodor neprijatelja od Metkovića prema Neumu.

Treći bataljon 1. brigade koji se odranije nalazio na tim položajima, po pristizanju bataljona 11. brigade, prebacio je dijelove svojih jedinica za pojačanje odbrane u rejonu sela Zavala i na Marinom vijencu, dok je glavnina bataljona i dalje držala Vukov klanac.

U toku noći između 18. i 19. oktobra, štab brigade je obustavio napad na Oštrikovac kako bi u toku te noći pripremio jedinice za napad slijedećeg dana.

U toku 18. oktobra jedinice 29. divizije i Primorska operativna grupa oslobodile su Dubrovnik. Pod pritiskom snaga NOV, neprijatelj se povlačio od Dubrovnika na pravcu Slano — Metković. U toku noći između 18. i 19. oktobra dijelovi tih snaga neprijatelja pristizali su u rejon Slano — Oštrikovac i pojačavali odbranu na Oštrikovcu.

Stab 1. dalmatinske brigade odlučio je da ujutro 19. oktobra ponovi napad na neprijateljska uporišta Oštrikovac i Zlaćno brdo i u sadejstvu sa 11. brigadom odbaci neprijatelja sa tih položaja. U prvom jurišu 2. bataljon uspjeo je da zauzme Zlaćno brdo, ali je neprijatelj protivnapadom uspjeo da odbaci jedinice bataljona i da ponovo ovlada tim brdom. Prvi i 4. bataljon jurišima i nastojanjem da odbace neprijatelja sa Oštrikovca nisu imali uspjeha. Neprijatelj je uporno branio položaje na Oštrikovcu. Istovremeno neprijatelj je prikupljao i sređivao snage koje su pristizale od Dubrovnika i koje su se povukle iz Stona. Od prikupljenih jedinica u rejonu Rudine — Oštrikovac neprijatelj je formirao jednu grupu pod komandom najstarijeg oficira koji se našao na tom prostoru, majora Bekera, po čijem imenu je grupa i dobila naziv Borbena grupa »Beker«. Jačina snaga neprijatelja je bila oko 4.000 vojnika. Borbena grupa »Beker« bila je sastavljena iz raznih jedinica. U sastavu kolone bile su jedinice ostaci 1. bataljona 370. puka i 19. bataljona 999. puka, oko 800 italijanskih fašista koji su se povukli iz rejona Ravna i Hutova, dvije čete ustaša koji su došli preko planine Zabe iz 4. bojne 9. ustaškog zdruga iz Dubrovnika, dvije baterije 3. diviziona 369. artiljerijskog puka koje su se povukle iz rejona Dubrovnika i Stona, četiri baterije 105 mm 612, diviziona 649. artiljerijskog puka obalske artiljerije sa prostora Stona i ostrva Sipan, četiri tenka koje je neprijatelj izvukao iz Trebinja i Dubrovnika, oko 200 motornih vozila 369. divizije. Pored tih snaga u koloni je bilo i dijelova seoske milicije. Zadatak snaga neprijatelja je bio da odbaci jedinice 1. dalmatinske proleterske brigade od komunikacije Dubrovnik — Metković i da se probiju u pravcu Metković — Mostar.

Jedanaesta brigada, istog dana ovladala je Golim brdom (kota 402) selom Djonta Doli i kotom 354 (Blizina).

Da bi omogućio snagama koje su bile prikupljene u rejonu Rudine — Oštrikovac da se probiju od Oštrikovca za Metković, štab 369. legionarske divizije je 19. oktobra naredio komandantu 370. puka da u Metkoviću formira borbenu grupu od ostatka 3. bataljona i dijelova prištabskih jedinica divizije pod nazivom Grupa »Kaene«[15*]) sa zadatkom da odbac jedinice NOV sa položaja Vukov klanac — Neum i prihvati snage koje se probijaju od Oštrikovca i omogući im dalji proboj prema Metkoviću Borbena grupa »Kaene«, ojačana sa 7 tenkova i dvoje oklopnih kola, istoj dana poslije podne izvršila je napad na položaje 3. bataljona 1. dalmatinske i 4. bataljona 11. brigade. Pojava neprijateljskih snaga ojačanih tenkovirm od pravca Metkovića nametnula je potrebu da se iskoristi postavljene komora i poruši komunikacija. Taj zadatak izvršio je komandir inžinjerijske čete Marko Matošić. Rešenje komunikacije zaustavilo je čelo neprijateljskih tenkova i olakšalo protivtenkovskom vodu pod komandom Miroslava Grubića da ih lakše uništi. Upornom borbom jedinica ta dva bataljona uspjeli su se odbiti napadi neprijatelja. Tenkovi i oklopna kole napadali su komunikacijom u koloni, jer se nisu mogli kretati van komunikacije. Kad su tenkovi izbili pred položaje jedinica NOVJ, tj. isprec samog tjesnaca u Vukovom klancu, naši su bili postavljeni u klancu i do bro maskirani a nišandžije protivtenkovskih topava su otvorile vatru ne tenkove i uspjeli da pogode prednji i zadnji tenk. Neprijateljski tenkov koji su se našli između pogođenih tenkova bili su blokirani i nisu mogi da se povuku. Ovo je omogućilo poslugama na topovima da unište 7 neprijateljskih tenkova. Zatim su jedinice ta dva bataljona prešle u protivnapad i odbacile neprijatelja prema Metkoviću. Grupa »Kaene« gotove je bila uništena.

Borci i rukovodioci 3. bataljona 1. brigade i 4. bataljona 11. brigade pokazali su veliku upornost i hrabrost u toj borbi protiv neprijatelja U borbama na Vukovom klancu, naročito se istakla 3. četa 3. bataljona na čelu sa komandirom Mirkom Vranješom. Mirko je sa svojom ćetorr zauzeo bunkere iz kojih je neprijatelj obezbjeđivao komore postavljenoj eksploziva.

Komandir protivtenkovske baterije 47 mm Miroslav Grubić odabrat je vatrene položaje voda u sporazumu sa komandantom 3. bataljona 1 brigade Stevom Vagićem, staloženo i smireno sačekao da se neprijateljsk tenkovi zaustave pred porušenom cestom kod sela Kuti u Vukovom klanct a njegova izvježbana posada na topovima otvorila je vatru po tenkovima i ta kolona je bila uništena. Iznenađeni jakom vatrom topova a potom minobacača, mitraljeza i puškomitraljeza neprijateljski vojnici su izbačen iz stroja.

Stab 3. bataljona i načelnik štaba brigade procjenili su situaciju i blagovremeno preduzeli potrebne pripreme. Posebnu pažnju su posvetili pri premi boraca za predstojeće okršaje. Pod rukovodstvom načelnika štabs oni su uređivali borbene položaje i starješine jedinica bataljona su izvr šile organizaciju i raspored automatskih oružja, zato i uspjeh nije izostao

U toku 19. oktobra bilo je uočeno prikupljanje neprijateljskih snag< u rejonu Rudine — Oštrikovac. Po upornoj odbrani položaja na Oštri

678.
"") **Zbornik V, knj. 34, dok. 90.**

kovcu moglo se zaključiti da je namjera neprijaetlja da se probije od Oštrikovca duž komunikacije prema Metkoviću. Stab 26. divizije odlučio je da 1. dalmatinsku proletersku brigadu izvuče sa položaja prema Oštrikovcu i da je postavi na povoljnije položaje radi uspješnijeg sprečavanja prodora neprijatelja duž komunikacije. Istovremeno jedinice 11. brigade trebalo je da dejstvuju u bokove i pozadinu neprijatelja prilikom probijanja prema Neumu. Cilj odluke štaba 26. divizije bio je da se djejstvima 1. i 11. brigade sa čela i bokova nanesu što veći gubici neprijatelju. Međutim štab divizije nije računao i na mogućnost uništenja te grupacije neprijatelja, jer je ocjenio da su snage neprijatelja suviše jake, i da im je cilj da se po svaku cijenu probiju u pravcu Metkovića. Zbog toga je štab 26. divizije izvukao iz borbe 11. brigadu, tako da nije mogla učestvovati u završnim borbama za konačno uništenje te neprijateljske grupacije.[139]} Istog dana je naređeno i 1. brigadi da se povuče na Pelješac, međutim ona je bila toliko angažovana u borbi pa to naređenje nije mogla izvršiti. Izgledi da se neprijatelj razbije bili su veoma mali, te je štab divizije zaključio da će neprijatelj odbaciti 1. brigadu sa komunikacije i probiti se prema Metkoviću.

Stab 8. korpusa NOV tražio je od komandanta 26. divizije da se 1. i 11. brigada što prije prebace prema Šibeniku, jer se neprijatelj pod pritiskom snaga 8. korpusa NOV povlačio sa područja Splita i Sinja prema Kninu, Drnišu i Šibeniku. U vezi sa tim štab 26. divizije je naredio, 21. oktobra 1944. godine, 11. brigadi da svoje bataljone do 12 časova 22. oktobra prikupi u rejonu Mali Ston kako bi se u najkraćem vremenu prebacili na ostrvo Brač. Naređenje štaba divizije usledilo je u vrijeme kad je 1. dalmatinska brigada ojačana 4. bataljonom 11. brigade vodila veoma teške borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja.

U toku noći između 19. i 20. oktobra 1. dalmatinska brigada je posjela položaje za odbranu: 1. bataljon na Grebenu (kota 378), a 2. bataljon na Veleču (kota 352). Zadatak bataljona je bio da zatvore komunikacije od pravca Oštrikovac. U slučaju prodora neprijateljskih snaga 2. bataljon je imao zadatak da se preko Neuma povuče na rejon odbrane 3. bataljona 1. brigade i 4. bataljona 11. brigade i da u sadjejstvu sa njima dejstvuje sa fronta protiv neprijatelja koji bi se probijao prema Metkoviću.

Četvrti bataljon 1. brigade, posjeo je položaj sjeverno od ceste u rejonu sela Imotica — Duži. Dijelom snaga zatvorio je pravac Duži — Hutovo. U slučaju prodora neprijatelja od Oštrikovca prema Neumu, zadatak 1. i 4. bataljona 1. dalmatinske proleterske brigade je bio da djejstvuju u bok neprijateljske kolone duž komunikacije Ošlje — Neum — Vukov klanac.

Treći bataljon 1. brigade i 4. bataljon 11. brigade imali su zadatak da i dalje zatvaraju pravac od Metkovića i Opuzena i da djejstvuju frontalno, odnosno na čelo neprijateljske kolone. Pored toga ova dva bataljona imala su zadatak da čvrstim držanjem Marinog vijenca i sela Zavala obezbjede mostobran u rejonu Slivno Ravno za slučaj prinudnog povlačenja sa tog prostora.

Kao što se i moglo očekivati, neprijateljske snage su, oko 4 časa 20. oktobra, otpočele nastupanje od Oštrikovca duž komunikacije u pravcu

'") Izvještaj štaba 11. dalmatinske brigade od 24. oktobra 1944. godine dostavljen štabu 26. divizije (Zbornik V, knj. 34, dok. 77).

Ošlje — Neum. Na čelu neprijateljske kolone nalazila su se četiri tenk Prvi napad na položaje 1. i 2. bataljona bio je odbijen. Uz podršku tenko\ i artiljerije, neprijatelj je vršio napad za napadom, ne osvrćući se na vii štite gubitke. Upornom odbranom jedinica ta dva bataljona, odbijeni « napadi neprijatelja. I pored gubitaka koje je trpio, neprijatelj je sve ja< vršio pritisak na bataljone sa namjerom da se po svaku cijenu probi, prema Metkoviću. Tog dana, podrškom artiljerije i četiri tenka, neprij; telju je uspjelo da odbaci 1. i 2. bataljon sa položaja Greben južno od se Ošlje i sa kote 332 (Veleč). Pod pritiskom neprijatelja 1. bataljon se p{ vukao sjeverno od Ošlja i Stupa i posjeo položaj za odbranu na kotair 457 (Ljubina glava) i 437, povezujući se preko kote 505 (Orašac) sa bataljonom koji se i dalje nalazio na položaju sjeverno od sela Imotic

Drugi bataljon pošto je bio odbačen sa Veleča povlačio se južno o komunikacije na pravcu sela Stedrica — Kamenica — Crikvice i prek Neuma i naveče tog dana izbio u rejon Ilijino polje i Marin vijenac, toku noći 20/21. oktobra, bataljon se povezao sa 3. bataljonom.

Po odbacivanju bataljona 1. brigade sa položaja Greben i Veleč, ne prijatelj je produžio sa nastupanjem duž komunikacije Ošlje — Duži.

Na pravcu nastupanja neprijatelj je bio veoma aktivan čitavu nc 20/21. oktobra i nekoliko puta je pokušavao da odbaci 1. i 4. bataljon s položaja sjeverno od Ošlja i Stupa i sa položaja Ograda i Kuka (kota 24! sjeverno od Imotica i Duži. Upornom odbranom jedinica ta dva bataljon napadi neprijatelja su odbijeni.[Ufl])

Neprijatelj je, istovremeno, bio aktivan prema položajima 11. br gade, na Golom brdu i Blizini, kao i prema položajima jedinica Južnoda matinskog ostrvskog odreda u rejonu sela Lisac i Visočani.

Oko 17 časova istog dana četiri aviona NOVJ tukla su neprijateljsk kolonu koja je u gustim redovima nastupala komunikacijom. Prilikoi tog napada jedan avion bio je pogođen i pao u rejonu kote 184. Dva nje mačka tenka su uništena protivtenkovskim minama a jedan vatrom av jacije. U toku te noći neprijateljska kolona dostigla je ćelom u selo Duž

Stab 1. dalmatinske proleterske brigade došao je do zaključka da s snage neprijatelja suviše jake u odnosu na snage brigade i da je nepr jatelj riješen da se po svaku cijenu probije za Metković. U toj situaci mogla se očekivati ponovna intervencija neprijatelja od pravca Metković a eventualno i od pravca Opuzena, a brigada bi morala voditi borbu n dva pravca. Situacija je bila veoma složena i ishod borbe još uvijek ne izvjestan. Međutim, trebalo je preduzeti sve što je moguće da se neprij« telju nanesu što veći gubici. Na osnovu toga štab brigade donio je odluk da izvrši izvjesnu pregrupaciju svojih snaga.

Treći bataljon posjeo je položaj u rejonu sela Zavala, bezimena kot zapadno od sela Krstac i kotu 219 između sela Radež i Brestovica, a 2. b< taljon položaj na Marinom vjencu i u rejonu Ilijino polje. Bataljoni su ima zadatak da spriječe neprijatelju popravku ceste, i sa posjednutih položaj svim raspoloživim oružjima i oruđima, ne dozvole mu da se širi od komt riikacije i tako zbijenom uz samu komunikaciju, smjelim napadima sa če^ i bokova, nanosi što veće gubitke.

Da bi se osigurao pravac od Opuzena i objezbjedio mostobran u r< jonu Slivno Ravno, 4. bataljon 11. brigade prebačen je sa položaja Trove

[w]) **Franc Schraml n. d„ str. 101—108.**

i Gradina na položaje: Šibenik (kota 395), Timor (kota 288) i Tmal (koU> 149) sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja od Opuzena prema Slivnu Ravnom. Prvi bataljon određen je da napada od sela Duži na desni buk i začelje neprijateljske kolone, a 4. bataljon da napada u bok neprijatelja u rejonu Vranjevog sela, i da sa 3. bataljonom djejstvuje u rejonu sela Radež i kote 219.

Ujutro 21. oktobra bataljoni 1. dalmatinske brigade i 4. bataljon 11. brigade posjeli su predviđene položaje. Nijedan bataljon nije frontalno postavljen prema čelu neprijateljske kolone, već su bili raspoređeni sa zapadne i istočne strane komunikacije za bočna djejstva na neprijateljsku kolonu. Jedino je 1. bataljon imao zadatak da napada začelje kolone.

Ujutro istog dana neprijateljska kolona je nastavila prodor duž komunikacije i oko 12 časova izbila je čelom u Neum, dočekana vatrom jedinica 2. bataljona sa južnih i jugoistočnih padina kote 239. Pred mrak je kolona čelom izbila u selo Radež. Jakom vatrom 2. i 3. bataljona, i podrškom brdske baterije 75 mm sa Pelješca i Minobacačke čete brigade iz rejona Zavala, neprijatelj je zaustavljen. Naročito je bila efikasna vatra minobacača. Padom mraka Borbena grupa »Beker« odbacila je dijelove 3. bataljona sa kote 219 i čelom izbila u Vukov klanac i spojila sa Borbenom grupom »Kaene« koja je napadala sa pravca Metkovića. Pošto su naši inžinjerci porušili komunikaciju u rejonu zaseoka Kuti, neprijateljska motorizacija nije mogla dalje. Nijemci su zaustavili kolonu pred Vukovim klancem i zauzeli položaje sa obje strane komunikacije. Za popravku porušene ceste neprijatelj je dovukao jedan radni bataljon iz Metkovića. Međutim, u toku te noći, cestu je bilo nemoguće popraviti, pogotovo pod vatrom minobacačke čete brigade koja je sistematski gađala mjesto gdje je cesta bila porušena.

U toku te noći neprijatelju je uspjelo da izvuče veći broj ranjenika, jer su iza porušene ceste čekala vozila za prijem ranjenika.

Čitavu noć 21/22. oktobra vođene su borbe. Prvi i 4. bataljon vršili su pritisak u desni bok i začelje kolona, dijelovi 3. i 2. bataljona vršili su napade sa istočnih padina Marinog vijenca i iz rejona Krstača. Ujutro 22. oktobra bataljoni 1. dalmatinske proleterske brigade, uz podršku Minobacačke čete i baterije 75 mm sa Pelješca, prešle su u odlučan napad na neprijateljsku kolonu koja je zauzela položaje za odbranu komunikacije od Neuma do Vukova klanca. U toku dana brigada je vodila žestoke borbe sa obje strane komunikacije od Neuma do Vukova klanca, jer se neprijatelj očajnički branio duž komunikacije. Treći bataljon uspjeo je da izbijanjem na kotu 219. presječe komunikaciju. Tim uspjehom 3. bataljona glavne snage Borbene grupe »Beker« bile su odsječene od Vukovog klanca, u rejonu Radež i Ilijino polje. Drugi bataljon ovladao je kotom 239 i vršio pritisak prema koti 211. Prvi bataljon uspjeo je da zauzme Žrnjevo. Četvrti bataljon izbio je istočno od komunikacije Radež — kotu 219. Ovim uspjehom veći dio snaga Borbene grupe »Beker« bio je potpuno blokiran u rejonu Radež, Ilijino polje. Izbijanjem 1. bataljona na kotu 351 (Žrnjevo) i 2. bataljona na kotu 239, jedan dio neprijateljske grupe bio je odsječen u rejonu Neuma. I pored toga što je bio odsječen, neprijatelj je pružao snažan otpor.

U toku dana, neprijatelj je preduzeo napad od pravca Opuzena prema Slivnu Ravnom sa ciljem da privuče jedinice NOVJ na taj pravac i time

Motorna vozila 369. njemačke divizije koju je zaplijenila 1. dalmatinska brigada u borbama u rejonu Neum — selo Radež. oktobra 1944.

omogući blokiranim snagama u rejonu sela Radež da se izvuku. Taj napad uspješno je odbio 4. bataljon 11. brigade.

U toku noći između 22. i 23. oktobra, odlučnim jurišima bataljona uz jaku vatru minobacača brigade, Borbena grupa »Beker« konačno je razbijena. Jedan dio se izvukao komunikacijom prema Metkoviću, i manje grupe preko planine Zabe, dok je glavnina uništena i zarobljena. Neprijatelj je na komuikaciji od Neuma do Vukova klanca ostavio cjelokupnu tehniku (motorna vozila, naoružanje, zaprežna vozila i zaprežna grla). Je-^ dan broj topova i kamiona bio je uništen ili oštećen, a najveći broj je bit« ispravan. U izjavi generala Lera njemačkog komandanta Jugoistoka stoji: »369. legionarska divizija nedaleko od Dubrovnika teško je potučena. Ona jt: pritom izgubila skoro cjelokupnu artiljeriju i teško naoružanje.«[M1])

Za postignuti uspjeh na razbijanju i uništenju glavnine 369. legiu-^ narske divizije i ustaških jedinica puno priznanje za upornost, izdržljivosti i nastojanje da se neprijatelj uništi pripada svim jedinicama i borcima l.| dalmatinske proleterske brigade i 4. bataljona 11. brigade. Oni su uložili sve svoje snage da bi razbili i uništili neprijatelja. Treba posebno istaći^ Minobacačku četu brigade, koja je odigrala veliku ulogu na razbijanju) neprijateljske kolone. Gustina minobacačke vatre po zbijenim redovima neprijatelja uz komunikaciju bila je tolika koliko je 6 minobacačkih cijevi moglo da izbaci mina krajnjim naprezanjem. Rezultati bi bili i veći da se u borbama od Oštrikovca do Vukova klanca angažovala i 11. brigada.

686.
»') Arhiv VII, fond NOP-a. k. 70-A, reg. br. 1/1.

Dok je 1. dalmatinska proleterska brigada vodila borbe duž komunikacije od Neuma u pravcu Oštrikovca i obrnuto od Oštrikovca prema Neumu, u rejonu sela Visočani i Lisac djejstvovali su dijelovi Južnodalmatinskog ostrvskog partizanskog odreda, a 13. hercegovačka brigada svojim djejstvima na prostoru sjeverozapadnog dijela Popova polja i Hutova, iako nije imala neposrednu vezu sa 1. dalmatinskom proleterskom brigadom, vezivala je snage neprijatelja i time mu onemogućila intervenciju u lijevi bok 1. dalmatinske brigade na pravcu Hutovo — Duži, što je bilo od velikog značaja za 1. brigadu u njenoj borbi za konačno razbijanje neprijateljske kolone u borbama od Oštrikovca do Vukova klanca.

U borbama vođenim u vremenu od 16. do 23. oktobra 1944. g. neprijatelj je imao 1.250 ubijenih i zarobljenih vojnika, podoficira i oficira. Uništeno je 11 tenkova, dve blinde i 20 kamiona. Zaplijenjeno je oko 200 motornih vozila među kojima i jedan ispravan tenk od 13 tona, 40 topova raznih kalibara i namjene, 78 raznih mitraljeza, 283 tovarna i vučna grla, 37 zaprežnih kola i mnogo ostale ratne opreme. Trista šezdeset deveta legionarska divizija u borbama na komunikaciji Dubrovnik — Metković — Ston bila je gotovo razbijena. Od 370. puka, ostali su dijelovi 3. bataljona, kao i ostaci 1. i 2. bataljona. Kad se taj puk prikupio u Mostaru, od njega je ostalo samo 510 vojnika. Od 369. artiljerijskog puka ostala su dva topa 105 mm."[2])

Glavni štab NOV i PO Hrvatske, u pohvali upućenoj 18. novembra 1944. g. 26. diviziji kaže: »Desantnim operacijama koje su započele 16. oktobra 1944. **g.** jedinice 26. divizije oslobodile su cio obalski sektor od Dubrovnika do Splita u vremenu od 16—24. oktobra ubile 2.600 i zarobile 1.030 neprijateljskih vojnika i oficira. Sama 1. dalmatinska proleterska brigada razbila je kod Vukovog klanca, Neum — Radež — Topolo njemačku kolonu u jačini 4.400 ljudi i zaplinila sav materijal i motorizaciju. Uništeno je i zaplijenjeno 60 topova, 159 motornih vozila, 11 tenkova, 6 auto blindi i ogromna količina ratnog materijala.«

'") IzvjeStaj ätaba 1. dalmatinske proleterske brigade od 26. IV 1944. godine (Zbornik V, k. 34. dok. 90).

OSLOBOĐENJE ŠIBENIKA

Po razbijanju jedinica 369. legionarske divizije u rejonu Neum - Radež (Vukov klanac) 1. dalmatinska proleterska brigada prikupila se rejonu Janjine na Pelješcu da se sredi i malo odmori. Za duži odmor nij bilo vremena iako je bila dosta iscrpljena i premorena danonoćnim boi bama, ona je po naređenju štaba 26. divizije morala da se hitno prebac na sektor Trogir — Seget da bi učestvovala u gonjenju neprijatelja ko; se povlačio iz Splita, Kaštela i Trogira u pravcu Šibenika i Drniša. Pre bacivanje 1. brigade za Trogir bilo je usporeno zbog nedostatka brodovi Zbog toga su se njena dva bataljona ukrcala u luci Drače i isplovila 25 oktobra prema Trogiru, a druga dva bataljona dan kasnije. Pozadinski dje lovi su to učinili kroz nekoliko dana. Brigada je bez pozadinskih dijelov stigla u rejon Trogir — Seget 30. oktobra.

Dvadeseta divizija po oslobođenju Sinja djejstvovala je u prave Vrlika — Knin, a 19. divizija na prostoru sjeverne Dalmacije (Bukovica Neprijateljske jedinice koje su se povlačile ka Šibeniku i Drnišu nastojal su da se što urednije povuku i da izvuku što više materijala sa teritorij koju su napuštali, što im je dobrim djelom i uspjelo. Trebalo je brz cljejstvovati i goniti neprijatelja u povlačenju, što sama 3. prekomorsk brigada, koja se odranije tamo našla, nije mogla s obzirom na brojnost opremljenost neprijatelja.

Tridesetog oktobra 1. dalmatinska brigada izvršila je pokret sa dv bataljona pravcem Seget Donji — Boraja — Vrpolje. Tog dana pred mra 1. i 4. bataljon izbili su ispred sela Vrpolje u zaselak Jelići (kota 133). Sta brigade je odlučio da bataljoni otpočnu napad iz pokreta na neprijatelja uporištu Vrpolje, a zatim da produže napad duž komunikacije prem Šibeniku.

Uz podršku brdske baterije, bataljoni su prešli u napad. Sa bataljc nima se kretala jedna četa tenkova, ali nisu mogli da dođu do izrađaj u podršci pješadiji, jer je kretanje tenkova van ceste bilo nemoguć Cestu je neprijatelj minirao i branio protivtenkovskim oruđima. Prvi i < bataljon izvršili su nekoliko juriša, ali bez uspjeha. Neprijatelj se uporn branio iz bunkera koje su ranije izgradili Italijani, uz podršku zaprečene ai tiljerijske vatre iz rejona Ražina. Po neuspjelom napadu, bataljoni s se povukli na polazne položaje. Odluka da se iz pokreta izvrši napad r neprijateljsko uporište Vrpolje bez najpotrebnijih prethodnih priprcit

bila je na brzinu donijeta. Nije se računalo da se u uporištu nalaze tako jake snage neprijatelja (dva bataljona 892. puka 264. divizije).[4:!])

U toku 1. novembra izvršeno je pregrupisavanje bataljona i pripreme za napad u noći između 1. i 2. novembra. Četvrti bataljon izvršio je zaobilazni manevar sa sjeverne strane s ciljem izbijanja na komunikaciju Vrpolje — Šibenik iza leđa neprijatelja. Prvi bataljon je napadao duž komunikacije. Međutim, neprijatelj je vjerovatno osjetio ova jmanevar, pa se u toku noći povukao. Ujutro, 2. novembra, 1. bataljon je ušao bez borbe u selo Vrpolje.

Na prostoru Šibenik — Drniš nalazile su se jedinice 264. njemačke pješadijske divizije sa izvjesnim dijelovima mornaričke pješadije. Pored njih na tom sektoru nalazile su se i četničke snage Dinarske divizije popa Đujuća.

Radi objedinjenog komandovanja, neprijatelj je formirao borbenu grupu »Akerman« u koju su ušle slijedeći jedinice: 1. i 2. bataljon 893. puka, 2. bataljon 892. puka, 582. mornarički streljački bataljon, 2. četa obalskih lovaca »Branderburg«, 4. i 7. baterija 264 .artiljerijskog puka, dvije baterije 540. mornaričkog obalskog diviziona i neki dijelovi 3. diviziona 944. obalskog artiljerijskog puka. Za komandanta borbene grupe je određen komandant 893. puka, čije je ime i nosila ova grupa. Te jedinice su bile raspoređene na položajima u Šibeniku i oko grada. Drugi bataljon 892. puka držao je uporište Vrpolje, a ostale snage su se nalazile na položajima na grebenu od Ljubljanja, Oblić (kota 237) — Kamenar (kota 257) — Slizel. Od Ljubljanja odbrana se spuštala prema moru preko ceste Vrpolje — Šibenik, niz uzvišenje gde se nalazi kapelica Sv. Juraj — istočno i jugoistično od Ražina. Uža odbrana Šibenika se nalazila na tvrđavi Subićevac, kota 183 (Mandalina). Zemljište na kojem su se nalazili neprijateljski položaji bilo je podesno za odbranu. Te položaje su ranije Italijani pripremili i organizovali za odbranu. Oni su izgradili betonske bunkere, i postavili žičane prepreke i minska polja.

Neprijatelj je imao namjeru da čvrstim držanjem Šibenika što duže zadrži jedinice NOV i POJ na tom prostoru i spriječi im brz prodor prema Kninu, gdje su se prikupljale jedinice 264. njemačke divizije, koje je trebalo da posjednu položaje za odbranu Knina.

Nijemci su koristiti četnike da im obezbjeđuju pravac Šibenik — Knin. Četničke snage su se nalazile na lijevoj obali rijeke Krke, na prostoru Lozovca, Konjevrate i Zitnića i imale su zadatak da štite odstupanje Nijemaca iz Šibenika prema Drnišu.

Dok su se jedinice NOVJ prikupljale i pripremale za napad, neprijatelj je uspjeo da iz Šibenika izvuče veće količine oružja, municije i druge opreme, i da to sve prebaci u Knin.

Jedinice 26. divizije, ojačane artiljerijom i tenkovima imale su zadatak da oslobode grad Šibenik i protjeraju Nijemce, a zatim da se orjentišu prema Drnišu i u sadjejstvu sa jedinicama 19. i 20. divizije učestvuju u razbijanju i uništenju četnika popa Đujuća.

[4:!]) Operativni izvještaj štaba 1. brigade od 6. XI 1944. g. (Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 28-1/4 i 20-4 i Zbornik V, knj. 34, dok. 90).

Stab divizije izradio je operacijski plan i izdao zapovijest za napat Raspored snaga divizije za napad je bio:

— 1. dalmatinska proleterska brigada ojačana jednim bataljonom ! prekomorske brigade, uz podršku artiljerije i ćete tenkova, napada du komunikacije Vrpolje — Šibenik, zahvatajući desno vijenac brda Ljut ljan, Obilić (kota 237), Kamenar (kota 257) i sela Dubrava i Gatara i lijev do mora. Zadatak brigade je bio da u sadejstvu sa 12. brigadom osloboc grad Šibenik;

— 12. dalmatinska brigada napada pravcem Velika glava (kota 544 — Ravni gaj (kota 426) — Orlovača (kota 496) — Debeljak (kota 344) s zadatkom da presječe pomunikaciju Šibenik — Drniš u rejonu Debeljak: Po izbijanju u rejon Debeljaka dio snaga upućuje u osiguranje prave od Skradina, a ostalim jedinicama sadejstvuje sa 1. brigadom sa sjevern sirane u napadu na neprijatelja u Šibeniku;

— 11. dalmatinska brigada trebalo je da izbije na komunikaciju Si benik — Drniš u rejonu Pakovo Selo, Konjevrata, sa zadatkom da osigur napad 1. i 12. brigade od pravca Drniša, a dijelom snaga da zatvori prava Drniš — Unešić — Trogir;

— 1. tenkovska brigada imala je zadatak da jednom četom tenkov podržava napad 1. brigade duž komunikacije Vrpolje — Šibenik, a jednon četom da djejstvuje na pravcu Vrpolje — Danilo Kraljica — Dubrav sa zadatkom da izbije na komunikaciju u rejonu Gatara — Bilice i podrš napad jedinica sa sjeverne strane u pravcu Šibenika;

— divizijska artiljerijska grupa, koja je bila formirana od dvije brd ske i jedne haubičke baterije, imala je zadatak da sa vatrenih položaja i rejona sela Danilo Biranj podržava napad 1. brigade a eventualno i napa 12. brigade;

— 3. prekomorska brigada, bez jednog bataljona, bila je u divizijska rezervi u rejonu Slivno — Danilo Kraljica;

— inžinjerijske jedinice su dobile zadatak da izvrše opravku cest od sela Segete Donjeg prema Šibeniku i da popravkom puteva omoguć dovoženje artiljerije na vatrene položaje i kretanje tenkova na pravci napada.

Pozadinske i sanitetske jedinice bile su raspoređene na prostoru Tro gir — Seget Gornji — Prapatnica.

Početak napada bio je određen za 2. novembar u 6. časova. Zapovijes štaba 26. divizije je precizirala zadatak jedinicama da frontalnim napadon oslobode Šibenik i orijentišu se prema Drnišu radi protjerivanja Nijemac; i uništenja četničkih grupacija popa Đujića na prostoru Lozovac — Ko njevrati — 2itnić.[w]) Prema postavljenim zadacima jedinicama može si zaključiti da je namjera štaba divizije bila da presječe odstupnicu nepri jatelja prema Drnišu i da ga blokira i uništi u Šibeniku. Tu namjeru štabi 26. divizije uočio je štab 8. korpusa, pa je svojom depešom skrenuo pažnji šiabu divizije da u Šibenik pristižu pojačanja iz Zadra (jer je u to vri jeme neprijatelj napuštao Zadar) i da bi blokiranje i uništenje snaga ne prijatelja u utvrđenim položajima Šibenika tražilo velike žrtve i zatražili je od štaba 26. divizije da promjeni svoju odluku sa ciljem da se neprija

'") Zapovjest štaba 26. divizije od 31. X 1944. g. za zauzimanje Šibenika. (Ar hiv VII, fond NOP-a, k. 1100, reg. br. 20-1/3).

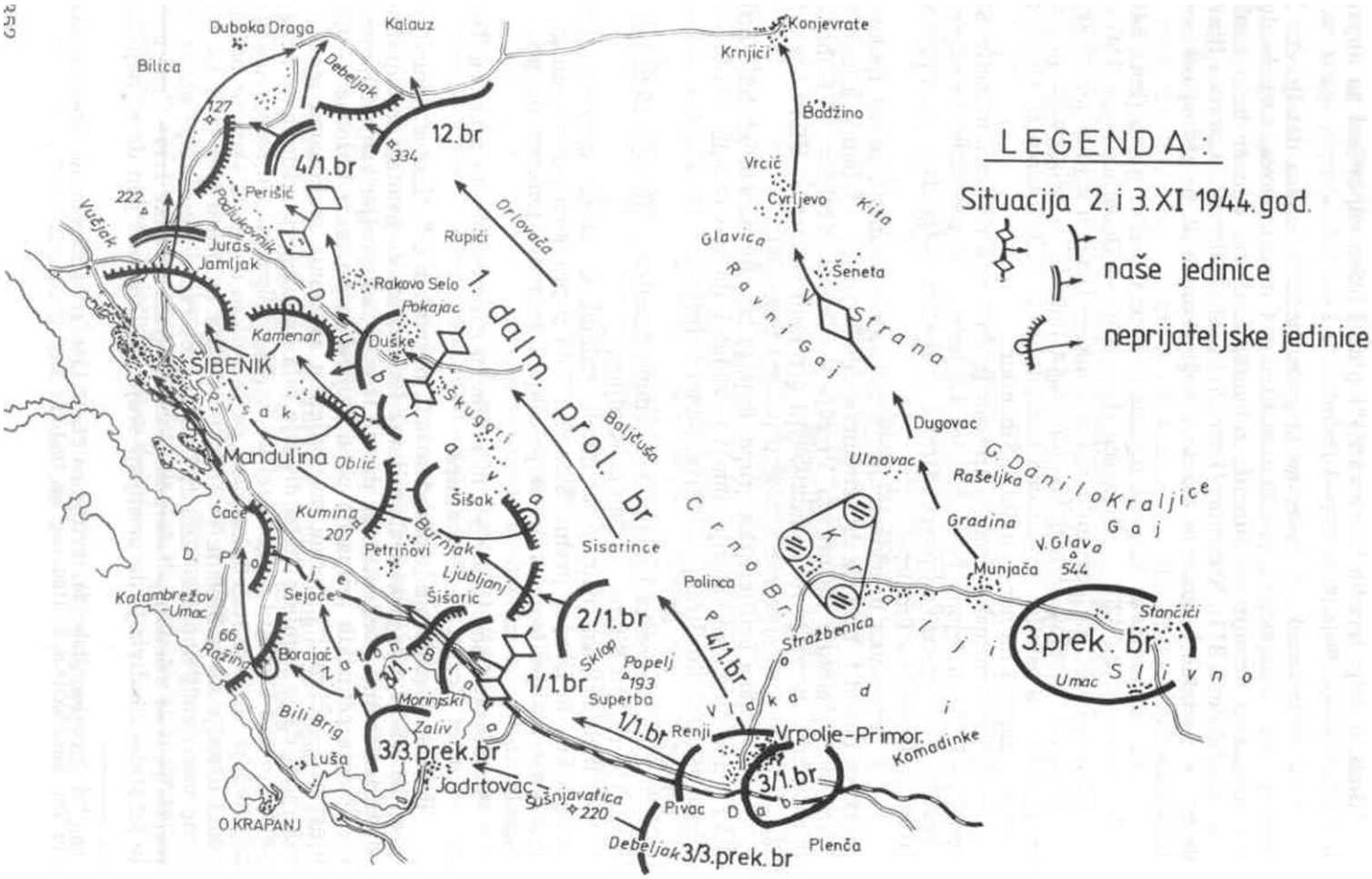

Sema 12 — Napad ***na neprijateljsko uporište u Šibeniku***

telj najprije istjera iz grada, a onda na otvorenom prostoru napadne i uništi. Zbog toga je 12. brigada odstupila od svog prvobitnog zadatka da od Debeljaka orjentiše dio svojih snaga prema Šibeniku i da pomogne 1. brigadi u oslobođenju grada, već je svoje glavne snage orijentisala prema Skradinu.

Prva dalmatinska brigada ojačana jednim bataljonom 3. prekomorske brigade, podržana artiljerijom i četom tenkova napadala je glavnim snagama duž komunikacije Vrpolje — Šibenik. Stab 1. brigade je odlučio da izvede napad u četiri napadne kolone sa težištem duž komunikacije Vrpolje — Šibenik a da jedan bataljon zadrži u rezervi.

Prvi bataljon u sadjejstvu sa četom tenkova i uz podršku artiljerije i minobacača, napadao je duž komunikacije, sa zadatkom da razbije neprijateljsku odbranu u rejonu Sv. Juraj. Po razbijanju neprijateljske odbrane u sadejstvu sa bataljonom 3. prekomorske brigade, trebalo je da produži napad duž komunikacije prema centru grada.

Bataljon 3. prekomorske brigade napadao je na pravcu: Debeljak (kota 184) — selo Jadrtovac. Po izbijanju u selo, trebalo je da se prebaci na suprotnu obalu i produži napad u pravcu Ražina. U sadjejstvu sa 1. bataljonom da razbije neprijateljsku odbranu u rejonu Ražina, a zatim da produži napad u pravcu Mandalina.

Drugi bataljon napadao je grebenom Ljubljan — Burnjak (kota 207) — Kamenar (kota 257) — Slizel. Njegov zadatak je bio da u sadjejstvu sa 1. bataljonom ovlada Subičevcom. Na pravcu napada bataljona položaji su bili jako utvrđeni, na svakoj koti bili su izgrađeni bunkeri. Jedinice bataljona za ovaj zadatak bile su naoružane protivtenkovskim oružjem.

Četvrti bataljon upućen je zaobilazno preko sela Dubrava da u sadjejstvu sa četom tenkova, koja je napadala na pravcu sela Dubrava — Gatara, izbije na komunikaciju Šibenik — Drniš, i u rejonu Gatara da se poveže sa jedinicama 12. brigade. Sa dijelom snaga trebalo je da sadejstvuje sa 2. bataljonom u likvidiranju neprijatelja u rejonu Subićevac.

Treći bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi. Nastupao je za 1. bataljonom.

Napad je otpočeo 22. oktobra u 6 časova.

Prvi bataljon je naišao na jak otpor neprijatelja na liniji Sv. Juraj, a 2. bataljon na brdu Ljubljan. Bataljon 3. prekomorske brigade izbio je u selo Jadrtovac, a njegovo dalje prodiranje bilo je ukočeno kanalom. Cesta ispred položaja neprijatelja Sv. Juraj bila je minirana protivtenkovskim i protivpješadijskim minama, tako da tenkovi nisu mogli da se kreću naprijed. Time je izostala tenkovska podrška pješadiji u proboju spoljne odbrane Šibenika na tom pravcu. Trebalo je dosta vremena da inžinjerci očiste mine i da naprave prolaz tenkovima. Inžinjerijska četa Marka Matošića pokazala je veliku hrabrost i upornost u čišćenju mina ali to je išlo sporo, jer je neprijatelj pored protivtenkovskih postavio i protivpješadijske mine, te je trebalo i njih očistiti, a sve se to moralo obaviti pod neprijateljskom vatrom. Kad su mineri uspjeli da očiste mine tenkovi i oklopna kola vatrom i pokretom neutralisali su neprijateljsku mitraljesku vatru, što je omogućilo pješadiji da, uz podršku artiljerije i minobacača, probije neprijateljsku odbranu i da produži sa nastupanjem prema Šibeniku.

Bataljon 3. prekomorske brigade prebacio se iz sela Jadrtovca na zapadnu stranu kanala i produžio napad prema Ražinama, Pećine. Iz rejona Ražine neprijatelj je pružao žilav otpor i mitraljeskom vatrom zaustavio dalji prodor bataljona.

Prvi bataljon izbio je na južnu ivicu grada, gdje je bio zaustavljen mitraljeskom vatrom neprijatelja.

Tada je štab brigade odlučio da u borbu uvede svoju rezervu, 3. bataljon na pravcu napada bataljona 3. prekomoi-ske brigade.

Drugi bataljon postepeno je lomio jednu za drugom otpornu tačku neprijatelja duž grebena. Iz svake otporne tačke neprijatelj je pružao žilav otpor iz betonskih bunkera. Za njihovu likvidaciju dobro su poslužile protivtenkovske bombe (pancer — fausti) kojima su borci gađali otvore na bunkerima i tako ih savlađivali. Pred veče istog dana bataljon je izbio ispred Kamenara, sa kojeg je neprijatelj pružao otpor i zaustavio dalje napredovanje bataljona.

Četvrti bataljon uz podršku čete tenkova, poslije podne tog dana izbio je na komunikaciju Šibenik — Drniš u rejonu Gatara i posjeo kotu 101 i Gataru. Sa tih položaja bataljon je, uz podršku tenkova, uspjeo da razbije jednu njemačku kolonu koja se probijala od Šibenika pi-ema Debeljaku, i da joj nanese velike gubitke. Izbijanje bataljona i čete tenkova na te položaje primoralo je Nijemce da skrenu pravac povlačenja preko sela Vruljebilice.

Do mraka tog dana 3. bataljon 1. brigade i bataljon 3. prekomorske brigade ovladali su Ražinaina i Mandalinom. Uveče 2. novembra neprijatelj je držao položaje na Kamenaru (kota 257), kota 94 jugoistočno od Kamenara, brdo Slizel (kota 183) i tvrđavu Subićevac. Sa tih položaja je pružao snažan otpor.

U toku noći između 2. i 3. novembra nastavljene su borbe za oslobođenje Šibenika. Dvanaesta brigada na svom pravcu napada nije naišla na otpor neprijatelja i brzo je izbila na Debeljak i presjekla komunikaciju Šibenik — Drniš. Po izbijanju u taj rejon ona je svoje glavne snage orijentisala prema Lozovcu, a dio snaga ostavila na Debeljaku (kota 344).

Debeljak je dominirao komunikacijom Šibenik — Drniš. Zbog važnosti položaja na Debeljaku Nijemci su odmah ujutro 2. novembra uputili u tom pravcu jedan svoj bataljon, koji se ranije povukao iz Vrpolja u rejon Gatara. Pokušaj tog bataljona da zauzme Debeljak odbile su jedinice 12. brigade. Svi njegovi dalji pokušaji da ovlada ovim položajem nisu uspjeli. Poslije toga Nijemci su shvatili da su okruženi i da je nužno da se probijaju iz okruženja iz Šibenika, te su po svaku cijenu nastojali da zauzmu Debeljak kako bi obezbjedili povlačenje komunikacijom u pravcu Drniša. Pojačavanjem snaga koje su vodile borbu za Debeljak Nijemcima je uspjelo da ovladaju tom kotom. Jedinice 12. brigade su u toku istog dana pokušavale da zbace neprijatelja sa te kote, tako da se za nju vodila žestoka borba i dolazilo je do dramatičnih situacija u jurišima i protivjurišima. Oto Kulovicz, komandant njemačke grupe u Šibeniku, o probijanju Nijemaca iz Šibenika prema Drnišu kaže: »Kad je svanulo (3. XII), kolona je bila svega nekoliko kilometara udaljena od Šibenika, počela je jača mitraljeska vatra sa okolnih visova, a utvrđeno je prisustvo tenkova spreda i na začelju. Neprijateljski pritisak postajao je sve jači. Spreda se mučno, stopu po stopu, morao probijati put, kolona je morala da stoji u neprija-

Doček 1. dalmatinske u Šibeniku 3. IX 1944.

teljskoj vatri, a na zaštitnicu je vršen sve jači pritisak. U ovom vrement došlo je do opasnih situacija, naročito kada je neprijatelj počeo da upotrebljava minobacače... Gubici su već do ovog vremena bili znatni. Lekari i bolničari imali su mnogo posla ... Borbeni moral pobočnica i zaštitnica vidno je opao, vojnici su se obično odmah po otvaranju vatre, povlačili i tražili zaklon ... Citava slika dobijala je sve više izgled neuredne bežeće gomile zahvaćene panikom.«[1'5])

Prva dalmatinska proleterska brigada i 1. bataljon 3. prekomorska brigade primorali su neprijatelja na povlačenje iz Šibenika prema Dr-I nišu. Te snage neprijatelja naišle su na otpor 12. brigade. Tada je štab 26. divizije odlučio da u borbu uvede svoju rezervu, 3. prekomorsku bri-j gadu i jedan bataljon tenkova, na pravcu sela Konjevrate, sa zadatkoiri da uz podršku artiljerije i minobacača, presjeku pravac povlačenja i udar« u bok snagama neprijatelja koje su se povlačile prema Drnišu. Dok je 12 brigada vodila upornu borbu i time zadržavala brz prodor neprijatelji prema Drnišu, a 1. dalmatinska brigada vršila pritisak na njegovo začelje Dristigla je 3. prekomorska brigada i bataljon tenkova 1. tenkovske brn gade Om su. uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, svom snagorrj napali na njemačke jedinice duž komunikacije Šibenik — Drniš. Teren sela Konjevrati je bio najpovoljniji za kretanje tenkova, te je njihova efikasnost došla do punog izražaja. Taj snažni udarac jedinica 26. divizije NOV nen prijatelj nije mogao izdržati. Bio je razbijen, potučen i gotovo uništen

'«) **Todor Vujošević, n. d., str. 205, primjedba 51.**

Oni koji su uspjeli da se probiju, naišli su na djelove 11. brigade, tako dn se manji broj uspjeo probiti u Drniš. Po uništenju njemačke grupe »Alerman«, neprijatelj se počeo užurbano povlačiti iz Drniša prema Kninu.

U borbama za oslobođenje Šibenika 1. dalmatinska brigada je prvi put napadala uz podršku tenkovske jedinice. Iako nije bilo nekog iskustva u borbenoj saradnji i u koordinaciji, uspješno je ostvarena saradnja tenkovskih i pješadijskih, artiljerijskih i inžinjerijskih jedinica.

Pred zoru 3. novembra jedinice 1. dalmatinske proleterske brigade ušle su u grad Šibenik, a neprijatelj se još uvjek nalazio na tvrđavi Subićevac. Drugi bataljon vodio je borbu na Kamenaru. Bez obzira na to što su meci sa tvrđave l'ijukali kroz grad, narod slobodarskog grada izišao je na ulice. Začas su se stvorile velike manifestacije — klicalo se slobodi. Grad je bio osvjetljen raketama raznih boja. Narod se veselio i pjevao borbene pjesme. Došla je sloboda na ulice drevnog grada poslije svega što je doživljavao i preživljavao kroz svoju dugu istoriju, posebno kroz godine okupacije, poslije terora i smrti najboljih sinova i kćeri. Bilo je toplih zagrljaja i radosnih suza prilikom susreta sa svojim najdražima. U tom burnom veselju bilo je i tuge i suza za onima koji se više nikada neće vratiti u svoj rodni grad, za čiju su slobodu dali sebe zbog toga što su ga voleli. Taj prizor vjerovatno će zapamtiti svi borci koji su se tu u gradu našli."[8])

Prvi i 3. bataljon produžili su gonjenje neprijatelja koji se povlačio iz Šibenika prema Debeljaku, a 2. bataljon vodio je i dalje borbu na Kamenaru i na brdu Slizel. Sa tih položaja neprijatelj je pružao otpor sve do 16 časova, kad su jedinice bataljona uspjele da ih zauzmu. Likvidiranjem tih zadnjih uporišta konačno je oslobođen i grad Šibenik.

U borbama za oslobođenje Šibenika neprijatelju su nanijeti gubici od 107 mrtvih i 60 zarobljenih njemačkih vojnika. Zaplijenjeno je 6 topova, od toga dva protivtenkovska topa, 13 puškomitraljeza »šaraca«, 6 teških mitraljeza »breda«, jedan »fijat«, 7 italijanskih puškomitraljeza, četiri mitraljeza »brno« — ukupno 31 mitraljez, 6 teških bacača, tri au-

"•) Bogdan Stupar, komandant 1. dalmatinske brigade u svojoj izjavi kaže:

»Nastala je velika radost i oduševljenje građana slobodarskog Šibenika. Još sc vodila borba na visovima oko grada, neprestano su fijukaii meci i eksplodirale bombe ali to nije uplašilo hrabre Šibenčane. Za kratko vrijeme sav je grad izašao na Šibensku Poljanu što je podsećalo na neku mirnodopsku narodnu manifestaciju, a ne na ratno stanje i neposredne opasnosti.

Ja nisam mogao dugo da dijelim tu narodnu radost, već sam se povukao sa svojom pratnjom u obližnju osvijetljenu kuću, da napišem izvještaj komandi 26. divizije. U kući sam zatekao jednog starijeg druga i njegovu ženu. Pozdravio sam domaćine, i zamolio da se kratko zadržim pored svjetla obećavajući da ću brzo napustiti njihovu kuću.

Za kratko vrijeme izvještaj je bio gotov. Obraćajući se domaćinima zapazio sam da su domaćini ljubopitljivo i znatiželjno očekivali razgovor. Domaćica me je zamolila da joj kažem koja je ovo jedinica, jer se i njen sin jedinac nalazi u nekoj brigadi. Ja sam joj kazao da je to 1. dalmatinska proleterska brigada, u kojoj se bori dosta hrabrih Šibenčana. Domaćica je sa ponosom pomešanom tugom kazala da se i njen sin Mikulandra nalazi u toj brigadi.

Ja sam se zamislio 1 pred sobom vidio majku i oca milraljesca 3. čete našeg 1. bataljona. Sjetio sam se na borbu na Vitezu 1943. godine kada je poginuo mitraljezac Mikulandra udarom minobacačke granate. Od puškomitraljeza ostala je samo iskrivljena cijev, a Mikulandra taj neustrašivi puškomitraljezac je poginuo.

Ne želeći da ovaj radosni trenutak pretvorim u najtužniji dan u životu ovo dvoje starih ljudi, izbjegao sam pravi odgovor za kasnije dane.*

Miloš Banjac i Bogdan Stupor

Prvi slijeva nadesno Josip Ninić, treći Bogdan Stupar, četvrti Mirko Serbo i ostali oficiri iz štaba *brigade* i *štaba 4. bataljona u oslobođenom Šibeniku*

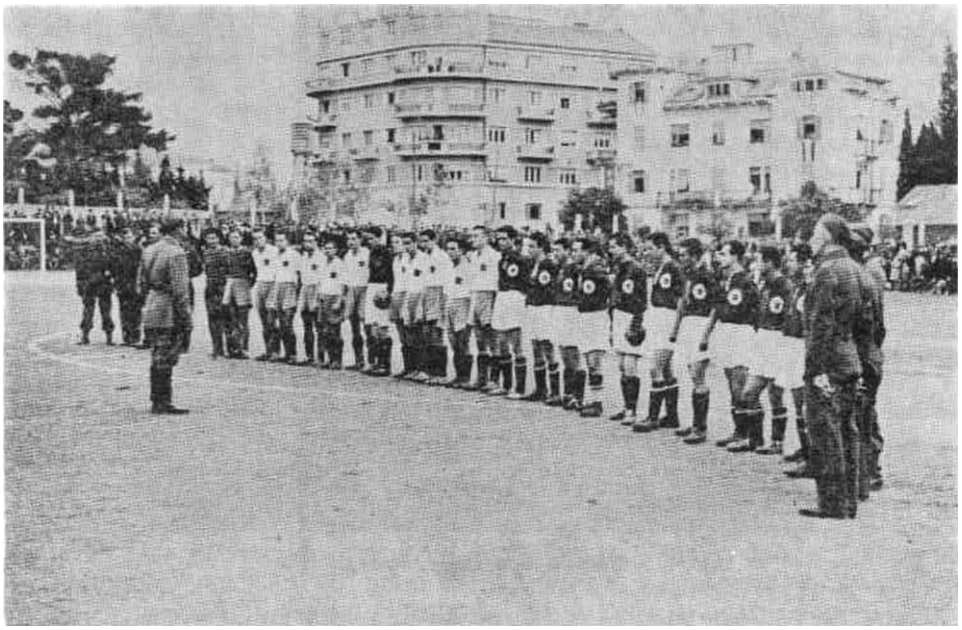

Nogometni tim 1. dalmatinske brigade i zajednički tim »Hajduka« i »Radničkog« iz Splita pred utakmicu u čast proslave oktobarske revolucije, novembra 1944.

tornata, 110 pušaka, 25 pištolja, 14 kamiona, 15 motocikala, 87 bicikala, 5 radio-stanica, dva dvogleda, 40 kola (dvoprežnih), 60 konja, 20 vagona razne municije, te razne druge opreme dva i po vagona.

Brigada je imala 82 borca i starješine izbačene iz stroja, od čega 14 poginulih. Moral boraca i rukovodilaca bio je na visini, što se pokazalo hrabrošću, požrtvovanjem i upornošću u izvršavanju zadataka.

Po oslobođenju grada brigada je ostala duže vrijeme u Šibeniku. Držala je garnizon u gradu i služila kao posadna jedinica. Za to vrijeme razvijao se intenzivan vojno-politički rad i raznovrsna kulturno-prosvetna djelatnost. Aktivnost građana i vojnika stopila se u jedinstvenu cjelinu, drugarskim odnosima između jedinica, omladine i naroda, što se odrazilo na zajedničkim zabavama i raznim priredbama. Saradnja kulturno-prosvjetnih radnika Šibenika i kulturno-prosvjetnog odbora u brigadi bila je veoma uspješna i korisna.

Brigada se ujedno odmarala i pripremala za nove okršaje.

Sibensko-trogirski partizanski odred jačine do jednog bataljona, koji je djejstvovao na svom području, poslije oslobođenja Šibenika, ušao je u sastav 1. brigade kao njen 5. bataljon.

U štab 5. bataljona postavljeni su: Komandant Ivan Ninić, rođen 1920, Hrvat, radnik. Zamjenik komandanta Svetin Curović, rođen 1920, Hrvat, radnik. Politički komesar Ante Skoko, rođen 1920, Hrvat, radnik. Zamjenik političkog komesara Miro Antonja, rođen 1920, Hrvat, radnik. Intendant Slavko Milat, Hrvat, ribar. Referent saniteta Anka Bursać, rođena 1022, Srpkinja, domaćica;

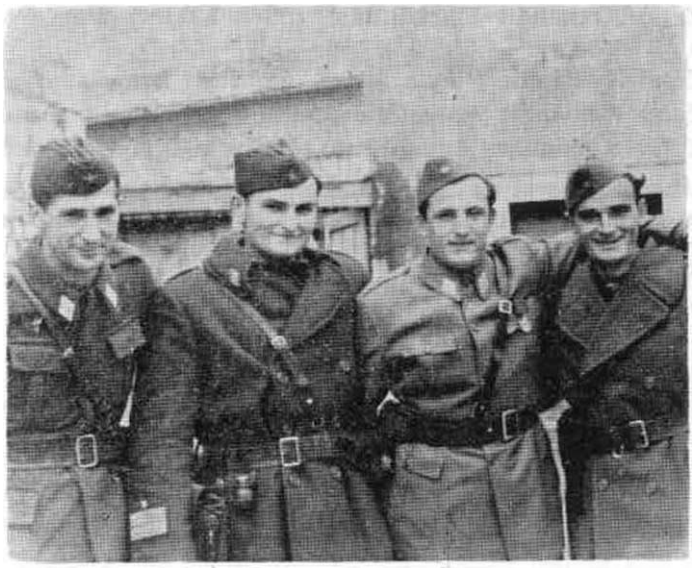

Nikola Aračić Đađa, Josip Žuiul, Bogdan Stupar i *Pero Dmitrović u oslobođenom Šibeniku*

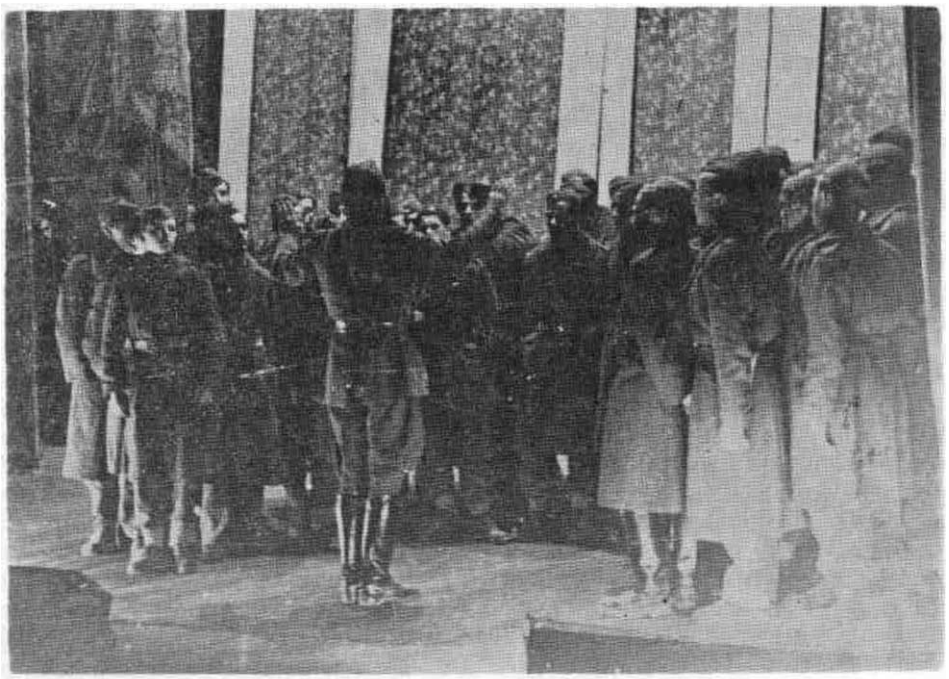

Pjevački zbor brigade na priredbi u *kazalištu* u *Šibeniku, krajem 1944.*

— I. *četa:* Komandir Marko Baić, rođen 1921. godine. Politički komesar Ivan Mrša;

— 2. *četa:* Komandir Nikola Jadrić, Politički komesar Svetin Lučin.

– *3. četa:* Komandir Ante Gracin. Politički komesar Ante Jelovčić;

– *4. četa:* Komandir Milan Katić. Politički komesar Marin Dulčić

Peti (šibenski) bataljon 1. dalmatinske proleterske brigade je organizaciono ustrojen kao i ostali bataljoni 1. brigade, s tim što je on imao četiri čete u svom sastavu. Rad na vojnostručnoj, idejno-političkoj, kullurno-zabavnoj i fiskulturnoj djelatnosti se odvijao po planu kao i u ostalim bataljonima.

KNINSKA OPERACIJA

Po oslobođenju Šibenika i Drniša, jedinice 26. divizije gonile su raz bijenog neprijatelja prema Kninu. Južno od Knina naišle su na jak otpoi Tada je štab 8. korpusa naredio štabovima divizija da glavne snage izvuki pozadi fronta i prikupe ih s ciljem intenzivne vojno-političke pripreme sređivanja jedinica za konačno oslobođenje Knina, a da manje snage ostav na položajima sa zadatkom da vrše izviđanje i prikupljaju podatke o ne prijatelju.

Kako su Nijemci izgubili gotovo cijele teritorije u Dalmaciji i pretrp jeli naročito osjetne gubitke pri povlačenju iz Šibenika, u štabovima je dinica 8. korpusa računalo se na opadanje borbenog morala i vjere u po bjedu kod njemačkih vojnika. Očekivalo se da će neprijatelj pod pritis kom snaga 8. korpusa napustiti Knin. Međutim, kasniji događaji poka zali su da to nije bilo realno.

Neprijateljske jedinice koje su se povlačile sa područja srednje i sje verne Dalmacije prikupljale su se na sektoru Knina. Tu su stigle 264 njemačka pješadijska divizija, dijelovi 373. legionarske divizije, dijelov 944. artiljerijskog puka. dijelovi 29. puka tvrđavskih pionira, 581. i 58J mornarički streljački bataljon, ostaci 6. i 7. ustaškog zdruga, 2. bataljon 3. domobranskog posadnog zdruga i Dinarska četnička oblast. Pored nj il bilo je još manjih dijelova. Tu se sakupilo oko 14.000 Nijemaca, 1.500 us taša i domobrana i oko 4.500 četnika. Ukupno oko 20.000 vojnika. Sve ti snage bile su pod komandom štaba 15. armijskog korpusa."') Pošto Nijeme nisu imali povjerenja u demoralisane ustaše i domobrane, uputili su ih 14 novembra na sektor Bihaća. Dva dana kasnije i štab 15. armijskog korpus; napustio je Knin i prebacio se u Ostrožac, sjeverno od Bihaća. Na sektor» Knina ostali su Nijemci i četnici. Nijemci su odlučili da Knin brane po sva ku cijenu, što se vidi i iz naređenja komandanta 15. njemačkog armijsko korpusa, upućenog komandantu 264. njemačke divizije, u kome se kaže »Svaki oficir postavljen za komandanta, obavezan je da strijelja svako] podčinjenog koji napusti položaj. Oficir, koji ne postupi tako biće kažnjei istom kaznom. Za jedinice koje napuste položaj bez borbe i bez ispaljenoj metka, i ne drže se do posljednjeg čovjeka, divizija će narediti streljanji svakog desetog čovjeka«."'') Za takvu odlučnost Nijemaca da brane Knit stab 8. korpusa i štabovi divizije NOVJ nisu znali. O tome su saznal

'*') IzvjeStaj štaba 26. divizije od 8. XII 1944. godine (Zbornik V. knj. 31 dok. 27).

"*) Naređenje komandanta njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa kornan dantu 264. divizije. 7. IX 1944 (Arhiv VII. mikrofilm London, rolna 2'395).

Nastupanje jedinica 26. divizije prema Kninu. Na slici se vide vješala na kojima su četnici popa Đujića vješali rodoljube

kasnije iz izjava zarobljenih njemačkih oficira. Nijemci su imali razloga za tako stroge mjere prema svojim oficirima pri odbrani Knina. Odbranom Knina vezivali su jake snage 8. korpusa i time im onemogućavali ofanzivne operacije prema Mostaru, Lici ili u pravcu Gračaca. Lapca — Bihaća i dolinom Une. Držanjem Knina Nijemci su obezbjeđivali desni bok i pozadinu snagama na sremskom frontu i povlačenje svojih snaga iz Grčke i Albanije preko Sarajeva i Banjaluke.

Neprijatelj je organizovao kružnu odbranu Knina, iskoristio zatišje i dobro utvrdio posjednute položaje za odbranu. Težište njegove odbrane bilo je južno od Knina. Ispred položaja postavio je protivpješadijska minska polja i protivtenkovske mine na pravcima u čitavoj dubini odbrane.

Stab 8. i 11. korpusa NOVJ su namjeravali da zajedničkim snagama očiste neprijateljska uporišta u Gračacu i duž komuikacije Gračac — Otrić, a sa 26. divizijom duž komunikacije Knin — Otrić i time blokiraju Knin sa sjevera. Uz to bi 19. i 20. divizija vršile pritisak sa juga i jugoistoka, a potom bi se izvršio opšti napad na Knin. U tom pravcu vršile su se pripreme, ali do realizacije te zamisli nije došlo.

Sledstveno toj zamisli 1. dalmatinska proleterska brigada je ujutru 23. novembra izvršila pokret iz Šibenika za Drniš, ostavljajući svoj 5. bataljon kao posadnu jedinicu u Šibeniku, i uveče stigla u Drniš. Odmah je kamionima prebačena u Obrovac da bi, u sklopu 26. divizije, vršila napad na komunikaciju Knin — Otrić. Međutim, ta odluka je izmjenjena i naređeno je da divizija napada Knin sa južne strane, pa je 1. brigada vra-

Slijeva nadesno stoje Bogdan Stupar i Jovo Škrbić; sjede: Niko Aračić Đađa i Vaso Đapić, decembra 1944.

ćena iz Obrovca preko Kistanja i Roškog slapa, u rejon sela Oklaj 24 novembra.

Stab 8. korpusa NOV donio je odluku da napadne i likvidira neprija teljsko uporište u Kninu sa 19, 20. i 26. divizijom, tenkovskom i artilje rijskom brigadom. Dvadeset četvrtog novembra 1944. godine štab korpusi izdao je zapovjest potčinjenim jedinicama za napad. Početak napada od reden je za 26. novembar u 7.30 časova.

Dvadeset šesta divizija, ojačana 1. haubičkim divizionom 105 mm 2, 3, i 4. brdskim divizionom 75 mm, i sa pola tenkovske brigade, dobili je zadatak da izvrši napad na pravcu Drniš — Knin i likvidira neprijatelj ske položaje južno od Knina na dijelu fronta desno — Oštra glavica, Crni glavica i lijevo do rijeke Krke. Na sektoru napada divizije neprijatelj ji držao položaje od Krke, selo Matoši — Vukadini — Colakovići — Bulajuš, (kota 359) — Kula Bulatova — Oštra glavica (kota 543) — Crna glavić (kota 451). Po likvidiranju tih položaja da produži napad i u sadjejstvi sa desnim susjedom ovlada Kninom. Raspored i jačinu neprijateljskih je dinica naša izviđačko-obaveštajna služba nije mogla da utvrdi, jer su s neprijateljske jedinice povlačile sa više pravaca prema Kninu, i bile si iz sastava raznih jedinica, koje su preformirane i dobile nove nazive.

U toku borbe otkriveno je da su se na pravcima napada jedinica 2C divizije nalazili bataljoni iz 891, 892. i 893. puka 264. divizije i dijelov 383. puka 373. divizije.

Desno od 26. divizije napadala je 20. divizija sa sjeveroistočne stran pravcem selo Vrpolje — Knin. Sa jugozapadne strane napadala je 1£ divizija na pravcu Radučić — Padane.

Na osnovu procjene situacije i dobivenog zadatka, štab 26. divizije j donio odluku da sa tri brigade izvrši napad, a jednu brigadu da zadrži divizijskoj rezervi. Za realizovanje dobijene odluke štab divizije izdao jj zapovjest 25. novembra 1944. godine.

Prva dalmatinska proleterska brigada, ojačana haubičkim divizionom 1U5 mm. četom tenkova (6 tenkova) i tri blinde (oklopna kola), dva protivtenkovska topa 577 mm i jednim protivavionskim mitraljezom 20 mm. imala je zadatak da napada duž komunikacije selo Oklaj — Čitluk — Lisnik — Knin i likvidira neprijateljsku odbranu na djelu fronta od rijeke Krke do sela Dujakovići na liniji sela Grguri — Lisnik (k 367) — selo Miloševići. Osnovni pravac napada brigade je bio Lisnik — selo Ljubač. Poslije zauzimanja neprijateljskih uporišta na Lisniku, Grgurima i 2elićima da produži napad sa dijelom snaga na pravcu selo Cvijanovići — Marijanovići — kota 365, a dijelom snaga od Lisnika u pravcu kota 344 — Ljubač. Po zauzimanju Marijanovića, kota 365 i Ljubača. brigada će glavne snage orijentisati na komunikaciju Drniš — Knin sa ciljem njenog presjecanja u rejonu selo Vujanići — Konj (kota 357) i sadjejstva sa 3. prekomorskom brigadom na zauzimanju neprijateljskog uporišta na Konju i Potkonju.

Desno od 1. brigade napadala je 3. prekomorska udarna brigada na pravcu: Bulajuša (kota 359) — Sv. Nikola — selo Jaramazi.

Jedanaesta dalmatinska udarna brigada napadala je na pravcu: kota 302 (Čulum) — 308 — 360 — Topolje.

Dvanaesta dalmatinska udarna brigada nalazila se u divizijskoj rezervi u rejonu Drniša. Sa ovom brigadom nalazila se u rezervi i četa tenkova (6 tenkova). Artiljerija i tenkovi bili su podijeljeni podjednako po brigadama. Nešto malo više je ojačana 1. dalmatinska brigada.

Inžinjerijski bataljon divizije sa inžinjerijskim bataljonom tenkovske brigade imali su zadatak da pripreme materijal za izgradnju pješačkog prelaza preko Krke u slučaju da Nijemci poruše most južno od Knina.[149])

Stab 26. divizije u svojoj odluci o grupisanju snaga za napad nije odredio glavni pravac udara, mada je štab korpusa odredio da težište napada bude na lijevom krilu 26. divizije. Međutim, ta odluka nije realizovana kako u grupisanju jačih snaga na tom pravcu, tako ni sredstvima ojačanja. Prva dalmatinska proleterska brigada koja je napadala na lijevom krilu divizije dobila je nešto uži sektor napada od ostalih brigada, mada je i tako bio previše širok, i bila je ojačana jednim do dva tenka više. Sve tri brigade imale su zadatak da svaka na svom pravcu probije neprijateljsku odbranu. zbog čega su i bile ojačane artiljerijom. Tako da su snage 26. divizije na širokom frontu, u prvoj fazi borbe, lomile vrlo upornu odbranu neprijatelja bez većih rezultata i uz velike žrtve.

Snage neprijatelja koje su se nalazile na dijelu fronta napada 1. brigade bile su (koliko je to bilo moguće utvrditi) djelovi 2. bataljona 892. puka 264. pješadijske divizije. Stab tog bataljona nalazio se u Miloševićima. Prednji kraj odbrane protezao se linijom Grguri — Lisnik — Dujakovići — Skarići. Neprijatelj je izgradio otporne tačke kako po frontu tako po čitavoj dubini odbrane. Naročito je bila utvrđena kota 367 (Lisnik). Na svim položajima bili su izgrađeni bunkeri od kamena i zakloni. Neprijatelj je koristio sela za organizovanje otpornih tačaka, jer su kuće građene od kamena, tako da je svaka mogla poslužiti kao bunker. Pored toga, neprijatelj je mnogobrojnim minskim poljima štitio prilaze otpornim tačkama. Na mogućim prolazima tenkova postavio je protivtenkovske mine. Protivpešadijske nagazne mine, koje je neprijatelj postavio u ve-

'") **Zbornik V, knj. 35, dok. 82. i knj. 36. dok. 27.**

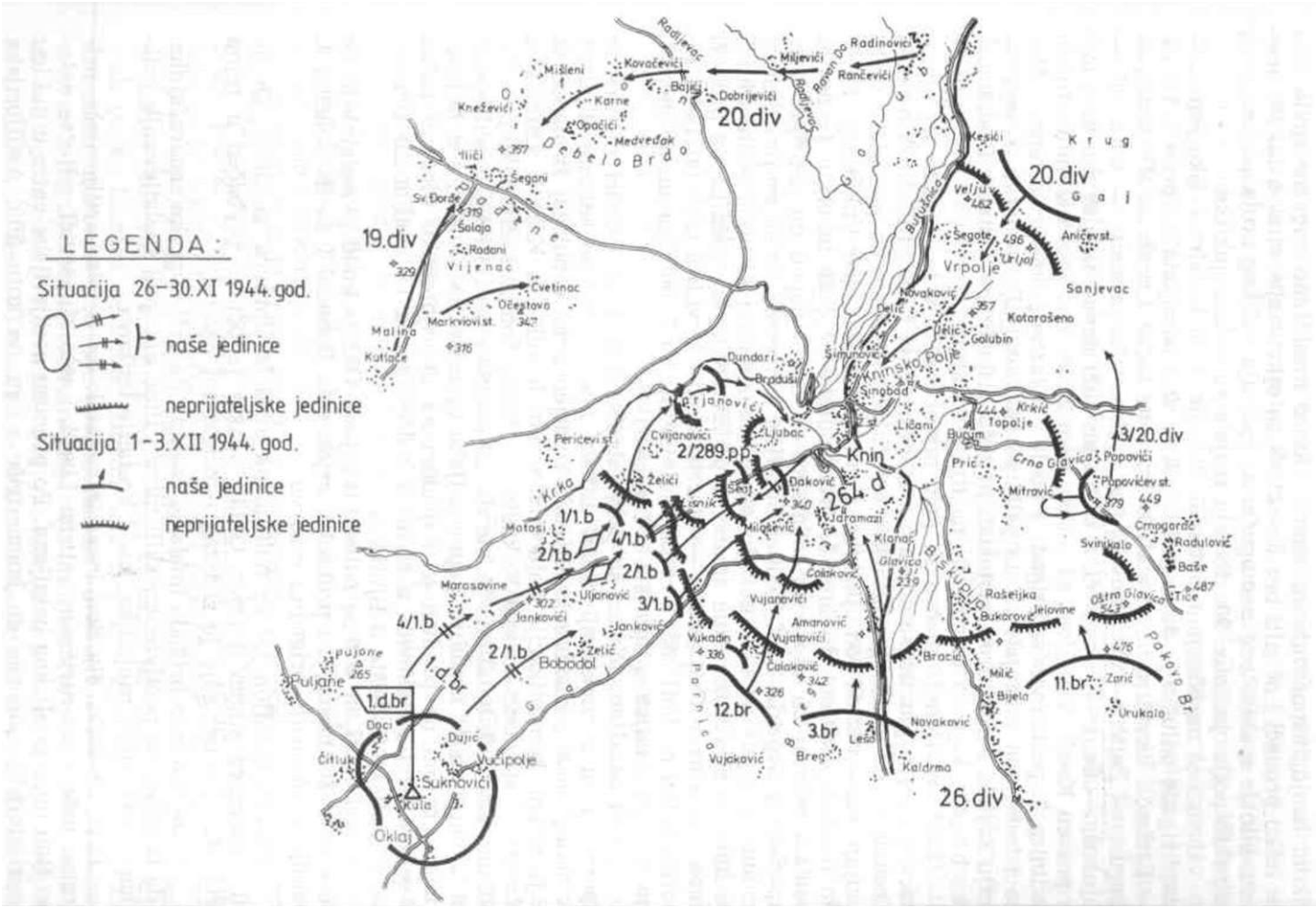
LEGENDA:
Situacija 26–30.XI 1944. god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 1–3.XII 1944. god.
naše jedinice
neprijateljske jedinice
20.div
19.div
26.div
3/20.div
2/289.pp
264.d
1.d.br
1.d.br
11.br
12.br
3.br
1/1.b
2/1.b
3/1.b
4/1.b
Knin
Kninsko Polje
Vrpolje
Sanjevac
Kotarošeno
Topolje
Puljane
Oklaj
Suknovići
Vučipolje
Bobodol
Čitluk
Kula
Krka
Bukovica
Debelo Brdo
Radinovići
Miljevići
Rančevići
Kovačevići
Dobrijevići
Kneževići
Karne
Medveđak
Šegani
Šolaja
Radani
Vijenac
Cvetinac
Očestovo
Markvino st.
Malina
Kutlače
Pericevi st.
Matosi
Marasovine
Janković
Ujanović
Cvijanovići
Ljubac
Dundari
Brodusi
Simonović
Singbad
Ličani
Burim
Prić
Mitrović
Popovići
Popovićev st.
Crna Glavica
Krkić
Kesići
Velju
Segote
Urljoj
Aničev st.
Novaković
Delić
Golubin
Šimunović
Želići
Jadrovac
Milošević
Jaramazi
Klanac
Glavica
Čolaković
Vujanovići
Amanović
Vujatovići
Vukadin
Čalaković
Vujaković
Breg
Leši
Kaldrma
Bracić
Rašeljka
Bukorović
Jelovine
Oštra Glavica
Tice
Cmpgarde
Radulović
Baće
Svinkalo
Milić
Bijela
Žarić
Urukalo
Pakovo Br.
Parnica
Ga
Ga

likom broju, usporavale su napad. Dobro maskirane nagazne mine bilo je teško pronaći i očistiti bez detektora za otkrivanje mina, a takvih aparata bilo je malo. Zbog nemogućnosti čišćenja velikog broja postavljenih minskih polja, jedinice 26. divizije trpjele su velike gubitke.

U vezi sa naređenjem štaba 26. divizije, štab 1. dalmatinske proleterske brigade odlučio je da napad izvrši sa dva bataljona na pravcu Lisnik — Ljubač i likvidira neprijateljske otporne tačke Lisnik — Miloševići — Grguri — Zelici — Cvijanovići, i po dubini Marijanovići — kota 365 — Ljubač, — Seat, — Đakovići, a zatim produži napad sa glavnim snagama u pravcu Konja. Bataljoni su u toku noći 25/26. novembra izvršili smjenu jedinica 3. prekomorske brigade i posjeli polazne položaje za napad. Štabovi bataljona nastojali su da prikupe što detaljnije podatke o neprijatelju koji se nalazi pred odsjekom napada brigade, od jedinica Prekomorske brigade koje su se nalazile na tim položajima.

Prvi bataljon je ojačan sa pola minobacačke čete brigade tri minobacača i četiri pionira sa aparatom za otkrivanje i čišćenje minskih polja. Trebalo je da pioniri posluže kao stručnjaci, ne samo da pronalaze i uklanjaju mine već da pod njihovom kontrolom i ostali borci uklanjaju mine. Po izvršenoj smjeni dijelova 3. prekomorske brigade bataljon je posjeo polazni položaj za napad sa zadatkom da izvrši napad na neprijateljska uporišta u Grgurima i Zelićima. Bataljon je trebalo da sa svojim desnim krilom sadjejstvuje sa 3. bataljonom na zauzimanju Lisnika, obuhvatajući tu kotu sa sjeverozapadne strane, a po izvršenju tog zadatka da produži napad na pravcu Cvijanovići — Marijanovići i likvidira neprijateljsku otpornu tačku na koti 365, a zatim sadjejstvuje sa 3. bataljonom na likvidiranju neprijateljskog uporišta u Ljubaču.

Treći bataljon, ojačan sa pola minobacačke čete i četiri pionira sa aparatom za pronalaženje mina u toku noći je izvršio smjenu dijelova 4. bataljona 3. prekomorske brigade i posjeo polazni položaj za napad sa obje strane komunikacije koja vodi preko Lisnika za Knin u visini sela Matasi — sjeverno od sela Vukadin, isključno komunikacija Oklaj — Sv. Nikola. Zadatak bataljona je bio da uz podršku artiljerije i u sadjejstvu sa 1. bataljonom likvidira neprijateljsko uporište na Lisniku i u Miloševićima, potom da produži sa napadom na neprijateljsku otpornu tačku u selima Seat i Đakovići, a zatim u sadjejstvu sa 1. bataljonom zauzme neprijateljsko uporište u Ljubaču.

Drugi bataljon koji se nalazio u rejonu Oklaja imao je zadatak da se do 4 časa 26. novembra prebaci u rejon sela Bobodol i da do dolaska 4. bataljona obrazuje brigadnu rezervu.

Četvrti bataljon još se nalazio na putu iz Obrovca za Oklaj. On je 26. novembra stigao u rejon Oklaj, odakle je odmah prebačen u rejon sela Marasovine, gdje je zadržan u brigadnoj rezervi.

Tehnička četa brigade imala je zadatak da vrši opravku saobraćajnica i da ih očisti od protivtenkovskih mina i time omogući snabdjevanje jedinica i evakuaciju ranjenika, kao i kretanje tenkova.

Prvi haubički divizion imao je zadatak da u toku artiljerijske pripreme tuče koncentričnom vatrom Lisnik i selo Miloševići, gdje se nalazio štab neprijateljskog bataljona. Po prenosu artiljerijske vatre u dubinu neprijateljske odbrane da koncentriše vatru na kotu 365. Artiljerijska priprema počinje u 6.30, a završava u 7.30 časova.

Brigadno previjalište i odeljak divizijske hirurške ekipe nalazili si se u rejonu sela Bobodol (zaselak Zelici}.

Prvi bataljon podrškom artiljerije i minobacača uspjeo je da u prvon naletu zauzme sela Grguri i Želići i da izbije pred Cvijanoviće. Međutim 3. bataljon i pored artiljerijske i minobacačke podrške, nije uspjeo di zauzme Lisnik. Neprijatelj je sa te kote pružao snažan otpor. Neprestanom mitraljeskom vatrom uspjelo mu je da odbije napad 3. bataljon; i dijelova 1. bataljona koji su vršili napad sa zapadne strane. Pored tog; što je bataljon trpjeo neprijateljsku pješadijsku i artiljerijsku vatru, jedinice bataljona upale su u minska polja, što je u odsudnom momenti juriša usporilo snagu njegovog napada. Poslije prvog neuspjelog juriš; na Lisnik, 3. bataljon je pokušao da zaobiđe tu kotu sa istočne strane, al taj manevar nije uspjeo, jer je neprijatelj pružao otpor iz Dujakovića Miloševića. I na ovom pravcu manevar jedinica ometala su minska polja

Ceta tenkova i oklopnih kola koja je podržavala napad bataljoni nije mogla doći do izražaja, jer svaki manevar tenkova i oklopnih kula bi< je gotovo sveden na komunikaciju, a i komunikacija je bila minirana p< čitavoj dubini neprijateljske odbrane protivtenkovskim minama.

Stab brigade naredio je tada 3. bataljonu da se pomjeri udesno i d; sve svoje snage usmjeri na likvidiranje neprijateljskog uporišta u Duja kovićima i Miloševićima. Istovremeno je štab brigade uveo u borbu 2 bataljon između 1. i 3. bataljona, na pravcu duž komunikacije Lisnik — kota 344 — Ljubač. Zadatak bataljona je bio da likvidira neprijateljsk uporište na Lisniku, a zatim da sa 3. bataljonom likvidira neprijatelj; u Miloševićima i Seatu, a sa 1. bataljonom u Ljubaču.

U toku čitavog dana bataljoni su vodili žestoke borbe u nastojanji da zauzmu neprijateljska uporišta na Lisniku i u Miloševićima, ali i pore; svih napora, nisu u tom uspjeli. Neprijatelj, uz podršku artiljerije i mino bacača, koristeći minsko-eksplozivne prepreke pružao je jak otpor, bra neći svaki bunker, svaku kuću i svaki rov.

Treća prekomorska brigada, koja je napadala desno od 1. brigade takode nije postigla uspjeh u borbi za Bulajušu (kota 359) i selo Čolaka vići. Ni na ostalim pravcima napada divizije nije došlo do promjene. Ne prijatelj je na svim pravcima pružao žilav otpor.

Padom mraka štab 1. dalmatinske brigade naredio je bataljonima d obustave napad i da u toku noći srede jedinice i pripreme za sijede* napad. U toku noći neprijatelj je vršio protivnapade sa ciljem da odbac jedinice brigade od svojih položaja, ah su bataljoni odbili te napade, tak da nije bilo nikakvih promjena.

Stab brigade je organizovao i vršio pripreme za ponovni napad. Pro cjenjujući situaciju, došao je do zaključka da je proboj neprijateljske od brane jedino moguć ako se likvidira neprijateljsko uporište na Lisnik] koje je on uporno branio. Na osnovu tako procjenjene situacije štab bri gade je odlučio da, koristeći raniji uspjeh 1. bataljona, u borbu uvedi brigadnu rezervu, 4. bataljon, na pravcu zapadno od komunikacije koj vodi preko Lisnika za Knin, između sela Grguri i Lisnika sa osnovnii zadatkom da sa sjeverne i sjeverozapadne strane obuhvati Lisnik i u sadjej stvu sa 2. bataljonom likvidira neprijatelja na njemu, a po zauzeću Lisnik da sadjejstvuje sa 2. i 3. bataljonom na likvidiranju neprijatelja u rejon sela Miloševići, Seat i Đakovići, a zatim da sadjejstvuje sa 1. bataljonor na likvidiranju neprijateljskog uporišta u Ljubaču.

Prvi bataljon je dobio zadatak da produži napad u pravcu Marijanovića i kole 365, a zatim da usmjeri djejstvo na neprijateljsko uporište u Ljubaču, u sadjejstvu sa 4. bataljonom da likvidira to neprijateljsko uporište i da izbije na lijevu obalu Krke. Drugi i 3. bataljon po likvidiranju snaga neprijatelja u rejonu Miloševića, Seata i Đakovića, vršiće napad duž komunikacije Drniš — Knin u pravcu sela Vujanići sa ciljem njenog presjecanja i sadjejstva sa 3. prekomorskom brigadom na likvidiranju neprijateljskog uporišta na Koniu (kota 357) i Potkonju.

Ujutro 27. novembra, napadu bataljona prethodila je artiljerijska priprema na Lisnik. Milošević, Seat i kotu 365. Uz podršku artiljerije, minobacača i tenkova bataljoni su u 6 časova krenuli u napad.

Prvi bataljon na svom pravcu napada sa grupom tenkova uspio je da zauzme selo Marijanovići i kotu 365 i da izbije sa zapadne strane pred selo Ljubač. Četvrti bataljon napadao je desno od 1. bataljona zaobilazeći Lisnik sa sjeverozapadne strane. U tom vremenu bio je ranjen komandant bataljona Mirko Serbo, tako da je došlo do pometnje. Umjesto da bataljon izvrši bočni udar na Lisnik, kako mu je to bilo naređeno njegove ćete su produžile napad u pravcu Ljubača. Ostavljajući Lisnik iza leđa, bataljon je izbio na kotu 344 južno od Ljubača.

Drugi bataljon, uz podršku artiljerije, minobacača i oklopnih kola vršio je napad na Lisnik, ali u tome nije uspio, jer 4. bataljon nije mu sadjejsivovao sa sjeverne i sjeverozapadne strane. Treći bataljon vodio je žestoku borbu za Dujakoviće i Miloševiće. ali bez rezultata.

Proboj neprijateljske odbrane na dijelu fronta Želići, Grguri i Lisnik i ovlađivanje selom Marijanovići, kao i izbijanje 1. bataljona na kotu 365 i zapadno od Ljubača, omogućili su 4. i 2. bataljonu da u žestokoj borbi istog dana oko 12 časova zauzmu Lisnik.[15"]) Nijemci nisu ni pokušali da se povuku sa Lisnika. a bataljonima je uspjelo da ga zauzmu tek kada je na njemu bio ubijen i posljednji njemački vojnik. U tim borbama od neprijateljske pješadije i artiljerijske vatre, kao i od protivpješadijskih nagaznih mina veći broj boraca i starješina brigade izbačen je iz stroja. Očito je da je neprijateljska upornost u potpunosti bila u skladu s naredbom da brane položaj do posljednjeg čoveka. Ovim uspjehom bataljona 1. brigade stvoreni su povoljni uslovi za likvidiranje neprijateljskog uporišta u Ljubaču i izbijanje na lijevu obalu rijeke Krke. Po izvršenju tog zadatka, postojale su realne mogućnosti za napad u pravcu Konja i presjecanje komunikacije Drniš — Knin u rejonu Vujanovića i sadejstvovanje sa jedinicama 3. prekomorske brigade na likvidiranju neprijateljskog uporišta na Konju i Potkonju.

Ovim prodorom bataljona 1. brigade u dubinu neprijateljske odbrane bila je ugrožena neposredna odbrana Knina. Da bi otklonio opasnost prodora jedinica NOVJ u Knin sa južne strane, neprijatelj je istog dana, uz podršku artiljerije i minobacača, izvršio protivnapad na pravcu Knin — Lisnik. U žestokim borbama njemu je uspjelo da odbaci 4. i dijelove 2. bataljona i da pred mrak ponovo zauzme Lisnik. Četvrti bataljon povukao se jugozapadno od Lisnika na liniju Grguri — kota 335. Desno od 4. bataljona nalazili su se 2. i 3. bataljon na ranijim položajima prema Dujakovićima i Miloševićima. Desni bok 1. bataljona je bio izložen opasno-

"*) Izvod iz knjige poslatih depeša GS NOV i PO Hrvatske (Zbornik V. knj. 38. dok. 111).

sti da bude odsječen u rejonu Marijanovića od ostalih jedinica brigade, te je zbog toga štab brigade naredio štabu 1. bataljona da izvuče jedinice na liniju Zelici — Grguri kako bi izravnao Front svojih jedinica.

Neprijatelj, ojačan svježom četom, po padu mraka izvršio je novi napad na bataljone 1. brigade, sa ciljem da ih što dalje odbaci, ali taj napad bataljoni su odbili. Na toj liniji brigada je, u toku noći 27/28. i 28. novembra vodila manje borbe i vršila samo dijelom snaga protivnapade. Artiljerija i minobacači podržavali su napade na položaje radi uznemiravanja i ometanja.

Dvadeset osmog novembra, padom mraka, po naređenju štaba 26. divizije, štab 1. brigade naredio je bataljonima da glavninu svojih snaga izvuku iz borbe u obližnja sela, a manje snage da ostave na položaju prema neprijatelju. Njihov zadatak je bio da aktivnim djejstvima uz podršku artiljerije minobacača spriječe napad nsprijatelja i time omoguće glavnim snagama brigade da se odmore, srede i pripreme za odlučan napad za konačno oslobođenje Knina. Za to vrijeme i neprijatelj je vršio napade, ali su ga jedinice brigade svaki put odbacile bez angažovanja jačih snaga.

Do 28. novembra, na svim pravcima napada jedinica 8. korpusa nisu postignuti značajniji rezultati. Najbolje rezultate postigle su jedinice 20. divizije na komunikaciji Knin — Strmica. Neprijatelj je pružao otpor i prelazio u protivnapade sa ciljem da povrati izgubljene položaje ili da odbaci jedinice NOVJ od svojih položaja, i ispoljavao je sve jaču aktivnost na pravcu napada 19. divizije da bi održao u svojim rukama komunikaciju Knin — Zrmanja — Velika Popina.

Poslije neuspjelog proboja neprijateljske odbrane sa južne strane Knina, na pravcu napada jedinica 26. divizije, štab 8. korpusa je odlučio da brigadu 20. divizije koja je napadala lijevom stranom Krčića prebaci na desnu stranu i time suzi front te divizije kako bi pojačao pritisak na Knin sa sjeverne strane.

Pored toga što snage 8. korpusa NOVJ nisu postigle značajnije rezultate na zauzimanju većeg prostora, one su nanijele neprijatelju velike gubitke, pa je dovedena u pitanje dalja odbrana Knina.[151])

U toku 29. i 30. novembra neprijatelj je vršio manje ispade, koje su jedinice 26. divizije redovno odbijale. Pored toga one su sa manjim jedinicama vršile nasilno izviđanje sa ciljem otkrivanja neprijateljevih namjera i intenzivne vojno-političke pripreme za ponovni napad.

Stab 26. divizije, na osnovu procjene situacije, iskustva i zaključaka iz prošlih borbi, donio je odluku da u borbu uvede i svoju rezervu. 12. dalmatinsku brigadu, na pravcu sela Dujakovići — Miloševići između 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade. Na taj način izvršeno je grupisanje jakih snaga na frontu napada od Krke do komunikacije Drniš — Knin. Ovim je odsjek napada 1. brigade bio znatno smanjen.

'") »Posle svega što se dogodilo u rejonu Knina, Stab 15. brdskog armijskog korpusa je došao do zaključka da su mu jedinice u rejonu Knina dovedene u veoma težak položaj, i neće moći izdržati u daljim borbama, tim pre što su pretrpel« znatne gubitke i bile sabijene na vrlo uzan prostor u obliku džaka sa uskim otvorom prema Zrmanji. Da bi izbegao najgore, on je od Štaba grupe armija »E* zatražio odobrenje da napusti Knin. Kako nije bilo drugog izlaza, ovaj Stab sc- i tim složio i naredio mu je da odbranu organizuje na povoljnijem položaju sjeverni od Knina.' Todor Radošević, n. d., str. 259.

Za taj napad za oslobođenje Knina 1. dalmatinska proleterska brigada bila je ojačana sa 10 tenkova, 6 oklopnih kola (blinda), četiri protivoklopna topa 57 mm i dva protivavionska mitraljeza 20 mm. Zadatak brigade nije se bitno razlikovao od ranijeg zadatka, jedino što je sada imala uži odsjek napada i mogućnost da usmjeri svoje glavne snage na dva neprijateljska uporišta Marjanoviće i Ljubač.

Ujutro 1. decembra, napadu jedinica prethodila je artiljerijska priprema a u 7 časova otpočeo je napad pješadije.

Prva brigada, podrškom artiljerije i minobacača, kao i grupe tenkova i oklopnih kola, usmjerila je glavni udar na neprijateljsko uporište u rejonu Marjanovića i kote 365 a pomoćnim snagama na selo Seat i kotu 344. I pored snažne podrške artiljerije i tenkova i odlučnog juriša jedinica, u prvim napadima nije uspjela da likvidira neprijateljsko uporište. U toku dana neprijatelj je iz Knina dovlačio pojačanja u Marjanoviće, tako da se čitavog dana vodila žestoka borba za to selo. Isto tako desno krilo brigade vodilo je žestoku borbu za Seat i kotu 344. Početkom mraka borba je postajala sve žešća, uz podršku artiljerije i minobacača i krajnjim naporima pješadije i tenkova, oko 23 časa slomljen je otpor neprijatelja u rejonu Marjanovića, Seata i kote 344.

Istog dana desno od 1. brigade, 12. brigada vodila je žestoke borbe za Dujakoviće i Miloševiće, 3. prekomorska brigada u rejonu Sv. Nikola i za Kneževiće, a 13. brigada vodila je borbe za Crnu glavicu.

Ujutro 2. decembra bataljoni 1. brigade nastavili su napade na neprijateljska uporišta u Ljubaču i Đakovićima. Čitav dan jedinice su vodile uporne i žestoke borbe i nastojale da podrškom artiljerije, zajedno sa grupom tenkova i oklopnih kola, likvidiraju uporišta. Međutim, neprijatelj je grčevito branio svaki bunker, zaklon i svaku kuću. Ponovilo se ono isto kao i u selu Marjanovići da je trebalo potpuno uništiti neprijatelja radi zauzimanja jedne za drugom otporne tačke. Borba za Ljubač i Đakoviće trajala je nesmanjenom žestinom sve do dva sata 3. decembra, kad je pješadiji i tenkovima uspjelo da likvidiraju neprijateljska uporišta.

Dvanaesta brigada zauzela je neprijateljsko uporište u Miloševićima i vodila borbu za selo Jaramaz. Treća prekomorska brigada zauzela je neprijateljsko uporište u rejonu Sv. Nikole.

Još dok se vodila borba za Ljubač i Miloševiće, štab 26. divizije naredio je štabovima 1. i 12. brigade da upute po jedan bataljon na most na Krki južno od Knina. Bataljoni su stigli do mosta u 3 časa. Kada je primjetio nailazak bataljona na lijevu stranu mosta, neprijatelj je srušio most, iako su se njegove snage nalazile na lijevoj obali Krke.

Poslije zauzimanja neprijateljskih uporišta u Ljubaču i s. Đakovićima, bataljoni 1. brigade zajedno sa tenkovima, produžili su napad u pravcu Konja i izbili na komunikaciju u rejonu Vujanića. Time i jakim pritiskom 12. brigade na Jaramaze i 3. prekomorske brigade sa juga na kotu 357, došlo je do razbijanja neprijateljske odbrane na tom prostoru. Te snage neprijatelja bile su odsječene od Knina i dijelimično uništene, a ostatak zarobljen.

Trećeg decembra između 3 i 4 časa jedinice 26. divizije prodrle su u Knin, gdje su se spojile sa jedinicama 20. divizije koje su u grad prodrle sa sjeverne strane. Neprijateljske jedinice povlačile su se iz Knina u pravcu Zagrovića. Čitav dan 3. decembra vođene su borbe u rejonu sela

Minobacačka četa na položaju kod Knina, novembra 1944.

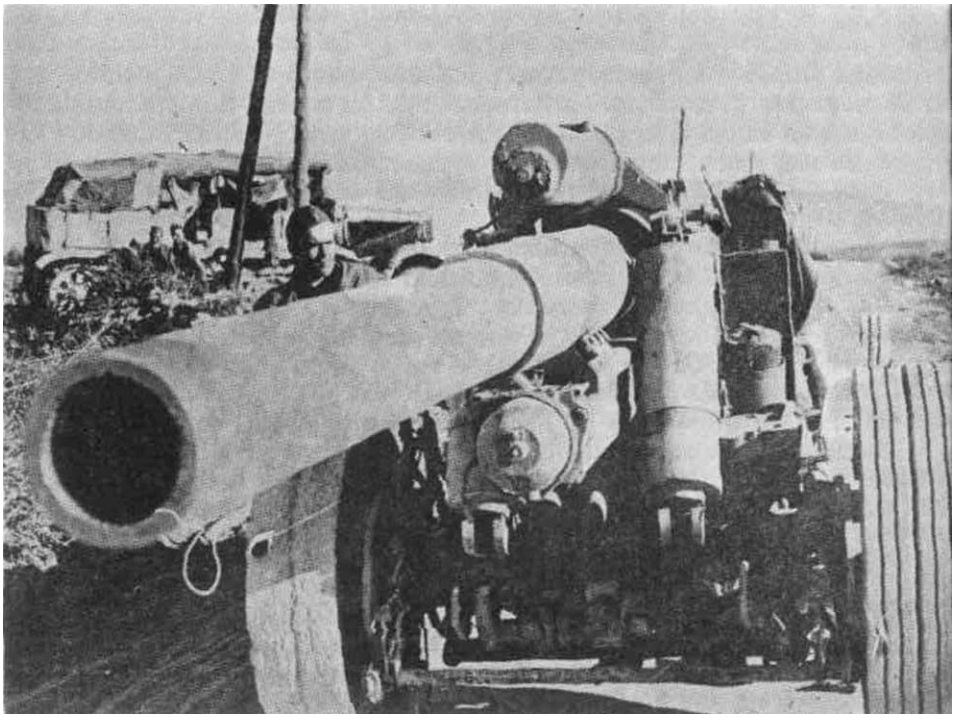

Baterija haubica 155 mm na položaju južno od Knina, novembra 1944.

Uništeno i zaplijenjeno oružje i oprema u borbama za oslobođenje Knina, decembra 1944.

Bradoši i Dundari sjeverozapadno od Knina. Neprijateljske jedinice koje su se pokušale probiti prema Zrmanji bile su većim dijelom uništene i zarobljene od snaga 8. korpusa NOVJ, što su i sami Nijemci priznali.[15']

U teškim i napornim borbama za oslobođenje Knina došla je do punog izražaja velika upornost i izdržljivost boraca i rukovodilaca. Sve jedinice su ulagale krajnje napore da postignu pobjedu nad neprijateljem Time je još jednom potvrđen visoki borbeni moral boraca i rukovodilaca NOVJ. Borci podoficiri i oficiri i politički komesari 26. divizije za nesebično zalaganje, junaštvo, istrajnost i postignute uspjehe, pohvaljeni su Naredbom štaba 8. korpusa od 4. decembra 1944. godine, Naredbom Glavnog štaba NOV i POH od 6. decembra i naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, od 10. decembra 1944. godine.[153])

Na odsjeku napada 1. dalmatinske proleterske brigade nanijeti su neprijatelju veliki gubici u ljudstvu i materijalu. U borbama koje su trajale od 24. novembra do 3. decembra 1944. godine, ubijeno je 336 nepri-

'") U knjizi »Ratište u Hrvatskoj«, na str. 212, Franz Schraml piše o borbama kod Knina: »Neprijatelj nastavlja svoje jake napade na cjelom frontu. Kod 383 pješadijskog puka, Padani (mjesto) okruženi. Grupi ne polazi za rukom da se probije. Pala je u zarobljeništvo. Svi zamjenici su pali u partizanske ruke. oko 600 ranjenika. 373. divizija pretrpjela težak udarac. 264. divizija se može smatrati uništenom. Jednoj grupi od 200 ljudi pod ličnim vodstvom komandanta divizije je pošto za rukom da se probije ka sjeveru, duž željezničke pruge«.

xu) Zbornik II, knj. 1, str. 563 i Zbornik V. knj. 36, dok. 27

jateljskih vojnika, 32 podoficira i četiri oficira. Taj podatak odnosi se sam< na ono što je nađeno na položajima gdje je brigada vodila borbe, i t< uglavnom poslednjeg dana. Tu nijesu uračunati poginuli njemački vojnici koje su Nijemci sahranili prethodnih dana. Sami Nijemci kažu da j< 373. legionarska divizija pretrpila velike gubitke a 264. njemačka divizija mogla se smatrati uništenom. Jedino se izvuklo iz Knina sa komandantom te divizije oko 200 vojnika. Neprijatelj je izvlačio ranjene sa položaja i sklanjao u željeznički tunel. Oko 600 njemačkih ranjenika pak je u ruke jedinica NOVJ. Naravno, to su rezultati jedinica 8. korpusa NOV

Brigada je na svom odsjeku zaplijenila 22 puškomitraljeza (»šarca«) dva mitraljeza (»šoše«), dva puškomitraljeza (»zbrojevke«), 9 protivavionskih mitraljeza (»flakova«) 225 pušaka, četiri tromblona, jedan kamion 18 telefona, jedan protivkolski top. 155 sanduka municije, 8 bicikala, II pištolja, tri njemačka protivoklopna ručna bacača (bazuke) i tri laka bacača. tri automata, a tri protivkolska topa su uništena.

Gubici 1. dalmatinske brigade bili su: 61 poginuo, 262 ranjena borca 15 nestalih. Od poginulih je bilo 17 rukovodilaca.

Poslije oslobođenja Knina jedinice 26. divizije bile su raspoređene du; dalmatinske obale od Krke do ušća Cetine.

PONOVO u ŠIBENIKU

Po završenoj operaciji za oslobođenje Knina 1. dalmatinska proleterska brigada razmjestila se na sektoru Šibenika, gdje je ostala na odmori do kraja januara 1945. godine. Tada je rasformiran 5. (šibenski) bataljon i njegovim ljudstvom popunjeni su ostali bataljoni. Za to vrijeme i jedinicama brigade planski su se odvijale pripreme za predstojeće opera cije. Postavilo se kao glavni zadatak upoznati i obučiti borce u osnovnin znanjima vojne vještine za vođenje borbi u raznim uslovima i u rukovanju raznim vrstama oružja, starješine je takođe trebalo što bolje obučit za rukovođenje jedinicama u savremenim uslovima ratovanja. Obuka bo raca bila je potrebna tim više jer se brigada u tom vremenu popunjavah mobilisanim borcima, koji nisu imali ni osnovno vojničko znanje. Iste tako, trebalo je politički pripremiti borce, a naročito novomobilisane i on< koji su prešli iz neprijateljskih formacija. Velika većina tih boraca mah je znala o ciljevima naše borbe.

Pored toga. nastavljalo se i takmičenje između jedinica u okviru divizije i u okviru brigade. Uslovi takmičenja bila su sva pitanja rada i život« svake jedinice i pojedinca. Takmičenje je dobijalo sve šire razmjere, jer s< odvijalo u periodu ofanzivnih operacija NOVJ za konačno oslobođenje naš« zemlje.

U tom duhu štab brigade je razradio plan vojne obuke, moralno-političkog uzdizanja boraca i rukovodilaca i kulturno-prosvjetnog rada po jedinicama. U planu vojne obuke naročito je bila poklonjena pažnja borbeno, obuci, razvijanju u streljački stroj i načinu prebacivanja i korištenja zemljišta u zauzimanju zaklona. Svaki borac je morao da nauči da rukuje oružjem kojim je bio zadužen. Strojeva obuka izvodila se radi učvršćenja discipline i vojničkog izgleda jedinice i svakog borca. Starješine su obučavane i rukovođenju jedinicama, naročito prebacivanju jedinica u borbi i kako treba koristiti podršku artiljerije, minobacača i mitraljeza. Za komandire od-

jeljenja i vodova u brigadi su organizovani kursevi koji su trajali 30 dana. Kroz kurseve gotovo da su prošli svi komandiri odjeljenja i vodova. Organizovani su i ostali kursevi: izviđački, sanitetski, intendantski i veterinarski. Kursevima je ublažavan nedostatak stručnog kadra, naročito u sanitetu brigade. Pri intendanturi brigade organizovane su radionice — obućarska i krojačka.

Po jedinicama brigade odvijao se intenzivan partijsko-politički rad. Za što uspješniji rad na moralno-političkom uzdizanju boraca i rukovodilaca naročito su se angažovali partijsko-politički rukovodioci, partijske i skojevske organizacije i svaki član KPJ i SKOJ-a. Velika pažnja bila je poklonjena radu sa borcima koji su mobilisani za popunu jcdinica brigade i onima koji su došli iz neprijateljskih redova — kako bi upoznali ciljeve naše borbe. Sa tim borcima temeljito su prorađivane odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i ostale aktuelne teme. Radi što bržeg saživljavanja novih boraca sa sredinom u koju su došli, poklonjena je pažnja drugarskim odnosima između njih i starijih boraca i starješina. U brigadi je organizovan partijsko-politički kurs u trajanju od 20 dana. Kursom su obuhvaćena po 24 slušaoca.

Garancija za uspješan rad bila je snaga Partije, koja je imala izgrađene jasne stavove u svim pitanjima rada i života jedinica. U to vrijeme u brigadi je bilo oko 405 članova KPJ (u rashodu 44), 32 kandidata za članove KPJ (u rashodu 2) i oko 394 članova SKOJ-a (u rashodu 38). Ukupno su bila organizovana 924 borca i starješine, što je bilo skoro polovina sastava brigade. Ovo je predstavljalo veliki potencijal za izvršavanje svih zadataka koji su se pred brigadom postavljali.

Brojno stanje članova partije i članova SKOJ-a po jedinicama brigade je izgledalo ovako:

— 1. bataljon: članova KPJ 80 (u rashodu 6), kandidata 1, članova SKOJ-a 61;

— 2. bataljon: članova KPJ 70 (u rashodu 10), kandidata 7, članova SKOJ-a 53;

— 3. bataljon: članova KPJ 75 (u rashodu 9), kondidata 6, članova SKOJ-a 96;

— 4. bataljon: članova KPJ 45 (u rashodu 2), kandidat 1. članova SKOJ-a 22;

— minobacačka četa: 9 članova KPJ (u rashodu 2), kandidat 1, članova SKOJ-a 25;

— četa za vezu: 20 članova KPJ, kandidata 2, članova SKOJ-a 11;

— tehničko-minerska četa: 5 članova KPJ (u rashodu 4), članova SKOJ-a 7;

— brigadna previjalište: 11 članova KPJ, članova SKOJ-a 8;

— intendantura: 7 članova KPJ, kandidat 1, članova SKOJ-a 15;

— bojna komora: 4 člana KPJ, kandidat 1;

— prateća četa: 13 članova KPJ, članova SKO.T-a 16;

— štab brigade: 7 članova KPJ.

U rashodu se računao samo broj koji se liječio u brigadnoj ambulanti i u divizijskoj bolnici, a trebalo je da se ubrzo vrate u brigadu.[151])

'") Izvještaj o radu partijske organizacije 1. dalmatinske proleterske brigade za novembar 1944. god. dostavljen CK KPJ (Arhiv VII, mikrofilm CK KPH. rolna 1. snimak 676—700).

Uslovi za kulturno-prosvjetni rad su bili vrlo dobri. Kulturno-pros vjetni odbor brigade povezao se i uspješno sarađivao sa kulturno-pros vjetnim radnicima Šibenika. Organizovana su kvalitetna predavanja. Pri premane su i izvođene priredbe po jedinicama i pozorišne predstave Brigada je imala dobro uvježban pjevački hor, dramsku sekciju i folklor nu grupu. Kulturno-zabavni rad u brigadi u to vrijeme je unapređen a i tehnička opremljenost im je bila na znatno većem nivou. Priredbi koje su održavane u zgradi Narodnog pozorišta u Šibeniku, u zajednic sa kulturno-prosvjetnim radnicima Šibenika, bile su na zavidnom ni vou i dobro posjećene. Naročita briga je bila poklonjena opismenjavanji boraca. Uređivani su i izdavani brigadni i bataljonski listovi. Po četam! su izdavane zidne novine, u kojima su se iznosile dobre i loše strane sta nja u četama. Na duhovit način iznosile su se karakterne osobine svakoj pojedinca, bez obzira na to da li je bio borac ili rukovodilac, tako si razvijala zdrava i konstruktivna kritika, što je pozitivno uticalo na ot klanjanje slabosti u jedinicama i kod pojedinaca. Po jedinicama se izvo dila i fizička obuka, od koje je dio bio obavezan, a jedan dio sloboda: (fudbal, trčanje, skakanje udalj i ostale discipline).

ORGANIZACIONO STANJE BRIGADE FEBRUARA 1945. GODINE

U sastavu brigade februara 1945. godine bila su četiri bataljona, mi nobacačka četa, četa za vezu. inžinjerijska četa, prateća četa, izviđačk vod i brigadno previjalište. U intendanturi brigade kao novina bila je for mirana bojna komora na čelu sa šefom komore. On je bio odgovoran z čuvanje, transport i snabdjevanje jedinica municijom i za popravku oruž ja. Postojao je i referent za veterinu. Bataljoni su imali u svom sastavi po tri streljačke i po jednu prateću četu. vod za vezu, intendanta i re ferenta saniteta. Brojno stanje brigade bilo je oko 2.000 ljudi, ali se on često mijenjalo uslijed gubitaka i ranjavanja i stalnog obnavljanja po punom.

Izvršena su **i** kadrovska pomjeranja u štabu brigade i nekim šta bovima bataljona. Komandant brigade, major Bogdan Stupar, postav ljen je na dužnost načelnika štaba 26. divizije, a na njegovo mjesto po stavljen je načelnik štaba brigade, kapetan Vaso Đapić. Komesar bri gade. Vladimir Marković Inđo, premješten je u Mornaricu NOVJ, a n njegovo mjesto postavljen je Nikola Aračić Đađa. Na dužnost zamjeni ka komandanta brigade postavljen je dotadašnji komandant **3.** bataljon kapetan Stevo Vagić, na dužnost načelnika štaba brigade postavljen je ka petan Stevo Pećanac, do tada komandant bataljona u 2. dalmatinskoj pre leterskoj brigadi. Na dužnosti pomoćnika komesara brigade od 7. febru ara 1945. godine se nalazio Mujo Ibrahimpašić, intendanta brigade Jov **Skrbić** i referenta saniteta Marko **Sarić.** Na dužnost komandanta **3.** bata ljona postavljen je kapetan Jozo Jurišić, do tada zamjenik komandant istog bataljona, a na dužnost komandanta 4. bataljona postavljen je Ni kola Solić — Stričević.

MOSTARSKA OPERACIJA

Na području Mostara od neprijateljskih snaga, u januaru 1945. godine, nalazile su se: 369. legionarska i 9. ustaško-domobranska divizija, mjesna milicija, ustaška »Crna legija« i fašistički bataljon crnih košuljaša »San Marco«. Te snage organizovale su odbranu Mostara na liniji spoljne i neposredne odbrane grada. Za spoljnu odbranu Mostara sa zapadnog pravca neprijatelj je sa 370. pukom 369. legionarske divizije i ustaškim snagama, ojačan artiljerijom, držao uporište Široki Brijeg. Neprijatelj je imao namjeru da upornom odbranom Mostara obezbjedi lijevi bok Grupi armija »E« čije su se jedinice povlačile preko Sarajeva i Banjaluke prema sjeveru i da omogući i dalje eksploatisanje radnika na području Mostara.[155])

Na istom području od jedinica NOV nalazile su se: 9. i dijelovi 29. divizije koji su držali položaje prema Mostaru i Širokom Brijegu, a jedna brigada 29. divizije na desnoj obali Neretve, jugoistočno od Mostara One su aktivnim djejstvima sa slobodne teritorije ugrožavale spoljnu odbranu Mostara. Da bi se oslobodio pritiska jedinica NOVJ i učvrstio svoje pozicije na području Mostara, neprijatelj je preduzeo akciju protiv 9. i dijelova 29. divizije, u pravcu Ljubuškog i Metkovića. U toj akciji učestvovale su 9. ustaško-domobranska i 369. legionarska divizija i jedinice ustaške »Crne legije«.

Dvadeset sedmog januara neprijatelj je preduzeo napad iz Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog i Čitluka, a dan kasnije iz Mostara u pravcu Čapljine i Metkovića. Četvrta brigada 9. dalmatinske divizije pružala je otpor, ali je neprijatelj uspio da infiltrira djelove svojih jedinica u pozadinu naših jedinica NOVJ i time ih prisilio na povlačenje. Neprijatelju je uspjelo da 28. januara zauzme Čitluk i Ljubuški i da ugrozi Vrgorac, a 29. januara Čapljinu i Metković. Jedinice 9. divizije zaustavile su prodor neprijatelja prema Vrgorcu, a pod pritiskom jedne brigade 29, divizije neprijatelj se povukao iz Metkovića u Čapljinu. Prilikom povlačenja porušio je most na Neretvi.

Ispadi neprijatelja na slobodnu teritoriju ubrzali su operacije jedinica 8. korpusa za oslobođenje Mostara. Za tu operaciju Stab 8. korpusa je odredio 9. 19. i 26. diviziju. Tenkovsku i Artiljerijsku brigadu. U operacijama je trebalo da učestvuje i 29. hercegovačka divizija. Njihov zadatak je bio da koncentričnim udarom razbiju neprijateljsku odbranu

'") Završne operacije *za* oslobođenje Jugoslavije 1944—1945. godine, strana 459—460. Vojnoistorijski institut, Beograd. 1957.

na prilazima Mostaru i ovladaju gradom. Određeno je da se glavni udar nanese pravcem Široki Brjeg — Dobrići — Ilici — Mostar, a pomoćni Čitluk — Mostarsko blato — Varda — Mostar.

Za izvršenje tog zadatka 8. korpus je naredio:

— 19. divizija bez 3. brigade ojačana 12. brigadom 29. divizije napada pravcem Čitluk — Mostarsko blato — Varda — Mostar;

— 9. divizija, bez 2. dalmatinske proleterske brigade, napada pravcem Ljubuški — Bukovo — Knešpolje;

— 26. divizija, bez 3. prekomorske brigade, napada pravcem Dobrkovići — Široki Brijeg — Dobrići — Mostar. Diviziju podržava korpusna artiljerijska brigada i 1. tenkovska brigada bez 1. bataljona;

— 3. prekomorska brigada obezbeđuje pozadinu i lijevi bok glavnih snaga sa pravca Rakitno;

— 2. dalmatinska proleterska brigada 9. divizije djejstvuje na zasebnom pravcu na lijevom krilu glavnih snaga korpusa pravcem Dobrići — Ugrovača — G. Gradac — Jastrebnik i manjim snagama na pravcu Bogodol i na taj način obezbjeđuje lijevi bok tim snagama. Korpusna rezerva je 4. dalmatinska brigada 9. divizije. Dvadeset deveta hercegovačka divizija bez 12. brigade djejstvuje pravcem Nevesinje — Mostar.

OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA

Prva dalmatinska proleterska brigada 30. januara prebačena je vozom iz Šibenika u Split. Ukrcala se u splitskoj luci na brodove Mornarice NOVJ i ujutro 31. januara iskrcala se istočno od Omiša u selu Kuzmanići. Odatle je izvršila marš preko Zadvarja u pravcu Imotskog. Na ovom maršu brigadu je zatekla proslava Dana formiranja Crvene armije, ali za proslavu je bilo malo vremena. Proslava je, ipak. održana na taj način što su jedinice obustavile marš za 4—5 časova na prostoru sela Grabovac. Za ovo kratko vrijeme kulturno-prosvjetni odbor brigade organizovao je priredbu. Okupljeni seljaci igrali su i pjevali borbene pjesme sa borcima. Iako siromašni, seljaci su donijeli borcima namirnice, vino. smokve i ostalo što su imali. Poslije ove skromne, ali svečane proslave, pokret je nastavljen u pravcu Imotskog i dalje preko Posušja u pravcu Širokog Brijega. Četvrtog februara jedinice brigade izbile su u rejon sela Kočerin U tom selu štab brigade povezao se sa štabom 2. dalmatinske proleterske brigade, koja se već odranije nalazila na položaju desne obale riječice Ugrovače.

Uporište u Širokom Brijegu i Knešpolju branili su 1, 2. i 3. bataljon 370. puka, 369. legionarske divizije, ojačani sa dvije baterije 369. artiljerijskog puka i jednom protivkolskom četom. U uporištu se nalazilo oko 300 vojnika njemačke mornaričke pješadije i dvije čete iz 257. »Landešicen« bataljona. Pored njemačkih snaga tu su bile: 2. bojna 2. puka 2. Gorskog zdruga i ustaška milicija. Sem pješadijskog naoružanja, odbrana uporišta imala je za podršku pet haubica 105 mm. jedan protivavionski mitraljez 20 mm »flak«, dva topa »škoda« 37 mm, pet protivkolskih topova 45 mm i jedan top 155 mm. Neprijatelj je dobro utvrdio položaje za odbranu koje je posjeo po sistemu otpornih tačaka. Na glavnim otpornim tačkama nalazili su se betonski bunkeri. Otporne tačke bile su opasane bodljikavom žicom i minama. Glavne otporne tačke nalazile su se u du-

Mari brigade sa Šestanovaca preko Imotskog i Posušja prema Širokom Brijegu februara 1945.

Vaso Đapić, Veljko Kadijević i Blaienka Katii Sinjkinja na osmatraćnici 6. II 1945. kod Širokog Brijega

vanskoj stanici, katoličkom samostanu, u zgradi gimnazije i na Ciganskom brdu (kota 451). Kote Cigansko brdo i Cavar dominirale su Širokim Brijegom. Na Cavaru se nalazila jedna stara tvrđava. Duž komunikacije Široki Brijeg — selo Kočerin neprijatelj je postavio protivtenkovske mine Ovo uporište je i predstavljalo ključnu tačku odbrane Mostara.

Na osnovu dobivenog zadatka i procjene situacije, odluka štaba 26 divizije bila je da sa tri brigade, uz podršku artiljerije i tenkova i u sadjejstvu sa 9. divizijom, napadne i likvidira neprijateljsko uporište Širok Brijeg. Predviđeno je da brigade napadaju na odvojenim pravcima u vidv napadnih kolona, koncentrično prema neprijateljskom uporištu. U divizijskoj rezervi bio je jedan tenkovski bataljon. Brigade su određivale rezervu prema svojim potrebama.

Na osnovu donete odluke, štab 26. divizije izdao je zapovjest potćinjenim jedinicama i odredio im zadatke.

Prva brigada ojačana baterijom protivkolskih topova 47 mm napads pravcem Kočerin — Široki Brijeg sa zadatkom da u sadejstvu sa 11. i 12 brigadom i uz podršku tenkova i artiljerije kao zapadna kolona likvidm neprijatelja u naselju Široki Brijeg.

Jedanaesta brigada kao južna kolona da napadne neprijateljsko uporište u samostanu a po njegovom likvidiranju sadejstvuje sa 1. brigadon u zauzimanju mjesta.

Dvanaesta brigada kao sjeverna kolon^imala je zadatak da sadejstvujt sa 1. brigadom na likvidiranju neprijateljskog uporišta na Ciganskom brdi i u samom mjestu.

Deveta divizija sa južne strane trebalo je da izvrši napad na neprijateljsko uporište u Knešpolju i presječe komunikaciju Široki Brijeg — Mostar, a 2. proleterska dalmatinska brigada sa dva bataljona da posjedne polo žaj na liniji: Gradac — Grabova Draga — Gornji i Donji Polog radi odsjecanja Širokog Brijega od Mostara, dok je sa ostala dva bataljona brigadi zatvarala pravac Gcranci — Bogodol.'•*8)

Noću 4/5. februara jedinice 1. dalmatinske proleterske brigade izvršili su smjenu jedinica 2. dalmatinske proleterske brigade i posjele polazne po ložaje za napad.

Treća prekomorska brigada obezbjeđivala je pravac Rakitno — Vuko jevo — Izbično.

Tenkovska brigada dobila je zadatak da sa po jednom tenkovskon četom podrži napade 1. i 11. brigade, a da jedan njen bataljon ostane u re zervi u reonu sela Kočerin. Ceta tenkova određena za podršku 1. brigadi imala je zadatak da napada duž komunikacije Kočerin — Široki Brijeg podržava jedinice brigade na likvidiranju neprijatelja u uporištu. Međutim prvog dana napada, tenkovi nisu mogli učestvovati u borbi, kao ni protiv kolska oruđa i protivavionski mitraljez 20 mm, jer su cesta od izlaza i; Širokog Brijega prema Kočerinu i ostali putevi kojima je bio moguć prola; tenkova, bili minirani protivtenkovskim minama. Minerskom vodu brigade uz velike napore, trebalo je dosta vremena da očisti protivtenkovska minski polja i da time omogući uvođenje tenkova u borbu.

Artiljerijska grupa: jedan brdski divizion 75 mm i dvije haubičke ba terije 105 i 150 mm, sa vatrenih položaja iz reona Kočerina podržavale si

1M) Zapovjest štaba 26. divizije od 4. 2. 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, 1 1101, reg. br. 2-10).

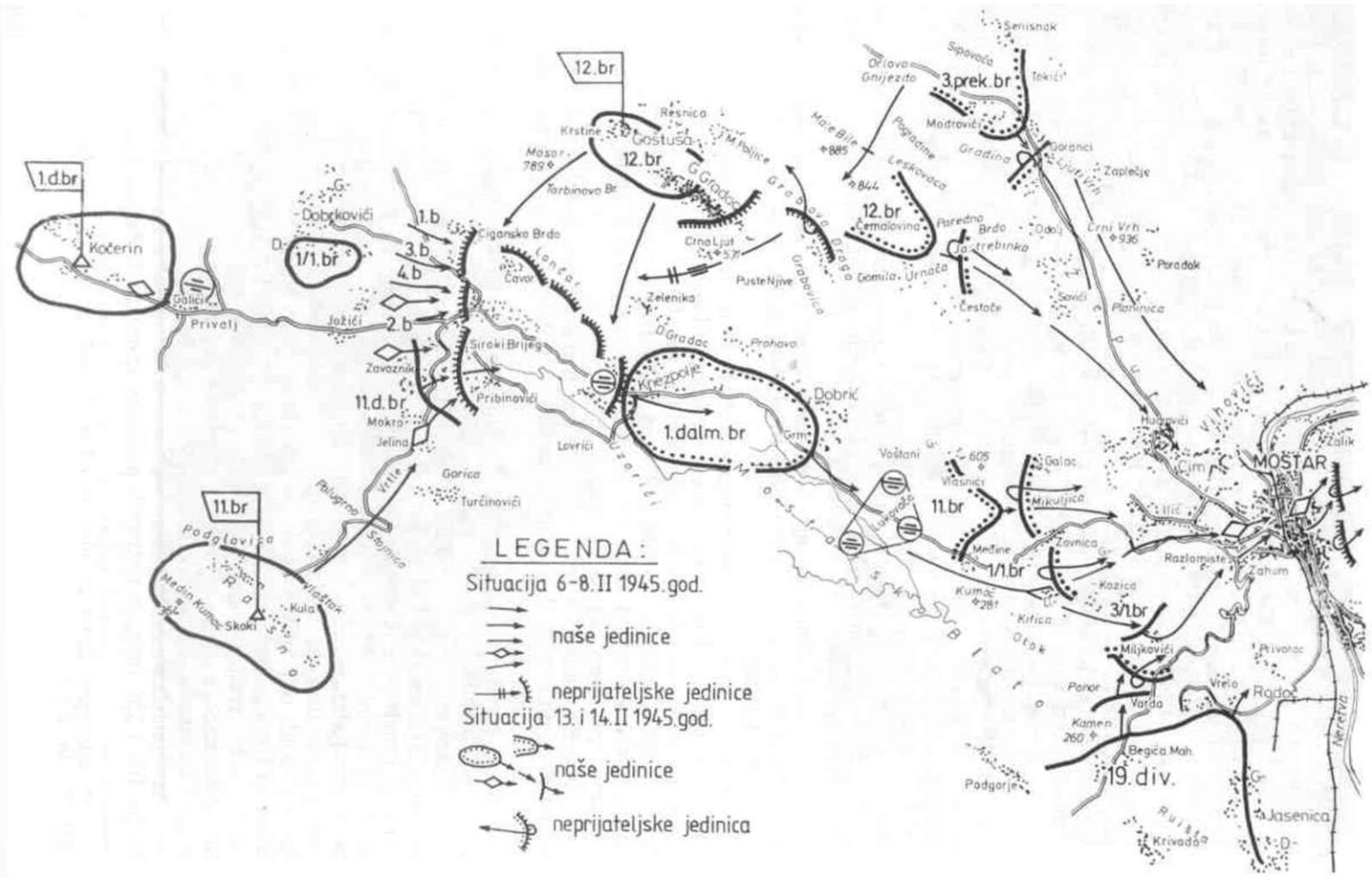

Sema 14 — Napad na neprijateljska uporišta u *Širokom Brijegu i Mostaru*

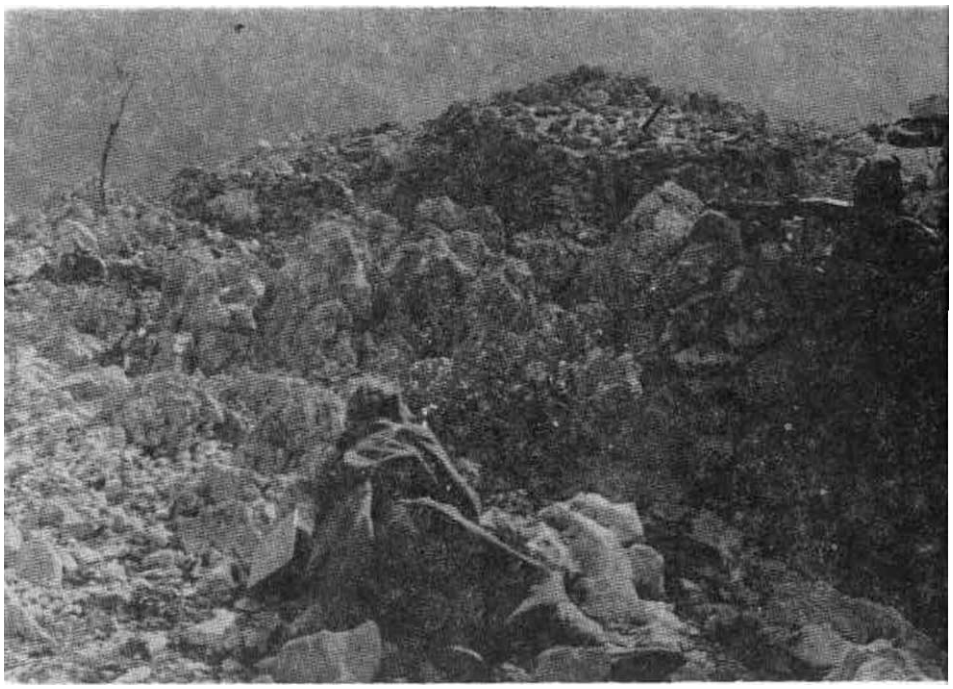

Borci *u napadu na neprijateljsko uporište u Širokom Brijegu, februara 1945.*

napad jedinica na Široki Brijeg. Pored planirane artiljerijske vatre, štabov brigada mogli su preko predstavnika artiljerije da traže artiljerijsku po dršku prema potrebi.

Vrijeme početka napada odredeno je za 6. februar u 7 časova, s tiri što artiljerijska priprema treba da počne 15 minuta ranije. Sve jedinic divizije otpočele su sa napadom u određeno vrijeme.

Stab 1. dalmatinske proleterske brigade je odlučio da napad izvrši s tri bataljona i jednom četom bataljona koji je u rezervi. Drugi bataljo: napadao je duž ceste, sa zadatkom da izbije na Purino brdo jugoistočn od naselja i da sadejstvuje sa 3. bataljonom u likvidiranju neprijatelja centru naselja, a svojim desnim krilom da sadejstvuje sa jedinicama 11 brigade u zauzimanju otporne tačke u samostanu. Treći bataljon vršio j napad na centar naselja sa zadatkom da u sadejstvu sa 2. i 4. bataljonor ovlada centrom i likvidira neprijateljsku otpornu tačku u duvanskoj sta nici. Četvrti bataljon napadao je na sjeverni dio naselja. On je trebalo d sadejstvuje sa 3. bataljonom na zauzimanju zgrade duvanske stanice, a lije vo da sadejstvuje sa jedinicama 12. brigade na likvidiranju neprijatelja sjevernom dijelu naselja obuhvatajući ga sa sjeveroistočne strane. Jedn četa 1. bataljona i izviđački vod brigade imali su zadatak da u sadejstvu s jedinicama 12. brigade likvidiraju neprijateljsku otpornu tačku kotu 45 na Ciganskom brdu. Prvi bataljon, bez jedne čete, nalazio se u brigadne rezervi u rejonu kote 346.

Uz podršku artiljerije i minobacača bataljoni su do 10 časova likvi dirali isturene položaje neprijatelja i prednjim dijelovima ušli u zapadr

dio naselja Siroki Brijeg, ali dalji prodor bataljona je bio zaustavljen. Tog dana vodile su se žestoke borbe za uporište. I pored nekoliko ponovljenili juriša, jedinice nisu uspjele da ga osvoje. Neprijatelj podržan artiljerijskom vatrom uporno se branio iz utvrđenih kuća i bunkera, otvarao je snažnu mitraljesku vatru iz zgrade duvanske stanice i iz betonskog bunkera sa Purina brda. Ceta i izviđački vod takođe nisu uspjeli da zauzmu kotu 451 na Ciganskom brdu, jer je neprijatelj pružao grčevit otpor, naročito iz betonskog bunkera koji se nalazio na toj koti. Borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom sve do mraka.

Pred veče su četa 1. bataljona i izviđački vod zatražili intervenciju artiljerije. Artiljerijska podrška nije stigla u određeno vrijeme, pa su ove jedinice u sumrak ponovo napale na kotu 451. Uspjele su da izbace neprijatelja iz tog uporišta, ali ih je on protivnapadom odbacio i ponovo posjeo izgubljeni položaj. U tom trenutku otvorena je tražena artiljerijska vatra po koti 451, posle koje na toj koti gotovo da više nije bilo živih neprijatelj - skih vojnika. I ono malo što je ostalo u bunkeru nije bilo u stanju da dalje pruža otpor. Tako su četa 1. bataljona i izviđački vod ponovo zauzeli otpornu tačku neprijatelja na Ciganskom brdu. što je bilo značajno za dalji napad.

Jedinice 11. brigade su istog dana izbile ispred neprijateljske otporne tačke u samostanu.

U toku tog dana jedinice 12. brigade vodile su borbu za neprijateljsko uporište Cavar i Bošnjakovo brdo. Jedan bataljon brigade postigao je značajne rezultate, jer je uspio da se probije prema Knešpolju i da uništi neprijateljsku bateriju. Na proboj jedinica 12. brigade u pravcu sela Knešpolja i prema Bošnjakovom brdu neprijatelj je brzo i oštro reagovao. Istog dana pred mrak, na položaje bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade stigle su jače neprijateljske snage i uspjele da ih odbace. Neprijatelj je produžio napad u pravcu Širokog Brijega, a djelom snaga prems Ciganskom brdu. Te snage neprijatelja izbile su u pozadinu 12. brigade, koja se našla u teškoj situaciji, pa je bila primorana da izvuče svoje jedinice na položaje kota 789 — selo Gostuša. Njemci su ponovo zauzeli Cigansko brdo i spojili se sa snagama u Širokom Brijegu i ojačali odbranu uporišta. Ovim je pogoršana situacija kod 1. brigade i njen lijevi bok je bio ugrožen.

U toku noći 6/7. februara jedinice brigade su vršile pripreme za ponovni napad. Minerski vod je te noći usjeo da očisti cestu od protivtenkovskih mina, tako da su se tenkovi i baterija protivkolskih topova 47 _mm, koja do tada nije mogla da podržava napad pješadije, mogli kretati cestom. Oko 5 časova 7. februara, uz podršku artiljerije i čete tenkova, bataljoni su pošli u napad u istom rasporedu. Jedinice i svaki borac ulagali su maksimum napora i požrtvovanja da izvrše postavljeni im zadatak. Neprijatelj se uporno branio iz utvrđenih otpornih tačaka i obasipao mitraljeskom vatrom jedinice bataljona. Otpor neprijatelja bio je jači nego u prošlom danu, jer je u toku noći dobio pojačanje. Povlačenje 12. brigade i izostanak njenog pritiska omogućili su neprijatelju da koncentriše sve svoje snage prema 1. brigadi. Isto tako je bila pojačana i aktivnost nepri-

jateljske artiljerije. U toj situaciji štab 1. brigade je clonio odluku da ok< 11 časova uvede u borbu svoju rezervu, 1. bataljon, u pravcu zgrade du vanske stanice iz koje je neprijatelj pružao najjači otpor. I pored togi što je 1. bataljon izvršio nekoliko juriša uz podršku tenkova i artiljerije njemu nije uspjelo da zauzme duvansku stanicu, jer je neprijatelj pružat očajnički otpor.

Odlučnim jurišom jedinice 2. bataljona uz podršku artiljerije i ten kova uspjele su zauzeti neprijateljsku otpornu tačku na bezimenoj kot (Purino brdo) jugoistočno od naselja Široki Brijeg i nanijeti brojne gubitki neprijatelju. Tu je bila gotovo potpuno uništena jedna četa.[157]) Do 11 časova istog dana jedinice 1. brigade uspjele su da ovladaju svim otpornin tačkama u Širokom Brijegu, osim duvanske stanice iz koje se neprijatel grčevito branio. Do mraka tog dana jedinice brigade zauzele su nju uspjele da očiste od neprijatelja Široki Brijeg.

Cete 1. bataljona likvidirale su oko 23 časa i jednu grupu njemačkil vojnika u staroj tvrđavi Cavar, tako da je 1. brigada potpuno izvršili dobijeni zadatak.

Stab 26. divizije ujutro 7. februara uveo je u borbu svoju rezervu jedan tenkovski bataljon, na pravcu napada 11. brigade. Brigada uz podršku tenkova i artiljerije uspjela je da likvidira i neprijateljsko uporišti u zgradi samostana. Stab divizije naredio je štabu 11. brigade da uput dva bataljona preko kote 362 (Stražnica) da u tom rejonu pređe rječici Lišticu, i da presjeku cestu između Širokog Brijega i Knešpolja. Jednon bataljonu je uspjelo da pređe rječicu i da izbije na cestu. To je unijel* zabunu kod neprijatelja i omogućilo brži pad neprijateljskog uporišta i Širokom Brijegu.

U toku istog dana jedinice 12. brigade zauzele su Cigansko brd(i selo Lončare i u sadjejstvu sa 2. dalmatinskom brigadom zauzele si Dubravu i kotu 399.

Prva dalmatinska proleterska brigada vodila je dvodnevne teške krvave borbe u slamanju neprijateljskog otpora u Širokom Brijegu. Mora boraca i rukovodilaca bio je na visini, što se odrazilo u velikoj upornosti samoprijegoru, izdržljivosti i hrabrosti svih boraca i rukovodilaca. U to, borbi brigada je pretrpela osjetne gubitke. Njeni gubici bili su 57 mrtvil boraca i rukovodilaca i 5 nestalih boraca. Neprijatelju su nanijeti velik gubici u ljudstvu i materijalu. On je imao 719 mrtva i 104 zarobljena vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 558 pušaka, 65 puškomitraljeza (šarca), dvi teška mitraljeza, tri automata, 5 pištolja, 6 lakih i 5 teških bacača, četir protivtenkovska topa, dvije haubice, četiri tromblona. 12 motornih vozila 99 konja, 6 zaprežnih kola, 8 bicikla, 36 telefona. 25 km kabla, jedna radio-stanica, 6 radiofona, veće količine municije i ostalog ratnog materijala Uništena su četiri protivtenkovska topa, 12 topova 75 mm. jedan top 10: mm, 6 protivtenkovskih mitraljeza 20 mm (flakova), 30 konja i veće količin<

[157]) Franz Schraml, n. d., na str. 117, pored ostalog piše sljedeće: ••Neprijatelj)• probio lijevo krilo 9. ćete. Ovo smo jedva mogli da vjerujemo. Pojedini vojnici si dotrčali natrag sa Lise, sedam ljudi kao ostatak jedne ponosne čete. Sada je mo rala da preduzima protivnapad poslednja rezerva 3. četa, 369. puka, ali je već pri likom prelaza preko otvorenog zemljišta ka Klaster bregu pretrpila teške gubitke«

Zarobljeni neprijateljski vojnici u **borbi za** *Široki Brijeg, 7. U 1945.*

drugog materijala.'®) Nema podataka šta je od toga 1. brigada uništila, ubila i zarobila.

Zauzimanjem neprijateljskog uporišta Široki Brijeg slomljena je ključna odbrana Mostara, tako da su time stvoreni povoljni uslovi za njegovo oslobođenje.

U toku borbe došla je do punog izražaja saradnja pješadijskih sa tenkovskim, inžinjerijskim i artiljerijskim jedinicama. Avijacija NOVJ nije neposredno podržavala jedinice u borbi, ali njena pojava uticala je na polet boraca.

Sanitet brigade je sve ranjene, na vrijeme evakuisao i zbrinuo. Intendantura i bojna komora uredno su i na vrijeme snabdevale jedinice.

Borci i rukovodioci Inžinjerijske čete uložili su krajnje napore na pro-, nalaženju i čišćenju protivtenkovskih i protivpešadijskih mina i pravljenju prolaza u žičanim preprekama. To je omogućilo uvođenje tenkova i protivtenkovskih topova u borbu za podršku jedinica u napadu i pomoglo razbijanju neprijateljskih otpornih tačaka.

Veza je takođe vrlo dobro funkcionisala.

Pobjeda nad jakim snagama neprijatelja, koji je bio riješen da se po svaku cijenu brani iz dobro utvrđenog uporišta kakvo je bilo Široki Brijeg, mogla se postići samo krajnjim zalaganjem svih jedinica i svakog borca ponaosob.

Is") Arhiv VII. fond NOP-a, k. 1103. reg. br. 1-1/3.

OSLOBOĐENJE MOSTARA

Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u Širokom Brijegu jedinice 26. divizije produžile su gonjenje neprijatelja prema Mostaru. Jedanaestog februara izbile su na liniju sela Goranci — Odalj, sjeverozapadno od Jastrebinke (kota 1139), Vasina kosa, Gradina, kota 605, Lukovaća.[1^)]

Pored 1, 2. i 3. bataljona 370. puka 369. legionarske divizije, koji su se iz Širokog Brijega povukli u Mostar za neposrednu odbranu grada neprijatelju su na raspolaganju bili jedan bataljon 369. puka, pionirski i izviđački bataljon, dvije baterije protivtenkovskih topova i Bataljon za vezu i snabdjevačke jedinice 369. divizije. Pored njemačkih snaga na položajima oko Mostara nalazile su se i ustaško-domobranske snage, i to: 1, 2. i 3. bojna, koje su uspjele da se izvuku iz Širokog Brijega, 1, 2, 4, i 5. bojna 9. ustaškog zdruga, prištabske jedinice 9. gorske divizije i oko 300 ustaša »Crne legije« i italijanski bataljon crnih košulja »San Marco«. Te snage neprijatelja držale su položaje: Crni Vrh — Odalj — Jastrebinka — kota 1111 — Podbile — Mikuljača (kota 654) — selo Medine i Miljkovići.

Po izbijanju na pomenutu liniju jedinice 26. divizije su vršile pripreme za proboj spoljne odbrane Mostara. Prema operacijskom planu štaba 8. korpusa 19. divizija dejstvovala je uz desnu obalu Neretve, zahvatajući komunikaciju sela Ćule — Miljkovići, gdje se povezivala sa desnim krilom 26. divizije.)

U duhu zapovjesti štaba korpusa štab 26. divizije je 12. februara izdao zapovjest za napad na neprijateljska uporišta, kojom su određeni zadaci jedinicama: lijeva kolona, 3. prekomorska brigada napada pravcem Goranci — Trnovača — Vihovići; srednja kolona, 12. brigada, na pravcu Jastrebinka — kote 1111 — 901 — 324 — selo Cim; desna kolona, 11. brigada, provcem sela Dobrići — Voštani — Vlasnići — kota 654 — Mikuljača — selo Ilići.

Divizijska rezerva, 1. brigada, bez jednog bataljona, u rejonu Knešpolja i Zvatića. Pored toga što je bila u rezervi, imala je zadatak da spriječi eventualni pokušaj prodora neprijatelja u Široki Brijeg i da bude spremna za uvođenje u borbu duž komunikacije Široki Brijeg — Mostar.

Četvrti bataljon brigade nalazio se u Širokom Brijegu na obezbjeđenju brigadnih i divizijskih pozadinskih dijelova.

Artiljerija: 3. brdski divizion 75 mm, jedna haubička baterija 105 mm i jedna haubička baterija 150 mm, imala je zadatak da sa vatrenih položaja u rejonu Zvatića, podržava napad jedinica divizije. U vrijeme artiljerijske pripreme trebalo je da koncentričnom vatrom tuče neprijateljske otporne tačke na koti 654 (Mikuljača), kota 901, a prema potrebi i 1111, a poslije toga da prenese vatru na sela Ilići i Cim.

Tenkovska brigada sa dva bataljona napada na pravcu napada 11. brigade duž komunikacije Knešpolje — Mostar.

Napad jedinica 26. divizije otpočeo je 13. februara u 7 časova. Inžinjerci nisu na vrijeme stigli da očiste cestu od protivtenkovskih mina, te su tenkovi morali sačekati. Istog dana do mraka jedinice divizije su us-

"•) Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 18. II 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. 2-3).

'••) Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1101. reg. br. 7-1/10.

Grupa inžinjeraca čisti mine duž komunikacije Široki Brijeg — Mostar, februara 1945.

pjele da razbiju i potisnu neprijatelja sa vanjske linije odbrane i da izbiju na liniju Vihovići — kota 901 — selo Podbile. Međutim, 11. brigada i dalje je vodila žestoku borbu na Mikuljači. Neprijatelj je pružao otpor sa kote, koja je bila utvrđena. Jedan bataljon brigade uspjeo je da likvidira neprijateljsko uporište u selu Medine, što je omogućilo prolaz tenkovima. Pred mrak jedinice 11. brigade, uz podršku artiljerijske vatre i tenkova, uspjele su da ovladaju Mikuljačom. One su zanoćile na dostignutoj liniji.

Ujutro 14. februara, uz podršku artiljerije i tenkova, jedinice divizije, su produžile sa napadom. Stab divizije je uočio da je front napada 11. brigade suviše širok, zbog čega dodirne veze i sadjejstva između brigade i jedinica 19. divizije nije bilo. Stab divizije je odlučio da na spoju jedinica 26. i 19. divizije uvede svoju rezervu, dva bataljona 1. brigade sa ciljem povezivanja i sadejstva sa jedinicama 19. divizije u zauzimanju neprijateljskog uporišta u Miljkovićima i sadjejstva sa 11. brigadom u zauzimanju Ilića i daljeg djejstva za oslobođenje grada. Stab 1. brigade uputio je jedan bataljon u pravcu mostarskog aerodroma radi pomoći jedinicama 19. divizije na likvidiranju opkoljenih snaga neprijatelja na aerodromu. Na osnovu naređenja štaba divizije štab 1. brigade odlučio je da sa 1. bataljonom napada na pravcu kota 475 (Keveljevača) — Gradina. a sa 3. bataljonom na pravcu Kitica — Miljkovići.

Prvi i 3. bataljon otpočeli su napad istovremeno kao i ostale jedinice divizije. Prvi bataljon je oko 12 časova zauzeo neprijateljsku otpornu tačku na Gradini. Treći bataljon i jedinice 19. divizije ovladali su Miljkovi-

Mitraljesci na položaju kod Mostara, februara 1945.

ćima. Po ovlađivanju selom 3. bataljon je u sadejstvu sa 1. bataljonom zauzeo Orlovaču (kota 473). Postignutim uspjehom ova dva bataljona 1. brigade omogućen je prodor tenkova i iz rejona sela Zovnica na prostor sela Ilići. Prodor tenkova u rejon Ilića bio je značajan za dalji prodor jedinica 26. divizije u grad i bržeg izbijanja na desnu obalu Neretve. U popodnevnim časovima, u sadjejstvu sa 11. brigadom i uz podršku tenkova i artiljerije, bataljoni su prodrli u jugozapadni dio grada i vodili ulične borbe u njemu. Pod pritiskom naših snaga NOVJ neprijatelj se povlačio u istočni dio grada preko mostova. Oko 18 časova jedinice 1, 11. i 12. brigade izbile su na zapadnu obalu Neretve i oslobodile taj dio grada. Bataljoni 1. brigade nalazili su se u centru grada prema srednjem mostu.

Pred veče 14. februara, dok su se jedinice NOVJ nalazile na desnoj obali, na lijevoj obali nalazile su se neprijateljske jedinice, koje su držale most pod vatrom mitraljeza i tenkova, ali je most još uvijek bio neporušen. Svakog trenutka očekivalo se da će ga Nijemci električnim paljenjem dići u vazduh. Postojala je nada da se most spasi, i trebala je preduzeti mjere kako bi se sačuvao. Trebalo je brzo raditi. Komandant 1. dalmatinske Vaso Đapić i načelnik štaba Tenkovske brigade Vlado Sekulić, koji su se nalazili nedaleko od mosta, dogovorili su se da organizuju prelaz preko mosta na taj naćin što će 1. vod 1. tenkovske čete u pratnji jurišnog voda komandira Ćira Ćarija i 3. četom 1. bataljona 1. dalmatinske proleterske brigade na čelu sa komandirom Jerkom Krstičevićem, poći prvi preko mosta. Prije početka prelaza jurišni vod iz bestrzajnog oruđa uništio je neprijateljski tenk koji je držao most pod vatrom. a minobacači, protivtenkovski topovi i mitraljezi su otvorili ubitačnu vatru po rejonu prelaza. U tom trenutku tenkovski vod i jurišni vod a za njima 3. četa krenuli su najvećom brzinom preko mosta. U prvom

Borei se ***spuštaju niz padine Orlovače ka Mostaru, 14. II 1945,***

Borci uz podršku tenkova ulaze u Mostar, 14. II 1945.

Borci brigade poslije prelaska mosta na Neretvi

tenku komandir je bio Đordije Batričević Đoko i vozač Dušan Matijević, u drugom tenku komandir voda Dušan Grba a u trećem tenku komandir 1. tenkovske čete Boško Sušak. Kad su se tenkovi i jurišni vod našli na mostu, to je bio trenutak uzbuđenja i strepnje, jer je u tom trenutku most mogao otići u vazduh. Ipak su se tenkovi, vod i 3. četa našli na drugoj strani mosta. Hrabrim podvigom tenkisti i borci jurišnog voda spasili su most i time su stvoreni uslovi za prelazak ostalih jedinica u istočni dio grada. Nijemci nisu mogli dići most u vazduh, iako je bio miniran, jer je kabel prerezao domubranski oficir Grga Papac, koji je bio povezan sa aktivistima NOP-a u Mostaru.

Poslije uspjelog prelaza voda tenkova, jurišnog voda i 3. čete odlu-^ čeno je da se odmah otpočne sa prebacivanjem ostalih jedinica preko mosta. Za 1. brigadom prebacila se i 11. brigada i obje su vodile borbu za oslobođenje istočnog dijela Mostara. Kasno noću 14. februara Mostar je bio oslobođen. Nijemci su iskoristili noć i izvukli svoje snage u pravcu Jablanice. Ujutro 15. februara jedinice 1. brigade krenule su u gonjenje neprijatelja u pravcu Bijelog Polja, ali nisu došle u dodir sa glavnim smn gama, već sa manjim dijelovima zaštitnice koje su se povlačile pred jedinicama brigade.

U borbama za oslobođenje Mostara neprijatelju su nanijeti veliki gubici u ljudstvu i materijalu. Ubijen je 971. a zarobljeno 407 neprijateljskih vojnika. Među poginulim bio je veliki broj oficira i podoficira. Zap-; Ijenjeno je 535 pušaka, 9 puškomitraljeza, 35 bacača, jedan teški mitra-; ljez, 30 protivoklopnih ručnih bombi, jedan ručni bacač (bazuka). 29 kamiona, 7 radio-stanica. 12 motocikla, i velike količine municije i ratnog materijala. Uništena su dva protivtenkovska topa, četiri brdska topa, dva

Kolona zarobljenih njemačkih vojnika u Mostaru, februara 1945.

Jedinice 26. divizije u marSu preko mosta na Neretvi u Mostaru, februara 1945.

Jedinice 1. dalmatinske odlaze iz Mostara na nove zadatke

protivavionska mitraljeza 20 mm, dva tenka, dva automobila, dva kamiona, velika količina ratnog materijala.

Jedinice NOVJ su takođe imale osjetne gubitke: poginulo je 120, ranjeno 329 a nestalo 11 boraca.[191])

Poslije oslobođenja Mostara, jedinice NOVJ prodefilovale su kroz grad. Dobar utisak na građane Mostara ostavilo je teško naoružanje, artiljerija i tenkovi, a isto tako pješadijsko naoružanje, jer je svako odjeljenje bilo naoružano sa po jednim puškomitraljezom (»šarac«) i drugim automatskim oružjem.

"») Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 18. II 1945. godine (Arhiv VII fond NOP-a. k. 1103, reg. br. 2-3).

OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE LAPCA I BIHAĆA

POKRET KA SJEVERNOJ DALMACIJI

Po oslobođenju Mostara 26. divizija je dobila naređenje da se prebaci u sjevernu Dalmaciju. Sa ciljem izvršenja predstojećeg zadatka, štab 26. divizije izdao je zapovjest 21. februara za pokret'[168]) Istog dana jedinice divizije izvršile su marš za Makarsko primorje, gdje su se ukrcale na brodove Mornarice NOVJ.

Prva dalmatinska proleterska brigada izvršila je marš od Mostara za Podgoru pravcem Služanj — Crno — Ljubuški — Prolog. Brigada je u Podgoru stigla 23. februara pred mrak, gdje je sačekala dolazak brodova i izvršila pripreme za ukrcavanje. Dvadeset šestog februara jedinice brigade ukrcale su se u luci Podgora i isplovile za Šibenik, gdje je bilo i predviđeno da se iskrcaju. Međutim, dok se brigada iskrcavala u šibenskoj luci stiglo je naređenje štaba divizije da se ponovo ukrca na iste brodove i isplovi za luku Sukošan, gdje se iskrcala u noći između 2. i 3. marta. Posle iskrcavanja brigada je izvršila pokret u rejon Obrovca, gdje je ostala do 15. marta.

Za vrijeme boravka u rejonu Obrovca vršene su pripreme jedinica za predstojeće zadatke. Odvijao se intenzivan ***vojno-politički*** i kulturno prosvjetni rad. Aktivnost u svim oblastima života i rada jedinica odvijala se u duhu takmičenja. Sve jedinice i svaki borac bili su zainteresovani koje će mjesto brigada zauzeti na listi takmičenja u okviru divizije, a isto tako svako je osjećao zadovoljstvo da i divizija bude na prvom mjestu u okviru takmičenja armije.

U to vrijeme sprovodili su se izbori za organe narodne vlasti. Birani su članovi narodnooslobodilačkih odbora (NOO) u Dalmaciji. Zainteresiranost je bila velika, jer su to bili izbori za predstavnike narodne vlasti. Svi smo vjerovali i željeli da to bude istinska narodna vlast, zbog čega je na njima došlo do manifestacija punog povjerenja u našu narodnu vlast u NOF i KPJ. Izbori su pokazali jedinstvo fronta i pozadine u borbi protiv fašizma.

U organizacionom stanju brigade nije bilo nekih promjena poslije borbi za oslobođenje Mostara. S obzirom na to da je veći broj boraca i starješinskog kadra u tim borbama bio izbačen iz stroja, vršene su popune jedinica brigade mobilisanim mladićima sa oslobođene teritorije i manjim brojem onih koji su prešli iz neprijateljskih formacija. Brojno stanje bri-

[168]) **Arhiv VII, fond NOP-a, k. 315, reg. br. 1-1/1.**

Borci 1. dalmatinske glasaju na izborima za članove NOO **u Obrovcu, marta** *19•*

gade iznosilo je po spisku: 208 oficira (vojno-političkih starešina), 11 podoficira i 1911 boraca (ukupno 2232). Na licu: oficira 170, podoficira 9 i boraca 1537, svega 1806. Razlika stanja po spisku i na licu bila je tome što je brigada vodila evidenciju i onih boraca i rukovodilaca ko su se liječili u brigadnoj ambulanti i u diviziskoj bolnici.

Socijalna i nacionalna pripadnost boraca u brigadi je bila:

— radnika 82/646, seljaka 90/1128, intelektualaca 9/50: obrtnika A trgovaca 12 130, namještenika 14/113, oficira i podoficira bivše jugosla venske vojske 2/7 i policajaca — žandarma 2/32.

— Hrvata 192'1757, Srba 23/77, Slovenaca 0 76, Crnogoraca 2/8, Mud limana 2/25, Italijana 0/51, Rusa 0 37, Jevreja 0/27, Nijemaca 0 27. Pa ljaka 0/21 i ostalih 0/3.

Prva cifra označava broj rukovodilaca, a druga broj boraca.

Brojno stanje brigade stalno se mjenjalo, te prema tome ni stanje pj socijalnoj i nacionalnoj pripadnosti se ne slaže sa ukupnim brojnim sta njem, jer ti podaci nisu prikupljeni u isto vrijeme.

POKRET I BORBE U LICI

Prije početka ofanzive 4. armije u Lici u martu 1945. na teritori Like. nalazio se njemački 15. brdski armijski korpus koji je držao froi na liniji Karlobag — Gospić — Udbina — Lapac naslanjajući se na Um Namjera neprijatelja je bila da uporno brani posjednutu liniju sa ciljei zatvaranja unskog pravca i pravca koji izvodi na prostoriju Karlovca, k£

Omladina Lapca ide u posjetu borcima 26. divizije, marta 1945.

i pravaca koji vode od Gospića prema Otočcu, Senju i Rijeci i uz obalu od Karlobaga prema Senju i Rijeci. Radi boljeg povezivanja fronta Udbina — Gospić neprijatelj je početkom rnarta preduzeo, dijelom svojih snaga, akciju protiv jedinica NOVJ i to iz dva pravca, od Lapca i pravcem Gospić — Perušić — Otočac. U tim borbama neprijatelju je uspjelo da odbaci jedinice 4. korpusa i da ovlada Krbavskim poljem i Koreničkom kotlinom i da preko Udbine i Korenice poveže front Udbina — Gospić. Tako da se front neprijateljske odbrane protezao od rijeke Une — Lapac — Udbina — Ljubovo — Lički Osik — Gospić — Karlobag.

U okviru planiranih ofanzivnih operacija 4. armije za oslobođenje Like i daljeg prodora prema sjeverozapadu, 26. divizija dobila je naređenje da izvrši pokret sa prostorije sjeverne Dalmacije na prostoriju sela Doljane, Brotnja, Donji Zaklopac, Donja Suvaja i Mazin sa ciljem ofanzivnih djejstava na pravcu Lapac — Bihać. Pokret je počeo 15. marta a prikupljanje jedinica 26. divizije završeno je 18. marta, na prostoriji sela Doljane, Brotinja, Zaklopača i Suvaja.

Prva dalmatinska proleterska brigada izvršila je pokret iz rejona Obrovca pravcem Gračac — Velika Popina — Srb — Donja Suvaja i do mraka 17. marta izbila u rejon Brotinja — Doljani. Na položaju Gradina — Ivanjovac — Kalanjuša — Kozjaća — Brezovac, izvršila je smjenu jedinica 8. brigade 20. divizije ali se jedinice 1. brigade nisu zadržale na pomenutim položajima, već su 18. marta i zauzele polazne položaje za napad na liniji Ljutica (kota 760) — Radakuša (kota 677) — Bakrač (kota 808) — Mali Lisac (kota 795). Dok su jedinice izlazile na polazne položaje

za napad neprijatelj ih je tukao artiljerijskom vatrom. Po izbijanju ns polazne položaje jedinice brigade otpočele su sa pripremama za napad i orgnizovale izviđanje prema neprijateljskim položajima.

Pred frontom napada 26. divizije nalazile su se jedinice 373. legionarske divizije i dijelovi ustaško-domobranske 10. divizije. Na položajirm Lapac nalazio se 384. puk te divizije i dijelovi 383. puka i 379. izviđačk bataljon. Na pravcu napada 1. brigade nalazio se 1. bataljon 383. puka 373. divizije i djelovi 2. bojne 1. lovačkog puka 10 ustaško-domobranske divizije.

Od naoružanja, pored pješadijskog one su imale četiri haubice 105 mm, jedan top 75 nun, jednu brdsku bateriju 75 mm (četiri oruđa), dvć protivkolska topa (PAK-a) 50 mm i četiri minobacača 81 mm. Na ton sektoru nalazila se baterija protivkolskih topova iz 8. diviziona, 10. ustaške divizije. Neprijatelj je grupno posjeo položaje i fortifikacijski il utvrdio — rovovima, zemljanim bunkerima, koji su većinom bili pokriveni drvenim borovim gredama i debelim slojem zemlje i pretvorio ih i otporne tačke za kružnu odbranu. Na pravcu napada 1. brigade najjače si bili utvrđeni položaji Mišljenovac, Vršak (kota 745) i Mamac (kota 771).[ti:,]

Zadatak jedinica 26. divizije u prvoj fazi je bio, da u sadjejstvu **SJ** lijevim susedom, 20. divizijom, uništi neprijateljske snage u Lapačkoj kotlini i ovlada gradom Lapcem a zatim da nastupa u pravcu sela Nebljusi oslobodi prostoriju zaključno od Une do Nebljusa. Za izvršenje log zadatka divizija je pored svojih formacijskih snaga bila ojačana 8. brigadon 20. divizije i sa dva tenkovska batoljona. Napad jedinica divizije podržavala je artiljerijska grupa sastava: jedan brdski divizion 75 mm, jedn; baterija 105 mm i jedna baterija 150 mm iz sastava artiljerijske brigadi 4. armije.

Dvadeseta divizija napadala je pravcem Klapavice — Kuk (kota 1193 — Dnopolje s ciljem da što prije izbije sjeverno od Lapačkog polja, zatvor pravac Dnopolje — M. Kamensko i sadjejstvuje sa jedinicama 26. divi zije na uništenju neprijatelja na prostoriji Lapačkog polja.

Stab 26. divizije je odlučio da glavnim snagama — 12. i 3. prekomor ska brigada i bataljon tenkova — izvrši napad duž komunikacije Gornj Lapac — Donji Lapac, pomoćnim snagama 1. brigada, dva bataljona 11 brigade i bataljon tenkova — na pravcu Ljuta strana — Lisičjak — Ma tijevača — Mišljenovac — Mamac, a djelom snaga na pravcu Gornj Strpci, gdje treba da presječe komunikaciju i zatvori pravac Nebljusi - Donji Lapac. Osma brigada 20. divizije trebalo je da djejstvuje od Kulei Vakufa istočnom stranom rijeke Une. Dva bataljona 11. brigade zadrža vana su u divizijskoj rezervi. Sa napadom je trebalo otpočeti 20. mart! 1945. godine u 6 časova.

Prva dalmatinska proleterska brigada, sa jednim bataljonom tenkova dobila je zadatak da izvrši napad na pravcu Raduša — Lisičjak — Miš ljenovac — Mamac i brzo izbije na komunikaciju Lapac — Nebljusi. Glavnim snagama trebalo je da zatvori pravac Nebljusi — Lapac, a djelom sna ga, sa jednom četom tenkova, da sadjejstvuje sa 3. prekomorskom i 15 brigadom na uništenju neprijatelja u rejonu Donjeg Lapca. Dvanaesti dalmatinska brigada dobila je zadatak da napada .pravcem Mazin — Lo

'") Vojnoobavještajni izvještaj štaba 26. divizije od 16. III 1945. godine (Arhi VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. 3-13/3).

Zarobljeni neprijateljski vojnici u Mišljenovcu kod Lapca, marta 1945.

gorišta — kota 671 — Drenova Glava — Oblaj — Donji Lapac, a 3. prekomorska brigada lijevo od 1. brigade na pravcu sela Boričevac — Krš (kota 581) — Donji Lapac. Jedanaesta dalmatinska brigada sa dva bataljona napadala je na pravcu sela Doljani — Doljanski Bubanj — Buševići. Trebalo je da bataljoni učestvuju sa 1. brigadom u uništenju neprijateljskog uporišta u Mišljenovcu, a zatim da posjednu liniju Međedovača — Delalina sa zadatkom obezbeđenja i izviđanja u pravcu Nebljusa.

Na osnovu procjene situacije i dobivenog zadatka štaba 1. dalmatinske proleterske brigade je odlučio da napad izvrši u dva ešelona, 1. i 3. bataljon u prvom ešelonu a sa 2. i 4. bataljonom u drugom.

Prvi bataljon sa 1. tenkovskim bataljonom dobio je zadatak da napada na pravcu kota 566 — Runjevica (kota 668) — Mišljenovac. Trebalo je da oni likvidiraju neprijateljska uporišta Mišljenovac Vršak i Runjevica. Po likvidiranju neprijateljskih položaja, 1. bataljon i 1. tenkovski bataljon produžavaju napad u pravcu Mamca.

Treći bataljon, ojačan vodom minobacača 81 mm trebalo je da napada pravcem kota 653 — Matijevaća (kota 680) — Popovića vrh (kota 842) — Gologuz (kota 1052). Jedan vod trebalo je da se uputi pravcem Spija (kota 805) — Durića ogradak (kota 1124) Palež (kota 977) — Gologuz sa ciljem obezbeđenja lijevog boka bataljona i održavanja veze sa jedinicama 3. prekomorske brigade. Bataljon je trebalo po zauzimanju neprijateljskog uporišta na Gologuzu da produži napad u pravcu Donjeg Lapca.

Drugi bataljon, ojačan vodom minobacača, dobio je zadatak da nastupa za 1. bataljonom do visine Runjevice a zatim da produži desno od 1. bataljona na pravcu Delalina (kota 677) — Međedovača (kota 868) — Bosača (kota 967), i da što prije izbije na komunikaciju Nebljusi — Lapac, u rejonu Korita lapačka i da je zatvori.

Četvrti bataljon trebalo je da nastupa kao brigadna rezerva za 1. bataljonom.

Inžinjerijska četa je dobila zadatak da vrši opravku seoskog puta rad omogućavanja prolaza tenkova, a minerski vod da prati kretanje ten kova i bude spreman za čišćenje protivtenkovskih mina.

Prvi bataljon, manjim dijelovima brzo je likvidirao grupu neprija teljskih vojnika na Runjevici i sa svim svojim snagama zajedno sa ten kovima izvršio napad na neprijateljsko uporište Mišljenovac. U oštro borbi četama bataljona i tenkovima uspjelo je da oko 8.30 časova likvidi raju neprijateljsko uporište Mišljenovac, a zatim su produžili napad i pravcu Mamca. U produžetku napada bataljon je naišao na otpor nepri jatelja na Vršku, koji je zaustavio dalje napredovanje tenkova i jedinici bataljona. Tada je štab 1. bataljona odlučio da manjim snagama blokir neprijateljsku otpornu tačku. a sa glavnim snagama produžio napad i pravcu Mamca. Jedinice 1. bataljona uz podršku tenkova izvršile su i pokreta napad na neprijateljsko uporište na Mamcu. U kratkoj i oštra borbi likvidirano je i to uporište.

Treći bataljon na svom pravcu nastupanja u prvom naletu, podrškor minobacača, likvidirao je neprijateljsko uporište na koti 700 (V. Zečica) na Popovića vrhu, a zatim je usmjerio snage na neprijateljsko uporišt Gologuz. Jedinice su vodile oštru borbu, jer je neprijatelj iz dobro utvr denog uporišta pružao otpor, ali silovitim jurišem četa podržanih minoba čačkom vatrom likvidirao je uporište na Gologuzu. Po ovladavanju upe rišta bataljon je izbio na cestu zapadno od Gologuza, približno u isto vri jeme kad je 1. bataljon zauzeo uporište na Mamcu.

Drugi bataljon u isto vrijeme izbio je na komunikaciju Nebljusi - Lapac u rejonu Korita lapačka i posjeo položaje za odbranu od prave Nebljusa na liniji kota 850 — 673, oslanjajući se na sjeverne padine kot 967 (Basača) i povezujući se desno sa bataljonom 11. brigade.

Da bi ojačao odbranu od pravca Nebljusa štab brigade odlučio j da sa svojom rezervom, 4. bataljonom, posjedne položaj za odbranu desn od 2. bataljona, na liniji: sjeverne padine Basača — kota 724. povezuju« se desno sa bataljonima 11. brigade. Zadatak bataljona je bio kao i 2. bs taljona da ne dozvoli prodor neprijatelja od Nebljusa prema Lapcu.

Istog dana do 14 časova bataljoni 1. brigade u sadejstvu sa bataljonoi tenkova likvidirali su sva neprijateljska uporišta na pravcu napada i po puno zatvorili pravac Lapac — Nebljusi.

Prema postavljenom zadatku u isto vrijeme štab brigade uputio j svoj 3. bataljon i četu tenkova u pravcu Donjeg Lapca radi sadjejstva sa 1! i 3. prekomorskog brigadom u zauzimanju i uništenju neprijatelja n prostoriji Lapačkog polja. Međutim dok je bataljon sa četom tenkova st gao, 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada već su bile oslobodile Li pac.

Prvi bataljon prikupio se u rejonu Mamca i nalazio se u brigadne rezervi.

U to vrijeme jedinice 11. brigade izbile su na liniju selo Kestenovf — južno od sela Strbci i povezale se sa batljonima 1. brigade.

Prvog dana djejstva 26. divizije izvršen je postavljeni zadatak — oi lobođeni su Gornji i Donji Lapac. Dio jedinica divizije izbio je na komun

kaciju Lapac — Nebljusi i zatvorio taj pravac. Snage neprijatelja na prostoru Lapačkog polja su razbijene i dijelom uništene. Ovim uspjehom jedinica 26. divizije stvoreni su povoljni uslovi za produženje napada na neprijateljsko uporište Nebljusi.

OSLOBOĐENJE NEBLJUSA

Prva i 11. brigada zauzele su položaje prema neprijateljskom uporištu u Nebljusima, a 12. i 3. prekomorska brigada zadržane su na prostoriji Donji Lapac — Dnopolje. U tom rasporedu jedinice divizije su zanoćile, a 1. i 11. brigada vršile su pripreme za produženje napada.

Uporište Nebljusi držali su: 373. dopunski bataljon i prištabske jedinice 383 puka. Uporište je bilo solidno utvrđeno. Razbijene neprijateljske jedinice iz Lapačkog polja nisu se mogle povlačiti komunikacijom Lapac — Nebljusi pošto im je 1. brigada presjekla odstupnicu i zatvorila taj pravac, a to nisu mogle učiniti ni u pravcu Malo Kamensko, jer je taj pravac zatvorila 20. divizija. Dijelovi razbijenih neprijateljskih jedinica su se zbog toga morali povlačiti neorganizovano, kroz šumu, preko Plješivice ka Bihaću. Tako da je mali broj prispeo u uporište Nebljusi.'")

Shodno zadatku primljenom od štaba 26. divizije štab 1. dalmatinske brigade je donio odluku o grupisanju svojih snaga i borbenom poretku za napad na neprijateljsko uporište u Nebljusima. Za napad su određeni 4. i 2. bataljon, dok su 1. i 3. bataljon ostali u brigadnoj rezervi. Napad 4. i 2. bataljona podržavali su artiljerija i tenkovi. Početak napada je predviđen za 21. mart u 7 časova, po završetku artiljerijske pripreme.

Prethodnog dana Brigada je posjela polazne položaje na liniji duž ceste zahvatajući desnim krilom kotu 825 (Trovrsi), 791 (Zimorina), 792 (Kosa) i 733 (Popovića vrh), a lijevim krilom kotu 828 (Bilo) — 947 (Veliko Pirovište) — 897 (Zekića vrh).

Četvrti bataljon, ojačan vodom minobacača i podržan četom tenkova i artiljerijom, napadao je pravcem Vršak — Zimorina — Kosa — Popovića vrh — Nebljusi. Jedna četa bataljona pratila je napad tenkova. Tenkovi su napadali duž ceste, jer van ceste nisu se ni mogli kretati uslijed ispresjecanosti zemljišta. Ceta i tenkovi naišli su na otpor neprijatelja sa Vrška, koji je ukočio dalja napredovanja tenkova. Ostale jedinice bataljona izbile su iza leđa neprijatelju na Vršku, što ga je prisililo da se povuče iz uporišta. Likvidiranje uporišta Vršak omogućilo je tenkovima da prodru u selo Kruge. Likvidiranje neprijateljskih otpornih tačaka Vršak i Zimorina i izbijanje tenkova na prostor Kruga omogućili su četama bataljona da usmjere sve svoje snage na neprijateljsku otpornu tačku na Kosi. Podrškom artiljerije i minobacača i u sadjejstvu sa dijelovima 11. brigade, bataljonu je uspjelo da oko 10.30 časova likvidira i to neprijateljsko uporište, a

'") Franz Schraml (Srami), n. d., na str. 217 piše: »Neprijateljski tenkovi izvještava komandant 11/384 pp kapetan Vestfal, napadali su sa zapada, ali također i sa juga, preko jednog stenovitog grebena na kome se nalazio položaj bataljona«.

»Prihvatni položaj kod Nebljusa je zbog napada u našoj pozadini pao već 21. 3. po podne. Divizija je naredila izvlačenje do Zavalja«.

»Da bi se kod Nebljusa izgradio novi položaj (borbena grupa »Knakfus«) divizija je naredila hitno privođenje malobrojnih grupa koje su još uopšte stajale na raspolaganju uglavnom 11/383 pp«.

zatim su jedinice bataljona **Drodužile** napad na Popovića vrh. Zauzimanjer Popovića vrha jedinice bataljona i tenkovi izbili su na južnu ivicu Ne bljusa.

Drugi bataljon ojačan vodom minobacača vršio je napad planinskin vrhovima zapadno od Nebljusa na pravcu: Bilo — Banov vrh (k. 937) sei Pirovište — Veliko Pirovište (kota 947) — Zekića vrh. Bataljonu je us pjelo da brzim manevrom izbije na Zekića Vrh i omogući 4. bataljonu tenkovima da nesmetano prodru u Nebljuse. Istovremeno su i jedinice 11 brigade izbile prema Velikom Seocu. Pritiskom 4. bataljona i tenkova s južne strane primorali su neprijatelja da napusti uporište Nebljusi i da s povuče na liniju Drenovača — Željezna glava (kota 774) — Hrastik - Vršak.

Četvrti bataljon i bataljon tenkova su oko 11. časova ušli u sei Nebljusi. Oslobođenjem sela i likvidiranjem neprijateljskih jedinica u tor uporištu jedinice 26. divizije uspješno su izvršile prvi dio zadatka. Tak su stvoreni povoljni uslovi za napad na neprijateljsku glavnu vanjsk' odbrambenu liniju Bihaća koju je neprijatelj dobro utvrdio i pripremi za odbranu. Naročito je bila jako utvrđena Drenovača.

OSLOBOĐENJE BIHAĆA

Poslije oslobođenja Nebljusa bataljoni 1. brigade su nastavili nastu panje i do 20 časova izbili na liniju:

— 4. bataljon Crni vrh (kota 987) — Miletin vrh (kota 1078);
— 2. bataljon Debeli vrh (kota 968) — kota 972;
— 1. bataljon u rejon Veliko i Malo Pirovište;
— 3. bataljon i ostali djelovi brigade nalazili su se u rejonu sei Nebljusi.

Desno od 1. brigade nalazile su se jedinice 11. brigade na liniji kot 532 (Užljebići) — kota 671.

Pred odsjekom napada 1. i 11. brigade neprijateljske jedinice su držal položaje na Drenovači (kota 579) — Željeznoj glavi (kota 774) — Hrastik (kota 705) — Vršku. Odbranu tih položaja preuzele su neprijateljske je dinice koje su se povukle iz Lapca i okoline i jedinice koje su se od ranij nalazile na tim položajima, objedinjene pod komandom borbene grup »Knakfus«, u kojoj su, pored Nijemaca bili i dijelovi ustaško-domobran ske divizije. Posebno je bila utvrđena Drenovača. Ova linija neprijateljsk odbrane činila je glavnu spoljnu odbrambenu liniju Bihaća.

U procjeni situacije zaključeno je da će neprijatelj uporno braniti t položaje i nastojati da zaustavi prodor jedinica 26. divizije NOV prem Bihaću. Da bi se Drenovača izmanevrisala, trebalo je prethodno likvidiral neprijateljska uporišta na Željeznoj glavi, Hrastiku i Vršku. Položaji ne prijatelja naslanjali su se na rijeku Unu, a zapadno na teško prohodn zemljište na jugoistočnim padinama planine Plješevice, pa je zbog tog izvođenje manevra bilo otežano.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da sa 1. ten kovskim bataljonom i uz podršku artiljerije napadne i razbije odbran neprijatelja na položajima Željezna glava — Hrastik i Vršak, da izbij na kotu 626 (Lisina).

Jedanaesta dalmatinska brigada imala je zadatak da likvidira neprijateljsko uporište Drenovača. a zatim da produži sa napadom u pravcu Bihaća. Dvanaesta dalmatinska i 3. prekomorska brigada nalazile su se u divizijskoj rezervi u rejonu Donjeg Lapca.

Početak napada određen je za 22. mart u 7 časova. Stab 1. brigade odlučio je da u početnoj fazi napad izvrši sa dva bataljona a da dva zadrži u brigadnoj rezervi. Prva i 11. brigada su otpočele napad u predviđeno vrijeme podržane snažnom artiljerijskom vatrom. Podrška tenkova gotovo da se nije mogla ostvariti zbog ispresjecanosti zemljišta.

Drugi bataljon vršio je napad na Željeznu glavu, a 4. bataljon napadao je na Hrastik i Vršak. Napad bataljona podržavali su artiljerija i minobacači brigade. Inžinjerijska četa je bila angažovana na pravljenju prolaza za tenkove stazom koja izvodi od sela Ćapaćuš na Željeznu glavu. Neprijatelj je pružao žilav otpor, boreći se za svaki rov. Na najmanji uspjeh jedinica NOVJ odgovarao je protivnapadom i uspjevao da povrati dio izgubljenog položaja. Jedinice 2. i 4. bataljona vršile su juriš za jurišem. Snage od dva bataljona bile su nedovolj-ne za brzo likvidiranje tako žilavog neprijatelja na tim položajima, pa je štab brigade odlučio da u borbu uvede 1. bataljon na kotu Hrastik. Sada je svaki bataljon imao zadatak da ovlada sa po jednim uporištem.

Upravo u to vrijeme neprijatelj je pokušao da se sa jednom grupom probije od Brdarova preko Miletina vrha sa ciljem ubacivanja u pozadinu napadača. Zbog toga je 4. bataljon uputio manje djelove da zatvore taj pravac. Izvršen je niz uzastopnih juriša. Neprijatelj se i dalje uporno i žilavo branio. Osjećao se nedostatak neposredne podrške tenkova. Inžinjerijska četa uložila je krajnje napore da izgradi prolaze za tenkove na Željeznu glavu. Istog dana u popodnevnim časovima, iako sa mnogo teškoća, 2. bataljon u sadejstvu sa tenkovima i uz podršku artiljerije i minobacača uspjeo je da zauzme Željeznu glavu. Prvi i 4. bataljon uz podršku artiljerije u odlučnim jurišima slomili su otpor neprijatelja na Hrastiku i Vršku. Do 19 časova bataljoni su uspjeli da ovladaju odbrambenim položajima neprijatelja.

U noći između 22. i 23. marta neprijatelj je pokušavao u dva navrata da dobro organizovanim protivnapadima odbaci bataljone 1. brigade i da ponovo povrati izgubljene položaje. U ovoj noćnoj žestokoj borbi bataljoni su uspjeli da odbiju napade neprijatelja i da izbiju na kote 626 (Lisa) i 512 (Meljinovac). Poslije neuspjelog protivnapada i pretrpljenih gubitaka neprijatelj je uvidio da ne može povratiti izgubljene položaje i pred zoru 23. marta povukao se ispred 1. brigade prema Bihaću.[8B])

Jedanaesta brigada je istog jutra, oko 7 časova, zauzela Drenovaču. Postignutim uspjesima 1. i 11. brigade i tenkovskih jedinica u borbama na utvrđenim položajima Drenovača, Željezna glava, Hrastik i Vršak bila je razbijena neprijaetljska spoljna odbrana Bihaća, čime su

'") Franz Schraml. n. d., str. 217, pored ostalog piše i slijedeće: »Beskrajno dugačka rijeka trupa istrošenih borbama, koja je tekla u pozadinu sreće nas na putu ka neprijatelju. Kamioni, motocikli, putnički automobili prepuni zemljaka, koji su stajali, ležali ili sjedili na stepenicama, blatobranima i hladnjacima, većina bez oružja, u ukaljanim, pocjepanim uniformama. Sada sam znao šta se dogodilo. Južni front odbrane je bio probijen. Na vrat na nos bez komande i obuzeti panikom valjali su se natrag naši potučeni bataljoni protiv kojih su stojale divizije«.

Detalj iz borbi u rejonu Zavalje pred Bihaćem, marta 1945.

stvoreni povoljni uslovi za direktan napad na neprijateljski garnizon u Bihaću.

Neprijatelj je organizovao odbranu Bihaća i na liniji selo Hatinac — Križ (zapadna periferija Bihaća) i dalje selo Zegar — Zavalje — Debeljača — Glavica (kota 388) — selo Golubić. Te položaje držali su dijelovi 384. puka 373. legionarske divizije i 10. ustaško-domobranske divizije. Neprijatelj je dobro organizovao odbranu i utvrdio položaje. Pojedine kuće od tvrdog materijala podesio je za odbranu. Ostaci neprijateljske grupe »Knakfus-c, koji su se povlačili pred 1. i 11. brigadom, bili su prihvaćeni i uključeni u odbranu grada.

Poslije razbijanja neprijateljske odbrane sjeverno od sela Nebljusi, štab 26. divizije odlučio je da sa 1. i 11. brigadom i 1. i 3. tenkovskim bataljonom, uz podršku artiljerijske grupe, produži napad u pravcu Bihaća. Trećoj pomorskoj brigadi naredio je da se prebaci iz rejona Donji Lapac u rejon Nebljusi, a 12. brigadu je zadržao u rejonu Donjeg Lapca. Ujutro 23. marta dvije brigade sa tenkovskim bataljonima produžile su napad i to: 1. dalmatinska proleterska brigada sa 1. tenkovskim bataljonom napadala je duž komunikacije pravcem sela Skočaj — Međudražje — Zegar — Bihać, zahvatajući desno Šljivar (kota 515) — Debeljaču i Somišje (kota 447). Dobila je uz to zadatak da se poveže sa djelovima 8. banijske divizije u rejonu Rastići, Bihaćko polje; 11. dalmatinska NO udarna brigada sa 3. tenkovskim bataljonom vrši napad u pravcu Lahovo — Ripač — Golubić, zahvatajući rejon lijevo do potoka Dobreniča — selo Sokolac.

Istočno od rijeke Une napadala je 8. brigada 20. divizije na pravcu sela Cekrlije.

Istog dana 1. dalmatinska brigada, bez jačeg otpora neprijatelja, izbila je do 17 časova na liniju kota 660 — Suvoje — Šljivar. Na dostignutoj liniji brigada je posjela položaj i vršila pripreme za napad.[186])

Na osnovu dobivenog zadatka i procjene snaga neprijatelja, štab brigade je odlučio da sa tri bataljona izvrši napad, grupišući jače snage duž komunikacije, a manje na pravcu Šljivar — Debeljača (tt 513) — Somišlje (kota 347) — Bihać. Jedan bataljon zadržan je u brigadnoj rezervi. Početak napada je predviđen za 23. mart u 21 čas.[1"7])

Prvi tenkovski bataljon u noći između 23. i 24. marta nije učestvovao u borbi, jer je neprijatelj postavio duž komunikacije protivtenkovske mine pa je morao čekati dok inžinjerijska četa očisti mine i time omogući kretanje cestom.

Prvi bataljon napadao je duž komunikacije, zahvatajući lijevu stranu ceste. On je trebalo da u sadjejstvu sa 3. bataljonom, razbije odbranu neprijatelja u selima Međudražje i Zavalje, a zatim da produži napad prema selu Zagar.

Treći bataljon napadao je desno od 1. bataljona na pravcu Suvoje — Kula Raštelo sa zadatkom da ovlada Kulom i presječe komunikaciju Zavalje — Zagar, a djelom snaga da sadejstvuje sa 1. bataljonom u likvidiranju neprijateljskog uporišta Zavalje. a zatim da produži napad na neprijateljsko uporište u selu Zagar.

Drugi bataljon napadao je na pravcu: Šljivar — Debeljača (tt 573) — Somišlje — Bihać — lijeva obala rijeke Une.

Četvrti bataljon nalazio se u rezervi, on je imao zadatak da nastupa za 1. i 3. bataljonom i da bude spreman za uvođenje u borbu.[168])

Napad brigade otpočeo je u određeno vrijeme. Neprijatelj je pružao otpor iz sela Zavalja i iz Kule Raštelo. Energičnim napadom, i koristeći noć, smjelim i vještim ubacivanjem manjih djelova u raspored i pozadinu odbrane neprijatelja, 1. i 3. bataljoni su uspjeli da do svanuća likvidiraju neprijateljsko uporište u Zavalju. Jedna grupa ustaša pružala je otpor iz utvrđene stare Kule Raštelo i mitraljeskom vatrom odbijala napade jedinica 3. bataljona, a time ometala i napad bataljona prema neprijateljskom uporištu u Zagaru. U toku noći jedna grupa odvažnih boraca neprimjetno se provukla kroz žičane prepreke i upala u Kulu i likvidirala tu grupu ustaša.

Ujutro 24. marta u borbu je uveden 1. tenkovski bataljon. Prvi i 3. bataljon produžili su napad na neprijateljsko uporište u Zagaru. Neprijatelj je pružao ogorčeni otpor, ali su bataljoni u sadjejstvu sa tenkovima, u žestokoj borbi, za kratko vrijeme ovladali neprijateljskim uporištem u

iM) Franz Schraml, u n. d., na str. 218 i 219 piše: »Front, naime, nije odmah povučen na istočnu obalu Une, nego je na zapadnoj obali obrazovan mostobran čiji su se položaji pružali od obale Une južno od varoši preko visova kod Zavalja pa do aerodroma«.

'") Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 31. III 1945. i operativni izvještaj 1. dalmatinske proleterske brigade od 31. V 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. 3-1/3, 3/13/3 i k. 1102, reg. br. 7-1).

tu) Franz Schraml, n. d., str. 218 i 219, piše slijedeće: »Noću 23/24. 3. neprijatelj iznenada s leđa napao lijevo krilo 384. puka pregazio položaje 1. čete i naneo joj teške gubitke i zaplenio dva p.o. oruđa. Položaj oba oruđa su povraćena jednim odmah preduzetim protivnapadom (poručnik Svajger)«.

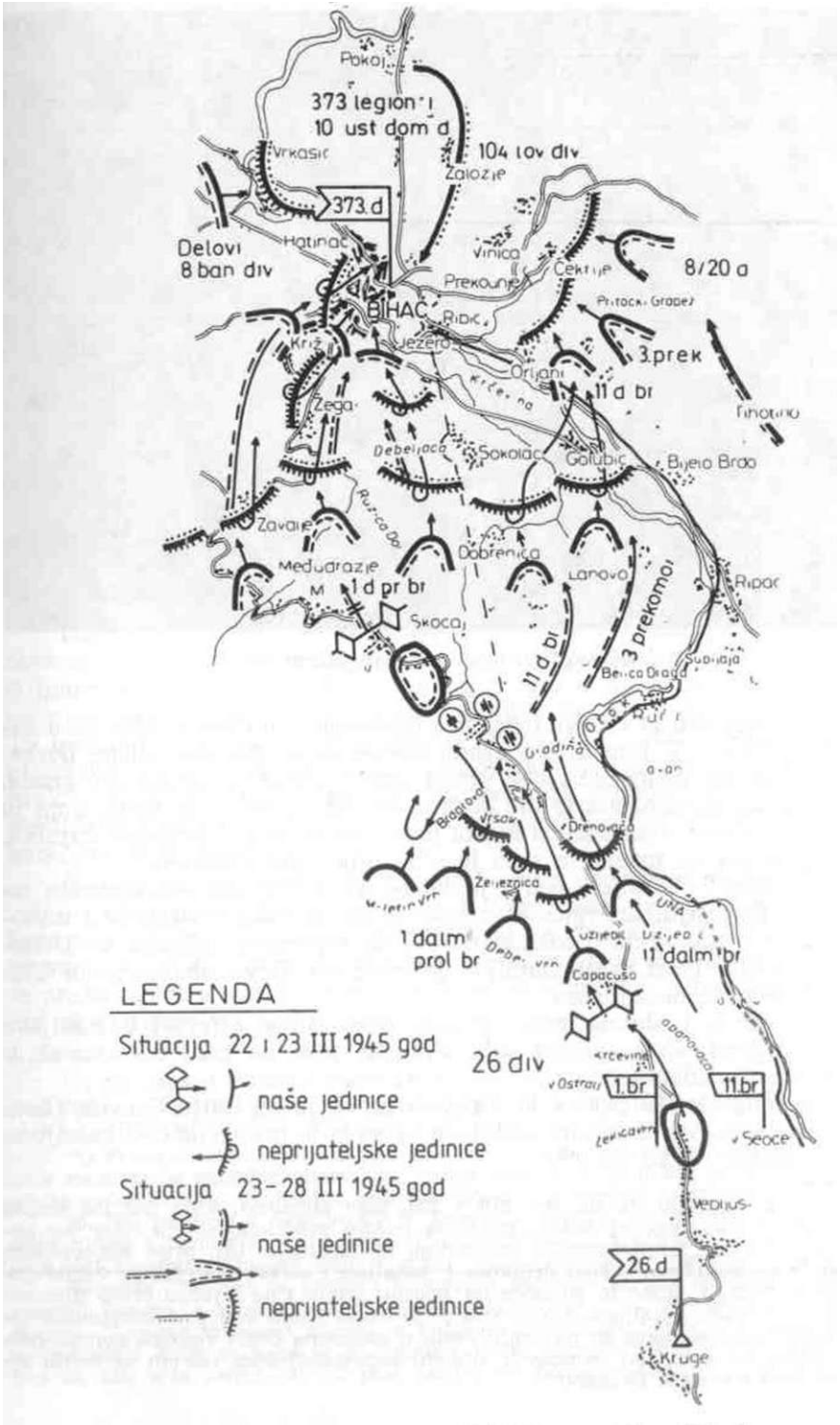
373 legion
10 ust dom d
104 lov div
373.d
Delovi
8 ban div
BIHAĆ
8/20 d
3.prek
11 d br
1 d pr br
11 d br
3 prekomor
26 div
1 dalm prol br
11 dalm br
1.br
11.br
26.d
LEGENDA
Situacija 22 i 23 III 1945 god
naše jedinice
neprijateljske jedinice
Situacija 23-28 III 1945 god
naše jedinice
neprijateljske jedinice

Top ***na položaju pred Bihaćem, marta 1945.***

selu. Istog dana oko 11 časova brigada i tenkovski bataljon prodrli su u zapadni dio Bihaća. U tom dijelu grada vodile su se žestoke ulične borbe. Neprijatelj je bio primoran da se preko mosta povuče u istočni dio grada. Oko 16 časova zapadni dio je bio očišćen od neprijatelja. Iz Kule, koja je bila ustaški zatvor, nedaleko od mosta jedna grupa neprijateljskih vojnika, pružala je otpor do mraka, a tada je i taj otpor bio slomljen.

Istog dana 2. bataljon vodio je borbu za neprijateljsko uporište na Debeljači i Somišlju. Energičnim napadom uz podršku artiljerije i minobacača uspjelo mu je da u toku dana ovlada otpornim tačkama na Debeljači i Somišlju. Pred mrak bataljon je izbio na lijevu obalu rijeke Une i povezao se sa 3. bataljonom.

Po izbijanju 1. dalmatinske brigade pred Bihać dijelovi 8. banijske divizije pomjerili su se prema selu Vrkašić, tako da nisu učestvovali u borbi za zapadni deo grada.

Istog dana oko 19 časova 11. brigada izbila je na liniju Glavića (kota 388) — selo Golubić. U rejonu Golubića brigada je prebacila dva bataljona na desnu obalu rijeke Une[101'])

"") Franz Schraml, n. d., str. 219 i 220, piše slijedeće: »384. pp još uvijek drži mostobran na zapadnoj obali i mada sa teškim gubicima, odbija čitav niz neprijateljskih napada potpomognutih tenkovima ka mostu na Uni prije odsjecanjem, prinuđen je na povlačenje. Tom prilikom 1. bataljon i ustaše pretrpljuju velike gubitke. Noću 24/25. 3. front je povučen na istočnu obalu Une i južnu ivicu Bihaća«.

»Od izviđačkog bataljona, s one strane je ostao jedan vod pod komandom jednog pporučnika. Od njega su na kraju došla u gaćicama četiri vojnika koji su preplivali rijeku, svi ostali su se udavili, ubijeni neprijateljskom vatrom ili dobili srčani udar (viši narednik Ortner«),

Tada štab 26. divizije je odlučio da u borbu uvede divizijsku re zervu, 3. prekomorsku brigadu, i da je u selu Golubiću prebaci na desni obalu Une. Prebačenim snagama naređeno je da se povežu sa 8. brigadon 20. divizije. Zadatak tih snaga bio je da razbiju neprijateljsku odbranu ni liniji Ribićka glava — selo Čekrlije, zatim da produže napad na neprija teljsko uporište u Bihaću.

Po odbacivanju neprijatelja iz zapadnog u istočni dio grada, 1. ten kovski bataljon pokušao je zajedno sa jedinicama 1. brigade da sa dvoji oklopna kola pređe preko mosta u istočni dio grada. Jedna oklopna kol; već su prešla most, a druga se kretala za njima, štiteći ili vatrom. U ton trenutku Nijemci su aktivirali ranije postavljeni eksploziv i porušili mos u širini od 3 do 4 metra. Upravo na tom mjestu našla su se oklopna koli i sa posadom propala u Unu. Oklopna kola koja su prešla most, uništen; su iz neprijateljskih protivtenkovskih oruđa.

Posadu tih oklopnih kola sačinjavali su komandir voda 2. čete 1. ten kovskog bataljona Franjo Franje Žagar, automehaničar, Bogumil Vinka radio-telegrafista, Ivan Ivana Dolgen, artiljerac, Mile Ilije Torbić Lošlc komandir oklopnih kola, Vojo Nikole Bojović Vojin, vozač oklopnih kola Ferdinand Matije Matija Andrejašić, artiljerac na oklopnim kolima, Fran Stefana Stopar, radio-telegrafista i Slavko Cvitić. Jedino je akciju na mo stu preživio Cvitić, a ostali su izgorjeli u oklopnim kolima ili se udavil u Uni.[170])

Iako je most bio prekinut, jedna iskrivljena čelična greda spajala j obje strane mosta. Preko nje je uz veliku opasnost pješak mogao preć Nijemci su bili uvjereni da je most porušen u toj mjeri da preko njeg ne može ništa preći, pa ni pješak, te nisu na njega ni obraćali pažnju Tu mogućnost iskoristila je grupa od 15 boraca 1. ćete 1. bataljona 1. dal matinske brigade, na čelu sa vodnim delegatom Rusom Aleksom, i preši preko iskrivljene grede u istočni dio grada. Sa grupom su prešli pomoćni političkog komesara 1. bataljona Ante Capeta i omladinski rukovodila bataljona Ivan Klarić.

Nijemci su primetili prebacivanje boraca preko porušenog mosta i ot vorili mitraljesku vatru po mjestu prelaza, i tako prekinuli dalji prelaza! boraca u istočni dio grada. Grupa koja se prebacila podjelila se ispo< mosta. Jedan dio, iskoristivši tamnu noć, sa tri ranjena borca povuka se preko mosta u svoju jedinicu, a drugi se ušančio u jednoj zgradi na des noj obali rijeke.[171])

[170]) Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 31. III 1945. g. i Operativni izvj« štaj štaba 1. brigade od 31. V 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. i -1 3 i k. 1102, reg. br. 7-1).

'") Franz Schraml, u n. d., na str. 221 i 222, pored ostalog piše slijedeće: »P< slije napuštanja zapadne obale Une jedini most u Bihaću bio je do duše miniraj ali je rušenje samo djelimično uspjelo. Kolovoz u sredini se srušio samo upola.

26. 03. po podne neprijatelj je iznenada prodro sa nekoliko tenkova preh ovog mosta i ugnezdio se na istočnoj obali u obližnjim kućama. Izviđački bataljc (konjički kapetan Menecel) koji je držao most dobio je da neprijatelja baci nazai

Kapetan Menecel sa jednom borbenom grupom od oko 30 ljudi i nešto ma vjernih Hrvata, u mučnoj borbi koja je trajala dan i po, privukao se izgubljeno mjestu. U ovom vremenu njemu je pošlo za rukom da napreduje oko 130 melai u vazdušnoj liniji na koje se kao glavna tačka nalazila jedna velika trgovina. G* bici su bili vrlo veliki, ali mi smo prodrli do porušenog mosta (poručnik Beger)

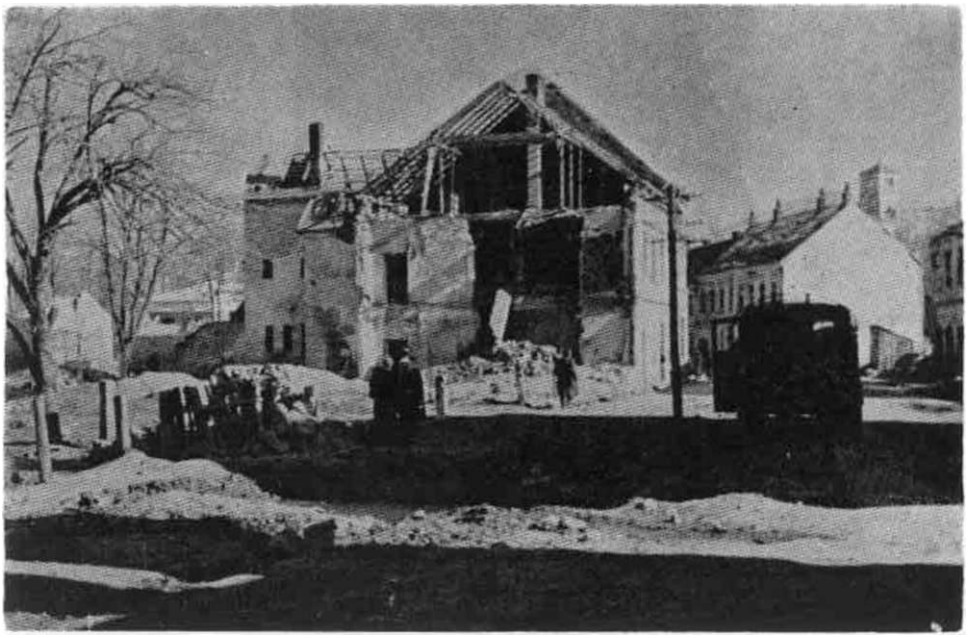

Ruševine u Bihaću nastale u borbama za oslobođenje grada, marta 1945.

Nijemci i ustaše nastojali su po svaku cjenu da likvidiraju grupu boraca koja se utvrdila u zgradi. Nepoštedna borba vodila se čitavu noć i dan 25. marta. Neprijatelj je bjesomučno navaljivao, a borci 1. bataljona su odbijali napade i nanosili neprijatelju velike gubitke.

Bilo je momenata kada je Nijemcima uspjevalo da zauzmu dio zgrade, ali su ih partizanski borci izbacivali. I pored gubitaka koje su Imali, borci bi i dalje izdržali da su imali dovoljno municije. Trebalo je nešto preduzeti da ne padnu u ruke neprijatelju. Odlučili su da preživjeli iz grupe preplivaju na lijevu obalu rijeke Une. Drugog izlaza nije bilo, jer su Nijemci zatvorili prilaz mostu. Međutim, to jedino je uspjelo Rusu Aleksi, a ostali su se ili podavili ili su ubijeni u vodi. Puškomitraljezac Boričić i njegov pomoćnik gađali su neprijatelja sa krova kuće. Bili su ranjeni i tu su i ostali, gdje su pronađeni živi 26. marta. Jedna mogućnost pomaganja grupi sa lijeve obale rijeke Une bila je obasipanje neprijatelja minobacačkom vatrom.

Po oslobođenju zapadnog dijela Bihaća, 1. dalmatinska brigada i 1. tenkovski bataljon izbili su na lijevu obalu Une. Da bi se oslobodio i istočni dio grada, štab 26. divizije je odlučio da u toku noći između 25. i 26. marta prebaci dva bataljona 1. dalmatinske brigade preko Une. Istovremeno su 3. prekomorska, 8. brigada 20. divizije i dijelovi 11. brigade imali zadatak da razbiju neprijateljsku odbranu na položajima Ribička glava, selo Cerlije, da likvidiraju neprijatelja na tim položajima i produže u pravcu Bihaća. Osma banijska divizija imala je zadatak da djejstvuje od sela Vrkašića u pravcu sela Založje, i da se poveže sa snagama koje napadaju sa južne strane.

Detalj iz uličnih borbi u Biha&u, marta 1945.

Odluka štaba 1. dalmatinske brigade bila je da sa 3. i 4. bataljonoi izvrši forsiranje Une u rejonu uzvodno 400 metara od mosta. Poslije tog trebalo je da se prebace i djelovi 1. bataljona u istočni dio grada.

Poslije izvršenih priprema, po padu mraka, bataljoni su se poče prebacivati na desnu obalu rijeke u tri gumena čamca. To je išlo dost sporo, no ipak su uspjeli zahvaljujući dobro organizovanom prevoženji Za uspješne pripreme i organizovanje prelaza zaslužan je u dobroj mje operativni oficir brigade Ivan Perišić.

Prešavši rijeku bataljoni su krenuli u napad. U istočnom dijelu B haća razvila se žestoka ulična borba. U pomoć 3. i 4. bataljonu prebačer je preko mosta jedna četa 1. bataljona. Upornim borbama i uz podršk artiljerije i minobacača, bataljonima je uspjelo da sabiju neprijatelja tri otporne tačke: u zgrade gimnazije i željezničke stanice, iz kojih je c pružao otpor. U pomoć bataljonima 1. dalmatinske brigade sa južne strar prema željezničkoj stanici počeli su da pristižu dijelovi 8. brigade 20. d vizije.

U teškim uličnim borbama, vodeći svoj bataljon iz juriša u juri; smrtno je ranjen zamjenik komandanta 4. bataljona Mijo Vukman. Nog su mu bile polomljene, ali je on pokušavao da se digne na njih vičui »Naprijed drugovi, juriš, proleteri«. Ove riječi Mijo je izgovarao sve tij i tiše dok nije izdahnuo u brigadnom previjalištu. Pored njega pogint je i hrabri bombaš Pave Gančević.

Dok je 1. dalmatinska brigada vodila žestoke i uporne borbe za kl načno oslobođenje Bihaća, situacija na frontu se pogoršavala. Njemačl 104. lovačka divizija, probijala se od Bosanske Krupe prema Bihaću. Dv; deset šestog marta njeni dijelovi stigli su do sela Pokoja. Ovaj prodor n

prijatelja, primorao je jedinice 8. banijske divizije da se povuku na lijevu obalu Une u rejonu sela Vrkašića.

Prema procjeni situacije, postojala je mogućnost da neprijatelj pređe u protivofanzivu s ciljem odbacivanja snaga NOVJ od Bihaća. U toj situaciji jedinice 1. dalmatinske brigade u istočnom dijelu Bihaća bile su dovedene u težak položaj. Zbog toga je štab 26. divizije naredio štabu brigade da hitno izvuče bataljone iz borbe i da ih prebaci na lijevu obalu rijeke. Istog dana su bataljoni čamcima prebačeni na istom mjestu preko Une. Neprijatelj je primjetio povlačenje brigade, jer se izvodilo u toku dana, otvarao artiljerijsku vatru po rejonu mjesta prebacivanja, ali prelazak je prošao bez gubitaka.

U toku marta 724. lovački puk 104. lovačke divizije ušao je u Bihać i spojio se sa snagama 373. legionarske divizije, ah neprijatelj nije imao namjeru da izvodi protivofanzivu, već da omogući snagama legionarske divizije da se povuku iz Bihaća i da evakuišu ranjenike.

U toku noći između 27. i 28. marta štab 26. divizije naredio je štabu 1. brigade da odmah izvrši pokret sa tri bataljona i 1. tenkovskim bataljonom u pravcu sela Vrkašića da bi sa jedinicama 8. banijske divizije napali od Vrkašića. Međutim, dok su bataljoni 1. brigade i tenkovski bataljon stigli u Vrkašić, neprijatelj se već povukao iz Bihaća. Brigada i bataljon tenkova vratili su se u rejon sela Križ i Zagar.

Prvi bataljon koji je držao položaj na lijevoj obali Une, u zapadnom dijelu grada, noću između 28. i 29. marta osjetio je povlačenje neprijatelja iz istočnog dijela grada. Stab bataljona je odmah samoinicijativno naredio prebacivanje četa u istočni dio Bihaća. Bataljon je vodio borbu protiv dijelova neprijatelja koji su se povlačili iz grada.

U borbama na sektoru Lapac — Bihać sve jedinice i pojedinci pokazali su visoku svijest i borbeni moral — veliku upornost, hrabrost i izdržljivost. U nastojanju da se neprijatelj uništi i protjera, ostvareno je tjesno sadejstvo i saradnja tenkova i pješadije. Pozadinski organi ulagali su velike napore da zadovolje potrebe jedinica u snabdjevanju municijom i hranom. Naročito je teškoće imala sanitetska služba brigade. Zbog nedostatka motornih vozila i brzog pomjeranja fronta, izbile su teškoće u evakuaciji ranjenika i njihovom zbrinjavanju, što je zahtjevalo krajnje napore sanitetske službe.

Veza između štabova bataljona i štaba brigade dobro je funkcionisala. Starješine i borci u četi za vezu bili su stručno obučeni i izvježbani za brzo organizovanje veza. Stručno su obavljali svoj zadatak, i tako su omogućili štabu brigade da blagovremeno utiče na tok borbi.

U borbama od Lapca do Bihaća brigada je nanijela neprijatelju osjetne gubitke. Koliko se moglo utvrditi, ubijeno je 308, a zarobljeno 458 neprijateljskih vojnika. Od toga je ubijeno 6 oficira i 44 podoficira. Zarobljena su četiri oficira i 40 podoficira.[172])

[171]) Franz Schraml, u n. d., str. 220 i 221. pored ostalog, piše:

»Svi raspoloživi trupni ljckari radili su već dva dana i noći na mjestu za prikupljanje ranjenika. Već davno nije bilo postelja. Ranjenici su ležali na slami i slamaricama, po hodnicima i predsobljima. Takođe je bilo ranjenika da se nije moglo stići dati prvu pomoć svima. Nije postojala mogućnost da se mrtvi predaju zemlji pošto je neprijateljska minobacačka vatra obasipala sav teren unaokolo. Svakog borca koji se borio kod Bihaća koji je video bijedu ranjenika i mrtvih obuzelo je gađenje od tako groznih razmjera rata (Martin Votg)«.

Zaplijenjeno je: tri topa 105 mm, jedan top 75 mm, četiri pt topa, dva minobacača 81 mm, 22 puškomitraljeza, 15 automata, četiri laka bacača, 685 pušaka, 7 tromblona, dva mitraljeza (brede), četiri automobila, 5 kamiona, dvije telefonske centrale, 19 telefona, 40 km kabla. 43 zaprežna grla, 54 zaprežna kola, 35 kareta, dvije poljske kuhinje, dvije trokolice, četiri auto-prikolice, tri motocikla, dvije radio-stanice i ostale ratne opreme i oko 35 vagona municije.

Uništeno: jedan tenk, tri topa, dva protivkolska topa, dva prolivavionska mitraljeza 20 mm, 22 kamiona, 17 motocikla i druge opreme.

Prva dalmatinska proleterska brigada u tim borbama imala je osjetne gubitke: 69 poginulih, 13 nestalih i 193 ranjena boica. Od nestalih najveći broj ih se utopio u Uni, ali se nisu mogli pronaći, tako da su svrstani u nestale.[173])

OSLOBOĐENJE LIKE

Poslije oslobođenja istočnog dijela Like i Bihaća snage 4. armije orjentisane su prema sjeverozapadu sa ciljem konačnog oslobođenja Like i daljeg prodora prema Gorskom Kotaru i Senju. Dvadeset šesta divizija poslije oslobođenja Bihaća izvršila je pokret i odmaršovala od Bihaća preko Lapca i Udbine prema Gospiću i do 3. aprila prikupila se na prostoriji sela: Pavlovac, Vrb, Vrebac i Ostrovica i odmah otpočela sa pripremama za napad na neprijateljsko uporište u Gospiću.

Snage neprijatelja: 392. legionarska divizija, 11. ustaško-domobranska divizija i druge manje jedinice i artiljerija, držale su front od Karlobaga preko prevoja Velebita (Brušane) — Lički Novi — Gospić — Lički Osik — Perušić — Ramljane i Vrhovine. Posle pretrpljenog poraza i gubitka uporišta u istočnoj Lici i u Bihaću neprijatelj je nastojao da konsoliduje i učvrsti front na toj liniji i da ga preko Plitvičkih jezera i Slunja poveže sa snagama u dolini Une.

Neprijatelj je imao namjeru da učvršćenjem i povezivanjem fronta odbrane i njegovom konsolidacijom, izbjegne opkoljavanje utvrđenih uporišta i zaustavi prodor snaga 4. armije NOVJ, prema sjeveru i sjeverozapadu, ili bar da ga uspori i zadrži što duže.

Na sektoru Gospića nalazile su se slijedeće snage neprijatelja: 10. bojna 11. ustaške divizije, 11. izviđačka bojna, 1. jurišna bojna, 4. pozadinska bojna, jedan divizion (topnički sklop) koji je imao u svom sastavu: jednu brdsku bateriju 75 mm (4 oruđa), dvije haubice 100 mm, dvije haubice 105 mm, jednu bateriju protivtenkovskih topova 37 mm (tri oruđa) i dva PA mitraljeza. U Gospiću se nalazila jedna oklopna četa koja je u svom sastavu imala 6 tenkova »fijat« od po 3,5 t. Jačina snaga neprijatelja iznosila je oko 1.700 vojnika. Te snage bile su raspoređene u Gospiću i na položajima oko njega. Po jedna četa se nalazila u selima: Bilaj, Lički Novi i Budak. Pored čete ustaša u Budaku se nalazio jedan vod Nijemaca iz 847. puka i dva topa 75 mm. Položaji oko Gospića bili su utvrđeni betonskim

[7S]) Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 31. III 1945. g. i Operativni izvještaj štaba 1. brigade od 31. V 1945. g. (Arhiv VII. fond NOP-a, k. 1103. reg. br. 3-1'3 i k. 1102. reg. br. 7-1).

bunkerima i opasani bodljikavom žicom, koje su ranije izgradili Italijani. li Ličkom Osiku nalazio se 3. bataljon 847. puka.[171])

Dvadeset šesta divizija, ojačana sa dva bataljona tenkova i dva diviziona artiljerije, imala je zadatak da napada neprijatelje na odsjeku: Cukavac — Ostrovica — Bilaj sa ciljem njegovog opkoljavanja i uništenja u uporištu Gospić i Lički Osik.

Dvanaesta brigada trebalo je da napada na pravcu Ostrovica — Runjicc — Nikšići — Lički Osik, sa zadatkom da uniš'i neprijateljsko uporište u Ličkom Osiku i da presječe komunikaciju Perušič — Lički Osik. Jedan tenkovski bataljon sadjejstvovao je u napadu na Lički Osik na pravcu Široka Kula — selo Vukšić.

Jedanaesta brigada napada na pravcu: Ostrvica — Poljice — Budak — Stari Grad i sa sjeverozapadne strane vrši napad na Gospić. Da bi brigada mogla produžiti napad prema Gospiću, trebalo je prethodno likvidirati neprijateljsko uporište u selu Budak.

Treća prekomorska brigada napadala je sa dva bataljona na pravcu Bilaj — željeznička stanica — Gospić, a sa druga dva bataljona, u sadjejs'vu sa tenkovskim bataljonom, pravcem: Bilajsko Ncvo Selo — Vriština — Žabica i sa južne strane da vrši napad na neprijateljsko uporište Gospić.

Prva dalmatinska proleterska brigada trebalo je da sa dva bataljona izbije u rejon Velika brda (kota 551) i tu sačeka dolazak gumenih čamaca za prebacivanje preko rijeke Like. Bataljoni su imali zadatak da po forsiranju rijeke Like obrazuju mostobran na prostoriji: Plantaža, Rajčica, Balinovac. Druga dva bataljona trebala su da obrazuju divizijsku rezervu u rejonu sela Polovine.

Artiljerija (četiri artiljerijska diviziona) imala je zadatak da sa vatrenih položaja sela Barlete i Ostrovica podržava napad brigada, koncentrišući artiljerijsku vatru na neprijateljske utvrđene položaje u Ličkom Osiku i Gospiću. Jedna baterija imala je zadatak da stalno tuče Gradinu (kota 683) i položaje neprijateljske artiljerije.

Na frontu napada divizije djejstvovala su tri tenkovska bataljona, dva bataljona kojima je divizija bila ojačana i jedan bataljon koji je podržavao 12. brigadu u napadu na Lički Osik na pravcu sela Široka Kula — Vukšići. Jedan tenkovski bataljon trebalo je da napada pravcem sela Ostrovica — Budak, tj. podržava 11. i 12. brigadu djejstvom na njihovom spoju. Jedan tenkovski bataljon trebalo je da podržava 3. prekomorsku brigadu na pravcu Bilajsko Novo Selo — Žabica — Gospić.

Prva dalmatinska proleterska brigada izvršila je 30. marta marš od Bihaća pravcem Nebljusi — Donji Lapac — Udbina — selo Čujluk i 3. aprila pred mrak izbila u rejon sela Pavlovac, Vrebac. Noću 3/4. aprila 1. i 3. bataljon i prateća četa izbili su do svanuća na desnu obalu rijeka Jadova i Lika u rejon Velika brda. Prateća četa postavila se na vatrene položaje u rejonu Velika brda sa zadatkom da vatrom obezbjedi prelaz bataljona preko rijeke i stvaranje mostobrana na lijevoj obali Like. Drugi i 4. bataljon izbili su u rejon sela Polovine, gdje su ostali u divizijskoj rezervi.

[114]) Operativni izvještaj 26. divizije od 6. IV 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103. reg. br. 4-2'3 i 4-13/3); Operativni izvještaj 1. brigade od 31. V 1945. g. (k. 1101. reg. br. 7-1): Operativni izvještaj štaba 1. brigade od 6. IV 1945. g. u vremenu od 30. III do 5. IV 1945. g. (k. 1102, reg. br. 1-9); i Zapovjest štaba 1. brigade za napad na Gospić (k. 1102, reg br. 9-8)

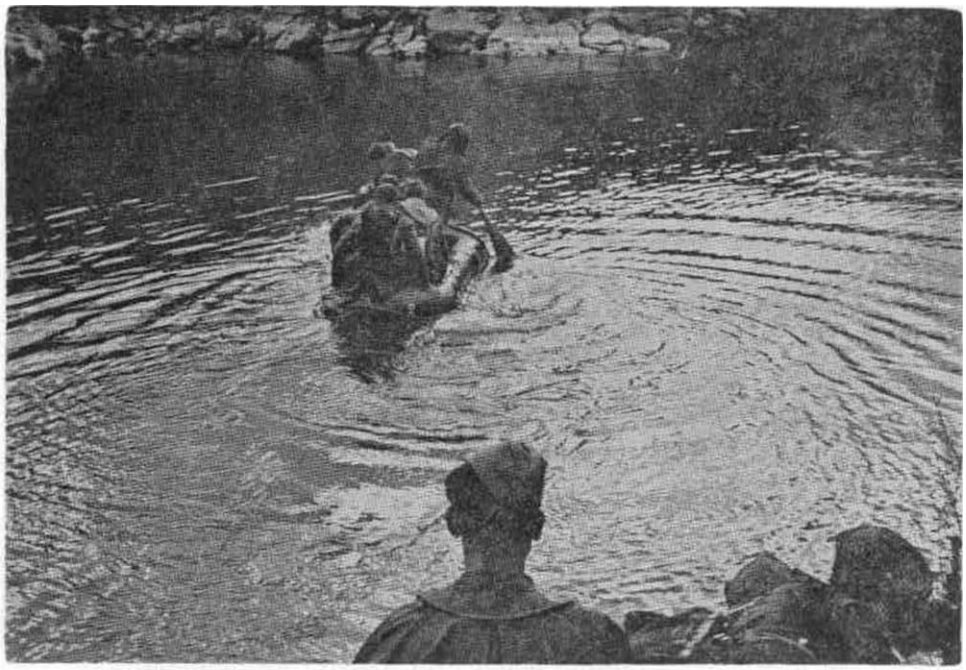

Jedinice 1. dalmatinske forsiraju rijeku Liku prilikom borbi za oslobođenje Gospića, aprila 1945.

Prevoženje jedinica brigade iz Silova na Krku u Crkvenicu, aprila 1945

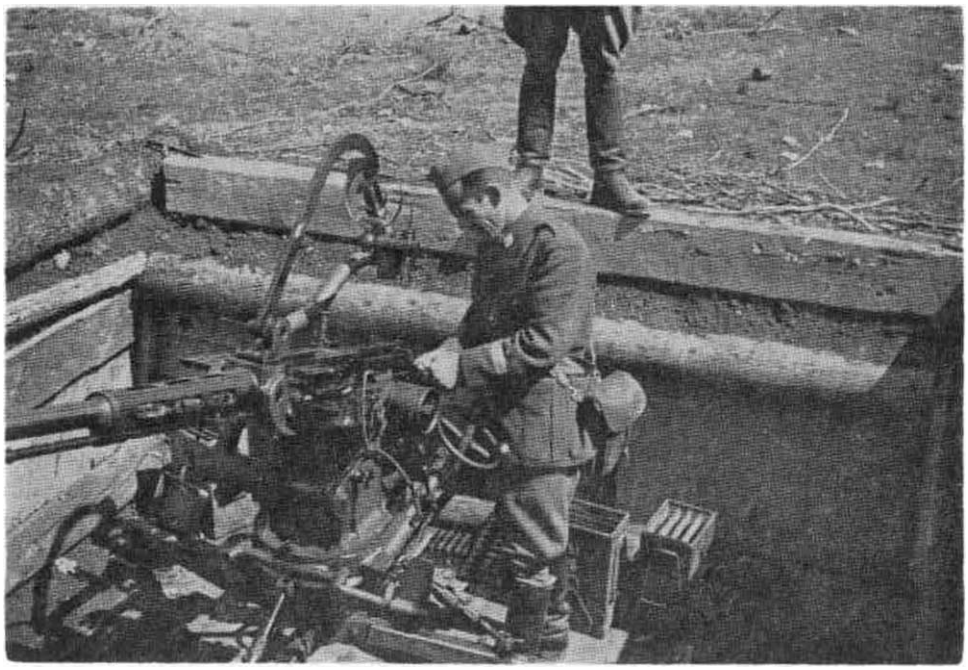

Komandant 1. dalmatinske Vaso Đapić, popravlja zaplijenjeni protivavionski mitraljez u Malinskoj na Krku, aprila 1945.

Poslije kraće artiljerijske pripreme jedinice divizije krenule su u napad 4. aprila u 6 časova.

Istovremeno je trebalo da 1. brigada otpočne sa 1. i 3. bataljonom prelaz na lijevu obalu Like na odsjeku sastava rijeka Jadove i Novčiće. Međutim, dva gumena čamca kojima je trebalo bataljoni da se prebace preko rijeke nisu stigla u određeno vrijeme na mjesto prelaza, te oni nisu mogli da otpočnu prelaz rijeke prema dobijenom zadatku. Čamce je trebalo da doturi inžinjerijski bataljon divizije. Lika je na tome mjestu suviše duboka, i nije se mogla gaziti, a drugih priručnih sredstava nije bilo, tako da su bataljoni bili primorani da čekaju dok stignu gumeni čamci. Stigli su tek u 17 časova, pa su i bataljoni 1. brigade sa velikim zakašnjenjem stupili u borbu.[175])

Dvanaesta brigada je već oko 12 časova likvidirala neprijateljsko uporište u Ličkom Osiku. Jedanaesta brigada vodila je borbu za neprijateljsko uporište u selu Budak do 16 časova. Po zauzimanju budačkog mosta brigada je uz podršku artiljerije i tenkova produžila napad prema Gospiću i oko 19 časova ušla u sjeverni dio grada. Treća prekomorska brigada uspjela je da likvidira neprijateljsko uporište u selu Bilaj i željezničku stanicu Gospić i do 14 časova izbila na desnu obalu rijeke Novčiće u jugoistočnom dijelu grada.

[175]) Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 6. IV 1945. god. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. 4-2/3).

Po prebacivanju na lijevu obalu Like, 1. i 3. bataljon 1. dalmatinske brigade krenuli su u napad na pravcu Rajačica — Balinovac — sjeveroistočni dio Gospića. Uz slabiji otpor neprijatelja batljoni su ušli u grad i do 18.30 časova prodrli do zgrade gimnazije. Do 20 časova oba bataljons stigla su u centar grada. U sadjejstvu sa 11. i 3. prekomorskom brigadom nastavili su sa čišćenjem grada od neprijatelja i do 21 ćas grad je bio potpuno očišćen od neprijatelja. Poslije toga jedinice brigade su se razmjestile: 1. i 3. bataljon u rejonu Balinovca i Rajačica. 2. i 4. bataljon i ostal: dijelovi brigade u rejonu sela Budak, gdje su zanoćili. Ujutro, 5. aprila brigada je izvršila pokret pravcem: Smiljansko polje — Brezovo polje Do 16 časova tog dana izbila je na prostoriju sela Gornje Pazarište, gdje je ostala na odmoru do 6. aprila. Odatle je upućivala manje jedinice nE pravcu Donje Pazarište radi čišćenja tog rejona od neprijateljskih grupi i izviđanja.

Jedinice 26. divizije izvršile su postavljeni im zadatak u jednodnevno; borbi likvidirale neprijateljsko uporište i oslobodile Gospić. Neprijatelji su nanijeti gubici u ljudstvu i materijalu. Bataljoni 1. brigade ubili su 9 a zarobili 30 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je: jedan teški mitraljez, 5 puškomitraljeza, 21 puška, jedan automat, dva minobacača 81 mm fa brdskih kazana i ostala oprema. Uništeno tri haubice 105 mm, jedar brdski top 75 mm, jedan mitraljez »maksim«. tri kamiona, dva traktorć i ostali ratni materijal.,Tr'[)

Prva dalmatinska brigada nije imala gubitaka.

OSLOBOĐENJE SENJA

U ofanzivnim operacijama za oslobođenje Like snage 4. armije pro bile su neprijateljski front odbrane i oslobodile Karlobag, Gospić, Peru šić, Ramljane, Vrhovine i nastavile sa gonjenjem razbijenog neprijatelj« prema Otočcu i od Karlobaga prema Jablancu.

Šestog aprila situacija na frontu 4. armije je bila slijedeća: 19. divi zija vodila je borbu za oslobođenje Ote>čca, a 9. divizija izbila *je* pre< neprijateljsko uporište Jablanac i vršila pripreme za napad. Jedinice 26 divizije poslije oslobođenja Gospića i Ličkog Osika, nalazile su se ru kratkom odmoru i sređivanju na području Gospića. Po naređenju štab; 4. armije, 26. divizija, bez 1. dalmatinske brigade, izvršila je 6. aprili pokret iz rejona Brezovog polja na pravcu sela Konoplje — Žute Lokve Osmog aprila jedinice divizija izbile su sa sjeverne strane prema nepri jateljskom uporištu Vratnik. Dok se 26. divizija nalazila u pokretu, 19 divizija oslobexiila je Otočac. Pod pritiskom jedinica 4. jugoslovensk armije, neprijateljske snage povlačile su se na Vratnik i u Senj. Ustašk jedinice povlačile su se od Gospića u pravcu Pazarište — selo Krasn Polje — Sv. Juraj — Senj, dok se seoska ustaška milicija po grupam povlačila u Velebit.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da izvrš pokret iz rejona Gornje Pazarište u rejon Krasnog Polja da zatvori pra vac: Sv. Juraj — Krasno Polje — Otočac i time obezbjedi lijevi bo

"•) **Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1102, reg. br. 7-1.**

divizije. Trebalo je da uputi jedan bataljon na Velebit u rejon Mrkvišta sa zadatkom da zatvori pravac Jablanac — Mrkvište — Krasno Polje.

Šestog aprila jedinice brigade izvršile su pokret pravcem sela Kosinjski Bakovac — Glumačko selo — Goljak — Krasno Polje. Po izbijanju u rejon Kosinjski Ribnik i Kosinjski Bakovac, štab brigade uputio je 2. bataljon u rejon Mrkvišta, sa zadatkom da obezbjedi lijevi bok glavnini brigade od eventualnog prodora neprijateljskih snaga od Jablanca preko Mrkvišta u pravcu Krasnog Polja, da se poveže sa jedinicama 9. divizije i izvrši čišćenje tog prostora od neprijateljskih grupa koje su se povukle u taj predjeo Velebita. Glavne snage brigade nastavile su sa pokretom i čišćenjem terena i 7. aprila, pred mrak, izbile u rejon Krasnog Polja.

Snabdjevanje jedinica na Velebitu ljudskom i stočnom hranom bilo je otežano zbog toga što je teren neprohodan za motorna vozila, a tovarnih grla je bilo malo, a i to što je bilo, angažovano je za prenos municije. Jedan dio intendanture i bojne komore morao je ostati u Budaku kod Gospića, sa dijelom inžinjerijske opreme. Od naoružanja prateće (minobacačke) čete morao je ostati vod protivavionskih mitraljeza 20 mm (flakova), jer su i oni bili na motornu vuču. Istina je da protivavionski mitraljezi (flakovi) nisu bili predviđeni u formacijskom naoružanju brigade, ali ih je štab brigade zadržao, ne samo kao PA oruđa za odbranu od neprijateljske avijacije, već zbog toga što su bili vrlo korisni za gađanje ciljeva na zemlji.

Iz rejona Krasno Polje brigada nije imala kontakte sa neprijateljem, a isto tako nije imala ni podataka gdje se neprijatelj nalazi. Radi prikupljanja podataka o neprijatelju, štab brigade organizovao je izviđanje u pravcu sela Oltare, gdje su otkrivene ustaške jedinice. Moglo se pretpostaviti da su to jedinice koje su se povukle iz Gospića, ali je zbog pošumljenosti terena, teško bilo utvrditi njihovu jačinu i raspored. Dijelovi 392. legionarske divizije i 11. ustaško-domobranske divizije koje su u prethodnim borbama bile razbijene i pretrpjele velike gubitke povlačile su se u utvrđene rejone Vratnik i Senj, koje su imali namjeru da uporno brane i time omoguće izvlačenje svojih snaga uz obalu od Jablanice prema Sv. Juraju i Senju. Ta uporišta su ranije Italijani dobro utvrdili.

Štab 26. divizije odlučio je da sa 11. i 12. brigadom, uz podršku tenkova i artiljerije, likvidira neprijateljsko uporište na Vratniku, a potom produži napad na neprijateljsko uporište u Senju. Prva dalmatinska brigada trebalo je da izvrši napad na pravcu selo Oltare — Sv. Juraj, i poslije likvidiranja neprijatelja u tom rejonu produži napad u pravcu Senja i sadjejstvuje sa ostalim snagama divizije u njegovom oslobođenju. Brigada je trebalo da djelom snaga djejstvuje prema komunikaciji Jablanac — Sv. Juraj, da je presječe i da se poveže sa jedinicama 9. divizije. Treća prekomorska brigada zadržana je u divizijskoj rezervi.

Napad jedinica 26. divizije počeo je 9. aprila u 8 časova.

Prema postavljenom zadatku, štab 1. dalmatinske brigade odlučio je da sa dva bataljona nastupa od Krasnog Polja duž komunikacije Oltar — Sv. Juraj, a jednim bataljonom pravcem Krasanske Dulibe — Babica Dolac — Kamenica.

Četvrti bataljon ojačan vodom pionira nastupao je komunikacijor od zaseoka Glavoči u pravcu sela Oltare. Treći bataljon kretao se za prate ćom četom kao brigadna rezerva. Za ovim bataljonom kretale su se pri štabske jedinice brigade.

Prvi bataljon nastupao je kao samosxalna kolona na pravcu zasela] Vukelići — Krasanske Dulibe — Babića Dolac — zaselak Kamenica

Drugi bataljon i dalje se nalazio u rejonu Mrkvišta, a brigadno pre vijalište, u rejonu Krasno Polje, kao i dio intendanture i bojne komore

Po izbijanju pred Oltare oko 10.30 časova 4. bataljon je naišao n, otpor neprijatelja sa položaja kota 1293 (Knežev vrh) — 120U — 1170 - — Razboj. Bataljon je iz pokreta izvrš'o napad na neprijateljsxe polo žaje. U prvo.n naletu uspjeo je da odbaci neprijatelja sa kote li70, al su ustaše protivnapadom povratile izgubljeni položaj. Bataljon je pudrš kom minobacača ponovio napad. Iako je izvršeno nekoliko uzastopni] juriša, nije postignut željeni rezultat. Ustaške snage pružale su žilav ot por. Tada je štab brigade odlučio da uvede u borbu svoju rezervu, 3 bataljon. Bataljon (bez jedne čete) nije vršio napad sa fronta, već je za obilaznim manevrom izbio na kotu 864 iza leđa neprijatelja. Time je bili izmanevrisana ustaška odbrana.

Za to vrijeme 4. bataljon, uz podršku minobacača, ovladao je Koton 1170. Oba bataljona produžila su sa gonjenjem razbijenog neprijatelja koji se povlačio prema Jurjevu. Neprijateljska zaštitnica pružala je otpo sa kote 1065 (Lumbarda), koju su bataljoni brzo likvidirali i nastavil gonjenje.

Oko 16.30 časova 4. bataljon je, bez jačeg otpora, zauzeo neprijatelj sko uporište u Jurjevu, a zatim produžio da goni neprijatelja prema Se nju, koji je pri povlačenju iz Jurjeva uništio neka skladišta. Treći bata ljon (bez jedne čete) izbio je na Crni vrh (kota 754) i Prolog (kota 1066) gdje je posjeo položaje. Jedna četa obezbjeđivala je pozadinske dijelovi i previjalište u selu Oltare.

Prvi bataljon na pravcu nastupanja naišao je na slabiji otpor nepri jatelja na kotama 888 i 1074 (Razboj). Njegove jedinice su brzo potish neprijatelja sa položaja i produžile nastupanje. Oko 16 časova bataljor je izbio na komunikaciju u rejonu sela Kamenice i na kotu 331 (Stazina) gdje se zadržao, jer nije ni bilo potrebe da učestvuje u napadu na nepri jateljsko uporište u Jurjevu. Čim je primljena vijest da su jedinice 9 divizije oslobodile Jablanac, a jedinice 12. brigade Senj, štab brigade j< odlučio da 1. bataljon prikupi u rejonu Jurjevo kao brigadnu rezervu Sa položaja na Velebitu povučen je u sastav brigade 2. bataljon. To§ dana oko 19 časova, dijelovi 9. divizije stigli su do Jurjeva.

Prva brigada vodila je borbe kod sela Oltare i Jurjeva protiv razbijenih djelova 11. ustaško-domobranske divizije i drugih jedinica koje si odstupale iz rejona Gospića i imale namjeru da se spoje sa njemačkin snagama na Vratniku i Senju. Međutim, to im nije uspjelo, jer su jedinice 26. divizije, zauzele uporište na Vratniku i oslobodile Senj. Istovremeno 19. divizija djejstvovala je na pravcu Krivi Put — Novi Vinodolski. Na taj način ustaško-domobranske jedinice koje su se povlačile i; Gospića preko Pazarišta i sela Krasno našle su se odsječene na prostoru istočno od sela Vratnik, Molnica, Stolac. Te jedinice su se probile premž Velebitu, ne vodeći računa o žrtvama.

Stab 1. brigade u procjeni situacije nije imao u vidu takvu mogućnost, jer je računao da su se ustaško-domobranske snage spojile sa Nijemcima, te prema tome ni raspored jedinica brigade nije bio postavljen da mogu brzo stupiti u borbu protiv neprijatelja koji se probijao prema Velebitu. Oko 18 časova 9. aprila, ustaško-domobranska grupa, probijala se preko Hrmotine i Prologa u pravcu Balinovaca, i naišla na otpor 2. čete 3. bataljona s položaja Prologa. Ceta je pružila žestok otpor. Ne osvrćući se na gubitke, ustaše su prolazile desno i lijevo od položaja čete i probijali se dalje. Borba je trajala kratko vrijeme, tako da pomoć četi nije mogla stići. U borbama od sela Oltare do Senja ubijeno je 138 neprijateljskih vojnika, od toga dva oficira i 8 podoficira, a zarobljeno 108 vojnika. Zaplijenjeno je: 11 sanduka eksploziva, 6 puškomitraljeza, 9 zaprežnih grla i ostale opreme. Brigada je imala: 14 poginulih i 14 ranjenih i nestao jedan borac.[177])

Na području Sv. Jurja brigada je ostala do 15. aprila. Za to vrijeme vršene su pripreme za slijedeće zadatke. Na partijskim sastancima i vojničkim zborovima analizirani su uspjesi i nedostaci u poslednjim borbama.

DESANT NA OSTRVO KRK I NJEGOVO OSLOBOĐENJE

Po oslobođenju Senja i Novog, dijelovi 4. armije produžili su nastupanje u pravcu Crkvenice. Prije preduzimanja operacije prema Rijeci i Istri trebalo je osloboditi ostrvo Krk i Cres da bi se omogućila plovidba brodova Mornarice NOVJ kroz Velebitski kanal i kanal Srednja vrata, pa je 26. divizija dobila zadatak da izvrši desant na Krk.

Neprijatelj je na Krku imao dvije čete streljačkog bataljona i dvije čete iz 23. ustaškog zdruga i jednu bateriju mornaričkog artiljerijskog diviziona, ukupno oko 600 vojnika. Pored pješadijskog naoružanja, imali su 15 artiljerijskih oruđa raznog kalibra. Te jedinice su bile raspoređene u šest uporišta: na Krku, u Baškoj Vodi, Staroj Baškoj, na Punti, u Malinskoj i u Omišlju.

U Malinskoj, kao stalna posada, nalazilo se oko 60 vojnika. Pored ostalog, u naoružanju su imali jedan brdski top 75 mm, jedan poljski top 40 mm, 5 teških mitraljeza od 7 mm i jedan PA mitraljez. Oni su se utvrdili u hotelu »Strand« i u jednoj zgradi pored hotela. Pored hotela nalazio se bunker. Uporište je bilo opasano bodljikavom žicom. Zemljište oko uporišta očišćeno radi bolje preglednosti. Obavještanja služba dala je podatke da se u Omišlju nalazi oko 50 neprijateljskih vojnika, ali ne stalno već s vremena na vrijeme. Neprijateljske snage na ostrvu Krku imale su zadatak da uporno brane posjednuta uporišta.[178])

Stab 26. divizije održao je 13. aprila u Senju sastanak sa predstavnicima štaba Mornarice i Komande sjevernog Jadrana. Na sastanku je utvrđen zajednički plan desanta, prevoženja i iskrcavanja jedinica 26. divizije. Za izvršenje desanta na Krk bile su određene slijedeće jedinice: 1. i 11. brigada, dva bataljona 3. prekomorske brigade, dva bataljona

'") Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1102, reg. br. 2-9.

"») Obavještajni izvještaj štaba 26. divizije, od 10. IV 1945. g. (Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103. reg. br. 19-5).

pomorske pješadije Kvarnerskog odreda, jedan artiljerijski divizion 75 mm i jedna baterija haubica 75 mm. Od tih jedinica formirana su tri desantna odreda.

Prvi desantni odred (lijeva kolona) formirala su dva bataljona pomorske pješadije i baterija haubica 75 mm. Zadatak odreda je bio da se iskrca u zalivu Velaluka na krajnjem jugoistočnom dijelu ostrva Krka. Po iskrcavanju da likvidira neprijateljska uporišta Bašku Vodu, Bašku Staru i Bašku Novu i dijelom snaga sadjejstvuje u napadu na mjesto Krk.

Drugi desantni odred (srednja kolona) — 11. dalmatinska i dva bataljona 3. prekomorske brigade dobio je zadatak da se iskrca u luci Vrbnik i likvidira neprijateljska uporišta u mjestima Krk i Aleksandrovo.

Treći desantni odred (desna kolona) — 1. dalmatinska brigada — imala je zadatak da se iskrca na ostrvo Krk u uvali Sv. Marak i da likvidira neprijateljska uporišta u mjestima Malinska i Omišalj.

Motorizovani divizion bez jedne baterije brdskih topova 75 mm da se iskrca u luci Vrbnik, poslije iskrcavanja da se postavi na vatrene položaje u rejonu raskrsnice puteva selo Dobrin — Krk i Dobrin — selo Kazavin. Zadatak diviziona je bio da artiljerijskom vatrom podrži napad jedinica na uporišta u Krku i Malinskoj.

Za snabdevanje jedinica na Krku i prevoženje ranjenika određeni su posebni brodovi Mornarice NOVJ.

Desant je trebalo da se izvrši noću 15/16. aprila, ali zbog jake bure iskrcavanje je odloženo za 16/17. Sa savezničkim predstavnikom bilo je dogovoreno da će njihovi avioni i artiljerija sa brodova podržati napad jedinica na neprijateljska uporišta na Krku. Međutim, od te savezničke podrške aviona i brodova nije bilo ništa. Zbog iščekivanja napada savezničke avijacije, napad jedinica divizije otpočeo je sa zakašnjenjem.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da po iskrcavanju glavnim snagama likvidira neprijateljsko uporište u Malinskoj, a pomoćnim u Omišlju. Na osnovu dobivenog zadatka i podataka o neprijatelju u Malinskoj i u Omišlju, štab 1. brigade odlučio je da sa 1. i 4. bataljonom napadne i likvidira neprijatelja u Malinskoj, sa 2. bataljonom u Omišlju. Treći bataljon je zadržan u brigadnoj rezervi.

Jedinice brigade, otpočele su uveče 16. aprila ukrcavanje u luci Jurjevo na brodove Mornarice NOVJ. Nešto ranije ukrcao se 3. bataljon u uvali Malin i kao prethodnica brigade isplovio u pratnji naoružanog broda (NB-14) za uvalu Sv. Marak. Oko 23 časa isplovile su i ostale jedinice u pratnji naoružanih brodova (NB-13 i PC-2) u istu uvalu. Iskrcavanje jedinica u uvali Sv. Marak obezbjeđivali su naoružani brodovi Mornarice NOVJ patroliranjem ispred uvale. Iskrcavanje je završeno oko 4.30 časova. Po iskrcavanju jedinice su izvršile marš u pravcu Malinske. Ujutro 17. aprila izbile su na polazni položaj za napad na liniju sela Dubašnica — Sv. Vid.

Po izvršenoj kraćoj pripremi na polaznom položaju 1. i 4. bataljon u 9 časova izvršili su napad na neprijateljsko uporište u Malinskoj. Prvi bataljon vršio je napad na pravcu Sv. Vid, obuhvatajući uporište sa sjeverne strane, a 4. bataljon napadao je sa jugoistočne strane, obuhvatajući upo-

Članovi štaba brigade u Sv. Jurju očekuju dolazak broda sa komandantom Mornarice NOVJ. aprila 1945.

Minobacači 1. dalmatinske podržavaju napad pješadije na neprijateljsko uporište **u Malinskoj**, *aprila 1945.*

rište sa jugozapadne strane. Postavio je jedan vod na raskrsnici u rejoni Sv. Ivan radi obezbjeđenja od pravca Krka. Treći bataljon nalazio se u rejonu sela Gabonjin. Napad bataljona nije podržavala artiljerija zbos toga što je artiljerijski divizion zakasnio sa iskrcavanjem na Krk. Prvi napad bataljona nije uspjeo, jer se neprijatelj uporno branio mitraljeskom vatrom iz dobro utvrđene zgrade hotela. Bilo je vrlo teško prići zgradi, jer je bila opasana bodljikavom žicom i dobro branjena mitraljeskom vatrom. Napraviti prolaze u žićanim preprekama bilo je gotovo nemoguće.

Poslije neuspjelog napada bataljoni su se malo povukli od zgrada kako ne bi trpjeli mitraljesku vatru i u tom periodu su vršili pripremu i organizaciju za slijedeći napad. Stab brigade došao je do zaključka da bi zauzimanje dobro utvrđenih zgrada na juriš iziskivalo velike žrtve, te je naredio bataljonima da sačekaju sa slijedećim napadom. Naređeno je komandi prateće čete da pripremi municiju za minobacače i da privuče protivkolski top na što povoljniji položaj za neposredno gađanje. Bilo je podešeno da se može tući zgrada hotela iz svih minobacača i iz pretivkolskog topa. Poslije nekoliko plotuna iz minobacača, brzo je nestao krov na hotelu. Direktnim gađanjem iz protivkolskog topa ušutkani su mitraljezi na jednoj strani zgrade, što je omogućilo pionirima da naprave prolaze u žičanim preprekama. Time su stvoreni uslovi da borci podidu zgradi na rastojanju odakle se mogu upotrijebiti ručne bombe. To je prisilila neprijatelja da se preda. Iz druge zgrade neprijatelj je još uvijek pružao otpor i pored toga što se nalazio u bezizlaznom položaju. Stab brigade uputio je jednog zarobljenika da ih pozove na predaju. Nakon kraćeg vremena i posada te zgrade odlučila se na predaju. Tako je do 14 časova tog dana bilo likvidirano neprijateljsko uporište u Malinskoj.

Poslije iskrcavanja na ostrvo Krk, 2. bataljon je upućen pravcem: Dobrinj — Cižići — Omišalj. Prema podacima naše obavještajne službe u Omišalju se nalazilo oko 50 neprijateljskih vojnika, a za likvidaciju te grupe vojnika dovoljna je bila snaga jednog bataljona. Međutim, jedna veća grupa oko 200 vojnika krstarila je ostrvom i te noći se našla u Omišljaju, grupa oko 200 vojnika krstarila je ostrvom i te noći se našla u Omišalju, padu je bataljon brzo likvidirao isturene dijelove.

U toku čitavog dana 17. aprila nastavljena je borba nesmanjenom žestinom. Neprijatelj se uporno branio iz svake kuće. Brojno mali bataljon, u odnosu na snage neprijatelja, bio je suviše slab da bi mogao brzo likvidirati to neprijateljsko uporište. Tako je neprijatelj bio u stanju da po padu mraka izvuče svoje glavne snage iz Omišlja, a njegova zaštitnica je bila uništena. Do jutra 18. aprila Omišalj je bio očišćen od neprijateljskih grupa.

Jedanaesta brigada je do 17.15 časova likvidirala neprijateljska uporišta u Krku i Aleksandrovu. Dva bataljona pomorske pješadije Kvarnerskog odreda oslobodila su Bašku Vodu i Bašku Staru, bez borbe, jer se neprijatelj predao.

Zaplijenjeno je 69 pušaka, 6 automata, 9 italijanskih mitraljeza, 6 minobacača, dva puškomitraljeza »zbrojovke«, 7 italijanskih teških mitraljeza »breda«, jedan laki minobacač, jedan PA mitraljez, jedan top 85 mm. jedna radio-stanica, 20 zaprežnih grla, jedan čamac, dva magacina hrane i oko pola vagona municije i ostale opreme.

U borbama za oslobođenje ostrva Krka 1. brigada imala je 34 borca i rukovodioca, izbačena iz stroja, a od toga broja 9 poginulih. Najviše je gubitaka imao 2. bataljon. Među poginulima nalazili su se politički komesar 2. bataljona kapetan Ante Dobrović, komandir čete pratećih oruđa 1. bataljona Andrija Vukman, komandir voda 2. čete 2. bataljona. zastavnik Ante Vukorepa, zamjenik komandira 1. ćete 2. bataljona.

Poslije likvidiranja neprijateljskih uporišta u Malinskoj i Omišlju jedinice brigade bile su raspoređene za odbranu sjevernog dijela ostrva Krka od eventualnog iskrcavanja neprijatelja na tom dijelu ostrva, gdje su ostale do 18. aprila.

ZAVRŠNE OPERACIJE NA PROSTORIJI RIJEKA — ILIRSKA BISTRICA

834.

POKRET I PRIPREME ZA IZVRŠENJE NOVIH ZADATAKA

Poslije oslobođenja ostrva Krka, jedinice 26. divizije nalazile su s< na Krku i u rejonu Senja, a dio snaga je bio u sastavu 19. divizije koji je napadala na pravcu Crikvenica — Rijeka. U napredovanju prema Su šaku i Rijeci jedinice divizije izbile su na liniju željeznička stanica Bakai — Kneža (kota 393) — Ostrovica. Pod pritiskom jedinica NOVJ neprijateljske snage su se povlačile prema Rijeci. Deveta divizija završavala ji pripreme za izvršenje desanta na ostrvo Cres. Trinaesta divizija djejstvo vala je sa istočne strane prema Klani.

Dvadeset šesta divizija dobila je zadatak da izvrši pokret pravcen Crkvenica — Hreljin — Škriljevo radi prikupljanja jedinica divizije ni prostoriji sela Čavle, Podhum, Podkilavac. Prikupljanje je završeno do 22 aprila.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da izvrš pokret sa ostrva Krka i da se brodovima Mornarice Jugoslovenske armij< prebaci u Crkvenicu, a iz Crkvenice da nastavi maTŠ u rejon Podkilavca Jedinice brigade prikupile su se u rejonu sela Dobrinj na ostrvu Krki i izvršile pokret u uvalu Silo, gdje su se ukrcale na brodove i u toku noć 18/19. aprila iskrcale u Crkvenici. Narod je srdačno dočekao i pozdravit borce brigade. Tog jutra je slavio svoje oslobođenje od fašističkih okupatora. Proslavi i veselju priključile su se i jedinice 1. brigade. Narod tof mjesta ostao je i dalje da se veseli, a jedinice su produžile pokret u sele Sv. Jakob, gdje su zanoćile. Ujutro 20. aprila brigada je produžila mari i 21. aprila izbila u rejon Podkilavac, gdje je ostala dva dana.

Za to vrijeme vršene su pripreme za predstojeći zadatak. Održani si po jedinicama partijsko-politički i skojevski sastanci, na kojima je rasprav Ijano o radu i držanju jedinica i pojedinaca u posljednjim borbama i izvršavanju zadataka i o svim drugim pitanjima rada i života u jedinicama Ukazivano je na propuste i slabosti, a isticane su pozitivne strane jedinici i pojedinaca. Kulturno-prosvjetni odbor brigade pripremio je priredbi zajedno sa mještanima sela. Vladalo je vedro raspoloženje.

U to vrijeme, na frontu Rijeka — Klana, 19. divizija je oslobodili Sušak i držala front na lijevoj obali Riječine, a 13. divizija vodila je borbi za neprijateljsko uporište Klanu. Jedinicama 13. divizije bilo je uspjelo di ovladaju Klanom, ali ih je neprijatelj protivnapadom odbacio na liniji kota 705 — 695 — 643 — 583 — selo Studena — kote 611 i 606.

Franjo Kronja, Pero Dmitrović, Mujo Ibrahimpašić **i** *Ivan Perišić u selu Potkilovac kod Rijeke*

Pred frontom napada 19. divizije od ušća i desnom obalom Riječine do sela Kukuljana, nalazile su se borbena grupa »Rijeka« i 237. njemačka pješadijska divizija, bez jednog puka. Od tog sela do južnih padina Snežnika položaje su držali 3. bataljon 15. SS policijskog puka, jedan motorizovani bataljon i dijelovi borbene grupe »Rajndl« na liniji kota 606 — 611 — 609 — 760 (Suha) — Plešišće. Položaji su se pružali duž bivše jugoslovensko-italijanske granice, na kojoj su Italijani izgradili stalna fortifikacijska utvrđenja, a Nijemci dopunili i prilagodili ih za odbranu.[179])

BORBE KOD KLANE

Stab 4. jugoslovenske armije odlučio je da razbije neprijateljsku odbranu na odsjeku fronta Klana i da izbije na prostor sela Lipa — Rupa i sela Sapjane sa ciljem okruženja i uništenja neprijateljskih snaga na području Rijeke. Zadatak 26. divizije je bio da, u sadjejstvu sa 19. i 13. divizijom, razbije neprijateljsku odbranu na odsjeku Klane, a zatim da produži napad u pravcu sela Sapjane, obezbjeđujući lijevi bok od pravca Rijeke, da presječe komunikaciju Rijeka — Ilirska Bistrica i time onemogući neprijatelju izvlačenje prema Ilirskoj Bistrici.

Koncentracijom snaga 26. divizije u rejonu Grobničkog polja, neprijatelj je shvatio namjere snaga 4. jugoslovenske armije. Prodorom jugo-

"*) Operativni izvještaj štaba 1. dalmatinske brigade (Arhiv VIT, fond NOP-a, k. 1102, reg. br. 5-9).

slovenskih snaga u pravcu sela Šapjane — Podgrađe njemačke snage na sektoru Rijeke bile bi dovedene u težak položaj. Zato su Nijemci sa područja Istre i Trsta počeli dovlačiti nove snage na sektor odbrane Rijeke. Šesnaestog aprila 188. njemačka divizija bila je u pokretu prema Rijeci i Ilirskoj Bistrici, gdje je stigla 19. aprila. Na sektoru Trsta ostao je 901. puk te divizije, bez jednog bataljona. U svom sastavu divizija je imala četiri brdska lovačka puka 901, 902. 903, 904. i 1088. artiljerijski puk, pionirski bataljon, četu za vezu i jedinice za snabdjevanje, ukupno oko 15.000 vojnika. Povlačenjem novih snaga sa područja Istre i Trsta neprijatelj je želio da izvrši protivudar da bi odbacio snage 4. jugoslovenske armije od Rijeke. Sto osamdeset osma brdska divizija imala je zadatak da dijelom snaga razbije jedinice NOVJ na sektoru Klane, i da izbije u rejon Grobničkog polja, a drugim dijelom da djejstvuje prema Sušaku i odbaci 19. diviziju sa lijeve obale rijeke Riječine. Neprijatelj je računao da će protivnapadom 188. divizije sa ostalim snagama, koje su se odranije nalazile na sektoru Klane, odbaciti snage 4. jugoslovenske armije, i time im omogućiti prodor u Istru i prema Trstu. Dijelovi 188. brdske divizije pristigli su 21. aprila na sektor Klane. Do 24. aprila i ostale jedinice te divizije stigle su zapadno od Klane, na prostor Lisac, Lipa, Skalnica.[180])

Obavještajna i izviđačka služba jedinica NOVJ nije otkrila prikupljanje tih snaga neprijatelja na odsjeku fronta Klana, već je to otkriveno u toku borbe.

Uveče 23. aprila jedinice 26. divizije izvršile su smjenu jedinica 13. divizije, koje su se pomjerile sjeverno od ceste Klana — Žabica.

Odluka štaba 26. divizije zasnivala se na postavljenom zadatku i na procjeni snaga neprijatelja na sektoru Klane, prije pristizanja snaga 188. njemačke brdske divizije, odnosno prije nego što je otkrivena njena prisutnost na tom frontu.

Odlučeno je da se početni napad izvrši sa dvije brigade, 1. dalmatinskom i 3. prekomorskom obuhvatajući neprijateljsko uporište Klanu sa sjeverne i južne strane. Po likvidiranju tog uporišta, sadejstvujući sa jedinicama 13. divizije, a lijevo sa dijelovima 19. divizije jedinice 26. divizije trebalo je da produže napad u pravcu sela Šapjane.

Početak napada je određen 24. april u 6. časova.

Prva dalmatinska proleterska brigada dobila je naređenje da izvrši pokret 23. aprila iz rejona Podkilavac u rejon drage Pošarin. Istog dana pred mrak bataljoni brigade izvršili su smjenu djelova 13. divizije na položajima kota 801 — Pošarin, koji su bili ujedno i polazni položaji za napad. U toku noći bataljoni su vršili pripreme za napad.

Odluka Štaba 1. brigade je bila da sa dva bataljona izvrši napad, a dva bataljona da zadrži u brigadnoj rezervi. Na takvu odluku štaba brigade uticalo je nedovoljno poznavanje jačine neprijateljskih snaga pred odsjekom napada brigade, a i zbog velike dubine zadatka.

Treći bataljon dobio je zadatak da napada na pravcu kota 801 — 609 — Ravno — kota 643 — Sv. Rok, da ovlada linijom kota 609 — Ravno, a zatim produži napad preko kote 643 na Sv. Rok. Dijelom snaga trebao je da sadjejstvuje sa 4. bataljonom u napadu na kotu 672. Po likvidiranju uporišta na kotama 672 i 643 sa svim snagama bataljon će izvršiti napad na ne-

[180]) Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1103, reg. br. 15-10/3, 15-11/3, 15-12/3, 15-13/3, 15-15/3.

prijateljsko uporište Sv. Rok. Desno je trebalo da održava tijesnu vezu sa jedinicama 3. prekomorske brigade.

Četvrti bataljon dobio je zadatak da napada na pravcu draga Pošarin — kota 672 — 564 — raskrsnica puteva (kota 540), da u sadjejstvu sa 3. bataljonom likvidira neprijatelja na koti 672, a djelom snaga da sadejstvuje sa jedinicama 19. divizije na ovladavanju sela Sv. Nikola i Studena, a zatim da produži napad preko kote 583 u pravcu kote 540 na raskrsnici puteva. Po izbijanju na raskrsnicu puteva bataljon je trebalo da se sa dijelom snaga obezbjedi od pravca sela Breza i od pravca sela Skalnice, a glavnim snagama da sadjejstvuje sa 3. bataljonom u zauzimanju uporišta Sv. Rok. Potom, oba bataljona trebalo je da učestvuju sa 3. prekomorskom brigadom u zauzimanju neprijateljskog uporišta Klana. Lijevo bataljon je trebalo da održava vezu sa dijelovima 19. divizije.

Prvi i 2. bataljon nalazili su se u brigadnoj rezervi, s tim što se 2. bataljon kretao za 4. bataljonom, a 1. bataljon za 3. bataljonom.

Napad je podržavala brdska baterija 75 mm i prateća četa brigade minobacačima i protivavionskim mitraljezima 20 mm (flakovima). Uz podršku artiljerije i minobacača bataljoni su otpočeli napad u određeno vrijeme.

Treći bataljon je u prvom naletu zauzeo kotu 609 i produžio napad na Ravno i kotu 643, a sa dijelom snaga sadjejstvovao sa 4. bataljonom u zauzimanju kote 672. Četvrti bataljon, u sadejstvu sa 3. bataljonom, zauzeo je kotu 672 i produžio napad na kotu 583. Do 12 časova 3. i 4. bataljon podišli su neprijateljskim položajima na kotama 643 i 583.

Desno od 1. brigade, 3. prekomorska brigada podišla je neprijateljskim položajima na Širokom rtu, lijevo je 5. brigada 19. divizije vodila oštru borbu na kotama 606 i 611.

Prva dalmatinska i 3. prekomorska brigada, potiskujući neprijatelja, do 12 časova podišle su neprijateljskim položajima na liniji kote 583 — 643 — Široki rt — Drenovo i kota 932 (Pliš). Dok su obe brigade vodile borbe na liniji neprijateljske odbrane, snage 188. njemačke divizije, uz podršku artiljerije i minobacača stupile su u borbu sa težištem napada na pravcu: Sv. Rok — draga Pošarin — Dvorine. Namjera neprijatelja je bila da odbaci jedinice NOVJ od Klane i da izvrši prodor na pravcu Dvorine — Grobničko polje s ciljem da izbije u rejon Grobničkog polja u pozadinu 19. divizije, i time oslobodi pritiska snage 237. njemačke divizije na desnoj obali Riječine.[181])

Snage 26. divizije i snage 188. nemačke brdske divizije našle su se jednovremeno u napadu jedna protiv druge, u borbi u susretu. Od tog trenutka nastala je žestoka borba. Jedinice 26. divizije su nastojale da odbiju napad neprijatelja i da krenu u protivnapad, ali pod pritiskom snaga neprijatelja i artiljerijske i minobacačke vatre morale su da se povuku. Neprijatelju je uspjelo da povrati izgubljene položaje, osim kote 609, koju su i dalje zadržale jedinice 1. brigade.

Pred djelom fronta 1. brigade neprijatelj je uspjeo da odbaci 3. i 4. bataljon i da ovlada kotom 672 i Ravno. U pokušaju da zauzme kotu 609

[91]) U izjavi Lera, komandanta jugoistoka, pored ostalog kaže se slijedeće: 'General Kilbler je nameravao da se 188. planinska divizija, koja je u tom vremenu kod Villa Doli Novase bila prikupljena na polaznom položaju, prodre preko aerodroma na Grabniku i da potom zaokrene pravcem ka obali« (Arhiv VII. fond NOP-a, k. 70. reg. br. 1/1).

neprijatelja su odbile jedinice 3. bataljona, koje su zadržale kotu 609 u svojim rukama. Stab brigade, da bi zadržao dalji prodor neprijatelja i povratio izgubljene položaje, odlučio je da u borbu uvede 1. bataljon da u sadejstvu sa 3. i 4. bataljonom izvrši protivnapad. Sva tri bataljona, uz podršku artiljerije i minobacača i protivavionskih mitraljeza (flakova), u 13 časova krenuli su u protivnapad. Bataljoni su nastojali jurišima, koje su ponovili nekoliko puta, da odbace neprijatelja, ali nisu u tome uspjeli. Neprijatelj je takođe napadima i kontrajurišima odbacio napade bataljona ali je zaustavljen njegov dalji prodor. Borba se i dalje nastavljala sa nesmanjenom žestinom. Neprijatelj je, podrškom artiljerije i minobacača uporno nastojao da prodre u raspored brigade, ali protivnapadima bataljonć bili su odbijeni njegovi napadi.

Treća prekomorska brigada takođe je bila potisnuta i zadržala se na istočnim padinama Širokog rta i Suho (kota 760). Peta brigada 19. divizije držala je položaje prema kotama 606 i 611.

Stabu 26. divizije nije bila jasna situacija na frontu napada divizije jer još nije imao podataka da su Nijemci, pored snaga koje su se odranije nalazile na frontu Klana, u borbu uveo nove snage 188. brdske divizije. Da bi popravio situaciju na pravcu napada 1. i 3. prekomorske brigade, štab divizije je odlučio da u borbu uvede svoju rezervu, 12. brigadu, na pravcu napada 3. prekomorske brigade, a Prekomorsku da pomjeri udesno, sjeverno od komunikacije. Prebacivanjem 3. prekomorske brigade preko ceste štab je imao namjeru da izvrši manevar i da brigadu zabaci na bok i u pozadinu neprijatelja na pravcu zaseoka Lisac. Međutim, manevar nije uspjeo, jer je neprijatelj osujetio pokušaj prodora na tom pravcu.

Istog dana pred mrak 12. brigada je izvršila smjenu jedinica 3. prekomorske brigade, i otpočela silovit napad, ali nije postigla veće rezultate na pravcu napada.

U noći 24/25. aprila jedinice 19. divizije počele su da se povlače sa položaja prema kotama 606 i 611. Stab 1. brigade odmah je o tome izvjestio štab divizije i predočio mu da jedinice brigade neće se moći održati na sadašnjim položajima ako se ne obustavi povlačenje dijelova 19. divizije sa tih položaja. U tom slučaju bio bi ugrožen lijevi bok 1. brigade, štc bi je prisililo na povlačenje. Na tu intervenciju štaba 1. brigade obustavljeno je povlačenje jedinica 19. divizije, te su i dalje ostale na istim položajima. Ujutro 25. aprila sve jedinice 26. divizije prešle su u napad.

Tog jutra štab 1. brigade je u borbu uveo 2. bataljon na pravcu kote 672 sa zadatkom da u sadjejstvu sa 3. i 1. bataljonom ovlada tom kotom, a zatim da produži napad na kotu 583.

Prvi bataljon je izvršio smjenu 4. bataljona, koji je po izvlačenju iz borbe prešao u brigadnu rezervu. Prvi bataljon je trebalo da napada na bezimenu kotu sjeverozapadno od kote 611 i da sadjejstvuje sa 2. bataljonom u zauzimanju kote 672. a 3. bataljon da odbaci neprijatelja sa Ravnog i produži napad u pravcu kote 643.

Bataljoni su krenuli u naoad, uz podršku brdske baterije topova 75 mm i minobacača i protivavionskih mitraljeza (flakova). U toku dana bataljoni su nastojali da odbace neprijatelja, vršeći napade i juriše, ali bez uspjeha. Neprijatelj je takođe, uz podršku artilierije i minobacača, vršio napade i protivnapade. U toku čitavog dana vodile su se vrlo teške i žestoke borbe, bez rezultata bilo na jednoj, ili drugoj strani. U toku dana pojedini

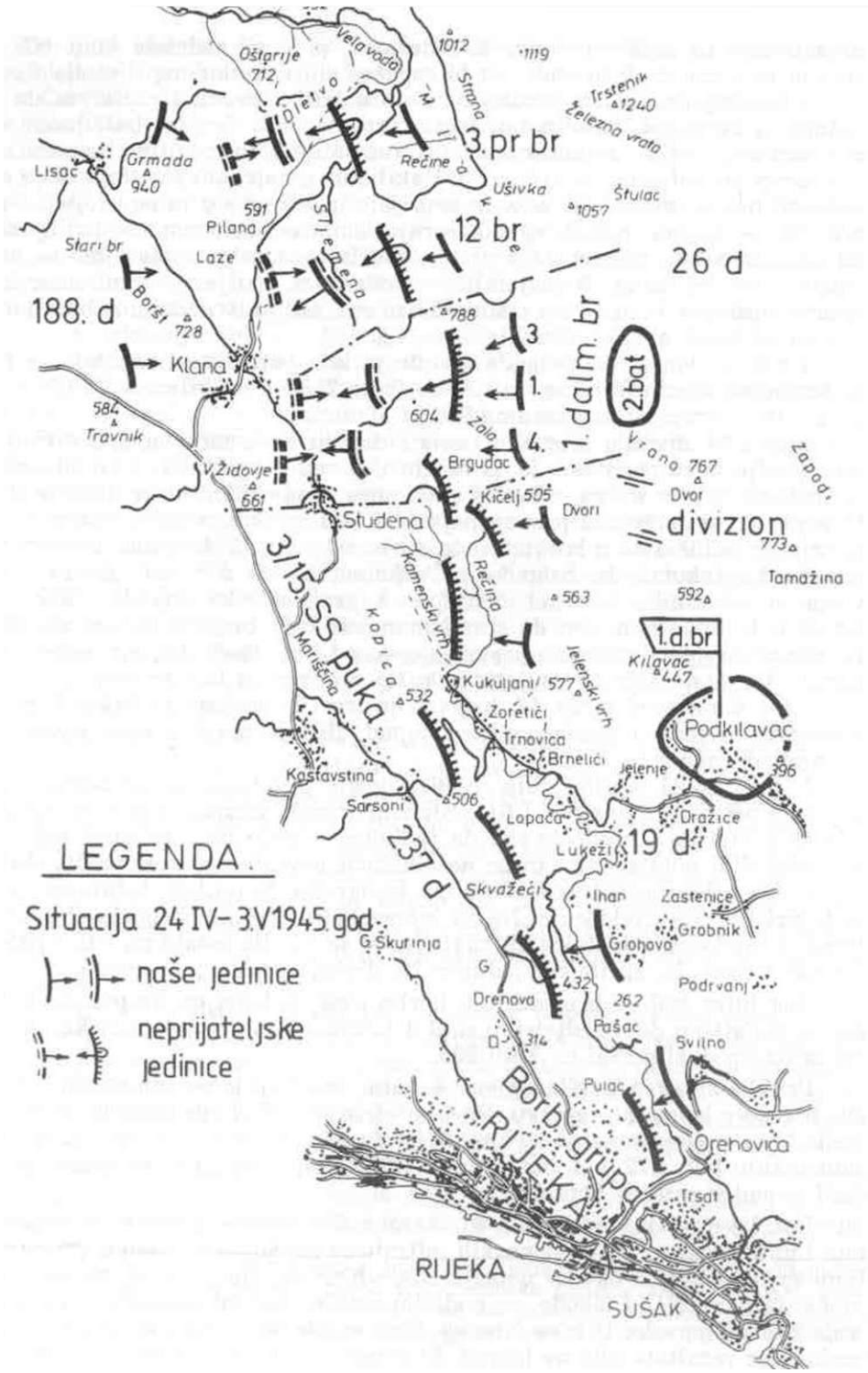

Sema Ili – Borbe kod Klane

položaji su često prelazili iz ruku u ruke u borbama prsa u prsa. Neprijatel je ispoljio veliku upornost u nastojanju da se probije kroz borbeni poredak brigade, a njeni bataljoni nevjerovatnu upornost da odbace neprija telja. U toj dnevnoj borbi jedinice NOVJ su trpile osjetne gubitke, a i ne prijatelju su nanijeti veliki gubici. U tim borbama otkriveno je da se prec brigadom nalazi 903. puk 188. divizije i 3. bataljon 15. SS policijskog bata ljona. U toku noći nastavljene su borbe.

Slična situacija bila je i kod 12. brigade koja je napadala na Suho Širok rt, a na pravcu napada jedinica 5. brigade 19. divizije nije bilo ni kakvih promjena.

Ujutro 26. aprila neprijatelj je dobio pojačanje i krenuo u napad n cijelom frontu kod Klane. Jedinice 26. divizije su takođe krenule u napad ali sa daleko slabijom artiljerijskom podrškom.

Prva brigada krenula je u napad u istom poretku kao i prethodno) dana. Događaji su se odvijali na isti način kao i prethodnog dana. bez re zultata bilo na jednoj, ili na drugoj strani.

Baterija brdskih topova 75 mm, koja je podržavala borbu jedinica 1 brigade, isticala se preciznošću u gađanju živih ciljeva neprijatelja. Pre ciznost vatre naročito je dolazila do izražaja u odbijanju napada i kontra napada neprijatelja. U tim borbama neprijatelj se služio metodom da si jurišajući uklini u raspored jedinica 26 divizije, zalegne među kamenje bori se. U takvim slučajevima trebalo je likvidirati uklinjenog neprija telja, a to je trebalo brzo raditi, jer se neprijatelju nije smjelo dozvoliti d; proširi klin. Uklinjeni neprijatelj nije se povlačio dok i poslednji vojni! nije bio ubijen. Na uskom prostoru između jedinica brigade baterija j gađala i uništavala neprijatelja, a da nijedno zrno nije palo po vlastitin jedinicama. Preciznim gađanjem baterija je pružala dragocjenu pomo pješadiji.

Neprijatelju je uspjelo da oko 9 časova odbaci dijelove 3. prekomor ske brigade sa položaja Plešišće (kota 785), što je ugrozilo desni bok 12. bri gade i prisililo je da se povuče sa istočnih padina Širokog rta na linij kote 689.

Inžinjerijska četa brigade uspjela je da popravi seoski put koji vod od Ušivka preko kote 609 do kote 583. Time je bilo omogućeno kretanj tenkova, iako teško i sporo. Dvadeset sedmog aprila, tri—četiri tenk koja su se kretala opravljenim putem omogućila su 2. i 3. bataljonu d podiđu koti 672. Tenkovi su tukli topovima i mitraljezima neprijatelja n toj koti. Oni nisu mogli da vrše nikakav manevar, niti da se duže zadrže n dostignutom položaju, jer je prijetila opasnost da ih Nijemci unište protiv tenkovskim ručnim bombama (pesnicama). Zbog toga su morali biti izvu čeni sa tih položaja. Jedinice brigade su ulagale krajnje napore da odbac neprijatelja i izvrše postavljeni zadatak. Neprijatelj je bio uporan i agre šivan kako bi postigao svoj cilj. Pred veče toga dana iskoristio je kišu maglu, te je na spoju 2. i 3. bataljona uspjeo da se uklini i da se probij do kote 609. Do toga je došlo zbog zamorenosti jedinica brigade. I pore toga povezanost jedinica 1. brigade sa svojim desnim susjedom. 12. briga dom, nije bila poremećena.

Na frontu divizije, ujutro 28. aprila. 1. brigada je držala položaje n istočnim padinama kota 672 i 609. povezujući se preko sjeveroistočnih pž dina kote sa jedinicama 12. brigade, a lijevo sa jedinicama 5. brigade 11

divizije, koje su i dalje držale položaje prema kotama 606 i 611. Neprijatelj se nalazio na položajima kota 606 — 611 — 672 — 609 — Široki rt — (Suho) — Plešišće.

Jedinice 1. brigade vršile su pripreme za napad sa ciljem povratka izgubljenih položaja.

Četvrti bataljon je do 6 časova 28. aprila izvršio smjenu jedinica 5. brigade 19. divizije na položajima prema kotama 606 i 611. Prvi, 2, i 3. bataljon, podržavani brdskom baterijom, minobacačima i protivavionskim mitraljezima (flakovima), krenuli su u napad. Treći bataljon je uspjeo da potisne neprijatelja sa kote 609 i da ovlada selom Ravno i izbije na položaje na kojima se nalazio prethodnog dana sjeveroistočno od kote 672. Bataljon je sa svojim lijevim krilom sadejstvovao u napadu sa 2. bataljonom na koti 672.

Drugi bataljon vršio je napad na kotu 672. Prvi bataljon napadao je na bezimenu kotu istočno od Sv. Mikule. Četvrti bataljon i dalje je ostao na položajima kota 606 i 611. U toku tog dana neprijatelj nije bio agresivan kao prethodnog dana, ali je u odbrani uporno i grčevito branio svaki položaj. Iz ovog se moglo zaključiti da on odustaje od daljnjih napada i da postepeno prelazi u odbranu. Od tog dana mu je namjera bila da na frontu Klana veže što jače naše snage i da ih što duže zadrži. Istog dana utvrđeno je da se pred frontom brigade još uvjek nalaze jedinice 903. puka 188. divizije i 3. bataljon 15. SS policijskog puka i dijelovi podoficirske škole iz Ljubljane.

Noću 28/29. aprila jedinice 1. brigade vršile su pripreme za slijedeći napad. Ujutro 29. aprila 2. i 3. bataljon otpočeli su sa napadom na kotu 672. i uz podršku artiljerije i minobacača uspjeli su da je zauzmu a zatim su produžili napad na kote 643 i 583. Pred mrak istog dana 1. i 4. bataljon na juriš su zauzeli kote 606 i 611, čime je olakšan napad 1. brigade i dijelova 19. divizije južno od sela Studena prema koti 660. Istovremeno je 12. brigada ovladala Širokim rtom.

Neprijatelj se povlačio prema Klani uporno braneći svaki položaj, nastojeći da se učvrsti na položajima kota 660, 643 i 695. Borbe su nastavljene i noću 29/30. aprila. Drugi i 3. bataljon vodili su borbu za kotu 643, a 1. i 4. su napadali na kotu 583 i sjeverni dio Studena. Tridesetog aprila jedinice brigade su zauzele kote 583 i 643 i izbile na položaje istočno od kote 540 i Sv. Roka.

Kad su snage jugoslovenske armije ušle u Trst, a njemačke snage u Italiji kapitulirale pred savezničkim snagama i njemačka Vrhovna komanda za Jugoistok uvidjela je da dalja odbrana Rijeke nema više nikakvog značaja, odobrila je komandantu 97. armijskog korpusa generalu Kübleru. da se probija prema sjeveru.[IC])

Stab 4. armije je uočio pripreme Nijemaca za proboj prema Ilirskoj Bistrici, naredio je štabu 26. divizije da se 30. aprila sa dvije brigade prebaci na sektor Ilirske Bistrice i da u sadjejstvu sa 13. divizijom izvrši napad u pravcu Ilirska Bistrica — Jelašne — Lipa.

"'*) U izjavi Lera. komandanta Jugoistoka, pored ostalog se kaže: »Vrhovni zapovjednik jugoistoka saopätio je da se Iz sredstava grupe armija neće moći da pošalje blagovremeno pomoć XCVII korpusu. On je stoga izdao zapovjest generalu Kübleru, da se 1. maja probije ka seveni«. (Arhiv VII. fond NOP-a. k. 70. reg, br. 1'1).

Poslije odlaska 12. i 3. prekomorske brigade, 1. brigada preuzela je nji hove položaje, i bila razvučena na širokom frontu, te je dijelom svoji! snaga morala prijeći u odbranu. Treći bataljon 1. brigade izvršio je smjeni jedinica 12. brigade na položajima istočno od Klane.

U toku 1. maja borbe su nastavljene na istim položajima. Neprija telj je uporno branio položaje na kotama 660, 540, Sv. Roku, Klani Kukulju. Pokušaji jedinica brigade da odbace neprijatelja od Klane ostai su bez uspjeha. Jedinice 19. divizije vodile su borbu za kotu 660, ali nisi uspjele da je zauzmu. Drugog maja neprijatelj je pokušao u dva navrat da se probije prema koti 611, ali su ga bataljoni 1. brigade u sadjejstvu s dijelovima 19. divizije odbili i nanijeli mu velike gubitke, tako da više nij ni pokušavao da se probija u tom pravcu.

Trećeg maja neprijatelj je otpočeo sa probijanjem u pravcu Ilirsk Bistrice. Kada su primjećeni njegovi pokreti, naređeno je jedinicam NOVJ da pređu u napad i da mu ne dozvole izvlačenje.

Prva dalmatinska proleterska brigada, u sadjejstvu sa jedinicama 15 divizije izvršila je nekoliko uzastopnih napada na neprijateljske položaj« ali neki značajniji uspjeh nije postigla.

Devedeset sedmi njemački armijski korpus u pripremama za probe ka Ilirskoj Bistrici postavio je jaka bočna obezbjeđenja. Devet stotina tre ći puk 188. brdske divizije obezbjeđivao je desni bok na dijelu front Kukuljani — Klana, a sjeverno od Klane 902. puk iste divizije.

Dvanaesta i 3. prekomorska brigada i dijelovi 13. divizije izvršili s napad na pravcu Ilirska Bistrica — selo Jelšane — selo Rupa i do mrak 2. maja izbile na liniju selo Lipa — Miklavič (kota 453). Na toj liniji bri gade su zanoćile, a ujutro 3. maja, kad su se spremile i prešle u napat naišle su na njemačke snage koje su krenule u proboj prema Ilirskoj Bis trici. One su uspjele da odbace jedinice NOVJ i da se do mraka probij u Ilirsku Bistricu.

Istog dana 1. brigada vodila je žestoku borbu protiv jedinica 903. puk 188. divizije, koji je pokušavao da od Klane odbaci brigadu i time oslobot komunikaciju Klana — Žabica, ali mu to nije uspjelo. Jedinice 1. dalnu tinske proleterske brigade odbile su sve napade neprijatelja.

S obzirom na to da su se glavne snage neprijatelja probile u Ilirsk Bistricu, daljnje držanje položaja kod Klane postalo je beznačajno, mad su se neprijateljske snage i dalje nalazile na položajima kod Klane, jer ii je cilj bio da vežu što jače naše snage na tom dijelu fronta i time omoguć lakši proboj glavnim snagama. Trećeg maja 1. brigada dobila je naređenj da se sa položaja Klana prebaci na položaje Željezna glava i da postavi z! sjedu neprijatelju u slučaju da pokuša da se probije tim pravcem c Klane prema Žabici.

Istog dana oko 13 časova štab brigade uputio je svoj 4. bataljon n Željeznu glavu, a do mraka tog dana i ostale jedinice brigade izbile s na položaj kote 920 (Paka) — 1026.

Pored toga što snage 26. divizije nisu uspjele da razbiju neprijatel. na sektoru Klane i da izbiju na prostor Sapjani — Podgrađe, one su potpunosti izvršile svoj zadatak. U tim upornim i teškim borbama, koje : trajale punih 8 dana, divizija je dala veliki doprinos za potpuni poraz i k; pitulaciju snaga 97. njemačkog armijskog korpusa. Upravo na sektoru Kl; na nanijeti su mu teški udarci. Slomljena je njegova osnovna snaga 18

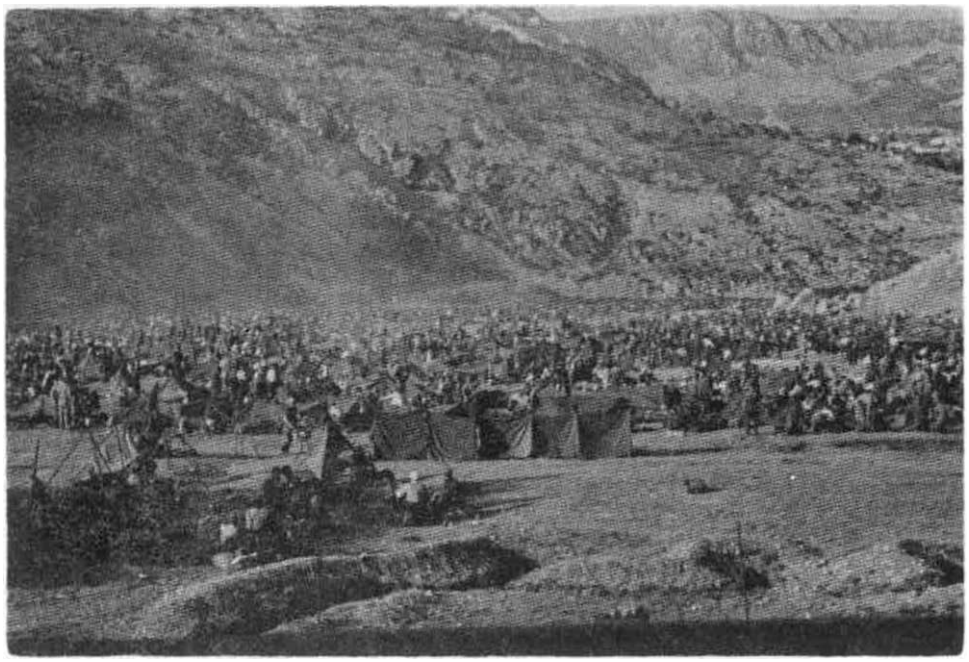

Zarobljeni njemački vojnici u logoru kod SuSaka 1945.

brdska divizija, što je bio preduslov konačne kapitulacije u Ilirskoj Bistrici. Isto tako, vezivanjem jakih njemačkih snaga na području Rijeke, stvoreni su uslovi za brzi prodor snaga 20. divizije prema Trstu.

Po načinu vođenja borbe kod Klane bile su specifične od početka do kraja. Dvadeset šesta divizija imala je zadatak da ovlada Klanom i da izbije na prostoriju Lipa — Rupa — Sapjane sa ciljem presjecanja komunikacije Rijeka — Ilirska Bistrica. Taj zadatak se za sve vrijeme borbi nije mijenjao, tako da su jedinice divizije za vrijeme borbi uporno nastojale da izvrše postavljeni zadatak. Njemačka 188. brdska divizija je imala zadatak da razbije snage NOVJ na frontu Klana, da ih odbaci i da se probije na prostoriju Grobničko polje sa ciljem zabacivanja za leđa 19. diviziji. Ta divizija nije mijenjala svoj zadatak do kraja borbe, tako da su se i njene snage uporno borile i nastojale da ga izvrše. Obje divizije su težile svom cilju. One su gotovo jednovremeno krenule u napad i susrele se na liniji istočno od Klane. Obje strane su za sve vrijeme borbi bile u napadu, Stalno su se vodile bliske borbe, često je dolazilo do dramatične borbe prsa u prsa. U jednom danu položaji su više puta prelazili iz ruku u ruke. Stalno su se vršili obostrani napadi i protivnapadi, juriši i protivjuriši.

Jedinice brigade 4. maja izvršile su pokret sa položaja Željezne glave na prostoriju Žabice — Kuteževo. Na Željeznoj glavi i dalje je ostao 4. bataljon. Po izbijanju u rejon Žabica 2. bataljon dobio je zadatak da pođe u rejon sela Kuteževo i da ovlada kotom 997 (Kozlek). Bataljon je u toku tog dana izbio na tu kotu, gdje je zauzeo položaje.

Treći bataljon napadao je južno od ceste u pravcu Donji Zimon i ujutro 5. maja izvršio napad na kotu 480. Još dok je bataljon vodio borbu za

tu kotu jedna jača neprijateljska kolona kretala se od sela Jablanica prema selu Vrbovo. Ta kolona počela je otvarati vatru u desni bok 3. bataljona razvijajući se u streljački stroj prema bataljonu. Tada je štab brigade naredio štabu 3. bataljona da se povuče sa tog pravca i da se prebaci na sjevernu stranu ceste u rejon zaseoka Trpčane i da zauzme položaje sjeverozapadno od Kuteževa.

NA P0L02AJIMA U REJONU ILIRSKE BISTRICE

Neprijateljske snage koje su se nalazile na položajima Klana nisu **SE** povlačile preko Željezne glave, te je i 4. bataljonu naređeno da se povuče u sastav brigade. Bataljon je ujutro 5. maja izbio u rejon Trpčana.

Istog dana bataljoni su vodili borbu protiv dijelova 902. i 903. puka iz 188. divizije i izbili na liniju: kota 860 — 859 (Goli vrh) i na 993. Na tim položajima bataljoni su zanoćili. Ujutro 6. maja nastavili su napad u pravcu Ilirske Bistrice i do 10 časova izbili na liniju kota 799 (Sv. Akacije) — sela Vrbovo. Tada je štab brigade dobio radio-depešu od štaba 26. divizije da brigada odmah preda položaje 13. diviziji i krene u sastav divizije na prostoriju St. Petar. Stab brigade upoznao je štab 13. divizije sa naređenjem Štaba 26. divizije i naredio je štabovima bataljona da obustave napad i da se povuku u rejon Mrzli log. Bataljoni su izvršili to naređenje, međutim borci nisu time bili zadovoljni. Oni su željeli da nastave borbu do konačne pobjede. Osjećali su da je neprijatelju došao kraj i bila im je žarka želja da baš oni učestvuju u uništavanju i zarobljavanju njemačkih snaga koje su se tako uporno borile protiv jedinica 1. dalmatinske brigade i ostalih jedinica NOVJ na frontu Klana. U tome trenutku borci i rukovodioci nisu znali da su to bile zadnje borbe koje je 1. brigada vodila protiv Hitlerove fašističke okupacije naše zemlje i da se tog trenutka za njih završic drugi svjetski rat.

Brigada se prikupila u rejonu Bojte, u južnom dijelu Mrzlog loga. Iz tog rejona izvršila je pokret pravcem: kota 1013 — 1026 — selo Koritnica — Bač — Drskovće i 8. maja stigla u sastav divizije u rejonu St. Petar

Koliko se moglo utvrditi, neprijatelju su naneseni gubici od 451 mrtvog, od toga 8 oficira i 52 podoficira i veliki broj ranjenih. Zarobljene 150, od toga tri oficira i 28 podoficira, a bio je veći broj mrtvih, što se nije moglo utvrditi, jer ih je neprijatelj u toku borbe sahranjivao. Zaplijenjena su tri teška i četiri laka minobacača, dva teška mitraljeza, 22 puškomitraljeza (»šarca«) četiri poluautomatske puške. 240 pušaka, 14 automata, dvije radio-stanice i ostala ratna oprema.

U borbama Klana — Ilirska Bistrica brigada je imala izbačena iz stroja 492 borca i rukovodioca, od toga je poginulo 98, ranjeno 370, nestala 24. Među poginulima nalazio se i veliki broj rukovodilaca.

Uslijed velikog broja izbačenih iz stroja u borbama kod Klane brigada je dobila popunu iz kontigenta prispjelih boraca sa Kosova i Metohije albanske narodnosti, oko 400—500 boraca. Oni su učestvovali u zadnjim borbama na Ilirskoj Bistrici. Prihvat boraca sa Kosova bio je veoma dobar kao i svih boraca iz drugih krajeva naše zemlje. Partijske organizacije pc jedinicama starale su se da se novim borcima sa Kosova i Metohije posveti posebna pažnja. I pored drugarskih odnosa, ipak je trebalo da prođe

izvjesno vrijeme da se oni uklope u novu sredinu, naročito kad su bili u pitanju religiozni običaji (post, ishrana itd.). ali je i to pitanje bilo povoljno rješeno. U borbama u rejonima Klana — Ilirska Bistrica, i pored osjetnih gubitaka, moral boraca i rukovodilaca bio je na visini. To je potvrđivano iz borbe u borbu u kojima su oni pokazivali veliku upornost, samoprijegor, izdržljivost i hrabrost.

Pozadinski organi ulagali su krajnje napore za blagovremeno i uredno snabdijevanje jedinica. Sanitet brigade imao je teškoća sa evakuacijom i zbrinjavanjem ranjenika. Neprohodnost terena za vozila otežavala je rad na snabdijevanju jedinica i evakuaciji ranjenika, jer su se morali nositi na rukama.

U REJONU TR2ICA

Osmog maja, jedinice 26. divizije ukrcale su se jednim dijelom na kamione i dijelom na željeznicu i prebačene sa prostorije St. Petar na prostoriju Tržiča, na lijevu obalu rijeke Soče, od Tržiča do sela Zdravščina.

Jedinice 1. dalmatinske proleterske brigade razmještene su na lijevoj obali Soče — sela Foljane — Zdravščina. Zadatak brigade je bio da kontroliše prelaze preko Soče, gdje su Englezi razmjestili svoju pješadiju i tenkove. U početku su sa njima odnosi bili dobri. Priređivale su se zajedničke zabave, igrao fudbal. Međutim, sve što je situacija oko Trsta bila zategnutija, odnosi su se pogoršavali. Prva dalmatinska brigada sa svojim jedinicama nastojala je da održava korektne odnose prema savezničkim jedinicma, ali je razvijala i budnost kod svojih starješina i vojnika.

Narod Tršiča i okoline srdačno je primio partizanske borce. Naročito su bile prisne i prijateljske veze sa radnicima brodogradilišta u Tržiču.

Po završenim pregovorima u vezi sa Istrom i Slovenskim primorjem, jedinice NOVJ su se morale povući sa te teritorije. Jedanaestog juna brigada je sa položaja na Soči upućena u unutrašnjost naše zemlje. Prilikom odlaska brigade iz tog regiona predstavnici radnika brodogradilišta Tržič srdačno su pozdravili jedinice i borce brigade i zaželjeli da ih u najskorije vrijeme opet vide na Soči. Sa obje strane kolone brigadu je pozdravljala masa naroda i opraštala se sa suzama u očima. Kad je kolona već podaleko izmakla, narod se penjao na uzvišenja i mahao, u znak pozdrava, maramama raznih boja, sve dok kolona brigade nije iščezla iz vidika.

857.

U ISTRI

Slovenačko primorje i Istra bili su podjeljeni na okupacione zone. Dvadeset šesta divizija dobila je zadatak da drži Istru, osim Pule (koju su i dalje držali Englezi), radi kontrole teritorije, obalskog pojasa i komunikacije Pula — Trst. Prema ugovoru ovu saobraćajnicu mogli su da koriste Englezi za saobraćaj Pula — Trst i obratno.

Prva dalmatinska proleterska brigada bila je razmještena na području Poreča sa zadatkom da kontroliše taj dio teritorije i obalskog pojasa. Razmještaj jedinica brigade bio je završen do 19. juna. Na teritoriji Istre 1. brigada je ostala sve do konačnog rješenja pitanja Trsta i Slovenačkog primorja.

Z A K L J U Č A K

Prva dalmatinska NOU proleterska brigada je formirana od boraca sa čitave teritorije Dalmacije uključujući i dalmatinska ostrva i poluostrvo Pelješac. Svi ti borci su već imali borbeno iskustvo koje su stekli u borbama partizanskih grupa, četa i odreda vođenim protiv okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika širom teritorije Dalmacije. Skoro polovina od njih su bili organizovani — kao članovi ili kandidati Partije ili kao članovi skojevskih organizacija, a ostali prpadnici brigade su bili simpatizeri Partije. Pretežan broj boraca i starješina su bili Hrvati, manji broj Srbi a preostali dio boraca su bili pripadnici drugih naroda i narodnosti. U toku rata povećavao se broj boraca pripadnika ostalih nacija i nacionalnosti koje žive u našoj zemlji, a i pripadnika susjednih zemalja. Brigada je od formiranja po svom sastavu, a prije svega po ciljevima borbe, bila i ostala brigada bratstva i jedinstva, dosljedna i neustrašiva u borbi za potpuno oslobođenje čitave zemlje od okupatora i njegovih slugu i za oslobođenje od tuđinskog jarma i prisajedinjenje dijelova naših naroda i teritorija koje su u ranijim ratovima, nepravednim odlukama velikih sila, otrgnute od naše zemlje. Njena borba je bila usmjerena za stvaranje nove narodne vlasti i društvenog uređenja koje će obezbijediti demokratske slobode i ravnopravnost među narodima i narodnostima naše zemlje i socijalna prava u njoj.

Sastav brigade je bio pretežno seljačkog, pa radničkog i zanatskog porijekla, a bilo je i nešto intelektualaca i privatnih namještenika, dok je u Partiji pretežno bilo radnika pa seljaka a malo intelektualaca i privatnih namještenika.

Brigada se je organizaciono i vojno-politički razvijala i jačala kroz niz borbi, prvo oko Livna. Aržana i Duvna, marša po snježnoj mećavi uz strmi i teško prohodni Vitorog, izrastajući u čvrstu vojničku i političku cjelinu i u moćnu udarnu snagu. Ona u naletu osvaja dominantno i jako neprijateljsko utvrđenje Ćusinu i time stvara uslove za brzo oslobođenje Jajca, potom napada na Prozor i uporno djejstvuje prema Gornjem Vakufu protiv znatno brojnijih i opremljenijih njemačkih snaga braneći partizanske ranjenike smještene u Prozorskoj kotlini.

U prethodnim borbama brigada je imala velike gubitke, ali ju je pojava epidemije tifusa više rastrojila nego do tada vođene žestoke borbe. Poslije popune dobrovoljcima iz Dalmacije, zahvaljujući solidnom radu partijske i skojevske organizacije i iskusnom starješinskom kadru brigada je ponovo postala udarna snaga i pokazala požrtvovanje kakvo se moglo poželjeti. Borci brigade vodili su danonoćne borbe i trpjeli nespavanje i gla-

dovanje, i duge marševe po Hercegovini i Crnoj Gori i razne druge teškoće, i bili su spremni da nađu unutrašnje snage da obezbijede jedinstvo svojih redova i da iz svake teškoće snagom svoje volje izađu čvršći. Zahvaljujući tome, pripadnici 1. brigade u silovitom jurišu na Sutjesci probili su se kroz dobro organizovane njemačke položaje na lijevoj obali rijeke i produžili preko Zelengore za Vrhovnim štabom u istočnu Bosnu.

Dolaskom u Dalmaciju brigada je popunjena 2. i 5. bataljonom i brojnim novim borcima. Brzo se sredila i organizaciono učvrstila i služila kao udarna snaga i uzor drugim novoformiranim partizanskim jedinicama Dalmacije, nanoseći udarce italijanskim, četničkim i ustaškim a kasnije i njemačkim jedinicama.

Treba posebno istaći upornost brigade u borbama oko Klisa radi sprečavanja prodora njemačkih jedinica prema oslobođenom Splitu. To je omogućilo organima narodnooslobodilačkog pokreta i narodne vlasti u Splitu i okolini da izvuku na slobodnu teritoriju zaplijenjeno neprijateljsko oružje i opremu i da mobilišu znatne snage za formiranje novih jedinica u Dalmaciji.

Značajne su bile borbe brigade oko Posušja, na Biokovu, Pelješcu i Korčuli 1943. godine, koje su bile od posebne koristi za učvršćenje novoformiranih jedinica Dalmacije.

Od posebnog je značaja boravak brigade na Visu od početka 1944. godine, gdje su joj stvoreni izvanredni uslovi za vojnostručnu i političku obuku i kulturno-zabavni i sportski život. Dobijanjem novog, modernijeg naoružanja i reorganizacijom brigada je postala još spremnija i prodornija, što je pokazala u desantnim prepadima na ostrva i na poluostrvo Pelješac. To je došlo do punog izražaja u napadima na Mljet i Korčulu, a naročito na Braču i Vukovom klancu, gdje su njemačke snage pretrpjele teške gubitke u borbi protiv brigade i drugih jedinica 26. divizije.

Takvu spremnost, prodornost i upornost brigada je ispoljila i u borbama za Šibenik, Knin, Široki Brijeg, Mostar, Lapac i Bihać, Krk i naročito za Klanu i Ilirsku Bistricu. Dvadesetog septembra poslije oslobođenja ostrva Brača brigada je dobila naziv »proleterska«, koji je s ponosom nosila do kraja rata.

Ona je dobila više pohvala od Vrhovnog štaba, štaba NOV i partizanskih odreda Hrvatske, štaba 8. korpusa, štaba 4. armije i štaba 26. divizije. Brojne pohvale i odlikovanja je dobilo i dobar broj starješina i boraca brigade.

Brigada je odlikovana:

1. Ordenom narodnog oslobođenja,
2. Ordenom bratstva i jedinstva I reda,
3. Ordenom zasluga za narod sa velikom zvijezdom, i
4. Ordenom narodnog heroja.

Ona po svom učinku u narodnooslobodilačkom ratu spada u red najzaslužnijih brigada naroda Jugoslavije.

PROMJENE U KOMANDNOM SASTAVU U JEDINICAMA 1. DALMATINSKE NOU PROLETERSKE BRIGADE OD 6. SEPTEMBRA 1942. DO KRAJA RATA

Komandanti brigade

1. PETAR CETKOVIC Pero od 6. septembra do početka novembri 1942. godine.
2. BOZO BILIĆ Marijan od novembra do decembra 1942. godine.
3. GLIGO MANDIĆ od decembra 1942. do juna 1943. godine.
4. MILADIN IVANOVIĆ od jula do decembra 1943. godine.
5. BOGDAN STUPAR od decembra 1943. do decembra 1944. godine
6. VASO ĐAPIĆ od decembra 1944. do kraja rata, maja 1945. godine

Politički komesari brigade

1. ANTE KRONJA Cenčo od 6. septembra 1942. do februara 1944 godine.
2. IVAN ROMAC od februara do jula 1944. godine.
3. VLADIMIR MARKOVIĆ Inđo od jula do decembra 1944. godine
4. NIKOLA ARAĆIĆ Dada od decembra 1944. do marta 1945. godim
5. AUGUSTIN JUKIĆ od marta 1945. do kraja maja 1945. godine

Zamjenici komandanta brigade

1. BOZO BILIĆ Marijan od 6. septembra do novembra 1942. godini
2. BOGDAN PEKO od decembra 1942. do januara 1943. godine
3. OBREN IVKOVIĆ od januara 1943. do sredine juna 1943. godini
4. STANKO PARMAČ od avgusta do oktobra 1943. godine
5. IVAN GUVO od avgusta 1944. do januara 1945. godine
6. STEVO VAGIĆ od februara 1945. do kraja rata

Zamjenici političkog komesara brigade

1. VLADO SĆEKIĆ od 6. septembra 1942. do kraja jula 1943. godini
2. MIRKO NOVOVIĆ od avgusta 1943. do aprila 1944. i od 12. junj do 21. avgusta 1944. godine
3. ZVONKO RAOS od aprila do 12. juna 1944. godine

4. VELJKO KADIJEVIĆ od 21. avgusta 1944. do kraja januara 1945. godine
5. MUJO IBRAHIMPASIĆ od 2. februara do kraja rata. maja 1945 godine

Načelnici štaba brigade

1. RUDOLF PRIMORAC od septembra do novembra 1942. godine
2. MIHOVIL TARTALJA od januara do oktobra 1943. godine
3. LJUBO TRUTA od decembra 1943. do marta 1944. godine
4. VASO ĐAPIĆ od avgusta do decembra 1944. godine
5. STEVO PEĆANAC od decembra 1944. do kraja rata, maja 1945. godine

Oficir pri štabu brigade

1. PEKO BOGDAN

Intendanti brigade

1. ANTE SUTIĆ od 6. septembra do decembra 1942. godine
2. KAZIMIR TOMAS Lešo od septembra do oktobra 1943. godine
3. JOVO SKRBIĆ od oktobra 1943. do novembra 1944. godine
4. LUKA OPACIĆ od novembra 1944. do kraja rata. 1945. godine

Referenti saniteta brigade

1. Dr OREST ZUNKOVIC od 6. septembra do decembra 1942. godine
2. MARIN BRITVIĆ od decembra 1942. do jula 1943. godine
3. Dr RUŽA STAJNER od jula do avgusta 1943. godine
4. Dr VLADISLAV BELJAKOV od avgusta do sredine novembra 1943. godine
5. Dr JAKICA ALTARAS od sredine novembra 1943. do kraja januara 1944. godine
6. HRVOJE CULIĆ Mićo od kraja januara do jula 1944. godine
7. DINKO JURJEVIĆ od jula 1944. do novembra 1944. godine.
8. MARKO SARIČ od novembra 1944. do februara 1945. godine
9. MILKA ROKOV od februara do kraja rata, maja 1945. godine

Omladinski rukovodioci brigade

1. IVO RUBESA od septembra 1942. do novembra 1942. godine
2. NIKOLA MILEKIĆ Korčagin, od oktobra 1943. do januara 1944. godine
3. BLAZENKA KATIC SINJKINJA od januara 1944. do kraja rata

Obavještajni oficiri brigade

1. IVAN GRUBISA od septembra do kraja oktobra 1942. godine
2. PETAR DMITROVIĆ od oktobra 1943. do kraja 1944. godine

Politički odjel brigade

1. RISTO LEKIĆ, rukovodilac politodjela od septembra 1942. do ja nuara 1943. godine
2. PASKO ROMAC ZDRAVKO od februara do jula 1943. godine
3. DRAGO VUĆINIĆ u toku jula 1943. godine.
4. BOGDAN NOVOVIĆ od jula do septembra 1943. godine

Članovi političkog odjela

1. PASKO ROMAC ZDRAVKO od 6. septembra 1942. do jula 194: godine.
2. SVETOZAR DRECUN SVETO od novembra 1942. do oktobra 194- godine.

Brigadna muzika

1. Kapelnik JOSIP KATALINIĆ
2. Politički komesar IVAN UVODIĆ CIKO

hižinjerijski vod

komandir voda MARKO MATUSIĆ

U 1. BATALJONU »ANTE JONIĆ«

Komandanti 1. bataljona

1. BRANKO DUDE od septembra 1942. do novembra 1942. godine
2. DIMITRIJE VOJVODIĆ od novembra do decembra 1942. godine
3. BOGDAN STUPAR od decembra 1942. do decembra 1943. godine
4. IVAN GUVO od decembra 1943. do avgusta 1944. godine
5. ĐURO KOTORAS od avgusta 1944. do kraja rata.

Politički komesari bataljona

1. DANILO SMILJANIĆ od septembra 1942. do novembra 1942. god
2. MILISAV ĐURANOVIĆ od decembra 1942. do septembra 1943 godine
3. VASO MILJATOVIĆ od septembra 1943. do septembra 1944. godini
4. JOSIP STIPETIĆ BOĆENKO od septembra 1944. do kraja rata

Zamjenici komandanta

1. BOGDAN PEKO od novembra do decembra 1942. godine
2. PETAR BJELOBRK od decembra 1942. do avgusta 1943. godini
4. IVAN GUVO od septembra do decembra 1943. godine

Zamjenici političkih komesara

1. MARIN SIROTKOVIĆ od septembra do novembra 1942. godine
2. DRAGO CRNOGORAC od novembra 1942. do jula 1943. godine
3. ANTE ROSANDIĆ od jula do novembra 1943. godine
4. DRAGO CRNOGORAC od novembra do decembra 1943. godine
5. STIPE IVIĆ JOSIP od decembra 1943. do maja 1944. godine
6. ANTE DOBROVIĆ od maja do septembra 1944. godine.
7. ANTE ČAPETA od septembra 1944. do marta 1945. godine
8. ILIJA ZARIĆ od marta 1945. do kraja rata

Intendanti

1. PETAR MARTINIĆ od septembra 1942. do marta 1943. godine
2. MARKO GASPIĆ od marta 1943. do februara 1944. godine
3. IVAN PAVKOVIĆ od februara 1944. do kraja rata

Referenti saniteta

1. ZORAN STROZER od septembra do novembra 1942. godine
2. SVETO PRIJIĆ od decembra 1942. do januara 1943. godine
3. HRVOJE CULIĆ od januara 1943. do septembra 1943. godine
4. ZDENKA VARGA-ČULIČ od oktobra 1943. do februara 1944. godine
5. MILKA ROKOV od septembra 1944. do februara 1945. godine

Omladinski rukovodioci

1. DUŠAN DRAGIĆEVIĆ
2. IVAN DESPOTOVIĆ
3. IVAN KLARIĆ
4. SMILJA JURČEVIĆ
5. NIKOLA UVODIĆ
6. LJUBICA BOBAN
7. DINA PAVLOVIĆ
8. PETAR PIVĆEVIĆ

DRUGI BATALJON »BUDE BORJAN« OD 6. VIII 1942. do 15. VII 1943. g.

Komandanti

1. MATE STANIČIĆ od 6. septembra 1942. do novembra 1942. godine
2. MIHOVIL TARTALJA od novembra do decembra 1942. godine
3. NOVAK KNEŽEVIĆ od januara do juna 1943. godine

Politički komesari

1. OSKAR LUČEV SASA od 6. septembra do decembra 1942. godine
2. FRANE KURSAR od decembra 1942. do marta 1943. godine
3. BOZO BLAZEVIĆ od marta do juna 1943. godine

Zamjenici komandanta

1. BOZO BLAZEVIĆ ZANDALO od 6. septembra do oktobra 1942. godine
2. MATE STANlClC od novembra 1942. do juna 1943. godine

Zamjenici političkih komesara

1. FRANE KURSAR od 6. septembra do decembra 1942. godine
2. VINKO MAGLICA od decembra 1942. do juna 1943. godine

Referent saniteta

1. HRVOJE CULIĆ od 6. septembra 1942. do januara 1943. godine

Intendant

1. LJUBO JOLJĆ od 6. septembra 1942. do juna 1943. godine

Omladinski rukovodioci

1. ANTE KITAROVIĆ BUTE
2. MOMČILO DOBROTA

15. juna 1943. g. 2. bataljon je razbijen na Sutjesci u petoj neprijateljskoj ofanzivi.

2. BATALJON FORMIRAN 1943. GODINE

Komandanti

1. MARKO LAGATOR od avgusta 1943. do aprila 1944. godine
2. MILORAD DRASKOVIC od aprila 1944. do kraja rata

Politički komesari

1. VICKO GRGIN od avgusta 1943. do februara 1944. godine
2. ALEKSANDAR FRANIĆ od februara 1944. do aprila 1944. godin«
3. KORILIJAN CIPIKO od aprila 1944. do januara 1945. godine
4. ANTE DOBROVIC od januara do aprila 1945. godine
5. DINO RESAD od aprila 1945. do kraja rata

Zamjenici komandanata

1. IVAN COK od vgusta 1943. do februara 1944. godine
2. MILORAD DRASKOVIC od februara 1944. do aprila 1944. godim
3. DURO KOTARAS od aprila 1944. do jula 1944. godine
4. ANTE BEROS od jula do oktobra 1944. godine
5. NIKOLA JOVIĆ od oktobra 1944. do kraja rata

Zamjenici političkih komesara

1. IVAN ROMAC od avgusta 1943. do marta 1944. godine
2. IVAN PIVAC od februara 1944. do aprila 1944. godine
3. ANTE ĆAPETA od aprila 1944. do septembra 1944. godine
4. DUJE DRA2IN ZELJKO od septembra 1944. do aprila 1945. godine
5. FRANE KAČUNIĆ POBJEDA od aprila 1945. do kraja rata

Obavještajni oficir

1. IVAN REBAC od avgusta 1943. do kraja rata

Intendanti bataljona

1. BOGUMIL ROJE od avgusta do septembra 1943. godine
2. PETAR ERCEG od novembra 1944. do kraja rata

Referenti sanitetu

1. LJUBICA BALAS od 1943. do februara 1944. godine
2. VINKA GOLES od februara 1944. do juna 1944. godine
3. VJERA IVANISEVIĆ-ANDRIJIĆ od juna 1944. do decembra 1944. godine
4. MARIJA VAGIĆ od decembra 1944. do kraja rata

Omladinski rukovodioci

1. BOSKO TOMIĆ
2. ANTE MUŽIĆ
3. ANTE KOVAĆEVIĆ PAVICA
4. ANTE PARAT
5. BLAZENKA KATIĆ
6. VJEKOSLAV NINIĆ

KOMANDNI SASTAV 3. BATALJONA »JOSIP JURCEVIĆ« OD 6. SEPTEMBRA 1942. DO JUNA 1943. GODINE

Komandanti

1. JURE GALIĆ VELIKI od 6. do polovine septembra 1942. godine
2. PETAR RADEVIĆ od septembra 1942. do juna 1943. godine

Politički komesar

1. VLADO VISKIĆ od 6. septembra do juna 1943. godine

Zamjenici komandanata

1. PETAR RADEVIĆ septembra 1942. godine
2. GOJKO UJDUROVIĆ od septembra 1942. do juna 1943. godine

Zamjenici političkih komesara

1. MATE NIZIĆ od septembra do decembra 1942. godine
2. JERKO KOVAĆEVIĆ od decembra 1942. do juna 1943. godine

Intendant

1. MARTIN SRZIĆ od septembra do juna 1943. godine

Referenti saniteta

1. MARICA SRZIĆ od septembra do oktobra 1942. godine
2. STIPE RADOVANOVIĆ od oktobra 1942. do juna 1943. godine

Omladinski rukovodioci

1. MARIJA DOMANDZIĆ
2. MILENA MAROVIĆ
3. ĆEDO JURISIĆ

Juna 1943. godine ovaj bataljon se odvojio od 1. brigade i zatekao se i sastavu 10. hercegovačke brigade a potom je pripojen 2. dalmatinskoj proleterskoj brigadi.

KOMANDNI SASTAV 3. BATALJONA OD 20. JANUARA 1944. GODINE DO KRAJA RATA

Komandanti

1. ILIJA ANTUNOVIĆ od januara 1944. do maja 1944. godine
2. STEVO VAGIĆ od maja do decembra 1944. godine
3. JOZO JURISIĆ od januara 1945. do kraja rata

Politički komesari

1. KUZMA BAČETIĆ od januara do juna 1944. godine
2. ZELJKO LIVIĆ od juna 1944. do kraja rata

Zamjenici komandanata

1. MISO MARTINAC od januara do juna 1944. godine
2. JOZO JURISIĆ od januara 1944. do januara 1945. godine

Zamjenici političkih komesara

1. NIKICA ZENIĆ januara 1944. godine
2. TOMISLAV SULIĆ od kraja januara do jula 1944. godine
3. MARIN ZIZIĆ od jula do decembra 1944. godine
4. MILE ANTONJA od decembra 1944. do kraja rata

Intendant

1. SLAVKÜ KARAĐOLE od januara 1944. godine

Referenti saniteta

1. MILICA LALIĆ od januara 1943. godine
2. SONJA VRDOLJAK 1944. godine
3. VJERA IVANISEVIC 1945. godine

Omladinski rukovodioci

1. KUZMA BACETlC kraj januara 1944. godine
2. ANTE PETROVIC
3. MIRO NEMCIC
4. IDEM MIROSEVIC
5. ANTE PETKOVIC

KOMANDNI SASTAV 4. BATALJONA »TADIJA ANUSlC« OD 6. SEPTEMBRA 1942. GODINE DO KRAJA RATA

Komandanti

1. SREĆKO REIC PETICA od 6. septembra 1942. do februara 1943. godine
2. ANTE BEROS od februara do marta 1943. godine
3. DIMITRIJE VOJVODIĆ ZEKO od marta do avgusta 1943. godine
4. LJUBO TRUTA od avgusta do decembra 1943. godine
5. VASO ĐAPIČ od decembra 1943. do avgusta 1944. godine
6. MIRKO SERBO od avgusta 1944. do januara 1945. godine
7. NIKOLA STRICEVIC SOLlC od januara 1945. do kraja rata

Politički komesari

1. NIKOLA REPANIĆ GANDI od 6. septembra 1942. do jula 1943. godine
2. BRANKO FRANETOVIC od jula do decembra 1943. godine
3. VLADIMIR MARKOVIC INDO od decembra 1943. do jula 1944. godine
4. TOMISLAV SULIC od avgusta 1944. do kraja rata

Zamjenici komandanata

1. DIMITRIJE VOJVODIĆ ZEKO od 6. septembra do novembra 1942. godine
2. SPIRO ORLANDlC od januara do juna 1943. godine

3. JOSIP 2U2ULJ od jula do septembra 1943. godine
4. VASO ĐAPIĆ od septembra do decembra 1943. godine
5. ŠTIPAN BULJAN od avgusta do decembra 1944. godine
6. MIJO VUKMAN od decembra 1944. do marta 1945. godine

Zamjenici političkih komesara

1. ROKO VLAHOV od 6. septembra do kraja 1942. godine
2. ANDRO KOVACEVIC od januara do septembra 1943. godine
3. MUJO IBRAHIMPASIĆ od septembra 1943. do novembra 1944 godine
4. ANDRIJA UVODIĆ od novembra 1944. do kraja rata

Referenti saniteta

1. IVAN BARCOT od 6. septembra 1942. do avgusta 1943. godine
2. ANĐA KLJAJIĆ od avgusta 1943. do kraja rata

Omladinski rukovodioci

1. ANDRIJA UVODIĆ
2. IVAN RUBESA
3. MATE MODRIĆ
4. CVETKO POCRNJIĆ
5. NIKO KUČAR

Napomena:

Peti (Italijanski) i 5 (Šibensko-trogirski) bataljon bili su kratko vri jeme u sastavu 1. dalmatinske brigade, pa nije bilo značajnih izmjen u komandnom sastavu za to vrijeme.

P R E G L E D

KOMANDIRA I KOMESARA CETA, KOJI SU PROŠLI KROZ 1. DALMATINSKU BRIGADU

Komandir inžinjerijske čete brigade MATOSIĆ MARKO

1. BATALJON

Komandiri	*Politički komesari*
ANDRIJIC KUZMA	BAČINIĆ ANTE
BARANOVIĆ DANE	BARANOVIĆ UGLJESA
BILIĆ NIKOLA	BEGO ANTE
BJELOBRK PETAR	BILIĆ MILAN
BUBIĆ FRANE	BOSKOVIĆ NEDO
CELEBIĆ DANE	ĆIPIKO KORIOLAN
ĐAPIĆ VASO	DOLIĆ MARIJAN
GAVRANOVIĆ VASO	GRUJIĆ LOVRE
GRUBIĆ LOVRE	ILIĆ ĐORĐE
GRUBIĆ MILAN	LATINOVIĆ VLADO
GUVO IVAN	LUĆEV OSKAR SASA
JADRIĆ MATE	LUĆIN SVETO
JOVIĆ JAKOV	LUKIN BRANKO
JOVIĆ NIKOLA	KOVAČEV ZORAN
KATIĆ MILE	MARINIĆ ANTE
KRSTIĆEVIĆ JERKO	MILETA BOSKO
MATOSIĆ MARKO	MILJATOVIC VASO
LAKA GLISO	OZEGOVIĆ ANTE
MESTROVIĆ MATE	PILIĆ PASKO
MIRKOVIĆ ILIJA	RESAD DINO
MIJAKOVAC PETAR	ROJE BOGOMIL
RADE NIKOLA	RADOVNIKOVIĆ DAVOR
RAKIJAR VINKO	STIPETIĆ JOSIP
RNJAK TODOR	VILIĆIĆ MIĆO

ROMAC BOZO
SIRISĆEVIĆ FABIJAN
STUPAR BOGDAN
STRUGAR VLADO
SKUBONJA PASKO
SOLIC – STRIČEVIĆ NIKOLA
VAGIĆ STEVO
VUKMAN ANDRIJA

2. BATALJON »BUDE BORJAN«

(u sastavu brigade od septembra 1942. do juna 1943. g.)

Komandiri	*Politički komesari*
BULAT BRANKO	BLAŽEVIĆ BOZO
CALIĆ JAKOV	BJEDOV STEVO
JERKIN ANTE	KRIĆKA JANKO
JUNAKOVIĆ IVO	MAGLICA VINKO
RADOSEVIĆ NIKOLA	
RAK MARINKO	

2. BATALJON – NOVI OD AVGUSTA 1943. DO KRAJA RATA

Komandiri	*Politički komesari*
ASIM NIKOLA	ALJINOVIĆ MARKO
BERAK ANTE	BLAŽEVIĆ JOSIP
BILISKOV IVAN	FRANETOVIĆ BRANKO
BATUSIC IVAN	GASPIĆ IVAN
BULJAN STIPE	KALITERNA VINKO
DOBRICIĆ ANTE	MRAVIĆ NIKOLA
DRASKOVIC MILORAD	MILIN ANDRIJA
GOSLJEVIĆ STIPE	PETKOVIĆ BORO
GRUIĆ LOVRE	ROJE MARIO
KRNIĆ SIME	TADIN DUJE
MIKACIĆ ANTE	ŽARKO SIMUN
MITROVIĆ DMITAR	
RADALJ IVAN	
VRDOLJAK VITO	
VUČICA ANTE	

3. BATALJON »JOSIP JURCEVIĆ«

(u sastavu brigade od septembra 1942. do juna 1943. godine)

Komandiri	*Politički komesari*
BORIĆ JURE (JULIO)	GRČIĆ ANTE
BRAJKOVIĆ ANTE	NIŽIĆ MATE
FRANIĆ MIRKO	SUTIĆ MILJENKO
MILJAK LJUBO	VUKOVIĆ MIRKO
TOPIĆ PETAR	

3. BATALJON — NOVI »BIOKOVSKI« OD 20. JANUARA 1943. DO KRAJA RATA

Komandiri	*Politički komesari*
BARĆOT ANTE	AFRIĆ ANTE
BERAK ANTE	BAČETIĆ KUZMA
CALA MILJENKO	BARĆIĆ ANTE
FRANIĆ BOGOL	BILIĆ JOZO
JURISIĆ JOSIP	BRALIĆ IVAN
MIHANOVIĆ DANIEL	DOBROVOJIĆ ANTE
PANDŽA DUŠAN	JAKSIĆ MARKO
SABLJIĆ VLADO	LIVIĆ 2ELJKO
SKRAČIĆ MILAN	MATKOVIĆ VLADO
VRANJE5 MIRKO	PAUNOVIĆ MILOŠ
VUKUSIĆ FERDINAND	PEĆAREVIĆ IVO
	SULIĆ TOMISLAV
	ŽIŽIĆ MARINKO

4. B/ »TADIJA ANUSIĆ«

Komandiri	*Politički komesari*
ADAMOVIĆ DRAGAN	ALJINOVIĆ MARKO
BALIĆ PETAR	BRADARIĆ IVAN KUŽINA
BEOVIĆ JURE	BUKTENICA VIKTOR
BODROŽIĆ MOMČILO	COVIĆ DUJO
BULOVIĆ PETKO	DOBRIĆIĆ ANTE
DESPOTOVIC MIRKO	IVIĆ DRAGUTIN
GENERALIC IVAN	KESIC ANTE
GRUBISIĆ STIPE	KOVAČEV IVO
LAGATOR MARKO	KUTLESA MIRKO

JAVORCIĆ PAVE
JOSIPOVIĆ ANTE
KACUNIĆ FRANE
KRKOBARIĆ MIRO
LUČIĆ GVIDO
PERIC IVAN
PERISIĆ JOSIP
PUHARIĆ NIKOLA
RADIĆ ANTE
SANTIĆ NIKOLA
SERBO MIRKO
TRNINIĆ LUKA
2UĆULJ JOSIP
VUKMAN MIJO

LOKAS ANTE
SIMIĆ VLADO
SANTIĆ VINKO
SILOVIĆ JOSIP
TOMIĆ IVO
VLAHOV ROKO
VUKMAN MIJO

POZNATI REVOLUCIONARI CIJA SU IMENA BATALJANI 1. DALMATINSKE BRIGADE S PONOSOM NOSILI

JONIĆ Anta ANTE

Rođen je 8. marta 1918. godine u Bisku kod Sinja. Živjeo je i odrastao u Splitu. Po završetku niže trgovačke škole, 1935. godine, zaposlio se kao trgovački pomoćnik i uključio u rad sindikata. Opredjelio se

Ante Jonić

za borbu radničke klase, i u osamnaestoj godini primljen je u SKOJ. U svim tadašnjim akcijama Komunističke partije Jonić je aktivno sudjelovao i isticao se svojom hrabrošću. Sa grupom drugova, 1937. godine, sa zastave Okružnog suda u Splitu skinuo je bijelu i plavu boju i ostavio samo crvenu. Na pogrebu radnika Buljanovića, koji je svirepo ubijen

1939. godine, Jonić je nosio crveni transparent. Policija je zapazila njegovu aktivnost, pa je više puta bio hapšen i kažnjavan. Kao odlučan provjeren skojevac, iste godine je primljen u Partiju, a u martu 1941 godine biran je za člana Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju.

Kada je kapitulirala bivša jugoslovenska vojska, Ante je prikuplja« oružje i obučavao omladinu u rukovanju. Sa grupom drugova upao j< kroz prozor u kasarnu na Gripama iz koje je iznio tri puškomitraljeza 15 pušaka i četiri sanduka municije. Vraćajući se, naišao je u gradu ni patrolu »Mačekove zaštite«, koja je zahtijevala da joj preda oružje Jonić je odgovorio: »U ime Partije tri koraka natrag, ili ću pucati!« Hitri je skočio prema njima i razoružao ih. Oružje je sklonio na sigurno mjesta Ubrzo poslije toga postao je vođa jedne udarne grupe, sa kojom je izve< niz uspjelih akcija i sabotaža do kraja godine u Splitu. Koncem oktobri kooptiran je za sekretara Pokrajinskog komiteta SKOJ-a. Polovinom de cembra, po odluci Pokrajinskog komiteta, otišao je u Knin radi pružanji pomoći tamošnjoj partijskoj organizaciji na širenju ustanka i stvaranji partizanskih jedinica. Njegova aktivnost i pomoć brzo su se osjetili, i 14 januara 1942. godine u Koritima, na Dinari, formiran je Kninski partizanski odred, a Jonić je postavljen za njegovog komandanta.

Sa odredom, koji je brzo narastao, izveo je veći broj uspjelih akcija Njegova hrabrost posebno je došla do izražaja 15. marta 1942, kada j< kod Krčića (blizu Knina) napao autobus i zarobio 7 neprijateljskih voj nika. Odmah zatim, na pruzi Drniš — Knin, likvidirao je 50 italijanskil vojnika i zaplijenio veću količinu oružja i municije. Hrabar i sposobai rukovodilac, Jonić je 17. juna 1942. godine postavljen za komandanta no voformiranog 1. udarnog bataljona srednje Dalmacije. Drugog dana p< formiranju, pod njegovim rukovodstvom, bataljon je zauzeo Biskupiji kod Knina i likvidirao komandanta četničkog puka, poznatog saradniki Italijana Paju Popovića, i zarobio članove njegovog štaba. Posebnu hrab rost ispoljio je u borbi protiv četnika i Italijana na Kozjaku (kod Vrlike) kada je u žestokoj borbi nanio neprijatelju velike gubitke.

Početkom jula Jonić je upućen u Oficirsku školu pri Glavnom štabi NOV Hrvatske. Posle završetka škole vratio se u svoj bataljon. Kad: je Vrhovni štab, koncem jula 1942. godine, odlučio da sa proleterskin brigadama zauzme Livno, Srednjodalmatinski odred je dobio zadatak di spriječi prodor neprijatelja iz Splita i Sinja prema Livnu. Zadatak ji povjeren Jonićevom bataljonu. Neprijatelj je 29. jula krenuo iz Sinj, prema Vagnju sa 23 kamiona punih vojnika. Razvila se ogorčena borba u kojoj je Jonić sa svojim borcima uništio 16 kamiona sa 150 vojnika dok je 7 kamiona oštetio. Neprijatelj je uputio pojačanje od 6 tenkova više blindiranih kola u namjeri da se probije u Livno i pruži pomoć op koljenom garnizonu.

U borbama 1. dalmatinskog udarnog bataljona za utvrđeno italijan sko uporište Vaganj, 5. avgusta 1942. godine, poginuo je od minobacačk granate komandant tog bataljona Ante Jonić na komandnom mjestu, a! bataljon je izvršio naređenje Vrhovnog štaba i oslobodio Vaganj.

Vrhovni štab ga je proglasio za narodnog heroja avgusta 1942. godin«

BORJAN BUDISLAV

Rođen je u selu Kričke, Drniš, 4. V 1904. godine. Gimnaziju pohađao u Splitu, a poljoprivredni fakultet je završio u Zagrebu. Još kao srednjoškolac postao je član SKOJ-a u Splitu, gdje je veoma aktivno djelovao medu omladinom, a posebno u Radničkom esperantskom klubu. Od 1923. godine ističe se u Zagrebu na političkom radu u Akademskom klubu »Galilej«, u klubu studenata marksista, zatim u skojevskom aktivu u Željezničkoj radionici i u Nezavisnim radničkim sindikatima. Nakon proglašenja šestojanuarske diktature uhapšen je u Splitu i interniran zbog rada u listu »Radnički odjek«. Radeći kao agronom u Vrginmostu i Vrboskom. razvio je živu revolucionarnu aktivnost i koristio poljoprivredne tečajeve kao svoju tribinu i mjesto djelovanja. Ponovo je uhapšen 1937. godine i proveo sedam mjeseci u zatvoru na Adi Ciganliji. U toku 1939. godine radi u komisiji za pomoć španskim borcima. Uoči napada na našu zemlju 1941. uhapšen je i interniran u Lepoglavu. Presudom ustaškog prijekog suda osuđen na smrt i strijeljan u Maksimirskoj šumi u Zagrebu."")

Budislav Borjan

Josip *Jurčević*

JOSIP Ante JURCEVIC

Rođen 25. VI 1902. u Omišu, advokatski činovnik, član KPJ od 1924. godine. Prilikom poznate provale u Partiji, u martu 1936. godine, uhapšen je i okrutno mučen s grupom komunista ovog područja. U vremenu od 1937. do septembra 1940. je instruktor OK KPH za Makarsku.

1M) Enciklopedija Jugoslavije, str. 1.

Zbog svoje revolucionarne aktivnosti uhapšen je 12. septembra 1941 i interniran u Lepoglavu, gdje je zadržan do marta 1941. godine. Prili kom otpuštanja iz logora rekao je svojim drugovima: »Drugovi, budit uvjereni da ću u našoj revolucionarnoj mašini biti jedan od najčvršći šarafa«.

Na mobilizacijski poziv iz logora je upućen u vojsku, u Mostar, nakon kapitulacije Jugoslavije vraća se ponovo u Makarsku. Kao istak nuti komunista ovog kraja, prvi je na ustaškoj listi za likvidaciju, pa zbo toga odlazi u Split, gdje ilegalno živi i radi od 19. juna 1941. godim Od Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju dobio je zadatak da oi ganizira NOP na Biokovu. Na povratku iz Splita za Makarsku ubili su g italijanski fašisti kod Strobreča, 25. oktobra 1941. godine.

ANUŠIC Anta TADIJA

Rođen je u selu Glavica, kotar Sinj, 1896. godine, zemljoradnil Pod neposrednim utjecajem revolucionarnih previranja na italijanskoi frontu, Anušić je formirao svoju političku svijest i opredijelio se za rt

Tadija Anušić

volucionarni pokret. Poslije svršetka rata i povratka kući stupio je 192 godine u KPJ, i kao njen član razvijao je revolucionarnu aktivnost r području Sinjske krajine. Na izborima za Konstituantu 1920. godine b je poslanički kandidat na listi KPJ za kotar Sinj. Prije i poslije šestoj, nuarske diktature Anušić se ističe velikom energijom i upornim sprovi đenjem partijske linije u radu na selu. Zbog revolucionarnog rada, žaj

darmerija ga je stalno proganjala i 1926. godine je uhapšen i podvrgnut zvjerskom mučenju. »Razbojnici, možete ubiti mene, ali odanost i vjeru u KPJ i narod nikad nećete ubiti«, govorio je tada Anušić. Poslije izlaska iz zatvora iako iscrpljen, Tadija je nastavio revolucionarnu djelatnost. Mada u strogoj ilegalnosti, Anušić je uspjeo da formira četiri partijske ćelije u sinjskom kotaru. Bio je član tadašnjeg Pokrajinskog komiteia KPH za Dalmaciju. Godine 1938. izabran je za sekretara prvog kotarskog komiteta KPH Sinj. Anušić je bio inicijator niza ekonomskih i političkih akcija, među kojima štrajka radnika u tvornici cigle u Sinju, štrajka radnika na melioraciji Sinjskog polja, što je omogućilo da se Stranka radnog naroda omasovi, politički afirmiše i istupi samostalno na opštinskim izborima 194U. godine, na kojima je njena lista dobila većinu i uzela opštinu Sinj u svoje ruke. Aprilski rat 1941. godine zatekao ga je u vojsci. On je odmah, čim je monarhistička Jugoslavija kapitulirala, poveo među vojnicima akciju za izvlačenje i skrivanje oružja i ratne spreme. Poslije dolaska u Sinj radi na pripremanju ustanka, služeći se vojnim iskustvom stečenim još u prvom svjetskom ratu.

Organizator je prvih partizanskih odreda u Sinjskoj krajini. U ljeto 1941. godine s grupom od 65 naoružanih partizana — boraca otišao je na Dinaru. Već u prvim borbama protiv ustaša i Italijana Anušić je pokazao veliku hrabrost kao borac i rukovodilac. U decembru iste godine je formirana Kamešnička četa, i on je postavljen za političkog komesara. **Ceta** je izvršila niz uspješnih akcija i diverzija među kojima se posebno ističu napad na žandarmerijsku stanicu u Panju 15. novembra, i napad na italijansku motorizovanu kolonu kod sela Ćilaša (blizu Sinja), u kojoj je bilo više od 1500 italijanskih vojnika. Anušić je prvi otvorio mitraljesku vatru i krenuo u juriš. Slijedili su ga i ostali borci. Italijani su pretrpjeli osjetne gubitke. Poginula su četiri oficira, dva podoficira i 18 vojnika, a 13 je zarobljeno. Osamnaestog januara 1942. godine italijanski vojnici krenuli su iz Vagnja ka selu Korita, ispod Kamešnice napala ih je Anušićeva četa, ali je on u toj borbi teško ranjen i pada im u ruke. Tako ranjena u zatvoru su ga zvjerski mučili i poslije osam dana izveden je pred okupatorski vojni sud. Osuđen je na smrt i 26. januara 1942. godine strijeljan.

Za narodnog heroja proglašen je 20. novembra 1951. godine.

NARODNI HEROJI PRVE DALMATINSKE BRIGADE

ANTUNOVlC Jure ILIJA, rođen je 20. juna 1919. u selu Drvenik kod Makarske, u siromašnoj seljačkoj porodici, gdje je završio osnovn školu i za to vrijeme pomagao roditeljima pri obradi zemlje, potom j radio kao nadničar kod imućnih seljaka i bavio se ribolovom. Još u rane mladosti povezao se je sa radničkim pokretom. Kapitulacija stare Jugc slavije zatekla ga je kao mornara na razaraču »Dubrovnik« u Boki Kc torskoj. Vraća se u Drvenik, gdje se priključuje organizaciji narodnoos lobodilačkog pokreta. Odbio je da stupi u domobransku vojsku i preša u ilegalnost avgusta 1941. Kao ilegalac okuplja oko sebe i druge dome branske dezertere sa kojima prikuplja i sakriva oružje za priprem ustanka.

Ilija Antunović

Septembra 1941. godine je primljen u KPJ. Januara 1942. učestvuj u razoružanju finansijske stanice u Drveniku, potom neprekidno uče; tvuje u borbama protiv ustaša i Italijana kao desetar, zamjenik kome sara i kao komandir čete, zamjenik i komandant bataljona. U borbam protiv Italijana i ustaša za Vrgovac, Staševicu. Grčenik, u Imotske krajini, u Cetinskoj dolini od Sinja do Knina ispoljio je neustrašivost

odlučnost i umješno rukovođenje četom i bataljonom. Naročito se istakao u borbi za Zagvozd, gdje je bataljon ubio 35, a zarobio 37 ustaša sa stožernikom, kao i u borbama kod Vrlike i utvrđenog uporišta Bisko, gdje je uletio u ustaški štab i tukao se sa njima kundacima. Septembra 1943. godine Ilija Antunović sa bataljonom je bio u 3. dalmatinskoj, da bi posle kapitulacije Italije sa svojim bataljonom bio prekomandovan u 1. dalmatinsku narodnooslobodilačku udarnu brigadu, gdje se ističe u borbama na srednjodalmatinskim ostrvima, a naročito u silovitim jurišima na Mljetu i Korčuli. U tim i drugim borbama u 1. dalmatinskoj brigadi pokazuje posebnu odlučnost i zalaganje u komandovanju bataljonom. Više puta je ranjavan i po ozdravljenju vraćao se u svoj bataljon, koji ga je volio i sledio, a maja 1944. godine teže je ranjen i poslan na liječenje u Italiju. Decembra 1944. g. po ozdravljenju, određen je za komandanta grada Dubrovnika, a pred kraj rata postavljen je za komandanta Dopunske brigade u Trogiru.

Proglašen je za narodnog heroja 23. jula 1952. godine.

BILIC Jovana BOZO MARIJAN, rođen je 1913. u selu Civljane, kod Vrlike, Sinj. U sedamnaestoj godini napušta svoje rodno selo i zapošljava se kao nosač i manuelni radnik na građevinama. Na tim teškim poslovima neposredno je osjetio sistematsko izrabljivanje poslodavaca. U 1934. se povezao sa radničkim pokretom i postao član KPJ. Kao borac

Boio Bilić Marijan

za radnička prava, 1936. godine otišao je u **Spaniju** da **u** oružanoj borbi brani republiku od reakcije i fašizma. Borio se u bataljonu »Dimitrov«

sa primjernom hrabrošću. U Spaniji ostaje do poslednjeg dana borbe, ć onda se sa ostalim španskim borcima Jugoslavenima vratio u domovinu i uvrstio se 1941. godine u prvoborce Dalmacije.

Kao Srbin, sa iskustvom i hrabrošću utiče na odvajanje srpskog življa od samozvanih vođa koji su pokušavali da pod skutom okupator! razjedine i međusobno zavade hrvatski i srpski narod u srednjoj Dalmaciji. Kao član sreskog komiteta KP Sinj, po zadatku Pokrajinskoj komiteta KPH za Dalmaciju, organizuje ustanak u Cetinskoj dolini, for mira udarne grupe koje prerastaju u čete. Određen je u martu 1942 godine za komesara Svilajske partizanske čete, potom komandira Cetin ske čete, u junu komanduje srednjodalmatinskim partizanskim odredon sa kojim je avgusta mjeseca nanio teške gubitke Italijanima na cest Sinj — Livno. Tom prilikom je uništeno 16, a oštećeno 7 kamiona i za dobijen veliki plijen u oružju, municiji i drugoj vojnoj opremi.

Postavljen je za zamjenika komandanta 1. dalmatinske brigade £ septembra 1942. godine, a već početkom novembra postao je komandan te brigade. Vodio je uporne borbe sa brigadom protiv ustaša, Italijani i Nijemaca oko Sinja, Duvna, Livna i Jajca. Marijan se posebno istaka« u borbi za Jajce 24/25. novembra 1942. godine, kada je jurišao sa bor cima u prvim redovima, bacajući ručne bombe na bunkere jako utvrđen Ćusine za koju je neprijatelj smatrao da je neosvojiva. Posle nekolik* uzastopnih juriša Ćusina je zauzeta.

Za taj uspjeh Vrhovni komandant NOVJ pohvalio je 1. dalmatinski brigadu. Obilazeći 4. decembra 1942. godine borbeni raspored brigade i pratnji dva kurira, po magli i snijegu, na padinama Dnolučke planine gdje je brigada sprečavala prodor Nijemaca od Turbeta ka Jajcu, Marijai ulazi u selo Brvance, gdje ga iznenada pokose rafali njemačkog mitraljezi Od tih rafala je poginuo i jedan kurir, a drugi je uspio da pobjegne.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

BOGDAN Marka PETAR PEKO, rođen je 30. marta 1915. godin u selu Dolac Donji, kod Omiša, u radničkoj porodici. U Sinju je završi osnovnu školu i gimnaziju. Završio je školu rezervnih oficira 1937. gc dine u Sarajevu, a potom se upisao na Pravni fakultet u Beogradu.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije zaposlio se kao poštanski slu; benik u Zagrebu. Učestvovao je u avgustu 1941. godine u više diverzan skih akcija na onesposobljavanju telefonskih i telegrafskih uređaja n Zagrebačkoj pošti. Krajem 1941. godine vraća se u Sinj i povezuje s rukovodstvom NOP-a. Januara 1942. godine stupio je u Dinarski part zanski odred. Bio je komandir voda, zamjenik komandira čete da bi ju! 1942. bio postavljen za obaveštajnog oficira u 2. bataljonu Srednjodalmi tinskog partizanskog odreda.

Pri formiranju 1. dalmatinske brigade Peko je bio komandir čet potom zamjenik komandanta bataljona. Sa bataljonom je vodio bort protiv ustaša, domobrana i Italijana kod Sinja, Duvna i Livna. Oktobi 1942. godine postao je član KPJ. Naročito se istakao hrabrošću, upo nošću i odlučnošću novembra u borbama sa Nijemcima kod Jajca, ka< je zajedno sa štabom svog bataljona bio opkoljen njemačkim tenkoviir i oklopnim kolima u kući na ivici Jajca. Nijemci su tukli tu kuću mitr ljezima i topovima i na kraju je zapalili da bi ih natjerali da se predaj

Kada im to nije uspjelo, zbog organizovanog i odlučnog otpora štaba bataljona i intervencije dijelova 1. dalmatinske i drugih brigada, Nijemci su se povukli iz rejona Jajca, a preživjeli članovi štaba bataljona su spašeni. Potom je Peko postavljen za zamjenika komandanta brigade. Krajem februara 1943. godine postavljen je za zamjenika komandanta 4.

Peko Bogdan

dalmatinske brigade sa kojom je vodio uporne borbe na frontu Široki Brijeg — Ljubuški — Vrgorac, na planini Cvrsnici, a po prelasku Neretve 14/15. marta ta brigada je nosila ranjenike i vodila borbe do Nevesinja. U petoj ofanzivi ponovo je vraćen u 1. dalmatinsku brigadu, koja je vodila teške borbe u rejonu Savnika, Komarnice, Pive, Tare i Sutjeske. Posle proboja na Sutjesci otišao je sa 3. bataljonom za Hercegovinu, gdje je postavljen za zamjenika komandanta 10. hercegovačke brigade, sa kojom je vodio borbe oko Nevesinja, Gacka, Trebinja i Bileća, sve do aprila 1944. godine, kada je upućen za zamjenika komandanta 8. korpusa u Dalmaciju. Marta 1945. god. postavljen je za komandanta pozadine 4. armije JA.

Za narodnog heroja proglašen je 27. septembra 1953. godine.

CETKOVIC Tome PETAR PERO, rođen je 12. oktobra 1907. godine u selu Muževići, Ljubotinj, kod Cetinja, u siromašnoj porodici. Osnovnu školu je završio u Ljubotinju, a gimnaziju je učio u Cetinju. Po završetku 6. razreda gimnazije stupio je u vojnu akademiju, koju je završio vrlo uspješno 1929. godine i zato je mogao da bira garnizon službovanja. Aprila 1941. godine imao je čin kapetana I klase.

Poslije aprilskog sloma uključio se u rad na pripremanju ustanka Učestvovao je u trinaestojulskom ustanku kao borac, a već novembri mjeseca imenovan je za komandanta Lovćenskog bataljona, koji je i borbi za Pljevlja pokazao izuzetno junaštvo i upornost. U 1941. godin postao je kandidat za člana KPJ, a 1942. godine član Partije.

Pero Cetkovli

Dvadeset prvog decembra 1941. godine postavljen je za komandanti 1. bataljona 1. proleterske brigade. Skoro devet mjeseci komandovao jc lim bataljonom poznatim po junaštvu i postignutim rezultatima u borbama sa neprijateljem i radom na širenju bratstva i jedinstva naših naroda. Za izuzetne uspjehe koje je imao taj bataljon velika je zasluga Pera Ćetkovića.

U Čuvenom igmanskom maršu 1. bataljon je u prethodnici, zaštitnici ili zasjedi po izuzetno hladnoj noći, zahvaljujući iskustvu Pera Ćetkovića imao samo nekoliko promrzlih.

Pod njegovu komandu su stavljene i druge jedinice i zahvaljujući njegovoj sposobnosti i umješnosti posle teških višednevnih borbi tučene su jake četničke snage na sektoru Sinjajevina — Mojkovac — Kolašin i kasnije 3. juna 1942. godine razbijena je četnička grupacija na Dobrom dolu na Durmitoru, što je pomoglo partizanskim snagama da se uspješne povuku iz Crne Gore.

Kao poseban uspjeh 1. bataljona smatra se oslobođenje Konjica, borbe na Cincaru i oslobođenje Livna.

U septembru 1942. godine Pero je imenovan za komandanta 1. dalmatinske brigade. Iako u novoj sredini, ispoljio je izuzetne kvalitete partizanskog komandanta, a pokazao se i kao divan drug i komunista koji svakom zadatku prilazi vrlo savjesno i odgovorno, i vodi svestrani brigu o jedinici i njenim ljudima. Uspjesi koje je brigada postigla od septembra do novembra u borbama kod Sinja, oko Duvna i na prostori Livno — Sinj potvrdili su vrijednost brigade kao kolektiva i njenih boraca i rukovodilaca, i posebno Pera kao komandanta.

Za komandanta 3. udarne divizije postavljen je 9. novembra 1942. godine. Vodio je 3. diviziju pet mjeseci. Divizaja je u 1942. i 1943. godini izvela više zamašnih poduhvata u dolini Vrbasa i Bosne: borbe za oslobođenje i odbranu Jajca, borbe na sektoru Jajce — Travnik, oslobođenje dijela centralne Bosne. Divizija je vodila žestoke borbe za Bugojno i oko Gornjeg Vakufa. Poslije dvodnevne borbe diviziji je uspjelo da likvidira jako utvrđeni grad Prozor i da razbije i dobrim dijelom uništi italijan^ke snage u njemu i time prokrči put za pokret NOV i ranjenika ka istoku. Poslije toga divizija vodi borbe na Neretvi i oko Konjica, a njena 1. dalmatinska brigada u zajednici sa drugim jedinicama NOVJ učestvuje u prctivudaru ka Gornjem Vakufu i Bugojnu, gdje se odlučivala sudbina ranjenika.

Prelaz preko Neretve, borbe na Prenju i oslobođenje Nevesinja bili su veliki uspjesi 3. divizije. Borba za Hercegovinu je dobijena, a put na istok olakšan. Svi ti uspjesi bili su vezani za Pera.

Pero je podlegao ranama koje je zadobio 28. marta 1943. godine u Nevesinju, gradu gdje je i počeo svoju vojnu karijeru. Posmrtno je proizveden u čin general-majora i odlikovan Ordenom otadžbinskog rata SSSR-a prvog stepena.

Proglašen je za narodnog heroja 30. aprila 1943. godine.

DUDE Silvestro BRANKO, roden je 7. avgusta 1913. godine u Solinu. Odrastao je u seljačkoj porodici. Osnovnu školu je završio u Solinu, a jedan razred gimnazije u Splitu. Od 1933. do 1936. radio je u fabrici cementa u Solinu, a kasnije u Novom Sadu i Beogradu. Poslije kapitulacije Jugoslavije vratio se u Sohn, gdje se priključio pristalicama NOP-a i radio na prikupljanju oružja i municije.

Stupio je u Solinski partizanski odred 11. avgusta 1941. godine i učestvovao u mnogim diverzantskim akcijama u rejonu Solina i Kaštela. Uhapšen je prilikom jedne italijanske racije u Solinu, gdje je živio ilegalno pripremajući diverzantsku akciju. Pušten je iz zatvora 22. februara 1942. godine, jer Italijani nisu imali dokaza o njegovoj aktivnosti u NOP-u, i cdmah potom je primljen u KPJ.

Odmah po puštanju iz zatvora stupio je u Solinsku partizansku četu, a u junu otišao u Dinarski partizanski odred za zamjenika političkog komesara bataljona, potom je postao komandant tog bataljona i zamjenik komandanta Srednjodalmatinskog odreda. Prilikom formiranja 1. dalmatinske brigade postavljen je za komandanta 1. bataljona. Kao hrabar i odvažan komandant koji se nesebično borio protiv ustaša, domobrana i Italijana u borbama kod Sinja, Livna i Duvna, postavljen je 22. novembra za komandanta 3. dalmatinske brigade. I na ovoj dužnosti se isticao umješnošću u rukovođenju brigadom u borbama oko Sinja, Vrlike, Kozjaka i Kosova kao i u četvrtoj neprijateljskoj of anzi vi oko Imotskog, Posušja i Širokog Brijega, a sa 4. dalmatinskom brigadom na Cvrsnici kad je ova brigada spriječila prodor četnika ka Jablanici i Rami gdje su se nalazili ranjenici. Poslije prelaska Neretve 14/15. marta 1943. godine njegovi borci nosili su teške ranjenike pa su i sami zahvaćeni tifusom. Četvrta brigada je vodila teške borbe u petoj neprijateljskoj ofanzivi sa Nijemcima u Sandžaku i Crnoj Gori. Rasformirana je 6. juna.

Dude je kasnije postavljen za komandanta bataljona u 2. dalmatinskoj brigadi. Avgusta 1943. godine vraćen je u Dalmaciju i postavljen za komandanta 9. dalmatinske brigade 20. divizije. Sa tom brigadom

Branko Dude

je spriječavao brz prodor njemačke 114. divizije od Šibenika ka Trogiru Nešto kasnije — 24. novembra — postavljen je za komandanta Grup srednjodalmatinskih odreda koja je u svom sastavu imala četiri odreda si oko 1.000 boraca. Avgusta 1944. godine postavljen je za načelnika štab 20. divizije, a februara 1945. godine za zamjenika komandanta iste divi zije. Bio je i u oficirskoj školi Vrhovnog štaba, gdje se posebno istaka u borbi protiv njemačkih padobranaca pri desantu na Drvar. Za taj pod vig dobio je na poklon pištolj od Vrhovnog komandanta druga Tita.

I u završnim operacijama je došla do izražaja njegova hrabrost umješnost u komandovanju, naročito u borbama kod Knina, kroz Likv Hrvatsko primorje i Trst. Više puta je pohvaljivan od Vrhovnog štab NOVJ i Glavnog štaba NOV Hrvatske.

Proglašen je za narodnog heroja 30. decembra 1951. godine.

ĐAPlC Nikole ĐURO BUKETA, rođen je 10. septembra 1920. go dine u selu Biteliću, opština Sinj u siromašnoj porodici. Otac ga zbo siromaštva nije mogao slati u školu već ga usmjerio da obrađuje zemlj i čuva stoku kao najstarije dijete. Sa svojim vršnjacima i rođacima uči je da piše i čita, a na sijelima u zimsko doba slušao je i upijao junačk narodne pjesme, naročito one iz slavne prošlosti Sinjske krajine. Još 17. godini druguje sa komunistima sela Bitelića, a već 1939. godine p< stao je sekretar omladinske grupe u rodnom selu. Privatno je položi četiri razreda osnovne škole u Sinju. Nakon kapitulacije stare Jugosh

vije organizovao je i sakupljao oružje i municiju i pomagao pripreme ustanka. Sredinom 1941. godine primljen je u KPJ, a 9. avgusta stupio je u Sinjski partizanski odred. Učestvovao je u napadu na ustaše i u kidanju TT linija na cesti Sinj — Prolog kod Čilaša i sa odredom prešao u Kamešnicu. Bio je neumoran u jačanju partijskih organizacija i širenju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda ovoga kraja. Veliki je njegov doprinos u održavanju veza Sinja sa Bitelićem i Vrdovom i prihvatanju novih boraca naročito onih iz primorja.

Đuro Đapić Đukela

Istakao se je kao politički komesar Dinarske partizanske grupe u napadu na italijansku kolonu 3. januara 1942. godine na Ćilašu, zatim u odbijanju napada jakih italijanskih snaga na slobodnu teritoriju Dinare.

Sestcg septembra 1942. godine određen je za komandira voda 1. čete 1. bataljona 1. dalmatinske brigade. Posebno se istakao kao neustrašivi bombaš u napadu na Jajce 24/25. novembra 1942. godine i u borbama za jako utvrđeni grad Prozor sredinom februara 1943. godine, gdje je sa jurišnom grupom pokidao žičanu ogradu i probio se u grad. Isticao se pribranošću i hrabrošću u najtežim situacijama, upornim i nepokolebljivim izvršavanjem i najtežih zadataka, ulivao je povjerenje i mobilisao borce za akciju. U borbama kod manastira Pive je teško ranjen u nogu i kao nepokretan prebačen u Centralnu bolnicu, koja se kretala sa 3. divizijom. Njemački fašisti su ga ubili zajedno sa mnogim teškim ranjenicima.

Proglašen je za narodnog heroja 20. decembra 1951. godine.

GALIC Marjana JURE VELIKI, rođen je 1912. godine u Bijači kod Ljubuškog, Bosna i Hercegovina. Poslije završetka osnovne škole, otišao je u Vukovar na izučavanje tapetarskog zanata, a zatim u Beograd. Tu se odmah uključio u radnički pokret, učestvovao u štrajkovima i demonstracijama. Poslije toga vratio se u Metković, gdje se povezao sa komunistima i naprednim radnicima, na koje prenosi iskustva stečena u Beogradu. Neumorno je radio na širenju marksističke ideologije i organizo-

vanju lučkih radnika. Ubrzo je postao rukovodilac sindikata i partijsk rukovodilac u Metkoviću. Uspješno je, juna 1938. godine, organizova veliki štrajk lučkih radnika u gradu, a u avgustu i drugi štrajk, ko; je trajao 12 dana, a kome su se priključili radnici na izgradnji pruge Met ković — Ploče. Zbog te aktivnosti više puta je hapšen i proganjan. Clai KPJ postao je 1939. godine.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je kao vojnika u Slavon skom Brodu, odakle odmah odlazi u Zagreb, povezuje se sa partijskin

Jure Galić

rukovodstvom i savetuje šta valja da se radi. Dobivši direktive, vraći se u rodni kraj i razvija aktivnost u Metkoviću i okolini na skupljanji oružja i vojne opreme. Vodi borbu na razobličavanju NDH i rukovod stva HSS, koje se stavilo u službu ustaša. Stavlja se u zaštitu srpskoj življa i naprednih Hrvata, koje ustaške vlasti hapse i ubijaju. Vrši pripreme za ustanak. Međutim, juna 1941. godine ustaše su ga uhapsile odvele u Ljubuški. Svirepo je mučen, ali ništa nije priznao. Pušten j< iz zatvora u oktobru. Potom nastavlja pripreme za ustanak. U novembri objedinjuje rad partizanskih grupa (Slivno, Kula, Opuzen, Metković dr.) i organizuje diverzantske akcije u dolini Neretve i oko Metkovića Početkom 1942. godine povezuje se sa komunistima Baćine i Graca a 15 aprila postaje komandir novoformirane Neretljanske partizanske čete Pod njegovom komandom četa je izvela više akcija u dolini Neretve, « najveći uspjeh postigla je 6. maja, kada je kod Baćine (blizu Ploča), i; zasjede napala italijansku kolonu, praćenu sa četiri tenka, i tada ubili tri neprijateljska vojnika a 18 zarobila. Uništen je jedan tenk i zaplije njena velika količina vojnog materijala: 21 puška, 50 ručnih bombi

velike količine municije. Početkom juna 1942. godine učestvuje, kao delegat južne Dalmacije, na vojno-političkom savjetovanju, održanom na Vještica gori (Dinara). Tada je doneta odluka da se od Biokovske i Neretljanske čete formira Biokovski bataljon »Josip Jurčević«. Jure je postavljen za zamjenika komandanta bataljona. Ubrzo je uslijedila italijanska ofanziva na Biokovo, u kojoj učestvuje oko 4.000 vojnika. U višednevnim borbama koje je bataljon vodio u drugoj polovini avgusta Galić je ispoljio umješno rukovođenje i istakao se hrabrošću. Kada je 6. septembra osnovana 1. dalmatinska brigada, on je postavljen za komandanta 3. bataljona. Isticao se u svim borbama, a posebno kod Aržana, Lovreća i Studenaca. U oktobru je 3. bataljon vodio žestoke borbe kod Ciste i Šestanovaca i uspio je da razbije italijansku kolonu sastavljenu od više kamiona i 10 tenkova. Neprijatelj je imao 32 mrtva i više ranjenih vojnika, a uništen je jedan tenk i nekoliko kamiona. Pri napadu na Duvno slomio je ruku i prebačen je u bolnicu. Poslije ozdravljenja, po odluci štaba 4. operativne zone, upućen je, decembra 1942. godine, na Biokovo sa zadatkom da izvrši pripreme za formiranje 4. dalmatinske (Biokovske) brigade. Brigada je formirana 7. januara 1943. godine. Jure je postao komandant 1. udarnog bataljona. S bataljonom je krenuo prema Imotskom radi čišćenja sela od ustaša i stvaranja povoljnih uslova za razvoj ustanka u Imotskoj krajini. U višednevnim borbama bila je oslobođena gotovo cijela Imotska krajina. Naročito se istakao hrabrošću u borbi za Slivno, koje je branilo oko 150 ustaša. Uživao je veliki ugled među borcima i narodom biokovsko-neretljanskog područja. Predložen je za delegata Prve konferencije NOO Dalmacije, koju je trebalo održati krajem januara u Livnu. Međutim, u borbama kod sela Perića, 18. januara 1943. godine, jurišajući na čelu svog bataljona, Jure Gialić je pao.

Za narodnog heroja proglašen je 5. jula 1951. godine.

IVAN GUVO, rođen je 2. februara 1910. godine u selu Čaporice kod Sinja, u siromašnoj porodici. Poslije završetka osnovne škole radio je u fabrikama Osijeka, Vukovara, Borova i Vinkovaca. Bio je organizovan i aktivan u URSS-ovim sindikatima.

Poslije kapitulacije Jugoslavije vratio se iz Vukovara u Dalmaciju. U Sinju se povezao sa oslobodilačkim pokretom i prikupljao oružje i municiju. Postao je član KPJ 1941. godine. Stupio je u Dinarski partizanski odred 10. februara 1942. godine. Istakao se kao komandir voda u napadu na žandarmerijsku stanicu Tijarice, kada je bio ranjen, i u rušenju mosta u Trilju. Sa sedmoricom drugova napao je Italijane kod Ugljana, likvidirao 30 vojnika i zapalio 5 kamiona. Sa svojim vodom istog mjeseca prilikom lokalne ofanzive Ivan je sačekao Italijane u zasjedi na putu Hrvače — Ribarić i prisilio ih na odstupanje iako ih je bilo 14 kamiona. Sjutradan su Italijani krenuli sa jačim snagama iz Bitelića ali ih je vod Ivanov protjerao preko Cetine.

Italijani su napali Vještića goru i opkolili partizane maja 1942. godine. Guvo se sa grupom partizana probio kroz italijanski raspored i sa leđa ih napao što je kod njih izazvalo paniku.

U borbi kod Cilaša neprimjetno se provukao do mitraljeskog vatrenog položaja i italijanskom mitraljescu oteo mitraljez udarajući ga kundakom i otetim mitraljezom otvorio vatru na italijanske vojnike.

Kad je formirana 1. dalmatinska brigada, stupio je u nju kao već proslavljeni puškomitraljezac. Januara 1943. godine postavljen je za komandira čete u 1. bataljonu, a od decembra 1943. do avgusta 1944. je komandant 1. bataljona, a potom, avgusta 1944. godine, postavljen je zs zamjenika komandanta 1. dalmatinske brigade, a od januara 1945. godine za komandanta 11. dalmatinske brigade.

Istakao se u borbama kod Prozora, Vakufa, Savnika, na Sutjesci Zelengori kao i u borbama 26. divizije za oslobođenje Dalmacije (Knim i Drniša), Bosne i Hercegovine (Širokog Brijega, Mostara i Bihaća), Lik« (Gospića), Hrvatskog primorja, Istre i Trsta. Kao komandant 11. dalmatinske brigade zarobio je veliki broj okupatorskih vojnika i kvislinga zaplijenio velike količine naoružanja, opreme i ratnog materijala u Koruškoj.

Proglašen je za narodnog heroja 24. novembra 1953. god.

Ivan Guvo

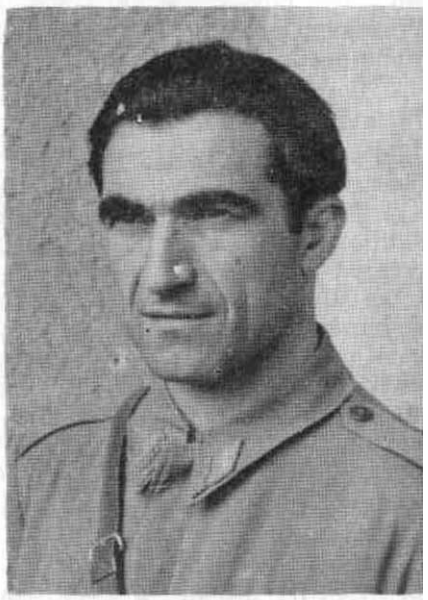

Obren Ivković

IVKOV1Ć Jovana OBREN, rođen je 19. decembra 1911. godine i selu Donji Drežanj kod Nevesinja, u siromašnoj porodici. Završio je os novnu školu, a potom se upisao u pješadijsku podoficirsku školu u Za grebu. Kao podoficir službovao je u Trebinju, gdje se povezao sa revo lucionarnim radničkim pokretom. Izvršavao je i zadatke dobijene o< članova KPJ.

Poslije kapitulacije Jugoslavije vratio se u Drežanj. Objašnjavaj je seljacima uzroke propasti stare Jugoslavije, a posebno ih je poučava« kako se zaštititi i sačuvati od ustaških pretnji. Nagovarao je mještani da sačuvaju oružje od ustaša i Italijana.

Pokušaj ustaša 3. jula 1941. godine da ubijaju mještane Drežnja spriječen je otporom Obrena i ostalih žitelja sela, što je imalo uticaja i na druga sela u Nevesinjskom kraju. U ljeto 1941. godine Obren je postao jedan od organizatora i rukovodilaca oružane borbe u nevesinjskom srezu.

Još od jula 1941. godine radio je zajedno sa članovima KPJ na organizovanju partizanskih jedinica i rasplamsavanju oružane borbe protiv okupatora i ustaša. Formiranjem partizanskog bataljona »Nevesinjska puška«, septembra 1941. godine, Obren je izabran za zamjenika komandanta bataljona. Svojim primjerom u borbi uticao je na borce i seljake da se opredjeljuju za NOP i raskrinkavao četničku propagandu.

Sredinom decembra 1941. godine primljen je u KPJ. Aprila 1942. godine postavljen je za komandanta 5. udarnog bataljona Sjevernohercegovačkog NOP odreda, potom za zamjenika komandanta tog odreda. Posebno se istakao juna 1942. godine u borbama protiv četnika na Gatu, gdje je u jurišu na čelu svog bataljona razbio brojne četničke snage i omogućio povlačenje partizanskih jedinica u pravcu Sutjeske. Na planini Treskavici na juriš je zauzeo vrhove planine, odbacio neprijatelja i omogućio prelazak partizanskih jedinica i ranjenika.

Postavljen je za komandanta 2. bataljona 10. hercegovačke brigade 10. avgusta 1942. godine. Istakao se umješnošću i hrabrošću u rukovođenju bataljonom u borbama oko Prozora, Kupresa i drugih mjesta gdje je bataljon ratovao.

Februara 1943. godine postavljen je za zamjenika komandanta 1. dalmatinske brigade. Sa tom brigadom je učestvovao u borbama u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi, a poslije proboja na Sutjesci stigao je sa 10. hercegovačkom brigadom u Hercegovinu, gdje je u početku bio komandant njenog 2. bataljona, a od septembra komandant Grupe udarnih bataljona. Novembra 1943. postavljen je za komandanta 11. brigade 29. divizije. U napadu na Bileću, sredinom novembra, teško je ranjen u obje noge i poslije toga se dugo liječio. Kad je ozdravio radio je u Komandi vojnog područja 29. divizije u Gacku. Pred kraj rata bio je načelnik štaba Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a.

Proglašen je za narodnog heroja 24. jula 1953. godine. Umro je 1972. godine.

LEKIC Andrije RISTO, rođen je 16. decembra 1909. godine u selu Seoca (Crmnica), opština Bar, u siromašnoj porodici. Osnovnu školu je završio u svom selu, a gimnaziju u Baru, Podgorici i Cetinju. Upisao je pravo na Zagrebačkom sveučilištu.

U Zagrebu se povezao sa naprednim studentskim pokretom i biran je u rukovodstva studenata Zagrebačkog univerziteta. Postao je član KPJ 1931. godine i iste godine je zatvoren. Poslije izlaska iz zatvora vratio se u rodni kraj. Razvio je partijske organizacije u Crmnici i drugim krajevima Crne Gore. Formirao je i okružni komitet KPJ za Bar 1934. godine i bio njegov sekretar, potom je bio sekretar Sreskog komiteta za Podgoricu. Septembra iste godine izabran je za člana PK KPJ za Crnu Goru i sekretara PK SKOJ-a za Crnu Goru. Sklanjao se od policijskih progona u Zagrebu, Beogradu, Subotici i živjeo pod raznim ilegalnim imenima. Kao de-

legat iz Crne Gore, pod pseudonimom Ribarević, prisustvovao je IV partijskoj konferenciji KPJ.

Izvjesno vrijeme je bio i urednik sindikalnog lista »Radnik«, u kojem je objavljivao i svoje članke kojima je pozivao na otpor režimu.

U vrijeme provale partijske organizacije u Crnoj Gori 1936. godine, Uprava grada Beograda zahtjevala je da se Risto uhapsi. Sest žandarma je došlo u zoru izvelo ga i počelo da vezuje, on se usprotivio, počeo da viče i oteo jednom žandarmu pušku. Priteklo mu je u pomoć nekoliko seljaka i nastala je tuča u kojoj su ubijeni Vido J. Lekić i Spiro L. Lekić, a ranjeni Marko i Stanica Lekić, ali su spasili Rista od hapšenja.

U drugoj polovini 1936. godine emigrirao je kao član PK KPJ sa sekretarom PK KPJ za Crnu Goru, Nikolom Lekićem, za Albaniju, gdje su

Risto Lekić

radili na organizovanju radničkog pokreta, a povremeno dolazili ilegalno u svoj kraj. Risto je bio i jedan od organizatora demonstracija na Belvederu 26. juna 1936. godine.

Septembra 1937. godine se vraća iz Albanije i legalizuje. Uhapšen je, ali Državni sud za zaštitu države ga oslobađa 15. januara 1938. godine zbog nedostatka dokaza.

Pod imenom Marko Živković pokušao je da pođe u Spaniju, ali je kod Rakeka otkriven, sproveden prvo u Zagreb potom u Beograd, gdje je na Sudu o zaštiti države izjavio da je pošao u Spaniju da se bori protiv fašizma za slobodu i mir.

Poslije aprilskog sloma vratio se u Crmnicu i učestvovao u pripremi oružanog ustanka, u oslobođenju Virpazara i na Sozini, gdje su ustanici Crmnice natjerali u bjekstvo kompletan italijanski bataljon.

Stupio je dobrovoljno u Lovćenski bataljon i učestvovao u pljevaljskoj bici, gdje je kao iskusan revolucionar u teškoj borbi ispoljio postojanost i hrabrost.

Kao borac i zamjenik političkog komesara 1. čete 1. bataljona 1. proleterske brigade istakao se u borbama oko Kalinovika, Večerinovca, Durmitora, Konjica, Duvna, Bugojna, Borove Glave, Livna.

Odlukom CK KPJ određen je za rukovodioca politodjela 1. dalmatinske brigade, a potom 4. proleterske brigade. Poginuo je 14. juna 1943. godine u Miljevini kod Foče.

Proglašen je za narodnog heroja 10. jula 1953. godine.

MANDIC Vida GLIGORIJE GLIGO, rođen je 17. aprila 1912. godine u selu Kameno, opština Herceg-Novi, u seljačkoj porodici. Nižu gimnaziju završio je u Herceg-Novom, potom je završio mašinsku mornaričku školu 1931. godine. Kao mašinski podoficir — narednik, povezao se sa naprednim radničkim pokretom, i septembra 1935. godine osnovana je ilegalna

Cligo Mandić

partijska ćelija u Tivtu. U decembru iste godine svi su otkriveni, pohapšeni i bili u istražnom zatvoru u Šibeniku i Sarajevu. Zbog nedostatka dokaza svi su oslobođeni, ali i otpušteni iz mornarice 1937. godine.

Od 1937. do 1939. godine radi kao mašinista u Beogradu i aktivno politički djeluje kao član u Savezu mašinista Jugoslavije, a od septembra 1939. kao njegov sekretar. Poslije kapitulacije Jugoslavije ostaje u Herceg-Novom i angažuje se na prikupljanju oružja i drugim pripremama za ustanak. Juna 1941. godine postao je član Mjesnog komiteta KPJ za Herceg-Novi, zadužen za vojni sektor.

U julskom ustanku je komesar Primorske čete, u novembru zamjenik komandanta Orjenskog bataljona a decembra komandant istog bataljona. Marta 1942. godine određen je za komandanta 1. udarnog crnogorskog bataljona. Taj bataljon je vodio teške borbe protiv četnika na Mateševu i u rejonu Kolašina. Potom je određen za komandanta Komskog NOPO, a 12 juna postavljen je za komandanta 2. bataljona 5. crnogorske brigade. Poslije brojnih uspjeha, u jesen iste godine, postavljen je za zamjenika komandanta 5. brigade.

Decembra 1942. godine postavljen je, naredbom Vrhovnog komandai ta, za komandanta 1. dalmatinske brigade. Komandovao je ovom istakm tom jedinicom u borbama u centralnoj Bosni, a u četvrtoj i petoj ofanzi u bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Jula 1943. godine Mandić je postavljen odlukom Vrhovnog štaba ; komandanta 17. udarne divizije. Pod njegovim rukovodstvom divizija vcx teške borbe i oslobađa Tuzlu, Gradačac, Modriču, Vareš, Sokolac, Cajnič učestvuje u oslobođenju Brusa, Aleksandrovca, Gornjeg Milanovca, Kri gujevca, Ćačka, Užica i Kosjerića.

Januara 1945. godine postavljen je za komandanta 12. korpusa NOV

Pokazao se kao izuzetno hrabar, samopregoran i angažovan borac starešina.

Poslije oslobođenja zemlje, do septembra 1945. godine, bio je komai daiit Jugoslovenskog okupacionog korpusa u južnoj Austriji.

Proglašen je za narodnog heroja 10. jula 1952. godine.

NOVOVIC Milete MIRKO, rođen je 18 novembra 1917. godine u se Cecunima, Andrijevica, opština Ivangrad, u siromašnoj porodici. U Čeci nima je završio osnovnu školu, u Beranama pet razreda gimnazije, a šes sedmi i osmi razred u Peći. Poslije završene gimnazije upisao se na Tel nički fakultet u Beogradu.

U šestom razredu gimnazije učestvovao je u štrajku u Beranskoj gin naziji, zbog čega je isključen iz škole.

Kao srednjoškolac opredijelio se za napredni revolucionarni pokr i 1934. godine primljen u SKOJ. Oktobra 1936. godine primljen je u KP Bio je sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a i sekretar MK KPJ za sri Andrijevački, sekretar partijske ćelije i član biroa KPJ na Tehničkom f; kultetu u Beogradu, član Centralnog odbora studenata Tehničkog fakulte i član Akcionog odbora studenata Beogradskog univerziteta.

Zbog revolucionarnog rada bio je proganjan i zatvaran. Zbog organ zovanja protivratnih demonstracija u Andrijevici bio je mjesec dana zatvoru, dva mjeseca u istražnom zatvoru Suda za zaštitu države u Bei gradu, a 1940. godine mjesec dana zatvora u Upravi grada Beograda zbc učešća u protesnim zborovima zbog ukidanja URSS-ovih sindikata.

Aprila 1941. godine postaje sekretar ćelije KPJ u Cecunima i sekreti biroa ćelija opštine Andrijevica. Vršeći tu dužnost učestvuje u organizi vanju priprema ustanka. Sa Cecunskim odredom, čiji je bio komesar, uče tvuje u oslobođenju Andrijevice 17. jula 1941. godine. Sa Komskim part zanskim odredom učestvuje u napadu na Pljevlja, potom kao dobrovolj« stupa u 1. proletersku brigadu, 21. decembra 1941. godine, kao puškomitri ljezac. Naročito se istakao u borbama na Ulogu, Skari, Večerinovcu i Ma kovom brdu nanoseći neprijatelju velike gubitke.

Prvog juna 1942. godine postao je politički komesar 3. čete 1. bat ljona iste brigade. Njegova hrabrost i snalažljivost naročito dolaze do izr; žaja u borbama na Dobrom dolu na Durmitoru, kad je upao u četničku z; sjedu i izašao kao pobjednik posle hrvanja i gušanja, zbog čega je dob na poklon pištolj od partijske organizacije, na Borovoj glavi, u Livnu, gd je sa još dva borca upao u domobransku kasarnu i prinudio na preda; domobransku četu sa komandirom i oficirima i zarobio 120 domobrana,

zaplijenio tri mitraljeza i veliki broj pušaka, municije, opreme i namirnica, pri forsiranju Drine 1943. godine i u borbi na Zlatnom boru.

Početkom septembra 1942. godine postao je zamjenik političkog komesara 1. bataljona 1. proleterske brigade. I tada se ne odvaja cd streljačkog stroja. Njegova hrabrost, požrtvovanost i sposobnost kao rukovodioca naročito dolaze do izražaja u borbama tokom četvrte i pete neprijateljske ofanzive, posebno u borbama na Ivan-sedlu, Cičevu, u iscrpljujućim borbama sa četnicima Durišića pred Kalinovikom, na Sutjesci, Balinovcu i Miljevini i kasnije u borbi za Vlasenicu i Zvornik.

Sedmog avgusta 1943. godine postao je zamjenik političkog komesara 1. dalmatinske brigade, gdje je posvećivao posebnu pažnju razvoju i radu partijske organizacije po bataljonima.

Učestvovao je u borbama sa pojedinim bataljonima na Klisu, Pelješcu i Korčuli i drugim mjestima. Bio je izabran za sekretara divizijskog komiteta 9. a potom 26. divizije. Kad je Mirko ranjen 28. marta 1944. godine, bio je postavljen drugi na mjesto zamjenika političkog komesara brigade, ali je brigada po njegovom ozdravljenju tražila da se on vrati na tu dužnost, tako da je on ponovo postavljen za zamjenika političkog komesara brigade i sekretara divizijskog komiteta 26. divizije od 12. juna do 21. avgusta. Odlukom CK KPJ postavljen je za rukovodioca politodjela 25. divizije, pa zamjenika političkog komesara, a potom za političkog komesara 1. proleterske divizije.

Proglašen je na narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

OPAČIĆ Stevana STEVO, rođen je 17. aprila 1923. godine u Golubiću. Završio je osnovnu školu u svom mjestu i upisao se u gimnaziju u Kninu. Zbog štrajka u školi bio je uhapšen, a iduće godine nastavlja školovanje u Beogradu, gdje se povezao sa naprednim omladinskim pokretom.

U aprilskom ratu vratio se u Golubić i priključio dijelovima Jadranske divizije, ali kada ta divizija nije stala u odbranu zemlje, vratio se

kući i uključio se u pripreme oružane borbe. Kada je u Kninsku krajin došao zloglasni ustaša Juco Rukavina i otpočeo pokolj Srba i komunist. Stevo je otišao za Beograd. Krajem godine se vratio i aktivirao na rai krinkavanju četnika popa Momčila Đujića. U to vrijeme je primljen u KPJ.

Krajem aprila 1942. godine stupio je u Kninsku partizansku četi Kada je sredinom juna 1942. formiran 1. dalmatinski udarni bataljoi Stevo je postavljen za komandira omladinske čete.

stevo opačić

Stevo se istakao hrabrošću u odbrani slobodne teritorije od napad Italijana, četnika i ustaša na Kinskom Kozjaku na Dinari. Kao zapažei talentovan i hrabar vojnik, upućen je na niži oficirski kurs pri Glavnor štabu NOP odreda Hrvatske, koji je završio sa odličnim uspjehom.

Šestog septembra 1942. godine postavljen je za komandira 3. čet 4. bataljona 1. dalmatinske brigade, a početkom novembra za komandar ta Mosećkog bataljona koji je sredinom mjeseca ušao u sastav 3. dalma tinske brigade. Kao komandant bataljona istakao se u napadu na Bisk< kada je, 28. novembra, na čelu bataljona, ručnim bombama i benzinski! flašama slomio otpor neprijatelja u utvrđenim zgradama. Sa jednoi četom uništio je dva kamiona italijanskih fašista, ostavivši za sobom 4 mrtvih i ranjenih u predjelu Mutogras kod Podstrane na cesti Split - — Omiš, 4. decembra 1942. godine.

Lično je komandovao djelom bataljona sišavši na prugu Split — Pei ković između Kaštel Starog i Labina, napao oklopljeni voz, slomio otpc Italijana. uništio lokomotivu, porušio prugu i povukao se bez vlastiti gubitaka. Na padinama Svilaje u selu Zelovu, noću 20/21. decembra 194;

godine, njegov bataljon su opkolile jake ustaške snage. Stevo je poveo bataljon na juriš, probio se i posle oštre borbe naterao ustaše na povlačenje. U borbama protiv ustaša na planini Malić, koncem februara 1943. godine, pao je pogođen neprijateljskim metkom.

Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

PRIMORAC Antuna RUDOLF, rođen je 15. aprila 1904. godine u Sutomoru, Bar. Osnovnu školu je završio u Drnišu, a šest razreda gimnazije u Šibeniku. Završio je 1925. godine vojnu akademiju.

Ruđolf Primorac

U aprilskom ratu je bio major na dužnosti komandanta 2. bataljona 85. pješadijskog puka. Ovaj puk, ojačan artiljerijom, zatvarao je neretljanski pravac na sektoru Metkovića. Kad je proglašena Nezavisna država Hrvatska, puk se raspao, sa izuzetkom 2. bataljona, koji se, pod komandom Primorca, probio u pravcu Mostar — Nevesinje i tu vodio ogorčene borbe protiv ustaša. Po kapitluaciji Jugoslavije zarobili su ga Italijani kod Nevesinja i odveli u zarobljeništvo u Rijeku. Pušten je zato što je rođen na italijanskom anektiranom području i vratio se u Split.

Avrgusta 1941. godine povezao se sa partijskom organizacijom i po zadatku radio na popularizaciji NOB među brojnim oficirima bivše jugoslovenske vojske u Splitu i na razbijanju četničke organizacije koja se počela oformijavati.

Jula 1942. godine prebačen je u štab 4. operativne zone Hrvatske i postavljen za vojnog instruktora. Oktobra 1942. godine primljen je u KPJ. Postavljen je za načelnika štaba 1. dalmatinske brigade 5. novembra 1942. godine. Uzeo je vidno učešće u djejstvima brigade, a posebno u oslobađanju Jajca i u odbrambenim borbama na pravcu Travnik — Jaj-

ce. U decembru 1942. postavljen je za mačelnika štaba 3. divizije NOVJ U izvršavanju zadataka na Prozoru, Neretvi, Nevesinju, Javorku, Pivi : Sutjesci imao je značajan udio.

Septembra 1943. godine postavljen je za načelnika štaba 2. udarno| korpusa NOVJ i na toj dužnosti i ostao je do jula 1944. godine. Korpu; je u tom periodu imao izvanredno značajnu operativnu i političku ulogu razoružanje italijanskih trupa poslije kapitulacije u Crnoj Gori i stvaranje italijanskih partizanskih divizija, proširenje i odbrana slobodne teritorije u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku kao operativne osnovic« za predviđeni prodor Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Srbiju

U jesen 1943. na sektoru Kolašin — Andrijevica — Berane Primorac je rukovodio jedinicama koje su poslije dugotrajnih i teških borb uspješno odbranile Polimlje. Uprkos vanrednim teškoćama uspješno jf izvršio postavljene zadatke.

U proleće 1944. godine kada su njemačke snage i četnici izvršil prodor u južni dio Sandžaka i sjeverni dio Crne Gore, Primorac je dele giran da rukovodi djejstvima djelova 2. udarnog korpusa na sekton Mojkovca. U teškim i dugotrajnim borbama sa daleko nadmoćnijim ne prijateljskim snagama pokazao je primjernu hrabrost, angažovanost vještinu u komandovanju.

Jula 1944. godine postavljen je za načelnika Glavnog štaba NOV PO Srbije. Učestvovao je u rukovođenju završnim operacijama za ko načno oslobođenje Srbije do decembra 1944. godine, kada je postavijei za pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Bio je šef Jugoslovenske vojne misije u SSSR-u.

Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine. Ump je 13. I 1979. godine.

RADEVIĆ Radovana PETAR, roden je 29. juna 1918. godine u seli Rogami, Podgorica. Otac mu je bio oficir. Završio je osnovnu školu i Rogamima, gimnaziju u Podgorici, a zatim vojnu vazduhoplovnu akade miju 1940. godine, kada postaje vazduhoplovni oficir — pilot. Redovn je davao prilog za Crvenu pomoć. U 1937. godini prijavio se za odlazà u Spaniju. Kao potporučnik stalno se družio sa komunistima.

Kapitulacija Jugoslavije ga je zatekla u Sarajevu, odakle odlazi s jednom grupom za Crnu Goru.

U Rogamima se čvršće povezuje sa članovima KPJ, prikuplja oružj i obučava omladinu u rukovanju njime. Trinaestog jula 1941. godin stupio je u partizansku četu i u borbi na Doljanskoj glavici istakao s kao puškomitraljezac. Dobrovoljac je u bataljonu »18. oktobar« koji j pošao u Sandžak, i 1. decembra u borbi na Savinom Laktu nedaleko o Pljevalja učestvovao je u uništavanju italijanske kolone. Stupio je u : proletersku brigadu 21. decembra 1941. godine i određen za komandir pratećeg voda. Istakao se u borbi protiv njemačkih skijaša 21. januar 1942. godine u selu Bijele Vode na Romaniji. Popravio je zaleđeni teši mitraljez i omogućio izvlačenje 2. bataljona.

U avgustu 1942. godine u borbi za Livno pokazao je hrabrost i vf liku snalažljivost — njegova četa se provlačila kroz polje da bi se izrw đu bunkera provukla u grad. Ustaše su iz jedne kuće otvorile uragansk vatru. Petar je sa dva druga pošao ulijevo bacio bombe na ustaše, a zj

tim su stigli do zgrade odakle su ustaše pružale glavni otpor, zasuli je bombama i likvidirali neprijatelja. Za taj podvig Petar je dobio pohvalu.

Početkom septembra 1942. godine raspoređen je u 1. dalmatinsku brigadu za zamjenika komandanta 3. bataljona. a ubrzo zatim i za njegovog komandanta.

Kao komandant bataljona u periodu četvrte i pete neprijateljske ofanzive za pokazanu hrabrost i postignute uspjehe u borbama na Paklenoj planini preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« pohvaljeni su on

Petar Radević

i njegov bataljon, a za uspjehe u borbama na Jajcu Vrhovni štab je pohvalio čitavu brigadu. U borbi za Gornji Vakuf istakao se pregalaštvom i hrabrošću a prilikom oslobađanja Prozora, sa grupom boraca likvidirao je 8 bunkera i probio se u centar grada. Za ovaj podvig dobijena je pohvala od CK KPJ.

Poslije bitke na Sutjesci sa bataljonom se probio u Hercegovinu i tamo ostao do jeseni 1943. godine. Jedno vrijeme komandovao je Grupom hercegovačkih udarnih bataljona.

Kao avijatičar poslan je u SSSR i postao komandant vazduhoplovnog puka. Juna 1945. godine vratio se s pukom u Jugoslaviju i određen za komandata vazduhoplovne divizije.

Proglašen je za narodnog heroja 22. decembra 1951. godine.

PARMAČ Ante STANKO, rođen je 23. marta 1913. godine u Opuzenu kod Metkovića, u zemljoradničkoj porodici sa osmoro djece. Osnovnu školu završio je u Opuzenu, građansku u Metkoviću a učiteljsku

u Šibeniku. Još 1935. godine povezao se. kao učitelj, sa radničkom orga nizacijom. Preko kulturno-umetničkih grupa i sportskih organizacija ši rio je napredne ideje među omladinom.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije vratio se u Opuzen, da ne b pao u ruke ustaša, pobjegao je na Dugi otok i nastavio da radi kao uči telj u selu Luka. Povezao se sa NOP-om i uključio u rad na priprem ustanka. Avgusta 1941. godine postao je član KPJ. Decembra 1941. go dine sa grupom drugova sa Dugog otoka pošao je u Liku i priključio s<

Stanko Parmać

tamošnjim partizanima. Tada je formirana od Dalmatinaca 1. dalmatin ska četa Bataljona »Marko Orešković«. a Parmač je postao njen koman dir. Ta četa je kod Korenice razbila italijansku jedinicu i nanijela jo osjetne gubitke. Za ovaj uspjeh pohvalio ga je štab bataljona. Februari 1942. godine postavljen je za informativnog oficira u bataljonu a polovi nom aprila 1942. za političkog komesara 2. operativne zone Hrvatske.

Istakao se u borbama na Moslovačkoj gori i prilikom napada na po strojenja nafte u Gojilu. Završio je partijski kurs i upućen u Dalmaci ju, gdje je postavljen za zamjenika komandanta 3. dalmatinske brigade Sa brigadom je učestvovao u borbama oko Vrlike, Sinja i Knina, u če tvrtoj neprijateljskoj ofanzivi u obezbeđenju ranjenika i njihovom pre nosu preko Neretve i Prenja, a u petoj ofanzivi u proboju preko Šut ješke.

Početkom avgusta 1943. godine upućen je sa 1. dalmatinskom bri gadom u Dalmaciju, gdje je vršio dužnost operativnog oficira i zamjeniki komandanta brigade. Učestvuje u organizovanju odbrane slobodnog Spli ta i sprječavanju prodora njemačkih snaga preko Klisa ka Splitu. U no vembru 1943. godine je postavljen za načelnika štaba 26. divizije, a apri

la 1944. za komandanta 5. brigade 19. dalmatinske divizije. Istakao se u mnogim borbama koje je vodila ta brigada u sjevernoj Dalmaciji.

Sredinom avgusta 1944. postavljen je za komandanta 19. dalmatinske divizije i sa njom je postigao vidne uspjehe u borbama protiv njemačkih, ustaških i četničkih jedinica. Istakao se pri oslobođenju Benkovca, Oklaja i Ravnih Kotara. Za oslobođenje sjeverne Dalmacije divizija je proglašena udarnom a Parmač pohvaljen i unapređen u čin potpukovnika. U borbama za oslobođenje Knina 19. divizija je razbila 383. legionarski puk i doprinijela uništenju 264. nemačke divizije. Za postignuti uspjeh Vrhovni komandant i Glavni štab NOV Hrvatske pohvalili su diviziju i komandanta Parmača. Divizija je učestvovala u oslobođenju Mostara i u završnim operacijama marta i aprila 1945. godine u oslobođenju Like i Hrvatskog primorja. Istakao se u borbama kod Otočca i Sinja, gdje je uništena 392. njemačka legionarska divizija. Od sredine aprila do 7. maja divizija je vodila žestoke borbe kod Rijeke, oslobodila grad i doprinijela uništenju i zarobljavanju 97. njemačkog korpusa. Za uspjehe u toj borbi diviziju i njenog komandanta Parmača ponovo su pohvalili Vrhovni komandant i Glavni štab NOV Hrvatske.

Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

Umro je 2. III 1982. godine.

REIC Ante SREČKO PETICA, rođen je 8. januara 1914. godine u Splitu, u seljačkoj siromašnoj porodici od 7 članova. Dok je učio zidarski zanat opredijelio se za napredni radnički pokrat. Radio je u sindikalnom pokretu i radničkim i sportskim društvima. Clan KPJ je od 1933. godine. Više puta je hapšen, jer je bio jedan od organizatora demonstracija u Splitu.

Spremao se da ide u Spaniju 1937. godine, ali je uhvaćen i zatvoren. Po okupaciji zemlje Reić je živio ilegalno, prikupljao je oružje i rasturao ilegalni partijski materijal. Februara 1942. godine postavljen je za zamjenika komandira Mosorske partizanske čete. Neprijatelj je napao na četu, komanda čete je donijela odluku da se četa raspusti ali se Srećko nije složio s tim, već je sa grupom boraca ostao na položaju. Krajem aprila četa se ponovo pokupila, ali pod Srećkovom komandom. Sa tom četom Srećko je pošao na Dinaru i vodio teške borbe protiv italijanskih okupatora. Srećko Reić je 22. juna 1942. godine određen za komandanta Bataljona »Tadija Anušić«. Sa tim bataljonom Srećko je u avgustu spriječio prodiranje italijanskih snaga iz Dalmacije u Livno. Formiranjem 1. dalmatinske brigade Bataljon »Tadija Anušić« ušao je u njen sastav kao 4. bataljon. Novembra 1942. godine, pri oslobođenju Jajca, Srećko je na čelu bataljona jurišao na najjače utvrđenje Cusinu. Brigada je uspjela, poslije više juriša, da ovlada Cusinom. Za uspjeh u ovoj borbi brigadu je pohvalio Vrhovni komandant.

U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi Srećko sa bataljonom dobija zadatak da ne dozvoli Nijemcima prodor od Bugojna ka Prozoru. Tri noći trajale su ogorčene borbe, ali Nijemci nisu prodrli. Poslije toga određen je za komandanta bataljona rekonvalescenata do proboja na Sutjesci.

Poslije proboja na Sutjesci Petica se našao u 3. bataljonu 1. dalmatinske brigade, koji se odvojio od brigade i djejstvovao u Hercegovini,

Petica je vršio dužnost zamjenika komandanta tog bataljona. Bataljon je učestvovao u brojnim borbama po Hercegovini. Marta 1944. godine bataljon je ušao u sastav 2. dalmatinske proleterske brigade. Petica je međutim ostao u Hercegovini, gdje postaje prvo zamjenik pa komandant 11. hercegovačke brigade i sa brigadom učestvuje u oslobođenju Gacka, Bileća i Nevesinja. U avgustu 1944. godine upućen je u Dalmaciju, gdje je određen za komandanta 5. hrvatske brigade narodne odbrane, sa ko-

Srečko Reić Petica

jom učestvuje poslije oslobođenja zemlje u likvidaciji zaostalih neprijateljskih vojnika i njihovih pomagača, potom je postao zamjenik komandanta 1. hrvatske divizije narodne odbrane.

Proglašen je za narodnog heroja 24. jula 1953. godine.

ROMAC Radeta PASKO ZDRAVKO, rođen je 17. maja 1913. godine u Vukšiću, Benkovac, u siromašnoj seljačkoj porodici. Poslije završetka osnovne škole izučavao je krojački zanat u Hrvatskoj Kostajnici Nije mogao da podnese položaj šegrta, pa je pobjegao kući, a pošto zbo§ nemaštine nije mogao ostati kod kuće, odlazi prvo u Vodice a zatim i selo Tomaš za seoskog slugu. Tu se povezao sa Stevom Sabićem, koji g£ je uveo u aktivnost koju su organizovali komunisti. Već 1935. godin« Paško je postao član KPJ.

Na odsluženju vojnog roka nastavio je komunističku djelatnost. Otkriven je i osuđen na osam godina robije. Kaznu je izdržao u Skoplju Nišu i Sremskoj Mitrovici. Na robiji je učestvovao u akcijama koje j« organizovala partijska organizacija kaznione. Angažovao se protiv frak cionaške djelatnosti Petka Miletića. Izabran je i za člana kaznionskoj komiteta KPJ. Učestvovao je u pripremanju bjekstva iz kaznione avgus

ta 1941. godine. Poslije uspješnog bjekstva bio je desetar u Fruškogorskom partizanskom odredu.

Po odluci CK KPJ upućen je u jesen 1941. godine na politički rad na Romaniju. Izabran je za člana okružnog komiteta KPJ za Romaniju. Po dolasku Vrhovnog štaba NOV i POJ u Rogaticu određen je za političkog komesara prateće čete 1. proleterske brigade, a nešto kasnije za političkog komesara 2. bataljona iste brigade.

Paško Romac

Septembra 1942. godine određen je za člana, a od februara do jula 1943. godine za rukovodioca politodjela 1. dalmatinske brigade. Poslije završetka pete neprijateljske ofanzive postavljen je za političkog komesara 1. vojvođanske brigade, a kasnije za političkog komesara 16. vojvođanske divizije, na kojoj dužnosti je ostao do oslobođenja Sremske Mitrovice. Učestvovao je u svim borbama koje su vodile te jedinice kao političko-partijski radnik.

Raspoređen je na partijski rad u Vojvodinu. Aprila 1945. godine biran je za člana PK KPJ za Vojvodinu i člana politbiroa istog komiteta. Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

Umro je 8. XI 1982. godine.

STANICIĆ Nikole MATE. rođen je 6. decembra 1920. godine u Šibeniku, u srednje imućnoj seljačkoj porodici. Završio je 1939. godine mornaričku podoficirsku školu. Bio je na službi kao mornarički podoficir u Šibeniku, ali se družio sa radnicima.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije aktivno je učestvovao u pripremama za oružanu borbu. Radio je na obuci omladinaca u rukovanju Oružjem. Trećeg decembra 1941. godine upućen je sa grupom omladina-

ca u Liku. gdje je određen za komandira 1. voda dalmatinske ćete Bataljona »Marko Orešković«. Od marta do maja 1942. godine nalazio se n£ dužnosti komandira čete u Bataljonu »Bude Borjan«, a zatim je postac komandant Bataljona »Branko Vladušić«, na kojoj dužnosti je ostao d< avgusta kada je postavljen za komandanta Bataljona »Bude Borjan«, ss kojim je ušao u sastav 1. dalmatinske brigade. U oktobru 1942 godine određen je za zamjenika komandanta istog bataljona i na toj duž-

Mate Staničić

nosti ostao do proboja na Sutjesci, gdje je teško ranjen. Od oktobra 1943 godine komandant je 1. bataljona 4. splitske udarne brigade. Krajen 1944. godine postavljen je za načelnika štaba iste brigade, a januar 1945. godine postao je komandant 3. dalmatinske udarne brigade, u kojo je ostao do kraja oktobra 1945. godine.

Sve vrijeme rata vršio je vojne dužnosti. Ratovao je 1941. godin u Lici, a 1942. godine po Dalmaciji u Bukovici i Zrmanji i oko Knin i Gračaca, potom sa 1. dalmatinskom brigadom vršio je često noćne pre pade na pruzi. Jednom je zarobio željezničku vojnu italijansku patrolu cx 10 vojnika. Na cesti Livno — Duvno štitio je odstupnicu jedinica NOV. iz Livna, oktobra 1942. godine. U toj borbi je skočio na italijanski tenk kundakom slomio prozorčić, ubacio bombu u tenk i uništio ga. Za ta i mnoge druge podvige izabran je za delegata 1. dalmatinske brigade n 1 kongresu omladine Jugoslavije u Bihaću, gdje je bio i u predsjedništvi kongresa. Učestvovao je u borbama na utvrđenje Cusinu kod Jajca, ko Travnika, oko Gornjeg Vakufa, u borbama za Prozor, u prelazu prek Neretve, u borbama za Nevesinje, Gacko i oko Nikšića, te u bici na Sut ješci. Krajem 1943. godine učestvovao je u borbama za oslobođenje Da] macije — Imotskog, Aržana, Posušja, za oslobođenje Duvna, Livna, Gls moča i Grahova. Krajem 1944. godine učestvovao je u borbama za Knii Sinj, Mostar, zatim oko Bosanskog Grahova. Srba, Gračaca, Velike Pc

pine i drugim. U 1945. godini kao komandant brigade 9. divizije učestvuje u oslobođenju Paga, Raba, Cresa i Lošinja, zatim u borbama za Opatiju, Rijeku, Buzet, Buje i Trst. U toku rata ranjen je dva puta lakše i dva puta teže.

Proglašen je za narodnog heroja 24. juna 1953. godine.

Umro je maja 1985. godine.

SCEKIC Gavra VLADIMIR VLADO, rođen je 7. maja 1917. g. u selu Babino, Polica, opština Ivangrad, u siromašnoj seljačkoj porodici. Osnovnu školu je završio u Polici, gimnaziju u Beranama, potom se 1937/38. godine upisao na Pravni fakultet Beogradskog univerziteta.

Vlado Sčekić

U višim razredima gimnazije uključio se u akcije napredne omladine, a po završenoj gimnaziji 1937. godine primljen je u KPJ. Poslije dolaska u Beograd povezao se sa partijskom organizacijom. Vršio je odgovorne partijske zadatke, koje je savjesno i umješno izvršavao. Policija je zapazila njegovu aktivnost, pa ga je više puta hapsila. Godine 1940. aktivno učestvovao je u demonstracijama koje je organizovala napredna omladina u Beranama. Policija je upotrijebila oružje i rastjerala demonstrante. Tada je uhapšen i Vlado. Sud za zaštitu države u Beogradu osudio ga je na četiri mjeseca zatvora. Kaznu je izdržavao u Pančevu i na Adi Ciganliji. Poslije izlaska iz zatvora postao je profesionalni partijsko-politički radnik. Bio je sekretar partijske organizacije, a zatim sekretar partijskog biroa Budimske opštine sreza Berane. Zapažen je kao primjeran, iskren, druželjubiv i samoprijegoran komunista.

Okupacija Jugoslavije zatekla ga je u rodnom mjestu. Tu je kao član Sreskog komiteta Partije za Berane bio odgovoran za rad sa omladinom.

Učestvovao je u julskom ustanku 1941. godine — u borbama za oslobođenje Berana i odbrani slobodne teritorije. Dobrovoljno odlazi u San-

džak. Bio je politički komesar čete Komskog bataljona u napadu na PljeM lja 1. decembra 1941. gcdine. Kao politički komesar čete dobrovoljaca i Komskog bataljona stupio je 21. decembra 1941. godine, u 1. bataljo 1. proleterske brigade, gdje je postao zamjenik političkog komesara. S bataljonom je učestvovao u borbama u istočnoj Bosni, na igmanskoi maršu i drugim. Šestog septembra 1942. g. je postavljen za zamjenik političkog komesara 1. dalmatinske brigade, avgusta 1943. g. postao ; politički komesar 1. proleterske brigade, a krajem iste godine političl komesar 1. proleterske divizije. Na toj dužnosti ostao je do kraja rat Kao iskusni partijski radnik i vojno-politički rukovodilac, istakao se borbama 1943. i 1944. godine u Bosni, u drvarskoj operaciji, u borbarr za oslobođenje Srbije, beogradskoj operaciji, na sremskom frontu.

Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

TRUTA Srećka LJUBO, rođen je 22. decembra 1915. godine, u *ZU* rinu kod Šibenika, u radničkoj porodici. Rano je ostao bez oca, pa j sam morao da izdržava sebe i majku. Gimnaziju je završio u Šibenik i upisao se na Pravni fakultet u Zagrebu. Poslije odsluženja vojnog rok u Šibeniku zaposlio se kao poštanski službenik u Preku na ostrvu U{ ljanu.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije radio je sa grupom pristali« KPJ na pošti u Šibeniku na prikupljanju materijalnih sredstava za pa:

Ljubo Truta

tizane i na uništavanju okupatorskih pismenih pošiljki. Bio je rukovoc lac gradskog odbora Crvene pomoći. Stupio je u novoformirani Severn dalmatinski odred u maju 1942. godine. Kao komandir čete istakao se prvim borbama koje je vodio odred u Bukovici, a naročito u zauziman Oklaja — Promine (28. juna). U južnoj Lici Ljubo je teško ranjen. P

slije ozdravljenja postavljen je za operativnog oficira odreda, a u oktobru 1942. godine za operativnog oficira 2. dalmatinske brigade. Tada je primljen za člana KPJ. Učestvovao je u borbama za Kijevo (kod Vrlike), kod Livna, Duvna i oko Kupresa. Februara 1943. godine postavljen je za komandanta bataljona 5. dalmatinske brigade. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi njegov bataljon je pokazao izvanredno požrtvovanje u prenošenju ranjenika preko Neretve i planine Prenj. Brigada je bila zahvaćena epidemijom tifosa, od koje se razbolio i Ljubo. Kad je ozdravio, postavljen je za zamjenika komandanta bataljona u 3. dalmatinskoj brigadi. a početkom avgusta 1943. godine za komandanta 4. bataljona 1. dalmatinske brigade. Učestvuje u teškim borbama oko Klisa protiv jedinica 7. SS divizije »Princ Eugen«, zatim u borbama oko Imotskog, Posušja i na Pelješcu novembra 1943. godine. Decembra iste godine postavljen je za načelnika štaba 1. dalmatinske brigade. Učestvovao je u desantnim akcijama koje je izvodila brigada u prvoj polovini 1944. godine sa Visa na ostrva Hvar, Korčulu i Šoltu i na poluostrvo Pelješac. Jula 1944. godine postavljen je za komandanta 8. dalmatinske brigade 20. divizije. Uspješno je komandovao brigadom u borbama za konačno oslobođenje Dalmacije, posebno Sinja, 25. oktobra. U novembru je postavljen za komandanta 9. divizije, i sa njom učestvuje u borbama za oslobođenje Knina (zbog čega je diviziju i komandanta Truta pohvalio Vrhovni komandant), zatim Širokog Brijega i Mostara. Deveta divizija je oslobodila južni dio Like, ostrva Pag, Rab, Cres i Lošinj, a zatim je učestvovala u oslobođenju Opatije, Lovrana, Raše i Trsta. Za uspješno izvršene zadatke u završnim operacijama komandanta Trutu i 9. diviziju ponovo je pohvalio Vrhovni komandant.

Proglašen je za narodnog heroja 27. novembra 1953. godine.

UJDUROVIC Mije GOJKO, rođen je 13. marta 1918. godine kod Ploča u siromašnoj seljačkoj porodici u kojoj je bilo pored njega još 8 djece. Završio je osnovnu školu u Gracu. Kao dječak bio je nadničar kod imućnijih seljaka, a potom miner na izgradnji ceste kroz Makarsko primorje. U svojoj 17 godini učestvuje u štrajkovima, koje je 1935. godine organizovala KPJ u Makarskom primorju. Clan SKOJ-a postao je 1938. godine i do aprilskog rata 1941. godine učestovao je u svim akcijama koje je organizovala partijska organizacija Graca.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije prikupljao je oružje i opremu i učestvovao u pripremi ustanka. Povukao se sa ilegalcima u Biokovo. gdje je postavljen za desetara u ustaničkom partizanskom vodu. Tada je primljen za člana KPJ. Kada su žandarmi, 22. januara 1942. godine, uhapsili šestoricu ilegalaca u Miljačićima i sproveli ih u Gradac, Gojko je sjutradan sa desetinom upao u Gradac i ubio zloglasnog ustašu Jozu Medara. Istoga dana ustanici su zauzeli zgradu finansijske stanice i zaplijenili 11 pušaka i veću količinu municije.

Formiranjem 1. biokovske čete, polovinom marta 1942, Gojko je postavljen za zamjenika komandira. Odmah potom četa je napala Staševicu (kod Vrgorca) i zarobila 12 ustaša i žandarma. Sa grupom partizana Gojko se, polovinom aprila, prebacio čamcem na Pelješac i razoružao finansijsku stanicu u Dračama i izvršio napad na neprijateljske posade u Crkvicama i Janjini. Biokovska četa je, početkom maja, potopila dva glibo-

dera na ušću Neretve i demolirala lučka postrojenja u Pločama. I u ovim akcijama Ujdurović se istakao smjelošću i hrabrošću. Juna 1942. godine upućen je kao delegat partizana sa Biokova na vojno-političkc savjetovanje za Dalmaciju. Ubrzo je postavljen za operativnog oficire Bataljona Josip Jurčević«, u kojem se posebno istakao 15. juna u borb za Vrgorac. Zahvaljujući hrabrosti i ispoljenoj snalažljivosti i umješnost: u rukovođenju, Ujdurović je znatno doprinio da se bataljon probije is okruženja i povuče sa Biokova za Bosnu.

Prilikom formiranja 1. dalmatinske brigade Ujdurović je postavljer za zamjenika komandanta 3. bataljona »Josip Jurčević«. On je ispoljic izvanrednu hrabrost i umješno rukovođenje u svim borbama koje je bataljon vodio za Duvno i Jajce 24/25. novembra, kada je brigadu pohvalic

Gojko Ujdurović

Vrhovni komandant. Posebno se istakao u borbama za Prozor, u bici ne Neretvi, na Prenju i kod Nevesinja. U petoj neprijateljskoj ofanzivi 3, bataljon je vodio teške borbe kod Savnika i u kanjonima Komarnice Pive i Tare. Kada je Prva dalmatinska brigada, opkoljena u dolini Pive i Tare, dobila zadatak da se prebaci preko Tare i probije u pravcu Sandžaka, trebalo je prenijeti konopce na drugu obalu rijeke i pomoću njil izvršiti prelaz. Gojko se prvi javio da prepliva i prebaci konopce ne drugu obalu rijeke. Zavezao je oko pojasa konopce i skočio u rijeku. Kada je preplivao pola rijeke, brza i mutna voda sa kovitlacima savladala j< hrabrog i neustrašivog zamjenika komandanta bataljona Gojka Ujdurovića, 8. juna 1943. godine.

Proglašen je za narodnog heroja 1949. godine.

VOJVODIĆ Feda DIMITRIJE ZEKO, rođen je 9. maja 1908. godine i selu Konjusima, opština Andrijevica u srednje imućnoj seljačkoj poro-

dici. Osnovnu školu je završio u Konjusima, gimnaziju u Beranama i studirao pravo na Beogradskom univerzitetu. U Beogradu se družio sa naprednim studentima i aktivno učestvovao u njihovim akcijama.

Zaposlio se kao blagajnik opštine Punoševac, srez Dakovica, gdje su mu se naselili i roditelji i tamo su ostali do aprila 1941. godine. Učestovao je u kratkotrajnom aprilskom ratu kao rezervni oficir bivše jugoslovenske vojske. Bio je zarobljen, ali je poslije tri dana pobjegao i vratio se u rodno selo. U andrijevačkom srezu povezao se sa organizacijom KPJ i učestvovao u pripremi ustanka. Prvo je primljen za kandidata, a zatim za člana KPJ. Određen je za zamjenika komandira Konjuškog gerilskog odreda. Istakao se sa odredom u odbrani slobodne teritorije na Zeletinu. Javio se dobrovoljno za odlazak u Sandžak. Vodnik je u Romskom bataljonu u bici na Pljevljima 1. decembra 1941. godine.

Dimitrije Vojvodić Zeko

Dvadeset prvog decembra 1941. našao se u stroju 1. proleterske u Rudom. Januara 1942. godine učestvuje u napadu na neprijateljsko uporište Dabrovine i u čuvenom lgmanskom maršu. U februaru 1942. godine određen je za instruktora za obuku novodošlih boraca, a potom postavljen za komandira omladinske čete. U proleće 1942. godine postavljen je za zamjenika komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade. Isticao se hrabrošću i kao sposoban rukovodilac. U pohodu proleterskih brigada za Bosansku krajinu učestvuje u mnogim borbama (Konjic, Duvno, Livno).

Oktobra 1942. godine postavljen je za zamjenika komandanta 4. bataljona 1. dalmatinske brigade, polovinom novembra postao je komandant 1. bataljona, a od marta do jula 1943. godine komanduje 4. bataljonom. Pokazao se kao veoma hrabar borac i dobar starješina. Istakao se u borbama za Jajce, a posebno prilikom okruženja štaba bataljona od njemačkih tenkova u zgradi novembra 1942. godine, zatim u brojnim akcijama tokom četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Odlučujuće je

uticao na proboj i uspjehe svoga bataljona na Sutjesci. Istakao se i borbama u istočnoj Bosni, naročito na planini Ozrenu u ljeto 194i godine.

Poslije tih borbi postavljen je za komandanta 7. banijske brigad 7. divizije. U jesen 1943. i tokom zime 1943/44. godine na teritoriji Ba nije, Korduna, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara vođene su duge trajne i teške borbe u kojima je Vojvodić, prvo kao komandant brigad* a potom kao načelnik, pa komandant 13. divizije, ispoljio naročitu hrs brost i umješnost u rukovođenju jedinicama. Zatim je bio načelnik štab 11. korpusa NOVJ, a 1945. godine načelnik odeljenja u štabu 4. armij«

Proglašen je za narodnog heroja 22. decembra 1951. godine.

S P I S A K

BORACA PRVE DALMATINSKE PROLETERSKE NOU BRIGADE POGINULI U TOKU NARODNOOSLOBODILACKOG RATA

1. Acalija I. Ante, rođen 1921. godine u Sinju, borac I bat., poginuo u V ofanzn
2. Acalin B. Konstantin, rođen 1912. godine u Zlarinu — Šibenik, ekonom će II bat., poginuo u V ofanzivi.
3. Ahmetović B. Aziz, rođen 1927. godine u Dragarevu — Stip, borac I bat., pog nuo kod Klane aprila 1945. godine.
4. Ahmetović Seih, rođen u Drugarevu — Stip. borac I bat. poginuo kod Klaj aprila 1945. godine.
5. Ajdujić Ante, rođen u Lećevici — Split, borac IV bat. poginuo na Pelješd septembra 1943. godine.
6. Ajduk I. Mirko, rođen 1923. godine u Zavojanima — Vrgorac, komandir će III bat., poginuo kod Knina, novembra 1943. godine.
7. Ajgoš Mrgidišan, rođen u SSSR-u, borac II bat., ranjen, umro u bolnici Splitu januara 1945. godine.
8. Alaber .Antun »Pubo«, rođen u Slavonskom Brodu, delegat voda IV ba poginuo u IV ofanzivi, marta 1943. godine.
9. Alać A. Andrija, rođen 1921. godine u Drašnici — Makarska, borac III ba poginuo kod G. Vakufa, februara 1943. godine.
10. Alač M. Ante, rođen 1920. godine u Drašnici — Makarska, borac III ba poginuo kod Vrgorca 1943. godine.
11. Alač J. Mate, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac III ba poginuo u V ofanzivi.
12. Alać L Mira, rođena 1923. godine u Drveniku — Makarska, bolničarka I bat., poginula u V ofanzivi.
13. Alaga A. Sime, rođen 1921. godine u Tribunju — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.
14. Alagić M. Kleme, rođen 1926. godine u Kotešini — Makarska, borac III ba poginuo u V ofanzivi.
15. Alberglnl Luigi, rođen 1923. godine u Feraru — Italija, borac II bat., pog nuo kod Lapca marta 1945. godine.
16. Aleksić Žarko, rođen 1923. godine u Bristu — Ploče, borac III bat., pog nuo kod Nevesinja marta 1943. godine.
17. Alibašič M. Džafer, rođen u Zdabru — Konjic, borac I bat., poginuo k< Šibenika novembra 1944. godine.
18. Alić Bosa, rođena u Skakavcu — Bugojno, bolničarka II bat., poginula kc Kobilje Glave arpila 1943. godine.
19. Aljinovič M. Andrija, rođen 1923. godine, u Žranovici — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
20. Aljinovič V. Kruno, rođen 1924. godine u 2rnovnici — Split, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.
21. Aljinovič V. Marko, rođen 1922. godine u 2rnovnici — Split, komesar če IV bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
22. Aljinovič M. Stanko, rođen 1929. godine u Zrnovnici — Split, borac IV ba poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
23. Amidović A. Mehmed, rođen 1926. godine u Tuzli, borac I bat., poginuo k(Klane aprila 1945. godine.

At

24. Amižić I. Anka. rođena 1920. godine u Zrnovnici — Split, bolničarka IV bat. poginula oktobra 1942. godine.

25. Amižić A. Marin, rođen 1925. godine u Žrnovnici — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

26. Amižić J. Simun, rođen 1925. godine u Zrnovnici — Split, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.

27. Andrić Pavle, rođen u Vrsi — Biograd, borac I bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

28. Andrijašević I. Ivan »Pavlah«, rođen 1921. godine u Podaci — Ploče, borac III bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

29. Andrijašević I. Mate, rođen 1923. godine u Promajni — Makarska, borac III bat., poginuo kod Sinja avgusta 1943. godine.

30. Andrijašević P. Nikola, rođen 1920. godine u Makari — Makarska, borac III bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

31. Andrijašević M. Petar, rođen 1913. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat.. poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

32. Andrijašević M. Rudolf, rođen 1911. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine.

33. Anđelić I. Marin, rođen 1916. godine u Vinišći — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

34. Anđelić S. Miljenko, rođen 1921. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo na Hvaru juna 1944. godine.

35. Anetić K. Albert, rođen u Lištini — o. Cres, borac II bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

36. Aničić I. Jozo, rođen 1921. godine u Segetu — Trogir, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

37. Anterić B. Jozo. rođen 1919. godine u Bristivici — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

38. Antičević Neboder, rođen 1925. godine u Ložišću — Brač, borac I bat., poginuo na Pelješcu novembra 1945. godine.

39. Antonijević I. Marin, rođen 1915. godine u Novom Selu — Brač, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

40. Antulov A. Markiol, rođen 1920. godine u Prvić Sepuine — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

41. Antulov S. Petar, rođen 1920. godine u Prvić — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

42. Antulov S. Sime, rođen 1920. godine u Prvić Sep. Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi u II dalmatinskoj brigadi.

43. Antunac A. Spiro, rođen 1915. godine u Šibeniku, brigadna intendantura, poginuo u V ofanzivi.

44. Antunović I. Ante, rođen 1926. godine u Kozici — Vrgorac, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

45. Antunović I. Ivan, rođen 1923. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

46. Antunović N. Jozo, rođen 1906. godine, u Kozici — Vrgorac, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

47. Antunović I. Kažimir, rođen 1924. godine u Kozici — Vrgorac, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

48. Antunović I. Ljubo, rođen 1922. godine u Kozici — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

49. Antunović A. Marko, rođen 1905. godine u Kozici — Vrgorac, brigadna intendantura, poginuo u V ofanzivi.

50. Antunović I. Mate, rođen 1922. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

51. Antunović J. Mirko, rođen 1922. godine u Kozici — Vrgorac, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

52. Antunović I. Nedjeljko, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

53. Antunović J. Ratko, rođen 1916. godine i Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u Bosni, 1943. godine.

54. Aras M. Mirko, rođen 1919. godine u Šibeniku, borac II bal., ranjen kod Livna oktobra 1942. a umro 1943. godine.

55. Artić J. Filip, rođen 1913. godine u Tugare — Omiš. brigadna intendantura poginuo u V ofanzivi.

56. Artić J. Milica, rođena 1923. godine u Tugare — Omiš, bolničarka IV bat. poginula kod Gacka aprila 1943. godine.
57. Arula Duro, rođen u Golubiću — ICnin, borac I. bat., poginuo kod Jajc< novembra 1942. godine.
58. Arula Nine, rođen u Golubiću — Knin, komesar čete I bat., poginuo kO(Visa maja 1944. godine »Marin II«.
59. Asanović N. Ivanko, rođen 1908. godine u Splitu, borac I bat., poginui u V ofanzivi.
60. Asija T. Anton, rođen 1917. godine u Ključu, borac III bat., poginuo ko< Mostara februara 1945. godine.
61. Arsić A. Frane, rođen 1923. godine u Makarskoj, borac III bat., poginuo i dolini r. Bosne decembra 1942. godine.
62. Aužina M. Dane, rođen 1925. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat poginuo u V ofanzivi.
63. Avakijan Spiridon. rođen u SSSR. borac I bat., poginuo na Šolti maj 1944. godine.
63a. Babajko Ivan rođen u Sestrunju — Zadar, borac III bat., poginuo na Soli maja 1944. godine.
63b. Babija Jakov rođen u Trogiru — borac III bat., poginuo na Šolti maj 1942. godine.
64. Bačelić F. Jozo, rođen 1921. godine u Grebaštici — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.
65. Bačelič S. Sveto, rođen 1919. godine u Krapnju — Šibenik, borac I bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
66. Bačelić F. Vice, rođen 1915. godine u Grebaštici — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.
67. Bačkov F. Vjekoslav, rođen 1923. godine u Pakoštani — Biograd, komandi voda II bat., poginuo u V ofanzivi.
68. Bagatin M. Jugoslav, rođen 1921. godine u Podstrana — Split, borac III bat poginuo u V ofanzivi.
69. Baica P. Nikica, rođen 1923. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo V ofanzivi.
70. Bajto J. Stipe, rođen 1922. godine u Zavojane — Vrgorac, borac III bat., pogi nuo u V ofanzivi.
71. Bakotić A. Mario, rođen 1920. godine u Splitu, prištabske jedinice, poginu u istočnoj Bosni juna 1943. godine.
72. Baković S. Andrija, rođen 1903. godine u Bračevci — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.
73. Baković M. Luka, rođen 1918. godine u Bajagiću — Sinj, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.
74. Balov M. Josip, rođen 1917. godine u Visokom — Drniš, borac II bat poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godine.
75. Baletič F. Jozo, rođen 1910. godine u Zavojanima — Vrgorac, borac III bal poginuo u V ofanzivi.
76. Baletič J. Mate, rođen 1923. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bal poginuo u V ofanzivi.
76a. Balić Sime, borac II bat., poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godin
77. Balov S. Jure, rođen 1924. godine u Suhom Dolcu — Trogir, borac I bal poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
78. Balov I. Mile, rođen 1912. godine u Visokom — Drniš, borac II bat., pog nuo kod Klane aprila 1945. godine.
79. Baljkas A. Toma, rođen 1898. godine u Šibeniku, borac II bat., pogim u V ofanzivi.
80. Badžin M. Pejo, rođen 1926. godine u Konjevratu — Šibenik, borac II ba poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
81. Bandaio Luka, rođen u Udovićićima — Sinj, mitraljezac I bat., pogim kod Sinja 1944. godine.
82. Bandulić L. Frane, rođen 1922. godine u Olibu — Zadar, borac IV ba poginuo na Braču juna 1944. godine.
83. Ban M. Blaž, rođen 1928. godine u Vrpolju — Šibenik, borac II bat.. p> ginuo na Širokom Brijegu, februara 1945. godine.
84. Baničević M. Ante Cefera, rođen 1913. godine u Smokvici — Korčula, pi štabna jedinica, poginuo u V ofanzivi.

85. Banovac J. Petar, rođen 1906. godine u Bračevcu — Split, borac I bat., Ubijen u logoru Zenica 1943. godine.

86. Banović I. Ljubomir, rođen 1920. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo kod Imotskog avgusta 1943. godine

87. Baničevič L Miroslav, rođen 1924. godine u Smokvici — Korčula, vodni delegat III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

88. Banjak M. Ivan. rođen 1918. godine u Bračevcu — Split, borac III bat., ubijen u logoru Zenica 1943. godine.

89. Banjulo A. Marin, rođen 1919. godine u Primoštenu — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

90. Barada L. Ante, rođen 1923. godine u G. Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

91. Barada M. Ivan, rođen 1924. godine u G. Segetu — Trogir, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

92. Barada L. Marko, rođen 1911. godine u G. Segetu — Trogir, borac I bat., poginuo u O. Krka aprila 1945. godine.

93. Barada M. Mladen rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, desetar I bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

94. Barada I. Tomo, rođen 1916. godine u G. Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

95. Barahl D. Drago, rođen u Trnovcu — Varaždin, borac II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

96. Baranović J. Dane, rođen 1921. godine u Šibeniku, komandir čete I bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

97. Baranović M. Stanko, rođen 1924. godine u Šibeniku, borac IV bat., poginuo kod Knina decembra 1944. godine.

98. Barbarić J. Jozo, rođen 1924. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

99. Bardarić A. Stipe, rođen 1920. godine u Zaostrogu — Makarska, bora*. III bat., poginuo u V ofanzivi.

100. Barbarić N. Stipe, rođen 1917. godine u Zaostrogu — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

101. Barbir Matija-Mešnra, rođena 1924. godine u Draževitićima — Vrgorac, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

102. Barčko J. Blaž. rođen 1924. godine u Mariboru, vodni delegat I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

103. Barčot A. Ljubo-Cangle, rođen 1924. godine u Vela Luki — Korčula, borao IV bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

104. Bareša M. Josip, rođen 1915. godine u Vodicama — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Knina decembra 1944. godine.

105. Bareša A. Josip, rođen 1923. godine u Vodicama — Šibenik, borac III bat.. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

106. Baričevič S. Petar, rođen 1919. godine u Trogiru, borac IV bat., poginuo u O. Šolta maja 1944. godine.

107. Barić M. Drago, rođen 1922. godine u Tugare — Omiš, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

108. Barić M. Jozo, rođen u Trogiru, borac II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

109. Barić J. Mate, rođen u Ždrijelu — Biograd, borac III bat., poginuo na O. Šolta maja 1944. godine.

110. BariSič A. Bartul. rođen 1925. godine u Vranjici — Split, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

111. Barišić B. Marin. rođen 1923. godine u Solinu — Split, borac I bal., poginuo na Hvaru 1944. godine.

112. Barišić T. Mate, rođen 1912. godine u Solinu — Split, komandir voda I bat., poginuo u V ofanzivi.

113. Bartulović M. Dragutin, rođen 1914. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

114. Bartulović D. Vinko, rođen u Splitu 1917. godine, borac II bat., poginuo kod Gackog aprila 1943. godine.

115. Bartulović M. Vlado, rođen 1917. godine u Gradcu — Ploče, borac II bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

116. Barzič M. Ante. rođen 1919. godine u Dračevu — Polja — Vis, ekonom čete I bat., poginuo na Širokom Brijegu, februara 1945.

117. Barzić V. Vid. roden 1919. godine u Dračevu Polju — Vis, borac I bat poginuo na Širokom Brijegu februara 1945 godine.

118. Basioli V. Artur. roden 1912 godine u Sali — Zadar, vodni delegat, pogi nuo kod Klane aprila 1945. godine.

119. Basica Stojan rođen u Blatu — Babino Polje Dubrovnik, borac II bat poginuo u Šibeniku, novembra 1944. godine.

120. Bašić J. Filip, rođen 1923. godine u Vinišće — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

121. Bašić D. Ibrahim, rođen 1907. godine u D. Kamenjara — Sanski Mos borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

122. Bašić S. Jure. rođen 1914. godine u Prugovu — Split, borac I bal poginuo u V ofanzivi.

123. Bašić F. Jakov, rođen 1912. godine u Trolovki — Split, borac II bal poginuo kod Crkvenice aprila 1945. godine.

124. Bašić M. Mario, rođen 1921. godine u Klisu — Split, borac I bat., poginu kod Klisa septembra 1943. godine.

125. Bašić A. Marko, rođen 1925. godine u Lećevic' — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

126. Bašić J. Nikola, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, borac I bal poginuo u V ofanzivi.

127. Bašić J. Vice, rođen u Klisu — Split, bolničar IV bat., poginuo majn 194 godine, na brodu »Marin II« kod Visa.

128. Batak N. Dmitar, rođen u Civljanu — Knin. borac II bat., poginuo V ofanzivi.

129. Batoš P. Josip, rođen 1922. godine u Jelsi — Hvar, kurir III bat., poginu u Kninu novembra 1944. godine.

130. Batinica J. Joso, rođen 1914. godine u Šibeniku, desetar I bat., poginuo Jajcu novembra 1942. godine.

131. Batinić K. Marko, rođen 1915. godine u Puhariću — Makarska, ekonoi III bat., poginuo u Hercegovini novembra 1943. godine.

132. Bauk Ante, rođen u Metkoviću, borac III bat., poginuo na O. Braču 194 godine.

133. Bazić Vinko, rođen na Klisu — Split, muzičar brigade, umro kod Ostrožc marta 1943. godine.

134. Beara J. Branko, rođen 1923. godine u Zelovu — Split, borac II bal poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

135. Beara S. Đuro, rođen u Zelovu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzn (3. dalmatinska brigada).

136. Bebić Sime, rođen 1927. godine u Desnu — Opuzen, borac I bat., poginu kod Klane aprila 1945. godine.

137. Bečko A. Ivan, rođen 1923. godine u Udovičićima — Sinj, vodnik I bal poginuo na Mratinju maja 1943. godine.

138. Bedalov A. Ivan, rođen 1916. godine u K. Kambelovcu - Split, bors IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1045. godine.

139. Bedalov I. Jozo, rođen 1921. godine u Kaštelu — Split, borac II bal poginuo na Hvaru februara 1944. godine.

140. Bedalov S. Jure, rođen 1925. godine u Primorskom Dolcu — Split, bori II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

141. Bego I. Sime Cimpre, rođen 1921. godine u Šibeniku, štab brigade — kuri poginuo u V ofanzivi.

142. Begović J. Ante, rođen 1905. godine u Kozici — Vrgorac, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

143. Begović J. Damjan, rođen 1921. godine u Bićini — Ploče, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

144. Begović I. Ivan. rođen u Rusanu-Ston — Dubrovnik, borac IV bat., pog nuo u Šibeniku novembra 1944. godine.

145. Begović J. Joko, rođen 1924 godine u Zavojanima — Vrgorac, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

146. Bekavac J. Ivan. rođen 1923. godine u 2iževcima — Sestanovac — Imotsk borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

147. Belamarić J. Ante Bare rođen 1912 godine u Šibeniku, vodnik II ba poginuo u V ofanzivi.

148. Belamarić J. Krste »Kike«, rođen 1919 godine u Šibeniku, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

149. Belas M. Dominiko, rođen u Arbaniju — Trogir, komandir ćete, poginuo na O. Korćula aprila 1944. godine.

150. Belas B. Grgo, rođen 1920. godine u Arbanija — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

151. Belas Mijo, rođen u Segetu — Trogir, borac 1 bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

152. Belas A. Petar, rođen 1920. godine u Arbaniji — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

153. Belava T. Aleksandar, rođen u Trogiru. I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

154. Benusi Z. Jakov, rođen 1924. godine u Makarskoj, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

155. Benzon P. Ivan, rođen 1922. godine u Vranjicu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

156. Benzon I. Mate, rođen 1918. godine u Vranjici — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

157. Berak M. Ante, rođen 1919. godine u Tijesnom — Šibenik, pomoćnik komandanta bataljona, poginuo kod Neuma 1944. godine.

158. Beram L. Božo, rođen 1916. godine u K. Sućurcu — Split, vodni delegat I bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

159. Beram A. Marin, rođen 1922. godine u Kaštel Novom — Split, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

160. Beretin A. Božidar, rođen 1920. godine u Kaštel Novom — Split, boragli bat., poginuo u V ofanzivi.

161. Berić I. Karlo, rođen 1922. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

162. Berić I. Toma, rođen 1908. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

163. Berković C. Frana, rođena 1922. godine u Vela Luki — Korćula, bolničarka III bat., poginula u V ofanzivi.

164. Beroš I. Ante, rođen 1922. godine u Krvavici — Makarska, borac III bat., poginuo u Kninu decembra 1944. godine.

165. Beroš M. Ante, rođen 1912. godine u Krvavici — Makarska, komandant IV bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

166. Berović M. Vinko »Vice«, rođen 1924. godine u Šibeniku, vodni delegat II bat., poginuo u V ofanzivi.

167. Destandjan M. Mihić, rođen 1913. godine u SS^P.. borac IV bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

168. Bešlić J. Stjepan, rođen 1921. godine u Dubravi — Omiš, borac II bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

169. Bezbradica Gojko, rođen u Kistanji — Knin, borac II bat., poginuo u si Dalmaciji 1944. godine.

170. Bezbradica T. Spiro, rođen 1916. godine u Kistanji — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

171. Bezbradica T. Uroš, rođen 1921. godine u Kistanji — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

172. Bezić M. Ante. rođen 1924. godine u Šolta — Split, borac IV bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

173. Bezić M. Dragan, rođen 1922. godine u Šolti — Split, borac IV bat., poginuo na Pelješcu, 1944. godine.

174. Bibalov M. Mate, rođen 1914. godine u Poljskoj, borac IV bat., poginuo kod Bihača marta 1945. godine.

175. Bibić M. Prošper, rođen 1927. godine na Hvaru, borac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

176. Bibić M. Vjeko. rođen 1921. godine na Hvaru, borac III bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

177. Bilan B. Žarko, rođen 1920. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

178. Bilan I. Svetozar, rođen 1924. godine u Jezeru — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

179. Bilas J. Cvitan, rođen 1912. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat., umro od tifusa u V ofanzivi.

180. Bilić Božo Marjan. rođen 1913. godine u Civljanima — Sinj. komandan brigade, poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

181. Bilić J. Marko, roden 1920. godine u Pokovom Selu — Drniš, borac II bat., poginuo kod Livna 1944. godine.

182. Bilić J. Milan, rođen 1920. godine u Trogiru, komandant čete I bat., poginuo u V ofanzivi.

183. Bilić P. Nikola, rođen 1912. godine u Vodicama — Šibenik, kom. čete II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

184. Bilić J. Roza Sundo, rođena 1923. godine u Trogiru, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

185. Bilić M. Tonći, rođen 1926. u Makarskoj, borac III bat., poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

186. Bilić K. Vinko, rođen 1910. godine u Trogiru, intendantura, poginuo u Slavonskoj Bistrici maja 1945. godine.

187. Biliškov S. Ivan, rođen 1925. godine u K. Lukšić — Split, borac II bat., poginuo kod Zagvozda novembra 1943. godine.

188. Bilobrk A. Milan, rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

189. Bilota P. Marin, rođen 1924. godine u Segetu — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

190. Biljaković S. Franko Mrki, rođen 1923. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

191. Biočić F. Marin, rođen 1916. godine u K. Sućurac — Split, bolničar III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

192. Biskupović A. Petar, rođen u Ložišću o. Brač, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

193. Bizjak I. Dušan, rođen 1914. godine u Šibeniku, borac 1 bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

194. Bjegar Vasili, rođen u SSSR-u, borac III bat., poginuo na Braću septembra 1944. godine.

195. Bjeliš G. Mate, rođen u Slivnu — Ravno — Metković, borac, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

196. Bjelić M. Miroslav, rođen 1919. godine u Slivno — Ravno — Metković, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

197. Bjelobrk Milivoje, rođen u Radučići — Knin, II bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

198. Bjeljac P. Nikola Suco, rođen 1913. godine u Kistanji — Knin, komandii voda, poginuo u V ofanzivi.

199. Blagaić V. Ante, rođen u D. Selu — Šolta — Split, borac II bat., poginuc kod Klane, aprila 1945. godine.

200. Blagaić V. Rafael, rođen 1910. godine u SoltI — Split, borac I bat., poginuo na Hvaru decembra 1943. godine.

201. Blagajić J. Marin, rođen 1926. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat. poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

202. Blajić J. Jozo, rođen 1909. godine u Krušvaru — Sinj, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

203. Blašić M. Viktor, rođen u Sutomiščici — Zadar, borac IV bat., poginuo n< Braču juna 1944. godine.

204. Blaslov B. Dragutin, rođen u Kali — Zadar, vodni delegat II bat., poginut kod Klane aprila 1945. godine.

205. Blašković Toma Rike, rođen 1913. godine u Splitu, borac IV bat., pogi nuo kod Konjica marta 1943. godine.

206. Blazonić M. Filip, rođen u Sitno — Promet — Split, borac I bat., poginu« — Knin, decembra 1944. godine.

207. Blažević M. Ivan. rođen 1916. godine u Ceoglavici — Drniš, borac II bat poginuo na Šolti maja 1944. godine.

208. Blažević M. Ilija, rođen 1919. godine u Cavoglavi — Drniš, borac II bat poginuo 1944. godine.

209. Blažević N. Josip, rođen u Galovcu — Biograd, komesar čete, poginuo ko Neuma oktobra 1944. godine.

210. Blažević Luka, rođen u Maovice — Vrlika — Sinj. vodnik I bat., poginu na Sumartinu — Brač septembra 1944. godine.

211. Blečić Milan, rođen u Dalmaciji, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

212. Boban P. Ante, rođen 1910. godine u Solinu — Split, borac IV bat., poginu u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

213. Boban S. Ivan, rođen 1921. godine na Klisu — Split, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

214. Boban S. Jerko, rođen 1923. godine na Klisu — Split, borac, I bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

215. Boban I. Kajo, rođen 1914. godine na Klisu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

216. Boban I. Karmelo, rođen 1925. godine na Klisu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

217. Bobanac M. Ivan. rođen 1922. godine u Kljenaku — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

218. Bočina P. Jure, rođen 1911. godine u Ogorje — Split, borac II bat., poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.

219. Bočina Nikola, rođen u Ogorje — Split, zamjenik kom. čete I bat., poginuo kod Klisa — septembra 1943. godine.

220. Bodlović P. Ambroz, rođen 1912. godine na Hvaru, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada)

221. Bodrožić D. Momčilo, rođen u Koljanima — Sinj, kom. čete IV bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

222. Bodul B. Ante. rođen 1914. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

223. Bogdan J. Ivan, rođen 1920. godine u Prhovu — Šibenik, borac II bat.. poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

224. Bogdan F. Jure, rođen 1921. godine u Prhovu — Šibenik, borac prištabske jedinice, poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

225. Bogdanić T. Marin. rođen 1921. godine u Starigradu — Hvar, borac IV bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

226. Bogdanović P. Andrija, rođen 1910. godine u Biševu — Komiža — Vis, borac IV bat., poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.

227. Bogovac Nikola, rođen 1919. godine u Laktace, Sinj, kom. voda I bat., poginuo u istočnoj Bosni marta 1943. godine.

228. Bogunović M. Dragica, rođena 1922. godine u Baćini — Ploče, bolničarka III bat., poginula u V ofanzivi.

229. Bogunović Vlado, rođen u Baćini — Ploče, borac II bat., poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

230. Bohorović Petar, rođen 1900. godine u Kaštelu — Split, prištabske jedinice, poginuo na Visu aprila 1944. godine (pad aviona).

231. Bojanić P. Mate, rođen u Pitvi — Hvar, borac IV bat., poginuo na O. Šolta maja 1944. godine.

232. Bojčić Jure, rođen u Drnišu (živio u Solinu), borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

233. Bojić Jozo, rođen 1927. godine u Prapatnici — Trogir, borac I bat., poginuo na Visu aprila 1944. godine.

234. Bojić B. Jozo, rođen 1925. godine u Praprotnici — Trogir, borac II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

235. Bojić N. Karlo, rođen 1924. godine u Drveniku — Trogir, mitraljezac I bat.. poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

236. Bojić I. Mate, rođen u Praprotnici — Trogir, borac IV bat., poginuo — mjesto nepoznato.

237. Boko J. Ivan, rođen 1923. godine u Ogorju — Split, borac I bat.. poginuo u V ofanzivi.

238. Boko Jozo. rođen 1900. godine u Sinju — Split, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

239. Boko M. Paško, rođen 1908. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

240. Boko I. Vicko. rođen 1905. godine u Ogorju — Split, borac I bat., umro od tifusa maja 1943. godine (3. dalmat. brigada).

241. Bolić F. Muharem. rođen 1913. godine, od Bosanskog Petrovca, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

242. Boljat T. Mile, rođen 1921. godine u Splitu, borac I bat. zarobljen u IV ofanzivi i ubijen u nemačkom logoru.

243. Bonačić F. Petar, rođen 1928. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

245. Bonjulo A. Marinko. rođen 1923 godine u Primoštenu — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

246. Boraki Drago, rođen u Trenošče — Varaždin, borac II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.
247. Borić A. Anđelko, rođen 1912. godine u Podgori — Makarska, desetai III bat., poginuo u V ofanzivi t3. dalmatinska brigada).
248. Borić N. Jure Juriša, rođen 1911. godine u Podgori — Makarska, vodnih III bat., poginuo kod Imotskog jula 1943. godine.
249. Borjan I. Žarko, rođen 1927. godine u Splitu, borac II bat., poginuo i V ofanzivi.
250. Borovec Vjekoslav, rođen 1914. godine u Trnovcu — Varaždin, borac 1 bat poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.
251. Borovinac Vjekoslav, rođen 1912. godine u Vela Luka — Korčula, borai I bat., poginuo u V ofanzivi.
252. Bosnić P. Drago Bagatela, rođen 1922. godine u Blatu — Korćula, bora. II bat. poginuo u V ofanzivi.
253. Bosnić M. Jakov Bagatela, rođen 1923. godine u Blatu — Korčula, borai prištab. jedinica, poginuo u V ofanzivi.
254. Bosnić M. Jugoslav Bagatela, rođen 1926. godine u Blatu — Korčula borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
255. Bosotin A. Martin, rođen 1924. godine u Vodicama — Šibenik, borac IV bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
256. Bošković J. Mirko, rođen 1921. godine u Bristinica — Trogir, borac poginuo u V ofanzivi.
257. Bošnjak J. Ante, rođen 1919. godine u Cavoglavi — Drniš, borac II bat, pogLnuo kod Nevesinja marta 1943. godine.
258. Bošnjak M. Josip, rođen 1921. godine u Lovreću — Imotski, borac II bat poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).
259. Bošnjak J. Josip, rođen 1913. godine u Visoko — Drniš, borac II bat poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
260. Bošnjak J. Josip, rođen 1916. godine u Lečevici — Split, borac 1 bat poginuo kod Ilirske Bistrice maja 1945. godine.
261. Bošnjak Mirko, rođen 1922. godine u Hrvače — Sinj, zamjenik kom. ćet I bat., poginuo kod Knina novembra 1943. godine.
262. Botić P. Ivan, rođen 1925. godine u Labini — Split, borac I bat., poginu kod Klane aprila 1945. godine.
263. Batušić M. Ivan, rođen 1916. godine, u Kaštelu — Split, voditelj Skok poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
264. Batušić P. Ivan, rođen 1921. godine u K. Lukšići — Split, komesar čet« poginuo u V ofanzivi.
265. Božan M. Ante. rođen 1922. godine u D. Blizna — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.
266. Božan S. Filip, rođen 1923. godine u Marini — Trogir, borac III bat poginuo u Kninu novembra 1944. godine.
267. Božan J. Svetin, rođen 1919. godine u Marini — Trogir, borac IV bat poginuo na Braču, Selce, juna 1944. godine.
268. Božanić F. Nikola, rođen u Kamiži — Vis. IV bat., poginuo kod G. Vakuf februara 1943. godine.
269. Božanić Petar Kukica, rođen 1922. godine u Oključna — Vis, borac II bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.
270. Božić Ante, rođen u Vrsi — Nin — Zadar, borac III bat., poginuo kod Vis maja 1944. godine »Marin 2«.
270a. Božić Jakov, rođen u Visokom — Drniš, borac II bat., poginuo ko Širokog Brijega februara 1945. godine.
271. Božić B. Josip, rođen 1910. godine u Cvrljevu — Drniš, borac IV bat poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
272. Božić J. Marija, rođena 1915. godine u Visokom — Drniš, bolničarka II bat poginula kod Mostara februara 1945. godine.
273. Božić J. Marijan, rođen 1914. godine u Visokom — Drniš, borac IV bal poginuo u Širokom Brijegu, februara 1945. godine.
274. Božić G. Mirko, rođen 1911. godine u Lečevici — Split, borac II bal poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
275. Božić J. Radovan, rođen 1922. godine u Splitu, borac I bat., poginuo ko Livna oktobra 1942. godine.
276. Božijan P. Fabijan, rođen u Trogiru, borac III bat., poginuo na Vis maja 1944. godine »Marin 2«.

277. Božitković S. Anđela, rođena 1924. godine na Hvaru, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

278. Bracanović A. Juraj, rođen 1924. godine na Hvaru, borac, poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

279. Braćulj Petar, rođen u Sinju, k-dir ćete IV bat., poginuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

280. Bradalo M. Avdo, rođen 1906. godine u Banjaluci, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

281. Bradanović L. Ante, rođen 1925. godine u Marine Zemlje — Vis, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

282. Bradanović S. Ante, rođen 1927. godine u Marine Zemlje — Vis, desetar III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

283. Bradarić Ivan Kužina, rođen u Novom Selu — Omiš, ekonom čete IV bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

284. Braica A. Marko, rođen 1915. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

285. Brajčić I. Vid, rođen 1925. godine na Visu, borac IV bat., poginuo na O. Šolta maja 1944. godine.

286. Brajković V. Ante, rođen 1910. godine u Zivogošću — Makarska, borac III bat., poginuo u Hercegovini 1943. godine.

287. Brajković N. Ante, rođen 1912. godine u Zivogošću — Makarska, kom. čete III bat., poginuo u V ofanzivi.

288. Brajković R. Jozo, rođen 1922. godine u Dubravici — Šibenik, borac I bat. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

289. Bralić S. Andrija, rođen 1913. godine u Klisu — Split, borac I bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

290. Bralić Ivan, rođen na Klisu Kosa — Split, komesar čete IV bat., poginuo u Prigradici — Korčula decembra 1943. godine.

291. Bralić S. Marica, rođena 1924. godine u Klisu — Split, bolničarka IV bat., poginula u V ofanzivi.

292. Bralini Cvita, bolničarka, poginula kod Klisa septembra 1943. godine.

293. Braniča S. Mladen, rođen 1921. godine u Zlarinu — Šibenik, borac II bat., poginuo u IV ofanzivi.

294. Braškin D. Vjekoslav, rođen 1922. godine u K. Gomilici — Split, borac I bat., poginuo u Jajcu novembra 1942. godine.

295. Bratinčević I. Stipe, rođen 1911. godine u Kaštelu — Split, borac II bat.. poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godine.

296. Brbić B. Krešo, rođen 1923. godine u Tućepi — Makarska, borac III bat., poginuo kod Jablanice marta 1943. godine.

297. Brbić A. Zvonko, rođen 1908. godine u Tućepima — Makarska, borac III bat, poginuo u V ofanzivi.

298. Brezec Jozo, rođen u Studenlci — Maribor, borac III bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine »Marin 2«.

299. Brkan G. Jozo, rođen 1920. godine u Bristivici — Trogir, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

300. Brkin J. Jakov, rođen 1920. godine u Bristivici — Trogir, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

301. Brkljača J. Josip Toni, rođen 1922. godine u Splitu, mitraljezac I bat., poginuo u V ofanzivi.

302. Brkljača A. Mate, rođen 1922. godine u Konjskom — Split, borac III bat.. poginuo u V ofanzivi.

303. Brkić T. Mirko, rođen 1925. godine u Drakulićima — Banja Luka, borac II bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

303a. Brkić P. Todor, Stolac, borac II bat., poginuo kod Bihaća 1945. godine.

304. Brodić Ivo, rođen 1910. godine u Rijeci, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

305. Bronzović J. Andro, rođen 1923. godine u Selcu — Brač, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

306. Bubić A. Frane, rođen 1925. godine u Klis Kosi — Split, komand. čete I bat., poginuo u Kninu decembra 1944. godine.

307. Bubalo F. Hasan, rođen 1910. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo kod Hrbine 1943. godine.

308. Bubalo F. Ibro, rođen 1919. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo koi Kupresa 1943. godine.

309. Bubić A. Ivan Bučo, rođen u Klis Kosa — Split, brig, muzika, poginu kod Bileta aprila 1943. godine.

310. Bucat A. Luka, rođen 1914. godine u Zatraži — Hvar, borac I bat., pogi nuo u Ilirskoj Bistrici, maja 1945. godine.

311. Bućević I. Jure, rođen 1909. godine u Milešini — Split, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

312. Bučić V. Vlatko Jure, rođen 1908. godine u Smokvici — Korčula, bora III bat., poginuo u V ofanzivi.

313. Bućan Božo, rođen u Marincima — Split, borac IV bat., poginuo kod Klis septembra 1943. godine.

314. Bućan S. Branko, rođen 1920. godine u Mravincima — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

315. Bućan V. Ivan, rođen 1922. godine u Mravincima — Split, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

316. Bućan A. Jozo, rođen u Mravincima — Split, prištabske jedinice, poginu u V ofanzivi.

317. Bućan G. Pave, rođen 1914. godine u Mravincima — Split, borac II bat poginuo kod Faslagiča Kule aprila 1943. godine.

318. Bućević A. Marija, rođena 1924. godine u Milešini — Split, bolničarki poginula u V ofanzivi.

319. Bućević M. Neda, rođena 1919. godine u Grohote, Šolta — Split, bolničark II bat., poginula na Braču septembra 1944. godine.

320. Budrović F. Ante, rođen 1915. godine u Velo Grablje — Hvar, bora IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

321. Budrović N. Ivan, rođen u Velo Grablje — Hvar, borac I bat., poginu u Šolti, maja 1944. godine.

322. Budrović N. Luka, rođen 1920. godine u Velo Grablje — Hvar, borac] bat., poginuo na O. Korćula aprila 1944. godine.

323. Budujević F. Martin, rođen 1917. godine u St. Bešljani — Križevci, bort I bat., poginuo kod Knina decembra 1944. godine.

324. Bukalov Svetozar, rođen u Kaštel Novom — Split, borac, poginuo ko Livna 1943. godine.

325. Buklijaš A. Jure, rođen 1911. godine u Zavojanima — Vrgorac, bort III bat., poginuo kod Knina decembra 1944. godine.

326. Bukovski V. Vlado, rođen 1921. godine u Šibeniku, zamjenik k-dira ćel III bat., poginuo na Mljetu aprila 1944. godine.

327. Bukurović Petar, rođen u Kninu, borac 2. bat., poginuo na Visu — pa aviona aprila 1944. godine.

328. Buljić J. Marin, rođen 1917. godine u Tugare — Omiš, borac IV bat., pc ginuo u V ofanzivi.

329. Bulić M. Mate, rođen 1905. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginu u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

330. Bulić J. Stjepan, rođen 1903. godine u Ogorju — Split, borac I bat., pogim; u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

331. Bulić J. Simun, rođen 1922. godine u Ogorju — Split, borac I bat., pogim. u V ofanzivi.

332. Buličić A. Ignacije, rođen 1922. godine u Trogiru, zamjenik komandii ćete I bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

333. Bulović I. Branko, rođen 1924. godine u Vranjici — Split, borac II ba poginuo kod Slivna oktobra 1943. godine.

334. Buljan Štipan, rođen u Biteliću — Sinj. vodni delegat IV bat., pogini kod Gackog aprila 1943. godine.

335. Buljevac I. Milan — Mile, rođen 1923. godine u Biogradu, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

336. Buljevlć V. Filomena, rođena u Lokvi — Omiš, bolničarka, poginula i O. Korčula, aprila 1944. godine.

337. Bumba P. Ante, rođen 1911. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo kc Vrlike avgusta 1943. godine.

338. Bumbak M. Ante, rođen 1924. godine u Jadrtovcu — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

339. Buratović Ivan, rođen u Grohote, Šolta — Split vodni delegat 1 bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

340. Burica J. Karmelo, rođen 1910. godine u Šolti — Split, borac IV bat.. poginuo kod Livna oktobra 1943. godine.

341. Burčul V. Marko, rođen u Galovcu — Biograd, borac I bat., poginuo na Jelsi — I-Ivar marta 1944. godine.

342. Burić F. Ante, rođen 1922. godine u Kaštelu — Split, borac II bat., umro u Italiji od rana 1944. godine.

343. Burić J. Grgo, rođen 1922. godine u Mući — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

344. Burić Ivan, rođen u K. Lukšiću — Split, desetar III bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

345. Burić J. Niko, rođen 1913. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

346. Burulović J. Frane, rođen 1924. godine u Baškoj Vodi — Makarska, borac IV bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

347. Buritović I. Sime, rođen 1916. godine u Visoku — Drniš, borac II bat., poginuo u IV ofanzivi 1943. godine.

348. Burmaz A. Ivan, rođen 1911. godine u Ogorju — Split, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

349. Burtina J. Ivo, rođen 1909. godine u Betini — Šibenik, borac I but. poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

350. Bušelić J. Ferdo, rođen 1914. godine u Tućepi — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

351. Bušelić J. Marin, rođen 1924 godine u Tućepima — Makarska, borac III bat., poginuo kod Jablanice marta 1943. godine.

352. Bušić Mate, rođen u Drnišu, zamjenik kom. ćete IV bat. poginuo u Gornjem Vakufu februara 1943. godine.

353. Caktaš M. Nikola, rođen 1914. godine u Konjsko — Split zamjenik komandira ćete II bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

354. Carev Ivan, rođen 1918. godine u K. Gomilica — Split, borac I bat., poginuo u Klisu septembra 1943. godine.

355. Carev Luka, rođen 1913. godine u K. Gomilica — Split, brigadna intendantura, poginuo u Roškom Polju, oktobra 1943. godine.

356. Carić A. Jakov, rođen 1924. godine u Dolu — Hvar, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

357. Carić I. Josip, rođen 1922. godine u Srinjanima — Split, borac III bat., poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

358. Cecić J. Ante »Firov«, rođen 1923. godine u Grohotu — Soha — Split, vodnik IV bat., poginuo na Braću septembra 1944. godine.

359. Cecić K. Uroš, rođen 1922. godine u Grohote. Šolta — Split, borac IV bat. poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

360. Celić J. Ante, rođen 1914 godine u Visokom — Drniš, borac I bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

361. Cerčić Ivan, rođen u Malom Kamenu — Zlatar, borac I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

362. Cetinčić M. Ante. rođen 1916. godine u Kaštel Novom — Split, borac III bat., poginuo na O. Krk aprila 1943. godine.

363. Cetinić A. Ante »Koča«, rođen u Blatu — Korčula PC brigade, poginuo na Visu, marta 1943. godine.

364. Cetinić N. Nikola »Patris«, rođen 1914. godine u Blatu — Korčula, vodnik I bat., poginuo u Bihaću marta 1945. godine.

365. Cieta Preciore, rođen 1919. godine u M. Tarbino — Italija, borac III bat. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

366. Cikatić L. Marin, rođen 1920. godine u Solinu — Split, u I bat., poginuo u V ofanzivi.

366a. Ciklić Dušan, rođen u Kninu, borac I bat., poginuo kod Vukova Klanca u oktobru 1944. godine.

367. Crljenak l. Jerko, rođen 1923. godine u Vodicama — Šibenik, vodni delegal I bat., poginuo u V ofanzivi.

368. Crnobrnja T. Tode, rođen u Kistanji — Knin, vodnik II bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

369. Ormarić N. Ivo, rođen 1919. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

370. Crnčević N. Spiro, rođen 1921. godine u Bioćićima — Drniš, desetar I bat., poginuo na Hvaru marta 1944. godine.

371. Crnogorac J. Damjan, rođen 1912. godine u Polači — Knin, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi.

372. Crnogorac Marko, rođen u Polači — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

373. Crnogorac L. Mićo, rođen 1919. godine u Polači — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

374. Crnogorac G. Stevan, rođen 1920. godine u Polači — Knin, vodnik II bat., poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

375. Curać A. Ivan, rođen 1910. godine u Zrnovu — Korčula, borac II bat., poginuo kod Kleka aprila 1945. godine.

376. Cvitan P. Ante, rođen 1920. godine, u Tribunju — Šibenik, borac, II bat., poginuo u V ofanzivi.

377. Cvitan S. Jozo, rođen 1920. godine u Tribunju — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

378. Cvitan L. Tomo, rođen 1913. godine u Zatonu — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.

379. Cvitanović P. Ivan Nogić, rođen 1920. godine u Visu — Vis, borac III bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

380. Cvitanović T. Ivan, rođen 1925. godine, na Visu, borac II bat., poginuo u Slovenskoj Bistrici maja 1945. godine

381. Celeta B. Ante, rođen 1926. godine u Vinovcu — Trogir, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

382. Caleta F. Stipe, rođen 1923. godine u L. Rogoznici — Omiš, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

383. Calić Jakov, rođen u Kistanji — Knin, borac II bat., poginuo 1944. godine

384. Capeta Ante, rođen u Dicmou — Sinj, zamjenik komandira čete II bat. poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

385. Capeta Ante, rođen u Dicmou — Sinj, pomoćnik komesara bat. I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

386. Carija A. Ivan »Buja«, rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

387. Carija I. Vinko, rođen 1922. godine u Segetu — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

388. Carija Jakov, rođen u Segetu — Trogir, borac III bat., poginuo na O. Šolta, maja 1944. godine.

389. Carija M. Marin, rođen 1919. godine u Vranići — Trogir, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

390. Catlak J. Ante. rođen u Visokom — Drniš, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

391. Catlak J. Mate, rođen 1918. godine u Visom — Drniš, prištabske jedinice, poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

392. Čavka S. Nikola, rođen 1911. godine u Divojevićima — Split, borac I bat. poginuo kod Klisa, septembra 1943. godine.

393. Cefo Z. Mujaga, rođen 1919. godine u Livnu, borac III bat., poginuo koć Nevesinja marta 1943. godine.

394. Cefo Z. Zulfo, rođen 1921. godine u Livnu, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

395. Cepo M. Boriša, rođen 1914. godine u Zavojanima — Vrgorac, borac-vodnU II bat., poginuo kod Aržana 1943. godine.

396. Cetković T. Pero, rođen u Muževićima — Cetinje. kao komandant 3. diviz. poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

397. Cica A. Mustafa, rođen 1911. godine u Mostaru, borac IV bat., poginut kod Bihaća marta 1945. godine.

398. Čičak I. Mujo, rođen 1921. godine u Tršiću — Tešanj. borac III bat., po ginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

399. Čičak I. Marko, rođen 1926. godine u Plakaru — Derventa, borac III bat poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

400. Čičak I. Fnbrijan, rođen 1924. godine u Podslrani — Split, delegat vod; 4. bat., poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

400a. Cičarić J. Fabijan. rođen 1924. godine. Podstrana. Split, delegat voda 1 bat., poginuo kod Javorka, maja 1943. godine.

401. Cićić K. Frane — Angui, rođen 1917. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

402. Cičln—Sain J. Sime, rođen 1922. godine u Vodicama — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

403. Cikara M. Mile, rođen 1917. godine u K. Novi — Split, borac III bat., poginuo u Sv. Juraju, aprila 1945. godine.

404. Cikarelo B. Stjepan, rođen u Zdrelcu — Biograd, borac III bat., poginuo na Braću juna 1944. godine.

405. Cobanov S. Ante, rođen 1922. godine u Primoštenu — Šibenik, borac I bat., poginuo 1944. godine (mjesto nepoznato).

406. Cović I. Ante, rođen 1910. godine u Tučepima — Makarska, borac II bat., poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

407. Cović B. Ivan, rođen 1922. godine u Tučepima — Makarska, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

408. Cović M. Ivan, rođen 1924. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

409. Cović S. Josip, rođen 1922. godine u Srinjinima — Split, borac III bat., poginuo u istočnoj Bosni, jula 1943. godine.

410. Cović Jure, rođen 1925. godine u Zavojanima — Vrgorac, borac III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

411. Cović I. Luka, rođen 1912. godine u Tučepima — Makarska, borac 111 bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

412. Cović M. Luka, rođen 1910. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

413. Cović I. Mijo, rođen u Ciovu — Trogir, mitraljezac, III bat., poginuo u V ofanzivi.

414. Cović I. Milovan, rođen 1916. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo kod G. Vakufa, marta 1943. godine.

415. Cović V. Zvonko, rođen 1923. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

416. Cubrilo Milan, rođen u Orliću — Knin. borac I bat., poginuo kod Sinja avgusta 1943. godine.

417. Cubrilo Nikola, rođen u Orliću — Knin, borac I bat., poginuo kod Knina avgusta 1943. godine.

418. Cudina I. Filip, rođen 1910. godine u Filip Jakovu — Biograd, k-dir voda II bat., poginuo u V ofanzivi.

419. Cudina I. Jozo, rođen 1917. godine u Bristvici — Trogir, delegat voda IV bat., poginuo u V ofanzivi.

420. Cudina J. Ivan, rođen 1921. godine u Bristvici — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

421. Cudina Mate, rođen 1922. godine u Bristvici — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

422. Cudina M. Majo, rođen 1918. godine u Bristvici — Trogir, IV bat., poginuo u V ofanzivi.

423. Cuka Svetin, rođen u Primoštenu — Šibenik, mitraljezac I bat., poginuo u V ofanzivi.

424. Cular M. Niko. rođen 1913. godine u Danilo — Kraljica, Šibenik borac I bat.. poginuo na Visu — pad aviona aprila 1944. godine.

425. Culić A. Ivo, rođen 1918. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

426. Culić S. Lenko, rođen 1924. godine u Splitu, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

427. Culić A. Slavko, rođen 1920. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

428. Culjat Mitar, rođen 1919. godine u Dolu — Ravno, borac II bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

429. Cuturić J. Ante, rođen 1921. godine u Otišićima — Fojnica, borac III bat., poginuo u Bihaću marta 1945. godine.

430. Čvrljak Andrija, rođen u Konjevratu — Šibenik, borac prištabsklh jedinica, poginuo u Roškom Polju oktobra 1943. godine.

431. Cosić A. Mirko, rođen 1922. godine u Varivodi — Knin, borac I bal poginuo u V ofanzivi.

432. Coso L. Anđelko, rođen 1921. godine u Udovičićima — Sinj, borac I bal poginuo u V ofanzivi.

433. Cukušić A. Ivan, rođen 1920. godine u Ercegovcima — Sinj, borac IV ba' poginuo u V ofanzivi.

434. Cukušić I. Mirko, rođen 1924. godine u Ercegovcima — Sinj, borac I ba: poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

435. Curković N. Blaž, rođen 1925. godine u Krušvaru — Sinj, borac IV bal poginuo u ist. Bosni jula 1943. godine.

436. Curković M. Nikola, rođen 1908. godine u Kruševaru — Sinj, borac IV bal umro u V ofanzivi od tifusa.

437. Cuzić M. Franjo, rođen u Mokro — Široki Brijeg, četa PO brig, poginu kod Knina novembra 1944. godine.

438. Cuzić F. Ivan, rođen 1926. godine u Velikoj Gorici, III bat., ranjen, umi u bolnici u Splitu 1945. godine.

439. Dadić M. Ante, rođen 1924. godine u Splitu, borac II bat., poginuo kc Klane aprila 1945. godine.

440. Damjanov M. Boris, rođen u K. Gomilica — Split, borac I bat., poginu na Braču, juna 1944. godine.

441. Damjanović Jerko, rođen u Škripu — Brač, borac, poginuo, rajes! nepoznato.

442. Dean Ante — Toni, rođen u Zlarinu — Šibenik, borac II bat., pogini kod Prozora februara 1943. godine.

444. Dehanić S. Stjepan, rođen 1922. godine u Svetom Duhu — Jaska, II ba ranjen, umro u bolnici u Splitu 1945. godine.

445. Deković A. Ivan, rođen 1924. godine u Sapina Doce — Šibenik, bori II bat., poginuo u V ofanzivi.

446. Deković J. Stipe, rođen 1925. godine u Dvornici — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

447. Deković M. Tudor, rođen 1926. godine u Dvornici — Šibenik, borac I ba poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

448. Delabarbara I. Ante. rođen 1911. godine u Vodicama — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

449. Delale A. Drago, rođen 1925. godine u Solinu — Split, borac IV ba poginuo decembra 1943. godine na Korčuli.

450. Delale J. Jerko, rođen 1924. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

451. Delale A. Josip, rođen 1921. godine u Solinu — Split, borac IV bat., pogini na Braču juna 1944. godine.

452. Delaš Marko, rođen u Sinju, borac IV bat., poginuo kod Klisa septembi 1943. godine.

453. Delić J. Nedeljko, rođen u Drveniku — Makarska, zamjenik komandi] čete 4. bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

454. Delić A. Ivan, rođen 1923. godine u Pribudi — Split, desetar II bat., pog nuo u Bosni septembra 1943. godine.

455. Delić J. Ivan, rođen 1903. godine u Mući — Split, borac I bat., poginv u V ofanzivi.

456. Delić N. Ivan, rođen 1925. godine u Konjskom — Split, borac I ba poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

457. Delić I. Marin. rođen 1913. godine u Broćancu — Split, borac I bat., poginu na Pelješcu septembra 1943. godine.

458. Delić M. Vidosava, rođena 1924. godine u Splitu, bolničarka u prištabsk jedinici, poginula, mjesto nepoznato.

459. Delić M. Jozo, rođen 1917. godine u Splitu, borac I bat., ranjen kod Livi oktobra 1942. godine a poginuo u V ofanzivi u Centralnoj bolnici.

460. Delić A. Niko, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

461. Delić A. Mate, rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

462. Delipetar A. Zdenka, rođena u Vrgovcu, zamjenik političkog komesara će IV bat., poginula u V ofanzivi.

4G3. Delonga J. Jakov, rođen u Sinju, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

464. Delonga J. Stipe, rođen 1927. godine u Sinju, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

465. Denais A. Bruno, rođen 1915. godine u Grane — Italija, borac I bat. poginuo na Braću septembra 1944. godine.

466. Densić J. Nikola, rođen 1921. godine u Molunge — Jaska, borac IV bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

467. Dereta M. Drago, rođen 1920. godine u Biočiću — Drniš, borac II bat., poginuo na Pelješcu 1943. godine.

468. Derakov A. Srećko, rođen 1921. godine u Olibu — Zadar, borac II bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

469. Despot Dušan, rođen 1920. godine u Bribiru — Šibenik, borac U bat., poginuo u IV ofanzivi 1943. godine.

470. Despot A. Ljubomir, rođen 1912. godine u Zaostrogu — Makarska, borac 111 bat., poginuo u V ofanzivi.

471. Despot J. Marin, rođen 1920. godine u Zaostrogu — Makarska, borac Ili bat., poginuo u V ofanzivi.

472. Despot I. Mijo, rođen 1907. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo kod imotskog avgusta 1943. godine.

473. Despot A. Tomislav, rođen 1919. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

474. Despotović S. Ciro, rođen 1911. godine u Krušvaru — Sinj, vodnik I bat., poginuo u Jajcu novembra 1942. godine.

475. Despotović Ante »Toncilo«, rođen u Krušvaru — Sinj, borac 1 bat., poginuo u Jajcu novembra 1942. godine.

476. Dević J. Josip, roden 1927. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

477. Dević Marija, rođena 1923. godine u Sulcošanu — Zadar, bolničarka I bat. poginula decembra 1943. godine.

478. Divas Halil, rođen 1921. godine u Vranju — Sarajevo, borac III bat., poginuu kod Klane, maja 1945. godine.

479. Divić I. Ante, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

480. Divić M. Ivan, rođen 1922. godine u Drveniku — Makarska, borac Ili bat., poginuo u V ofanzivi.

481. Divić Jozo, rođen 1913. godine u Zavojanima — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

482. Divić T. Mate, rođen 1922. godine u Drveniku — Makarska, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi.

483. Divić M. Stipe »Janko«, rođen 1901. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

484. Divić M. Stipe, rođen 1924. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

485. Divić I. Tomo, rođen 1904. godine u Drveniku — Makarska, borac III bal. poginuo u V ofanzivi..

486. Dobričić M. Josip, rođen 1921. godine, Okrug — Trogir, borac 4. bat., poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

487. Dobrić B. Marin, rođen 1921. godine u Kaštelu — Split, delegat IV bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

488. Dobrić Rade, rođen u Dobrom Polju — Benkovac, borac IV bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

489. Dobrijević T. Petar, rođen u Plastovu — Šibenik, borac II bat., poginuo u IV ofanzivi.

490. Dobrojević Ranko, rođen u Kistanji — Knin, borac IV bat., poginuo u Blatu, Korčula aprila 1944. godine.

491. Dobronić J. Petar, rođen u PuČišću — Brač, borac III bat., poginuo maja 1944. godine na Šolti.

492. Dobrota B. Drago, rođen 1913. godine u Bratiškovcima — Šibenik, zamjenik komesara čete II bat., poginuo u Hercegovini 1943. godine.

492a. Dobrović P. Ante, rođen 1915. Hvar, kom. ćete. poginuo 1945. na Krku.

493. Dodtg I. Dane. rođen 1910. godine u Rusini, borac I bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

snn

494. Dodig A. Marinko. rođen 1921. godine u Zatonu — Šibenik, borac I! bal poginuo u V ofanzivi.

495. Dodik M. Andrija, rođen 1912. godine u Stubici — LjubuSki. borac I bal poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

496. Dolić J. Marjan, rođen 1909. godine. Glavice — Sinj, komesar čete I bal poginuo u Nemili decembra 1942. godine.

497. Domančić T. Tade, rođen 1921. godine Starigrad — Hvar, borac IV bal poginuo kod Nikšića maja 1943. godine.

498. Domandžić Manda, rođena u Vrgorcu, bolničarka, poginula u IV ofanziv

499. Domazet Paško, rođen u Satriću — Sinj, borac IV bat., poginuo kod Js vorka maja 1943. godine.

500. Domazet Stipe, rođen u Satriću — Sinj, borac V bat., poginuo kod Posušji oktobra 1943. godine.

501. Donatov Dinko, rođen na Korčuli, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

502. Donatov Ivo, rođen na Korčuli, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

503. Dorotić A. Roko, rođen 1919. godine u Rukavcu — Vis, borac I bat., poginu kod Šibenika januara 1944. godine.

504. Dović G. Bruno »Novak«, rođen 1926. godine u Šolti — Split, borac I bat poginuo na Pelješcu marta 1944. godine.

505. Doždor A. Božo, rođen 1925. godine u Dugopolju — Split, borac IV bat poginuo 1943. godine, mjesto nepoznato.

506. Dragan B. Ante, rođen 1912. godine u Bristvici — Trogir, borac IV bat poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

507. Dragan M. Božo, rođen 1910. godine u Bristvici — Trogir, borac IV bal poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

508. Dragićević F. Dušan, rođen 1925. godine u Sinju, borac IV bat., poginu u V ofanzivi.

509. Dragićević I. Ivan. rođen 1908. godine u Tučepima — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

510. Dragićević L. Marko, rođen u Supetru — Brač, zamjenik k-dira čete I bat poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

511. Dragojević N. Nikola Silo, rođen 1912. godine u V. Luka — Korčuli vodnik IV bat., poginuo u V ofanzivi.

512. Dragojević A. Miroslav Repan, rođen 1919. godine u V. Luka — Korčuli borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

513. Dragojević M. Miro, Repan. rođen 1925. godine u V. Luka — Korčul desetar III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

514. Dragovčić M. Marjan, rođen u Prekom — Zadar, borac IV bat., poginu na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

515. Drašković Zoran, rođen u Solinu — Split, borac — kurir I bat., poginu kod Jajca novembra 1942. godine.

516. Dražin J. Simun, rođen 1911. godine u Kaštelu — Split, borac prištabsk jedinice, poginuo u V ofanzivi.

517. Drača Petar, rođen 1926. godine u Vrani — Biograd, borac I bat., poginu 1945. godine.

518. Drecun S. Sveto, rođen 1923. u s. Ljubotin — Cetinje, poginuo 6. 4. 194! kod Viteza kao pom. polit, komesara 39. divizije.

519. Dreški J. Frano, rođen 1914. godine, u Lemnici — Krapina, borac I bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

520. Drnas B. Božo, rođen 1921. godine u Mravincima — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

521. Drnas Nedeljko, rođen 1923. godine u Mravincima — Split, borac II bat poginuo u Crnoj Gori 1943. godine.

522. Drnasin M. Ante, rođen 1912. godine u Splitu, borac IV bat., poginuo Svetom Juraju aprila 1945. godine.

523. Dubajić Vojin. rođen u Radučićlma — Knin, borac II bat., poginuo 1941 godine.

524. Dubonja T. Marko, rođen 1907. godine u Golubiću — Knin, borac IV bat poginuo u Svetom Juraju aprila 1945. godine.

525. Dučić B. Frane, rođen 1928. godine u Vinišću — Trogir, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

526. Dučić J. Nikola, rođen 1922. godine u Vinišću — Trogir, borac I bat., poginu kod Klane aprila 1945. godine

527. Dude B. Ante, rođen 1897. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

528. Dugančić M. Ivo, rođen 1917. godine u Kominu — Ploče, delegat voda III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

529. Duišić Katica, rođena 1921. godine u Kaštel Novom — Split, prištabske jedinice, poginula u Kaštelu oktobra 1943. godine.

530. Duišin Milan, rođen u K. Kambelovcu — Split, mitraljezac I bat., poginuo u V ofanzivi.

531. Dulčić I. Marin, rođen 1919. godine u Rudine — Hvar, borac IV bat., poginuo kod Konjica 1943. godine.

532. Dulčić J. Mićo, rođen 1924. godine u Rudine — Hvar, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

533. Dulčić D. Stjepan, rođen 1922. godine u Starigradu — Hvar, borac I bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

534. Dumanić I. Petar, rođen 1918. godine u Splitu, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

535. Dunatov P. Pavle, rođen u Božane — Zadar, borac 1 bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

536. Dunkić I. Sime, rođen 1921. godine u Šibeniku, borac 11 bat., poginuo 1943. godine.

537. Duplančić J. Jozo »Bečo«. rođen 1921. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

538. Duvnjak M. Mate, rođen 1926, godine u Suici, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

539. Dužević Toma, rođen u Dolu — Hvar, borac III bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

540. Dužić Vladimir, rođen u Božavi — Zadar, borac I bat., poginuo u Šibeniku novembra 1944. godine.

541. Džendžo S. Džemil, rođen 1925. godine u Livnu, bolničar, poginuo i V ofanzivi.

542. Dapić Marko, rođen u Biteliću — Sinj, borac I bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine (12. dalmatinska brigada).

543. Đapić Đuro »Đuketa« rođen u Biteliću — Sinj vodnik voda I bat. poginuo u V ofanzivi.

544. Đapić Đuro — Jakić, rođen u Biteliću — Sinj, vodnik voda I bat., ranjen u Jajcu 1942. godine, umro u Bosanskom Petrovcu.

545. Đapić J. Katica, rođena u Biteliću — Sinj, bolničarka 1 bat., poginula u V ofanzivi.

546. Đeldum J. Ante, rođen 1911. godine u Blizni D. — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

547. Dermo L. Meho »Aga«, rođen u Bosni i Hercegovini, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

548. Đokić Nikola, rođen u Rudanima — Knin, borac I bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

549. Đovaneli J. Ivica, rođen 1919. godine u Sitovcu — Banja Luka, borac III bat., poginuo u Svetom Juraju aprila 1945. godine.

550. Đujić Ilija, rođen u Kninu, borac III bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

551. Đujić Mićo, rođen u Kninu, borac III bat., poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

552. Đulović O. Atif, rođen 1928. godine u Zivinici — Tuzla, borac III bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

553. Đuran F. Ivan, rođen 1921. godine u Stranci — V. Gorica, borac IV bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

554. Đuranović Milisav, rođen u Martinići — Danilovgrad, politički komesar bataljona I bat., poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

555. Đurmišavić H. Vasel, rođen 1895. godine u Dragarevu — Stip, borac I bat., poginuo u Ilir. Bistrici maja 1945. godine.

556. Ećim J. Luka, rođen 1921. godine u Stlno Gornje — Split, vodni delegat, poginuo u V ofanzivi .

557. Elez Duje, rođen 1910. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

558. Elez J. Mate, rođen 1903. godine u Ogorju — Split, borac III bat., poginu kod Nevesinja marta 1943. godine.

559. Enkić Osman, rođen u PuSci — 2ivinice, borac III bat., poginuo u Slivn — Ravnu oktobra 1944. godine.

560. Eraković T. Milan, rođen 1920. godine u Bratiškovićima — Šibenik, bors II bat., poginuo u V ofanzivi.

561. Erceg P. Ante, rođen 1925. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bal poginuo u V ofanzivi.

562. Erceg I. Domina, rođena 1926. godine u Raščanima — Imotski, bolnićark I bat., poginula u Bihaću marta 1945. godine.

563. Erceg A. Ivan, rođen 1917. godine u K. Sucurjx — Split, borac III bal poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

564. Erceg M. Krsto, rođen 1921. godine u Podgori — Makarska, borac III bal poginuo u V ofanzivi.

565. Erceg Mate, rođen 1915. godine u Slivnu — Metković, borac I bat., poginu u Šibeniku novembra 1944. godine.

566. Erceg J. Mladen, rođen u Rujani — Livno, borac I bat., poginuo kod Knin novembra 1944. godine.

567. Ercegović A. Ante, rođen 1922. godine u S. Docu — Šibenik, borac II ba umro 1944. godine od ratnih posljedica.

568. Ercegović M. Ante, rođen 1923. godine u Rogoznici — Šibenik, borac 1 ba poginuo u V ofanzivi.

569. Ercegović M. Ante. rođen 1920. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat., poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

570. Ercegović T. Ante, rođen 1920. godine u S. Docu — Šibenik, borac II ba poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

571. Ercegović F. Augustin, rođen 1922. godine u Rogoznici — Šibenik, bor; IV bat., poginuo u V ofanzivi.

572. Ercegović F. Ivan, rođen 1921. godine u Rogoznici — Šibenik, borac IV ba poginuo kod Knina, avgusta 1943. godine.

573. Ercegović L. Jerko. rođen 1925. godine u S. Doci — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

574. Ercegović A. Josip, rođen 1913. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II ba poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

575. Ercegović I. Josip, rođen 1922. godine u S. Doci — Šibenik, IV bat., pogini kod Prozora februara 1943. godine.

576. Ercegović K. Josip, rođen 1922. godine u S. Doci — Šibenik, borac II ba poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

577. Ercegović M. Josip, rođen 1926. godine u Rogoznici — Šibenik, III ba poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

578. Ercegović T. Josip, rođen 1918. godine u S. Doci — Šibenik, borac IV ba poginuo u istočnoj Bosni, avgusta 1943. godine.

579. Ercegović Kata, rođena 1923. godine u S. Doci — Šibenik, bolničarka I bat., poginula na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

580. Ercegović B. Marin, rođen 1922. godine u S. Doci — Šibenik, borac bat., poginuo 1944. godine.

581. Ercegović G. Marko, rođen 1923. godine u S. Doci — Šibenik, borac bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

582. Ercegović M. Marko, rođen 1920. godine u Rogoznici — Šibenik, borac] bat., poginuo u V ofanzivi.

583. Ercegović Neda 2. Joza, rođena 1915. godine u Rogoznici — Šibenik, b< ničarka, poginula u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

584. Ercegović J. Nikola, rođen 1920. godine u Rogoznici — Šibenik, borac bat., poginuo kod Konjica, februara 1943. godine.

585. Ercegović J. Nikola »Košta«, rođen 1920. godine u Rogoznici — Siben: borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

586. Ercegović A. Štipan, rođen 1924. godine u S. Doci — Šibenik, borac I *hi* poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

587. Ercegović V. Paško, rođen 1921. godine u Šibeniku, vodni delegat I *bi* poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

588. Ercegović A. Vice, rođen 1910. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I b« poginuo u V ofanzivi.

589. Ercegović J. Vicko, rođen u S. Doci — Šibenik, borac I bat., poginuo koci Livna oktobra 1942. godine.

590. Erni Jure, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

591. Eterović-Sorlć Ante, rođen 1911. godine u BaSkoj Vodi — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

592. Eterović A. Karlo, 1910. godine u Pučišću — Brač, vodnik III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

593. Fabijanović A. Mate, rođen 1921. godine u Škripu — Brač, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

594. Fatović M. Daniel, rođen u Sestrunju — Zadar, borac I bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

595. Fatović F. Dragutin, rođen 1925. godine u Sestrunju — Zadar, borac II bat., poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

596. Favro M. Franko, rođen u Blatu — Korćula, borac I bat., poginuo na Korčuli 1944. godine.

597. Fazlijević M. Ahmet, rođen u Lugu — Vučitrn, borac I bat., poginuo na Ilirskoj Bistrici maja 1945. godine.

598. Ferdin Ivan, rodom iz Dalmacije, borac III bat., poginuo u Gackom, aprila 1943. godine.

599. Fiamengo J. Ljerka, rođena 1923. godine u Komiži — Vis. bolničarka II bat., poginula kod Livna oktobra 1942. godine.

600. Fiamengo A. Josip, rođen u Komiži — Vis, mitraljezac III bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine na brodu »Marin II«.

601. Filinić F. Branko, rođen 1922. godine u Tugareu — Omiä, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

602. Filipin S. Zivko, rođen 1921. godine u Vodicama — Šibenik, borac — jurišni vod, poginuo kod Fočaje-Klana. aprila 1945. godine.

603. Filipović J. Andrija, rođen 1919. godine u Bijelom Polju, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

604. Filipović B. Ante, rođen 1910. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

605. Filipović B. Ivan »Iko«, rođen 1908. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

606. Fitinić P. Franjo, rođen 1914. godine u Vrtlarskom — Čazma, vodnik III bat., poginuo u Bihaću marta 1945. godine.

607. Florija A. Ivan, rođen 1925. godine u Bolu — Brač, desetar III bat., poginuo u Bihaću marta 1945. godine.

608. Fočić S. Ivan, rođen u Zagrebu, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

609. Foretić M. Dražen, rođen 1926. godine u Komiži — Vis, borac II bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

610. Francoti Josip, rođen u Šibeniku, borac II bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

611. Franetović Branko, rođen u Starigradu — Hvar. komesar IV bat., poginuo u Prigradicl, Korčula, decembra 1943. godine.

612. Franić Bogdo, rođen u Vrgorcu, komandir čete III bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

613. Franić Toni, rođen u Blatu na Cetini-Omiš, zamenik kom. čete II bat., poginuo kod Klisa, septembra 1943. godine.

614. Franković J. Josip, rođen 1921. godine u Makaru — Makarska, borac II! bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

615. Franulić J. Ivan, rođen 1913. godine u Nerežišću — Brač, sekretar u četi za vezu, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

616. Friganović M. Tomislav, rođen 1921. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

617. Frleta A. Vicko. rođen 1924. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat. poginuo 1944. godine, mjesto nepoznato.

618. Fržop M. Marko, rođen 1922. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

619. Fumizi P. Petar, rođen u Lastovu, MC brigada, poginuo na Braču juns 1944. godine.

620. Fužtin J. Ante, rođen 1923. godine u PrimoStenu — Šibenik, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

621. Fuštin S. Ante, rođen 1925. godine u Primoštenu — Šibenik, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

622. Gabelić S. Jozo, rođen 1920. godine u Vrbovskom — Hvar, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

623. Gabrić M. Frane, rođen 1907. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

624. Gabrić J. Ivan, rođen 1916. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

625. Gagić B. Ivan, rođen 1907. godine u Radošićima — Split, borac IV bat., po ginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

626. Gagić M. Mate. rođen 1907. godine u Radošićima — Split, borac IV bat poginuo kod Klane, aprila 1945 godine.

627. Galić Omrčen A. Ivan, rođen 1919 godine u Niskom — Split, borac II bat poginuo kod Muća septembra 1943. godine.

628. Galić F. Ivan, rođen 1925. godine u Rupotinu — Split, borac II bat., pogi nuo na Visu aprila 1944. godine.

629. Galić Jure »Veliki«, rođen u Bijači — I.jubuški, komandant III bat., pogi nuo u IV ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

630. Ganćević M. Ante. rođen u K. Kambelovcu — Split, borac IV bat., pogi nuo na Pelješcu oktobra 1943. godine.

631. Ganćević M. Pave, rođen 1926. godine u Kaštelu — Split, komesar ceti III bat..poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

632. Garbin M. Mladen, rođen u G. Selu — Šolta — Split, borac IV bat., pogi nuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

633. Garić Ilija, rođen u Kistanji — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanziv

634. Gaspar S. Mijo, rođen 1914. godine u Bastu — Makarska, III bat., pogi nuo u V ofanzivi.

635. Gašpić B. Ivan. rođen 1907. godine u Radošiću — Split, borac IV bat., pogi nuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

636. Gapšar M. Mijo. rođen 1924. godine u Radićima — Mostar, borac III bat poginuo na Nebljusi — Bihać, marta 1945. godine.

637. Gavranić A. Ivan »Pluća«, rođen u Blatu — Korčula, borac I bat., pogi nuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

638. Gavranić I. Petar, rođen 1922. godine u Blatu — Korčula, borac III bat poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

639. Genaio Eugenio, rođen u Napoli — Italija, mitraljezac I bat., poginuo V ofanzivi.

640. Gilić A. Petar, rođen 1923. godine u Mući — Split, prištabske jedinice, pogi nuo u V ofanzivi.

641. Gere Giovani — Pietro, rođen 1923. godine u Boro Carote — Italija, bora IV bat., poginuo na Braču septembra 1944 godine.

642. Giljević S. Ivan, rođen 1907. godine u Bačini — Ploče, borac III bat., pogi nuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

643. Giljević L. Jerko. rođen 1913. godine u Bačini — Ploče, borac III bat., po ginuo u V ofanzivi.

644. Giljević L. Mile, rođen 1921. godine u Bačini — Ploče, borac III bat., pogi nuo u V ofanzivi.

645. Gizdić M. Berislav, rođen 1920. godine u Klisu — Split, borac I bat., pogi nuo u V ofanzivi (10. hercegovačka brigada).

646. Gizdić L. Ivan. rođen 1907. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginu na Pelješcu oktobra 1943. godine.

647. Gizdić M. Rudolf, rođen 1922. godine u Klisu — Split, borac I bat., pogi nuo u V ofanzivi.

648. Gizdić F. Stjepan, rođen na Klisu — Split, borac I bat., poginuo u [1] ofanzivi.

649. Gizdić Vitomir. rođen na Klisu — Split, borac 1 bat., poginuo u IV ofanziv

650. Galić J. Petar, rođen 1909. godine u Sutinu — Split, borac III bat., pogi nuo kod G. Vakufa, februara 1943. godine.

651. Glavičić S. Martin, rođen 1914. godine u Makarskoj, borac III but., pogi nuo kod Jajca decembra 1942. godine

652. Glučina J. David, rođen 1915. godine u Drašnici — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

653. Glučina D. Ivo, rođen 1921. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat., poginuo kod Baške Vode oktobra 1942. godine.

654. Glučina J. Jure, rođen 1906. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

655. Glumac I. Ante, rođen 1924. godine u Lastovu, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

656. Glumac Ivan, rođen u Lastovu, borac IV bat., poginuo u Neumu oktobra 1944. godine.

657. Glumac S. Luka, rođen 1927. godine u Stačevići — Ploče, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

658. Gnjidić J. Cedomir, rođen 1927. godine u Bribiru — Šibenik, borac IV bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

659. Gojak M. Josip, rođen 1922. godine u V. Brdo — Makarska, zamjenik komesara čete III bat., poginuo u Gornjem Vakufu januara 1943. godine.

660. Gojak A. Marin, rođen 1923. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

661. Gojun P. Ivan, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

662. Goleš J. Ante, rođen 1920. godine u S. Doci — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

663. Goleš J. Ante, rođen 1920. godine u S. Docu — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

664. Goleš J. Ivan, rođen 1923. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

665. Goleš J. Ivan »Goli«, rođen 1916. godine u Rogoznici — Šibenik, sanitet — II bat., poginuo u V ofanzivi.

666. Goleš N. Svetin, rođen 1918. godine u S.Doci — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

667. Goleš M. Tudor, rođen 1924. godine u S. Doci — Šibenik, borac III bat., poginuo na Visu maja 1944 godine »Marin 2«.

668. Gospodnetić A. Franka »Sojka«, rođena u Dolu — Brač, sekretar u štabu brigade, poginula u V ofanzivi.

669. Gošljević I. Ivan. rođen 1920. godine u Krušvaru — Sinj, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.

670. Gošljević Marko, rođen u Krušvaru — Sinj, borac IV bat., poginuo u Gackom aprila 1943. godine.

671. Gotovac A. Mijo, rođen u Ostrožcu — Konjic, desetar IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

672. Gović P. Sime. rođen 1904. godine u Jadrtovcu — Šibenik, borac III bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

673. Grabovac A. Ivan, rođen 1914. godine u Sinju, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

674. Grabovac .1. Ivan »Buba«, rođen 1915. godine u Sinju, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

675. Grabovac Petar »Alijica«, rođen 1915. godine u Sinju, borac prištab. jedinice, poginuo u V ofanzivi.

676. Gracin M. Svetin, rođen 1912. godine u Primoštenu — Šibenik, borac IV bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

677. Grahovac I. Mate, rođen u Sv. Ivanu — Zelina, borac I bat., poginuo u Mostaru februara 1945. godine.

678. Granić J. Ante, rođen 1908. godine u Mući — Split, borac III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

679. Graovac V. Anđelko, rođen 1926. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

680. Graovac N. Jovan, rođen 1921. godine u Stikovu — Drniš, borac II bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

681. Graovac N. Marija, rođena 1924. godine u Stikovu — Drniš, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

682. Grbić A. Vice, rođen 1916. godine u Živogošću — Makarska, borac čete za vezu, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

683. Grbavac M. Vice, rođen 1920. godine u Grabu — Ljubuški — borac I bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

684. Grdovski I. Jure, rođen 1923. godine u Crvenki — Ribnik, desetar I bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

685. Grčić Ante, rođen u Makarskoj, komesar čete — III bat., poginuo u Gornjem Vakufu januara 1943. godine.

686. Grčić Dušan, rođen 1918. godine u Ivoševcu — Knin, vodnik II bat., poginuo u V ofanzivi.

687. Grčić N. Ilija, rođen 1912. godine u Ivoševcu — Knin. borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

688. Grčić S. Mirko, rođen 1920. godine u Ivoševcima — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

689. Gregorec J. Edo, rođen 1921. godine u Zagrebu, desetar II bat., poginuo na Klisu septembra 1943. godine.

690. Gregorović A. Frano, rođen u Babinoj Gredi — Županja, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

691. Gregorec J. Dragutin, rođen 1924. godine u Zagrebu — živio u Solinu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

692. Gregov Sime, rođen u Preko — Zadar, komandir čete, poginuo kod Lapca. marta 1945. godine.

693. Grga I. Vinko, rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

694. Grgantov I. Spiro, rođen 1912. godine u K. Lukšiću — Split, borac II bat. poginuo na Visu aprila 1944. godine, pad aviona.

695. Grgasović P. Stipe, rođen 1919. godine u Makarskoj, vodni delegat III bat. poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

696. Grgasović T. Tomislav, rođen 1910. godine u Makarskoj, borac III bat. poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

697. Grgić F. Ilija, rođen 1920. godine u Bijelom Polju — Mostar, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

698. Grgić M. Joško, rođen 1923. godine u Vranjiću — Split, borac IV bat., poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

699. Grgić I. Jozo, rođen u Opuzenu — Metković, borac II bat., poginuo koc Klane aprila 1945. godine.

700. Grgić I. Tonko. rođen 1927. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo koc Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

701. Grgin Boško, rođen 1920. godine u Kaštelu — Split, borac IV bat., poginuo, mjesto nepoznato.

702. Grigori Pelajnog — Alpozijav, rođen u Armeniji — SSSR, borac II bat. poginuo na Visu aprila 1944. godine, pad aviona.

703. Grgurinović I. Ivan, rođen 1919. godine u Staševici — Ploče, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

704. Grgurinović M. Ivan, rođen 1925. godine u Staševici — Ploče, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

705. Grubelić F. Ivo, rođen 1920. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

706. Grubelić S. Sime, rođen 1920. godine u Prviću — Šibenik, borac-kurir I bat poginuo na Braču septembra 1944. godine.

707. Grubelić P. Vjekoslav, rođen 1918. godine u Prviću — Šibenik, borac I\ bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

708. Gruja J. Božo, rođen 1922. godine u Burni Primoštenu — Šibenik, bora II bat., poginuo u IV ofanzivi.

709. Grubić Anđelko, rođen u Solinu — Split, borac I bat., poginuo na Pelješci novembra 1943. godine.

710. Grubiša S. Bariša, rođen 1914. godine u Drveniku — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

711. Grubiša M. Ljubo, rođen 1920. godine u Drveniku — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

712. Grubiša B. Mila. rođena 1921. godine u Drveniku — Makarska, bolničark III bat., poginula u V ofanzivi.

713. Grubiša B. Milan, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

714. Grubiša J. Nedjeljko, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, bora III bat., poginuo u V ofanzivi.

715. Grubiäa Stipe, rođen u Jesenicama — Omiš, komesar čete II bal., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

716. Grubiša A. Srećko, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

717. Grubišić S. Bruno-Celić, rođen 1911. godine u Šibeniku, borac II bat., umro od tifusa decembra 1942. godine.

718. Grubišić P. Marija, rođena u Splitu, bolničarka II bat., poginula u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

719. Grubišić D. Grgo, rođen 1922. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

720. Grubišić Marko, rođen u Skradinu — Šibenik, desetar 11 bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

721. Grubišić M. Nikola, rođen 1922. u Splitu, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

722. Gruica J. Spiro, rođen u Sitnom Gornje — Split, poginuo, mjesto nepoznato.

723. Gruić I. Lovre, rođen 1911. godine u Trogiru, k-dir čete I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

724. Gubroc M. Marko, rođen 1919. godine u Vrbovcu Odjak, desetar II bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

725. Gudić I. Ante, rođen 1908. godine u Postinji — Split, borac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

726. Gudić J. Mate, rođen 1911. godine u D. Postinji — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

727. Gudić J. Petar, rođen 1914. godine u D. Postinji — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

728. Gugić I. Marin, rođen 1912. godine u Vela Luci — Korčula, delegat voda IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

729. Guina I. Ivan, rođen 1917. godine u Trogiru, borac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

730. Guina P. Tonka, rođena u Trogiru, bolničarka, poginula kod Gacka aprila 1943. godine.

731. Guina D. Marin, rođen 1924. godine u Trogiru, borac II bat., poginuo u V ofanzivi (II dalmatinska brigada).

732. Guina M. Toni, rođen 1921. godine u Trogiru, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi (10. hercegovačka brigada).

733. Guina D. Vinko, rođen u Trogiru, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

734. Guina D. Dinko, rođen 1922. godine u Trogiru, borac II bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

735. Gulin M. Ante, rođen 1922. godine u Radoniću — Drniš, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

736. Gulin P. Ante. rođen 1920. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

737. Gulin J. Josip, rođen 1917. godine u Šibeniku, borac-vodnik IV bat., poginuo u IV ofanzivi.

738. Gulin A. Jere, rođen 1919. godine u Lozovcu — Šibenik, borac IV bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

739. Gulin M. Teo, rođen 1917. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo na terenu 1943. godine.

740. GuluSija I. Marko, rođen 1923. godine u Trogiru, desetar I bat., poginuo u Kninu decembra 1944. godine.

741. Gurdulić M. Ivan, rođen 1920 godine u Vrsniku — Hvar. borac III bat., poginuo u O. Šolta, maja 1944. godine.

742. Gusić S. Ante. rođen 1923. godine u Grabu — Sinj, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

743. Hajduk A. Dinko, rođen 1911. godine u Gdinju — Hvar. borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

744. Hakonić S. Suljo, rođen 1925. godine u Ostrožcu — Cazin, borac I bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

745. Halapić B. Rahmo. rođen 1905 godine u Livnu. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

746. Halilović I. Suljo, roden 1923. godine u Klakotnici — DoboJ, borac IV bal poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

747. Helet M. Maks, rođen 1924. godine u Selnici — Maribor, borac 1 bat., pogi nuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

748. Harašić N. Jurica, rođen 1921. godine u Starigradu — Hvar. borac IV bat poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

749. Herendić I. Blaž, rođen 1919. godine u Klepnici — Zlatar, borac I bat., pogi nuo na O. Krk, aprila 1945. godine.

750. Hrbar D. Hute, rođen 1913. godine u Trogiru, borac II bat., poginuo ko Livna oktobra 1943. godine

751. Hrstić P. Grgo, rođen 1905. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

752. Hrstić A. Nedjeljko, rođen 1924. godine u Drašnici — Makarska, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

753. Hrstić Mate »Mećo«, rođen u Vrgorcu, borac III bat., poginuo kod Neve sinja marta 1943. godine.

754. Ilić I. Nikola, rođen na Visu, brig, intendant-borac, poginuo u Blatu ap rila 1944. godine.

755. Islamović Z. Asim, rođen 1917. godine u Gostivaru — Tetovo, borac 1 bat poginuo na O. Braču septembra 1944. godine.

756. Ivačić D. Augustin, rođen 1922. godine u Glavici — Sinj, borac IV bat., pa ginuo u V ofanzivi.

757. Ivačić L. Ivan, rođen 1916. godine u Glavici — Sinj. borac II bat., pog nuo na Klasu, septembra 1943. godine.

758. Ivanac M. Rajko, rođen u Ugljanu — Zadar, borac I bat., poginuo n O. Braču septembra 1944. godine.

759. Ivanac M. Anka, rođena 1926. godine u Ugljanu — Zadar, bolničarka, pc ginula u Šibeniku novembra 1944. godine.

760. Ivančev I. Mate. rođen 1915. godine u Marini — Trogir, borac IV bat poginuo na Širokom Brijegu, februara 1945. godine.

761. Ivanišević S. Milan, rođen 1925. godine u Splitu, mitraljezac I bat., pog nuo na O. Šolta maja 1944. godine.

762. Ivanković T. Toma, rođen u Bogomolji — Hvar. borac III bat., poginu na O. Šolti maja 1944. godine.

763. Ivanović Slavko, rođen u Miljevu — Zepče, kurir 11 bat., poginuo kc Metkovića oktobra 1944. godine.

764. Ivaz N. Petar, rođen u Siveriću — Drnić. matraljezac I bat., ubijen u Ji senovcu 1943. godine.

765. Ivica P. Blaž, rođen 1905. godine u Seget D. — Trogir, borac IV bat., pog nuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

766. Ivica I. Jakov, rođen 1922. godine u Seget D. — Trogir, borac IV bat., pog nuo u V ofanzivi.

767. Ivičev F. Jozo, rođen 1922. godine u K. Stafiliću — Split, borac II bat., pog nuo 1944. godine.

768. Ivičević S. Darinka, rođena 1926. godine u Drveniku — Makarska, boln čarka II bat., poginula kod Kalinovika jula 1943. godine.

769. Ivičević M. Filip, rođen 1905. godine u Drveniku — Makarska, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

770. Ivičević P. Marija, rođena 1926. godine u Drveniku — Makarska, boln čarka III bat., poginula u V ofanzivi.

771. Ivičević S. Mijo. rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

772. Ivičević J. Nikola, rođen 1924. godine u Drveniku — Makarska, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

773. Ivić Dragutin, rođen u Splitu, kom. čete IV bat., poginuo na Javorku ma 1943. godine.

774. Ivić S. Josip, rođen u Miljevci — Drniš, zamjenik kom. čete I bat., pog nuo na O. Šolti maja 1944. godine.

775. Ivić Jozo, rođen u Vranjicl — Split, borac I bat., poginuo na Klisu se| tembra 1943. godine.

776. Ivić P. Jure, rođen 1906. godine u Zečevici — Split, borac IV bat., pogint u Bihaću marta 1945. godine.

777. Ivić M. Mate — Ciro, rođen u Miljevcima — Drniš, borac IV bataljona, pog nuo u Bosni 1942. godine.

778. Ivić D. Nikola, rođen 1920. godine u Vranjicu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

779. Ivić M. Petar, rođen 1915. godine u Drinovci — Drniš, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

780. Ivković S. Ivan »Ivanića«, rođen u Brnazi — Sinj, Intendant II bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

781. Ivković J. Marija, rođena 1923. godine u Vojniću — Sinj, bolničarka II bat., poginula u V ofanzivi.

782. Jadrić J. Duje, rođen 1923. godine u Dicmou — Sinj, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

783. Jadrić N. Nikola, rođen 1918. godine u Segetu — Trogir, komesar čete I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

784. Jadrijević A. Ivo, rođen 1921. godine u Burni Prlmošten — Šibenik, borac II bat., poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

785. Jadrijević J. Petar, rođen 1894. godine u Glavici — Sinj, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

786. Jadrijević L. Roko, rođen 1901. godine u Glavici — Sinj, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

787. Jagmić M. Ivan »Iko«, rođen 1914. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

788. Jagmić S. Ivan, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

789. Jagmić A. Stipe, rođen 1921. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

790. Jagmić A. Zvonko, rođen 1925. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

791. Jakelić A. Frane, rođen 1922. godine u Petrovom Selu — Drniš, borac II bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

792. Jakelić L. Jozo, rođen 1920. godine u Petrovom Selu — Drniš, borac I bat., poginuo kod Drniša septembra 1944. godine.

793. Jakobić J. Mate, rođen u Blatu na Cetini — Omiš, borac III bat., poginuo na O. Mljetu aprila 1944. godine.

794. Jakovac J. Jerolim, rođen 1910. godine u Postinji — Split, borac III bat., poginuo kod Brezne (C.G.) maja 1943. godine.

795. Jakovljević I. Mijo, rođen 1921. godine u Sćitu — Prozor, borac IV bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

796. Jakovljević I. Petar, rođen 1912. godine u Bosanskoj Gradiški, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

797. Jakšić Milivoj, rođen u Novom Selu — Brač — borac I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

798. Jakus A. Kajo, rođen 1921. godine u Vrsine — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

799. Jaman D. Božo, rođen 1914. godine u Klisu — Split, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi, Rudine.

800. Jaman M. Mate, rođen 1915. godine u Klisu — Split, mitraljezac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

801. Jaman L. Marin, rođen 1922. godine u Klisu — Split, borac I bat., poginuo kod Busovače januara 1943. godine.

802. Janković N. Nikola, rođen 1920. godine u Nerežišću — Brač, borac IV bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

803. Janić Mate, iz Dalmacije, mitraljezac IV bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

804. Janjac V. Ante, rođen 1918. godine u Šibeniku, borac I bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

805. Janjac V. Frane, rođen 1921. godine u Šibeniku, borac III bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

806. Janjić R. Selimir, rođen 1922. godine u Brgovcu — Klobar, borac IV bat.. poginuo u Sv. Juraju, aprila 1945. godine.

807. Jarmaz Milan, rođen u Vrbniku — Knin, borac I bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

808. Jarat S. Ive »Crni«, rođen 1922. godine u Murteru — Šibenik, II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

809. Jarčević Milan, rođen 1922. godine u Imotskom, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

810. Jareb A. Luka, rođen 1913. godine u Tribunju — Šibenik, borac II ba poginuo u IV ofanzivi 1943. godine.

811. Jarić J. Ivan, rođen 1918. godine u Dalmaciji, borac II bat., poginuo V ofanzivi.

812. Javorćić M. Pave, rođen u Zrnovnici — Split, komesar čete IV bat., pog nuo kod Klisa septembra 1943. godine.

813. Jelaš M. Dominko, rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

814. Jelaš N. Ivan, rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, mitraljezac I bat., poginuo u V ofanzivi.

815. Jelavić Jure, rođen 1920. godine u Mući — Split, kom čete III bat., pog nuo u Pelješcu novembra 1943. godine.

816. Jelavić J. Nedo, rođen 1922. godine u Bačini — Ploče, borac III bat., pog nuo u V ofanzivi.

817. Jelčić Jure, rođen u Hrvače — Sinj, borac V bat., poginuo kod Posušja ol tobra 1943. godine.

818. Jelčić P. Nikola, rođen 1907. godine u Mući — Split, borac IV bat., pog nuo kod Klane aprila 1945. godine.

819. Jelenković A. Miro, rođen 1918. godine u Arbanasi — Zadar, borac II ba poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

819a. Jelić M. Marjan, rođen 1921. godine u Vršolje — Šibenik, borac I ba poginuo na Šolti maja 1944. godine.

820. Jelić J. Zorka, rođena 1925. godine u Ižu — Zadar, prištabske jedinic poginula u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

821. Jeličić L. Ljubo, rođen 1927. godine u Biogradu, borac II bat., poginuo V ofanzivi.

822. Jeličić S. Radmila, rođena 1924. godine, bolničarka III bat., poginula k< Knina 1944. godine.

823. Jelovac S. Nenad, rođen 1920. godine u Splitu, borac III bat., umro bolnici marta 1943. godine.

824. Jenjić A. Filip, rođen 1922. godine u Glavici — Sinj, mitraljezac IV ba poginuo u V ofanzivi.

825. Jerkov J. Ivan, rođen 1922. godine u Zlarinu — Šibenik, borac II ba poginuo u IV ofanzivi.

826. Jerković F. Ante, rođen 1912. godine u Gustimi — Trogir, borac II ba poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

827. Jerković M. Ante, rođen 1917. godine u 2rnovnici — Split, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.

828. Jerković S. Ante, rođen 1923. godine u Staševcima — Ploče, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

829. Jerković M. Dane, rođen 1920. godine u Drnišu, borac I bat., poginuo k(Livna oktobra 1942. godine.

830. Jerković Danko, rođen u Plini — Ploče, borac IV bat., poginuo kod G. V kufa januara 1943. godine.

831. Jerković P. Joze, rođen 1914. godine u Staševici — Ploče, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.

832. Jerković Marko, rođen u Zinovici — Split, komesar čete II bat., pogim na Klisu septembra 1943. godine.

833. Jerković N. Stipe, rođen u Kuli — Opuzen. borac II bat., poginuo u Knii novembra 1944. godine.

834. Jerkunica M. Drago, rođen 1920. godine u K. Sućurac — Split, borac I bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

835. Jerkunica B. Ivan, rođen 1924. godine u K. Sućurac — Split, borac III ba poginuo u Klani aprila 1945. godine.

836. Jokić S. Vujo, rođen 1918. godine u Popoviću — Benkovac, borac I ba poginuo u V ofanzivi.

837. Jollć M. Ljubo, rođen 1914. godine u Bratiškovcima — Šibenik, intenda II bat., poginuo u Bukovici 1944. godine.

838. Jončić A. Lukrecija, rođena 1926. godine u Biševu — Vis, bolničarka I ba poginula u Kninu novembra 1944. godine.

839. Josipović J. Ante, rođen u Basti — Makarska, k-dir čete II bat., pogim kod Brela 1943. godine.

840. Jovanović M. Marin, rođen 1919. godine u Podstrani — Split, borac III ba poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

841. Jović M. Jakov, rođen 1921. godine u Biteliću — Sinj. komandir čete I bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

842. Jović A. Mate, rođen 1924. godine u Dragljanima — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

843. Jović M. Mirko, rođen 1924. godine u Dragljanima — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

844. Jović L. Stanko, rođen 1924. godine u Dragljanima — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

845. Jović J. Tonko, rođen 1925. godine u Dragljanima — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

846. Jović V. Vlado, rođen 1923. godine u Dugim Njivama — Vrgorac, politički komesar čete, poginuo u V ofanzivi.

847. Jozić A. Ivan, rođen 1920. godine u Grgurićima — Livno, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

848. Juginović M. Mate, rođen 1922. godine u Dubravi — Omiš, borac V bat., poginuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

849. Jugov B. Sime, rođen 1923. godine u Tribunji — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

850. Juinović Luka, rođen u Kozici — Vrgorac, borac II bat., poginuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

851. Juinović L. Ante, rođen 1921. godine u Kozici — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

852. Juinović A. Mate, rođen 1925. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

853. Juinović M. Simun, rođen 1922. godine u Kozici — Vrgorac, borac I bat., umro u bolnici. Italija.

854. Jukić A. Ante, rođen 1921. godine u K. Stafiliću — Split, vodnik I bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

855. Jukić A. Ivan, rođen 1915. godine u K. Stafiliću — Split, borac II bat., poginuo na Visu aprila 1944. godine, pad aviona.

856. Junaković I. Frane, rođen 1915. godine u Dubravi — Šibenik, mitraljezac III bat., poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

857. Junaković S. Ivo »Ivela«. rođen 1917. godine u Šibeniku, kom. ćete II bat.. poginuo u V ofanzivi.

858. Juras N. Nedeljka, rođena 1925. godine u Šibeniku, bolničarka, umrla od tifusa marta 1943. godine.

859. Juras I. Janja, rođena 1916. godine u Šibeniku, bolničarka III bat., poginula na Pelješcu novembra 1943. godine.

860. Juras I. Marin, rođen 1922. godine u K. Stafiliću — Split, zamjenik komesara čete II bat., umro u Italiji novembra 1944. godine od posledica ranjavanja.

861. Juras J. Dume, rođen 1920. godine u Dubravi — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

862. Juras J. Marica, rođena 1923. godine u Konjevratu — Šibenik, bolničarka I bat., poginula kod Jajca novembra 1942. godine.

863. Juras L. Slavko, rođen 1922. godine u Jurasi — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

864. Jurašin J. Ante, rođen 1913. godine u K. Kambelovcu — Split, borac II bat., poginuo u Posušju oktobra 1943. godine.

865. Jurat F. Marinko, rođen 1925. godine u Zirju — Šibenik, borac 1 bat.. poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

866. Jurčević À. Milan, rođen 1918. godine u Studenici — Imotski, kurir III bat. poginuo u V ofanzivi (štab 3. divizije).

867. Juretić J. Jozo »Osa«, rođen 1894. godine u Dicmu — Sinj, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

868. Juretić N. Marko, rođen 1923. godine u Krušvaru — Sinj, borac I bat., poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

869. Juretić N. Marko, rođen 1905. godine u Brštanovi — Split, borac IV bat., poginuo u Liki marta 1945. godine.

870. Juričev Grginov Mišo, rođen 1918. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

871. Juričev Bartul, rođen u Škripi — Brač, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

872. Jurić M. Ivan, rođen 1924. godine u Bogdanoviću — Split, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

873. Jurić S. Jure, rođen 1897. godine u Primoštenu — Šibenik, prištabske je dinice, poginuo kod Konjica marta 1043. godine.

874. Jurić M. Josip, rođen 1920. godine u Dubravi — Šibenik, borac IV bat. poginuo kod Knina novembra 1944. godine,

875. Jurić N. Mate, rođen 1910. godine u Prugovu — Split, borac I bat. poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

876. Jurilj P. Ivan, rođen 1913. godine u Cvrljevu — Čapljina, borac IV bat. poginuo u Klani aprila 1945. godine.

877. Jurišić J. Cedo, rođen 1921. godine u B. Vodi — Makarska, III bat., omladinski rukovodilac, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

878. Jurišić J. Dušan, rođen 1924. godine u Tugaru — Omiš, prištabske jedinicc — borac, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

879. Jurišić A. Zdravko. rođen 1925. godine u Bristu — Ploče, borac III bai. poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

880. Jurjak J. Štjepan, rođen 1916. godine u G. Trgovišću — Zlatar, bora« IV bat., poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

881. Jurkić M. Zdravko, rođen 1927. godine u Livnu, Kurir — prištabske jedi nice, poginuo u V ofanzivi.

882. Jurlin A. Marko, rođen 1908. godine u Prviću — Šibenik, pri štabu brigade poginuo u V ofanzivi.

883. Jurlin S. Nedjeljko, rođen 1924. godine u Sitno Gornje — Split, borac II] bat., poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

884. Justinov Rudolf, rođen u Mariboru, borac II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

885. Jutronić M. Budimir, rođen 1926. godine u Sutivanu — Brač, borac I bat. poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

886. Kabić A. Đuro, rođen u Erveniku — knin, borac II bat., poginuo 1944 godine, mjesto nepoznato.

887. Kabić K. Uroš, rođen 1910. godine u Lišanu — Benkovac, borac III bat. poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

888. Kalandrin I. Ante, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo ns Pelješcu novembra 1943. godine.

888a. Kalajdžić F. Vice, rođen 1925. godine u Rodešpilja — Omiš. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

889. Kalaš F. Nikola, rođen 1922. godine u Kladice — Split, borac IV bat. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

890. Kalat Mićo, rođen u Kninskom Polju — Knin, borac I bat., poginuo mjesto nepoznato.

891. Kalat M. Milan, rođen 1920. godine u Kninskom Polju — Knin, borac I bat. poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

892. Kalat Olga, rođena u Kninskom Polju — Knin, bolničarka I bat., poginula u V ofanzivi.

893. Kalat Zora, rođena u Kninskom Polju — Knin, bolničarka I bat., umrla od tifusa aprila 1943. godine.

894. Kaleb J. Ante. rođen u Metkoviću — Opuzen, borac IV bat., poginuo ns Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

895. Kaleb J. Ivan, rođen 1921. godine u Tijesnom — Šibenik, borac III bat. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

896. Kalebić M. Slavko. rođen 1910. godine u Šolti — Split, borac II bat. poginuo na Visu, aprila 1944. godine, pad aviona.

897. Kaioper M. Ljubomir, rođen 1923. godine u Zlarinu — Šibenik, borac II bat., poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

898. Kaljužin I. Elekser. rođen 1914. godine u Petroskaju — SSSR, borac I bat. poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

899. Kamenjarov S. Roko, rođen 1911. godine u Kaštelu — Split, borac IV bat. poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

900. Kanazir Vojln, rođen u Mokrom Polju — Knin. borac II bat., poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

901. Kanduti S. Bruno, rođen 1922. godine u Splitu, borac IV bat., umre januara 1944. godine od posljedica ranjavanja.

902. Karan A. Marin, rođen u Bročanici — Split, vodnik II bat., poginuo ns Braču juna 1944. godine.

903. Kaniža M. Muho, rođen 1905. godine u Livnu, borac III bat., poginuc kod Gornjeg Vakufa, marta 1943. godine.

904. Kaniža H. ReSo, rođen 1906. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo kod Livna decembra 1943. godine.

905. Kapetanović Perka, rođena 1919. godine u Segetu — Trogir, bolničarka IV bat., poginula u V ofanzivi.

906. Kapić P. Vlado, rođen 1920. godine u Krilu — Omiš, borac IV bat., umro od tifusa marta 1943. godine.

907. Kapetanović F. Ivo, rođen 1910. godine u K. Stafiliću — Split, borac prateće čete, poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.

908. Kapović M. Josip, rođen 1912. godine u Vrgorcu, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

909. Karabatić J. Ante, rođen 1926. godine u Dvornici — Šibenik, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

910. Karabatić S. Ante, rođen 1925. godine u Rogoznici — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Nemile decembra 1942. godine.

911. Karabatić M. Jakov, rođen 1922. godine u Podorljaku — Šibenik, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

912. Karabatić M. Marko, rođen 1919. godine u Podorljaku — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Jajca novembra 1942.

913. Karadić Petar, rođen u Splitu, borac IV bat., poginuo kod Vagnja — Sinj oktobra 1942. godine.

914. Karaman A. Marin, rođen u Bročancu — Split, borac II bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

915. Karaman J. Ivo, rođen 1926. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo na Hvaru februara 1944. godine.

916. Karaman I. Vjekoslav, rođen 1919. godine u Podstrani — Split, borac III bat., poginuo 1943. godine.

917. Karamatić B. Anton, rođen 1924. godine u Plini — Ploče, vodnik 111 bat., poginuo u V ofanzivi.

918. Karamatić Neda, rođena 1925. godine u Plini — Ploče, bolničarka II bat., poginula u V ofanzivi.

919. Karanušić F. Ante, rođen u Planu — Trogir, borac II bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

920. Karanušić F. Jozo, rođen u Planu — Trogir, borac II bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

921. Karaosmanović P. Alija, rođen 1894. godine u Livnu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

922. Karić M. Hasmeta, rođena 1927. godine u Mostaru, bolničarka I bat., poginula na O. Krku aprila 1945. godine.

923. Karin I. Ivan, rođen u Grubinu — Imotski, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

924. Karlović I. Danijan, rođen u Lastovu, borac MC brigade, poginuo na Braču juna 1944. godine, Selca.

925. Kaštelan 1. Jure, rođen 1923. godine u Pučišći — Brač, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

926. Kaštelančić A. Dragan, rođen 1919. godine u Podstrani — Split, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

927. Kaštelančić A. Fabijan, rođen 1923. godine u Podstrani — Split, borac III bat., poginuo kod Zlopolja 1943. godine.

928. Katalinić M. Drago, rođen 1913. godine u Omišu, borac-muzičar — prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

929. Katalinić Mladen, rođen u Kaštel Novom — Split, borac II bataljona, poginuo kod Livna 1943. godine.

930. Katić J. Ante, rođen 1920. godine u Solinu — Split, borac II bataljona, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

931. Katić J. Drago, rođen 1920. godine u Kozici — Vrgorac, borac 1 bataljona, poginuo u V ofanzivi.

932. Katić P. Ivan, rođen 1920. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bataljona. poginuo u V ofanzivi.

933. Katić J. Ivan, rođen 1922. godine u Solinu — Split, borac I bataljona, poginuo u V ofanzivi.

934. Katić P. Milan, rođen 1922. godine u Koljanima — Sinj, kom. ćete 1 bataljona, poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

935. Katić M. Niko, rođen 1921. godine u Bačini — Ploče, komesar čete, poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

936. Katić A. Petar, rođen 1917. godine u Kozici — Vrgorac, delegat voda II bataljona, poginuo kod Metkovića oktobra 1944. godine.

937. Kazanova A. Marija, rođena 1919. godine u Vrbovskom — Hvar, bolni čarka I bataljona, poginula na O. Šolta, maja 1944. godine.

938. Kekez Lj. Ivo, rođen 1927. godine u Makarskoj, borac III bataljona poginuo u V ofanzivi.

939. Kezić P. Marinko, rođen 1926. godine u Splitu, borac IV bat., poginui kod Neuma oktobra 1944. godine.

940. Kežić J. Petar, rođen 1926. godine u Staševici — Ploče, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

941. Kežić M. Mile, rođen 1915. godine u Staševici — Ploče, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

942. Krajančić Zakarija, rođen 1913. godine u Caru — Korčula, borac I bat poginuo kod Drniša septembra 1944. godine.

943. Kirilj I. Miško, rođen u Stilju — Vrgorac, kom. voda II bataljona, pogi nuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

944. Kitarović J. Ante, rođen 1919. godine u Šibeniku, ekonom čete II bataljon? poginuo u V ofanzivi.

945. Kitarović J. Duško »Brico«, rođen 1920. godine u Šibeniku, kurir štab brigade, poginuo u V ofanzivi.

946. Kivela A. Srećko, rođen na Visu, borac IV bataljona, poginuo, mjest nepoznato.

947. Klamuš Nikola, borac, poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine

948. Klarić S. Ivan, rođen 1925. godine, Caporice — Sinj, sekretar SKOJ-III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

949. Klarić F. Jerko, rođen 1920. godine u D. Brelima — Makarska, borac I bat., poginuo kod Dicma septembra 1943. godine.

950. Klarić A. Lino, rođen 1925. godine u Motunu — Pula, I bataljon, ranjer umro u bolnici u Splitu 1945. godine.

951. Klarić J. Nikola »Čajano« rođen 1914. godine u Šibeniku, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

952. Klarić P. Vinko, rođen u Draga Voda — Brač, borac II bat., poginu na Visu aprila 1944. godine, pad aviona.

953. Klemar G. Janko, rođen 1908. godine u Osijeku, borac IV bat., poginuo ko Klane aprila 1945. godine.

954. Klenčić Ante, rođen u Pražnici — Brač, borac I bat., poginuo, mjest nepoznato.

955. Klišan S. Mijo, rođen 1921. godine u KonjiŠku — Njive Garešnice, bora II bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

956. Kllšmanić P. Branko, rođen 1923. godine u Kaštelu — Split, I bat., ranjer umro u bolnici u Splitu 1945. godine.

957. Kljaković-Gašpić J. Nikola rođen 1921. godine u Solinu — Split, borac -kurir I bat., poginuo u V ofanzivi.

958. Knežević J. Ante, rođen 1907. godine u Boraju — Šibenik, borac I bat poginuo kod Trsta, maja 1945. godine.

959. Koceić A. Ante, rođen 1925. godine u Splitu, desetar IV bat., poginu u Blatu aprila 1944. godine.

960. Kocjančić A. Ante, rođen 1918. godine u Sinju, delegat III bat., poginu u V ofanzivi.

961. Kočevar S. Vladimir, rođen 1925. godine u Osijeku, borac I bat., poginu na Hvaru februara 1943. godine.

962. Kodžoman Stipe, rođen u Hrvaču — Sinj, borac V bat., poginuo ko Posušja oktobra 1943. godine.

963. Kojić V. Đorđe, rođen 1926. godine u Mostaru, borac I bat., poginuo ko' Klane aprila 1945. godine.

964. Kojić M. Sime, rođen 1922. godine u Koljici — Biograd, desetar III bat poginuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

965. Kokan Ane »Luga«, rođena 1927. godine u Krušvaru — Sinj, bolničark I bat., poginula kod Vrlike 1943. godine.

966. Kokan S. Petar, rođen 1913. godine u Mući — Split, borac II bat., poginu kod Bihaća marta 1945. godine.

967. Kokan N. Toma, rođen 1921. godine u Dicmu — Split, borac IV bataljoni poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

968. Kokeza S. Jure, rođen 1924. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

969. Kokeza L. Ivan, rođen 1924. godine u Ogorju — Split, borac II bat.. poginuo na Visu aprila 1944., pad aviona.

970. Kokić Dragica, rođena 1920. godine u Dubravi — Šibenik, bolničarka III bat., poginula u Metli 1944. godine.

971. Kokić J. Ivan, rođen 1921. godine u Podgori — Makarska, vedili dcicgal III bat., poginuo u logoru u Sisku 1943. godine.

972. Kolaš S. Nikola, rođen 1922. godine u Kladnici — Split, borac IV bat., poginuo u Lici marta 1945. godine.

973. Kolenc K. Dušan, rođen 1920. godine u Betini — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

974. Kolić J. Ivan, rođen 1920. godine u Klisu — Split, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi.

975. Kolić B. Marko, rođen 1925. godine u Božavi — Zadar, borac IV bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

976. Komadina M. Jakov, rođen 1924. godine u Vrpoiju — Šibenik, borac 11 bat., poginuo u V ofanzivi.

977. Kominati D. Giovani, rođen 1912. godine u Brechia — Italija, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

978. Kona Niko, borac IV bat., poginuo kod Gornjeg Vakufa januara 1943. godine.

979. Kongramanjani Serjoža iz SSSR, borac I bat., poginuo u Blatu aprila 1944. godine.

980. Konjarević Franjo, rođen 1916. godine u Đakovu, bolničar IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

981. Kordić P. Marko, rođen 1913. godine, borac II bat., poginuo u Podšpiije — Vis.

982. Kordić A. Miho, rođen 1900. godine u Podšpilji — Vis, intendantura, ranjen na Korćill, umro u Italiji — decembra 1943. godine.

983. Korlat D. Stevo, rođen 1927. godine u Ivoševcu — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

984. Korljan J. Milan, rođen 1922. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat. poginuo 1944. godine.

985. Kornaža T. Frane, rođen 1920. godine u Skradinu — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

986. Korolija S. Dušan, rođen 1924. godine u Ivoševcu — Knin, borac 11 bat., poginuo u V ofanzivi.

987. Korolija J. Jovan »Suco«, rođen 1923. godine u Ivoševcu — Knin, kom. voda II bat., poginuo u V ofanzivi.

988. Korolija P. Mile, rođen 1921. godine u Ivoševcu — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

989. Kosović Ante, rođen 1925. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

990. Kosović N. Filip, rođen 1912. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.

991. Kosović Radoslav, rođen 1915. godine u Zaostrogu — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

992. Kostanić P. Andrija, rođen 1924. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

993. Kostanić A. Bartul, rođen 1927. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

994. Kostanić I. Dobro, rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

995. Kostanić B. Kore, rođen 1914. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

996. Kostanić A. Mate. rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

997. Kostanić N. Mate, rođen 1921. godine u Drveniku — Makarska, borac IV bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

998. Kostanić A. Miloš, rođen 1926. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

999. Kostanić J. Miro, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi .

1000. Kostanić A. Niko, rođen 1912. godine u Drveniku — Makarska, bora* III bat., poginuo u V ofanzivi.

1001. Kostanić S. Niko, rođen 1924. godine u Drveniku — Makarska, borai III bat., poginuo u V ofanzivi.

1002. Kostanić Marija, rođena 1922. godine u Drveniku — Makarska, bolni čarka III bat., poginula u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1003. Kostović M. Marin, rođen 1925. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

1004. Kotoraš Dušan, rođen 1922. godine u Kninskom Polju — Knin, vodnil I bat., poginuo u V ofanzivi.

1005. Kovač F. Petar, rođen 1924. godine u Kaštelu — Split, borac IV bat poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1006. Kovač Vlado, rođen u Splitu, borac IV bat., ubijen u logoru 1943. godine

1007. Kovačev Ante »Purica«, rođen u Kaštelu — Split, omladinski rukovodila* II bat., poginuo na Hvaru 1944. godine.

1008. Kovačev M. Ivo, rođen u K. Starom — Split, komesar čete IV bat poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1009. Kovačević Ante, rođen 1921. godine u Jeli — Tešanj, borac I bat., poginui u Šibeniku novembra 1944. godine.

1010. Kovačević A. Ivanka, rođena 1918. godine u Zrnovnici — Split, bolničarki IV bat., poginula u V ofanzivi.

1011. Kovačević A. Jerko, rođen 1914. godine u Kotišini — Makarska, zamjenil komesara III bat., poginuo u V ofanzivi.

1012. Kovačević K. Marin, rođen 1920. godine u Starigradu — Hvar, bora III bat., poginuo kod Gacka, aprila 1943. godine.

1013. Kovačević J. Mate, rođen 1923. godine u Šibeniku, borac II bat., poginu na Visu aprila 1944. godine »Marin 2«.

1014. Kovačević L. Ivan, rođen 1910. godine u Kotišini — Makarska, bora* III bat., ubijen u logoru Sarajevo 1944. godine.

1015. Kovačić P. Spiro, rođen 1917. godine u Splitu, borac I bat., poginuo i V ofanzivi.

1016. Kragić F. Milivoj. rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo ko< Knina 1944. godine.

1017. Kralj Ante, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1018. Kravarušić N. Ratko, rođen 1927. godine u Livnu, borac III bat., po ginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1019. Krečak I. Ante, rođen 1925. godine u Drnišu, borac I bat., poginuo koi Klane aprila 1945. godine.

1019a. Krecak U. Štipan, rođen 1908. u Drnišu, poginuo u G. Vakufu 1943. god

1020. Kremnja P. Jaroslav, rođen 1920. godine u Omišu, borac IV bat., poginu* kod G. Vakufa marta 1943. godine.

1021. Krička P. Gojko, rođen 1922. godine u Bratiškovcu — Šibenik, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1022. Krička P. Janko, rođen 1912. godine u Bratiškovcu — Šibenik, zamjenil k-dira čete II bat., poginuo u V ofanzivi.

1023. Krilić L. Ante, rođen 1927. godine u Bačini — Ploče, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1024. Krilić P. Blaž. rođen 1912. godine u Baćini — Ploče, borac III bat poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1025. Krilić T. Ivka. rođena 1924. godine u Gradcu — Ploče, bolničarka III bat poginula kod Knina decembra 1944. godine.

1026. Krilić P. Jure, rođen 1911. godine u Bačini — Ploče, borac III bat poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1027. Krivošić M. Dušanka, rođena 1918. godine u Vrlici — Sinj, bolničark II bat., poginula u istočnoj Bosni marta 1943. godine.

1028. Križanac Mirko, rođen u Radošći — Split, borac I bataljona, poginu kod Šibenika novembra 1944. godine.

1028a. Krkljaša Vojislav, rođen 1919. u Kistanje — Knin. borac II bat poginuo januara 1944. godine u Hercegovini.

1029. Krkobabić M. Miro, rođen u Koljanu — Sinj. komandir Ćete IV bataljon? poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1030. Krnlć I. Ivan, rođen 1912. godine u Konjevratu — Šibenik, borac IV bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1031. Krnić B. Paško, rođen 1927. godine u Konjevratu — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1032. Krnić J. Sime, rođen 1925. godine u Konjevratu — Šibenik, komesar čete II bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1033. Kronja V. Perislav, rođen 1921. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo na Visu aprila 1944. godine »Marin 2«.

1034. Krstulović L. Pave, rođen 1918. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1035. Krstulović F. Srećko, rođen 1925. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1036. Kružićević S. Ante, rođen 1923. godine u Zvečanji — Omiš, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1037. Krželj M. Jugoslav, rođen 1926. godine u Zadvarju — Omiš, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1038. Kuhar F. Simun, rođen 1923. godine u Dolu — Ljubljana, borac IV bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1039. Kuhavičić J. Adolf, rođen u Danskoj, borac I bataljona, poginuo u Blatu aprila 1944. godine.

1040. Kukoč S. Andrija, rođen 1912. godine u Splitu, borac IV bat., poginuc u V ofanzivi.

1041. Kukoč V. Anton, rođen 1920. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1042. Kukoč Z. Lino, rođen 1922. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1043. Kukoč S. Vinka, rođena 1922. godine u Splitu, bolničarka I bat., poginula u V ofanzivi.

1044. Kuljiš A. Ante »Zižica«, rođen 1923. godine na Visu, borac IV bat., poginuo 1944. godine.

1045. Kuljiš V. Mate, rođen 1921. godine na Visu, borac IV bat., poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

1046. Kumičić M. Tado. rođen 1917. godine u Dolu — Hvar, vodnik, poginuo u V ofanzivi (V crnogorska brigada).

1047. Kunet Stjepan, rođen u Babincu — Varaždin, borac IV bat., poginuo u Šibeniku novembra 1944. godine.

1048. Kundić I. Mirko, rođen 1914. godine u Šibeniku, borac I bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1049. Kurtović M. Dragica, rođena 1926. godine u Klisu — Split, bolničarka 1 bat., poginula u V ofanzivi.

1050. Kursar M. Frane, rođen 1912. godine u Prviću — 9ibenik, zamjenik komesara II bat., poginuo u istočnoj Bosni.

1051. Kursar N. Miro, rođen 1922. godine u Raslini — Šibenik, borac II bat., poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1052. Kustura S. Branko, rođen u Drveniku — Trogir, borac II bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1053. Kuščević F. Danica, rođena 1923. godine u Nerežišću — Brač, bolničarka IV bat., poginula na Širokom Brijegu 1945. godine.

1054. Kutlača Jovo, rođen u Kistanji — Knin, prištabske jedinice, poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1055. Kutlača M. Luka, rođen 1919. godine u Ivoševcu — Knin, vodnik II bat., poginuo u V ofanzivi.

1056. Kutleša P. Mirko, rođen 1908. godine u Livnu, komesar čete IV bat., poginuo kod Livna 1943. godine.

1057. Kuvačić L. Mate. rođen 1924. godine u Gati — Omiš. borac IV bat., poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

1058. Kuvačić S. Pero. rođen 1924. godine u Geti — Omiš, borac IV bat., poginuo kod Gornjeg Vakufa februara 1943. godine.

1059. Kuzmanić A. Blaž, rođen 1916. godine u K. Novi — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1060. Kuzmanić Jozica. rođena 1924. godine u Splitu, bolničarka prištabske jedinice, umrla u zarobljeništvu.

1061. Kuzmanić P. Frane, rođen 1921. godine u K. Novi — Split, borac II bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1062. Kuzmanić A. Jakov, rođen 1922. godine u Okrugu G. — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1063. Kuzmanić S. Stipe, rođen 1910. godine u Pisku — Omiš, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1064. Kuzmanić I. Vojimir, rođen u Kaštelu Novom — Split, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1065. Kužić A. Bariša, rođen 1900. godine u StaSevcima — Ploće, Intendantur brigade, poginuo u V ofanzivi.

1066. Kvušilj R. Ivan, rođen u Krušljevu — Donja Stubica, borac II bal poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1067. Kvinta Nikola, rođen u Lastovu, borac III bataljona, poginuo na Via maja 1944. godine »Marin 2«.

1068. Labor Niko. rođen u Vrpolju — Šibenik, borac I bataljona, poginuo Pelješcu novembra 1943. godine.

1069. Labrović Frane, rođen u Glavici — Sinj — borac IV bataljona, pogint u V ofanzivi.

1070. Labrović Josip, rođen 1911. godine u Glavici — Sinj, prištabske jedinic poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

1071. Lagator J. Ante, rođen u Grabu — Sinj, komandir voda I bataljon poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

1072. Lagator J. Marko, rođen u Grabu — Sinj. kom. II bataljona, poginuo kc Blata na Korčuli aprila 1944. godine.

1073. Laka Glišo, rođen u Biskupiji — Knin. kom. čete I bataljona, pogim na Pelješcu novembra 1943. godine.

1074. Lalica M. Ante, rođen 1926. godine u Filip Jakovu — Biograd, borac I bataljona, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1075. Lalić N. Gojko, rođen 1919. godine u Cista Mala — Šibenik, borac II ba poginuo u IV ofanzivi.

1076. Lalić B. Marin, rođen 1911. godine u Kotešini — Makarska, borac III ba poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1077. Lambaša K. Jere, rođen 1922. godine u Šibeniku, borac II bataljon poginuo u V ofanzivi.

1078. Lambaša I. Ljubomir, rođen 1923. godine u Trogiru, borac I bat., um: od tifusa aprila 1943. godine.

1079. Lapčić M. Todor, rođen 1920. godine u Smrdelji — Knin. borac I ba poginuo u V ofanzivi.

1080. Lapov M. Bruno, rođen 1920. godine u Jezeru — Šibenik, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1081. Lasan F. Marko, rođen 1926. godine u Vodici — Šibenik, borac I ba poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1082. Lasić Drago, rođen 1917. godine u Splitu, vodnik II bat., poginuo u] ofanzivi.

1083. Lasić Ivan, rođen u Konjsko — Split, borac I bat., poginuo kod Jaj novembra 1942. godine.

1084. Lasić Nikola, rođen na Benkovcu, borac II bataljona, poginuo kod Gac' aprila 1943. godine .

1085. Latinović Vlado, rođen u Bosanskom Petrovcu, komesar čete I ba poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1086. Leben A. Bresnica, rođen u Sv. Lenartu — Ptuj, borac I bat., pogin na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1087. Legin T. Ignjac, rođen 1921. godine u S. Vojni — Križ, borac I bs poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1088. Lekić Risto, rođen 1909. godine u Seocu Crninici — Bar, politički od. štaba brigade, poginuo u V ofanzivi (4. crnogorska proleterska brigada).

1089. Lelas N. Nedjeljko, rođen 1924. godine u Omišu, borac IV bat., pogin u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1090. Lelas Zvonko, rođen u Omišu, delegat voda IV bat., poginuo u IV ofanzi

1091. Lemo I. Petar, rođen 1923. godine u Visokom — Drniš, borac I bi poginuo u IV ofanzivi.

1092. Leskur I. Ante, rođen 1903. godine u Ogorju — Split, borac II b; poginuo u V ofanzivi.

1093. Leskur A. Ivan, rođen 1916. godine u Ogorju — Split, borac II bataljoi poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.

1094. Leskur S. Jakov, rođen 1912. godine U Ogorju — Split, borac II bi poginuo u V ofanzivi.

1095. Letunović V. Vicko, rođen 1913. godine na Visu, borac III bat., poginuo na Hvaru februara 1944. godine.

109G. Letica A. Petar, rođen 1923. godine u Podgori — Makarska, borac III bataljona, poginuo kod Posušja, jula 1943. godine.

1097. Letica M. Ćiro, rođen 1920. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1098. Letica I. Petar, rođen 1921. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo kod Trsta, aprila 1945. godine (10. dalmatinska brigada).

1099. Letica M. Petar, rođen 1918. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1100. Letinič Milorad, rođen 1916. godine u Vranjevu — N. Bečej, borac III bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1101. Letunica Petar, rođen u Kistanji! — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1102. Librenjak Stipe, rođen u Karakašici — Sinj, vodni delegat IV bat, poginuo u IV ofanzivi.

1103. Liktar J. Slavko, rođen 1919. godine u Podličavi — N. Marof, desetar II bataljona, poginuo na O. Krka aprila 1945. godine.

1104. Lipanović A. Josip, rođen 1920. godine u Marinu Zemlja — Vis. borac IV bat., poginuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

1105. Lisica L. Frane, rođen 1922. godine u Srinjini — Split, borac III bataljona, poginuo u V ofanzivi.

1106. Lisica A. Josip, rođen 1922. godine u Srinjini — Split, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1107. Lisičić A. Vicko, rođen 1922. godine u Kaštelu — Split, borac III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1108. Lisičić J. Ante, rođen 1919 godine u D. Selu — Šolta — Split, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1109. Lisičić J. Augustin, rođen 1922. eodine u D. Selo — Šolta — Split, borac I bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1110. Lasičić P. Vlado, rođen 1912. godine u D. Selo — Šolta — Split, borac IV bat., pomoćnik komesara čete. poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1111. Listeš M. Ante. rođen u Klisu — Split, borac IV bat., poginuo kod Nevesinja, marta 1943. godine.

1112. Llvić M. Ante. rođen 1921. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna. oktobra 1942. codine.

1113. Lokns M. Jakov, rođen 1924. godine u Raslini — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1114. Lolić Ivan »Crni«, rođen 1913. godine u Žrnovlci — Split, borac I bat., poginuo kod Jajca, novembra 1942. godine.

1115. Lončar N. Nikola, rođen 1913. godine u Siveriću — Drniš, borac II bat., poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

1116. Lošić Stevo, rođen u Kninskom Polju — Knin. borac I bat., poginuo kod Livna, oktobra 1942. godine.

1117. Lolić M. Mate, rođen 1920. godine u Mravnici — Split, borac IV bat.. poginuo kod Gornjeg Vakufa, marta 1943. godine.

1118. Lošić O. Đuro, rođen u Očestevu — Knin. borac II bat., poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

1119. Lovreta M. Ivan, rođen 1925. godine u Kotešini — Makarska, borac III bat., umro od tifusa. u IV ofanzivi.

1120. Lovreta J. Ivan, rođen 1926. godine u Kotešini — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1121. Lovrlć P. Ante, rođen 1924. godine u Sevidu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1122. Lovrić M. Josip, rođen 1911. godine u Rogoznici — Šibenik, borac 2. bat., poginuo kod Livna. oktobra 1942. godine.

1123. Lovrlć P. Josip, rođen 1924. godine u Sevidu — Trogir, borac III bat.. poginuo u V ofanzivi.

1124. Lovrović M. Roko. rođen 1920. godine u Olibu — Zadar, borac II bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1125. Lozovina A. Josip, rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. Rodine.

1126. Lozovina T. Tvanka. rođena 1922. godine u Segetu — Trogir, bolničarko III bat., poginula u V ofanzivi.

1127. Luburić F. Ivan, rođen 1920. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1128. Lučev F. Faust, rođen 1921. godine u Prviću — Šibenik, borac 2. bat., umro u bolnici marta 1943. godine.

1129. Lučev A. Oskar »Saša«, rođen 1913. godine u Prviću — Šibenik, komesar čete 2. bat., poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

1130. Lučev A. Radoslav, rođen 1918. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1131. Lučin J. Radoslav. rođen 1925. godine u Kaštelu — Split, borac I bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1132. Lučin I. Ivan. rođen 1924. godine u Drveniku — Trogir, borac IV. bat. poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1133. Lučin S. Ivan, rođen 1926. godine u Vinišće — Trogir, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.

1134. Lučin J. Štipan, rođen 1919. godine u Vinišće — Trogir, borac IV bat. poginuo u V ofanzivi.

1135. Luketin A. Krešo. rođen 1923. godine u Tućepima — Makarska, borac III bat., poginuo kod Livna oktobra 1943. godine.

1136. Lukavac D. Miloš, rođen 1925. sodine u Tepljuhu — Drniš, borac II bat. poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1137. Lukin Božo, rođen 1922. godine u Olibu — Zadar, borac II bat., poginuc kod Knina novembra 1944. godine.

1138. Lukin I. Branko, iz Iža — Zadar. kom. čete I bat., poginuo na ostrvu Šolta maja 1944. godine.

1139. Lukin G. Jozo, rođen u Kali — Zadar, borac II bat., poginuo kod Neumu oktobra 1944. godine.

1140. Lukin S. Sime. rođen 1914. godine u Olibu — Zadar, borac, poginuo nt ostrvu Šolta maja 1944. godine.

1141. Lukin Zorka iz Iža — Zadar, bolničarka I bat., poginula kod Knina novembra 1944. godine.

1142. Lunjević A. Ivan, rođen 1915. godine u Podgori — Makarska, zamjenih kom. čete III bat., poginuo kod Travnika januara 1943. godine.

1143. Luša I. Milivoj, rođen 1922. godine u Krapanju — Šibenik, borac II bat. poginuo, mjesto nepoznato.

1144. Lušić M. Simun, rođen 1921. godine u Rogoznici — Šibenik, borac IV bat. poginuo kod Gornjeg Vakufa, februara 1943. godine.

1145. Ljevaja Dmitar, rođen u Radučiću — Knin. borac II bat., poginuo koc Livna oktobra 1942. godine.

1146. Ljubetić Križan, iz Splita, borac I bat., poginuo na Pelješcu novembri 1943. godine.

1147. Macura M. Ljubo, rođen 1923. godine u Llšane — Tinjsko — Benkovac borac IV bat., poginuo decembra 1943. godine na Korčuli.

1148. Macura Milan iz Ervenika — Knin. borac II bat., poginuo u V ofanziv (2. dalmatinska brigada).

1149. Mačukat M. Stanko, rođen 1909. godine u Vodicama — Šibenik, borai II bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1150. Magaš I. Tomislav, rođen 1914. u Drnišu, borac II bat., poginuo koc Prozora marta 1943. godine.

1151. Maglica I. Vinko, rođen 1920. godine u Šibeniku, komesar čete II bat. poginuo kod Trsta maja 1945. godine (komesar brigade).

1152. Maglić J. Zdenko, rođen 1924. godine u Splitu, borac IV bat., poginuc kod Bihaća marta 1945. godine.

1153. Majić L. Božo, rođen 1922. godine u Mitlo — Trogir, borac IV bat. poginuo kod Travnika decembra 1942. godine.

1154. Majić F. Jakov, rođen u Drveniku — Trogir, borac II. bat., poginuo ni Braču septembra 1944. godine.

1155. Majić Mirko, iz Zovojana — Vrgorac, borac I bat., poginuo na Hvari juna 1944. godine.

1156. Majstorović I. Jako, rođen 1918. godine u Dragljanu — Vrgorac. II bal. poginuo u V ofanzivi.

1157. Majstorović F. Mirko, rođen 1919. godine u Dragljanu — Vrgorac, borai II bat., poginuo u V ofanzivi.

1158. Majstorović J Mirko, rotten 1921. godine u Dragljanu — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1159. Makiedo S. Vanja, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

1161. Malbaša I. Stipe, rođen 1918. godine u Brnaze — Sinj, borac II. bat.. poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1162. Maleš J. Vjekoslav. rođen 1922. godine u Gljevu — Sinj, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1163. Maličić S. Tomo, rođen 1918. godine u Sv. Ivanu — Zelina, borac IV bat., poginuo kod Nebjusa februara 1945. godine.

1164. Mamić I. Petar, rođen 1913. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo 1944. godine, mjesto nepoznato.

1165. Mendaković F. Milovan, rođen na Visu, borac IV bat., mjesto nepoznato

1166. Mandić F. Ivan, rođen 1921. godine u Dubravi — Omiš, delegat voda IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1167. Mandić L. Ivan, rođen 1914. godine u Tugare — Omiš, borac IV bat, poginuo u V ofanzivi.

1168. Mandić A. Jozo, rođen 1923. godine, u Tugare — Omiš, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1169. Mandić G. Nikola, rođen 1925. godine u Kraljevici, borac IV bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1170. Mandić I. Radoslav, rođen 1921. godine u Tugare — Omiš. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1171. Mandić J. Veljko, rođen 1921. godine u Omišu, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1172. Mandić G. Žarko, rođen 1924. godine u Kraljevici, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1173. Manojlović J. Obrad, rođen 1919. godine, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1174. Maras J. Vice, rođen 1919. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1175. Marasović M. Mirko, rođen 1926. godine u Dugopolju — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1176. Marčelo Ante iz Ugljena — Zadar, borac II bat., poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

1177. Marčić M. Mijo-Mićo, rođen 1923. godine u I.epenicl — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1178. Marčić J. Milan, rođen 1924. godine u Podstrani — Split, vodni delegat IV bat., umro od tifusa li Prozoru februara 1943. godine.

1179. Mardešić J. Franjo »Pečun«, iz Komiže — Vis, borac IV bat., poginuo, mjesto nepoznato.

1180. Mardešić V. Josip »Bilka«, rođen 1925. godine u Komiži — Vis, borac IV bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

1181. Marelić S. Ante, iz Cara — Korćula, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1182. Marelić M. Kuzman, rođen 1913. godine u Malom Ižu — Zadar, delegat II bat., poginuo u V ofanzivi.

1183. Marelić I. Marija, rođena 1920. godine u Malom Ižu — bolničarka II bat., poginula u V ofanzivi.

1184. Maretić N. Ilija, rođen 1910. godine u Neoriću — Split, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1185. Maretić S. Ivan, iz Dicmo — Sinj. komesar čete II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1185a.Marić J. Ante. rođen 1906. godine. Kninsko Polje — Knin, borac IV bat., poginuo kod Širokog Brijega, februara 1945. godine.

1186. Marić M. Ante. rođen 1921. godine u Klisu — Split, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1187. Marić M. Miro, rođen 1925. godine u Klisu — Split, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1188. Marić A. Nikola, rođen 1923. godine u Vinišću — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1189. Marlčlć C. Mirko, rođen 1920. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1190. Maričić Vojko. iz Splita, borac V bat., poginuo kod Mesikovine, oktobra 1943. godine.

1191. Marić I. Ante, rođen 1916. godine u Kninskom Polju — Knin. borac IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945.

1192. Marić Mijo »Stoja«. rođen 1921. godine u Vinišću — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

« 1193. Mariani P. Andrija, iz Kamiže — Vis, borac MC brigade, poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1194. Marjanić J. Božo, rođen 1921. godine u Gradacu — Drniš, borac IV bat. poginuo kod Bihaća, marta 1945. godine.

1195. Marin M. Vjekoslav, rođen 1925. godine u Sutomišnici — Zadar, desetai I bat., poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

1196. Marin L. Vjekoslav, rođen 1915. godine u Zrnovnici — Split, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1197. Marlnelić Lena. rođena 1924. godine u G. Humac — Brač, bolničarka poginula kod Knina novembra 1944. godine.

1198. Marinić M. Vjekoslav. iz Splita, pom. komesara čete, poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1199. Marinić N. Josip, rođen 1925. godine u Sinju, borac I bat, poginuo t V ofanzivi.

1200. Marinić I. Ante, rođen 1926. godine u Splitu, borac II bat., poginui 1944. godine.

1201. Marinko Milan, rođen 1920. godine u Koljane — Sinj., kom. voda I bat poginuo u V ofanzivi.

1202. Marinko Nikola, rođen u Koljane — Sinj, zamjenik kom. čete, poginuo koi Klisa septembra 1943. godine.

1203. Marinković Drago, iz Lastova, borac I bat., popinuo kod Klisa septembri 1943. godine.

1204. Marinov J. Rade, rođen 1925. godine u K. Gomilica — Split, intendanturi I bat., poginuo u Raškom Polju oktobra 1943. godine.

1205. Marinović N. Dinko, iz Vela Luke — Korčula, borac II bat., poginuo ni Visu, maja 1944. godine »Marin 2«.

1206. Marinović Ivan, rođen u Škripu — Brač. borac II bat., poginuo kod Livn 1943. godine.

1207. Marjanac L. Alojz, rođen 1919. godine u D. Miholjac — Slatina, mitra ljezac III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945.

1208. Markon Ugo, iz Belune — Italija, borac III bat., poginuo kod Neum oktobra 1943. godine.

1209. Markota F. Ivan. rođen 1921. godine u K. Lukšiću — Split, borac III bat poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1210. Marketić M. Jozo, rođen 1918. godine u Krušvaru — Sinj, borac I bat poginuo u V ofanzivi (6. istočnobosanska brigada).

1211. Markotić J. Ante, rođen 1911. godine u Vrgorcu, komesar čete, poginu u V ofanzivi.

1212. Markotić Mirko »Ivud«, iz Vrgorca, borac III bat., poginuo, mjest nepoznato.

1213. Marković I. Mile. rođen 1911. u Šibeniku, zamjenik komand. IV bal poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1214. Markov Miro-Sibić, rođen 1921. godine u Murteru — Šibenik, borac 1 bat., poginuo kod Livna oklobra 1942. godine.

1215. Markovina M. Spiro, rođen 1912. godine u Zrnovnici — Split, borac I bal poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

1216. Markulinčić M. Mijo, rođen 1925. godine u Rastovu — Ludbreg, bors III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1217. Marmun Nikola iz Hrvača — Sinj. borac V bat., poginuo kod Posušja, oktc bra 1943. godine.

1218. Martić N. Ivan, rođen 1924. godine u Smolenju — Omiš, borac u inter danturl poginuo u V ofanzivi.

1219. Martić N. Nikola, rođen 1921. godine u Smolonji — Omiš, brigadna intei datura, poginuo u V ofanzivi.

1220. Martić S. Mićo, rođen 1924. godine u Škripi — Brač. borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1221. Martinac A. Ante. rođen 1912. godine u Vrgorcu, vodnik III bat., pogini u V ofanzivi.

1222. Martinac Mijo, rođen 1915. godine u Vrgorcu, komesar Cete III bat., poginuo u V ofanzivi.

1223. Martinić P. Petar, rođen 1913. godine u Pučišći — Brač. intendant I bat.. poginuo u V ofanzivi.

1224. Martinić Božo. rođen 1923. godine u Oključna — Vis, borac II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

1225. Martinović Ante. sa Hvara, borac IV bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1226. Marinović Marija »Tuta«, rođena 1909. godine u Blatu — Korčula, sanitet brigade, poginula u V ofanzivi.

1226a. Maroš Dane, borac IV bat., poginuo kod Širokog Brijega, februara 1945. godine.

1227. Martinović M. Stipe, rođen 1920. godine u Zatonu — Šibenik, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1228. Marović I. Josip, rođen 1926. godine u Žedno — Trogir, vodnik II bat., poginuo kod Knina, novembra 1944. godine

1229. Marović A. Kazimir, rođen 1920. godine u Mravinci — Split, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1230. Marović Lovre, rođen 1925. godine u Trogiru, borac I bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1231. Marović Mate, rođen u Mravinci — Split, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1232. Marović J. Marin, rođen 1921. godine u Mravinci — Split, borac II bal poginuo u V ofanzivi.

1233. Marović P. Milena, rođena 1924. godine u Makarskoj, vodni delegat III bat., poginula kod Bileća novembra 1943. godine.

1234. Marović I. Petar, rođen 1922. godine u Korušci — Split, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1235. Marović P. Rudolf, rođen 1920. godine u Mravinci — Split, borac IV bat. poginuo u V ofanzivi.

1236. Marović I. Velimir, rođen 1923. godine u Mravinci — Split, borac I bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

1237. Marušić S. Ivan, rođen 1924. godine u Lokve — Omiš, borac IV bat. poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

1238. Marušić S. Ante, rođen 1924. godine u Vinišći — Trogir, borac IV bat. poginuo na otocima 1944. godine.

1239. Marušić Benjamin, rođen u Bristu — Ploče, III bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1240. Marušić L. Jozo, rođen u Omišu — Marušići, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1241. Marušić M. Nevenka, rođena 1925. godine u Solinu — Split, bolničarka I bat., poginula u V ofanzivi.

1242. Marušić M. Srećko, rođen 1918. godine u Marušićima — Omiš. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1243. Marušić M. Vjekoslav, rođen u Lokvi — Omiš, borac II bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1244. Masnikosa T. Mile. rođen 1924. godine u Ivoševcu — Knin. borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1245. Mašće D. Mirko, rođen 1922. godine u Segetu — Trogir, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1246. Mateljak A. Stanko, rođen 1919. godine u Desne — Metković, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1247. Mateljak D. Albert, rođen u Šolti — Split, borac V bat., poginuo kod Mesikovine oktobra 1943. godine.

1248. Mateljan A. Ivan, rođen u Solli — Split, borac V bat., poginuo kod Mesikovlne, oktobra 1943. godine.

1249. Mateljan S. Ivan, rođen u Kaštelu — Split, borac II bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1250. Mateljan M. Ante, rođen 1920. godine u K. Lukšiću — Split, desetar u II bat., poginuo kod Blata na Korčuli, aprila 1944. godine.

1251. Matić J. Ivan. rođen 1010. godine u Sankovićima — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1252. Matić M. Života, rođen 1904. godine u Pepeljavcu — Svionica, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1253. Matijaca Ivan, rođen u K. Lukšiću — Split, borac II bat., poginuo koc Neuraa oktobra 1944. godine.

1254. Matijaš Ivan, rođen u Marinu — Trogir, borac I bat., poginuo kod Jaje; decembra 1942. godine.

1255. Matijaš J. Jakov, rođen 1914. godine u Vrsini — Trogir, kom. čete III bat poginuo kod Knina decembra 1944. godine.

, 1256. Matijaš J. Marko, rođen 1914. godine u Pozorcu — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1257. Matijaš M. Nikola, rođen 1920. godine u Marinu — Trogir, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1258. Matijaš I. Vicko, rođen 1925. godine u Prozorcu — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1259. MatijBŠević S. Jure, rođen 1911. godine u Plitskom Polju — Vis, borac II bat., poginuo u Mljetu aprila 1944. godine.

1260. Matijašević F. Milibor, rođen 1926. godine u Bogomolji — Hvar, bora III bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

1261. Matijević S. Dragutin, rođen 1915. godine u Bogomolji — Hvar, bora II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1262. Matković A. Miro, rođen 1924. godine u Kučini — Split, borac II bat poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

1263. Matković I. Milan, rođen 1920. godine u Kučini — Split, borac II bat poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1264. Matković J. Stipe, rođen 1923. godine u Kučini — Split, borac III bat poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1265. Matković A. Blaž »Tugo«, rođen 1915. godine u Kučine — Split, bora IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1266. Matković M. Božo, rođen 1921. godine u Kučine — Split, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1267. Matković J. Ivan, rođen 1914. godine u Zavojane — Vrgorac, borac li bat., poginuo u V ofanzivi.

1268. Matković J. Kajo, rođen 1914. godine u Kučine — Split, borac IV bal poginuo u V ofanzivi.

1269. Matković M. Rafael, rođen 1923. godine u Kučine — Split, zamjenik kc mesara čete 11 bat., poginuo u V ofanzivi.

1270. Matošin S. Adam, rođen 1917. godine u Primoštenu — Šibenik, bon II bat., poginuo na Braću, juna 1944. godine.

1271. Matošin J. Anđelko, rođen 1922. godine u Primoštenu — Šibenik, deseti I bat., poginuo u V ofanzivi.

1272. Matošić Branka, rođena 1921. godine u Splitu, bolničarka, umrla u I ofanzivi.

1273. Matutinović J. Svemir, rođen 1920. godine u Splitu borac IV bat., pogini u V ofanzivi.

1274. Matutinović A. Ante, rođen 1909. godine u Zaostrogu — Makarska, bors III bat., poginuo u V ofanzivi.

1275. Mažibrada T. Vasilj, rođen 1922. godine u Kistanji — Knin, desetar bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

1276. Mažibrada J. Obrad, rođen 1911. godine u Kistanji — Knin, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1277. Mažibrada T. Stevan, rođen 1909. godine u Kistanji — Knin, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1278. Mažibrada S. Stevan »Stešo«, rođen 1910. godine u Kistanji — Knin, d< setar-kurir štaba brigade, poginuo u V ofanzivi.

1279. Medanić Beba. rođena u Ižu — Zadar, bolničarka II bat., poginula kc Livna oktobra 1942. godine.

1280. Medić M. Đerislav, rođen 1924. godine u Baškoj Vodi — Makarska, bon III bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1281. Medić P. Božo, rođen 1923. godine u Segetu — Trogir, borac IV ba poginuo kod Kalinovika avgusta 1943. godine

1282. Medić P. Jozo. rođen 1918. godine u Segetu, Trogir, borac IV bat., pogini u V ofanzivi.

1283. Medić L. Pave, rođen 1926. godine u Segetu. Trogir, borac I bat., pogini na Braču juna 1944. godine.

1284. Medarić Tina iz Iža — Zadar, bolničarka, poginula kod Knina novemb 1944. godine.

1285. Makle Josip, iz Doline — Ljubljana, borac I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

1286. Meić S. Sime, rođen 1908. godine u Pirovcu — Šibenik, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1287. Mekić A. Vinko, rođen u Ciovu, Trogir, borac I bat., poginuo kod Mostara, februara 1945. godine.

1288. Melac T. Valent, rođen 1918. godine u Kostanjcu, Garešnica, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1289. Melvan P. Ivan, rođen 1923. godine u Visoko, Drniš, borac I bat., poginuo 1943. godine.

1290. Menale I. Pero, rođen 1905. godine u Cerovu — Čapljina, borac II bat.. poginuo kod Điliaća marta 1945. godine.

1291. Merande B. Brailo, rođen 1925. godine u Blaci — Kočeovil, borac III bat., poginuo kod Klane maja 1945. godine.

1292. Merkaš M. Viktor, rođen 1923. godine u Sv. Križu — Krapina, borac III bat., poginuo kod Lapca marta 1945. godine.

1293. Meštrović S. Ante, rođen 1924. godine u Soltl — Split, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1294. Meštrović M. Ante, rođen 1920. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1295. Maštrović Desanka, rođena 1921. godine u Splitu, pri štabu brigade, umrla u IV ofanzivi.

1296. Meštrović B. Duje, rođen 1924. godine u Drveniku — Trogir, borac II bat., poginuo u Blatu aprila 1944. godine.

1297. Meštrović M. Milivoj, rođen 1916. godine u D. Selu — Šolta — Split, borac III bat., poginuo u Mljetu aprila 1944. godine.

1298. Metličić Ivan, rođen 1922. godine u Supetaru — Brač, delegat voda IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1299. Mezić S. Anica, rođena 1925. godine u Ižu — Zadar, bolničarka II bat., poginula u V ofanzivi.

1300. Mičin M. Jerko, rođen 1923. godine u Zlarinu — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1301. Mičin M. Mihovil, rođen 1922. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

1302. Mihaljević S. Jozo »Soko«, rođen 1912. godine u Livnu, mitraljezac IV bat., poginuo kod Drniša, avgusta 1943. godine.

1303. Mihanović M. Marija, rođena 1919. godine u Zrnovnici — Split, bolničarka I bat., poginula kod Knina decembra 1944. godine.

1304. Mihanović M. Stipe, rođen 1913. godine u Zrnovnici — Split, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1305. Mihanović S. Tadija, rođen u Zrnovnici — Split, borac I bat., poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

1306. Mihovilović G. Ante, rođen 1914. godine u Škripu — Brač, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1307. Mihotić S. Dušan, rođen 1916. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1308. Mihovilović A. Branko, rođen 1923. godine u Mravinci — Split, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1309. Mihovilović A. Mario, rođen 1924. godine u Božavi — Zadar, borac II bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1310. Mijačika J. Krešo, rođen 1923. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1311. Mijakovac Dušan, rođen u Orliću — Knin, borac II bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

1312. Mijakovac Petar, rođen u Markovcu — Knin. komandir čete I bat., umro od tifusa, na Prozoru marta 1943. godine.

1313. Mijalić S. Ante, rođen 1925. godine u Rogoznici — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

1314. Mijalić T. Ivan, rođen 1923. godine u Rogoznici — Šibenik, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1315. Mijić A. Božo, rođen 1921. godine u Karakašici — Sinj, mitraljezac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1316. Mikin B. Branko, rođen 1923. godine u Betini — Šibenik, borac II bat., poginuo u 1st. Bosni, avgusta 1943. godine.

1317. Mikulandra M. Milka, rođena 1926. godine u Bilici — Šibenik, bolničarka IV bat., poginula kod Knina novembra 1944. godine.

1318. Mikuličić T. Ante, rođen 1921. godine u Podstrani — Split, delegat voda III bat., poginuo u V ofanzivi.

1319. Mikulić J. Božidar, rođen 1913. godine u Makarskoj, borac III bat., poginuo kod Aržana, oktobra 1942. godine.

• 1320. Milan I. Ivan. rođen 1916. godine u K. Novi — Split, brigadna intendantura, poginuo u Blatu — Korčula aprila 1944. godine.

1321. Milan I. Stüde Marin, rođen u Kaštel Lukšiću — Split, borac, poginuo, mjesto nepoznato.

1322. Milat I. Antun, rođen 1918. godine u G. Segetu — Trogir, borac III bat.. poginuo u V ofanzivi.

1323. Milat J. Antun »Kedo«, rođen 1921. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1324. Milat F. Antun, rođen 1925. godine u Blatu — Korčula, borac I bat., poginuo kod Drniša, avgusta 1943. godine.

1325. Milat P. Antun, »Hrastovac«, rođen 1926. godine u Blatu — Korćula, borac-kurir III bat., poginuo u V ofanzivi.

1326. Milat I. Marin »Panža« rođen 1922. godine u Blatu -- Korčula, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1327. Milat A. Mijo, rođen 1919. godine u Segetu — Trofc'r, borac III bat.. poginuo u V ofanzivi.

1328. Milat G. Tomo, rođen 1915. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

1329. Milat L. Vinko, rođen 1921. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1330. Milanković Nikola, borac, poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.

1331. Miler A. Mate, rođen 1916. godine u Borovu — Virovitica, borac III bat., poginuo u Sv. Juraju, aprila 1945. godine.

1332. Miletić I. Ivan, rođen 1924. godine u Milešini, Split, borac IV bat., poginuo kod Javorka maja 1943. godine.

1333. Miletić Boro, rođen u Kistanji, Knin. borac I bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

1334. Miletić N. Nikola »Sare«, rođen 1924. godine u Veloj Luci, Korčula, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1335. Miletić P. Petar, rođen u Vela Luka, Korčula, delegat voda IV bat. poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1336. Milić Dušan, rođen u Sušaku. Rijeka, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi

1337. Milić D. Krstan, rođen 1913. godine u Biskupiji, Knin, komandir vods I bat., poginuo u V ofanzivi.

1338. Milić Obrad, rođen u Kninu, borac II bat., poginuo u Jajcu decembrE 1942. godine.

1339. Milić J. Tomo, rođen u Riđanu, Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi

1340. Milina I. Andrija, rođen 1926. godine u K. Lukšiću, Split, komesar čett I bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

1341. Milin Z. Damjan, rođen 1924. godine u Jezeru, Šibenik, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1342. Milisav B. Anđelko, rođen 1924. godine u Kali, Zadar, borac III bat. poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1343. Milišić I. Ivan, rođen 1926. godine u Solinu, Split, borac I bat., poginuc kod Klisa, septembra 1943. godine.

1344. Milišić I. Marin, rođen 1922. godine u Solinu — Split, borac I bat., umre od posledica rana.

1345. Miloš I. Boris, rođen 1924. godine u Gati — Omiš. borac IV bat., poginuc u Gornjem Vakufu februara 1943. godine.

1346. Miloš Ilija, rođen u Vrbniku — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi

1347. Milošević T. Stipe »Ciča«, rođen 1921. godine u Gradcu, Ploče, koinesai čete III bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1348. Milovac I. Jozo, rođen 1920. godine u Pozorcu — Trogir, borac IV bat. zarobljen u IV ofanzivi i ubijen u Mostaru.

1349. Miljak Ljubo, rođen u Vrgorcu, vodnik voda III bat., poginuo u V ofanziv (10. hercegovačka brigada).

1350. Miljković P. Ante, rođen 1924. godine u Kotišini — Makarska, borac II bat., poginuo u ist. Bosni decembra 1943. godine.

1351. Miljković Milan, rođen u Koljanima — Sinj, borac III bat., mesto pogibije nepoznato.

1352. Miljković Stevo, rođen u Koljanima — Sinj, borac I bat., poginuo u IV ofanzivi.

1352a. Mimica Božo, rođen u Podašpilje — Omiš, borac prištabske jedinice. Poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

1353. Mimica M. Filip, rođen 1917. godine u Podšpilji — Omiš, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1354. Minjuski V. Vsevol, rođen 1924. godine u Rusani — Kotor, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1355. Mioćević Krsto, rođen 1922. godine u Igranima — Makarska, borac III bat., poginuo u Gornjem Vakufu, marta 1943. godine.

1356. Mioćević Nikola, rođen 1905. godine u Igranima — Makarska, borac III bat., poginuo kod Gacka maja 1943. godine.

1357. Mioćević J. Marko, rođen 1919. godine u Kozici — Vrgorac, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1358. Miolin M. Jozo, rođen u Kaštelu — Split, borac II bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1359. Miošić J. Božidar, rođen 1917. godine u Bristu — Ploće, borac III bat., poginuo kod Rožaja, 1944. godine.

1360. Miošić J. Mijo, rođen 1919. godine u Bristu — Ploće, borac III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1361. Miošić S. Milan, rođen 1920. godine u Bristu — Ploče, borac III bat. poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1362. Mirić D. Dinko, rođen 1924. godine u Škripu — Brač, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1363. Mirić P. Petar, rođen 1922. godine u Škripu — Brač, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1364. Mirko P. Lino, rođen 1921. godine u Okravivu — Italija, borac III bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1365. Mirkov J. Jerolim, rođen 1923. godine u Olibu — Zadar, borac III bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1366. Mirković N. Dušan, rođen 1913. godine u Polači — Knin. borac I bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1367. Mirković Đuro, rođen u Kninskom Polju — Knin, borac I bat., umro od tifusa u Prozoru februara 1943. godine.

1368. Mirković M. Ilija, rođen u Polači — Knin, zamjenik komandira ćete 1 bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1369. Mirković Jakov, rođen u Polači — Knin, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1370. Mirojev Roko, pomoćnik komesara čete III bat., poginuo u Gornjem Vakufu januara 1943. godine.

1371. Mišić Vlado, rođen u Zagrebu, borac IV bat., poginuo na Visu, maja 1944. godine »Marin 2«.

1372. Mišur F. Ivan, rođen u Drašnici — Makarska, borac 111 bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1373. Mišur F. Ivan, rođen 1910. godine u Vrliki — Sinj, borac III bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1374. Mišur F. 2eljko, rođen 1924. godine u Vrliki — Sinj, borac IV bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1375. Mišura M. Ivo, rođen 1925. godine u D. Kraljici — Šibenik, borac IV bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1376. Mišura N. Jakov, rođen 1921. godine u Šibeniku, borac 1 bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1377. Mitar A. Marin, rođen 1908. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1378. Mlačić F. Ivan, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1379. Mlačić I. Andrija, rođen 1919. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

1380. Mladen N. Mate, rođen 1907. godine u Vučevici — Split, borac IV bat.. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1381. Mladìneo P. Pavao, rođen 1924. godine u Boroviku — Vis. borac II bat., poginuo na Visu aprila 1944. godine od pada aviona.

1382. Mladineo J. Vicko, roden 1912. godine u Podšpilji — Vis. borac I bat. poginuo 1944. godine, mjesto nepoznato.

1383. Mlikota J. Miloš, rođen 1923. godine u Podgori — Makarska, borac II bat. poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

1383a. Modruša Ivan, borac II bat., poginuo kod Širokog Brijega februara 1945 godine.

« 1384. Morožon S. Anđelko, rođen 1923. godine u Biogradu, borac II bat., po ginuo u V ofanzivi.

1385. Morožin L. Ivo. rođen 1924. godine u Biogradu, borac II bat., poginut u V ofanzivi.

138Ö. Morožin L. Marko, rođen 1924. godine u Biogradu, borac II bat., poginut u V ofanzivi.

1387. Morožin N. Marko, rođen 1912. godine u Biogradu, borac II bat., poginut u V ofanzivi.

1388. Mratović Mirko, rođen u Janjini — Pelješac, borac III bat., poginuo kot Posušja, jula 1943. godine.

1389. Mratović M. Zdravko, rođen 1922. godine u Janjini — Pelješac, borac II bat., poginuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

1390. Mravičić M. Ante, rođen 1916. godine u Tučepima — Makarska, borac II bat., poginuo u IV ofanzivi.

1391. Mravičić J. Dominko, rođen 1910. godine u Tučepima — Makarska, bora III bat., poginuo u V ofanzivi.

1392. Mravičić M. Marinko, rođen 1917. godine u Tučepima — Makarska, bora III bat., poginuo kod Prozora marta 1943. godine.

1393. Mrčela A. Ivan, rođen 1920. godine u Tugare V— Oiniš, borac IV bat poginuo u Gackom, aprila 1943. godine.

1394. Mrduljaš J. Ante, rođen 1925. godine u Splitu, • urir u prištabskoj jedi nici, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1395. Mrđen M. Božo, rođen 1925. godine u Siveriću — Drniš, borac II bat poginuo u Trstu maja 1945. godine.

1396. Mrđen Srećko, rođen 1920. godine u Siveriću — Drniš, delegat voda I bat poginuo u Jajcu novembra 1942. godine.

1397. Mrković M. Jere, rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo ko Klane aprila 1945. godine.

1398. Mršić Vladimir, rođen 1912. godine u Olibu — Zadar, borac I bat., poginu na Šolti maja 1944. godine.

1399. Muftić Ahmed, rođen 1923. godine u Ligolici — Visoko, borac III bat poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1400. Muftić A. Mehmed, rođen 1911. godine u Livnu, borac IV bat., poginu kod G. Vakufa, februara 1943. godine.

1401. Muslin J. Petar, rođen 1906. godine u Ogorju — Split, borac, poginu u V ofanzivi.

1402. Muslin N. Marko, rođen 1908. godine u Ogorju — Split, borac III bat poginuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

1403. Mustahinić M. Lenko. rođen 1923. godine u Dubrovniku, borac III bat poginuo kod Bihaća, marta 1945. godine.

1404. Muštra N. Božo. rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac IV bal poginuo u V ofanzivi.

1405. Mužinić M. Vlado, rođen 1918. godine u Srinjine — Split, borac II bal poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1406. Nadilo A. Dušan, rođen 1920. godine u Blatu — Korčula, vodnik III bal poginuo u Sv. Juraju, aprila 1945. godine.

1407. Nadilo J. Ivan, »Buran«, rođen 1923. godine u Blatu, Korčula, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1408. Nadilo P. Petar »Buran«, rođen 1922. godine u Blatu — Korćula, bors III bat., poginuo u V ofanzivi (1. proleterska brigada).

1409. Najev J. Jakov »Lebac« rođen 1923. godine u Marinoll — Trogir, bon I bat., poginuo u V ofanzivi.

1410. Najev J. Jakov, rođen 1920. godine u Marina — Trogir, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

1411. Nenadić T. Ilija, rođen 1927. godine u Stikovu — Drniš, borac II ba poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1412. Nenadić Nikolica. rođen u Dabru — Sinj, kurir štaba brigade, pogim u Jajcu decembra 1942. godine.

1413. Ninić M. Vjekoslav, rođen 1926. godine u Vranjici — Split, sekretar SKOJ-a II bat., poginuo kod Knina novembra 1944.

1414. Ninković R. Lazo, rođen 1922. godine Zaglavice — Glamoč, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1415. Nižić Mate, rođen u Vrgorcu, komesar čete III bat., poginuo u Travniku januara 1943. godine.

1416. Nižić J. Jure, rođen 1927. godine u Primoštenu — Šibenik, borac II bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1417. Nobilo I. Ivan »Lambardin«, rođen 1918. godine u Blatu — Korčula, borac fll bat., poginuo u V ofanzivi.

1418. Novak L. Marinko, rođen 1922. godine u Trogiru, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1419. Novak Vinko, rođen u Trogiru, borac IV bat., poginuo u Grude (Hercegovina) 1943. godine

14.n. Novak Đ. Tomo, rođen u Hašani — Kutina, borac IV bat., poginuo p? Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1421. Novaković Branko, rođen u Kninu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1422. Novosel J. Ivan, rođen 1921. godine u Vriovcu — Zagreb, borac IV bat., poginuo u Kninu novembra 1944. godine.

1423. Novović Bogdan, rođen u Cecuni — Andrijevica, rukovodilac polit, odjela brigade, poginuo na Klisu septembra 1943. godine.

1424. Nuić J. Miljenko, rođen 1920. godine u Splitu, borac I bat., poginuo t Travniku januara 1943. godine.

1425. Njesić N. Stevo, rođen 1915. godine u Drnišu, borac I bat., poginuo kod Livna 1942. godine.

1426. Njegovan A. Rudolf, rođen 1922. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V oianzivi.

1427. Njeguš J. Branko, rođen 1922. godine u Drnišu, borac I bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1428. Obad I. Stojan, rođen u Neumu, borac IV bat., poginuo kod Bihaća, marta 1945. godine.

1429. Očašić L. Mirko, rođen 1921. godine u Gati — Omiš, u intendanturi brigade, poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1430. Odak B. Slavko, rođen 1921. godine u Siveriću — Drniš, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1431. Ognjenović V. Jovan, rođen 1912. godine u Kanjane — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1432. Ognjenović O. Nikola, rođen 1925. godine u Kalati Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1433. Ognjenović N. Todor, rođen 1914. godine u Kalati — Knin, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1434. Ograbić N. Ivan, rođen 1925. godine u Tičevu — borac II bat., poginuo u Livnu oktobra 1942. godine.

1435. Ojdanić I. Ante, rođen 1921. godine u Kljaci — Drniš, borac II bat., ranjen na Pelješcu novembra 1943. godine, a umro u Italiji.

1436. Okmažić N. Jozo, rođen 1906. godine u Kozici — Vrgorac, borac IV bat. poginuo u V ofanzivi.

1437. Omrčen A. Luka, rođen u Udovičićima — Sinj, borac I bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1438. Opačić Stevo, rođen u Golubiću — Knin, komandir čete IV bat., poginuo kod Imotskog februara 1943. godine.

1439. Ordulj Stanko, rođen 1921. godine u Srinjini — Split, mitraljezac III bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1440. Oreb A Ivica, rođen 1921. godine u V. Luka — Korčula, delegat voda IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1944. godine.

1441. Orlić M. Karlo, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, borac III bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine *Marin 2«.

1441a. Orlović S. Ante, rođen u Stankovu — Benkovac, borac II bat., poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godine.

1442. Orlović Štipan, mitraljezac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine

1443. Orović M. Mila, rođena 1925. godine u Ižu — Zadar, bolničarka II bat., poginula kod Fazlagić kuće aprila 1943. godine.

1444. Osilov I. Petar, rođen 1910. godine u Kaštelu — Split, borac II bat., pogi nuo u Studenci, novembra 1943. godine.

1445. Oslavić V. Mate, rođen 1926. godine u Budaku — Benkovac, borac I bat poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1446. Ostojić J. Jozo, rođen 1916. godine u Plini — Ploče, delegat voda III bat poginuo u V ofanzivi.

' 1447. Oštrlć M. Marko, rođen 1916. godine u Blizni — Trogir, borac II bat poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

1448. Ozretić I. Ante, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u \ ofanzivi.

1449. Paić T. Dalibor, rođen 1924. godine u Splitu, borac III bat., poginuo u \ ofanzivi.

1450. Paić Ante, rođen 1920. godine u Kaštelu — Split, borac I bat., poginuo l Šolti maja 1944. godine.

1451. Paklar D. Dušan, rođen 1924. godine u Biskupiji — Knin, kurir štaba bri gade, poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1452. Palada M. Ivan, rođen 1920. godine u Bristvici — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1453. Palada J. Križan, rođen 1921. godine u Dogradi — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1454. Palada J. Paško, rođen 1919. godine u Dogradi — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1455. Palada I. Svetin, rođen 1921. godine u Dogradi — Trogir, vodnik IV bat poginuo kod Jajca decembra 1942. godine.

1456. Palada M. Vinko, rođen 1922. godine u Dogradi — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1457. Palaversa I. Ante, rođen 1920. godin , u 2rnovnici — Split, borac II bat poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1458. Pamuković S. Ante, rođen 1923. godine u Pakovu Selu — Drniš, borac bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1459. Pancirov J. Ante »Gapic« rođen 1922. godine u Primoštenu — Šibenik, bo rac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1460. Pandor P. Tomo, rođen 1922. godine u Kutarevu — Otočac, borac I bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1461. Pandža S. Jure, rođen 1912. godine u Suhači — Sinj, kurir štaba brigade poginuo u Prozoru februara 1943. godine.

1462. Pandža Josip, rođen u Suhači, Sinj, vodnik IV bat., poginuo 1943. godine mjesto nepoznato.

1463. Panjkota 1. Ljubica, rođena 1927. godine u Šibeniku, bolničarka II bat poginula na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1464. Papić N. Ivan, rođen 1906. godine u Muću — Split, borac IV bat., pogi nuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1465. Papić F. Petar, rođen 1923. godine u Nerežišću — Brač, borac IV bat poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1466. Parađina M. Đuro, rođen 1923. godine u Bročancu — Split, borac IV bat poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1467. Parađina A. Milan, rođen 1921. godine u Bročancu — Split, vodnik IV bat poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1468. Parađina M. Petar, rođen 1923. godine u Bročancu — Split, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

1469. Parađina M. Nikola, rođen u Bročanlci — Split, borac I bat., poginuo ni Svilaji septembra 1943. godine.

1470. Paravija A. Antun, rođen 1927. godine u K. Novi — Split, borac III bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1471. Parmać A. Mate, rođen 1924. godine u Opuzenu — Metković, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1472. Parun S. Ante, rođen 1912. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat, poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1473. Parun I. Berislav, rođen 1923. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1474. Pasarić P. Niko, rođen 1918. godine u Cepikuće — Ston, borac I bat., pogi nuo kod Knina novembra 1944. godine.

1475. Pašalić M. Osvetnik, rođen 1923. godine u Tučepima — Makarska, bora« III bat., poginuo u V ofanzivi.

1470. Pašalić M. UroS, rođen 1923. godine u Tučepima — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1477. Paškvalin G. Arte, rođen 1923. godine u Lepenici — Šibenik, IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1478. Paunović A. Tonći, rođen 1918. godine u Makarskoj, komesar čete III bat.. umro u logoru 1943. godine.

1479. Pavaković J. Mirko, rođen 1926. godine u Pogojašu — D. Miholjac, boritili bat., poginuo u Ilirskoj Bistrici maja 1945. godine.

1480. Pavić L. Jozo, rođen 1914. godine u Sinju, borac 1 bat., poginuo u V ofanzivi.

1481. Paviškov Marin, rođen u K. Kambelovcu — Split, vodnik I bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1482. Pavković I. Marin, rođen 1923. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1483. Pavlov J. Ante, rođen 1918. godine u Kaštelu — Split, borac I bat., pogi nuo na Braču, juna 1944. godine.

1484. Pavlinović M. Zvonko, rođen 1923. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo kod Duvna septembra 1942. godine.

1485. Pavlović Đorđina, Dina, rođena u Šibićima — Prijedor, omladinski rukovodilac I bat., poginula na Hvaru, marta 1944. godine.

1486. Pavlović F. Đuro, rođen 1921. godine u Đurđevcu, borac IV bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1487. Pavlović 1. Kažimir, rođen 1912. godine u G. Selu — Šolta — Split, borac II bat., poginuo kod Podgore novembra 1943. godine.

1488. Pažanin J. Ante, rođen 1921. godine u Vinišću — Trogir, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1489. Pažanin S. Ante, rođen 1921. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1490. Pažanin F. Ivan, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1491. Pažanin S. Jozo, rođen 1923. godine u Vinišću — Trogir, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1492. Pažanin D. Luka, rođen 1920. godine u Vinišću — Trogir, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1493. Pažanin C. Stipe, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1494. Pažanin D. Štipan, rođen 1923. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1495. Pažanin F. Štipan, rođen 1921. godine u ViniSću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1496. Pažanin J. Štipan, rođen 1919. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1497. Pažanin J. Tomo, rođen 1924. godine u Vinišću — Trogir, vodnik III bat.. poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1498. Pecotić K. Ivan »Ic«, rođen 1912. godine u Smokvici — Korčula, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1499. Pečar B. Mato, rođen 1923. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1500. Pečar A. Nedjeljko, rođen 1920. godine u Bristu — Ploče, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.

1501. Pečarević I. Ivan, rođen 1918. godine na Visu, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1502. Pelja I. Paško, rođen 1922. godine u Blizni — Trogir, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1503. Pensa 1. Josip, rođen 1911. godine u K. Stafiliću — Split, zamjenik komandira čete IV bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

1504. Penović I. Marjan, rođen 1927. godine u Postinji — Split, borac I bat.. poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1505. Peran J. Mate, rođen 1924. godine u Grebaštici — Šibenik, vodnik IV bat.. poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1506. Perasić P. Nedjeljko. rođen 1921. godine u Splitu, borac II bat., poginuo kod Unešića, avgusta 1943. godine.

1507. Perčić A. Josip »Perun«, rođen 1920. godine u 2rnovnici — Split, zamjenik komandira čete IV bat., poginuo kod Javorka maja 1945. godine.

1508. Perčić A. Milan, rođen 1920. godine u Zrnovnici — Split, borac 1 bat poginuo u V ofanzivi.

1509. Perćić V. Pave, rođen 1923. godine u Zrnovnici — Split, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1510. Perćić J. Marin, rođen 1921. godine u Zrnovnici — Split, borac 1 bat poginuo u V ofanzivi.

1510a. Peričić J. Jovan, rođen u Olibu — Zadar, borac I bat., poginuo kod Vis maja 1944. godine na »Marin 2«.

1511. Pereža J. Fabijan, rođen 1920. godine u Pozorcu — Trogir, borac IV bat poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1512. Perić I. Roko, rođen 1909. godine u Kotlenici — Split, borac III bat., pogi nuo kod Prozora februara 1943. godine.

1513. Perić Ivan, rođen u Zavojanima — Vrgorac, borac III bat., poginuo ko< Prozora februara 1943. godine.

1514. Perić J. Ivan »Komita«, rođen 1895. godine u Sinju, borac I bat., pogi nuo u V ofanzivi.

1515. Perić Lj. Marko, rođen 1922. godine u Cavtatu — Dubrovnik, zamjeni] komesara ćete, poginuo u V ofanzivi.

1516. Perić J. Mile. rođen 1921. godine u Dlatnici — Teslić. borac III bat., pogi nuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

1517. Perić L. Petar, rođen 1915. godine u Zivogošću — Makarska, borac II bat poginuo na Visu aprila 1944. godine.

1518. Perić Stevan, rođen u Kistenji — Knin, borac IV bat., poginuo kod Knins novembra 1944. godine.

1519. Perić I. Stjepan, rođen 1923. godine u Ljepovniku — Konjic, desetar 1 bat poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1520. Perić Tonka, rođena 1925. godine u Sali — Zadar, bolničarka IV bat., pogi nula kod Bihaća marta 1945. godine.

1521. Periša B. Ivan, rođen 1927. godine u Kukovićima — Benkovac, borac IT bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1522. Perišić Ante, rođen 1923. godine u Bilici — Šibenik, borac III bat., pogi nuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1523. Perišić Albina, rođena u Podstrani — Split, bolničarka prištabske jedi nice, poginula u V ofanzivi.

1524. Perišić A. Anđelko, rođen u Dugopolju — Split, borac II bat., poginuo u \ ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1525. Perišić V. Grgo, rođen u Kaštelu Stafilić — Split, borac IV bat., poginui 1944. godine u Gorskom Kotaru.

1526. Perko P. Ante, rođen 1907. godine u Mravincu — Split, borac III bat poginuo, mjesto nepoznato.

1527. Perko P. Spiro, rođen 1901. godine u Mravincu — Split, prištabske jedi nice, poginuo u V ofanzivi.

1528. Perko S. Zvonimir, rođen 1919. godine u Mravincu — Split, borac II bat poginuo kod Livna 1943. godine.

1529. Perkov Krešo, rođen 1919. godine u Tribunju — Šibenik, borac II bat poginuo 1943. godine, mjesto nepoznato.

1530. Perkov K. Božo. rođen 1904. godine u Tribunji — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1531. Prkov S. Niko, rođen 1922. godine u Tribunji — Šibenik, borac II bat poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1532. Perković L. Ante, rođen 1922. godine u Perkoviću — Šibenik, borac II bat poginuo 1944. godine, mjesto nepoznato.

1533. Perković Anđelko, rođen 1914. godine u Puhariću — Makarska, bora III bat., poginuo kod Aržana, oktobra 1943. godine.

1534. Perković A. Ivan. rođen u Sitno Donje — Split, borac III bat., poginuo n Korčuli aprila 1944. godine.

1535. Perković J. Josip, rođen u Kras — Dobrinje — Krk, borac IV bat . pogi nuo na Braču juna 1944. godine.

1536. Perković F. Mirko, rođen 1925. godine u Grabu — Sinj, borne I bat poginuo u V ofanzivi.

1537. Perlain A. Božidar, rođen 1921. godine u Splitu, borac I bat., poginui kod G. Vakufa, marta 1943. godine

1538. Perlič D. Đorđe, rođen 1925. godine u Drnišu, borac II bat., poginui kod Prozora februara 1943. godine.

1539. Peroä B. Kruto, rođen 1924. godine u Mravincima — Split, borac II bat. poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1540. Peroš M. Petar, rođen 1924. godine u Mravincima — Split, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1541. Persić Lino, rođen 1923. godine u Kršanu — Kula, borac II bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1542. Pervan F. Ante, rođen 1920. godine u Kokoriću — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1543. Pervan I. Ante, rođen 1922. godine u Kokoriću — Vrgorac, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1544. Pervan H. Ivan, rođen 1925. godine u Drveniku, Makarska, borac III bat.. poginuo u V ofanzivi.

1545. Petković A. Ante, rođen 1926. godine u Blatu — Korćula, sekretar SKOJ-a III bat., poginuo u Sv. Juraju aprila 1945. godine.

1546. Petković J. Marijan, rođen 1923. godine u Vrpolju — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.

1547. Petković F. Marko, rođen 1922. godine u Vrpolju — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

1548. Petković M. Rade, rođen 1927. godine u Vrpolju — Šibenik, kurir I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1549. Petričević G. Ciro, rođen 1923. godine u Živogošću — Makarska, borac III bat., poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.

1550. Petričić M. Nada, rođena 1923. godine u Ižu — Zadar, bolničarka II bat., poginula u V ofanzivi.

1551. Petričić Vjekoslav, rođen 1919. godine u Ižu — Zadar, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1552. Petričić S. Žarko, rođen 1922. godine u Ižu, Zadar, zamjenik komandira čete II bat., poginuo u V ofanzivi.

1553. Petrić I. Dinko, rođen 1921. godine u Velo Grablje — Hvar. borac I bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

1554. Petrić J. Ivo, rođen 1926. godine u K. Kambelovcu — Split, mitraljezac I bat., poginuo na Visu maja 1944. »Marin 2«.

1555. Petrić M. Jozo, rođen 1911. godine u K. Kambelovcu — Split, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1556. Petrić Petar, rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1557. Petrić L. Vicko, rođen 1926. godine u Velo Grablje — Hvar, borac II bat. poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

1558. Petrina M. Ivan, rođen 1925. godine u D. Polje — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1559. Petrovčić Frano, rođen 1924. godine, u Postojni, borac III bat., poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

1560. Petrović J. Martin, rođen 1910. godine u Pakovu Selu — Drniš, borac II bat., poginuo u Sv. Juraju, aprila 1945. godine.

1561. Petronić S. Marin, rođen u Silbi — Zadar, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1562. Petrović S. Milan, rođen 1922. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac I bat., poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1563. Petrović I. Stipe, rođen 1930. godine u Sinju, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1564. Pikunić H. Ante, rođen u Mrljanu — Biograd, borac IV bat., poginuo kod Neuma. oktobra 1944. godine.

1565. Pikunić J. Luka. rođen 1920. godine u Mrljanu — Biograd, borac I bat., poginuo na Hvaru juna 1944. godine.

1566. Pikunić A. Vojko. rođen 1928. godine u Mrljanu — Biograd, borac I bat. poginuo kod Neuma, novembra 1944. godine.

1567. Pipinić Zeljko, rođen u Kula Norinska, Metković, borac III bat., umro od napora poslije V ofanzive.

1568. Pilić Paško, rođen u Splitu, komesar čete I bat., poginuo na Visu 1944. godine.

1569. Piljac M. Ivo rođen 1926. godine u Tijesnom — Šibenik, borac I bat.. poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1570. Piraglć M. Isko, rođen 1914. godine u Livnu, borac IV bat., umro u Livnu 1943. godine.

1571. Pirak J. Ante, rođen 1922. godine u Makarskoj, borac III bat., poginuo i V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1572. Pisac N. Nikola, rođen u Dugobabe — Split, pomoćnik komesara čete I bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1573. Piteša 1. Jakov, rođen 1921 godine u Pločice — Dubrovnik, borac III bat. poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1574. Piteša A. Kuzma. rođen 1925. godine u Vinišću — Trogir, borac IV bat. poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

1575. Pivac S. Niko, rođen 1922. godine u Šibeniku, borac IV bat., poginuo koc Zagvozda, oktobra 1943. godine.

1576. Pivac J. Josip, rođen 1921. godine u Podgori — Makarska, kurir III bat. poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1577. Pivac M. Ivan, rođen 1921. godine u Makarskoj, pomoćnik komesara II bat poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1578. Pivalica N. Pero, rođen 1925. godine u Splitu, borac II bat., poginuo ko(Klisa septembra 1943. godine.

1579. Pivčević F. Ivuško, rođen 1922. godine u Omišu, borac IV bat., poginu« u V ofanzivi.

1580. Pivčević J. Ive, rođen 1915. godine u Omišu, sekretar IV bat., poginu« kod Zvečanja 1944. godine.

1581. Pivčević I. Vjekoslav, rođen 1923. godine u Tugaru — Omiš. borac IV bat. poginuo u V ofanzivi.

1582. Plazibat B. Marko, rođen 1924. godine u Dugopolje — Split, borac 1 bat. poginuo kod Livna 1943. godine.

1583. Plazibat J. Ivan, rođen 1907. godine u D. Postrinja — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

1584. Plazibat Nikola rođen u Košuti — Sinj, ekonom ćete I bat., poginuo i Gornjem Vakufu februara 1943. godine.

1585. Plazonić B. Nikola, rođen 1921. godine u Splitu, borac III bat., poginu« na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1586. Pleadin J. Martin, rođen 1920. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac I bat poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1587. Plećaš M. Mate, rođen 1923. godine u Staševici — Ploče, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

1588. Plenča J. Zorka, rođena 1923. godine u Vrpolju — Šibenik, bolničarka II bat., poginula na Šolti maja 1944. godine.

1589. Pleština I. Mate, rođen 1909. godine u Klisu — Split, poginuo u \ ofanzivi.

1590. Pleština S. Jozo, rođen 1909. godine u Klisu — Split, borac IV bat., pogi nuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1591. Pleština A. Spiro, rođen 1910. godine u Klisu — Split, ekonom čete I bat poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

1592. Pletikosić Ante, rođen 1905. godine u Solinu — Split, borac II bat., pogi nuo u Studencu, oktobra 1943. godine

1593. Pletikosić B. Božo, rođen u Hrvaču — Sinj, borac 1 bat., poginuo koi Klane aprila 1945. godine.

1594. Pletikosić D. Ivan, rođen 1904, godine u Solinu — Split, borac 1 bat poginuo u V ofanzivi.

1595. Podija Marko, rođen 1924. godine u Dalmaciji, borac I bat., poginuo ko Neuma oktobra 1944. godine.

1596. Poduje Ivan — Dani, rođen 1914. godine na Visu. zamjenik komandir čete l bat., poginuo u G. Vakufu januara 1943. godine.

1597. Poklepović Frane, rođen 1907. godine u Milanu — Brač, borac I bat., pogi nuo kod Ilirske Bistrice maja 1945. godine.

1598. Poljak P. Kruno, rođen 1915. godine u Splitu, borac II bat., poginuo V ofanzivi.

1599. Poljak M. Milan, rođen 1926. godine u Solinu — Split, borac II bat., pogi nuo kod Grahova (O.G.) 1944 godine.

1600. Poljičak M. Jerko. rođen 1912. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1601. Poljlčanin N. Ivan, rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi (3. dalmatinska brigada).

1602. Poljićanin L. Marko, rođen 1921. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1603. Poparić A. Ljiljanka. rođena 1925. godine u Sinju, bolničarka, poginula u V ofanzivi.

1604. Popić Ivan, rođen 1919. godine u K. Stafiliću — Split, borac II bat., poginuo na Hvaru juna 1944. godine.

1605. Popić L. Miloš, rođen 1903. godine u Erveniku — Knin, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1606. Popić T. Nikola, rođen 1908. godine u Erveniku — Knin. borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.

1607. Popić I. Vinko, rođen 1923. godine u K. Stafiliću — Split, vodnik I bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1608. Popović Boja, rođena 1923. godine u Koljanima — Sinj, bolničarka I bat. poginula u Crnoj Gori 1943. godine.

1609. Popović Cvita, rođena u Koljanima — Sinj. bolničarka I bat., poginula kod Posušja, oktobra 1943. godine.

1610. Popović D. Gojko-Dobre, rođen 1922. godine u G. Jagodnji — Benkovac, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1611. Popović Lj. Gojko. rođen 1921. godine u G. Jagodnji — Benkovac, bora- II bat., poginuo u V ofanzivi.

1612. Popović J. Jozo, rođen 1912. godine u Sestanovcu — Imotski, borac IV bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1613. Popović Milan, rođen u Mokrom Polju — Knin. borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1614. Pović Petar, rođen 1921. godine u Kaštelu — Split, brigadna muzika, poginuo u V ofanzivi.

1615. Posinković L. Toma, rođen 1919 godine u Dolu — Hvar, delegat voda II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1616. Potočnik J. Bepica. rođen 1919. godine u Metkoviću, komandir čete III bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1617. Pradieh L. Rino, rođen 1923. godine u Sardinia — Italija, borac IV bat., poginuo kod Bihaća, marta 1945. godine.

1618. Pralija N. Stanko, rođen u Trogiru, borac IV bat., poginuo, mjesto nepoznato.

1619. Pranić H. Andulja. rođen 1919. godine u Tuzli, borac IV bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1620. Prar P. Rosa. rođena u Kljaku — Drniš, bolničarka II bat., poginula na Korčuli aprila 1944. godine.

1621. Prelić Ibro, rođen 1922. godine u Sarajevu, borac III bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1622. Premeru M. Mario, rođen 1926. godine u Dugi Rat — Omiš. borac I bat., poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1623. Preočanin M. Kijo. rođen u Cetini — Knin, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1624. Prgin I. Ante, rođen 1920. godine u Primoštenu — Šibenik, borac II bat. poginuo 1942. godine, mjesto nepoznato.

1625. Pribačić J. Danko. rođen 1923 eodine u Podhtinilju — Vis. borar II bat.. poginuo kod Širokog Brijega februara 1944 godine.

1626. Prlzmlć P. Zdenko, rođen u Vela Luka — Korčula, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine

1627. Prkić J. Jure, rođen 1907. eodine u Kaštelu — Split, borac II bat., poginuo na Peliešcu novembra 1943. godine.

1628. Prkić M. Ljubo, rođen 1923. godine u Sušnku — Prehutnjak. bolničar IV bat., poginuo na širokom Brijegu februara 1945. godine

1629. Prlac M. Marijan, rođen 1903. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat. poeinuo u V ofanzivi.

1630. Prnjak M. Milan, rođen 1913. godine u Titogradu — Podgorica, komandir voda III bat., poginuo u V ofanzivi.

1631. Prodan A. Nikola, rođen 1919. podinp u Velo Brdo — Makarskn. borac III bat., poeinuo kod Prozora februara 1943. eodine.

1632. Prosen Alojz, rođen 1926. godine u Preko — Zadar, borac III bat., počinuo kod Knina novembra 1944. godine

1633. Prosenica M. DuŠan. rođen 1923. godine u Bročancu — Split, borac III bat., poginuo kod Neveslnia marta 1943. gorttnp

1634. Prosenica B. Mirko, rođen 1916 godine u Broćanru — .Split, borac IV bat., poginuo na Hvaru, 1944. godine.

SSfi

1635. Prosenica A. Milan, rođen 1922. godine u Broćancu — Split, borac II bat. poginuo u Roškom Polju, oktobra 1943. godine.

1636. Provaznik V. Pubi, rođen 1910. godine u Sinju, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1637. Prošić Miloš, rođen u Bosanskom Petrovcu, kurir štaba brigade, poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1638. Puharić F. Ivo. rođen 1925. godine u Puhariću — Makarska, borac III bat. poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1639. Puharić K. Anđelko, rođen u Puhariću — Makarska, borac III bat. poginuo kod Aržana oktobra 1942. godine.

1640. Puharić M. Marin »Cirilo«, rođen 1912. godine u Makarskoj. zamjenik komandira ćete III bat., poginuo u Gornjem Vakufu januara 1943. godine.

1641. Puharić Nikola, rođen 1917. godine u Puhariću — Makarska, borac IV bat. poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.

1642. Puljan J. Mile rođen 1925. godine u Plini 1st. — Ploče, borac III bat, poginuo na Mljetu aprila 1944. godine.

1643. Puljić D. Jozo. rođen 1922. godine u Šibeniku, borac IV bat., poginuo ns Korčuli decembra 1943. godine.

1644. Purhić J. Ante, rođen 1926. godine u Splitu, borac 1 bat., poginuo n. o. Krku. aprila 1945. godine.

1645. Pušić N. Frane, rođen 1911. godine u Pirovcu — Šibenik. IV bat., ranjen umro u bolnici Split 1945. godine.

1646. Pužić A. Ivo. rođen 1921. godine u Rogoznici — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1647. Racetin I. Bartul, rođen 1921. godine u Dogradi — Trogir, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

1648. Racetin M. Ante, rođen 1919. godine u Marinu — Trogir, borac I bat poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1649. Radalj J. Ivan. rođen u Dragljanu — Vrgorac, komandir ćete II bat poginuo u Klani aprila 1945. godine.

1650. Radalj Marjan. rođen u Dugim Njivama — Vrgorac, borac III bat., pogi nuo u IV ofanzivi marta 1943. godine.

1651. Radalj I. Nikola, rođen 1918. godine u Dugim Njivama — Vrgorac, bora III bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada!

1652. Radečić M. Duško, rođen 1927. godine u Šibeniku, borac II bat., poginu kod Prozora februara 1943. godine.

1653. Radelić I. Ante, rođen 1905. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat., pogi nuo kod Livna februara 1943. godine.

1654. Rađen I. Jovo. rođen 1923. godine u Otišiću — Sinj, borac I bat., poginu u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1655. Radetić M. Ante, rođen u D. Selu — Šolta, desetar I bat., poginuo n Korčuli aprila 1944. godine.

1656. Radetić R. Dušan, rođen 1925. godine u D. Selo — Šolta, borac II bat poginuo na Šolti maja 1944. godine.

1657. Radelić A. Gabriel, rođen 1926. godine u D. Selo — Šolta, borac I bat poginuo na Braču, septembra 1944. godine.

1658. Radetić I. Vicko, rođen u D. Selo — Šolta, borac III bat., poginuo n Visu aprila 1944. godine.

1659. Radić J. Jure. rođen 1921. godine u Primoštenu — Šibenik, borac III bal poginuo na Braču juna 1944. godine.

1660. Radić I. Karlo, rođen 1923. godine u Okrugu — Trogir, borac I bal poginuo u V ofanzivi.

1661. Radić R. Ante. rođen u Vrsini — Trogir, borac IV bat., poginuo na Braći septembra 1944. godine.

1662. Radić S. Ante. rođen 1920. godine u Podorljaku — Šibenik, borac I bal poginuo kod Livna 1943. godine.

1663. Radić Frane, rođen u Pučišću — Brač, borac 1 bat., poginuo kod Livr 1943. godine.

1664. Radić T. Ivan, rođen 1921. godine u Blatu — Korčula, borac II bat., pog nuo kod Šibenika novembra 1944. godine

1665. Radić P. Josip, rođen 1926. godine u Podorljaku — Šibenik, borac I ba poginuo 1943. godine.

1666. Radić P. Jovan, rođen 1911. godine u Radučiću — Knin, borac II bat . p< ginuo u IV ofanzivi marta 1943. godine.

1667. Radić F. Jozo. rođen 1921. godine u Okrugu — Trogir, borac ! bat., poginuo kod Makarske 1943. godine.

1668. Radić Jovo, rođen u Radučiću — Knin, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1669. Radić M. Marko, rođen 1924. godine u Podorljaku — Šibenik, borac II bat., poginuo 1943. godine.

1670. Radić B. Paško, rođen 1921. godine u Dvornici — Šibenik, borac IV bat., poginuo 1944. godine.

1671. Radić N. Nikola, rođen u Radučiću — Knin, borac II bat., poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

1672. Radić T. Nikola, rođen 1918. godine u Dvornici — Šibenik, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

1673. Radić A. Paško, rođen 1919. godine u Podorljaku — Šibenik, borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.

1674. Radić I. Petar, rođen 1921. godine u Okrugu — Trogir, delegat voda IV bat.. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1675. Radić P. Stipe, rođen 1926. godine u Bilici — Šibenik, vodnik II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1676. Radić N. Vukašin, rođen 1914. godine u Radučiću — Knin, vodnik II bat., poginuo u V ofanzivi.

1677. Radman N. Jerko, rođen 1908. godine u Šolti — Split, borac II bat., poginuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

1678. Radman Luka, rođen u Biorinu — Sinj, borac IV bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

1679. Radman N. Sime. rođen u Petričanu — Zadar, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1680. Radmilo I. Petar, rođen 1926. godine u Ramljanu — Split, borac I bat., poginuo kod Klane, aprila 1945. godine.

1681. Radmilović A. Branko, rođen 1914. godine u Sutivanu — Brač, borac I bat, poginuo u V ofanzivi.

1682. Radojković P. Dinko, rođen 1925. godine u Škripu — Brač. kurir IV bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1683. Radojković K. Franko, rođen 1922. godine u Škripu — Brač, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1684. Radojković P. Ivan, rođen 1920. godine u Podgori — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1685. Radojković J. Jerko, rođen 1914. godine u Škripu — Brač, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1686. Radonić A. Radovan, rođen 1916. godine u Pitvi — Hvar, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.

1687. Radošević S. Petar, rođen 1919. godine u Dicmu — Sinj, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1688. Radovčić L. Ante, rođen 1907. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1689. Radovniković F. Davor, rođen 1922. godine u Splitu, komesar čete I bat., poginuo u V ofanzivi.

1690. Radinović D. Dmitar, rođen 1921. godine u Polače — Knin, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1691. Rađa I. Ivan, rođen 1910. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1692. Rađa S. Jure, rođen 1904. godine u Ogorju — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1693. Rajić B. Đuro. rođen 1926. godine u Splitu, borac IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1694. Rajnis Slavko. rođen 1922. godine u Splitu, borac I bat., umro od tifusa marta 1943. godine.

1695. Rak J. Ante, rođen 1924. godine u Dubravi — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1696. Rak J. Marinko, rođen 1921. godine u Dubravi — Šibenik, komandir čete II bat., poginuo kod Travnika januara 1943. godine.

1697. Rakela A. Franko, rođen u Ložišću — Brač, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1698. Rakić N. Ante, rođen 1910. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac II bat., poginuo kod Sv. Juraja aprila 1945. godine.

1699. Rakić Mijo, rođen 1912. godine u Makarskoj, borac III bat., streljan i Sarajevu decembra 1942. godine.

1700. Rakić A. Stanko, rođen 1923. godine u Višnjici — Vrgorac, vodnik III bat poginuo u V ofanzivi.

1701. Rakić Paško, rođen u Vrgorcu, komandir čete II bat., poginuo kod Klan aprila 1945. godine.

1702. Raković Ante, rođen u Zadru, borac III bat., poginuo kod Zagvozda, ok tobra 1943. godine.

1703. Rakulj I. Milica, rođena 1919. godine u Cukare — Glamoč, bolničarka brigadnom previjalištu, poginula u V ofanzivi.

1704. Ramljak M. Mate, rođen 1913. godine u Siveriću — Drniš, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

1705. Ramljak P. Slavko, rođen 1918. godine u Siveriću — Drniš, borac I bat poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

1706. Raos Dragica, rođena u Vrgorcu, bolničarka III bat., poginula, mjesto ne poznato.

1707. Raos Žarko, rođen u Vrgorcu, borac III bat., poginuo kod Livna sep tembra 1942. godine.

1708. Raspudić P. Marko, rođen 1921. godine u Konjini — Konjic, borac II bat poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

1709. Rašin Ante »Rašica«, rođen 1919. godine u Pakoštanu — Biograd, bore I bat., poginuo u Lici 1945. godine.

1710. Ravkin Tomica, rođena u Ižu — Zadar, bolničarka I bat., poginula ko Knina novembra 1944. godine.

1711. Ravlić I. Ante, rođen u Kozici — Vrgorac, borac II bat. poginuo u ofanzivi.

1712. Ravlić J. Grgo, rođen 1906. godine u Kozici — Vrgorac, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1713. Ravlić J. Jozo. rođen 1925. godine u Kozici — Vrgorac, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

1714. Ravlić M. Jure, rođen 1911. godine u Kozici — Vrgorac, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1715. Ravlić M. Marko, rođen 1918. godine u Kozici — Vrgorac, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1716. Ravlić I. Mate. rođen 1924. godine u Kozici — Vrgorac, borac III ba poginuo u V ofanzivi.

1717. Ravlić J. Simun, rođen 1922. godine u Kozici — Vrgorac, borac II ba poginuo u V ofanzivi.

1718. Razlog Ivan, rođen u Blatu — Korčula, delegat voda I bat., poginuo k< Visa maja 1944. godine na »Marin 2«.

1718a. Ravnjak M. Alojz, rođen 1924. godine u Konjici — Maribor, borac III ba poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1719. Remetin Anton, rođen u Šolti — Split, borac V bat., poginuo kod Rašk(Polja oktobra 1943. godine.

1720. Remetin N. Jerko, rođen u Šolti — Split, borac II bat., poginuo kod Pi sušja oktobra 1943. godine.

1721. Remetin V. Mirko, rođen 1923. godine u Šolti — Split, borac II ba poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1722. Relja I. Vice, rođen 1926. godine u Dubravi — Šibenik, borac II ba poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1723. Rešetar M. Ivan-Bertan, rođen 1915. godine u Umčani — Vrgorac, vodn III bat., poginuo u V ofanzivi.

1724. Ribičić L. Jozo, rođen 1921. godine u Omišu, borac prištabske jedinit poginuo u V ofanzivi.

1725. Rilja M. Mijo, rođen 1921. godine u Trogiru, zamjenik komandira čete] bat., poginuo u V ofanzivi.

1726. Rinčić I. Stipe, rođen 1922. godine u Marinu — Trogir, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.

1727. Riola Gortano, rođen u Siela Reguso — Italija, borac I bat., poginuo i Šolti, maja 1944. godine.

1728. Rnjak I. Todor, rođen 1921. godine u Orliću — Knin, komandir čete I bs poginuo na Širokom Brijegu februara 1945 godine.

1729. Rodoljubac T. Ivan, roden 1913. godine u Vrsi — Nin — Zadar, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
1730. Roglić M. Ivo, rođen 1922. godine u Vrgorcu, borac III bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).
1731. Rogošić V. Ivan, rođen 1927. godine u Podšpilji — Omiš. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.
1732. Rogošić M. Ljubo, rođen 1923. godine u Podšpilji — Omiš. borac IV bat., poginuo kod Bihaća aprila 1945. godine.
1733. Rogošić I. Milan, rođen 1925. godine u Podšpilji — Omiš, bolničar, poginuo u V ofanzivi.
1734. Rogošić I. Stipe, rođen 1922. godine u Podšpilji — Omiš. borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.
1735. Roguljić A. Mate. rođen 1925. godine u Zrnovnici — Split, borac II bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).
1736. Roić B. Đuro, rođen 1926. godine u Splitu, borac IV bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
1737. Roić F. Ivan, rođen 1917. godine u Dolu — Hvar, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.
1738. Roje M. Ante-Tonći, roden 1917. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
1739. Roki S. Ante, rođen 1912. godine na Visu. borac IV bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.
1740. Rokić P. Ante, rođen 1919. podine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1741. Rokov J. Ante. rođen u Kaštelu-Gomilici — Split, borac I bat., poginuo u istočnoj Bosni jula 1943. godine.
1742. Rokov Dragutin, rođen 1921. godine u Kaštelu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
1743. Rokov J. Ante. rođen u K. Gomilici — Split, borac I bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.
1744. Romac Ljubica, rođena 1922. godine u Glavici — Sinj. bolničarka II bat.. ubijena od ustaša 1943. godine.
1745. Romić P. Đuro. rođen 1920. godine u Erveniku — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1746. Romić I. Stipe, rođen 1926. godine u Metkoviću, borac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
1747. Rosandić S. Pavao rođen 1918. godine u Podgori — Makarska, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi (5. crnogorska brigada).
1748. Roščić M. Damjan, rođen 1915. godine u Podgori — Makarska, kurir III bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.
1749. Rozga M. Ante, rođen 1924. godine u Blizni — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.
1750. Rozga M. Ivan, rođen 1925. godine u Blizni — Trogir, borac II bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
1751. Rožić J. Vicko. rođen 1923. godine u Trogiru, borac ćete za vezu, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
1752. Rubeša Z. Ivan. rođen 1920. godine u Makarskoj. omladinski rukovodilac IV bat., poginuo kod Kifina Sela marta 1943. godine.
1753. Rubeša J. Ivan, rođen 1927. godine u Vela Luka — Korčula, kurir III bal. poginuo u Kninu decembra 1944. godine.
1754. Rubinić M. Ante. rođen 1920. godine u Vrsniku — Hvar. vodnik I bat. poginuo kod Šibenika oktobra 1944. godine.
1755. Rudan M. Marko, rođen 1923. godine u Radoviču — Drniš, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
1756. Rudelj V. Mate, rođen 1926. godine u Igrnne — Makarska, borac III bat. poginuo u V ofanzivi.
1757. Ruić N. Anton, rođen 1925. godine u Grohote-Solta — Split, borac IV bat., poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.
1758. Runje Branko, desetar IV bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine. Rodom iz Dalmacije.
1759. Rupanović V. Viktor, rođen 1923. godine u Kaštelu — Split, puškomitraljezac III bat., poginuo u V ofanzivi.
1760. Rosandić V. Zvonimir, rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u dolini Bosne decembra 1942. godine.

1761. Ružić S. Drago, rođen 1820. godine u Splitu, borac II bat., poginuo koi Klisa septembra 1943. godine.

1762. Ružić J. Stanko, rođen u Trogiru, borac I bat., poginuo kod Livna ok tobra 1942. godine.

1763. Kupić J. Krstu, rođen 1924. godine u Dubravi — Šibenik, borac 11 bat poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1764. Kupić Vice, rođen 192b. godine u Dubravi — Šibenik, borac 1 bat., pogi nuo na Pelješcu oktobra 1943. godine.

1765. Kušić A. Frane, rođen 1923. godine u Drveniku — Trogir, borac IV bat poginuo na Braču septembra 1944. godine.

1766. Ružić S. Milan, rođen 1918. godine u Podstrani — Split, borac 11 bat poginuo u V ofanzivi.

1767. Salećić J. Vlado, rođen 1922. godine u Smokvici — Korčula, komand ćete III bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1768. Sabljić Vladimir, rođen u Vinkovcima, Dorac I bat., poginuo na Sirokoi Brijegu februara 1945. godine.

1769. Sadić H. Menmed, rođen 1910. godine u Seliću — Brčko, mitraljezac li bat., poginuo na Širokom Brijegu lebruara 1945. godine.

1770. Samac Marija, rođena u Trilju — Sinj, bolničarka prištabske jedinic poginula 1943. godine, mjesto nepoznato.

1771. Samardžić 1. Nikola, rođen 1913. godine u Grabu — Sinj, vodnik I ba umro od tifusa u IV ofanzivi.

1772. Samardžić P. Petar, rođen 1912. godine u Maovici — Sinj, delegat voda bat., poginuo u V ofanzivi.

1773. Sandurika M. Josip, rođen 1922. godine u Vrbici — Bjelovar, poginuo kc Bihaća marta 1945. godine.

1774. Saputnik A. Ante, rođen 1908. godine u Željeznoj Kapiji — Velikova borac I bat., poginuo kod Klane maja 1945. godine.

1775. Sardelić Ante, rođen u Splitu, u prištabskim jedinicama, poginuo u ofanzivi.

1776. Sardelić A. Petar »Brko«, rođen 1921. godine u Blatu — Korčula, četa P brigade, poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1777. Saša J. Mijo, rođen 1914. godine u D. Blizni — Trogir, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.

1778. Savić Ivan, rođen u Vrliki — Sinj. kurir IV bat., poginuo kod G. Vakuf februara 1943. godine.

1779. Scipioni T. Miljenko, rođen 1919. godine u Kominu — Ploče, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1780. Sękel M. Franjo, rođen 1922. godine u Njemčevcu — Varaždin, borac 1 ba poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1781. Sekso M. Ante, rođen 1924. godine u Šibeniku, borac IV bat., poginuo k< Vrlike avgusta 1943. godine.

1782. Sentić V. Andrija, rođen 1912. godine u Gradcu — Stolac, borac IV ba poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1783. Senjanin A. Mate, rođen 1925. godine u Svinjcu — Trogir, borac 1 ba poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

1784. Senjanin J. Josip, rođen 1926. godine u Svinjcu — Trogir, borac IV ba poginuo u V ofanzivi.

1785. Senjanin I. Tomo, rođen 1922. godine u Svinjcu — Trogir, borac IV ba poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1786. Serdarević P. Nikola, rođen 1922. godine u N'eoriću — Split, borac I ba poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1787. Sfarčić Mate, rođen u Milni — Brač, zamjenik komandira čete II b; poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.

1788. Siber J. Jordan, rođen 1922. godine u Splitu, borac II bat., poginuo k Klane aprila 1945. godine.

1789. Sildetić M. Smajo, rođen u Ostrovici — Bosanski Petrovac, kom vo< poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

1790. Simić J. Vlado, rođen 1925. godine u Šušci — Sinj, borac III bat., po| nuo kod Klane aprila 1945. godine.

1791. Simić Živko, rođen u Jankovcu — Osijek, borac IV bat., poginuo u točnoj Bosni jula 1943. godine.

1792. Sinobad Gojko. rođen u Kninu, borac I bat., poginuo kod G. Vaku marta 1943. godine.

1793. Sinovčić M. Štipan, rođen 1915. godine u Zrnovnici — Split, borac II bat., poginuo 1945. godine u logoru.

1794. Siriščević D. Ante, rođen 1921. godine u Splitu, borac II bat., umro u Italiji februara 1945. godine od rana.

1795. Siriščević I. Ante, rođen 1927. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1796. Siriščević I. Fabijan, rođen 1923. godine u Splitu, kom. voda borac 1 bat., poginuo kod Vrlike novembra 1944. godine (10. dalmatinska brigada), kao komandant bataljona.

1797. Sjenović A. Mehmed, rođen 1910. godine u Cerganu — Gostivar, borac 1 bat., poginuo u Ilirskoj Bistrici maja 1945. godine.

1798. Skejić Stipe, rođen u Gardunu — Sinj, borac I bat., poginuo kod Jajca, 1942. godine.

1799. Skelin P. Ivo, rođen 1924. godine u Drnišu, borac II bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1800. Skender I. Ante, rođen 1923. godine u Živogošću — Makarska, borac III bat, poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1801. Skoblar Petar, rođen u Neviđanu — Zadar, borac III bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

1802. Skočić Đ. Simun, rođen u Naskoliku — Drniš, borac II bat., poginuo kod Knina.

1803. Skočić N. Tomo, rođen u Naskoliku — Drniš, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1804. Skorić I. Ivan, rođen 1907. godine u Primoštenu — Šibenik, borac II bat., poginuo na Visu aprila 1944. godine — pad aviona.

1805. Skrapić P. Josip, rođen 1903. godine u Sitnom — Split, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1806. Skroza M. Bogdan, rođen 1922. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.

1807. Skroza M. Josip, rođen 1912. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1808. Slade L. Božo, rođen 1922. godine u Trogiru, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1809. Slade B. Vinko, rođen 1917. godine u Trogiru, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1810. Sladić M. Anđelo-Srećko, rođen 1920. godine u Betini — Šibenik, borac II bat, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1811. Sladić S. Dragutin, rođen 1922. godine u Betini — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

1812. Sladić M. Slavko, rođen 1920. godine u Betini — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1813. Sladić I. Sime, rođen 1923. godine u Betini — Šibenik, borac-kurir II bat., poginuo u V ofanzivi.

1814. Sladoljev V. Ante, rođen 1924. godine u Vodicama — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.

1815. Slako M. Ivan, rođen 1918. godine u Drveniku — Makarska, zamjenik komesara čete II bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.

1816. Slako J. Mate, rođen 1912. godine u Drveniku — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

1817. Slatina Mate, rođen 1907. godine u Pozorcu — Trogir, borac II bat., poginuo kod Drvara 1944. godine.

1818. Smajo Vlado, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

1819. Smiljanić Danilo, rođen 1915. godine u Lapcu — Lika, politički komesar 1 bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

1820. Smoje P. Frane, rođen 1923. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u Studenci oktobra 1943. godine.

1821. Smolčić V. Slavka, rođena 1927. godine u Splitu, bolničarka II bat., poginula decembra 1943. godine.

1822. Smoljanović S. Jure, rođen 1927. godine u Omišu, borac IV bat., poginuo kod G. Vakufa, januara 1943. godine.

1823. Smoljić B. Marijan, rođen 1923. godine u D. Blizni — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1824. Sobin Ivan, rođen u Kaštelu — Split, borac II bat., poginuo kod Gack; aprila 1943. godine.

1825. Sobin M. Frane, rođen 1922. godine u K. Kainbelovcu — Split, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

1826. Sokolov N. Ivan, rođen 1923. godine u Vinišću — Trogir, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1827. Spahija A. Krsto, rođen 1909. godine u Kraljici — Šibenik, borac III bat poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1828. Spahija S. Radoslav rođen 1925. godine u Šibeniku, borac II bat., pogi nuo u V ofanzivi.

1829. Spajić J. Jozo, rođen 1923. godine u Solinu — Split, borac II bat., pogi nuo u V ofanzivi.

1830. Sporažić J. Josip, rođen 1923. godine u Vrbiku — Krk, borac II bat, pogi nuo na Krku aprila 1945. godine.

1831. Srdanović Milivoje, rođen u Bukoviku — Savnik, borac I bat., poginu kod Bihaća marta 1945. godine.

1832. Srdar J. Ante, rođen 1908. godine u K. Gomilici — Split, intendantura bat., poginuo u Raškom Polju oktobra 1943. godine.

1834. Srna M. Pero, rođen 1921. godine u Mostaru, borac IV bat., poginuo ko Klane aprila 1945. godine.

1835. Sršen M. Pero, rođen 1922. godine u Babinom Polju — Mljet, borac IV bat poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1836. Sršić I. Niko, rođen 1923. godine u Blizni — Derventa, borac 1 bat., pog nuo kod Klane aprila 1945. godine.

1837. Srzić N. Ante, rođen 1915. godine u Makarskoj, borac III bat., poginu u V ofanzivi.

1838. Srzić S. Frane, rođen 1921. godine u Makarskoj, borac III bat., poginu kod Jajca decembra 1942. godine.

1839. Srzić M. Jerko, rođen 1914. godine u Kotišini — Makarska, borac III ba! poginuo u V ofanzivi.

1840. Srzić I. Marica, rođena 1923. godine u Makarskoj, bolničarka III ba poginula kod Nevesinja marta 1943. godine.

1841. Srzić S. Martin, rođen 1912. godine u Makarskoj, intendantura III ba poginuo u V ofanzivi.

1842. Stanić M. Mirko, rođen 1920. godine u Staniću — Omiš, prištabske jed nice, poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).

1843. Stančić L. Jakov, rođen u Dolu — Hvar, borac I bat., poginuo na Vis maja 1944. godine »Marin 2«.

1844. Stanin Sime, rođen u Kali — Zadar, borac III bat., poginuo kod Sib< nika novembra 1944. godine.

1845. Stanić J. Mara, rođena 1923. godine u Krivodolu — Imotski, bolničari I bat., poginula u V ofanzivi.

1846. Stanić M. Petar, rođen 1920. godine Stanići — Omiš, prištabske jedinic poginuo u V ofanzivi.

1847. Stanković Marko, rođen u Kotezi — Vrgorac, borac III bat., pogini 1944. godine.

1848. Stipaničev S. Ante, rođen 1909. godine u Tribunji — Šibenik, borac II ba poginuo kod Prosike decembra 1943. godine.

1849. Stipanović G. Ivan, rođen 1916. godine Blizna — Trogir, borac I ba poginuo u V ofanzivi.

1850. Stipčić M. Marinko, rođen 1926. godine u Trogiru, borac II bat., pog nuo kod Drvara 1944. godine.

1851. Stipčević N. Tulio, rođen 1929. godine u Arbanasi — Zadar, borac 1 ba poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1852. Stipinović A. Milan, rođen 1919. godine u Stobreću — Split, borac III ba poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1853. Stipićević K. Ivan, rođen 1911. godine u Kotišini — Makarska, borac I bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

1854. Stipić J. Ljubo, rođen 1924. godine u Gradcu — Ploče, vodni delegat IV ba poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1855. Stipković J. Petar, rođen 1923. godine u Vela Luki — Korčula, borac bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1856. Stojan M. Blaž, rođen 1921. godine u Dogradi — Trogir, borac I ba poginuo u V ofanzivi.

1857. Stojan J. Ivan, rođen 1920. godine u Dogradi — Trogir, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
1858. Stojanović S. Dušan, rođen u Saloviću — Virpazar, borac 1 bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.
1859. Stolica B. Marko, rođen 1921. godine u Makarskoj, vodni delegat III bat., poginuo u V ofanzivi.
1860. Stošić Luka, roden 1910. godine u Šibeniku, borac I bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.
1861. Stragačić Berto, rođen u Ižu — Zadar, borac IV bat., ranjen na Braću umro na Visu 1943. godine.
1862. Strožer G. Zoran, rođen 1919. godine u Solinu — Split, referent saniteta I bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.
1863. Strugar I. Vlado, rođen u Crnoj Gori, komandir ćete 1 bat., poginuo nu Ozrenu jula 1943. godine.
1864. Stupalo M. Ante, rođen 1907. godine u Neoriću — Split, borac II bat., poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.
1865. Stupar J. Rade, rođen 1922. godine u Ivoševcu — Knin, borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.
1866. Stupar S. Vujo, rođen 1918. godine u Ivoševcu — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1867. Stupin F. Karmelo, rođen 1922. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
1868. Sučić S. Pavo, rođen 1913. godine u Livnu, borac II bat., poginuo kod G. Vakufa februara 1943. godine.
1869. Sučić J. Vlado, rođen 1916. godine u Livnu, borac IV bat., ubijen u logoru Zemun 1943. godine.
1870. Sule A. Srećko, rođen 1924. godine u Šolti — Split, vodnik IV bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.
1871. Surić A. Jozo, rođen u Privlaki — Zadar, borac III bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.
1872. Sviličić J. Ante, rođen u Zenaglavi — Vis, borac II bat., poginuo u Šolti maja 1944. godine.
1873. Surjan J. Drago, rođen 1925. godine u Vela Luki — Korčula, borac 111 bat., poginuo na Pelješcu oktobra 1943. godine.
1874. Svarčić N. Mate, rođen 1921. godine u Milni — Brać. pomoćnik komesara ćete II bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
1875. Svoboda A. Emanuel, rođen 1924. godine u Šibeniku, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.
1876. Saban I. Miro, rođen u Trogiru, borac IV bat., poginuo na Marinu II kod Visa maja 1944. godine.
1877. Sabanović Saban, rođen u Bući — Dragaš. borac I bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.
1878. Sabić N. Krsto, rođen 1925. godine u Makarskoj. borac III bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.
1879. Safer I. Vlado, rođen 1920. godine u Kokin Brodu — Delnice, borac I bal , poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.
1880. Sajtn I. Boško, rođen u Biočiću — Drniš, borac l bat., poginuo u Ilirskoj Bistrici maja 1945. godine.
1881. Sakić P. Izidor, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
1882. Sale J. Ante, rođen 1923. godine u Zrnovu — Korčula, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.
1883. Salov F. Ivan, rođen u Marini — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi (2. dalmatinska brigada).
1884. Salov I. Mijo, rođen 1914. godine u Marini — Trogir, borac IV bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine »Marin 2«.
1885. Salov I. Vicko. rođen u Marini — Trogir, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
1886. Sangulin L. Ante. rođen 1925. godine u Biogradu borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1887. Santić M. Andrija, rođen 1912. godine u Gradcu — Stolac, borac IV bat. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
1888. Santić A. Nikola, rođen 1913. godine u Trogiru, komandir čete IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

1889. Santlć Z. Vicko. rođen 1918. godine u Trogiru, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1889a. Sarić Ivan, rođen u Kistanji — Knin, borac I bat., poginuo kod Visa, maja 1944. godine na »Marin 2«.

1889b. Sarić I. Jure, rođen na Visu, borac IV bat., poginuo na Šolti maja 1944. godine.

1890. Sarolić I. Mate, rođen 1915. godine u Krilo Jesenice — Omiš, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1891. Sašić I. Stipe, rođen 1920. godine u Brelima — Makarska, desetar I bat. poginuo na Braču juna 1944. godine.

1892. Sašić S. Lazar, rođen 1909. godine u Erveniku — Knin, borac II bat. poginuo u V ofanzivi.

1893. Sečer F. Marijan, rođen 1929. godine u Primor. Dolane — Split, kurir] bat., ranjen na Braču septembra 1943. godine, umro na Visu.

1894. Sego I. Nikola, rođen na Broćancti — Split, borac II bat., poginuo koc Klisa septembra 1943. godine.

1895. Segvić Srećko, rođen u Splitu, borac V bat., poginuo kod Posušja, oktoh ra 1943. godine.

1896. Segović J. Stjepan, rođen 1919. godine u Knjegincu — Varaždin. bora(III bat., poginuo kod Bihaća, marta 1945. godine.

1896a. Sekić A. Hasan, rođen 1923. godine u Puračicu — Tuzla, borac IV bat. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1897. Sekuljica Lazar, rođen u Erveniku — Knin, borac II bat., poginuo 1943 godine u Bosni.

1898. Sekuljica Pavao, rođen u Erveniku — Knin, borac II bat., poginuo i V ofanzivi.

1899. Sekuljica R. Radivoj, rođen 1915. godine u Erveniku — Knin, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1900. Seman Lovre, rođen 1912. godine u Blatu — Korčula, borac III bat., pogi nuo u V ofanzivi (III divizija).

1901. Senduka M. Josip, rođen 1922. godine u Vrbici — Bjelovar, borac IV bat poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

1902. Separović M. Burćina — Slavka, rođena 1922. godine, u Blatu — Korčuls bolničarka II bat., poginula kod Klisa septembra 1943. godine.

1903. Separović Kustro — I. Ivan, rođen u Blatu — Korčula, III bat., poginuo ko Prozora februara 1943. godine.

1904. Separović Markota I. Petar, rođen 1914. godine u Blatu — Korčula, bora II bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

1905. Separović M. Antun, rođen u Blatu — Korčula, borac I bat., poginu kod Jajca novembra 1942. godine.

1906. Separović A. Antun »Sžerban«. rođen 1923. godine u Blatu — Korčuli borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

1907. Separović F. Dušan, rođen u Blatu — Korčula, borac III bat., poginuo n Mljetu, aprila 1944. godine.

1908. Separović I. Ljubica, rođena 1908. godine u Blatu — Korčula, bolničark I bat., poginula kod Knina novembra 1944. godine.

1909. Serbo B. Gojko, rođen 1920. godine Dicmo — Sinj, borac IV bat., poginu kod Konjica marta 1943. godine.

1910. Serie J. Ilija, rođen 1911. godine u Pribudi — Split, borac I bat., pogi nuo kod Klisa septembra 1943. godute.

1911. Sevo I. Spiro, rođen 1920. godine u Segetu — Trogir, borac II bat., pogi nuo kod Knina novembra 1944. godine.

1912. Sišeta J. Josip, rođen 1925. godine u Banje — Biograd, borac II bat., pog nuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1913. Sevelj A. Tadija, rođen 1920. godine, u Dolu — Hvar. borac prištabsh jedinice, poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

1914. Sevo M. Frane, rođen 1921. godine u D. Segetu — Trogir, desetar III ba poginuo u V ofanzivi.

1915. Sevo V. Ivan, rođen 1921. godine u D. Segetu — Trogir, vodnik III ba poginuo u V ofanzivi.

1916. Sevo J. Jure. rođen 1920. godine u D. Segetu — Trogir, borac III ba' poginuo u V ofanzivi.

1917. Sevo I. Roko. rođen 1925. godine u Segetu — Trogir, borac I bat., pog nuo kod Knina decembra 1944. godine.

1918. Sikić A. Ante, rođen 1918. godine u Splitu, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.
1919. Siljeg M. Filip, rođen 1911. godine u Kuli Norinska — Metković, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
1920. Siljeg J. Ivan, rođen 1923. godine u Kula Norinska — Metković, komandir voda, poginuo u V ofanzivi.
1921. Simić Drago, rođen 1921. godine u Igrane — Makarska, borac III bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.
1922. Simić S. Ivan, rođen 1921. godine u Segetu — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
1923. Simić S. Ivo, rođen 1924. godine u Lastovu, borac III bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
1924. Simić I. Mate, rođen 1912. godine u Rodošiću — Split, borac 1 bat.. poginuo u V ofanzivi.
1925. Simić S. Zvonko, rođen 1917. godine u Kamiži — Vis, borac III bat., poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.
1926. Simunov S. Stipe, rođen 1920. godine u Sutomišnici — Zadar, borac IV bat,, poginuo kod Knina 1944. godine.
1927. Simunović J. Ivan, rođen u Vela Luki — Korčula, borac III bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine »Marin 2«.
1928. Sindelić M. Smajo, rođen u Bosanskom Petrovcu, vodnik 1 bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.
1929. Siško S. Damjan, rođen u K. Sućurcu — Split, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.
1930. Siško M. Petar, rođen u K. Sućurcu — Split, borac IV bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.
1931. Sitin B. Cedo, rođen 1919. godine u K. Lukšiću — Split, intendantura II bat., poginuo kod Roškog Polja, oktobra 1943. godine.
1932. Skalabrin N. Ivan, rođen 1922. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1933. Skaro Dušan, rođen u Zelovu — Sinj, borac I bat., poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.
1934. Škarpa I. Ivica, rođen 1920. godine u Starigradu — Hvar, borac III bat. poginuo kod Prozora februara 1943. godine.
1935. Skegro M. Jure »Majić«, rođen 1925. godine u Vrhdesne — Metković, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.
1936. Skoko G. Jure, rođen 1908. godine u Primor. Dolac — Split, borac III bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
1937. Skorić B. Bišto, rođen u Neviđane — Zudar, borac IV bat., poginuo na Visu maja 1944. godine »Marin 2«.
1938. Skrobonja Spiro, rođen 1922. godine u Bratiškovcu — Šibenik, borac IV bat., poginuo u IV ofanzivi.
1939. Skrobonja Vaso, rođen 1922. godine u Bratiškovcu — Šibenik, borac II bat. poginuo kod Prozora februara 1943. godine.
1940. Skorić Tomo, rođen u Niskoliku — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
1941. Skugor J. Ivan, rođen 1924. godine u Dubravi — Šibenik, borac II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
1942. Skugor K. Krste, rođen 1922. godine u Dubravi — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
1943. Soda I. Ante, rođen 1916. godine u Bristivici — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.
1944. Soda P. Ante, rođen 1916. godine u Bristivici — Trogir, borac IV bat., poginuo na Visu maja 1944. »Marin 2«.
1945. Soda I. Štipan, rođen 1922. godine u Bristivici — Trogir, borac II bat., poginuo kod Trilja 1943. godine.
1946. Soda A. Mate, rođen 1921. godine u Bristivici — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Ostrošca marta 1943. godine.
1947. Soda B. Mijo, rođen 1912. godine u Bristivici — Trogir, borac IV bat., poginuo 1944., mjesto nepoznato.
1948. Skrapić P. Paško, rođen 1910. godine u Labinu — Split, borac II bat.. poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
1949. Soljačić M. Tonko, rođen u Dubrovniku, borac II bat., poginuo na Visu maja 1944. »Marin 2«.

1949a. Soljan N. Mijo, rođen u Marina — Trogir, desetar lb. poginuo koi Visa maja 1944. godine na »Marin 2«.

1950. Spanjić J. Marko, rođen 1921. godine u Pribudi — Split, borac II bat poginuo kod G. Vakufa, marta 1943. godine.

1951. Špika A. Ivan-Antela, rođen 1919. godine u Segetu — Trogir, borac I[1] bat., poginuo u V ofanzivi.

1952. Špika M. Ivan — Pinčina, rođen 1907. godine u Segetu — Trogir, bora IV bat., poginuo u V ofanzivi.

1953. Špika I. Mate, rođen 1923. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., pogi nuo u IV ofanzivi.

1954. Sprljan M. Marko, rođen 1909. godine u Vodicama — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1954a. Štrkalj N. Miro, rođen 1920. godine u Šibeniku, borac IV bat., poginu kod Širokog Brijega februara 1945. godine.

1955. Štropin J. Vlado, rođen 1921. godine u Jezeru — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

1956. Subašić R. Ante — Tonći, rođen 1912. godine u Splitu, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

1957. Sulenta M. Ante, rođen 1911. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

1958. Sumera M. Kazimir, rođen 1914. godine u Krapanji — Šibenik, borac I' bat., poginuo u Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1959. Sundov J. Filip, rođen 1909. godine u Bračeviću — Split, borac III bat poginuo u V ofanzivi.

1960. Sundov J. Josip, rođen 1924. godine u Bračeviću — Split, borac III bat poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

1961. Sunjić J. Stanko, rođen 1925. godine u Staševici — Ploče, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

1962. Supe Marko, rođen u Konjevratu — Šibenik, borac III bat., poginuo n Šolti maja 1944. godine.

1963. Sušak D. Mirko, rođen 1921. godine u Dicmu — Sinj, borac IV bal umro od tifusa marta 1943. godine.

1964. Sušak D. Gojko, rođen 1920. godine u Sušcl — Sinj, borac IV bal poginuo u V ofanzivi.

1965. Sutić J. Dinko, rođen 1923. godine u Gradcu — Ploče, borac III bat., pogi nuo kod Knina novembra 1944. godine.

1966. Sutić N. Stipe, rođen 1894. godine u Gradcu — Ploče, brigadna inter dantura, poginuo u V ofanzivi.

1967. Svorinić M. Mate, rođen 1925. godine u Ižu — Zadar, borac IV bat., pog nuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

1968. Svorinić B. Mate, rođen u Sestrunji — Zadar, borac II bat., poginuo r Braču septembra 1944. godine.

1970. Tabain M. Antun »Koka«, rođen 1919. godine u Vela Luka — Korčul borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1971. Tadić R. 2arko, rođen 1921. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo kc Olova jula 1943. godine.

1972. Tadin V. Mate, rođen 1920. godine u Pavlju — Brač, borac II bat. poglni u Logoru 1944. godine.

1973. Tadln M. Jerolim, rođen 1923. godine u Kaštelu — Split, borac II ba poginuo na Korčuli decembra 1943. godine.

1974. Talić C. Meho, rođen 1928. godine u Livnu, borac III bat., poginuo kc Gacka aprila 1943. godine.

1975. Tangar L. Jerko, rođen u K. Gomilici — Split, komandir voda II ba poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

1976. Tatomir J. Marta, rođena 1924. godine u Biočiću — Drniš, bolničarka bat., poginula kod Mostara februara 1943. godine

1977. Tasovac J. Nikola, rođen u Cara — Korčula, vodnik II bat., poginuo k(Neuma oktobra 1944. godine.

1978. Tešija D. Ante, rođen 1909. godine u Dlvojeviću — Split, borac I ba poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

1979. Tica Veljko, rođen u Kninu, pomoćnik komesara čete I bat., pogin» kod Banovića jula 1943. godine.

2042. Uvodić B. Nikola, rođen 1924. godine u Klisu — Split, sekretar SKOJ-a I bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

2043. Uvodić S. Zorka, rođena 1924. godine u Klisu — Split, bolničarka prištabske jedinice, poginula kod Grahova 1944. godine.

2044. Valenčić A. Darka, rođena 1924. godine u Kaštelu — Split, bolničarka brigadnog saniteta, poginula u V ofanzivi.

2045. Varda M. Kažo, rođen u Kaštelu — Split, borac, poginuo, vreme i mjesto nepoznato.

2046. Varnica M. Božo, rođen 1924. godine u Perkoviću — Šibenik, borac III bat., poginuo kod Posušja oktobra 1943. godine.

2047. Vatavuk M. Mile, rođen 1920. godine u Slritovcu — Drniš, borac, prištabske jedinice, poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2048. Velić M. Ivan, rođen 1923. godine u Tugare — Omiš borac IV bat., poginuo kod Bileća aprila 1945. godine.

2049. Velić P. Jozo, rođen 1920. godine u Tugare — Omiš, brigadna intendantura, poginuo u V ofanzivi.

2050. Velinčić A. Ante, rođen u Pražnici — Brač, borac II bat., poginuo na Hvaru septembra 1944. godine.

2051. Vetma M. Ivan, rođen 1908. godine u Klisu — Split, prištabske jedinice, poginuo kod Konjica, marta 1943. godine.

2052. Vetma I. Milan, rođen 1924. godine u Klisu — Split, borac I bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

2053. Veža J. Milan, rođen u Živogošću — Makarska, borac III bat., poginuo kod Aržana. 1943. godine.

2054. Vidmar A. Srećko, rođen 1914. godine u Postojini, borac I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2055. Vidošević N. Ante. rođen 1924. godine u Broćancu — Split, borac II bat., poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

2056. Vidošević V. Ivan. rođen 1921. godine u Sinju, delegat voda I bat., poginuo kod Jajca novembra 1942. godine.

2057. Vidović J. Jerka, rođena 1924. godine u Sevidu — Trogir, bolničarka IV bat., poginula u V ofanzivi.

2058. Vidović S. Ante, rođen 1914. godine u Sevidu — Trogir, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

2059. Vidović R. Dušan, rođen 1911. godine u Strmici — Knin, borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.

2060. Vidović T. Mato, rođen 1912. godine u Livnu, borac IV bat., poginuo kod G. Vakufa marta 1943. godine.

2061. Vidović N. Svetin. rođen 1919. godine u Sevidu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

2062. Vidović L. Tudor, rođen 1921. godine u Sevidu — Trogir, borac IV bat.. poginuo u V ofanzivi.

2063. Vidulić A. Zdenko, rođen u Vela Luki — Korčula, borac II bat., poginuo na Braču juna 1944. godine.

2064. Vidjak I. Mirko, rođen u Šibeniku, prištabske jedinice, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2065. Vidjak I. Vladimir, rođen 1924. godine u Splitu, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

2066. Videka V. Vinka, rođena 1926. godine u Splitu, bolničarka IV bat., poginula kod Bihaća marta 1945. godine.

2067. Vilinčić P. Ivan, rođen 1922. godine u Koljanu — Sinj, borac II bat.. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2068. Vinčić Dmitar, rođen u Laktacu — Sinj, puškomitraljezac I bat., poginuo u istočnoj Bosni, Magulice jula 1943. godine.

2069. Vinčić Nikola, rođen u Laktacu — Sinj, kom. voda I bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

2070. Visković M. Bogdan, rođen 1928. godine u Podacu — Ploče, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

2071. Visković J. Bosiljka, rođena u Podace — Ploče, bolničarka III bat., ubijena od četnika 1943. godine.

2072. Visković J. Nikola, rođen 1903. godine u Drašnici — Makarska, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

2073. Vitasović Z. Mate, rođen 1920. godine u Drveniku — Makarska, bora III bat., poginuo u V ofanzivi.

2074. Vitaljić J. Juraj, rođen u Komiži — Vis, borac IV bat., poginuo koi G. Vakufa, februara 1943. godine.

2075. Vladić N. Zvone, rođen 1907. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

2076. Vladislavić Ivo, rođen 1926. godine u Sutivanu — Brač, borac I bat poginuo na o. Šolti maja 1944. godine.

2077. Vlahov M. Bogdan, rođen 1922. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

2078. Vlahov M. Roko, rođen 1919. godine u Prviću — Šibenik, komesar čet IV bat., poginuo u G. Vakufu februara 1943. godine.

2079. Vlahov A. Stipe, rođen 1914. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat poginuo u V ofanzivi.

2080. Vlahov D. Zvonko, rođen 1923. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

2081. Vlahović M. Pave, rođen 1923. godine u Postirama — Brač, borac I bat poginuo u V ofanzivi.

2082. Vlajić S. Mate, rođen 1915. godine u Unešiću — Drniš, delegat vod II bat., poginuo u V ofanzivi.

2083. Vlatko Bučić M. Ante. rođen 1908. godine u Blatu — Korčula, borac I] bat., poginuo u V ofanzivi.

2084. Vlatković S. Jakov, rođen 1920. godine u Lenju — N. Gradiška, borac li bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2085. Voćanac A. Miho, rođen 1916. godine u Kalinu — Varaždin, borac li bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2086. Vodanović M. Josip, rođen 1925. godine u Dolu — Brač, borac IV ba poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2087. Vodopija Ivo. rođen u Biogradu, izviđačka četa I bat., poginuo kc Klane, aprila 1945. godine.

2088. Vodopivec J. Mario, rođen 1914. godine u Pasju Vas — Pula, bolnići III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2089. Vojković A. Ante, rođen 1920. godine u Visu, borac II bat., poginuo i Širokom Brijegu februara 1945. godine.

2090. Vranac P. Stanislav, rođen u Turbe — Travnik, vodnik I bat., pogini na Braču juna 1944. godine.

2090a. Vrančić J. Mirko, rođen 1921. godine u Konjovrata — Šibenik, bor IV bat., poginuo kod Širokog Brijega februara 1945. godine.

2091. Vranješ S. Grgo, rođen 1922. godine u Podgori — Makarska, borac I bat., poginuo kod Nevesinja marta 1943. godine.

2092. Vranješ J. Mirko, rođen 1920. godine u Kozici — Vrgorac, kom. čete I bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2093. Vrbanić K. Karlo, rođen 1926. godine u Ratkovici — D. Miholjac. bor I bat., poginuo kod Bihaća.

2094. Vranjković J. Marko, rođen 1917. godine u Smrdelju — Knin. borac bat., poginuo u V ofanzivi.

2095. Vrcelj Đuro. rođen u Kninu, borac II bat., poginuo kod G. Vaku februara 1943. godine.

2096. Vrgoč B. Vicko, rođen 1912. godine u Solinu — Split, borac I bat., pogin u V ofanzivi.

2097. Vrkaš N. Ivan. rođen 1923. godine u V. Brdu — Makarska, borac III bž poginuo u V ofanzivi.

2098. Vučak T. Ivan, rođen 1910. godine u Vodicama — Šibenik, borac I bž poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

2099. Vučenović Paško, rođen 1911. godine Danilo Kraljica — Šibenik, ku štaba brigade, poginuo na Visu jula 1944. godine.

2100. Vučica Ante, rođen u Vučevici — Split, komandir ćete II bat., pogin kod Klisa septembra 1943. godine.

2101. Vučičić A. Mirko, rođen 1918. godine u Solinu — Split, kom. čete, pogin u V ofanzivi.

2102. Vujasinović D. Pavao, rođen 1921. godine u Ivoševcu — Knin, delei voda II bat., poginuo u V ofanzivi.

2103. Vujasinović D. Stevan, rođen 1919. godine u Ivoševcu — Knin, borac I bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
2104. Vujasinović S. Zivko, rođen u Skradinu — Šibenik, borac 1 bait., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.
2105. Vujatović Simo, rođen u Vrbniku — Knin, borac I bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
2106. Vukić M. Ante, rođen 1923. godine u Blizni — Trogir, prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi.
2107. Vukićević A. Jere, rođen 1914. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat., poginuo kod Senja aprila 1945. godine.
2108. Vukićević M. Joso, rođen 1922. godine u Radoniću — Drniš, borac IV bat., poginuo kod Mostara februara 1945. godine.
2109. Vukić J. Marko, rođen 1912. godine u Dabrovu Selu — Cetinje, delegat voda I bat., poginuo na Širokom Brijegu, februara 1945. godine.
2110. Vukman Andrija, rođen 1911. godine u Segetu — Trogir, komandir ćete I bat., poginuo na Krku aprila 1945. godine.
2111. Vukman J. Ante, rođen 1911. godine u Prirovcu — Šibenik, borac I bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.
2112. Vukman S. Ante, rođen 1920. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.
2112a. Vukman S. Jere, rođen u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo kod Visa maja 1944. godine na »Marinu 2«.
2113. Vukman J. Mijo. rođen 1925. godine u Segetu — Trogir, zamjenik komandanta IV bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.
2114. Vukmir Mate, rođen u Stilji — Vrgorac, vodnik III bat., poginuo, mjesto nepoznato.
2115. Vukojević Iko, rođen u Kljenku — Vrgorac, borac III bat., poginuo, mjesto nepoznato.
2116. Vukorepa M. Ante, rođen 1923. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac II bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
2117. Vukorepa P. Frane, rođen 1923. godine u Dubrovi — Šibenik, borac, poginuo januara 1944. godine, mjesto nepoznato.
2118. Vukorepa I. Miljenko, rođen 1922. godine u Dubravi — Šibenik, borac, poginuo u V ofanzivi.
2119. Vukorepa P. Petar, rođen 1908. godine u Planjanu — Drniš. kom. voda II bat., poginuo na Krku aprila 1945. godine.
2120. Vuković A. Jure, rođen 1906. godine u Kotlenici — Split, borac II bat.. poginuo u V ofanzivi.
2121. Vuković D. Milan, rođen 1922. godine u Cetini — Knin. borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
2122. Vuković N. Slavko. rođen 1926. godine u Šibeniku, desetar I bat., poginuo kod Šibenika novembra 1944. godine.
2123. Vukša A. Todor, rođen u Kistanji — Knin, borac IV bat., poginuo na Korčuli aprila 1944. godine.
2124. Vukša M. Trifun. rođen u Kistanji — Knin, borac IV bat., poginuo na Korčuli, aprila 1944. godine.
2125. Vukšić Marin, rođen na Klisu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.
2126. Vukušić M. Mile, rođen 1922. godine u Mirkovcu — Drniš, borac II bat. poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.
2127. Vukušić J. Pera. rođen 1925. godine u Mirkovcu — Drniš, bolničarka I bat., poginula kod Šibenika novembra 1944. godine.
2128. Vukušić J. Jakov, rođen 1923. godine u Mirkovcu — Drniš, borac I bat., poginuo na Hvaru marta 1944. godine.
2129. Vuleta M. Nikola, rođen 1921. godine u Solinu — Split, borac II bat., poginuo na Braču septembra 1944. godine.
2130. Vulinović M. Branko, rođen 1922. godine u Konjevratu — Šibenik, borac II bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.
2131. Vulelija S. Boris, rođen 1923. godine u Biogradu, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.
2132. Vuletić F. Mijo. rođen 1912. godine u Vrliki — Sinj. desetar I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.
2133. Vuletić P. Vinko, rođen 1924. godine u Kozici — Vrgorac, vodnik III bat.. poginuo kod Gacka aprila 1943. godine.

2134. Vuletin M. Ante, rođen 1925. godine u K. Stari — Split, vodnik I bat. poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2135. Vuletin S. Ivan, rođen 1916. godine u K. Stafiliću — Split, borac 1 bat. poginuo na Visu februara 1944. »Marin 2«.

2136. Vulić J. Jakov, rođen 1921. godine u Vinišću — Trogir, borac 1 bat. poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2137. Vulić Mate, rođen 1923. godine u Zakučcu — Omiš, zamjenik komesari čete III bat., poginuo kod Ričice, Imotski, oktobra 1943. godine.

2138. Vulinović S. Petar, rođen 1922. godine u Bratiškovcu — Šibenik, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

2139. Vunduk Stevo, rođen u Plavnu — Knin, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

2140. Zabukošen I Ivan, rođen 1921. godine, u Sućuraju — Hvar, borac Ili bat., poginuo u V ofanzivi.

2141. Zafranović P. Boris, rođen 1921. godine u Prviću — Šibenik, borac II bat. poginuo u istočnoj Bosni avgusta 1943. godine.

2142. Zagorac Branko, rođen u Koljanu — Sinj, borac I bat., poginuo u istočno Bosni jula 1943. godine.

2143. Zagorac Cvita, rođena u Koljanu — Sinj, bolničarka I bat., poginula koc Posušja oktobra 1943. godine.

2144. Zagorac D. Gojko, rođen 1923. godine u Otišću — Sinj. borac I bat. poginuo u V ofanzivi (1. dalmatinska brigada).

2145. Zahirović O. Ibrahim, rođen 1907. godine u Rašljevu — Tuzla, borac I\ bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2146. Zandri G. Emilio, rođen 1926. godine u Mestru — Venecija — Italija borac II bat., poginuo kod Bihaća marta 1945. godine.

2147. Zaninović K. Ivo. rođen 1924. godine u Šibeniku, delegat voda II bat. poginuo u V ofanzivi.

2148. Zečević J. Todor. rođen u Tinju — Benkovac, borac II bat., poginuo koc Šibenika novembra 1944. godine.

2149. Zekan F. Ivan. rođen 1927. godine u D. Postinje — Split, borac I bat. poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2150. Zekan G. Mate, rođen 1910. godine u D. Postinje — Split, borac IV bat. poginuo u V ofanzivi.

2151. Zekan I. Mile. rođen 1925. godine u D. Postinje — Split, borac I bat. poginuo u V ofanzivi.

2152. Zekulić A. Stanka, rođen 1920. godine u Zavojanu — Vrgorac, borac II bat., ubijen u logoru 1945. godine.

2153. Zelić N. 2eljko. rođen 1927. godine u Splitu, borac IV bat., poginuo ni Visu maja 1944. »Marin 2«.

2154. Zivko A. Mijo, rođen 1921. godine u Otrovencu — Pitomača. borac 1 bat., poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

2155. Zlatar J. Zelimir. rođen 1917. godine u Antafogostu — Cile, borac II bat, poginuo kod Vrlike avgusta 1943. godine.

2156. Zlatović Krsto, rođen 1923. godine u Šibeniku, borac II bat., poginuo koc Livna oktobra 1942. godine.

2157. Zlojić A. Jozo, rođen 1915. godine u Podurjevcu — Metković, borac I\ bat., poginuo kod Klane aprila 1942. godine.

2158. Zmajlć Đ. Blažo, rođen 1910. godine u Cajkovcu — Đakovo, borac II bat poginuo kod Knina, novembra 1944. godine.

2159. Zmijarević J. Ivan, rođen 1924. godine u Plini — Ploče, borac IV bat poginuo u V ofanzivi.

2160. Zmijarević J. Mila. rođena 1923. godine u Plini — Ploče, bolničarka bat., poginula u V ofanzivi.

2161. Zorica A. Dečan. rođen 1920. godine u Biogradu, borac II bat., poginui u V ofanzivi.

2162. Zoričić P. Ante, rođen 1926. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac II bal poginuo kod Senja aprila 1945. godine.

2163. Zoričić A. Jozo, rođen u Petrovu Selu — Drniš, borac I bat., poginuo ko< Knina oktobra 1944. godine.

2164. Zoričić I. Luka, rođen u Petrovu Selu — Drniš, borac II bat . poginu na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

2165. Zorić P. Ante, rođen 1924. godine u Petrovu Selu — Drniš, borac I bat. poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2166. Zorzin F. Zvone, rođen 1921. godine u Murteru — Šibenik, borac II bat. poginuo u Lici 1944. godine.

2167. Zubac I. Ilija, rođen 1914. godine u Košutu — Sinj, borac II bat., poginuo na Visu, aprila 1944. godine.

2168. Zulim M. Ivan, rođen 1920. godine u Segetu — Trogir, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

2169. Zulim N. Marin, rođen u Segetu — Trogir, borac II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

2170. Zulim J. Marko, rođen 1908. godine u Bristvici — Trogir, borac III bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2171. Zukić M. Ibro, rođen u Doljanu — Prozor, borac II bat., poginuo kod Neuma oktobra 1944. godine.

2172. Zaknić M. Marko »Beor«. rođen 1920. godine u Blatu — Korčula, borac IV bat., poginuo u V ofanzivi.

2173. Zanetić N. Nikola, rođen u Vela Luka — Korčula, borac CPO brigade, poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2174. Zanić S. Ante, rođen 1908. godine u Podstrani — Split, borac III bat., poginuo u V ofanzivi.

2175. Zanić A. Mijo, rođen 1914. godine u K. Stafiliću — Split, borac II bat.. poginuo u Hoškom Polju, oktobra 1943. godine.

2176. Žarko Simun, rođen u Biteliću — Sinj. komesar čete II bat., poginuo kod Klisa septembra 1943. godine.

2177. 2idić J. Mijo. rođen 1919. godine u Gradcu — Ploče. kom. voda III bat.. poginuo kod Posušja juna 1943. godine.

2178. Zigić S. Sele, rođen 1921. godine u Djedinu — Tuzla, borac II bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2179. 2ivko A. Mijo. rođen 1921. godine u Đurđevu — Vis, borac I bat., poginuo kod Širokog Brijega, februara 1945. godine.

2180. Živković M. Jere, rođen 1924. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat.. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2181. Živković Petar, rođen u Radoniću — Drniš borac I bat., poginuo 1944 godine, mjesto nepoznato.

2182. Živković N. Ante. rođen 1923. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat. poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2183. Živković L. Jere, rođen 1927. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat. poginuo na Širokom Brijegu februara 1945. godine.

2184. 2ivkovIć P. Josip, rođen 1920. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat., poginuo kod Konjica marta 1943. godine.

2185. 2ivković M. Mirko, rođen 1924. godine u Radoniću — Drniš, borac II bat., poginuo kod Nevesinja. marta 1943. godine.

2186. Živković J. Marko, rođen 1921. godine u Radoniću — Drniš, borac prištabske jedinice, poginuo u V ofanzivi

2187. 2ivković I. Mate, rođen 1912. godine, u Radoniću — Drniš, borac 1 bat. poginuo kod Gacka marta 1943. godine.

2189. Zižić S. Ante, rođen 1907. godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo u V ofanzivi.

2190. Zižić Frane, rođen 1919 godine u Solinu — Split, borac I bat., poginuo kod G. Vakufa, marta 1943. godine.

2191. Zižić Ivan, rođen u Solinu — Split, borac I bat., poginuo na Pelješcu novembra 1943. godine.

2192. Zižić M. Marinko, rođen 1924. godine u Solinu — Split, pomoćnik kom. III bat., poginuo kod Knina novembra 1944. godine.

2193. 2unić J. Frane, rođen 1907. godine u Suvom Dolcu — Trogir, borac I bat., poginuo kod Klane aprila 1945. godine.

2194. Zunković D. dr Orest, rođen na Hvaru, referent saniteta brigade, poginuo u Bos. Petrovcu januara 1943. godine.

2195. Zupanović R. Ante, rođen 1923. godine u Sapini Doci — Šibenik, borac II bat. poginuo u Crnoj Gori 1944. godine.

2196. 2upanović B. Ivan, rođen 1924. godine u Segetu — Trogir, borac II bat., poginuo u V ofanzivi.

2197. 2upanović S. Jerko, rođen 1922. godine u Sapini Doci — Šibenik, bora IV bat., poginuo u ist. Bosni jula 1943. godine.

2198. Zupanović P. Josip, rođen 1921. godine u Sapini Doci — Šibenik, bora IV bat., poginuo u V ofanzivi.

2199. Zupanović Paško, rođen 1920. godine u Rogoznici — Šibenik, borac I bat., poginuo kod Prozora februara 1943. godine.

2200. Zupanović A. Stipe, rođen 1921. godine u Sapini Doci — Šibenik, bors II bat., poginuo kod Livna oktobra 1942. godine.

2201. 2upić P. Ante, rođen 1921. godine u Brnaze — Sinj, borac I bat., poginu kod Klane aprila 1945. godine.

2202. Zura A. Paško, rođen 1909. godine u Pakovu Selu — Drniš, borac II bat poginuo kod Bihaća februara 1945. godine.

2203. Zuvela M. Marija, rođena 1922. godine u Blatu — Korćula, bolničarka I bat., poginula na Braču, septembra 1944. godine.

2204. 2uvela S. Marko »Gospodar«, rođen 1900. godine u Vela Luki — Korčul vodni delegat IV bat., poginuo u V ofanzivi.

2205. 2uvić A. Anka, rođena 1917. godine u V. Ižu — Zadar, zamjenik komesai čete II bat., poginula u V ofanzivi.

2206. Žuvić Frane, rođen u Škripu — Brač, borac I bat., poginuo u V ofanziv

2207. 2uvić Ivan, rođen u Škripu — Brač, borac II bat., poginuo, mjesto n< poznato.

Ukupno 2.229 poginulih boraca.

P R E G L E D

MATERIJALA KOJI SU KORlSCENi PRI IZRADI MONOGRAFIJE

1. PISCI KNJIGA

Gizdić Drago — »Borba naroda Dalmacije u NOB«.
Kvesić Sibe — »Dalmacija u NO borbi«.
Kladarin Đuro — »Slom IV 1 V neprijateljske ofanzive«.
Knjige: »Sjećanja boraca I dalmatinske brigade«, »Naša i dalmatinska« 1. i knjiga.
Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilaćkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije, posebno tom V (u daljem tekstu Zbornik, tom V, knj. dok.)
»Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 — 1945«. Knjiga II.
Jovan Vasiljević, »Mornarica NOVJ«.
Todor Radošević, »Ofanziva za oslobođenje Dalmacije«.
Franz Schraml »Ratište u Hrvatskoj« (istorijat legionarskih divizija 369, 373, 392).
»Der Weg der 118. Jäger Divison«.
»Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945«.

2. USTANAK U DALMACIJI

A. Zbornik, tom V, knjiga 30. dok. 4. 5, 9, 10. II. 14, 26, 27, 30. 52.
B. Mikrofilm CK Hrvatske, Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kutija 2., fascikla 6. registarski broj 27/1—6.
C. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, foncl NOR-a, kutija 2, fascikla 6. reg. broj 27 (u daljem tekstu AVII. k. 2, f. 6. reg. br. 27/1).
C. Zbornik, tom V, knj. 2, dok. 78, 104, 149
C. »Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji« — Zbornik 1. dok. 42. str. 139; dok. 43. str. 143; dok. 53. str. 161; dok. 55. str. 169; izdao Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije i Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 41; str. 126; dok 62. str. 189.

FORMIRANJE BATALJONA I NJIHOVE BORBE DO ULASKA U SASTAV BRIGADE

3. BATALJON »BUDE BORJAN«

A. Zbornik, tom V. knjiga 4. dok. 4, 46, 50, 55, 58. 66. 69, 70, 75. 79, 80. 81, 82 83, 92, 94, 96. 150 i 151.
B. Zbornik, tom V. knj. 30, dok. 57. 59, 63, 70. 77. 80.
C. Zbornik, tom V. knj. 5. dok. 4, 19, 21. 28, 35. 40, 42. 47. 52. 63, 74. 96. 126. 135. 136. 139, 140, 143, 144, 178, 188.
C. Zbornik, tom V, knj. 6, dok. 43.
C. Zbornik, tom V. knj. 3. dok. 107
D. AVII, k. 1490. 19/3. reg. br. 54 i f. I 2, reg. br. 53.
Đ. AVII. k. 102-V. f. 6, reg. br. 37.

DZ. AVII. k. 1490, f. 2, reg. br. 28.
E. AVII. k. 1490 A. f. 3, reg. br. 18 1. f. 1 2. reg. br. 49—1 2.
F. AVII. k. 1494, f. 2, reg. br. 28.

4. PRVI 1 DRUGI BATALJON SREDNJODALMATINSKOG ODREDA

A. Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 2, 33, 34, 35. 36. 45, 52. 54. 56, 63, 103, 180.
B. Zbornik tom V. knj. 9, dok. 78.
C. Zbornik, tom V, knj. 6, dok. 1, 2, 3, 6. 12, 17. 74. 84. 89.
C. Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 23. 45, 64, 67.
C. Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 139, 141.
D. Zbornik, tom II, knj. 5, dok. 54.
Đ. AVII. k. 1490, f. 9, dok, 1/1; f. 1. reg. br. 20. 27, 33.
D2. AVII, k. 1490 A, f. 3, reg. br. 18/1.
E. AVII, k. 1492, f. 1/2, reg. br. 8/1, 27/1, 44 1, 10-1 2, 39-1 2.
F. AVII, k. 1603 A, f. 10, reg. br. 12, 38, 40, 43, 46, 58, 27, 35. 36.
G. AVII, k. 1490 A, f. 12, reg. br. 34, 22, 5-3, 5, 2, 53; f. 2, reg. br. 56.
H. AVII, k. 3A, f. 1, reg. br. 36.
I. AVII, k. 1490, f. 4, reg. br. 1/3, f. 3, reg. br. 18.
J. AVII, k. 1490, f. 1/3, reg. br. 29, 49, 2/1, 5-3. 24. 47.
K. AVII, k. 149, f. 3, reg. br. 44.
L. AVII, k. 1492, f. 3, reg. br. 6/1. 91; f. 2, reg. br. 44/1.
U. AVII, k. 1493, f. 3, reg. br. 2 1.
M. AVII, k. 1490 C, f. 1, reg. br. 2, 4. 2-1. 24-1/2.
N. AVII, k. 1494, f. 2, reg. br. 28.

5. BATALJON »JOSIP JURCEVIĆ«

A. Zbornik, lom V, knj. 5, dok. 14, 17, 45. 63. 160. 186.
B. Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 136.
C. Zbornik, tom V, knj. 6, dok. 7, 12, 24, 43, 66. 84.
D. AVII. k. 1492, f. 1. reg. br. 6.
Đ. AVII, k. 1490, f. 3, reg. br. 44. 45.
DZ. AVII, k. 1602 A. f. 7. reg. br. 6/1, 8/1, 9/1. Il l, 14. 18. 20. 21.
E. AVII, k. 1490 A, f. 2. reg. br. 56; f. 1 3, reg. br. 54.
F. AVII. k. 1494, f. 2, reg br. 28.
K. AVII, k. 1602 A, reg. br. 9/1-7.

6. FORMIRANJE PRVE DALMATINSKE NOU BRIGADE

A. Zbornik, tom V. knj. 7, dok. 2, 11.
B. Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 171.
C. AVII, k. 1490, f. 4, reg. br. 26.
D. AVII, k. 1492, f. 4. reg. br. 33, 40.
Đ. Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 33, 34, 42. 45. 53. 56. 85. 87, 131. 180.
DZ. Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 135.
E. Zbornik, tom V, knj. 30, dok. 75.
F. Zbornik, tom V, knj. 6, dok. 6, 12. 17.
G. AVII, k. 1490 C, f. 3, reg. br. 32.
H. AVII. k. 1490 B. I. 4, reg. br. 18.

7. ODBRANA LIVNA

A. Zbornik, tom V. knj. 30. dok. 132.
B. Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 41. 45. 65, 77.
C. Zbornik, tom V. knj. 8. dok. 30. 117, 155.
C. Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 14, 78. 92. 69, 91. 92.
C. Zbornik, tom II. knj. 6. dok. 114.

D. AVII, k. 1490, f. 1/4, reg. br. 44.
Đ. AVII, k. 103, A, f. 8, reg. br. 48.
E. AVII, k. 1490 A, f. 3, reg. br. 7, 60/18, 29-3, 1/1-3/1, 8/1-3/1, 8/2-3/1. 5-1/2. 47-1/3.
F. AVII, k. 1490 C, reg. br. 29-1.
G. AVII, k. 1490, f. 4, reg. br. 42, 46, 40. 44, 37.
H. AVII, k. 1490, f. 5, reg. br. 26. 28, 31, 33, 38, 4, 7, 44, 39.
I. AVII. k. 103. f. 2. reg. br. 44.
J. AVII. k. 1102, f. 2/1, reg. br. 9.
K. AVII, k. 1490, f. 6, reg. br. 26, 36, 15-1/6, 27-1/5.
L. AVII, k. 1490, f. V6, reg. br. 23, 26. 27, 36, 8-6, 23-1/6.
M. AVII, k. 1492, f. 4, reg. br. 59/1.
N. AVII, k. 1492. f. 4, reg. br. 33.
NJ. AVII, k. 1490 B, f. 4, reg. br. 18.
O. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ rolna 2.

8. AKCIJE 3. i 4. BATALJONA U SREDNJOJ U JU2NOJ DALMACIJI

A. Zbornik, tom V. knj. 8, dok. 30, 117.
B. Zbornik, tom V. knj. 9. dok. 14, 69, 78, 91, 260.
C. Zbornik, tom V, knj. 32, dok. 176, 180.
C. AVII, k. 105 A, f. 8. reg. br. 48.
C. AVII, k. 1490, reg. br. 24-1.
D. AVII, k. 1494, f. 2, reg. br. 14, 15.

9. FORMIRANJE 3. NOU DIVIZIJE I OSLOBOĐENJE JAJCA

A. Zbornik, tom IV, knj. 8. dok. 2, 3, 4, 6, 42, 45, 64, 86, 71. 92, 95, 96, 98. 111, 122, 151, 146, 171, 228, 234, 235, 237, 153, 236.
B. Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 166, 168, 188, 189.
C. Zbornik, tom V, knj. 9 dok. 80, 91.
C. Zbornik, tom II, knj. 7, dok. 1, 17, 165.
C. AVII, k. 4, reg. br. 36-3.
D. AVII, k. 1102, f. 1, reg. br. 19/1-2/1, 23-1/III.
Đ. AVII, k. 751, f. 3, reg. br. 28/1, 46'3, 23/1, 23/2, 23/3, 40/3, 2/1-3, 2/1, 33, 23/4 5-3, 23/5, 8/1, 4/1-3.
D2. AVII, k. 406, f. 1-2, dok. 19.
E. AVII, k. 1492, f. 1, dok. 28.
F. AVII, k. 406, reg. br. 19/1-2/11.
G. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ, rolna 2.

10. AKCIJE 3. DIVIZIJE NOVJ U CENTRALNOJ BOSNI

A. Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 171, 192, 209, 228, 244.
B. Zbornik, tom II, knj. 7, dok. 17, 44.
C. Zbornik, tom IV, knj. 9, dok. 80, 44, 86. 87, 104, 136, 163.
C. Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 234.
C. AVII, k. 751, f. 3, reg. br. 28, 33, 46; f. 1, reg. br. 25.
D. AVII, k. 1102, f. 1, reg. br. 19. 28.
Đ. AVII, k. 17, reg. br. 5/1-17.
D2. AVII. k. 4A, f. 17, reg. br. 1, 4, 6, 9; f. IE, reg. br. 24.
E. AVII, k. 18, f. 1-37, reg. br. 4. reg. br. 10/1-38.
F. AVII, k. 149, f. 1-1, f. 6, reg. br. 50'2-10, f. 15, reg. br. 24.
G. AVII, k. 14 A, f. 17, reg. br. 1, 6, 22.
H. AVII, k. 16. f. 1-17, reg. br. 5.
I. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ, rolna 2.
J. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPH. rolna 5.
K. Dokumenta reg. br. 3144. 3051, 3153 u arhivu CK KPJ.

16.P E T ANEPRIJATELJSKAOFANZIVA

11. GORNJI VAKUF

A. Zbornik, tom II. knj. 7. dok. 141, 165, 174. 175, 136, 138, 139, 140, 147, 16' 151, 155. 161, 162, 133, 172, 173, 179.
B. Zbornik, tom IV, knj. 9, dok. 163, 189, 204 , 307, 331. 86. 87, 70 . 314. 316, 331, 331
C. Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. 13, 14, 15, 17, 27, 32, 37, 189, 203, 40. 111. 251, 31'
C. Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 2, 9, 14, 78. 6, 21. 31. 37, 81, 72, 103, 74, 7! 77. 114, 76.
C. AVII. k. 753, reg. br. 2/2.

12. OSLOBOĐENJE PROZORA

A. Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 9, 57, 65. 68, 38, 43, 49. 56, 57, 58. 60. 65, 71 72,76,77.
B. Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. 9. 27, 32, 71, 76. 91, 92. 90, 100, 109, 115, 12 233, 219, 47, 232, 235.
C. Zbornik, tom II. knj. 7, dok. 172, 174, 175.
C. Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. 188.
C. AVII, k. 753, f. 7/2, reg. br. 14. 1/2, skica br. 56.

13. DEJSTVO 1. DALMATINSKE BRIGADE NA PRAVCU G. VAKUF – PROZO – ODBRANA RANJENIKA –

A. Zbornik, tom II, knj. 8. dok. 2, 77. 74, 75. 76, 78, 81. 82. 83. 84, 43, 79, 89, 9 65, 68, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 113, 114, 117, 125, 153, 136, 132, 131, 151, 128.
B. Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. 77, 110, 111, 145, 153, 170. 225, 27, 37, 40, 14 145, 123, 115, 153. 155, 170, 140, 252, 23, 24. 27. 41, 226. 239, 251.
C. Zbornik, tom IV. knj. 11. dok. 11, 13. 19. 27. 190, 117, 121, 29, 126, 128. 131, 17 185, 140, 171, 177, 181, 182. 206, 207, 271, 273, 294, 295, 293, 290, 283, 275, 296. 288, 28 305. 306, 320, 213, 299.
D. AVII. k. 14 A, f. 17, reg. br. 22. 23.
Đ. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ, rolna 2.

14. DEJSTVA PRVE DALMATINSKE BRIGADE U HERCEGOVINI – KONJIC – – NEVESINJE

A. Zbornik, tom IV. knj. 11, dok. 71. 110, 190, 206, 207, 61, 67, 216, 219, 13 153 195.
B. Zbornik, tom IV. knj. 10, dok. 44, 48. 49. 58. 150.
C. Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 153. 195, 218.
C. AVII, k. 751, reg. br. 36/1.
C. AVII, k. 13, f. 8, reg. br. 22.
D. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ. rolna 1.
Đ. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ, rolna 2.

15. OSLOBOĐENJE GACKA 1 BORBE BRIGADE NA PODRUČJU GATACKOG POUA

A. Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 218.
B. Zbornik, tom IV, knj. 12, dok. 51, 61.
C. Zbornik, tom II, knj. 9, dok. 100, 102.
C. Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. 334.
C. Zbornik, tom IV, knj. 13, dok. 116, 181.
D. AVII, k. 13, reg. br. 22-8.
Đ. Zbornik radova »Sutjeska« II, strana 307.

16. PETA NEPRIJATELJSKA OFANZ1VA

A. Zbornik, lom IV, knj. dok. 118, 145, 122, 129, 147, 151, 138, 143, 146, 150, 153, 154, 155, 158, 159, 162, 165, 166, 149.
B. Zbornik, tom II, knj. 9, dok. 8, 9, 11, 154, 254, 257.
C. AVII, k. 9, reg. br. 7/1.
C. AVII, k. 752, f. 1, reg. br. 8.
C. AVII, k. 391. i. 1/2, reg. br. 20.
D. AVII, k. 7A, reg. br. 56-1.
D. »Sutjeska« II, strana 307, 311. 312, 328.
DZ. »Sutjeska« I, strana 137, 221-222.
E. »Sutjeska« IV, strana 517, 551, 552, 564, 599.
F. »Sutjeska« IV, strana 522, 523.
G. »Sutjeska« IV, strana 544.
H. »Sutjeska« IV, strana 572.
I. »Sutjeska« IV, strana 572.
J. Viktor Kućan »Sutjeska — dolina heroja«, str. 199—225.
K. Radovan Vukanović, »Ralni put 3. divizije«, Neretva-Sutjeska, 1943. godine str. 140—141.

17. POKRET ZA OPERATIVNOM GRUPOM I DEJSTVA U ISTOČNOJ BOSNI

A. Zbornik, tom II, knj. 10, dok. 21, 25, 36, 49, 55, 104.
B. Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 208.
C. Zbornik, tom IV, knj. 15. dok. 4, 37. 41, 79, 93, 78, 108, 137, 185, 186, 168 55, 243, 38.
C. Zbornik, tom II, knj. 9, dok. 288.
C. AVII, k. 391, reg. br. 20-1 2.
D. AVII, k. 738, reg. br. 2-1/II, 4-1/11.
Đ. Arhiv CK KPJ, dok. 136, reg. br. 16420; dok. 137; reg. gr. 3913.

18. MARS IZ ISTOČNE BOSNE ZA DALMACIJU I BORBE NA SEKTORU VRLIKE

A. Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 1. 56, 77, 184.
B. Zbornik, tom 11, knj. 10, dok. 77.
C. Zbornik, tom V, knj. 18, dok. 88, 188, 193, 194. 196. 199, 207.
C. Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 21, 81, 85, 88. 95. 96, 102.
C. Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 21, 54, 63.
D. AVII, k. 1491, f. 1/1, reg. br. 3.
Đ. AVII, k. 28, reg. br. 9/1.
DZ. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPH. rolna 5.

19. BORBE NA KLISU

A. Zbornik, tom V, knj. 19, dok. 21, 63. 88. 103, 69. 74. 81, 85, 94, 95, 96. 97 109, 137.
B. AVII, k. 29, f. 39. reg. br. 9/1; f. 4/2, dok. 29.
C. AVII, k. 706 A. reg. br. 4 1-6.
C. AVII. k. 842, f. 16. reg. br. 3, 4/2.
C. AVII, k. 72, reg. br. 9/1, 4/2.
D. AVII. k. 706 A, reg. br. 4/1-6.
Đ. AVII, k. 1491, reg. br. 5-2/1.
DZ. Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 136, 142. 151. 153. 27.

20. LIVNO-POSUSJE-IMOTSKI

A. Zbornik, tom IV. knj. 18. dok. 14, 183, 192. 155.
B. Zbornik, tom V, knj. 20, dok. 211, 214. 215. 217. 229. 230. 231.
C. Zbornik, tom II, knj. 10, dok. 204.
C. AVII. k. 516, f. 1/3, reg. br. 4. 13.

C. AVII. k. 842, f. 5. reg. br. 1; f. 4, reg. br. 3; f. 3, reg. br. 1/3. 2/1.
D. AVII, k. 516, f. 4, reg. br. 12, 25-1/3, 13-1.3, 24-3, 4-1/3.
Đ. AVII, k. 842, f. 2, reg. br. 1, 3, 4; f. 3. reg. br. 1/3.

21. BORBE NA PELJEŠCU I BIOKOVU

A. Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 28, 152, 171, 173. 174, 180, 183, 184, 188, 189, 19C 192. 232, 234, 236, 238, 172, 176, 181, 186, 233.
B. Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 172, 174, 175.
C. AVII. k. 516, f. 3, reg. br. 24, 25, 13-1 3, 30-1,3, 4-13.
C. AVII, k. 516, reg. br. 24-3, 13-1/3, 25-1 3.
C. AVII, k. 516 A, I. 1/5. reg. br. 33.
D. Pomorski zbornik 2/1964, strana 12.
Đ. Arhiv VII, Mikrofilm CK KPJ, rolna 3/779-782.

22. AKCIJE SA OTOKA HVARA NA DUGI RAT I NA OTOK KORČULU I PREBACIVANJE NA OTOK VIS

A. Zbornik, tom V. knj. 22. dok. 168. 172, 174. 175.
B. Zbornik, tom Vili, knj. 1. dok. 190 i str. 525—526. 528, 542—543.

23. ORGANIZACIJA ODBRANE OTOKA VISA

A. Zbornik, tom V, knj. 24, dok. 37, 64, 78, 81, 82, 104.
B. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 137.
C. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 14, 15. 8.
C. Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 14, 48. 52.
C. Zbornik, tom V, knj. 29. dok. 11.
D. AVII, k. 1100, reg. br. 2/3, 1/3.
Đ. AVII, k. 13, reg. br. 17/10-4.
DZ. AVII. k. 518. reg. br. 29-1/1.
E. AVII, k. 1100. reg. br. 2/3. 13. 3/3. 4-1/3. 3/5. 6-1/3, 13/3-1, 1-4, 19-3, 5-9-1/3, 5/21.
F. AVII, k. 1101, reg. br. 9/2, 11/2, 12/2. 33/2. 32/2, 16-2, 19-2. 2-1/4.
G. AVII. k. 112. reg. br. 45-2, 17-1/3.
H. AVII, k. 74 A, reg. br. 3/4.
I. AVII. k. 520, reg. br. 8-1/2.
J. AVII, k. 73 A, reg. br. 1/3.
K. AVII, k. 2064, reg. br. 12/1-6; 38-1/1.
L. AVII, 1. 1102, reg. br. 2/2, 2/3, 1-3, 5-4, 6-3. 7-3.
Lj. Vojnoistorljski glasnik broj 3/58.
M. Fabijan Trgo »Strategijski značaj otoka Visa u NOR-u«.
N. Knjiga depeša Vrhovnog štaba, dokumenat 2-1, K. Mi 6'1961.
Nj. Mikrofilm München 2.636-645.
O. Ante Biočić, Mornarički glasnik 2'64.
P. Zbornik, tom II, knj. 10, strana 207—208.
R. Zbornik, tom II, knj. 11, strana 363.
S. AVII, k. 2072, reg. br. 13-2.

24. AKCIJE JEDINICA PRVE DALMATINSKE BRIGADE SA OTOKA VISA NA OTOK HVAR

A. Zbornik, tom V, knj. 25. dok. 48, 52, 113, 156. 157. 159. 140, 127, 164, 166.
B. AVII, k. 73 A, reg. br. 1/3.
C. AVII, k. 74 A, reg. br. 2-4, 5/4.
C. AVII, k. 1102, reg. br. 7-4, 5-4, 16-4.
C. AVII, k. 523, 19/1-1, 19-9/1.
D. AVII, k. 73 B. reg. br. 9/3, 3/3.
Đ. AVII. k. 1101. reg. br. 16-2.

DZ. Arhiv VII Mikrofilm München 5/1283. H-V-488.
E. »Der Weg 118 Jäger Division«.
F. Arhiv VII, Mikrofilm, München 5, snimak 1289 i 1293, H-V-488.

25. DESANTNI PREPAD NA OSTRVA MLJET I KORČULU

A. Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 55, 26, 64, 88, 117, 120, 123, 132, 134, 150, 174, 175, 176, 177, 178, 139, 580.
B. Zbornik, tom VIII. knj. 2, dok. 13, 30, 71, 73, 74, 81, 84, 87, 132, 257, 285. 229. 243, 288, 236, 251, 250, 230, 244, 239.
C. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 3, 8, 13. 29, 14, 15. 22, 29, 62, 167, 179, 180.
C. Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 28, 152.
C. Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 622.
D. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 232.
Đ. AVII, k. 1100, reg. br. 2/11, 3/5, 3/11, 7/3, 5/21, 8-5, 6-1/3, 2-1/4, 9-1/3, 16-10. 18-13, 8/21, 10-8.
DZ. AVII, k. 1102, reg. br. 10-4.
E. AVII, k. 1100 1, reg. br. 5/21, 6-21, 18-13.
F. AVII, k. 1101, reg. br. 2/4, 19/2, 4-3, 5/11, 2-1/4.
G. AVII, k. 523, reg. br. 19/1/1.
H. AVII, k. 73 A, reg. br. 1/3, 9/3-24.
I. AVII, k. 73 B, reg. br. 3/3-4.
J. AVII, k. 1103 I, reg. br. 18-13, 1-5/4, 2/11, 1-7/4, 1-4, 1-6/4.
K. AVII, k. 517 A, reg. br 1-1/4, 8-1/3.
L. AVII, k. 2072, reg. br. 8/2.
Lj. AVII, k. 521, reg. br. 19-1/2.
M. AVII, k. 2021, reg br. 18/1, 20/1, 21-1-4
N. Arhiv VII, Mikrofilm London, N-10-H 3040 94, H 3040 96.
Nj. Arhiv VII, Mikrofilm, CK KPJ.
O. Arhiv VII, Mikrofilm München 5'744-749.
P. Jovan Vasiljević, »Mornarica NOVJ«.
S. »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«.
S. »Der Weg 118 Jäger Division«.

26. DESANTNI PREPAD NA OTOK ŠOLTU

A. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 3, 13, 22, 28, 29, 60, 62, 97, 182, 183, 185.
B. Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 17, 117, 120, 123, 132.
C. Zbornik, tom VIII, knj. 2, dok. 90, 95, 97, 185.
C. AVII, k. 1102, f. 4, reg. br. 11, 18/1, 29/1, 21/1-4, 11-4.
C. AVII, k. 1102, reg. br. 5-1/3, 11-1/4.
D. AVII, k. 1100 I, reg. br. 18/13, 14-17, 7-1/11.
Đ. AVII. k. 1101, reg. br. 8/17.
DZ. AVII, k. 1103 I, reg. br. 1-12/4, 1-13/4.
E. AVII, k. 1103, reg. br. 1-13/4.
F. AVII, k. 2034, reg. br. 7-2.
G. AVII, k. 1104, reg. br. 6-21.
H. AVII, k. 1100 I, reg. br. 18/13.
I. Arhiv VII, Mikrofilm London 1/583.
J. Arhiv VII, KTBAA 10, 5-1944.
K. Arhiv VII, KTB SD film broj 3/418.
L. Arhiv VII, Mikrofilm CK Hrvatske, rolna 37.
Lj. AVII. k. 1100, reg. br. 10-1/2, 10-8/3, 10-6/3, 7-1/11, 10-5/3, 10-7/3, 11-4.

27. DESANTNI PREPAD NA OTOK BRAC

A. Zbornik, tom V, knj. 28. dok. 23, 24, 25. 31, 33, 42, 129, 123.
B. Zbornik, tom VIII, knj. 2, dok. 9, 15. 16, 25, 27. 33, 37, 102, 103. 105. 107, 109, 186, 187.
C. Zbornik, tom V, knj. 27, 167, 180.
C. Zbornik, tom V, knj. 29. dok. 32.

Ć. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 137.
D. Zbornik, tom VIII, knj. 3, dok. 9, 15, 16, 26, 27, 33, 37.
Đ. AVII, k. 1102, reg. br. 13-1/4, 14-4, 12-4, 6-3.
DZ. AVII, k. 1100, reg. br. 5-1/5, 12-1/3, 12/1.
E. AVII, k. 15 B, reg. br. 2/5-24, 30-2.
F. AVII, k. 1103/1, reg. br. 1-4, 1-18/4.
G. AVII, k. 1100 I, reg. br. 10-1/17, 15-1/17, 18-13.
H. AVII, k. 518, reg. br. 1/2.
I. AVII, k. 73 A, reg. br. 1/3.
J. AVII, k. 74 A, reg. br. 2-4, 5-4, 8/2.
K. AVII, k. 9, reg. br. 31/10.
L. AVII, k. 521, reg. br. 13-3.
Lj. AVII, k. 1104, reg. br. 7-1/2.
M. AVII, k. 2039, reg. br. 47-1'1.
N. AVII, k. 1101, reg. br. 36-1'2, 2-1/2.
Nj. AVII, k. 2034, reg. br. 20-1/2.
O. »Der Weg Der 118 Jäger Division«.
P. Knjiga depeša 26. divizije, Arhiv VII, kutija 1103 I, reg. br. 1-4.
R. »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, knjiga II.
S. Arhiv VII, Mikrofilm London, N 10, 303934-H 303937-H 303934-303937.
S. Vojnoistorijski glasnik br. 4/53.

28. DOLASKOM VRHOVNOG ŠTABA NOVJ NA OTOK VIS, OGRANIČENE SU AKCIJE JEDINICA 26. DIVIZIJE NA SUSJEDNE OTOKE

A. Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 8, 14, 15.
B. Zbornik, tom V, knj. 21, dok. 28, 152.
C. Zbornik, tom V, knj. 23, dok. 232.
C. Zbornik, tom VIII, knj. 2, dok. 143, 144, 145, 152, 153, 154, 168, 160, 165, 1 182, 156, 159, 173, 477, 499, 548, 549, 146.
C. Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 32, 35, 60, 67, 101.
D. AVII, k. 1101, reg. br. 33/2, 19-4, 16-4.
Đ. AVII, k. 1100, reg. br. 4/3, 3/8, 13-1/3, 22-10.
DZ. AVII, k. 2054, reg. br. 7/1-1, 4-1/2.
E. AVII, k. 119/8, reg. br. 1/1.
F. AVII, k. 1102, reg. br. 43-5.
G. AVII, k. 2052, reg. br. 11-7/4.

29. DESANT NA OTOKE BRAC I HVAR

A. Zbornik, tom V. knj. 33, dok. 64, 73, 96, 102, 132, 133, 134.
B. Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 41. 47, 58.
C. Zbornik, tom VIII, knj. 3, dok. 16, 26, 55, 73, 130, 132, 133, 134, 135, 137.
C. Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 48, 52, 113, 156, 157, 159.
C. AVII, k. 515, reg. br. 8-1.
D. AVII, k. 21 A, reg. br. 13-1.
Đ. AVII, k. 70 A, reg. br. 1/1.
D2. AVII, k. 26, reg. br. 12-1/13, 12/7-13.
E. AVII, k. 1100, reg. br. 7-1/5, 14-1/3, 18-1/3, 4/10, 14-1/3.
F. AVII, k. 1102, reg. br. 18/4, 20-3, 12-4, 5-4, 7-3, 7-4.
G. AVII, k. 1103 I, reg. br. 1-4.
H. AVII, k. 1101, reg. br. 6-3, 28-1/4, 19-4, 16-4, 16-2.
I. AVII, k. 73 A, reg. br. 1/3.
J. AVII, k. 74 A, reg. br. 2-4, 5/4.
K. AVII, k. 73 B, reg. br. 9/3, 3/3.
L. Vojnoistorijski glasnik br. 2/1945, 1954.
LJ. »Der Weg Der 188. Jäger Division«.
M. Todor Radošević »Ofanziva za oslobođenje Dalmacije« — strana 110—1
N. AVII, k. 523, reg. br. 19/1-1, 19/9-1.
NJ. Arhiv VII, Mikrofilm München, 5/1283, 1293-H-V-488.
O. Knjiga depeša 26. divizije, Arhiv VII, k. 1123/4, reg. br. 1-4.
P. Roko Negodlć »Kako je oslobođen Sumartin«, »Čuvar Jadrana«.

30. DESANT NA OBALU KOPNA — NEUM

A. Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 90, 77, 41, 47, 58.
B. AVII, k. 26, dok. reg. br. 12-1/13, 12/7-13.
C. AVII, k. 1102, reg. br. 9/3, 20-3, 22-3, 20-4.
C. AVII, k. 1102, f. 3, dok. 8, 9.
C. AVII, k. 1101, reg. br. 6-3.
D. Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 18, 35, 45, 98, 111.
Đ. Vojnoistorijski glasnik br. 2/54.
DZ. Arhiv VII, Mikrofilm London, 2 395.
E. Franz Schraml, »Ratište u Hrvatskoj«, str. 199—213.
F. Izjava Lera, Arhiv VII, k. 70 A, reg. br. 1/1.
G. Knjiga depeša 26. divizije, Arhiv VII, k. 1103-1, reg. br. 12/7-13.

31. OSLOBOĐENJE ŠIBENIKA

A. Zbornik, tom V. knj. 34, dok. 90.
B. Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 27.
C. AVII, k. 1100, reg. br. 20-1/3, 20/4, 16/5.
C. AVII, k. 1102, reg. br. 23/4, 20-4, 28-1/4, 12-3.
C. AVII, k. 15 A, reg. br. 11/2.
D. AVII, k. 1100/1, reg. br. 11-33.
Đ. Arhiv VII, Mikrofilm London 2/388-392.
DZ. Film br. 1/696-700.
E. Todor Radošević »Ofanziva za oslobođenje Dalmacije«.
F. Franz Schraml. »Ratište u Hrvatskoj«, str. 199 —213.

32. OSLOBOĐENJE KNINA

A. Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 82.
B. Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 27, 111. 199, 213.
C. Zbornik, tom II, knj. 1, dok. 563.
Č. AVII, k. 1102, reg. br. 15-3, 24-4, 14-3, 12-3, 13-3, 22-4, 20-3.
Ć. AVII, k. 119/8, 119/10, reg. br. 3-1, ž.
D. AVII, k. 1100. reg. br. 22-1/3, 27-1/11, 29-2/11.
Đ. AVII, k. 522, reg. br. 23-1/4.
DZ. Todor Radošević »Ofanziva za oslobođenje Dalmacije«.
E. Franz Schraml, »Ratište u Hrvatskoj«, strana 199—213.

33. OSLOBOĐENJE MOSTARA

A. AVII, k. 1101, reg. br. 2-10, 3-10, 7-1/10, 3-1/10, 8-10.
B. AVII, k. 1103, reg. br. 1-1/3, 2-3, 3-7/3, 1-6/1, 7-1/10, 4-2/3.
C. AVII, k. 1102, red. br. 19-8.
Č. AVII, k. 315, reg. br. 1-1/1.
Ć. »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945«.
D. Franz Schraml, »Ratište u Hrvatskoj«.

34. OSLOBOĐENJE LAPCA I BIHAĆA

A. AVII, k. 1103, reg. br. 3-13/3, 3-7/3, 3-1/3, 4-1/4.
B. AVII, k. 1102, reg. br. 1-8. 408, 5-8, 6-8, 7-1, 2-8. 16-8, 1-9, 7-8.
C. AVII, k. 1101, reg. br. 8-1/10.
Č. AVII, k. 715, reg. br. 1-1/1.
Ć. AVII, k. 315, 1/1, dok. 1.
D. Franz Schraml: »Ratište u Hrvatskoj« — »Istorijat njemačkohrvatske legionarske divizije 369, 373, 392«.

35. OSLOBOĐENJE LIKE (GOSPIĆA)

A. AVII, k. 1103, reg. br. 4-13/3, 4-2/3, 3-9, 19-5, 14-1/1, 4-2/2, 10/8.
B. AVII, k. 1102, reg. br. 8-8, 7-1, 2-9, 9-8, 1-9, 7-8, 10-8.
C. AVII, k. 1101, reg. br. 18-1/10.
C. »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945«.

36. OSLOBOĐENJE SV. JURAJA I OTOKA KRKA

A. AVII, k. 1102, reg. br. 2-9, 3-9.
B. AVII, k. 1102, f. 1/11, reg. br. 7, f. 8, reg. br. 15, f. 9, reg. br. 1, 3, 4. 21, 10-8, 2-9, 2-8, 11-8, 7-1, 3-9, 12-8.
C. AVII, k. 1103, reg. br. 3-9, 14-1/1, 6-1/3. 6-2/3, 19-5. 6-4/2, 7-1.

37. BORBE RIJEKA — ILIRSKA BISTRICA

A. AVII. k. 1100 IC, 4-1/32, 4-3/32.
B. AVII, k. 1490, reg. br. 15-8 3.
C. AVII, k. 1102, reg. br. 14-8, 5-l>'9c, 7-1, 13/8, 8/13, 15-8, 15-3/3, 15-1/3, 5-12-8, 4-9.
C. AVII, k. 1103, reg. br. 15-10/3, 15-U/3, 15-12/3, 15-13/3, 15-14'3, 9 3, 6-1 6-4/2, 6-6/3, 19-3.
C. AVII, k. 1101, reg. br. 5-1/11.
D. AVII. k. 321, 1-117/9.
Đ. AVII, k. 311, reg. br. 29-5 7, 29-4'7. 29-8/7. 29-6/7, 29-2/7.
E. AVII, k. 315. reg. br. 16-1/1, 4-1/1. 4-3/1, 15-3, 5-3. 9-1/3, 5/21.
F. AVII, k. 1101, reg. br. 3-1/10.
G. AVII, k. 70, reg. br. 1/1.
H. Franz Schraml »Ratište u Hrvatskoj«.
I. »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945«. strana 459—41

S A D R Ž A J

Stran

PREDGOVOR – – – – – – – – – – – – – – – –

RIJEČ AUTORA _ _ _ – _ _ _ – – – _ – – – –

UVOD – – – – – – – – – – – – – – – – – –

Italijanska i ustaška okupacija Dalmacije – – – – – – – – –

Organizovanje oružane borbe u Dalmaciji – – – – – – – – –

FORMIRANJE I BORBE PARTIZANSKIH JEDINICA PRIJE ULASKA U BRIGADU – – – – – – – – – – – – – – – – –

Formiranje Bataljona »Bude Borjan« – – – – – – – – – –

Organizovanje partizanskih jedinica u srednjoj Dalmaciji – – – – –

Formiranje 1. dalmatinskog udarnog i 2. dalmatinskog bataljona Srednjedalmatinskog odreda i njihova dejstva – – – – – – – – – –

Bataljon »Josip Jurčević – – – – – – – – – – – – –

FORMIRANJE 1. DALMATINSKE NOU BRIGADE _ _ _ _ _ _

Starješinski sastav 1. dalmatinske NOU brigade na dan formiranja 6. IX 1942. godine – – – – – – – – – – – – – – – –

– Stab brigade – – – – – – – – – – – – – – – –

– 1. bataljon »Ante Jonić« – – – – – – – – – – – – –

– 2. bataljon »Bude Borjan« – – – – – – – – – – – – –

– 3. bataljon »Josip Jurčević« – – – – – – – – – – – –

– 4. bataljon »Tadija Anušić« – – – – – – – – – – – – –

BORAČKI SASTAV 1. DALMATINSKE NOU BRIGADE PRI NJENOM FORMIRANJU – – – – – – – – – – – – – – – – –

– Stab 1. dalmatinske i prištabske jedinice – – – – – – – – –

– 1. bataljon »Ante Jonić« – – – – – – – – – – – – –

– 2. bataljon »Bude Borjan« – – – – – – – – – – – – –

– 3. bataljon »Josip Jurčević« – – – – – – – – – – – – –

– 4. bataljon «Tadija Anušić« – – – – – – – – – – – – –

Strana

ODBRANA LIVNA _ — — — _ — — _ _ _ _ _ _ — — 103

Polaganje zakletve i prijem zastava — — — — — — — — — — 105
Djejstvo 3. i 4. bataljona u Dalmaciji — — — — — — — — — — 109
Borbe 1. i 2. bataljona u odbrani Livna — — — — — — — — — — 111
formiranje 3. NOU divizije — — — — — — — — — — — — — 115
Marš brigade ka Jajcu — — — — — — — — — — — — — — 116

OSLOBOĐENJE I ODBRANA JAJCA _ — — _ — — — _ _ _ ns

Odbrana Jajca — — — — — — — — — — — — — — — — 125
Borbe u centralnoj Bosni — — — — — — — — — — — — — 129

SPISAK PARTIJSKOG ČLANSTVA PRVE DALMATINSKE BRIGADE JA-
t f U A R A 1943. GODINE _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 140

ČETVRTA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA _ _ _ _ _ _ _ _ 147

Oslobođenje Prozora — — — — — — — — — — — — — — 150
Djejstvo 1. dalmatinske brigade na pravcu G. Vakuf — Prozor — — — — 157
Djejstvo 1. dalmatinske brigade u Hercegovini — — — — — — — — 165
Oslobođenje Gacka i borbe brigade u Gatačkom polju — — — — — — 168

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 176

Prodor preko Sutjeske i izbijanje na Lučke kolibe — — — — — — — 189
Pokret za istočnu Bosnu — — — — — — — — — — — — — 199
Borbe 1. dalmatinske u centralnoj Bosni — — — — — — _ — — 207
Marš 1. dalmatinske brigade ka Dalmaciji — — — — — — _ — — 210

SORBE 1. DALMATINSKE BRIGADE U DALMACIJI — — _ _ _ _ 212

Borbe u rejonu Vrlike i Cetinske doline — — — — — — — — — — 212
Borbe za Klis — — — — — — — — — — — — — — — — 216
Borbe 1. brigade na području Posušje — Duvno — — — — — — — — 225
Pokret na Biokovo — — — — — — — — — — — — — — — 228
Borbe brigade na poluostrvu Pelješcu — — — — — •— — — — — 230
Borbe na Biokovu — — — — — — — — — — — — — — — 233
Na ostrvu Hvaru — — — — — — — — — — — — — — — 235
Desant na Mali Rat — — — — — — — — — — — — — — — 237
Organizacija rada u brigadi na Hvaru — — — — — — — — — — 239
Odbrana ostrva Korčule — — — — — — — — — — — — — — 242

PRVA DALMATINSKA BRIGADA NA VISU — — _ _ _ _ _ — 248

Prebacivanje 1. dalmatinske brigade na ostrvo Vis — — — — — — — 248
Organizacija odbrane ostrva Visa — — — — — — — — — — — 250
Savezničke snage na ostrvu Visu — — — — — — — — — — — 258
Prelaz na pozicionu odbranu — — — — — — — — — — — — 259
Obuka u brigadi — — — — — — — — — — — — — — — 260
Partijska i skojevska organizacija — — — — — — — — — — — 260
Partijsko-politički kursevi — — — — — — — — — — — — — 263
ICulturno-prosvjetni rad — — — — — — — — — — — __ 264

Strana

Akcije 1. dalmatinske brigade sa Visa na Hvar februara i marta 1944. godine 2<
Napad neprijateljske avijacije — — — — — — — — — — — — — 2'
Treća prekomorska brigada — — — — — — — — — — — — — 2'
Clan Vrhovnog štaba u inspekciji 26. divizije — — — — — — — — 2'
— Desant na ostrvo Mljet — — — — — — — — — — — — — 2'
— Desantni napad na Korčulu — — — — — — — — — — — — — 2'
— Proslava 1. maja 1944. godine na Visu — — — — — — — — — 21
— Desantni prepad na ostrvo Šoltu — — — — — — — — — — 2(
— Desantni prepad na ostrvo Brač — — — — — — — — — — — 2!
Vrhovni štab na Visu — — — — — — — — — — — — — — — 3(
Takmičenje — — — — — — — — — — — — — — — — — 3<
Formiranje italijanskog bataljona u 1. dalmatinskoj brigadi — — — — — 3<

AKCIJE NA PELJEŠCU. MLJETU. KORČULI I HVARU JULA — AVGUSTA 1944. GODINE — _ — — — — __ — — — _ — __ — 3

Pripreme 1. dalmatinske brigade za oslobođenje srednjodalmatinskih ostrva 3

OSLOBOĐENJE OSTRVA BRACA I HVARA U SEPTEMBRU 1944. GODINE 3

Odluka štaba brigade i oslobođenje Sumartina — — — — — — — — 3
Akcija 5. (talijanskog) bataljona — — — — — — — — — — — 3
Brigada na Braču — — — — — — — — — — — — — — — 3:
Pripreme za iskrcavanje na kopno — — — — — — — — — — — 3

ISKRCAVANJE NA KOPNO I BORBA ZA VUKOV KLANAC — — — — 3

OSLOBOĐENJE ŠIBENIKA _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 3

KNINSKA OPERACIJA _ _ _ _ _ _ _ _ _ — _ _ _ 3
Ponovo u Šibeniku — — — — — — — — — — — — — — — 3
Organizaciono stanje brigade februara 1945. godine — — — — — — — 3

MOSTARSKA OPERACIJA _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 3

Oslobođenje Širokog Brijega — — — — — — — — — — — — — 3
Oslobođenje Mostara — — — — — — — — — — — — — — — 3

OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE BIHAĆA _ _ _ _ — — — — 3

Pokret ka sjevernoj Dalmaciji — — — — — — — — — — — — — 3
Pokret i borbe u Lici — — — — — — — — — — — — — — — 3
Oslobođenje Nebljusa — — — — — — — — — — — — — — — 3
Oslobođenje Bihaća — — — — — — — — — — — — — — — 3
Oslobođenje Like — — — — — — — — — — — — — — — — 4
Oslobođenje Senja — — — — — — — — — — — — — — — — 4
Desant na ostrvo Krk i njegovo oslobođenje — — — — — — — — — 4

ZAVRŠNE OPERACIJE NA PROSTORIJI RIJEKA — IURSKA BISTRICA 4

Pokret i pripreme za izvršenje novih zadataka — — — — — — — — 4

Borbe kod Klane — — — — — — — — — — — — — — — — 4

Strana

Na položajima u rejonu Ilirske Bistrice — — — — — — — — — — — 431
— U rejonu Tržiča — — — — — — — — — — — — — 432
— U Istri — — — — — — — — — — — — — — — — 432

ZAKLJUČAK — — — — — — — — — — — — — — — — 433

PROMJENE U KOMANDNOM SASTAVU U JEDINICAMA 1. DALMATINSKE NOU PROLETERSKE BRIGADE OD 6. SEPTEMBRA 1942. DO KRAJA RATA — — — — — — — — — — — — — — — — — 435

POZNATI REVOLUCIONARI CIJA SU IMENA BATALJONI 1. DALMATINSKE BRIGADE S PONOSOM NOSILI — — — — — — — — — — 443

SPISAK BORACA 1. DALMATINSKE BRIGADE POGINULIH U TOKU NOR-a — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 485

PREGLED MATERIJALA KOJI SU KORISCENI PRI IZRADI MONOGRAFIJE — — — — — — — — — — — — — — — — — — 556